REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

ŚABDĀRTHACINTĀMAṆIH

चतुर्थ खण्ड

भाग - अ

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

Accession No 039169
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Sarnath

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860
Reprint - 1992

Printed at

Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl Complex
Phase-II, Phone 533736 533762
Delhi 110035

श्री.

शब्दार्थचिन्तामणि.

(·——।*।——*)

श्रीमत्सज्जनसिंहवीर धर्मनिभ समुद्रित पूर्तिभाक् श्रीमत्सूर्यसुधान्व

वाय फतह श्रीसन्निदेशदयं कीर्ति गायतिगापयत्यखिलसत्कार्येषु

कर्तुं क्रियाशब्दाना निखिल धीविजयतेशब्दार्थचिन्तामणि

भवतु सुखार्थं सतत संस्कृत विद्यैक रसिकानाम् ।

कोशो गीर्वाण गिरश्चिन्तामणि रिवसमस्तशब्दार्थं ।

श्री सुखानन्द नाथेन रचितो मुद्रित पुरे ॥

उदये कविराज श्री श्यामल प्रेरणावशात् ॥१॥

—।+—*

चतुर्थभागीयवर्गादि:

श्रीमन्महाराजाधिराज रविकुलावतंस महीमहेन्द्र यादवाय कुलकमल

दिवाकरमेदपाटदेशेश श्री १०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कविराज

राजप्रेरणया मुद्रणारब्ध, श्रीमत्सज्जन सिंहासनाधिरूढसर्वाधि

कार सम्पन्न श्री १ ८ श्री फतहसिंह महीप मुकुटेन

द्विचतुर्नवचन्द्रमिते १९४२ वैक्रमेब्दे राजधान्युदयपुरे

श्रीसज्जन यन्त्रालये वाजपेयवंशोद्भवप्रबन्धत श्रीमे

दपाटेश्वरकोशधनव्ययत पूर्णतांनीत

—++—

श्रीमदेकलिङ्गो विजयते

य । पुं॰ वायौ ॥ यवने ॥ गन्तरि ॥ यशसि ॥ योगे ॥ याने ॥ सर्वनाम यदर्थे ॥ यकारे ॥ आदिलघौ ।ऽऽ॥

यकृत् । न॰ कुक्षेर्दक्षिणभागस्थमांसखण्डे । कालखण्डे ॥ अधोदक्षिणतश्चापि हृदयाद्यकृतः स्थितिः । तत्तु रञ्जकपित्तस्य स्थानं शोणितजं मतम् ॥ रोगविशेषे ॥ यथा । प्लीहामयस्येत्यादि समस्तं यकृदामये । किन्तु स्थितिस्तयोर्ज्ञेया वामदक्षिणपार्श्वयोः ॥ यमनम् । यम उपरमे । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनामिति मलोपः । आगमानित्यत्वान्न तुक् । य॰ संयमं॰ कृन्तति । कृतौ । क्विप् । तुक् ॥

यकृदात्मिका । स्त्री॰ परोष्णायाम् ॥ तैलपायिकायाम् ॥

यकृद्वैरी । पुं॰ प्लीहघ्ने । रोहितकवृक्षे ॥

कुबेरे ॥ यक्षसद्मनि ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ यक्ष्यते॰ पूज्यते । यक्ष पूजायाम् । अकर्तरि च कारके संज्ञायामिति॰ कर्मणि घञ् । पुंसीति घो वा ॥ यद्वा । ईं लक्ष्मीमक्ष्णोति व्याप्नोति । अक्षू व्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । इः कामस्तस्येवाक्षिणी अस्य । इः रक्षिषु यथा । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो रिति षच् ॥

यक्षकर्दमः । पुं॰ कर्पूराद्यैः समेकृतेऽनुलेपनविशेषे ॥ यथा । कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलघुसृणानि च । एकीकृत्यमिदं सर्वं यक्षकर्दम उच्यते ॥ अपि च । कुङ्कुमागुरुकस्तूरीकर्पूरचन्दनं तथा महासुगन्धमित्युक्तं नाम तो यक्षकर्दमः ॥ यक्षप्रियकर्दमः ॥

यक्षतरुः । पुं॰ वटवृक्षः ॥

यक्षधूपः । पुं॰ अराले । सर्जरसे । रालइतिख्याते ॥ यक्षान्॰ धूपायति । धूपसन्तापे । आयादयआर्द्ध

रसे । शीधासे । सरलद्रवे । तरपण
तैल० इ० गौ० ई० भाषा० ॥
यक्षरसः । पुं० मध्वासवे । पुष्पमद्ये
यक्षप्रियोरस ॥
यक्षराट् । पुं० गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥
यक्षेषुराजसे । राजृ० । सत्सूद्विषेति
क्विप् ॥ भक्षानांरक्षस्त्वरे ॥
यक्षराजः । पुं० कुबेरे ॥ यक्षाणां
राजा । राजाह सखिभ्यष्टच् ॥
यक्षराट्पुरी । स्त्री० अलकायाम् ॥
यक्षरात्रि । स्त्री० दीपान्वितायाम् ।
यक्षाणांरात्रि ॥
यक्षाधिप । पुं० कुबेरे ॥
यक्षसाधनम् न० यक्षोपासनायाम्
यक्षामलकम् । न० पिण्डखर्जूरफले ।
यक्षवासः । पुं० वटवृक्षे ॥
यक्षिणी । स्त्री० अलकायाम् ॥ यक्षा
सन्त्यस्याम् । इनि । ङीप् ॥
कुबेरपत्न्याम् ॥ यक्षभार्यायाम् ।
यक्षी । स्त्री० कुबेरपत्न्याम् ॥
यक्षोदुम्बरकम् । न० अश्वत्थफले ।
यक्ष्म । पुं० रोगराजे ॥ यक्ष्यते
यक्ष० । अर्त्तिस्तुसुहुतिमन् ॥
यक्ष्मघ्नी । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥
यक्ष्मा पुं० रोगराजि । राजयक्ष्म
णि । क्षये । शोषे ॥ अस्यनिदानन्तु
। वेगरोधात्क्षयाच्चैव साहसाद्विष
माशनात् । त्रिदोषो जायतेयक्ष्मा
गदोहेतुचतुष्टयात ॥ वेदोव्याधिम

ताथक्ष्मात्कृव्याधेर्यस्मिनयक्ष्यते । सच
क्षाप्रोच्यतेरोगी यक्ष्माक्षविभार
दे ॥ यक्ष्मी० यक्ष्यरोग । यक्ष०
मनिन् ॥
यक्ष्मी । त्रि० क्षयरोगिणि ॥
यक्ष्य । त्रि० पूज्ये ॥
यजन् । त्रि० यागकर्त्तरि । यजति ।
यज० । शतृ० ॥
यजत । पुं० ऋत्विजि ॥ यजति ।
यज० । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच्
॥ यजत ० यष्टव्यइतिवेदभाष्य-
म् ॥
यजति । पुं० यागे ॥
यजथ । पुं० अग्निहोत्रे । यज्यतेऽ
स्मिन्देवाः । यज० । अमिनक्षियजि
वधिपतिभ्योऽथन ॥ यजनीये ॥
यजनम् । न० समन्त्रकहविः प्रक्षेप-
णादिक्रियायाम् । यागे ॥ तस्यलक्ष
णं यथा । पशुसोमाज्यपुरोडाशसो-
मौषधिचरुप्रभृतिभिर्हविर्भिः ख-
दिरपलाशाश्वत्थन्यग्रोधोदुम्बरप्रभृ
तिभिः समिद्भिः स्रुक्स्रुवादूख-
लमुसलकुठारखनित्रयूपदारुदर्भ-
चर्मादर्पणिभाजनादिभिर्द्रव्यो
पकरणैरुद्गातृहोत्रध्वर्युब्रह्मादि-
भिर्ऋत्विग्भिः काम्यनैमित्तिका
र्थोपयादिपूर्वकाणांयथोक्तदक्षिणानां
समापनंयजनम् । इतिश्राद्धविवेक
धृतदेवलवचनम् ॥

यजनकर्त्री । पु॰ यजनव्यापारवति॰ ऋत्विजि प्रोषादिस्वादिनि ॥ यजमान । पु॰ अध्वरे॰यादेष्टरि । तिमिन्न । यष्टरि ॥ यजते । यज- देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । पूज यजो मानज् । मानच्या । यामि मुक् ॥
यजाक । त्रि॰ दानकर्त्तरि ॥
यजि । पुं॰ यागकर्त्तरि । यजमा- ने ॥ यजते । यज॰ । सर्वधातुभ्य- इनि ॥
यजुर्वेद । पुं॰ नवाधिकशतशाखा त्मकेयया । यत्र प्रजापतिभगवाम् सोमामादिपूरुष अनुग्योमिति ॥ शुक्लाधिपिवेदविशेष ॥ आध्वर्यवय जुर्भिः स्यादृग्भिर्होत्र द्विजोत्त- मा । औद्गात्र सामभिश्चक्रेब्रह्मत्व श्चाप्यथर्वभि ॥
यजुर्वेदाधिप । पु॰ भृगौ । शुक्रे ॥
यजु । न॰ वेदविशेषे । गीतिरहि- ताऽनियताक्षरपादेवेदभागे ॥ ह्रस्व वीऽनेन । यज॰ । अर्त्तिपृवपिय- जितनिधनितपिभ्योनिदित्युसि ॥
यज्ञः । पुं॰ आत्मनि । नारायणे । विष्णौ ॥ हुताशने । सवे । अध्व- रे । यागे सप्ततन्तौ । मुखे । क्र तौ । विताने ॥ दृष्टियादौवाच्य कुसुमपत्री ॥ अयूपे ॥ अग्निष्टोमा- दौ । अग्निहोत्रदर्शपौर्णमासादौ श्रौतयागे ॥ स्मार्त्तेवैश्वदेवादौ । मखायज्ञस्त्वेनश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे । देवयज्ञ पितृयज्ञ भूतयज्ञ मनु ष्ययज्ञइतिचतुर्विधेस्मार्त्तयज्ञे ॥ अध्यापनादिपञ्चविधमहायज्ञे ॥ य था । अध्यापन ब्रह्मयज्ञ पितृयज्ञ स्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनमिति ॥ यज्ञ- व्याख्यास्यामोद्रव्य देवतात्यागइति कल्पकारैर्देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागोय ज्ञइतिनिरुक्त । सचयजतिनाजु- होतिनाचोदितत्वेन॰यागोहोमश्चे तिद्विविध:। उत्तिष्ठहोमावषट्का रप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यान्ता यजतय । उपविष्टहोमा स्वाहा- कारप्रयोगान्तायाज्यापुरोनुवाक्यर हिताजुहोतयइतिकल्पकारैर्व्याख्या ता: ॥ अग्निहोत्रदर्शपूर्णमास- चातुर्मास्यपशुबधज्योतिष्टोमादि. । सचद्विविध . काम्योनित्यश्च ॥ अ दृष्टार्थे । स्वाश्रमोचितधर्मे॰अती न्द्रिये ॥ समाध्यवस्थायांसर्वेन्द्रि- यवृत्तिनिरोध श्रोत्रादीनीन्द्रिया- ण्यन्ये॰इत्यु क्तत्वात्सएकोयज्ञ . । व्युत्थानावस्थायारागद्वेषराहित्ये नविषयभोगोय: सोऽपरोयज्ञ: शब्दादीन्विषयानन्येइन्द्रियाग्नि षु जुह्वतीत्युक्तत्वात् ॥ अन्येव्यु त्थितावस्था: श्रोत्रादिभिरविरुद्ध

विषयग्रहणस्य ध्याशून्यत्वे नानन्य-साधारणं कुर्वन्ति । सएवं हि यष्टीम ॥ सर्वं वैदिकश्रेयः साधनरूपे ॥ यज्ञ सात्त्विकादिभेदेनत्रिविध । यथा । अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टोयइज्यते । यष्टव्यमेवेति-मन . समाधायससात्त्विक ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठ तंयज्ञंविद्धि राजसम् ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् । श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ सचानेकविधोयथा । द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयः संशितव्रताः ॥ यज्ञानांजपयज्ञोऽस्मीतिभगवतोविभूतिस्वरूपेजपयज्ञे ॥ जप्येनैवतु संसिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः । कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ इज्यते अनेनवा अत्रवा । यज याचेतिनङ् ॥ वर्णानांस्वधर्मयज्ञा यथा । आरम्भयज्ञा क्षत्राः हविर्यज्ञाविशः स्मृताः । परिचारयज्ञाश्शूद्रास्तुजपयज्ञास्तुब्राह्मणा-इति ॥ यजनीये । पूज्ये ॥

यज्ञकृत् । पुं॰ यागकर्त्तरि ॥ यज्ञं करोति । क्विप् तुक् ॥

यज्ञपशुः । पुं॰ घोटके ॥ छागे ॥

यज्ञपुरुषः । पुं॰ विष्णौ ॥ यज्ञवाराहे ॥

यज्ञभाजनम् । न॰ यागपात्रे ॥

यज्ञभूषण । पुं॰ श्वेतदर्भे ॥

यज्ञयोग्य । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰ यागार्हे ॥

यज्ञवल्ली । स्त्री॰ सोमलतायाम् ॥

यज्ञवाट । पुं॰ यागस्थाने ॥

यज्ञवित् । पुं॰ यज्ञानांज्ञातरि ॥ यज्ञानांकर्त्तरि ॥ तेचवेदाध्ययनादय । तेह्यज्योतिष्टोमादयोयज्ञाव स्तुभूताभवन्तीतिमन्यते तन्नतेषां भ्रान्तिमात्रम् । यज्ञं व्याख्यास्यामो द्रव्यं देवतात्यागइति । अत्रैकैकस्मिन् यज्ञविज्ञानाभावात् समुदायज्ञानवत्त्वात् ॥ यज्ञान्वेत्ति जानाति विन्दतिलभतेवा । विद् । विदुत्पा । क्विप् ॥

यज्ञवृक्ष । पुं॰ विकङ्कते । स्रुवावृक्षे ॥ वटीवृक्षे ॥

यज्ञशाला । स्त्री॰ देवयजने ॥

यज्ञशिष्टाशी । पुं॰ वैश्वदेवादियज्ञावशिष्टामृतभोजिनि ।

यज्ञशेषः । पुं॰ होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ ॥

यज्ञश्रेष्ठा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञसार । पुं॰ यज्ञोदुम्बरे ॥

यज्ञसूत्रम् । न॰ उपवीते । यज्ञोपवीते ॥ अस्यप्रमाणयथा ॥ ऊर्ध्वं तु त्रिवृतंसूत्रं सधवानिर्मितंशुभे . ।

तन्तुत्रयमधोवृत्तं यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः । त्रिगुणं तद्ग्रन्थियुक्तं वेदप्रवरसम्मितम् ॥ शिरोधरान्नाभिमध्यात् पृष्ठार्द्धपरिमाणकम् ॥ यजुर्विदां नाभिमितं सामगानामयं विधिः । वामस्कन्धेन विधृतं यज्ञसूत्रं बलप्रदम् ॥ इति कालिकापुराणे ४ अध्यायः । यज्ञसूत्रम् । यज्ञार्थकृतसूत्रं वा । शाकपार्थिवादि ॥

यज्ञसेनः । पु॰ द्रुपदे ॥

यज्ञस्थानम् । न॰ यज्ञवाटे ॥

यज्ञाङ्गः । पु॰ हेमदुग्धके । उदुम्बरे ॥ यज्ञमङ्गति । अगिगतौ । कर्म-यण् । खदिरवृक्षे ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ वराहमूर्तौ । यज्ञाश्च अङ्गान्यस्य ॥ यज्ञवराहस्याङ्गान्युक्तानि हरिवंशे । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । अग्निजिह्वो दर्भरोमा॰ ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः । आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः उद्गात्रान्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् । प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः ॥ नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः । छायापत्नीसहायो वै मेरुशृङ्ग इवोच्छ्रितः इति ॥ न॰ प्रयाजादौ ॥ यज्ञे हि द्विविधमङ्गं भवति । सिद्धरूपं॰ साध्यरूपञ्च । तत्र सिद्धरूपं जातिद्रव्यसङ्ख्यादि॰ साध्यरूपन्तु क्रियैव । तच्च द्विविधम् । सन्निपत्योपकारकमारादुपकारकञ्च । तत्र द्रव्यादिसंस्कारकत्वेन विधीयमानयागस्वरूपान्तर्भूतकर्म सन्निपत्योपकारकम्॰ व्रीहीनवहन्यात्॰ व्रीहीन्प्रोक्षतीत्येवं विहितावघातप्रोक्षणादि । तद्विपरीतञ्च फलजननसामर्थ्यजनकत्वादिनास्थानेन्वितकर्मारादुपकारकम् ॥

यज्ञाङ्गा । स्त्री॰ सोमवल्ल्याम् ॥

यज्ञान्तः । पु॰ अवभृथे । यागशेषे ॥

यज्ञायज्ञीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ यज्ञायज्ञापदयुक्तं साम॰ यज्ञायज्ञीयम्॰ इति व्याख्यातारः । यज्ञायज्ञाशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौ छः सूक्तसाम्नोरिति छः ॥

यज्ञायुधम् । न॰ स्फ्यकपालादिद्रव्येषु । तानि यथा । स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पञ्च कृष्णाजिनञ्च शम्या चोलूखलञ्च मुसलञ्च

यज्ञोपलक्षितानिवेदयज्ञायुधानी तिदर्शपूर्णमासयो श्रुतानि ॥

यज्ञायुधी । पुं॰ यजमाने ॥

यज्ञारि । पुं॰ शिवे ॥ राक्षसे ॥

यज्ञिय । पुं॰ किंशुकद्रुमे । पलाशवृक्षे द्वापरयुगे ॥ त्रि॰ यज्ञकर्मार्हे । यज्ञानांपात्रे । क्रतुक्रियासम्पादनयो ग्ये द्विजद्रव्यादौ ॥ यज्ञमर्हति । यज्ञर्त्विग्भ्यामित्यत्र॰ तत्कर्मार्हत्युपसङ्ख्यानात्॰ घ ॥ यजनीये ॥

यज्ञियदेश । पुं॰ यागकरणोपयुक्तकुरुपञ्चालादौ ॥ कृष्णसाररस्तुचरतिमृगीयत्रस्वभावत । सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्त्वत पर ॥ यज्ञियश्चासौदेशश्च ॥

यज्ञियशाला । स्त्री॰ यज्ञार्थशालायाम् ॥ यागमण्डपे ॥

यज्ञीय । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि॰ यागसम्बन्धिनि ॥

यज्ञीयब्रह्मपादप : । पुं॰ विकङ्कतवृक्षे ।

यज्ञेश्वर : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥

यज्ञेष्टम् । न॰ दीर्घरोहिषकतृणे ।

यज्ञोदुम्बर । पुं॰ उदुम्बरे । जन्तुफले ॥

यज्ञोपवीतम् । न॰ यज्ञसूत्रे । यज्ञार्थंधृतमुपवीतम् । शाकपार्थिवादि । [illegible]उपवीतमथवा । यज्ञस्य श्रौतस्यस्मार्तस्यचविविधस्यद्रव्यतपोयोगस्वाध्यायज्ञानादेरुपसामीप्येनविशेषेणनित्यसंयोगेन॰ इतं प्राप्तंवेत्यर्थ । ॥ ब्राह्मणेनयदादेवाच्छिन्नयज्ञोपवीतकम् । मनसापिनशुद्धि स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनि ॥

यज्यु । पुं॰ यजुर्वेदविदि । अध्वर्यौ ॥ यजति । यज । यजिमनीतियुच् ।

यज्वा । पुं॰ वेदविधानत । कृतयागे । इष्टवान्॰ यजतेस्मवा । यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । सुयजोङ्वनिप् ।

यज्वनाम्पति पुं॰ चन्द्रे ॥

यत् । अ॰ हेतौ । पश्चाद्यद्॰ अव्ययम् ॥

यत् । त्रि॰ यदर्थे । गच्छति । एति । इण् गतौ । शतृप्रत्यय । ॥ यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्यवाचक ॥

यतम् । न॰ हस्तिप्रेरणाय॰ पादाघाते ॥ पादकर्मयतप्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । त्रि॰ संयते । नियते ॥

यतचेता । त्रि॰ संयतचित्ते ॥ यतं चेतोयस्य ॥

यतन् । त्रि॰ प्रयत्नवति ॥ यथा । नाहंनमामिदेवान्देवानतीत्यन्सेवतेदेव : । नतदनुकरोतिविधानतस्मैयतन्तेनमोनमोमह्यम् । इतिपूज्य

पाद्दानामार्थ्या । अर्हंदेवान्नमामि० ननमस्करोमि०येदेवानतीत्य० अतिक्रम्यस्थित . सदेवोदेवान्नमते०तद्नुतद्नन्तर विधानंविध्युक्तं कर्मनकरोति० तस्मैसर्वात्मभूताय यततेप्रयत्नवतेमह्यं नमोनमइत्याद्दार्थेद्विरुक्ति ' ।।

यतम ' । त्रि० बहूनामध्ये निर्द्धारिते० एकस्मिन् ॥ वाबहूनाजातिपरिप्रश्नेडतमच् ॥

यतमान ' । त्रि० व्याप्रियमाणे । प्रयतमाने ॥ यतीप्रयत्ने । शानच । मुक् ॥ प्रार्थयमाने ॥

यतमानसञ्ज्ञा । स्त्री० वैराग्यविशेषे ॥ यथा । रागादय कषायाश्चित्तवर्त्तिन तैरिन्द्रियाणियथास्वविषयेषुप्रवर्त्त्यन्ते ०तन्माप्रवर्त्तिषतविषयेष्विन्द्रियाणीति०तत्परिपाचनायआरम्भ प्रयत्नोयतमानसञ्ज्ञावैराग्यम् ॥ अत्रजगतिकिंसारकिमसारमितिगुरुशास्त्राभ्याञ्ज्ञास्यामीत्युद्योगे ॥

यतर : । त्रि० द्वयोर्मध्येनिर्द्धारिते०एकस्मिन् ॥

यत ' । अ० यदर्थे ॥ हेतौ ॥ यस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् । त्यदाद्यत्वम् ॥

यतात्मा । त्रि० संयतचित्ते ॥ संयतशरीरेन्द्रियादिसङ्घाते ॥ निदिध्यासनपरिपाकेणपरमात्मन्येवैकाग्रचित्ते ॥

यति . । पुं० यतिनि । निर्जितेन्द्रियव्यूहे ॥ कुटीचरबहूदकहंसपरमहंसेषुसन्यासिषु ॥ विदितात्मनि०अवधूते ॥ यत्नशीले । मुनौ ॥ यतते । यतीप्रयत्ने । सर्वधातुभ्यइन ॥ नहुषस्यराज्ञोज्येष्ठापत्ये ॥ निकारे ॥

यति . । स्त्री० विरतौ । पाठविच्छेदे । द्रुतमध्यविलम्बितरूपायांपरिपाट्याम् ॥ विधवायाम ॥ यमेस्त्रियाक्तिन् । मलोप : ॥ रागे ॥ सख्यौ ॥ वाद्याङ्गप्रबधविशेषे ॥

यतिचान्द्रायणम् । न० व्रतविशेषे ॥ यथा । अष्टावष्टौसमश्नीयत्पिण्डान्मध्यन्दिनेस्थिते । नियत. पाप्विप्रशोयतिचान्द्रायणंचरन् ॥ ऽ- तिमनु . । यतिचान्द्रायणपादोनधेनुचतुष्टयतद्द्यम्नौसपादैकादशकार्षापणाइतिप्रायश्चित्तविवेक : ॥

यती । पु० यतौ । निर्जितेन्द्रियग्रामे- ॥ यमनम् । यमउपरमे । भावेक्त ' । मलोप : । यतमुपरमणमस्त्यिनि- स्य वायस्य । अतइनिठनावितीनि । वशिष्ठादौ ।।

यतिनी । स्त्री० विधवायां ।।

यतिपाचम् । न० अलाब्वादिपात्रे ॥ अलाबुदारुपात्रञ्चमृण्मयवैदलतथा

। एतानियतिपात्राणिमनु स्वाय स्भुवोब्रवीत् ।

यतिमैथुनम् न० स्तम्भनरते यति-गोप्यरतौ ।

यती । स्त्री० गच्छन्त्याम् ॥ कृप यत रि० ङीप् ॥ विधवायाम् ॥

यतुका । स्त्री०
यतूका । स्त्री० } वृक्षविशेषे ।

यत्त: । त्रि० यत्नवति ॥

यत्न । पुं० प्रयत्ने ॥ उत्साहे । उ-द्योगे । यतनम्०यत्यतेऽनेनाच का । यतो० । यजयाचयतेतिन-ङ् ॥ रूपादिचतुर्विंशतिगुणान्तर्गतगुणविशेषे ॥ सचत्रिविध । प्र-वृत्ति . निवृत्ति . जीवनयोनिरूक्ते-ति ॥

यत्नवान् । त्रि० प्रयत्नविशिष्टे । यत्न-मन्तरेणनकिञ्चिल्लभ्यते०एवञ्ज्ञात्वा-यत्नतत्परे ॥ यत्नोस्यास्ति । मतुप् ॥

यत्र । अ० अनवक्लृप्तौ ॥ अमर्षे ॥ ग र्हायाम् ॥ आश्चर्ये यस्मिन् स-मयोस्थल ॥

यथा । अ० तुल्यार्थे माने ॥ प्रशंसायाम् ॥ निदर्शने दृष्टान्ते ॥ नि र्देशे ॥ हेतूपपत्तौ ॥ योग्यतायाम् ॥ वीप्सायाम ॥ पदार्थानति वृत्तौ ॥ येनप्रकारेण ।प्रकारवचने थाल् ॥ विभक्तित्वात्०अदाद्यत्व-म् ॥

यथाकथञ्चित् । अ० येनकेनप्रकारेण-त्यर्थे ॥ यथाच०कथञ्चिच ॥

यथाकथाच । अ० अनादरे ॥

यथाकामी । त्रि० स्वेच्छाचारिणि । स्व तन्त्रे । स्वरुचौ । स्वच्छन्दे । स्वैरि णि । निर्यन्त्रणे ॥

यथाकालम् । अ० विहितकाले ॥

यथाक्रमम् । अ० क्रमानुरूपे परिपा ट्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ क्रममनति क्रम्यवर्ततइत्यर्थे पदार्थानतिवृत्ताव व्ययीभावेव्ययम् ॥

यथाजात । त्रि० मूर्खे ॥ आजन्म कालविशेषमनतिक्रम्यवर्तते । पदा र्थानतिवृत्तावव्ययीभाव । तदस्या स्ति । अर्शआद्यच् ॥ नीचे ॥

यथाजातरूपधर: । त्रि० दिगम्बरे ॥ परमहंसे ॥ यथा । यादृशजातमात्र-स्वरूपधारयतीतितथा ॥

यथातथम् । अ० न० यथावर्ततेतथेत्य र्थे ॥ यथार्थे । सत्यार्थे ॥ सत्यमनति क्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभा व. यथाशब्दस्तथाशब्दोवासत्यार्थं । यथार्थेव्ययीभावोवा । सनपुंसक मितिनपुंसकत्वम् । हृस्वोनपुंसक इतिहृस्वत्वम् ॥

यथापूर्वम् । अ० पूर्वदिगदेशकालानु रूपे ॥ यथा । अकृतायाप्रतिष्ठायां प्राणाप्रतिमासुच यथापूर्वंतथा भाव सर्वादीनांनविष्णुता ॥

यथामुखम् । अ० प्रतिबिम्बे ॥ मुखस्य सदृशम्० यथामुखम् । निपातनादव्ययीभाव : । पदार्थानतिवृत्तौयथाशब्दोवा ॥

यथामुखीन । त्रि० मुखप्रतिबिम्बाश्रये । दर्पणे ॥ यथामुखंदर्शन . यथामुखसम्मुखस्यदर्शन : खञितिख ' ॥

यथायथम् । अ० यथार्थे ॥ अनतिलङ्घनेनेत्यर्थे ॥

यथायथम् । न० यथास्वमित्यर्थे ॥ यथास्वेऽर्थे० यथाशब्दस्यद्वित्वं नपुंसकत्वञ्चनिपात्यते० यथास्वेयथायथमितिसूत्रेण ॥ योयमात्मा० यश्चात्मीय० तद्यथास्वम् । आत्मनिज्ञाता सर्वपदार्थाययथायथम्० यथास्वभावमित्यर्थ ॥ आत्मीये । सर्वेषाम्तुयथायथम् । यद्यदात्मीयमित्यर्थः . ॥

यथायोग्यम् । अ० यथोचिते ॥

यथार्थम् । अ० सत्यार्थे ॥ अर्थमनतिक्रम्य । पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभाव ' ॥

यथार्थ । त्रि० युक्ते ॥

यथार्थानुभाव . । पुं० तद्वतितत्प्रकाराऽनुभवे ॥ सएवप्रमेत्युच्यते । यथार्थानुभवश्चतुर्विध । प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दभेदात् । तत्करणमपिचतुर्विधम् । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दभेदात् ॥

यथार्हम् । अ० यथायोग्यं ॥

यथार्हवर्ण । पु० चरे । प्रणिधौ ॥ अर्हति । अर्ह० । अच् योग्योऽर्हो यथार्हवर्णोरूपमस्य ॥

यथाविधि । अ० य सदृश्योचितमित्यर्थे ॥ यथाविधानमित्यर्थे ॥

यथावृत्त । त्रि० यथाचारे ॥

यथाशक्ति । अ० साध्यानुसारे ॥ शक्तिमनतिक्रम्य । यथार्थेपदार्थानतिवृत्तावव्ययीभाव । अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वम् ॥

यथाशास्त्रम् । अ० शास्त्रसम्मते ॥ शास्त्रमनतिक्रम्य । यथार्थेऽव्ययीभाव' ॥

यथास्थित : । त्रि० सत्ये ॥

यथास्वम् । अ० यथार्थे ॥ यथायथमित्यर्थे । स्वात्मीये ॥ यथास्वमिति वीप्सायामव्ययीभाव. । योयआत्मा यश्चात्मीयतद्यथास्वमित्युच्यते ॥

यथेप्सितम् । अ० कामम् । प्रकाममित्यर्थे ॥ इष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्लृव्याप्तौ । सन् । क्त । आप्ज्ञप्यधामीत् । अव्ययविभक्तीत्यव्ययीभाव : ॥

यथेष्टम् । न० इष्टमनतिक्रम्यस्थिते ॥

यथेष्टचारी । पुं० पक्षिणि ॥

यथेष्टाचरण । त्रि० यथेष्टाचारिणि ॥ यथा । क्रियाहीनश्चमूर्खश्चमहारोगियएवच । यथेष्टाचरणश्चाहु-

संख्यान्तमर्थीयकम् ॥

यथेष्टाचारी । त्रि॰ स्वेच्छाचारिणि ॥ यथेष्टमाचरितुंशीलमस्य । णिनि ॥

यथोक्तकारी । त्रि॰ काम्यनिषिद्धवर्ज्जनपुरस्सरनित्याद्यनुष्ठानकर्त्तरि ईश्वरप्रीतौ ॥ यथाज्ञाकारिणि ॥

यथोचित॰ । त्रि॰ यथायोग्ये । यथाप्राप्ते ॥

यथोत्तरम् । अ॰ उत्तरमुत्तरप्रतीत्यर्थे ॥

यथोदितम् । न॰ यथोक्ते ॥

यथोपजोषम् । अ॰ यथासुखमित्यर्थे ॥

यद् । अ॰ हेतौ ॥ यच्छति । यम॰ । क्विप । अनुदात्तोपदेशे त्यनुनासिकलोपः ॥ यदर्थे ॥

यत्॰द् । त्रि॰ यदर्थे ॥ बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने । जी॰ श्रुतिभाषा ॥ यत्तदोर्नित्यसम्बन्ध॰ यच्छब्देनोच्यतेयोर्थस्तच्छब्दस्तस्य वाचकः ॥ अपिच । तच्छब्देनतु यच्छब्दोबोद्धव्य॰ सततंबुधैः । उदाहृतेतुयच्छब्देतच्छब्दः स्यादुदाहृत ॥ यजेस्त्यजितनियजिभ्योडिद्दित्यदिः ॥

यदा । अ॰ यस्मिन्काले ॥ यथा । यदायदासतांहानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् । तदातदाकलिर्वृद्धिरनुमेयाविचक्षणैः ॥ सर्वैकान्यत्यादिना॰ दा ॥

यदि । अ॰ पक्षान्तरे ॥ सम्भावनायाम् । चेदर्थे । असन्देहसन्देहवचने ॥ यदिवेदाः प्रमाणंस्युः । वेदाः प्रमाणंहिचेत्युक्त्यादिषु यथा ॥ यततनम् । यती॰ । डुन् । पृषोदरादित्वात्तलस्यद॰ ॥

यदीय॰ । त्रि॰ यत्सम्बन्धिनि ॥

यदु । पुं॰ देवयान्यांययातेर्जातेज्येष्ठपुत्रे ॥ दशार्हदेशे ॥ तद्देशवासिनि॰ यदवः ॥

यदुतुङ्गम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

यदुदेव॰ । पुं॰ वसुदेवे ॥

यदुनाथः । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

यदुपतिः । पु॰ श्रीकृष्णे ॥ यदूनांपति ॥

यदुवंशः । पु॰ यदोःसन्ताने ।

यदृच्छा । स्त्री॰ स्वातन्त्र्ये । स्वैरितायाम् ॥ स्वारसिक्यामिच्छायाम् । शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेके । ऋच्छ॰ मतृच्छा । ऋच्छगत्यादौ । गुरोश्च । याऋच्छा । विशेषणमिति समासः ॥ स्वरसार्थे । निर्निमित्ते ॥ यथायदृच्छाशब्द । अयमतप्रवृत्ति निमित्तमनपेक्ष्यय. शब्दः प्रयोक्त्रभिप्रायेणप्रवर्ततेसयदृच्छाशब्दोडित्थादिरिति ॥ दैवगतौ ॥

यदृच्छालाभ॰ । पुं॰ अप्रार्थितोपस्थितेलाभे ॥

यदृच्छालाभसन्तुष्ट । पुं॰ तत्त्वज्ञे ॥ शास्त्रानुमतप्रयत्नव्यतिरेकात्॰ यदृच्छा॰ तयैवयोलाभोऽन्नाच्छादनादेः शास्त्रानुमतश्च॰ सयदृच्छालाभ. तेनसन्तुष्ट'॰ तदधिकतृष्णारहित' ॥ यतयोभिक्षार्थं ग्रामप्रविशन्तीतिशास्त्रानुमतस्तु प्रयत्न कर्त्तव्य एव ॥

यद्भविष्य .। त्रि॰ मूर्खे ॥ दैष्टिके ॥ यद्भविष्योविनश्यति ॥

यद्यपि । अ॰ अवधारणे ॥ अप्यर्थे ॥

यद्वा । अ॰ यदि ॥

यद्वत् । अ॰ प्रश्ने ॥ वितर्के ॥

यद्वा । अ॰ पक्षान्तरे ॥

यन्ता । पुं॰ मेठे । हस्तिपके ॥ सूते ॥ सारथौ ॥ यच्छति । यम॰ । तृच् ॥

यन्त्रम् । न॰ देवाद्यधिष्ठाने ॥ पात्रभेदे ॥ नियन्त्रणे । जन्द्रा॰ ताला इ॰ भा॰ ॥ बन्धने ॥ मृगबन्धनविशेषे ॥ यच्छति । यम॰ । गुधृवीपचियमीतिच .। यन्त्र्यतेनियम्यते॰ निगृह्णाति॰ असाधून॰ आवते॰ असाधून्॰ अनुगृह्णाति साधून् इतिचयन्त्रमितिचतुर्द्धरनीलकण्ठः ॥ तोप॰ अगमद्भूत्यादिभाषाप्रसिद्धमस्त्यन्नियन्त्रे ॥ बन्दूकइतिप्रथितेसीसगुलिकोत्क्षेपणार्थेऽस्त्यन्नियन्त्रे ॥ इतिमहाभारतटीकायानीलकण्ठ ॥ वाद्ये ॥ यथा । यन्त्रस्यगुणदोषौनविचार्यौ मधुसूदन । अहयन्त्र भवान्यन्तो नमेदोषानमेगुणा ॥ दारुयन्त्रादौ ॥ काल॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । ईश्वर सर्वभूतानांहृद्देशेऽर्जुनतिष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानियन्त्रारूढानिमायया ॥ औषधस्यचपाकार्थं यानियन्त्राणिसन्तिहि । तानिभावप्रकाशादौद्रष्टव्यानिमनीषिभि' ॥ तत्रकेषाञ्चिन्नामानि लिख्यन्ते । जलकच्छपपाताल दोलाभूधरवालुका .। वकाद्यायन्त्रभेदा स्युर्वच्यः भ्याद्याश्चमूषिका इतिशब्दचन्द्रिका॥

यन्त्रकम् । न॰ यन्त्रकाष्ठे । कुन्द॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यन्त्र्यते काष्ठमनेन । यम॰पूर्ववत्च । स्वार्थेक: ॥

यन्त्रगृहम् । न॰ तैलशालायाम् ॥ यन्त्राणांस्थाने ॥

यन्त्रगोल .। पु॰ मटरइतिप्रसिद्धकलाये ॥

यन्त्रणम् । न॰ रक्षणे ॥ बन्धने ॥ नियमने ॥

यन्त्रणा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

यन्त्रपेषणी । स्त्री॰ पेषणार्थयन्त्रे । जाता॰ चाकी॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

यन्त्रिका । स्त्री॰ पत्न्या: कनिष्ठभ

गिन्याम् ॥ यथा । कनिष्ठाङ्गुलि काङ्गुलीयन्त्रिकाकीलिकुश्चिकीलिहै मचन्द्र ॥

यन्त्रित । त्रि० यमिते । बद्धे । नियमिते । वशीकृते ।

यन्त्री । त्रि० यन्त्रवति ॥ अस्त्यर्थे० इनि . ।

यन्मूलः । त्रि० यदाश्रयभूते । यत् सत्तातिरिक्तसत्ताशून्ये ।

यमः । पु० दक्षिणाशापतौ । शमने । काले । धर्मराजे । पितृपतौ । समवर्त्तिनि । यम स यमतामेष्यम् । स यमताधर्माधर्मफलदानेन० नियहानुयहङ्कुर्वतामध्ये० यमो वै वस्वतो भगवद्विभूति ॥ अस्यानुशासनयथा । केशलये जगद्धाममनन्तसमुपाश्रिता । भवद्भिः परिहार्यास्ते तेषां नास्तीह संस्थितिः ॥ नमः कृष्णाऽच्युतानन्तवासुदेवेत्युदीरितम् । यैर्भावभावितैर्दूरतास्ते वर्ज्याः सुदूरतद्गतिर्वाङ्कपुराणम् ॥ सर्वेषां संयमनात् यमं यच्छति० उपरमयति प्रारब्धं भोगं प्राणैर्वियोजयतीति यमः ॥ आदित्ये ॥ शनौ काके । ध्वाङ्क्षे ॥ संयमे ॥ शरीरसाधनापेक्षनित्यकर्मणि । उपावान्तरनिरपेक्षशरीरमात्रसाध्य नित्य यावज्जीवमवश्यकार्यं यत्कर्म० अहिंसादि० तद्यम इत्यर्थः । अहिंसासत्यवचनब्रह्मचर्यमकल्कता । अस्तेयमिति पञ्चैते यमा वै परिकीर्त्तिताः ॥ निषिद्धानाचरणे । इन्द्रियाणां विषयेभ्यो निवारणे ॥ यमान्सेवेत सततं न नित्यं नियमान्बुधः । यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमान्केवलान्भजन् ॥ अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमा इति पातञ्जलसूत्रम् ॥ सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रियग्रामसंयमः । यमोयमिति सम्प्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ॥ यमयति । यम उपरमे । णिजन्तादच् यच्छति० अनेन वा० यमनं वा । यमः । पचाद्यच्० यमः समुपनिविषु चेत्यप्० वा ॥ उपरमे । उपरतिमात्रे ॥ ब्रह्मचर्यादिदशसु ॥ यथा । ब्रह्मचर्यं दयाक्षान्तिर्ध्यानं सत्यमकल्कता । अहिंसास्तेयमाधुर्ये यमश्चेति यमाः स्मृताः ॥

यमौ । पु० द्विवचनान्तः . ०० एकयोत्यानकुलसहदेवयोः . ॥

यमौ । त्रि० यमजे ॥ बीजैस्तर्वायुना भिन्ने द्वौ जीवौ कुक्षिमागतौ । यमावित्यभिधीयेते धर्मेतरपुरःसरौ ॥ धर्मस्तदितरोऽधर्मः . ० तौ पुरःसरौ ययोः . । तेन यमौ धर्माद्धर्माच्च भवत इत्यर्थः ॥ तयोर्ज्येष्ठत्वनिरूपणं यथा । यश्चिर्वं च सुषारित्यादि यमयोः पूर्वजन्मत । यस्माज्जातस्य

यमयोः. प्रथमन्निप्रथमसुखम् ॥ मन्मा
न . पितरश्चैवतस्मिन्ज्येष्ठप्रतिष्ठि
तम् ॥ जन्मप्राथम्यात्. ज्येष्ठायम
योः . नतुनिषेकप्राथम्यात्. जन्म
प्राथम्यसन्देहेमुखदर्शनप्राथम्यात्।
ज्येष्ठाहत्वम् ॥

यमक . । पु. संयमे । व्रते ॥ न. श
ब्दालङ्कारे । तल्लक्षणंयथा । अर्थे स
त्यर्थभिन्नानांवर्णानांसापुनः श्रु
तिः । यमकंपादतद्भागवृत्तितद्यात्य
नेकताम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । यथा ।
नगणमनुहिलघुकुरु । फणिभणित
यमकमिति ॥ यथा । विषमतरविष
मशर । प्रहरमपिनविरमपि ॥ त्रि.
यमजे ॥

यमकालिन्दी । स्त्री. संज्ञायाम् । सू
र्यपत्न्याम् ॥

यमकीट. । पुं. कीटविशेषे । घु-
घुरे ॥

यमकोटि . । स्त्री. पुरीविशेषः ॥ सा
चभद्राश्ववर्षस्यनिरक्षदेशेलङ्कायाः
पूर्वेपृथिव्याश्चतुर्थभागेवर्त्तते ॥ य
था । लङ्काकुमध्येयमकोटिरस्याः
प्राक् पश्चिमेरोमकपत्तनञ्च । अध
स्ततः सिद्धपुरंसुमेरुः सौम्येऽथ
याम्येवडवानलश्च ॥ कुवृत्तपादा
न्तरितानितानिस्थानानिषड्गोल-
विदोवदन्ति इति ॥

यमघण्टः । पुं. अशुभयोगविशेषे ॥
यथा । रवौमघाचन्द्रदिनेविशाखा
आर्द्राकुजेचन्द्रसुतेचमूला । जीवेऽ
नलर्क्षंभृगुजेविधिश्चहस्तार्कजेस्या-
द्यमघण्टयोगः ॥

यमजः । त्रि. समकालीनैकगर्भजा-
तसन्तानद्वये ॥

यमदग्निः पुं. ऋचीकमुनिपुत्रे । प
रशुरामपितरिमुनिविशेषे ॥

यमदूतकः । पुं. कृतान्तचरे ॥ का
के ॥

यमदूतकः । पुं. वायसे । यमस्य
चरे ॥

यमदूतिका । स्त्री. अम्लिकायाम् ।
तिन्तिडीवृक्षे ॥ विशेषत . आरभू
मौप्रायशोयमदूतिका ॥

यमदेवता । स्त्री. भरणीनक्षत्रे ॥

यमद्रुमः । पुं. शाल्मलिवृक्षे ॥

यमद्वितीया। स्त्री. कार्त्तिकशुक्लद्विती
यायाम् ।

यमधार . । पुं. पार्श्वद्वयधारयुक्तास्त्र-
विशेषोद्विधाराखाण्डा. इ. भा. ॥

यमनः । पुं. यमे ॥ न. बन्धने ॥
उपरतौ ॥

यमनिका । स्त्री. जवनिकायाम् ।
व्यवधायकवाससि । तिरस्करिण्या
म् ॥ यमयति । यम. । ल्युट् ।
स्वार्थेकन् ॥

यमपत्नी । स्त्री. धूमोर्णायाम् विज
यायाम् ।

यमप्रिय: । पुं० वटवृक्षे ॥

यमभगिनी । स्त्री० यमुनायाम् ॥

यमभट: । पुं० यमदूते ॥ यथेयमभटा: शठा: । कपटविग्रहैर्धूर्जटानिवेद्यतवीवचस्तवनचाधिकारीमयि । यहन्तुशिवसुन्दरीचरणचारुपङ्केरुहस्खलन्मधुसुधासवसमर्पितमून्मानीतरे ॥

यमराट् । पुं० शमने । यमे ॥ यमेनसयमेनराजते । राज० । क्विप् ॥

यमराज: । पुं० यमे ॥

यमलम् । न० युग्मे । युगले ॥ द्विगुणिते ॥

यमलपत्रक: । पुं० अश्मन्तकवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥

यमलार्जुनघ्न: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

यमली । स्त्री० चोटीद्वये । शाटीद्वये ।

यमलिखक: । पुं० चित्रगुप्ते ॥ यमस्यलिखक: ॥

यमवान् । त्रि० सयमिनि ॥

यमवाहन: । पुं० महिषे ॥

यमव्रतम् । न० पृथ्वीपतेर्धर्मविशेषे ॥ यथा । यथायम: प्रियद्वेष्यौप्राप्तेकालेनियच्छति तथाराज्ञानियन्तव्या: प्रजास्तद्धियमव्रतम् ॥

यमस्वसा । स्त्री० यमुनायाम् । कालिन्द्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यमस्यस्वसा ॥

यमानिका । स्त्री० अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मदर्भायाम् ॥ यमेनकमिति । अन० वुन् ॥

यमानी । स्त्री० यमानिकायाम ॥

यमान्तक: । पुं० शिवे ॥ यमस्यान्तक: ॥

यमी । त्रि० संयमविशिष्टे ॥ यमवति

यमी । स्त्री० यमुनायाम् ॥

यमुना । स्त्री० कालिन्द्याम् । सूर्यतनयायाम् । यमजस्वसरि ॥ यच्छति । यमउपरमे । अजियमिशीङ्भ्यश्च उनन् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथोक्तं देवीपुराणे । सङ्गमाद्यमनाद्वापिदेवीविभाव्यते । यमस्यभगिनीयातायमुनातेनसामतेति ॥

यमुनाजनक: । पुं० सूर्ये ॥

यमुनाप्रभव: । पुं० तीर्थविशेषे ॥

यमुनाभित्० द्० । पुं० बलभद्रे ॥

यमुनाभ्राता । पुं० कृतान्ते । शमने । यमे । यमुनाया: भ्राता ॥

यमेरुका । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥

ययाति: । पुं० नहुषात्मजे पुराणप्रसिद्धेनृपतौनाहुषौ ॥ यस्यायश्लोक: । यत्पृथिव्यांव्रीहियवहिरण्यंपशव: स्त्रिय: । नदुह्यन्तिमन: प्रीतिंपुंस: कामहतस्यमे ॥

ययातिपतनम् । न० भौमतीर्थविशेषे ॥

ययो: । पुं० महादेवे । मोक्षमार्गे ॥ याच्यनेनया० । याया: किदूर्वे

तिर्ष्ठः ॥

यथुः । पुं० अश्वमेधीयतुरगे ॥ तुरङ्गमे । हये ॥ याति । याप्रापणे यो-र्हिषेच्युः । यर्हि । अ० यस्मिन् काले । यदार्थे ॥ यस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

यवः । पुं० स्वनामप्रसिद्धशूकधान्ये । शितशूके ॥ यवस्तु शितशूकः स्यान्निःशूकोऽतियवः स्मृतः । तोक्मस्तद्वत् स हरितस्ततः स्वल्पश्च कीर्तितः ॥ यवः कषायो मधुरः शीतलो लेखनो मृदुः । व्रणेषु तिलवत्पथ्यो रूक्षो मेधाग्निवर्धनः ॥ कटुपाकोऽनभिष्यन्दी स्वर्यो बलकरो गुरुः । बहुवातमलो वर्ण्यः स्थैर्यकारी च पिच्छिलः ॥ कण्ठत्वगामयश्लेष्मपित्तमेदःप्रणाशनः । पीनसश्वासकासोरुस्तम्भलोहिततृट्प्रणुत् ॥ अस्माद्धीनयवो न्यूनस्तोक्मो न्यूनतरः स्मृतः ॥ षड्भिर्गौरसर्षपैः परिमितेपरिमाणविशेषे ॥ सर्षपाः षड्यवोमध्यस्तु इति मनूक्तेः । मध्यानङ्गुलीनामपिसूक्ष्मो यवो भवतीत्यर्थः ॥ अपिच । जालान्तरगते भानौ यच्चाणु दृश्यते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षा लिक्षाषड्भिस्तु सर्षपः ॥ षट्सर्षपैर्यवस्त्वेको गुञ्जैका तु यवैस्त्रिभिः ॥ यौति० यूयवैश्च । युमिश्रणे । अ-च्० अप् वा ॥ यद्वा । यवस्यफलय-व . अवयवे च प्राणोत्व । फलपा-कशुषामितिलुप् । लुपियुक्तव-त् ॥ पृथक्कृते ॥ इन्द्रयवे ॥ यव-सदृशबीजत्वात् ॥ अङ्गुलिस्थयवा-काररेखाविशेषे ॥ यथा । तर्ज-नीमूलसम्भूतौ यवौ पुत्रार्थदौ स्मृता-त् । मध्यमायां यवश्चैवाङ्गुष्ठेऽपूर्व-धनप्रदः ॥ अपिच । मध्यमायाय-दियवो दृश्यते च सुशोभनः । तदा-न्यसञ्चितद्रव्यप्राप्तोऽङ्गुष्ठयवे ॥ यस्यापि चक्रमङ्गुष्ठे यवपूर्णं तु दृश्य-ते । तदा पितामहादीनामर्जितं लभते धनम् ॥

यवकः । पुं० शूकशून्ययवे ॥

यवक्यम । त्रि० यवभवनेचतस्थ-ले ॥ यवानाभवनक्षेत्रम् । यवथ-क्षेतियत् ॥

यवक्षार । पुं० यवाग्रजे । पाक्ये ॥ यवानाक्षार ॥ यवक्षारोलघु स्निग्धः सुसूक्ष्मो वह्निदीपनः । निहन्ति शूलवातामश्लेष्मश्वासगला-मयान् ॥ पाण्डुर्शोग्रहणीगुल्मानाहप्लीहहृदामयान् ॥ इति राज० भा० प्रकारे ।

यवचीर । पुं० चिक्कसी । यवचूर्णे ॥

यवगण्ड : । पुं० यूनोगण्डस्थव्रणवि-शेषे । युवगण्ड ॥ ०(*)०

यवज : । पुं० यवक्षारे ॥ यवान्याम् ॥

यवक्षोद्भवम् । न० तवक्षीरे ॥
यवतिक्ता । स्त्री० लताप्रभेदे । महातिक्तायाम् । दृढपादविसर्पिण्याम् । सूक्ष्मपुष्पायाम् ॥
यवतैलम् । न० यवचूर्णादियुक्तपक्वतैलविशेषे ॥ यथा । यवचूर्णार्द्धकुडवमञ्जिष्ठार्द्धपलेनतु । तैलप्रस्थमतश्चूर्णकाञ्जिकेसाधितोजयेत् ॥ ज्वरदाहमहारोगमङ्गानाञ्चाप्रहर्षणम् ॥
यवद्वीप । पु० सप्तखण्डात्मके०उपद्वीपविशेषे ॥
यवन । पु० देशविशेषे ॥ वेगाधिकाश्वे ॥ गोधूमे ॥ गर्जरदर्षे ॥ तुरुष्के ॥ सुदासपितरिनृपान्तरे ॥ जातिविशेषे । यथातेःपुत्रस्तुर्वसोर्वंशे ॥ यथोक्तमात्स्ये । यदोस्तुजातायदवस्तुर्वसोर्यवनाः सुताः । द्रुह्योस्तुतनयाभोजाअनोस्तुम्लेच्छजातयः ॥ पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्रजातोसिपार्थिवइति ॥ मुनिविशेषे ॥ यथा । जातंदिनदूषयतेवसिष्ठश्चाष्टौचगर्गोयवनोदशाहम् । जन्माख्यमासकिलभागुरिश्चचौरेविवाहेपिचकर्णवेधे ॥ त्रि० वेगिनि ॥
यवनद्विष्टः । पु० गुग्गुलौ ॥
यवनप्रियम् । न० मरिचे ॥
यवनाचार्य्यः । पु० ज्योतिःशास्त्रकर्तरिमुनिविशेषे ॥
यवनानी । स्त्री० यवनानांलिप्याम् ॥ इन्द्रवरुणेत्यादिना० नुगागमोङीष्च ॥
यवनारि । पु० श्रीकृष्णे ॥
यवनाल । पु० देवधान्ये । जूर्णाह्वये । बीजपुष्पिकायाम् । जुवार० बाजरा०इ०भा० ।
यवनालज । पु० यवक्षारे ।
यवनिका । स्त्री० जवनिकायाम् ।
यवनी । स्त्री० यवनस्त्रियाम् ॥ यवनस्यस्त्रीजातेरितिङीष् ।
यवनेष्ट । पु० लशुने ॥ राजपलाण्डौ ॥ निम्बे ॥ पलाण्डौ ॥ न० सीसके ॥ मरीचे ॥ लशुने । सलगम०इ०भा०प्र० ॥
यवनेष्टा । स्त्री० खर्ज्जूर्याम् ॥
यवफलः । पु० वंशेत्वक्सारे ॥ यवइवफलान्यस्य ॥ मांस्याम् ॥ कुटजे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥
यवमध्यम् । न० चान्द्रायणप्रभेदे ॥
यवमय । त्रि० यवस्यविकारे ॥ चर्मण्याद्यायामितिमयट् ॥
यवलास । पु० यवक्षारे ॥
यवशाकम् । न० वास्तूकशाके । बथुआ०इ०भा०प्र० ॥ प्रायशोयवमध्यजातत्वाद्यवशाकमिदंततः ॥
यवशूकः । पु०)
यवशूकजः । पु०)यवक्षारे ॥
यवसम् । न० घासे । गवादिभक्ष्यतृणे

॥ यौतिः यूयतेवा । युमिश्रणे ।
मिश्रणे च । षरियुभ्यांचिदिष्यसच्
। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि . ।
यवसुरम् । न० यवजातसुरायाम् ॥
यवागूः । स्त्री० यवद्रव्यविशेषे ॥ ष
ड्गुणजलपक्वघनद्रवद्रव्यविशेषे ।
श्रापायाम् ॥ यथा । यवागू षड्
गुणे तोये संसिद्धा घनसिक्थिका ।
पृथग्द्रव्यैस्तु विरचैः सयुक्ता ज्वरि-
णे हिता ॥ यवागूर्दीपनीलघ्वी ह्
द्याग्नीवस्तिशोधनी ॥ श्रमग्लानिह
रीपथ्या ज्वरे चैवातिसारके ॥ यौ
ति० यूयतेवा यु० । स्युवसिभ्यो
ऽन्युजागूजक्नु वहूत्यागूच् ॥
यवाग्रज । पुं० यवक्षारे । यवाग्रा
ज्जायतेस्म । जनी० । पञ्चम्यामि
तिड ॥
यवान० । त्रि० वेगिनि ॥
यवानिका । स्त्री० ब्रह्मदर्भायाम् ।
अजवायन० इ० भा० । यवान्याम् ॥
दुष्टोयवः । इन्द्रवरुणेति० ङीषा
नुकौ । ह्रस्वार्थे० स्वार्थेवाकन् ॥
यवानी । स्त्री० यमान्यामोषधौ । य
वानिकायाम् ॥ अस्यानामानिगु
णाश्च । यवानिकोग्रगन्धाचब्रह्मदर्भा
ऽजमोदिका । सैवोक्तादीप्यकोदीप्य
तथास्याद्यवसाह्वया ॥ यवानीपाच
नीरुच्यातीक्ष्णोष्णाकटुकालघुः ।
दीपनीचतथातिक्तापित्तलाशुक्रशूल
हृत् ॥ वातश्लेष्मोदरानाहगुल्मप्ली
हक्रिमिप्रणुत् ॥ दुष्टोयवइत्यर्थे० इ
न्द्रवरुणेतिसूत्रस्ययवाद्दोषइतिवा
र्त्तिकात्० यवशब्दस्यानुगागमस्त
तोङीप् च । अयमेवाशयःश्रीयदुत
यवत्वजातेरभावेदिततद्वाक्यारानुक्रि-
तिरिति ॥
यवानीशाकम् । न० यवान्याः शाके
॥ यवानीशाकमाग्नेयंरुच्यंवातक
फप्रणुत् । उष्णंकटुचतिक्तञ्चपित्त
लंलघुशूलहृत् ॥
यवापत्यम् । न० यवक्षारे ॥
यवाम्लजम् । न० सौवीरके ॥
यवास० । पुं० यासे । दुस्पर्शायाम् ।
रोदन्याम् । दुरालभायाम् । जवा
सा० इ० भा० ॥ खदिरे ॥ यौति
। यु० अतल्यञ्जीति० आसः ॥
यवासक० । पुं० यवासे ॥ स्वार्थेकः ॥
यवासशर्करा । स्त्री० यवासरसघटित
शर्करायाम् । सुधामोदके । तव-
राजे ॥
यवासा । स्त्री० गुण्डासनीतृणे ॥
यवाह्व० । पुं० यवक्षारे ॥
यविष्ठः । त्रि० कनिष्ठे ॥ अयमेषा
मतिशयेनयुवा । अतिशायनइत्ती-
ष्ठन् । स्थूलदूरेति० यणादिलोप
गुणौ ॥
यवीयान् । त्रि० अतितरुणे ॥ कनि
ष्ठे ॥ अयमनयोरतिशयेनयुवा ।

द्धिश्च वन विभज्योपपदेतरश्चोरसुना-
सितीयसुन् । स्थ्युद्दृश्युबेत्यादि
माधवादिभि. यशु गौ ॥

यशोत्थम् । न० सौवीरके ॥

यश्यम । त्रि० श्ववर्च्च ॥ इत्यामभव
मचेरम्' यश्चथवकाच्छिकाद्दत ॥
यवैर्व्याप्तिवा । खलयवेतियत् ॥
पु० मांसे ॥ वैश्वास्ये ॥

यशःपटह । पुं० ढक्कायाम् । महा
राजमनात्वसमवेश्वायस्य० मचो
सकाशात्प्रासराज्यस्यस्वकीयस्वस्
चनायताडमानवाद्यस्यचढौलं०इ
तिख्यातस्य क्रतौ वार्त्तीयस्यनाम्नि
॥ यश ख्यापक पटह । शाक
पार्थिवादि ॥

यश शेष : । पुं० मरणे ॥ त्रि०
मृते ॥

यशदम् । न० यसदे ॥

यश : । न० सुख्यातौ, कीर्त्तौ । सम
ज्ञायाम् ॥ दानादिप्रभवाकीर्त्तिः
शौर्यादिप्रभवंयश : । इतिमाधवी-
। अतएवयश' कीर्त्त्योर्भेदोहश्यते ।
यश : कीर्त्तिपरिभ्रष्टोजीवन्नपिन-
जीवतीतिकश्चित्प्रयोग. धर्मनि
मित्ताजीवतोलोकश्लाघारूपाप्रसि-
द्धिर्यश : . मृतस्यख्याति कीर्त्ति
रितिकेचित् । तन्नसाधु । कीर्त्ति
सोऽत्नपदूत्तिकेतिप्रयोगदर्शनात् ॥
अश्नुते० व्याप्नोति । अश्नुव्याप्तौस

ख्यातिश्च । अशेर्देवनेयुट् चेत्यसुन्०
प्रकृतेर्गुडागमश्च । विश्व तत्त्वे ॥

यशस्कर । त्रि० कीर्त्तिकारके । सु
ख्यातिजनके ॥ यश : करोति ।
डु क्रञ्० । कृञोहेत्विति टैतौट ॥

यशस्करी । स्त्री० विद्यायाम् । टित्वा
न्ङीप् ॥

यशस्य । त्रि० यशस्करे ॥ यशसे हि
ते ॥ यशसोर्निमित्तं ॥ यशसोनि
मित्तं स योगउत्पातोवा । गोद्यच-
इत्यादिनायत् ॥

यशस्या । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धि
नामौषधौ ॥

यशस्वान । त्रि० यशस्विनि ॥

यशस्वी । त्रि० यशोविशिष्टे । कीर्त्ति
मति । यशोऽस्त्यस्य । अस्मायामेधा
स्रजोविनिरितिविनि . ।

यशस्विनी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥
यवतिक्तायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्या
म् । कीर्त्तिमत्याम् ॥ पलङ्क पु-
र : स्यायानाड्याग ॥ यथा । यश
स्विनीमड खवर्णापिङ्गलाप र्वदेश-
गा । याम्यभागस्यमूर्द्धादिपादाङ्गुष्ठा
न्तमाश्रिता ॥

यशोद : । पु० पारदे ॥ त्रि०यशोदा
तरि ॥

यशोदा । स्त्री० नन्दपत्न्याम् । यशो
ददाति । देङ् पालने । आतोऽनुपसर्गे कः
। यशोददातिवा । डु दाञ् ० ।

आतद्रुतिश्च : ॥

यशोधन । त्रि॰ स्वयशोरत्नकैर्य शोधनानांश्चियशोगरीय : ॥

यशोधरेय : । पुं॰ बाहुले । शाक्यमुनेः पुत्रे ॥

यशोवती । स्त्री॰ मेरोश्चक्राटाख्योर्ध्वमेखलायामीशानदिशि॰ईशानपुर्य्याम् ॥ यथोक्तं श्रीमृगेन्द्रसंहितायाम् । ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरमृत्युयशोभृत । पुरीयशोवतीसर्वरत्नरुद्रसेविता ॥ ज्वलल्लाटतीयेनाक्ष्णादग्धौकामकालौयेन॰यतएवतथाविधसकलजगद्दैरिविनाशाद्॰यशोभृतईशाननाथस्यसर्वरत्ननिर्मितारुद्रैः सेविताच॰यशोवतीनाम पुरीत्यर्थः ॥ (*)

यष्टव्य : । त्रि॰ यज्ञेषु यजनीये ॥

यष्टि : । पुं॰ ध्वजदण्डे ॥ पुं॰स्त्री॰ हारलतायाम् ॥ भार्ग्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ शस्त्रभेदे । दण्डे । लगुडे ॥ तन्त्री ॥ यजे : क्तिन्॰ तिज्वा ॥

यष्टिक : । पुं॰ जलकुक्कुटे ॥ दण्डे ॥

यष्टिका । स्त्री॰ मौनगोधिकायाम् । वाप्याम् ॥ लगुडे । यष्ट्याम् । छड़ी॰इ॰भा॰ ॥ हारभेदे ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ स्वार्थेक : । ह्रस्व : ॥

यष्टियष्ट : । पुं॰ लगुडयाष्टिषि । यष्टिधारके । छड़ीबरदार॰इ॰भा॰

। लठैत॰इतिच ॥

यष्टिमधु । न॰ यष्टिमधुकायाम् ॥

यष्टिमधुका । स्त्री॰ क्लीतकी । मधुयष्टिकायाम् । मुलहठी॰इतिख्यातौषधी ॥ यष्टि : मध्विवशाखा : । कप् ॥

यष्टिहेतिक । त्रि॰ याष्टीके । लठैत॰इ॰भा॰ ॥ यष्टिर्हेतिर्यस्य ॥

यष्टी । स्त्री॰ यष्टिमधुनि ॥ यष्टीहिमागुरु स्वादीचक्षुष्या बलवर्णकृत् । सुस्निग्धाशुक्रलाकेश्यास्वर्यापित्तानिलास्त्रजित् ॥ व्रणशोथविषच्छर्दितृष्णाग्लानिक्षयापहा ॥ बह्वादित्वात्पक्षे ङीष् ॥

यष्टीकम् । न॰ यष्टिमधुनि ॥

यष्टीपुष्प । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

यष्टीमधु । न॰	यष्ट्याम् । मधुयष्टिकायाम् ॥
यष्टीमधुकम् । न॰	
यष्टीमधूकम् । न॰	

यष्टा । पुं॰ यजमाने । यागकर्त्तरि ॥ यजते । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । तृच् ॥

यष्ट्याह्वयम् । न॰ मधुयष्ट्याम् ॥

यसदम् । न॰ रङ्गसदृशे । रौतिरैती जसदइतिभाषा ॥ यसदंतुवरं तिक्तं शीतलंकफपित्तहृत् । चक्षुष्यंपरम मेहान्पाण्डुश्वासञ्चनाशयेत् ॥

यस्क : । पुं मुनिविशेषे ।

यह्व : । त्रि॰ महति ॥ यास्कनैन ।

यागः

या० । श्रीवत्सजिह्वे लि० वन्०धा तोर्ह्लोकुगागमग्र॥ अन्येतु०यज्ञ मिर्जकारस्यअकारोनिपात्यतद्भव्याहु ॥ यजमाने ॥

या । स्त्री० याचायाम् ॥ यामौ ॥ भू मिनि ॥ त्यागे ॥ वारणे ॥ यीगे ॥स मन्नायाम् ॥ याने । यानम् । या० सम्प्रदादित्वात्क्विप ॥

याच : । पु० देवसर्गविशेषे ॥

याग ।पु०देवतोद्देशेनद्रव्यत्यागे।यज्ञे॥ तत्रश्रौताग्निकृत्यश्र्निर्यज्ञा ' सप्त यथा । अन्याधानम्० तदेशाग्निहो त्रम् । १ । दर्शपौर्णमासौ । २ । पिण्डपितृयज्ञ' । ३ । आग्रयणम् । ४ । चातु र्मास्य । ५ । निरूढ पशुबन्ध । ६ । सौत्रामणि । ७ । गृह्याग्निकृत्यपाकयज्ञा . सप्तय था । औपासनम । १ । वैश्वदेव । २ । स्थालीपाक । ३ आग्रयण म् । ४ । सर्पबलि । ५ । ईशान बलि । । ६ । अष्टकान्वष्टका । ७ श्रौताग्निसप्तसंस्थायथा । सोमया ग० सप्तवाग्निष्टोम : । १ । अत्य ग्निष्टोम : । २ । उक्थ्य । ३ । षोडशी । ४ । वाजपेय । ५ । स द्विविध० सङ्घा० कुरु च । अतिरा त्र । । ६ । अप्तूर्याम । ७ उत्त रक्रमतोऽश्वमेधोयथा । महाव्रतम् । १ । सर्वतोमुखम् । २ । राजसूय ।३। पौण्डरीकम् । ४ । अभि जित् । ५ । विश्वजित् ६ । अश्व मेध । । ७ । बृहस्पतिसव : । ८ । आङ्गिरस । ९ । अमनान्यष्टादश । २७ । इत्यादिश्रौतसूत्रम ॥ गन्धादिनादेवपूजायाम् ॥ गन्ध पुष्पादिनादेवपूजायागोभिधीयते ॥ इज्यतेऽनेनाअन्वा । यजदेवपूजास ङ्गतिकरणदानेषु । घञ् ॥ यजनवा । भाववचनाश्चेतिभावेघञ ॥

यागमण्डप. । पुं० न०यजनगृहे ॥ या गायमण्डप ' ॥

याचक . । त्रि० वनीयके । याचनशी । मार्गणे । अर्थिनि । याञ्चाकर्तरि ॥ याचति । टुयाचृयाञ्चायाम् । ण्वुल्तृचाविति ण्वुल् ॥ तृणादपिल घुस्तूलस्तूलादपिचयाचक । वायु नाकिन्ननीतोऽसौकिस्वित्प्रार्थनश ङ्कया ॥ जगत्पतिर्हियाचित्वाविष्णु र्वामनतांगत ' । कोन्योऽधिकतरस्त स्येयोर्थीयातिभलाघवम् ॥

याचन् । त्रि० याचके ॥ याचति । टु याचृ० । शट शटु ॥ मुखभङ्ग स्वरोदी नोगात्रस्वेदोमहद्भयम् । मरणेयानि चिह्नानितानिचिह्नानियाचत . ॥

याचनम् । न० याञ्चायाम. ॥ याचे भावेल्युट ॥

याचनक ' । त्रि० याचके ॥ याचति टुयाचृ० । क्वुन् : । स्वार्थेकन ॥

याचना । स्त्री॰ याञ्चायाम् ॥ याचे सु, रादिय्यन्तात्॰ ण्यासश्रन्थोयुच । टाप् ॥
याचमान : । त्रि॰ याचके ॥ यथा । मवीनदीनभावस्य याचमानस्यमा मिन । वचोजीवितयोरासीत्पुरो नि. सरणेरण : ॥ इतिवररु चि. ॥
याचित । त्रि॰ प्रार्थिते । टु,याचृ॰ । क्त : । न॰ याचनवृत्तौ । स्मृते । मृतन्तुयाचित प्रोक्तमितिमनु :॥
याचितकम् । न॰ याञ्चालब्धे ॥ या चितेननिर्वृत्तम् । अपमित्ययाचि ताभ्याककनाविति कन् ॥ प्रत्य र्पणीयत्वेनयाञ्चयायत्प्राप्तमलङ्का रादिवस्तुतत्याचितकम् । कार्या नन्तर वस्तुस्वामीयत्पुनर्गृह्णाति॰ तदित्यर्थ : । मगनीको॰ इ॰ भा॰ ॥
याचिष्णु : । त्रि॰ याचके ॥
याच्यम् । त्रि॰ याचितुंयोग्ये ॥ टुया चृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् । यजयाचेति कुत्वनिषेध : ॥
याञ्चा । स्त्री॰ याचने । अभिशस्तौ । याचनायाम् । अर्थनायाम् । भि क्षायाम् । अर्दनायाम् । मांगना इ॰ भा॰ ॥ याचनम् । टु,याचृ॰ । यजयाचेतिनङ् ॥
याज : । पुं॰ वाजे । प्रसादने । भक्ते । भक्ते ॥
याजक : । पुं॰ याज्ञिके ॥ राजकुञ्ज रे ॥ ऋत्विजि ॥ यथा । आग्नीध्रा याधनैर्योऋत्विजोयाजकास्तदे तत्स्मर । यजमानेनधनैर्वार्या : धनानिदत्त्वा॰ इष्टसम्पादनार्थंप्रिय न्तेप्रार्थ्यन्तेयेआग्नीध्रप्रभृतयस्तेऋ त्विजोयाजकाश्चकथ्यन्ते ॥ बहुया- जकयामयाजकयोर्निन्दायथा । अ ब्राह्मणास्तुषट्प्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्व- दर्शिभि : । आद्योराजभृतस्तेषां- द्वितीय : क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो- बहुयाज्य : स्याच्चतुर्थोग्रामयाज- क : । पञ्चमस्तुभृतस्तेषांग्रामस्यन गरस्यच ॥ अनादित्यास्तुय. पूर्वां- सादित्यास्तुवपश्चिमाम् । नोपा- सीतद्विजः सन्ध्यांसषष्ठोऽब्राह्मण : स्मृ,त :॥ यजति । यज॰ । ण्वु, ल् ॥ पुरोहिते ॥
याजनम् । न॰ ब्राह्मणस्यकर्मविशेषे । यागक्रियाकारणायाम् । यागकरा नाइ॰भा॰ ॥ अविदित्वातुय : कुर्याद्याजनाध्यापनंजपम् । होम- मन्यजलादीनितस्यचाल्पंफलंभवे- दितियाज्ञवल्क्य : ।
याजमानम् । न॰ यजमानस्यभावक- र्मणो :॥ युवादित्वादण् ॥
याजि : । पुं॰ यष्टरि ॥ यागकर्त्त- रि ॥ यागे ॥ यजति । यज॰ । इ-

सिवपियजिराजोद्यादिना•इञ्॥ प्रार्थनायाम्॥

याजुष .। त्रि• यजुर्वेदसम्बन्धिनि॥

याज्ञवल्क्य ।पुं• यजुश्शाखावि शेषस्यप्रवर्त्तके•मुनिविशेषे। ब्रह्मराचौ। योगेशे। योगीश्वरे॥ यज्ञस्यवल्कं वक्ता•यज्ञवल्कः। यज्ञवल्कस्यमोचापत्यम्। गर्गादिभ्योयञ्॥

याज्ञसेनी। स्त्री• द्रौपद्याम्॥ याज्ञसेनस्यापत्यंस्त्री। अण्। ङीप्॥

याज्ञिक :। पुं• याजके। आध्वर्यवादियज्ञकर्मकुशले॥ यज्ञकाण्डद्रष्टरिऋषौयज्ञमधीते•वेत्तिवा। क्रतूक्थादेष्ठक्॥ कुशे। रक्तखदिरे। पलाशे अश्वत्थे॥

याज्ञिक्यम्। न• याज्ञिकानां•धर्मे• आम्नायेच। छन्दोगौक्थिकेति•-ञ्य :॥

याज्य:। त्रि• याजनीये। यजमाने। यष्टुंयोग्य :। यज•। ऋहलोर्ण्यत्। यजयाचेतिकुत्वनिषेध .। याजयितुंयोग्योवा॥ न• यागलब्धधनादौ।

याज्या। स्त्री• यज्ञाङ्गसाधने। होतृपाठ्यायामृचि॥ इज्यतेऽनया। यज•। ऋहलोर्ण्यत्। यजयाचरुच प्रवचर्चश्चेतिकुत्वाभाव •॥

यात :। त्रि• गते॥ यःप्राप्तः ।

याता। पुं• सारथ्यादौ॥ स्त्री• पतिभ्रातृपत्न्याम्।

...त्रा :॥ न• चक्षुश्रवारथ्ये॥ पादक्रमं यत प्रोतयातमङ्कुशवारणमितिहलायुध •॥

यातना। स्त्री• प्रगाढायांवेदनायाम्। कारणायाम्। तीव्रवेदनायाम॥ यतनिकारोपस्कारयो •। चुरादिः। ण्यासश्रन्थोयुच्॥

यातयाम ।त्रि• जीर्णे। पक्वसतिउच्छिष्टादिव्यवहिते•ओदनादौ• गतसारे प्राप्ते॥ यथा। यातयामं-गतरसंपूतिपर्युषितञ्चयदिति॥ यातोगतोयामउपभोगकालोयस्य॥ परिभुक्तोज्झिते। भुक्तोज्झिते॥ यथा। दर्भा: कृष्णाजिनमन्त्रा-ब्राह्मणाहविरग्नय :। अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुनःपुन •॥

यातायातम्। न• गमनागमने॥

यातु। न• राक्षसे॥ पुं• काले। याति। या•। कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेतितु•। अध्वादि। त्रि•गन्तरि। पथिके॥

यातुघ .। पुं• गुग्गुलौ॥

यातुधान :। पुं• राक्षसे। यातूनिरक्षांसिदधाति•पुष्णाति•खनाति पोषकत्वात्। डुधाञ्•। बहुलमन्यत्रापीतियुच्। ल्युट्युडिति ल्युड्वा॥

तिस्रात्परान्यास् ॥ भ०थै०सुभाष्ट
धर्मक्षय.तर श्व, परस्परम् ॥
त्रि० गमनकर्त्तरि ॥ यतते । यती
प्रयत्ने । यतनं हिंसेतिकृत्न् ॥
यात्रक । पु० पार्ष्णि ॥
यात्य । त्रि० यलितव्ये । यतनीये ॥
यात्रा । स्त्री० या+ष्ट्रन् । भोजनादि
भिर्वर्त्तने । वृत्तौ ॥ यथा० मरी-
च्यात्रापिच्चतेनप्रसिद्धा दृक्कर्मयत्र-
तिगीता । अपिच वैनोपायेनम
र्त्त्यानालोकयात्राप्रसिध्यति । तदे
वकार्यं ब्रह्मणो दिद्धर्म्म सनातनमि
तिश्रीमद्भागवतनिर्वाचनकम् ॥ उत्सवे
। उपाये ॥ अव्यायाम् । अभिनि
र्याणे ॥ प्रस्थाने । गमने । गते ॥
यात्रालक्षणयथा । यत्किञ्चित्कार्य
मुद्दिश्यदेशान्तरगमनयात्रे तिज्यो-
तिर्विद् । साद्विधा । सङ्ग्राम
विजयाख्या० सामान्याचे तिभेदा
त् । तत्रविशिष्ट । परदिग्विजयेविज
यार्थंगन्तुर्यात्रासमरविजयाख्या ।
निखिलापरयात्रायासामान्यासाच
द्विविधास्यात् ॥ अन्यच्च । कथित
तिथिवासरर्क्षेष्वभिमतफलदाभवे-
त्सामान्या । समरविजयाख्याया
योगविलग्नक्षितीशयोगेषु ॥ साया
त्रा०लग्नयत्रबलवशेन० नवधा य
था । उत्तमा० मध्यमा० अधमा०
उत्तमोत्तमा० उत्तममध्यमा० म
ध्यममध्यमा० मध्यमाधमा० अध
म।धमाचेति । आसालक्षणान्याह
० वसिष्ठ । सर्वैर्ग्रहैर्लग्नगेयस्या
भास्करस्सुहृद्यदि । सायात्राचोत्त
माख्या० यातुरिष्टफलप्रदा ॥ १ ॥
लग्नेशोमध्यमर्क्षोयस्यासूर्यस्त्वमध्य
म । सायात्रामध्यमाख्या यायातुर्म
ध्यफलप्रदा ॥ २ ॥ शीर्षोदुर्बलोय
स्याप्रतिकूलो रवेर्यदि । सातुयात्रा
ऽधमाख्यायासर्वदाफलवर्जिता ॥ ३ ॥
यस्योत्तमेषुतुङ्गेवालग्नेश सूर्यवा
न्यव । उत्तमोत्तमयात्रायाश्चाधि
कफलप्रदा ॥ ४ ॥ उदयेशोवलोयस्या
मनुकूलोरवे सुहृत् ह.क्रे.फ
लदायातुर्याचसोत्तममध्यमा ५ ॥
शीर्षोबलवान्यस्याधम ग सूर्य
वाधव । उत्तमाधमयात्रासाधम
पुष्टफलप्रदा ॥ ६ ॥ उक्तलग्नपद्रा
सावनुकूलस्थानगोयदि । यातु सा
मध्यमायात्राद् ' खाधिकफलप्रदा
॥ ७ ॥ उक्तलग्नाधिपोयस्यामनुकूल-
स्थानगोयदि । प्राप्नार्थहानिदानि
त्यसयात्राऽधममध्यमा ॥ ८ ॥
उक्तलग्नाधिपोयस्याधमस्थानगतो
यदि । अधमाधमयात्रासामृत्यु
दाऽनर्थकारिणी ॥ ९ ॥ यानम् ०-
घनयात्रा । या० । इयामाश्रुभसि
भ्यस्त्रन् ॥ प्राच्यांमकरोचसौरि-
घशिनोस्याज्जौनवायातिथि : ।

याम्यांपञ्चकदास्रभं गुरुदिन प चच ग्रैादश्यपि । पुष्यारोहिणिकारवि- भं गुरुजीषष्ठोमनु : पश्चिमे•सौम्यं वित्कुजभानवीयमकरोदिग्वैहितौ यातिथि•रितिकश्चित् ॥
याथातथ्यम् । न• यथातथभावे ॥ ब्रा ह्मणादित्वात्ष्यञ्॥ यथातथा ॥ स्वार्थे ष्यञ् ॥
याथार्थ्यम् । न• सत्यार्थतायाम् । वास्तवार्थे ॥ यथा चलदृगदृष्ट- तोजन्मनिरीक्ष्यवतद्विष . । सप- तोनागरूपस्ययाथार्थ्यं वेदकस्तवे- तिसुरे ' क्रताविष्णो : स्तुति : । कौविदकोविति । विदोसटौवेतिष- सादेश : ॥
याद पति : । पुं• समुद्रे ॥ वरु णे ॥ यादसांपति : ॥
याद्दश : । पुं• समुद्रे ॥
यादव. । पुं• केशवे । श्रीकृष्णे त्र- यी ॥ न• गोमहिष्यादौ । याद बन्धने ॥ यदोरपत्यम् । अण् ॥ यदूनामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥
यादवी । स्त्री• दुर्गायाम् ॥ यदूना मियम् । अण् ॥
याद : । न• जलजन्तौ ॥ यातिवेगेन । या• । असुन् बाहुलकात्• दुक् ॥ यहा। याति । क्विप् । या मतिचद• । असुन् । यांदस्यतिवा । दसुउपक्षये । क्विप

यादसांनाथ : । पुं• वरुणे ॥
यादसांपति ' । पुं• समुद्रे ॥ वरुणे ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥
यादृश : । त्रि• यादृशि । जैसा• हृ• भा• ॥ यद्रूवदृश्यते• यमिवपश्य तिवा । दृशिर• । त्यदादिष्विसत्र क्शोपिवाच्यइतिक्सः । आसर्वनाम्न । इत्येवेतिदीर्घ : ॥
यादृच्छिक : । त्रि• यदृच्छयाप्राप्ते । स्वप्रयोजनसङ्कल्पशून्ये ॥
यादृक् । त्रि• यथाविधे । यादृशे ॥ यमिवपश्यति• यद्वायदृश्यते । दृशिर्• । त्यदादिषुदृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥
यादृश : । त्रि• यादृशि ॥ त्यदादिषु दृशोनालोचनेकञ्चेतिकञ् । पू र्ववद्दिग्रहादिकम् ॥
यादोनाथ : । पुं• समुद्रे ॥
यादोनिवास : । न• जले ॥
यानम् । न• युग्ये । पत्रे । रथादिवाह ने ॥ गतौ । यत्रोरास्कन्दने । वि- जिगीषोररिंप्रति यात्रायाम् ॥ यथा । परस्यव्यसनंप्राप्यमालंस्वंचहि निरीक्ष्य च । राज्ञायामतुकार्यस्य मित्याहुर्नयकोविदा : । यात्रा च । या• ल्युट् ॥ याय्यनेनवा । करणेतिल्युट् ।
यानपात्रम् । न• निष्पद्यानविशे- षे । वहित्रके । बोहित्थे । बहने ।

पोते । अष्टाज्ञतिसामान्यजगभा
याप्रसिद्धे । समुद्रयाने ॥
यानपात्रकम् । न० यानपात्रे ॥
यानमुखम् । न० रथादे पुरोभागे ।
धुरि । वोढुबन्धनस्थाने ॥ यानस्य
मुखम्० पुरोभाग ॥
यापकम् । त्रि० प्रापके ॥
यापनम् । न० वर्तने ॥ कालक्षेपे ॥
निरसने । निरासे ॥ यातेर्ण्यन्ता
ल्ल्युट् । अर्तिह्रीत्यादिनापुगाग
म . ॥
यापित । त्रि० अपसारिते ॥ प्रस्था
पिते ॥
यापा । स्त्री० जटायाम ॥
याप्य : । त्रि० यापनीये ॥ क्षेपणीय
कालादौ ॥ निन्दिते । गर्हिते ॥
याप्यतेस्म । या० । ण्यन्ताद् ।
अचोयत् ॥ क्वाचित्के ॥ व्याधिविशे
षे ॥ यथा । साध्यायाप्याअसाध्या
श्च व्याधयस्त्रिविधा . स्मृता ।
सुखसाध्य कष्टसाध्यो द्विविध
साध्यउच्यते॥यापनीयस्तुतंविद्यात्
क्रियाधारयतेहिताम् । क्रियायान्तु
निवृत्तायासद्योयस्तुविनश्यति ॥
प्राप्ताक्रियाधारयतिसुखिनयाप्यमा
तुरम् । प्रपतिष्यदिवागारस्तम्भोय
त्नेनयोजित . ॥ साध्यायाप्यत्वमा
यान्तियाप्याश्चासाध्यतांतथा । घ्नन्ति
प्राणानसाध्यास्तु नराणामक्रियाव

ताम ॥ अक्रियावताचिकित्सारहि
त.नाम् ॥
याप्ययानम् । न० शिबिकायाम् । पाल
की० हि० भा० । मह्वापाशा० ड०
गौ० दे० भा० ॥ याप्यैरधमैर्यानि
म् । याप्यश्चायन्तत्त्वयायानम् ॥
याभ . । पुं० न० मैथुने ॥
याम । पु० दिवसस्य० रात्रेश्च०
चतुर्थभागैकभागे । प्रहरे ॥ याति ।
या० । अर्तिस्तुसुहुस्रूलिमन् ॥ क्षय
मे ॥ उपरतिमात्रे । यमे ॥ यमनम्
। यम . समुपनिविषुचेतिपक्षेघञ्
यामकौ । पुं० २ पुनर्वसौ . ॥
यामघोषा । पुं० कुक्कुटे ॥ यामेघोषो
स्य ॥
यामघोषा । स्त्री० यन्त्रविशेषे । याम
नाल्याम् । घट्याम् । घडी० हि०
भा० ॥
यामतूर्य्य । प्रहरावसानसूचकेवाद्
नीययन्त्रे ॥ यामस्यतूर्यं ॥
यामदग्न्य । पुं० परशुरामे ॥
यामनादी । पुं० कुक्कुटे ॥
यामनाली । स्त्री० नाल्याम् । यामघो
षायाम् ॥
यामनेमि . । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे ॥
यामलम् । न० युगले ॥ तन्त्रशास्त्रवि
शेषे ॥ तल्लक्षणयथा । सृष्टिश्चज्यो
तिषाख्याननित्यकृत्य प्रदीपनम् ।
क्रमसूत्रंवर्णभेदोजातिभेदस्तथैवच

। युगधर्मसङ्ख्यातो यामलस्था
ष्टलक्षणम् ॥ ततषड्विधम् यथा
आदिब्रह्मविष्णुरुद्रगणेशादित्यभे
दत । षड्विध यामलप्रोक्तशास्त्रा
णोमत्यमम्मतम् ॥ तथाहि ॥ याम
ला षट्ससङ्ख्याता स्वाद्यावादि
यामले । द्वाविंशत्सहस्त्राणिचयस्मिं
श्छन्दानिच ॥ द्वितीयेत्रह्म सन्ते
तुद्वात्रिंशतिसङ्ख्यया । सहस्राणिश
तान्यत्रतान्यैवकथितानिच ॥ २ ॥
तावत्सङ्ख्यासहस्राणिशतानिपरि
सङ्ख्यया । विंशतिश्चतथासंख्याश्लो
कानिविष्णुयामले ॥ ३ ॥ कालस
ङ्ख्यासहस्राणिवेदसङ्ख्याशतानिच ।
पञ्चषष्टिस्तथा श्लोका कनिष्टे रुद्र
यामले ॥ ४ ॥ नवश्लोकसहस्राणि
त्रयोदशशतानिच । द्वाविंशतिस-
हस्रोक्ता गणेशयामलेशुभे ॥ ५ ॥
रविसङ्ख्यासहस्राणि आदित्याख्येतु-
यामले ॥ ६ ॥

यामती । स्त्री॰ रात्रौ ॥

यामाता । पुं॰ जामातरि ॥

यामार्द्धम् । न॰ प्रहरार्द्धे ।

यामि॰ । स्त्री॰ स्वसरि । भगिन्याम्
॥ कुलस्त्रियाम् ॥ याति । या॰ ।
बाहुलकान्मिः ॥ जाम्याम ॥
रात्रौ ॥

यामिकभटः । पुं॰ प्रहरिके । चौकी
दार॰ इतिभाषा ॥

यामित्रम् । न॰ लग्नात्सप्तमेभवने ॥

यामित्रवेध । पुं॰ विवाहादौवर्ज्जनी
येवेधविशेषे ॥ यथा । लग्नाच्छुभा
श्च . क्रूरा सौम्याश्चसप्तमेयदि ।
तदायामित्रवेधः स्याद्विवाहतश्च
वर्जयेत् ॥ मुहूर्तचिन्तामणौतु ।
लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगेखेटेनस्या
दिहपरिणयनम् । किंवावाणाशुग
५५ मितलवगेयामित्रंस्यादशुभकर
मिदम् ॥ किंवेति । ग्रहाधिष्ठित
राशेर्नवमांशमारभ्य॰ वाणाशुग५५
मितलवगे॰ पञ्चपञ्चाशन्मितनवां-
शगेचन्द्रे लग्नेवायामित्र सूक्ष्म स्या
त् । यथा । मेषे पञ्चमनवांशेभौमो
स्ति॰ तत्रात्तुलायापञ्चमनवमांश
स्थचन्द्रोनिषिद्ध । अन्येष्टौनवांशा
स्तुलायांशुभाः एवंविधसूक्ष्मया
मित्रमशुभकरस्यादिति । विशेषमा
ह गुरुः । चन्द्रात्सप्तमराशिस्था
स्थाच्या ' सूर्यादयोग्रहाः ॥ हानि
दावलवन्तश्चेद्बलहीनानतादृशाः ॥

यामिनी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ भीतिहेतु
त्वाद्धिन्दितायामावस्था ः । इन्दो
पतापघ्राद्दितिनिर्द्दयामिनिः ।
ङीप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

यामिनीपतिः पुं॰ चन्द्रमसि ॥ या
मिन्या ' पतिः ' ॥ कर्पूरे ॥

यामी । स्त्री॰ जाम्याम् ॥ यमस्य
स्त्रियाम् ॥ दक्षिणदिशि ॥

यामुनम् । न० चक्षुष्ये । सौवीराञ्जने ॥ यमुनायाभवम् । अण् ॥ यद्वा । यमुनायाइदम्०तद्वच्छ्यामत्वात् ॥ देशविशेषे ॥ कुम्भाकारेप्रस्तरे ॥ यमुनाजले ॥ यथा । त्रिभि सारस्ततोयमन्नभिस्त्वथयामुनम् । नार्मं दृदशभिर्मासैर्गाङ्गंवर्षेणजीर्यति ॥ त्रि० यमुनातीरवासिनि ॥ यमुनासम्बन्धिनि ॥

यामुनेष्टकम् । न० सीसके ॥

यामेय । पु० भागिनेये ॥

याम्य । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ चन्दने ॥ यम०ायम् । यमाच्चेतिष्य ॥ न० भरणीनक्षत्रे ॥

याम्या । स्त्री० अवाच्याम् । दक्षिणस्यादिशि ॥ भरणीनक्षत्रे ॥

याम्यायनम् । न० दक्षिणायने । याम्यायनेहरौसुप्तेसर्वकर्माणिवर्जयेत् ॥ याम्येअयनम् ॥

याम्योद्भूत । पु० श्रीतालवृक्षे ॥

याययूक । पुं० इज्याशीले । भूयोभूयोयागकर्त्तरि ॥ पुन पुन भृशंवायजते । यजदेवपूजादौ । क्रियासमभिहारे०इतियङ् । यजजपदशांयङइत्यूक ॥

यायावर । पु० अश्वमेधीयाश्वे ॥ जरत्कारुमुनौ त्रि० अश्वसमनशीले ॥ पुन पुनरतिशयेनयाति०त च्छील । या० । यश्चयङइतियाते

यङन्तादवरच् ॥

यायी । पु० वैरिणमुद्दिश्यजिगमिषौ राज्ञि ॥ याति । या० । यश्चादि त्वाणिनि । आतोयुक्॥विनश्वरे ॥

याव । पु० अलक्ते । लाक्षारसे ॥ यौति०यूयतेवा । यु० । अच्०इदोरच्वा । यद्वा । प्रज्ञाद्यण् ॥ पाकप्रभेदे ॥

यावक । पु० कुल्माषे अलक्तके । यौति । यु० । कृञादिभ्योवुन् । तत . प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । यवस्यविकार । अण् । यवादिभ्यइतिस्वार्थेकन् ॥ यावान्ने ॥

यावज्जीवम् । न० यावदायुषि । जीवनपर्यन्ते ॥

यावत् । अ० कार्त्स्न्ये ॥ अवधारणे ॥ प्रशंसायाम् । परिच्छेदे ॥ माने ॥ अधिकारे ॥ सम्भ्रमे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधौ ॥ यत्परिमाणमस्य । तद्वितादृतिःदुअचनेनान्योऽनुक्ताअपित द्धितासाधिता । तेन०डावतु ॥

यावान् । त्रि० परिमाणविशेषे । जितना०इतिभा० ॥ यत्परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्य परिमाणेवतुप् । आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥

यावतिथ । त्रि० यावतांपूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । वतोरिथुक् ॥

यावदर्थ । त्रि० इष्टनिर्वाहाधिकस्य हानुन्ने ॥ यावदर्थमेवार्थोयस्य । स

ष्ठमपदलोपीसमास । यावताम
र्थेदिग्निर्वाहोयेन॰दस्तथा ॥

यावन । सिह्लके । नागौरीगं दृइति प्रसिद्धधूपे ॥ यवनदेशभव । तत्र भवइत्यण् ॥ याव्यतेवा । येतेर्ण्यं न्तल्युड्वा । जुबार॰योनृहरीइति ख्याते धान्यप्रभेदे ॥ यावनोलोहित : स्वादुर्लोहित ' श्लेष्मपित्तजित् । अवृष्यस्तुवरोरुच क्लेदकृत्कथितोलघु ' ॥

यावनाल । पुं॰ धान्यभेदे । वृत्त तण्डुले । दीर्घनाले । दीर्घशरे । घेघेरी । इक्षुपत्रके । यावने । जुबार॰ इ॰भा॰ ॥

यावनालशर : । पुं॰ शरविशेषे । नदीजे । दृढत्वचि । वारिसम्भवे । खरपत्रे । जोहुरली॰इतिभाषा ॥

यावनाली । स्त्री॰ यावनालशर्करायाम् । हिमोत्पन्नायाम् । हिमशर्करायाम् ॥

यावशूक । पुं॰ यवक्षारे ॥ इतिरत्नमाला ॥

यावस । पु॰ न॰घासे ॥ तृणसङ्घाते ॥ यूयते । यु॰ । वहियुभ्याणि द्वित्वासच् ॥

याव्य । त्रि॰ मिश्रणीये ॥

याशोधरेय । शाक्यमुनिपुत्रे ॥

याष्टीक : । त्रि॰ यष्ट्यायोधिनि । यष्टिरेतिके ॥ यष्टि ' प्रहरणमस्य । शक्तियष्ट्योरीकक् । स्त्रियांङीपि॰ याष्टीकी ॥

यास : । पुं॰ दुरालभायाम् । यवासे ॥ यास स्वादु सरस्तिक्तस्तुवर ' शीतलोलघु ' । कफमेदोमदभ्रान्ति पित्तास्रकुष्ठकासनुत् ॥ तृष्णाविसर्प वातास्रवमिज्वरहर स्मृत : । यवासस्यगुणैस्तुल्या बुधैरुक्तादुरालभा ॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । भावे घञ् ॥ यासोऽस्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ याति । बाहुलकादसच्

यासा । स्त्री॰ मदनशलाकापक्षिणि

यासापद्मम् । न॰ विकसितोत्पले ॥ सद्योविकसितपद्म यासापद्म प्रचक्ष ते ॥

यास्क ' । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ यस्कस्यापत्यम् । शिवादिभ्योण् । बहुत्वे॰ यस्का : ॥

यियक्षमाण : । त्रि॰ यष्टुमिच्छति ॥ यजते सन्नन्ताच्छट शानच् ॥

यियक्षु : । त्रि॰ यष्टुमिच्छौ ॥ यजे . सन्नन्तादुप्रत्यय . ॥

यियासन् । त्रि॰ यातुमिच्छति ॥ याते सन्नन्ताच्छट : शत्रादेश : ॥

यियासित . । त्रि॰ जिगमिषिते । यातुमिष्टे ॥ याते : सन्नन्तात्कर्मणि क्त ' ॥

यियासु : । त्रि॰ यातुमिच्छौ ॥ याते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

युक्तम् । न॰ हस्तचतुष्टये ॥ त्रि॰ युते । अपृथग्भूते । मिलिते ॥ औपयिके । न्यायगतद्रव्ये ॥ युक्तिसिद्धे । यथार्थे ॥ स्थिते ॥ नियुक्ते ॥ अवहिते । अप्रमत्ते । निगृहीतमनसि । समाहितचित्ते । ईश्वरार्थे वैतानिककर्माणिनममफलायेत्येवमभिप्रायवति ॥ परिमिते ॥ पुं॰ अभ्यस्तयोगे ॥ यथा । योगीतुद्विविध प्रोक्तोयुक्तयुञ्जानभेदतः । युक्तस्यसर्वदाभानचिन्तासहकृतोपरः ॥ युज्यतेस्म । युजिर्योगे क्त ॥

युक्तदण्ड । पु॰ यथापराधदण्डे॰ न्हपे ॥ उद्वेजयतितीक्ष्णेनमृदुनापरिभूयते । दण्डेनन्हपतिस्तस्माद्युक्तदण्ड प्रशस्यते ॥

युक्तरसा । स्त्री॰ रास्नायाम् । काटाआमस्त्री॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । एलापर्य्यायम् ॥ युक्तोरसोयस्याः ॥

युक्ता । स्त्री॰ एलानी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॰ प्र॰ वृत्तविशेषे ॥

युक्ति । स्त्री॰ न्याये ॥ कार्य्यकारणयोरभेदसाधने॰ न्यायोयथा । मृदिसदात्मनाघटप्राग्सति॰ मृदियतोमस्मात्॰ तस्मात्॰ कार्य्यकारणयोरभेदएव । कार्य्यकारणयोरन्यत्वे॰ एककारणज्ञानात्॰ सर्वकार्य्यज्ञानमञ्चादित्यादिः ॥ योगे । योजनायाम् ॥ नीलकण्ठ॰ दारे ॥ धर्मशास्त्रविरोधेतुयुक्तियुक्तोविधिः स्मृतः ॥ अनुमाने ॥ अपूर्वार्थप्राप्तौ ॥ सन्धिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्येषु षड्गुणेषु ॥ शास्त्रदीपिकायायुक्तिशब्दस्य॰ प्रमाणपरतयाव्याख्यानात्॰ प्रत्यक्षादिषट्सुप्रमाणेषु ॥ योजनम् । युजि स्त्रियांक्तिन् । नाट्यालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । युक्तिरर्थावधारणमिति ॥ उदाहरणं यथा । यदिसमरमपास्यनास्तिमृत्योर्भयमितियुक्तमितोन्यतः. प्रयातुम् । अथमरणमवश्यमेवजन्तोः किमितिमुधामलिनंयशः कुरुध्वमिति ॥

युग । पुं॰ रथहलाद्यङ्गे । जूआ॰ इतिभाषा ॥

युगम् । न॰ युग्मे ॥ हस्तचतुष्के ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ कृतादिषुचतुर्षु ॥ देवानाद्वादशसहस्रवत्सरेण॰ चतुर्युगंभवति । मनुष्यमानेनचतुर्युगपरिमाणं विंशतिसहस्राधिकचित्वारिंशल्लक्षम् । ४३२०००० ॥ तत्रसत्ययुगस्यमानम् १७२८००० वर्षा । त्रेतायुगस्यमानम् । १२९६००० वर्षा । । द्वापरयुगस्यमानम् । ८६४००० वर्षाः । कलियुगस्यमानम् । ४३२००० वर्षा ॥ तेषांभारतवर्षवर्तित्वं यथा । चतुर्दि

भारतेवर्षेयुगानिमुनयोऽब्रुवन् । कृतञ्चेताद्वापरञ्चकलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणिवर्षाणान्तुकृतंयुगम् । तस्यतावच्छतीसन्ध्यासन्ध्यांशश्चतथाविधः ॥ इतरेषुससन्ध्येषुससन्ध्यांशेषुचत्रिषु । एकापायेनवर्त्तन्तेसहस्राणिशतानिच ॥ यदेतत्परिसङ्ख्यातमादावेवचतुर्युगम् । एतद्द्वादशसहस्रदेवानांयुगमुच्यते ॥ इतिमनुः । तथाविष्णुपुराणे । चत्वारित्रीणिद्वेचैककृतादिषुयथाक्रमम् । दिव्याब्दानांसहस्राणियुगमाहुःपुराविदः ॥ तत्प्रमाणैःशतैःसन्ध्यापूर्वातत्राभिधीयते । सन्ध्यांशकस्तुतत्तुल्योयुगस्यानन्तरोहिसः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यःकालोमुनिसत्तम । युगाख्यःसतुविज्ञेयःकृतत्रेतादिसञ्ज्ञितः ॥ इति ॥ योजनम् । युज्यतेवा । युजिर्योगे । घञ् । कुत्वम् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । रथयुगेतिनिपातनाद्वा ॥

युगकीलः । पुं० युगकीलके ॥

युगकीलकः । पुं० युगकाष्ठस्यकीलके । शम्यायाम् । जुएकीकील० इ० भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥

युगान्तः । पुं० महाप्रलये ॥ युगाना [illegible] ॥

युगन्धरः । पुं० यत्ररथयुगकाष्ठमासज्यतेतस्मिन्काष्ठे ॥ कूवरे ॥ युगवोढृबन्धनकाष्ठंधारयति । संज्ञायांभृतॄवृजिधारीतिखच् । अरुर्द्विषदजन्तस्येतिमुम् ॥ पर्वतविशेषे ॥

युगपत् । अ० एकदा । एकस्मिन्नेवकाले । युगन्यस्मिन्काले । यु० ॥ गपतक्प्रत्ययः ॥ यद्वा । युगपदेतस्मिन् । पदगतौ । क्विप्प्रत्ययः ॥

युगपत्रः । पुं० कोविदारे । रक्तकाञ्चनारवृक्षे ॥ युगपत्रमस्य ॥ युग्मपर्णवृक्षमात्रे ॥

युगपत्रकः । पुं० कोविदारे । रक्तकाञ्चनद्रुमे । युगयुग्मपत्रमस्य ॥

युगपत्रिका । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥

युगपार्श्वगः । पुं० दमनकालेकण्ठारोपितकाष्ठवाहे । प्रष्ठौहि ॥ युगस्यस्कन्धकाष्ठस्यपार्श्वंगच्छति । अन्येष्वपीतिडः ॥

युगलम् । न० युगे । युग्मे ॥ युज्यते । युजिर्योगे । वृषादिभ्यःकलच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ युगंलातिवा । आतइतिकः ॥ युगंयुग्ममस्त्यस्यवा । सिध्मादित्वाल्लच् ।

युगलाख्यः । पुं० बर्बुरवृक्षे । त्रि० युग्मनामके ॥

युगांशकः । पुं० वत्सरे ॥ युगविभाजके ॥

युगादिः । स्त्री॰ तिथिविशेषेषु ॥ यथा । वैशाखमासस्यसिताहतीया॰ न वम्यसौकार्त्तिकशुक्लपक्षे । नभस्य मासस्यचकृष्णपक्षे त्रयोदशीपञ्चदशी चमाघे ॥ एतायुगाद्य प्रोक्ता । स्वाध्यायवर्ज्यंयेहुध । महापुण्य प्रदाश्चैताटत्तस्याक्षयकारिका ॥ विशेषमाहभारद । कार्त्तिकेशुक्ल नवमीचादि कृतयुगस्यच । त्रेता दिर्माधवेशुक्लहतीयापुण्यसम्मिता- ॥ कृष्णापञ्चदशीमाघेद्वापरादिरुदी रिता । कल्यादि स्यात्कृष्णपक्षे नभस्येचत्रयोदशीति ॥ कालविशे षे ।। युगस्यआदि ॥

युगान्त । पुं॰ प्रलये ॥ युगशेषे ॥

युग्मम । न॰ द्वन्द्वे । युगले । युगे । जोडा॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥ युज्यते । युजिर्योगे । युजिरुजि तिजांकुश्चेतिमक् ।। द्वयो श्लोकयो रन्वये ।।

युग्मपत्र । पुं॰ रक्तकाञ्चने कोविदा रे ॥ न॰ युगलपर्णे ॥ युग्मप त्रमस्य ।

युग्मपत्रिका । स्त्री॰ शिंशपावृक्षे ।।

युग्मपर्ण । पुं॰ कोविदारे ।। सप्त पर्णवृक्ष ॥

युग्मफला स्त्री॰ इन्द्रचर्भिट्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ गम्भिकायाम् ॥

युग्मादरयम् । न॰ युग्मतिथिपूज्यता। याम् ॥ द्वयोर्मान्यत्वे ॥

युग्य । पुं॰ प्रासङ्ग्ये । शाकटे । युगादीनावोढरि ॥ यु॰ रथाद्यङ्ग वह तितद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥ न॰ याने ॥ हस्त्यश्वादिवाहने ॥ युज्यते । युजिर॰ । युग्यञ्चपत्रेइति क्यबन्तोनिपातित ॥ युगायहितो वा । उगवादिभ्योयत् युगमर्हति वा । दण्डादित्वाद्यत् ॥

युङ्गी । पु॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । यथा । गङ्गापुत्रस्यकन्यायांवीर्येणवेश धारिण । बभूववेशधारीचयुङ्गी युङ्गीप्रकीर्तित । इ॰ ब्र॰ वै॰पु॰ ॥

युक्॰ग॰ । त्रि॰ समाधिमति । युग्म ॥ युज्यतेसमाधत्ते । युजस माधौदैवादिक । क्विप्चेतिक्विन् ॥

युङ् । पु॰ योगकर्तरि । मेलनकर्त- रि ॥ युनक्ति । युजिर्योगे । ऋत्वि गादिनाक्विन् । युजेरसमासे॰ इ॰ नुम् । क्विन्प्रत्ययस्यकु । इतिन स्यकुत्वे न॰ सानुनासिकोङकार ॥

युञ्जौ । पु॰ नित्यद्विवचनान्त ॰ अ श्विनीकुमारयो ॥

युजान । पु॰ सारथौ ॥

युञ्जान : । पुं॰ सारथौ ॥ विप्रे ॥ भावनासहकारेयसर्वज्ञेयोगिविशे- षे ॥ यथा । योगीतुद्विविध प्रो क्तोयुक्तयुञ्जानभेदत । युक्तस्यसर्व दाभानचिन्तासहकृतोऽपर ॥ इ॰

भा० प० ॥ युञ्जानेति० योगाभ्यासाभ्यासवशीकृत समाधिसमासादितोर्विशेषसिद्धियुञ्जान इत्युच्यते ० च यमैः विशिष्टयोगवत्त्वात्युञ्जान इत्युच्यते । सर्वदेति चिन्तासहकारविनेत्यर्थः । भानसर्वविषयाथाप्रत्यक्षम् अपरोयुञ्जान । विषयव्यावृत्त्याभ्यासमाधिरस्य । अयस्य । युञ्जान उच्यते । चिन्ताध्यानम्० तदेवकारणम्० तत्सहकारात्स्थूलसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टानर्थानिमान प्रत्यक्षीकरोतीत्यर्थः । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

युत् । ष० कुत्सायाम् ॥

युतक । न० हस्तचतुष्टये ॥ त्रि० युक्ते । अपृथग्भूते ॥ पृथग्योगे ॥

युतकम् । न० संशये ॥ युगे । युग्मे ॥ नारीवस्त्राञ्चले । पटाञ्चले ॥ चलनाय । पादाय ॥ युक्ते ॥ यौतके ॥ स्त्रीवस्त्रप्रभेदे ॥ सूर्याय ॥ मैत्रीकरणे ॥ योनिसम्बन्धे ॥

युतयामित्रवेध: । पुं० वेधविशेषे ॥ सयथा । पापात्सप्तमग शशीयदि भवेत्पापेनयुक्तोथवायत्ने नाशुविवर्जयेन्मुनिमितैर्दोषोप्ययंकथ्यते । यायायाविपदोऽष्टकेसुतवध चौरेचरोगागमोवैधव्यविवहेऽरतेचमरणं शूलघपुंस्कामंपि ॥ अस्यापवादोयथा । तुङ्गस्थिकोथानिजमन्दिरगोथपूर्णो मित्रर्क्षसौम्यग्रहगोथतदीक्षितोवा यामित्रवेधविहितानपहन्त्यदोषान् दोषाकरः सुखमनेकविधं विधत्ते वृषकर्कटसिंहकन्यामिथुनधनुर्मीनतुलास्थेचन्द्रे शुभग्रहैर्वीक्षितोवा ० युतयामित्रदोषोनास्ति ॥

युतवेध । पुं० वेधविशेषे ।। सयथा । चन्द्र करोतिरविणासहितोर्थनाशभौमान्वित पतिविनाशकरः सुचन्द्रः । स्वर्भानुकेतुशनिभिःस्तिमादधातिनानासुखानिकविनागुरुणावुधेन ॥

युद्धम् । न० आयोधने । जन्ये प्रधने मृधे । रणे युद्ध० लङ्काद्यै० द्रु० भा० ॥ योधनम् । युसम्प्रहारे । भावेक्त ॥

युद्धरङ्ग । पुं० कार्त्तिकेये ॥

युद्धसार । पुं० घोटके ॥

युद्धाचार्य: । पुं० युद्धार्थमायुधविद्योपदेशके ॥

युत् । स्त्री० समिति । आजौ । सङ्ग्रामे । युध ॥ योधनम् युध० । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

युधाजित: । पुं० कैकय्याभ्रातरि । भरतमातुले ॥

युधान । पुं० क्षत्रिये ॥ युध्यते । युध० । युधिवुधिदृश: किन्नेत्वा नच ॥

युधामन्यु: । पुं० नृपतिविशेषे ॥

युधिष्ठिर । धर्म्मात्मजे । कुन्तीगर्भधर्म्माद्युत्पन्ने • अर्ज्जुनाग्रजे • प्रथमपाण्डवे । अजातशत्रौ । गल्यारौ । अजमीढे ॥ युधिस्थिरजयभागित्वेन स्थिर । हलदन्तादित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिरइतिषत्वम् ॥

युध्म । पु० धनुषि ॥ स युगे ॥ युद्धे । युध० । इषियुधीन्धादिनामक् ॥ बाणे ॥

युयुक्खुर । पुं० क्षुद्रव्याघ्रे ॥

युयुत्सु । त्रि० युद्धेच्छौ ॥ युध सन्नन्तादुप्रत्यय ॥ धृतराष्ट्रवैश्यायांजाते ॥

युयुधान । पु० सात्यकौ । शिनेर्नप्तरि ॥ इन्द्रे ॥ क्षत्रिये ॥ योद्धरि ॥

युवगण्ड । पुं० यूनोगण्डस्थव्रणविशेषे । यवगण्डे । वयस्फोटे ॥

युवति । स्त्री० प्राप्तयौवनायांस्त्रियाम् । तरुण्याम् ॥ यौति० नित्यनैमित्तकाम्येषु सर्वकर्मसुमिश्रीभवति पाणिग्रहणमसर्वाधिकारात् । यु मिश्रणे । कनिन् युवृषितक्षीतिकनिन् । यूनस्ति ॥ हरिद्रायाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवती । स्त्री० तरुण्याम् । हरिद्रायाम् । वर्यायाम् । युवती ॥ तस्या लक्षणादिर्यथा । षोडशाब्दाद्भवेद्बालातरुणीपि शताब्दता । पञ्चपञ्चाशत : प्रौढाभवत्स्मृत्तत्परम् ॥ बालातुप्राणदाप्रोक्ता युवतीप्राणहारिणी । प्रौढाकरोतिवृद्धत्व वृद्धामरणमादिशेत् ॥ निदाघशरदोर्बालाप्रौढावर्षावसन्तयोः । हेमन्तशिशिरेयोग्यानदत्तापि श्रयते ॥ योग्या० युवती ॥ हरिद्रायाम् ॥ यौति० आत्मविषितसर्वकर्मसुमिश्री भवति० इत्यस्यां सर्वाधिकारात् । युमिश्रणे । शट् . शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥ यद्वा । युवतिशब्दात्० सर्वतोक्तिन्नर्थादितिङीष् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥

युवतीष्टा । स्त्री० स्वर्णयूथिकायाम् ॥

युवा । पु० वयस्थे । तरुणे । षोडशवर्षमारभ्यत्रिंशद्वर्षपर्यन्तावस्थावति । मतान्तरेणषोडशवर्षादारभ्य सप्ततिवर्षपर्यन्तवयस्के ॥ यथा । षोडशाब्दाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते । वृद्धस्यात्सप्ततेरूर्ध्वं वर्षीयान्नवते परमितिस्मृते . यौति । यु० । कनिन् युवृषीतिकनिन् ॥ त्रि० अल्पवयसि ॥ श्रेष्ठे ॥ निसर्गबलशालिनि ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतनवमवत्सरे ॥ तत्फल यथा । महार्घं जायते सर्वं घृततैलरसादिकम् । प्रजाभाग्भवेद्दृष्टिं निसवत्सरे शुभे ॥

युवनाश्व । पुं० सूर्य्यवंशीयराजविशेषे ॥ मान्धातृपितरि ॥

युवमाप्रज्ञ । पु॰ माभ्यातरिज्ञपे ॥
युवराज । पु॰ माच्योक्तया॰राजपु-
त्रे । कुमारे । भर्तृदारके । पित-
रि राज्य कुर्वत्यि वसर्प निर्वाहकत्वे
नाभिषिक्तेपुत्रे ॥ युवाचासौराजा
च । राजाह सखिभ्यष्टच् ॥ भा
विद्युवविप्रेषे । मैच ये । षजिते ॥
त्वम् चि॰भवति । त्वत्पदवाच्ये ॥
युष्यति । युषसौषोधातुभं जने ।
युष्यसिभ्यांरुदिक् ॥

यू । स्त्री॰ यूषि ॥
यूक । पु॰ क्षेत्रकीटे । खेदजे । पट्
पदे ॥ यौति ' यु॰ । षजिधृभ-
क्षौभ्योदीर्घश्च तिकम् ॥ तुषाराम्यौ ॥
यूका । स्त्री॰ यूकि । क्षेत्रकीटे । जू॰
इ॰भाषा ॥ स्त्रियाष्टकी । टाप् ॥
यूति. । स्त्री॰ मिश्रणे । मिश्रीभावे ॥
ध्रुवनम् । यु॰ । ऊतियूतीत्यादि
नाक्तिन्॰निपातनाद्दीर्घ ' ॥
यूथ. । पुं॰ न॰सजातीयसमूहे । ति
रश्चाङ्गणे । गणे । समूहे ॥ यौति॰
यूथयतिवा । यु॰ । तिथपृष्ठगूथयू
थप्रोथाइतिसाधु ॥
यूथचर : । पुं॰ हस्तिशूकरादौ ॥
यूथनाथ : । पुं॰ यूथपे । वन्यहस्ति
नांसमूहेश्वरे । यूथमुख्यहस्तिपे ॥ यू
थस्यहस्तिवृन्दस्यनाथ : ॥
यूथप : । पुं॰ यूथनाथे ॥ यूथंहस्ति
वृन्दंपाति । पा॰ । आतोनुपेति

क ॥
यूथभ्रष्ट । पु॰ यूथात्परिभ्रष्टवियोगिनी ॥
यूथिका । स्त्री॰ स्वनामकी ॥ जूही॰
इतिख्याते॰पुष्पे । यूथ्या म् ॥ यू
थमस्त्यस्या. । अतइनिठनाविति ठन
॥ यद्वा । यूथिकाया पुष्पम् पुष्प
मूलेषुबहुलम् इत्यनुदात्तादेरञोऽणस्य
लुप । लुपियुक्तवद्भाव : ॥
यूथी । स्त्री॰ प्रशस्तत्वात् । मागध्या
म् । जुहीतिप्रसिद्धेपुष्पे ॥ अंकुतपौ
तप्रभेदेनप्रोक्ता यूथीयुगं बुधै ' ॥ यू
थीयुगं हिमतिक्तं कटुपाकसरसंच
मधुरंतुवरंहृद्यं पित्तघ्नं कफवातकृत
॥ व्रणास्रमुखदन्ताक्षिशिरोरोगवि
षापहम् ॥ यूथ्या पुष्पम् । पुष्पमूले
षुबहुलम् इत्यनुदात्तादेरञोऽणस्यलु
प् । लुपियुक्तवत् । गौरादि
। त्वान्ङीष् ॥
यूथन : । पुं॰ यूथपे ॥
यूथ्य . । त्रि॰ यूथभवे ॥ दिगादि
त्वाद्यत् ॥
यूनि : । स्त्री॰ योगे । मिश्रणे ॥
यूनी । स्त्री॰ युवत्याम् ॥
यूप. । पुं॰यज्ञस्तम्भे ॥ यज्ञस्तम्भे ॥
यज्ञदारुणि । यूदे ॥ पुं॰न॰यज्ञस
तपशुबन्धनकाष्ठे ॥ वेदेवैल्व खा
दिरोवायूप : स्यादित्युच्यते । त
स्यपरिमाणादिर्यथाम्नातौ । चतु
रंसोभवेद्यूपोयज्ञवृक्षसमुद्भव ।

वर्त्तुल शोभन 'स्थूल' कर्त्तव्यो-
ऽग्रमौलिक' ॥ भविष्ये । बिल्व-
स्त्वबकुलस्त्वेवकार्यो यूप प्रशस्यते॥
वृतिसामवेदिनाद्यैरास्तरगं तत्वम् ॥
युवन्त्यनेन । यु० । कुयुभ्यार्श्चे-
ति० पोदीर्घश्च ॥ यूषन्निमग्नस्य-
स्मिन् पशुर्मितिवा ॥
यूपकटक । पुं० चषाले ॥ यूपस्या-
ग्रे स्थित कटकाकारः । यूपमूर्द्ध-
नि स्थितो वलयवलये ॥
यूपकर्ण । पुं० यूपैकदेशे । घृता-
वनौ ॥
यूपखण्ड । पुं० तक्ष्यमाणस्य यूप-
स्य प्रथमपतितशकले ॥
यूपद्रु पुं० खदिरवृक्षे ॥
यूपद्रुम । पुं० खदिरवृक्षे ॥ यूप-
स्य द्रुमः । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥ रक्त-
खदिरे ॥
यूपवल्य । पुं० पतत्रिविपक्षिणि ॥
यूपाग्रम् । न० तक्षणि । यूपस्याग्र-
भागे । यूपस्याग्रम ॥
यूष: । पुं० न० मुद्गादिक्काथरसे ।
जूस० इ० भा० । मुद्गामलकयू-
षस्तु भेदी दीपनपाचनः । यच्चयु-
पलोगिषड् यूष यथा । मुद्गयूषं र
संतक्रं धान्यजीरकसंस्कृतम् । सै
न्धवेनान्वितं द्वाभ्यां षड्यूषमिति-
कीर्तितम् । रसं० लघु ग्राहि मांसभव
न ॥ मसूरादावर्ड ॥ यूषति । यू

प० । अष् ॥ भृगुपर्वतिक्षोभा ॥
योग्य । त्रि० यातव्ये ॥ यातुयोग्य ।
सा० । अघोद्यत् । ईर्षति ।
गुण: ॥
योक्ता । त्रि० योगकर्त्तरि ॥ युजे ·
कर्त्तरि तृन् ॥
योक्त्रम् । न० मन्थमरज्जौ । आब-
न्धे ॥ योत्रे ॥ युज्यतेऽनेन । यु-
जिर् । दाम्नीशसयुयुजेतिष्ट्रन् ॥
योग । पु० सन्नहने । कवचादिधा-
रणे । उपाये ॥ ध्याने ॥ सङ्गत्या-
म ॥ युक्तौ ॥ अपूर्वार्थसम्प्राप्तौ ।
अलब्धलाभे ॥ वपु स्थैर्ये ॥ प्र-
योगे ॥ भेषजे ॥ विस्त्रब्धघातके ।
द्रव्ये । धने ॥ कार्मणे ॥ नैया-
यिके ॥ चारे ॥ सूत्रे । विष्कम्भा-
दिषु ॥ तेयथा । विष्कम्भ प्रीति
रायुष्मान्सौभाग्य . शोभनस्तथः-
अतिगण्ड: सुकर्माधृति शूलस्त-
थैव च ॥ गण्डोवृद्धिर्ध्रुवश्चैव व्याघातो
हर्षणस्तथा । वज्रसामृगव्यतीपा
तीवरीयान्परिघ · शिव ॥ सि-
द्ध साध्य . शुभ . शुक्लोब्रह्मेन्द्रो
वैधृतिस्तथेति ॥ सयोगमात्र ॥ प-
रस्परसमागमे । चित्तवृत्तिनिरोधे
॥ सम्यग्दर्शनोपाय ॥ निष्कामक-
र्मणि ॥ समाधौ ॥ दुःखसंयोग-
वियोगे ॥ अन्तःकरणशुद्धिरूपवै
राग्ये ॥ अघटनघटनासामर्थ्याति

शये ॥ प्रभावे ॥ निरतिशयफला
नैश्वर्यादिशक्तौ ॥ चित्तैकाग्रत-
यात्मतत्त्वस्फुरणानुभावरूढत्वे ॥
मनोनाशवासनाक्षयानुकूले पुरु-
षप्रयत्ने ॥ चित्तस्यात्माकारप्र
त्ययेननिवृत्तिकलापादने ॥ सि
द्ध्यसिद्ध्योः समत्वे ॥ ध्या-
ने ॥ वीरासनादिनामनिशरीरब-
न्धे ॥ जीवात्मपरमात्मैक्ये ॥ सं
योगोयं मतस्तज्ज्ञैः जीवात्मपरमात्म
नोरित्युक्तेः ॥ जीवात्मपरमात्मैक्य
लक्षणे तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिते
अखण्डसाक्षात्कारे सर्वयोगफल
भूते ॥ योजनम् । युजसमाधौ यु-
जिर्योगे वा । घञ् ॥ ध्यानार्थे ॥
परमात्मचिन्तने ॥ योगिनि ॥ भग
वद्र्पणबुद्ध्याफलाभिसन्धिराहित्ये
न कृतानि शास्त्रीयाणि कर्मा
णि योगाः ॥ तैर्विद्यन्ते यस्य स
योगः । अर्श आदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् ॥
कृष्णरसङ्कल्पे ॥ योगो जीवात्मनो
रैक्यं पूजनं सेवकेशयोः । सर्वं ब्रह्मे
ति विदुषो नयोगोऽनयपूजनमितिम
हानिर्वाणतन्त्रम् ॥ व्याघातयोगविशे
षे ॥ यथा । बुधगुरुशुक्राणांमध्ये
एकोपि केन्द्रे पञ्चमापञ्चमे
नवमेवास्थितश्चेत्तदायोग स्यात्
तत्रयात्राशुभफलभवति ॥ युज्यते जीवो
ब्रह्मणानेन । युजिर्योगे । करणेघ

अ ॥

योगचर । पु० अञ्जनानन्दने । महा
वीरे । हनुमति ॥

योगज । अलौकिकसन्निकर्षविशेषे ॥
न० अगुरुणि ॥ योगोत्पन्ने ॥

योगतारा । स्त्री० दीप्तिमत्तरायांतारा
याम् ॥ यथा । सतारागणमध्ये तु
याताराहीप्तिमत्तरा । योगतारेति
साप्रोक्तानक्षत्राणांपुरातनैः ॥

योगदानम् । न० छद्मदानम् ॥

योगनाविक । पुं० मत्स्यविशेषे ।
गर्गाटे ॥

योगनिद्रा । स्त्री० हरेः परमानन्दम
य्यांशक्तौ ॥ योगः स्वात्मनिष्ठैव
निद्रेवनिद्रा ॥ योगः समाधिः ०
तद्रूपानिद्रावा ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा
। यानिद्राप्तं स्वलोकेऽस्याजगदण्ड
कपालतः । विभज्यपुरुषयातियोग
निद्रेतिसोच्यते ॥

योगपट्टकम् । न० पूजादौधार्ये वस्त्र
रीयविशेषे । योगपटा० इ० गौ०
दे० भा० ॥ यथा । त्रिविधं योगपट्ट
कमाद्यं व्याघ्राजिनोद्भवम् । द्वितीय
मृगचर्माढ्यं तृतीयतन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्मासप्रविस्तारदैर्घ्यं यवपञ्चसूत्र
त् । चतुर्मासम् चतुरङ्गुलमासम्

योगपीठम् । न० देवानांयोगासने ॥

योगप्रतिपन्न : । पु० योगमग्ने ॥ योग
सम्प्रतिपन्न ॥

योगमल । पुं॰ अन्तरायशब्दवाच्ये-ष्वव्याधिस्त्यानादिषु । चित्तविक्षेपे ॥

योगमाया । स्त्री॰ सर्वसत्त्वाधिष्ठानभूताब्रह्मणस्त्रोविच्छक्ती । ईश्वरसङ्कल्पवशवर्त्तिन्यांमायायाम् ॥ सत्त्वरजस्तमसांवशवर्त्तिगुणानांयोगोयत्रस्थितं सा माया । योगमाया ॥

योगवल । यमनियमादियोगाङ्गानुष्ठाने । योगपदवल ॥ वि॰ तत्परे ॥

योगरूढ । पुं॰ योगार्थवलभावेनरूढ्यर्थबोधकशब्दे ॥ यथा । योगरूढास्त्रयोगिकास्तेतितैचिधा । पङ्कजादिशब्दाः ॥ पङ्कजनिकर्मभिधायकेनयोगेनाभिधायार्थपदप्रतिपाद्यतेनकुसुमात्मकं पदं चेति । योगार्थपुरस्कारेणापिरूढ्यर्थं रूढेति॰योगरूढ । पङ्कजादिशब्दास्तेतथाविधाः कतिपयशब्देषु ॥

योगवाही । वि॰ मध्यादौ । स सर्वगुणयाचके ।

योगवाही । स्त्री॰ क्षारविशेषे । सर्जिकायाम् ॥

योगविद् वि॰ प्राप्तयोगेयोग विद्यन्तिजभवे । विद्धम्॰ । सन्मूर्त्तिस्थौ दिनाज्ञिप् ॥

योग । न॰ समाधौ ॥ युनक्ति । युजिर्॰ । धञ्प्रत्ययाद्युजिधातोः कृत्ये ल्युन॰ भवन्त्यान्तादेश । योगश्॰योगसि ॥

योगसार । पुं॰ तन्त्रविशेषे ॥ सर्वरोगहरोपाये ॥

योगाङ्गम् । न॰ यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिषु ॥

योगात्मा । पुं॰ निरस्तसमस्तप्रपञ्चे परमात्मनि ॥ यत्विनिद्राजितश्वासा सन्तुष्टा संयतेन्द्रियाः । ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥

योगाधमनम् । न॰ दुष्टेनवन्धने ॥

योगाधियोग । पुं॰ याचायोगान्तरे ॥ यथा । एकोऽपि व्यत्तिरेषु पञ्चमतप केन्द्रेषु योगजाता॰ शीर्षस्तोयस्व धियोगपद्मसङ्ख्यायोगाधियोग स्मृत ॥ योगेषु समथाधियोगगमनेषु च रिपु वाचवपायोषु च यशोधनेश्वभवेयोगाधियोगैरतन् ॥

योगान्तराय । पुं॰ योगमध्ये । योगस्य॰योगेयान्तराय ॥

योगारङ्ग । पुं॰ नारङ्गे ॥

योगारूढ । वि॰ वृत्तिवार्यतन्मात्रकसम्भावनासक्ते ॥ यथा । यदाहिने-

न्द्रियार्थेषु नकर्मस्वनुषज्जते । सर्वसङ्कल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥

योगासनम् । न० ब्रह्मासने । ध्यानासने ॥

योगिद्रव्य । पुं० वैधे ॥

योगी । त्रि० वसुरुद्रादित्यादिदेवताभक्ते ॥ हरिद्रव्यार्थे । ध्याननिष्ठे । निरतिशयज्ञानैश्वर्यादिशालिनि ॥ समाधिनिष्ठेऽन्तर्दृष्टौ ॥ परमहंसपरिव्राजके ॥ परवैराग्ययुक्ते ॥ योगयुक्ते ॥ योगेननित्यसम्बन्धिनि ॥ योगारूढे ॥ सद्विविधोऽपरमः परमश्च । तत्रोत्पन्नतत्त्वज्ञानोऽनुत्पन्नजीवन्मुक्तिरपरम । उत्पन्नतत्त्वज्ञानउत्पन्नजीवन्मुक्तिस्तुपरमोयोगीति ॥ सर्वेषोर्ष्ट्र यदेरणे सुस्निग्धे चन्दनेतथा । समताभावनायस्यसयोगीपरिकीर्त्तितः ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोऽर्जुन । सुखवायदिवादुःखंसयोगीपरमोमतः ॥ योगोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविती निः कर्मयोगिणि ॥ यथा । योगिनःकर्मकुर्वन्तिसङ्गंत्यक्त्वात्मशुद्धये इति ॥

योगिनी । स्त्री० योगयुक्तायानार्याम् ॥ भगवत्या. सखीरूपासावरणदेवतासु ॥ ता. कोटिविधा । तासांचतु षष्टिः प्रधाना. । तास्वष्टयोगिन्यो यथा । ततोष्टपत्रेष्वब्जस्य पूजयेदष्टयोगिनी । शैलपुत्रींचण्डघण्टांस्कन्दमातरमेवच । कालरात्रिञ्चपूर्वादिचतुर्दिक्षुप्रपूजयेत् ॥ चण्डिकामथकूष्माण्डींतथाकात्यायनींशुभाम् । महागौरीञ्चाग्निकोणे नैर्ऋत्यादिषुपूजयेत् ॥ कुलान्ताद्योगिन ' स्त्रीत्वविवक्षायामृन्नेभ्योङी विति नान्तलक्षणोङीप् ॥ पश्चात्

योगिनीचक्रम् ॥ मङ्गलादिषु । यथा मङ्गलापिङ्गलाधन्याभ्रामरीभद्रिकातथा । उल्कासिद्धिः सङ्कटाचयोगिन्योऽष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥

योगिनीचक्रम् । न० तिथिविशेषेदिग्विशेषा वस्थिति योगिनीषु ॥ यथा । ब्रह्माणीसंस्थितापूर्वेप्रतिपन्नवमीतिथौ । माहेश्वरीचोत्तरेच द्वितीयादशमीतिथौ । स्थितांग्नेय्यांकौमारीतृतीयैकादशीतिथौ । नारायणीचनैर्ऋत्येचतुर्थीद्वादशीतिथौ ॥ पञ्चम्यांचत्रयोदश्यांवाराहीदक्षिणेतथा । षष्ठ्यांचैवचतुर्दश्यामिन्द्राणीपश्चिमेस्थिता ॥ सप्तम्यांपौर्णमास्यांचचामुण्डावायुगोचरे । अष्टम्याममावास्यायाञ्चमहालक्ष्मीरगोचरे ॥ योगिनीगमनंत्यक्त्वैवगमनादिप्रकारयेत् ॥ अपिच । नवमीप्रतिपत्पूर्वे० वह्निरुद्रैंमतकोणके ।

भयोदृशधरेशाख्ये० वेदादित्यैचमे त्स्यंते । चतुर्दशरसेपञ्चात्० पृथि मासुनिमाक्षतै । ह्यपञ्चोत्तरे दृशा हमीश्याने चरोथिः ॥ बामैशुभप्र दापृष्ठे वांक्षिताथप्रदायिविनी ॥ इ चिणे धनङ्गचौधसमा खेस्युदायि नी ॥

योगीन्द्र । पुं० शिवे ॥ योग पर मात्मचिन्तनम्० तद्वत्सुश्रेष्ठ ॥

योगीश । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ च न्ये योगिनोयोगान्तरायैर्हन्यन्ते०स्व स्वरूपात्प्रमाद्यन्ति० भयन्तुतद्रहि तत्वात्तेषामीश ॥ याज्ञवल्क्य मुनौ ॥

योगीश्वर । पुं० शिवे ॥ योगिनामी श्वरः ॥ याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

योगीश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् ।' यथा । योगिशक्तर्द्योदेना ' समकान्ता सपीवला' । तेषास्वामीतथायोगी ईश्वरीप्रभुपालना ॥ आत्मेन्द्रियम नादीनांसंयोगोयोगउच्यते । तेषां बायोगनादोगी योगेश्वर्यंविबोधने तिदेवीपुराणम्

योगेश । पुं० याज्ञवल्क्ये ॥

योगेश्वर । पुं० सदाशिवे ॥ सर्वज्ञ सर्वज्ञशक्तौभगवति । श्रीकृष्णे ॥ सर्वेषामणिमादिसिद्धिशालिना योगिनामीश्वर । सर्वयोगसिद्धी नामीश्वर ॥

योगेश्वरी । स्त्री० वराटदेशस्थिताया मृदुर्गायाम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

योगेष्टम् । न० सीसके । नागे । सी-साद्युत्पिप्रसिद्धेधातौ ॥ योगेधातु-सम्बन्धे इष्टम् । सप्तमीतिसमास ॥

योग्यम् । न० ऋद्धिनामौषधौ ॥ वृद्धि नामौषधौ ॥ पुं० पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रवीणे ॥ योगार्हे ॥ उपाये योग्येनार्थ्ये कास्पनक्षाज्जनस्य ॥ शक्ते ॥ युज्यते । युजिर० । ऋह लोर्ण्यत् ॥ यद्वा । योगायप्रभवति । योगाद्यच्च ॥ अभ्यासे ॥ यथा । अपर ' प्रणिधानयोग्ययामरुत प श्चशरीरगोचरानितिरघु ' । प्रणि-धानयोग्ययासमाध्यभ्यासेनवश्यमन यद्दितिसम्बन्ध ॥

योग्यता । स्त्री० वाक्यार्थज्ञानहेतौ । अर्थाबाधे ॥ अग्निनासिञ्चेदिति नप्रमाणम्० योग्यताविरहात् ॥ भावेतल् ॥ शाब्दबोधकारणविशे षे ॥ सतुपदार्थानांपरस्परसम्बन्धे बाधाभाव ' । इतिसाहित्यदर्पण ॥ न्यायमते० तत्पदार्थेतत्पदार्थ वत्ता' यथा । पदार्थे तत्रतद्वत्ता योग्यतापरिकीर्तिता । एकपदार्थे ऽपरपदार्थस्स म्बन्धोयोग्यताबुत्पथ' । तज्ज्ञानाभावाच्चवह्निनासिञ्चतौ त्यादौनशाब्दबोध ॥ अमताथामि तिलोकप्रसिद्धि ' ।

योग्यरथः । पुं॰ वैनयिकी ॥
योग्या । स्त्री॰ अभ्यासः ॥ अर्कयोषि
ति ॥ भस्त्राभ्यासे । खुरल्याम ।
भूमौ ॥ टाप् ॥
योजक । त्रि॰ नियोगकर्त्तरि ॥
योजयति । यु॰ । ण्वुल् ॥
योजनम् । न॰ परमात्मनि ॥ योगे ॥
चतुःक्रोशाख्याम् । क्रोशचतुष्टये ॥
यथा । चाद्याङ्गुलिक वह्नि
साङ्गुयस्तुयव अ..त । तच्च
तुष्कं धनु प्रोक्तं क्रोशोधनु सह
स्रकं ॥ तच्चतुष्कयोजनमित्यादि
त्यादिमानयोजनम् ॥ एतन्मतेयो
जनसत्रकरक्ते योजनभवति ॥ वा
भिं मतान्तरस्य योजनसुम क्रोशा
त्मकोयथा ॥ चवीदरेस्तु..समडसत्
..कैस्तोष्वुसे मनुष्यमितेचतुर्भिं
। चसेचतुर्भिं भंकतीसदण्ड क्रो
श । सवजहितवमतीयाम् ॥ आ
कृयोजनक्रोशचतुष्टये न॰ तथाच
राजादश्रीनव य ॥ इति ॥ युजे
ल्युट् ॥
योजनगन्धा । स्त्री॰ कस्तूर्याम् । सी
तायाम् । व्यासमातरि । सत्यव
त्याम् ॥ योजनादूगन्धोयस्याः ॥
योजनगन्धिका । स्त्री॰ योजनगन्धार्थे॥
स्वार्थेक । प्रत्ययस्यादितीत्वम् ॥
योजनपर्णी । स्त्री॰)
योजनवल्लिका । स्त्री॰) मञ्जिष्ठायाम् ॥

योजनवल्ली । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥
योजनमानिनीवल्ली ॥
योजना । स्त्री॰ युक्तौ । योजनारचा
याम् ॥
योजित । त्रि॰ नियुक्ते ॥ प्रवर्त्तिते
॥ सम्पादिते ॥ युज्यतेस्म । युजे
र्कर्म्मणि क्त ॥
योटक । पुं॰ विवाहोपयोगिविधा
रविशेषे ॥ सच॰ वर्णवश्यादिकूट
भेदादष्टधा । तद्यथा । वर्णोवश्यं
तथातारायोनिश्चग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्र भकूटञ्चनाडीचैतेगुणाधि
काः ॥ एतेवर्णादिभिर्न्यासवागुणा
धिका । ...। यथाक्रमं मेलका
योनिगुण ॰ कण्वेद्यादिकाहि ॥
योतु । पुं॰ परिमाणे ॥
योत्रम् । न॰ योक्त्रे । हलादेर्गवीयुगबन्ध
नरज्जौ ॥ युयतेऽनेन । यु॰ । दाम्नी
तिष्ट्रन् ॥
योद्धा । पुं॰ योधे । भटे । युद्धकर्त्त
रि ॥ युध्यति । युधसम्प्रहारे । तृ
च् ॥
योध । पुं॰ योद्धरि । युध्यति । युध॰
। पचाद्यच् ॥ साध्वके ॥
योधनम् । न॰ युद्धे ॥ युधे ॥
योधसराव । पुं॰ क्रन्दने । अन्यो
न्यस्पर्द्धयायोधानामाह्वाने ॥ यो
धानांसरवम् । ययक्ष्वे । अपस
र्गेचलूचितचल् ॥

योनाल . । पु॰ यवनाले । जूर्णाह्वये । देवधान्ये । जुन्हरी॰ जुवार॰इ॰ प्र॰ धान्ये ॥

योनि: । पुं॰ स्त्री॰ आकारे ॥ कारणे ॥ तोये ॥ स्मरमन्दिरे । भगे । वराङ्गे । उपस्थे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि । गर्भाधानस्थाने . तस्यलक्षणयथा । शुभ कमठपृष्ठा भोगजस्कन्धोपमोभग । वामोन्न तश्चेत्कन्याज . पुत्रजोदक्षिणोन्नत ॥ आखुरोमागूढमणि सुश्लिष्ट सहत . पृथु । तुङ्ग: कमलवर्णाभ शुभो श्वत्थदलाकृति ॥ कुरङ्गखुररूपोयस्तुल्लिकोदरसन्निभ । रोमशोविवृतास्यश्च दृश्यनाशोतिदुर्भग . ॥ शङ्खावर्त्तो भगोयस्या: सागर्भ मिहनेच्छति । चिपिट कर्पराकार किङ्करीप्रददोभग ॥ वशवेतसपत्राभोगजरोमोच्चनासिक . । विकट . कुटिलाकारोलम्बगल्लस्तयाशुभ . ॥ अपिच । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्तासाप्रकीर्तिता । तस्यास्तृतीयेत्वावर्तेगर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यौति । युमिश्रणे । वह्रिश्रोतिनि ॥ प्रकृतौ ॥

योनिकन्द: । पु॰ योनिरोगविशेषे ।

योनिकूट । पु॰ वैवाहिकविचारो पयोगिनि॰ योटकविशेषे । सयथा । तोयेशाश्विभयोस्तुरङ्गउदितोवातार्कयो कासर: पूर्वाभाद्रधनिष्ठयोर्मृगपतिर्यामान्त्ययो कुञ्जर ' । मेषोम्नोज्यभयोर्जलश्रवणयो ' कोशोऽभिजिद्वैश्वयोर्दिभ ब्राह्मशशाङ्कयोरहिरपिज्येष्ठानुराधर्क्षयो ॥ वातायु शिवमूलयोस्तुसरमागोरर्यमोयान्त्ययोर्व्याघ्रश्चित्रविशाखयो फणिपुनर्वस्वोस्तुमार्जारक । आखु पितृभगर्क्षयोस्तु कथितायोनिस्तुभानामियवैरञ्चापितयोर्द्वयोरपि महत्पाणिग्रहवर्जयेत् ॥ गोव्याघ्र गजसिहमश्वमहिष श्वैणश्चबभ्रूरगं वैरवानरमेषकञ्चसुमहत्तद्वद्विडालोन्दुरम् । लोकानां व्यवहारतो न्यदपिचज्ञात्वाप्रयत्नादिदंदम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यंशुभस्यार्थिभि . ॥ एकयोनिषुसम्पत्तिर्दम्पत्योसङ्गम ' सदा । भिन्नयोनिषुमध्यास्यादरिभावोमचेत्तयो . ॥ अपवादश्च । योनेरभावेनोद्वाह कार्यंसतु वियोगद । राशिवश्यस्वयद्यस्तिकारयेन्नतुदोषभाग् इति ॥

योनिज । त्रि॰ योनिनि सृतशरीरे ॥

योनिदेवता । स्त्री॰ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥

योनिमुद्रा । स्त्री॰ देवतापूजायांप्रदर्शनीयाङ्गुलीरचितयोन्याकारमुद्रा

कारविशेषे ॥
योनिरोग । पु॰ भगगदे ॥
योन्यर्श । न॰ भगजातरोगविशेषे । कन्दसञ्ज्ञे ॥
योषा । स्त्री॰ अबलायाम् । नार्याम् ॥ योषति॰ योषयतिवा । युषसौत्र सेवायाम् । पचाद्यच् ॥ युष्यते॰ योष्यतेवा । घञ् ॥
योषित् । स्त्री॰ स्त्रीमात्रे । योषायाम् ॥ सात्रिविधा । यथा । योषितस्त्रिविधास्त्रस्मन्पृथिव्या मूढचेतसाम् । साध्वीभोग्याच कुलटाता . सर्वाः स्वार्थतत्परा . ॥ परलोकभयात्सा ध्वीतथेहयशसात्मन । कामस्त्वेहा नुकुरुतेभर्त्तुः स्नेहस्संततम् १ ॥ भोग्याभोग्यार्थिनीशश्वत्कामस्त्वेद्यर्थकेवलम् । कुरुतेप्रतिसेवास्वनच भोग्याद्दृढेचयाम् ॥ वस्त्रालङ्कारसम्भोगसुस्निग्धाहारमुत्तमम् । यावत् प्राप्नोतिसाभोग्याताबच्चबश्यगाप्रिया ॥ २ ॥ कुलाङ्गारसमानारीकुलटा कुलनाशिनी । कपटात्कुरुतेसेवा स्वामिनोनचभक्तित. ॥ सद्यापुंयोग मांशसुमंनसामङ्गनातुरा । आहारा द्धिकजारप्रायंयस्तोनवनवम् ॥ जारार्थेस्वपतिताताहन्तुमिच्छतिपुंश्च ली । तस्यांयो विश्वसेन्मूढोजीवन तस्यनिष्फलम् ॥ कथितायोषित · सर्वाउत्तमाधममध्यमा · । स्वात्मा रामाविज्ञानन्तिमनसातानपण्डिता ॥ योषते युष्यतेवा । युष॰ । हस् कृद्युषिभ्यइति ॥ यवध्या सर्वं भूतानायोषित · त्यस्यतामिति ॥
योषिता । स्त्री॰ योषिति ॥ युषेर्णिज न्तात्क्रर्मणिक्त · ॥
योषित्प्रिया । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥
यौक्तिक । पु॰ नर्मसचिवे । त्रि॰ युक्तियोग्ये ॥
यौगपद्यम् । न॰ एकतायाम् ॥
यौगिक : । त्रि॰ योग्ये ॥ योगनित्यम र्हति । छेदादित्वाट्ठञ् ॥ प्रकृतिप्र त्ययोगलभ्यार्थशाचके । योगायप्र भवति । योगाद्यच्चेति॰ ठञ् ॥ यो गरूढाश्चरूढाश्चयौगिकाश्चेतितेत्रिधा शादितेयादिशब्दायौगिका : । प्र- हित्याचरत्यमिति॰ ह्रादिकाराट्क्ति नहृतिङीषन्तात्स्त्रीभ्योढगितिढक् प्रत्ययेनकेवलयोगार्थएश ॥
यौजनशतिक । त्रि॰ शतयोजनया- यिनि ॥ योजनानांशतम्॰ योजन शतम् । योजनशतमच्छति । ठञ् ॥ पु॰ आचार्ये । योजनशताद्भिगम नमर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति चवक्तव्यमितिठञ् ॥
यौजनिक । त्रि॰ योजनमात्रयायि नि ॥ योजनगच्छति । योजनंगच्छ तीतिठञ् ॥
यौतकम् । न॰ यौतुके । परिणयनल

र्थे यौधगे ॥ युतकयोनिसम्बन्ध । तत्रभवम् । तत्रभवइत्यण् ॥ युत योर्वधूवरयोर्वा० इदम् । तस्येदमि त्यण् ॥

यौतवम् । न० द्रवये । परिमाणे । यौतेर्वाहुलकाद्भावे० कर्तरिवातुन् । योतु योधनम्० योधकोवा । तस्येदम । अण् ॥

यौतुकम् न० यौतके ॥

यौध । पु० योध । योधएव । स्वा- र्थिक प्रज्ञाद्यण् ॥

यौधिष्ठिर । त्रि० युधिष्ठिरसम्बन्धि नि ॥ सा[?]यौधिष्ठिरीसेनागाङ्गेयश रताडिता । प्रतिनत्पाठशीलाना विशेषतनुतांगता ॥ युधिष्ठिरस्या यम् । तस्येदमित्यण् ॥

यौधिष्ठिरि । पुं० युधिष्ठिरात्मजे ॥ कुर्वादित्य बाधित्वा० बाह्वादित्वा दिञ् । बहुत्वे० युधिष्ठिराः । यञञइतिलुक् ॥

यौन । पुं० कन्यादानादिसम्बन्धे ॥ न० योनिसवन्धाधीनपापे ॥

यौवतम् । न० युवतीनांवृन्दे ॥ परि मार्थे० । युवतीनांसमूह । यौते शवन्तादुगितश्चेतिङीपि० यनदात्तादेरञित्यञ् ॥ लास्यप्रभे दे ॥

यौवनम् । न० अवस्थाविशेषे । तार ण्ये ॥ यूनोभावः । हायनांतेत्यण् अन्तिप्रकृतिभाव ॥ कौमारप ञ्चमाब्दान्तपौगण्डदशमावधि । कै शोरमापञ्चदशाद्यौवनन्तुततःपर म् ॥ नवयौवनलक्षणंयथा । दृशोःस्थि न्नस्तनकिंचिच्चलाचरमे दुरस्मितम् । मनागभिस्फुरद्भावनव्ययौवनमुच्य ते ॥ नव्ययौवनकारकमौषध यथा अश्वगन्धानागवल गुडमांसविधिवि धाम् । रूपमवेक्ष्यथातदन्नवयौवनधा रिणाम् ॥ इति यशतिवृन्दे । युवतीनासमूह । अचहियूनस्ति रिति० स्वस्त्रीयुवतिश्च । तस्मा न्निधादित्वादणिविधस्त्रियेति० पु वद्भा वेऽन्तिप्रकृतिभाव ॥

यौवनकण्टक । पु० न० युवगण । वयस्फोटे ॥

यौवनलक्षणम् । न० लावण्ये । कुच ॥

यौवनाश्व । पुं० मान्धातरिनृपे ॥ यौवनाश्वोथमांधाताचक्रवर्त्यवनौ प्रभु । सप्तद्वीपवतीमेकः शशासा च्युततेजसा ॥ यावत्सूर्यउदेतिस्म यावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवना श्वस्यमांधातु क्षेत्रमुच्यते ॥ इति वह्निपुराणम् ॥

यौवनाश्वक । पुं० मान्धातृनृपे ॥

यौष्माक । त्रि० युष्मदीये ॥ युवयो र्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्य तरस्यांखञ्चेत्युक्तः पक्षेऽण् । प्रकृतेर्युष्माकादेश ॥

यौष्माकीण । त्रि० युष्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदीये । यौष्माके ॥ युवयोर्युष्माकंवाऽयम् । युष्मदस्मदोरितिख ञ्तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकौ ॥

° * °

र । पुं० पावके । दहने ॥ तीक्ष्णे ॥ कामाग्नौ ॥ रेफे ॥ लघुमध्ये ऽ।ऽ पु० न० ॥

रमन् । त्रि० रममाणे ॥

रह. । न० वेगे ॥ रमतेऽनेन । रमक्रीडायाम् । रमेर्हुक्चेत्यसुन् । हुगागमश्च ॥ रहत्यनेनवा । रहगत्या । रंहिगतौ । असुन् अचैवंवदन्ति रंहेरसुनासिद्धे० रङ्हरमुनि० रङ्हूतिमाभूदिति०रमेरितिसूत्रम् । त थाच । स्यान्मध्येगपचतुष्टयमङ्घ्री।र हसस्तथेतिहिरूपकोश । एवञ्च० रङ्ह' सङ्घोऽसुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्ययस्त्रौतिप्रौतिप्रसन्नो न्वहमहिमरुचे सोऽव्यतात्स्यन्द नौव इतिपाठोऽनुप्रासरसिकानांप्रमादिकइति ॥ सवेगगतिवचनेस्य प्रयोग ॥ वेगाख्यगुणे ॥

रकार । पु० रेफाख्यवर्णे ॥ वासरूपविधिना० रात्कारप्रत्ययोपिभवति । रकारादीनिनामानिश्रृण्वतो

ममपार्वतीतिलिङ्गात् ॥

रक्त । पुं० वन्धूके ॥ लोहितवर्णे यथा । पाणिपादतलौरक्तौनेत्रान्तनिनखानिच । जिह्वाताल्वधरोष्ठौ चसप्तरक्तोधनीभवेदितिसामुद्रिकम् ॥ कुसुम्भे । हिङ्गुले ॥ न० कुङ्कुमे ॥ ताम्रे ॥ प्राचीनामलके ॥ पद्मके ॥ सिन्दूरे ॥ हिङ्गुले ॥ रक्तचन्दने ॥ शरीरस्थसप्तधात्वन्तर्गतधातुविशेषे ॥ रुधिरे ॥ असृजि लोहिते । अस्रे । क्षतजे । शोणिते । कीलाले । लग्जे । रक्तत्० वृ० भा० प्र० ॥ रक्तस्यस्वरूपमाह । यदारसोयकृद्यातितत्ररजकपित्तत ॥ रागपाकस्यसम्प्राप्यसभवेद्रक्तसंज्ञक ॥ रक्तसर्वशरीरस्थजीवस्याधारउत्तम ॥ स्निग्ध गुरुचलस्वादुविदग्ध पित्तवद्भवेत् ॥ जीवस्याधारउत्तमइति । यतआह । जीवोवसति सर्वस्मिन्देहेतत्रविशेषत । वीर्येरक्तेमलेयस्मिन्क्षीणेयातिक्षयञ्च यात् इति ॥ वीर्येरक्तेमलेचशरीरारम्भके । वाग्भटोक्तपरिमाणमिति शुद्धेजीवोवसति० नतुदुष्टे प्रवृद्धे रक्तस्यावणोपदेशस्यवैयर्थ्यप्रसङ्गात् । पित्तवद्भवेत्० अम्लं भवेदित्यर्थ ॥ रक्तस्यस्थानमाह । । यकृत्प्लीहा त्ररक्तस्यमुख्यं स्थानंतयो , स्थितम् । अन्यत्रापिस्थितमतोरक्तानांपोष

र्भवेत् ॥ इति ॥ रक्तदोषनाशक मौषधं यथा । ब्रह्मयष्टिफलं पिष्टं-वारिणानुलेपनात् । वेगपुष्टरक्त दोषं प्रणश्यतिनसंशय · ॥ रक्त-तिस्त्रि॰ रज्यतेस्मा । रक्तरागे । गन्धर्वेतिक्त · । कर्मणिक्तोवा ॥ त्रि॰ अनुरक्ते ॥ नील्यादिरञ्जिते ॥ लोहिते ॥ क्रीडारते ॥

रक्तक । पुं॰ अम्लाने ॥ बन्धूके ॥ रक्तवस्त्रे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ रक्तैरण्डे ॥ न॰ हिङ्गुले ॥ त्रि॰ अनुरागिणि ॥ विनोदिनि ॥ रक्तपुष्पत्वात्॰ रक्त । स्वार्थेकन् ।

रक्तकन्द । पुं॰ विद्रुमे ॥ राजपलाण्डौ ॥ रक्तालौ ।

रक्तकन्दल · । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्तकमलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥ कोकनदे ॥

रक्तकम्बलम् । न॰ रक्तोत्पले ॥ यथा पाद्मे । रक्तकमलं कुमुदं पुष्पं कल्हारं रक्तकं वर्जयेदिति ॥

रक्तकरवीरक । पुं॰ रक्तप्रसवे । गणेशकुसुमे । चण्डीकुसुमे । भूतद्राविणि । रविप्रिये । लालकनेर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

रक्तकाञ्चन । पुं॰ रक्तकोविदारद्रुमे । चमरिके ॥

रक्तकाण्डा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तकाष्ठम् । न॰ पतङ्गे ॥

रक्तकुमुदम् । न॰ रक्तकैरवे ॥

रक्तकुसुम · पुं॰ पारिभद्रे ॥ धन्वनवृक्षे ॥

रक्तकेशर : । पुं॰ पारिभद्रे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥

रक्तकैरवम् । न॰ रक्तकुमुदे ॥

रक्तकोकनदम् । न॰ रक्तोत्पले ॥

रक्तखदिर · । पुं॰ रक्तसारे । बहुशल्ये । याज्ञिके ॥

रक्तगन्धकम् । न॰ वोले ॥

रक्तगुल्म । स्त्रीणांरक्तजगुल्मरोगे ॥ तस्यौषधं यथा । द्विजयष्टीचिकटुक चूर्णंपीतं हरेच्छिव । तिलक्वाथेन-संयुक्तं रक्तगुल्मं स्त्रियाहर ॥

रक्तघ्न । पुं॰ रोहितकवृक्षे ॥

रक्तघ्नी । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । गांठिया-दूर्वाइ॰गौ॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

रक्तचन्दनम् । न॰ स्वनामप्रसिद्धे चन्दने । पत्राङ्गे । कुचन्दने । ताम्रसारे ॥ रक्तशीतं गुरुस्वादुच्छर्दितृट्-श्रासपित्तहृत् । पित्तनेत्रहितं वृष्यं ज्वरव्रणविषापहम् ॥ रक्तस्ततच्चन्दनञ्च ॥ रक्तसारे ॥ रक्तचन्दनमिव । रक्तसारत्वात् ॥

रक्तचित्रक · । पुं॰ क्षुपविशेषे । काले । कालमूले । दाहके । चित्राङ्गे । आङ्गचिता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्र॰ ॥

रक्तचूर्णम् । न० सिन्दूरे ॥ रक्तवर्णचूर्णमात्रे ॥

रक्तजन्तुक । पु० भूनागे ॥ रक्तवर्णजन्तुमात्रे ॥

रक्तजिह्व । पु० सिंहे ॥ त्रि० रक्तवर्णजिह्वायुक्ते ॥

रक्तझिण्टी । स्त्री० कुरबकी ॥

रक्ततुण्ड । पु० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० लोहितमुखयुक्ते ॥

रक्ततुण्डक । पु० भूनागे ॥

रक्तदला । स्त्री० गोमूत्रिकायाम् ॥

रक्तत्रिवृत् । स्त्री० रक्तवर्णत्रिवृतायाम् त्रिपुटायाम् । ताम्रपुष्पिकायाम् ॥

रक्तदन्तिका । स्त्री० चण्डिकायायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

रक्तदला । स्त्री० नलिकायाम् ॥ चिविल्लिकायाम ॥

रक्तधातु । पु० गैरिके ॥ ताम्रे ॥

रक्तनाल । पुं० जीवशाके ॥

रक्तनासिक । पुं० पेचके ॥ त्रि० लोहितनासिकाविशिष्टे ॥

रक्तप । पुं० यातुधाने । राक्षसे ॥ रक्तपिबति । पा० । जातोलुपि तिक. त्रि० रक्तपानकर्त्तरि ।

रक्तपट । पुं० बौद्धभिक्षुविशेषे ॥ साङ्ख्यभिक्षौ ॥

रक्तपत्रिका । स्त्री० नाकुल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तपदी । स्त्री० समङ्गायाम् । क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

रक्तपद्म । पु० न० रक्तोत्पले । कोकनदे ।

रक्तपल्लव । पु० अशोकवृक्षे ॥ लोहितपत्रे ।

रक्तपा । स्त्री० जलौकायाम् ॥ डाकिन्याम् ॥ रक्तं पिबति । पा० आतो नुपसर्गे क. ॥

रक्तपाक्षी स्त्री० बृहत्याम् ॥

रक्तपाता । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपाद । पु० शुकपक्षिणि ॥

रक्तपादी । स्त्री० लज्जालौ ॥ क्षुपभेद्याम् ॥

रक्तपायी । स्त्री० रक्तपाजलौके ॥

रक्तपायिनी । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तपारद । पुं० न० हिङ्गुले ॥

रक्तपिण्डम् न० जवापुष्पे ॥ द्रू० मन्दारावली ॥

रक्तपिण्डक । पुं० रक्तालौ । रतालू० द्र० भा० ।

रक्तपित्तम् । न० रोगविशेषे ॥

रक्तपित्तहा पुं० रक्तबन्ध्याम् ॥

रक्तपुच्छिका । स्त्री० ब्राह्मण्याम् । बाह्मनीतिप्रसिद्धजन्तुविशेषे ॥

रक्तपुनर्नवा । स्त्री० रक्तपुनर्नवाशाके । मण्डलपत्रिकायाम् । रक्तकाण्डायाम् । रक्तपुष्पिकाया

म् । शोणपत्रे ॥
रक्तपुष्प । रक्तकरवीरे ॥ रक्ता
र्के बन्धूकवृक्षे ॥ पुन्नागवृक्षे ॥
बकवृक्षे ॥ दाडिमे ॥ रोहितकवृक्षे
॥ रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥
रक्तपुष्पक । पु० रोहितकद्रुमे ॥ पला
शवृक्षे ॥ पर्पटे ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥
रक्तपुष्पा । स्त्री० शाल्मलिवृक्षे ॥ र
क्तपुनर्नवायाम् ॥ सिन्दूर्याम्
रक्तानिलोहितानिपुष्पाण्यस्याः ॥
रक्तपुष्पिका । स्त्री० लज्जालौ । रक्त
पुनर्नवायाम् ॥ भूपाटली
रक्तपुष्पी । स्त्री० पाटलिवृक्षे ॥ ज
वायाम् ॥ आवर्त्तकीलतायाम् ॥
नागदमन्याम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ उच्च
कायडायाम् ॥
रक्तपूरकम् । न० वृक्षाम्ले ॥
रक्तप्रसव । पु० रक्तकरवीरे
रक्तम्लाने ॥
रक्तफल पु० वटवृक्षे ॥
रक्तफला । स्त्री० पीलुपर्ण्याम्
बिम्बिकायाम् ॥ कुटुरु० कुटुरी०
कृतिख्यातौषधौ ॥ रक्तानिफला
न्यस्याः । अजादित्वात् टाप् ॥
रक्तफेनज । पु० वामपार्श्वस्थिते फु
प्फुसे । पुप्फुसे ।
रक्तबालुकम् न० सिन्दूरे ॥
रक्तमञ्जर । पुं० निचुलवृक्षे ॥
रक्तमत्स्य । पु० रक्तवर्णमत्स्यविशेषे
॥ यथा । योरक्ताङ्गोऽतिदीर्घोनचा
त्यानातिस्थूलोरक्तमत्स्य मत्
कत । शीतोष्णः पुष्टिकृद्दीपनो
मोनाम्र भक्ते किञ्चिद्दोषत्रयघ्न ॥
रक्तमाल । पु० चिरविल्वे । करञ्ज
भे ॥
रक्तमूलक । पु० देवसर्षपवृक्षे
रक्तमेह । पु० प्रमेहरोगविशेषे ॥
रक्तमोक्षणम् न० शोणितस्रावे ।
वेदनोपशमार्थायनखापाकप्रमात्रच
। अचिरोत्पन्नदेशेयशोणितस्राव
चरेत ॥ चरेत्० कुर्यात् । एतन्मू
क्रिया सर्वारक्तमोक्षणेऽस्ति
। रक्तमिति विवेचन सूचितञ्च शास्त्रेण
चाग्निकर्म । विषकण्ठकेषु वेदना
स्वल्पमेदने । सर्वविशेषे शोणित
लौकिकैरपि पदैर्वा ॥ शोणितस्राव
चरेद्विच्छेदेन स्वल्प ॥
रक्तयष्टि । स्त्री०)
रक्तयष्टिका स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम् ॥
रक्तनाल । पु० तुरुष्कवृक्षे ॥
रक्तरजतम् न० शिलाजतुनि
रक्तरेणु । पु० सिन्दूरे ॥ पलाशकलि
कायाम् पुन्नागे ॥ रक्तारेणवोऽस्य ॥
रक्तरेणुका । स्त्री० पलाशकलिकाया
म् ॥
रक्तरैवतकम् । न० महापारेवते ॥
रक्तलशुन । पु० महाकन्दे । राज
ने । दीर्घपत्रके । पृथुपत्रे । स्थूल

मान्दे । यवनेष्टे ॥ रशुनस्त्वमधुर
कटुकन्द नालमध्य पद्दिशन्तिकषा
यम् । पनसस्त्वयमुशन्तिसनितनसूर
शोलवणमस्थिवदन्तीतिराजनिघं-
टः ॥

रक्तला । स्त्री० काकतुण्डाराम् ॥

रक्तलोचन । पुं० कपोते ॥ त्रि० लोहितलोचनयुक्ते ॥ रक्तलोचनेश्वरः ॥

रक्तवटी । स्त्री० मसूरिकायाम् ॥

रक्तवर्ण । पुं० किंशुके ॥ दाडिमे वसूके ॥ लाक्षायाम् ॥ निशावये कुरण्टपुष्पे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ।

रक्तवर्म । पुं० इन्द्रगोपे ॥

रक्तवर्णन । पुं० वार्त्ताकौ ॥

रक्तवर्षाभू । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

रक्तवसन । पुं० सन्न्यासिनि ॥ त्रि० लोहितवस्त्रवति ॥ न० रक्ततरवस्त्रे ॥

रक्तवात । पुं० रोगविशेषे ॥ नारिकेलस्यवैमूलंक्षीरेणसयुतम् । पिबेच्चत्रिविधस्तस्य रक्तवातोविनश्यति ॥

रक्तवालुका । स्त्री० सिन्दूरे ॥

रक्तबिन्दु । पुं० रुधिरस्यकणे ॥

रक्तबीज । पुं० दाडिमे । शुम्भनिशुम्भयोः सेनापतावसुरविशेषे ॥

रक्तबीजका । स्त्री० तरडीवृक्षे ॥

रक्तवृन्ता । स्त्री० शेफालिकायाम् ॥

रक्तवृष्टि । स्त्री० रुधिरवर्षणरूपे० उत्पातविशेषे ॥ तत्फलंशस्त्रोद्योगेयथा रक्तेशस्त्रोद्योगेमांसास्थिवसादिभिर्भयं । धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविविद्यात् ॥

रक्तशालि । पुं रक्तवर्णधान्यविशेषे ॥ ताम्रशालौ । शोणशालौ ॥

रक्तशासनम् । न० सिन्दूरे ॥

रक्तशिग्रुः । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । रक्ते । मधुरे ॥ रक्तोमधुर० रक्तकण्ठानामितिदर्शनात् । सचासौशिग्रु । रक्तोवर्णनपुष्पेयस्य ॥

रक्तशीर्षक । पुं० सरलद्रवे ।

रक्तशृङ्गिकम् न० विषे ॥

रक्तसंज्ञ । पुं० कुङ्कुमे ॥

रक्तसन्दंशिका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

रक्तसन्ध्यकम । न० रक्तकह्लारे । उत्पले ॥ रक्तसन्ध्येव । इवार्थे कन् । केश ॥ रक्तासन्ध्यौनकादि । वक्रकुटिलायागतौ । मूलविभुजादित्वात् क्लीबा ॥

रक्तसरोरुहम् । न० रक्तपद्मे ॥ रक्तस्वरूपसरोरुहस्य ॥

रक्तसर्षप । पुं० राजिकायाम् ॥

रक्तसञ्ज्ञा । स्त्री॰ रक्तताम्राने ॥

रक्तसार । पुं॰ रक्तखादिरे ॥ अ म्लवेतसे ॥ न॰ रक्तचन्दने ॥ पतङ्गे । बकम॰ इतिख्याते ॥

रक्तसौगन्धिकम् । न॰ रक्तकह्लारे । रक्तसौगन्धी॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ रक्तवर्णं चिक्कणविकासिपुष्पवर्णं ॥ रक्तसुतत्सौगन्धिकञ्च ॥

रक्तस्राव । पुं॰ रक्तपतने ॥

रक्तहंसा । स्त्री॰ रागिणीविशेषे ॥

रक्ता । स्त्री॰ गुञ्जायाम ॥ लाक्षायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ उष्ट्रकाण्डायाम् ॥

रक्ताकार । पुं॰ प्रवाले ॥

रक्ताक्तम् । न॰ रक्तचन्दने ॥ त्रि॰ शोणितमिश्रिते ॥

रक्ताक्ष । पुं॰ कासरे । महिषे ॥ क्रूरे ॥ पारावते ॥ चकोरे ॥ सारसे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे । दुर्भिक्ष मरण रोगोधान्यौषधिप्रपीडनम् । मातरोगोभवेद्दे वि रक्ताक्षेऽमरवन्दिते ॥ ५८ ॥ त्रि॰ रक्तनेत्रवति ॥ रक्ते अक्षिणीयस्य । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

रक्ताङ्ग । पुं॰ भौमग्रहे ॥ कम्पिल्ले ॥ प्रवाले ॥ मत्कुणे ॥ मण्डले ॥ कुकलासे ॥ न॰ विद्रुमे ॥ धीरे । रक्तचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥

रक्ताङ्गा । स्त्री॰ जीवन्तिकायाम् ॥

रक्ताङ्गी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

रक्तातिसार । पुं॰ रोगविशेषे ॥ पित्तकृद्यदात्यर्थं द्रव्यमश्नातिपैत्तिके । तद्दोषाज्जायतेशीघ्रं रक्तातीसार उल्वण ॥ वत्सकातकत्वगार्द्रादाडिमफलसम्भवाश्वक्च । त्वग्युगलपलमानविपचेदष्टाङ्गसम्मितेतोये ॥ अष्टमभाग शेष क्वाथ मधुनापिबेत्पुरुष । रक्तातिसारमुल्वणमतिशयित नाशयेह्येतम् ॥ कुटजदाडिमक्वाथ ॥ गोदुग्धनवनीतन्तुमधुनासितयासह । लीढ रक्तातिसारेतुग्राहक परम मतम् ॥ नवनीतावलेह ॥ पीत मधुसितायुक्त चन्दनतण्डुलाम्बुना । रक्तातिसारजिद्रक्तपित्ततृड्दाह मेहनुत् ॥ चन्दनमचर्णं तम । चन्दनकल्क ॥

रक्ताधार । पुं॰ चर्मणि ॥

रक्तापहम । न॰ बोले ॥

रक्तापामार्ग । पुं॰ क्षुद्रापामार्गे । आघट्टके ॥

रक्ताम्बरम । न॰ वह्निशिखाख्यकुसुमरञ्जितवस्त्रे ॥ काषायवस्त्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

रक्ताम्र । पुं॰ कोशाम्रे ॥

रक्ताम्लान । पुं॰ कुरुवके ॥

रक्तार्क । पुं॰ अर्कपर्णे । विकीरणे ॥ रक्तार्कपुष्प मधुर सतिक्तंकु

छक्तमिश्र कफनाशनश्च । श्राखोर्वि षहन्तिचरक्तपित्त सङ ग्राहिगुल्म-श्वयथीहित तत् ॥
रक्तार्म्मम् । न॰ नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्ल क्षण यथा । पद्माभ मृदुरक्तामंय न्मासचीयतेसितै ॥
रक्तार्बुद.। पु॰ उपपापोक्षवेरोगविशेषे॥
रक्तार्श । न॰ अर्शोरोगविशेषे ॥
रक्तालु । पुं॰ रक्तपिण्डालौ । रक्त कन्दे । लोहितालौ । रतालु॰रत गडा॰इ॰भा॰प्र॰कान्दे ॥
रक्ताशोक . । पुं॰ वृक्षविशेषे ॥
रक्तिका । स्त्री॰ गुञ्जायाम । रत्ती॰घु घची॰चिरमिठी॰इ॰भा॰प्र॰ भिन्न भूषणायाम् ॥ राजिकायाम ॥ र-क्तिकापरिमाणे ॥
रक्तिमा ॥ पु॰ लोहितत्वे ॥
रक्तेक्षु ।पु॰रक्तवर्णेक्षौ।सूक्ष्मपत्रे॥
रक्तैरण्ड । पु॰ व्याघ्रे । हस्तिक र्णे । रुबौ ॥
रक्तैर्वारु । पुं॰ इन्द्रवारुण्याम ॥
रक्तोत्पल : । पुं॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ न॰कोकनदे । रक्तसरोरुहे ॥
रक्तोपलाभ । पुं॰ शोणवर्णे । त्रि॰ तद्वति ॥
रक्तोत्पलम् । न॰ गैरिके ॥
रक्ष : । पु॰म क्षणुप्रसमर्थे ॥ रक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ॥
रक्ष : सभम् । न॰ रक्ष : समूहे ॥

रक्षक । त्रि॰ रक्षितरि ॥ अनाथमा ननुद्दीनारक्षका : सर्वदेवता : ॥ रक्षति । रक्ष॰ । ण्वुल् ॥
रक्षणम् । न॰ पालने ॥ रक्षल्युट् ॥ आपदर्थे धनरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैर पि । आत्मानसततरक्षेद्दारैर पिधनैरपि ॥ त्रि॰ रक्षके । पाल के ॥ रक्षति॰ पालयति । रक्ष॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्यु ॥
रक्षणि । स्त्री॰ त्रायमाणायालता याम् ॥
रक्षणीय । त्रि॰ रक्ष्ये । रक्ष॰ । अ नीयर ॥
रक्षन् त्रि॰ रक्षितरि । रक्षति । र क्ष॰ । शतृ ॥
रक्ष । न॰ राक्षसे । निर्ऋतिप्रभृतौ ।रात्रयादौ। रक्षन्त्यस्मात् । रक्ष॰ । सर्वधातुभ्यश्चत्यसुन ॥ निर्दये ॥ यथा । दृष्ट्वातुविकलान्व्यङ्गानना थान्रोगिणस्तथा । दयानजायतेय स्यसरक्षइतिमेमति ॥
रक्षा । स्त्री॰ जतुनि । रक्षणे । बा धानिवृत्तौ ॥ योगयुक्तोजनार्दन चिन्तयेदितियत्साध्यचिन्तकस्यप रारक्षेत्यहमन्ये । यथोक्त सहस्र नामभाष्ये । नित्य स चिन्तयेदेव योगयुक्तोजनार्दनम् । साक्षरक्षा परामन्येकोहिनस्यच्युताश्रयमि ति ॥ रक्षणम् । रक्ष॰ । गुरोश्चहल

कृत्य । टाप ॥ भक्षणि ॥ श्रावण्यांपौर्णमास्यांमनुरक्षाबन्धनमिष्यते । यथा । पौर्णमास्यांहरेरक्षाबन्धनं विधिपूर्वकम् । ब्रजराजकुमारत्वात्कोचिदिच्छन्निसाधव ॥ तत्रभद्रासङ्गावेतामतिक्रम्यैवकुर्यात् । तथाचस्मृतिः । भद्रायाद्वेनकर्त्तव्ये श्रावणीफाल्गुनीतथा । श्रावणीन्नृपतिं हन्तिग्रामान्दहतिफाल्गुनीति ॥ विधिश्चभविष्योत्तरे । उपाकर्मदिनेप्रोक्तमृषीणांचैवतर्पणम् । ततोऽपराह्णसमयेरक्षापोटलिकाशुभाम् ॥ कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताम् । वस्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा मलवर्जितैः ॥ विचित्रग्रथितं सूत्रं स्थापयेद्भाजनोपरि । उपलिप्ते गृहमध्ये दत्त्वाचतुष्कं न्यसेच्छुभपीठम् । तत्रोपविशेद्राजासामात्यः सपुरोहितः ससुहृत् ॥ तदनुपुरोधानृपतेरक्षाबध्नीतमन्त्रेण । येनबद्धोबलीराजादानवेन्द्रोमहाबलः । तेनत्वांप्रतिबध्नामिरक्षे माचलमाचल ॥ यदाबध्नन्दाक्षायणा इत्यादिवैदिकोप्यत्रमन्त्रः पठनीयः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्चमानवैः । कर्त्तव्यो रक्षणाचारोद्विजान्सम्पूज्यशक्तितः । अनेनविधिनायस्तुरक्षिकाबन्धमाचरेत् । ससर्वदोषरहितः सुखसम्वत्सरंवसेत् । इति ॥

रक्षापत्र । पुं० भूर्जवृक्षे ॥ न० भूर्जत्वचि ॥

रक्षिका । स्त्री० रक्षायाम् । रखडी० इ० भा० ॥

रक्षित । त्रि० त्राते । गोपायिते । गुप्ते ॥ रक्ष्यतेस्म । रक्ष० । क्त० ॥

रक्षिता । त्रि० रक्षाकर्त्तरि । रक्षके ॥ यथा । आयव्ययज्ञोलोकज्ञोदेशोत्पत्तिविशारदः । कृताकृतज्ञोभृत्यानांज्ञेयः स्याद्रक्षिता ॥

रक्षी । त्रि० रक्षके ॥ अवश्यं रक्षति । रक्ष० । णिनि ॥

रक्षिवर्ग । पुं० अनीकस्थे । राजरक्षकगणे । अवश्यं रक्षन्ति । रक्ष पालने । आवश्यकेतिणिनि । रक्षिणांवर्गः ॥

रक्षोघ्न । पुं० सिद्धार्थे । सितसर्षपे ॥ भल्लातकवृक्षे ॥ न० काञ्जिके ॥ हिङ्गुनि ॥

रक्षोघ्नधूप । पुं० गुग्गुल्वगुरुसर्जरसवचागौरसर्षपचूर्णलवणनिम्बपत्रव्यामिश्रघृतसंयुक्ते ॥

रक्षोघ्नी । स्त्री० वचायाम् । दुर्गायाम् ॥

रक्षोजननी । स्त्री० रात्र्याम् ॥ रात्रिसमातरि ॥

रक्षोहा । त्रि० रक्षसांहन्तरि ॥ पु०

गुग्गुलौ ॥

रघ्वग । पु॰ चार्ये ॥ रघ॰ । यज याचे तिनङ् ॥

रघु । पु॰ सूर्यवंशीयदिलीपराज पुत्रे । श्रीरामचन्द्रस्यप्रपितामहे । लङ्घते, लघिगतौ । लघिवंशोर्न लोपश्चेतिकुर्नलोपश्च । बाहुमूलक धुङ्, लौनाबालोरत्वमापद्यते॰ इतिर त्वम् ॥ रङ्घतेनाश गच्छतीतिव्युत् पत्त्या॰ व्यष्टिसमष्टिरूपेऽन्नमयको षे ॥

रघुकार । पु॰ कालिदासकवौ ॥ रघुकाव्यविशेष करोति । डुकृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

रघुनन्दन ।
रघुनाथ । } रामचन्द्रे ॥

रघुपति । पु॰ श्रीरामे ॥ यथा । यदुपते क्वगतामथुरापुरीरघुपते क्वगतोत्तरकोशला । इतिविचिन्त्य कुरुष्वमनः स्थिरनसदिदंजगदित्य बधारयेतिरूपगोस्वामी ॥

रघुवंश । पु॰ रघो सन्ततौ ॥ रघोर्वंश । कालिदासकृते काव्यविशेषे ॥

रघवंशकेतु ।
रघवंशतिलक । पु॰ } श्रीरामे ॥
रघुवर ।

रघूद्वह । पु॰ श्रीरामे ॥ उद्वहति । वह॰ । पचाद्यच् । रघूनामुद्वहोना यक ॥

रङ्क । त्रि॰ कृपणे ॥ मदे ॥ रमते । रमेर्बाहुलकात्कः ॥

रङ्कु । पुं॰ शबलपृष्ठे । मृगविशेषे । रमते॰ रज्यतेवा । मृगय्वादित्वात् साधु ॥ जनपदविशेषे ॥

रङ्ग । पु॰ रागे ॥ नृत्ये ॥ नृत्यस्थाने ॥ रणक्षितौ ॥ टङ्कणे ॥ खादिरसारे ॥ पु॰ न॰ त्रपुणि । त्रापुषि । वङ्गे । कुरूप्ये । पिच्चटे । पूतिगन्धे । रांग॰ इ॰ भा॰ ॥ तद्विशेषो यथा । धवलंमृदुलघुस्वच्छं स्निग्धमुष्णासहंहिमम् । सूचपत्रंहरकान्तं च पुग्गष्टमुदाहृतम् ॥ खुरकामिश्रकश्चापिद्विविधरङ्गमुच्यते । उत्तमखुरकातत्र मिश्रकस्त्वहितकमतम् ॥ तस्याशुद्धस्य दोषोयथा । रङ्गोविधत्ते खलुशुद्धिहीनस्तथाह्यपक्वश्चकिलासगुल्मौ । कुष्ठानिशूल किलवातशोथं पाण्डुप्रमेहसुभगन्दरञ्च ॥ विषोपम रक्तविकारवृन्द श्वयथुक्तकृच्छ्राणिकफज्वरञ्च । मेहाश्मरीविद्रधिरत्ययरोगान्नानोपिकुर्यात् कथितान्विकारान् ॥ तस्यशोधनयथा । वङ्गनागौप्रतप्तौ चगालितौतौनिषेचयेत् । त्रिधा त्रिधाविशुद्धिः स्यात्रविदुग्धेपि च त्रिधा ॥ तैलतक्रकाञ्जिकगोमूत्र कुलत्थक्वाथे षुप्रत्येकंत्रिधात्रिधा । ततोऽर्कदुग्धत्रिधा ॥ अथमारण विधि . । मृत्पात्रे द्राविते रङ्गे

चिञ्चाप्रवत्स्यत्वचोरज । चिपत्वाव ञ्ज चतुर्थाशमयोद्‌र्व्याप्रचालयेत् ॥ चिञ्चाचमिलो । रज . सूर्णम् । च-योद्‌र्वीलोहको॰करच्छुलो ॥ ततो द्वियाममात्रेणवङ्गभस्मप्रजायते । च थभस्मसमतालंचिप्‌त्वाम्लेनविमर्द्दयेत् ॥ ततोगजपुटेपक्त्वापुनरम्लेन मर्द्दयेत् । तालेनदशमाशेनयाममे कातत पुटेत् ॥ एवदशपुटे पक्व वङ्ग भवतिमारितम् ॥ अस्यगुणायथा । रङ्ग लघु सरकृच्चकुष्ठमेहकफक्रमो न् । निहन्तिपाण्डुमश्वासचक्षुष्य पि त्तलमनाक ॥ सिंहीगजौघन्तुयथा निहन्तितथैवरङ्गोखिलमेहवर्गम् । देहस्यसौख्य प्रबलेन्द्रियत्व नरस्यपु ष्टि विदधातिनूनम् ॥ रङ्गति । रगि गतौ । पचाद्यच् ॥ रज्यत्यस्मिन्॰ रज्यतेऽनेनवा । रङ्गरागे । अकर्त्तरिचेतिघञ् । कुत्वम् ॥

रङ्गकार । चि॰ वस्त्रादौनारङ्गकर्त्तरि । रंगरेज॰ इ॰ भा॰ ॥

रङ्गकाष्ठम् । न॰ पतङ्ग ॥

रङ्गजम् । न॰ सिन्दूरे ॥

रङ्गजीवक । पु॰ चित्रकरे ॥

रङ्गद । पु॰ टङ्कणे ॥ खादिरसारे ॥

रङ्गदा । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

रङ्गदायकम् । न॰ कङ्कुष्ठ ॥

रङ्गद्रढा । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

रङ्गपत्री । स्त्री॰)

रङ्गपुष्पी । स्त्री॰) नीलीवृक्षे ॥

रङ्गभूति । स्त्री॰ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥

रङ्गभूमि । स्त्री॰ मल्लभूमौ । ना ट्यभूमौ ॥

रङ्गमही । स्त्री॰ वीणायां ॥

रङ्गमाणिक्यम् । न॰ माणिक्यरत्ने ॥

रङ्गमाता । स्त्री॰ कुट्टन्यां म् ॥ अनु नि । लाक्षायाम ॥ चुक्राम् ॥

रङ्गमातृका । स्त्री॰ लाक्षायाम् ॥

रङ्गलासिनी । स्त्री॰ शेफालिकायाम् ॥

रङ्गवीजम् । न॰ रूप्ये ॥

रङ्गशाला । स्त्री॰ नाट्यगृहे । नाच घर॰ इतिभाषाप्र॰ ॥

रङ्गसङ्गम । न॰ यसदे । जस्त॰ इ॰ भा॰ ॥

रङ्गाङ्गा । स्त्री॰ स्फटिकायाम् ॥

रङ्गाजीव । पु॰ चित्रकारे ॥ रङ्गे णजीवति । जीव॰ । इगुपधेतिकः ॥ रङ्ग आजीवोऽस्येतिवा ॥

रङ्गारि । पु॰ करवीरे ॥

रङ्गावतारकः । पु॰ रङ्गावतारिणि । शैलूषे । भरते । नटे ॥ नृत्य गीतस्थानेगीतवाद्यादिनातदनुगुणतयाप्रसङ्गिनि ॥ इ॰ प्रायश्चित्तविवेक । नटगायनव्यतिरिक्तोरङ्गावतरणजीविनिश्चितकुम्भक-

भट्ट : ॥
रङ्गावतारी । पुं॰ नटे ॥
रङ्गिणी । स्त्री॰ कैवर्त्तिकायाम् ॥ शतमूल्यां ॥
रङ्गोपजीवी । पुं॰ नटमल्लादिवृत्तौ ॥ रङ्गोपजीविप्रभृतीनामन्नादानानरकप्राप्तिरुक्ता । विष्णुपुराणे २ अं शे ॥ यथा । रङ्गोपजीवीकैवर्त्त. कुण्डाशीगरदस्तथा । सूचीमाहिषि कश्चैवपर्वकारोचयोद्दिज : ॥ आगारदाहीमित्रघ्न शाकुनिर्यामयाजक : । रुधिरान्धेपतन्त्येतेसोमवि क्रीणातिचये इति ॥
रङ्घ : न॰ रहसि ॥ इतिभरतद्वि रूपकोष . ॥
रचनम् । न॰ ग्रन्थने । निर्माणे ॥
रचना । स्त्री॰ कुसुमप्रकारादे ' पचा वल्ल्यादेश्चरचने । परिस्पन्दे ॥ रचप्रतियत्ने । चुरादिरदन्त : । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ रच्यते॰ इतिवा ॥ यथाक्रमेणस्थापने । निवेशे । स्थितौ ॥ निर्मितौ ॥ यथा । असाधारणचमत्कारकारिणीरचनाहि निर्मिति : तत्पर्याया सन्दर्भ : । गुम्फ : । सन्थनम् ॥ ग्रन्थनम् ॥
रचित . । त्रि॰ कल्पिते । कृते ॥ स्थापिते ॥ रच॰ । कर्मणिक्त : ॥
रज : । पुं॰ रेणौ । धूलौ ॥ परागे ॥ आर्त्तवे ॥ गुणान्तरे । रञ्जयति । रञ्जरागे । घञर्थेकप्रत्यय : ॥ न॰ स्त्रीकुसुमे ॥
रज ' शय : । पुं॰ शुनि । रजसिशेते । शीङ्॰ । अधिकरणेशेतेरित्यच् ॥
रज सारथि : । पुं॰ वायौ ॥
रजक : । पुं॰ निर्णेजके । वस्त्रधावके ॥ अयस्तीवरपत्न्यांधीवरात्जात सङ्करजाति वासांसिरञ्जक : स्मृतौनिणिज्याद्रजक . शनै । अतोन्यथाहिकुर्वीतदण्ड्य स्या दुक्तमाषकम् ॥ रञ्जति । रञ्ज॰ । नृतिखनिरञ्जिभ्यइति॰ ष्वुन् । असि॰ अके॰ अनेवरञ्जेर्नलोप . । षित्वान्ङीषि॰ रजकी । भाष्य मते॰ क्वुन् । टाप. रजिका ॥ शुके ॥ रजकोधातकशुकावितिहैम. ॥
रजतम् । न॰ दुर्वर्णे । रूप्ये ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । त्रिपुरस्यवधार्थायनिर्निमेषैर्विलोचनै । निरीक्षयामासशिव : क्रोधेनपरिपूरित ॥ ततस्तूल्कासमपतत्तस्य कस्माद्वि लोचनात् । ततोरुद्र:समभवद्वैश्वानरमिवज्वलन् ॥ द्वितीयादपतन्नेत्रादश्रुबिन्दुस्तुवामकात् ॥ तस्माद्रजतमुत्पन्नमुक्तकर्मसुयोजयेत् । कृत्रिमञ्चभवेत्तद्विरङ्गादिरसयोगत : । पश्चात्सगुणान्रूप्ये ॥ कारे दन्तिदन्तयो : ॥ शोधिते ॥ रुदे

शैले ॥ स्वर्णे । रजतिरज्यतेऽनेनवा । रञ्ज० । पृषिरञ्जिभ्याङ्कित्‌स्यतच् ॥ त्रि० शुक्ले ॥
रजतद्युति । पुं० हनुमति ॥
रजतप्रस्थ । पुं० कैलासाचले ॥
रजताचल । पुं० रौप्यपर्वते ॥
रजताद्रिः । पुं० कैलासपर्वते ॥
रजनम् । न० स्वर्णे । सुवर्णे ॥ कुसुमादिरागे ॥ रज्यतेनेन । रञ्ज० क्युन् ॥
रजनि । स्त्री० निशि । रात्रौ ॥ रजन्ति०अनुरक्ताभवन्ति०रागिणोऽस्याम् बाहुलकाद्रञ्जेरनिनलोपश्च ॥
रजनिकर । पुं० चंद्रे ॥
रजनी । स्त्री० नीलिन्याम् ॥ रात्रौ ॥ हरिद्रायाम् ॥ जतुकायाम् । लाक्षायाम् ॥ रजन्त्यनुरक्ताभवन्त्यस्यां रागिण । रञ्ज० । किपि : किच्चेतिचकारादनि । किस्त्वान्नलोपः । बाहुलकाद्वा०रजनि । गौरादित्वान्ङीष् ॥
रजनीकर : । पुं० हिमांशौ ॥
रजनीगन्धा । स्त्री० पुष्पविशेषे ॥
रजनीचर । पुं० राक्षसे । रात्रिचरे ॥ रजन्यांचरति । चरेष्टः ॥ चौरे ॥ यामिकभटे ॥
रजनीजलम् । न० नीहारे । ओस० इ०भा० । रजन्याजलम् ॥

रजनीपुष्प । पुं० पूतिकरञ्जे ॥
रजनीमुखम् । न० प्रदोषे ॥ रजन्यामुखमिव ॥
रजनीहासा । स्त्री० शेफालिकापुष्पे हारसृङ्गार०पारिजात० इ० लोक प्रसिद्धे ॥ रजन्याहासोयस्याः ॥
रज । न० गुणान्तरे । प्रकृतिगुणविशेषे । रागद्वेषात्मकेदुःखहेतौ ॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासङ्गसमुद्भवम् । तन्निबध्नातिकौन्तेयकर्मसङ्गेनदेहिनम् । आर्तवे । स्त्रीपुष्पे ॥ परागे । सुमनोरजसि ॥ रेणुमात्रे । धूलिमात्रे ॥ निषिद्धाऽनिषिद्धरजोयथा । आयुष्क्षामीनसेवेततथासम्मार्जनीरजः । तथाश्वरथधान्यानागवाञ्चैवरज शुभम् ॥ अशुभञ्चविजानीयात्खरछागाविकेषु च । गवारजोधान्यरजः पुत्रस्याङ्गभवंरजः ॥ एतद्रजोमहाशस्तमहापातकनाशनम् ॥ अजारज खररजस्तथासम्मार्जनीरज । स्त्रियः पादरजोराजन्‌शक्रादपिहरेच्छ्रियम् इ०ल०चं० ॥ रञ्जयति०रजनम्०रज्यतेऽनेनवा । रञ्जरागे । भूरञ्जिभ्याङ्कित्यसुन् । नलोपः ॥ अह्नि ॥ दिवसे ॥ अहङ्गहनीरजसीउच्येते०इतिनिरुक्तौ ॥ सर्वाहोर्नरजोहीनभि

रामागविवर्जितम् । मुद्राहीनहस्त
कनपत्र सिंविष्कर नहीतिलच्यम् ॥
रजस्वान् । पु० मेघे ॥ चित्ते ॥
रजस्वल । पु० महिषे । सैरिभे । त्रि०
सरजस्के ॥ रजोऽस्यास्त । रज
कृषोतिवलच् ॥
रजस्वला । स्त्री० स्त्रीधर्मिण्याम् । अ
त्र्याम् । आत्रेय्याम् । पुष्पवत्या
स्त्रियाम् । उदक्यायाम् ॥ द्वादशा
ब्दस्योपरादूर्ध्वमापञ्चाशत्समा . स्त्रि
य । मासिमासिभगद्वाराप्रकृत्यै
वार्त्तवंस्रवेत् ॥ तत्र । प्रथमेऽहनि
चण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृ-
तीयेरजकीप्रोक्तायथावर्ज्यातथाङ्ग-
ना ॥ शुचाभर्त्तुश्चतुर्थेन्हिस्नाताशुद्धा
दैवेकर्मणिपैत्रेचप-
ञ्चमेहनिशुद्ध्यति ॥ रजोस्यस्या ।
रज कृष्यासुतिपरिषद्भ्योवलच् ।
तसोमत्वर्थइतिभत्वम् ॥ सिंहक-
र्कटस्थेर्कोनद्याम् ॥ यथा । सिंहक-
र्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजस्वला : ।
तासुस्नान नकुर्वीतवर्जयित्वासमु-
द्रगा ॥ उपाकर्मणिचोत्सर्गेप्रेत-
स्नानेतथैवच । चन्द्रसूर्योपरागेचर
जोदोषोनविद्यते ॥ दशवर्षाधिका
यानार्याम् ॥
रजि : । पु० चन्द्रवंशीयराजविशे-
षे ॥
रजित । त्रि० आकृष्टे ॥ रञ्जेर्ण्य-
न्तात्कर्मणिक्त . । रञ्जेर्णौमृगरम-
णइत्युपधानकारलोप ॥
रजोगुण . । पुं० अप्रीत्यात्मकेप्रकृते-
र्गुणे ॥ अप्रीतिरात्मभावोयस्य । उ
पष्टम्भकचलञ्चरज । सत्त्वतमसी
स्वयमक्रियत्वात्स्वकार्यप्रवृत्ति प्रत्य
वसीदन्तोरजसोपष्टभ्येते०उत्साहप्र
यत्न कार्येते । तदिदमुक्तमुपष्टम्भक
रजइति । कस्मादित्यतउक्तं०चलमि
ति । तदनेन०रजस . प्रवृत्त्यर्थत्त्व
दर्शितम् । यदु खहेतुस्तद्दु खा
त्मकरज ॥ रज:कार्यहास्यहर्षादौ ॥
रजोनिमीलित । त्रि० रजोगुणान्व
त्ते ॥ अपथ्यंपदृश्यन्तिहिश्रुतव-
न्तोपिरजोनिमीलिता ॥
रजोबलम् ।)
रजोरसम् ।) न० अन्धकारे ॥
रजोविशाल । पुं० भूर्लोके ॥ मध्ये
रजोविशाल सत्त्वधर्माधर्मानुष्ठा-
नपरत्वात्०दु : खबहुलत्त्वाच्च०रजो
विशालइतिसाङ्ख्याचार्या : ॥
रजोहर पुं० रजके ॥
रज्जु : । स्त्री० वेण्याम् ॥ बन्धनसाध
नवस्तुनि । शुल्वे । वराटके । गुणे
। डोरी०रस्सी०इ०भा० । सृज्यते ।
सृजविसर्गे । सृजेरसुमच । चात्
सलोपउप्रत्ययश्च । सस्यसुत्त्वेनश :०
जश्त्वेनज . ॥ मध्यगुरौ० ।ऽ। ॥
रज्यमान : त्रि० लोहितायमाने ॥

रक्तं देवादिकात्कर्त्तरि शानच् । च निदितामितिनलोपः ॥

रञ्जकः । पुं॰ कुसुम्भादिना वस्त्रादि रागकर्त्तरि ॥ कम्पिल्लवृक्षे ॥ प्रीति जनके ॥ न॰ हिङ्गुले ॥

रञ्जनः । पुं॰ रागजनने ॥ मुञ्जतृणे ॥ न॰ रक्तचन्दने ॥ हिङ्गुले ॥ पतङ्गे । वकम्॰ड॰भा॰ ॥ वर्णान्तरापादने ॥ रञ्जयति । रञ्जरागे । ण्यन्तः । युच्॰ल्यु॰ड्वा ॥

रञ्जनकः । पुं॰ कट्फले ॥

रञ्जनी । स्त्री॰ गुण्डारोचनिकायाम् ॥ नील्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ पर्प्याम् ॥ रञ्जयति । रञ्ज॰ । ल्युट् । णिलोपश्चास्यानिवत्त्वात्वादयन ये । श्वेतिशानलोपोन ॥ रज्यतेऽनयेतिविग्रहेतु॰करणेतिल्युटिभवत्येव । रञ्जे क्युन्निति वा ॥

रञ्जनीय । त्रि॰ रागोत्पादनयोग्ये ॥

रटित । त्रि॰ कथिते ॥ रटे कर्मणि क्तः ॥ न॰ कथनमात्रे ॥

रणः । पुं॰ कोणे । वीणादिवादने ॥ क्वणे । पुं॰न॰ युधि । समरे । युद्धे ॥ रणनम्॰रणन्ति॰शब्दायन्तेऽस्मिन्निति वा । रणशब्दे । वाभिरणयो रिस्वप् ॥ रणति । रणे, पचाद्यच्वा ॥

रणन् । पुं॰ ध्वनति ॥

रणतूर्य्यम् । न॰ सङ्ग्रामपटहे । चभयडिण्डिमे । युद्धवाद्ये ॥

रणप्रियः । पुं॰ श्येनविहगे ॥ न॰ उशीरे । वीरणस्य मूले ॥

रणमत्तः । पुं॰ हस्तिनि । द्विपे ॥

रणमुष्टिः । पुं॰ विषमुष्टिवृक्षे ॥

रणरङ्गः । पुं॰ रणकातरहस्तिनि । प्रतिभे ॥

रणरणः । पुं॰ मशके ॥ न॰ उद्दीपने

रणरणकः । पुं॰ उत्कण्ठायाम् ॥ कामे ॥

रणसङ्कुलम् । न॰ तुमुले । व्याकुले रणे ॥ रणसङ्कुलम् ॥

रणसमुद्यमः । पुं॰ युद्धोद्योगे ॥

रणाङ्गनम् । न॰ युद्धस्थले ॥

रणालङ्कारः । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ॥

रण्डः । त्रि॰ अवयवविच्छिन्नावयवे ॥ धूर्त्ते ॥

रण्डकः । पुं॰ अफलद्रुमे ॥

रण्डा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम ॥ विधवायाम् ॥ रमन्तेऽस्य । रमक्रीडायाम् । अमन्ताड्डः । टाप् ॥

रण्डाश्रमी । पुं॰ अष्टचत्वारिंशद्वर्षोपरिभार्याविहीने ॥ यथा । चत्वारिंशद्वत्सराणामष्टानाचपरेयदि । स्त्रिया वियुज्यते कश्चित्सतु रण्डाश्रमी मत ॥

रतम् । न॰ मैथुने । सुरते ॥ तद्द्विविधम् । यथाह वात्स्यायनः । बाह्यमाभ्यन्तरञ्चेति द्विविधं रतम्

च्यते । तत्राद्यं चुम्बनाश्लेषनखद
न्तक्षतादिकम् । द्वितीयं सुरत
साधाज्ञानाकारेणकल्पितमिति ॥
चि० गुह्ये ॥ अभिरते । अनुरक्ते
रमणम् । रम० । नपुंसकेभावेक्त
। अनुदात्तोपदेशेतिनलोप : ॥

रतकील । पुं० कुक्कुरे ॥

रतकूजितम् । न० रतिकालकथाया
म् । मणिते ॥

रतगुरु : । पुं० भर्त्तरि हृदयेशे ॥

रतज्वर । पुं० काके ॥

रतताली । पुं० विड्गे ॥

रतताली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥

रतनाराच : । पुं० नारीणांशीत्कारे
॥ स्मरे ॥ शुनि ॥ विड्गे ॥

रतनिधि : । पुं० खञ्जने ॥

रतराग । पुं० सुरताभिलाषे ॥

रतर्द्धिकम् । न० दिवसे ॥ सुखस्ना-
ने ॥ अष्टमङ्गले ॥

रतव्रण : ।)
रतशायी ।) पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥

रतहिण्डक : । पुं० स्त्रीचौरे ॥ लम्प-
टे ॥

रतान्दुक : । पुं० कुक्कुरे ॥

रताम्बी । स्त्री० कुम्भकर्णां ॥

रतामर्द : । पुं० कुक्कुरे ॥

रतायनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

रतार्थिनी । स्त्री० मैथुनाभिलाषिण्या
म् ॥ कामुक्याम् ॥

रति : । स्त्री० स्मरदारेषु । कामदेव-
स्पत्न्याम् ॥ आषाढिस्थानस्था-
यादेव्याम् ॥ सुरते ॥ गुह्ये ॥ रा-
गे ॥ अनुरागे ॥ यथा । भगवान्०
ब्रह्म० कात्स्न्येनचिरन्वीच्यमनीष
या । तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्म
न्यतोभवेत्इति ॥ रम्यतेऽनया
रम० । क्तिन् । अनुदात्तोपदेशवन
तितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो-
झलिक्ङिति० इतिमलोप: ॥ चेत
परितोषे ॥ इष्टार्थसंयोगजनितायां
क्रीडायाम् ॥ इच्छाविशेषे ॥ य
था । यूनोरन्योन्यविषयस्थायिनी-
च्छारति । स्मृतेतिरसार्णवसुधा-
कर ॥

रतिकुहरम् । न० भगे । योनौ ॥

रतिकूजितम । न० मणिते । मैथुनश
ब्दे ॥ रते कूजितम ॥

रतिक्रिया । स्त्री० संवेशने । मैथुने ॥

रतिगृहम । न० योनौ ॥ रमणम-
न्दिरे ॥

रतिचक्रम् । न० कामिन्यासहक्रीड-
ने ॥ यथा । शास्त्रस्यविषयस्तावद्या
वन्मन्दरसोनर : । रतिचक्रेप्रवृत्ते
तुनशास्त्रनापिचक्रम ॥

रतिनाग : । पुं० षोडशबन्धान्तर्गतप
ञ्चदशेबन्धे । तल्लक्षणं यथा ॥ पीड
येदूरुयुग्मेनकामुकःकामिनीयदि ।
रतिनाग : समाख्यात : कामिनी

नामनोरम ॥

रतिपति । पु॰ कामदेवे ॥ रतेः पति ॥ देशविशेषस्थस्त्रीणामास्या-नविशेषितस्याविर्भावोयथा । वाचि श्रीमाथुरीणांजनकजनगदस्थायिनी नांकटाक्षे॰दन्तेगौडाङ्गनानां॰सु ललितजघनेचोत्कलप्रेयसीनाम् । तैलङ्गीनांनितम्बे॰सजलघनकुचौके रलीकेशपाशे॰कार्णाटीनांकटौच-स्फुरतिरतिपतिर्गुर्जरीणांस्तनेषु ॥

रतिपाशक । पु॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पीडयेदूरुयुग्मेनकामुकोयदिसुन्दरीम् । रतिपाशस्तथाख्यातः कामिनीनांसुखावहः ॥

रतिप्रिय । पुं॰ कामदेवे ॥ रतिः प्रियायस्य । सुरतप्रिये ॥

रतिबन्ध । पुं॰ पद्मासनादिषोडशसु ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपाशो लतावेष्टोऽर्द्धसम्पुटम् । कुलिश सुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच ॥ हिल्लोलोनरसिंहोपिविपरीतस्तथापर । क्षुब्धोवैधेनुकश्चैवमुत्कण्ठस्तुततःपरम् ॥ सिंहासनोरतिर्नागोविद्याधरस्तुषोडश ॥

रतिमदा । स्त्री॰ अप्सरसि । खर्वश्यायाम् ॥

रतिमन्दिरम् । न॰ योनौ ॥ मैथुनगृहे ॥

रतिमित्र । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पातयेदूरुयुग्मेचकामुकश्यदिकामुकी । रतिमित्रस्तथाख्यातः कामिनीनांसुखावहः ॥

रतिरमण । पु॰ कामदेवे ॥

रतिलक्षम । न॰ निधुवने ॥

रतिलाभ । पु॰ सुरतसुखप्राप्तौ ॥ यथोक्तं रतिरहस्ये । स्तनतावपृषिमीलन दृशोर्मूर्च्छनाचरतिलाभलक्षणम् । श्लेषयेत्स्वजघन मुहुर्मुहुः सीत्करोतिगलगद्गदाकुलेति ॥

रतिसत्वरा । स्त्री॰ चिरञ्जीवायाम् । पिण्डिङ्गशाक॰इ॰गौ॰दे॰ भा॰ ॥

रतिसुन्दर । पु॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपदद्वयंकामीधारयेद्हृदयेयदि । धृत्वकण्ठेरमेत्कामीबन्धःस्याद्रतिसुन्दरः ॥

रतू । स्त्री॰ देवनद्याम् सत्यवाचि ॥ ऋदितिसौत्रोधातु । तस्य ऋतेरम्चेतिकू चमागमश्च ॥

रतोद्वह । पुं॰ कोकिले ॥

रत्यङ्गम् । न॰ भगे । योनौ ॥ रतेः सुरतस्याङ्गम् ॥

रत्नम् । न॰ स्वजातिश्रेष्ठे ॥ जातौजातौयदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते ॥ मणौ ॥ धनार्थिनोजना सर्वेरमन्तेस्मिन्नतीवयत् । ततोरत्नमिति प्रोक्तं शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ तत्तुपाषाणभेदोस्तिमुक्तादिचतदुच्यते तानिनवधानिरूपितानियथा । व

ञ्च गारुत्मतपुष्परागौ माणिक्यमेव च । इन्द्रनीलश्च गोमेदस्तथा वैदूर्यमित्यपि ॥ मौक्तिकविद्रुमश्चेति रत्नान्युक्तानि वै नव। रत्नानि भक्षितानि स्युर्मधुराणि सराणि च। चक्षुष्याणि च शीतानि विषघ्नानि धृतानि तु ॥ मङ्गल्यानि मनोज्ञानि ग्रहदोषहराणि च॥ माणिक्यं तरणेः सुजातममलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य तु विद्रुमो निगदितः सौम्यस्य गारुत्मतम् । देवेज्यस्य च पुष्परागमसुराचार्यस्य वज्रं शनेर्नीलं निर्मलमन्ययोर्निगदिते गोमेदवैदूर्यके ॥ रत्नानां शोधनमारणविधिर्वज्रशब्दे द्रष्टव्यः। रमयति । रम क्रीडायाम् । रमतेऽस्मिन्वा । रमेस्तश्चेति न । नेट् । माणिक्ये ॥ वज्रे ॥ स्वजातिश्रेष्ठे ॥ ऽ० ॥

रत्नकन्दल । पुं० प्रवाले ॥

रत्नकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥

रत्नगर्भः । पुं० समुद्रे ॥ रत्नानि गर्भेऽस्य ॥ कुबेरे ॥

रत्नगर्भा । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि गर्भेऽस्याः ॥ उपचाराद्गुणवत्पुत्रायाम् ॥

रत्नचषकः । पुं० न० स्फटिकादि मणिपात्रे ॥

रत्नद्वीपः । पुं० न० रत्नप्रचुरद्वीपविशेषे ॥

रत्नधेनुः । स्त्री० महादानविशेषे ॥

रत्ननिधिः । पुं० खञ्जनपक्षिणि ॥

रत्नपञ्चकम् । न० सुवर्णादिपञ्चसु ॥ यथा । सुवर्णं रजतं मुक्ता लाजावर्त्तं प्रवालकम् । रत्नपञ्चकमाख्यातं मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

रत्नपरीक्षा । स्त्री० मणिविचारे ॥ तत्र मणीनां तावद्गुणप्रधानार्थमाह । रत्नेन शुभेन शुभं भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन । यस्मादतः परीक्ष्य दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ द्विपहयवनितादीनां स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दोऽस्ति । इह तूपलरत्नानामधिकारो वज्रपूर्वाणाम् ॥ रत्नानामुत्पत्तिप्रदर्शनार्थं मतभेदमाचार्याणामाह। रत्नानि बलाद्दैत्याद्दधीचितोऽन्ये वदन्ति जातानि । केचिद्भुवः स्वभावाद्वैचित्र्यं प्राहुरुपलानाम् ॥ वज्रेन्द्रनीलमरकतकर्केतनपद्मरागरुधिराख्याः । वैदूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ सौगन्धिकगोमेदकशङ्खमहानीलपुष्परागाख्याः। ब्रह्ममणिज्योतीरससस्यकमुक्ताप्रवालानि॥ वेणातटे विशुद्धं शिरीषकुसुमोपमं च कौशलकम्। सौराष्ट्रकमाताम्रं कृष्णं शूर्पारकं भूतम् ॥ ईषत्ताम्रं हिमवति मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् । आपीतं च कालिङ्गं श्यामं पौण्ड्रेषु सम्भूतम् ॥ ऐन्द्रं षडश्रियुक्तं याम्यं सर्पास्यरूपमसितं च । कदलीकाण्डनिकाशं वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम् ॥ वारुणमव-

लागुञ्जोपमभवेत्कर्णिकारपुष्पनि-
भम् । शृङ्गाटकस स्थान व्याघ्राक्षि
निभस्वग्दीतभुजम् ॥ वायव्यस्वयवी
पममशोककुसुमप्रभं समुद्दिष्टम् ।
स्रोतः खनिप्रकीर्णकमित्याकरस
भवस्त्रिविध ॥ १० ॥ रक्तपीत्व
शुभं राजन्यानासित द्विजातीनाम्
। श्वेतीष वैश्यानांशूद्राणांशस्त्रतेऽ
सिनिभम् ॥ ११ ॥ वज्रमणिम्
त्यपरित्ताऽनाथमाह । सितसर्
षाष्टकंतण्डुलोभवेत् तण्डुलैस्तुविं
शत्या । तुलितस्यैवलवैद्दान द्वि
द्वानितिचैतत् ॥ पादत्र्यशार्द्धेन
विभागपञ्चांशषोडशांशश्च । भाग
श्चपञ्चविशतिकः स्यात्साष्टविक
श्चैव ॥ १२ ॥ शुभवज्रलक्षणान्या
ह । सर्वद्रव्याभेद्य लघ्वम्भसितरति
रश्मिवत्स्निग्धम् । तडिदनलश
क्रचापोपमस्त्ववज्र हितायोक्तम् ॥
अथाशुभलक्षणम् । काकपदमक्षि
काकेशधातुयुक्तानिशार्करं विद्धम् ।
द्विगुणाश्रिदग्धकलुषचत्तविशीर्णा
निनशुभानि ॥ यानिचबुद्बुददलि
ताग्रचिपिटवाशीफलप्रदीपानि ।
सर्वे षाञ्चैतेषांमूल्याशागोष्टमोक्षा
नि ॥ १६ ॥ वज्र नकिंचिदपि
धारयितव्यमेकेपुत्रार्थिनीभिरबला
भिरश्च तितज्ज्ञा । शृङ्गाटकत्रि
पुटधान्यकवत्स्थितं यच्चोणीनिभ

श्वशुभद तनयार्थिनीनाम् ॥ स्वज
नविभवजीवितक्षय जनयतिवज्रम
निष्टलक्षणम् । अशनिभयविषारि
नाशनशुभमुपभोगकरञ्चभूभृताम्
॥ द्रुतिवाराङ्गांसमसप्ततितमः ॥
रत्नपारायणम् । न० सर्वरत्नस्थाने
॥ यथा । समुद्रोपत्यकाहैमीपर्वता
धित्यकापुरी । रत्नपारायणनाम्ना
लङ्केतिममैथिली ॥
रत्नप्रभा । स्त्री० जिनानांनरकविशे
षे ॥
रत्नभूः । स्त्री० मणिप्रधानभूमौ ॥
रत्नमुख्यम् । न० हीरके ।
रत्नमुट् । त्रि० मणिचौरे ॥ रत्नं
मुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ॥
रत्नराट् । पुं० माणिक्ये ॥ रत्न
श्रेष्ठे ॥
रत्नवती । स्त्री० भूमौ ॥ रत्नानि
विद्यन्तेयस्याम् । मतुप् । उगि
त्वान्० ङीप् ।
रत्नवर्षुकम् । न० पुष्पकरथे ॥ त्रि०
रत्नवर्षणशीले ॥
रत्नसानुः । पुं० सुरालये । सुमेरु
पर्वते ॥ रत्नानिसानौशिखरे
ऽस्य ॥
रत्नसूः । स्त्री० भूमौ ॥
रत्नाकरः । पुं० जलनिधौ ॥ रत्ना
नामामाणिक्यमुक्तादीनामाकरः ॥
रत्नाङ्कः । पुं० विष्णुरथे ॥ रत्नचि

ङ्के ॥

रत्नाचल । पु० दानार्थमणिमय पर्वते ॥

रत्नाभरणम् । न० मणिमयालङ्करणे । जडाजगहना० इ० भा० ॥ तस्य धारणगुणा । धन्य यशस्यमायुष्य श्रीमद्व्यसनसूदनम् । हर्षणका म्यमोजस्य रत्नाभरणधारणम् ॥

रत्नि । पुं० बद्धमुष्टिकरे ॥ ऋच्छ ति० अर्यतेऽनेनवा । ऋगतौ । ऋतन्यञ्जीत्यर्त्ते . कत्निच् । य ण् ॥

रथ । पुं० शताङ्गे । स्यन्दने ॥ पादे । चरणे ॥ वेतसे ॥ देहे । शरीरे ॥ रथवद्धयस्थानीयैरिन्द्रियैराकृष्यमा णत्वाच्छरीरस्य ॥ रम्यतेऽत्र० रमन्तेऽ नेनेनवा । रम० । हनिकुषीति- क्थन् । अनुनासिकलोप ॥ ए- नेनसहयोहरि ॥ सगणे० ॥ ऽ० ॥ पौरुषे ॥

रथकत्या । स्त्री० रथवृन्दे ॥ रथानांस मूह । खलगवकत्यचश्चेतिकत्यच् ॥

रथकर : । पु० रथकार । रथस्य- कर : ॥

रथकार : । पुं० तक्षणि । वर्द्धकौ । रथनिर्माणकर्त्तरि । माहिष्यात् करण्यामुत्पन्ने जातिविशेषे । वढ ई० तखाण० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ माहिष्येणकरण्यान्तुरथकार प्र जायते० इ० याज्ञवल्क्य ॥ रथ करोति । डुकृञ० । कर्मण्यण् ॥

रथकुटुम्बी । पु० सारथौ ॥ रथकुटु म्बयितुशीलमस्य । कुटुम्बधारणे । सुपीतिणिनि ॥ यद्वा । रथएवकुटु म्बम् । रथकुटुम्बमस्यास्ति । इ नि ॥

रथगर्भक ' । पुं० स्कन्धवाह्ययाने । नररथे । कर्णीरथे । प्रवहणे । ड- यने ॥

रथगुप्ति . । स्त्री० वरूथे । परप्रहरणा भिघातरक्षार्थरथस्यसन्नाहवदावर- णे ॥ रथस्यगुप्तिरावरणम् ॥

रथगोपनम् । न० रथगुप्तौ ॥

रथचरण ' । पु० कोकपक्षिणि । च क्रवाके ॥ रथचक्रे । पैय्या० इ०- भाषा ॥

रथद्रु । पु० तिनिशवृक्षे ॥ रथस्य द्रु : । तत्रोपयुक्तत्वात् ॥

रथद्वितीया । स्त्री० आषाढशुक्लद्विती यायाम् ॥ यथा । आषाढस्यसितेप क्षेद्वितीयापुष्यसंयुता । तस्यांरथेस मारोप्यराममाभद्रयासह ॥ यात्रो- त्सवप्रवृत्त्याथप्रीणयेश्चद्विजान्बहू- न् । ऋक्षाभावेतिथौकार्यासदासाप्रीत येममेतिस्कन्दपुराणम् । सायात्रा । माजगन्नाथम् ॥

रथन्तरम् । न० सामविशेषे ॥ रथेन- तरति । तृन्नवनसन्तरणयो ' ।

संज्ञार्थाम्भृदृवजीतिखच् । व्युत्पत्ति
मात्र नत्ववयवार्थानुगम ॥

रथपर्य्याय । पु॰ वेतसवृक्षे ॥ रथ :
पर्यायोऽस्य ॥

रथपाद । पु॰ चक्रे ॥

रथव्रज । पु॰ रथकच्यायाम् ॥ रथा
नांव्रज ॥

रथपुष्पा । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ रथपि-
नष्टि । पा॰ । क । पारस्कराढि
त्वात्सुट् षत्वेनिपातसिद्धे ॥

रथसाधक । पुं॰ तिनिशे ॥ रथस्य-
साधक ॥

रथाङ्ग । पु॰ कोकपक्षिणि ॥ अप-
स्करे । चक्रभिन्नेरथारम्भके ॥ न॰-
चक्रे ॥ रथस्यचङ्गम् ॥

रथाङ्गपाणि । पु॰ विष्णौ ॥ रथाङ्ग
पाणीयस्य । प्रहरणार्थेभ्य परे
निष्ठासप्तम्यौभवत ॥

रथाङ्गाह्वय । पुं॰ चक्रवाके ॥ रथाङ्ग
स्याह्वयोनामयस्य ॥

रथाङ्गी । पुं॰ श्रीहरौ ॥ रथाङ्ग चक्र
मस्यास्ति । इनि ॥

रथाङ्गी । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

रथान्तर । पुं॰ कल्पभेदे ॥

रथाभ्र । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

रथारोही । पुं॰ रथस्थयुद्धकर्त्तरि ।
रथिनि ॥

रथावर्त्त । पु॰ धूमावतीदक्षिणार्द्धे
तीर्थविशेषे ॥

रथिक : । त्रि॰ रथिनि । रथस्वामि
नि ॥ रथोस्यास्ति । अतइनिठना
विति ठन् ॥ रथेनचरतिवा । पर्पा
दिभ्यष्ठन् ॥ षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङी
षि॰ रथिकी ॥

रथिका । स्त्री॰ क्षुद्ररथे । स्वार्थेकाम् ॥

रथी । पु॰ स्यन्दनारोहे । रथावरोहि
णि । रथस्वामिनि । रथिके ॥ रथो
ऽस्यास्ति । इनि ॥

रथिन । पु॰ रथिनि । रथस्यइन
। शकन्ध्वादि ॥

रथिनी । स्त्री॰ रथकच्यायाम् ॥ रथा
नासमूह । खलादिभ्यइनिर्वक्त
व्य ॥

रथिर । पुं॰ रथिके । रथोस्यास्ति ।
मेधारथाभ्यामिरन्निरचावक्तव्यावि
तीरच् ॥

रथी । स्त्री॰ शकच्याम् । मज्भोली
॰ इ॰ भा॰ ॥ वह्वादिभ्यश्चेतिङी
ष् ।

रथोद्धता । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ प्रभे
दे ॥ रात्परैर्नरलगै रथोद्धता ।
यथा । राधिकादधिविलोडनस्थि
ताकृष्णवेणुनिनदैरथोद्धता । याम्
नतटनिकुञ्जमञ्जसासाजगामसलि
लाहृतिच्छलात् ॥ रथवदुद्धता ॥

रथ्य : । पुं॰ रथवाहकाश्वे । रथवोढ
रि ॥ रथ वहति । तद्वहतिरथयुग
प्रासङ्गमितियत् ॥ रथासे । चक्रे

॥ रथस्याङ्गम् । रथाद्यत् ॥

रथ्या । स्त्री० रथौघे ॥ रथानासमूह । खलगोरथादितियत् ॥ प्रतोल्याम् । विशिखायाम् । राजमार्गेत रमार्गे । जनमस्त्वारिणिमार्गे । वर्त्म न्याम् । पथि ॥ चत्वरे ॥ रथाम हिता । यत्प्रकरणे रथाच्चेति यत् ॥ रथवहतिवा । तद्वहतीति यत् ॥

रद । पु० विलेखने ॥ दन्ते ॥ पुरुष-दन्तलक्षण यथा । विवर्णैर्धनहीना सुदन्ता स्निग्धघना ' शुभा । तीक्ष्णादंष्ट्रा समा . श्रेष्ठाजिह्वा-रक्तासमाशुभा ॥ अपिच । कुन्दकु ड्मलसङ्काशै प्रकारैर्दशनैर्नृप. । भक्षवानरदन्ताश्च नित्य क्षुपरिपी डिता . ॥ हस्तिदन्ता ' खररदा : स्निग्धदन्तागुणान्विता । करालैर्वि षमैर्दीर्घैर्दशनैर्दु . खजीविन . ॥ द्वात्रिंशद्द तारःजानएकोनोत्तमभो गवान् । त्रिंशद्दं तानरायेतेसुखदु ' खस्यभागिन ' ॥ एकोनत्रिंशद्दश-ना . पुरुषादु ' खजीविन . । अ-ष्टावि शद्दद्रायेषातेतिदु ' खस्यभा-जना ॥ स्त्रीदन्तलक्षण यथा । कु-न्दपुष्पसमादन्ताभाषितकोकिलास मम् । दाक्षिण्ययुक्तमशठ हंसशब्द सुखावहम् ॥ नासासमासमपुटा-स्त्रीणानुरुचिराशुभा । कराळविष माद्न्ता क्लेशायचभयायच ॥ चौ र्यपकृष्टमासाश्चदीर्घाभर्तुश्चमृत्यवे । इति ॥ दन्तस्यलग्नशुचित्व यथा । दन्तवदन्तलग्नेषुजिह्वास्प र्शेशुचिर्भवेत् ॥ अपिच । दन्तलग्न समहार्यलेप मन्येतदन्तवत् । नत त्परहुश . कुर्याद्यत्नसुद्धरणेपुन : ॥ भवेदशौचमत्यर्थंतृणवेधाद्व्रणेकृते ॥ रदति । रदविलेखने । पचाद्यच् ॥

रदच्छद : । पुं० ओष्ठे ॥

रदन : । पु० रदे । दन्ते ॥ रद्यतेने-न । रद० । करणेतिल्युट् ॥ न० उत्खनने ॥

रदनच्छद ' । पुं० ओष्ठे ॥ अधरे ॥ रदनाञ्छाद्यन्तेऽनेन । छदस वरणे० चुरादि . । पुंसीतिघ : । छादे-र्घेद्वतिह्रस्व ॥ अस्यशुभाशुभलक्ष णंयथा । मांसलैश्चघनोपेताश्चवक्रै रधरैर्नृपा: । बिम्बोपमैश्चस्फुटितैरौ ष्ठैरूक्षैश्चखण्डितै । विवर्णैर्धनहीना सुदन्ता : स्निग्धघना शुभा : ॥

रदनी ।) पुं० हस्तिनि ॥
रदी ।)

रन्तव्य ' । त्रि० रन्तुंयोग्ये ॥ रम० । तव्य ' ॥

रन्तिदेव : । पुं० साङ्कृतिपुत्रेभरता न्वयोत्पन्ने • चन्द्रवंशीयनृपतिश्रेष्ठे । यस्ययश : पुराणेप्रसिद्धम् । यस्य-कदचावतोयश्लोक : । नकामयेऽहंग

तिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवस्य । प्राप्तिं प्रपद्येखिलदेहभाजामन्त स्थितोयेनभवन्त्यदुःखा ॥ गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ कुक्कुरे ॥

रन्तु । पु॰ वर्त्मनि ॥ स्त्री॰नद्याम् ॥

रधनम् । न॰ पाके ॥छेदने ॥

रन्ध्रम् । न॰ दूषणे ॥ छिद्रे ॥ रमणम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । स च्चा पूर्वकस्त्वान्नदीर्घं । रमःक्रीडाधरति । मूलविभुजादित्वात्क . ॥ यद्वा । रधयति । रधिर्हिंसासराध्यो । बाहुलकाद्रक् ॥ अष्टमभवने ॥ अश्वस्यकुक्षिनाभिमध्यभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्र तथोपरीति ॥

रन्ध्रकण्ट । पु॰ जालबर्बुरके ॥

रन्ध्रकार : । त्रि॰ छिद्रस्यकारके । रन्ध्रइतीविधेरा॰इ॰भाषा॰प्र॰ ॥ रन्ध्रं करोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति कञ् इत्प्रत्यय: ॥

रन्ध्रबभ्रु । पुं॰ उन्दुरौ ॥

रन्ध्रवंश ' । पु॰ सच्छिद्रवंशे । कीचकाख्ये । मस्करे । सुषिरास्ये ॥ अस्यगुणायथा । वंशोत्वम्लोकषायो चकिञ्चित्तिक्तोथशीतलो । मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्श पित्तदाहास्रनाशनो ॥ विशेषोरन्ध्रवंशस्तुदीपनोजीर्णनाशक ॥रुचिकृत्पाचनोहृद्य : शूलघ्नोगुल्मनाशन ॥

रप ' । न॰ पापे ॥

रभस । पुं॰ हर्षे ॥ यथा , शुचापा चधात्रीपरिणतिरमेध्यप्रचयभूरयंभूतावासोविसृष्टकियतींयातिनदशाम् ।तदस्मिन्धीराणांचणमपिकिमास्थातुमुचितफलीकार कोययदहमहमेवेतिरभसइतिश्रिल्हणमिश्रा. ॥ पुं॰अभिधानविशेषे ॥ पौर्वापर्यविचारे ॥ त्रि॰तद्वति ॥ रभते । रभ राभस्ये । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥ तद्वत्यर्शआद्यच् ॥

रम । पुं॰ कान्ते ॥ रक्ताशोकद्रुमे ॥ स्मरे ॥ रमते । रम॰ । पचाद्यच् ॥ रमणे ॥

रमक ' । पुं॰ विलासिनि । कान्ते ॥ रमते । रम॰ । रमेरश्चलोवेतिक्वुन ॥ केनापिकर्मणापररञ्जके ॥ रमयति । क्वुन् ॥

रमठम् । न॰) हिङ्गुनि ॥
रमठध्वनि. । पुं॰)

रमण । पुं॰ धवे । प्रिये । पत्यौ ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ रमयति । रम॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्यु ' ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ सगणोरमण ' । कविनाकथित ॥ यथा । धनदोधनद । भवतांभवतात् ॥ रासभे ॥ वृषणे ॥ महारिष्टे ॥ न॰पटोलमूले ॥ जघने ॥ रमणे । ग्राम्यधर्मे । सुरते । मैथुने । क्रीडारसे ॥ महा

मृग ॥ क्रीडने ॥
रमणकम् । न० जम्बुद्वीपस्योपद्वीप
विशेषे । रम्यकवर्षे ॥ यथा । एवमेवो
त्तरेणैरावतवर्षायाचतपोधन । कुरु
वर्षं सिन्धुकूलाच्छृङ्गवानवधि स्मृ
त ॥ हिरण्मयततोवर्षं श्वेताव
धिनिगद्यते । रम्यकञ्चततोवर्षं नी
लस्तस्यावधि. स्मृत ॥ अपिच ।
दक्षिणे नतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेण
तु । वर्षं रमणकनामजायन्ते तत्र
मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः
सर्वेसुप्रियदर्शनाः । दशवर्षसहस्रा-
ण्यायुश्शतानिदशपञ्चच ॥ जीवन्ति
तेमहाभागनित्यं मुदितमानसाः ॥
इतिपाद्मे भूखण्डे ॥
रमणा । स्त्री० रमण्याम् ॥
रमणी । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । ना
र्याम् ॥ रमयति०रम्यत्वाद्याम् ।
रम० । ल्युट् ॥ बालाव्युत्पन्ने ॥
वेदिकायाम् ॥ • (*) •
रमणीय. । त्रि० सुन्दरे । शोभने ॥
रम० । अनीयर् ॥
रमणीयकम् । न० छन्दोविशेषे । रा
त्रभवितयरैरुदितरमणीयकम् ।
इतिलक्षिते ॥
रमणीयचरण. । त्रि० सुकृतिनि । पु
ण्यकर्मणि ॥ रमणीयशोभनचर-
णं शीलयस्य ॥
रमण्यः । त्रि० रमणीये ॥ रमतेऽस्मि
न् । रम० । शूरम्योश्चेत्यन्यः ॥
रमति । पु० नायके ॥ नाके ॥
कामदेवे ॥ काले ॥ रमतेऽस्मिन् ।
रम० । रमेर्नित्यस्यति ॥
रमा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयाया
म् । सर्वत्ररमसे यस्माद्रमातस्माद्भ-
विष्यसीतिविष्णुशापोक्त्वेतुरुक्ता
श्रीदेवीभागवते ॥ हालाहलोनैव-
विषं विषं रमापरं जनाव्ययमेवम
न्वते । योगेनजागर्तिनिपीयतत्
शिव ' स्मरन्रमामुञ्चतिनिद्रयाह
रि ॥ रमयति । रमक्रीडायाम् ।
पचाद्यचि•टाप् ॥ अश्विधूजराजक
न्यायाम् । कल्किदेवपत्न्याम् ॥
शोभायाम् ॥
रमाधवः । पु०)
रमानाथः । पु०)
रमापतिः । पुं०) विष्णौ ॥ रमाया
धवः ॥ नाथः पतिर्वा ॥ *
रमाप्रियम् । न० पद्मे ॥
रमावेष्टः । पुं० श्रीवासे ॥
रमितः । त्रि० रतिप्रापिते ॥
रमेश्वरः । पुं० विष्णौ ॥
रम्भ. । पुं० वेणौ ॥ वैणवदण्डे ॥
वानरविशेषे ॥ महिषासुरस्यपित
रि रभते । रभराभस्ये । पचाद्य
च् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥
रम्भा । स्त्री० कदल्याम् ॥ अप्सरो
भेदे ॥ दुर्गायाम् ॥ गोध्वनौ ॥ वे

व्यायाम् ॥ रमते । रम० घञ् । टाप ॥ रम्यतेवा । घञ् ॥
रम्भातृतीया । स्त्री० व्रतविशेषकाले ॥
रम्भोरू । स्त्री० स्त्रीविशेषे ॥ रम्भे० कदलीस्तम्भाविवऊरूयस्याः सा । ऊरूत्तरपदादौपम्ये ऊङ् ॥
रम्य । पु० चम्पके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ न० पटोलमूले ॥ प्रधानधातौ ॥ त्रि० मनोज्ञे । हृद्ये । स्वभावसुन्दरे ॥ रम्याथाविक्रतिरपिश्रिय तनोति ॥ रम्यतेक्रीडत्यत्रेति च । रम० । पोरदुपधादितियत् ॥ बलकरे ॥
रम्यकम् । न० पटोलमूले ॥ नीलगिरेरुदग्वर्षविशेषे ॥ नीलनीरजरम्यस्यरम्यकेद्वादशस्थिति : । जनस्तावत्सहस्राणि न्यग्रोधफलमश्नत : ॥
रम्यपदपाठ । पु० देवतापदस्तोभे । कालपूर्णे ॥
रम्यपुष्प । पुं० शाल्मलिपादपे ॥
रम्यफल । पु० कारस्करवृक्षे ॥
रम्या । स्त्री० रात्रौ ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥
रम्र । पुं० अरुणवर्णे ॥ शोभायाम् ॥
रय : । पुं० वेगे । वेगाख्यगुणे ॥ स वेगगतिः अत्र न स्वप्रयोग : ॥ प्रवाहे ॥ रयत्यनेन । रयणं वा । रयगतौ । पुंसीतिघ : । रीयतेऽस्मिन्नेवा । रीगतिरेषणयोः । पुंसीतिघ : ॥ हलश्चेतिघञितु० संप्रसारणं पूर्वकत्वा

इत्यभाव ।
रयि । पुं० धने । जले ।
रराटी । स्त्री० ललाटे ॥
रल्लक : । पुं० कम्बले ॥ कम्बलमृगे ॥ पक्ष्मणि ॥ रमते । रम० । क्विप् । गमादीनामितिमलोपः । तुक् । लाति । ला० । क्विप् । रल्लासौलश्च । स्वार्थेकन् । कंप्र-हृतिष्विति ॥ यद्वा । रमणम् । रमेः सम्पदादित्वात्क्विप् । तत्क्रीडा लक्यतेऽनेन । लकआस्वादने । घ : ॥ रत्वातिवाकुन ॥ स्त्रीणां सि दूरसरल्लाम् ॥
रल्लकभल्लकम् । न० सिन्दूरसणौ । मागधे० भा० ॥ शिर : सिन्दूरस रथि । स्त्रीयारल्लकभल्लकमित्युक्तं ॥ सौतारल्लकभल्लभञ्जनहृदयस्यस्यो नलङ्केश्वरद्वतिलच्यम् ॥ रल्लकोभल्लकमिव ॥
रव । पु० ध्वाने । स्वने । शब्दे ॥ रवणम् । रुशब्दे । ऋदोरप् ॥ लघुवर्ण० ॥
रवण । पु० उष्ट्रे ॥ कोकिले ॥ खरे ॥ न० कांस्ये ॥ रवे ॥ त्रि० शब्दने । तीक्ष्णे ॥ भण्डके ॥ चञ्चले ॥ रौति० तच्छील : । रु० । चलन शब्दार्थादकर्मकाद्युच् । सुयुरुहञो युजितियुज्वा ॥
रवथ । पुं० कोकिले ॥ रौति ।

रु० शीङ्शपिरुगमीत्यादिनाऽथप्र
त्यय ॥

रवि । पु० सूर्य्ये । आदित्ये । दिवा
करे ॥ रसान् आदत्ते० इतिरवि
। अत्ररसशब्दसलोप कोत्यस्यादा
नमर्थं । वीगत्यादाविति धातोर्नि
तिरूपम् । पृषोदरादित्वात्साधु
त्वम् । पृषोदरादित्वकल्पनामूल
न्तुविष्णुधर्मोत्तरवचनम् । तद्य
था । रसानामस्ततथादानाद्रविरित्य
भिधीयतेइति ॥ प्रकाशानामधीश्वर
विविधोविभूति ॥ रूयते० स्तूयते ।
रुशब्दे । अचइ. ॥

रविकान्त । पुं० सूर्य्यकान्तमणौ ॥

रविचक्रम् । न० नराकारसूर्य्यचक्रवि
शेषे ॥

रविज : । पुं० शनैश्चरे ॥

रवितनय । पुं० सावर्णिकेमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनन्दन । पु० सुग्रीवाख्यवानरे
॥ वैवस्वतमनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥
शनौ ॥ यमे ॥

रविनामम् । न० बन्धुजीवके ॥
पद्मे ॥

रविपत्र । पुं० आदित्यपत्रक्षुपे ॥

रविपार्श्वग : । पुं० चण्डांशो : पा
र्श्वकेषु ॥ तेयथा । माठर . पिङ्ग
लोदण्डश्चण्डांशो, पारिपार्श्वि-
चार । अपिच । वाङ्: शीघ खर

पक्षीन्द्रारवीश्रानुकारक । पिङ्गो
गरुडश्चपुरुष प्राप्तयातप्रतापकौ ॥
आश्विनेयौतथादण्डीकुल्माष पा
र्श्वगारवे : ॥

रविप्रिय । पुं० आदित्यपत्रे ॥ र-
क्तकरवीरे ॥ लकुचे ॥ न० ताम्रे
॥ रक्तकमले ॥

रविप्रीता । स्त्री० सुवर्चलायाम ॥

रविरत्नकम् । न० माणिक्ये ॥

रविलोचन । पुं० विष्णौ ॥ रविर्लो
चनमस्यविराडात्मनइतिरविलोच
न ॥

रविलोहम् । न० ताम्रे ॥

रविसञ्ज्ञकम् । न० ताम्रे ॥

रविसुत । पु० सुग्रीवे ॥

रविसूनु । पुं० शनौ ।

रवीन्दम् । न० पद्मे ।।

रवीषु । पुं० कामे ॥

रशना । स्त्री० काञ्च्याम् । कटिभूषणे
॥ अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौसङ्घा
तेच । अशभोजनेवा । अशेरशचेति
युच्० धातोरशादेश : ।। यद्वा ।
रशति । रशशब्देसौत्र: । बहुलम
न्यत्रापीतियुच् ॥ जिह्वायाम् ।।

रश्मि । पुं । दीधितौ ।। पक्ष्मणि ।
नेत्रपत्रे ।। अश्वरज्जौ । प्रग्रहे ।
रथादियुक्ताश्वादीनांसंयमनरज्जौ
। अश्नुतेनेनवा । अशू० । अश्नोति
रश्चेतिमि . ॥ सूर्य्यस्यरश्मिना

जलादानादानेयथा । तेजोभिः सर्वलोकेभ्यो ह्यादत्तेरश्मिभिर्जलम् । समुद्राद्वायुसयोगाद्वहन्त्यापोगभस्तय ॥ ततस्तुपयसाकालेपरिवर्त्तनृद्दिवाकर । नियच्छत्यपोमेघेभ्य : शुक्ला शुक्लैस्तुरश्मिभिरिति ॥ अन्यादृक् । तासांशतानिचत्वारिरश्मीनांवृष्टिसर्ज्जने । शतत्रयहिमोत्सर्गेताव दृगर्भस्यसर्जने ॥ आनन्दास्तहिमेध्यास्तनूतना पूतनाइति । चतुःशतवृष्टिवाहास्ता सर्वाअमृताख्य इति ॥

रश्मिपति । पुं॰ आदित्यपत्रक्षुपे ॥

रस । पुं॰ गन्धरसे ॥ जले ॥ विषे ॥ वीर्य्ये ॥ द्रवे ॥ रागे ॥ स्वादे ॥ रसनाग्राह्येगुणे ॥ सचकालसञ्चायभूमिवियदनिलानलसंसर्गेणपरिणामान्तरगत . षड्विधोभवति । तत्र पृथिव्यम्बुगुणबाहुल्यान्मधुर । १ । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्ल . २ । पृथिव्यग्निगुणबाहुल्याल्लवण . ३ । वाय्वग्निगुणबाहुल्यात्कटुक ४ । वाय्वाकाशगुणबाहुल्यात्तिक्त : ५ । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्कषाय . ६ । आपोरसानामाधारकारणम् • चैतेषाम्योनाम । अपांपृथिव्यामनुप्रवेशात्पृथिव्याधारकारणमेव । तेनजलक्षितीअपितदाधारतयारसानामभिव्यक्तौकारणे । अभिव्यक्तिश्चमधुरादिरूपमनन्तरेणास त्त्वात् • मधुरादिविशेषेपिजलक्षिती कारणे । अन्यादयस्तुचयेनीरसत यामधुरादिविशेषप्राधान्येननिमित्तकारणम् । तद्व्यतिरेकेणाम्लादिरसाभावात् । रसाभिव्यक्तेश्च • अन्यादिभूतत्रयसन्निधानविनानुपलब्धेरभिव्यक्तावपि • अन्यादीनाकारणत्वम् । अत्राहमाधवाचार्य्यः । कफवातौवातकफौवात . पित्तश्चवृद्धिशमौ । त्रिभिराद्यैस्त्रिभिरन्त्यैस्त्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैश्च १ ॥ अन्त्याद्याबाद्यमाद्यान्त्यावन्त्यंकोपशममलम् । मध्यमध्येतरौमध्यंप्रयोगान्नयतस्त्रिकौ ॥ २ ॥ आद्यमध्यंयत्न्यन्त्यंमधुराद्या शमेतरौ । आद्यमध्यान्त्यमाद्यन्तमध्यमान्त्यिमम्न्तिमम् ॥ ३ ॥ आद्यमध्यत्नमध्यान्त्यमाद्यमध्यान्तिमक्रमात् । आद्य दोषरसा . प्राय : प्रयोगपरिशीलिता इति ॥ ४ ॥ मधुराम्ललवणकटुतिक्तकषाया षड्रसाः । तत्रत्रिभिराद्यैर्मधुराम्ललवणै. कफवातौ यथाक्रमम्वृद्धिशमौवात: । यातह त्यर्थ. । कफोहविं यातिवात:शमया तीत्यर्थ. । वातइतिवागतिगन्धनयो रित्यस्मधातोरूपम । वातइतिसर्वत्रसम्बध्यते । अन्त्यैस्त्रिभि : कटुतिक्तकषायै : वातकफौवृद्धिशमौ

वात . वातोवृद्धि वातिकफ · शम यातीत्यर्थं ॥ आद्यपरैस्तदन्यैरेवपित्तवृद्धि वातिअर्थवशाद्वचनविपरिणाम.। आद्योमधुर. तस्मात्परैरम्ललवणकटुकैस्त्रिभि पित्तवृद्धियातितदन्यैस्तेभ्योन्यैर्मधुरतिक्तकषायै शम याति। केचित्तुतदन्यैरित्यत्रप्पठित्वा सचन्यैरेवेतिविग्रहङ्कृत्वासमधुर अन्यौतिक्तकषायौतैर्मधुरतिक्तकषायैरितिव्याख्यानयति॥ पिण्डार्थस्तु॰ कफवातौ॰ वातकफौ॰ त्रिभिराद्यै स्त्रिभिरन्यैश्चयथासङ्ख्य वृद्धिशमौ वात । पित्तञ्चत्रिभिराद्यपरैस्तदन्यैर्वृद्धिशमौवातीत्येकोर्थ . ॥ १

अन्त्येति । अन्त्यस्त्रिक : कटुतिक्तकषायाख्य . । अथाणांसङ्घ त्रिक । आद्यस्त्रिकोमधुराम्ललवणाख्य :। एतौद्वौत्रिकौ॰ आद्य मल वातंकोपशमौनयत : । मध्यमध्येतरौत्रिकौमध्यश्चमध्यौचविद्यन्तेयस्मिन्नसौमध्य इतरश्चतौत्रिकौ॰ मधुराम्ललवणा. आद्यस्त्रिक .॰ तत्रमध्योऽम्ल. प्रथमातिरिक्तेकारणाऽभावात्स्वादम्ललवणकटुतिक्तकषायेषुषट्सुमध्यौलवणकटूसमध्यस्त्रिक . इतरोऽस्मादन्योमधुरतिक्तकषायाख्य :॰ एतौमध्यवातपित्तकफेषुपित्ताख्यंक्रमेणकोपशमौनयत. ।अन्त्यंकफमाद्यान्त्यौ॰ आद्यस्त्रिको मधुराम्ललवणाख्य । अन्त्यस्त्रिक कटुतिक्तकषायाख्य क्रमेणकोपशमौनयत ॥ २ ॥ (+)

मधुराद्या षड्रसा प्रयोगेणभक्षणादिनापरिशीलिताअभ्यस्ता . क्रमेणआद्यमध्यमन्त्यमित्यादीन्प्रायोबाहुल्येन॰ शमेतरौशमप्रशमभितरकोप तेनयन्तिप्रापयन्ति । तत्र मधुरआद्यमध्यम् आद्यश्चमध्यश्चेतिद्वन्द्वैक्यम् । आद्यवायुम् मध्यपित्त शम नयति । अन्तिमश्चान्त्य कफकोप नयति ॥ अम्ल · आद्य वायुशमनयतिमध्यान्त्यम् पित्तकफौकोप नयति ॥ लवण . आद्य वायुशमंनयतिमध्यमान्तिम पित्तकफौकोप नयति॥ कटुरन्तिम कफ शमंनयतिआद्यमध्यश्चवातपित्तौ कोप नयति । तिक्त मध्यान्त्यं- पित्तकफौशम नयतिआद्यवायुंकोपंनयति ॥ कषाय . मध्यान्तिमं- पित्तकफौशम नयतिआद्यवायुंकोपंनयति प्रायइतिव्यभिचारात् । यथामधुरशीतापिजीवन्तीकफ शमयति । मधुरोरसोवायुंकोपयति । एवकटुकोपिरसोवायुशमनयति । एवमम्लादिष्वपिक्वचिद्व्यभिचार . ॥ ३ ॥ ४ ॥ तदुक्तंचरके । रसनार्थोरसस्तस्यद्रव्यमाप · क्षितिस्तथा · निर्वृत्तौचविशेषेचप्रत्यया ·

स्वादयश्च : ॥ एतैचरसा . परस्प रसंयोगात्सप्तपञ्चाशडवन्तीतिचक्र पाणिदत्त ॥ अपिच । स्वादुम्ल वणास्तिक्त . कटुकश्चकषायक । अमीतुषड्रसा ख्याता : निर्वलो अपर पर ॥ न्यायमतेतु । रस स्तुरसनाग्राह्योमधुरादिरनेकधा । सहकारीरसज्ञायानित्यत्वादिचपू र्ववत् ॥ सहकारीति॰रासनज्ञानेर सकारणमित्यर्थ । पूर्ववदिति । जलपरमाणोरसोनित्य . अन्य . सर्वोपिरसोऽनित्यइत्यर्थ ' ॥ शृङ्गा रादौ ॥ तद्यथा । शृङ्गारहास्यकरु- णारौद्रवीरभयानका . । वीभत्सा द्भुतसञ्ज्ञौचेत्यष्टौनाट्ये रसा स्मृ ता ॥ चशब्दात्॰शान्तोपिनवम प्रो क्तोवात्सल्य दशम 'स्मृत ।अष्टावि तिप्रसिद्धत्वादित्यग्रान्यत्रविस्तर ॥ देहस्थधातुप्रभेदे । रसिकायाम् । स्वेदमातरि । चर्मसारे । रक्तसारे ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव . सरस . सोपिपच्यते । इतिभिष ज ॥ अस्यस्वरूपञ्चाह . । यथा । सम्यक्पक्वस्यभुक्तस्यसारोनिगदि तोरस . । सतुद्रव : सित : शीत' स्वादु . स्निग्धश्चलोभवेत् ॥ तस्य स्थानमाह । सर्वदेहचरश्चापिरस श्चहृदय'स्थलम् । समानमरुता पूर्वयदय इदयेधृत ' ॥ तस्यकर्मा

ण्याह । आदृश्यधमनीर्गत्वाधातून् सर्वानय रस । पुष्णातितदनुस्नी यैर्व्याप्नोतिचतनु गुणै ॥ गुणै शीतस्निग्धपोषकत्वै ॥ मन्दवह्नि विदग्धस्तुकटुर्वाम्लोभवेद्रस । सकुर्याद्बहुलान्रोगान्विषकृत्य का रोत्यपि ॥ पारदे॥ रसायनार्थिभि र्लोकै पारदोरसउतेयत । ततो रसइतिप्रोक्त . सचधातुरपिस्मृत ॥ रागे ॥ तृष्णायाम् ॥ क्षुद्रसुख रागे ॥ सविकल्पकानन्दे ॥ रसय ति॰आस्वाद्यते । रसआस्वादने । चुरादिरदन्त । एरच् ॥ रस्यते॰ आस्वाद्यतेऽनेनवा । कर्मणिघञ् । अर्शआद्यच्ञानित्वान्नवृद्धि ॥ अपांसारोरसइत्यन्यत्र ॥ अष्टाङ्क ॥ लघ्वादिचिकले ॰ । ऽ ॥ मात्रामा त्रे ॥ न॰ बोले ॥

रसक । पु॰ निष्क्राथमासे ॥ न॰ खर्परीतुत्थे ॥ येगुणास्तुत्थकेप्रोक्ता स्तेगुणारसकेस्मृता ॥

रसकर्पूर । पु॰ न॰ कर्पूररसे । रसकपूर इतिख्याते ॥

रसकेशरम् । न॰ कर्पूरे । सिता भ्रे ॥

रसगर्भ . । पु॰ गन्धरसे । बोले ॥ गन्धवान् रसोऽस्य । राजदन्ता दि ॥

रसगन्धक । पु॰ गन्धरसे । बोले

॥ स्वार्थे कन्नुतिक ॥ गन्धके ॥
रसगर्भम् । न० रसाञ्जने ॥ रसोगर्भोऽस्य ॥ हिङ्गुले ॥
रसघ्न । पु० टङ्कणे ॥
रसजम् । न० रक्ते ॥ रसाञ्जने ॥ मद्यकीटे ॥ गुडे ॥
रसज्ञ । त्रि० रसिके ॥ रसं जानाति । ज्ञा० । आतोनुपेति क. ॥
रसज्ञा । स्त्री० जिह्वायाम् ॥ टाप् ॥
रसज्ञेष्ट । पुं० मधुररसे ॥ रसज्ञानामिष्ट ॥
रसज्येष्ठ । पु० मधुररसे ॥ शृङ्गाररसे ॥
रसत् । त्रि० गर्जति ॥ रसति । रस-शब्दे । लट. शतृ ॥
रसतेज : । न० रक्ते ॥
रसशब्द : । पु० सशब्दमेघे ॥
रसदालिका । स्त्री० पुण्ड्रकेक्षौ ॥
रसद्रावी । पुं० मधुरजम्बीरे ॥
रसधातु : । पुं० पारदे ॥
रसधेनु : । स्त्री० दानार्थेक्षुरसनिर्मितधेनौ ॥
रसनम् । न० रटने । स्वादे ॥ ध्वनौ ॥ रसग्रहणेन्द्रिये । जिह्वायाम् ॥
रसना । स्त्री० रास्नायाम् ॥ काञ्च्याम् ॥ रज्जौ ॥ गन्धालिकायाम् ॥ जिह्वायाम् ॥ अस्या : शुभाशुभलक्षणं यथा । कृष्णाजिह्वाभवेद्य

स्यसमलायदिवाभवेत् । नपापवान् भवेन्मर्त्यस्तथास्थूलायथाभवेत् ॥ श्वेतजिह्वानरा स्तु या शौचाचारविवर्ज्जिता । पद्मपत्रसमाजिह्वासूक्ष्मादीर्घासुशोभना ॥ नस्थूलानातिविस्तीर्णायेषांतेमनुजाधिपा : । निम्नदीर्घाचक्रस्यापरक्तायारसनायदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्तासौभवेन्नास्त्यत्रसंशय . ॥ रसयति । रस आस्वादने । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ रसयत्यनया । यद्वा सम्यगतियुज्वा ॥ रसति । रस शब्दे । बहुलमन्यत्रापीति वा युच् ॥
रसनाथ । पुं० पारदे ॥
रसनायक । पुं० शिवे ॥
रसनालिट् । पुं० कुक्कुरे ॥
रसनेचिका । स्त्री० मन . शिलायाम् ॥
रसपाकज : । पुं० गुडे ॥
रसफल . । पु० नारिकेलवृक्षे ॥
रसभवम् । न० रक्ते ॥
रसमर्दनम् । न० पारदचूर्णीकरणे ॥
रसमान . । त्रि० कूजनशीले ॥ रसते : परस्मैपदित्वात् . ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्प्रत्ययेनशानच् ॥
रसमारणम् । न० पारदस्यमारणे ॥
रसमूर्छनम् । न० पारदस्यमूर्छाकरणे ॥

रसराज । पुं॰ पारदे ॥ रसाञ्जने ॥
रसवान् । त्रि॰ सरसे ॥
रसवती । स्त्री॰ पाकस्थाने । महानसे ॥ रसा सन्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । उगितश्चेतिङीप् ॥
रसलेह : । पु॰ पारदे ॥
रसविक्रयी । त्रि॰ दुग्धादिरसविक्रेतरि ॥
रसवित्द् । त्रि॰ रसज्ञे ॥
रसशेष । पुं॰ अपक्वरसे ॥ भुक्तस्यपक्वस्यसारभूतोयोद्रव: सरस । स चापक्व सरसशेषइत्युच्यते ॥
रसशोधनम् । न॰ टङ्कणे ॥ पारदशुद्धौ ॥
रससिन्दूरम् । न॰ सिन्दूररसाख्यौषधे ॥
रसस्थानम् । न॰ हिङ्गुले ॥ हृदये ॥
रसा । स्त्री॰ रसनायाम् । राम्नायाम् ॥ पाठायाम् ॥ शल्लक्यामोषधौ ॥ काङ्ग्वाम् ॥ भूमौ ॥ द्राक्षायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ रसोऽस्यामस्ति । अर्शआद्यच् ॥ रस्यतेवारसआस्वादनेचुरादावदन्त । अच् । अजा ॥
रसाखन : । पुं॰ कुक्कुटे ॥
रसाग्रजस् । न॰ रसाञ्जने ॥
रसाञ्जनम् । न॰ रसजाताञ्जनविशेषे । रसगर्भे । तार्क्ष्यशैले । रसवत॰ र सोत इतिभाषा ॥ रीत्यानुध्याय स्नानार्थांतत्किइन्तुरसाञ्जनम् । दद्व नैतुकसव्यदार्वीक्वाथसमुद्भवम् इतिराजनिघण्ट । अदिच । दार्वीक्वाथसमक्षीरपाकनोत्थायथाघनम् । तदारसाञ्जनाख्यं तन्नेत्रयो परम हितम् ॥ रसाञ्जनता र्क्ष्यशैलरसगर्भस्तार्क्ष्यजम् । रसाञ्जनकटुश्लेष्मविषनेत्रविकारनुत् ॥ उष्णरसाञ्जनतिक्तच्छेदनव्रणदोषहृत् । इति ॥ रसयुक्तमञ्जनम । शाकपार्थिवादि ॥
रसाढ्य : । पुं॰ आम्रातके ॥ त्रि॰ सरसे ॥
रसातलम् । न॰ पाताले ॥ रसायाभुवस्तलमध ॥
रसात्मक । त्रि॰ रसस्वभावे ॥ रस आत्मायस्य ॥
रसादानम् । न॰ शोषणे ॥ रसानामादानम् ॥ भूमिदाने ॥
रसाधार: । पु॰ सूर्ये ॥ रसस्याधार ॥
रसाधिक । पु॰ टङ्कणे ॥ अधिकरसे ॥
रसाधिका । स्त्री॰ काकोलीद्राक्षायाम् ॥
रसाभास : । पु॰ अनौचित्यावाप्रष्टरसे ॥
रसाम्ल । पु॰ अम्लवेतसे ॥ न॰ वृक्षाम्ले ॥ चुक्रे ॥
रसायक । पुं॰ तृणविशेषे ॥
रसायनम् । न॰ जराव्याधिजिदौषधे ॥

॥ नसूतेर्विनाकान्तंनकान्तेन वि
नारसः। सूतकान्तसमायोगाद्रसा
यनमुदीरितमितिराजनिर्घण्टः॥
भावप्रकाशेतल्लक्षणादिर्यथा। यज्ज
राव्याधिविध्वंसिवयस्तम्भकंतथा
। चक्षुष्यंबृंहणंवृष्यंभेषजंतद्रसायन
म्॥ दीर्घमायुः स्मृतिंमेधामा
रोग्यंतरुणंवयः। देहेन्द्रियबलंका
न्तिंनरोविन्देद्रसायनात्॥ विशेषो
स्यभावप्रकाशादिषुद्रष्टव्यः॥ विषे
॥ काटौ॥ तक्रे॥ पुं० पक्षिराजे।
गरुडे॥ विडङ्गे॥

रसायनफला। स्त्री० हरीतक्याम्॥
रसायनानिफलान्यस्याः॥

रसायनश्रेष्ठः। पुं० पारदे॥

रसायनी। स्त्री० मञ्जिष्ठायाम्॥ गुडू
च्याम्॥ काकमाच्याम्॥ महा
कारञ्जे॥ गोरक्षदुग्धायाम्॥
मांसच्छदायाम्॥

रसालः। पुं० आम्रे॥ इक्षौ॥ रस
मलति। अल०। कर्मण्यण्॥
यद्वा। रसेनअलति० अल्यतेवा०
पूर्यते० पूरयतिवा। अजेरव०च-
ञ्वा॥ पनसे॥ कुन्दुरुतृणे॥ गो
धूमे॥ पुण्ड्रकनामेक्षौ॥ न०बो-
ले॥ सिह्लके॥

रसालवट। पुं० यमपुर्यांवटयक्षि-
णीस्थाने॥

रसालसा। स्त्री० नाड्यां॥

रसाला। स्त्री० रसनायाम्॥ जिह्वा-
याम्॥ दूर्वायाम्॥ विदार्याम्॥
द्राक्षायाम्॥ शिखरिणीतिप्रसिद्धा
याम्। मार्जितायाम्। अस्याः
करणप्रकारोयथा। अर्द्धौमाहिषम
म्लमम्बुरहितंदध्याढकंशर्करायाःशुभ्राप्र
स्थयुगोन्मितांशुचिपटेकिञ्चिच्चकि
ञ्चित्क्षिपेत्। दुग्धेनार्द्धघनेनमृण्म
यनवस्थाल्यांदृढंस्रावयेदेलाबीजल
वङ्गचन्द्रमरिचैर्योग्यैश्चतद्योजयेत्
॥ भीमेनप्रियभोजनेनरचितानाम्ना
रसालास्वयंश्रीकृष्णेनपुरापुनःपु
नरियंप्रीत्यासमास्वादिता। एषाये
नवसन्तवर्जितदिनेसंसेव्यतेनित्यश
स्तस्यस्यादतिवीर्यवृद्धिरनिशंसर्वेन्द्रि
याणांबलम्॥ योषाःतथाशरदियै
रविशोषिताःश्चायेचप्रमत्तवनितासुर
तातिखिन्नाः। येचापिमार्गपरि
सर्पणशीर्णगात्रास्तेषामियंवपुषि
पोषणमाशुकुर्यात्॥ रसालाशुक्र
लाबल्यारोचनीवातपित्तजित्।
दीपनीबृंहणीस्निग्धामधुराशिशि
रासरा॥ रक्तपित्ततृषादाहप्रति
श्यायंविनाशयेदिति॥ अपिच।
अर्द्धाढकंसुचिरपर्युषितस्यदध्नः खं
डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्य।
सर्पिःपलंमधुपलंमरिचंद्विकर्षंशु
ण्ठ्याः पलार्द्धमपिचार्द्धपलंचतुर्णा
म्॥ सूक्ष्मपटेललनयामृदुपाणिघृ

शाकपूरघूलिसुरभीकृतपाचकस्था
पश्यात्कोदरकृतासरसारसालाया
स्वादिताभगवतामधुसूदनेनेति ॥
रसान्वालाति । ला० । मूलविभु
जादित्वात्क । टाप् ॥
रसालिका । स्त्री० श्रीवर्णालायाम् ।
पृथक्पर्य्यायम् । चाकुलिया० इ०
गौ० दे० भाषा ॥
रसाली । स्त्री० पुण्ड्रकेक्षौ ॥
रसाश्वासा । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥
रसास्वाद । पु० अखण्डब्रह्मस्वरूप
नेनापिचित्तवृत्ते सविकल्पका
नन्दास्वादने । धन्योऽहमित्याद्यान
न्दाकारवृत्तौ ॥
रसास्वादी । पु० भ्रमरे ॥ त्रि० रसा
स्वादविशिष्टे ॥ रसानामास्वादी ॥
रसाढ्य । पुं० सरलद्रुमरसे ॥
रसिक । पु० सारसखगे ॥ तुरगे ॥
हस्तिनि ॥ त्रि० सरसे । रसज्ञे ।
रसिया० इ० भा० रसोऽस्यास्ति
नुवाठन् ॥
रसिका । स्त्री० रसालायाम् ॥ इक्षुर
से ॥ कटिसूत्रे । काञ्च्याम् ॥
रसनायाम् ॥ रागवत्याम् । रसी
लौ० इ० भा० ॥ टाप् ॥
रसिकेश्वर । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृन्दा
वनान्तरे रम्ये रासोल्लासमुत्सुकम्
। रासमण्डलमध्यस्थं नमामि रसि
केश्वरम् ॥
रसिकेश्वरी । स्त्री० श्रीराधिकायां
म् ॥
रसितम् । न० रुते ॥ स्तनिते । मेघ
निर्घोषे ॥ त्रि० स्वर्णादिखचिते ।
सुवर्णादिलिप्ते । रसशब्दे । भावे
क्त ॥
रसितवान् । त्रि० आस्वादितवति ॥
रसआस्वादने । क्तवतुप्रत्ययः ॥
उगितश्चेति ङीपि० रसितवती ॥
रसुन । पु० कन्दविशेषे । लशुने ॥
रसेन्द्र । पुं० पारदे । रसानामिन्द्रः ॥
रसोत्तम । पु० मुद्गे । श्रेष्ठरसे ॥
त्रि० तद्वति ॥
रसोद्भवम् । न० हिङ्गुले ॥ त्रि० रस
जाते ॥
रसोन । पुं० लशुने । रसोनकः ॥
रसआस्वादने० चुरादिरदन्त ।
जन्यते । पातकहेतुत्वात् । ऊन
परिहाणे । चुरा० अदन्तः । घुर
च् । घञ् वा । लशुनस्तु रसोनः
स्यादुग्रगन्धो महौषधम् । अरिष्टो
म्लेच्छकन्दश्च यवनेष्टो रसोनकः ॥
अस्योत्पत्तिर्यथा । यदामृतं वै
नतेयो जहार सुरसत्तमात् तदा ततोऽ
पतद्बिन्दुः सरसोनोभवद्भुवि ॥
पञ्चभिश्च रसैर्युक्तो रसेनाम्लेन वर्जि
तः । तस्माद्रसोन इत्युक्तो द्रव्या
णां गुणवेदिभिः ॥ कटुकश्चापि मू
लेषु तिक्तः पत्रेषु संस्थितः ।

न.लैकषायउद्दिष्टोनालायेलक्षण स्मृत ॥ बीजेनु ... र प्रोक्तोर सस्तज्ज्ञावेदिभि. ॥ तस्यभस्मगु णाः। रसोनोष्ट्रष्णोष्ण स्निग्धो णा ' पाचन सर ' । रसेपाकेचक टुकसोष्णोमधुरकोमत: ॥ भग्न सन्धानकृत्कण्ठ्यागुरु पित्तास्र वृद्धिद । बलवर्णकरोमेधाहितोने त्र्योरसायन ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकु क्षिशूलविबन्धगुल्मारुचिकासशोफा न्। दुर्नामकुष्ठानलसादजन्तुसमी रणश्वासकफाश्चहन्ति ॥ मद्यंमां सतथाम्लन्चहिततलशुनसेविताम्। व्यायाममातप रोषमतिनीरपयोगु डम्। रसोनमश्नन्पुरुषस्त्यजेदेत न्निरन्तर ॥

रसोनक । पुं० रसोने ॥स्वार्थेकन् ॥

रसोपलम्। न० मौक्तिके ॥

रसौदनम्। न० पुं० मासरसेनसिक्तौ दने। रसोदनोगुरुर्बल्योबल्योवा तज्वरापह ' ॥

रस्यम्। न० द्रव्ये ॥ रस्यते॰भास्वाद्य ते, रस०। ऋचिवृषिरसिभ्यः कि दितिन: ॥

रस्यम्। न० रक्ते । त्रि० भास्वाद्ये। मधुररसप्रधाने ॥

रस्या । स्त्री० पाठायाम ॥ रास्ना- याम् ॥

रहः। भ० विजने । विविक्ते ॥ रह्य ते। रहिरसुन् ॥ रमन्तेऽत्रवा, र- मेर्देशेहचेत्यसुन्॰हान्तादेशश्च ॥

रह । न० तत्त्वे ॥ रती, गुह्ये ॥ र ह्यते। रहत्यागे। असुन् ॥ यद्वा। रमन्तेऽत्र । रमेर्देशेहचेत्यसुन्हा- न्तादेशश्च ॥

रहस्यम्। त्रि० अभिप्राये । उपनिष- दि ॥ उपासने ॥ अतिगोप्ये ॥ गो पनीयत्व सर्वत्रसमानम् ॥ रहस्यरे महत्त्वंनिषिधायथा । नसर्पस्यास्त्रे श्रोकेतसूनिखानिषनस्य,शेत् । रोमाणिचरहस्यानिनाशिष्टनसदा भजेत् ॥ कृ० रहोभवम् दिगादि त्वाद्यत् ॥

रहस्या । स्त्री० सरिद्विशेषे ॥ पाठा याम् ॥ रास्नायाम् ॥ टाप् ॥

रहित: । त्रि० वर्जिते ॥

रहूगण ' । पुं० पुराणप्रसिद्धेसिन्धुसौ वीरदेशयो॰र्नृपतिविशेषे ॥

रा । स्त्री० दाने ॥ भाख्याने ॥ विभ्रमे ॥

राका । स्त्री० पूर्णेन्दुपूर्णिमायाम् ॥ न दीविशेषे ॥ कच्छूरोगे ॥ नवजात- रज : स्त्रियाम् ॥ रातिशुभम्। रा दाने । कृदाधारार्चिकलिभ्य . क- कृक्ष्योमादिका : कप्रत्यय : । भाकु लकाद्याकाशेत्संज्ञा । संज्ञापूर्वक- विधेरनित्यत्वात्कोत्पतिकृत्नीव ॥

राकिनी । स्त्री० दुर्गायाअनुचरीविशे षे ॥

राक्षस । पुं० कौणपे । क्रव्यादे । आशरे । रात्रिचरे । यातुधाने ॥ रक्षन्त्यस्मात् । रक्षपालने । असुन् । प्रज्ञाद्यण्० राक्षसः । सुपर्णिका । प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यतिवर्तन्तइतिपुंस्त्वम् ॥ विवाहविशेषे । यथा । हत्वाछित्त्वाचभित्त्वाचक्रोशन्तींरुदतीगृहात् । प्रसह्यकन्याहरणराक्षसोविधिरुच्यते ॥ रक्षसइवायम् । अण् । षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ यथा । कोद्रवाशालिमुद्गाश्चपीड्यन्तेवरवर्णिनि । सर्वौषधानिधान्यानिराक्षसेनिष्ठुरा प्रजा ॥

राक्षसिका । स्त्री० राक्षसीसङ्क्रान्तौ ॥

राक्षसी । स्त्री० चण्डायाम् । धनहर्यामौषधौ ॥ कौणप्याम् । राक्षसस्त्रियाम् । दंष्ट्रायाम् । डाढ दाढ० इ० भा० ॥ सायाह्नवेलायाम् ॥ सूर्यसङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । शनौतीक्ष्णमर्क्षे भवेद्राक्षसीसासुखायान्त्यजानांतदामासमेकम् ॥ तामस्याप्रकृतौ ॥ अविहितहिंसाहेतुद्वेषप्रधानाराक्षसीप्रकृति । वैदिकनिषेधातिक्रमेणस्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारिसर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतातामसी हिंसाप्राधान्येनद्वेषप्राबल्याद्राक्षसीत्वमस्याः ॥ रक्षसइयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

राक्षसेन्द्र । पुं० रावणे ॥

राक्षा । स्त्री० लाक्षायाम् । रक्ष्यतेऽनया । रक्ष० । गुरोश्चहलइत्य । प्रज्ञाद्यण् । अजादित्वाट्टाप ॥

राग । पुं० मात्सर्ये ॥ लोहितादिषु ॥ जपाकुसुमादिद्रव्ये ॥ क्लेशादौ ॥ अनुरागे । परस्परप्रीतौ । स्नेहे ॥ तल्लक्षणंयथा । सुखमप्यधिकचित्तसुखत्वंनैवरज्यते । यतस्तुप्रणयोत्कर्षात् सरागइतिकीर्त्यते ॥ इति ॥ सुखानुशयिनि । साधनरहितस्यापि० सर्वंसुखजातीयमेभूयादितिविपर्ययविशेषे । महामोहे ॥ मोहादनुभूयमानसुखमनुशेतेकश्चिच्चित्तवृत्तिविशेषोरागस । सर्वसुखजातीयमेभूयादिति । तच्चदृष्टादृष्टसामग्र्यभावात्सम्पादयितुमशक्यम्० अत सच्चित्तं कलुषीकरोति । यदातु० सुखिषुप्राणिष्वयंमैत्रीभावयेत्० सर्वेप्येतेसुखिनोमदीयाइति० तदातत्सुखंस्वकीयमेवसम्पन्नमितिभावयतस्तत्ररागोनिवर्त्तते । यथास्वस्यराज्यनिवृत्तावपिपुत्रादिराज्यमेवस्वकीयराज्य तद्वत् । निवृत्तेचरागे० वर्षाव्यपायेजलमिवचित्तं प्रसीदति ॥ रज्यतेविषयेषुपुरुषोऽनेनेति व्युत्पत्त्या० कामे । गर्वे । तत्तत्फलतृष्णायाम् ॥ प्राप्तोविषय । क्षयकारणंसत्यपिनक्षीयतामित्येवमा

कारश्चित्तवृत्तिविशेषोरञ्जनात्माराग ॥ सदाकामाभिनिविष्टस्वरूपोभिष्वङ्गोराग . ॥ शोभनाध्यासनिबन्धनोविषयेषुरञ्जनात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषोऽत्यन्ताभिनिवेशरूपोराग : ॥ रागोलिङ्गमबोधस्यचित्तव्यायामभूमिषु । कुत : शाद्वलतातस्ययस्याग्नि : कोटरेतरो ' ॥ रागादय . सन्तुकाममनलङ्गावोपराध्यति । उत्खातदंष्ट्रोरगवद्विद्याकिंकरिष्यतीतिचाचार्य : ॥ सितादीनांविकारविशेषे ॥ यथा । सितामध्वादिमधुरोद्राक्षादाडिमजोरस : । विरलश्चेत्तुक्ततोरागइति ॥ गान्धारादौ ॥ नृपे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ लाक्षादौ ॥ रक्तिमस्त्विषि ॥ रञ्जने ॥ गानशास्त्रीयरागेषु ॥ यथा । भरतमते॰ हनुमन्मतेचराग : षड्विध ' । तेषांनामानियथा । भैरव : १ कौशिक ' २ हिन्दोल : ३ दीपक . ४ श्रीराग : ५ मेघ : । हनुमद्भरतयोर्मतेप्रत्येकमेषांपञ्चरागिण्य सोमेश्वरकलानाथयोर्मतेप्रत्येकमेतेषांषड्रागिण्य : । एतेषांप्रत्येकमष्टौपुत्रा : एकैकापुत्रभार्याच ॥ कलानाथसोमेश्वरमतेषड्रागा यथा । श्रीराग ' १ वसन्त : २ पंचम : ३ भैरव : ४ मेघ : ५ नटनारायण : ६ । इतिनानासङ्गीतशास्त्रम् ॥ अथरागस्यव्युत्पत्तिसङ्ख्यास्थानानि । येस्तुचेतांसिरञ्यन्तेजगत्त्रितयवर्त्तिनाम् । तेराग इतिकथ्यन्तेमुनिभिर्भरतादिभि . ॥ गोपीभिर्गीतमारब्धमेकैकंकृष्णसन्निधौ । तेनजातानिरागाणांसहस्राणितुषोडश ॥ रागेषुतेषुषड्विंशद्रागाजगतिविश्रुता' ॥ कालक्रमेणतत्रापिकासएवतुदृश्यते ॥ केचिदद्यितेरागा : सर्वसङ्गीतिनिश्चितम । मेरोरुत्तरत : पूर्वेपश्चिमेदक्षिणेतथा ॥ समुद्रकण्ठेयेदेशास्तत्रामीषांप्रचारणा । तथाच । अङ्गवङ्गकलिङ्गतैलिङ्गभूलिङ्गहावङ्गसुरङ्गपूपलङ्गखेलङ्गसौवीरकीरकाश्मीरनाभीरनाहीरसिन्धुजालन्धरमगमगधनिषधमलयहीहयगजाह्वयमालवजालवमकमरुचोलोत्कलकुन्तलसिंहलहरिकेलकेरलकोशलमणिवालमल्लभल्लसौविदल्लवातकिञ्जातगुर्जरातगुञ्जरकांजरगौडद्रविडोड्रान्तर्वेदिकाद्वीपाञ्चालसौराष्ट्रशबरलोहावरवशकोकशवरूपकामरूपहरिगर्भविदर्भदुर्मटवाटकोकटदेवङ्गनटङ्गननाटभोटकवाटकरहाटकर्णाटकुन्तिकावन्तिककनकाङ्गकान्यकुब्जभोजकाम्बोजतोजतुखारविहारवलिहारराजगेहविदेहवाह्लीकचञ्चरीकाभी

गन्तानन्तादिदेशेषु रागा प्रचरन्ती
ति । यस्यश्रवणमात्रेणरञ्ज्यन्ते स
कला : प्रजा : । सर्वानुरञ्जनाद्धेतो
स्तेनरागइतिस्मृत ॥ अथरागा :
। आदौमालवरागेन्द्रस्ततोमल्लारसं
ज्ञित : । श्रीरामस्ततत : पश्चाद्वस
न्तस्तदनन्तरम् ॥ हिन्दोलश्चाथक
र्णाटएतेरागा : षडेवतु । षट्त्रिं
शद्रागिणीतत्क्रमश : कथितामया
॥ धानसीमासीचैवरामकोरीच
सिन्धुडा । आशावरीभैरवीचमाल
वस्यप्रिया इमा : ६ । वेलावलीपू
रवीचकानडामाधवीतथा । कोडा
केदारिकाचापिमल्लारदयिता इमा :
६ ॥ गान्धारीशुभगाचैवगौरीकौमा
रिकातथा । वेलोयारीचवैरागीश्री
रागस्यप्रिया इमा . ॥ ६ ॥ तुडीचप
ञ्चमीचैवललितापठमञ्जरी । गुर्ज्ज
रीचविभाषाचवसन्तस्यप्रियाइमा '
६ ॥ मायूरीदीपिकाचैवदेशकारीचपा
हिडा । वराडीमोरहाटीचहिन्दोल
स्यप्रियाइमा ६ ॥ नाटिकाचाथभू
पालीरामकेलीगडातथा । कामो
दाचापिकल्याणीकर्णाटस्यप्रियाइ
मा ' ६ । ३६ ॥ अथकालनियम :
। विभाषाललिताचैवकामोदीपठ
मञ्जरी । रामकीरीरामकेलीवेलोया
रीचगुर्ज्जरी देशकारीचशुभगा
पञ्चमीचगडातुडी । भैरवीचाथकौ

मारीरागिण्योदशपञ्चच ॥ एता '
पूर्वाह्णकालेतुगीयन्ते गायनोत्तमै.
। वराडीमायूरीकोडावैरागीचाथ-
धानुषी ॥ वेलावलीमोरहाटीसमे
तारागयोषित : । गेयामध्याह्नका
लेतुयथाभरतभाषितम् ॥ गान्धारी
दीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा ।
कानडाशावरीचैवगौरीकेदारपाहि
डा ॥ मायूरीमालसीनाटीभूपाली
सिन्धुडातथा । सायाह्नेताश्चरा-
गिण्य : प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥ पुरु-
षावस्तुभूषाढ्यारागास्ते मालवादय
। प्रदोषेचापराह्णे चरजन्यागान-
गोचरा . ॥ दशदण्डात्पररात्रौस
र्वेषागानमीरितम् । मेघमल्लाररा-
गस्यगानवर्षासुसर्वदा ॥ श्रीपञ्च-
मींसमारभ्ययावज्जन्मोत्सवहरे ।
तावद्वसन्तरागस्यगानमुक्त मनीषि
भि . ॥ शक्रोत्थानसमारभ्ययावद्दु
र्गामहोत्सवम् । गीयतेतद्बुधैर्नित्य
मालसीसामनोहरा ॥ सर्वेषामिह
रागाणारागिणीनाञ्चसर्वश । र-
ङ्गभूमौनृपाज्ञायाकालदोषोनविद्य
ते ॥ रागस्यालापयेदादौतत्पत्नी
स्तदनन्तरम् । नान्यपत्नीप्रगातव्या
नृपाज्ञायांनदूषणम् ॥ रागा षडथ
रागिण्य षट्त्रिंशच्चारुविग्रहा
आगताब्रह्मसदनात्ब्रह्माणसमुपास
ते ॥ अथध्यानम् । नितम्बिनीचु ।

राग

म्बितवक्त्रपद्म शुकद्युति कुण्ड
लवान्प्रमत्त । रुङ्गीतशालीप्रविश
न्प्रदेशेमालाधरोमालवरागराज
॥ १ ॥ नीलोत्पलकर्णयुगेवहन्ती
श्यामासुकेशीचसुमध्यभागा । ईष-
त्सहासाम्बुजरम्यवक्त्रासाधानसीप-
ञ्चसुचारुनेत्रा ॥ १ ॥ करेयुताभ्या
म्बुजयुग्मरम्याद्भुतस्ततस्वाद्यविलोक
यन्ती । कण्ठस्फुरन्मौक्तिकरत्नहा
रासामालसीसङ्कथिताविचित्रा॥२॥
प्रतप्तचामीकरचारुवक्त्राकर्णावतंस
कमलवहन्ती । पीयूषधनु' पुष्पश
रैर्दधानाचन्द्राननारामकिरीप्रदि-
ष्टा ॥ ३ ॥ महेन्द्रनीलद्युतिर
म्बुजाक्षीप्रवादयन्तीकपिलाशयन्त-
म् । विचित्ररत्नाभरणासुकेशी-
सासिन्धुडाकान्तसमीपसस्था ॥ ४
॥ जवाप्रसूनद्युतिबिम्बवक्त्रास
दम्बुपद्मकरयोर्दधाना । क्षौमां
शुकाच्छादितगात्रयष्टिरास्यावरीरङ्ग
कलाविदग्धा ॥ ५ ॥ सरोवरस्था
स्फटिकस्यमन्दिरेसरोरुहै' शङ्कर
मर्चयन्ती । तालप्रयोगप्रतिरङ्गगी
तै गौरीतनुर्भैरविकारतीयम् ॥
६ ॥ अथमल्लार : । विहारशीलो
तिसुकान्तिदेहः कान्ताप्रियोधार्मि
कशीलयुक्त : । कामातुर' पिङ्गल
नेत्रयुग्मोमल्लाररागः प्रियकृत्सु
वेश : ॥ २ ॥ सङ्केतितोत्फुल्ल

राग

तानिकुञ्जे क्लृप्तस्थिति कान्तसमा
गमाय । वेलावलीचम्पककर्णोत्पलिनी
सावालाविचित्राभरणानिरुक्ता ॥
१ ॥ रहः सुकान्तस्थिरमानपच
रम्य वहन्तीकुचकुम्भयुग्मे । दूर्वाद
लश्यामतनु सकामापुरातनै
सापुरवीनिरुक्ता ॥ २ ॥ अशोक
वृक्षस्थतलेविषण्णाविवियोगिनीबाष्प
कणाश्चिताङ्गी । विभूषिताङ्गीजटि
लैश्ववालासाकानडाहेमललेवतन्वी
॥ ३ ॥ सद्गुच्छसङ्गुच्छगलेदधानाप्र
सूनमालाद्यितेनवाला । गौरीस्व
कान्ता ननचुम्बितास्यात्सासुन्दरी
माधविकानिकुञ्जे ॥ ४ ॥ सुकण्ठ
पीवादयतिस्वभर्तुर्गानाथमभ्यस्य
तिसम्मुखेन । सदैवतालाविहि
ताचमाला कोडाकलातानवतीम
तासा ॥ ५ ॥ ज्योत्स्नासमुत्पीर्णव
तीसुदेहाकिंशप्रवालस्मितवारिबि
न्दु' । निष्पीडयन्तीतिमिरांशु
कान्तं कैदारिकारक्तपयोधरश्री' ॥
६ ॥ अथश्रीराग : । लीलावतारेण
वनान्तराणिचिन्वन्प्रसूनानिवधूस
हाय । विलासवेशोद्युतिदिव्यमू
र्त्तिः श्रीरागएषप्रथितः पृथिव्या
म् ॥ २ ॥ सध्यासुकोलेटृष्मध्यदे
शेप्रवादयन्तीहपिनाकयन्त्रम् । धा
राधराधातुविचित्रिताङ्गीगाम्भारि
कागम्भसुज' निधत्ते ॥ १ ॥ रस

राग '

नथामुबिचारितकौतुक विदधतीक विकौविदकौतुकम् । सुकविताम्ट तभावनतत्पराभगवतीसुभगासमु द्भूता ॥ २ ॥ पुष्पोद्यानेसाद्भुमा कोकलापैः क्रीडन्त्येवं कोकिला काकलीषु । रामाश्यामासङ्गुणा नाम्नसौमागौरीगौरीगैरवालोक दिष्टा ॥ ३ ॥ अट्टालिकायांस्फुट कौमुदीभि प्रकाशितायारजनीवि हारम् । चकारकान्तेनसम वसन्ती कौमारिकाकामकलावहन्ती॥ ४ ॥ गौरीपादाम्भोजमभ्यर्चयन्तीगन्धोद्धृ त गन्धमाल्यं दधाना । नानारत्नो पायनैर्भक्तिभावैर्लोयारीकथ्य तेवाल्लिकेयम् ॥ ५ ॥ उल्लासयन्ती धम्मिल्लरह : स्थान् प्राणवल्लभुना । मालतीकुसुमस्रग्भिर्वैरागौरागि णीस्मृता ॥ ६ ॥ अथवसन्त . । चूताङ्कुरैर्या बकुलावत सोविघूर्ण मानालकानेचपद्म : । पीताम्बर : काञ्चनचारुदेहोवसन्तरागोयुवती प्रियश्च ॥ ४ सुनृत्यमानातिसुशी लयुक्तामुक्तालताकल्पितहारयष्टि. । चूताङ्कुरंपाणियुगेवहन्तीजवा सकाक्रीतुडिकेरितेयम् १ ॥ स ङ्गीतगोष्ठीषु गरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदायै : । खर्व्वङ्घिनीनू पुरपादपद्मासापञ्चमीपञ्चमवेदवेत्री ॥ २ ॥ उरसिकैशचयस्तुसारंविद

राग .

धतीश्रयनीत्थितचारुवेशम् । विलु लिताल कवल्लिकशाङ्गीभासुराललि ताकथितावुधै : ॥ ३ ॥ सखीक लापै : परिहासमानावियोगिनी कान्तवियोगदेहा । पीनस्तनीचैव धराप्रसुप्ताश्यामासुकेशीपठमञ्ज रीयम् ॥ ४ कर्णोत्पलालम्बिमधु व्रतालीशृणोतिसामञ्जुलकूजिता नि । कान्तान्तिकगन्तुमना प्रदो षे सागुर्ज्जरीवेशकलोचिताङ्गी ॥ ५ ॥ अध्यापयन्तीनिजशिष्यवृन्द संगीतशास्त्राणिविवेचनाभि ॥ म नोहराहारलताभिरामासमस्तभा षाकुशलाविशेषा ॥ ६ ॥ अथहिन्डो ल ' । हासाभिलासेनपतन्पृथि व्यामुत्थापितस्तत्क्षणमालिवृन्दै : । उल्लोलस गीतरसैर्विदग्धोहिन्डो लराग . कथितोरसज्ञै . ॥ ५ मयूरकं काश्रवणोल्लसन्तीमयूरिकान्त्यतत किरन्ती । मयूरकांतीवसितिं दधा नामायूरिकासङ्कथितागुणज्ञै.॥ १ ॥ प्रदोषकालेरहसम्प्रविष्टाप्रदीपह- स्तारुणगात्रवस्त्रा । सीमन्तसिन्दू- रविराजमानासुरत्नमालाकिलदी- पिकेयम् ॥ २ ॥ सावसखीभिर्वि जनेवसन्तीविचित्रवस्त्रोजनितस्मस ङ्गा । निरीक्ष्यमाणानन्दर्प्पणाया सादेशकारीकथितागुणज्ञै : ॥ ३ ॥ भस्त्रदधानाचरणारविन्दं निषेधय

राग .

स्तीपरदेशयानम् । प्रकामदाम्पत्य सुखेनिमग्नासापाहिडासङ्कथिता- कवीन्द्रै ॥ ४ ॥ कर्णे दधानासुर- पुष्पयुग्मं स्फुरत्सुवर्णोज्ज्वमनोहरा- ङ्गी । स्मेराननाचारुविलोलनेत्रा वराङ्गनेयंकथितावडारी ॥ ५ ॥ उ त्पन्नमात्रे प्रथमापराधेमानंपुन. क र्तुंमनाश्चिरेण । ऋजुस्वभावान्नि- यतस्तत्स्त्रीसामोरवाटोवठकेलिक- ष्टा । ६ ॥ अथकर्णाट : । कृपाण- पाणिस्तुरगाधिरूढोमयूरकण्ठाति- सुकण्ठकान्ति . । स्फुरत्सितश्नि ग्धरस : प्रशान्त कर्णाटरागोऽव- रितालवर्णः . ॥ ६ ॥ चिरनटस्त्री- शुभरङ्गमध्ये सम्प्रार्थयन्तीनटिनंवस न्तम् । सुगीततालेषुकृतावधाना- नटीषुनाटीपरिधानदेहा ॥ १ ॥ स्वनाम्नकपुष्पलतादिरूढाव्वसन्मुखो सर्वमुदवहन्ती । स्वनानिशब्दिता नोतिमुग्धाभूपालिकासास्वलदु त्तरीया ॥ २ ॥ अध्यापयन्तीशुक सारसारी : श्रीरामरामेतिसुवेशल क्ष्मी । वामस्तनोर्द्धस्खलितांशुक श्री ' श्रीरामकेलीकथिताकवीन्द्रे ' ॥ ३ ॥ विशेषवैदग्ध्यवतीसमस्ता न्कलाविलासेनविमोहयन्ती । इ ष्टन्नितम्बापरिपुष्टदेहावडाप्रलम्बस्त नभारनम्या ॥ ४ ॥ भर्तु : सम पाश्वविसन्तरस्त्रीपयेधिश्वदेवसरो

राग :

रुहाणि । विचिन्वतीसौरभमोद मानाकामोदरागिण्युदिताशुणज्ञैः ॥ ५ व्याधूतानटनृत्यपरिश्रमेण वालालीलाभि . मुदतीकृतादरा । नटीनाकल्याणीकलयतिमत्त सीएणप्रस्थानसुखरिताकिङ्कणीक लापम् ॥ ६ ॥ अथरागरागिणीना भावनिरूपणम् । मालव . श्रीश्च हिल्लोलीमल्लारस्तदनन्तरम् । गाय न्तिगायकाधीरसानन्देनचतुष्टय- म् ॥ वसन्तराग कर्णाटोश्रीश्वैरीभव त . क्रमात् ॥ धानसीमालसीचैव भैरवीमाधवीतथा ॥ सुभगापञ्चमी नाटीवेलोयारीचगुर्जरी । कामो दाचापिकल्याणीकोडाकेदारिका तुडी ॥ कौमारीमायुरीचैवदेशका रीचसिन्धुडा । रामकेलीचभूपाली रागिण्यश्चेतिविंशति : ॥ आनन्दा- माकृतिप्रेक्षागोयन्तगानकोविदैः ' । पूरवीकानडागौरीरामकीरी- चदीपिका ॥ आशावरीविभाषाच वडारीचगडातथा । एतास्वनवरा गिण्योवीराश्रेगानमुत्तमम् ॥ वेला वलीचगान्धारीललितापठमञ्जरी । वैरागिरागिणीचापिमोरवाटीच- पाहिडा ॥ करुणाशाविज्ञानीया तुसप्तैतारागोषित : ॥ रागेण रसभागेनषट्त्रिंशत्रागिणीषु च । करुणानन्दवीरेषुश्रापमार्थमत

प्रथम्। इतिसंगीतदामोदरेशिव नारदसंवादे १।३ अध्यायौ॥ रञ्जनम्। रञ्ज० भावेघञ्॥ रज्यतेऽनेनेतिवा। अकर्त्तरिचकारकेस ञ्ज्ञायामितिघञ्। घञिचभावकरणयोरितिरञ्जेर्नलोप.॥

रागचूर्ण:। पु० दन्तधावने। खदिरे॥ मकरध्वजे। कन्दर्पे॥ लाक्षारसे॥ फल्गुचूर्णे। गुलाल०इ०भा०॥ सिन्दूरे॥

रागच्छन्न.। पु० कामदेवे॥ त्रि०रागेणच्छन्ने॥

रागद। पुं० तेरणीक्षुपे॥ त्रि०रागदातरि॥

रागदालि। पुं० मसूरे॥

रागपट्ट.। पु० कामादिषु॥ कामसमत्सरश्चैवस्पृहाहृष्यातथैवच। लोभमायाचदम्भश्चरागपट्टइतीरित॥

रागपुष्प। पु० बन्धूके रक्ताम्लाने॥

रागपुष्पी। स्त्री० जवायाम्॥

रागप्रसव.। पु० बन्धूके॥ रक्ताम्लाने॥

रागबन्धी। त्रि० रागप्रवर्त्तके॥

रागयुक्। पुं० माणिक्ये॥

रागरज्जु'। पु० कामदेवे॥

रागलता। स्त्री० रत्याम्। कामप्रियायाम्॥

रागवृन्त'। पुं० कामदेवे॥

रागषाडव:। पुं० दाडिमद्राक्षायुक्तमुद्गयूषे॥

रागसूत्रम् न० तुलासूत्रे॥ पट्टसूत्रे॥

रागाङ्गी। स्त्री०)

रागाढ्या। स्त्री०) मञ्जिष्ठायाम्॥

रागात्। त्रि० आमादत्त्वादानशीले॥

रागाशनि'। पुं० बुद्धे॥

रागिणी। स्त्री० विदग्धायानार्याम्॥ मेनकायाज्येष्ठकन्यायाम्॥ जयश्रीनाम्न्यालक्ष्म्याम्॥ षड्रागाणांस्त्रिषु॥ तास्त्वहनुमन्मतेभरतमतेचत्रिंशत्प्रकारा'॥ सोमेश्वरमतेकल्लिनाथमतेचषट्त्रिंशत्प्रकारा। आसांविवरणंरागशब्देद्रष्टव्यम्॥

रागी। त्रि०कामाद्याकुलचित्ते। कामुके। रञ्जकरि। अनुरक्ते॥ रागिणोदेहजश्लोकिसदेशासुरमानुषा'॥ यथोक्तभागवतेव्यासेन। रागीविष्णु: शिवोरागी ब्रह्मापिरागसंयुत:। रागवानपिचातुर्याद्विरक्तइवलक्ष्यतइति॥ रञ्ज: सम्पृचानुरुधेतिचघिनुण्॥ तृणधान्यविशेषे। लाङ्गली। बहुतरकणिशे। गुच्छकणिशे॥

राङ्०ग०। त्रि० समर्थे॥ राघति। राघृसामर्थ्येक्विप्॥

राघव.। पु० रघुवंशे॥ श्रीरामे॥

पुराणप्रसिद्धेषुश्चमेऽशामीने ॥ यथा । अस्तिमत्स्यस्तिमिर्नामशतयोजन विस्तृत: । तिमिङ्गिलस्तद्गिलोपित द्गिलोप्यस्तिराघव . ॥ इति ॥ब्रह्मा ण्डाभिमानिनि ॥ रङ्कुतिनाशगच्छ तीतिरघुरन्नमय ' कोश . । तत्रवि दित: । श्रण् ॥

राघवायण' । पुं॰ रामायणे ॥ यथा । सेतिहासपुराणानिराघवायणभा रतम् । समाप्तिरहितान्येवसन्तिता निश्रुतानिते ॥ इत्यग्निपुराणम् ॥

राङ्कल : । पुं॰ द्रुमकण्टके ॥

राङ्कवम् । न॰ मृगरोमजेवस्त्रे ॥ रङ्कौ भवम् । रङ्कोरमनुष्येण्चेत्यण् मृगरोमजइत्यत्रमृगशब्देनपशुमात्र ग्राह्यम् । तेनकम्बलाद्यपिराङ्कवम् ॥ पुं॰ शवि ॥ रङ्को॰देशविशेषेभ व ' । पूर्ववात्वण् ॥

राङ्कवक . । पुं॰ मनुष्ये ॥ रङ्कौभव : । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ॥

राङ्कवायण: । त्रि॰ राङ्कवार्थे ॥ रङ्कौ भव: । रङ्कोरमनुष्येण्चेतिष्फक् ॥

राङ्गणम् । न॰ रङ्गन्॰इ॰गी॰भा॰ प्र॰ पुष्पविशेषे ॥

राट्॰ड् । पुं॰ राजनि ॥ राजते । रा जृदीप्तौ ॥ सत्सूद्विषेतिक्विप्

राजकम् । न॰ नृपवृन्दे ॥ राज्ञांसमूह: । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपु त्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ पुं॰ राजनि ।

राजकदम्ब . । पुं॰ कदम्बविशेषे ॥

राजकन्या । स्त्री॰ केविकापुष्पे । भू पसुतायाम् ॥

राजकर्कटी । स्त्री॰ चीनाकर्कट्याम् ॥

राजकशेरु : । पुं॰ भ॰ जलजकन्दविशे षे ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥

राजकीय : । त्रि॰ राजसम्बन्धिवस्तु- नि ॥ राज्ञइदम् । राज्ञ : कचेति छ . ककारोन्तादेश ' ॥

राजकुमार : । पुं॰ राजपुत्रे ॥

राजकूष्माण्ड ' । पुं॰ वार्त्ताक्याम् ॥

राजकोशातकी ॥ स्त्री॰ धामार्गवे । तोरञ्जो॰इ॰ भा॰प्र॰ फलशाकेरा जकोशातकीशीतामधुराकफवात ला । पित्तघ्नीदीपनीश्वासज्वरका सकृमिप्रणुत् ॥

राजक्षवक : । पुं॰ सर्षपे ॥

राजखर्जूरी । स्त्री॰ श्रेष्ठखर्जूर्य्याम् । पिण्डखर्जूरिकायाम् । राजपिण्डा याम् । नृपप्रियायाम् ॥

राजगामि । त्रि॰ राजसम्बन्धिनि ॥

राजगिरि ' । पुं॰ शाकप्रभेदे । राजा द्रौ । राजशाकिन्याम ॥

राजगुह्यम् । न॰ सर्वेषागुह्यानांरा ज्ञि॥गुह्यानांराजा।राजदन्तादि॥

राजगृहम् । न॰ । तीर्थविशेषे ॥

राजग्रीव: । पुं॰ मत्स्यविशेषे ॥ मद्गु रभेदे ॥

राजघ: । त्रि॰ तीक्ष्णे ॥ राजहन्तरि ॥

राजानं हन्ति । हन् + । राजघ उप-
सङ्ख्यानात् टक् ॥ टिलोपोऽपत्वश्च
निपात्यते ॥

राजचिह्नम् । न० नृपाणां सूचकील
क्षणविशेषे ॥ चिह्नानां राजा । रा
जदन्तादिः ॥

राजचिह्नकम् । न० उपस्थे ॥ चिह्ना
नां स्त्रीपुंविभाजकानां राजा ॥

राजजम्बूः । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥
जम्बूप्रभेदे । फलेन्द्रे । फरेंदा०
इ० भा० । राजजम्बूफलं स्वादु वि
ष्टम्भि गुरु रोचनम् ॥ जम्बूनां रा
जा ॥ राजदन्तादिः ॥

राजतम् । न० रजते ॥ त्रि० रज
तनिर्मिते । रूप्यमये ॥ रजतस्य वि
कारः । प्राणिरजतादिभ्योऽञि
त्यञ् ॥

राजतरुः । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥
आरग्वधे ॥

राजतरुणी । स्त्री० पुष्पविशेषे । महा
सहायाम् । वर्णपुष्पे । अम्लाने
। सुपुष्पे । सुवर्णपुष्पे ॥

राजता । स्त्री० राजत्वे ॥

राजताल । पुं० स्वनामख्यातपा
दपे ॥ गुवाके ॥

राजतैमिषः । पुं० नाटाम्रे ॥ सु
खाशे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

राजदण्ड । पुं० राजशासने ॥

राजदन्तः । पुं० अग्रेदन्तपङ्क्तिस्थ
मध्यदन्तयुग्मे ॥ दन्तानां राजा ।
राजदन्तादिषु परम् ॥ उपरिस्थे
चोभयमध्यवर्त्तिदन्तद्वये ॥ यथा ।
राजदन्तौ तु मध्यस्थावुपरिस्थौ चिकौ
क्वचिदिति हेमचन्द्रः ॥

राजदेशीय । पुं० राजकल्पे । राज
देश्ये ॥ ईषदूनो राजा । ईषदसमा
प्तौ कल्पप्देश्यदेशीयरः ॥

राजधस्तूरकः । पुं० वृहद्धस्तूरे । रा
जधूर्त्ते । महाशठे ॥

राजधर्म्मः । पुं० राज्ञां कर्त्तव्यकर्म्म-
णि ॥ स च मनुस्मृतेः सप्तमाध्याये ।
कालीपुराणस्य ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अ-
ध्याययोः महाभारतस्य शान्तिपर्व-
णि पद्मपुराणस्य स्वर्गखण्डे ॥ १३८ ॥
अध्याये च द्रष्टव्यः ॥

राजधानकम् । न० राजपुरे ॥ (*) ॥

राजधानी । स्त्री० कोट्टे । राजपुरे ।
स्कन्धावारे ॥ धीयतेऽस्याम् । इति ।
धानी । करणाधिकरणयोश्चेत्यधि-
करणे ल्युट् । ङीप् । राज्ञां धानी ॥

राजधान्यम् । न० श्यामाके ॥

राजधूस्तूरकः । पुं० वृहद्धूस्तूरे ॥
राजधूर्त्ते । महाशठे । मिश्रवर्णपु
ष्पके । भ्रान्ते । राजस्वर्णे ॥

राजा । पुं० प्रभौ ॥ क्षत्रिये ॥ मृगा-
ङ्के । रजनीपतौ ॥ यक्षे ॥ शक्रे ॥
नृपे । पार्थिवे । राज्याभिषिक्त क्ष
त्रिये ॥ अभिषिक्तजनपदपुरपाल-

राजा

विष्टपुरुषश्रेष्ठे । स्वाभूति । भूपे ।
प्रणताशेषसामन्ते ॥ अराजकेहि
लोकेस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्र
भुः ॥ अस्य व्युत्पत्तिर्विष्णुपुराणे
यथा । महताराजराज्येन पृथुर्वैन्य.
प्रतापवान् । सोभिषिक्तोमहातेजा
विधिवद्धर्मकोविदैः ॥ पित्राऽपर
ञ्जितास्तस्यप्रजास्तेनानुरञ्जिताः
अनुरागात्ततस्तस्य नामराजेत्यभा
षतेति ॥ राजकर्त्तव्यकर्माणियथा
मदालसोवाच । वत्सराज्याभिषिक्ते
नप्रजारञ्जनमादितः । कर्त्तव्यमवि
रोधेनस्वधर्मस्य महीभृता ॥ अविरो
धेन धर्मशास्त्राविरोधेन । व्यस
नानिपरित्यज्य सप्तमूलहराणिवै ।
आत्मारिपुभ्यः संरक्ष्योबहिर्मन्त्रवि
निर्गमात् ॥ अष्टधानाशमाप्नोति
स्वचक्रस्यन्दनाद्यथा । तथाराजाप्य
सन्दिग्धं बहिर्मन्त्रविनिर्गमात् ॥
दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यान्रिदो
षतः । चरैश्चरास्तथाशत्रोरन्वेष्ट
व्याः प्रयत्नतः ॥ विश्वासोनतुक
र्त्तव्योराज्ञामित्राप्तबन्धुषु । का
र्ययोगादमित्रेषु विश्वसीतनराधिपः
॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञेनषाड्गुण्यविदि
तात्मना । भवितव्यं नरेन्द्रेण नका
मवशवर्त्तिना ॥ प्रागात्मामन्त्रिण-
श्चैव ततोभृत्यामहीभृता । जेयाश्चा

राजा

न्तरपौराविरुद्धा ततोरिभिः ॥
यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजि-
गीषते । सोऽजितात्माजितामा-
त्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ॥ तस्मात्
कामादयः पूर्वं जेयाः पृथ्वमहीभृ-
ता । तज्जये हि जयोराज्ञोराजानश्य
तितैर्जितः ॥ कामः क्रोधश्चलोभ
श्चमदोमानस्तथैवच । हर्षश्चशत्रवो
ह्येतेनाशाय कुमहीभृताम् ॥ का-
मप्रसक्तमात्मानं स्मृत्वापाण्डुं निपा
तितम् । निवर्त्तयेत्तथाक्रोधादनु
ह्रादंहतात्मजम् ॥ हतमैलंतथालो
भान्मदाद्वेनं द्विजैर्हतम् । मानादना
युषः पुत्रं हतंहर्षात्पुरञ्जयम् ॥
एभिर्जितैर्जितंसर्वंमरुत्तेनमहात्म-
ना । स्मृत्वाविवर्जयेदेतान्षड्दो
षांश्चमहीपतिः ॥ काककोकिल-
भृङ्गाणांबकव्यालशिखण्डिनाम् ।
हंसानांलोहकुक्कुटानांशिक्षेतचरित-
नृपः ॥ काकात् सर्वशङ्किता । को
किलात् माधुर्यम् । भृङ्गात् अपी
डयाऽर्थादानम् । बकात् शत्रुपक्ष
एकाग्रताम् । व्यालात् दुरुपस
र्पित्वम् । शिखण्डिनः चित्रता-
म् सर्पग्रहणायमूकताम् राजा-
वात्मगोपनञ्च । हंसात् सारग्राहि-
त्वम् । लोहकुक्कुटात् सन्धानम् ॥ को
शिकात्क्रियांकुर्याद्विपक्षेमनुजेश्व
रः । चेष्टांपिपीलिकानाञ्चकालेभू

प. प्रदर्शयेत् ॥ कौशिकस्य • उलूकस्यरात्रौकाकावस्कन्दनम् पिपीलिकानाम् • सैनावहुत्त्वसंभक्षणञ्च ॥ ज्ञेयाग्निविस्फुलिङ्गानांवीजचेष्टावशाल्मले ' । चन्द्रसूर्यस्वरूपश्चनीत्यर्थे पृथिवीक्षिता ॥ अग्निविस्फुलिङ्गात् • दूराद्दाह' । वीजात् • महद्दृष निष्पादनम् । उष्णकाले • चन्द्र सुखदायी • शीतकालेन । एवं सूर्यं शीतेसुखदायीउष्णकालेनएव कालानुसारेणसुखदुःखदातृत्वम् ॥ वधकात्पञ्चसरभशूलिन्यागुर्विणीस्तनात् । प्रजान्नृपेणचादेयातथाचण्डालयोषित ' ॥ वधकात् निर्घृणत्वम् । पद्मात् • कण्टकगोपनम् स्मितमुखताच । सरभात् • कृत्वापिमहत्कर्मोद्रेक . । यथासरभोऽष्टापद परोन्नतिं न सहते । शूलिन्याआर्तिस्थापनम् । गुर्विण्या . स्तनात्कालेर्थान्दानम् । चण्डालयोषित्शौनिकी • छागशिरोदर्शयित्वा अन्यद्विक्रीणाति ॥ शक्रार्कयमसोमानांतद्वद्वायोर्महीपति . । रूपाणिपञ्चकुर्वीतमहीपालनकर्मणि ॥ यथेन्द्रश्चतुरोमासान् वार्योघैर्वभूतलम । आप्याययेत् तथालोकान् परिचारैर्महीपति . ॥ परिचारैरर्थदानादिभि . ॥ मासानष्टौयथासूर्यस्तोय हरतिरश्मिभि : । सूर्यैर्णवाभ्युपायेनतथाशुल्कादिनान्नृप . ॥ यथायम . प्रियद्वेष्यौप्राप्तेकालेनियच्छति । तथा प्रियाप्रियौराजादुष्टादुष्टेसमोभवेत् ॥ पूर्णेन्दुमालोक्ययथाप्रीतिमान् जायतेनर । एवं यत्रप्रजा सर्वा निर्वृतास्तच्छशिव्रतम् ॥ मरुत सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा । एवं चरेन्नृपश्चारै पौरामात्यारिबन्धुषु ॥ नलोभार्थैर्नकामार्थैर्नार्थार्थैर्यस्यमानसम् । पदार्थैः कृष्यते धर्मात् सराजास्वर्गमृच्छति ॥ लोभादिप्रयोजनै ' । उत्पथग्राहिणो मूढान् स्वधर्माच्चलितान्नरान् । य . करोतिनिजेधर्मे सराजास्वर्गमृच्छति ॥ उत्पथग्राहिण पापिन ॥ वर्णधर्मानसीदन्तियस्यराष्ट्रे तथाश्रमा । राजन्स्तस्यसुखतातपरत्रेहचशाश्वतम् ॥ एतद्राज्ञ परं कृत्यं तथैतद्वृद्धिकारणम् । स्वधर्मस्थापनं नॄणाचाल्यतेनकुबुद्धिभि ॥ पालनेनैवभूत्यानां कृतकृत्योमहीपति . । सम्यकपालयिताभाग धर्मस्याप्नोतिवैयत ॥ एवमाचरतेराजाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे . । ससुखीविहरत्येषशक्रस्यैतिसलोकताम् ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणेमदालसोपाख्यानाध्याय : ॥ राजते । राज् • । कनिन्युवृषीतिकनिन् ॥

द्दीप्तिमति ॥ उत्तरपदे चेत् श्रेष्ठार्थ वाचक ॥

राजनम् । न० सामविशेषे ॥ त्रि० राज्ञ : शूद्रायामुत्पन्ने ॥ राज्ञोऽपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञो जातावेवेतिवार्त्तिकात् शूद्रायामुत्पन्ने क्षत्रियजातित्वाभावाद्यत् । अन्निति प्रकृतिभाव : ॥

राजनामा । पुं० पटोले ॥

राजनीति : । स्त्री० नीतिशास्त्रे । राजवृत्तौ ॥ पश्चान्यत्र नीतिराजनीतिश्च ॥

राजनीलम् । न० मरकतमणौ ॥

राजन्य : । पुं० क्षत्रिये ॥ यज्ञविधिबोधितानि कर्माणि यथा । राजन्यानाञ्च सहस्र संख्या भूमिशासनम् । अत्राग्रनीवयिनिगृह्णत शूद्रवत्तमथाग्रयेदिति ॥ अज्ञनिषिद्धकर्माणि यथा । राजन्यानां करादानविनाबेवाह्निकस्य । प्रतिग्रह : सनिद्योअपरत्रचासुखप्रद : ॥ युद्धेपलायनञ्चैवतथाकातरतार्थिषु । अपालनं प्रजानाञ्च दानेधर्मेविरक्तता । धनविद्यास्वराष्ट्रस्वज्ञानानामनादर : । धनाढ्यानामसन्मानतीर्थकर्मानवेक्षणाम् ॥ भृत्यानाञ्चपरीक्षासीनिषिद्ध : क्षत्रजन्मनामिति ॥ राज्ञोपत्यम् । राजश्वशुराद्यत् । राज्ञोजातावेव । येषाभावकर्मणो रितिप्रकृत्या ॥ राजपुत्रे ॥ वह्नौ ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ राजति । राज् । राजेरन्य : ॥

राजन्यकम् । न० क्षत्रियसमूहे ॥ राजन्यानांक्षत्रियाणांसमूह । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्येतिवुञ् । प्रकृत्याअवीराजन्यमनुष्ययुवान : ॥ पुं० राजन्यादेशे ॥ राजन्यानांविषयोदेश : । राजन्यादिभ्योवुञ् ॥

राजन्यबन्धु : । पुं० दुष्टक्षत्रपतौ । राजाभासे ॥ राजन्यावन्धवोऽस्य ॥

राजन्वान् । त्रि० सुराज्ञिदेशे । यत्र देशेस्वधर्मशीलोराजा० तत्रदेशे ॥ राजाअस्तिअस्यावा : । प्रशसायां मतुप् । राजन्वान्सौराज्ये० कृतिनिपातनाल्लोपाभाव : ॥ राजन्वती० भूमि : ।

राजपटोल : । पुं० पटोले ॥

राजपटोली । स्त्री० मधुपटोल्याम् ॥

राजपट्ट : । पुं० मणिविशेषे । विराजते ॥

राजपट्टिका । स्त्री० चातकपक्षिणि ॥

राजपथ : । पुं० राजमार्गे ॥ राज्ञ : पन्था : । ऋक्पूरित्तिसमासांत ॥ तदुक्तंयथाधनूषिदशविस्तीर्ण : श्रीमान्राजपथ : स्मृत : । नृवाजिरथनागानामसम्बाध: सुसञ्चर : इति ॥

राजपर्णी । स्त्री० प्रसारिणीलतायाम् ॥

राजपलाण्डु : । पुं॰ रक्तवर्णपलाण्डौ । यवनेष्टे । राजप्रिये । महामूले । दीर्घपर्णे । रक्तकन्दे । लालकांदा॰ लालप्याज॰इं॰भा॰ ॥

राजपीलु । पुं॰ महापीलुवृक्षे ॥

राजपुत्र । पुं॰ बुधग्रहे ॥ महाराजात्मजे ॥ राजनन्दने । युवराजे । राजकुमारे । भट्टारके ॥ कुमाररक्षाकर्त्तव्याराज्ञायत्नेनसर्वदा ॥ तथाहि । राजपुत्रस्यरक्षाचकर्त्तव्यापृथिवीक्षिता । आचार्यश्चास्यकर्त्तव्य नित्ययुक्तं सुरक्षणम् ॥ धर्मकामार्थशास्त्राणिधनुर्वेदञ्चशिक्षयेत् । रथे चकुञ्जरे चैनं व्यायामं कारयेत्सदा ॥ शिल्पानिशिक्षयेच्चैनंनाप्तैर्मिथ्याप्रियं वदेत् । गुप्ताधानमशक्यन्तुयस्मात्कर्त्तुं स्वभावतः ॥ बन्धनं तस्यकर्त्तव्यं गुप्ते देशेसुखान्वितम् । अविनीतकुमारं हिकुलमाशुविशीर्यते ॥ अधिकारेषुसर्वेषुविनीतं विनियोजयेत् । आदौस्वल्पेषु तत्पश्चात्क्रमेणाथमहत्स्वपि ॥ मृगयापानमक्षांश्चवर्जयेत् पृथिवीपतिः । एतान्यासेवमानास्तुविनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ बहवो नृपशार्दूलास्तेषांसङ्ख्यानविद्यते । वृथाटनं दिवास्वप्नं विशेषेणविवर्जयेत् ॥ वाक्पारुष्यं नकर्त्तव्यं दण्डपारुष्यमेवच । परोक्षनिन्दाचतथावर्ज्यं नीयामहीक्षिता ॥ अर्थस्यदूषणं राजाहि प्रकारं विवर्जयेत् । अर्थानांदूषणञ्चैवतथाचार्थस्य दूषणम् ॥ प्राकारपात समुच्छेदं दुर्गादीनामसत्क्रिया । अर्थानांदूषणं प्रोक्तं विप्रकीर्णत्वमेवच ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रे दानमेवच । अर्थस्यदूषणंप्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्त्तनम् ॥ कामं क्रोधं मदं मानं लोभं हर्षन्तथैवच । जेतव्यमरिषड्वर्गं सादरं पृथिवीक्षिता ॥ एतेषांविजयं कृत्वाकार्यं भृत्यजयं ततः । कृत्वाभृत्यजयं सर्वं राजाजनपदं जयेत् ॥ कृत्वातुविजयं तेषांशत्रून् बाह्यांस्ततोजयेत् । बाह्याश्चविविधाज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः ॥ गुरवस्ते यथापूर्वं तेषुयत्नपरोभवेत् । पितृपैतामहं मित्रं सामन्तश्चतथारिपोः ॥ कृत्रिमञ्चमहाभागमित्रं विविधमुच्यते । तथा मित्रगुरुः पूर्वंभवेत्तत्रापिचाहृतः ॥ स्वाम्यमात्योजनपदोदुर्गं सैन्यं तथैवच । कोषोमित्रञ्चधर्मज्ञसप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलंस्वामीप्रकीर्त्तितः । तन्मूलत्वात्तथाङ्गानांराजारक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ षडङ्गरक्षाकर्त्तव्यातथातेनप्रयत्नतः । अङ्गेभ्योयस्तथैकस्यद्रोहमाचरतेल्पधीः ॥ वधस्त

अनुकर्त्तव्य . शीघ्रमेवमहीक्षिता। नराणाम्मृदुनाभाव्य मृदुर्हि परिभूयते ॥ नभाव्यं दारुणेनापितीक्ष्णादुद्विजतेजन । कालेमृदुर्योभवति कालेभवतिदारुणः ॥ राजालोकद्वयापेक्षीतस्यलोकद्वयंभवेत् । भृत्यै . सहमहीपाल परिहासविवर्जयेत् ॥ भृत्या : परिभवन्तीह नृप हर्षवशङ्गतम् । व्यसनानिचसर्वाणिभूपति . परिवर्जयेत् ॥ लोकसङ्ग्रहणार्थायकृतकव्यसनोभवेत्। शौटीरस्यनरेन्द्रस्यनित्यमुद्रिक्तचेतस : ॥ जनाविरागमायांतिसदादु सेव्यभावत । स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सर्वस्यैवमहीपति : ॥ मध्वप्यमहाभागभ्रुकुटिंनसमाचरेत्। भाव्यंधर्मभृताश्रेष्ठस्थूललक्षणभूभृता॥ स्थूललक्षस्यवशगासर्वाभवतिमेदिनी । अदीर्घसूत्रश्चभवेत्सर्वकर्मसुपार्थिव : ॥ दीर्घसूत्रस्यनृपते : कर्महानिर्ध्रुवंभवेत् । रागेदर्पेचमानेचद्रोहेपापेचकर्मणि ॥ अप्रियेचैवकर्त्तव्येदीर्घसूत्र : प्रशस्यते । राज्ञासम्भृतमन्त्रेणसदाभाव्यंद्विजोत्तम ॥ तथासम्भृतमन्त्रस्य तुर्या : सर्वापदोध्रुवा , । कृत्वाप्येवतुकर्माणिज्ञायन्तेयस्यभूपते:॥ नारब्धानिमहाभागतस्यस्याद्वसुधावशे । मन्त्रमूलंसदाराज्यंतस्मा-

न्मूलंसुरक्षितम् ॥ कर्त्तव्य पृथिवीप.लैर्मन्त्रभेदभयात्सदा । मन्त्रवित्साधितोमन्त्र : सम्पत्तानांसुखायहः ॥ मन्त्रच्छलेनबहवोविनष्टा पृथिवीक्षित : । आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ॥ नेत्रवक्त्राविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतंमन . । नयस्यकुशलैस्तस्यवशेसर्वावसुन्धरा । भवतीहमहीभर्त्तु सदापार्थिवनन्दन । नैकस्तुमन्त्रयेन्मन्त्रनराजा बहुभि . सह ॥ नारोहेद्विषमांनावनापरीक्षितनाविकाम् । येषा स्वभूमिंजयतोभवेयु परिपन्थिन: ॥ तानानयेद्वशेसर्वान्सामादिभिरुपक्रमै । यथानस्यात्कृशोभाव. प्रजानामनपेक्षया ॥ तथाराज्ञाप्रकर्त्तव्यंस्वराष्ट्रं परिरक्षता । मोहाद्राजास्वराष्ट्रंय . कर्षयत्यनपेक्षया ॥ सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताञ्चसबान्धव : ॥ भृतोवत्सोजातबल कर्मयोग्योयथाभवेत्। तथाराष्ट्रं महाभागभृतकर्मसमंभवेत् । योराष्ट्रमनुगृह्णातिराजास्वपरिरक्षति- ॥सङ्घातमुपयाचेत्तु विन्दतेसुमहत्फलम् । राष्ट्राद्धिरण्य धान्यञ्चमही राज्ञासुरक्षिता ॥ नित्य स्वेभ्य : परेभ्यश्चयथामातायथापिता । नित्यंराजास्वराष्ट्रं य : कर्षत्यन्यरक्षेक्षया ॥ गोपितानिसदाकुर्यात्-

सविभागीप्रियाश्विच । अजस्रमुप यीक्तव्य फलतेभ्यस्तथैवच ॥ धर्म कर्मदमायत्त विधानेदैवमानुषे । तयोर्दैवमचिन्त्यहिपौरुषेविद्यतेक्रिया ॥ एवमहींपालयतोऽस्यभर्त्तुर्लोकानुराग: परमोभविश्य । लोकानुरागप्रभवाचलक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चैव पराचकीर्त्ति ॥ इतिमात्स्ये १९४ अध्याय ॥ रजपूतइतिलोकप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैश्यादम्बष्ठकन्यायांराजपुत्रस्यसम्भव इतिपराशरपद्धति ॥ करणकन्यायाञ्चवियाज्जातस्वेतिपुराणम् ॥

राजपुत्रकम । न० राज्ञ ' पुत्राणांस मूहे ॥ राजपुत्राणांसमूह , । गोत्रोक्षोष्ट्रेत्यादिनावुञ् ॥ पुं० राजाम्रे ॥

राजपुत्रिका । स्त्री० राजकन्यायाम्॥ शरारिपक्षिणि॥जात्याम् ॥ राज्ञ पुत्रिकेव ॥

राजपुत्री । स्त्री० राजकन्यायाम् । मालात्याम् ॥ रेणुकाख्यौषधौ ॥ ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ राजरीतौ ॥ कुष्क्कुन्दर्याम ॥

राजपुष्प । पु० नागकेशरवृक्षे ॥

राजपुष्पी । स्त्री०)

राजप्रिया । स्त्री०) करुणीवृक्षे ॥

राजफणिज्भक । पु० नागरङ्गवृक्षे॥

राजफलम् । न० पटोले ॥

राजफला । स्त्री० जम्बू ॥

राजबदर । पु० उत्तमकोले । नृप श्रेष्ठे । नृपबदरे । राजवल्लभे । पृथुकोले । तनुबीजे । मधुरफले । राजकोले ॥ न० रक्तामलके ॥ लवणे ॥ लवण्याम् ॥

राजबला । स्त्री० गधालिकायाम् । प्रसारण्यामोषधौ ॥ बलानांबलप्रदानाराजेव । राजदन्तादि ॥

राजभद्रिका । स्त्री० हारिद्रीपक्षिणि ॥

राजभूयम् । न० राजत्वे ॥

राजभोगीणम् । न० राज्ञ शरीरा यहिते ॥ राज्ञोभोग शरीरम् त स्मैहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदातख ॥

राजभोग्य । पुं० पियालवृक्षे ॥ न० जातीकोषे । जातीफले ॥

राजभोजी । पु० वाजपेययज्ञे ॥

राजमण्डूक । पु० वृहद्भेके । महामण्डूके । पीताङ्गे । वर्षाघोषे ॥

राजमल्ल । पु० नृपमल्ले । उत्तिमल्ले । उद्धते ॥ राज्ञामल्ल । मल्लानाराजावा ॥

राजमार्ग । पुं० राजपथे ॥

राजमाष । पु० बर्वटे । नीलमाषे । महामाषे । चौ रा० लोबियावडा इ० भा० ॥ राजमाषोगुरु स्वादु स्तुवरस्तर्पण . सर . । रूक्षोवातक रोरुच्य स्तन्योभूरिमलप्रद ॥

ष्ठेलोरक्तस्तथाकृष्णा स्त्रिविध स प्रकीर्त्तित. । योमश्वास्तेषु भवति सएवोक्तोगुणाधिक . ॥ अपिच । राजमाषंपरंहृद्य कफपित्तहरं परम् । आध्मानवातकृद्राह्मोतत्पच तद्गुणावहम् ॥ माषाणाराजा । राजदन्तादि ॥

राजमुद्ग . । पुं॰ मकुष्ठके ॥

राजयक्ष्मा । पुं॰ क्षयरोगे । यक्ष्मणि ॥ राज्ञश्चन्द्रमसोयस्मादभूदेषकिलामय . । तस्मात्त राजयक्ष्मेति केचिदाहुर्मनीषिण : ॥ षष्ठीतत्पुरुष कर्मधारयोवा । तथाहवागभट : । अनेकरोगानुगतोबहुरोगपुर सर . । राजयक्ष्माक्षय : शोषोरोगराडितिचस्मृत . ॥ नक्षत्राणाद्विजानाञ्चराज्ञोभूद्यत्पुरा । यच्चराजाचयक्ष्माचराजयक्ष्मात तोमत : ॥ इति ॥ महापातकजचिह्नमप्ययम् । यथाहविष्णु : । अथनरकानुभूतदु : खानातिर्यक्त्वमुत्तीर्णानामानुष्येलक्षणानिभवन्ति । कुष्ठातिपातकी॰ ब्रह्महा यक्ष्मी॰सुराप . श्यावदन्तक . सुवर्णहारीकुनखीगुरुतल्पगोदुश्चर्म्मत्यादिकूर्मपुराणम् ॥

राजयज्ञ . । पुं॰ अश्वमेधे ॥ राज्ञए वतत्राधिकारात् ॥ राज्ञोयज्ञ : ॥

राजयोग : । पुं॰ ज्ञानपरिपाके । व्यवहारेष्वविक्षिप्तचित्ततालक्षणे योगविशेषे । राजत्वात्सर्वयोगाना राजयोगइतिस्मृत । राजवक्षोप्यमान तपरब्रह्माणमव्ययम् ॥ देहिन प्रापयेद्यस्तुराजयोग सउच्यते-इत्युक्ते : ॥ राज्ञउपयुक्तोयोग । योगानांराजेतिवा ॥ हठयोगोदेह आयासकर । अयगुरोरवाप्तश्चक्रियासिनमोक्षरूपपुरुषार्थप्रद . । हठवदस्याप्यष्टाङ्गानिसन्ति ॥

राजयोगी । त्रि॰ ज्ञानपरिपाकयुक्ते । व्यवहारेष्वविक्षिप्तचित्ततालक्षणयोगश्रेष्ठवति ॥

राजयोग्य । त्रि॰ राजार्हे ॥

राजरङ्गम् । न॰ रजते ॥

राजराज : । पुं॰ धनाधिपे । कुवेरे ॥ राज्ञायक्षाणाराजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥ नृपेशे । सार्वभौमे ॥ सुधाकरे । चन्द्रे ॥

राजरीति । स्त्री॰ पित्तलविशेषे । पाकतुण्डाम् ॥ महेश्वर्याम् । कपिलायाम् ॥

राजर्षि : । पुं॰ प्रभुत्वेसतिसूक्ष्मार्थनिरीक्षणक्षमे॰प्रजापालनाधिकारिण्यकृतपर्थनिमिप्रमुखे ॥ राजाचासौऋषिश्च ॥

राजलक्ष्मा । पुं॰ युधिष्ठिरे ॥

राजवंश्य : । त्रि॰ राजवीजिनि । राजवंशोद्भवे ॥ वशेभव : । दिगादि-

त्वादत् । राज्ञोवश्य ॥ राजवशे साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

राजवान् । त्रि॰ राजमात्रयुक्तदेशे ॥ सुराज्ञिदेशेराजन्वान्स्यात्ततोन्यत्र राजवान् । राजास्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

राजवर्त्म । न॰ घण्टापथे । राजपथे ॥

राजवला । स्त्री॰ भद्रवलायाम् ॥

राजवल्लभ । पुं॰ राजादन्याम् ॥ राजाम्रे ॥ राजवदरे ॥ नारायणदासकविराजकृतद्रव्यगुणग्रन्थविशेषे ॥ त्रि॰ नृपतिप्रिये ॥

राजवल्ली । स्त्री॰ तोयवल्ल्याम् । उच्छा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

राजवारुणी । स्त्री॰ सुराप्रभेदे ॥

राजवाह । पुं॰ घोटके ॥ वाहानां राजा । राजदन्तादि ॥

राजवाह्य । पुं॰ राजवाहकाहस्तिनि । उपवाह्ये । विजयकुञ्जरे ॥ त्रि॰ राजवहनीये

राजवीजी । त्रि॰ राजवंश्ये । राज्ञो वीजयितुंशीलमस्य । वीजव्यजनेऽदन्त । सुप्यीतिणिनि ॥ यद्वा । राज्ञोवीजम्॰ राजवीजम् । तदस्यास्ति । अतइनि ॥

राजवृक्ष । पुं॰ गिरिमाल॰ इतिप्रसिद्धे सुवर्णके । आरग्वधे ॥ राजाचासौवृक्षश्च ॥ वृक्षाणांराजावा ॥

राजदन्तादि ॥ रोगाणांराजानं वृत्तिवा । शोषरोगे । बाहुलकात्सुक् ॥ पियाले ॥ लङ्कास्यायिनिवृक्षे । लङ्काथूरं॰ इ॰ भा॰ ॥

राजवृत्तम् । न॰ नृपचारित्रे ॥ तच्चतुर्विधम् । यथाहकामन्दकः । न्यायेनार्जनमर्थस्यवर्द्धनं पालनं तथा । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्चराज्ञोवृत्तं चतुर्विधमिति ॥

राजशण । पुं॰ मट्टवृक्षे ॥ पाटसन॰ इ॰ भा॰ ॥

राजशफर । पुं॰ इल्लिशमत्स्ये ॥

राजशय्या । स्त्री॰ राज्ञः शयनीये । महाशय्यायाम् ॥

राजशाक । पुं॰ वास्तूके ॥

राजशास्त्रम् । न॰ नीतिशास्त्रे ॥ राज्ञांशास्त्रम् ॥

राजशिम्ब । पुं॰ निष्पावे ॥

राजशुक । पुं॰ प्राज्ञे । शतपत्रे । नृपप्रिये । राजसूआ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पक्षिणि ॥

राजशृङ्ग । पुं॰ मद्गुरमत्स्ये ॥ न॰ राजच्छत्रे । कनकदण्डके ॥

राजस । पुं॰ राजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे । तैजसे ॥ त्रि॰ रजोगुणोद्भवे । रजोगुणप्रधाने ॥ तल्लक्षणंयथा । आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरिग्रह । विषयोपसे

आचाजस्य राजस गुणलक्षणम् ॥ आरम्भरुचिताफलार्थकर्मानुष्ठान शीलता ॥ अपिच । येनास्मिन् कर्मणालोकेख्यातिमिच्छति पुष्क लाम् । नचशोचत्यसम्पत्तौतद्विज्ञे यन्तुराजसमिति ॥ रजसोयम् । अण् ॥

राजसदनम् । न० राजगृहे । सौधे- ॥ राज्ञ: सदनम् । योग्यत्वात् ॥ यथा । सदनानाराजा । राजदन्ता दि: ॥ तन्नेदायथा । सौधोऽस्त्री राजसदनमुपकार्योपकारिका । स्व स्तिक. सर्वतोभद्रोनन्द्यावर्त्तादि योपिच । विच्छन्दक: प्रभेदाश्चि भवन्तीश्वरसद्मनाम् ॥

राजसधनम् । न० धनविशेषे ॥ यथा । कुसीदकृषिवाणिज्यशुल्कागानानु वृत्तिभि: । कृतोपकाराद्दाप्तस्वरा जसंसमुदाहृतम् ॥ अनुवृत्त्यासेव या ॥

राजसभा । स्त्री० नृपतिसमाजे ॥ राज्ञ: सभा । सभाराजेत्यवरराज पर्यायस्वेवग्रहणान्नक्लीवत्वम् ॥

राजसयज्ञ । पुं० सकामानांयज्ञे ॥ अभिसन्धायतुफलं दम्भार्थमपिचैव यत् । इज्यतेभरतश्रेष्ठतं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥

राजसर्प । पुं० सर्पविशेषे । भुज ङ्गभोजिनि ॥

राजसर्षप । पुं० राजिकायाम् । आसुर्याम् ॥ तिस्रभिलिंक्षाभि. परिमिते ॥

राजसायुज्यम् । न० राजत्वे ॥ राज्ञ सायुज्यम् ॥

राजसारस । पुं० मयूरे ॥

राजसाहङ्कार । पुं० तैजसाहङ्कारे । इन्द्रियाणांकारणे ॥

राजसाहार । पुं० रजोगुणिनाभो जने ॥ यथा । कट्वम्ललवणात्युष्ण तीक्ष्णरूक्षविदाहिन । आहारा राजसस्येष्टा दु:खशोकामयप्र दा ॥

राजसी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रजोगुण सम्बन्धिन्याम् ॥

राजसूय । पुं० राज्ञाकर्त्तव्ये यज्ञ विशेषे । नृपाध्वरे । क्रतुराजे । क्रतूत्तमे ॥ राज्ञासोतव्योऽभिषवणा दानिष्पाद्यितव्य । षुञ् अभिष वे । यथा । सतात्मक: । सोमोरा जासस्यूयते॰कण्डारेऽर्थ्यधिकार थक्यत् । राजसूयसूर्य्येत्यादिना निपातनाद्दीर्घ ॥

राजसूयकी । स्त्री० राजसूयस्य दक्षि णायाम् ॥

राजस्कन्ध: । पुं० घोटके ॥

राजस्तम् । न० करे । राजग्राह्यभा गे ॥

राजस्वर्ग: । पुं० राजधुस्तूरके ।

राजहंस । पु० कलहंसे ॥ चरणैश्चञ्चुसहितैर्लोहितायेस्तथ सिता । तेराजहंसाविख्याता दूत्यादु कोषकोविदाः ॥ हंसानाराजा । राजदन्तादि ॥ कादम्बे । वाजि धांस० इतिगौडदेशप्रसिद्धे । नील हंसोत्तम् ॥ नृपोत्तमे ॥

राजहंसिनी । स्त्री० रसालाया प्रभेदे । राजहंसाम् ॥ निर्नीरं पाचि त क्षीरं माहिष तत्र च दधि । शुभ्रश कं रयं लाव्य गालित राजहंसिनी ॥ राजहंसीसुमधुराबल्यातृप्यतरा श्मा । अत्यर्थं पित्तशमनीकिञ्चित् कफकरीस्मृता ॥

राजहर्षणम् । न० तगरपुष्पे ॥

राजहस्ती । पुं० राजगजे । मारीचे । याजकगजे । मदोत्कटे ॥

राजहासक । पु० मत्स्यविशेषे । कातरे । कातले । राजीवे ॥

राजातन । पुं० पियालवृक्षे ॥ राजानमततिं । अत० । कर्त्तरि० ल्युट् ॥

राजादन । पुं० फलाध्यक्षे । क्षीरिकायाम् न० पियाले ॥ राजभिरद्यते । अद० । कर्म्मणिल्युट ॥ किंशुके । चिपचके ॥

राजादनी । स्त्री० क्षीरिकायाम् । खिर्नी० इ०भा० ॥

राजानुजीवी । त्रि०राजोपजीविनि ॥ तस्यकर्माणियथा । मत्स्यउवाच । यथानुवर्त्तितव्य स्यान्मनोराजोपजीविना । तथातेकथयिष्यामिनिवो-धगदितोमम । ज्ञात्वासर्वात्मना-कार्यांस्तस्य राज्ञारविनन्दन । वाच्य-प्यवचनन्तस्यनवक्तव्य तथावच ॥ अनुकूलप्रियतस्यवक्तव्यञ्जानसंसदि । रहोगतस्यवक्तव्यमप्रियंयद्धितभवेत् ॥ परार्थमस्यवक्तव्य स्वस्थे चेतसिभागव । स्वार्थ सुहृद्भिर्वक्तव्यो नत्वयन्तुकदाचन ॥ कार्याभिघात सर्व्वंपरिहर्त्तव्य प्रयत्नत । न-चहिंस्य धनं किञ्चिन्नियुक्तनचकर्म्मणि ॥ नोपेक्ष्यमाष्यमाणस्तुतथारा-ज्ञ प्रियोभवेत् । राज्ञस्तुनतथा-कार्यंवेषभाषितचेष्टितम् ॥ राज-लीलानकर्त्तव्यातद्विष्टं विवर्जयेत् । राज्ञ समोधिकोवानकार्यो-वेशोविजानता ॥ द्यूतादिषुतथै-वास्यकौशलन्नप्रदर्शयेत् । प्रदर्श्य-कौशलचास्यराजानन्तुविशेषयेत् ॥ अन्त ,पुरधनाध्यक्षैश्वरदूतै समागतै । ससर्गनव्रजेद्राजन्विनापार्थिवशासनम् ॥ नि स्नेहताचावमान प्रयत्नेनचगोपयेत् । यच्चगुह्यं भवेद्राज्ञोनतल्लोकेप्रकाशयेत् ॥ नृपेणश्राविलयत्स्याद्वाच्यावाच्यन्नृपोत्तम । नततृसंश्रावयेल्लोकेतद्रा-ज्ञ प्रियोभवेत । आज्ञाप्यमाने-

चान्यस्मिन् समुत्थाय त्वरान्वितः । अहं किङ्करवाणीति वाच्यो राजा विजानता ॥ कार्यावस्थाश्च विज्ञाय कार्यमेव तथा भवेत् । सततं क्रियमाणेऽस्मिन् लाघवन्तु व्रजेद्ध्रुवम् ॥ राज्ञः प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पुनः पुनः । न हास्यशीलश्च भवेन्न चापि भ्रुकुटीमुखः । नातिवक्ता न निर्वक्ता न च मात्सरिकस्तथा । आत्मसम्भावितश्चैव न भवेत्तु कथञ्चन ॥ दुष्कृतानि नरेन्द्रस्य न तु सङ्कीर्तयेत् क्वचित् । वस्त्रं शस्त्रमलङ्कारं राज्ञा दत्तञ्च धारयेत् । औदार्येण न तद्दद्यादन्यस्मै भूतिमिच्छता । न चैवोपासने तद्दिवास्वप्नं विवर्जयेत् ॥ नानिर्दिष्टे तथा द्वारे प्रविशेत कदाचन । न च पश्येत्तु राजानमयोग्यासु च भूमिषु । राज्ञस्तु दक्षिणे पार्श्वे वामे चोपविशेत्तथा । पुरस्ताच्च तथा पश्चादासनन्तु विगर्हितम् ॥ जृम्भां निष्ठीवनं कासं कोपं पर्यस्तिकाश्रयम् । भ्रुकुटीं वान्तमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ स्वयं तत्र न कुर्वीत स्वगुणाख्यापनं तथा । स्वगुणाख्यापने चैव परमेव प्रयोजयेत् ॥ हृदयं निर्मलं कृत्वा परां भक्तिमुपाश्रितैः । अनुजीविगुणैर्भाव्यं नित्यं राज्ञामतन्द्रितैः ॥ शाठ्यं लौल्यञ्च पैशुन्यं नास्तिक्यं क्षुद्रतां तथा । चापल्यञ्च

राजानुजीवी

परित्याज्यं नित्यं राजानुजीविना ॥ श्रुतेन विद्याशिल्पैश्च संयोज्यात्मानमात्मना । राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्द्धिनीम् ॥ नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमन्त्रिणः । सचिवैश्चास्य विश्वासो न तु कार्यः कथञ्चन ॥ अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात् कामं ब्रूयात्तथापदि । हितं पथ्यञ्च वचनं हितैः सह सुनिश्चितम् ॥ चित्तञ्चैवास्य विज्ञेयं नित्यमेवोपजीविना । भर्त्तुराराधनं कुर्याच्चित्तज्ञो मानवः सुखम् ॥ रागापरागौ चैवास्य विज्ञेयौ भूतिमिच्छता । त्यजेद् वृत्तिं विरक्तस्तु रक्तो वृत्तिन्तु कारयेत् । विरक्तः कारयेन्नाशं विपक्षाभ्युदयं तथा । आशावर्द्धनकं कृत्वा फलनाशं करोति च । अकोपोऽपि सकोपाभः प्रसन्नोऽपि च निष्फलः । वाक्यं समन्दं वदति वृत्तिच्छेदं करोति च ॥ प्रदेशवाक्यमुदितो न सम्भावयतेऽन्यथा । आराधनासु सर्वासु सुप्तवच्च विचेष्टते ॥ कथासु दोषं क्षिपति वाक्यभङ्गं करोति च । लक्ष्यते विमुखश्चैव गुणसङ्कीर्त्तने कृते ॥ दृष्टिं क्षिपत्यथान्यत्र क्रियमाणे च कर्मणि । विरक्तलक्षणं ह्येतच्छृणु रक्तस्य लक्षणम् ॥ दृष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चादरात् । कुशलादिपरिप्रश्नैः सम्प्रयच्छति चासनम् ॥ विरक्तदर्शने

चाश्वरहस्ये चनगच्छते । जायते-हृष्टवदन: श्रुत्वातस्यतुतत्कथाम् ॥ अप्रियाण्यपिवाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते । उपायनञ्चगृह्णाति स्तोकमप्यादरात्तथा ॥ कथान्तरेषुस्मरतिप्रहृष्टवदनस्तथा । इतिरक्तस्यकर्त्तव्यासेवाविकुलोद्ह ॥ आपत्सु नत्यजेत्पूर्वं विरक्तमपि सेवितम् । मित्रं नचापत्सु तथाच भृत्य त्यजन्तियेनिर्गुणमप्रमेयम् । प्रभु विशेषेण चतेव्रजन्तिसुरेन्द्रधामामरवृन्दजुष्टम् ॥ इतिमत्स्यपुराणे राजधर्मेऽनुजीविवृत्तिनामाध्याय: ॥ १९० ॥

राजान्नम् । न० आन्ध्रदेशोद्भवशालिविशेषे । राजार्हे । दीर्घशूकके । धान्यश्रेष्ठ ॥ राजस्वामिकभक्ते ॥

राजाम्र '। पुं० न० आम्रविशेषे । राजफले । मधुरे । कामाङ्के । टङ्के ॥ राजाम्र तुवरंस्वादुविशदं शीतलगुरु । ग्राहिरूक्षविवन्धाध्मवातकृत्कफपित्तनुत् ॥

राजाम्ल: । पुं० अम्लवेतसे ॥

राजार्क. । पुं० सितार्कवृक्षे । वसुके । मन्दारे । सदापुष्पे । अलर्के ॥

राजार्हम् । न० जोङ्गके । अगुरुणि ॥ त्रि० राजयोग्ये ॥ राजानमर्हति । अच् ॥

राजार्ह्री । स्त्री० जम्ब्वाम् ॥

राजालाबु: । स्त्री० स्वादुतुम्ब्याम् । महातुम्ब्याम् । शाकालाब्वा ॥

राजालुक '। पुं० महाकन्दे । मूलके ॥

राजावर्त्त: । पुं० उपरत्नभेदे । आवर्त्तमणौ । रेवटी० इ० भा० प्र० ॥ राजावर्त्तं. प्रमेहघ्नश्छर्दिहिक्कानिवारण. ॥ विराटदेशज हीरके । विराटजे ॥ राजपट्टे ॥

राजाहि . । पुं० द्विमुखसर्पे । विषायुधे । अहीरणी ॥ अहीनांराजा । राजदन्तादि . ।

राजि '। स्त्री० वीथ्याम । पङ्क्तौ ॥ रेखायाम् । निरन्तरंपङ्क्तिसाधारणे ॥ राजति । राज० । इन् । वसिवपियजिराजीत्यादिना० इञ् वा ॥

राजिका । स्त्री० आसुर्य्याम् । क्षवे । क्षुधाभिजनने । राजसर्षपे । राई० इ० भा० ॥ राजिकाकफपित्तघ्नीतीक्ष्णोष्णारक्तपित्तकृत् । किञ्चिद्रूक्षाग्निदाकण्डूकुष्ठकोष्ठकृमीन्हरेत् । अतितीक्ष्णाविशेषेणतद्वत्कृष्णापिराजिका ॥ केदारे ॥ रेखायाम् । पङ्क्तौ ॥ राजति० राजयतिवा । राज० । ण्वुल् ॥

राजिकाफल । पुं० गौरसर्षपे ॥

राजिफला । स्त्री० चीनाकर्कट्याम् ॥

राजिमत्फला । स्त्री० राजकोशात-

क्याम् ॥

राजिल । पुं॰ डुण्डुभसर्पे ॥ राजि लोनिर्विषसर्प. ॥ राजि . रेखाऽस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ यद्वा । राजिंलाति । लाऽऽदाने । आतोनुपे तिकः ॥

राजी । स्त्री॰ निश्छिद्रपङ्क्तौ ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

राजीफल . । पुं॰ पटोले ॥

राजीव । पुं॰ हरिणप्रभेदे ॥ राजीवस्तुमृगोज्ञेयोराजीभिः परितो-वृतः । राजीवस्तुगुणज्ञेयः नृपतेनसमोजने . ॥ राजखण्डइतिख्याते बृहन्मत्स्यविशेषे ॥ हस्तिनि ॥ सारसपक्षिणि ॥ न॰ नलिने । पद्मे ॥ राजीरेखाऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवार्त्तिकाद्वः । केशरस्यराज्यस्यास्तीतिवा ॥ त्रि॰ राजीपत्रविनि ॥

राजीवलोचन । त्रि॰ कमलनयने ॥

राजेन्द्र : । पुं॰ श्रीरामचन्द्रे ॥ मण्डलेश्वरादृशगुणराजनि ॥ यथा । चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारोनृपस्य च । योराजातच्छतगुणः सएवमण्डलेश्वरः ॥ तस्माद्दशगुणोराजाराजेन्द्रः परिकीर्त्तितः ॥ इ॰ ब्र॰ वैवर्त्तपुराणे ॥

राजाद्विजनसंज्ञकः । पुं॰ भूताङ्कुशवृक्षे ॥

राज्ञी । स्त्री॰ राजप्रियायाम् । नृपतेः पत्न्याम् । राणी॰ इ॰ भा॰ ॥ भास्करस्यभार्यायाम् ॥ कांस्ये ॥ नील्याम् ॥ त्रैलोक्यात्मनः कोशस्यपश्चिमदिग्भागे ॥ राज्ञावरुणेनाधिष्ठितत्वात् । सन्ध्यारागयोगाद्वा ॥

राज्यम् । न॰ नीवृति । जनपदे । देशे । विषये । उपवर्त्तने ॥ तल्लक्षणमुक्तंवरदातन्त्रे । यथा । लक्षाधिपस्यराज्यंस्यात्साम्राज्यंदशलक्षके । शतलक्षंमहेशानिमहासाम्राज्यमुच्यते ॥ इति ॥ अपिच ॥ स्वाम्यमात्यौपुरराष्ट्रकोशदण्डौसुहृत्तथा । सप्तप्रकृतयोह्येता . सप्ताङ्गराज्यमुच्यते ॥ इति ॥ राज्ञः कर्मभावोवा ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ राज्यंनेच्छतिपिशाचस्तत्परिणामवित् । यत्प्रविष्टः पुरुषआत्मानंनावबुध्यते ॥

राज्यका । स्त्री॰ पिष्टराजिकादधिलवणमिश्रितवास्तूकादौ । रायता॰ इ॰ भा ॥ राज्यक्तयातिरोचन्यापाचन्यातांस्तुभक्षयेत् ॥ तान्वटकान् ॥

राज्यमूलम् । न॰ मन्त्रसंरक्षणे ॥

राज्याङ्गम् । न॰ राज्यस्योपाये । प्रकृतौ । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषराष्ट्रदुर्गबलेषु ॥ राज्यस्यराजकर्मणोङ्गंसाधनम् । स्वामी॰ राजा॰ पुरो

ह्तिहृतिश्रीधर : । अमात्योमन्त्री । सुहृत्० मित्रम् । कोशोभाण्डागार . । राष्ट्र देश । पर्वतादीनि दुर्गाणि । बलसैन्यम् । उक्तानुक्राम न्दकीये । स्वाम्यमात्यश्चराष्ट्रञ्चदुर्गं-कोशोबलंसुहृत् । परस्परोपकारीदृसप्ताङ्ग राज्यमुच्यते । मीरत्रैश्चा सप्ताष्टाङ्गमपिराज्यप्रकीर्त्तितमिति ॥ सप्ताङ्गस्यापिराज्यस्यमूलस्वामी-प्रकीर्त्तित . । तन्मूलत्वात्तथा ङ्गानांराजारक्ष्य प्रयत्नत . ॥ षड ङ्गरत्वाकर्त्तव्यातथातेनप्रयत्नत . । चागेभ्योयस्त्वथेकश्चद्रोहमाचरतेऽल्पधी . ॥ वधस्तस्यतुकर्त्तव्य . शीघ्रमेवमनीषिता ॥

राटि । स्त्री० युद्धे । राङ० इ०भा० प्र० ॥

राड्डि । स्त्री० शरारिखगे ॥

राढ । पुं० मदनद्रुमे । मयनफलाख्ये ॥

राढक । पु० स्वनामाख्यातेदेशे ॥ यथा । प्राच्यामागधशोणोत्तराचवारेन्द्रीगौडराढका : । इतिज्योतिषतत्त्वम् ।

राढा । स्त्री० जनपदविशेषे । सुरूपेषु ॥ शोभायाम् ॥ गौडदेशेपुरीविशेषे ॥

राढि । स्त्री० युद्धे ॥

राढीय : । त्रि० राढदेशोद्भवे ॥

रात . । त्रि० दत्ते ॥

रात्रम् । न० ज्ञाने ॥ यथा रात्रञ्चज्ञानवचनञ्ज्ञानपञ्चविध स्मृतम् । तेनेदं पञ्चरात्रं चप्रवदन्तिमनीषिण : ॥

रात्रक . । पुं० पणवधूगृहाम्त्तवर्षवासिनि । सवत्सरमभिव्याप्यवेश्यावेश्मनिवासिनि ॥ न० पञ्चरात्रे ॥

रात्रि . । स्त्री० सूर्यकिरणानवच्छिन्नकाले । निशायाम् । निशीथिन्याम् । त्रियामायाम् । रात० इ० भा० ॥ तस्या कारणयथा । यद्यादित्यचक्रष्टासुमेरोभूगोलकोद्भवा । छायाभवेत्तदारात्रि . स्याच्चतद्विरहाद्दिनम् ॥ इतिवह्निपुराणम् ॥ द्वयकालव्यापनी । पञ्चसन्ध्यायाम् ॥ रातिसुखम् । रा० । राशदिभ्यात्रिप् ॥ रात्रे पूर्वौ त्तरौयामौवेदाभ्यासेनतौनयेत् ॥ हरिद्रायाम् ॥

रात्रिचर . । पुं० राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेष्ट । रात्रे कृतिविभाषेतिपक्षेमुमभाव ॥ त्रि० रात्रौगमनकर्त्तरि ॥

रात्रिचरी । स्त्री० राक्षस्याम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

रात्रिजलम् । न० कुज्झटिकायाम् । रात्र्याजलम् ॥

रात्रिजागर . । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि०

रात्रौजागरणकर्त्तरि ॥
रात्रिजागरद । पु० मशके ॥
रात्रिञ्चर । पु० यातुधाने । राक्षसे ॥ रात्रौचरति । चरेष्ट । । रात्रेः कृतिविभाषेतिपक्षेमुम् ॥ त्रि० रात्रौगमनकर्त्तरि ॥
रात्रिञ्चरी । स्त्री० राक्षस्याम् ॥
रात्रिन्दिवम् । अ० अहोरात्रयोः ॥ रात्रौचदिवाच । अचतुरेत्यादिना ऽधिकरणार्थयोर्द्वन्द्वसमासान्तो-निपातितः । अव्ययान्तत्वादव्ययम् ॥
रात्रिपुष्पम् । न० उत्पले ॥
रात्रिमट. । पुं० राक्षसे ॥ अटति । अटगतौ । पचाद्यच् । सप्तमीतियोगविभागात्समासः ॥ रात्रौअटतिवा । रात्रेःकृतिविभाषेतिमुम् ॥
रात्रिमणिः । पुं० चन्द्रे ॥ रात्रेर्मणिरिव ॥
रात्रिवास । पुं० अन्धकारे ॥ रात्रौवासोऽस्य ॥
रात्रिवास । न० रात्रौशयनकालीनपरिधेयवस्त्रे ॥ यथाशयनस्थान्यकारिषुरात्रिवासोदिनेतथा । नानास्वरकुवेशश्च वज्र्यैरक्तकभोजनम् ॥
रात्रिविगमः । पुं० प्रभाते ॥ रात्रेर्विगमोऽत्र

रात्रिविश्लेषगामी । पुं० चक्रवाके ॥
रात्रिवेद । पु० कुक्कुटे ॥
रात्रिवेदी । पु० कुक्कुटे ॥
रात्रिहास । पु० श्वेतोत्पले ॥
रात्रिहिण्डकः । पुं० अन्तःपुररक्षके ॥
रात्री । स्त्री० निशायाम् । रात्री ॥ कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥
रात्रौ । अ० निशि ॥
रात्र्यन्ध । त्रि० रात्रौदृष्टिहीननरे । रतन्धा०इ०भा० ॥ तन्नाशकौषधयथा । देवदारोश्चवैचूर्णमजामूत्रेणभावयेत् । एकविंशतिवारमक्षिणीतेनचाञ्जयेत् ॥ रात्र्यन्धतापटलतानश्येदितिविनिश्चयः ॥ इतिगारुडे ॥ १८९ ॥ अध्यायः ॥ काकादौ ॥
राद्ध । त्रि० पक्वे । सिद्धे ॥ सम्ये ॥ राध्यति । राध० ॥ राधेरनिटःक्तः ॥
राद्धान्तः । पुं० सिद्धान्ते ॥ राद्धःसिद्धोन्तोनिश्चयोयस्मिन् ॥
राधः । पुं० वैशाखमासे । माधवे ॥ राधा०विशाखा०तद्वतीपौर्णमासी० राधी । साऽस्मिन्नस्ति । साऽस्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥
राधनम । न० साधने ॥ प्राप्तौ ॥ तोषे ॥
राधना । स्त्री० भाषणे ॥

039169
Accession No.
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Sarnath

राधरङ्क । पुं० सुनासीरे ॥ सीरके ॥ घनोपले ॥ शीकरे ॥ इति मेदिनी ॥

राधरङ्कु । पुं० राधरङ्कार्थे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ *

राध । न० ऐश्वर्ये ॥

राधा । स्त्री० गोपीविशेषे । तस्या नामानि यथा । राधा रासेश्वरी रासवासिनी रसिकेश्वरी । कृष्णप्राणाधिका कृष्णप्रिया कृष्णस्वरूपिणी । कृष्णवामाङ्गसम्भूता परमानन्दरूपिणी । कृष्णा वृन्दावनी वृन्दा वृन्दावनविनोदिनी ॥ चन्द्रावती चन्द्रकान्ता शतचन्द्रनिभानना । नामान्येतानि साराणि तेषामभ्यन्तराणि चेति ॥ राधेत्येवञ्च संसिद्धा राकारो दानवाचकः । स्वयं निर्वाणधात्री या सा राधा परिकीर्त्तिता इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् । राध्नोति सकलान् कामांस्ततो राधेति कीर्त्तितेति देवीभागवतम् । राध्नोति साधयतीत्यर्थः ॥ महालक्ष्म्याम् ॥ यथा । यन्मायया मोहिताश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः । वैष्णवास्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्तिते ॥ यदङ्गं सा महालक्ष्मी प्रिया नारायणस्य च ॥ धन्विनाचिवभेदे । वेधविशेषे ॥ विशाखानक्षत्रे ॥ आमलक्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ विद्युति ॥ राध्नोति कार्यमनया । राधसंसिद्धौ । गुरोश्च हलः इत्यकार ॥ यद्वा । राधयति । अच् । टाप् ॥

राधाकान्तः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधाकृष्ण । पुं० राधाऽविनाभूतकृष्णे । श्रीकृष्णे । द्विभुजे । मुरलीधरे ॥ राधानामोच्चारणानन्तरं कृष्णनामोच्चारणे विधिर्यथा । नारद उवाच । आदौ राधां समुच्चार्य्य पश्चात् कृष्णं विदुर्बुधाः ॥ निमित्तमस्य भक्त वद भक्तजनप्रिय ॥ श्रीनारायण उवाच । निमित्तमस्य त्रिविधं कथयामि निशामय । जगन्माता च प्रकृतिः पुरुषश्च जगत्पिता ॥ गरीयसीति जगतां माता शतगुणैः पितुः । राधाकृष्णेति गौरीशेत्येवं शब्दः श्रुतौ श्रुतः ॥ कृष्णराधेशगौरीति लोके न च कदा श्रुतः । प्रसीद रोहिणीचन्द्र गृहाणार्घ्यमिदं मम । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं संज्ञया सह भास्कर । प्रसीद कमलाकान्त गृहाण मम पूजनम् ॥ इति दृष्टः सामवेदे कौथुमे मुनिसत्तम । राशब्दोच्चारणादेव स्फीतो भवति माधवः । धाशब्दोच्चारतः पश्चाद्धावत्येव ससम्भ्रमः । आदौ पुरुषमुच्चार्य्य पश्चात् प्रकृतिमुच्चरेत् । स भवेन्मातृगामी च वेदातिक्रमणे मुने ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे इति ब्र० वै० पु० ॥

राधातनयः । पुं० कर्णनामनि ॥ राधायास्तनयः ॥

राधावल्लभः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

राधावल्लभी । पुं० सम्प्रदायविशेषे ॥

राधावल्लभीयः । त्रि० सम्प्रदायविशेषयुक्ते वैष्णवे ॥ न । तत्तिलकविशेषे ॥ यथा ॥ नासामूलमाश्रित्यशिरोमध्यगतं मुने । हरिपादाकृतनासा मूलमाश्रित्ययत्नतः । हरिमन्दिरवत्सर्वं तद्राधावल्लभीयकम् । श्रीराधावल्लभीयं यत्तिलकं सुमनोहरम् । यौगुल तत्तु विज्ञेय यद्गिमध्ये सुरगितम इतिपद्मपुराणम् ॥

राधाभेदी । पुं अर्जुने ॥

राधावेधी । पुं० अर्जुने ॥

राधासुतः । पुं० कर्णे । चम्पाधिपे । अङ्गराजे । अर्कतनये ॥

राधेयः । पु० राधासुते । कर्णे ॥ राधायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

राभसम् । न० उपक्रमे ॥

रामः । पुं० राघवे । दशरथतनये । श्रीरामचन्द्रे ॥ रामः शस्त्रभृतामहम् । युद्धकुशलानांमध्ये रामोऽखिलराक्षसक्षयकरः परमवीरोभगवद्विभूतिः ॥ अयमवतारस्त्रेतायुगान्तेरावणादिवधार्थः ॥ रैणुकेये । परशुरामे ॥ हलायुधे । बलभद्रे ॥ भार्गवोराघवोगोपस्त्रयोरामाः प्र-

कीर्त्तिताः ॥ राशब्दोविश्ववचनोमश्चापीश्वरवाचकः । विश्वेषामीश्वरोयोहि तेनरामः प्रकीर्त्तितः ॥ रमते रमयासार्द्धं तेनरामविदुर्बुधाः । रमायारमणस्थानं रामंरामविदोविदुः । राचेतिलक्ष्मीवचनोमश्चापीश्वरवाचकः । लक्ष्मीपतिंगतिंरामप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ नाम्नांसहस्रंदिव्यानांस्मरणे यत्फलं भवेत् । तत्फलंलभतेनूनंरामोच्चारणमात्रतः ॥ वरुणे । हये ॥ पशुभेदे ॥ न० वास्तुके ॥ कुष्ठौषधौ ॥ तमालपत्रे ॥ त्रि० चारौ । मनोरमे ॥ सिते ॥ असिते । श्यामे ॥ परमात्मनि ॥ रमन्तेयोगिनोनन्तेनित्यानन्दे चिदात्मनि । इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयते ॥ इतिपद्मपुराणम् ॥ रमते । रमक्रीडायाम् । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः ॥ यद्वारमन्तेसत्यज्ञानानन्दलक्षणे योगिनोऽस्मिन्ननेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ रमयतीति वा ॥ मथुरांचविलोमेनमध्यमोनंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिन्स्तमध्य तन्मुखोपरि ॥ रामोपासकस्यतिलकंयथा । श्रीरामोपासनायस्यतिलकंतूर्द्धपुण्ड्रकम् । भ्रुवोर्मध्ये

सविन्दु. स्यात्यदिविप्रमनोहरम् ॥

रामकरी । स्त्री॰ रामकलीरागिण्याम् ॥

रामकर्पूरकः । पुं॰ स्वनामाख्याततृणे ॥

रामगिरिः । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे॰पर्वते ॥ चित्रकूटपर्वते॰इतिकश्चित् ॥

रामचन्द्रः । पुं॰ श्रीरामे । रावणारौ ॥

रामजननी । स्त्री॰ रेणुकायाम् ॥ कौशल्यायाम् ॥ रोहिण्याम् ॥

रामठः । पुं॰ अङ्कोठवृक्षे ॥ न॰ हिङ्गुनि ॥ रामठदेशोद्भवत्वादुपचारः । रमन्तेऽनेनवा । रम॰ । रमेर्वृद्धिश्चेत्यठः ॥ रमयतिवा ॥

रामठी । स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि ॥

रामणः । पुं॰ गिरिनिम्बे ॥ तिन्दुके ॥

रामणीयकम् । न॰ मनोहरत्वे । रमणीयत्वे ॥ रमणीयस्यभावः । योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

रामण्यकम् । न॰ रमणीयतायाम् ॥

रामतरणी । स्त्री॰ लताविशेषे ॥

रामतरुणी । स्त्री॰ तरुणीपुष्पे । सेवती॰इ॰भाषाप्र॰ ॥

रामतीर्थम् । न॰ गोमत्याम्प्रसिद्धे ॥ सूर्य्यारके ।

रामदूतः । पुं॰ हनूमति ॥ यथा । मनोजवंमारुततुल्यवेगंजितेन्द्रियंबुद्धिमतांवरिष्ठम् । वातात्मजंवानरयूथमुख्यंश्रीरामदूतंमनसास्मरामीतिरामायणे ॥ रामस्यदूतः ॥

रामदूतिः । स्त्री॰ तुलसीविशेषे । विशल्यायाम् ॥

रामदूतिका । स्त्री॰ नागिन्याम् । नागपुष्प्याम् ॥

रामदूती । स्त्री॰ पर्णपुष्प्याम् । विशल्यायाम् ॥

रामनवमी । स्त्री॰ चैत्रशुक्लनवम्याम् ॥ रामनवमीव्रतेपारणकालस्तु । नवमीचाष्टमीविद्धात्याज्याविष्णुपरायणैः । उपोषणंनवम्यांवैदशम्यामेवपारणमिति ॥

रामपद्म् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

रामपूगः । पुं॰ पूगभेदे । कामीने । मुनिपूगे । सुरेवटे ॥

रामभद्रः । पुं॰ श्रीरामे ॥

रामलवणम् । न॰ रोमके । सांभर॰इ॰भा॰ ॥

रामवल्लभम् । न॰ त्वचे ॥ त्रि॰ रामप्रिये ॥

रामवाणः । पुं॰ औषधविशेषे ॥ यथा । पारदामृतलवङ्गगन्धकभागयुग्ममरिचेनमिश्रितम् । तत्रजातिफलमर्द्धभागिकंतिन्तिडीफलरसेनमर्द्दितम् ॥ वह्निमान्द्यदशवक्त्रनाशनोरामवाणइतिविश्रुतोरसः । सङ्ग्रहग्रहणिकुम्भकर्णकमामवा-

तखरदूषणंजयेत् ॥ दीयतेतुशा वकानुमानत सद्यएवजठराग्नि-दीपन । रोचक कफकुलान्तका रक श्वासकासवमिजन्तुनाशन ॥ पारदभाग. १ विषभाग १लवङ्गभाग १ गन्धकभाग . १ मरिचभागा ८ जातीफलभागौ २ रामबाणोरसोऽजीर्णे ॥ रामस्यशरे। रामशरे ॥

रामवीणा । स्त्री० वीणाप्रभेदे ॥

रामशर : । पु० शरवृक्षभेदे । रामकाण्डे ॥

रामशीतला । स्त्री० आरामशीतलायाम् ॥

रामसख । पुं० सुग्रीवे ॥ रामस्यसखा । टच् ॥

रामसेनक । पुं० भूनिम्बे ॥ कटफले ॥

रामह्रद । पुं० तीर्थविशेषे ॥

रामा । स्त्री० उत्कृष्टयोषिति । रमते शीतकलाभिरिति० रमयतिपुरुषमितिवापुरुषरमणकारिण्यामबलायाम् ॥ रम० । ज्वलादित्वाण ॥ हिंगुलिन्याम् । कष्टकार्याम् ॥ स्कन्धकव्यायाम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ अशोके ॥ गोरोचनायाम् ॥ गैरिके ॥ हिंगुले ॥

रामानुजः। पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥ आधुनिकवैष्णवसंप्रदाये ॥ न० तिलकविशेषे ॥ यदूर्ध्वपुण्ड्र तिलक शोभनतन्मनोहरम् । तन्मध्यपीत रेख यश्रीमद्रामानुजविदु ॥

रामायणम् । न० वाल्मीकीयेमहाकाव्ये । कुश्लवाकृणावशत्पन्ने मद्दाख्याने । रामेणरावणवधकाव्ये । कुशलवोपदिष्टचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकसङ्ख्याकआदिकाव्ये ॥ यथा । प्राप्तराज्यस्यरामस्यवाल्मीकिर्भगवानृषि । चकारचरितङ्कृत्स्न विचित्रपदमर्थवत् ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणिश्लोकानामुक्तवानृषि: । तथासर्गशतान्प चषट्काण्डानितथोत्तरम् ॥ तच्चशतकोटिसङ्ख्यकमपि । चरितरघुनाथस्यशतकोटिप्रविस्तरम् । एकैकमक्षरपुंसामहापातकनाशनम् ॥ तत्सम्पूर्णं ब्रह्मलोकेस्थितमित्यतिह्यम् ॥ रामस्यअयनचरितम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

रामालिङ्गनकाम : । पुं० रक्ताम्लाने ॥

रामावच्छोपम : । पुं० चक्रवाके ॥

रामावरज । पुं० लक्ष्मणे ॥ श्रीकृष्णे ॥

रामिल । पु० रमणे ॥ कामे ॥

राम्भ । पुं० व्रतिनोवंशवेदण्डे ॥ रम्भस्यवेणोर्विकार । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥

रायभाटी । स्त्री० आचो० कू० गौ० प्र० । नदीस्रोतोविशेषे ॥

रायस्पोष: । पुं॰ धनपुष्टौ ॥ रायो धनस्यपोष. । अलुक्समास: । छान्दसोविसर्गस्यसकार. ॥

राल. । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे॰ यच्च धूपे ॥ अस्यनामानिगुणास्वयथा । रालस्तुसालनिर्यासस्तथासर्जरस ' स्मृत: । देवधूपोयच्चधूपस्तथास र्वरसश्चस: ॥ रालोहिमोगुरुस्ति क्त. कषायोग्राहकोहरेत् । दोषा स्वेदवीसर्पज्वरव्रणविपादिका: ॥ ग्रहभग्नाग्निदग्धांश्चमूलातीसार नाशन: ॥

रालकार्य्य: । पुं॰ सालवृक्षे ॥

राव । पुं॰ शब्दे । ध्वनौ ॥ रवणम् । रुशब्दे । भावेघञ् ॥

रावण: । पुं॰ लङ्केश्वरे । दशग्रीवे । पौलस्त्ये । पङ्क्तिग्रीवे ॥ रावणोलो कारावणइतिन्यायात्॰ रावयति । रु॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्यु । तदुक्तं सुन्दरकाण्डे । यस्माल्लोकत्रयंचै तद्रावितं भयमागतम् । तस्मात्त्वं रावणोनामनाम्नावीरो भविष्यसी ति ॥ यद्वा । विश्रवसोपत्यम् । शिवादिषु॰ विश्रवसोविश्रवणरव णावादेशौनिपातितौ॰अण्च ॥

रावणगङ्गा । स्त्री॰ सिंहलदेशस्थनदी विशेषे । येतुरावणगङ्गायांजाय न्ते कुरुविन्दका ' । पद्मरागाघनं राग बिभ्राणा स्स्फुटार्चिष' ॥

रावणारि: । पुं॰ श्रीरामे ॥ रावण स्यअरि: ॥

रावणि: । पुं॰ रावणस्यज्येष्ठपुत्रे । इन्द्रजिति ॥ अन्याप्येरावणकुमा रे ॥ रावणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

राशि ' । पुं॰ पुञ्जे । उत्करे । कूटे । धान्यादिसमूहे ॥ मेषादिस्वरूपे ज्योतिश्चक्रस्यद्वादशांशे ॥ तस्यस' स्थान यथा । विषुवत्क्रान्तिवृत्तै क्यात्पूर्वभागस्थितास्थिरा. । मे षाद्या: राशय. क्रान्तिष्ठस्थ: पू र्वदिक्क्रमात् ॥ तेयथा । मेषोवृषो थमिथुन कर्कट . सिंह एवच ॥ कन्यातुलावृश्चिकश्च धनुर्मकरएव च ॥ कुम्भोमीनश्चविज्ञेयाराशयो द्वादशैवते ॥ रश्यते॰रशतिवा । रशइतिसौत्रोधातु ' स्वनार्थ ' । वाहुलकादिण् । णिजन्तादचवर्वा ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्याप्तौ । अशिपणाय्योरुडायलुकौ चेति॰ इण्॰ धातोरुडागमश्च ॥ गणिते ॥

राशिचक्रम् । न॰ मेषादिद्वादशराश्या दियुक्तवृत्ते । भचक्रे । ज्योतिष चक्रे ॥ सप्तविंशतिभैर्ज्योतिश्चक्र स्तिमितवायुगम् । तदर्कांशोभवे द्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कित: ॥ तद्विव रण यथा । भचक्रं भ्रवयोर्बद्धमा क्षिप्तप्रवहानिलै: । पर्यत्यजस्रं तन्नद्धाग्रहकक्षायथाक्रमम् ॥ उप

रिष्ठस्यमहतीकक्षास्याधः स्थित श्च । महत्याकक्षयाभागामहान्तो ल्पास्तथाल्पया ॥ कालेनाल्पेन भगणं भुङ्क्तेऽल्पभ्रमणाश्रितः । य ह्नः कालेन महतामण्डलेमहतिभ्रमन् ॥ स्वऽल्पयातु बहून् भुङ्क्ते भगवान् शीतदीधितिः । महत्या कक्षयागच्छन् ततः स्वल्पं शनैश्चरः ॥ मन्दादधः क्रमेणस्युश्चतुर्था दिवसाधिपाः । वर्षाधिपतयस्तद्व त्तृतीयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ऊर्द्ध्वक्रमेणशशिनोमासानामधिपाः स्मृताः ॥ होरेशाः सूर्यतनयाद धोधः क्रमशस्तथा । भवेद्भकक्षा तिग्मांशोर्भ्रमणं षष्टिताडितम् । सर्वोपरिष्टाद्भ्रमति योजनैस्तैर्भं मण्डलम् ॥ तत्रकक्षाक्रममाह । ब्रह्माण्डमध्ये परिधिर्व्योमकक्षाभि धीयते । तन्मध्ये भ्रमणं भानामधो धः क्रमशस्तथा ॥ मन्दामरेज्यभू पुत्रसूर्यशुक्रेन्दुजेन्दवः । परिभ्रम न्त्यधोधः स्थाः सिद्धविद्याधराघ नाः ॥ रविर्मासं निशानाथः सपा ददिवसद्वयम् । पक्षत्रयं भूमिपुत्रो बुधोष्टादशवासरान् ॥ वर्षमेकं सु राचार्य्यः षाष्टाविंशदिनं भृगुः । शनिः सार्द्धद्वयं वर्षं स्वर्भानुः सार्द्ध वत्सरम् ॥ एवं प्रमाणात्सकलाः स्वराशिं भुञ्जतेग्रहाः ॥ इतिराशि भोगः ॥

राशिविभागः । पुं॰ अश्विन्यादिन क्षत्रैर्मेषादीनांविभजने ॥ यथा । सपादद्वयनक्षत्रैरश्विन्यादिभिरेवच । राशयः कथितास्ते तेमेषाद्विद्वाद शक्रमात् ॥ तथाहि । अश्विनीभर णीकृत्तिकापादोमेषः १ । कृत्ति काशेषपादत्रयरोहिणीमृगशिरोर्द्ध- वृषः २ । मृगशिरःशेषार्द्धमार्द्रा पुनर्वसुपादत्रयमिथुनम् ३ । पुन- र्वसुशेषपादैकपुष्याश्लेषाकर्कटः ४ । मघापूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनीप्र- थमपादःसिंहः ५ । उत्तरफल्गुनी शेषपादत्रयहस्ताचित्रार्द्धकन्या ६ । चित्राशेषार्द्धस्वातीविशाखापाद त्रयतुला ७ । विशाखाशेषैकपादो ऽनुराधाज्येष्ठावृश्चिकः ८ । मूलं पूर्वाषाढोत्तराषाढाप्रथमपादोधनुः ९ । उत्तराषाढाशेषपादत्रयश्रवणा धनिष्ठार्द्धंमकरः १० । धनि ष्ठाशेषार्द्धंशतभिषापूर्वभाद्रपाद त्रयकुम्भः ११ । पूर्वभाद्रशेषपाद उत्तरभाद्ररेवतीमीनराशि १२ रिति ॥ उक्तञ्च । सप्तविंशतिभै र्ज्योतिश्चक्रंस्तिमितवायुगम् । तद ष्टांशोभवेद्राशिर्नवर्क्षचरणाङ्कितइ- ति ॥

राष्ट्रः । पुं॰ न॰ उपवर्त्तने । चक्रे । नीवृति । देशे । विषये ॥ उपद्रवे

॥ राजति । राज् ० । ष्ट्रन् । अचे तिच ' ॥

राष्ट्रनिवासी । त्रि० जानपदे । देश वासिनि ॥

राष्ट्रिका । स्त्री० कण्टकारिकायाम् ॥ राष्ट्रमस्त्यस्याः । अतइनिठना विति ठन् ॥

राष्ट्रिय . । पुं० नाट्योक्त्याराजश्याले ॥ राष्ट्रेऽधिकृतः । राष्ट्रावारपारा द्घखाविति घ । घश्चेयादेश . ॥

राष्ट्रीय । पुं० राष्ट्रिये ॥ त्रि० राष्ट्र सम्बन्धिनि ॥

रास :। पु ० कोलाहले ॥ ध्वनौ ॥ भाषाशृङ्खलके ॥ विलासे । गोपानां गोपीभि सहक्रीडाविशेषे ॥ रास ते । रासशब्दे । अच् ॥ गर्जिते ॥

रासगोष्ठी । स्त्री० हल्लीषके ॥ तल्लक्षण यथा । पृथुसुवृत्त मसृण वितस्तिमा त्रोन्नतकौविनिखन्यशङ्कुकम् । आ क्रम्यपद्भ्यामितरेतरन्तुहस्तैर्भ्रमो यखलुरासगोष्ठीतिहरिवशटीकायां नीलकण्ठः ॥

रासन :। पुं० रसे ॥ रसनया गृह्यते । ग्रीषद्वल्वण् ॥

रासभ :। पुं० गर्द्दभे । रासते । रास० । रासिवल्लिभ्याञ्चखभच् ॥

रासभवन्दिनी । स्त्री० मल्लिकायाम ॥

रासभी । स्त्री० गर्द्दभ्याम् । गधी० इ० भा० ॥ जातिलक्षणोङीष् ॥

रासमण्डलम । न० श्रीकृष्णस्यरासक्री डास्थले ॥

रासेरस .। पुं० रासगोष्ठ्याम् ॥ रा से ॥ शृङ्गारे ॥ रससिद्धौ ॥ रसा-वासे ॥ षष्ठीजागरके ॥ उत्सवे ॥ परिहासे ॥

रासेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

रास्ना । स्त्री० स्वनामख्यातलताविशे षे । नाकुल्याम । सुरसायाम् । भुजङ्गाख्याम् । राइसन० जैत० इ० भा०प्र० ॥ रास्नात्रिविधाप्रोक्तामू लपत्र तृण तथा । ज्ञेयौमूलदलौ-श्रिष्टौतृणारास्नातुमध्यमा ॥ इ० रा०नि० ॥ अपिच । नाकुलीतुव-रातिक्ताकटुकोष्णाविनाशयेत् । भोगिलूताबृश्चिकाखुविषज्वरक्रमि व्रणान् ॥ इ०भा०प्र० ॥ रास्नाश्वा सामवातघ्नीतिराजवल्लभ . ॥ एला वती०इ०दे०भा०प्र०औषधिविशे-षे । एलापर्ण्याम् । सुवहायाम् । युक्तरसायाम् । कांटाआमरुली० इ०गौ०दे०भा०प्र० ॥ अस्यागुणाय था । रास्नामपाचनीतिक्तागुरूष्णाक फवातजित् । शोथश्वाससमीरा-स्रवातशूलोदरापहा ॥ कासज्वर-विषाशीतिवातिकामयहिध्महृत् ॥ राति०रायतेवा । रासते०रस्यतेवा । रादाने । रसआ स्वादने०रास शब्देवा । रास्नासास्नेतिसाधुः ॥

राहु:। पुं० तमोग्रहे। स्वर्भानौ। सैंहिकेये॥ रहति० गृहीत्वात्यजति चन्द्रार्कौ। रहत्यागे। बाहुलका-दुण्॥

राहुगृहम्। न० कन्याराशौ॥ राहो गृहम्॥

राहुग्रह.। पुं०)

राहुग्रास। पुं०) उपरागेचन्द्रसूर्य योर्ग्रहणे॥

राहुच्छत्रम्। न० आर्द्रके॥

राहुदर्शनम्। न० राहोश्चाक्षुषज्ञाने। ग्रहणे॥

राहुभेदी। पुं० विष्णौ॥

राहुमूर्धभित्। पुं० केशवे॥

राहुरत्नम्। न० गोमेदके॥

राहुलसू.। पु० बुद्धे। सुगते॥

राहुस्पर्श: पु० उपरागे॥

राहुहा। पुं० विष्णौ॥

राहूच्छिष्ट:। पुं०)

राहूत्सृष्ट:। पुं०) लशुने॥

रिक्त.। त्रि० शून्ये॥ यथा। रिक्तह स्तोनचोपेयाद्राजानदेवतांगुरुमि-ति॥ निर्धने॥ न० वने॥ रि च्यतेस्म। रिचवियोजनसम्पर्चन यो:। क्त.।

रिक्तकम्। त्रि० शून्ये॥ स्वार्थे कन्॥

रिक्ता। स्त्री० चतुर्थीनवमीचतुर्दशी षुतिथिषु॥

रिक्थम्। न० धनमात्रे। वसुनि॥ रिच्यते। रिचिर्विरेचने। पातृतु दिवचिरिचीतिथक्॥

रिक्थहारी। त्रि० दायादे॥

रिक्थाद:। पु० पुत्रे॥

रिक्थी। त्रि० धनहारिणि॥

रिङ्खा। स्त्री० लिखायाम्। कोष० इ० भा० इतिहेमचन्द्र:॥ लख्य ते। लखआलोचने। घञ्। पृ षोदरादि:॥

रिङ्खणम्। न० स्खलने॥ धर्मादि चलने॥ बालानांहस्तपादाभ्यांच-लने। रिखिगतौ। भावेल्युट्॥

रिङ्गणम्। न० स्खलने॥धर्मादिचल ने॥ बालानांहस्तपादाभ्याञ्चलने। रीङ्गणा० इ० भा० प्र०॥ चौ चित्यात्पिच्छिलादेस्स्खलनरिङ्ग ण क्वचित्॥ रिगिगतौ। भावेल्यु ट्॥

रिङ्गन्। त्रि० जानुभ्यांगच्छति॥ ग च्छति॥

रिधम:। पुं० कामे॥ वसन्ते॥

रिपु.। पुं० शत्रौ। अहितकारि णि॥ आभ्यन्तरारिपवोयथा। का मक्रोधौलोभमोहौमदोमात्सर्यमेव-च। आभ्यन्तराइमेप्रोक्तारिपवस्त-त्त्ववेदिभि:॥ अनित्या: शत्रवो बाह्याविप्रकृष्टाश्चतेयत:। अत. सोऽभ्यन्तरान्नित्यान्षट् पूर्व्वंमजय द्रिपून्॥ अनिष्टंरपति। रपव्य

छायावाचि । रपेरिच्चोपधायाइति कः ॥ लग्नात्षष्ठभवने ॥ चोरक नामगन्धद्रव्ये ॥

रिपुघातिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । कुचिकायाम् । कुचुइ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ शत्रुनाशकारिण्याम् ॥

रिपुर : । पुं॰ दक्षिणोत्तरद्वारगृहे ॥

रिपुभम् । न॰ षष्ठराशौ ॥

रिप्फम् । न॰ व्ययभवने ॥

रिप्र : । त्रि॰ अधमे । कुत्सिते ॥ रीयते । रीङ्स्रवणे । लीरीङोर्ह्रस्व . पुट्चतरौस्त्रे णाकुत्सनयोरि तिरप्रत्ययोधातोर्ह्रस्व : प्रत्ययस्यपु ट्च ॥

रिमेद : । पुं॰ अरिमेदे ॥

रिरंसा । स्त्री॰ रन्तुमिच्छायाम् ॥ रमे : सन् ॥ अप्रत्ययात् । टाप् ॥

रिरंसु : । त्रि॰ रन्तुमिच्छौ ॥ रमे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

रिरक्षा । स्त्री॰ रक्षितुमिच्छायाम् ॥

रिरक्षिषु : । त्रि॰ रक्षितुमिच्छौ ॥

रिरी । स्त्री॰ पित्तलि ॥

रिश्य : । पुं॰ मृगे ॥

रिष्ट । पुं॰ खड्गे ॥ फेनिले । रीठा॰ इ॰ भा॰ ॥ न॰ एनसि । पापे ॥ क्षेमे । कुशले ॥ अशुभे । अकल्याणे ॥ अभावे । नाशे ॥ क्षेमाशुभाभावेषु ॥ रेषणम्॰ रिष्यतेस्म तिवा । रिषहिंसायाम् । क्तः ॥

रिष्टक । पुं॰ फेनिले । रीठा॰ इ॰ भा॰ ॥

रिष्टिः । पुं॰ खड्गे । असौ ॥ स्त्री॰ शुभे ॥ रेषति । रिष॰ क्तिन् ॥

रिष्फम् : । न॰ व्ययभवने ॥

रिष्य . । पुं॰ मृगप्रभेदे ॥ रिष्यति । रिष॰ । अघन्यादित्वात्साधु : ॥

रिष्व : । त्रि॰ हिंस्रे ॥ न॰ शस्त्रे ॥ रिष्यतेऽनेन । रिष॰ । सर्वनिघृष्व रिष्वेतिसाधु : ॥

री । स्त्री॰ गतौ ॥

रीठा । स्त्री॰ रीठाकरञ्जे ॥

रीठाकरञ्ज : । पुं॰ स्वनामख्यातवृक्षे । गुच्छके । गुच्छपुष्पके । गुच्छफले । फेनिले ॥

रीढक : । पुं॰ पृष्ठवंशे ॥

रीढा । स्त्री॰ अवमाननायाम् । अव ज्ञायाम् ॥ रेढणम् । रिहवधे । औणादिक : क्त : । स्त्रीत्व लोका त् ॥

रीण . । त्रि॰ स्रुतजलादौ । क्षरिते । स्रुते ॥ रीयतेस्म । रीङ्स्रवणे । क्तः । स्वादयओदित : । ओदित श्चेतिनत्वम् ॥ णत्वम् ॥

रीति । स्त्री॰ स्यन्दे । गतौ ॥ प्रचारे ॥ लोहकिट्टे ॥ दग्धस्वर्णादिम ले ॥ सीमनि ॥ स्रवणे ॥ स्वभावे । रूपे । लक्षणे । भावे । आत्म

नि । प्रकृतौ । सहजे ॥ पित्तले ॥ पित्तलन्त्वारकूटं स्यादारोरीतिश्च कथ्यते । राजरीतिर्ब्रह्मरीति · कपिलापिङ्गलापिच ॥ रीतिरप्युपधातु : स्यात्ताम्रस्ययसदस्यच । पित्तलस्यगुणाज्ञेया स्वयोनिसदृशाजनै: स योगजप्रभावेण तस्यान्ये पिगुणा . स्मृता : रीतिकायुगलरूक्ष तिक्तं चलवणा रसे ॥ शोधनं पाण्डुरोगघ्नं कृमिघ्न नातिलेखनम् । कांस्यशब्दे स्यवोध्व्य . शोधनेमारणे विधि : ॥ वैदर्भ्यादौ ॥ रीतिरात्माकाव्यस्य॰ विशिष्टापदरचना रीतिरितिचवामनसूत्रे । गुणभेदे नतद्विभागमाह । ओज . प्रसाद माधुर्य्यंगुणत्रितयभेदत · । गौड वैदर्भ्यपाञ्चालीरीतय : परिकीर्त्तिता : प्रत्येकमेषालक्षणानि यथा । ओज : समासभूयस्त्व मांसलं पदडम्बरम् । व्यक्तार्थं पदमग्राम्यं प्रसाद . परिकीर्त्तित . शब्दार्थयोस्तुरसवन्मधुर परिकीर्त्तितम् । सर्वलोकावगम्य यद्ग्राम्यतदभिधीयते ॥ सुश्राव्यमपिगम्भीर प्रसन्नमुपनागरम् । ग्राम्यं यथा । कन्ये मन्ये ऽप्यसौधन्योयस्त्वामद्यविवाहयेत् । नाल्पेनतपसालभ्य . सुन्दरस्त्रीसमागम : ॥ उपनागर यथा । तन्वित्वदधर माधुनाविद नविद्रोजना · वसुधायासुधाभावान्मृषा सुर्गं यियासव ॥ शब्दालङ्करणं तत्स्याद्यदनुप्रासभासुरम् । वर्णावृत्तिरनुप्रास पादेपादेविधीयते पदावृत्तिस्तुयमकमादिमध्यान्तसर्वगम् । क्रमेणरीतिचयाणामुदाहरणानि । ग गोल्लुंगतरंगस गतजटाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्ज्जत्फूत्कृतिभीतिसम्भृतिचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां विदधतीचित्ते गिरीशप्रभोस्त्वांपायान्नवस गमेभगवतीलज्जावतीपार्वती ॥ भवतोविरहव्याधिमधिगम्यससम्भ्रमा । कामिनीयामिनीकान्त कृतान्तमिवपश्यति ॥ हन्तालिसन्तायनिवृत्तयेऽस्या . किन्तालवृन्त तरलीकरोषि । उत्तापएषोऽन्तरतोपहेतुर्नतभ्नुवोनव्यजनापनेय : ॥ इतिकाव्यचन्द्रिका ॥ अपिच । वैदर्भीसाथपाञ्चालीगौडीयावन्तिकातथा । लाटीयामागधीचेतिषोढारीतिर्निगद्यते ॥ रीयते॰ रीणातिवा॰ रयणवा । रीस्रवणे॰ रीगतिरेषणयो . । क्तिच्॰ क्तिन्वा ॥

रितिकम् । न॰ पुष्पाञ्जने ॥

रीतिका । स्त्री॰ कुसुमाञ्जनेपित्तले ॥

रीतिपुष्पम् । न॰ कुसुमाञ्जनेरीतिकायांध्मायमानायांजातमले ॥ रीते : पित्तलस्यपुष्पमिव॰ तत्मल-

स्वात् ॥

रीतिरीतु: । पुं॰ रङ्गे । वङ्गे ॥ री तेर्हेतु ॥

रु: । पुं॰ शब्दे ॥

रुक: । त्रि॰ बहुप्रभेदे ॥

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री॰ रोगनिवारणे । चिकित्सायाम् ॥ रुज प्रतिक्रियानिरसनम् ॥

रुक्मम् । न॰ काञ्चने ॥ धूस्तूरे ॥ लौहे ॥ नागकेशरे ॥ रोचते । रुच दीप्तौ । युजिरुजितिजाकुश्चेति मक् ॥

रुक्मकार: । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्म करोति । कृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

रुक्मकारक: । पुं॰ स्वर्णकारे ॥ रुक्मकारएव । स्वार्थेक: ॥

रुक्मवती । स्त्री॰ पङ्क्तिश्छन्द: १० प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । रुक्मवती साभ्यभमसगौ ॥ यथा । कायमनोवाक्यै:परिशुद्धैर्यस्सदाकसहिष्णिभक्ति: । राज्यपदेहर्म्यौलिरदाराकक्मवतीविघ्न: खलुतस्य ॥ इयमेव॰ चम्पकमाला॰ रूपवतीचबोध्या ॥ त्रि॰ स्वर्णवति ॥

रुक्मवेदी । स्त्री॰ काञ्चनवेदिकायाम् ॥ रुक्मविरच्य तन्मयाभिरिष्टकाभिश्चितावेदी॰ रुक्मवेदी ॥

रुक्माङ्गद: । पुं॰ परमभागवतेनृपतितिविशेषे ॥

रुक्मिणी । स्त्री॰ कृष्णस्यप्रधानमहिष्याम् । लक्ष्म्याम् । हरिप्रियायाम ॥

रुक्मिणीव्रतम् । न॰ व्रतविशेषे ॥

रुक्मिदर्प्प: । पुं॰) रुक्मिदारी । पुं॰) बलरामे । बलभद्रे ॥

रुक्मी । पुं॰ भीष्मकात्मजे । रुक्मिणीभ्रातरि ॥

रुक्मिभित् । पुं॰ बलदेवे ॥

रुक्ष: । त्रि॰ अप्रेम्णि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे ॥ रूक्ष॰ इत्युभयेर्भाषा ॥ रुक्षयति । रुक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥ यद्वा । रुहेरीणादिक: स: ॥

रुग्ण: । त्रि॰ रोगादिनाकुटिलीकृतेभुग्ने । वक्रे ॥ रुज्यतेस्म । रुजो भङ्गे । क्त: । ओदितस्चेतिनत्वम् ॥ रोगिणि

रुक्॰ग्॰ । स्त्री॰ शोभायाम् ॥ तेजसि ॥ द्युतौ ॥ इच्छायाम् ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । क्विप् । शारिकाशुकवाचि ॥

रुच: । त्रि॰ शोभमाने ॥ रुचेरिगुपधेतिक: ॥

रुचक: । पुं॰ बीजपूरे । निष्के ॥ दन्ते ॥ कपोते ॥ एरण्डे ॥ न॰ सर्जिकाक्षारे ॥ अश्वस्याभरणे ॥ माल्ये ॥ सौवर्चले ॥ यथा । र-

रुकरोचनमेदीपनपाचनपरम् । सकफवातनुन्नातिपित्तलविशदलघु ॥ उद्गारशुद्धिदसूक्ष्म विबन्धानाहशूलहृत् ॥ माङ्गल्यद्रव्ये ॥ उत्कटे ॥ रोचनायाम् ॥ विडङ्गे ॥ लवणे ॥ पु० न० राजवेश्मविशेषे ॥ वनान्तरे० । रोचतेऽनेन । रुचदीप्तावभिप्रीतौच । अन्तर्भावितण्यर्थं । क्रुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्रुन् ॥

रुचा । स्त्री० इच्छायाम् । दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ शारिकाशुकवाचि ॥

रुचि । पुं० प्रजापतिविशेषे । आकूतीपतौरौच्यमनौ पितरि ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ शोभायाम् ॥ अभिष्वङ्गे । उत्कटानुरागे ॥ अभिलाषे ॥ रोचते । रुच० । इगुपधात्किदितीन् ॥ बुभुक्षायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा नायिकायानायकस्सम्मुखिनान्वोरुपर्युपविश्यवत्तसिवक्षोदत्त्वायदवस्थानमितिकामशास्त्र ॥

रुचिकर । त्रि० रोचने ॥

रुचित । त्रि० इष्टतमद्रव्ये ॥ रुचे. कर्तीरक्त ॥ यद्वा । रोचते । रुच० । रुचिरचौतिकितच ।

रुचिफलम् । न० अमृताङ्के । अमृतफले ॥

रुचिरम् । न० मूलके ॥ कुङ्कुमे । लवङ्गे । त्रि० सुन्दरे ॥ सौम्ये ॥ मिष्टे । रोचते । रुच० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ।

रुचिरा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ अतिजगतीछन्द १३ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । जभौसजौगितिरुचिराचतुर्ग्रहैः । यथा । पुनातुवोहरिरतिरासविभ्रमी० परिभ्रमन्वनरुचिराङ्गनान्तरेसमीरणोल्लसितलतान्तरालगोयथामरुत्तरलतमालभूरुहः ॥ इतिमाचान्तान्तरेपियथा । समचतुष्कलकलितसकलदलसंशोभितकुण्डलरुचिरा । नकुरुपयोधरमिह फणिपतिवरभणितमिदन्तरुचिरा ॥ यथा । कश्यतनुर्मनुजस्सितासितसङ्गममधिविधितः पतिता । बसन्तकेकरभोरुविषोदसिमिहिरातपनिहतेवलता ॥

रुचिराञ्जन: । पुं० शोभाञ्जने ॥

रुचिराश्व: । पुं० नृपतिविशेषे ॥ शोभनतुरगे ॥ त्रि० तद्वति ॥

रुचिष्य: । त्रि० इष्टवस्तुनि ॥ रोचते० रुच्यतेवा । रुच० । रुचिभुजिभ्याकिष्यन् ॥ अभिप्रेते ॥

रुचि । स्त्री० दीप्तौ ॥ रुक्रुचौरुचय: समाहृत्यैकार्थसञ्ज्ञ ञ: । कृदिकारादितिङीष् ॥

रुच्य: । पुं० कतकवृक्षे ॥ शालिधा

न्य ॥ पथ्यौ॥न॰सौवर्चले॥त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ रोचते॰ रुच्यते वा । रुच॰ । राजसूयेतिसाधु ॥

रुच्यकन्द . । पु॰ सूरणे ॥

रुग् । स्त्री॰ रोगे ॥ रुजतिदेहम् । रु-जोभङ्गे । क्विप् ॥ रोजनवा.सम्प दादिक्विप् ॥ कुष्ठौषधौ ॥

रुजा । स्त्री॰ रोगे ॥ भङ्गे ॥ रुजति। रुजो॰ । भिदादिपाठात्॰रुजार्थो-नामितिनिर्देशाद्वाऽङ्टाप् ॥ रु गुग्घेतिकोश ॥ कुष्ठे ॥ मेष्याम्॥

रुजाकर । पु॰ व्याधौ । न॰कर्मर ङ्गफले ॥ त्रि॰पीडाकारिणि ॥

रुजासह . । पुं॰ धन्वनवृक्षे ॥

रुणस्करा । स्त्री॰ सुव्रतायाम् । सुख-सन्दोह्यायागवि ॥

रुण्ड । पुं॰ कबन्धे ॥

रुण्डिका । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् । देह ल्याम् ॥ दूतिकायाम् ॥ रणभूमौ ।

रुतम् । न॰ वाशिते । तिरश्चांशब्दे । कूजिते ॥

रुदथ . पु॰ कुक्कुटे ॥ शुनि ॥ शि शौ ॥ रोदिति । रुदिर्अश्रुविमोच ने । रुदिविदिभ्यांङिदित्यथ . ॥

रुदन्तिका ।) स्त्री॰

रुदन्ती ।) स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे । सञ्जीवन्याम् । सञ्जीवन्याम् . रो माञ्चिकायाम् । चणपत्र्याम् ॥ अ स्या स्वरूपयथा । चणपत्रसमप त्र क्षुपसञ्चैवतथाकृति । शिशिरेज लबिन्दूनास्रवन्तीतिरुदन्तिका ॥ रु दन्तीयक्षिकुष्ठ व्याधिपित्तघ्नीचरसाय-नी ॥

रुदितम् । न॰ क्रन्दिते । क्रुष्टे ॥ रु-दिर्॰ । भावेक्त ॥ त्रि॰तद्वति ॥

रुद्ध : । त्रि॰ नद्योप्राकारादिनाकृतवे ष्टने । वेष्टिते । वलयिते । सवी-ते । आवृते ॥ रुध्यतेस्म । रुधिर्-आवरणे । क्त . ॥

रुद्र । पु॰ गणदेवताविशेषे ॥ एका-दशरुद्रेषु ॥ तेषांनामानियथा । अजैकपादहिर्बुध्न्योविरूपाक्षोथरैव-त । हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चसुरे-श्वर ॥ सावित्रश्चजयन्तश्चपिनाकी चापराजित . । एतेरुद्रा : समा ख्याताएकादशगणेश्वरा . । एते षामानसानान्तु त्रिशूलवरधारिणा म् । कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्रा श्चाक्षयामता ॥ दिक्षु सर्वासुये रक्षांप्रकुर्वन्तिगणेश्वरा . पुत्रपौत्र सुतास्त्वेतेसुरभीगर्भसम्भवा . ॥ द्युतिमाल्ये ५ ध्याय ॥ शिवे । शम्भौ । ईशे ॥ रोदयत्यसुरान् । स द्वारकालेप्रजा . स हरन्रोदय तिवा । रुदिर्॰ । रोदेर्णिलुक्च तिरक्णेश्चलुक् ॥ सर्वगतरुजाद्रा वणात् ॰ रोदनद्रवनाद्वारुद्र : । त थाचस्कान्दे । रुज . सर्वगता

यस्माद्रुद्रास्तस्मात्रिजगत्रयम् । रोदन
हन्निमयस्मान्चरुद्रस्तस्माद्द प्रिये ॥
यद्वा । रुत वेदात्मकशब्द कल्पादौ
ब्रह्मणे राति॰ ददाति । गदाने ।
आतोनुपसर्गेक ॥ यद्वा । रुता
नादेनमकन्न जगदिद द्रावयतिरञ्ज
यतीति॰नादात्मकत्वाद्रुद्र ॥ यद्वा ।
रुतानादेन॰प्रणवरूपेण॰वेदरूपेण
वा॰ द्रावयति॰॰ इष्टमर्थमितिरु
द्र 'यद्वा । रुत संसारदु खतद्धेतु-
वाद्रावयतीतिरुद्र तदुक्तरुतदु '
खसुतद्धेतु विद्रावयतिय प्रभु
। रुद्रइत्युच्यतेतस्माच्छिव ' परम
कारणमिति ॥ विष्णुरुद्रयोरभेदो
यथाकौर्मे । सर्वेवदेशोभगवान्म
हादेवोनसंशय । मन्यन्तेयेजग
द्योनिं विभिन्न विष्णुमीश्वरात् ॥
मोहादवेदनिष्ठाद्वा तेयान्तिनरक
नरा . वेदानुवर्त्तिन रुद्र देव ना
रायण तथा । एकीभावेनपश्यन्ति
मुक्तिभाजोभवन्तिते ॥ श्रीमद्भागवते
देव्याश्चरुद्रीपरिकीर्त्तिता । यथा ।
इच्छयाब्रह्मणोवक्त्राद्दूरदानार्थंमुद्र
भौ । मूलरुद्रस्यांशभूतारुद्रनामा
द्वितीयकइति ॥ आदित्यपत्रवत्त्वे
॥ एकादशाङ्के ॥ न॰ रौद्ररसे ॥
रुद्रकोटी । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥
रुद्रगण ' । पुं॰ शिवपार्षदसमूहे ॥
रुद्रचण्डी । स्त्री॰ रुद्रयामलोक्तदेवी
माहात्म्ये ॥
रुद्रज । पु॰ पारदे ॥
रुद्रजटा । स्त्री॰ लताविशेषे । रौद्र्याम् ।
सौम्यायाम् । सुगन्धायाम् । सुपत्रा
याम् । सुगन्धपत्रायाम् । घनवल्ल्या
म् जटावल्ल्याम् ॥ अस्यागुणा । क
टुरसत्वम्॰ श्वासकासहृद्रोगभूत
रक्षोनाशित्वञ्चेति ॥
रुद्रपत्नी । स्त्री॰ चण्ड्याम् । दुर्गा
याम् ॥ अतस्याम् ॥
रुद्रप्रिया । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥ रुद्रा
ण्याम् ॥
रुद्रवीणा । स्त्री॰ सङ्गीतनारायणो
क्तवीणाविशेषे । रुद्र्याम् ॥
रुद्रसर्ग । पुं॰ रुद्रकर्त्तृकभूतवेता
लादिसृष्टौ ॥
रुद्रसावर्णि . । पुं॰ द्वादशमनौ ॥
रुद्रसू । स्त्री॰ एकादशपुत्रप्रसवाम् ॥
रुद्राक्रीड ' । पुं॰ श्मशाने ॥
रुद्राक्ष. । पुं॰ स्वनामख्यातप्रसिद्धवृक्षे ।
तृणमेरौ । अमरे । पुष्पचामरे ॥
अक्षफले । शिवाक्षे । सर्पाक्षे । भू
तनाशने ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेण-
विनारुद्राक्षमालया । पूजितोपि
महादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ वि
नामन्त्रेणयोधत्ते रुद्राक्ष भुविमान
व । सयातिनरकान्घोरान्या
वदिन्द्राश्चतुर्दशेतिपद्मपुराणम् ॥
रुद्राक्षान्कण्ठदेशेदशन ३२ परि

मितान्० मस्तकेविंशतिहे ४० प ट् ६ षट् ६ कर्णप्रदेशे० करयु गलकृतेद्वादशे १२ द्वादशे १२ व । वाङ्कोरिन्दो ' कलाभि १६ र्न यनयुगकृतैरेक १ मेक १ शिखा याम्० वक्षस्यष्टाधिक य . कलय तिशतक १०८ सस्वयंनीलकण्ठ ' इतिदेवीभागवतम् ॥ मन्त्रेणेति द्विजेतरविषयम् । सर्वाश्रमाणांव र्णानांरुद्राक्षस्यधारणम् । कर्त व्य मन्त्रत . प्रोक्त द्विजानानान्यव र्णिनामितिनारायणवचनात् ॥

रुद्राणी । स्त्री० शिवायाम् । भवा न्याम् । सर्वमङ्गलायाम् ।' रुद्रस्य स्त्री० इन्द्रवरुणभवसर्वरुद्रमृडहि- मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामा नुगिति० ङीषानुकौ ॥

रुद्रावर्त्तः । पुं० तीर्थविशेषे ॥ अद्रि कूटस्थानस्थायापरमेश्वर्याम् । रु द्रजटायाम् ॥

रुद्रास्पदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

रुद्री । स्त्री० रुद्रवीणायां ॥

रुधिरः । पुं० अङ्गारके । कुजे । भौ मे । मङ्गलग्रहे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ श- रीरस्थरसभवधातौ । रक्ते । अ- स्रे । त्वगजे । शोणिते । असृजि । लोहू० इ० भा० ॥ रुधादि० रुध्यते वा । रुधिर् ० । इषिमदिमुदीति- किरच् ॥

रुधिराख्यम् । न० मणिप्रभेदे । यथो क्त गरुडपुराणे । हुतभुग्रूपमादा यदानवस्यैयथेप्सितम् । नर्मदायां- निचिक्षेप किञ्चित्सौनादिभूतले ॥ तत्रेन्द्रगोपकलितशुकवक्त्रवर्णं स- स्थानत . प्रकटपीलुसमानमात्र- म् । नानाप्रकारविहितरुधिराख्य- रत्नमुद्भवन्ति तत्र खलुसर्वसमानमेव ॥ मध्येन्दुपाण्डुरमतीवविशुद्धवर्णं त च्चेन्द्रनीलसदृश पटलतुलिस्यात् । सैश्वर्यभृत्यजननकथिततदेवपक्वञ्च तत्खिलभवेत्सुरवज्ञवर्णम् । इति गारुडे ॥ ७८ ॥ अध्याय ॥

रुधिरोद्गारी । पुं० षष्ठिसवत्सराणा मध्ये वत्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । महिषीगोहिरण्यादितात्मकास्याद्य शेषत . । तत्सर्वंदेविविक्रीयकर्त्त व्योधान्यसञ्चय ॥ रक्तसवत्सरेदे विक्रूरबुद्धिर्नराधिपः । मानवा ' क्रूर चेष्टाश्चसङ्ग्रामेनजयोभवेत् । ५८ ॥

रुमण्वान् । पुं० लवणाचले ॥ लव- णमस्त्यस्मिन् । मतुप् । आसन्दी- वदिति० लवणस्यरुमण् भाव ॥ ल वणाकरवाचकरुमन्शब्दस्यैतन्निपा तननलोपाभावार्थंवत्वार्थञ्चापि स्मृतम् ॥

रुमा । पुं० लवणाकरे ॥

रुमा । स्त्री० सुग्रीवदारेषु ॥ विशिष्टल वणाकरे ॥

रुम । पु॰ रमणे ॥ अरुणे ॥ रम्यतेऽस्मिन् । रमक्रीडायाम् । चकि रम्योरच्चोपधायाइतिरक् ॥

रुरु । पुं॰ मृगविशेषे । हरिणजात्यन्तरे । भारशृङ्गाख्ये ॥ रुरुर्महान् कृष्णसारइतियादवः ॥ व्याघ्रे ॥ यथा । गोगोपीगोपवीतोरुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरं वइति ॥ दैत्यभेदे ॥ रौति । रुशब्दे । जम्वादयश्चेतिसाधुः ॥ रुशातिभ्यांक्रुन्वा ॥

रुबु ।) पुं॰

रुबुक ।) पु॰ एरण्डे ॥ इतिरत्नमाला ॥ रक्तैरण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

रुशत् । त्रि॰ निन्दार्थार्थवाचि ॥ रुशति । रुशहिंसायाम् तालव्यान्तस्तौदादिकस्तस्माच्छतृप्रत्ययः । रुशत् शब्दः । रुशतीहिंसा । रुशद्वचनम् ॥

रुशती । स्त्री॰ निन्दार्थार्थवाचि ॥ शत्रन्तात् ङीप् । आच्छीनद्योरितिनुम् विकल्पान्नुमभावः । स्त्रियावाहुल्येनास्यदर्शनम् ॥

रुट् । स्त्री॰ क्रोधे ॥ रुशहिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

रुषा । स्त्री॰ अमर्षे । कोपे । मन्यौ । क्रोधे ॥ क्विबन्तात्रागुरिमतेनटाप् ॥

रुषित । त्रि॰ रुष्टे । क्रोधयुक्ते ॥ रुष्यतेस्म । रुषरोषे । क्तः । रुष्यमत्वरेतिपक्षे इड्विकल्पः ।

रुष्ट । त्रि॰ रुषिते ॥ शिवेरुष्टे गुरुस्त्राता गुरौरुष्टे नकश्चन । रुष्यतेस्म । रुष॰ । क्तः । रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनामितिपक्षे इडभावः ॥

रुह । त्रि॰ जाते ॥ आरूढे ॥ रुहे कार्त्तिकः ॥

रुहकम् । न॰ छिद्रे ॥

रुहा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ छिन्नापिरोहति । हवीजरुजन्मनिप्रादुर्भावे इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । टाप् ॥ महासमङ्गायाम् ॥

रुहिरुहिका । स्त्री॰ उत्कण्ठायाम् ॥ इतिपुराणम् ॥

रूक्षा । पुं॰ वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰ श्वीड् क्रुषिरुहीत्यादिना॰क्सनिप् ॥

रूक्ष: । पु॰ वृक्षे ॥ वरकाष्टके ॥ त्रि॰ अप्रेमणि । परुषे ॥ अचिक्कणे । अस्निग्धे । रूक्षा॰इतिभाषायाम् ॥ रूक्षयति । रूक्षपारुष्ये । पचाद्यच् ॥

रूक्षगन्धक । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

रूक्षणात्मिका । स्त्री॰ लज्जाधान्ये ॥

रूक्षदर्भ । पुं॰ हरिदर्भे ॥

रूक्षपत्र: । पुं॰ शाखोटवृक्षे ॥

रूक्षप्रिय: । पु॰ ऋषभौषधे ॥

रूक्षस्वादुफल । पु॰ धन्वनवृक्षे ॥

रूक्षा । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥ अस्निग्धायाम् ॥

रूढ : । पुं॰ प्रकृतिप्रत्ययार्थमनपेक्ष्यशाब्दबोधजनकेशब्दे ॥ यथा । मुख्योलाक्षणिकोगौण : शब्द . स्यादौपचारिक : । यौगिकोयोगरूढो वारूढोवामुख्यएवस : ॥ इतिशाब्दिका ॥ अपिच । रूढमालक्षयति॰विभजतेच । रूढ सङ्केतवन्नाम सैवसंज्ञे तिकीर्त्य ते । नैमित्तिकीपारिभाषिक्यौपाधिक्यपितत्त्रिदा ॥ यन्नामयादृशार्थेसङ्केतितमेव॰नतुयौगिकमपि॰तद्रूढम् । योगरूढन्तुपङ्कजादिकंनतथा । रूढानामेवचसञ्ज्ञापदेनाभिलप्यते । नतुरूढादिवत्सञ्ज्ञानामप्यवान्तरभेद॰ । येनविभागव्याघात॰ स्यात् । सञ्ज्ञायास्त्रयोभेदा नैमित्तिकीपारिभाषिकी॰औपाधिकीचेति । पाचकपाठकादयस्तुनसंज्ञा : सङ्केतशून्यत्वात् ॥ येतुरूढस्यनाम्नश्चतुर्विधत्वमाहुस्तन्मतमुपन्यस्यति । जातिद्रव्यगुणस्पन्दैर्धर्मैः सङ्केतवत्तया । जातिशब्दादिभेदेनचातुर्विध्यंपरेजगु : ॥ गोगवयादीनांगोत्वादिजात्या । पश्वाश्वादीनांलाङ्गूलधनादिद्रव्येण । धन्यपिशुनादीनांपुण्यद्वेषादिगुणेन । चलचपलादीनाञ्चशब्दानाकर्मणाऽवच्छिन्नशक्तिमत्त्वाच्चातुर्विध्यमेवरूढानामिति । यदुक्तं दण्डाचार्यै : । शब्दैरेवप्रतीयन्ते जाति-

द्रव्यगुणक्रिया : । चातुर्विध्यादमीषान्तुशब्दउक्तश्चतुर्विधइति ॥ तदेतज्जडमूर्खादीनामन्यशून्यादीनाञ्चशब्दानामपरिग्रहापत्त्यापरित्यक्तमस्माभि . ॥ नैमित्तिकसञ्ज्ञांलक्षयति । जात्यवच्छिन्नसङ्केतवती नैमित्तिकीमता । जातिमात्रेहिसङ्केताद्व्यक्तेर्भानसुदुष्करम ॥ यन्नामजात्यवच्छिन्नसङ्केतवत्सानैमित्तिकीसञ्ज्ञा । यथागोचैत्रादि॰ । साहिगोत्वचैत्रादिजात्यवच्छिन्नमेवगवादिकमभिधत्ते नतुगोत्वादिजातिमात्रम् । गोपदगोत्वेसङ्केतितमित्याकारकग्रहाद्गामानयेत्यादौ गोत्वादिनागवादेरन्वयानुपपत्ते : एकशक्त्यपरस्यान्यानुभावकत्वेऽतिप्रसङ्गात् । पारिभाषिकीमौपाधिकीञ्चसंज्ञाक्रमेणलक्षयति । उभयावृत्तिधर्मावसञ्ज्ञास्यात्पारिभाषिकी । औपाधिकीत्वनुगतोपाधिनायाप्रवर्त्तते ॥ उभयावृत्तिधर्माव च्छिन्नसङ्केतवतीसंज्ञापारिभाषिकी । यथाकाशडित्थादि : ॥ याचानुगतोपाध्यवच्छिन्नसङ्केतवतीसञ्ज्ञासात्वौपाधिकी । यथाभूतदूतादि । साहिसचेतनवृत्तविशेषगुणवत्त्वाक्षाहारकत्वाद्यनुगतोपाधिपुरस्कारेणैवप्रवर्त्तते । इतिशब्दशक्तिप्रकाशिकाच॰जाते । प्रसिद्धे ॥

रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढलुपधत्तुष्टुत्वढ लोपदीर्घं ॥

रूढपद । त्रि० बद्धमूले ॥

रूढिः । स्त्री० शिष्टप्रयोगे ॥ प्रसिद्धौ ॥ अनादिव्यवहारसिद्धसम्बन्धविशेषे ॥ मुख्यशब्दवृत्तिभेदे ॥ सा अवरूपेणजात्यागुणेन वानिर्देश्या हैवस्तुनिसंज्ञासन्निसङ्केतेनप्रवर्त्तते । यथा । डित्थ, डवित्थः गौः शुक्लइति ॥ रूढशब्दनिष्ठशक्तौ ॥

रूपम् । न० वाच्याकारे । स्वभावे ॥ सौन्दर्ये । मनोहराकृतौ । तल्लक्षण यथा । अङ्गान्यभूषितान्येव केनचिद्भूषणादिना । येनभूषितवद्भान्तितद्रूपमितिकथ्यते ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥ नाणके । प्रशस्ते ॥ पशौ ॥ शब्दे ॥ ग्रन्थावृत्तौ नाटकादौ ॥ आकारे ॥ श्लोके ॥ अवकाशदिद्विपदान्ते नानाविकारविशेषे ॥ रूपन्तुषोडशविधंमोक्तधर्मप्रकीर्तितम् । यथा । ह्रस्वम् १ दीर्घम् २ स्थूलम् ३ चतुरस्रम् ४ वृत्तम् ५ शुक्लम् ६ कृष्णम् ७ नीलारुणम् ८ रक्तम् ९ पीतम् १० कठिनम् ११ चिक्कणम् १२ श्लक्ष्णम् १३ पिच्छलम् १४ मृदु १५ दारुण १६ मिति ॥ चक्षुर्मात्रग्राह्यो गुणे ॥ तच्चशुक्लनीलपीतरक्तहरितकपिशचित्रभेदात्सप्तविधम् । पृथिवीजलतेजोवृत्ति । तत्र पृथिव्यासप्तविधम् । अभास्वरशुक्लञ्जले । शुक्लभास्वरन्तेजसि ॥ भाषापरिच्छेदः ॥ त्रि० उत्तरपदस्थितस्तत्सदृशे ॥ यथापितृरूपःपुत्रः मातृरूपाकन्या ॥ प्रापकं ॥ रोपयतिविमोहयति । रूपविमोहने । अच् ॥ यद्वा । रूप्यतेऽनेन । खष्पशिल्पशष्पेतिसाधु ॥ रौतिशा । रुशब्दे । खष्पशिल्पेतिपः रौतेर्दीर्घश्च ॥ अतिरूपन्तुनिन्दितम् ॥

रूपकम । न० नाटके ॥ मूर्त्तौ ॥ रूप्ये ॥ काव्यालङ्कारे ॥ तल्लक्षणादि यथा । विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्य यत् । रूपकं तत्त्रिधाधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्तिभिः ॥ अयं हि धूर्जटिः साक्षाद्येनदग्धाः पुरः क्षणात् अयमास्तेविनाशम्भुस्तार्त्तीयीकविलोचनम् ॥ शम्भुर्विश्वमवत्यद्यस्वीकृत्यसमदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दुनालब्धेनेवानन्दे किमिन्दुना ॥ साध्वीयमपरालक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयंकलङ्किनश्चन्द्रान्मुखचन्द्रोतिरिच्यते ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताक्षीप्रोच्यतेगुञ्जासातिस्रोरूपकंभवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्ताः कलञ्जो नाममानतः ॥ त्रि० । मूर्त्तिमति ॥ पुं० । हस्त्यादिसमस्तु ॥

वैयथा । हढ 'प्रौढोऽथखचरोविभ
वश्चतुरक्रम : । निशारुक प्रतिता
ल : कथिता :सप्तरूपकोद्भतिदामो
दर : ॥

रूपकभेद । पुं० अभिनेयप्रकारे ॥

रूपतत्त्वम् । न० शीले ॥

रूपधारी । त्रि० सौन्दर्यविशिष्टे ॥

रूपधेयम् । न० रूपे ॥ रूपमेव ।भाग
रूपनामभ्योधेय : ॥

रूपनाशन : । पुं० पेचके

रूपवान् । त्रि० आकारविशिष्टे ॥ सौं
दर्ययुक्ते ॥

रूपस्कन्ध : । पुं० विषयप्रपञ्चे । वास
नामथचित्तेननिरूप्यमाणे शुभादस्य
र्शादिषु । पञ्चेन्द्रियेषु च ॥ रूप्यन्ते
एभिर्वाविषयाकृतिकर्मकारणव्युत्प
त्तिभ्यांसविषयाणीन्द्रियाणिरूपस्क
न्ध : । रूप्यमाणपृथिव्यादीनांवाह्य
त्वेपिदेहस्थत्वादिन्द्रियसम्बन्धाद्वा
ध्यात्मिकत्वम् ॥

रूपाजीवा । स्त्री० वारस्त्रियाम् । वेश्या
याम् ॥ रूपमाजीवोस्या : ॥

रूपामाली । स्त्री०वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । चत्वारोऽस्यांकर्णाआयन्तेछन्दस्ये
वहारकुर्वन्ते ।भव्यावर्णापादेराज
न्त रूपामालीवृत्त ततृकान्ते ॥ यथा
। हत्वाशत्रुन्दृप्यान्तीचण्डसाचण्डी
व . कल्याण कुर्यात् । देवेन्द्राद्या:
प्रौप्यासम्प्राप्ता :ससेवन्तेतत्पादा
भोजम् ॥

रूपाख्य : । पु० कामदेवे ॥ रूपमख्यम
स्य ॥

रूपिका । स्त्री० श्वेतार्कवृक्षे ॥ श्वेताक
पुष्पे ॥

रूपी । त्रि० रूपवति ॥ मूर्तिमति ॥

रूपेश्वरी । स्त्री० देवीविशेषे ॥

रूप्यम् । न० आहतरजते ॥ आहतहे
मनि ॥ तारे । चन्द्रहासे । रजते
चन्द्रलोहके । चाटी०द्रु०भा० ॥
अथास्यलक्षणगुणादयस्तथा । गुरु
स्निग्धमृदुश्वेत दाहच्छेदघनक्षमम्
। स्वर्णाख्यचन्द्रवत्स्वच्छरूप्य नवगु
णं शुभम् ॥ मारणायये।ग्यम् ॥
कठिन कृत्रिमंरूक्षंरक्तं पीत दल ल
घु । दाहच्छेदघनैर्नष्ट रूप्य दुष्ट प्र
कीर्त्तितम् ॥ मारणायायोग्यम् रू
प्यशीतंकषायाम्लं स्वादुपाकरसंसर
म् ।वयस.स्थापनस्निग्ध लेखनवा
तपित्तजित् ॥ प्रमेहादिकरोगांश्च
नाशयत्यचिराद्ध्रुवम् ॥ तारंशरी
रस्यकरोतितापविड्बन्धनयच्छति
शुक्रनाशम् । वीर्यंबलंहन्तितनोश्च
पुष्टि महागदान्पोषयतिध्रुवम्
॥ अथशोधनविधि: । पत्तलीकृत्यप
त्राणितारस्याग्नौप्रतापयेत् । निषि
ञ्चेत्तप्ततप्तानितैलेतक्रे चकाञ्जिके
॥ गोमूत्रेचकुलत्थानाकषायेचत्रिधा
त्रिधा । एवंरजतपत्राणाविशुद्धि.स

म्प्रजायते ॥ अथास्यमारणविधि. । भागैकतालकंमर्द्य याममम्लेनवीन चित् । तेनभागत्रयतारपत्राणिप-रिलेपयेत् ।।धृत्वामूषापुटेरुद्ध्वापुटे त्त्रिंशद्वनोपलै: । समुद्धृत्यपुन स्तालद्त्वारुद्ध्वापुटेपचेत् ॥ एवंच तुर्दशपुटैस्तारभस्मप्रजायते ॥ अ न्योपिप्रकारोयथा । स्नुहीक्षीरेणस म्पिष्टंमाक्षिकंतेनलेपयेत् । तालक स्यप्रकारेणतारपत्राणिबुद्धिमान् । पुटेच्चतुर्दशपुटैस्तारभस्मप्रजाय-यते ।। इति ॥ अथरूप्यकरणम् । मध्वाज्य गुडताम्र चक्ररेणामाक्षि-कंरसम् । धमनाच्चभवेद्रौप्यसुवर्णं कारणं शृणु ॥ इतिगारुडे १८८ अध्याय. ॥ कार्षापणं ॥ त्रि॰ रूप वति । सुन्दरे ॥ आहतं॰ प्रशस्तं वा॰ रूपमस्यास्ति । रूपादाहतप्र शंसयोरितियत् ॥ रूप्यते । रूप रूपक्रियायाम् । यद्वन्त. ॥ अत्.॰ बा ॥

रूप्यक. । पुं॰ लङ्कादिद्वीपवत्समुद्रा न्तर्वर्त्तिनिद्वीपविशेषे ॥

रूप्यमाषक: । पुं॰ कृष्णलाद्वयमि तेरूप्यमाने । हेकृष्णलेसमधृतेविद्ये योरूप्यमाषक: ॥

रूप्यशाला । स्त्री॰ टकसाल॰ इति प्रसिद्धे रजतादिमुद्राग्रहे ॥

रूप्याध्यक्ष: । पुं॰ नैष्किके ॥ रूप्यस्य अध्यक्ष. ॥

रूरुक : । पुं॰ एरण्डे ॥

रूम: । पुं॰ शकदेशे । यथा । योरूमदेशाधिपतिंशकेश्वरं जित्वागृही-त्वोज्जयिनींमहाहवे । आनीयसम्भ्राम्यमुमोचतन्त्वहोश्रीविक्रमार्कं. समसह्यविक्रम . ॥

रूषक । पुं॰ वासके ।।

रूषणम् । न॰ मिश्रणे ॥ रूष॰ । ल्युट् ॥

रूषित : त्रि॰ गुण्ठिते । गुण्डिते । रूष्यतेस्म । रूषिर्वेष्टनार्थोऽपठि तोपि॰ भ्वादौद्रष्टव्योभ्वादेराकृतिगणत्वात् । क्त: । रूषीकृते ॥ लिप्ते ॥ लग्ने । लगा॰ इ॰ भा॰ ॥ रूष त॰ आ॰ विस्फुरणे॰ इतिकविकल्पद्रुम: । अकर्मक. ॥

रे । अ॰ सम्बोधनविशेषे ॥ यथा । सम्बोधनेरेभो:पाटप्याटअङ्गहे हो ऽरेरेपिचेतिहेमचन्द्र: ॥ अनादरे ॥

रेक: । पुं॰ शङ्कायाम् ॥ नीचे । क्षीणे ॥ विरेचने ॥ भेके । गूढवंशि ॥

रेका । स्त्री॰ सन्देहे ॥

रेक्णः । न॰ सुवर्णे । स्वर्णे । रिणक्ति । रिचिर् विरेचने । रिचेर्धनेघिच्चेत्य ऽसुन् । धातुप्रत्ययस्यनुट् । चित्वात्कुत्वम् ॥

रेखा । स्त्री॰ अल्पके ॥ छद्मनि ॥

आभोगे। उल्लेखे ॥ उल्लेखस्त्वत्र दण्डाकारलिपिविशेषः। डंडी र० लकीर० रेख० हू०भा० ॥ राज्याम् ॥ लिख्यते। लिख अक्षरविन्यासे। भिदादित्वादङ्‌ चोरलयो रैकत्वम् ॥

रेखाभूमि.। स्त्री०वारप्रवृत्तिस्थले। लङ्कासुमेर्वोर्मध्यसूत्रगतदेशे ॥ यथा। यल्लङ्कोज्जयिनीपुरोपरिकुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्सूत्रं मेरुगतं बुधैर्निगदितासामध्यरेखाभुवः। आदौ प्रागुदयोऽपरत्रविषयेपश्चाद्धिरेखोदयात्स्यात्तस्मात्क्रियतेतदन्तरभुवंखेटैर्न्वृणस्तत्फलमितिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥

रेचकः। पुं० यवक्षारे ॥ जयपालवृक्षे ॥ तिलकवृक्षे ॥ क्रीडार्थं जलनिक्षेपयन्त्रे। पिचकारी० हू० भा० प्र० ॥ प्राणायामेः शनैर्वामनासापुटाद्दक्षिण नासापुटाद्वा० सव्यापसव्यन्यायेनवह्निर्निःसरणे ॥ मुच्यमानस्तुरेचकइतियाज्ञवल्क्यः। श्वासहृतिभेष.॥ यनोलमेचायाम् ॥ निषेधनंप्रपञ्चस्य रेचकाख्यः समीरणः ॥ न० कडुक्षर्सिकायाम् ॥

रेचनम्। न० मलभेदने। प्रस्कन्दने। विरेके। विरेचने ॥

रेचनकः। पुं० काम्पिल्लके ॥

रेचना। स्त्री० काम्पिल्ले ॥

रेचनी। स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ गुन्द्रायाम् ॥ रोचनकायाम् ॥ रिचिर्० ॥ ल्युट्। ङीप्। कालाञ्जन्याम् ॥ काम्पिल्ले ॥

रेचितम्। न० उत्तेजिताख्ये। यथा। उत्तेजितंमध्यवेगंयोजनंश्रयत्यायेति ॥ रेचनम्। रिचिर्०। क्तः। त्रि० रिक्तीकृते ॥ अश्वगतिविशेषे ॥

रेची। स्त्री० अङ्कोठे ॥ काम्पिल्लके ॥

रेज.। त्रि० तेजिते ॥ रेजति। रेजतेवा। रेजृदीप्तौ। पचाद्यच् ॥

रेणुः। पुं० पर्पटे ॥ रेणुकायाम् ॥ पांशौ। पुं० स्त्री० धूलौ ॥ दीपवृक्षातनुच्छायाच्छिन्नकेशनखादिकम्। घनमार्जाररेणुश्चहन्ति पुण्यंपुराकृतम्० हू० का० लो० ॥ रिणाति० रीयतेवा। रीगतिरेषणयो०। अजिवृरीभ्योनिच्चेति णुः ॥

रेणुकम्। न० कङ्कुष्ठभेदे ॥

रेणुका। स्त्री० मरिचाकृतिसुगन्धिद्रव्यविशेषे। द्विजायाम्। हरेणौ। भस्मगन्धिन्यामौषधौ ॥ अस्यागुणाः रेणुकाकटुकापाचेतिकानुष्णाकटुलघुः। पित्तलादीपनी

मेध्यापापघ्नीगर्भपातनी ॥ वलास
वातवेत्क्रव्यहट्काण्डूविषद्राह्नुत्
॥परशुराममातरि ॥ रेणुरस्यास्ति
। ब्रीह्यादित्वादिन् । कुसुमात्ता
त्क : ॥ रेणुरिव वा । स ञ्ज्ञायामि
तिकन् ॥
रेणुकातीर्थम् । न० तीर्थविशे
षे ॥
रेणुकासुत : । पुं० परशुरामे ॥
रेणुरूषित : । पुं० गर्दभे ॥ त्रि०
धूलिव्याप्ते ॥
रेणुवास : । पुं० भ्रमरे ॥
रेणुसार : । पुं० कर्पूरे ॥
रेणुसारक : । पुं० कर्पूरे ॥
रेतजा । स्त्री० वालुकायाम् ॥
रेतनम् । न० वीर्ये । शुक्रे ॥
रेत : । न० वीर्ये । शुक्रे ॥ अप्सु
रेत : पातनिषेधोयथा । नवामेध्य
सोनोद्भ्यपिवेद्वीर्यवाजलम् ।
नोचरेदनुपस्पृश्यनाप्सुरेत : सम
त्सृजेत् ॥ पारदे ॥ रियाति । री
गतिरेषणयो: । स्रुरीभ्यांतुट्चेत्य
सुन् ॥ पु० । कार्ये ॥ अथातोरे
तस : सृष्टिरित्यादौरेत . शब्दस्य
कार्यपरत्वेनव्याख्यानात् ॥
रेतम् । न० रेतसि ॥ पीयूषे ॥ पट
वासे ॥ सूतके । पारदे ॥
रेप : । त्रि० निन्दिते । विगर्हिते ॥
क्रूरे ॥ रीङ् वाहुलकात्प : ॥

रेपा : । त्रि० अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे
॥ रपति । रपव्यक्तायांवाचि । रपे
रतएच्चेत्यसुन् ॥
रेफ : । पुं० रवर्णे ॥ रादिफ: ॥
रिफ्यते० रिफतिवा । रिफेर्घञ्०
पचाद्यज्वा । रागे ॥ त्रि० अव
द्ये । कुत्सिते ॥ रिफति । रिफकत्थ
नयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । अकर्त्त
रिचेतिघञ् ॥ यद्वा । रिफते ।
अवद्यावमाधमेतिअप्रत्ययान्तोनि
पात : ॥
रेभणम् । न० कथायाम् । गोधु
मौ ॥
रेरिहाण : । पुं० वृषाङ्के । महा
देवे । सदाशिवे ॥ अम्बरे ॥
रेवट : । पुं० शूकरे ॥ वेणौ ॥ वातु
लि ॥ विषवैद्ये ॥ न० दक्षिणावर्त्त
शङ्खे ॥
रेवत : । पुं० जम्बीरे ॥ आरग्वधे
॥ रेवतीपितरि० नृपतिविशेषे ।
बलरामश्वशुरे ॥
रैवतकम् । न० पारेवते ॥
रेवती । स्त्री० ककुद्मिकन्यायाम् ।
बलदेवपत्न्याम् ॥ मातृभेदे ॥
अन्त्यनक्षत्रे ॥ अस्मिन्नक्षत्रेजात
स्यफलंयथा । चारुशीलविभवोजि
तेन्द्रिय : सत्कुले सुभवनेकमान
स : । मानवोननुभवेन्महीपती
रेवतीभवतियस्यजन्मभम् ॥ बाल

ग्रहविशेषे ॥ रैवतमनुमातरि ॥ धेनौ ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवतीनक्षत्रे ० इतिगौरादिषुपाठान्ङीष् ॥ रेवत्यांजातायाम् ॥ चित्रारेवती तिनक्षत्रेभ्योलुक्॥ पिप्पल्यादित्वा न्ङीष् ॥

रेवत्यः । स्त्री० सामविशेषे ॥ नित्य बहुवचनान्तोत्ररेवतीशब्दः ॥

रेवतीजानि ' । पुं० रेवतीरमणे ॥ रेवतीजायायस्य । जायायानिङि तिसमासान्तोनिङादेशः । लोपो व्योर्वलीतियलोपः ॥

रेवतीभवः । पुं० शनैश्चरे ॥

रेवतीरमण . । पुं० रामे । हलायुधे । बलदेवे ॥ रेवत्यारमण . ॥

रेवतीश । पुं० बलभद्रे । रेवती रमणे ॥

रेवन्त । पुं० सूर्यात्मजविशेषे ॥ गुह्यकाधिपतौ ॥

रेवन्तप्रसू । स्त्री० सञ्ज्ञायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

रेवा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ नर्मदाया म् । मेकलकन्यायाम् ॥ रत्याम् । मन्मथयोषिति ॥ नीलीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ रेवते । रेवृप्लवगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

रेषणम् । न० वृकशब्दे ॥ हिंसाया म् । रिषहिंसायाम् । ल्युट ॥

रै । अ० दाने ॥ अनादरे ॥

रा । पुं० स्वर्णे ॥ वित्ते । धने ॥ जलदे ॥ ध्वनौ । शब्दे ॥ रातिसु खम्० रायतेवा । रादाने । राति र्वै ॥

रैक्वः । पुं० संवर्गविद्याविदिमुनि विशेषे ॥

रैणुकेय । पुं० परशुरामे ॥ रेणु कायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

रैभ्य ' । पुं० ऋषिविशेषे ॥ रेभस्य गोत्राऽपत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

रैवत : । पुं० सुवर्णालौ ॥ शैलभेदे ॥ शङ्करे ॥ जयन्ते ॥ दैत्यविशेषे ॥ वर्तमानकल्पीयेपञ्चमेमनौ ॥

रैवतक ' । पुं० द्वारकासमीपस्थेप र्वतविशेषे । उज्जयन्ते ॥ श्रुतिपु राणप्रसिद्धेपरमहंसे ॥ न० पारे वतछन्दे ॥

रोक ' । पुं० क्रयभेदे ॥ दीप्तौ ॥ न० नावि ॥ चरे ॥ बिले । छिद्रे ॥ त्रि० चले ॥ रोचतेऽत्र । रुच दीप्तौ । हलश्चेतिघञ् ॥ निष्ठासे ट्त्वान्न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

रोग . । पुं० कुष्ठौषधौ । दोषवैषम्ये । व्याधौ आमये । गदे ॥ दुष्कर्म जानृणारोगायान्तिचक्रमाच्छम म् । जपे . सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्त षाम्शमोभवेत् इतिकर्मविपाक ' ॥ रोजनम् । भावेघञ् । रुजतिवा । रुजोभङ्गे । पदरुजेतिघञ् ॥

रुज्यतेपीड्यतेदेहोऽनेनेतिघञ्रोग ॥

रोगघ्नम् । न० औषधे । त्रि० रोगनाशके ॥

रोगभूः । स्त्री० शरीरे ॥

रोगराजः । पुं० पापरोगे । राजयक्ष्मणि ॥ रोगाणांराजा । टच् ॥

रोगलक्षणम् । न० निदाने ॥

रोगशान्तकः । पुं० वैद्ये ॥

रोगशिला । स्त्री० मनःशिलायाम् ॥

रोगशिल्पी । पुं० शरालु० द्रु० गौ० दे० भा० प्र० वृक्षविशेषे ॥

रोगश्रेष्ठः । पुं० ज्वरे ॥ रोगेषुश्रेष्ठः ॥

रोगहम् । न० औषधे । भैषज्ये ॥

रोगहारी । पुं० चिकित्सके । वैद्ये ॥ रोगं हरतितच्छीलः । सुप्यजातौ णिनिः ॥ त्रि० रोगनाशके ॥

रोगितरुः । पुं० अशोकवृक्षे ॥

रोगी । त्रि० रोगयुक्ते । व्याधिते । आतुरे । अभ्यमिते । रोगार्ते ॥ रोगमस्यास्ति । इनिः ॥ अथवर्ष चिकित्सार्थंपरीक्षांरोगितस्त्वाह ॥ तत्राहवाग्भटः । दर्शनस्पर्शनप्रश्नैःपरीक्षेतचरोगिणम । आयुरादिदृशास्पर्शाच्छीतादेःप्रश्नतोऽपरम् ॥ आयुराद्दीर्घत्वादिशब्दात् साध्यत्वाऽसाध्यत्वादिबोध्यम् । दृशा०दर्शनेन । वर्णसम्पदादिभ्यश्चतिभावेविप् । स्पर्शात् । शीतादे । शीतोष्णमृदुकठिनत्वादिनापरीक्षणञ्च । प्रश्नतः । उदरलाघवगौरवलक्षणाऽलक्षणा०बुभुक्षाऽबुभुक्षावललाऽवलादिना । मिथ्यादृष्टाविकाराहिदुराख्यातास्तथैवच । तथादुष्परिमृष्टाश्चमोहयेयुश्चिकित्सकान् ॥ तच्चदर्शनेनजिह्वामूत्रादेःकार्त्स्न्यम् ॥

रोगिवल्लभम् । न० भैषज्ये । औषधे । त्रि० रोगिप्रिये ॥

रोग्यम् । त्रि० अपथ्ये । अहिते ॥ रोगायहितम् । यत् ॥ रोगसम्बन्धिनि ।

रोचकः । पुं० बुभुक्षायाम् । अशनायाम् । जिघत्सायाम् । कदल्याम् ॥ राजपलाण्डौ ॥ अवदंशे ॥ ग्रन्थिपर्णभेदे । निशाचरे । धनहरे । कितवे । गन्धद्रासके । नेपालदेशभरिद्धवर०इतिप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणाः । रोचकोमधुरस्तिक्तः कटुपाकः कटुर्लघुः । तीक्ष्णोहृद्योहिमोहन्तिकुष्ठकण्डूकफानिलान् ॥ रक्षोऽश्मस्वेदमेदोस्त्रज्वरगंधविषव्रणान् ॥ त्रि०रुचिकारके ॥

रोचनः । पुं० कूटशाल्मलौ ॥ श्वेतशिग्रौ ॥ पलाण्डौ ॥ आरग्वधे ॥ आरक्षे ॥ अङ्कोठे ॥ दाडिमे ॥ त्रि० रोचके । रुचिकरे ॥ रोचते । रुचदीप्तौ । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

रोचयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
रोचनक । पु० जम्बीरे ॥
रोचनफल । पु० बीजपूरके ॥
रोचनफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ॥
रोचना । स्त्री० रक्तकह्लारे ॥ गोपित्ते ॥ वरयोषिति ॥ रोचते । रुच० । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । टाप् ॥
रोचनिका । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ गुण्डारोचन्याम् ॥
रोचनी । स्त्री० आमलक्याम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ मन० शिलायाम ॥ श्वेतत्रिवृतायाम् ॥ काम्पिल्यौषधौ ॥ रोचते । रुचदीप्तावभिप्रीतौ च । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥
रोचमान । पुं० अश्वग्रीवास्थरोमावर्त्ते ॥ यथा । ग्रीवयोरुदयावर्त्तौरोचमानोगलोद्भव इतिचिकाकुदशिष: ॥ अपिच । कण्ठतोरोचमानस्तस्मिन्सौभाग्यवर्द्धनइतिवर्जयन्ती ॥ त्रि० अत्यन्तंदीप्यमाने ॥ रोचते । रुच० । लट । शानच् । आनेमुक् ॥
रोचित । त्रि० प्रकाशिते ॥
रोची । त्रि० रोचिष्णौ ॥
रोचिष्णु । त्रि० अलङ्कारादिनाशोभमाने । विभ्राजि । भ्राजिष्णौ ॥ रोचतितच्छील । रुच० । अलङ्कृञिति० इष्णुच् ॥
रोचि । न० शोचिषि । त्विषि । प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ रोचतेऽनेन । रुच० । बाहुलकादिसि: ॥
रोची । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
रोच्य: । त्रि० प्रकाश्ये ॥ प्रीतिविषये ॥
रोटिका । स्त्री० रोटी० इतिभाषा प्रसिद्धेपिष्टकविशेषे ॥ अस्या करणप्रकारोयथा । शुष्कगोधूमचूर्णेनकिञ्चित्पुष्टास्वपोलिकाम् । तप्तकोल्वेदयेत्कृत्वा भूयोङ्गारैपितांपचेत् । सिद्धंषारोटिकाप्रोक्तागुणानस्या: प्रचक्ष्महे । रोटिकाबलकृद्रुच्यावृंहणीधातुवर्द्धनी ॥ वातघ्नीकफकृद्गुर्वी दीप्ताग्नीनां प्रपूजिता । यवजारोटिकारुच्यामधुराविशदालघु: । मलशुक्रानिलकरीबल्याश्लेष्मकफामयान् ॥ पीनसश्वासकासांश्चमेदोमेहगलामयान् ॥
रोड । पुं० क्षोदे ॥ त्रि० तृप्ते ॥
रोदनम् । न० क्रन्दने । शोकादिनाश्रुपतने । रोना० इ० भा० ॥ अस्रे । अश्रुणि । आंसू० इ० भा० रुद्यते । रुदिर्अश्रुविमोचने । वाहुलकात्कर्मणिल्युट् । तच्चशुभाशुभ यथा । अनश्रुस्निग्धरुदितमदीन शुभदं नृणाम् । प्रचुराश्रुदीन रूक्षरुदित नसुखावहम्

॥ रोदनाश्रुपतनेनमृतानानरक यथा ॥ ज्ञानिनोमारुदन्त्येवमारोदी ' पुत्रसाम्प्रतम् ॥ रोदनाश्रुप्रपतनान्मृतानानरकध्रुवम् ।' मृतम्हिश्यरोदननिषेधोयथा ॥ श्लेष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तं प्रेतोभुङ्क्तेयतोऽवश ' । अतोनरोदितव्यं हिक्रियाकार्याविधानत : इति ॥

रोदनिका । स्त्री॰ यवासे ॥

रोदनी । स्त्री॰ कच्छुरायाम् । दुरालभायाम । यवासे ॥ रोदयति । रुदिर्॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

रोद : न॰ दिवि ॥ भूमौ ॥ द्यावापृथिव्यो ॥ रोदितिसर्वमस्मिन् । रुदिर्॰ । असुन् ॥

रोदसी । अ॰ द्यावापृथिव्यो . ॥ दिवि ॥ भूमौ ॥

रोदसी । स्त्री॰ स्वर्गे ॥ भूमौ ॥ द्यावाभूम्यो : ॥ गौरादित्वात्पक्षेङीष् ॥

रोदस्यौ । स्त्री॰ द्विवचनान्त . । भूमिस्वर्गयो ' ॥

रोध : । पुं॰ नदीतीरे । कूले । रुणद्धि । रुधिरावरणे । पचाद्यच् ॥ प्रतिबन्धे ॥

रोधक : । त्रि॰ रोधिनि ॥ रुधिर्॰ । ण्वुल् ॥

रोधन : । त्रि॰ रोधकर्त्तरि ॥ न॰ रोधे ॥

रोधवक्रा । स्त्री॰ सरिति ॥ रोधेनवक्रा ॥

रोध । न॰ तीरे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । सर्वधातुभ्योसुन्निति॰ असुन् ॥

रोधोवक्रा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ रोधसावक्रा ॥

रोधोवती । स्त्री॰ नद्याम् ॥

रोध्र ' । पु॰ गालवे । लोध्रे न॰ अपराधे ॥ किल्बिषे ॥ रुणद्धि । रुधिर्॰ । बाहुलकाद्रन् ॥

रोध्रपुष्प : । पुं॰ मधूकवृक्षे ॥

रोध्रपुष्पिणी । स्त्री॰ धातकीवृक्षे ॥

रोप. । पुं॰ रोपणे ॥ इषौ । बाणे ॥ न॰ लोध्रे ॥ रोप्यतेऽनेनवा रूपनिमोहने । ण्यन्त ' । घञ् ॥ यद्वा । रूयतेऽनेन । हलश्चेतिघञ् ॥

रोपक . । पु॰ सुवर्णसप्ततितमेभागे ॥ यथाहविष्णुगुप्त । दीनारारोपकैरष्टाभि श्चत्वापरिकीर्त्तित । सुवर्णसप्ततितमोभागोरोपकउच्यतइति ॥

रोपणम् । न॰ विमोहने ॥ जनने ॥ प्रादुर्भावे ' । रुपेर्भावेल्युट् ॥ अञ्जनविशेषे ॥ यथा । रोपणरसकपिष्टासम्यक्समन्नाव्यवारिणा । गृह्णीयात्तज्जलसर्वत्यजेच्चूर्णमधोगतम् ॥ शुष्कस्तज्जलसर्वपर्पटोसन्निभभवेत् । विचूर्ण्यभावयेत्सम्यक्त्रिवेलत्रिफलारसै ।, कर्पूरस्यरसतत्रदशमांशेमनि ' क्षिपेत् ।

अञ्जयेन्नयनेतेननेत्राखिलगदच्छि-
दः ॥
रोपणचूर्णम् । न॰ नयनाञ्जनविशे-
षे ॥ यथा । शिलायां रसकं पिष्ट्वा स-
म्यगाप्लाव्य वारिणा । गृह्णीयात्त-
ज्जलं सर्वं त्यजेच्चूर्णमधोगतम् । शु-
ष्कं तच्च जलं सर्वं पर्पटीसन्निभं भवेत्
। विचूर्ण्य भावयेत्सम्यक् त्रिवेल-
त्रिफलारसै ॥ कर्पूरस्य रजस्तत्र द-
शमांशेन निक्षिपेत् । अञ्जयेन्नय-
नेतेन सर्वदोषोपशान्तये ॥ समस्त-
नेत्ररोगघ्नं चूर्णमेतन्न संशयः ॥
रोपणवर्त्ति । स्त्री॰ नेत्राञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अशीतिस्तिलपुष्पाणि षष्टिः
पिप्पलतण्डुलाः । जातीपुष्पाणि
पञ्चाशन्मरिचानि च षोडश ॥ सू-
क्ष्मं पिष्ट्वाम्बुना वर्त्तिः कृता कुसु-
मिकाभिधा । तिमिरार्जुनशुक्रा-
णां नाशिनी मांसवर्द्धिनुत् ॥ एतस्या
अञ्जने प्रोक्ता मात्रा सार्द्धहरेणुका ।
कुसुमिकावटी॰ रोपणी ॥
रोप्यातिरोप्य । पु॰ धान्यविशेषे ॥ य-
था । रोप्यातिरोप्या लघवः शीघ्रपा-
का गुणोत्तराः । अदाहिनो दोषह-
रा बल्या मूत्रविवर्द्धनाः ॥
रोमम् । न॰ जले ।
रोमकम् । न॰ पांशुलवणे । अयस्का-
न्तप्रभेदे । पु॰ रूमाभिधनगरे ॥
रोमकन्द । पु॰ पिण्डालौ ॥

रोमकपत्तनम् । न॰ पश्चिमकेतुमाल-
वर्षस्थनिरक्षदेशे विद्यमाने पत्तने ॥
रूमे ॥ तस्याधुना रूम् श्याम्॰ इति
नाम्ना प्रसिद्धम् ॥
रोमकूप । पु॰ रोममूले ॥

रोमकेशरम् । रोमगुच्छम् । रोमगुच्छकम् । रोमगुत्सम् । न॰ चामरे । अश्व चूलके ॥

रोम । न॰ लोम्नि । अङ्गजे । तनूरु-
हे ॥ तस्य फलं यथा । अल्परोमयुता
श्रेष्ठा जङ्घा हस्तिकरोपमा । रोमै-
कैककूपके स्यान्नृपाणां तु महात्म-
नाम् ॥ द्वे द्वे रोमे पण्डितानां श्रोत्रि-
याणां तथैव च । रोमत्रयं दरिद्राणां
रोगी निर्मांसजानुकः ॥ अपि च ।
रोमैकैककूपके पार्थिवानां द्वे द्वे ये
पण्डितश्रोत्रियाणाम् । त्र्याद्यैर्नि-
स्वा मानवाः दुःखभाजः केशाश्चैव
निन्दिताः पूजिताश्च ॥ इति ॥ रोह-
ति । रुह॰ । नामन्सीमन्व्योम-
न्रोमन्नित्यादिना साधुः । यद्वा ।
रूयते । रु शब्दे॰ रुङ् गतौ॰ भा-
षणे वा मनिन् ॥
रोमन्थ । पु॰ उद्गीर्यचर्वणे । पशूनां च-
र्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणे । जुगार॰
इ॰ भा॰ ॥
रोमभूमि । स्त्री॰ चर्म्मणि ॥
रोमलता । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥

रोमवान् । त्रि॰ रोमशे । लोमविशिष्टे ॥

रोमविकार ।) पुं॰ रोमाञ्चे ।
रोमविक्रिया ।) स्त्री॰ रोमहर्षणे ।

रोमश । पुं॰ पिण्डालौ । मेषे ॥ कुम्भिनि ॥ शूकरे ॥ त्रि॰ अतिशय लोमविशिष्टे ॥ रोमाण्यिसन्त्यस्य । लोमादित्वात्॰ श । । रलयोरभेद ॥

रोमशफल । पुं॰ डिण्डिशे । मुनिनिर्म्मिते । डिण्डसी॰ टिण्डा॰ द्र॰ भा॰

रोमशा । स्त्री॰ दग्धावृक्षे ॥

रोमशृङ्गम् । न॰ स्थौणेयके ॥

रोमहर्ष । पुं॰ पुलकिततन्वे । रोमाञ्चे ॥

रोमहर्षण । पुं॰ सूते । इतिहासपुराणानाधारकेव्यासशिष्ये ॥ यस्मात्सर्वरोमाणिवचसाह्र्षितानियत् । द्वैपायनस्यभगवस्ततोवैरोमहर्षणः ॥ भवत्समेवभगवान्व्याजहारस्वयंप्रभु ॥ विभीतकवृक्षे ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥ रोम्णाहर्षणम् ॥

रोमाञ्च । पुं॰ रोमहर्षणे । रोमोद्गमे ॥ रोम्णामञ्चनं पूजनम् । भावेघञ् ॥

रोमाञ्चिका । स्त्री॰ रुदन्तीवृक्षे ॥

रोमाञ्चित । त्रि॰ जातपुलके । हृष्टरोमणि ॥ रोमाञ्च सञ्जातोस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोमाली । स्त्री॰ वय सन्धौ ॥ रोमावल्याम् ॥

रोमालु । पुं॰ पिण्डालौ ॥

रोमालुविटपी । पुं॰ कुम्भीवृक्षे ॥

रोमावली । स्त्री॰ नाभेरुपरिलोमश्रेण्याम् ॥

रोमाश्रयफला । स्त्री॰ भिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥

रोमोद्गम ।) पुं॰ रोमहर्षणे ।
रोमोद्भेद ।) पुं॰ रोमाञ्चे ॥

रोल । पुं॰ पानीयामलके ॥

रोलम्ब । पुं॰ भ्रमरे ॥

रोला । स्त्री॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा । रोलावृत्तमवेहिनागपतिपिङ्गलभणितप्रतिपदमिहचतुरधिकपाला लिशतिपरिगणितम् । एकादशमधिविरतिरखिलजनचित्ताहरणसुललितपदमदकारिविमलकविकण्ठाभरणम् । यथा । तरतिपयोनिधिसलिलमयतिगिरिशिखरशिखोपरि॰ विशतिरसातलमटतियशस्तवसकलदिशोपरि । गगनगमनमभिनयतिसमंशशिनाश्रियमश्नुतिचित्रमिदंनतथापिभवन्त भूपविसुश्रुति ॥

रोट । त्रि॰ वधके । हिंस्रे ॥ रोषति । रुष॰ । विच् ॥

रोष । पुं॰ कोपे । क्रोधे ॥ अपमें

यमुदेतुमिच्छतातिमिररोषमयं धियापुर । अविभिद्यनिशाकृततम प्रभयानाशुमताप्युदीयते ॥ रोषणम् । रुषहिंसायाम् । भावे घञ् ॥

रोषण । पु० पारदे ॥ हेमहर्षणे ॥ उषरे ॥ ऊषरे ॥ त्रि० क्रोधने । अमर्षणे ॥ रोषतितच्छील । रुष० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

रोषमय । त्रि० रोषादागते । मयड्वेतिमयट् ॥

रोषित । त्रि० रोषंप्रापिते । रुष्टे ॥

रोह । पु० अङ्कुरे ॥ सादिनि ॥

रोहक । पु० प्रेतविशेषे ॥ त्रि० रोढरि । रोहकारे ॥ रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे । ण्वुल् ॥

रोहण । पुं० गिरिप्रभेदे । विदूराद्रौ ॥ न० शुक्रे ॥ जन्मनि ॥ प्रादुर्भावे ॥

रोहन्त । पुं० द्रुमविशेषे । कट्फल्ल । रुह० । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषीतिझच् ॥ हचमार्थे ॥

रोहन्ती । स्त्री० लतान्तरे ॥ षित्वान्ङीष् ॥

रोहि । पुं० बीजे ॥ व्रचे ॥ धार्मिके ॥ ऋतल्याम् ॥ रोहति । रुह० । इगुपधत्किवितिविदिच्छिदिकीर्तिभ्यश्चेतीन् ॥ गन्धमृगे ॥

रोहिण । पुं० भूतृणे ॥ वटवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ न० कालभेदे । रौहिणे । दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते ॥ सचपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणकालत्वेनोत्तरावधि । अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधि । एकोद्दिष्टश्राद्धस्यसमानकाल ॥ रोहति । रुह० । रुहेर्वृद्धिश्चेति० इनन् ॥ त्रि० रोहिण्यांजाते । नक्षत्रेभ्योबहुलमितिलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

रोहिणि । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

रोहिणिका । स्त्री० रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥

रोहिणी । स्त्री० अश्विन्यादिषुचतुर्थनक्षत्रे । ब्राह्म्याम् ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । स्याद्धर्मकार्येकुशलःकुलीनः सुचारुदेहोविलसत्कलेवरः । स्मराग्निनाचाकुलिताखिलाशयोयोरोहिणीज सधनीसमानी ॥ इति ॥ रोहिणीनक्षत्रे इति गौरादिषुपाठान्ङीष् ॥ कण्ठरोगविशेषे ॥ अस्यनामानिसङ्ख्याचयथा । रोहिणीपञ्चधाप्रोक्ताकण्ठशालूकएवच । अधिजिह्वस्वलयोऽलासनामैकवृन्दकः ॥ ततोवृन्दः शतघ्नीचगिलायुःकण्ठविद्रधिः । गलौघःस्वरघ्नस्मासतालस्तथैवच ॥ विदारीकण्ठ

देशेतुरोगाश्चष्टादशस्मृता । इति ॥ धं नौ । सौरभेय्याम् ॥ रोहित वर्णयोगात्० ङीप् नौ ॥ लोहितायाम् ॥ रोहितशब्दात्स्त्रीत्वेपक्षे या०वर्णादनुदात्तात् तोप धात्तोने तिङीप तकारस्यनकारादेशश्च ॥ तडिति ॥ कटम्भरायाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ सोमवल्के ॥ जिनानाविद्यादेवीविशेषे ॥ बलदेवस्य मातरि ॥ सुरभिकन्यायाम् ॥ नववर्षीयायाकन्यायाम् ॥ हरीतक्याम् ॥ वृत्तासारोहिणीस्मृतेति लक्षणात् । कपिलवर्णाचत्तुलाकाराचिरं चणेप्रशस्ता ॥ काश्मर्याम् ॥ रागाद्यैरक्तितस्त्रियाम् ॥ रोहिण्याजातायाम् ॥ चित्रारेवतीरोहिणीभ्य स्त्रियामितिनक्षत्राणेलुक् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

रोहिणीपतिः । पुं० इन्द्रौ ॥ रोहिण्या पति ॥ इन्दुमे ॥

रोहिणीरमण । पुं० वृषभे ॥ वसुदेवे ॥ चन्द्रे ॥

रोहिणीवल्लभः ।) पुं० चन्द्रमसि
रोहिणीश ।) वसुदेवे ॥

रोहिण्यष्टमी । स्त्री० रोहिणीयुक्तभाद्रकृष्णाष्टम्याम्

रोहित् । पुं० चर्ये । स्त्री०- मृग्याम् ॥ लताप्रभेदे रोहति ।

कम्० । इत्यकहिद्युषिभ्यइति ॥

रोहित । पुं० लोनविशेषे । रोहू० इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यलक्षणगुणाश्चयथा । कृष्णा शल्कोध्वर्तकृचिस्तुमत्स्याय श्रेष्ठोसौलोहितो वृत्तवक्र । कोष्णवल्यरोहितस्यापिमासरातहन्तिस्निग्धमृष्टातिवीर्यम् ॥ अपिच । रक्तोदरोरक्तमुखोरक्ताक्षोरक्तपक्षतिः । कृष्णपक्षोभषश्रेष्ठोरोहित कथितोबुधै ॥ रोहित सर्वमत्स्यानावरोवृष्योर्दितार्त्तिजित् । कषायानुरस स्वादुर्वातघ्नोनातिपित्तकृत् ॥ ऊर्द्ध्वजत्रुगतान्रोगान्हन्याद्रोहितमुण्डकम् ॥ अस्यपाकप्रकारोयथा । रोहितोदरखण्डाश्चकासमर्दनमर्दिता । कटुतैलपरिभ्रष्टाहिङ्गुमैन्धवसयुता ॥ शकलपृष्ठसम्भृतरोहितदधिमर्दितम् । वेसवारान्वितपाच्य प्रलेहविधिनाभृशम् ॥ तन्मुण्डस्यतु । रोहितस्योत्तमदेहप्रलेहेनावलेपितम् । योश्नातीहनर पूर्वभवे सस्मरूपभृत् ॥ रोहित । प्रवरोमत्स्यानातिपित्तकरोगुरु । वातहापुष्टिदोहृद्य. स्निग्ध पथ्य समीरिण ॥ इति ॥ मृगविशेषे ॥ रोहितकद्रुमे ॥ हारभेदे ॥ रक्तवर्णे ॥ ऋषभाद्रिवासिगन्धर्वविशेषाणासज्ञायाम् ॥ न० कु

द्रुमे ॥ रक्ते ॥ इन्द्रशक्रशरासने । दण्ड आदिमानार्थादिभिद्यमानेष्योतिर्विशेषे ॥ इन्द्रधनुरेवो- च्यतादिना रुज्ज्वलस्य रोहितस्यात् ॥ त्रि० रक्तवर्णविशिष्टे ॥ रोहति । रुह० । रुहेरश्वलोवितीतन् ॥ यद्वा । रोहणं रोह । सजातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

रोहितक । पुं० वृक्षविशेषे । रोहिणि । मोहशत्रौ । दाडिमपुष्पके । सदाप्रसूने । रोहिडा० इ० भा० प्र० ॥ रोहितोवर्णोस्यास्ति । अच् । स्वार्थेकन् ॥

रोहितगिरि । पु० पर्वतान्तरे । रोहितासइ० भा० प्र० ॥

रोहितगिरीय । पु० आयुधजीविविशेषे ॥ रोहितगिरिरभिजनो- स्यायुधजीविनः । छः ॥

रोहिता । स्त्री० रागादिनारक्तवर्णायांस्त्रियाम् ॥ वर्णादनुदात्तादिति पाक्षिकोङोप् तकारस्यनकारादेशश्चन ॥

रोहिताश्व । पुं० अग्नौ । वैश्वानरे ॥ लोहिताअश्वायस्य । वरुणस्त्विसितानश्वान् कुबेर कुमुदोपमान् । हुताशन किंशुकाभान् वायुर्वर्णास्तथा ह्यणोदितिशालिहोत्रात् ॥ रलयो सावर्ण्यात्रोहिताश्व ॥ रोहितोऽश्वोवाहनमस्य

तिवा ॥ हरिश्चन्द्रनृपात्मजे ॥

रोहितिका । स्त्री० कोपादिनारक्तवर्णायामुस्त्रियाम् ॥

रोहितेय । पु० रोहितके ॥ मोहारीरोहितेय. स्याद्रक्तपुष्पश्चरोहितइतिरत्नकोष ॥

रोही । पु० रोहितके ॥ अश्वत्थे ॥ वटद्रुमे ॥ अवश्य रोहति । रुह० आवश्यकेणिनि ॥

रोहिष : । पु० रौहिषे ॥ न० तृणान्तरे ॥

रोहीतक । पु० रोहितकद्रुमे ॥ रोहीतक प्लोहघातीरुच्यारक्तप्रसादन रोहीतकोयकृत्प्लीहगुल्मोदरहर स्मृत. ॥

रौक्ष्यम् । न० रूक्षतायाम् ॥ पारुष्ये ॥ रूक्षस्यभाव । ष्यञ् ॥

रौच्य । पुं० मनुविशेषे ॥ ॥ रुचे प्रजापते. पुत्रोरौच्योनामभविष्यति ॥ बिल्वकाष्ठदण्डे । बैल्व ॥

रौद्र । पु० घर्मे । सूर्यतेजसि । आतपे ॥ अस्यगुणायथा । आतप कटुकोरूक्ष स्वेदमूर्च्छातृषावह दाहवैवर्ण्यजननोनेत्ररोगप्रकोपण ॥ रसविशेषे ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतचतुःपञ्चाशत्तमे वर्षे ॥ तत्फलयथा । अल्पतोयाघना वैवकीटका. प्रबला ... पार्थिवादेविरौद्रे सम्वत्सरे । ५४ ॥ शृङ्गारादष्टर

सान्तर्गतविशेषरसे । उग्रे ॥ त्रि० तीव्रे ॥ भीषणे ॥ रुद्रसम्बन्धिनि ॥ रुद्रदैवत्ये ॥ रुद्रस्येदम् । अण् ॥

रौद्री । स्त्री० चण्डयाम् ॥ ङीप् ॥ रुद्रजटायाम् ॥

रौप्यम् । न० रूप्ये ॥

रौप्यमाक्षिकम् न० तारमाक्षिके ॥

रौमम् । न० रौमके ॥ रुमायांभवम् । अण् ॥

रौमकम् । न० साम्भरि० इ० भा० प्र० लवणे । रौमे । वसुके ॥ रुमायांभवम् । तत्रभवइत्यण् । सञ्ज्ञायांकन् । त्रि० रोमकोभवस्तत्रागतोवा । पलद्यादित्वादण् ॥

रौमहर्षणि । पु० उग्रश्रवसि । सूते ॥ रोमहर्षणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

रौरव । पु० नरकविशेषे ॥ घोरे ॥ त्रि० चञ्चले ॥ घोरे ॥ धूर्त्ते ॥ रुरुसम्बन्धिनि ॥ रुरुर्भीरश्रृङ्गाख्य प्राणिविशेष. । तस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

रौहिण । पु० चन्दनवृक्षे ॥ न० दिनस्यनवमेमुहूर्त्ते । यथा । अत्र पूर्वाह्णे श्राद्धमभिधायरौहिणन्तु-नलङ्घयेदित्यभिधानेनपूर्वाह्ण श्राद्धस्यसङ्गवात्परोरौहिणपर्य्यन्तगौणपूर्वाह्णकाल प्रतीयते । तेन रौहिणंपूर्वाह्णश्राद्धस्यगौणका-लस्तेनैतत्परावधि . अपराह्णश्राद्धस्यपूर्वावधिरित्यवगम्यते० ततश्च पूर्वदिनेसङ्गवात्पररौहिणपर्य्यन्त तिथेर्लाभेपरदिनेमुहूर्त्तत्रयमात्र-तत्तिथिलाभेपूर्वदिनेश्राद्धम् । रौहिणान्तरूपगौणपूर्वाह्णलाभात् नपरदिनेतथात्वभावात् । उभयदिने सङ्गवलाभेपरदिने० शुक्लपक्षे तिथि र्ग्राह्या तिवचनात् । रौहिनस्तुदिवसस्यनवममुहूर्त्तस्तस्यज्योतिषोक्त-रोहिणीदैवतत्त्वात्रौहिणत्वमिति इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥ त्रि० रोहिण्याजाते ॥ सन्धिवेलादीत्यनेना ण् ॥

रौहिणेय : । पुं० बुधग्रहे ॥ हलायुधे । बलदेवे ॥ न० मरकतमणौ त्रि० गोवत्से ॥ रोहिण्याअपत्यम् । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

रौहिष पुं० मृगविशेषे ॥ रोहिषतृणभेदमस्ति । शेषइत्यण् ॥ रोहित मत्स्ये ॥ न० कत्तृणे । रोहितइति० रोहिसइतिचख्यातेतृणे ॥ रोहिषतुवरतिक्तंकटुपाकव्यपोहति । हृत्कण्ठव्याधिपित्तास्रशूलकासकफज्वरान् ॥ रोहति । रुह० । रुहेर्वृद्धिश्चेतिटिषच् ॥

रौहिषी । स्त्री० मृग्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥

॥ रकारसमाप्तः ॥

लकारस्यप्रारम्भः

लक्तकर्म्मा।

ल । पुं॰ इन्द्रे। शक्रे ॥ लकारे ॥ लघुस्वरे • । • ॥ न॰ पृथ्वीबीजे॥ लीयते। लीङ्॰। अन्येष्वपिदृश्यतइतिड ॥

लकच । पु॰ डहौ। लकुचे। इ- तिशब्दरत्नावली ॥

लकुच । पु॰ लिकुचे। डहौ। हृढवल्कले। स्थूलस्कन्धे। क्षुद्रपनसे। बडहल॰ इ॰ ।गा॰प्र॰ ॥ अस्यगुणा'। आमलकुचमुष्णञ्चगुरुविष्टम्भकृत्तथा। मधुराम्लंतथाज्ञसदोषजिलयरक्तकृत् ॥ शुक्राग्निनाशनञ्चापिनेत्रयोरहितस्मृतम्। सुपक्वं ततुमधुरमम्लं चानिलपित्तकृत् ॥ कफवह्निकरञ्च वृष्यंविष्टम्भकञ्चतत् ॥ लक्यते। लकधास्वादने। बाहुलकादुच: ॥

लक्तक.। पुं॰ जीर्णवस्त्रखण्डे। कर्पटे। लत्ता॰इ॰भ॰प्र॰ ॥ द्रवद्रव्य येनपूयतेतच्चकठोयमितिस्वामी॥ तत्तुल्यं वस्त्रे पिवर्त्तते। मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे॰ इतिमुकुट: ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थंहस्तस्थवस्त्रखण्डस्यसर्वार्थमितिनव्याश्चाहु:॥ लक्तते। चोलजौर्बीडे। बाहुलकात्तन्। स्वार्थेकन। यद्वा। लक्यतेस्म। लक॰। क्त:। स्वार्थेकन् ॥

लक्तकर्म्मा। पुं॰ पट्टिकाख्ये। रक्तव

लक्षणम्

ऽर्थ्रे लोध्रे ॥

लक्षम्। न॰ व्याजे। अपदेशे। परद्रोहफलकातिरिक्तव्याजे ॥ शरव्ये ॥ न॰ स्त्री॰ दशायुतसङ्ख्यायाम्- १००००० लाखइ॰भा॰ ॥ लक्षणम्। लक्षणालोचने। घञ् ॥ लक्ष्यतेवा ॥

लक्षक। त्रि॰ लक्षयितरि। लक्षयतियस्तस्मिन् ॥ यथा ॥ लक्षकंनाम लक्षयति। यादृशार्थस्यसम्बन्धवति शक्तस्तुयद्भवेत्। तच्चलक्षकनामत च्छक्तिविधुरंयदि ॥ यादृशार्थसम्बन्धवतियन्नामसङ्केतिततदेवतादृशार्थलक्षकम्॰ यदितादृशार्थेशक्तिशून्यं भवेत्। सम्बन्धाद्ययस्तुशब्दास्तुरगादिसम्बन्धिनि॰लवणादाविवतुरगादावपिशक्ताएव। गङ्गादयस्तुतीरादावसङ्केतिता.। तत्सम्बन्धिनीरादिशक्तास्ते नगङ्गीताएवतीरादान्वयबोधयन्तितच्चलक्षकाएव ॥

लक्षणम्। न॰ नाम्नि ॥ चिह्ने ॥ स्वरूपे ॥ फले ॥ लक्ष्यतेज्ञायतेपदार्थोनेन। लक्षदर्शनाङ्कनयो:। करणेल्युट् ॥ तद्द्विविधम्। इतरभेदानुमापकम्॰ व्यवहारप्रयोजकञ्चेतिन्यायमतम् ॥ व्याकरणमतन्तु। कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम्। लक्षणान्त्वत्रभिन्नानातदभिन्नानसूचकमिति ॥ सजाती

यविजातीयव्यावर्त्तकोलक्ष्यगत ।
कश्चित्लोकप्रसिद्धाकारो लक्षणमि
तिमीमांसकाः ॥ लक्षयोपिपदार्था
नानान्तर्यातिपृथक्त्वश । लक्ष
णेनतुसिद्धानामन्तर्यान्तिविपश्चित
इतिपूर्वाचार्याः ॥ स्वरूप तटस्थ
द्विधालक्षणं स्यात् स्वरूपस्यबोधोय-
तोलक्षणाभ्याम् । स्वरूपेप्रविष्टात्
स्वरूपेऽप्रविष्टाद्यथाकाकवन्तो गृहाः ।
स्वविलक्ष ॥ शास्त्रे ॥ इतिवैयाकर
णाः ॥ पुं॰ रामभ्रातरि । सौमि
त्रौ ॥ सारसखगे ॥ लक्षेश्चुरादित्व
न्ताल्लचेरट् चेतिनप्रत्ययस्तस्याऽडा-
गमश्च ॥

लक्षणा । पु॰ वृत्तिविशेषे ॥ यथा ।
अभिधेयाविनाभूतप्रवृत्तिर्लक्षणो
च्यते ॥ साचत्रिविधा । जहल्लक्षणा
॰अजहल्लक्षणा॰जहदजहल्लक्षणेति
। यथास्थानमासांलक्षणमनुसन्धे
यम् ॥ शक्यसम्बन्धे ॥ यथा ।
लक्षणाशक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपप
त्तितः ॥ अस्यार्थः । गङ्गायांघो
षइत्यादौ॰गङ्गापदस्यशक्यार्थेप्रवा
हरूपे॰घोषस्यान्वयानुपपत्तिस्तात्
पर्यानुपपत्तिर्वायत्र प्रतिसन्धीयते
तत्रलक्षणयातीरस्यबोधः । साच
शक्यसम्बन्धरूपा । तथाहि प्रवा
हरूपशक्यार्थसम्बन्धस्यतीरेगृहीत
त्वात्तीरस्यस्मरणं ततः शाब्दबो

धइतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ शब्दा
नामौपचारिकीषुप्रवृत्तिषु ॥ य
था । आधारे कारणे कार्ये समीपे
चोपकारके । धर्माद्यनुक्ततौचेति
लक्षणासूरयोजगुः ॥ मुख्यार्थानु
गमानुपपत्तेर्गुणार्थप्रतिप्रतीतिका
रिणीलक्षणासूरयस्तद्विदोजगुः । ऊ
चुः । कुत्रकुत्रेत्याह । आधारइ
त्यादि । तत्रतावदाधारे यथा ।
मञ्चाः क्रोशन्तीति । अत्रहिमञ्चा
नामधिकरणभूतानामाचैतन्यात्
॰ रोदनलक्षणे नक्रोशनार्थेनानन्
गमादानर्थक्यात्॰तत्स्थानांवाला
नांसम्बन्धियतक्रोशनतत्त्वेषु तात्
स्थ्यात्मलक्षणयोक्तम् ॥ कारणे
तुलक्षणायथा । शालीन्वृष्टोदेव
इति । अत्रहिमुख्ययावृत्त्याशालि
वर्षणस्यार्थोनन्वितइतिलक्षणया॰
कालोचितायांवृष्टौशालिकारणभू
तायाप्रतिबन्धवैकल्ययोरसम्भाव
नात्॰ सम्पन्नमेवशालिलक्षणं का
र्यमुपचर्यते । अथवा आयुर्घृतमि
ति । आयुष्कारणेघृते॰ आयुषस्त
त्कार्यस्योपचारः ॥ एवं कार्येपि
लक्षणासम्भवति॰ यथा । ऊर्णाः
प्रावरणाः केचिदपरे तूलावास
इति । अत्रकिलसूत्रभावविना
भाविना कम्बलपटादिभावेना
परिणतयोरूर्णातूलयोर्मुख्ययावृ

लक्षणा | लक्षणीय .

त्याप्रावरणत्वमसम्भावितम् । तत् कार्यत्वकम्बलपटात्मनएवतदुपपत्ते. । ततश्चकम्बलपटाद्यौचतयो कारणभूतयो रूर्णाकार्पासयोरुपचारः कृत ॥ समीपार्थं लक्षणायथा । गङ्गायांघोषइति । अत्रहिमुख्यया वृत्त्याप्रवहज्जलरूप स्रोत गुणवृत्त्याबातहिमिश्र यदिकिञ्चित्गङ्गाशब्द कथयेत् तदास्यासम्भाव्येवया माधिकरणतेति सामर्थ्यात्तत्सामीप्यलक्षणत्वेनतद्रवतिष्ठते ॥ उपकारकेपिलक्षणाहश्यते यथा । भिक्षावासयन्तिकारीषोऽध्यापयतीति । अत्रहिकिलनभिक्षास्तत्प्रावरणाचलकरेणरहीत्वागमननिषेधकुर्वन्ति । नापिसर्वथाऽस्मात्स्थानान्नगन्तव्यमितिप्रणयवचनैरवस्थापयन्ति । अपितुप्रचुराशव्यञ्जनद्रव्यसत्त्वाहितुत्वान्निरसनक्रियामुपकारकत्वेनसम्भाव्यमाना प्रयोजकत्वेनोपचर्यन्ते । एवचनकारीषोङ्गुष्ठाधीर्भ्वितिब्रुवन्माणवकमध्यापयति । नापितच्छरीरमनुप्रविश्यभूतवेतालादिभिरिवैन पाठयति । किन्तर्हि शीतापनुतिहेतुतयाध्ययनविध्युपकारकत्वेनानुकूल्य भजस्तत्प्रयोजकत्वेनोपचरित ॥ कि चधर्माद्यनुकृताविति आदिग्रहणादाकारानुकृतौषा । तत्रधर्मानुकृतीयथा । सिंहोमाणवकः । गौर्वाहीकइति । अत्रकिलगन्धवयथा सिंहधर्माणांशौर्यादीनामनुकृत्यर्थं माणवकेसामानाधिकरण्येनसिंहशब्द प्रवृत्त । मुख्ययावृत्त्यातस्यसिंहत्वस्यासम्भवात् । वाहीकेतिपृष्ठवहनत्वासम्भवात्तिष्ठद्गच्छतगच्छनत्वणादिश्लीवर्दगतधर्मानुकरणायगोशब्द . सामानाधिकरण्येनोपचरितवृत्तिरेवप्रवृत्त । मुख्यावृत्त्यातथाऽनन्वयात् ॥ एवमाकारानुकृतीयथा । सूचिभेद्यैस्तमोभिरिति । अत्रहितमसोऽमूर्तत्वात्सूचिभेद्यत्व मुख्यावृत्त्यानसङ्गतमतोलक्षणयातिनिबिडत्वसूक्ष्माकृति सूचिभेद्यत्वेनानुकृता । एवनामघनानितमांसियद्वद्गादिवत्सूच्यादिनाभेद्यमप्येषायकुशक्यमित्यर्थ . ॥ मानान्तरोपरोधेमुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते मुख्याविनाकृतेर्येयावृत्ति सैवलक्षणाप्रोक्ता तिपूज्यपादाचार्य्या इसयोषायाम् ॥ प्रमाणे ॥ लक्ष्यतेऽनयेतिलक्षणा । टाप् ॥ सारस्यालक्षणाक्वचिदितिमेदिनिकर ॥

लक्षणार्थ । पुं० लक्षणस्यप्रयोजने ॥ समानासमानजातीयव्यवच्छेदे ॥ लक्षणस्यअर्थ ॥

लक्षणीय । त्रि० लक्ष्ये ॥ भाव

णीये ॥

लक्षत्वम् । न० लक्षणाव्, त्वात्माप्यत्वे ॥

लक्षा । स्त्री० दशायुतसङ्ख्यायाम् ॥

लक्षित . । त्रि० ज्ञापिते ॥ चालोचिते ॥ दृष्टे ॥ अङ्किते ॥ लक्षे . कर्मणिक्त ॥ लक्षणाश्रये ॥

लक्षितलक्षणा । स्त्री० लक्षितेलक्षणायाम् ॥

लक्षिता । स्त्री० परकीयान्तर्गतनायिकाभेदे ॥

लक्ष्मण : । पुं० सौमित्रौ । श्रीरामभ्रातरि ॥ सारसे " श्वे ॥ न० चिह्ने ॥ नामनि ॥ लक्षयति । लक्ष० । चुरादिग्यन्ताज्ञ्च रट् चनिनप्रत्ययस्तस्यमुडागमोपीर्थ्ये को ॥ त्रि० श्रीयुक्ते सश्रीके ॥ लक्ष्मीरस्त्यस्य । यामादित्वान्न. । लक्ष्मणाथश्चे तिगणसूत्रेणात्वंबोध्यं ॥

लक्ष्मणप्रसू : । स्त्री० सुमित्रायाम् ॥

लक्ष्मणा । स्त्री० सारसस्त्रियाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् । क्षुद्रशालीक्षिन्याम् । कटुवार्त्ताक्याम् नि ' ष्कफलायाम् । चन्द्रपुष्पायाम् ॥ औषधीभेदे । पुत्रकन्दायाम् । पुत्रदायाम् । नागपत्राम् । अस्रबिन्दुच्छदायाम् । लक्ष्मणाकन्दइतिनाम्ना गौडदेशेप्रसिद्धे ॥ गुणास्तुयथा । पुत्रकाकारपत्रात्स्वबिन्दुभिर्लाञ्छितासदा । लक्ष्मणापुत्रजननी बस्तगन्धाकृतिर्भवेत् ॥ कथितापुत्रदावश्यं लक्ष्मणामुनिपुङ्गवैः ॥ च-द्रमत्वाद्दाप ॥ दुर्योधनकन्यायाम । साम्बपत्न्यां ॥

लक्ष्म न० चिह्ने ॥ प्रधाने ॥ लक्षयति ८ लक्ष्यतेवा । लक्ष० । मनिन् ।

लक्ष्मी : । स्त्री० विष्णुपत्न्याम् । पद्मालयायाम् ॥ पद्मायाम् । लोकमातरि । मायाम् ॥ सम्पत्तौ ॥ शोभायाम् ॥ ऋद्ध्योषधे ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ फलनीवृक्षे ॥ सीतायाम् ॥ वीरभार्यायाम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ शम्याम् दूर्व्वे ॥ मुक्तायाम् ॥ मोक्षप्राप्तौ ॥ लक्षयति० पश्यतिनीतिवाम् । लक्ष० । लक्षेर्मुट् चेति० ईप्रत्ययस्तस्यमुट् ॥ लक्ष्यते० लक्ष्यतेवा दुर्गायाम् ॥

लक्ष्मी । स्त्री० लक्ष्म्यर्थेषु ॥ कृदिति ङीष् ॥ लक्ष्मीर्लक्ष्मीश्चरित्रियामितिद्विरूपाभिधानम् ॥

लक्ष्मीकान्त : । पुं० नारायणे ॥

लक्ष्मीगृहम् । न० रक्तोत्पले ॥ लक्ष्म्यागृहमिवगृहम् ॥ लक्ष्म्यावेश्मनि ॥

लक्ष्मीजनार्द्दन : । पुं० शालग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणयथा । एकद्वारेचतुश्चक्र नवीननीरदोपमम् । लक्ष्मी

जनार्द्दनश्चेयरचित वनमालया ॥
इतिब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥
लक्ष्मीताल । पुं॰ श्रीतालवृक्षे ॥
तीर्थविकल्पपरिच्छेदविशेषे ॥
लक्ष्मीनारायण । पुं॰ शालिग्राम विशेषे ॥ तल्लक्षण यथा । एकद्वारे चतुश्चक्रं वनमालाविभूषितम् । नवीननीरदाकारं लक्ष्मीनारायणाभिधम् ॥
लक्ष्मीनृसिंह । पुं॰ शालिग्रामविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । द्विचक्रं विस्तृतास्यञ्चवनमालासमन्वितम् । लक्ष्मीनृसिंहं विज्ञेय गृहिणाञ्च सुखप्रदम् ॥
लक्ष्मीपति । पुं॰ वासुदेवे । नारायणे ॥ लक्ष्म्याः पतिः नरपतौ ॥ पूगे ॥ लवङ्गवृक्षे ॥ सम्पत्तियुक्ते ॥
लक्ष्मीपुत्र : । पुं॰ कामदेवे तुरङ्गमे ॥ लवे ॥ कुशे ॥
लक्ष्मीपुष्प : । पुं॰ पद्मरागमणौ ॥
लक्ष्मीफल : । पुं॰ विल्ववृक्षे ॥ लक्ष्मीप्रद प्रियं वा फलमस्य । शाकपार्थिवादि ॥
लक्ष्मीवान् । पुं॰ पनसवृक्षे ॥ श्वेतरोहितवृक्षे ॥ त्रि॰ श्रीले । श्रीमति । श्रीसमन्विते ॥ लक्ष्मीरस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चेतिवत्व ॥

लक्ष्मीवेष्ट । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥
लक्ष्मीश । पुं॰ श्रीशे । विष्णौ ॥
लक्ष्मीसमाह्वया । स्त्री॰ रामपत्न्याम् । सीतायाम् ॥ लक्ष्मीसमयाह्वयोयस्याः ॥
लक्ष्मीसहज । पुं॰ चन्द्रे ॥
लक्ष्म्याराम । पुं॰ वनविशेषे ॥ लक्ष्म्याः आराम ॥
लक्ष्यम् न॰ शरवेध्ये । शरव्ये ॥ व्याजे । अपदेशे ॥ त्रि॰ अनुमेये ॥ लक्षणयावोध्ये ॥ दर्शनीये ॥ लक्षणम्॰ लक्ष्यतेवा । लक्षणालोचने । ण्यत् ॥
लक्षीकृत : । त्रि॰ वेद्धुमिष्टे ॥
लगडम् । त्रि॰ चारुणि । बन्धुरे । मनोज्ञे ॥
लगित : । त्रि॰ सङ्गयुक्ते । लगाद्य॰ भा॰ ॥ लगेसङ्गे । क्तः ॥
लगुड : । पुं॰ दण्डे । दण्डकाष्ठे । लाठी॰ इ॰ भा॰ ॥
लग्न : । पुं॰ स्तुतिपाठके । प्रातर्गेये ॥ न॰ मेषादिराशीनामुदये । त्रि॰ शङ्गागात्मकी ॥ त्रि॰ लज्जितेसक्ते ॥ लगतिफले । लगे॰ । क्षुब्धस्वान्तेतिक्तस्य इडभावोनिष्ठानत्वमपि निपात्यते ॥
लग्नक : । पुं॰ प्रतिभुवियोहिदाय विनाऽन्यकृतऋणस्य परिशोधं कर्त्तुमात्मानं स्वीकरोति॰ यथा । यद्य

यस्तृष्णापनयनं न करिष्यति। तच्च
ह करिष्यामीति तस्मिन्। आमन०
ह० भा० ॥ लङ्घते स्म । घोलघी
क्रीडने । गत्यर्थे तिक्त । स्वार्थे
क. ॥
लघट् । पुं० पवने । वायौ ॥ लङ्घते
। लघिगतौ । लङ्घ नलोपश्च अट
टि' ॥
लघटिः । पुं० वायौ ॥
लघिमा । पुं० शिवैश्वर्यप्रभेदे ॥
येन लघुर्भवति० यत ' सूर्यरश्मी
नालम्ब्यादित्यलोकं याति ॥ लघु
तायाम् ॥ लघोर्भाव. । इमनि
च् ॥
लघिष्ठः । त्रि० अत्यल्पके ॥ अयमेषा
मतिशयेन लघुः । अतिशायने०
इष्ठन् ॥ भं लि ॥
लघीयान् । त्रि० अतिशयेन लघौ ।
लघुतरे ॥ यथा लघीयान् शब्दोप
देशो गरीयानपशब्दोपदेश इति ॥
अयमनयोरतिशयेन लघुः । ईय
सुन् ॥
लघुः । पुं० एकमात्रवर्णे ॥ यथा
। गुरोर्विभिन्नो लघुरेकमात्रोऽप्रा
दिपूर्वोपि लघुर्विकल्पात् । क्वचित्
सबिन्दुः क्वचिदर्धबिन्दुरोकारयु
क्तोपि लघुः क्वचित्स्यात् ॥ उच्चा
र्यमाणात्त्वरितप्रयत्नात् द्विधाश्रव
र्णाः कुचिदेकभावम् । भजन्ति
भाषालयस लक्षितेषु विनाशमित्य
बद्धधानयोज्यम् ॥ स्त्री० पृक्काना
मौषधौ ॥ न० शीघ्रे ॥ कृष्णागुरु
णि ॥ लामज्जके ॥ सत्वगुणे ॥
विशेषनचशाद्रौ ॥ यथा । पुष्या
श्विन्यभिजिद्धस्ता लघु क्षिप्र गुरुस्त
था । अत्र पण्यरतिज्ञानं भूषाशिल्प
कलादिकम् ॥ त्रि० अगुरौ ॥ मनो
ज्ञे । निःसारे ॥ ह्रस्वे ॥ लङ्घते
। लघि० लघि श्चोन लोपश्चेति
कुन्नलोपश्च ॥ लङ्घते वा ॥
लघुकाम । त्रि० अल्पयाचके ॥
लघुकाय' । पुं० अल्पायुषि । छागे
। बर्करे ॥ त्रि० क्षुद्रशरीरे ॥
लघुकाश्मर्य. । पुं० कट्फलवृक्षे ॥
लघुक्रिय. । त्रि० क्षिप्रव्यापारे ॥
लघुखट्विका । स्त्री० आसन्द्याम् ।
क्षुद्रखट्वायाम् ॥
लघुगर्ग. । पुं० चिकटकामत्स्ये ॥
लघुचर्भिटा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥
लघुजङ्गलः । पुं० लावकपक्षिणि ॥
लघुतमः । त्रि० लघिष्ठे ॥ अतिशा
यनेतमप् ॥
लघुदन्ती । स्त्री० क्षुद्रदन्तीवृक्षे ॥
लघुदुन्दुभिः । पु० ढगडवाद्ये ॥
लघुद्राक्षा । स्त्री० काकलोद्राक्षायाम्
। निर्बीजायाम् ॥
लघुनाम । न० अगुरुणि ॥
लघुपञ्चमूलम् । न० क्षुद्रपञ्चमूल

पाचने ॥ तद्यथा । शालपर्णीपृश्नि पर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर पञ्चभिरेते' कनिष्ठ पञ्चमूलकम् ॥ अस्यगुणा: । पञ्चमूल लघु स्वादुवल्यं पित्तानिलापहम् । नात्युष्ण ह हणं ग्राहिज्वरश्वासाश्मरी प्रणुत् ॥

लघुपञ्चमूली । स्त्री॰ लघुपञ्चमूले । शालपर्ण्यादौ ॥ पञ्चानांमूलानांसमाहार . पञ्चमूली । लघ्वी चासौपञ्चमूलीचेतिविग्रह' ॥

लघुपत्रिका । स्त्री॰ रोचन्याम् ॥ गुडारोचन्याम् ॥

लघुपत्री । स्त्री॰ अश्वत्थीवृक्षे ॥

लघुपिच्छिल . । पु॰ भूकर्वुदारके ।,

लघुपुष्प : । पु॰ भूमिकदम्बे ॥

लघुवदर । पुं॰ क्षुद्रकोली । सूक्ष्मफले ॥

लघुवदरी । स्त्री॰ भूवदर्याम् ॥

लघुब्राह्मी । स्त्री॰ क्षुद्रब्राह्म्याम् । जलोद्भवायाम् । सूक्ष्मपत्रायाम् ॥

लघुमन्थ' । पुं॰ क्षुद्राग्निमन्थे ।।

लघुमास । पुं॰ तित्तिरिपक्षिणि ॥

लघुमासी । स्त्री॰ गन्धमांस्याम् । भूतकेश्याम् ॥

लघुराजमृगाङ्क . । पुं॰ औषधिविशेषे ॥ यथा । मृततीक्ष्णयुत सुरसाखरसोलघुराजमृगाङ्कइतिप्रथित: । अपहन्त्यनिलान्सबलान्बहु लाम्निजभक्तरिपूनिवचक्रधरइति लोलिम्बराज ॥ *

लघुलयम् । न॰ वीरणमूले । नलदे ॥ लङ्घतेरोगान्॰ लङ्घ्यतेवाभूम्ना त् । लघि॰ । लघिव च्छोरिति कु' । लीयते । लीङ्श्लेषणे । अच् । लघुचतत्लयञ्च ॥

लघुसदाफला । स्त्री॰ क्षुद्रोदुम्बरे ॥

लघुहस्त' । पु॰ शीघ्रवेधिनि ॥

लघुहस्तक । पुं॰ क्षतहस्ते ॥

लघुहेमदुग्धा । स्त्री॰ लघूदुम्बरिकायाम् ॥

लघूदुम्बरिका । स्त्री॰ क्षुद्रोदुम्बरिकायाम् ॥ लघुसदाफलायाम् ॥

लघूच्चरम् । न॰ मात्राकाले ॥ निमेषोन्मेषणमात्राकालोलघ्वुच्चरन्त मितिपुराणम् ॥

लघ्वाशी । त्रि॰ परिमितभोज्याशिनि लघुपरिमित भोज्यअश्नातुं शील यस्य ॥ निद्रालस्यादिचित्तलयकारिरहिते ॥

लघ्वी । स्त्री॰ लाघवयुक्तायाम् ॥ स्यन्दनस्यप्रभेदे ॥ पृक्कायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ लघुस्त्रियाम् ॥

लङ्का । स्त्री॰ दक्षिणभारतवर्षस्य निरक्षदेशविषयमामायारक्ष' पुर्याम् । अधुनाशेलन्॰ इतिख्यातायाम् । जम्बूद्वीपस्योपद्वीपविशेषे शाखायाम् ॥ शाकिन्याम् ॥

कुलटायाम् ॥ धान्यविशेषे । कारालचिपुटायाम् ॥ लक्यतेसुखमस्याम् । लकआस्वादने । चुरादि । एरच् । घञ्वा । पृषोदरादित्वान्नुम् । नुम्यनुपधत्वान्नवृत्तिः ॥ यद्वा । रमन्तेऽस्याम् । बाहुलकात्कोलत्वञ्च ॥

लङ्कादाही । पुं॰ हनूमति ॥

लङ्काधिपतिः । लङ्कापतिः । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कापिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् । पिडिङ्शाक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्कामलय । पुं॰ लङ्काद्वीपस्थमलयशैले ॥

लङ्कायिका । स्त्री॰) लङ्कारिका । स्त्री॰ लङ्कायिकायाम् ॥

लङ्कास्थायी । पुं॰ वृक्षविशेषे । लङ्कास्थायाम् । लङ्कासिज॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लङ्केश । पुं॰ रावणे ॥

लङ्कोपिका । स्त्री॰ पृक्कौषधौ ॥ लङ्कायामुप्यते । टुवप्बीजसन्ताने । क्वुन् । वचिस्वपीतिवस्युः ॥

लङ्कोयिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥ लङ्कायामूयते । ऊयीतन्तुसन्ताने । क्वुन् ॥

लङ्गः । पुं॰ लङ्गे ॥ लिङ्गी । लाङ् इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ विटे ॥

लङ्गूलम् । न॰ लाङ्गूले । पुच्छे ॥

लङ्घनम् । न॰ उपवासे ॥ कषणे ॥ चतुष्प्रकारासंशुद्धि पिपासामारुतातपौ । पाचनान्युपवासश्च व्यायामश्चेतिलङ्घनमितिचरकोक्तौ यथानिर्णीतत्वात् ॥ अनशने ॥ लङ्घनेनक्षयं नीतेदोषे सन्धुक्षितेऽनले । विज्वरत्वलघुत्वञ्चक्षुच्चैवास्योपजायते ॥ कृत्यचानशनरूपस्य लङ्घनस्यफलकथनात् ॥ त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा । लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्याद्वारोग्यदर्शनादितिचक्रपाणिदत्तः ॥ क्रमणे ॥ प्लवने ॥ अश्वस्यतीयगतौ ॥ स्तन्तुलङ्घनं पश्चिमृगगत्यनुकारकमितिहेमचन्द्रोक्तं ॥ क्रमणे । यथा । नचाग्निं लङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् । नचैनं पादतः कुर्यान्मुखेननधमेद्बुधः ॥

लजकारिका । स्त्री॰ लज्जालौ । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । तिलगन्धायाम् । नमस्कार्याम् ॥

लज्जा । स्त्री॰ मन्दाक्षे । त्रपायाम् सुशीलस्यभार्येयम् । पद्मशान्तिम ॥ क्रतेऽकरणीयेपरज्ञानसशङ्कयादुःखं ॥ अकरणीयाप्रवृत्तिजनकोऽन्तः करणस्यवृत्तिविशेषे ॥ लज्जनम् । ओलस्जीव्रीडने ।

गुरोश्चहलद्रुय । भर्लाजश्भशि । टाप् । लज्जालौ ॥

लज्जालु । पु० स्त्री० वराहक्रान्तायाम् । नमस्कार्याम् । खदिरपत्रिकायाम् । सङ्कोचिन्याम् ॥ लज्जालु शीतला तिक्ता कषाया कफपित्तनुत् । रक्तपित्तमतीसारयोनिरोगान्विनाशयेत् ॥

लज्जाशील । त्रि० अपत्रपिष्णौ । लज्जिते ॥

लज्जितः । त्रि० लज्जायुक्ते । सलज्जे । ह्रीणे । ह्रीते ॥ लज्जासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

लज्जिरी । स्त्री० लज्जालौ ॥

लज्ज्या । स्त्री० लज्जायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लञ्ज । पु० पदे ॥ कच्छे ॥ पुच्छे ॥

लञ्जिका । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

लट । पु० प्रमादवचने । दोषे । लटति । लटबाल्ये । अच् ॥

लटक । पु० दुर्जने ॥ संज्ञायांकन् ॥

लटपर्णम् । न० त्वचे ॥

लट । पुं० दुर्ज्जने ॥

लट्वः । जातिविशेषे । नट० इ० भा० ॥ रागभेदे ॥ तुरङ्गमे ॥ इत्युणादिकोष ॥

लट्वा । स्त्री० करञ्जप्रभेदे ॥ फले ॥ चवर्दे ॥ पक्षिविशेषे ॥ कुसुम्भे ॥ लटति । लट० । अशूप्रुषिलटीति

कन् । टाप् ॥

लडह । त्रि० मनोज्ञे ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

लड्ड । त्रि० दुर्जने ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

लड्डुकः । पुं० मोदके । लड्डू० लाडू० इ० भा ॥ लड्डुकोदुर्ज्जरोगुरुरिति राजवल्लभ ॥ दधिशाल्यस्तथादुग्धकाणिक्यामाषपर्पटा । शूरणार्द्रककूष्माण्डशालूकामिषमत्स्यजाः ॥ नालिकेरप्रियालस्यमज्जाकूष्माण्डकादय । एतेषांलड्डुकाः प्रोक्ता सम्भवन्त्यन्यतोपिच ॥

लण्डू । पु० लण्डन्इतिख्यातेइङ्ग्रेजपुरे ॥

लण्ड्स । पु० लेण्ड्से । इङ्रेजे ॥

लता । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥ शाखायाम् ॥ पृक्कायाम् । ज्योतिष्मत्याम् ॥ लताकस्तूरिकायाम् ॥ माधव्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ शाखिशाखायाम् ॥ अधनपर्ण्याम् ॥ कैवर्त्तिकायाम् ॥ सारिवायाम् ॥ वल्ल्याम् । व्रततौ ॥ लतति । लति सौत्रोवेष्टनार्थः । लतयाघातेवा । पचाद्यच्टाप् ॥

लताकस्तूरिका । स्त्री० लताकस्तूर्याम् । दक्षिणदेशजायाम् । मुष्कदाना० इतिख्यातायाम् ॥ लताकस्तूरिकातिक्तास्वाद्वीवृष्याहिमालघुः ।

चक्षुष्याऽरु द्गनीसं प्रतष्ठाबस्याश्च
ऽागच्छत् ॥

लताजिह्व । पु० सर्पे ॥ लतेवजि-
ह्वाऽस्य ॥

लतातरु पुं० तालवृक्षे ॥ नारङ्गवृ-
क्ष ॥ शालवृक्षे ॥

लताद्रुम । पुं० लताशाले । अश्व-
कर्णाख्ये । तार्क्ष्ये ॥

लतापनसः । पु० चलाले । चिभ्भफ
ले । सुखाशे । नाटाम्रे । तरमु
ञ्ज ति० तरबूज हू० चख्याते ॥

लतापूका । स्त्री० समुद्रान्तायाम् ।
पिडिङ्गशाक० हू० गौ० दे० भा० प्र० ॥

लताफलम् । न० पटोले । लताया.
फले ॥

लताभद्रा । स्त्री० भद्रालीवृक्षे ॥

लतामणिः । पु० विद्रुमे । प्रवाले ॥

लतामरुत् । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

लतायष्टि . स्त्री० भण्डीर्याम् । मञ्जि
ष्ठायाम ॥

लतायावकम् । न० प्रवाले ॥

लतारसन . । पुं० सर्पे ॥

लतार्क . । पुं० दुद्रुमे । हरिद्वर्णप-
लाण्डौ ॥ लतासुअर्क इवार्च्यतेवावि
दृवलक्षणत्वानिन्द्यते । अर्कस्तव-
ने० अर्चपूजायांवाघञ् ॥

लतार्ककः । पुं० दुद्रुमे ॥ स्वार्थे
कन् ॥

लतालक. । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

लतावेष्ट । पु० देशविशेषे ॥ रतिब
न्धप्रभेदे ॥ यथा ॥ बाहुभ्यांपादयु
ग्माभ्यावेष्टयित्वाश्रियभवेत् । लघु-
लिङ्गताडनयोगोलता वेष्टोयमुच्य-
ते ॥

लतावेष्टितकम । पुं० आलिङ्गनभेदे ॥

लताशङ्कुः । पु० शालवृक्षे ॥

लताश्रम । पु० लतामण्डपे ॥ ल
ताविशिष्ट आश्रम ॥

लतिका । स्त्री० लतायाम् । स्वार्थेक
न् । प्रत्ययस्थादितीत्वम ॥

लत्ता । स्त्री० योगविशेषे ॥ यथा । च
राहुपूर्णेन्दुसिता . स्वपृष्ठे०भस
प्तगोजातिशरे ७ । ६ । २२ । ५
मितद्धि । सलत्तयन्त्यंकशनीज्य
भौमा सूर्याष्टतर्काग्निजित १२ ८।
६ ३ पुरस्तात् ॥ अस्या फलंयथा
। रवेर्लत्ताविसहरीनिस्व कौजीवि
निर्दिशेन्मरणम् । चान्द्रीनाश
कुर्याद्गौधीनाशंवदन्ति वर् ॥ सौ
रीमरण करोतिवधूविनाश वृहस्प
तेर्लत्ता । मरण लत्ताराह्वे कार्य-
विनाश भृगोर्वदन्ति ॥

लत्तिका । स्त्री० गोधायाम् । लति
सौत्र । कृदिभिदिलतिभ्य : कि
दितितिकन् ॥ लत्तायाम् ॥

लपनम् । न० आनने । मुखे ॥ लप्य
तेऽनेन । लपव्यक्तायांवाचि । कर
णेल्युट् ॥ भाषणे ॥

लपितम । न० वचने ॥ लप० । भावेक्त । त्रि० उक्ते । कथिते ॥ लप्यतेस्म । लप० । क्त ॥

लप्सिका । स्त्री० सर्पिः पयोभ्यांपक्व खाद्यवस्तुनि । लपसी० इतिख्यातायाम् ॥ सायथा । समितासर्पिषाभृष्टाशर्करापयसि-क्षिपेत् । तस्मिन्घनीकृतेन्यस्येल्लवङ्गमरिचादिकम् ॥ सिद्धैषालप्सिकाख्यातागुणानस्यावदाम्यहम् ॥ लप्सिकात्र्प्णीबृष्यावल्यापित्तानि-लापहः । स्निग्धाश्लेष्मकरीगुर्वीरोचनीतर्पणीपरम् ॥

लब्ध । त्रि० प्राप्ते ॥ सातेभवतुसुप्रीतादेवीशिखरवासिनी । उग्रेणतपसालब्धोययापशुपति पतिरिति लभ्यतेस्म । डुलभष् प्राप्तौ ॥ क्त ॥

लब्धप्रशमनम । न० न्यायलब्धधनस्य सत्पात्रेप्रतिपादने ॥ राज्यस्यचिरलब्धस्यशमनंपरिपन्थिनाम् । रक्षन प्रतिकाराभ्यालब्धप्रशमनविदुः ॥

लब्धलक्ष । त्रि० आयुधविदि । लक्षादप्रच्युतशरे ॥ लब्धलक्ष येन ॥

लब्धवर्णः । पु० विचक्षणे ॥ विदुषि । पण्डिते ॥ लब्धोवर्णः स्तुतिर्येन ।

लब्धव्यः । त्रि० प्राप्तव्ये । लभ्ये ॥

लब्धशर्म । त्रि० प्राप्तप्रवेशे ॥

लब्धा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

लब्धि । स्त्री० प्राप्तौ ॥ डुलभष्० । स्त्रियाक्तिन्नाबादिभ्य ॥

लभस । पु० धने ॥ याचके ॥ वाजिबन्धनरज्जौ ॥ लभते । डुलभष्० । अत्यविचमितमीत्यादिना० असच् ।

लभ्य । त्रि० युक्ते ॥ लब्धव्ये ॥ लभ्यते । डुलभष्० । पोरदुपधादितियत् ॥ लाभे ॥

लमक । पु० ऋषिविशेषे ॥ रमते । रम० । रमेरश्चले० लक्षन् ।

लम्पट । पु० षिड्गे ॥ मूर्खे ॥ यथा श्रीभागवते । यथैहिकामुष्मिककामलम्पटः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् । शङ्कत० विद्वान्कुकलेवरात्ययात् ० यस्तस्ययत्न श्रमएवकेवलमिति ॥ ऐहिकामुष्मिककामेषु०लम्पटोमूर्खः सुतादिषु योगक्षेमं चिन्तयन्० कुत्सितस्यकलेवरस्य० अत्ययात् मृत्योः शङ्कत । तथाविद्वानपि सन् यः शङ्कत० तस्ययत्न श्रमएवेत्यर्थः ॥ लोलुपे ॥

लम्पाकः । पु० लम्पटे ॥ देशविशेषे ॥

लम्पापटह । पुं० वाद्यप्रभेदे । पटहे ॥

लफ । पु० प्लुतगतौ । लाफ० द्र० भा० ॥

लम्ब । पु० नर्त्तके ॥ अङ्गे । कान्त उत्कोच ॥ अंशभेदे ॥ क्षेत्रादौ लम्बमानरेखासूत्रे ॥ त्रि० दीर्घे ॥ लम्बते । लबिअवस्रंसने । अच् ॥

लम्बकर्णः । पुं० अङ्कोठपादपे ॥

कृगन्ने । राक्षसि । हस्तिनि । श्येनपक्षिणि । दीर्घश्रोत्रे । त्रि० दीर्घश्रोत्रवति ।

लम्बकर्णी । स्त्री० गोविशेषे ।

लम्बकेश । पुं० विष्टरे । सतुविवाहकालेवरोपवेशनार्थसार्द्धहितयवामावर्त्तवलिताधोमुखासङ्ख्याताग्रः । यथा । ऊर्द्ध्वकेशीभवेद्ब्रह्मा लम्बकेशस्तुविष्टर । दक्षिणावर्त्तकोब्रह्मावामावर्त्तस्तुविष्टरः । केशीऽस्यायम् । त्रि० दीर्घकेशयुक्ते ।

लम्बदन्ता । स्त्री० सैंहलीपिप्पल्याम । त्रि० बृहद्दशनविशिष्टे ।

लम्बन: । पुं० कफे । लम्बते । लवि० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः । न० लम्बितकण्ठिकादौ । लम्बकायाम् ।

लम्बमानः । त्रि० लम्बायमानेवस्तुनि ।

लम्बबीजा । स्त्री० सैंहल्यांपिप्पल्याम् ।

लम्बा । स्त्री० पद्मालयायाम् । गौर्याम् । तिक्ततुम्ब्याम् । दक्षदुहितृविशेषे । हिमालयकन्याविशेषे ।

लम्बिका । स्त्री० घण्टिकायाम् । उपजिह्वायाम् । तालुमूलसूक्ष्मजिह्वायाम् ।

लम्बित: । त्रि० लम्बमानेमाल्यादौ । शब्दिते । स्रंसिते । लम्बते । लवि० । क्त । इट् ।

लम्बोदर: । पुं० श्रीगणेशे । गजानने । उदाने । त्रि० भाद्रमे । औदरिके । लम्बमुदरं यस्य सः ।

लम्बोष्ठ । पुं०)

लम्बौष्ठ । पुं०) उष्ट्रे त्रि० लम्बितौष्ठे । लम्बावोष्ठौयस्य सः । ओत्वौष्ठयो समासे वा ।

लम्भनम् । न० प्राप्तलाभे । लाभे । ध्वनौ ।

लम्भनीय । त्रि० प्रापणीये ।

लम्भा । स्त्री० वाटशृङ्खलायाम् ।

लम्भित । त्रि० प्रयुक्ते । प्रापिते याचिते । लभेर्ण्यन्तात्कर्मणि क्तः । रभेरशब्लिटोरितिनुमागमः ।

लम्भुक । त्रि० लम्भनशीले । लब्धरि ।

लयः । पुं० विनाशे । संश्लेषे । तौर्यत्रिकसाम्ये । गीतवाद्यपादादिन्यासानांक्रियाकालयोः साम्ये । लयनम् । लीङ् श्लेषणे । एरच् । लीयन्तेऽस्मिन् तेषनेन वा । प्रलये । मोक्षे । लीयतेऽस्यामिति० सुषुप्तौ । अखण्डवस्त्वनवलम्बनेनचित्तवृत्तेर्निद्रायाम् । न० उशीरे । लीयते । लीङ् । पचाद्यच्

लयनम् । न० गृहे । वेश्मनि ॥ लीयतेऽस्मिन् । लीङ् ल्युट् ॥

लयपुत्री । स्त्री० नर्त्तक्याम

लयारम्भ ।) लयालम्ब ।) पुं०सर्वेशिनिनटे ॥

लल । पुं० विलासि ॥ लडति । लडविलासे । ललतेवा । ललईप्सायाम । पचाद्यच् । पूर्वेडलयोरैक्यम् ॥ ईप्सायाम ॥

ललज्जिह्व । पुं० क्रमेलके । उष्ट्रे ॥ शुनि ॥ त्रि० हिंस्रे ॥

ललत् । त्रि० विलासयुक्ते ॥ उन्मान्यनविशिष्टे ॥ जिह्वाक्रियाविशिष्टे ॥ सर्पे ॥ ललते । कर्त्तरिशतृ ॥ ईप्साविशिष्टे ॥ उपसेवायुक्ते ॥ भाषणविशिष्टे ॥

ललदम्बु । पुं० जिम्बाके ॥

ललन । पुं० वाले ॥ साले ॥ प्रियाले ॥ न० केलौ ॥ चालने ॥ अतिविस्तारवदनाजिह्वाललनभीषणा ॥

ललना । स्त्री० विशेषाङ्गनायाम् । कामिन्याम् । नारीभेदे ॥ जिह्वायाम् ॥ ललते । लल० चुरादीनां णिजितिपक्षे ल्युर्युज्वा ॥ लडति । लडविलासे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । डलयोरैक्यम् । टाप् ॥

ललनाप्रिय । पुं० कदम्बे । कामिनीवल्लभे ॥ न० ह्रीवेरे ॥

ललन्तिका । स्त्री० लम्बने । आनाभिलम्बिकण्ठिकायाम् ॥ किञ्चिदवलम्बमानकण्ठभूषणे ॥ लडति । लड० । लट शब्दे । उगितश्चेति ङीप् । डलयोरैक्यम् । ललन्त्येव । स्वार्थे कन् ॥ गोधायाम् ॥

ललाकः । पुं० मेहने ॥

ललाटम् । न० अलिके । गोधौ ॥ भाले ॥ ललंभ्रुवोरुपरिस्थाने । विलासमीप्सावा० अटति० । अटगतौ । कर्मण्यण ॥ लडतिललतेवा । लडललधातुभ्यांबाहुलकादाटच् ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणमुक्तं गारुडे यथा । उन्नतैर्विपुलैः शङ्खैर्ललाटैर्विषमैस्तथा । निर्द्धनाधनवन्तश्चार्द्धेन्दुसदृशैर्नराः ॥ आचार्याः शुक्तिविशालैः शिरालैः पापकारिणः । उन्नताभिःशिराभिस्तु स्वस्तिकाभिश्चेश्वराः ॥ निम्नैर्ललाटैर्वधार्हाः क्रूरकर्मरतास्तथा । संवृत्तैश्चललाटैश्चकृपणाश्चोन्नतैर्नृपाः । ललाटोपस्थितास्तिस्रोरेखाश्च शतवर्षिणाम् । नृपत्वं स्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलाः । केशान्तोपगताभिश्चाशीत्यायुर्नरोभवेत् ॥ पञ्चभिः सप्तभिः षड्भिः पञ्चाशद्भिस्तथा । चत्वारिंशच्चैकाभिस्त्रिंशदभ्रूलग्न

गामिभि ॥ विश्रतिर्वामवक्त्राभि रायु चुड्राभिरल्पकम् । नपृथू वालेन्दुनिर्भभ्रुवौचायललाटकम् ॥ शुभमर्द्धेन्दुसस्थानमतुङ्ग स्यादशीमशम् । इति ६५ अध्याय ॥

ललाटकम् । न० प्रशस्तललाटे ॥ ललाटमात्रे ॥

ललाटन्तप । पुं० सूर्ये ॥ ललाट तपति । तपसन्तापे । असूर्यललाटयोरितिखश् । मुम् ॥

ललाटिका । स्त्री० स्वर्णादिकृतेभालभूषणे । पत्रपाश्यायाम् । पानेपाटी० विन्दीवेना० टीकाटीकी० इतिख्याते ॥ ललाटस्यालङ्कार । ललटे भवोऽलङ्कारोवा । कर्णललाटात्कनलङ्कारे ।

ललामम् । न० पु० लाञ्छने । ध्वजे ॥ शृङ्गे ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ रम्ये ॥ वालधौ ॥ पुण्ड्रे । अश्वादीनाभालेऽन्यवर्णचिह्ने ॥ तुरङ्गे ॥ प्रभावे । अश्वस्यभूषायाम् ॥ लडनम् । लडवाल्ये० लडविलासेवा । सम्पदादित्वात्क्विप् । डलयोरेकता । ललममतिअमगत्यादौ । कर्मण्यण् ॥

ललामकम् । न० पुरोभागेन्यस्ते ललाटपर्यन्तमागतेशिखालम्बिमाल्ये ॥ ललाममिव । इवार्थेकन् ॥ मुण्डमालायाम् ॥

ललाम । न० अश्वे ॥ चिह्ने ॥ शृङ्गे ॥ पताकायाम् ॥ रम्ये ॥ प्रधाने ॥ भूषायाम् ॥ पुण्ड्रे ॥ पुच्छे । प्रभावे लडनम्० लल् । ललमामति । अम० । वाहुलकात् कनिन् ॥

ललामी । स्त्री० उत्क्षिप्तिकायाम् । कर्णाभरणविशेषे ॥

ललित । पु० प्रातर्गेयेरागविशेषे ॥ यथा । प्रातर्गेयाम्तुदेशागीललित . पठमञ्जरी । विभाषाभैरवीचैवकामोदीगौण्डकीयपि ॥ अस्यस्वरूपयथा । प्रफुल्लसप्तच्छदमाल्यधारीयुवातिगौरोऽलसलोचनश्रो । विनिःश्वसन्वासगृहात्प्रभातेविलासिवेशोललित प्रदिष्ट ॥ न० स्त्रीणाम्शृङ्गारभावजक्रियाविशेषरूपेहावविशेषे ॥ सुकुमारविधानेनभ्रूनेत्रादिक्रियासचिवकरचरणाङ्गविन्यासोललितम् । तथाच । सुकुमाराङ्गविन्यासेमसृणाललितभवेत् । यथा । सभ्रूभङ्ग करकिशलयावर्त्तनैरापतन्तीसाशिञ्जन्तीललितललितालोचनस्याञ्जनेन । विन्यस्यन्तीचरणकमलेलीलयास्वैरयातेनिःशङ्काचप्रथमवयसानर्त्तिताप ङ्कजाक्षी ॥ भ्रूनेत्रादिक्रियाणालि सुकुमारविधानत । हस्तपादाङ्ग विन्यासस्तथाललितंविदुरित्यन्ये

पि ॥ अनाचार्य्योपदिष्टस्याल्ललित रतिचेष्टितमित्यन्ये । अपिच । विन्यासभङ्गिरङ्गानाम्भ्रूविलासमनोहरा । सुकुमारा भवेद्यत्र ललितं तद्दुदीरितम् ॥ विषमवृत्तप्रभेदे । यथा । नयुगसकारयुगलञ्च भवति यदि चेत् तृतीयके । तदुदितमुरुमतिभिर्ललितं यदि शेषमस्य सकलं यथोक्तता ॥ यथा । ब्रजसुन्दरीसमुदयेन मुदितमनसाऽस्मपीयते । हिमकरगलितमिवामृतकं ललितं मुरारिमुखचन्द्रविच्युतम् ॥ त्रि० ईप्सिते ॥ कोमले ॥ ललिते । मधुरे ॥ लडैर्ललैर्वाभावेक्त । डलयोरभेद ॥ सुन्दरे ॥

ललितकान्ता । स्त्री० मङ्गलचण्डिकायाम् ॥

ललिता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ गोपीविशेषे ॥ नदीविशेषे ॥ सागराह्वियात् पूर्वं महादेवावतारिता । वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीयायां नरस्तु य. । कुर्य्याद्वै ललितास्नानं स शम्भुसदनं व्रजेत् ॥ कस्तूर्य्याम् ॥ लघ्सिकाभेदे ॥ मेघरागस्य रागिण्याम् ॥

ललितासप्तमी । स्त्री० भाद्रशुक्लसप्तम्याम् ॥

ललितिका । स्त्री० शान्तनुतीर्थे ॥

लल्ल : । पुं० ज्योतिषाचार्य्यविशेषे । वराहमिहिरसुते ॥

लव : । पुं० लेशे ॥ विनाशे ॥ छेदने कालभेदे । अष्टादशनिमेषाः काष्ठाद्वयं लव इति हेमचन्द्रोक्ते ॥ पक्षिविशेषे । लवा० इ० भा० प्र० गोपुच्छलोमसु ॥ रामनन्दने ॥ लवोन्मृष्टो लवः । वाल्मीकिना० लवैर्गोपुच्छलोमभिरुन्मृष्टो गर्भक्लेदो यस्य ॥ नवाशे ॥ लवनम्० लूयते वा । लूञ् छेदने । ऋदोरप् ॥ विलासे । इति विनाशस्थाने पाठो विश्ववहेमचन्द्रयो ' सम्मत : ॥ न० लामज्जके ॥ जातीफले ॥ लवङ्गे ॥

लवङ्गम् । न० देवकुसुमे । श्रीसंज्ञे । श्रीपुष्पे । वारिसम्भवे । भृङ्गारे । लौंग० इ० भा० प्र० ॥ गुणास्तु । लवङ्गं कटुकं तिक्तं लघु नेत्रहितं मतम् । दीपनं पाचनं रुच्यं कफपित्तास्रनाशकृत् ॥ तृष्णां छर्द्दिं तथाध्मानशूलमाशु विनाशयेत् । कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च क्षयं क्षपयति ध्रुवम् ॥ लुनाति० लूयते वा । लू-अ० । तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच् ॥

लवङ्गकम् । न०) लवङ्गे
लवङ्गकलिका । स्त्री०)

लवङ्गलता । स्त्री० पुष्पविशेषे । गन्धराज इति कश्चित् ॥

लवण । पुं० समुद्रविशेषे ॥ राक्षसभेदे । लवणासुरे ॥ रसविशेषे । पटी ॥ पृथ्व्यग्निगुणबाहुल्याल्लव

णाद्यचसम्भव । अस्य गुणा यथा । लवणं शोधनं रुच्यं पाचनं कफपित्तदं । पुंस्त्ववातहर: कायशैथिल्यमृदुताकरं ॥ सोऽति युक्तोऽक्षिपाकास्रपित्तकोष्ठक्षयापकृत् ॥ अपिच । लवणो रुचिकृद्र सोऽग्निदायी पचनः स्वादुकरश्च रसितो नितरां जराश्च पित्तं शिथिमा नश्च ददाति कुष्ठकारी ॥ पुनश्च । लवणं छेदनं तीक्ष्णं पाचनं दीपनं सरं स्निग्धो रुचिकर: स्यन्दी हृद्यं शुक्रकरो लघुरिति ॥ पुनश्च । अस्य भेदं ॥ न० सैन्धवादौ ॥ तथाहि । सामुद्रयत्तु लवणमक्षीव वशिरस्तत् । सैन्धवोऽस्त्री शीतशिव माणिमन्थश्च सिन्धुजं ॥ रौमकं वसुकं पाक्यं विडञ्च कृतकं द्वयम् । सौवर्चलेऽक्षरुचकं तिलकं तत्र मेचके इत्यमर: ॥ लवणभेदयोर्द्विप्रायश: सैन्धवविशेषविशेष: पूर्वाह्णकालेषाश्वानां प्रायशो लवणं हितम् । शूलानाह विवन्धघ्नं लवणं सैन्धवं वरमिति सिद्धयोगोश्वर सङ्ग्रह: ॥ त्रि० लवणरसयुक्ते । सलवणे । सलूण। इ० भा० ॥ लुनाति जाड्यम् । लूञ् ॥ नन्द्यादित्वाल्ल्यु: । लवणाद्वृगिति लिंगात्वम् ॥ लवणेन संसृष्ट: । लवण: सूप: । लवणायवागू:

लवणं शाकम् । संसृष्टेर्थे जातस्य ठक: लवणाल्लुगिति लुक् ॥ लवणो स्त्यस्यास्मिन्नुवा । अर्शआद्यच् ॥

लवणकिंशुका । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

लवणक्षार: । पुं० क्षारविशेषे । लोणारे ॥

लवणखानि । स्त्री० रुमायाम । सांभरलवणोत्पत्तिस्थाने ॥ लवणाकरमात्रे ॥

लवणतृणम् । न० लोणतृणे । तृणार्म्लं । पटुतृणके । अम्लकाण्डे ॥

लवणत्रयम् । न० विड्रुचकसैन्धवेषु ॥

लवणधेनु । स्त्री० दानार्थलवणादिनिर्मितधेनौ ॥

लवणपञ्चकम् । न० सैन्धवादिषु ॥ सैन्धव रुचकाख्यैवविड सामुद्रक गडम् ॥

लवणमद्र: । पुं० लोणारे । लवणक्षारे ॥

लवणा । स्त्री० नदीविशेषे । त्रिषि महाज्योतिष्मत्याम् ॥ लोनाख्यनद्याम् इति कश्चित् ॥

लवणाकर: । पुं० लवणोत्पत्तिस्थले ॥ रुमायाम् ॥

लवणाकरजम् । न० लोणारे ॥

लवणाचल: । पुं० दानार्थलवणादिकृतपर्वते ॥

लवणाब्धि । पुं॰ लवणोदे । क्षारा ब्धौ ॥

लवणाब्धिजम् । न॰ सामुद्रलवणे ॥

लवणाम्भाः । पुं॰ लवणाब्धौ ॥ लवणं क्षारमम्भोयस्य ॥

लवणारजम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणाष्टकम् । न॰ सैन्धवादिषु ॥ तेयथा । लवणाष्टकमेतच्चसैन्धवञ्चसु वर्चलम् । विड समुद्रसञ्जातमुद्भि द रोमक गडम ॥

लवणोत्तमम् । न॰ सैंधवे ॥

लवणोत्थम् । न॰ लोणारक्षारे ॥

लवणोद । पुं॰ लवणार्णवे ॥ लव णमुदकंयस्य । उत्तरपदस्यचेत्युद कस्योदादेश ॥

लवनम् । न॰ छेदने । अभिलावे । लूयनादूति भाषाप्रसिद्धे ॥ लूञ्॰ ल्युट् ॥

लवनी । स्त्री॰ फलवृक्षविशेषे । यो षाजायाम् । अधिमायाम । लोना॰ हृ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

लवपति । पु॰ नवांशिशे ॥

लवली । स्त्री॰ सुगन्धमूलायाम् । कोमलवल्कलायाम् । नोयाडि॰ हृ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ फलवृक्षे ॥ अस्यफलगुणायथा । लवलीफल मस्राश्ं कफपित्तहरंगुरु । विश द रोचन रूक्ष स्वादम्ल तुवर रसे ॥

लवाकः । पुं॰ छेदनद्रव्ये ॥

लवाणकः । पुं॰ दात्रादौ ॥ लूयतेऽनेन । लूञ्॰ । आणकोलूधूशि क्षिधाञ्भ्यइत्याणक . ॥

लवि । त्रि॰ छिदुरे ॥

लवित्रम् । न॰ दात्रे ॥ लूयतेऽनेन । अर्त्तिलूध्वित्यादिना॰ इत्र . ॥

लशुन । पुं॰ न॰ रसोने ॥ अस्यप र्यायाद्ययोयथा । रसोनोलशुनोरि ष्टोम्लेच्छकन्दोमहौषधम् । महाक न्दोरसोनोन्योगृञ्जनोदीर्घपत्रकः ॥ गन्धाकृतिरसैस्तुल्योगृञ्जनस्तुप लाण्डुना । दीर्घनालाग्रपत्रत्वाद् भिद्यतेसौपलाण्डुत . ॥ अश्नाति ॰ अशूतेवा । अशभोजने॰ अशू व्याप्तौवा । अश्रिलेश्चेत्युनन् ॥

लष्व . । पु॰ नर्तके ॥ लष्यते । लष कान्तौ । सर्वनिघृष्वेतिसाधुः ॥

लसत् । त्रि॰ उल्लसति ॥ प्रकाशमा ने ॥

लसमान । त्रि॰ दीप्यमाने ॥

लसा । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥

लसिका । स्त्री॰ लालायाम् ॥

लसितम् । न॰ चेष्टिते ॥

लसीका । स्त्री॰ इक्षुरसे ॥ त्वङ्मास मध्यगेरसे ॥

लस । त्रि॰ श्लिष्टे ॥ क्रीडिते ॥ शि ल्पयुक्ते ॥ लस्यतेस्म । लसश्लेष णक्रीडनयोः । क्त ॥

लसकः । पुं॰ धनुर्मध्यभागे ॥

स्वार्थे कन् ॥

लसत्की । पुं० कार्मुके । धनुषि ॥

लहरिः । स्त्री०)
लहरी । स्त्री०) तरङ्गे ॥ महातरङ्गे । उल्लोले ॥ कल्लोले ॥

ला । स्त्री० दाने ग्रहणे ॥ लाति क्विप ॥

लाक्षकी । स्त्री० सीतायाम् ॥

लाक्षणिकः । त्रि० लक्षणाभिज्ञे ॥ लक्षणामधीते० वेदवा । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥ लक्षणयार्थं तत्पादृके ॥ लक्षणागम्यार्थे ॥

लाक्षा स्त्री० राक्षायाम् । जतुनि । यावे । अलक्ते । द्रुमामये ॥ लाक्षा वर्ण्या हिमा बल्या स्निग्धा च तुवरा लघुः । अनुष्णा कफपित्तास्रहिक्काकासज्वरप्रणुत् । व्रणोरःक्षतवीसर्पकृमिकुष्ठगदापहा । अलक्तको गुणैस्तद्वद्विशेषाद्व्यङ्गनाशनः ॥ लक्ष्यते । लक्षमित्यस्य योगे चुरादिः । बाहुलकात्सः । यद्वा लक्ष्यते । लक्ष आलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वात् लाक्षा रोचनेतिनिर्देशाद्दीर्घः ॥ लक्ष्यतेऽनयाऽसा । गुरोश्च हलः । प्रत्ययः । अजादित्वाट्टाप् ॥

लाक्षातरुः । पुं० पलाशवृक्षे ॥

लाक्षातैलम् । न० लाक्षादितैलमिति प्रसिद्धे पक्वतैलविशेषे ॥ तद्विधिः स्वल्पत्र्यक्षवति ॥

लाक्षापुष्पा । स्त्री० गुलाबाख्यशतपत्र्याम् ॥

लाक्षाप्रसादः । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

लाक्षाप्रसादनः । पुं० रक्तलोध्रे । क्रमुके । पट्टिकायाम् ॥ लाक्षाप्रसादयत्यनेन । षदॢ० । कारयति ल्युट् ॥

लाक्षावृक्षः । पुं० कोशाम्रे ॥ पलाशवृक्षे ॥

लाक्षिकः । पुं० लक्षाभिज्ञे ॥

लाक्ष्यिकः । पुं० लक्ष्याभिज्ञे ॥ अधीतेवेदितरिच० क्रतूक्थादिसूत्रान्तलक्षणार्थ० इतिवार्त्तिकाट्ठक् ॥

लाघवम् । न० आरोग्ये ॥ अप्रभुत्वे अनादरविषये । लघिमनि ॥ कार्येष्वगमनेच्छुत्वं मौल्यं लाघवम् । गौरवप्रतिकृत् । हिमवदर्श्यने च कृष्णे त्वमनम्भवति । तदेव लघवत्वञ्चित् तिर्यग्गमनहेतु यथाबायौ । यथा कारणाभावात्पटत्ववेत्तुर्लाघवम् । गुरुत्वे मन्दाग्निकृदिति ॥ लघुगुणे ॥ लघोर्भाव । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

लाङ्गलम् । न० कुसुमविशेषे । भूमिकर्षणयन्त्रविशेषे । गोदारणे

। सीरे । हले ॥ टगराजे । ताले ॥ गृहदारुविशेषे ॥ लिङ्गे ॥ लङ्गति । लगिगतौ । बाहुलकात्कलच्० दीर्घश्च ॥

लाङ्गलग्रह : । पु० कृषके ।

लाङ्गलचक्रम् । न० कृषिकर्मणिह लाकारेचक्रविशेषे ॥

लाङ्गलदण्ड पु० ईषायाम् । हल युगयोर्मध्यकाष्ठ ॥ लाङ्गलस्य दण्ड ॥

लाङ्गलपद्धति ।स्त्री०सीतायाम् । हल रेखायाम् ॥ लाङ्गलस्य पद्धति ॥

लाङ्गलिक पु० स्थावरविषभेदे ॥

लाङ्गलिका । स्त्री० लाङ्गलीवृक्षे ॥

लाङ्गलिकी । स्त्री० अग्निशिखौष धौ ॥ लाङ्गलपुष्पविशेषोऽस्त्य स्या । अतइनिठनाविति ठन् । आतेरितिगौरादित्वाङ्ङीष् ॥

लाङ्गली । पु० बलदेवे ॥ हलिनि ॥ नारिकेले ॥ सर्पे ॥ लाङ्गलमस्त्य स्य । इनि : ॥

लाङ्गली । स्त्री० लाङ्गलाकारपुष्पज लशाकविशेषे । शारदाम । तोय पिप्पल्याम् ॥ कांचडा० इ० गौ० दे० भा० लाङ्गलाकारोऽस्त्यस्याः । अच् । गौरादि० ।

लाङ्गुलम् । न० पुच्छे ॥

लाङ्गुली । पुं० कपिकच्छ्वाम् ॥

लाङ्गूलम् । न० पुच्छे । लूमे । बालहस्ते । बालधौ ॥ लङ्गति । लगि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोल चाविरूलच्० लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ शिफसि । शिश्ने । कुसूले ॥

लाङ्गूलिका । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

लाङ्गूली । पु० वानरे ॥ ऋषभना मौषधौ ॥

लाज : । पु० आर्द्रतण्डुले ।

लाजा । पु० भृष्टयवे । भृष्टधान्ये । एतेचव्रीहयोभृष्टास्तेलाजाइतिसञ्ज्ञि ता ।। यवादयश्चभृष्टास्ते धाना परिकीर्त्तिता ' ॥ लाजास्यस्युधा नास्वतर्षा' पित्तनाशना । गोधूमयावनालित्या कि चिद्रुक्षा स्त्रदीपना ' ॥ ह्वातीसारयमनेः- धातुसाम्यकर पर मन्दाग्निवि षमाग्नोनाबालस्यविरयोर्पिताम ॥ देयश्चसुकुमाराणालाजमण्ड सुस स्कृत ॥ अपिच । येषांस्युस्तण्ड लास्तानिधान्यानिसतुषाणिच । भृ ष्टानिस्फुटितान्याहुर्लाजाइतिम- नीषिण . लाजा . स्युर्मधुरा शी तालघवोदीपनाश्चते स्वल्पमूत्रमला रूक्षाबल्या . पित्तकफच्छिद ॥ छ र्द्यतीसारदाहास्रमेहमेदस्तृषापहा ॥ न० उशीरे ॥ लज्यते । लज भर्जने ॥ घञ् ॥

लाजा । स्त्री० अक्षते ।

लाञ्छन : । पुं० रागीधान्ये ॥ न०

नामनि ॥ चिह्ने ॥ लाञ्छयति ।
लाञ्छितलक्षणे ल्युट् ॥
लाट । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । अवन्तीत पश्चिमेतु वैदर्भी दक्षिणोत्तरे । लाटदेश समाख्याता स्तत्र श्रीशक्तिसङ्गमे ॥ जीर्णे । वस्त्रे ॥ जीर्णभूषणादिषु ॥
लाटानुप्रास । पुं॰ शब्दालङ्कारे शुद्धशक्तिप्रभेदे ॥ यथा शाब्दस्तु लाटानुप्रासोभेदेतात्पर्यमात्रत ॥ शब्दगतोनुप्रास । शब्दार्थयोरभेदेप्यन्वयमात्रभेदाल्लाटजनवल्लभत्वाच्च लाटानुप्रास ॥ एषपदानुप्रासइत्यन्ये । पदानांस । सइति लाटानुप्रास . उदाहरणम् । यस्य नमन्दिरे दयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्यचसन्निधेदयितादवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ पदस्यापि ॥ अपिशब्देनसङ्कृतिसमुच्चीयते । उदाहरणम् । वदनवरवर्णिन्यास्तस्या . सत्यसुधाकर : । सुधाकर: क्वनुपुन: कलङ्कविकलोभवेत् ॥
लाप . । पुं॰ कथने ॥ लपनम् । लप॰ । घञ् ॥
लाभ : । पुं॰ मूलधनादधिकार्जिते । विक्रोधापटादीनांमूल्यादधिकया प्राप्तद्रव्ये । कर्म । इष्टप्राप्तौ ॥ आत्मलाभात्परोलाभो नास्तीति विदुषांमतम् ॥ प्राप्तौ ॥ लभ्नादेकादशेस्थाने ॥ लभ्यते । डुलभष्प्राप्तौ । अकर्त्तरीतिघञ् । सञ्ज्ञायामित्यस्यप्रायिकत्वात् ॥ उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे सम्भवत्यधमं कामयमानो मूर्ख: ॥
लामज्जकम् । न॰ वीरणमूले । नलदे । उशीरवत्पीतच्छविस्तृणविशेष ॥ लामज्जक हिमं तिक्तं लघु दोषत्रयास्रजित् । त्वगामयस्वेदकृच्छ्रदाहपित्तास्ररोगनुत् ॥
लालनम् । न॰ अत्यन्तस्नेहकरणे । प्रेमपूर्वकबालकादरणे ॥ यथा । लालनेवहवोदोषास्ताडनेबहवोगुणा । तस्मात्पुत्रञ्चशिष्यञ्चताडयेन्नतुलालयेत् ॥ चतुर्वर्षावधि सुतान्लालयेत्पालयेत्पिता । ततः षोडशपर्यन्तं गुणानविद्याश्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्पुत्रान्प्रेरयेद्गृहकर्मसु । ततस्तांस्तुल्यभावेनमत्त्वास्नेहंप्रदर्शयेत् ॥
लालस । पुं॰ लालसायामर्थेषु ॥ त्रि॰ उत्सुके ॥ भृशलसनमित्यर्थेयङ्लादच् . ॥
लालसा । स्त्री॰ औत्सुक्ये ॥ तृष्णातिरेके ॥ महाभिलाषे ॥ याञ्चायाम । लोले ॥ दोहदे ॥ लल ईप्सायाम् । चौरादिकोऽयसख ॥ यद्वा । लसकान्तौ । भृशलसन

मित्यर्थे यङन्ताद् । टाप् ॥ यद्वा । ललसनम् । लसदीप्तौ । यगन्त. । अप्रत्ययात् । टाप् ॥

लालसीकम् । न० पिच्छिले ॥ विजिले ॥

लाला । स्त्री० सृणिकायाम् । स्यन्दिन्याम् । मुखस्रावे । लाल० इ० भा० ॥ लालयते । लल० । चुरादिः । पचाद्यच् ॥

लालाटिक । पुं० चाम्नेयविशेषे ॥ मौहूर्तिकानायोगविशेषे ॥ यथा । लग्ने १ केंव्ययलाभयो १२ । ११ र्भृगुसुतेकर्मस्थिते १० भूमिजे० राहौधर्मविनाशयो ६ । ८ रविसुते । द्यूने ७ ऽ रिसून्वो ६ । ५ विधौ । बन्धौ ४ ज्ञे० सहजार्थयो ३ । २ सुरगुरावेव ललाटोद्भवेयोगेनाशमुपैतिमानवपतिः पूर्वादिकाष्ठागत ॥ याचालग्ने सूर्ये स्थितेसतिपूर्वस्यालालाटिकोयोगः स्यात् । एवं द्वादशेकादशस्थानस्थितेशुक्रे० आग्नेय्याम् । दशमस्थिते कुजेदक्षिणस्याम् । नवमाष्टमस्थानस्थे राहौनैर्ऋत्याम् । सप्तमस्थे शनौपश्चिमायाम् । षष्ठपञ्चमस्थानस्थितेविधौवायव्याम् । चतुर्थस्थानस्थितेबुधे उत्तरस्याम् । तृतीयद्वितीयस्थानस्थितेगुरावैशान्यांलालाटिकोयोग । इति । एवं ललाटोद्भवेयोगेपूर्वादिदिग्भाङ्गतान्पोनाशमुपैतीत्यर्थः ॥ प्रकारान्तरञ्च यथा । दिनेशाधिष्ठितोराशिर्यदा लग्नगतस्तदा । यातुर्मृत्युप्रदः प्राच्यादिशिसूर्योललाटग ॥ सूर्यस्थराशितस्तस्माद्द्वादशेलग्नगेगृहे । एकादशेवाग्नेय्यादिशिशुक्रो ललाटग । ललाटग कुजोयाम्येदशमेलग्नगेगृहे ॥ लग्नगेनवमे राशावष्टमेवापिनैर्ऋते । ललाटग' सैंहिकेयोयातुर्द्राङ्निधनप्रदः ॥ लग्नगेसप्तमेराशौशनि . प्रत्यग्ललाटग । षष्ठराशौलग्नगतेपञ्चमे वापिचन्द्रमाः । ललाटगोवायुदिशियातुर्मृत्युप्रदस्तदा ॥ चतुर्थराशौलग्नस्थेबुध . सौम्येललाटग. राशौतृतीयेलग्नस्थेद्वितीयेचेन्द्रपूजित । ललाटगश्चन्द्रमौलेर्दिशि यातुर्विनाशदः । लालाटिनिर्दिगधीशेर्दिग्बलिविङ्गेललाटगेवापि । प्रतिभगुर्जेप्रतिशशिर्ज कालाशुहोरसन्त्यजेद्याचाम् ॥ स्पष्टमाहमार्त्तण्डे । लग्नेऽर्केन्दुजशुक्रसौरिगुरव ' प्राप्तिव्ययेविद्भृगूखे शुक्रार्ककुजेन्दुजा चपतयो भ्रत्यो : सितज्ञासुरा ' । द्यूनेशुक्रकुजार्कजारिपुसुतेचन्द्रज्ञशुक्रा ' सुखे चैतेज्ञभिकयो ' सितज्ञगुरव प्राच्यादिलालाटिनः ॥ चि० प्रभोर्भा

त्दृशि निसेवके। प्रभुभावनिदर्शिनि ॥ ललाटकोपप्रसादचिह्नं ललाटमेवावपश्यति । संज्ञायाम् ललाटकुक्कुट्योपश्यतीतिठक् ॥ का र्याचमसेवके ॥ दूरेस्थित्वाप्रभोर्ललाट पश्यतिनतुकार्येषूपतिष्ठत इत्यर्थः ॥ त्रि॰ ललाटसम्बन्धिनि ॥

लालाभक्षः। पुं॰ नरकविशेषे ॥

लालामिक. । त्रि॰ ललामग्राहिणि ॥ ललामंगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललाम्बे तिठक् ॥

लालामेह । पुं॰ प्रमेहविशेषे ॥ यथा । लालातन्तुयुतमूत्र लालामेहेनपिच्छिलम् । प्रमेहतीतिशेष' चौषधन्तु । गुडूच्याः स्वरस ' पिबेन्मधुनासवमेहजित् । हरिद्राचूर्णयुक्तोवारसोधात्र्याः समाचितः ॥

लालाविष: । पुं॰ लूतादौ ॥

लालास्राव: । पुं॰ ऊर्णनाभे ॥

लालिक. । पुं॰ महिषे ॥

लालित ' त्रि॰ पालिते ॥ उपस्कृते ॥

लालित्यम् । न॰ ललितस्यभावे ॥ ष्यञ् ॥

लाव. । पुं॰ पक्षिविशेषे । लवा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तस्यप्रभेदामांसगुणाश्चयथा । लावाविष्किरवर्गस्युस्तेचतुर्विधताबुधैः । पांशुलोगौरकोन्योस्तिपौण्ड्रकोदर्भकस्तथा ॥ लवावह्निकराः. स्निग्धाज्वरघ्नाग्राहिणोहिमा । पांशुल. श्लेष्मलस्तेषुवीर्योष्णो निलनाशनः ॥ गौरोलघुतरोरूक्षोवह्निकारीत्रिदोषजित् । पौण्ड्रक पित्तकृत्किञ्चिल्लघुर्वातकफापहः ॥ दर्भकोरक्तपित्तघ्नोहृद्यामयहरोहिम. पौण्ड्रक श्चित्रिताः ॥ लावयति । लूञ् ॰ । स्वार्थेण्यन्तः । अच् ॥ छेदे ॥

लावक. । पुं॰ लावपक्षिणि । लघुजङ्गले ॥

लावणम् । न॰ लवणे ॥ नव्ये ॥ इतिरत्नमाला ॥ त्रि॰ लवणेनसंस्कृते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ लवणसम्बन्धिनि ॥

लावणिक. । पुं॰ लवणवणिजि ॥ लवणपण्यमस्य । लवणाट्ठञ् ॥ त्रि॰ लावण्यवति ॥ लावण्यंकान्तिविशेषोस्यास्ति । अतइनिठनाविनिठन् । ठस्येक ' । यस्येतिचेत्यलोपेइत्लस्तस्यितस्येतियलोप ' ॥ लवणेनसंस्कृते ॥

लावण्यम्. । न॰ कान्तिविशेषे ॥ तस्यलक्षणंयथा । मुक्ताफलेषुच्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभातियदङ्गेषुलावण्यंतदिहोच्यते ॥ लवणात्विट्विदधीयस्यतद्भवम्

। वर्ण्यादिभ्योऽच् । लवणस्यभाव । दृढादित्वात्ष्यञ् ॥ यद्वा । लवणाल्लिट्॰ स एव । चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् ॥ रूपे ॥

लावण्यार्जितम् । न॰ विवाहकाली नैश्वशुराभ्यांदत्ते धने ॥ यथा । प्रीत्यादत्तंस्वयत्किञ्चित्॰ श्वश्र्वाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकंयत् तत्लावण्यार्जितमुच्यते ॥ लावण्य शीलनेपुण्यादि॰ तथाचपाद प्रणतायैशीलादिमत्यैवास्त्रियैश्वशुरादिनादत्तंतृतीय स्त्रीधनमित्यर्थ ॥

लावा । स्त्री॰ लावपक्षिणि ॥

लावु : ।) स्त्री॰
लावुकम् ।) न॰ तुम्ब्याम् ।

लावुका । स्त्री॰ तुम्बिकाभेदे ॥

लावुकी॰ सूक्ष्मवीणायाम् ॥ श॰ चा॰ स्त्री॰ ॥

लावू । स्त्री॰ तुम्ब्याम् ॥

लाषुक : । त्रि॰ लषनशीले ॥ लष्यति॰ लषतिवातच्छील ' । लषकान्तौ ॥ लषपतपदेत्युकञ् ॥

लास । पुं॰ नृत्यमात्रे ॥ स्त्रीणांनृत्ये ॥ यूषे ॥ लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयो । घञ् ॥

लासक । पुं॰ लास्यकारिणि । नर्त्तके ॥ केकिनि । मयूरे ॥ वेष्टके ॥ लसति । लस॰ ण्वुल् ॥

लासिका । स्त्री॰ नृत्यकारिण्याम् ॥ नर्तक्याम् । लसति । लस॰ ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

लास्फोटनी । स्त्री॰ आस्फोटन्याम् । वेधनिकायाम् ॥

लास्यम् । न॰ नृत्ये । सुकुमारनृत्ये । तालल्याश्रये ॥ पुंनृत्य ताण्डवं प्राहु : स्त्रीनृत्य लास्यमुच्यते ॥ अपिच । छुरित यौवतञ्चेति लास्यंद्विविधमुच्यते । यत्राभिनयाद्यैर्भावैरसैराश्लेषचुम्बनैः ॥ नायिकानायकौरङ्गे नृत्यतश्छुरित हि तम् । मधुरवल्लीलाभिर्नटीभिर्यन्नृत्यते ॥ वशीकरणविद्याभ तल्लास्य यौवतंमतमिति ॥ लस॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥ तौर्यत्रिके ॥ पुं॰ नर्त्तके ॥

लास्यकम् । न॰ नृत्ये ॥

लास्या । स्त्री॰ नर्त्तक्याम ॥

लिकुच : । पु॰ लकुचे । डहौ । वडहलइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ लक्यते । लक आस्वादने । बाहुलकादुचप्रत्यय । पृषोदरादि : ॥ न॰ चुक्रे ॥

लिक्षा । स्त्री॰ लिक्षायाम् ॥

लिक्षा । स्त्री॰ यूकाण्डे । लिक्षिकायाम् । लीक॰ लीख॰ इ॰ भा॰ प्र॰ केशकीटे । यूकाभेदे ॥ लक्ष्यते । लक्षआलोचने । घञ् । पृषोदरादित्वादस्येत्वम् ॥ परि

मोषविशेषे । कचायाष्टके ॥ यथा । त्रसरेणवोऽष्टौविज्ञेयालिक्षैकापरिमाणत । इतिमनु ॥ अपिच । जालान्तरगतेभानौयच्चाणुदृश्यतेरज: । तैश्चतुर्भिर्भवेल्लिक्षालिक्षाषड्भिस्सर्षप इति ॥

लिक्षिका । स्त्री० लिक्षायाम् ॥

लिखनम् । न० लेखने ॥ अखण्डनीयायांविधिलिपौ ॥ यथा । यस्ययल्लिखनं पूर्वंयत्रकालेनिरूपितम् । तदेवखण्डितुं राधे समर्थो नाहमम्बिके ॥ विधातुश्चविधाताहं येषांयल्लिखनं कृतम् । ब्रह्मादीनाञ्चक्षुद्राणान तत्खण्ड्यं कदाचन ॥ ब्र० वै० पु० ॥

लिखित पु० धर्मशास्त्रप्रवर्त्तके मुनिविशेषे ॥ न० वर्णसंस्थाने । लिपौ ॥ लिख्यतेस्म । लिखअक्षरविन्यासे । क्त ॥ त्रि० लिखितपत्रादौ । यथा । प्रमाणंलिखितंभुक्तिसाक्षिणश्चेतिकीर्त्तितम् ॥ इति मिताक्षरायांयाज्ञवल्क्य: ॥

लिखिताक्षरविन्यास । पु० लिपौ ॥

लिगु । पु० मूर्खे ॥ भूप्रदेशे ॥ मृगे ॥ न० चित्ते ॥ लिगति । लगेसङ्गे ॥ खरुशङ्क्वितिकुप्रत्ययान्त: साधु: ॥

लिङ्गम् । न० चिह्ने ॥ शिवमूर्त्तिविशेषे ॥ यथा । नेहलिङ्गार्चनात् किञ्चित्पुण्यमभ्यधिकं क्वचित् । इतिविज्ञाययत्नेन पूजनीयं सदाशिवम् ॥ तथा । दुर्गार्चनरतो नित्यं महापातकसम्भवै: । दोषैर्नलिप्यते वीर पद्मपत्र मिवाम्भसा ॥ पाराद्मे भविष्यपुराणम् ॥ साङ्ख्योक्तप्रकृतौ ॥ शेफे ॥ धर्मे ॥ व्याप्ये । व्यापकस्यस्मारके ॥ व्यक्ते ॥ तच्चलिङ्गंप्रधानस्य । महदादि सूक्ष्मपर्य्यन्तं ॥ लिङ्गनाज्ज्ञापनाद्बुद्ध्यादिषु ॥ लयङ्गच्छतीति० सूक्ष्मशरीरे । पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि० पञ्चकर्मेन्द्रियाणि० पञ्चप्राणा मनोबुद्धिश्चेतिसप्तदशात्मके ॥ यथा । बुद्धिकर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसाधिया । शरीरं सप्तदशभि: सूक्ष्मं तल्लिङ्गमुच्यते ॥ लिङ्ग्यतेगम्यतेऽनेनेति० बुद्ध्यादौ ॥ अनुमाने ॥ तत्त्रिविधम् । अन्वयव्यतिरेकिकेवलान्वयिकेवलव्यतिरेकिचेति ॥ उपक्रमादिषट्सु ॥ यथा । उपक्रमोपसंहारावभ्यासोऽपूर्वताफलम् । अर्थवादोपपत्तीचलिङ्गं तात्पर्यनिर्णये ॥ प्रमाणविशेषे ॥ शब्दसामर्थ्ये लिङ्गम् । यथाहु: । सामर्थ्यं सर्वभावानांलिङ्गमित्यभिधीयते० इति० । सामर्थ्यं रूढिरेव०समाख्यातोभेद: । तेनबर्हिर्देवसदनन्दा

मीतिमन्त्रस्यकुशलवनाङ्गत्वनतु० उत्पादितवनाङ्गत्वम् । तत्त्वर्हि द्यामीतिलिङ्गात्तज्जन प्रकाशयितु समर्थत्वात् । एवमन्यत्रापि लिङ्गादिविनियोगोद्रष्टव्य । तदिद लिङ्गवाक्यादिभ्योबलवत् । अतएवस्योन तेसदन कृणोमीतिमन्त्रस्यपुरोडाशसदनकरणाङ्गत्व सदन कृणोमीतिलिङ्गात्०नतु वाक्यात् ॥ मनसि ॥ अवगम्यतेऽस्मा दनेऽवगच्छतियेनतल्लिङ्गमितिपूज्यपादा ॥ पुंस्त्वादौ ॥ शिश्नसि । मेहने ॥ अस्यशुभाशुभलक्षण यथा । दीर्घलिङ्गेनदारिद्र स्थूललिङ्गेननिर्धन । कृशलिङ्गे नसौभाग्य ह्रस्वलिङ्गेनभूपति ॥ कर्कशे कठिनेलिङ्गे . परदाररत . सदा । रमतेचसदादासीम् निर्धनोभवतिध्रुवम् ॥ कृशलिङ्गेनसूक्ष्मेण रक्तलिङ्गेनभूपति परस्त्रीरमतेनित्यनारोणायक्षमेभवेत् ॥ कृशलिङ्गेनरक्तेन लभतेचैा समाङ्गनाम । राजसुनुस्त्वदिव्याङ्ग्या कन्यकाया पतिर्भवेत् ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ अपिच । दक्षिणावर्त्तलिङ्गेय सभवेत् पुत्रवान्नर वामावर्त्ततथाकन्या सुवक्राश्चभवन्तिच ॥ स्थूले सिराले . कठिनेनरादारिद्र्यभाजना

। स्वजुभिर्वर्तुलैर्लिङ्गै पुरुषा सुखभागिन ॥ यस्यप शोपनिष्टस्य भूमि स्पृशतिमेहनम् । सोगवान् सतुविज्ञेयोनरोदारिद्र्यभाजन ॥ भूमौपादोपविष्टस्ययस्यस्पृशतिमेहनम् । सोगवान्सतुविज्ञेयस्तथातु रगमेहन ॥ स्थूलग्रन्थियुतेलिङ्गेनरोऽतिसुखभाग्भवेत् । लिङ्गेनस्त्रदुनामर्त्योपि पतिकृच्छ्रपीडित इति ॥ लिङ्ग्यतेऽनेन । लिगिगतौ । हलश्चेतिघञ् । वेणि ॥

लिङ्गकः । पुं० इत्यग्रठे । कपित्थे ॥

लिङ्गधारिणी । स्त्री० देवीविशेषे । नैमिषेतुमहाक्षानेदेवीसालिङ्गधारिणीतिदेवीगीता ॥

लिङ्गपुराणम । न० लैङ्गे महापुराणे । तल्लक्षणन्तु यथा । एकादशसहस्राणिलिङ्गाख्य चातिविस्तृतमिति ॥

लिङ्गवर्द्धन । पुं० कपित्थवृक्षे ।

लिङ्गवर्द्धिनी । स्त्री० अपामार्गे ॥

लिङ्गवृत्ति । पु० धर्मध्वजिनि । जीविकार्थ जटादिचिह्नधारिणि ॥ जीविकादिनिमित्तन्तुयोबिभर्त्तिजटादिकम् । धर्मध्वजीलिङ्गवृत्तिर्द्वय तत्रनिगद्यते ॥ लिगमाश्रमादिचिह्नधारण वृत्तिर्जीविकाहेतुर्यस्य स : ॥

लिङ्गशरीरम् । न० समष्ट्यावयवे

सूक्ष्मशरीरे । सप्तदशावयवास्तु । ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम् कर्म्मेन्द्रियपञ्चक प्राणादिवायुपञ्चक बुद्धिमनसीचेति ॥ लिङ्ग्यतेज्ञायतेप्रत्यगात्मसद्भावोयेन॰तल्लिङ्गम् । लिगि॰ हलश्चेतिघञ । लिङ्गस्य तत्शरीरञ्चेतिविग्रह ॥

लिङ्गस्थ । पुं॰ ब्रह्मचारिणि । वर्णिनि ॥

लिङ्गानुशासनम् । न॰ वररुच्यादिकृतेनाम्नालिङ्गबोधकेग्रन्थे ॥ तच्च शासनानर्हम् । लिङ्गमशिष्य लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येतिसमासान्ताद्भूति सूत्रभाष्योक्तेर्लिङ्गानुवदन लोकादेवसिद्धमितिनिर्णयात् ॥

लिङ्गालिका । स्त्री॰ दीनायाम् । क्षुद्रमूषिके ॥

लिङ्गी । पुं॰ प्रव्रजितादिषु । ब्रह्मचार्यादिषु ॥ धर्मध्वजिनि ॥ वेशधरे ॥ गजे ॥ आत्मनि ॥ लिङ्गमस्यास्ति । इनि ॥ न॰व्यापके ॥

लिङ्गिनी । स्त्री॰ लताविशेषे । बहुपत्र्याम् । शिवमल्लिकायाम् । चित्रफलायाम् । चाण्डाल्याम् । आपस्तम्भिन्याम् । पचगुरिया॰ इ॰भाषाप्रसिद्धे ॥

लिन्दु : । त्रि॰ पिच्छिले मसृणे ॥ वैदिकोयम् ॥

लिपि । स्त्री॰ लिखिताक्षरे । लिवौ ॥ सापञ्चविधायथा । मुद्रालिपि शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृता ॥ एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरि श्रीशुभद्राहरेतिवाराहीतन्त्रोक्ते : ॥ लेखन्यालिखितविप्रेमुद्राभिरङ्कितञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितयच्चपाठ्यधार्यञ्चसर्वदेतिमुण्डमालातन्त्रोक्तेश्च ॥ लिप्यते । लिपउपलेपे । इगुपधात्किदितीन् ॥ लिपि . प्रमाणसर्व्वासवैवप्रशस्यते । विशेषाद्व्यवहारेषुनविनश्येच्चिरयतद्भूतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

लिपिकर । पुं॰ लेखके ॥ लिपिंकरोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट ॥

लिपिका । स्त्री॰ लिपौ ॥

लिपिकार : । पुं॰ लेखके ॥ लिपिंकरोति । कर्म्मण्यण् ॥

लिपी । स्त्री॰ लिपौ ॥ लिप्यतेलिपेरिन्नन्तात्कृदिकारा दतिङीष् ॥

लिप्त : । त्रि॰ कृतलेपने । विलिप्ते ॥ विषदिग्धे विषाक्ते ॥ भुक्ते । भक्षिते ॥ दिग्धे ॥लिप्यतेस्म । लिप॰ । क्त : ॥ यद्वा । लिनाति । लीश्लेषणे । लीयतेवा । लङि्श्लेषणे । लीरीङोर्ह्रस्व . पुट्चतरौश्लेषणकुत्सनयोरितितप्र-

खयोधातोर्ङ्ख प्रत्ययश्चपुट् ॥
मिलिते ॥
लिप्तक । त्रि० विषाक्तबाणे । दिग्धे ॥ स्वार्थे कन् ॥
लिप्ता । स्त्री० घटिकायाम् । दण्डे ॥
लिप्तिका । स्त्री० दण्ड ॥ लिप्तैव । स्वार्थे कन् ॥
लिप्सा । स्त्री० इच्छायाम् । वाञ्छायाम् ॥ लभेः सन्नन्तादप्रत्ययादिति अ ॥ लाभेच्छायाम् ॥ यथा । अर्थिनिखिलरतिलिप्सादातरि दिव्यातुदूरतोपास्ता । आत्तागमवक्षयेयरमापतेनोचिताभवतीति ॥
लिप्सु । त्रि० लब्धुमिच्छौ । गृध्नौ ॥ लुब्धे । अभिलाषुके ॥ लभे सन्नन्तादु ॥
लिपि । स्त्री० लिपौ । लिखितवर्णे ॥ लिप्यते । लिप० । इगुपधात्लिदितीन् । बाहुलकात्पम्यवत्वम् ॥ लिबि सौत्रोधातुर्वा ॥
लिविकर । पु० लिपिकरे ॥ लिवि करोति । डुकृञ० । दिवाविभेतिट ॥
लिम्प । पु० लेपनकर्त्तरि ॥
लिम्पट । पु० विङ्गे ॥ इतिहारावली ।
लिम्पाक । पु० जम्बीरे ॥ खरे ॥ न० निम्बूकौ । पातनीवू० इ०

भा० ॥
लिष्व । पु० नर्त्तके ॥ लष्यते । लष कान्तौ । सर्वनिवृष्वेतिसाधु उपधेत्वम् ॥
ली । पु० श्लेषणे ॥ चपले ॥ लीङ् क्विप् ॥
लीका ।) स्त्री० लिक्षायाम् । इतिश
लीक्षा ।)
व्दरत्नावली ॥
लीढ । त्रि० आस्वादिते । भक्षिते ॥ लिह्यतेस्म । लिहआस्वादने । क्त ' ढत्वधत्वष्टुत्वलोपदीर्घा ॥
लीन । त्रि० प्राप्तलये । विलीने ॥ छन्ने ॥ लीयतेस्म । लीङ्श्लेषणे । क्त । स्वादयइदितइतिनत्वम् ॥
लीला । स्त्री० केलौ ॥ विलासे ॥ शृङ्गारभावचेष्टायाम् । गतिहास्येक्षणादिभिः शृङ्गारभावतोजातक्रियानुकरणे ॥ प्रियस्यानुकृतिर्लीलाश्लिष्टाभाग्वेषचेष्टितै । अलब्धप्रियसमागमयास्वचित्तविनोदार्थंप्रियस्ययावेशगतिहष्टिहसितभणितैरनुकृति क्रियतेसालीलेत्यर्थः तथाहि । अप्राप्तवल्लभसमागमनायिकाया . सख्या पुरोत्रनिजचित्तविनोदबुद्ध्या । आलापवेशगतिहास्यविलोकनाद्यै प्राणेश्वरानुकृतिमाकथयन्तिलीलामितिभरत ॥ शोभायाम् ॥ लयनली ।

लीड् । कन्यादादित्वात् क्विप् । नियलाति । ला० । श्रातोऽनुपेति क । यद्वा । लेलायनम् । लिला दीप्तौ० कण्ड्वादि । निदाघड् । अप्रत्ययादित्विवा । पृषोदरादि ॥ यद्वा । लयनम् । लीडोवाहुल कात्गुणाभावश्च ॥

लीलाखेल । पु० अतिशर्करीछन्द १५ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा एकन्यूनौविद्युन्मालापादौचेल्लीलाखेल । यथा । पायाद्गोपीवृन्द कालिन्दीकूलचोरीचञ्चद्रासोल्लास क्रीडद्गोपीभिः सार्द्धंलीलाखेल । मन्दाकिन्यास्तीरेपान्ते खेरक्रीडाभिर्लीला० यद्दैवान भीत स्वर्देव्यांपि खेलन्तोभि ॥ त्रि० विलासमुभगे ॥

लीलावती । स्त्री० केलियुक्तायाम् ॥ विलासवत्याम् ॥ शृङ्गारभावचेष्टाऽन्वितायाम् । लीलाविशिष्टायाम् ॥ भास्कराचार्यस्य पत्न्याम् ॥ भास्कराचार्यकृतपाटीगणितग्रन्थे ॥ न्यायग्रन्थविशेषे ॥ वेश्याविशेषे ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । लघुगुरुवर्णनियमविरहितमिह द्विसुकलयचतुष्कलमष्टगणम् । द्वाचिंशत्कलविरचितमिदमतिशयसहृदयहृदयदु । खहरणम् । लीलावतिकाभवतिचवरकर्णद्विजगणजगणभगणकलिता० फणिनायकपिङ्गलविरचितमङ्गलवृत्तममलगुम्फनललिता ॥ यथा । गोकोटिप्रतिदिनमिहवितरन्द्विजवरनिवहेसुदमातनुषेरिपुतिमिरदलनकरहस्तकुशेशयमपिलक्ष्मीवसतिंतनुषे । दुरितविलयमिलितखलकोदयनृपराजवलयमवलयसिरणेत्वयिचलतिचलतिवसुधावसुधाधिपकीर्त्तिसिन्धुवरणीरमणे ॥ लीलाशोभाऽस्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

लीलोद्यानम् । न० देववने ॥

लुक्कायित: । त्रि० अन्तर्हिते ॥

लुङ्ग । पुं० मातुलुङ्गे । बीजपूरे ॥ लुञ्ज्यते । लुजिभाषार्थे । घञ् । चजोरितिकुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा ॥

लुङ्गुष: । पुं० कोलङ्गे ॥

लुठनम् । न० वेल्लने । अश्वस्यभूमौ पुन: पुन: श्रमोपहनने । लोट न० हृ० भा० प्र० ॥

लुठित । त्रि० अमशान्त्यर्थमुहुर्मुहु: परावर्त्तने । उपावृत्ते ॥ वेल्लिते । अपावृत्ते । परावृत्ते ॥ लुठतिस्म । लुठप्रतिघाते । अकर्मकत्वात् क्त ॥

लुट्टक । पुं० शाकविशेषे । नल्या० हृ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥

लुण्टाक । पु० चौरे ॥

लुण्टाकी । स्त्री० चौरायास्त्रिया म् ॥

लुण्ठक । त्रि० स्तेयकारके ॥

लुण्ठनम् । न० इयलुठिते ॥ लूटइति प्रसिद्धे साहसे ॥ लुठिस्तेये । ल्युट् ॥

लुण्ठाक । पुं० परभृत्यौ । द्विके । काके ॥

लुण्डिका । स्त्री०) न्यायसारिण्याम् ।
लुण्डी । स्त्री०)

लौण्डी० इ० भा० प्र० ॥

लुप्तम् । न० चौर्यधने ॥ त्रि० विलुप्ते । लोपवति ॥

लुप्तवर्णपदम् । न० ग्रस्ते ॥ लुप्तोवर्णः पदं वायत्रवाक्ये पदेवातत् ॥

लुप्तसंवत्सर । पुं० विलुप्ताब्दे ॥ यथा । अतिचारगतोजीवस्तं राशिं नैतिचेत्पुन । लुप्तसंवत्सरोज्ञेयोगर्हित सर्वकर्मसु ॥ अस्यापवादस्तु ब्रह्मिमेषेमेषकुम्भे यद्यतीचारगोगुरु । नतत्रकाललोप स्यादित्याहभगवान्यम ॥ अन्यच्च । मासान्दशैकादशवाप्रभुज्यराशिंयदाराशिमुपैतिजीव , भुक्त्वानपूर्वं चपुनस्तथापिन लुप्तसंवत्सरमाहुरार्या ॥ लुप्ताब्ददोषोऽचिमतेनमध्येसीमोग्रयाया सुरनिम्नगाया ॥

लुप्ताब्द । पुं० लुप्तसंवत्सरे ॥

लुब्ध । पुं० व्याधे ॥ लम्पटे ॥ त्रि० आकाङ्क्षिणि । गृध्नौ । परधनाभिलाषुके ॥ धर्मार्थं स्वद्रव्यत्यागासमर्थे ॥ मातरं पितरं भ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदस्तथा । हन्तिह्यसुतृपोलुब्धाराजानं प्रायशोभुवि ॥ लुभ्यतिस्म । लुभगार्ध्ये । गत्यर्थेतिक्तः ॥

लुब्धक । पुं० व्याधे ॥ स्वार्थे० स । छायावाकन । आर्द्रायाम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुडसंश्लेषणे । इगुपधेतिक । डलयोरेकत्वम् । अप्रोति । आप् लृ० । अच् । लुलश्चासावायश्च । यद्वा । लुडते । लुडलोडने । भिदाद्यङ् । लुला विलोडिता आपोयेन । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा ॥

लुलायकन्द । पुं० महिषकन्दे ॥

लुलायकान्ता । स्त्री० महिष्याम् ॥

लुलाय । पुं० महिषे ॥ लुडति । लुड० । क । डलयोरभेद ॥ यद्वा । लुडते । लुडविलोडने । भिदाद्यङ् । लुलविमर्दनेसौत्रोधातुर्वा । बाहुलकादायप्रत्यय ॥ यद्वा । अयते । अय० । अच् । लुलश्चासौअयश्च ॥

लुलित । त्रि० आन्दोलिते । तरलिते ॥ उत्सृष्टे ॥ लिप्ते । यथा । बालेन्दु स्वातिरेकोमललुलितवपुरिति ॥

लुभम । पुं० मत्तमातङ्गे । मत्तग
जे ॥ रोषति । रुषहिंसायाम् ।
रुषेर्निल्लुष्‌चेत्यभच्० इतिरुषि
रभच्‌नित्त्वाद्‌वोलुरादेशस्र ॥
लू । स्त्री० लवने ॥ लवनम् । लूञ
भावेक्किप् ॥ लुनातिवा । अत्रवा
च्यलिङ्ग: ॥
लूता । स्त्री० ऊर्णनाभे । मर्कटके ॥
पिपीलिकायाम् ॥ रोगविशेषे । म
र्मव्रणे ॥ लुनाति । लूञ० । ह
सिमृग्रिण्वामीतितन् । सञ्ज्ञापू
र्वकत्वाद्‌गुणाभाव: ॥
लूतातन्तु । पुं० मर्कटकजाले । मर्क
डीकाजाला० इ० भा० लूताया
न्तु: ॥
लूतामर्कटक । पुं० लूतामर्कटक:
पुष्पी०नवमालिकयो: कपाविति-
हेमचन्द्र: ॥
लूतारि: । पुं० दुग्धफेनीक्षुपे ॥
लूतिका । स्त्री० ऊर्णनाभौ । मर्कट-
की । मकडी०इ०भा० ॥ लूतैव ।
स्वार्थेक: ॥
लून । त्रि० छिन्ने ॥ लूयतेस्म । लूञ० ।
क्त: । ल्वादिभ्यश्चेतिनत्वम् ॥
लूनक: । पुं० भिन्ने । भेदिते ॥ प-
शौ ॥ यावादिषु०पशौलूनवियात-
इतिस्वार्थेकन् ॥
लूनि । स्त्री० छेदे ॥
लूमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥ लूय-
ते । लूञ० । बाहुलकान्मक् ॥
लेख । पुं० अदितिनन्दने । देवे
सुरे ॥ ध्यानार्थंचित्रादौलिख्यते ।
लिखअक्षरविन्यासे । अकर्त्तरिच
कारकेसञ्ज्ञायामितिकर्मणिघञ् ।
ग्रीवाहस्तपादेषुतिस्रोलेखा सन्ति
यस्येतिवा । अर्शआद्यच् ॥ ले-
ख्ये ॥
लेखक । पुं० लिपिकरे । अक्षरचु-
ञ्चौ । लेखनकर्त्तरि । लिखारी०
इ०भा० ॥ लिखति । लिख० । शि
ल्पिनिष्वुन् । ण्वुल्वा ॥ अस्यल-
क्षणानियथा । सर्वदेशाक्षराभिज्ञ
सर्वशास्त्रविशारद: । लेखक: क
थितोराज्ञ सर्वाधिकरणेषुवै ॥ शी
र्षोपेतान्सुसम्पूर्णान्समश्रेणिग-
तान्समान् । अक्षरान्वैलिखेद्यस्तुले
खक: सवर: स्मृत ॥ उपायवा
क्यकुशल सर्वशास्त्रविशारद: ।
बह्वर्थवक्ताचाल्पेनलेखक: स्यान्नृ
पोत्तम ॥ वाक्याभिप्रायतत्त्वज्ञोदेश
कालविभागवित् । अनाहार्योनृपे
भक्तोलेखक: स्यान्नृपोत्तम ॥ इति
मात्स्ये १८९ अध्याय: ॥ अपि-
च । सकृदुक्तगृहीतार्थोलघुहस्तो
जिताक्षर: । सर्वशास्त्रसमालोकी
प्रकृष्टोनामलेखक: ॥ राजलेखक
लक्षणंयथा । ब्राह्मणोमन्त्रणाभिज्ञो
राजनीतिविशारद: । नानालिपि

त्रोमेधावीनानाभाषासमन्वित ॥ मन्त्रणाचतुरोधीमान्नीतिशास्त्रार्थकोविद. । सन्धिविग्रहभेदज्ञोराजकार्येविचक्षण ॥ सदाराजहिताम्वेषीराजसन्निधिसस्थित ' । कार्याकार्यविचारज्ञ . सत्यवादीजितेन्द्रिय ॥ स्वरूपवाद्दीशुद्धात्माधर्मज्ञोराजधर्मवित् । एवमादिगुणैर्युक्त ' सएवराजलेखक ॥ नृपानुवर्त्तीसततन्नृपविश्वासरक्षक : । नृपतेर्हितकान्वेषीसएवराजलेखक : ॥ इतिपत्रकौमुदी ॥

लेखन । पु० कासे । न० छर्द्दने ॥ भूर्जे । लिपिन्यासे ॥ लिख० । ल्युट् ॥

लेखनाञ्जन । न० अञ्जनविशेषे ॥ यथा । दधाखण्डत्वक्शिलाकाचशङ्खचन्दनसैन्धवै । चूर्णितैरञ्जनप्रोक्तापुष्पामार्दिनिकृन्तनम् ॥ कुक्कुटाण्डस्यत्वक् । शिलामन . शिला ॥

लेखनिक । पु० लेखहारे ॥ लेखेषु परहस्तेनस्वहस्तस्यचलेखके । यस्वहस्त परहस्तेनलिखितेषुविलेखयेत्०तत्र ॥

लेखनी । स्त्री० कलमे । वर्णतूलिकायाम् ॥

लेखनीय ' । त्रि० लेख्ये

लेखर्षभ । पु० जिष्णौ । शक्रे । इन्द्रे ॥ लेखेषुऋषभ । सप्तमीतिर्यगविभागात्समास ॥ लेख ऋषभइवेतिवा । उपमितसमास ॥

लेखहार ') लेखहारक) पु० पत्रवाहके ॥ लेख हरति । हञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

लेखा । स्त्री० लिपौ ॥ राजिकायाम् । रेखायाम्॥लिख्यते । लिख० । भिदादिपाठादङ् गुणौ ॥ न्यायाम् ॥

लेखार्ह । पु० श्रीतालवृक्षे । मृदुच्छदे ॥

लेख्यम् । न० भागदानादिव्यवहारकरणे । पत्रे ॥ त्रि० लेखितव्य । लेखनीये ॥ व्यवहाराङ्कक्रिया पादाङ्गे ॥ यथा । यन्मासिकेपि समयेभ्रान्ति सञ्जायतेयत । धात्राक्षराणिसृष्टानिपत्रारूढन्यत पुरा ॥ लेख्यन्तुद्विविधप्रोक्त स्वहस्तान्यकृततथाचसाक्षिकसाक्षिमञ्चसिद्धिर्देशस्थितेस्तयो ॥ मृतास्तुसाक्षिणोयत्रधनिकर्णिकलेखका. तदप्यपार्थकरणमृतेत्वाधेः स्थिराश्रयात् ॥ दर्शितप्रतिकालञ्चपठितश्रावितञ्चयत् । लेख्यसिद्ध यतिसर्वंमृतेष्वपिचसाक्षिषु ॥

लेख्यचूर्णिका । स्त्री० तूलिकायाम् ॥

लेख्यपत्र । पुं० तालद्रुमे ॥ न० लेखनीयपत्रे ॥

लेख्यस्थानम् । न० ग्रन्थकुट्याम् ।

दफ्तरद्वीतरजनभा० प्र०
लेखडम् । न० गूथे । शक्कति । लेण्ड इ० भा० प्र० ॥
लेण्डुज । पु० इडग्रंजे ॥ इडग्रं जानवषट्पश्चलेण्डुजाश्वापिभावि नङ्ग्स्यागमात् ॥
लेप । पु० लेपने ॥ जग्धौ । अश ने ॥ अनुशये । अनुबन्धे ॥ सच० इदमहमकार्षमेतत्फलभोक्ष्ये० इ त्यनुसन्धानकर्त्तृत्ववासनानिमि- त्त । सचपुण्ये कर्मणिपुण्यरूप० पापेचपश्चात्तापरूपोभवति ॥ लेप नम् । लिप० घञ् ॥ सुधायाम् । चूना० इ० भा० प्र० ॥
लेपक । पुं० पलगण्डे । राज इ० प्र० ज ली ॥ त्रि० लेपकर्त्तरि ॥ लिपति । लिप० ण्वुल् ॥
लेपनम् । न० लेपे । चन्दनागुर्वादि नाङ्गविलेपने ॥ देवगृहादिलेपने । लीपना० इ० भा० लिपेर्ल्युट ॥ पु० तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये ॥
लेपभुक् । पुं० पितामहपित्रादिषु ॥
लेपी । पुं० लेपकि । पलगण्डे । श्रेक्र० इ० गौ० दे० भा० । राज० इ० दे० भा० ॥
लेप्य । त्रि० लेपनीये ॥
लेप्यकृत् । पुं० लेपके ॥
लेप्यमयी । स्त्री० काष्ठादिघटितपुत्तलिकायाम् । पञ्चलिकारिकायाम् ॥
लेभिरम् । न० उलूखले ॥
लेय । पु० सिंहराशौ ॥
लेलायनम् । न० चलने ॥
लेलायमान । त्रि० अतिशयचलन विशिष्टे ॥ यथाग्निर्त्तविग्रहस्यायलेलायमानोभवति ॥
लेलिह । पु० सर्पे ॥
लेलिहा । स्त्री० जीवन्यासमुद्रायाम् ॥ यथा । तर्जनीमध्यमानामा समा कुर्यादधो मुखा । अनामायाश्चिपेद्वामजुर्ष्टीकृत्वाकनिष्ठिकाम् । लेलिहानामसुद्रेयजीवन्यासेप्रकीर्त्तिता ॥
लेलिहान । पु० शिवे ॥ सर्पे ॥ त्रि० ललज्जिह्वे ॥ लेहातिशयकारके । पुनःपुनर्लेहनकर्त्तरि ॥ लिहेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छील्ये चानश्प्रत्यये० गुणोयङ्लुकोरित्यभ्यासस्यगुण ॥
लेलिहाना । स्त्री० लेलिहायामुद्रायाम् ॥
लेश । पुं० अल्पे कणे ॥ लिशति । लिशगतौ । पचाद्यच् ॥ लिश्यतेवा । घञ् ॥
लेशैज । त्रि० अतिकम्पने ॥ लेशे नाल्पेनापिएजति । एजृ० । पचाद्यच् ॥
लेष्टु । पुं० दृढमृत्पिण्डे । लोष्टे । ढीम०ढेला०डलाइ० भा०प्र० ॥

लिश्यते॰लिशतिवा । लिश॰ । बाहुलकात्तुन् ॥

लेष्टुघ्न । पुं॰ लोष्टभेदने ॥

लेष्टुभेदन । पु॰ कोटिशे । लोष्टभेदनमुद्गरे ॥

लेसिक । पु॰ कटिरोहके । हस्त्यारोहके ॥

लेह । पुं॰ आहारे । भोजने । स्वादने ॥ लेहने ॥ लेहनम् लिहआस्वादने । घञ् ॥ लेढि । शाद्यघेतिणोवा ॥

लेहनम । न॰ जिह्वास्वादे । जिह्वया रसग्रहणे । चाटना॰इ॰भा॰ ॥ लिहेर्ल्युट् ॥

लेह्यम् । न॰ अमृते । सुधायाम् ॥ त्रि॰लेहयोग्ये । आस्वाद्ये । यज्जिह्वायानि क्षिप्यरसास्वादेननिगीर्यते किञ्चिद्द्रवीभूतगुडरसालादितच ॥

लैङ्ग । पु॰ वैयाकरणे ॥ वैयाकरणाहिस्त्रीपुनपुंसकशब्दजाततत्त्वमितिवर्णयतितदयुक्तम् । स्वादेशब्दस्वभावत्वे सर्वादीनाञ्चिलिङ्गत्वायोगादेकस्यानेकभावत्वायोगात् । औपाधिकधर्मत्वे चतस्यावस्तुत्वात् ॥ न॰लिङ्गपुराणे ॥ त्रि॰-लिङ्गसम्बन्धिनि ॥ लिङ्गस्येदम । तस्येदमित्यण् ॥

लैङ्गी । स्त्री॰ लिङ्गिन्यामोषधौ ॥

लोक । पुं॰ जने आत्मनि ॥ लोक्यते अनुभूयते शास्त्रोपदेशशीलित-बुद्ध्यायमितिव्युत्पादनात् । दर्शने ॥ लोक्यमानेविषये ॥ प्राणिनिकाये । भुवने ॥ त्रयोलोका स्वर्गमर्त्यपातालानि ॥ अत्रसप्तलोकनामानियथा । भूर्भुवःस्वर्महश्चैव जनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिता ॥ दृश्यवर्गे ॥ ग्राह्यग्राहकाविषयेऽस्मिन्शरीरे ॥ लोकोहिद्विविध प्रोक्तआत्मानात्मविभेदत । मनुष्यपितृदेवाख्योऽनात्मलोकस्त्रिधामत ॥ आत्मलोकस्वस्वरूपमित्याहु शास्त्रदर्शिन ॥ मनुष्यलोक पुत्रेणपितृलोकस्तुकर्मणा । विद्ययादेवलोकश्चेत्यब्रवीत्सङ्ग्रहश्रुति ॥ लोक्यतेऽनुभूयते॰दृश्यते॰भुज्यते-वा । लोकृदर्शने । घञ् ॥ कर्मफले ॥ प्रसिद्धिमागम प्राप्तोलोकइ-त्यभिधीयते । चतुर्द्दशविद्यास्थानानिलोकाइतिव्याख्यातार । लोक्यतेज्ञायतेधर्मब्रह्मादिरूपोऽर्थएभिरितिनिरुक्तेः ॥ चिदानन्दस्वरूपब्रह्मातिरिक्तस्यसर्वस्यलोकपदार्थत्वात्देहस्यापिलोकान्तर्गतत्वम् ॥

लोककान्ता । स्त्री॰ ऋद्धिनामौषधौ ॥

लोकचक्षु । पु॰ सूर्ये । जनलोचने

लोकजित् । पुं॰ जिने॥ लोकंजयति। जि॰। सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप्। तुक्॥ लोकान् जयत्युपरमयतीति वा॥ त्रि॰ लोकजेतरि॥

लोकतुषार । पुं॰ कर्पूरे॥

लोकत्रयम् । न॰ सर्वस्मिन् जगति॥ लोकानांत्रयम्॥

लोकदम्भक ।। पुं॰ नि· क्षेपापहारादिनाजनवञ्चके॥

लोकधातु :। जम्बुद्वीपे॥

लोकनाथ ।। पुं॰ शिवे॥ ब्रह्मणि॥ विष्णौ॥ बुद्धे॥ लोकानांनाथ॥ लोकैर्नाथ्यतेयाच्यतेवाकर्मणिघञ्॥

लोकपाल :। इन्द्रादिषु॥ तेयथा। इन्द्रोवह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतिर्वरुणोऽनिल·। धनदःशङ्करश्चैव लोकपालाः पुरातनाः॥ राजनि॥

लोकबान्धव :। पुं॰ रवौ। सूर्य्ये॥

लोकभावन :। पुं॰ लोककर्त्तरि॥

लोकमाता । स्त्री॰ लक्ष्म्याम्॥ लोकानांमाता॥

लोकयात्रा । स्त्री॰ लोकनिर्वाहे॥ लोकाचारे॥ येनोपायेनमर्त्यानां लोकयात्राप्रसिद्ध्यति। तदेवकार्यं ब्रह्मज्ञैरिदंधर्मंसनातनम्॥ लोकानांयात्रा॥

लोकलोचन :। पुं॰ सूर्ये॥

लोकवाह्य । त्रि॰ सर्वाचारविवर्जिते॥ लोकाद्वाह्य॥

लोकवित् । पुं॰ पौराणिके भूर्भुवः स्वरितित्रयोलोका वस्तुभूता सन्तीतिसकल्पयति॥

लोकविनायक । पुं॰ ग्रहविशेषे॥

लोकविश्रुति ·। स्त्री॰ जनश्रुतौ।

लोकवृत्तम् । न॰ विश्वासपरिहासकथादिके॰ असत्प्रियाख्याने॥ न लोकवृत्तंवर्त्तेतवृत्तिहेतोः कथञ्चन। अजिह्मामशठांशुद्धांजीवेद्ब्राह्मणजीविकाम्॥ लोकानाम्वृत्तम्॥

लोकसङ्ग्रह :। पुं॰ लोकानांस्वेस्वे धर्मेप्रवर्त्तने॥ उन्मार्गान्निवर्त्तनेच॥ सङ्ग्रहणंसङ्ग्रहः· लोकानांसङ्ग्रहोग्रहणम्॥

लोकसार ·। पुं॰ प्रणवे॥

लोकाकाशास्तिकाय ।। पुं॰ लोकानामन्तराकाशे॥

लोकात्मा । पुं॰ परमेश्वरे॥ यथा। यस्याग्निरास्यंद्यौर्मूर्धाखंनाभिश्चरणौक्षितिः। सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रेतस्मैलोकात्मनेनमः·॥

लोकादि ·। पुं॰ ब्रह्मणि॥ लोकानामादिः प्रथमशरीरत्वात्॥

लोकाध्यक्ष :। पुं॰ परमेश्वरे॥ लोकं दृश्यवर्गंस्वाभाविकेनबोधेनसाक्षात्पश्यतीति॰लोकाध्यक्षः॥ लोका

नामध्यच . । लोकाश्चध्यचायच्च तिवा। लोकान्‌ऋध्यचयतीतिकर्म्म ण्यखिउपपदसमासोवा ॥

लोकापवाद । पु॰ लोककर्तृकाया निन्दायाम् ॥ लोकापवादाद्भय म् ॥

लोकायतम् । न॰ तर्कभेदे। चार्वाकदर्शने ॥ लोकोयतम् ॥

लोकायतिक । पु॰ चार्वाके ॥

लोकालोक । पु॰ परमेश्वरे ॥ लोकाब्रह्मस्तम्बपर्यन्त . आलोक्यते प्रकाश्यतेयेनस ॥ चक्रवालेऽद्रिविशेषे ॥ लोकालोकोवहिस्तस्मा लोकालोकनियामक . । योजना युतविष्कम्भस्तुङ्गशृङ्गपरिच्छद . ॥ अन्त . स्थित लोक वहि ' स्थि तस्मालोकनियमयतीति॰ लोका लोकनियामक । तदाश्लोका भावादित्यर्थ ' ॥ लोकदर्शने । भाविवत् । नलोक ' अलोक । लोकश्चालोकश्च॰लोकालोकौ॰ प्र काशान्धकारावनस्त अन्तर्वहि सूर्यकिरणानास्पर्शास्पर्शाभ्याम् ॥

लोकालोकी । त्रि॰ चैलोक्यदर्शिनि ॥ लोकानालोकते॰तच्छील ' । णिनि ॥

लोकेश ' । पु॰ हिरण्यगर्भे । ब्रह्मणि ॥ लोकानामीश ॥ बुद्धभेदे ॥ पारदे ॥

लोकेशाधिष्ठित । पु॰ राजनि ॥

लोकेश्वर । पु॰ शिवे ॥ लोकानाञ्च नानाश्चईश्वर प्रभु ॥ बुद्ध भेदे ॥

लोकेश्वरात्मजा । स्त्री॰ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम । श्रियि । मनोरमायाम् ॥

लोकैषणा । स्त्री॰ देवलोकादिकामनायाम् ॥ लोकैषणेतिदेवादिलोकार्थोपासनार्थिता ॥

लोकोत्तर ' । त्रि॰ लोकातीते ॥

लोकोद्धार ' । पु॰ तीर्थविशेषे ॥

लोक्य । त्रि॰ परलोकादिसाधने । लोकायहिते ॥

लोचनम । न॰ अश्रुणि । वाष्पे ॥

लोचक । पु॰ मांसपिण्डे ॥ अक्षितारकायाम् ॥ कज्जले ॥ स्त्रीभालभूषणे ॥ कदल्याम् ॥ नीलवस्त्रे ॥ कर्णपूरे । कर्णिकायाम् । कर्णाभरणे ॥ ज्यायाम् । भ्रौव्याम् ॥ भूस्थचर्मणि ॥ निर्मोके ॥ त्रि॰ निर्बुद्धौ ॥

लोचनम् । न॰ चक्षुषिचक्षुषि ॥ अस्यशुभाशुभलक्षण यथा । कर्णान्तेपद्मपत्राभैर्लोचनै ' सुखभागिन. । मार्जारलोचनै . पापीमहात्मामधुपिङ्गले ॥ क्रूरा केकरनेत्राश्च हरिणाक्षा . सकल्मषा : । जिह्मैश्च लोचनै : क्रूरा सेनान्योगजलोचना ॥ गम्भीराक्षाईश्वरा ' स्युर्म

स्निग्ध स्थूलचक्षुष । नीलोत्पला
क्षाविह्रास सौभाग्यश्चावचक्षुषा
म् ॥ ख्यातृकृष्णतारकाचाक्षाम-
चणामुत्पाटनकिम्न । मण्डलाक्षा
श्वपापा ख्युर्निःस्वा ख्युर्दीर्घले।
चना ॥ इत्क्लिग्धाविपुलाभोगे
अल्पायुर्यातिचोन्नता । विशालोन्न
तासुखिनिर्दरिद्राविषमभुव ॥ इ
तिगारुडे ६६ ॥ लोच्यतेनेन ।
लोचृदर्शने । ल्युट ॥ आलोचने ।

लोचनहिता । स्त्री० तुत्थाञ्जने ॥

लोचना । स्त्री० गुच्छशक्तिविशेषे ॥

लोचनामय । पुं० चक्षूरोगविशेषे ।
अभिमन्थे ॥

लोचनी । स्त्री० महाश्रावणिका-
याम् ॥

लोचमर्कट । पुं० लोचमस्तके ॥

लोचमस्तक । पुं० खराश्वायाम् ।
कारव्याम् । दीप्ये । मयूरे । म
यूरशिखौषधे । रुद्रजटाइ० गौ०
दे० प्र० ॥ लोच्यते । लोचृदर्शने
घञ् ॥ यद्वा । लोचयति । लोचृ
भासार्थे । पचाद्यच् । लोचोदर्श
नीयोभासमानोवा० मस्तकोस्य ॥

लोठनम् । न० इतस्ततश्चालने ॥

लोडनम् । न० प्रतिघाते ॥

लोणम् । न० लवणत्वे ॥

लोणा । स्त्री० क्षुद्राम्लिकायाम् । चा
ङ्गेर्याम् ॥ लोणीशाके । लोनिआ०
लो०नी० इ० भा० श्रुते ॥ अस्यगु
णाः । लोणारूक्षागुरुः कटूर्वात
श्लेष्महरोपटुः । अर्शोघ्नीदीपनीचा
स्लामन्दाग्निविषनाशिनी ॥

लोणाम्ला । स्त्री० क्षुद्राम्लिकायाम्
। चाङ्गेर्याम् ॥

लोणारम् । न० क्षारविशेषे । लवणो
त्थे । लवणाकारजे । लवणक्षारे ।
लवणमदे ॥

लोणितम् । न० लोनियाख्यशाके ॥
शाकलोणितसञ्ज्ञकसुदलितसेह्वले
तापितहिङ्गुवार्द्रैणविमिश्रितंसलवणं
तक्रेणसंपाचितम् । नोवास्वेद्यमि
दंसुहिङ्गुसहितंतैलेनवावासित
खिन्नतण्डुलसयुतंसलवणंतक्रंवि-
नापाचितम् ॥ लोणितशुभशोतो
ष्णारूक्षविष्टम्भकारकम् । दोषघ्नं
मधुरंपाकेवातश्लेष्मलपित्तकृत् ॥

लोणी । स्त्री० लोणायाम् ॥

लोत । पुं० न० चिह्ने । अश्रुणि ।
नेत्राम्बुनि ॥ न० लोप्त्रे ॥ लुना
ति । लूञ्० । इसिम्भिनित्यादिना
तन् । लोतोमेषइतिक्तवतूनि
ष्ठेतिसूत्रेकैयट ॥

लोत्रम् । न० लोप्त्रे ॥ नेत्रजले ॥
लूञ् । सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ॥

लोध्र । पुं० गालवे । शावरे । ति
रीटे । तिल्वे । मार्जने । लोध०
इ० भा० प्र० ॥ लोध्रोग्राहीलघु

शीतश्चक्षुष्य . कफपित्तनुत् । क षायोरक्तपित्तास्रग्ज्वरातीसारशो थहृत् ॥ रुधिरं । रुधिर० । वा हुलकात्क्रन् । कपिलकादि ॥

लोध्रवृक्ष । पु० गालवे ॥

लोध्रपुष्पक । पुं० शालिप्रभेदे ॥

लोप । पु० अदर्शने ॥ गम्यमाना र्थस्याप्रयोगएवलोप । यथाविभक्त्य र्थेनेषु० विभक्त्याश्रातर अचोत्तर पदस्थधनस्यलोप ॥ लुप्यते । लु प्लृच्छेदने । कर्म्मणिघञ् ॥ छेदे ॥

लोपा । स्त्री० लोपामुद्रायां ॥

लोपाक) पु० शृगाले । फेरौ ॥
लोपापक)

लोपायिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोपामुद्रा । स्त्री० अगस्त्यमुने पत् न्याम् ॥ नमुद्रातिचमुद्राघातो नुपेतिक । लोपेधर्मलोपावमुद्रा हर्षनलभतइत्यर्थं ॥

लोपामुद्रापति । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥

लोपाशक । पु० शृगाले ॥

लोपाशिका । स्त्री० शृगाल्याम् ॥

लोप्त्रम् । न० चोरिते । चोरधने ॥ लुप्त्ट० । ष्ट्रन् ॥

लोप्त्री । स्त्री० हस्तालनयाकृते० वारिमिश्रितगोधूमादिचूर्णपिण्डे । लोयी० पेडी० इतिचलोकभाषा याप्रसिद्धं ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥ लो प्त्रं ॥

लोभ । पु० धनतृष्णायाम् । मच तिधनागमेजायमाने ध्यनुक्षणवर्द्ध मानेतदभिलाषे । स्वविषयप्राप्त निवर्त्य० इच्छाविशेषे ॥ आत्मनो ऽनुकूलेषुसुखहेतुषुदृश्यमानेषुभूय माणेषुस्मर्यमाणेषुवातद्गुणानु सन्धानाभ्यासेनयोरन्याल्मकोगर्द्धो भिलाषस्तृष्णा० लोभ ॥ धर्म विरोधिनपरद्रव्येच्छायाम् ॥ यथा । परवित्तादिक दृष्ट्वानेतु योऽभिदि जायते । अभिलाषोद्विजश्रेष्ठसलो भ परिकीर्त्तितइति ॥ सतुनाश कारणम् । यथा । लोभप्रमादवि श्वासै पुरुषोनश्यतेत्त्रिभि । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्य प्रमादोनन विश्वसेत् ॥ अपिच । त्रिविधंनर कस्येद द्वार नाशनमात्मन । का म . क्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्र य त्यजेदिति ॥ अस्यस्वरूप यथा । सन्त्येतेमददन्तिनोमदजलप्रम्लान गण्डस्थलावातव्यायतपातिनश्चतुर गाभूयोऽपिलप्स्ये पराम् । एतल्लब्ध मिद लभे पुनरिद लब्ध्वाधिकध्या यताचिन्ताजर्जरचेतसांवततृष्णा कानामशान्ति कथा ॥ अपिच । क्षेत्रग्रामवनाद्रिपत्तनपुरीद्वीपत्त्वमा मण्डलप्रत्याशावनसूत्रबद्धमनसां लब्ध्वाधिकध्यायताम् । तृष्णादे वियदिप्रसीदसितमोध्यज्ञानितुङ्गा

निर्चेत् तस्तो प्राणभृताकुत शमकथाब्रह्माण्डलक्षरपीति ॥ लो भएवमनुष्याणादेहस्थोमहारिपु । सर्वदु खाकर प्रोक्तोदु खद प्राणनाशक ॥सर्वपापस्यमूल हि सर्वदातृष्णयान्वित । विरोधकृत्विवर्णानासर्वार्त्ते कारण तथा ॥ लोभात्त्यजन्तिधर्मवै कुलधर्मत थैवहि । मातर भ्रातर हन्तिपित रंबान्धव तथा ॥ गुरु मित्र तथाभा म पुत्रञ्चभगिनीतथा । लोभाविष्टो नकिंकुर्यादकृत्य पापमोहित ॥ क्रोधात्कामादहङ्कारात्लोभएव महारिपु । प्राणास्त्यजतिलोभे नकिपुन . स्यादनाव्रतम् ॥ त स्माल्लोभाभिभूतस्तुकिंनकुर्यान्नर किल तिदेवीभागवतम् ॥

लोभनी । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

लोभनीय । त्रि० तृष्णोत्पादके ॥

लोभी । त्रि० गृध्नौ । लुब्धे । लोभयु क्ते ॥ लोभोस्त्यस्य । इनि . ॥

लोभ्य : । पु० मुद्गे ॥ त्रि० लोभनो ये ॥

लोमम् । न० पुच्छे । लाङ्गूले ॥

लोमकरणी । स्त्री० मासच्छदायाम् ॥

लोमकर्ण : । पु० शशके ॥ त्रि० लो मयुक्तकर्णविशिष्टे ॥

लोमघ्न : । पु० इन्द्रलुप्तकेरोगे ॥ त्रि० लोमघातके ॥ लोमानिहन्ति ।

हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक ॥

लोम । न० तनूरुहे । रोमणि ॥ रोह ति । रुह० नामन्सीमन्व्योमन् रोमन्लोमन्निति साधु ॥ यद्वा । लूयते । लूशब्दे० लुनातीभाषणं वा । मनिन् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् लूयतेवा ॥

लोमपाद : । पु० ऋष्यशृङ्गमुने पु त्रे । अङ्गदेशीयराजविशेषे ।

लोमपादपू : । स्त्री० चम्पापुर्याम् । मालिन्याम् । कर्णपुरि ॥

लोमफलम् । न० भव्ये ॥

लोमवान् । त्रि० लोमशे ॥ लोमानि सन्त्यस्य । मतुप् ॥

लोमविष । पु० व्याघ्रादौ ॥

लोमश । पु० मुनिविशेषे ॥ मेषे ॥ त्रि० अतिशयलोमान्विते ॥ य था । कदाचिद्दन्तुरोमूर्ख : कदा चिल्लोमश सुखी । कदाचित्तुन्दि लोदु : खीकदाचिच्चञ्चलासती ॥ लोमानिसन्त्यस्य । लोमादिभ्य श : ॥

लोमशकान्ता । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

लोमशपर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

लोमशपुष्पक : । पु० शिरीषवृक्षे ॥

लोमशमार्ज्जार : । पु० पूतिके । मार्जातके । सुगन्धिनि । मूत्रपतने । गन्धमार्ज्जारकेगन्धगोकुला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ गन्धमार्ज्जार

वीर्य्यन्तुवीर्य्यकृत्कफवातहृत् । क
ण्डूकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धं लेदगन्धनु
त् ॥

लोमशा । स्त्री॰ काकजङ्घायाम् ॥
मांस्याम् ॥ वचायाम् ॥ शूकशि
म्ब्याम् ॥ महामेदायाम् ॥ काशी
शे ॥ शाकिनीभेदे ॥ शृगाल्याम् ॥
अतिबलायाम् ॥ वराटारवायाम्
। शतपुष्प्याम् ॥ पर्वारौ ॥ गन्ध
मांस्याम् ॥ लोमानिसन्त्यस्याः ।
लोमादित्वाच्छ । टाप् ॥

लोमशातनम् । न॰ लोमपातने ॥

लोमहर्ष । पुं॰ रोमहर्षे रोमाञ्चे ॥

लोमहर्षण । पुं॰ सूते । व्यासशि
ष्ये ॥ न॰ रोमाञ्चे ॥

लोमहृत् । पुं॰ हरिताले ॥

लोमालिका । स्त्री॰ शृगालिकायाम्
। दीप्तजिह्वायाम् । उल्कामुख्याम् ॥

लोमावली । स्त्री॰ रोमावल्याम् ॥

लोल । त्रि॰ सतृष्णे ॥ चञ्चले ॥
लोडति । लुडविलोडने । कचिद
पवादविषयेप्युत्सर्गप्रवृत्तेरच् । ड
लयोरेकत्वम् ॥ यद्वा । लोडति
। लोड्उन्मादे । पचाद्यच् ॥ देश
विशेषे ॥

लोलमान । त्रि॰ चलनशीले ॥ ता
च्छील्ये तिचानश् ॥ लुण्ठमाने ॥

लोला । स्त्री॰ जिह्वायाम् ॥ कमला
याम् । श्रियि ॥ चञ्चलायांनार्य्यां
म् ॥ कामलायाम् । शक्वरीछन्द
१४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । द्वि
सप्तच्छिदि लोलाम् सौम्भौगौचरणे
चेत् ॥ यथा । मुग्धे यौवनलक्ष्मी
र्विद्युद्विभ्रमलोला । त्रैलोक्याद्भुत
रूपोगोविन्दोतिदुरापः तद्वृन्दाव
नकुञ्जे गुञ्जद्भृङ्गसनाथे श्रीनाथेनसमे
तास्वच्छन्दं कुरुकेलिम् । लोलाट्टा
प् ॥

लोलार्क । पुं॰ सूर्य्ये । काशिस्थे
रवौ । लोलार्ककेशवौकोटीगङ्गा
ज्ञानगर धनु । कलिलञ्च शरी
धर्म्म शिवोधन्वोपुनातुमाम् ॥

लोलिका । स्त्री॰ चाङ्गेर्य्याम् ॥

लोलित । त्रि॰ वर्त्तुलीकृते ॥ चा
लिते ॥ श्लथे ॥ लोल . सञ्जातोऽ
स्य । इतच् ॥

लोलुप । त्रि॰ अतिलुब्धे ॥ गर्हितं
लुम्पति । लुप्लृच्छेदने । लुपसदे
तियङन्तादच् ॥

लोलुभ । त्रि॰ लोलुपे ॥ भृशं लुभ्य
ति । लुभगार्द्धे । धातोरेकाचहू
तियङन्तादच् ॥

लोष्ट । पुं॰ न॰ मृत्खण्डे । पांशु
पिण्डे । लोष्टौ । ढीम् । ढेला॰
इ॰ भा॰ ॥ लोष्टति । लोष्टसङ्घा
ते । पचाद्यच् ॥ यद्वा । लुनाति ।
लूञ् । लोष्टपलितावितिक्तः त
स्यसुट् । धातोर्गुणश्चनिपातनात्

॥ न॰ लोहमले ॥

लोष्टघ्न । पु॰ लोष्टभेदने ॥

लोष्टभेदन । पु॰ कोटिशे । लोष्टभङ्गसाधनकाष्ठे ॥

लोष्टमर्द्दी । त्रि॰ लोष्टमर्द्दनशीले ॥

लोष्टु । पुं॰ लोष्टे । दृढमृत्पिण्डे ॥

लोह । पु॰ सर्व्वलोहितच्छागे ॥ पु॰ न॰ लौहे । लोहविकारे ॥ जोङ्गके । अगुरुणि ॥ सर्व्वतैजसे रुधिरे ॥ कृष्णायसे । दृषत्सारे । शस्त्रके । कालायसे । लोहा॰ द्रू॰ भा॰ प्र॰ । अथलोहस्योत्पत्त्यादयो यथा । पुरा लोमिनदैत्यानां निहतानां सुरैर्युधि । उत्पन्नानि शरीरेभ्यो लोहानि विविधानि च ॥ लोहोऽस्त्री शस्त्रकं तीक्ष्णं पिण्डं कालायसायसी । गुरुता दृढतोत्क्लेदकश्मलदाहकारिता ॥ अश्मदोषः सुदुर्गन्धो दोषाः सप्तायसस्य तु । लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥ रूक्षं वयस्यं चक्षुष्यं लेखनं चानिलं जयेत् । कफं पित्तं गरं शूलं शोथार्शःप्लीहपाण्डुता ॥ मेदोमेहकृमीन् कुष्ठं तत्किट्टं तद्वदेव हि । षण्ढत्वकुष्ठामयमृत्युदं भवेद्धृद्रोगशूलौ कुरुतेऽश्मरीञ्च । नानारुजानाञ्च तथाप्रकोपं करोति हृल्लासमशुद्धलोहम् ॥ जीर्णहारि मदकारि चायस

र्द्धं दग्धुद्धिमदस्मात ध्रुवम् ॥ पाटनं तनुते शरीरके दारुणां हृदि रुजाञ्च यच्छति ॥ अथलोहदोषप्रशान्तये शोधनमभिधीयते । पत्त्रीकृतपत्राणि लोहस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं लोहस्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ अथास्य मारणविधिः । शुद्धलोहभवं चूर्णं पातालगरुडीरसैः । मर्द्दयित्वा पुटेद्वह्नौ दद्यादेवं पुटत्रयम् ॥ पुटत्रयं कुमार्य्याश्च कुठारच्छिन्निकारसैः । पुटषट्कं ततो दद्यादेवं तीक्ष्णमृतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च । क्षिपेद्द्वादशमांशेन दरदं तीक्ष्णचूर्णतः । मर्द्दयेत्कन्यकाद्रावैर्यामयुग्मं ततः पुटेत् ॥ एवं सप्तपुटैर्मृत्युर्लोहचूर्णमवाप्नुयात् । सत्यानुभूतो योगीन्द्रैः क्रमोऽयं लोहमारणे ॥ कथ्यते रामराजेन कौतूहलधियाधुना । सूतकाद्द्विगुणं गन्धं दत्त्वा कुर्य्याच्च कज्जलीम् । द्वयोः समं लोहचूर्णं मर्द्दयेत्कन्यकाद्रवैः ॥ यामयुग्मं ततः पिण्डं कृत्वा ताम्रस्य पात्रके । घर्म्मे धृत्वा रुवूकस्य पत्रैराच्छादयेद्बुधः ॥ यामद्वयाद्भवेदुष्णा धान्यराशौ न्यसेत्ततः । दत्त्वोपरि शरावञ्च त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ॥

पिष्ट्वाचगालयेद्दस्त्रादेव वारितरं
भवेत् । दाडिमस्य दल पिष्ट्वातच्चतु
र्गुणवारिणा ॥ तद्रसेनायसश्चूर्णं
सन्नीयात्प्लावयेदपि आतपेशोषये
त्तत्त्वपुटेदेव पुन पुन ॥ एक
विंशतिराचैस्तनृम्रियतेनात्र संश
य एव सर्व्वाणिलोहानिस्वर्णादीन्य
पिमारयेत् । एवंमारितस्यलोहस्य
मात्रा । गुञ्जामेकासमारभ्ययावत्
स्युर्वरत्तिका । तावल्लोह सम
श्नीयाद्यथादोषानल नर . ॥ कूष्मा
ण्ड तिलतैलञ्चमाषान्न राजिकांत
था । मद्यमम्लरसञ्चैववर्ज्जयेल्लोहसेव
क ॥ लुह्यते । लुहगार्द्ध्ये । घञ्
॥ लोहतिवा । अच् ॥ यद्वा । रोह
ति । रुह॰ । अच् । रलयोरैक्यम् ॥
रुह्यतेवा । घञ् । कपिलकादि
॥ लूयतेऽनेनवा । लूञ्॰ । बाहु
लकात् हो वा ॥ यदातुआयसे
पात्रे पक्वमश्नातिवै द्विज । सपा
पिष्ठोपिभुङ्क्तेऽन्न रौरवेपरिपच्य
ते इतिमत्स्यसूक्तम्ले लोहपात्रे
भक्षणनिषेध ॥ ब्रह्मवैवर्त्तेपि ।
यथा । अथ . पात्रेपय : पान
गव्य सिद्धान्नमेवच । भृष्टादिक
मधुगुड नारिकेलोदकं तथा । फ
लंमूल चयत्किञ्चिदभक्ष्य मुनिरब्र
वीदिति ॥

लोहकण्टक . । पुं॰ मदनद्रुमे ॥
लोहमयकण्टके ॥

लोहकान्त । पुं॰ अयस्कान्ते ॥ लो
ह कान्तोऽस्य ॥

लोहकार । पुं॰ लोहकारके ।
व्योकारे ॥ लोह करोति । डुकृञ्
॰ । कर्म्मण्यण् ॥

लोहकारक . । पुं॰ लोहकृति । व्यो
कारे । लोहार॰ इ॰ भा॰ । कर्म्म
कारे ॥ सङ्करजातिरय यथा । गो
पालात्तन्तुवाय्यावै कर्म्मकारोप्य
भूत्सुत । इ॰ प॰ पु॰ ॥

लोहकिट्टम् । न॰ लोहमले । किट्टे
॥ यल्लोह यद्गुण प्रोक्त तत्किट्टमपि
तद्गुणम् ॥ लोहस्यकिट्टम् ॥

लोहचूर्णम् । न॰ लोहकिट्टे ॥

लोहजम् । न॰ कांस्ये ॥ लोहकि
ट्टे ॥

लोहद्रावी । पुं॰ टङ्कणे ॥

लोहधमनी । स्त्री॰ भस्त्रायाम् ॥

लोहनाल । पुं॰ नाराचे ॥

लोहपृष्ठ । पुं॰ कङ्कपक्षिणि ॥ लो
हमिवपृष्ठमस्य ॥

लोहप्रतिमा । स्त्री॰ लोहमय्याप्रति
मायाम् । सूर्म्याम् ॥

लोहमय · । त्रि॰ लोहात्मके ॥

लोहमारक । पुं॰ शालिचयाके ॥

लोहराजकम् । न॰ कलधौते ।
रूप्ये ॥

लोहल . । पुं॰ शृङ्खलाधार्य्ये ॥ त्रि॰

अच्यन्ताशचिनि ॥ लोहम लोह
लुहकल्पनादाविति स्वामी । लुह
लौगाद्यैष्ठकृतिवोपदेव । भावेघञ्
। लोह लाति । आतोनुपेतिक: ॥
यद्वा । रोहयतेर्वाङ्कुलकादलच् ।
कपिलकादित्वाल्लत्व ॥

लोहवरम् । न० स्वर्णे ॥

लोहशिङ्खाणिका । स्त्री० लोहमले ।
मण्डूरे ॥

लोहश्लेषण: । पुं० टङ्कणे ॥

लोहसङ्करम् । न० वर्त्तलोहे ॥

लोहसार: । पुं० साराख्यलोहे ॥ यथा
भष्लिखराकारान्यङ्गान्यग्निनलेपि
ते । लोहस्युर्यंचसूक्ष्माणितत्सारम
भिधीयते ॥ लोहसाराक्षयहन्यात्
ग्रहणीमतिसारकम् । अर्शसर्वाङ्ग
जवातशूलश्चपरिणामजम् । छर्दि
श्चपीनसपित्तश्वासमाशुव्यपोहति॥

लोहाख्यम् । न० अगुरुणि ॥

लोहाभिसार: । पुं० भूपानानीराज
नाविधौ । महानवम्याप्राक्प्रख्या
नाच्छस्त्रवाहनादिपूजनविधौ । लो
हाभिहारे । लोहस्यशस्त्रस्यअभित:
सरणम् । स्गतौ । भावेघञ् ॥
लोहाभिसारोऽस्त्रभृतांराज्ञानीरा-
जनाविधि: ॥

लोहाभिहार: । पुं० लोहाभिसारे ।
लोहस्यशस्त्रस्यअभितोहरणम् । हृ
ञोभावेघञ् । लोहाभिहारइत्यु
लौविधिर्नीराजनोत्तर ॥

लोहार्गल । पुं० तीर्थविशेषे ॥ न०
स्त्री० लोहकीलके ॥

लोहि । न० श्वेतटङ्कणे ॥

लोहिका । स्त्री० खरसोन्दे । खर
पार्श्वे । लौहपार्श्वे ॥

लोहित: । पुं० नदविशेषे ॥ भौमे
। मङ्गले ॥ रक्तवर्णे ॥ रोहित म
त्स्ये ॥ मृगविशेषे ॥ सर्पे ॥ सुरा
न्तरे ॥ मसूरे ॥ रक्तशालौ ॥ रक्त-
शालौ ॥ बलभेदे ॥ न० रक्तगोशीर्षे
कुङ्कुमे ॥ रक्तचन्दने ॥ पद्मरागेपतगे
॥ हरिचन्दने ॥ तृणकुङ्कुमे ॥ रु
धिरे ॥ युद्धे ॥ त्रि० रक्तवर्णान्वि
ते ॥ रोहति० रुहस्तैवा । रुह० ।
कर्त्तरिइतोवेतीतन ॥

लोहितक: । पुं० पद्मरागमणौ ॥
भौमग्रहे ॥ लोहितएवमणि ' लो
हितान्मणाविति कन ॥ न० रीतौ ॥

लोहितचन्दनम् । न० कुङ्कुमे ॥ लो
हितश्चतच्चन्दनं च ॥ रक्तचन्दने ॥

लोहितपुष्प)
लोहितपुष्पक:) पुं० दाडिमवृक्षे ॥

लोहितमृत्तिका । स्त्री० गैरिकै रक्तवर्ण
मृत्तिकायाम् ॥ लोहिताचासौ
मृत्तिकाच ॥

लोहिता । स्त्री० रागादिरक्तायाम् ॥
वराहक्रान्तायाम् ॥ रक्तपुनर्नव
याम् ॥ वर्णादनुदात्तादितिपाच्चि

श्च।ङीबभावस्तकारस्य नकारादेश
श्चन ।

लोहिताक्ष । पुं॰ विष्णौ ॥ प्रति
ष्टायामग्निभेदे ॥ कोकिले ॥ त्रि॰
रक्तवर्णचक्षुर्युक्ते ॥ लोहितेऽक्षिणी
यस्य सः । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः
स्वाङ्गात्षच् ॥

लोहिताङ्ग । पु॰ कुजे ॥ कम्पिल्ल
के ॥ लोहितान्यङ्गान्यस्य ॥

लोहितानन । पु॰ नकुले ॥ त्रि॰
रक्तवर्णमुखे ॥

लोहिताय । न॰ ताम्रे ॥

लोहितायसम् । न॰ रक्तवर्णलोहजा
तौ ॥

लोहितिका । स्त्री॰ लोहितायाम् ॥
लोहितैव । लोहितान्मणाविति च
॰लोहितालिङ्गबाधनंवेतिकन ॥

लोहित्य । पु॰ अब्धौ ॥ नदे ॥
व्रीहौ ।

लोहिनिका । स्त्री॰ लोहिन्याम् ॥
लोहिन्येव । लोहितालिङ्गबाधनंवे
तिकन् ॥

लोहिनी । स्त्री॰ लोहितायाम् ॥ वर्णा
दनुदात्तादितिङीप्॰ तकारस्य च
नकारादेशः ॥ गुञ्जायाम् ॥

लोहोत्तमम् । न॰ स्वर्णे काञ्चने ॥
लोहेषु सर्वतैजसेषु उत्तमम् ॥

लौकायतिक । पुं॰ चार्वाकदर्शना
भिज्ञे ॥ लोकायतमधीतेवेदवा ।
उक्थादित्वात्॰ क्रतूक्थादिसूत्रा
न्तात्ठक् ॥ तार्किकभेदे ॥

लौकिक । त्रि॰ अप्राप्तशास्त्रपरिशी
लनजन्यबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपाद्ये ॥
लोकप्रसिद्धे ॥ लोकव्यवहारमात्र
परे ॥ लोकानुरञ्जनमेवतत्त्वमिति
लौकिकानाभ्रान्तिमात्रमेव । लोक
स्यभिन्नरुचित्वात्॰ तदनुरञ्जनस्यै
श्वरेणापिकर्त्तुमशक्यत्वात् ॥ यथा
हु । विद्यतेनखलुकश्चिदुपाय
सर्वलोकपरितोषकरोय । सर्व
थास्वहितमाचरणीय किं करिष्यति
जनोबहुजल्पइति ॥ लोकेविदि
त । अर्थशास्त्रादिज्ञाने ॥ लो
कसर्वलोकाट्ठञ ॥ भवार्थेत्वध्या
त्मादित्वाट्ठञ् ॥ स्मृत्युपनिबद्धे
धर्मादौ । न॰ जागरिते ॥

लौकिकाग्नि । पु॰ अस स्कृताग्नौ ॥

लौल्यम् । न॰ चापल्ये । लोलस्यभा
व ष्यञ ॥

लौह । पुं॰ न॰ लोहे ॥ लोहएव
। प्रज्ञाद्यण् ॥ लोहस्यविकार ।
रजतादित्वादञ् ॥

लौहद्दारक । पु॰ नरकभेदे ॥

लौहजम् । न॰ मण्डूरे ॥

लौहभाण्ड । पुं॰ अश्मभाले । हि
मामृजिस्ता॰ इतिसाधारणभाषा
प्रसिद्धे ॥ न॰ लोहनिर्मितभा
ण्डे ॥

लौहभू । स्त्री० काठिन्याम् ॥

लौहशङ्कु । पु० नरकविशेषे ॥ लौहनिर्मितकीलके ॥

लौहा ।) स्त्री०
लौहात्मा ।) स्त्री० काठिन्याम् ॥

लौहित । पु० लोहिते ॥ त्रि० लोहितसम्बन्धिनि ॥

लौहितीक । पु० स्फटिके ॥ त्रि० लोहितवर्णतुल्ये ॥ लोहितद्रव्य । कर्कलोहिताद्दीकक् ॥

लौहित्य । पु० नदविशेषे । ब्रह्मपुत्रइतिप्रसिद्धे । अब्धौ । सागरे ॥ व्रीहौ ॥ न० लोहितत्वे । रक्तिमनि ॥ तीर्थविशेषे ॥ †*†

लकारस्समाप्त

•|—|•

वकारस्य प्रारभ

व० । अ० इवार्थे । औपम्ये ॥ पादपूरणे ॥

व । पुं० वकारे ॥ सान्त्वने ॥ वाते ॥ वरुणे ॥ वातिवानवा ॥ वागतिगन्धनयोः । ड ॥ वाही ॥ मन्थे ॥ कल्याणे ॥ बलवति ॥ शार्दूले ॥ वस्त्रे ॥ शालूके ॥ वन्दने ॥ न० प्रचेतसि ॥ वरुणबीजे ॥

वंश । पुं० पितृपितामहाद्युत्पादकप्रबन्धे । सन्ततौ । गोत्रे । जनने । कुले । जन्मनैकलक्षणे । सन्ताने ॥ शिष्याचार्यसन्तानाविच्छेदे ॥ त्वक्सारे । कर्मारे । त्वचिसारे । तृणध्वजे । वास० इ० भा० प्र० ॥ अस्य गुणा यथा । वंश सरोहिम स्वादु कषायोबस्तिशोधन । छेदन कफपित्तघ्न कुष्ठास्रव्रणशोथजित् ॥ तत्करीर कटु पाकिर सरूक्षागुरु सर । कषाय कफकृत्स्वादुर्विदाही वातपित्तल ॥ तद्यवास्तुसरारूक्षा कषाया कटुपाकिन । वातपित्तकराउष्णा बद्धमूत्रा कफापहा : ॥ पृष्ठावयवे ॥ वर्गे । सङ्घे ॥ वाद्यविशेषे । वसी० वासी० इ० भा० ॥ इक्षुविशेषे । वशके ॥ सालवृक्षे ॥ वमति० वम्यतेवा । टूवमउद्गिरणे । वृन्तश्रमिभ्य शक्० इतितुन । उक्तसूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिसूत्रवृत्तिष्वदर्शनात्० अनुनासिकस्येत्युपधादीर्घप्रसङ्गाच्च ॥ वनति० वन्यतेवा । वनशब्दे० वनसम्भक्तौवा । बाहुलकात्० श ॥ उश्यते० वष्टिवा । वशकान्तौ । घञ्० अच्वा । सङ्ख्यावशेनेतिनिर्देशान्नुम् । आच्छीत्यनुमितियोगविभागाद्वा ॥

वंशक पु० इक्षुविशेषे । वडोखा० इ० देशभा० प्र० । वाशा० सोमसाडा० इ० अ० गौ० दे० भा० प्र० । दीर्घ

घोर सुकठिन सच्चारोवंशक मृत ॥ वंशकस्तूनभिष्यन्दीलघु दोषत्रयापह ॥ वंशद्रुव । द्रुवेप्र तिकृताविति कन ॥ वाग्भपातामा- च०द्रु०गो०दे०भा०प्र०मल्ले ॥ न० अगुरुणि ॥

वंशकठिन । पु० देशविशेषे ॥ वंशा वेणव कठिनायस्मिन स ॥

वंशकफम् । न० द्रुन्द्रतूले । वृद्धसूच कि । ग्रीष्महासे । बुढिथाक्कासूत० द्रु०भा०प्र० ॥

वंशकर्पूररोचना । स्त्री० वंशरोचना याम् ॥

वंशक्षीरी । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्क्षीरमस्या । गौरादि ॥

वंशगुल्म । पु० तीर्थविशेषे ॥

वंशज । पुं० वेणुयवे । वंशबीजे ॥ त्रि० वंश्ये । सद्वंशजाते ॥ वोज्ये ॥ वंशेजात । जनो० । ड ॥

वंशजा । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥ वंशात्०जायते । जनी० । पञ्चम्या मितिड ॥

वंशतण्डुल ।) पु० वेणुयवे । वंशधान्यम् ।) न० वंशयवे ॥

वंशनालिका । स्त्री० वंशीवाद्ये ॥

वंशनेत्रम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशपत्रः । पु० नले ॥ न० वंशदले ॥

वंशपत्रक । पु० श्वेतेक्षौ ॥ वाग्भ पातामाच०द्रु०गो०टे०भा०प्र०क्षु द्रमल्ले ॥ नले ॥ न० हरिताले ॥

वंशपत्रपतितम् । न० अत्यष्टिच्छन्द १७ प्रभेदे ॥ यथा । दिङ्मुनिय शपत्रपतितभरनभनलगै ॥ यथा। नूतनवंशपत्रपतितरजनिजल लव ०पश्यमुकुन्दमौक्तिकमिवोत्त- ममरकतगम् । एषचतचकोरनिक र प्रपिबतिमुदितो०ऽान्तमवेक्ष्य- चन्द्रकिरणैरमृतकणमिव ॥

वंशपत्री । स्त्री० वेणुपत्र्याम् । हिङ्गु- पर्य्याय ॥ हिङ्गुपत्रीगुणाविन्नैर्वं शपत्रीचकीर्त्तिता ॥ नाडीहिङ्गु- नि ॥ तृणविशेषे । वंशदलाया- म ॥ अस्यागुणा । सुमधुरत्वशि शिरत्वपित्तरक्तदोषनाशित्वरुच्यत्वा नि०पशूनादुग्धदायित्वर्ञ्चेतिराज निर्घण्ट ॥

वंशपीत । पुं० कणगुग्गुलौ ॥

वंशपुष्पा । स्त्री० सहदेवीलतायां याम् ॥

वंशपूरकम् । न० इक्षुमूले ॥

वंशमूलकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वंशयव । पु० वंशधान्ये ॥ यवाव- शभवारुक्षा कषाया कटुपा- किन । बद्धमूत्रा . कफघ्नाश्चवा- तपित्तकरा . सरा ॥

वंशरोचना । स्त्री० त्वक्क्षीर्याम् वे

शव्याम् । श्वेतायाम् ॥ गुणाय- था । वंशजाम्रणीहृष्याबल्याश्वा हीचशीतला । तृष्णाकासज्वरश्वा सक्षयपित्तास्रकामला । हरेत्कु ष्ठव्रण पाण्डुकषायावातकृच्छ्रजि- त् ॥ रोचते । रुच० । नन्द्यादि । वंशरोचना ॥

वंशरोचनिका । स्त्री० वंशरोचनायाम् ॥

वंशलोचना । स्त्री०) वंशरोचना
वंशशर्करा । स्त्री०) याम् ॥

वंशशलाका । स्त्री० वीणामूले ॥

वंशस्तनितम् । न० वंशस्थविले ॥

वंशस्थम् । न० जगती १२ प्रभेदे ॥ यथा । पुरोजकार . परतस्तसन्न- कौगणोजकारोरगणस्तत . परम् । निवेशितश्चेद्यशवन्तभूपतेर्ब्रवीतिव शस्थमदस्तदाफणी ॥ जतौतुवंश- स्थमुदीरितंजराविति चास्यलक्षणम् ॥ त्रि०वंशेस्थिते ॥

वंशस्थविलम् । न० जगति १२ प्रभेदे । वंशस्थेवृत्ते ॥ यथा । वदन्ति वंशस्थविलजतौजरौ । यथा । विलासवंशस्थविलमुखानिले प्रपूर्य : पञ्चमरागमुद्गिरम् । व्रजाङ्गनानामपिगानशालिनाजहारमान सहरि : पुनातुन : ॥

वंशाग्रम् । न० वंशाङ्कुरे ॥

वंशाङ्कुर । पुं० करीरे । वंशाग्रे । यवफलाङ्कुरे ॥

वंशानुचरितम् । न० वंशचरित्रवर्णने ॥

वंशिकम् । न० अगुरुणि ॥ वंशोस्त्यस्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

वंशिका । स्त्री० वंशाम वीणी ॥ अगुरिणि ॥

वंशी । स्त्री० मुरलीवाद्ये । बंसरी० हु०भा० ॥ कर्षचतुष्टये ॥

वंशीधर । पुं० श्रीकृष्णे ॥ धरतीति धर । वंशाधर ॥ त्रि०वंशाधारके ॥

वंश्य । त्रि० सद्वंशजाते । कुल्ये । बीज्ये ॥ वंशेभव . । दिगादित्वा यत् ॥

वंहिष्ठ : । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमेषामतिशयेनबहुल । अतिशाय नेतमबिष्ठनाविति ष्ठन् ॥ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणाप्रस्थस्फवबंहिगर्वर्षिंत्र बृद्राघिवृन्दाइतिबंह्यादेशेनसाधु ॥

वंहीयान् । त्रि० बहुलतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनबहुल . । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनाविति यसुनि प्रियस्थिरेत्यादिनावंह्यादेश . ॥

वक । पुं० बकार्थेषु ॥ यमल्यविशेषे ॥ यथा । जलकण्ठापाताजदोलाभूधरबालुक : । बकाद्यायन्त्रभेदास्युर्वैद्यास्वाद्याद्यमूषिका ' ॥ दीर्घक-

शठकाचकुप्यागिलयेत्स्वल्पभाण्डकम् । तिर्यक्कृत्वापचेद्युक्त्यावकयन्त्रमिदस्मृतम् ॥ असुरविशेषे ॥

वकवृत्ति । पुं० वकवृत्तौ ॥ तल्लक्षणं यथा । अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्पर । शठोमिथ्याविनीतश्चवकवृत्तिरुदाहृत ॥

वकुल । पुं० वकुले ॥ न० अस्यफले ॥ अस्यगुणा । वकुलमधुरंग्राहिदन्तस्थैर्यकरपरम् ॥ पुष्पगुणास्तु । पक्वकषायमधुरंशीतं पित्तकफास्रनुत् । तद्वकुलपुन्नागकह्लारोत्पलपाटलम् ॥

वक्तव्य । त्रि० कुत्सिते । विहितकर्मत्यागाल्लोकविगर्हिते ॥ हीने वचनार्हे । अधीने ॥ वचनार्थः । वचपरिभाषणे० ब्रूञ् आदेशोवा तव्य ॥ न० वचने ॥

वक्ता । त्रि० पण्डिते ॥ वदे । वदावदे । योहिवक्तुंजानातितस्मिन् । औचित्याद्वहुविशिष्टंयोवदतितच्चेत्यर्थः ॥ सुष्ठुवक्तरि ॥ वहुभाषिणि । वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वावदूके ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । टन् ॥

वक्त्रम् । न० आस्ये । मुखे ॥ यथा । सौम्यत्वसद्धनंवक्त्रंमंगलंयस्यदेहिन । महाराजाभवेन्नित्यंविपरीते तुनिर्धनदूति ॥ उच्यतेऽनेन । वच० । ब्रूञोवचिर्वा । गुध्वीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्र ॥ वस्त्रभेदे तगरमूले । विषमवृत्तान्तरे ॥ तस्य लक्षणादियथा । भवत्यर्द्धंसमंवक्त्रं विषमस्यकदाचन । तयोर्द्वयोरूपान्त्येचच्छन्दस्तद्बुधैरुच्यते ॥ वक्त्रयुग्मा मगौस्यातामब्धेर्योऽनुष्टुभिख्यातम् ॥ अर्चिरावल्याल्लोकः पूरयितव्य ॥ वक्त्राम्भोजसदाम्मेरचञ्चन्नीलोत्पलफुल्लम् । जलवीनामुरारातेस्तोभृङ्गजहारोच्चैः ॥

वक्त्रखुर । पुं० दन्ते ॥

वक्त्रज । पुं० ब्राह्मणे ॥ त्रि० मुखजाते ॥

वक्त्रतालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्त्रपट्ट । पुं० अश्वान्नभोजनपात्रे । तोवडा० इ० भा० प्र० ॥

वक्त्रभेदी । पुं० तिक्तरसे ॥ त्रि० मुखभेदके ॥

वक्त्रवास । पुं० नागरङ्गे ॥ मुखगन्धे ॥

वक्त्रशोधनम् । न० भव्ये ॥ मुखशुद्धिकरणे ॥

वक्त्रशोधी । पुं० जम्बीरे ॥ त्रि० आस्यशोधके ॥

वक्त्रासव । पुं० अधरमधुनि ॥

वक्र । पुं० शनैश्वरे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ रुद्रे ॥ त्रिपुरासुरे ॥ पर्पटे ॥ वक्र

गतिविशिष्टग्रहे ॥ न० सरित्वक्रे पुटभेदे ॥ त्रि० अनृजौ । अराले । कुटिले । क्रूरे ॥ वक्षतिरश्च । वक्रगतौ । स्फायितञ्चीतिरक् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

वक्रकण्ट । पु० बदरवृक्षे ॥

वक्रकण्टक । पु० खदिरवृक्षे ॥

वक्रखड्ग । पु० करवाले ।

वक्रग्रीव । पु० उष्ट्रे ॥

वक्रचञ्चु । पु० शुके । कीरे ॥

वक्रतालम् । न०)
वक्रताली । स्त्री०) मुखवाद्ये ॥

वक्रतुण्ड । पु० गणेशे ॥ शुकखगे ॥

वक्रदंष्ट्र । पु० शूकरे ॥

वक्रनक्र । त्रि० खले । पिशुने ॥ पु० शुकखगे ।

वक्रनालम् । न० मुखवाद्ये ॥

वक्रनासिक । पु० पेचके । त्रि० कुटिलनासायुक्ते ॥

वक्रपट्ट । पु० तलसारके । तङ्ग० इ० भा० प्र० ॥

वक्रपुच्छ । पु० कुक्कुरे ॥

वक्रपुष्प । पु० पलाशद्रुमे ॥ वकवृक्षे ॥

वक्रवालधि । पु० शुनि ॥

वक्रभणितम् । न० वक्रोक्तौ । कुटिलवाक्ये ॥

वक्रमः । पु० पलायने

वक्रलाङ्गूल । पु० कुक्कुरे ॥

वक्रवक्त्र । पु० शूकरे ॥

वक्रशल्या । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ।

वक्रशृङ्गी । स्त्री० गोविशेषे ॥

वक्रा । स्त्री० शृङ्ग्याम् । अजशृङ्ग्याम् ॥

वक्राग्रम् । न० कपाटवक्रवृक्षे ॥

वक्राङ्ग । पु० हंसे । न० कुटिलावयवे ॥

वक्री । पु० बुद्धे ॥ त्रि० वक्रगतिविशिष्टे ॥

वक्रोक्ति । स्त्री० काकूक्तौ ॥ शब्दालङ्कारप्रभेदे । यथा । यदुक्तमन्यथावाक्यमन्यथान्येन योज्यते । श्लेषेण काक्वा वा ज्ञेया सा वक्रोक्तिस्तथा द्विधा ॥ तत्र श्लेषवक्रोक्तिः काकुवक्रोक्तिश्च ॥ पदभङ्गश्लेषे यथा । नारीणामनुकूलमाचरसि चेज्जानासि कश्चेतनो वामानां प्रियमादधाति हितकृन्नैवाबलानां भवान् । युक्तं किं हितकर्त्तनं ननु बलाभावप्रसिद्धात्मनः सामर्थ्यं भवतः पुरन्दरमतच्छेदं विधातुं कुतः ॥ अभङ्गश्लेषे यथा । अहो केनेदृशी बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी क्वचित् ॥ काक्वा यथा । गुरुजनपरतन्त्रतया दूरतरं देशमुद्यतो गन्तुम् । अलिकुलकोकिलललिते नैष्यति सखि सुरभि

समयेऽसौ ॥ कुटिलोक्तौ ॥ यथा ।
वादीव्याकरणं विनैव विदुषां धृष्ट
प्रविष्टः सभां जल्पन्नल्पमतिः स्म
यात् पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः ।
ह्रीतं सन्नुपहासमेति गणको गोला
नभिज्ञस्तथा ज्योतिर्वित् सदसि प्रग
ल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥
वक्रोष्ठिका । स्त्री० स्मिते । यदृच्छिर
दहासे । ईषद्धासे ॥
वक्षणम् । पुं० वक्षसि ॥
वक्षा । पुं० अनडुहि ॥ वहति ।
वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्य
सुन्० प्रत्ययस्य च सुट् इति वृत्तिकृ
त् ॥
वक्ष । न० अवयवविशेषे । हृदयादु
परिकण्ठादधोभागे । क्रोडे । भु
जान्तरे । उरसि । वत्से ॥ अस्य शु
भाशुभलक्षणं यथा । अन्नवान् सम
वक्षाः स्यात् पीनैर्वक्षोभिरूर्जितः
। वक्षोभिर्विषमैर्निःस्वः शस्त्रेण वा
निधनस्तथेति गारुडे ६६ ॥ अर्थ
वान् समवक्षाः स्यात् पीनैः शूरा
धनान्विताः । अल्पैश्च विकलादी
नाविषमैः शस्त्रमृत्युवत् इति समुद्र
॥ वक्षति । वक्षसङ्घाते । असुन् ॥
उच्यतेऽनेनवा । वच० । पचिवचि
भ्यां सुट् च असुन् ॥
वक्षोज । पुं०) कुचे । स्तने ॥
वक्षोरुहम् । न०)

वगला । स्त्री० देवीविशेषे ॥ यथा ।
वैद्यनाथे तु वगलास्थानं सर्वोत्तमं म
तमिति ॥
वगलामुखी । स्त्री० महाविद्याविशे
षे । पीताम्बरायाम् । वगलायाम् ॥
वगाह । पुं० अवगाहे ॥ भागुरीव
याल्लोप ॥
वग्नु । पुं० वक्तरि ॥ वक्ति । वच०
। वचेर्गश्चेति नु ॥
वङ्क । पुं० पर्याणभागे । पर्याणको
टौ ॥ नदीपार्श्वे ॥ भङ्गुरे । व
क्रे । इति मेदिनिकरः ॥
वङ्कसेन । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥
वङ्का । स्त्री० वल्गाग्रभागे ॥
वङ्किल । पुं० कण्टके । द्रुमनखे ।
ह० त्रि० शेष ॥
वङ्क्य । त्रि० वक्रे ॥
वङ्क्रि । पुं० न० वाद्यप्रभेदे ॥
वङ्कते । वक्रिकौटिल्ये । वङ्क्याद
यश्चेति क्रिन्नन्ता साधु ॥ गृहदा
रुणि ॥ पार्श्वाऽस्थनि । पशुके ॥
वङ्क्रिल । त्रि० कुटिले ॥
वङ्क्षण । पुं० वस्त्यधऊरुमेढ्राणा
मन्तरालसन्धौ ॥ वाङ्क्षति० वाङ्
क्ष्यतेवा । वाञ्छिकाङ्क्षायाम् ।
ल्युट् बाहुलकान्नातोऽत्वम् ॥
वङ्क्षतेवङ्क्षणइति स्वामी ॥ यद्वा
। वक्षति । वक्षरोषसङ्घातयोः ।
ल्युट् । आच्छीनद्योर्नुमित्यत्र०

नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

वङ्चु । स्त्री० गङ्गास्रोतोविशेषे । यथा । तस्या स्रोतसिसीताचवङ्चुर्भद्राचकीर्त्तितेतिशब्दमाला ॥ सातत्रपतितादिक्षु चतुर्द्धाप्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दाचवङ्चुर्भद्राचवैक्रमात् ॥ सागङ्गा ॥ वङ्चुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यसकलं ततः । पश्चिमकेतुमालाख्य वर्षमन्वेतिसार्णवम ॥

वङ्ग । पु० कार्पासे ॥ वृन्ताके ॥ चन्द्रवंशीयबलिराजपुत्रे ॥ वङ्गा. पु० भूम्नि० जनपदविशेषे ॥ रत्नाकरंसमारभ्यब्रह्मपुत्रान्तगःशिवे । वङ्गदेशोमयाप्रोक्तः सर्वसिद्धिप्रदर्शकः ॥ वङ्गानांनिवासोजनपदः वङ्गाः । निवासिनोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव ॥ न० रङ्गे । त्रपुणि । सीसके । नागजीवने । रूढङ्गे । रङ्गे । सिन्दूरे । रागकृ० भा० प्र० धातुविशेषे ॥ खुरकमिश्रकश्चापिद्विविधवङ्गमुच्यते । उत्तमः खुरकस्तत्र० मिश्रकस्त्वहितमतम् ॥ पश्चाच्चरङ्गम् ॥ सीसके ॥ वङ्गति । वगिगतौ । पचाद्यच् ॥

वङ्गजम् । न० सिन्दूरे ॥ त्रि० वङ्गदेशजाते ॥

वङ्गन । पु० वार्त्ताकौ ॥

वङ्गशुल्वजम् । न० कांस्ये ॥

वङ्गसेन)
वङ्गसेनक) पु० वकद्रुमे । अगस्तिवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ अस्यपुष्पगुणाः । वासकस्यचपुष्पाणिवङ्गसेनस्यचैवहि । कटुपाकानितिक्तानिकासक्षयकराणिच ॥

वङ्गला । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

वङ्गारि । पुं० हरिताले ॥

वङ्गाल । पु० भैरवरागपुत्रे ॥

वङ्गाली । स्त्री० भैरवरागस्यरागिण्याम् ॥

वच । पु० कीरे । शुकपक्षिणि ॥ वक्ति । वचपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

वचक्नु । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ ऋषिविशेषे ॥ त्रि० वावदूके ॥ वक्ति । वच० । ऋयुवचिभ्योन्युजागूजक्नुचइत्यक्नुच् ॥

वचण्डा । स्त्री० वरिण्डार्थे ॥

वचण्डी । स्त्री० शारिकायाम् ॥ वर्त्तौ ॥ शस्त्रप्रभेदे । छुरिकायाम् ॥

वचनम् । न० दूरायाम् । उक्तौ । वाचि । भाषणे ॥ श्रुतिमात्रात्सुधातुल्यं सर्वकालसुखावहम् । सत्यसारहितकरवचनश्रेष्ठमीप्सितम् ॥ वचेर्भावेल्युट् उच्यतेऽनेनवा ॥ शुण्ठ्याम् ॥ वाचोवृत्तौ ॥

वचनग्राही । त्रि० वचनेस्थिते ॥

वचनीय । त्रि० वक्तव्ये ॥ वचेरनीयर् ॥

वचनीयता । स्त्री० निन्दायाम् । लोकापवादे ॥ भावेतल् ॥

वचनेस्थित । त्रि० विधेये । विनयग्राहिणि । आश्रवे । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुर्वश्ये ॥ वचनेतिष्ठति स्म । ष्ठा० । गत्यर्थेतिक्तः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वचनोपक्रम । पु० वाक्यारम्भे । उपन्यासे ॥

वचर । पु० कुक्कुटे ॥ शठे ।

वचलुः । पु० वैरिणि ॥ शत्रौ ॥

वचस् । न० वाक्ये । वाचि । वचने ॥ वच० । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् ॥

वचसाम्पति । पुं० सुरगुरौ । बृहस्पतौ ॥

वचा । स्त्री० शारिकायाम् ॥ उग्रगन्धौषधौ । षड्ग्रन्थायाम् । गोलोम्याम् । शतपर्विकायाम् अस्या गुणायथा । वचोग्रगन्धाकटुकातितीक्ष्णावान्तिवह्निकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ अपस्मारकफोन्मादभूतजन्त्वनिलान्हरेत् ॥ अपिच । अग्निवापयसा-न्येनमासमेकंतुसेविता । वचाकुर्यान्नरप्राज्ञंश्रुतिधारणसंयुतम् ॥ चन्द्रसूर्यग्रहेपीतपलमेकंपयोन्वितम् । वचायास्तत्क्षणंकुर्यान्महाप्रज्ञान्वितंनरम् ॥ अथवचाभेदाः । पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्युदिताद्वत्कुलहन्तिविशेषतः ॥ अथमहाभरीवचा० यस्याः कुलञ्जन० इतिभाषायानामान्तरम् । सुगन्धाप्युग्रगन्धाचविशेषात्कफकासनुत् । सुस्वरत्वकरीरुच्याहृत्कण्ठमुखशोधनी ॥ अपरासुगन्धा स्थूलग्रन्थिर्यस्याःसैमहाभराइति नाम । स्थूलग्रन्थि । सुगन्धान्यातत‍ोहीनगुणास्मृता ॥ द्वीपान्तरवचा । याचोपचीनीतिनाम्नालोकेविख्याता । द्वीपान्तरवचाकट्वीतिक्तोष्णावह्निदीप्तिकृत् । विबन्धाध्मानशूलघ्नीशकृन्मूत्रविशोधनी ॥ वातव्याधिमपस्मारमुन्मादतनुवेदनाम्व्यपोहतिविशेषणफिरङ्गामयमुद्धतम् ॥ वक्ति । वचेरन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् । टाप् ।

वचोग्रहः । पु० कर्णे ॥

वचोहर । त्रि० दूते ॥ वचोहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥

वज्र । पुं० श्रीकृष्णस्यप्रपौत्रे ॥ अनिरुद्धात्सुभद्रायावज्रोनामनृपोभवत् इतिगारुडे १४४ ऽध्याय ॥ विष्कम्भादिषुपञ्चदशेयोगे ॥ अत्रजातस्यफलं यथा । गुणीगुणज्ञोबलवान्महौजाः । सद्रत्नवस्त्रादिपरीक्षकः स्यात् । वज्राभिधानेयदि

चेत्प्रसूतोवज्रोपम स्यादिपुष्पा मिनोनाम् ॥ कोकिलाक्षवृक्ष ॥ एवं तकुशे ॥ सेहुण्डवृक्षे ॥ न० बालके ॥ धात्याम् ॥ काञ्जिके ॥ वज्रपुष्पे ॥ लोहविशेषे ॥ सच बहुविधोयथा । नीलपिण्डम्० अरुणाभम्० मोरकम्० नागकेशरम्० तित्तिराङ्गम्० स्वर्णवज्रम्० शैवालवज्रम्० शोणवज्रम्० रोहिणीकाङ्कोलम्० ग्रन्थिवज्रकम्० मदनाख्यमित्यादि एतेषानामानुरूपचिह्नमितिपुराणम् ॥ अभ्रविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । पुरावधायवृत्रस्यवज्रिणावज्रमुद्धृतम् । विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्यगगनेपरिसर्पिताः ॥ तेनिपेतुर्घनध्वानाच्छिखरेषुमहीभृताम् । तेभ्यएवसमुत्पन्नं तत्तद्गिरिषुचाभ्रकम् । तदज्रवज्रजातत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगनात्स्खलितं यस्मा द्गगनञ्चततोमतम् ॥ पिनाक दर्दुर नाग वज्रञ्चेति चतुर्विधम् । वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठत् तन्नाग्नौविकृतिं व्रजेत् ॥ सर्वाभ्रेषुवरं वज्रंव्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् । पु० न० इन्द्रास्त्रविशेषे । तत्पर्य्यायः । ह्रादिन्याम् । कुलिशे । भिदुरे । पवौ । शतकोटौ । स्वरौ । शम्बे । दम्भोलौ । अशनौ । दधीचेरस्थिसम्भवे ऽस्त्रे । आयुधानांमध्ये भगवतोविभूतौ ॥ वज्रधारकविधिर्यथामुनेकण्वात्मजात्मिनोर्व्वापिकोर्त्तनात् ॥ विद्युदग्निभयंनास्तिपठितेचगृहोदरे ॥ लिखितेचगृहोदरे० इतिवापाठ ॥ जैमिनिश्चसुमन्तुश्चवैशम्पायनएवच । पुलस्त्य पुलहश्चैवपञ्चैतेवज्रवारकाः ॥ रत्नविशेषे । अभेद्ये । हीरके । हीरा० इ० भा० प्र० अस्यविशेषोयथा । स्वच्छं विद्युत्प्रभं स्निग्धसौन्दर्यं लघुलेखनम् । षडार तीक्ष्णधारञ्च सुशाम्पार श्रियं दिशेत् ॥ भस्माभ काकपादस्तुरेखाक्रान्तञ्चवर्त्तुलम् । आधारमलिनं विन्दुसन्त्रासे स्फुटितं तथा ॥ नीलाभ चिपिटं रूक्षं तद्वज्रं दोषलं त्यजेत् ॥ वज्रस्य चतुर्वर्णलक्षणं यथा । एवं तस्योच्छितपीतमेवचनयाच्छायाच्छतराः क्रमाद्विप्रादित्वमिहास्ययत्सुमनसः प्रसतिसत्वतः । स्फीताकीर्त्तिमनुत्तमांश्रियमिदं दत्तेयथासनधृतमत्यानामयथायथं तुकुलिशं पथ्यच्छितं जात्यतः ॥ तस्यपरीक्षायथा । यत्पाषाणतलेनिकाशनकरैनोद्घृष्यतेनिष्ठुरैयच्चान्योपलखेहसुन्दरमुखैर्लेखान्नयात्याहनम् । यच्चान्य निजलीलयैवदलयेद्वज्रंगावाभिद्यतेतज्जात्यंकुलिशं वदन्तिकशलाः श्लाघ्यं महार्घ्यञ्चतत् ॥ तस्य

वर्णगुणोयथा । विप्र सोपिरसाय
नेषुवलवानष्टाङ्गसिद्धिप्रदोराजन्य
स्तुनृणांवलीपलितजिन्मृत्युजयेद्
ध्रुवा । द्रव्याकर्षणसिद्धिदस्तुसुत
रांवैश्योऽथशूद्रोभवेत्सर्वव्याधिहर
स्तदेषकथितोवज्रस्यवर्णोगुण ॥ अ
पिच । वज्रस्यनामलक्षणगुणायथा
। हीरक पुंसिवज्रोस्त्रीचन्द्रोम
णिवरश्चस । सतुश्वेत स्मृतो
विप्रोलोहित क्षत्रियोमत ॥
पीतोवैश्योऽसित ' शूद्रस्तुवर्णा
त्मकश्चस ' । रसायनेमतोविप्र
सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ क्षत्रियोव्या
धिविध्वंसीजरामृत्युहर पर ।
वैश्योधनप्रद प्रोक्तस्तथादेहस्यदा
र्ढ्यकृत् ॥ शूद्रोनाशयतिव्याधीन्
वयस्तम्भ करोतिच । पुंस्त्रीनपुंस
काश्चैतेलक्षणीयाश्चलक्षणै ॥ सु
वृत्ता फलसम्पूर्णास्तेजोयुक्तावृह
त्तरा । पुरुषास्तेसमाख्याता रेखा
विन्दुविवर्ज्जिता ॥ रेखाविन्दु
समायुक्ता षडस्रास्तेस्त्रिय स्मृ
ता । षडस्रा ' षट्कोणा ॥
त्रिकोणाश्चसुदीर्घाश्चतेविज्ञेयान
पुंसका ' ॥ तेपिस्युः पुरुषा '
श्रेष्ठारसवन्धनकारिण . । स्त्रिय
कुर्वन्तिकायस्यकान्तिं स्त्रीणांसुख
प्रदा : ॥ नपुंसकास्त्ववीर्या . स्युः
रकामा : सत्त्ववर्ज्जिता । स्त्रिय:

स्त्रीभ्य प्रदातव्या ' क्लीवा क्लीवे
प्रयोजयेत् ॥ सर्वेभ्य सर्वदादेया
पुरुषावीर्यवर्द्धना ॥ अशुद्धकुरु-
तेवज्रं कुष्ठ पार्श्वव्यथातथा । पा
ण्डुताप गुरुत्वञ्चतस्मात्स शोध्य
मारयेत् ॥ शोधनविधिस्तु । कुलत्थ
कोद्रवक्काथेदोलायन्त्रे विपाचयेत्
। व्याघ्रीकन्दगत वज्रं त्रिदिनं तद्वि
शुध्यति ॥ व्याघ्रीकण्टकारिका ।
अन्य शोधनविधिर्यथा । गृहीत्वा
क्षिशुभे वज्रं व्याघ्रीकन्दोदरेक्षिपे
त् । महिषीविष्ठयालिप्त्वाकरी
षाग्नौविपाचयेत् ॥ त्रियामायाचतु
र्याम यामिन्यन्तेश्वमूत्रके । सिञ्चये
त्पाचयेदेव सप्तरात्रे णशुध्यति ॥
अथास्यमारणविधि ॥ हिङ्गुसैन्ध
वसयुक्ते क्षिपेत् क्वाथेकुलत्थजे ।
तप्त तप्त पुनर्वज्रं भवेत्भस्मत्रिसप्त
धा ॥ अन्योमारणप्रकारोयथा ।
मेषशृङ्गं भुजङ्गास्थिकूर्मपृष्ठाम्लवेत
सम् । शशदन्तसम पिष्ट्वावज्रीक्षीरे
णगोलकम् ॥ कृत्वातन्मध्यग वज्रं
म्रियतेध्मातमेवहि ॥ मारितस्य
वज्रस्यगुणायथा । आयु पुष्टि व
ल वीर्य वर्ण सौख्य करोतिच । से
वित सर्वरोगघ्न मृत वज्र नसंशय '
॥ शेषरत्नानांशोधनमारणविधि
॥ वज्रवत्सर्वरत्नानिशोधयेन्मारये
त्तथा । शुद्धानांमारितानाञ्च

तेषांम्गुणगुणानपि ॥ मणयोवीर्य्यत श्रीतामधुरास्तुवरारसात् । चक्षुष्यालेखनाश्चापि सारकाविषहारका. ॥ धारणात्तेतुमङ्गल्याग्रह दुष्टिहराअपि ॥ वज्रगणनातम्योत्पत्तिपरीक्षामूल्यानिचपश्यान्यत्र युक्तिकल्पतरुप्रभृतिषु ॥ मणिवेधकेरत्नविशेषे । मणिवेधकसूच्याम् ॥ वजतिगच्छतिपर्वतादौ । वजगतौ । ऋज्रेन्द्रेतिरन् ॥ सगणे०॥८०॥

वज्रकम् । न० वज्रक्षारे ॥ दुग्धपाचके ॥ वज्रकदुग्धपाचनमिति हारावली ॥

वज्रकङ्कट । पुं० हनुमति ॥

वज्रकण्टक । पुं० कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रकण्टकशाल्मली । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वज्रकन्द । पुं० वज्रकर्णे । सकारकन्द इ० भा० प्र० ॥

वज्रकन्दा । स्त्री० सुह्मां ॥

वज्रकपाली । पुं० बुद्धविशेषे । हेरके ॥

वज्रकालिका । स्त्री० मायादेव्याम् ॥

वज्रकूट । पुं० प्लक्षद्वीपस्याद्रिप्रभेदे॥

वज्रकेतु । पुं० नरकराजे ॥

वज्रक्षारम् । न० क्षारभेदे । वज्रकेधूमोत्थे । क्षारश्रेष्ठे ॥

वज्रचर्म्मा । पुं० खङ्गिनि । गण्डके

वज्रजित् । पुं० गरुडे ॥

वज्रज्वाला । स्त्री० वज्राग्नौ ॥

वज्रटीक । पुं० बुद्धविशेषे । चक्रसम्बरे । वज्रकपालिनि ॥

वज्रतुण्ड पुं० गणेशे ॥ गरुडे गृध्रे । मशके ॥

वज्रदन्त: । पुं० शूकरे ॥ मूषिके ॥

वज्रदशन । पुं० मूषिके ॥

वज्रद्रु । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ वज्रनामाद्रु: ॥

वज्रद्रुम । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥

वज्रधर । पुं० इन्द्रे ॥ जिनविशेषे ॥

वज्रध्वनि: । पुं० वज्रनिर्घोषे ॥

वज्रनिर्घोष: । पुं० अशनिशब्दे ॥ वज्रस्यनिर्घोष ॥

वज्रनिष्पेष: । पुं० स्फूर्ज्जथौ । वज्रनिर्घोषे ॥ निष्पेषणम् । पिषॢ सञ्चूर्णने । घञ । इदुदुपधस्येति ष. ॥ निष्पेषशब्दस्तदुल्यशब्दपर: । सङ्घट्टमात्रपरइत्यन्ये । वज्रस्य निष्पेष: ॥

वज्रपञ्जर । पुं० याचायोगान्तरे ॥ यथा । उच्चमूलत्रिकोणशुभवर्गेषु शनैश्चर । वज्रपञ्जरयोगोयं हन्ति क्रूरानरीन्प्रति ॥

वज्रपाणि । पुं० पुरन्दरे । इन्द्रे ॥ वज्रपाणौयस्यस: ॥

वज्रपुष्पम । न० तिलपुष्पे । वज्र

मिवपुष्प ॥
वज्रपुष्पा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ।
वज्रबाहु । पु॰ इन्द्रे ॥
वज्रमूली । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥
वज्ररथ । पु॰ क्षत्रिये ॥
वज्ररद । पु॰ शूकरे ॥
वज्रलेप । पुं॰ कल्कविशेषे ॥ स चोक्तोवाराह्याँ यथा । आमंतिन्दुकमाम कपित्थकं पुष्पमपिचशाल्मल्या । बीजानिसल्लकीनांधन्वन कल्कस्त्वचाचेति ॥ एतैः सलिलद्रोण क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च । अवतार्योस्यचकल्कोद्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुंभरूकसर्जरसैः । अतसीविल्वैश्चयुत कल्कोऽयं वज्रलेपाख्य ॥ ३ ॥ अयमुष्णानाः । प्रासादहर्म्यवलभीलिङ्गप्रतिमासुकुड्यकूपेषु । सन्तप्तोदात व्योवर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥ अन्यमप्याह । लाक्षाकुन्दरुगुग्गुलुगृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि । नागफलनिम्बतिन्दुकमदनफलमधूकमञ्जिष्ठा. ॥ सर्जरससालकानिचेति कल्क कृतोद्वितीयोयम् । वज्राख्य प्रथमगुणैरयमपितेष्वेवकार्येषु ॥ ६ अपिच । गोमहिषाजविषाणैः खररोम्णामहिषचर्मगव्यैश्च । निम्बकपित्थरसे . सहवज्रतलोनामकल्कोन्य ॥ ७ ॥ अपिच अष्टौसीसकभागाः कांस्यस्यद्वौतुरीतिकाभागः । मयकथितोयोगोऽयंविज्ञेयो वज्रसङ्घात ॥ ८ । इति ॥
वज्रवल्ली । स्त्री॰ अस्थिसंहारलतायाम् ॥
वज्रवारक । पु॰ जैमिन्यादौ ॥ यथा । जैमिनिश्चसुमन्तुश्चवैशम्पायनएवच । पुलस्त्य पुलहश्चैवपञ्चैतेवज्रवारका ॥
वज्रवाराही । स्त्री॰ मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् ॥
वज्रवीजक । पु॰ लताकरञ्जे ॥
वज्रवृक्ष । पु॰ सेहुण्डवृक्षे ॥
वज्रव्यूह । पु॰ वज्राकाररचनया विधाव्यवस्थितबले ॥
वज्रशल्य । पुं॰ शल्यकनामजन्तौ ॥
वज्रशृङ्खला । स्त्री॰ विद्यादेव्याम् ॥
वज्रसार । त्रि॰ वज्रवत्कठिने ॥
वज्रसूर्य्य । पुं॰ बुद्धविशेषे ॥
वज्रा । स्त्री॰ स्नुह्याम् । गुडूच्याम् । दुर्गायाम् ॥ वज्राङ्कुशकरीदेवीवज्रातेनोपगीयते ॥ इतिदेवीपुराणम्
वज्राङ्ग । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰ वज्रतुल्याङ्गयुक्ते ॥
वज्राङ्गी । स्त्री॰ अस्थिसंहारिणि । हाडजोड इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ गवेधुकायाम् ॥
वज्राभ । पुं॰ दुग्धपाषाणे ॥ त्रि॰

वज्रसमानदीप्तिमिति ॥

वज्रायुध । पुं॰ इन्द्रे ॥

वज्राशनि । पुं॰ स्त्री॰ वज्रे ॥

वज्रासनम् । न॰ अष्टाङ्गयोगस्य तृतीयाङ्गविशेषे ॥ यथा । ऊर्वोः पादौ क्रमान्न्यस्य कृत्वा प्रत्यङ्मुखाङ्गुली । करौ निदध्यादाख्यातं वज्रासनमनुत्तममिति ॥

वज्रास्थिशृङ्खला । स्त्री॰ कोकिलाक्षवृक्षे ॥

वज्री । पुं॰ देवाधिपे । शक्रे ॥ वज्रोऽस्यास्ति अतइनिठनाविति इनि ॥ स्नुहे ॥

वज्री । स्त्री॰ स्नुहीप्रभेदे ॥

वञ्चक । पुं॰ जम्बुके । शृगाले ॥ गृहबभ्रौ ॥ त्रि॰ खले । धूर्ते । परप्रतारणस्वभावे । सुवर्णादिद्रव्यं गृहीत्वाऽपद्रव्यार्पणेन वञ्चनशीले ॥ वञ्चयति । वञ्चु गतौ । णयन्तः । ण्वुल् ॥ वञ्चयतेर्वा । वञ्चु प्रलम्भने । आकुस्मीय । ण्वुल् ॥

वञ्चथ । पुं॰ धूर्ते ॥ वञ्चति । वञ्चु॰ । शीङ्शपीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥ कोकिले ॥ वञ्चनायाम् ॥

वञ्चनम् । न॰ प्रतारणे ॥ शाठ्ये ॥ वञ्चुप्रलम्भने । ल्युट् ॥

वञ्चना । स्त्री॰ प्रतारणायाम् ॥ प्रमादे ॥ यथा । मन्यतेस्म पिबता विलोचनैः पक्षपातमपि वञ्चनां मनः॰ ११ सर्गे रघु ॥ ३६ ॥

वञ्चनीय । त्रि॰ प्रतारणीये ॥ वञ्चितुमर्हे । अर्हेकृत्यतृचश्चेति वञ्चेरनीयर् ॥

वञ्चित । त्रि॰ प्रतारिते । विप्रलब्धे । वञ्चनाविशिष्टे ॥ वञ्च्यतेस्म । वञ्च॰ । णयन्तः । क्त ॥

वञ्जुल । पुं॰ तिनिशे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वानीरे । वेतसे ॥ वञ्च्यते । बाहुलकादुलाजत्वञ्च ॥ वजति वा । वज गतौ । बाहुलकादुलच् नुम्च ॥ दीर्घपत्रे वेतसे ॥ स्थलपद्मे ॥ पक्षिविशेषे ॥

वञ्जुलक । पुं॰ कर्णशालखगे ॥

वञ्जुलद्रुम । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥

वञ्जुलप्रिय । पुं॰ वानीरे । वेतसे ॥

वञ्जुला । स्त्री॰ बहुक्षीरायां गवि ॥

वट । पुं॰ वृक्षविशेषे । न्यग्रोधे । बहुपादे । पादरोहणे । यक्षावासे । अस्यगुणाः । वटः शीतो गुरुर्ग्राही कफपित्तव्रणापहः । वर्ण्यो विसर्पदाहघ्नः कषायो योनिदोषहृदिति ॥ कपर्दे । वराटके ॥ गोले ॥ गुणे । रज्जौ ॥ भक्ष्ये । वडा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ साम्ये ॥ पिशाचविशेषे ॥ पश्यवरकम् ॥ वटति । वट वेष्टने । अच् ॥

बटक । पु॰ तोलके ॥ पिष्टकप्रभेदे । बडा॰ भल्ला॰हू॰भा॰ प्र॰भक्ष्ये ॥ तस्यनिर्माणादिर्यथा । माषाणा पिष्टिकांयुक्तालवणार्द्रकहिङ्गुभि । कृत्वाविदध्याद्वटकांस्तांस्तैलेषुप चेच्छनैः ॥ विशुष्काबटकावल्या वृष्याबीर्य्यवर्द्धना: । वातामय हरारुच्याविशेषादर्दितापहा ॥ विदम्बमेदिन्यः स्युःश्लेष्मकारिण्योत्थनि पूजिता । सम्पूर्णं निष्पिचितंतक्रे भ्रष्टजीरकहिङ्गु च ॥ लवणंतत्रव टकान्सकलानपिमज्जयेत् । शुक्र लस्तवटकोबलकृद्रोचनोगुरु ॥ विवन्धहृद्दिदाहीचश्लेष्मल पवना पह । राज्यक्तयातिरोचन्यापाच न्यातास्तुभक्षयेत् ॥ बटति । बट॰ । क्वुन् ॥

बटपत्र । पुं॰ बर्वराप्रभेदे । सिता र्जके । न॰ न्यग्रोधपर्णे ॥

बटपत्रा । स्त्री॰ चिपुरमालीपुष्पवृक्षे ।

बटपत्री । स्त्री॰ मोहिन्याख्यलताया म् । ऐरावत्याम् ॥ बटपत्रीकषा योष्णायोनिमूत्रगदापहा ॥

बटवासी । पु॰ यक्षे ॥ त्रि॰ बटवृक्ष वासकर्त्तरि ॥

बटाकार । पु॰ शुल्के । रज्जौ ॥ आ करोति । पचाद्यच् ॥ बटस्याका कार: ॥

बटारका । स्त्री॰ रज्जौ ॥

बटाबीक । पु॰ मामचौरे ।

बटि । स्त्री॰ उपजिह्विकायाम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ वर्त्तते । बट॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

बटिका । स्त्री॰ बट्याम् । मोदके गुटिकायाम् । पिण्ड्याम् ॥ व्यञ्ज नोपयोगिमाषादिद्रव्ये । बडी॰ इतिभयोर्भाषायांप्रसिद्धिः अस्या निर्माणविधिर्यथा । माषाणांपिष्टि काहिङ्गुलवणार्द्रकसंयुता । तया विरचितावस्त्रे वटिका साधुशो षिता ॥ तलितास्तप्ततैलताअथ वासुप्रलेहिता । बटकस्यगुणैर्यु क्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥ कु ष्माण्डकबटीज्ञेया पूर्वोक्तबटिकागु णा । विशेषात्पित्तरक्तघ्नीलघ्वीच कथिताबुधैः ॥ मुद्गानांबटिकातद्व द्रचितासाधितातथा । पथ्यारुच्या ततोलघ्वीमुद्गसूपगुणास्मृतेति ॥

बटितम् । न॰ शिलापिष्टमांसे ॥ त्रि॰ शिलापिष्टद्रव्ये ॥

बटी । स्त्री॰ बटिकायाम ॥ वृक्षविशे षे । नदीबटे । यक्षवृक्षे ॥ त्रि॰ रज्जौ । गुणे ॥ बटति । बट॰ । अच् ॥ बव्योरैक्यात् ॥ खनोघचेतिघ. । गौरादि. । यथा । सिताचतुर्गु णादेयाबटीष्वितिगुणोगुडइति ॥

बटु । पु॰ ब्रह्मचारिणि ॥ ब्राह्मण माणवके ॥ बालके ॥ कुटन्नटवृक्षे ।

श्योनाके ॥ वटति । वट० । अथ र्थे तिसूत्रेणादु ॥

वटुक । पु० बालके । माणवके ।। भैरवविशेषे ॥

वटुकरणम् । न० उपनयने ॥

वटेश्वरपुरम् । न० तीर्थविशेषे ॥

वठर । पु० मूर्खे ॥ अम्बष्टे ॥ शब्दकारे ॥ वक्रे ॥ त्रि० शठे ॥ मन्दे वक्ति । वच० । वचिमचिभ्याम्किर्क्त्यरष्टोन्तादेशश्च ।।

वडभी । स्त्री० मुदनी० गृहचूडा० इ० गौ० दे० भा० प्र० । कुडा्ष्पुच्छादनार्थं दत्तवक्रकाष्ठे । गोपानस्याम् ॥ वलति । वलसंवरणे । बाहुलकाद्भच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥ चन्द्रशालायाम् ।। चन्द्रशालाचवडभीशालांप्रासादमूर्द्धनीतिश्रीधरः ॥

वडवा । स्त्री० द्विजयोषिति । ब्राह्मण्याम् ॥ अश्वायाम् । घोटक्याम् ॥ कुम्भदास्याम् ॥ नारीजातिभेदे ॥ वलंसामर्थ्यमतिशयितमस्त्या: । अन्येभ्योपीतिवः । डलयोरैक्यता ॥ वलवातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ बलिनवळतिवा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

वडवाकृत । पुं० पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषे ॥ यथा । भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैववडवाकृत: ॥ वडवादासीतल्लोभादङ्गीकृतदासइत्यर्थं ॥

वाडवाग्नि । पु० समुद्राग्नौ । सलिलेन्धने । वडवाग्नौ ॥

वडवादुग्धम् । न० अश्वाक्षीरे ॥ अस्य गुणा ॥ रूक्षोष्णा वडवाक्षीरबल्यं शाखानिलापहम् । अम्लं पटु लघु स्वादुसर्वमैकाशफंतथा ॥

वडवानल । पुं० औवें । वाडवे । वडवाग्नौ ॥ वडवायाअनल । आराधाधेयभावएवसम्बन्धस्तेनषष्ठ्यर्थः । पुराकिलऔर्वेणमुनिना० अयोनिजपुत्रमिच्छतावक्षोमथितं तत्रज्वालामयपुरुषोजातः सचसमुद्रेवडवामुखेऽवस्थापितइतिपौराणिकाः ॥

वडवामुख । पुं० औवें । अब्ध्यग्नौ वडवानले ॥ न० पाताले ॥

वडवासुतौ । पुं० २ अश्विनीकुमारयो: स्वर्वैद्ययो: ॥

वडवाहृत: । पुं० वडवाकृते । दासविशेषे ॥ वडवायाहृदासीतयाहृतस्तल्लोभेनतामुद्वाह्यदासत्वमप्रविष्ट: ॥

वडा । स्त्री० वटके ॥

वडिशम् । न० मत्स्यधरणार्थं वक्रलौहकण्टकविशेषे । मत्स्यवेधने ॥ वलिनोमत्स्यान्श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिकः । डलयोरैक्यता ॥

वण्डिशी । स्त्री॰ वण्डिशे ॥
वद्र । त्रि॰ व्रश्ति । वडा॰ वडी॰ द्रू॰ भा॰ ॥ वलती । वलसवर्णं सम्वरणे च । बहुलमन्यत्रापीतिर-क् । डलयोरेकत्वस्मरणाल्लस्य ड ॥
वण । पुं॰ शब्दे ॥
वणिक्पथ । पुं॰ हट्टे । आपणे ॥ स्थलवणिज्यायाम् ॥ स्थलजलादि नाशाणिज्यमितिकुल्लूकभट्ट ॥
वणिक् । पु॰ क्रयविक्रयकर्त्तरि । वाणिज्यकारके । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । पण्याजीवे । क्रयविक्रयिके ॥ करणान्तरे ॥ स्त्री॰ वणिज्यायाम् ॥ पणते । पण॰ । पणेर्विज्यादेश्च ॥
वणिज्या । स्त्री॰ विपणे ॥ न॰ वणिज' कर्मभावयो ॥ दूतवणिग्भ्याञ्चेतिय । माधवस्तु॰ वणिज्याशब्द स्वभावात्स्त्रीलिङ्गोभावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीत्याह ॥ भाष्ये तु॰ वार्त्तिकमेवनास्ति ॥
वण्ट । पुं॰ अंशे । भागे । वाण्टा॰ द्रू॰ भा॰ ॥ दात्रमुष्टौ । वेण्टा॰ द्रू॰ भा॰ ॥ अनूढपुरुषे ॥
वण्टक : । पु॰ अंशे । भागे ॥ वण्टते । वटिविभाजने । कर्मणिघञ् । स्वार्थेक :
वण्टाल' । पुं॰ युद्धभेदे । शूरयुद्धे ॥ नौकायाम् ॥ खनित्रे ॥

वण्ठ । पु॰ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ स्त्र्ये । वाठ॰ द्रू॰ प॰ भा॰ प्र॰ वण्ठते । वठिएकचर्यायाम् । अच् ।
वण्टर । पुं॰ शृगिकायाम् । रज्जौ कुक्कुरस्यलाङ्गूले ॥ करीरकोषे । ताम्लस्यपल्लवे ॥ पयोधरे ॥ वण्ठरश्च ॥
वण्ड । पु॰ अनावृतमेढ्रे । दुश्चर्मणि । त्रि॰ हस्तादिवर्ज्जिते ॥ छिन्नलाङ्गूले । वाडा॰ द्रू॰ भा॰ प्र॰ ॥ छिन्नहस्ते ॥ वनुते । वनुयाचने । वनतिवा । वनसम्भक्तौ । अमन्ताड्ड ॥
वण्डा । स्त्री॰ पांशुलायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥
वत् । अ॰ सादृश्य ॥ तेनतुल्यमित्यादिभिर्विहितोवतिप्रत्यय । यस्तु पसर्गाद्वात्वर्थइतिविहित . सनग्रह्यते ॥
वत । अ॰ आमन्त्रणे । दुत्तोषे ॥ खेदे । अनुकम्पे ॥ विस्मये ॥ वय तेस्म । वयगतौ । गत्यर्थेतिक्त । नेटयलोप ॥ वन्यतेस्मवा । वनु याचने । क्त अनुदात्तोपदेशेति-नलोप . ॥
वतंस । पु॰ कर्णपूरे । कर्णाभरणे ॥ शिरोभूषणे । शेखरे ॥ अवतंस पति॰ अवतस्यतेऽनेनवा । तसि '

गोभिस्त्रार्थे । पद्माद्यच्० इग
र्थ इति इत्रा । भागुरिमतेनाका
रलोपः ॥

वतण्ड । पु० मुनिविशेषे ॥

वतोका । स्त्री० अवतोकायाम् । स्त्रव
न्तितगर्भायाम् ॥

वत्स । पु० पुत्रादौ । वक्षा० इ०भा०
॥ तर्णके । शक्रल्करी ॥ वदत्यभी-
ष्टं मातरम् । वद्व्यक्तायां वाचि०
वदस्त्यैर्वा । वृतृवदीतिस ॥ अब्द
विशेषे ॥ वर्षे ॥ न० । उरसि ।
वक्षसि ॥

वत्सक । पु० कुटजवृक्षे ॥ न० पुष्प
कासोसे ॥ सञ्ज्ञायाकन ॥ अनुक-
म्पितो वत्सः अनुकम्पितो वत्सः ।
अनुकम्पायामितिकः ॥

वत्सकबीजम् । न० इन्द्रयवे ।

वत्सकामा । स्त्री० वत्साभिलाषिण्यां
गवि । वत्सलायाम् ॥ पुत्रादिका
मनाविशिष्टायां नार्याम् ॥

वत्सतर । पु० दम्ये । वत्सभावमतो
त्यद्वितीयवय प्राप्ते ॥ तनुर्वत्सः
वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्व इति-
ष्टरच् ॥

वत्सतरी । स्त्री० वत्साया भावमतीत्य द्वि
तीयंवय प्राप्तायाम् । त्रिहायण्यां
गवि ॥ तन्वी वत्सा । ष्टरच् ।
ङीप् ॥

वत्सनाभः । पुं० विषवृक्षविशेषे । स्थ
ावरे । उग्रे । महौषधे । मारणे ।
भाषा हु रा द्र० भा०प्र० ॥ अस्यस्वरूप
निरूपणयथा । सिन्धुवारसदृक्पत्र
ोवत्सनाभ्याकृतिस्तथा । यत्पा
र्श्वे नतरोवृद्धिर्वत्सनाभः सभाषित
इति ॥ अस्यगुणाः । अतिमधुर
त्वम् ० वातकफकण्ठरुक्सन्निपात-
नाशित्वम्० पित्तसन्तापकारकत्व-
श्चेति राजनिर्घण्टः ॥ वत्सानन
भूातिछिनत्ति । अभछिदायाम् ।
कर्मण्यण् ॥ वत्सस्तनाभिरिवनाभि
रस्येतिवा ॥

वत्सप । पु० वत्सचारकबालके ॥

वत्सपत्तनम् । न० भारतवर्षस्योत्तरे
देशविशेषे । कौशाम्ब्याम् ॥

वत्सपाल । पु० बलदेवे ॥ श्रीकृ-
ष्णे ॥ वत्सपे ॥

वत्सर । पुं० द्वादशमासात्मकेका-
ले । संवत्सरे । अब्दे । हायने । श
रदि । समायाम् । वर्षे । संवत्स
रादिभेदेन पञ्चधा भवति । त
थाहि । शकाब्दात्पञ्चभिः शे-
षात्समाद्यादिषु वत्सराः । सम्परी
दनुपूर्वाश्चतथेदापूर्वकामताः ॥
अथषष्टिसंवत्सराणां गणना । माने
गुरोरगभिद . पञ्चवत्सराणां षष्टि.
स्मृतामुनिवरैः प्रभवादिकाना-
म् । स्यादेकवत्सरमितिर्गुरुमध्यमे-
नराशिसुभोगमितिरेवसदातथाहि॥

प्रभवो॰विभव॰शुक्ल, प्रमोदो॰
थ॰प्रजापति । अङ्गिरा, श्रीमु
खो॰भावो॰युवा॰धातीश्वराभिधौ॥
बहुधान्य प्रमाथीच॰विक्रमो॰ह
षसञ्ज्ञक । चित्रभानु सुभानुश्च॰-
तारण पार्थिवो॰व्यय सर्वजि
त्॰सर्वधारीच॰विरोधी॰विकृतस्त
त । खर॰नन्दनसञ्ज्ञौच॰विज
यो॰जय॰मन्मथौ ॥ दुर्मुखस्तदनु
प्रोक्तो॰हेमलम्बकसञ्ज्ञक । विल
म्बाख्यो॰विकारी॰शार्व्॰ष्टर्वरी
प्लवसञ्ज्ञकौ ॥ उक्त'शुभकृतस्तस्मात्
क्र शोभनकृत्स्मृत । क्रोधी॰-
विश्वावसुश्चैव॰वत्सरोऽपिपराभ
व । प्लवङ्ग कीलकाख्यो॰थसौ
म्य साधारणाह्वय, ततोविरो
धकृन्नामा॰परिधावि॰प्रमाथिनौ॥
आनन्दो॰राक्षस प्रोक्तो॰ऽनल
पिङ्गलसञ्ज्ञक । कालयुक्ताख्यसि
द्धार्थौ॰रौद्रो॰दुर्मतिदुन्दुभी । रु
धिरोद्गारिरक्ताक्षौ॰क्रोधन,॰क्षयक्र
मत । वत्सराणागुरोर्मानैर्षष्टि
रियमुदाहृता ॥ वत्सरानयनय
था । नगेनैर्ख' सन्निहतीद्विधाश
क सखविशक्रोाचयमाङ्गभाजि-
त । गता, सतत्ख्वश्रकोभपद्धह
तोऽश्शेषकेश्च : प्रभवादिवत्स-
रा: । अत्र॰आद्यातुविंशतिर्ब्राह्मी
द्वितीयावैष्णवीस्मृता तृतीयारुद्रदै

वत्याश्चेष्टामध्याधमाभवेत् । वसन्त्य
स्मिन्नयनर्त्तुमासपक्षादय । वस
निवासे । वसेश्चेतिसरप्रत्यय : ।
सत्त्वाईधातुकइतिसस्यत ॥
वत्सरान्तक । पु॰ फाल्गुनेमासि ॥
वत्सल । पु॰ शृङ्गारादिरसान्तर्गत-
रसविशेषे । वात्सल्ये । तद्वा-
न्नो , त्रि॰स्नेहयुक्ते । स्निग्धे ॥ व
त्सेपुत्रादिकेत्र्पाचेऽभिलाषोऽस्या-
स्ति वत्सांसाभ्यांकामबले॰इति
लच् ॥
वत्सला । स्त्री॰ वत्सकामायांधेनौ ॥
वत्सशालम् । न॰)
वत्सशाला । स्त्री॰) वत्सानागृहे ॥
वत्सानाश,ला पु॰। विभाषासेनेति॰प
क्षेक्लीबता ॥ त्रि॰वत्सशालोत्प-
न्ने ॥ वत्सशालेजात । जातार्थे
अवालुक् ॥ पक्षेत्रि॰वात्सशा-
लोपि ।
वत्सा । स्त्री॰ पुत्र्याम ॥ वयसिप्रथ-
मइतिङीप वाधित्वा॰अजादित्वा
टाप् ।
वत्साक्षी । स्त्री॰ गोडुम्बायाम् । चि
भायाम् ॥
वत्सादन । पुं॰ वृके ॥
वत्सादनी । स्त्री॰ छिन्नरुहायाम् ।
गुडूच्याम् । वत्सैरद्यते । अद॰ ।
ल्युट् ॥
वद । त्रि॰ वक्तरि ॥ वदति । वद-

व्यक्तायावचि । पचाद्यच् ॥

वदनम् । न० आनने । मुखे ॥ वद्यतेऽनेन । वद० । करणेल्युट् ॥

वदनासव । पु० अधरमधुनि । वक्त्रासवे ॥ वदनस्यासवः ॥

वदन्ति ।) स्त्री० कथायाम् ॥
वदन्ती ।)

वदन्य । त्रि० वदान्ये ॥

वदान्य । त्रि० अत्युदारे । दानशीले । वल्गुप्रदे । मायाचष्टे तिवदति । वद० । वदेरान्य ॥ चारुवादिनि । प्रियवादिनि ॥

वदामम् । न० फलविशेषे । सुफले । वातवैरिणि । वातादे ॥

वदाल पुं० पाठीनमत्स्ये बोआलि० इ० गौ० दे० भा० प्रा० ॥

वदावद । त्रि० वक्तरि ॥ वदति । वद० । पचाद्यचि० चरिचलीति द्वित्वादि ॥

वद्रि । अ० कृष्णपक्षे ॥

वध । पुं० हिंसके ॥ हिंसायाम् ॥

वधुका । स्त्री० वध्वाम् ॥

वधू । स्त्री० स्नुषायाम् । वहू० इ० भा० प्रसिद्धे ॥ वहति० उह्यतेवा । वहप्रापणे । वहेर्धश्च्यू ॥ शारिवौषधौ ॥ भव्याम् ॥ नवोढायाम ॥ भार्यायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥ अङ्गनायाम ॥

वधूजन । पुं० योषिति ॥

वधूट । पुं० यौवने ॥

वधूटशयनम् । न० गवाक्षे ॥

वधूटी । स्त्री० स्वल्पवध्वाम् ॥ स्नुषायाम् ॥ सुवासिन्याम् ॥ युवती ॥ वयस्यचरमइतिङीप् ॥

वधूत्सवप्रसव । पुं० रक्ताम्लाने ॥

वध्रम् । न० इयरजौ ॥ वध्यतेऽनेन । वधेरौणादिकः ष्ट्रन् ॥

वध्रि । स्त्री० वध्रे ॥

वध्री । स्त्री० वध्रे ॥ षित्त्वान्ङीष । वध्रा । चर्मवध्रिका चर्मेतिभाष्यम् ॥

वनम् । न० नीरे । जले ॥ निवासे ॥ आलये ॥ प्रस्रवणे ॥ कानने । स्वतः सिद्धवृक्षसमूहे । गहने । वन० इ० भा० ॥ प्रवासे । वन्यते० सम्भज्यते० सेव्यते० याच्यतेवा वनसम्भक्तौ० वनुयाचनेवा हलश्चेति कर्म्मणिघञ् । उपधावृद्ध्यभावः ॥ कर्त्तरिपचाद्यच्वा ॥ त्रि० वननीये ॥ सम्भजनीये ॥

वनकदली । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनकन्द । पुं० सितशूरणे ॥ धरणीकन्दे ॥

वनकार्पासी । स्त्री० त्रिपर्ण्याम् । भारद्वाज्याम् । वनकपास० इ० भा० ॥

वनकुलत्थ । पुं० कुलत्थायाम् ॥

वनकोद्रव । पुं० उद्दाले ॥

वनकोलि । पुं० वनजबदर्याम् । कर्कन्धिकायाम् ॥

वनगौ । पुं० स्त्री० गवये ॥

वनगोचर । पुं० नारायणे ॥ वनं जलं गोचरो निवासस्थानं यस्य स ॥ व्याधे ॥

वनचन्दनम् । न० अगुरुणि ॥ देवदारुणि ॥

वनचन्द्रिका । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥

वनचम्पक । पुं० वनदीपे । हेमाह्वे ॥

वनचर । पुं० किराते ॥ वनमृगे ॥ वनेचरति । चर० । चरेष्ट ॥

वनच्छाग । पुं० वनच्छगले । एडके । शिशुशाखके ॥ शूकरे ॥

वनज । पुं० मुस्तके ॥ स्तम्बेरमे । वनशूरणे अम्बुजे ॥ त्रि० वनोत्पन्ने ॥ वनेजायते । जनी० । ड ॥

वनजा । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ वन्योपोदक्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ गन्धपत्रायाम् ॥ मिश्रेयायाम् ॥ ऐन्द्रे । वनार्द्रकायाम् ॥

वनजायतेक्षण : त्रि० पद्मलोचने ॥

वनजीर । पुं० सूक्ष्मपत्रे । अरण्यजीरे ॥

वनतिक्त : । पुं० रोहितकद्रुमे ॥

वनतिक्ता । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् ॥

वनतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥ हरीतक्यां ॥

वनद । पुं० घने । मेघे ॥ वनज लं ददाति । डुदाञ्० । क ॥ त्रि० वनदातरि ॥

वनदमन । पुं० अरण्यदमने ॥

वनदीप । पुं० वनचम्पके ॥

वनधेनु । स्त्री० गवय्या ॥

वननीय । त्रि० सम्भजनीये ॥

वनपल्लव । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥ अरण्यजपत्रे ॥

वनपांशुल । पुं० व्याधे ॥

वनपिप्पली । स्त्री० क्षुद्रपिप्पल्याम् ॥

वनपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

वनपूरक । पुं० वनबीजपूरे ॥

वनप्रिय । पुं० परभृते । कोकिले ॥ न० त्वचे । गुडत्वचि ॥ त्रि० अरण्यप्रियमात्रे ॥

वनभुक् । पुं० ऋषभौषधे ॥

वनभक्षिका । स्त्री० दंशे ॥ वनमक्षिका ॥

वनमल्लिका ।) स्त्री० वनोद्भवमल्लिकायाम् ॥
वनमल्ली ।)

वनमाला । स्त्री० श्रीकृष्णस्रजि सपल्लवपुष्पग्रथितायामाजानुलम्बिन्यां स्रजि ॥ तस्या : स्वरूपं यथा । आजानुलम्बिनी माला सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वला । मध्ये स्थूलकदम्बाढ्या वन

मालेतिकीर्त्तिता ॥ वनपुष्पस्र जि ॥

वनमाली । पु० हरौ । श्रीकृष्णे ॥ वन वनपुष्प तन्माला अस्येति॰ वन माली । व्रीह्यादित्वादिनि । सप त्नवर्णपुष्पग्रथितास्रक् वनमालेत्यन्ये ॥ आपादपद्म यामालावनमालेति सामतेतितुक्तलिङ्ग । साच स्त्री तिद्रा ॥ वन मपितु शीलमस्येति वा । सनधारके । सुपीतिणिनि । न्दा अ तत्मा अरूपावेजयन्त्या ञ्चात्वनमालाअहत्वनमाली । व नमालापरिवेष्टस धन्या पश्यन्तिते सुखमिति हरिवंशेऽश्लि ॥

वनमालिनी । स्त्री० वाराह्याम् ॥ द्वा रकापुर्य्याम् ॥

वनमुक् । पु० जलदे । मेघे ॥ वननी रमुञ्चति मुच्लृ० । क्विप् ॥

वनमुद्ग । पु० मकुष्ठके ॥

वनमुद्गा । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

वनमूर्द्धजा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

वनमेथिका । स्त्री० मेथिकाप्रभेदे ॥

वनमोचा । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

वनर । पु० वानरे ॥

वनराज । पुं० मृगेन्द्रे ॥ वनस्यरा जनि ॥

वनराजक । पुं० सिंहे ॥

वनराजि: । स्त्री० वनच्छायापङ् क्तौ ॥

वनरुहम् । न० पद्मे ॥ वनेरोहति । रुह॰ । इगुपधेतिक ॥

वनलक्ष्मी । स्त्री० कदल्याम् ॥

वनबर्व्वर । पु० कृष्णार्जके ॥

वनबर्व्वरिका । स्त्री० अरण्यजबर्व्वर्या म् । सुप्रसन्नके । विषघ्ने । सूक्ष्मप त्रके । निद्रालौ ॥

वनवल्लरी । स्त्री० नि श्रेणिकावृक्षे ॥

वनवह्नि । पुं० दवानले ॥

वनवासन । पुं० गन्धौतौ । खट्टा शे ॥

वनवासी । पुं० कौलमहिषकन्दे । शाल्मलिकन्दे । पाटल्याम् । मु ष्ककवृक्षे । शृङ्ग्याम् । ऋषभौ षधे । शूकरकन्दे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि० वनवासकर्त्तरि ॥

वनबीज । पु० मातुलुङ्गका

वनबीजक । पु० याम् ॥ अर

वनबीजपूरक । ण्यजातबीजपू रे । अम्लसारायाम् ॥

वनहन्ताकी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

वनव्रीहि । पुं० नीवारे ॥

वनशूकरी । स्त्री० शूकशिम्ब्याम् । अरण्यवाराह्याम ॥

वनशूरण । पुं० वनोद्भवोले । सित शूरणे । वनकन्दे ॥

वनशृङ्गाट । पुं० गोक्षुरके ॥ वनस्य शृङ्गाटइव ॥

वनशृङ्गाटक । पुं० गोक्षुरके ॥

वनशोभनम् । न० पद्मे ॥ त्रि० वन स्यशोभाकर्त्तरि ॥

वनश्वा । पु० गन्धमार्ज्जारे ॥ वज्रके । गोमायौ ॥ व्याघ्रे ॥

वनसङ्कट । पु० मसूरे ॥

वनसद् । त्रि० वनेचरे ॥

वनसमूह । पु० वन्यायाम् ॥ वना नांसमूह ॥

वनसरोजिनी । स्त्री० वनकार्पास्या म् ॥

वनस्थ । पुं० मृगे ॥ त्रि० वनवा सिनि ॥

वनस्था । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

वनस्पति । पुं० द्रुममात्रे ॥ विना पुष्पफलशालिनिवृक्षे ॥ अपुष्पाफल वन्तोये तेवनस्पतय: स्मृतादूति मनु: ॥ स्थालीवृक्षे । नन्दीवृक्षे ॥ वनस्पति । पारस्करादित्वात् सुट् ॥ वटे ॥

वनहरिद्रा । स्त्री० काननोत्पन्नहरि द्रायाम् । शोलिकायाम् ॥

वनहास । पु० अश्ववाले । काशतृ णे ॥ कुन्दवृक्षे ॥

वनहासक । पुं० काशतृणे ॥

वनाखु: । पुं० शशके ॥

वनाखुक । पुं० मुद्गे ॥

वनाज । पु० वनच्छागे । दूडिके ॥

वनाटु । पु० स्त्री० वर्वणायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥

वनाधिवासी । त्रि० वनस्थे ॥ वनम धिवसतितच्छील । णिनि: ॥

वनामल । पुं० करमर्द्दे । कृष्णापा कफले ॥

वनाम्र: । पुं० कोषाम्रे ॥

वनायु: । पु० हरिणे ॥ देशविशेषे ॥

वनायव । पुं० वहुवचनान्तोयम् । देशविशेषे ॥

वनायुज । पुं० हयविशेषे । वनायु जे ॥ वनायुषुदेशेजात । सप्तम्या मृजनेड ॥

वनारिष्टा । स्त्री० वनहरिद्रायाम् ॥

वनार्चक । पुं० पुष्पजीविनि । मालाकारे ॥

वनार्द्रका । स्त्री० ऐन्द्रे । वनभवार्द्र के ॥

वनालिका । स्त्री० वज्रवल्ल्याम् । हस्तिशुण्डयाम् ॥

वनाश्रय । पु० द्रोणकाके ॥

वनाह्विर: । पुं० दन्तायुधे । शूकरे ॥

वनि । पुं० अग्नौ ॥ वन्यतेयाचते । वनुयाचने । खनिकष्यज्यसिवसि वनिसनिध्वनिग्रन्थिवलिचरिभ्यश्चे ति० इप्रत्यय: ॥

वनित । त्रि० याचिते ॥ सेविते ॥

वनिता । स्त्री० उत्पादिताऽत्यर्थानुरा गनार्याम् ॥ योषिन्मात्रे ॥ वन्यते स्म । वनुयाचने० वनसम्भक्तौवा । क्त । शश्विभाषितत्वान्नित्यत्वा

दिट् ॥ यद्दा । वनतेर्बाहुलकादि तन् ॥

वनी । पुं॰ कन्दमूलफलाद्याहारैर्यसा मिहोत्रे॰निरग्निहोत्रे॰ वानप्रस्थे । तृतीयाश्रमे ॥ वन निवासस्था नमस्यास्ति । अतइनिठनाविती नि ॥

वनी । स्त्री॰ विपिने । गहने ॥ वनति । वन॰ । पचाद्यच् । गौरादि ॥

वनीपक । त्रि॰ याचके ॥ वनीपाति । आतइतिक । तत . स्वार्थकन् ॥

वनीयक : । त्रि॰ याचके ॥ वननम् । वनु॰ । सर्वधातुभ्यइन् । वनिर्याञ्चा॰तामिच्छति । सुपआत्मनः क्यच् । ण्वुल् ॥

वनेचुद्रा । स्त्री॰ कारङ्गे ॥

वनेचर । पुं॰ किराते ॥ त्रि॰ अरण्यचारिणि ॥ वनेचरति । चरेष्टः ॥ तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

वनेज्य । पुं॰ वरसाले ॥

वनेसद् । पुं॰ वनेचरे ॥ वनेसीदति । षद्लृ॰ । क्विप् । तत्पुरुषइत्यादिनाऽलुक् ॥

वनेसर्ज । पुं॰ असनवृक्षे ॥

वनोद्भवा । स्त्री॰ वनकार्पास्याम् ॥ त्रि॰ वनजे ॥

वनोपल : । पुं॰ आरण्यगोमये ॥

वनौका : । पुं॰ वानरे ॥ वनस्थिते । पुलिन्दे ॥ वनमोकोस्य ॥

वनौषधी । स्त्री॰ वनोद्भवौषधिमात्रे ॥ प्रायोजना सन्निवनेचराद्यागोपादय प्राकृतनामतज्ज्ञा । प्रयोजनार्थविचन प्रवृत्तिर्यत्नतः प्राकृतइत्यदोष ॥ किञ्च । रसवीर्यविपाकेभ्योमूलात्पुष्पात्फलाद्दलात् । आकाराद्देशकालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेत् ॥

वन्दक । पुं॰ नीलवल्ल्याम् । वन्दायाम् ॥ त्रि॰ वन्दनकर्त्तरि ॥

वन्दका । स्त्री॰ वृक्षादन्याम् । वन्दायाम् ॥

वन्दथ । त्रि॰ स्तोतरि ॥ स्तुत्ये ॥ वन्दते॰ वन्द्यतेवा । वदि अभिवादनस्तुत्यो शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथइत्यच वश्चीत्यस्यस्थानेवन्दोतिपाठोपिबहुश्रुतेर्निर्णीरितइतिवन्देरथ ॥

वन्दनम् । न॰ नतौ । प्रणामे ॥ वन्दे ल्युट् ॥ मुखे ॥

वन्दनमाला । स्त्री॰ तोरणे । रम्भास्तम्भचतुष्टयवेष्टितास्रपत्ररचितमालायाम् ॥ यथा । कुर्याद्वन्दनमालायोरम्भास्तम्भे सुशोभने । चूतवृक्षोद्भवे पत्रैर्जागरेचक्रपाणिनः । युगानिपत्रसङ्ख्यानांस्वर्गेतस्योत्सवोभवेत् । पूज्यतेवासवाद्यैश्च क्रीडतेचाप्सरोगणैः ॥

वन्दनमालिका । स्त्री॰ वहिर्द्वारोपरि शुभदायांमालायाम् ॥ यथा । तोरणोर्द्धेतुमङ्गल्य दामवन्दनमालिका ॥

वन्दना । स्त्री॰ समीच्याम् । स्तुतौ ॥ हेमभस्मनातिलके ॥ यथा । ऐशान्यामाहरेद्भस्मशुचावाथस्रुवेण वा । वन्दनाकारयेत्तेनशिर क राठांसकेषुच ॥ कश्यपस्येतिमन्त्रेण यथानुक्रमयोगतद्धतिवशिष्ठ ॥

वन्दनी । स्त्री॰ नतौ ॥ जीवातौ ॥ वश्याम् ॥ पाचनकर्म्मणि ॥

वन्दनीय ।पु॰ पीतभृङ्गराजे ॥ त्रि॰ नमस्ये । वन्द्ये । स्तवनीये ॥ वन्दितुमर्हे । वदि॰ । अनीयर् ॥

वन्दनीया । स्त्री॰ गोरोचनायाम् ॥ अजादित्त्वाट्टाप् ॥

वन्दा। स्त्री॰ वृक्षोपरिजातेवृक्षे । वृक्षादन्याम । वृक्षरुहायाम् । जीवन्तिकायाम् । वन्दाके ॥ वृक्षेविजातीयप्ररोहोवन्दा । वन्द्यते । वदि॰ । गुरोश्चहलः ॥ भिक्षुक्याम । वन्द्यां ॥

वन्दाकः । पुं॰ द्रुमरुहायाम् । वन्दायाम् ॥ यथा । वन्दाकः स्याद्धिमस्तिक्तः कषायोमधुरोरसे । मङ्गल्य . कफवातास्ररक्षोव्रणविषापह ॥ † * †

वन्दाका ।) स्त्री॰ वन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥
वन्दाकी ।)

वन्दारु . । त्रि॰ वन्दनशीले । अभिवादके ॥ वन्दते । वदि॰ । शृवन्द्योरारु . ॥

वन्दिः । स्त्री॰ निवद्धमनुजादौ । प्रग्रहे । उपग्रहे । वन्दी॰ दू॰ लोक॰ प्र॰ ॥ सोपानके ॥

वन्दिग्राह । पु॰ अग्न्यायुधदेवतागारभेदके ॥

वन्दिचौर , । पुं॰ माचले । सन्धिचौरे ॥

वन्दित । त्रि॰ पूजिते ॥

वन्दी । पुं॰ राजादे ' स्तुतिपाठिनि । स्तुतिपाठके । भाट॰ दू॰ प्र॰ ॥ प्रस्तावानुवक्तरि ॥ वन्दिनस्त्वमलप्रज्ञा : प्रस्तावसदृशोक्तय ॥ वन्दते । वदि॰ । ग्रह्यादित्त्वादावश्यके णिनि ॥ पणमध्यस्थे ॥

वन्दिपाठ । पु॰ भोगावल्याम् । स्तुतिग्रन्थे ॥

वन्दी । स्त्री॰ आहृतस्त्रियाम् ॥ पणमध्यस्थायाम् ॥ वन्द्यते॰ वन्दते वा । वदि॰ दून् । ङीष् ॥ शूद्रायांचत्रियेणोत्पादितायाम् ॥

वन्दीकार . । पु॰ वन्दिग्राहे । प्रसह्यचौरे । माचले ॥

वन्द्य । त्रि॰ स्तव्ये । वन्दनीये ॥

वन्द्या । स्त्री॰ स्तव्यायाम् । वन्दनीयाया

म्॥ गोरोचनायाम्॥ वन्द्यायाम्॥

वन्द्रः। त्रि० पूजके॥ पु० गुरौ॥ वन्दते० वन्द्यतेवा। वदि०। स्फायितञ्चीत्यादिना रक्॥ न० लवङ्गे॥

वन्य.। पुं वनौकसि। वनशूरणे॥ वाराहीकन्दे॥ देवनले॥ न० कैवर्तीमुस्तके॥ त्वचे॥ त्रि० वनोद्भूते। वनेभव। यत्॥

वन्या। स्त्री० वनसमूहे॥ अम्बुसमूहे॥ वनानांसमूहः। पाशादिभ्यायः॥ गोपालकर्कट्याम्॥ मुद्गपर्ण्याम्॥ गुञ्जायाम्॥ भद्रमुस्तायाम्॥ गन्धपत्रायाम्॥ मिश्रेयायाम्॥

वन्येपोदकी। स्त्री० लताप्रभेदे वनजायाम्। वनसाक्षयायाम्॥ इति राजनिर्घण्टः॥

वन्न। त्रि० अर्थिनि। भागिनि॥ वनति। वनसम्भक्तौ। स्फायितञ्चीत्यादिना रन्॥

वपः। पु० मेदसि॥ केशमुण्डने॥ बीजवपने॥ वपति। टुवप्०। पचाद्यच्॥ वपतियदिक्षेपात्वेचमासाद्यबीजम्॥

वपनम्। न० बीजाधाने॥ मुण्डने॥ यथा। गङ्गायाभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ। आधानेसोमपानेच वपनंसप्तसुस्मृतम्॥ टुवप्०। ल्युट्॥ अन्यत्रनिधनात्पत्युः पत्नीकेशान्नवापयेत्॥ वीर्ये॥

वपनी। स्त्री० नापितशालायाम्॥

वपा। स्त्री० विवरे। छिद्रे॥ मेदसि॥ उप्यतेऽत्र। टुवप्०। भिदाद्यङ्॥ यद्वा। वपति। पचाद्यच्। टाप्॥

वपिल। पुं० पितरि॥

वपुस्रव.। पुं० शरीरस्थरसधातौ।

वपुन.। पु० देवे। सुरे॥

वपुषा। स्त्री० हबुषायाम्। हीरवेर० इ० भा॥

वपुष्मा। स्त्री० पद्मचारिण्याम्॥

वपुः। न० तनौ। शरीरे॥ प्रशस्ताकृतौ॥ वपति० उप्यतेवा। टुवप् बीजसन्ताने। अर्तिपृवपीत्युसि.॥

वप्रव्यः। त्रि० अपर्णीये॥ भूमौवीजं हिवप्रव्य० मुर्वरायानचोषरे॥

वप्ता। पुं० जनके॥ त्रि० वापके। वपति। टुवप्०। ण्वुल्तृचाविति तृच्। कवौ॥

वप्र.। पुं० ताते॥ प्रकारे॥ न० सीसके॥ पुं० न० प्राकाराधारवेदिकायाम्। चये॥ तथाचार्थशास्त्रम्। खातादुद्धृतमृदावप्रं कारयेत्। तस्योपरिप्राकारमिति॥ मद्रा वप्रोयथा। महोद्यानामद्रावप्रां

तडागशतशोभिताम् । प्राकारवप्रसम्बाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ महान्वप्रोयस्याः । प्राकाराधारभूताकुचिमोच्छ्रिताभूमिर्वप्रसञ्ज्ञेतिवि॰ पु॰ ॥ रोधसि । तटे ॥ रेणौ ॥ चेत्रे । केदारे । सानुनि ॥ उप्यतेऽस्य । टुवप॰ । हृषिवपिभ्यांरन् ॥

वप्रक्रीडा । स्त्री॰ वृषभादीनावप्रक्रियायाम् ॥ यथा । उत्खातकेलिः शृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडानिगद्यतेइतिशब्दार्णव ॥

वप्रा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

वप्रि: । स्त्री॰ चेत्रे ॥ वपति । टुवप॰ । वङ्क्र्यादित्वात्साधु: ॥

वप्री । स्त्री॰ वल्मीके ॥

वम । पु॰ स्त्री॰ वमने ॥

वमथु: । पु॰ वमने ॥ गजस्यकरशीकरे ॥ वमन॰ वम्यतेवा टुवमउद्गिरणे ॥ ट्वितोथुच् ॥

वमन । पु॰ शणे ॥ न॰ छर्दने ॥ चर्दने ॥ आहुती । आहरणे ॥

वमनी । स्त्री॰ जलौकायाम् ॥

वमनीया । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ त्रि॰ वमनयोग्ये ॥

वमि: । पुं॰ हुताशने । अग्नौ ॥ धूर्त्ते ॥ स्त्री॰ वान्तौ । छर्दने ॥ वमनम् । टुवम॰ । कृकृष्यादिभ्य ॥

वमित । त्रि॰ कृतवमने ॥ यथा । वमितलङ्घयेत्प्राज्ञोलङ्घितन्तुवामयेत् । वमनेऽक्तिशवाकुल्याद्न्यालङ्घनकर्षितम् ॥

वमी । स्त्री॰ वमने ॥ कृदिकारादिति ङीष ॥

वभ्र: । पुं॰ वश्री ॥

वम्री । स्त्री॰ उपजिह्वायाम् । सौमक॰ कु॰ दे॰ भा॰ । वालवी॰ कु॰ महाराष्ट्रभाषा ॥ कु॰ हि॰ न्द्र ॥

वम्रीकूट । पु॰ वल्मीके ॥

वय: । पुं॰ पक्षिणि । खगे ॥ तारुण्ये ॥ यौवने ॥ कालकृतायायौवनादिरूपायाशरीरावस्थायाम् । बाल्यादौ ॥ अवस्थाय. पञ्चा: । यथा । कौमारयौवनमध्यत्वस्थविरत्वानिचत्वारिवयांसीत्येक ' पच ॥ तथाचाहु ॥ आद्येवयसिनाधीतद्वितीयेनार्जितधनम् । तृतीयेनतपस्तप्तं चतुर्थेकिंकरिष्यतीति ॥ चीणिवयांसीत्यन्ये । यदाहु । पितारक्षतिकौमारेभर्त्तारक्षतियौवने ॥ पुत्रास्तुस्थाविरेभावेनस्त्रीस्वातन्त्र्यमर्हतीति ॥ अन्ये तु॰ कौमारयौवनस्थविरत्वानि॰ चीणीच्छन्ति । आहुश्च । आषोडशाद्भवेद्बालोयावत्क्षीरनिवर्त्तक: । मध्यम. सप्ततिर्यावत्परतोवृद्धउच्यतइति ॥ केचित्तुउपचयापचयलक्षणेद्वे वयसी

दृच्छन्तिअस्मिन्पक्षेयौवनस्यप्रथम वयोवाचित्त्वाद्वायसिप्रथमइतिवधू- टीचिरण्टीत्यत्रडीपिसिद्धं० वय स्यचरमइतिनवक्तव्यमितिस्थितम्॥ यस्त्वर्थप्रकरणादिकमनपेक्ष्यश्रवण मात्रेणवय प्रतिपादयति० सव योवाचीत्युच्यते० अन्तरङ्गत्वात्० तेनेहन। उत्तानशया० लोहित पादा । इत्प्रकरणादिनावयस' प्रतीतावपि० शब्दादप्रतीते . । अ वाताविहिव्याध्यादिवशादुत्तानाशे ते० अलक्तकेनचरक्तचरणाभवति ॥ वयते० वेति० अजतिवा । वय गतौ० वीगत्यादौ० अजगतौवा असुन् ॥ वयस्त्रिविधबाल्य मध्य मवार्द्धकतयेतिसुश्रुत ॥

वयस्थ । त्रि० मध्यमवयसि । तरु णे ॥ वयसितिष्ठति । सुपौतियो गविभागात्क . ॥

वयस्था ।) वयस्था ।) स्त्री० ब्राह्मयाम् ॥ गुड् च्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ सूक्ष्मैला याम् ॥ काकोल्याम् ॥ पथ्याया म् । पूतनायाम् । हरीतक्याम् ॥ सोमलतायाम् ॥ शाल्मली ॥ क्षी रकाकोल्याम् ॥ अत्यम्लपर्ण्याम्॥ मत्स्याक्ष्याम् ॥ वयोयौवनतिष्ठ त्यनया।स्था०। चअर्थेक ॥युवतौ। तरुण्याम् । सख्याम् । आल्या

म् ॥ खर्परेशरिवाविसर्गलोप ॥

वयस्य । पु० समानवयस्के । स्नि ग्धे । सवयसि ॥ वयसातुल्य । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् ॥ स ख्यौ ॥

वयस्या । स्त्री० सख्याम् ॥ टाप् ॥

वयस्त्री । पु० तरुणे ॥

वयुन । पु० देवतालये ॥ न० प्रज्ञा ने ॥ कर्मणि ॥ अजति । अज० । अजियमिशीङ्भ्यश्चेत्युनन्चित् । अजेर्वी गुणायादेशौ ॥

वयोधा । पुं० यूनि । तरुणे ॥ वयो दधाति । डुधाञ् । वयसिधाञ इत्यसिङित् ॥

वयोवङ्ग । न० सीसके ॥

वयोबाची । पुं० अर्थप्रकरणादिकम नपेक्ष्यश्रवणमात्रेणवयस प्रतिपा दकेकुमारादिशब्दे ॥

वर' । पु० देवाद्वृते । देवतादेरभी प्सिते ॥ तपोभिरिष्यतेयस्तुदेवेभ्य. सवरोमतइतिभरत . ॥ भर्त्तरि ॥ जामातरि ॥ वृत्तौ । वरणे ॥ वि टे । षिड्गे ॥ गुग्गुलौ ॥ कान्या र्थिनि ॥ वरपरीक्ष्यकन्यादेया । तथाहिविद्याप्रभावज्ञानस्वपरीक्ष्य वणुयाद्वरम् । अत्रोक्तं देवीभागवते । वरायगुणहीनायवृद्धायाज्ञानिने तथा । दरिद्रायचमूर्खायरोगिणे कुत्सितायच ॥ अत्यन्तकोपयुक्ताय

वाऽत्यन्तदुर्मुखायच । पङ्क्तिपङ्क्तिहीनायचान्धायबधिरायच ॥ जडायचैवमूकायक्लीबतुल्यायपापिने । ब्रह्महत्यालभेत्सोपिय स्वकन्यांप्रयच्छति ॥ शान्तायगुणिनेचैवयूनेचविदुषेपिच । साधकायसुतांदत्वा दशयज्ञफल लभेदितिनवम स्क-न्ध ॥ न० कुङ्कुमे॥ किञ्चिदिष्टे । मनाक्प्रिये ॥ तथाहि । वर प्राणास्त्याज्यानचशिशुविनाशैश्वभिरतिवरं मौन कार्यं नचवचनमुक्तं यदनृतम् । वर क्लीबभाव्य नचपरकलत्राभिगमन वर भिक्षाशित्त्व नच परधनानाहिहरणम् ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥ साधुनि ॥ व्रियते०वरणा वा । वृञ्वरणे । ग्रहवृद्दित्यप् ॥ यद्वा । वृणोति० वरतिवा । पचाद्यच्॥

वरक । पु० वनमुद्गे ॥ पर्पटे ॥ तृणधान्यप्रभेदे । स्थूलकङ्गौ । चीणा० इ० भा० प्र० ॥ मधुरोवरकोरूक्ष कषायोवातपित्तकृत् ॥ न० पक्षीर्णे । धौताधौतसाधारणवस्त्रे ॥ पोताच्छादने ॥

वरक्रतु । पु० इन्द्रे । मरुत्वति ॥

वरचन्दनम् । न० कालीये ॥ देवदारुणि ॥ वरञ्चतच्चन्दनञ्च ॥

वरट । पु० हंसे ॥ गन्धोल्याम् । वरडे० इ० प्र० कीटे ॥ म्लेच्छजातिविभेदे ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥

वृणोतिसेवतेसर । वृङ्सम्भक्तौ । वृणोतिवा । वृञ्आवरणे । शकादिभ्योटन् ॥

वरटा । स्त्री० हंसस्ययोषिति । हंस्याम् ॥ गन्धोल्याम । वरडे० इ० भा० प्र० कीटे ॥ कुसुम्भबीजे । वरट्टिकायाम ॥ यथा । वरटाम-धुराक्निग्धारक्तपित्तकफापहा । कषायाशीतलागुर्वी स्यादवृष्यानिलापहा ॥ ⊣ +

वरटी । स्त्री० हंस्याम् । वरडे०इ०-प्र०सपक्षकीटे । गन्धोल्याम ॥ गौरादि ।

वरट्टिका । स्त्री० वरटायाम् । कुसुम्भबीजे ॥

वरण । पु० तिक्तशाके । वरुणद्रुमे॥ प्राकारे । सालि॥ उष्ट्रे ॥ सङ्क्रमे॥ न०कन्यादिवरणे ॥ वेष्टने । वृत्याम् ॥ व्रियते०वृणोतिवा । वृञ् । युच् ॥ कर्तृकरणयोर्वाल्युट् ॥ वरणे । यथा वरवृतवन्तितदेवावरदश्चवरार्थिनाम् । धातुर्वैवरणेप्रोक्तस्तस्मात्सवरण स्मृत ॥ इति साम्बपुराणम् ॥ पूजनादौ ॥

वरणसी । स्त्री० वाराणस्याम् ॥

वरणा । स्त्री० काश्य।उत्तरसीम्निस्थितायानद्याम् ॥

वरणीय । त्रि० उपासनीये । व-रेण्ये ॥

वरण्ड । पु० अन्तरावेदाम् । वरण्डके ॥ समूहे । सङ्घे ॥ वदना मये । वयस्फोडा० इ०भा०प्र० ॥ वृणोति । वृञ् । अण्डन्त्वस्य-वृअडूत्यण्डन् ॥

वरण्डक । पुं० अन्तर्वेदौ । वरण्डे । मातङ्गवेदाम् ॥ अभ्यासकालिका स्नवेदिमन्तर्वांयदन्तिनोयोधयेतेइ तिप्रसिद्धिः ॥ यौवनकण्टके ॥ सर्वतुले । गोलकृतिख्याते ॥ भित्तौ ॥ त्रि०विशाले ॥ भयसम्पन्ने ॥ कृपणे ॥

वरण्डा । स्त्री० शरिकायाम् ॥ वर्त्याम् । शस्त्रविशेषे । छुरिकायाम् ॥

वरण्डालु । पुं० फलपुच्छे ॥

वरतिक्त । पुं० कुटजवृक्षे ॥

वरतिक्तिका । स्त्री० पाठायाम् ॥

वरत्करी । स्त्री० रेणुकानामनिगन्ध द्रव्ये ॥

वरत्रा । स्त्री० नद्ध्राम् । चर्ममयरज्जौ० । वरत०इ०भा०प्र० ॥ दूष्यायाम । कक्षायाम् । गजमध्य बन्धनरज्जौ ॥ व्रियतेऽनया । वृञ० । बाहुलकादत्र । वृञश्छिदित्यत्नवा ॥ यद्वा । वरत्रायते । बेष्णपालने ॥ आतोनुपेतिक ॥

वरत्वच । पुं० निम्बवृक्षे ॥ न०श्रेष्ठ वल्कले ॥

वरद । त्रि० प्रसन्ने ॥ अभीष्टदातरि । समर्द्धके ॥ शान्तचित्ते ॥ वरददाति । डुदाञ्० । आतोनुपसर्गेकृतिक ॥ पुं० अग्नौ ॥ शान्तिकर्मणिपुष्टौचवरदोऽह्व्यवाहन इत्यागमात् ॥

वरदा । स्त्री० कन्यायाम् । कुमारिकायाम ॥ वरदाख्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ आदित्यभक्तायाम ॥ टाप ॥ तिथिविशेषे । माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥

वरदाचतुर्थी । स्त्री० माघशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ तस्यांगौरीपूज्या । यथा । भविष्योत्तरेमाघशुक्लमधिकृत्य । चतुर्थीवरदानामतस्यांगौरीसुपूजिता । सौभाग्यमतुलंकुर्यात्पञ्चम्यांश्रीरपिश्रियम् ॥

वरदातु: । पुं० भूमिसहवृक्षे ॥

वरदाची । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

वरदानम् । न० भीमेतीर्थभेदे ॥ यत्र विष्णवेदुर्वाससावरोदत्त ॥

वरदारु । पु० शाकवृक्षे ॥

वरदासङ्गम । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वरपर्णाख्य: । पु० चीरकाष्ठकोवृक्षे ॥

वरप्रद: । त्रि० वरदे ॥

वरप्रदा । स्त्री० अगस्त्यमुने: पत्न्याम । लोपामुद्रायाम् ॥ वरप्रददाति । डुदाञ० क: । टाप ॥

वरफ । पु० पिशाचविशेषे ॥ यथो- क्तं शूलिनीमन्त्रविधाने । सहस्रं प्र जपेन्मन्त्रं शूलिन्यायस्य शङ्कर । ब- टाश्चवरफाश्चैवनस्यन्तिकदाच- नेति ॥

वरफल । पु० नारिकेलवृक्षे ॥ वराणि फलानियस्य ॥ न० श्रेष्ठफले ॥

वरम् । अ० ईषदुत्कर्षे ॥ मनागिष्टे ॥

वरमुखी । स्त्री० रेणुकाभिधगन्धद्र- व्ये ॥

वरम्वरा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

वरयिता । पु० भर्त्तरि ॥ वरयकार यितरि ॥

वरर । त्रि० वरप्रदे ॥ वरान्राति । रादाने । आतङ्गतिक ॥

वररुचि । पु० पुनर्वसौ ॥ कात्या यनमुनौ ॥ विक्रमादित्यराजसभा स्थे कविविशेषे ॥ वरेषुरुचिर्यस्य ॥

वरल । पु० बरटे । गन्धोल्याम् ॥

वरलब्ध । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ त्रि० वरप्राप्ते ॥

वरला । स्त्री० गन्धोल्याम् ॥ हंस्याम् ॥

वरली । स्त्री० वरटायाम ॥

वरवत्सला । स्त्री० श्वश्र्वाम् ॥

वरवर्णिनी । स्त्री० वरारोहायाम् । मस्तकाभिन्याम् । उत्तमायानार्य्या म् ॥ यथा . लक्षणयथा । शीतेसु खोष्णासर्वाङ्गीग्रीष्मे यासुखशीत - ला । भर्तृभक्ताचयानारीसाभवेद्वर वर्णिनी ॥ द्वन्द्व ॥ वरोवर्णो स्त्यस्याः । इनि । ङीप् ॥ लाक्षा याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ रोचनाया म् ॥ फलिन्याम् ॥ साध्वीयस्याम् वरस्त्रासौवर्णश्चसोस्त्यस्याः । इ- नि । ङीप् ॥ श्रियि ॥ गौर्याम् ॥ सरस्वत्याम् ॥

वरवाह्लीकम् । न० कुङ्कुमे ॥

वरवृद्ध । पु० सुप्रसादे । शिवे ॥ वरेषुवृद्ध ॥

वरा । स्त्री० फलत्रिके । त्रिफलाया- म् ॥ पाठायाम् ॥ रेणुकाख्यगन्ध द्रव्ये ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ विड ङ्गे । श्रेष्ठायाम् ॥ अश्ववृद्धिस्यवन्ता द्वत्टाप् ॥

वराक । पु० सङ्करे । रणे । युद्धे ॥ त्रि० शोचनीये । शोच्ये ॥ अध- मे ॥ वृणोतीतच्छील । वृङ्सम्भ क्तौ । जल्दभिक्षकुट्टलुण्टवृङ . षा कन् ॥

वराकी । स्त्री० अवरोयाम् ॥ ङीष् ॥

वराङ्ग । पुं० पुष्करिणि । गजे । मातङ्गे ॥ न० योनौ ॥ मस्तके ॥ गुडत्वचि ॥ शोभनावयवे ॥ त्रि० शोभनावयवविशिष्टे ॥ वरञ्चतद- ङ्गञ्च । वराण्यङ्गान्यस्य ॥

वराङ्गकम् । न० गुडत्वचि । त्वक्प त्रे । त्वचे ॥ वरमङ्गमस्य । शोषा

विभाषितिकप् ॥

वराङ्गना । स्त्री० अतिप्रशस्ताङ्गयुक्ता यास्त्रियाम् ॥ यथा । शिर सपुष्प चरणौसुपूजितौवराङ्गनासेवनम-ल्पभोजनम् । अनग्नशायित्वमपर्वमैथुनम्चिरप्रनष्टांश्रियमानयन्ति षट् ॥

वराङ्गरूपोपेत : । त्रि० श्रेष्ठरूपयुक्ते सिंहसंहनने ॥ अङ्गानिचरूपञ्चअ-ङ्गरूपाणि । वराणिचतानिअङ्गरू-पाणिच०तैरुपेत ॥

वराङ्गी । पुं० अम्लवेतसे ॥

वराङ्गी । स्त्री० हरिद्रायां ।

वराट . । पुं० कपर्दके ॥ तस्यभेदा: पञ्चयथा । सिंही०व्याघ्री०मृगी० हंसी०विद्भ्लेतिराजनिर्घंट . ॥ रत्नौ ॥ वरमटति । अटगतौ । क-र्मण्यण ॥

वराटक: । पुं० पद्मबीजकोषे ॥ रत्नौ ॥ कपर्दके कौडी० इ० भा० प्र० ॥ तस्यसङ्ख्याभेदेनसञ्ज्ञाभेदा यथा । वराटकानांदशकद्वयंयत् साकाकिणीताश्चपणश्चतस्र . तेषो डशद्रम्मइहावगम्योद्रम्मैस्तथाषोड शभिश्चनिष्क ' ॥ इतिलीलावती॥ अपिच । तान्त्रिक . कार्षिक . पणइतियाज्ञवल्क्यवचनेन०गुञ्जा पञ्चाद्यमाषकस्तेषोडशाक्ष ' कर्षो ऽस्त्रीत्यमरसिंहोक्तेनचअशीतिरक्ति कापरिमितताम्रेपणशब्द : सङ्केतित सचतावत्सङ्ख्यकवराटकैर्लभ्यतेइतिवराटकेष्वपितथाव्यवहार । एतन्मूलकभविष्यमत्स्यसूक्तयोर्वचन यथा । अशीतिभिर्वराटकै पणइत्यभिधीयते । तैषोडशै : पुराण स्याद्रजत सप्तभिस्तु तै रितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥ तैच दक्षिणार्थं विधीयन्ते । यथा । हत मश्रोत्रियं दान हतोयज्ञस्त्वदक्षिण: । तस्मात्पणं काकिणींवाफल पुष्प मथापिवा ॥ प्रदद्याद्दक्षिणायज्ञे त यासफलोभवेत् । इतिशुद्धितत्त्वम ॥ व्रियतेदलै ' । वृञ्आवरणे । अन्येभ्योपीत्याटच्सि तत स्वार्थेक : ॥ यद्वा । वरं दलवर्णमटति । अट० । कर्मण्यण् । त त : स्वार्थेकन् ॥ वराटकारजा : । पुं० नागकेशरवृक्षे ॥

वराटिका । स्त्री० कपर्दके ॥

वराण . । पुं० इन्द्रे ॥ वरुणवृक्षे ॥

वराणसी । स्त्री० काश्याम् ॥

वरादनम् । न० राजादनौ ।

वराभिध : । पुं० अम्लवेतसे ॥ श्रेष्ठनामनि ॥

वरारकम् । न० हीरके ॥

वरारोह . । पुं० परमेश्वरे ॥ वरआरोहोस्य । पुनरावृत्त्यसम्भवात्०वरमारोहणं यस्मिन्वा ॥ गजारो

हे ॥ अवरोहे ॥
वरारोहा । स्त्री॰ मत्तकाशिन्याम् । वरवर्णिन्याम् । वरआरोहोनितम्बोऽस्याः ॥ कटौ ॥
वरालिका । स्त्री॰ आर्यायाम् । पार्वत्याम् ॥ इ॰ चि॰ ॥
वराशि । पुं॰ स्थूलवस्त्रे । स्थूलशाटके ॥ वर श्रेष्ठवरण वा अश्नुते । अशुव्याप्तौ । इन् ॥
वरासन । पुं॰ षिड्गे ॥ द्वारपाले ॥ न॰ ओड्रपुष्पे ॥ श्रेष्ठासने ॥
वरासि । पुं॰ स्थूलशाटके ॥ खड्गधरे ॥
वरासी । स्त्री॰ स्नानवस्त्रे ॥
वराह । पुं॰ विष्णौ ॥ मानप्रभेदे ॥ तीर्थप्रभेदे ॥ अद्रिविशेषे ॥ मुस्तायाम् ॥ शिशुमारे ॥ वाराहीकन्दे ॥ अष्टादशद्वीपान्तर्गतलघुद्वीपविशेषे ॥ यथा । गन्धर्वो॰ वरुण सौम्यौवराहः काङ्कएवच । कुमुदश्च काशिरुश्चनागोभद्रारकस्तथा ॥ चन्द्रेन्द्रमलया शङ्खयवाङ्गकगभस्तिमान् । ताम्राङ्गश्चकुमारीचतथ द्वीपादशाष्टभिरिति ॥ सूकरे । कोलि । भूदारि ॥ अश्वमांससाधनादियथा । वराहस्यतनु तोये सम्यक्प्रक्षालितासुहुः । दृष्टाग्निनाथ वाद्गधाकिञ्चित्तैलेनसेकिताम् ॥ शष्पे पादशयेत्तान्तुयावन्निर्लोमता भवेत् । ततोतितीक्ष्णशस्त्रेण पाकटयित्त्वायथोचितम् ॥ गृह्णीयाच्चामिष तच्चपृथगङ्गविभागशः । रन्धयेद्बहुधाअन्यप्रलेहतलनादिकम् ॥ स्वेदनस्न बृंहणंश्रेष्ठ शीतलतर्पणं गुरु । श्रमानिलहरस्निग्ध वाराहबलवर्द्धनम् ॥ वरश्रेष्ठमाहन्ति । इन॰ । अन्येष्वपीतिड ॥ तन्मांसविष्णवेनदेयम् ॥ तदुक्त विष्णुसूत्रे । नाभक्ष्य नैवेद्यार्थे॰भक्ष्येष्वजामहिषीक्षीरंवर्जयेत् । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानिचेति ॥ आरण्यवराहमासश्राद्धादौविहितम् । अग्नन्तोष्वनुवृत्तौ॰ महारण्यवासिनश्चवराहास्तथेतिहारीतोक्तेः ॥
वराहकन्द । पुं॰ वाराह्याम् ॥
वराहकर्णी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥
वराहकान्ता । स्त्री॰ वाराह्याम् । वद्राद्रुमे ॥
वराहकाली । स्त्री॰ सूर्यमणिपुष्पवृक्षे ॥ सूर्यावर्त्ते ॥
वराहक्रान्ता । स्त्री॰ लज्जालौ । तिक्तगन्धिकायाम् । नमस्कार्याम् ॥
वराहनामा । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥
वराहपुराणम् । न॰ वाराहे ॥
वराहव्यूह । पुं॰ वराहाकृतिवत्तत्तरचनैव्यूहे ॥ सूक्ष्मसुखपश्चाक्षाग पृथुमध्योवराहव्यूहोभवति ।

अनेनपार्श्वयोर्भग्रेमतिग्रातव्य मा
र्गव्रजेत् ॥
वराङ्गी । स्त्री० दन्त्याम् ॥
वराहिका । स्त्री० कपिकच्छौ ॥
वराही । स्त्री० भद्रमुस्तायाम ॥ ग्र
कारकन्दे ॥
वरिमा । पु० उरुत्त्वे । विशालता
याम् ॥ उरोर्भाव । पृथ्वादित्वा
दिमनिच् । प्रियस्थिरेति० उरो
र्वभाव ॥
वरिव । न० परिचर्यायाम् ॥ धने ॥
वरिउसित । त्रि० उपासिते ॥ वरि
व कृतम् नमोवरिवद्भ्तिक्यच।
क्त क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोप ॥
वरिवसिता । त्रि० नमस्कर्त्तरि ॥
वरिवस्या । स्त्री० शुश्रूषायाम् । से
वायाम् ॥ वरिवस कारणम् । व
रिवश् शब्द पूजार्थ । नमोव
रिवश्चित्रङ क्यच् । अप्रत्ययादि
त्य । टाप् ॥
वरिवस्मित । त्रि० उपासिते । वरि
वसिते ॥ वरिवस क्यच् । क्त: ।
क्यस्यविभाषेतिपक्षे यलोपाभाव ॥
वरिशी । स्त्री० मत्स्यवेधने ॥
वरिषम् । न० वत्सरे ॥
वरिषा । स्त्री० भूम्नि० वर्षासु ।
प्रावृषि ॥ #
वरिषाप्रिय । पुं० चातकेखगे ॥
वरिष्ठ । पु० तित्तिरौ ॥ नारङ्गवृक्षे
॥ न० मरिचे ॥ ताम्रे ॥ त्रि० वरतमे ॥
उरुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनवर
० उरुर्वा । अतिशायने० इष्ठन् ।
प्रियस्थिरेति० उरोर्वभाव ॥ वस्रे ॥
वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥ नोलोत्प
लाकारपुष्पत्वात् । वृणोति । वृ
ञ् । पचाद्यच् । गौरादि ॥ सू
र्यभार्यायाम् ॥
वरीयान् । पुं० विष्कम्भादिष्वष्टादशे
योगे । तत्रजातस्यफलयथा । दा
तादयालु . सुतरासुवेश सत्कर्म
कर्त्तामधुर स्वभाव : नरोबलीया
न् धनवान् जनाढ्योयोगोवरीयान्
यदिजन्मकाले ॥ त्रि० अतियूनि
॥ श्रेष्ठे ॥ अतिविस्तारे ॥ अयमन
योरतिशयितउरुर्वरोवा । द्विवचने
तीयसुनिप्रियस्थिरेति० उरोर्वरा
देश . ॥
वरीवर्द । पुं० बलीवर्द्दे ॥
वरुट । पुं० म्लेच्छजातिविशेषे ॥
यथा । पुलिन्दानाहलानिष्ट्या :
शवरावरुटाभटा : । मालाभिल्ला
किरातास्सर्वेपिम्लेच्छजातय . ॥
इतिहेमचन्द्र ॥
वरुड । पु० अन्त्यजजातिविशेषे ॥
यथा । रजकश्चर्मकारश्चनटोवरु
डएवच । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैते
चान्त्यजा : स्मृता । एतेषांचस्त्रियो
गत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच । पतत्य

स्नानतोऽपिप्रोक्षणात् सम्यग्नुगच्छति ॥ इतिश्रम ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । कौमर्त्यस्य वरकन्यायामोषिच्छ काद्देवमोचिका । सोचिक्यामो षिच्छकाज्जातोनटोवरुडएवच ॥ इ० प० पु० ॥

वरुण । पु० पश्चिमाशापतौ । प्रचेतसि । पाशिनि । यादसांपतौ । अप्पतौ ॥ यादसामर्थ्यं तेषां राजा वरुणोनामभगवतोविभूति ॥ व्रियते०हणोतिवा । वृञ्० । कृन्दादिभ्यउनन् ॥ अप्सु । जले ॥ स्वरश्मिस वरणात्सायङ्गते सूर्ये ॥ तरुविशेषे । वरणे । सेतौ । तिक्तशाके । कुमारके । अश्मरीघ्ने । श्वेतवृक्षे । तमाले । वरुणा० इ० भा० प्र० ॥ अस्यगुणा । वरुणः पित्तलोभेदीश्लेष्मकृच्छ्राश्ममारुतान् । निहन्तिगुल्मवातास्र कृमींश्चोष्णोऽग्निदीपन ॥ कषायोमधुरस्तिक्तः कटुकोरूक्षकोलघुः ॥ अपिच । वरुणोनिलशूलघ्नोभेदीचोष्णोऽश्मरीहर । पुष्प वरुणज ग्राहीपित्तघ्नमामवातजित् ॥ *

वरुणजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

वरुणात्मजा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ वरुणालयेपिवरुणः । तस्यात्मजा॥

वरुणानी । स्त्री० वरुणस्य पत्न्याम् ॥ वरुणस्यस्त्री० । इन्द्रवरुणेतिङी षानुकौ ॥

वरुणालय । पु० समुद्रे । वरुणस्य आलय ॥

वरूथम् । न० प्रावरणे । उत्तरीयवस्त्रे ॥ वृणोति । वृञ्० । अशिवादिभ्यउणितवृत्प्रत्यय ॥

वरूत्र । पु० सम्भले ॥

वरूथ । पु० रथगुप्तौ । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथस्यसन्नाहवदावरणकाष्ठद्रव्ये ॥ वरूथोरथगुप्तिर्याति रोधसेस्यस्थितमितिमख्न ॥ पिके ॥ काले ॥ समूहे ॥ त्रि० वरणीये ॥ न० चर्मणि ॥ वर्मणि ॥ वेश्मनि ॥ व्रियतेरथोऽनेन । वृञ्वरणे । जूवृञ्भ्यामूथन् ॥

वरूथाधिपति । पु० सेनान्याम् ॥

वरूथी । त्रि० गुप्तिमति ॥ रथिनि ॥

वरूथिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ वरूथा सन्त्यस्याम् । इनि ङीप् ॥

वरेण्य । पु० वह्नौ ॥ प्रजापतौ ॥ ध्यानेनसूर्यमण्डलेद्रष्टव्ये पुरुषे ॥ तथाचयोगियाज्ञवल्क्य । वरेण्यं वरणीयञ्चजन्मसंसारभीरुभि ॥ आदित्यान्तर्गत यच्चभर्गाख्य वामुमुक्षुभि । जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्यत्रिविधस्यच । ध्यानेनपुरुषोयस्तुद्रष्टव्य सूर्यमण्डलेइति ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० प्रधाने ॥ वरणीये ॥ व्रियते । वृञ० ।

वृ अरण्य ॥

वरेन्द्री । स्त्री॰ गौडदेशे ॥

वरेश्वर । पु॰ सदाशिवे । वराणा मीश्वर ॥

वरोटम् । न॰ मरुवकपुष्पे ॥

वरोल ।) पु॰
वरोली ।) स्त्री॰ वरटे ॥

वर्क्कर पुं॰ नर्म्मणि । परिहासे ॥ युग्मपशौ ॥ छागे । वकरा॰ इ॰भा॰ प्र॰ अस्य मांसगुणा । यथा सष्टिङ्गु नाव्ये नयुतसुपक्कमजासुतस्यामिषमल्पकस्य । एलालवङ्गोषणयोगयोगात्करोतिपुष्टिं जठरानलस्य ॥ अजासुतस्य बालस्य मांसं गुरुतरस्मृतम् । ह्यद्य मृदुतरश्चैव सुखादु बलदं स्मृतम् ॥ वर्क्कायांस्तु । सिद्धार्थसम्भवेतैसिद्धतैवोपस्कारान्विते । साधितस्या प्रसूताया । पलमाज गुणोत्तमम् ॥ अजाऽप्रसूतासम्भूत मांस पीनसनाशनम् । शुक्रकासारुचेशोफेहितमग्ने स्दीपनम ॥ अजासुतस्य पीनस्यशौ वनस्यस्य साधितम् । घृतराम ठस युक्तोपस्करैरसवत्पलम् ॥ वातपित्तहरबल्यं सुखादुरुचिकारकम् । हृद्य पीनसकासार्श्व शोथघ्न पुष्टिकृत्परम ॥ इतिपिठौरा ॥ यथक्लितोधिया । स्थूलनिष्कासितान्त्रस्य मांसकृतमजस्य च । रञ्जितबहुधासूदैराखुरादिकमस्तकम् ॥ तन्मांसमासद्बल्य रुच्यं पित्तानिलापहम् । सुखादुमधुरपाकेकिञ्चित्कफकरस्मृतम् ॥ वर्क्कते । बकाथादाने । बाहुलकादरन् ॥

वर्क्कराट । पु॰ कटाक्षे ॥ तरुणादित्यरोचिषि ॥ नारीपयोधरोत्सङ्गकान्तदत्तनखक्षते ॥ इतिमेदिनिकर ॥

वर्ग । पु॰ सजातीयसमूहे । समानधर्म्मिभि. प्राणिभिरप्राणिभिर्व्वापलक्षितेद्वन्द्वे ॥ यथा । कवर्ग पशुवर्ग. । इति ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गपरिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानप्रकरणपर्वाह्निकाश्चग्रन्थसन्धय. ॥ समानाङ्कहय स्यपूरणे । कृतौ ॥ वृज्यते । वृजीवर्जने । घञ् । कुत्वम् ॥

वर्गोत्तम । पुं॰ नवांशानामध्येस्वांशे ॥ यथाचराणामेषकर्कटतुलामकराणांप्रथमोंश. । स्थिराणा वृषसिंहवृश्चिककुम्भानांपञ्चमोंशः । द्व्यात्मकानांमिथुनकन्याधनुर्मीनानांनवमोंश । चराणांप्रथमेचांशे स्थिराणांपञ्चमेतथा । नवमेद्व्यात्मकानाञ्चवर्गोत्तमइतिस्मृत. ॥ अपिच । मेषाद्यामकराद्यास्तुलाद्या कर्कटादयः । क्रमान्नवांशा

राशीनांखाश्चावर्गोत्तमा स्मृता.॥ इति॥

वर्णा ' । पुं॰ चन्द्रात्मजे ॥ यथा । रोहिण्यामभवद्वर्णाबच सोमेनचन्द्रमा:। त्रि॰ ॥ न॰ रूपे ॥ विष्ठायाम् ॥ तेजसि ॥ वर्चते । वर्चदीप्ती । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

वर्चस्क । पु॰ न॰ गूथे । पुरीषे । विष्ठायाम् ॥ वर्चते॰वर्च्यतेवा । वर्च॰ । असुन् । कुत्सायांकन् ॥

वर्चस्वी । पुं॰ चन्द्रमसि॥ त्रि॰ वर्चोविशिष्टे ॥ अस्मायामेधेतिमत्वर्थोयेविनि ॥

वर्जनम् । न॰ हिंसायाम ॥ त्यागे॥

वर्जनीय । त्रि॰ त्यागार्हे । वर्ज्ये ॥

वर्जित. । त्रि॰ परित्यक्ते ॥ वृजे: ॥ क्त:॥

वर्ज्य ' । त्रि॰ त्याज्ये । वर्जनीये ॥

वर्ण ' । पुं॰ द्विजादौ । ब्राह्मणादौ । ब्राह्मणे । क्षत्रिये । वैश्ये । शूद्रे ॥ देवेषुवर्णायथा । आदित्या . क्षत्रियास्तेषांविषश्चमरुतस्तथा । अश्विनौचस्मृतौशूद्रौतपस्युग्रेसमास्थितौ । स्मृतास्त्वाङ्गिरसादेवाब्राह्मणाइतिनिश्चय ' । अपिच । चत्वार ' कथितावर्णाआश्रमाअपिसुव्रते । आचाराश्चापिवर्णानामाश्रमाणांपृथक्पृथक् ॥ कृतादौकलिकालेतुवर्णा ' पञ्चप्रकीर्तिता । ब्राह्मण क्षत्रियोवैश्यशूद्र. सामान्यएवच ॥ सामान्योवर्णसङ्कर: ॥ शुक्लादौ ॥ सचबहुविधोयथा । श्वेत १ । पाण्डु २ धूसर ३ । कृष्ण ४ । पीत ५ । हरित ' ६ । रक्त ' ७ । शोण . ८ । अरुण ' ९ । पाटल १० । श्याव ' ११ । धूम्र १२ । पिङ्गल १३ । कर्बुर १४ । यथाह्यामर । शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपाण्डरा । अवदात सितोगौरोऽवलक्षोधवलोऽर्जुन . ॥ १ ॥ हरिणपाण्डुर पाण्डु २ ' ईषत्पाण्डुस्तुधूसर ३ । कृष्णेनीलासितश्यामकालश्यामलमेचका ४ ॥ पीतोगौरोहरिद्राभ ५ पालाशोहरितोहरित् ६ लोहितोरोहितोरक्त ७। शोण कोकनदच्छवि ८ ॥ अव्यक्तरागस्त्वरुण ९ । श्वेतरक्तस्तुपाटल १० । श्याव स्यात्कपिश ११ धूम्रधूमलौकृष्णलोहिते १२ ॥ कडार कपिल: पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ १३ । चित्र किर्मीरकल्माषशबलैताश्चकर्बुरे १४ ॥ गुणेशुक्लादय ' पुंसिगुणिलिङ्गास्तुतद्वति । इति । यशसि॥ गुणे । गजच्छिन्नकम्बले । प्रवेष्टाम् । आस्तरणे ॥ स्त्रीणांकीर्ति कुल॰ इ॰ भा॰ ॥ स्तुतौ ॥ काञ्चने ॥

व्रते ॥ गीतक्रमे ॥ न॰ कुङ्कुमे ॥ पु॰ न॰ भेदे ॥ रूपे ॥ विलेपने ॥ अक्षरे । अकारादिवर्णे सर्वहिवि ध. । ध्वन्यात्मको ऽक्षरात्मकश्च ॥ अक्षरात्मकस्योच्चारणमुक्तं वरदात न्त्रे । यथा । श्रीशिवउवाच । वि शेषश्चथयाम्यद्यप्रिश्चार्यां कण्ठत स्वराः । कद्वयजिह्वयामूर्द्धिद्वय जिह्वदन्तजम्॥ मुखस्थानादलोवा च्या अकारः कण्ठघातजइति ॥ चित्रे ॥ शब्दे ॥ तालविशेषे ॥ ष ड्जादिगतौ ॥ षड्गरागे ॥ व्रिय तेऽनेन । वृञ्॰ । कृवृजृसिद्रुपन्य निस्वपिभ्योनिदितिन ॥ यद्वा । वर्ण्यतेऽनेन सन्त्वस्य । वर्ण्या ख्यायाम्॥ वर्ण्यतेऽर्थोऽनेनवा । व र्णवर्णने॰ वर्णप्रेरणेवा । घञ् ॥ वर्णयतिवा । अच् ॥

वर्णकः । पुं॰ चारणे ॥ मण्डले ॥ न॰ हरिताले ॥ घृष्टचन्दनादिवि पमार्जे ॥ गात्रानुलेपनयोग्यपिष्टे घृष्टेवासुगन्धिद्रव्ये ॥ चन्दने ॥ पुं॰ स्त्री॰ हिङ्गुलहरितालका चनीलीकादौ ॥ पुं॰ न॰ चन्दने ॥ विलेपने ॥ त्रि॰ वक्तरि ॥ वर्णं करोति॰ वर्णयति॰ वक्तीतिवा । वर्ण॰ ॥ ण्वुल् ॥

वर्णकस्वकः । पुं॰ भास्करे ॥

वर्णकविः । पुं॰ कुवेरात्मजे ॥

मायुराजे ॥

वर्णका । स्त्री॰ प्रावर्णभेदे ॥ व र्णवर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेष्विति चौरादिकः । ततोण्वुल् । वर्ण कातान्तवद्दतोस्त्वंन ॥

वर्णकूट । पुं॰ येटकविशेषे ॥ य था । चात्वविट्शूद्रविप्राश्च क्रमान्मेआदिराशय । तत्त्वर्णा धिकाकन्यानेवोढाश्वाकदाचन ॥ दोषस्तु । वर्णज्येष्ठातुयानारीवर्णा हीनस्तुयः पुमान ॥ विवाहयदि कुर्वीततद्याभर्ताविनश्यतीति ॥

वर्णकूपिका । स्त्री॰ मसीधान्याम् ॥

वर्णक्रिया । स्त्री॰ वर्णकरणे ॥ यथा । वर्णस्यकरणेदेयकुङ्कुमरक्तचन्दन- म । ताम्बूलयत्रयद्युक्तं तत्रतत्र प्रयोजयेत् ॥ पाशेषुगुरुणादेयो- गौल्यगौचोरजेषुच ॥ शेषेषुपात्त्व योगेषुधूपयेद्विङ्गुसर्पिषा ॥

वर्णचारकः । पुं॰ चित्रकारे ॥

वर्णज्येष्ठः । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ वर्णानां॰ वर्णेषुवाज्येष्ठः ॥ त्रि॰ स्ववर्णापे क्षयोत्तमवर्णे ॥

वर्णतूलि ।
वर्णतूलिका । स्त्री॰ लेखन्याम् ॥
वर्णतूली ।

वर्णदम् । न॰ कालीयके ॥ त्रि॰ व र्णदातरि ॥

वर्णदात्री । स्त्री॰ हरिद्रायाम ॥

चि॰ वर्णद्रातरि ॥

वर्णदूत । पु॰ लेखे । शाब्दिकहार के ॥

वर्णधर्म्म । पु॰ न॰ वर्णाधिकृत धर्म्मे ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्ययोधर्मं सम्प्रवर्त्तते । वर्णधर्मं सउक्तस्तु यथोपनयन नृपेतिभविष्यपुराणम् ॥ अपिच । यजन याजन दान ब्राह्मणस्यप्रतिग्रह । अध्यापनंचाध्ययन षट्कर्माणिद्विजोत्तमा ॥ दानमध्ययन यज्ञोधर्मं क्षत्रियवैश्ययो । दण्डोयुद्धक्षत्रियस्यकृषिर्वैश्यस्यशस्यते ॥ शुश्रूषैवद्विजातीनाशूद्राणांवर्णसाधनम् । कारुकर्मं तथाजीव. पाकयज्ञोपिधर्म्मत ॥ क्षमादमोदयादानमलोभस्त्याग एवच । आर्जवं चानसूयाचतीर्थानुसरण तथा ॥ सत्यसन्तोषआस्तिक्य श्रद्धाचन्द्रियनिग्रह । देवताभ्यर्चन पूजाब्राह्मणानांविशेषत ॥ अहिंसाप्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता । सामासिकमिम धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन मुनि ॥ प्राजापत्य ब्राह्मणानास्मृत स्थान क्रियावताम् । स्थानमैन्द्र क्षत्रियाणा सङ्ग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुत स्थान स्वधर्ममनुवर्त्तताम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनांपरिचारेतुवर्त्तताम् । इतिकौर्मे २ अध्या

य ॥

वर्णनम् । न॰ उपवर्णने ॥ स्तवने ॥ शुक्लपीतादिवर्णयोजने ॥

वर्णना । स्त्री॰ ग्रथ सायाम् । गुणकथने । स्तवे ॥

वर्णनीय । त्रि॰ वर्ण्ये । वर्णितव्ये ॥

वर्णपात्रम् । न॰ चित्रकारस्यनील्यादिवर्णाधारे ॥

वर्णपुष्प: ।) पु॰ महासहायाम्
वर्णपुष्पक: ।)

। राजतरुणीपुष्पवृक्षे । अम्लाने ॥

वर्णपुष्पी । स्त्री॰ उष्ट्रकाण्डीपुष्पवृक्षे ॥

वर्णप्रसादनम् । न॰ अगुरुणि ॥

वर्णमाता । स्त्री॰ भारत्याम् ॥ लेखन्याम् ॥

वर्णमातृका । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वर्णमाला । स्त्री॰ क्रमागताकाराद्यक्षरसमूहे । मातृकायाम् ॥ वर्णानामालेव ॥ तत्र संस्कृतवर्णा ५० । जपमालायाम् ५१ । इङ्गेजीयवर्णा. २६ । फरासीया २३ । हिब्रु॰ अर्थात्इहूदीया २२ । आरबीया २८ । पारसीया : ३१ । तुरस्कीया. ३३ । रुशीया ४१ । ग्रिक॰ अर्थात्इयुनानीया २४ । लाटिन्देशीया २२ । डच्॰ अर्थात्ओलन्दाजीया. २६ । स्पान्

देशीया . २७ । इटलीदेशीया ' २० । तातारीया ' २०२ । वर्म देशीया ' १८ । चीनदेशीयवर्णा शब्दात्मका : तच्छब्दसङ्ख्या : ८०००० ॥ इतिशब्दकल्पद्रुमेरा धाकान्तदेव . ॥

वर्णरेखा ।)
वर्णलेखा ।) स्त्री० कठिन्याम् ॥
वर्णलेखिका ।)

वर्णवती । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ त्रि० वर्णविशिष्टे ॥ वर्णोस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप । उगित्वान् ङीप् ॥

वर्णविक्रिया । स्त्री० वर्णापचारे ॥ ✝

वर्णविलोडक . । पु० श्लोकस्तेने । काव्यच्छायाहृति ॥ सन्धिचौरे ॥

वर्णसङ्कर । पु० सङ्कीर्णाचरे ॥ मिश्रितजातौ । मूर्द्धाभिषिक्तमाहि ष्यकरणाद्यनुलोमप्रतिलोमजातेऽ न्तरालजातौ ॥ वर्णयोर्वर्णानावास ङ्करोयस्मिन्जनयितव्येसवर्ण: सङ्क र ॥ व्यभिचारेणवर्णानामवेद्यावे दनेनच । स्वकर्मणाञ्चत्यागेनजाय न्तेवर्णसङ्करा ॥

वर्णसङ्घात . । पु० अक्षरसमाम्नाये ॥

वर्णसमाम्नाय : । पु० वर्णमालाया म् ॥

वर्णसि . । पु० जले । वृणोति । वृ अ० । सानसिवर्णसीत्यादिना०

असिप्रत्ययेधातोर्नुक्च ॥

वर्णा । स्त्री० आढक्याम् ॥

वर्णाङ्का । स्त्री० लेखन्याम् ॥

वर्णाट : । पु० गायने ॥ चित्रकरे ॥ स्त्रीकृतजीवने ॥

वर्णात्मा । पु० शब्दे ॥

वर्णाश्रमधर्म्म । पु० वर्णाश्रमोभयाऽ धिकृतधर्मे ॥ यथा । वर्णत्वमाश्रम त्वञ्चयोधिकृत्यप्रवर्त्तते । सवर्णाश्र मधर्मस्तुमौञ्जीयामेखलायथा ॥ वर्णाश्रमयोर्धर्म्म ॥ सचोक्त ' श्री महानिर्वाणतन्त्रे । यथा । श्रुत्वा धर्मान्बहुविधान्भवानीभवमोचि नौ । हितायजगतामाताभूय श ङ्करमब्रवीत् ॥ श्रीदेव्युवाच । श्रुत बहुविधधर्ममिहामुत्रसुखप्रदम् । धर्मार्थकामद । शङ्कर निर्वाणकार णम् ॥ साम्प्रत श्रोतुमिच्छामित्र हिवर्णाश्रमान्विभो । यत्रयेविहि ताचारा कृपयावदतानपि ॥ श्री सदाशिवउवाच ॥ चत्वार कथि तावर्णाश्रमाश्चमिसुव्रते । आचा राश्चापिवर्णानामाश्रमाणापृथक्पृ थक् ॥ कृतादौ० कलिकालेतुव र्णा पञ्चप्रकीर्त्तिता ' । ब्राह्मण क्षत्रियोवैश्य ' शूद्र सामान्यएवच ॥ एतेषासर्ववर्णानामाश्रमौद्वैमहे श्वरि । तेषामाचारधर्मांश्चसम्पूर्णश्रुत्वा द्योवदामिते ॥ पुरैवकथित तावत्

कलिसम्भववर्च्चितम् । तप स्वाध्यायहीनानान्नृणामल्पायुषामपि । क्लेशप्रयासाशक्तानाकुतोदेहपरिश्रम । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवश्चाश्रमौद्वौकलौयुगे ॥ गृहस्थस्य क्रिया सर्व्वाआगमोक्ता कलौयुगे । नान्यमार्गै क्रियासिद्धि कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैक्षुकैप्याश्रमेदेविवेदोक्त दण्डधारणम् । कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौतस स्कृति :॥ शैवस स्कारविधिनाऽवधूताश्रमधारणम् । तदेवकथित भद्रे स न्यासग्रहणं कलौ ॥ विप्राणामितरेषाञ्चवर्णानाप्रबलेकलौ । उभयत्राश्रमेदेविसर्व्वेषामधिकारिता ॥ सर्व्वेषामेवसस्कारा कर्माणिशैववर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्चकर्म्मलिङ्ग पृथक् पृथक् ॥ जातमात्रोगृहस्थ स्यात्स स्काराद्वाश्रमोभवेत् । गार्हस्थ्यप्रथम कुर्य्याद्याविधिमहेश्वरि ॥ तत्त्वज्ञानेसमुत्पन्ने वैराग्य जायतेयदा । तदासर्वं परित्यज्यस न्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विद्यासुपार्ज्जयेद्बाल्ये धन दारांश्चयौवने । प्रौढे धर्म्याणिकर्माणिचतुर्थे प्रव्रजेत्सुधी ॥ मातर पितर वृद्धभार्य्याञ्चैवपतिव्रताम् । शिशुञ्चतनयहित्वानावधूताश्रम व्रजेत् ॥ मातॄ :

पितॄन्शिशून् दारान् स्वजनान्बान्धवानपि । य प्रव्रजतिहित्वैतान् समहापातकीभवेत् ॥ मातृहा पितृहासस्यात्स्त्रीवधीब्रह्मघातक । असन्तर्प्य स्वपित्रादीन्योगच्छेत् भिक्षुकाश्रमे ॥ ब्राह्मणोविप्रभिन्नश्चस्वस्ववर्णोक्तस सक्रिया । शैवेन वर्त्मनाकुर्य्यादेशधर्म्म ' कलौयुगे ॥ श्रीदेव्युवाच । कोवाधर्म्मोगृहस्थस्य भिक्षुकस्यचकि विभो । विप्रस्यविप्रभिन्नानास स्काराद्दीनिमेवद ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ गार्हस्थ्यप्रथम धर्म्म सर्व्वेषामनुकल्पनम् । तदेवकथयाम्याद्दौशृणु कौलिनि तत्त्वत ॥ ब्रह्मनिष्ठोगृहस्थ स्याद्ब्रह्मज्ञानपरायण । यद्यत्कर्म प्रकुर्व्वीततद्ब्रह्मणिसमर्पयेत् ॥ नमिथ्याभाषण कुर्य्यात्नचशाठ्य समाचरेत् ॥ देवतातिथिपूजासुगृहस्थोनिरतोभवेत् ॥ मातर पितरञ्चैव साक्षात्प्रत्यक्षदेवताम् । मत्वा गृहीनिषेवेतसदासर्व्व प्रयत्नत ॥ तुष्टायामातरिशिवेतुष्टे पितरिपार्व्वति । तवप्रीतिर्भवेद्देवि परब्रह्मप्रसीदति ॥ त्वमाद्या जगतामातापिताब्रह्मपरात्परम् युवयो प्रीणन यस्मात्तस्मात्कि गृहिणातप ॥ आसन शयन वस्त्रं पान भोजनमेव च । तत्तत्समयमाज्ञायमात्रे

पित्रे नियोजयेत् ॥ श्रावयेन्मृदुला
वाणीं सर्व्वदा प्रियमाचरेत् । पित्रोरा
ज्ञानुसारी स्यात् सत्पुत्र कुलपाव
न : ॥ औद्धत्य परिहासञ्च तर्ज्जन
परिभाषणम् । पित्रोरग्रे न कुर्वीत
यदीच्छेदात्मनो हितम् ॥ मातर
पितरं वीक्ष्य नत्वोत्तिष्ठेत् ससम्भ्रम ·
। विनाज्ञया नोपविशेत् स स्थित .
पितृशासने ॥ विद्याधनमदोन्मत्ता
य कुर्यात् पितृहेलनम् । स याति
नरकं घोर सर्व्वधर्म्म वहिष्कृत · ॥
मातर पितरं पुत्र दारानतिथिसो
दरान् । हित्वा गृही न भुञ्जीयात् प्रा
णै · कण्ठगतैरपि ॥ वञ्चयित्वा गु
रून् बन्धून् यो भुङ्क्ते स्वोदरम्भर ·
। इहैव लोके गर्ह्यो सौ परत्र नारकी
भवेत् ॥ गृहस्थो गोपयेद्दारान् विद्या
मभ्यासयेत् सुतान् । पोषयेत् स्वज
नान् बन्धूनेष धर्म्म · सनातन ॥
जनन्या वर्द्धितो देहो जनकेन प्रपोषि
त । स्वजनै शिक्षित प्रीत्या
सो धमस्तान् परित्यजेत् । एषामर्थे
महेशानि कृत्वा कष्टशतान्यपि । प्री
णयेत् सतत शक्त्या धर्म्मो ह्येष सना
तन . ॥ स धन्य : पुरुषो लोके स कृ
ती परमार्थवित् । ब्रह्मनिष्ठ सत्य
सन्धो यो भवेत् विमानव ॥ न भार्यां
ताडयेत् क्वापि मातृवत् पालयेत् सदा
। न त्यजेद्घोरकष्टेऽपि यदि साध्वी

पतिव्रता ॥ स्थितेषु स्वीयदारेषु स्त्रि
यमन्या न संस्पृशेत् । दुष्टेन चेतसा
विद्वानन्यथा नारकी भवेत् ॥ विरले
शयनं वासं त्यजेत् प्राज्ञ परस्त्रिया
। अयुक्तभाषणञ्चैव स्त्रियं शौर्य्यं न द
र्शयेत् ॥ धनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्ध
यामृतभाषणै : । सतत तोषयेद्दा
रान् नाप्रियं क्वचिदाचरेत् ॥ उत्स
वे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने
। न पत्नीं प्रेषयेत् प्राज्ञ . पुत्रामात्य
विवर्ज्जिताम् ॥ यस्मिन्नरे महेशानि
तुष्टा भार्या पतिव्रता । सर्व्वधर्म्मः कृत
स्तेन भवतीप्रिय एव स . ॥ चतुर्व्वर्षा
वधि सुतान् लालयेत् पालयेत् पिता
। तत षोडशपर्य्यन्त गुणान् विद्या
ञ्च शिक्षयेत् ॥ विंशत्यब्दाधिकान्
पुत्रान् प्रेरयेद्गृहकर्म्मसु । ततस्ता
स्तुल्यभावेन मत्वा स्नेहं प्रदर्शयेत् ॥
कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयाति
यत्नत · । देया वराय विदुषे धनरत्न
समन्विता एवं क्रमेण भ्रातॄंश्च स्व
स्रभ्रातृसुतानपि । ज्ञातीन् मित्राणि
भृत्यांश्च पालयेत् तोषयेद्गृही ॥ त
त स्वधर्म्मनिरतानेकग्रामनिवा
सिन . । अभ्यागतानुदासीनान्
गृहस्थ परिपालयेत् ॥ यद्येवं
नाचरेद्देवि गृहस्थो विभवे सति ।
पशुरेव स विज्ञेय · स पापी लोकग
र्हित : ॥ निद्रालस्यं देहयत्नं केशवि

न्यासमेवच । आसक्तिमयजेवर्जे-
नातिरिक्तं समाचरेत् ॥ ५१ । यु
क्ताहारोयुक्तनिद्रोमितवाङ्मितमै
थुन । स्वच्छानम्र शुचिर्दक्षोयु-
क्त स्यात्सर्वकर्मसु ॥ शूर श-
चौविनीत स्याद्बान्धवेगुरुसन्नि
धौ । जुगुप्सितान्नमन्येतनावम-
न्येतमानिन ॥ सौहार्द्दं व्यवहारा
द्यप्रवृत्ति प्रकृतिन्नृणाम् । सहवासि
नतर्कं स्वविदित्वाविश्वसेत्तत ॥
वसेद्दृष्टुरपिच्छुद्रात्सम यथोच्य
बुद्धिमान् । प्रदर्शयेत्स्वप्रभावा-
न्नैवधर्मं विलङ्घयेत् ॥ स्वीय य
श पौरुषस्वगुप्तयेकथितस्वयत् ।
कृत यदुपकारायधर्मज्ञोनप्रकाशये
त् ॥ जुगुप्सितप्रवृत्तौचनिश्चितेपि
पराजये । गुरुणालघुनाचापियश
स्वीनविवादयेत् ॥ विद्याधनयशो-
धर्मान्यतमानउपार्जयेत् । व्यस
नस्यासतासङ्ग मिथ्याद्रोहपरित्यजे
त् ॥ अवस्थानुगताश्चेष्टा समया
नुगता क्रिया । तस्मादवस्थास
मय वीक्ष्यकर्म समाचरेत् ॥ योगक्षे
मरतोदक्षोधार्मिक प्रियबान्धव
। मितवाङ्मितहास स्यान्मा-
न्यार्ये तुविशेषत ॥ जितेन्द्रिय
प्रसन्नात्मासुचिन्त्य स्याद्दृढव्र-
त । अप्रमत्तादीर्घदर्शी मात्रास्य
र्थान्विचारयेत् ॥ सत्य मृदुप्रिय

धीरोवाक्यहितकर वदेत् । आत्मो
त्कर्षं तथानिन्दापरेषापरिवर्जये-
त् । जलाश्रयाश्रयपान्थविश्रामगृ
हमध्वनि । सेतु प्रतिष्ठितोयेनते
नलोकत्रयजितम ॥ सन्तुष्टौपितरौ
यस्मिन्ननुरक्ता सुहृज्जना । गाय
न्तियद्यशोलोकास्तेनलोकत्रयजित
म् ॥ सत्यमेवव्रतयस्यदयादीनेषु-
सर्वथा । कामक्रोधौवशेयस्यतेनलो
कत्रय जितम् ॥ विरक्त परदारे
षु निस्पृह परवस्तुषु । दम्भमात्स
र्यहीनोयस्तेनलोकत्रयजितम् ॥ न
बिभेतिरणाद्योवैसङ्ग्रामेप्यपराङ्
मुख । धर्मयुद्धेमृतोवापितेनलो
कत्रय जितम् ॥ वस शयात्मासुश्र
द्ध शान्तवाचारतत्पर । मच्छास
नेस्थितोयस्तेनलोकत्रयजितम् ॥
ज्ञानिनालोकयात्रायैसर्वंत्रसमदृष्टि
ना । क्रियन्ते येनकर्माणितेनलोक
त्रयजितम् ॥ शौचन्तुद्विविधप्रोक्त-
बाह्याभ्यन्तरभेदत ब्रह्मण्यात्मा
र्पणयत्तच्छौचमान्तरिकस्मृतम् ॥
अद्भिर्वाभस्मभावापिमलानामपक-
र्षणम् । देहशुद्धिर्भवेद्येनवह्नि
शौचतदुच्यते ॥ गङ्गानद्योह्रदावा
प्यस्तथाकूपाश्चत्त्वका । सर्वपवित्र
जननसुवर्णादीक्रमत प्रिये ॥ भस्माच
याज्ञिकश्रेष्ठ मृत्स्नातुमलवर्जिता ।
वासोऽजिनतृणादीनिमृहज्ज्वानी-

द्विसुव्रते ॥ किमत्र बहुनोक्तेन शौ-
चाशौचविधौ शिवे । मन . पूतं भवे
द्येन गृहस्थस्तत्तदाचरेत् ॥ निद्रा
न्ते मैथुनस्यान्ते त्यागान्ते मलमूत्रयो :।
भोजनान्ते मलिस्पृष्टे बहि शौचवि-
धीयते । सन्ध्याच कालिकी कार्या
वैदिकी तान्त्रिकी क्रमात् । उपास-
नाया भेदेन पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकानां गायत्री जपना-
त्प्रिये । ध्यानाद् ब्रह्मेति तद्वाच्य स
न्ध्या भवति वैदिकी ॥ अन्येषां
वैदिकी सन्ध्या नसूर्य्योपस्थानपूर्वक
म् । अर्घ्यदानं दिने शायगाय
त्रीजपनं तथा । अष्टोत्तरसहस्रं वा
शतवा दशधापि वा । जपानां निय-
मो भद्रे सर्वं चाह्निककर्म्मणि ॥ शू-
द्र सामान्यजातीनामधिकारोऽस्ति के
वलम् । आगमोक्तविधौ देवि सर्व-
सिद्धिस्ततो भवेत् ॥ प्रात सूर्योद
य : कालो मध्याह्न स्तदनन्तरम् ।
सायं सूर्यास्तसमय स्त्रिकालानामयं
क्रम : ॥ ओदेव्युवाच । विप्रादि
सर्ववर्णानां विहिता तान्त्रिकी क्रिया।
त्वयैव कथिता नाथ सम्प्रार्प्त प्रवले क
लौ ॥ तदिदानीं कथ देव विप्रा न्वै
दिककर्मणि । नियोजयसि तत् स
र्वं विशेषाद्वक्तुमर्हसि । श्रीसदाशि
व उवाच ॥ सत्यं ब्रवीषि तत्त्वज्ञे स
र्वेषां तान्त्रिकी क्रिया । लोकानां भो

गमोक्षाय सर्वकर्म सुसिद्धिदा ॥ द्व
यन्तु ब्रह्मसावित्री यथा भवति वैदि
की । तथैव तान्त्रिकी सन्ध्या प्रशस्ता
भयकर्मणि ॥ अतोऽवकथित देवि
द्विजानां प्रवले कलौ । गायत्र्यामधि
कारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥
तारोद्याक्रमताया च वागभवाद्याय
थाक्रमात । ब्राह्मणक्षत्रियविशा सा
वित्री कथिता कलौ ॥ द्विजातीना
प्रभेदार्थं शूद्रेभ्य . परमेश्वरि ।
सन्ध्ये य वैदिकी प्रोक्ता प्रागेवाह्नि
ककर्म्मणाम् ॥ अन्यथा शांभवै मा
र्गे . कैवल्ये सिद्धिभाग् भवेत् ।
सत्य सत्य पुन सत्यं सत्यमेतन्नसं
शय ॥ कालात्ययेऽपि सन्ध्ये यक
र्तव्या देववन्दिते । ओंतत्सद् ब्रह्म
णोच्चार्य्य मोक्षं सुभिरनातुरै : ॥
आसन वसन पात्र शय्यां यान नि
केतनम् । गृह्यक वस्तुजात स्व
च्छातत्वच्छ प्रशस्यते ॥ समाप्याह्नि
ककर्म्माणि स्वाध्याय गृहकर्म्म वा ।
गृहस्थो नियत कुर्यान्नैव तिष्ठेन्निरु
द्यम . ॥ पुण्यतीर्थे पुण्यतिथौ ग्रह
णे चन्द्रसूर्ययो । जप दानं प्रकु
र्वाण : श्रेयसां निलयो भवेत् ॥ क
लावन्नगता प्राणा नोपवास: प्रशस्य
ते । उपवासप्रतिनिधा वेक दान
विधीयते । कलौ दान महेशानि स
र्वसिद्धिकर भवेत् । तत् पाच

केवलं स्त्रेयोदरिद्र सत क्रियान्वि
त ॥ मासवत सरपक्षाणामारम्भ
दिनमम्बिके । चतुर्द्दश्यष्टमीशुक्ला
तथैवैकादशीकुह्व ' ॥ निजजन्म
दिन चैव पित्रोर्म्मरणवासर ' ।
वैधीत सबदिनञ्चैवपुण्यकाल
प्रकीर्त्तित ॥ गङ्गानदीमहानद्यो
गुरो ' सदनमेवच । प्रसिद्धदेवता
चैव पुण्यतीर्थं प्रकीर्त्तितम ॥
त्यक्त्वासूाध्ययन पित्रो : शुश्रूषा
दारत्त्वणम् ' नरकायभवेत्तीर्थंती
र्थयत्नतान्त्वणाम् ॥ नतीर्थसेवा
नारीणांनोपवासादिका क्रिया
। नैवव्रतानांनियमोभर्त्तु शुश्रूष
णं विना भर्त्तैवयोषितातीर्थं त
पोदान व्रत गुरु ' । तस्मात सर्वा
त्मनानारोपतिसेवासमाचरेत ॥
१०१ ॥ पत्यु ' प्रिय सदाकुर्याद्वच
सापरिचर्य्यया तदाज्ञानुचरीभू
त्वातोषयेत पतिबान्धवान् ॥ नेच्चे
त्पति क्रूरदृष्ट्या श्रावयेन्नैवदुर्व
च : । नाप्रिय मनसावापिचरेन्नस्तु
पतिव्रता ॥ कायेनमनसावाचासर्व
दाप्रियकर्म्मभि ' । याप्रीणयतिभ
र्त्तारं सैवब्रह्मपद लभेत ॥ नान्य
वक्त्रनिरीक्षेतनान्यै ' सम्भाषणा-
चरेत । नचाङ्ग दर्शयेदन्यानाभ-
र्त्तुराज्ञानुसारिणी ॥ तिष्ठेत पित्रो
र्वशेबाल्ये भर्त्तु सम प्राप्तयौवने

। वार्द्धक्ये पितृजन्य जानमूतन्त्राभवे
त क्वचित ॥ अज्ञातरतिमर्यादा
मज्ञातपतिसेवनाम । नोद्वाहयेत
पिताबालामज्ञातधर्मशासनाम ॥
नरमासनभुञ्जीयान्नराकृतिपशूंस्त-
था । बहुप्रकारकानृगाश्चमासादा
न रसवर्ज्जितान् फलानियान्य
वन्यानिमूलानिविविधानिच । भू
मिजातानिसर्वाणिभोज्यानिस्वेच्छ
याशिवे ॥ १०९ ॥ अध्यापनयाज
नश्चविप्राणाव्रत्तमुत्तमम् । अशक्तौ
क्षत्रियविशावृत्तैर्निर्वाहमाचरेत् ॥
राजन्यानाञ्चसद्वृत्त सह ग्रामोभू-
मिशासनम् । अथाशक्तौवणिग्वृ
त्त शूद्रवृत्तमथाश्रयेत ॥ वाणिज्या
शक्तवैश्यानांशूद्रवृत्तमदूषणम् । शूद्रा
णांपरमेशानिसेवा वृत्त विधीयते ॥
सामान्यानान्तुवर्णानांविप्रवृत्त्यन्यवृ
त्तिषु । अधिकारोऽस्तिदेवेशि देहया
त्राप्रसिद्धये ॥ अद्वेष्टानिर्मम शा
न्त ' सत्यवाक्जितेन्द्रिय . । नि
र्म्मत्सरोनिष्कपट सत्ववीब्रोत्सवी
भवेत ॥ अध्यापयेत पुत्र शिष्या
ध्यानृसन्मार्गवर्त्तिन । सर्वलोक
हितैषीस्यात पक्षपातविनिर्मुक्त
॥ मिथ्यालापमसूयाञ्चव्यसनाप्रिय
भाषणम । नीचै ' प्रसक्ति दम्भञ्च
सर्वथाव्राह्मणस्त्यजेत ॥ युयुत्सा
गर्हितास्म्यौसन्माने . सञ्चितक्त

मा । मृत्यु जयैवायुश्च पुराजन्या नावशानमे ॥ अशीभीस्यात प्रजा वित्त गृह्णीयात सम्मित करम । रवन्नङ्गीकृतधर्म्मं पुत्रवत पालयेत प्रजा ॥ न्याययुक्त तथासन्धि कर्मा ण्यन्यानियानिच । मन्त्रिभिः सह कुर्वीतविचार्यसवथान्रप ॥ धर्म युक्तं नयेखव्य न्यायदण्डपुरस्कृथाः । करणीयायथाशक्त संन्धिकुर्याद्य थाबलम ॥ उपायै . साधयेत्कार्यं युक्तसन्धिञ चयञ्चभिः । उपाया- नुगता . सर्वात्रयत्नं मविभूतय ॥ श्राह्नीवसङ्गाद्विरत सदाविद्वज्ज नप्रिय . । धीरोविपत्तौदक्षश्रगी लवान सम्मितव्ययी । निपुणोदु र्गसंस्कारेशस्त्रशिक्षाविचक्षण । स्वसैन्यभावान्वेषीस्यात शिक्षयेद्र- णकौशलम ॥ नश्चन्यान्मूर्छिता न युद्धेयत्कामशस्त्रान्पराङ मुखान् । वलानीतान रिपून देशिरिपुद्दा रश्निशूनपि ॥ जयलब्धानिवस्तूनिस न्धिप्राप्तानियानिच । वितरेत ता निसैन्येभ्यौयथायोग्यविभागत ॥ शौर्यवृत्त वयोरूपाङ्ग यराज्ञापृथ क पृथक । वहुसैन्याधिप नैक कुर्यादात्महितेरत । नैकस्मिन्- विश्वसेद्राजानैकत्यायेनियोजयेत । साम्यं क्रोडोपहासच्चनीचै सह विवर्ज्जयेत ॥ वहुश्रुत खल्पभा

षीजिज्ञासुर्ज्ञानवानपि । वहुमा नीपिनिर्दम्भोधीरोदण्डप्रसादयो स्वय वाचारदक्ष्यावाप्रजाभावान्वि लोकयेत । एवं स्वजनभृत्यानांभावा न पश्येन नराधिप ॥ क्रोधाद्द- म्भात प्रमादाद्वासम्मानशासनतथा । सहसानैवकर्त्तव्यस्वामिनातत्त्वद र्शिना । सैन्यसेनाधिपामात्यव- नितापथ्यसेवका . । पालनीया सदोषार्श्च दण्डद्वाराञ्चायथाविधि ॥ उन्मत्तानसमर्थाश्चवालांश्चस्तत- वान्धवान् । ज्वराभिभूतान्वृद्धा श्वरक्षयेत पितृवन्नृप ॥ वैश्याना कृषिवाणिज्यवृत्तविद्धिसनातन- म । येनोपायं नलोकानादेश्या चाप्रसिध्यति ॥ अत. सर्वात्मनादे शिवाणिज्यकृषिकर्मसु । प्रमादव्य सनालस्य मिथ्याशाठ्य विवर्ज्जयेत् निश्चित्यवस्तुतन्मूल्यमुभयो. सम्म तौमिवे । परस्पराज्ञाकरण क्रय सिद्धिस्ततोभवेत ॥ मत्तश्चित्त प्रवालानामरियस्तनुर्णाप्रिये । रो गविभ्रान्तवुद्धीनामसिद्धौदान विक्रयौ ॥ क्रयसिद्धिरदृष्टानांगुण श्रवणतोभवेत । विपर्यये तद्गुणा नामन्यथाभवतिक्रय ॥ कुञ्जरोष्ट्र तुरङ्गाणांगुणदोषप्रकाशनात् । वर्णातीतेपितत्क्रयमनाथाकर्त्तुंस हेति ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांभाज

न मानव वपु । अत कुलेशित
त्क्रियोनसिद्धेन्ममशासनात् ॥
यवगोधूमधान्यानालाभो वर्षगते
प्रिये । युक्तश्चतुर्थीधात्तूनामष्टम :
परिकीर्त्तित ॥ स्वर्णं कृषौचवाणि
ज्ये तथासर्वेषुकर्मसु । यद्यदङ्गीकृ
तंमर्त्यैस्तत्कार्यं शास्त्रसम्मतम् ॥
दक्ष: शुचि सत्यभाषीजितनिद्रो
जितेन्द्रिय । अप्रमत्तोनिरालस्य'
सेवाहर्त्तोभवेन्नर प्रभुर्विष्णुसमो
मान्यस्तज्जायाजननीसमा । मान्या
स्तद्बान्धवाभृत्यैरिहामुत्रसुखेप्सुभि ॥
भर्त्तुर्मित्राणिमित्राणिजानीयात्
तद्रीनरीन् । सभीति . सर्वदा
तिष्ठेत्प्रभोराज्ञाप्रतीक्षयन् ॥ अप
मान गृहच्छिद्र गुप्त्यर्थं कथितञ्चय
त् । भर्त्तुर्ग्लानिकर यत्नगोपयेदति
यत्नत ॥ अलोभ स्यात्स्वामिध
नेसदास्वामिहितेरत तत्सन्निधा
वसङ्गाप क्रीडाहास्य परित्यजेत् ॥
नपापमनसापश्येदपितद्गृहकिङ्क
री । विविक्तशय्यांहास्यञ्चताभि
सहविवर्ज्जयेत् ॥ प्रभो . शय्यास
न यान वसन भाजनानिच । उपा
नद्भूषण शस्त्र नात्मार्थं विनियोजये
त् ॥ क्षमाकृतापराधस्तेन्प्रार्थयेद्
यत्नत प्रभो : । प्रागल्भ्य प्रौढवा
दञ्चसाम्याचार विवर्ज्जयेत् ॥ सर्वे
वर्णा स्वस्ववर्णैर्मार्गीबाह तथाश

नम् । कुर्य्यीरज्भैरवीचक्रातत्त्व
चक्रादृतेशिवे ॥ उभयधर्महैगृणि
शैवोद्वाह प्रकीर्तित । तथाद्
वैचपात्रेचवर्णभेदोनविद्यते ॥ श्री
देव्युवाच ॥ गृहस्थानामशेषेणध
र्म्मानिकथय प्रभो । सन्यासविहि
तान्धर्म्मान्कृपयावक्तुमर्हसि ॥
श्रीसदाशिवउवाच ॥ अवधूताश्र
मोदेविकलौसंन्यासउच्यते । विधि
नायेनकर्त्तव्यस्तत्सर्वं शृणु साम्प्रत
म् ॥ ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्न विरतेसर्व
कर्म्मणि । अध्यात्मविद्यानिपुण
सन्यासाश्रममाश्रयेत् ॥ विहायवृद्धौ
पितरौशिशु भार्यांपतिव्रताम् ।
त्यक्त्वाऽसमर्थान्बधू स्वप्रव्रजन्नार
कीभवेत् ॥ ब्राह्मण क्षत्रियोवै
श्य शूद्र सामान्यएवच । कुला
बधूतसंस्कारे पञ्चानामधिकारि
ता ॥ सम्पाद्यगृहकर्माणिपरि
तोष्यपरानपि । निर्ममोनिलय ह्रु
च्छेन्निष्कामोविजितेन्द्रिय ॥ आहू
यस्वजनान्बन्धून्ग्रामस्थान्प्रतिवा
सिन । प्रीत्यानुमतिमन्विच्छेद्
गृहान्निर्गमिषुर्जन : ॥ तेषाम-
नुज्ञामादायप्रणम्यपरदेवताम् ।
ग्राम प्रदक्षिणीकृत्यनिरपेक्षोगृहा
दियात् ॥ मुक्त ' संसारपाशेभ्य
परमानन्दनिर्वृत । कुलावधूत
ब्रह्मज्ञ गत्वासम्प्रार्थयेदिदम् ॥ गृ

हाश्रमेपरब्रह्मन् मम तद्दिगतं वय । प्रसाद् कुरुमेनाथसन्यासग्रहणं प्रति ॥ निवृत्तस्टहकर्माणां विचार्य विधिवद्गुरु । शान्त विवेकिन वीच्यद्वितीयाश्रममादिशेत् तत शिष्य कृतस्नानीयतात्मा विहिताह्निक । ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं देव र्षीन्च यजेतपितॄन्नित्यादिविधानेन द्वितीयाश्रम स्वीकृत्य यथातिष्ठेत्त दाह । ततोनिर्द्वन्द्वरूपोऽसौ निष्काम स्थिरमानस. । विहरेत्स्वेच्छयाशिष्य ' साक्षाद्ब्रह्ममयोभुवि ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्त सद्रूपेणविभावयन् । विस्मरन्नामरूपाणि ध्यायन्नात्मानमात्मनि ॥ अनिकेत क्षमा वृत्तोनि शङ्क सङ्गवर्जित । निर्ममोनिरहङ्कार सन्यासीविहरेत्क्षितौ ॥ मुक्तोविधिनिषेधेभ्यो निर्योगक्षेमआत्मवित् ॥ सुखदु ' खसमोधीरोजितात्माविगतस्पृह ' स्थिरात्माप्राप्तदु ' खोपिसुखेप्राप्ते पिनिस्पृह । सदानन्द शुचि शान्तोनिरपेक्षोनिराकुल ॥ नेहिनक स्याज्जीवानांसदाप्राणिहितेरत । विगतामर्षभीर्दान्तोनिस्पृल्योनिरुद्यम : ॥ शोकद्वेषविमुक्त स्याच्छत्रौमित्रे समोभवेत् । शीतवातातपसह समोमानापमानयो ॥ सम ' शुभाशुभेतुष्टोयदृच्छाप्राप्तवस्तुना । निस्त्रैगुण्योनिर्विकल्पोनिर्लोभ स्यादसञ्चयी । यथासत्यमुपाश्रित्यसृष्टाविश्वप्रतिष्ठते । आत्माश्रितस्तथादेहीजानन्नेवं सुखीभवेत् ॥ इन्द्रियार्थं वकुर्वन्ति स्वस्व कर्म पृथक्पृथक् । आत्मासाक्षीविनिर्लिप्तोज्ञात्वैवमोक्षभाग्भवेत् ॥ धातुप्रतिग्रहं निन्दामनृतक्रीडनस्त्रिया । रेतस्त्यागमसूयाञ्चसन्यासीपरिवर्जयेत् ॥ सर्वत्रसमदृष्टि स्यात्कीटेदेवेतथानरे । सर्वं ब्रह्मेतिजानीयात्परिव्राट् सर्वकर्मसु ॥ विप्रान्न श्वपचान्न वायस्मात्तस्मात्समागतम । देशकालतथापात्रमश्नीयाद्विचारयन् ॥ अध्यात्मशास्त्राध्ययनै : सदातत्त्वविचारणै . । अवधूतोनयेत्कालस्वेच्छाचारपरायण . ॥ सन्यासिनामृतं कायदाहयेन्नकदाचन सम्पूज्यगन्धपुष्पाद्यैर्निखनेद्वाप्सुमज्जयेत् ॥ अप्राप्तयोगमर्त्यानांसदाकामाभिलोषिणाम् । स्वभावाज्जायतेदेविप्रवृत्ति कर्मसङ्कुले ॥ तत्रापितेसानुरक्ताध्यानार्चाजपसाधने । श्रेयस्तदेवजानन्तस्तत्रैवदृढनिश्चया ॥ अत कर्मविधानानिप्रोक्तानिचित्तशुद्धये । नामरूपबहुविधंतदर्थंकल्पितमया ब्रह्मज्ञानादृतेदेविकर्मसन्यसनविना । कुर्वन्कल्पशत

वर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जानं ॥ कुलावधूतस्सत्वज्ञोजोवन्मुक्तोनराकृति । साक्षान्नारायणमत्वागृहस्थ स्तप्रपूजयेत् ॥ यतीदृशंनमाचेणवि मुक्तः सर्वपातकात् । तीर्थव्रततपो दानसर्वयज्ञफललभेत् ॥ इतिश्री महानिर्वाणतन्त्रेऽष्टमोल्लासेवर्णाश्र मधर्मनिरूपणम ॥

वर्णार्ह । पु० मुद्गे ॥

वर्णि । न० सुवर्णे ॥ वर्णैर्वेलिख्याक्षि रसाद्रसमुक्ते । चक्रिरण्येतुत्वं वलि ॥

वर्णिक । पुं० लेखके ॥

वर्णिका । स्त्री० कथनस्योत्कर्षे ॥ काठिन्याम् ॥ मसौ ॥ नील्यादिरागे ॥ व्याख्याधिकायाम् । ग्रन्थविशेषस्यव्याख्यायाम् । स्तोत्रकल्पाम् ॥ वर्ण० । चौरादिक । मतोपल् । प्रत्ययादितीत्त्व ॥

वर्णित । त्रि० स्तुतियुक्ते । अभिष्टुते । ईडिते । वर्ण्यतेस्म । वर्णवर्णक्रियोविस्तारगुणवचनेषु । क्त ॥

वर्णी । पुं० लेखके ॥ चित्रकरे ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ वर्णः अष्टविधमैथुनाऽभावरूपास्तुति साऽस्यास्ति । वर्णाब्रह्मचारिणीति० इनि । त्रि० वर्णवति ॥

वर्णिनी । स्त्री० वनितायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

वर्णिलिङ्गी । पु० ब्रह्मचारिवेशवति ॥ वर्णीब्रह्मचारी० तस्यलिङ्गं चिह्नमस्यास्ति । इनि ॥

वर्णु । पुं० सूर्ये ॥ नदविशेषे ॥ वृणोति । वृञ् । अजिवृरीभ्योनिच्चेतिणु ॥ देशविशेषे ॥ वर्णुनदसमीपदेशोवर्णुः । अदूरभवश्चेत्यर्थे० सुवास्त्वादयोजनपदेलुबितिलुप ॥

वर्ण्य । त्रि० वर्णनीये । श्लाघ्ये ॥ व्याख्यातव्ये ॥

वर्त्तक । पु० अश्वस्यखुरे ॥ व्याघ्राटपक्षिणि । भारद्वाज इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ अस्यमांसगुणाय था । वर्त्तकोमिक्कर शीतोज्वर दोषत्रयापहः । सुरुच्यः शुक्रदोबल्योवर्त्तकाल्पगुणाततः ॥ वर्त्तते इतुवर्त्तने । खल् न० वर्त्तलोहे । नीललोहे । विट्र० इ० भा० इ० कैचित् ॥

वर्त्तका । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । व्याघ्राटशकुनौ । बटेर० इ० भा० प्र० खगे ॥ वर्त्ताकाशकुनौप्राचामितीत्त्व न ॥

वर्त्तकी । स्त्री० अश्वस्यखुरे । व्याघ्राटे ॥

वर्त्तजन्मा । पुं० अम्बुदे । मेघे ॥

वर्त्तन । पु० वामने ॥ न० वृत्तौ । जीविकायाम् ॥ बहवोवर्त्तनो पायाःऋषिभिः परिकीर्त्तिता ।

सर्व्वेषामपिचैदेषांकुसीदमविकवि ट् । विशेष कुसीदेद्रव्य. ॥ वर्त्ततेऽनेन, वृतु-वर्त्तने । ल्युट् ॥ साधारणवर्त्तिनि ॥ न० स्त्री० तूल नालायाम् । तर्कुपीठे ॥ जीवने ॥ त्रि० वर्त्तिष्णौ ॥ वर्त्तनशील । वृतु० । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥

वर्त्तनि । पु० पूर्वदेशे ॥ स्त्री० पथि ॥ वर्त्ततेऽनया । वृतु० । वृतेश्च नि ॥

वर्त्तनी । स्त्री० पथि । वर्त्तने ॥ तर्कुपीठे । प्रेषणायाम् ॥ कृदिका रादितिङीष् ॥

वर्त्तमान । पु० अतीतानागतभिन्नकाले ॥ आरब्धापरिसमाप्तिर्वर्त्तमान. काल. । यथा । महाभारतपठति । सचतुर्विध । यथा । प्रवृत्तोपरतश्चैव० वृत्ताविरतएवच ॥ नित्यप्रवृत्त. सामीप्यो वर्त्तमानश्चतुर्विध ॥ क्रमेणोदाहरणानि । मांसनखादति । अत्र दोप्रवृत्त मांसभोजन निवर्त्तय- ति० इत्यर्थ । इहकुमारा क्रीडन्ति० तदानीन्तनक्रीडनाभावेपि पूर्वक्रीडानां दृष्टवर्त्तमानत्वात् । पर्वतास्तिष्ठन्ति० नित्यप्रवृत्तत्वात् । क्षिप्रपर्वतानास्थितत्वे वर्त्तमानत्व मिभूतभविष्यत्कालाभ्यामसम्बन्धविवक्षयापर्वतास्तस्थु० स्थास्यन्तीत्यपिस्यात् । सामीप्यो द्विविध । भूतसामीप्ये यथा । कदाआगतोसि० इतिप्रश्ने० अयमागतोऽस्मि वर्त्तमानत्वात्० एषोहमागच्छामि० इत्यागतोपिवदति भविष्यत्सामीप्ये यथा । कदा० गमिष्यसीतिप्रश्ने० एषोहगच्छा- मीतिगमनक्रियमाणोद्यमोपिवद्ति० इतिमुग्धबोधटीकायांदुर्गादास ॥ प्रयोगाधिकरणीभूतकालोवर्त्तमान । कालइतिनैयायिका ॥ अद्यतने । अधुनातने ॥ त्रि० तत्कालवृत्ती । विद्यमाने । स्थिते ॥ वर्त्तते । वृतु० । शानच् । । मुक् ॥

वर्त्तरूक । पु० द्रौ : साधिके । द्वारपाले ॥ नदीभेदे ॥ काकनीडे जलावर्त्ते ॥

वर्त्तलोहम । न० लोहविशेषे । लोहसकरे । नीललोहे । विद्र० इ० भा० प्र० इतिकेचित् ॥

वर्त्ति । स्त्री० वर्त्तिकायाम् । भेषजनिर्माणे ॥ नयनाञ्जने । लेखे ॥ गात्रानुलेपन्याम् ॥ दीपकदशायाम् ॥ दीपे ॥ वर्त्तते । वृतु० । यन्त : अचइ : वर्त्ततेऽनया वा वृतु० । इपमिकृषीत्यादिनेत्वा ॥ वृतेश्छन्दसीति० इर्वा । खरैभेद । वाडवाग्नावपि ॥

वर्त्ति विशेषे ॥ यथा । कतकस्यफल शङ्ख सैन्धवत्र्युषण वचा । फेनो रसाञ्जन क्षौद्र विडङ्गानि मन शिला ॥ एषावर्त्तिर्हन्तिकास ति मिर पटल तथेति ॥

वर्त्तिक । पु० पक्षिविशेषे । वर्त्तके । बटेर० इ० भा० प्र० ॥

वर्त्तिका । स्त्री० वर्त्तकायाम् । व्याघ्राटे । बटेर । इ० भा० प्र० खगे ॥ अस्यामासगुणायथा वर्त्तिकामधुराहृद्याकफमारुतनाशिनी ॥ यजमृङ्गाम् ॥ वर्त्ती । वर्त्ती० इ० भा० ॥ सापञ्चविधायथा । पद्मसूत्रभवादर्भगर्भसूत्रभवाथवा । शणजाबादरीवापिफलकोषोद्भवा यथा । वर्त्तिकादीपकृत्येषुसदापञ्चविधास्मृता ॥ वर्त्तते० वर्त्ततेवा । वृतु० ण्वुल् । उदीचामतेः प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ वस्तुतस्तुइतेस्ति कन्निति कन्बोध्य ॥

वर्त्तित । त्रि० नीते ॥ निष्पादिते ॥ ग्रथिते ॥

वर्त्तितव्य । त्रि० वर्त्तितुमर्हे ॥

वर्त्ती । त्रि० वर्त्तिणी ॥

वर्त्तिष्णु । त्रि० वर्त्तने ॥ वर्त्तनशील । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥ वर्त्तिनि ॥

वर्त्तिष्यमाण । त्रि० भविष्यत्काला दौ ॥ वर्त्तनप्रागभावाश्रये ।

वर्त्ती । स्त्री० वर्त्ती ॥

वर्त्तुल । पु० कलायविशेषे । बाटुला० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ यथा । कलायस्त्वत्रयोभेदाःस्त्रिपुटोवर्त्तुलोद्धटी । इतिशब्दमाला ॥ न० रञ्जने ॥ त्रि० गोलवस्तुनि । निस्तले । वृत्ते ॥ वर्त्तते । वृतु० । बाहुलकादुलच् ॥

वर्त्तुला । स्त्री० तर्कुपीठ्याम् । टेकोरबाटुल इ० गौ० भा० ॥ इति हारावली ॥

वर्त्तुली । स्त्री० गजपिप्पल्याम् ॥

वर्त्म । न० नेत्रच्छदे ॥ मार्गे । अध्वनि ॥ वर्त्ततेऽनेनास्मिन्वा । वृतु० । मनिन् ॥

वर्त्मनि । स्त्री० पथि ॥ वर्त्तन्तेऽनया । वृतु० । वृतेश्छन्दसि । चान्यत्रापीतिगोवर्द्धन ॥

वर्त्मनी । स्त्री० पथि ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

वर्त्स्यन् । त्रि० वर्त्तिष्यमाणे ॥ लृट सद्देतिसदादेशः० वृद्भ्य स्यसनो रितिविभाषयापरस्मैपदम् ॥

वर्द्ध । पु० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ पूर्त्तौ ॥ छेदे ॥ न० सीसके ॥

वर्द्धक । पु० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । भार्ग्याम् ॥ वर्द्धते । वृधु छेदने । ण्वुल ॥ त्रि० पूरके । छेदके ॥

वर्द्धकि । पुं॰ त्वष्टरि । रथकारे तक्षणि । बढ़ई॰ इ॰ तखाण॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । वर्द्धते । वर्द्ध छेदने । अच् । वर्द्ध कषति । कष हिंसायाम् । बाहुलकात् इः ॥

वर्द्धकी । पुं॰ बढ़ई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वर्णसङ्करजातौ । त्वष्टरि । सूत्रधारे । रथकारे । काष्ठतक्षके ॥

वर्धनम् । न॰ वृद्धौ ॥ छेदने ॥ वर्ध छेदनपूरणयो ल्युट ॥ त्रि॰ वर्धिष्णौ ॥ वर्धते तच्छील । वृधु वृद्धौ । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥ वर्धयति । नन्द्यादित्वाल्ल्युर्वा ॥

वर्धनी । स्त्री॰ गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । बधना॰ बधनी॰ इ॰ भा॰ सम्मार्जन्याम् । बढनी॰ इ॰ भा॰ ॥

वर्धमान । पुं॰ प्रश्नभेदे ॥ शरावे ॥ एरण्डे ॥ वीरजिने । चरमतीर्थङ्करे । महावीरे ॥ विष्णौ । नारायणे ॥ स्वस्तिके ॥ राजगृहविशेषे । दक्षिणद्वाररहितो वर्द्धमानो धनप्रदः ॥ वर्धते । वर्ध छेदनपूरणयो । शानच् ॥ स्वनामप्रसिद्धे देशविशेषे । त्रि॰ वृद्धिमति ॥

वर्धमानक । पुं॰ शरावे ॥ वर्धते । वृधु॰ । शानच् । शप् । मुक् । संज्ञायां कन् ॥ त्रि॰ वृद्धिविशिष्टे ॥

वर्ध्रीपलम् । न॰ नाडीच्छेदने ॥ *

वर्धित । त्रि॰ प्रवृद्धे ॥ छिन्ने ॥ पूरिते ॥

वर्धिष्णु । त्रि॰ वर्द्धने । वृद्धिशीले ॥ वर्द्धते॰ तच्छील॰ वृधु॰ । अलङ्कृञितीष्णुच् ॥

वर्ध्र । पुं॰ न॰ चपुणि । सीसे ॥ वरत्रायाम् ॥ वर्द्धते॰ दृढवन्धनेन दीर्घीभवति । वृधु॰ । वृधिवपिभ्यां रन् । लघूपधगुणोऽरपर ॥

वर्ध्री । स्त्री॰ नध्राम् । वरत्रायाम् । चर्म्मरज्जौ । बद्धी॰ इ॰ भा॰ ॥ वर्द्धते । वृधु॰ । रन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ यद्वा । औणादिकः ष्ट्रन् । गुणोऽरपर । प्रत्ययतकारस्य॰ भषस्तथोर्धोऽध इतिधत्वे॰ षित्वान्ङीष् ॥

वर्प । न॰ रूपे ॥ वृणोति । वृङ् सम्भक्तौ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् चेत्यसुन्॰ प्रत्ययस्य पुट् ॥

वर्म्मकण्टक । पुं॰ पर्पटे ॥

वर्म्मकषा । स्त्री॰ चर्म्मकषायाम् । सप्तलायाम् ॥

वर्म्मा । पुं॰ क्षत्रियस्योपपदे ॥ यथा । शर्म्मान्तं ब्राह्मणस्य स्याद्वर्म्मान्तं क्षत्रियस्य च । गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥ न॰ कवचे

। तनुत्वे ॥ वृणोतिदेहम् । वृञ् व रणे । मनिन् ॥

वर्म्मि । पुं॰ मत्स्यविशेषे । बाँमी॰ बामी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

वर्म्मिक । त्रि॰ वर्मिणि। वर्म्मास्या स्तिव्रीह्यादित्वात्॰ ठन् ॥

वर्म्मित । त्रि॰ धृतसन्नाहे । सन्नद्धे । सज्जे । वर्मसञ्जातमस्य । तार कादित्वादितच् ॥

वर्म्मी । त्रि॰ वर्मवति । वर्मिके ॥ व र्मास्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनि ॥

वर्म्मिमत्स्य । पुं॰ वामीतिख्याते मत्स्ये । वर्मिमत्स्योऽरदातपि त्तंरुचिकरोलघुः ॥

वर्म्मुष । पुं॰ बामिरूष॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ मत्स्ये ॥

वर्य्य । पुं॰ कन्दर्पे । स्मरे ॥ त्रि॰ वरेण्ये ॥ वर्य्यते । वरईप्सायां चुरादावदन्त । अचोयत ॥

वर्य्या । स्त्री॰ पतिवरायाम् ॥ अव द्यपण्यवर्य्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधे- ष्विति॰ अप्रतिबन्धविषये॰ वृङ सम्भक्ताविप्यस्मात्॰ यत् ॥

वर्व्वणा । स्त्री॰ वृहन्मक्षिकायाम् । नीलमक्षिकायाम् ॥ वरिति । व णति । वणशब्दे । अच् ॥ यद्वा । वर्वति । वर्वगतौ । युच् ॥

वर्व्वर । पुं॰ पामरे । नीचे ॥ केशे । वक्र केशे । बाबरी॰ इ॰ भा॰ ॥ चक्रले ॥

देशविशेषे ॥ यथा । मायापुरंसमा रभ्यसप्तशृङ्गात तिष्ठतः । वर्वरा ख्योमहादेश प्राप्तः . श्रीशक्तिसङ्ग मे ॥ पारसिकीजने ॥ वृक्षविशेषे । सुमुखे । गन्धे । गन्धपत्रे । का लवाबुइ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ वर्वर्त्ति । वृञ॰ । यङ्लुगन्त । पचाद्यच् ॥ यद्वा । वृणोति । वृ ञ॰ । कृगृशृवृञ्चतिभ्य ष्वर च् ॥ न॰ हिङ्गुले ॥ पीतचन्दने बोले ॥ हिमवत्प्रान्तेवम॰ वञ्च॰ प्र॰ सूपविशेषे ॥ यथा । जलेना लोडित शालिपिष्टऋग्गुडमिश्रित म् । धारायपक्कवत् प्राच्य तद्भवे द्वर्वराख्यकम ॥ वर्वरवलकृत् सद्य श्लेष्मपित्तानिलापहम् । रोचन कफकृच्छोत हृद्य हृष्टासनाशन ।

वर्व्वरक । न॰ चन्दनभेदे । श्वेत वर्वरके ॥

वर्व्वरा । स्त्री॰ शाकविशेषे । तुङ् ग्याम् । खरपुष्पायाम् । अजग न्धिकायाम् । वाबुइ॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ कृष्णार्जकस्तथाशुक्लोवटप त्रस्तोपर । वर्वराचितयरूक्ष शी त कटुविदाहिच ॥ तीक्ष्णरुचिकर हृद्य दीपन लघुपाकिच । पित्त त ल कफवातासदद्रुकृमिविषापहम् ॥ पुष्पप्रभेदे ॥ वृणोति । वृञ्॰ कृगृशृवृञ्चतिभ्य . ष्वरच् । अनि

ष्य षितान्ङीष् ॥

वर्वरी । स्त्री० वर्वराऽर्थे ॥ षित्वात् ङीष् ॥

वर्व्वरीक । पुं० भार्ग्याम् । ब्राह्म णयष्टिकायाम् ॥ कुटिलकुन्तले । बाबरी०हि०भा० ॥ अजगन्धिकाया म । बाबुइ०हि०भा० ॥ यूनि ॥ वृणुते । वृञ्० । भृमृवृञआदेरुक् चाभ्यासस्येति०ईकन् ॥

वर्व्वा । स्त्री० वर्वर्य्याम् ॥

वर्व्वि । पु० घस्मरे ॥ वृणुते । वृ ञ्० । वहृभ्याविन् ॥

वर्व्वुर । पु० युगलाख्ये । तीक्ष्णकण्ट के । गोशृङ्गे । कफान्तके । बबूर० बबूल०हि०प्र०वृक्षे ॥ बर्बुर कफ कुष्ठाद्वीकुष्ठकृमिविषापह ।

वर्व्वूर । पुं० वर्वुरे ॥ इतिराजनि र्घण्ट ।

वर्ष । पु० न० भारतादौ ॥ जम्बुद्वी पे ॥ अब्दे । समायाम् । वत्सरे । वृष्टौ ॥ वर्षधरे । मेघे ॥ वर्षणम्० वृष्यतेवा । वृषुसेचने । अज्विधौ- भयादीनामुपसङ्ख्यानमित्यच् ॥ वर्षयति०वर्षतिवा । पचाद्यच् ॥ यद्वा ॥ वृणाति । वृञ्वरणे । वृ- तृवदीतिस ॥ वर्षशब्दोदिवसप- र्यायोपिदृश्यतेच०दीर्घसत्राणिवार्षश तिकानि०वार्षसहस्रिकाणिचेति ॥

वर्षकरी । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

वर्षकेतु । पुं० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

वर्षकोष । पुं० दैवज्ञे ॥ मासे ॥ वर्ष . कोषोऽस्य

वर्षज । त्रि० वृष्टिजाते ॥

वर्षणम् । न० वृष्टौ ॥ वृषुसेचने । ल्युट् ॥ नचाऽत्राल्युटोवाध . वृष भोवर्षणादितिभाष्यप्रयोगात्०ल्यु डपिभवतीतिकैयटादय ॥

वर्षणि । स्त्री० वर्तने ॥

वर्षपर्वत । पुं०वर्षविभक्तौ । भाजकगिरौ ॥ यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोमे रुरेवच । चैत्र : कर्णीचशृङ्गीचसप्त तैवर्षपर्वता ॥ इतिहारावली ॥

वर्षपाकी । पु० आम्रातकी ॥

वर्षपुष्पा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥

वर्षप्रिय । पु० चातकपक्षिणि ॥

वर्षवर । पु० शण्ढे । अत्यन्तान्त- र्गृहचरके । खोजा०हि०भा०प्र० ॥ वृणोति०वरतिवा । वृञ्वरणे०- वरणावरणेवा । अच् । वर्षवर- र । येत्त्वल्पसत्वा प्रथमक्लीबा- स्त्रस्त्रीस्वभाविन । जात्यानदु- ष्टा . कार्येषुतेवैवर्षवरा स्मृता ।

वर्षवृद्धि । स्त्री० जन्मतिथौ ॥

वर्षा । स्त्री० भूम्नि० प्रावृट्काले । नभोनभस्ययो । श्रावणभाद्रयो . ॥ आषाढादिचतुर्मासेषु । यथा । वर्षासुसविष तोयदिव्यमप्यात्रिज- विनेति ॥ वर्षवर्षणमत्रास्ति ।

अर्श आद्यच् । टाप् ॥
वर्षांश . । पु० मासे ॥
वर्षाघोष । पुं० महामेके ॥
वर्षाङ्ग : । पुं० मासे ॥
वर्षाभव : । पु० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ त्रि०वर्षासुजाते ॥
वर्षाभू : । पु० भेके । मण्डूके ॥ भूलतायाम् । गण्डूपदे । किञ्चुलुके ॥ इन्द्रगोपे ॥ वर्षासुभवति । भू० । भुव ' संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥
वर्षाभू । स्त्री० शोथघ्न्याम् । पुनर्नवायाम् ॥ भेक्याम् ॥
वर्षाभ्वी । स्त्री० भेक्याम् । वर्षासुभवति । भू० । क्विप् । वर्षाभ्वीत्यसाधु : । ङीष्विधायकाभावात् ॥ गौरादित्वाद्धाङीष् ॥ पुनर्नवायाम् ॥
वर्षार्चि . । पुं० कुजे । भौमे ॥
वर्षावसान . । पुं० शरत्काले ॥
वर्षिष्ठ ' । त्रि० अतिवृद्धे ॥ अयमेषामतिशयेनवृद्ध : । इष्ठनि० प्रियस्थिरेति० वृद्धस्यवर्षि०आदेश : ॥
वर्षीयान् । त्रि० वृद्धतरे । ज्यायसि ॥ अयमनयोरतिशयेनवृद्ध : । द्विवचनेतीयसुनि० प्रियस्थिरेतिवर्षि आदेश : ॥
वर्षुक : । त्रि० वृष्टिकारिणि ॥ वर्षतितच्छील : । वृषुसेचने । लषपतपदेत्यादिनोकञ् ॥
वर्षुकाब्द : । पुं० वर्षणशीलमेघे ॥
वर्षेज : । त्रि० वर्षाकालजाते । वर्षेजे ॥ विभाषावर्षक्षरशरवरादित्यलुक् ॥
वर्षोपल : । पुं० करकायाम् ॥ वर्षायाउपल ॥
वर्ष्मम् । न० देहे ॥ इतिद्विरूपकोष : ॥
वर्ष्म । न० देहे । तनौ ॥ प्रमाणे ॥ प्रमाणमाकोन्नतिरितिस्वामी । इत्यत्रे तिभरत : ॥ अतिसुन्दराकृतौ ॥ वर्षति० वृष्यतेवा । वृषु० । मनिन् ॥
वर्हम् । न० पुं० कलापे । मयूरपिच्छे ॥ दले ॥ न० ग्रन्थिपर्णे । स्थौणेये ॥ परीवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ । पचाद्यच् ॥ वर्ह्यतेवा । वर्हहिंसायां । घञ् ॥
वर्हणम् । न० पर्णे ॥
वर्हि . । पुं० पावके ॥
वर्हि : पुष्पम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥
वर्हि शुष्मा । पुं० अग्नौ ॥ वर्हि : कुश . शुष्मवलमस्येतिविग्रह : ॥
वर्हि । न० स्थौणेये । कुकुरौधा० इ० भा० ॥ वर्हपत्रप्रशस्तमस्य । अतइनि . ॥
वर्हिकुसुमम् । न० ग्रन्थिपर्णे ॥
वर्हिचूडा । स्त्री० खराश्वायाम् । मयूरशिखेतिप्रसिद्धायामोषधौ ॥

बर्हिण: । पुं॰ मयूरे ॥ बर्हमस्त्यस्य । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥

बर्हिणवाहन: । पुं॰ षडानने ॥

बर्हिध्वजा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥

बर्ही । पुं॰ मयूरे ॥ बर्होस्त्यस्य । इनि: ॥

बर्हिपुष्पम् । न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥

बर्हिर्ज्योति: । पुं॰ अग्नौ ॥

बर्हिर्मुख: । पुं॰ गीर्वाणे । देवे ॥ बर्हिरग्निर्मुखं यस्य स: ॥

बर्हिषद् । पुं॰ दैत्यदानवादीनांपितृषु ॥ यथा । दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् । सुपर्णकिन्नराणाञ्च स्मृताबर्हिषदोत्रिजा: ॥

बर्हिष्ठम् । न॰ वाले । ह्रीवेरे । बाला॰ । इ॰ भा॰ प्र॰ औषधौ । बर्हिषिकुशेतिष्ठति । सुपिस्थइतिक: । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

बर्हि: । पुं॰ हुताशने । चित्रके ॥ यज्ञे ॥ दीप्तौ ॥ न॰ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं॰ न॰ कुशे । दर्भे ॥ बर्हिर्द्विविधम् । मुख्य गौणश्च । तत्रमुख्यकुशकाशादिदशदर्भमयम् । गौणन्तु॰तत्सदृश तृणान्तरम् । बृंहति वर्हिवृद्धौ । औण्यादि॰ । वृहेर्नलोपश्चेति॰ इसि: । बर्हि: सान्त: ॥

बलम् । न॰ सैन्ये ॥

बलक्ष: । पुं॰ शुक्लवर्णे । धवले ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ बलते । बलसंवरणे सञ्चरणे च । क्विप् । बलमक्षत्यस्मिन् । अक्षू॰ । घञ् ॥ अबलक्षतेवा । अकारलोप: ॥

बलक्षगु: । पुं॰ चन्द्रे ॥ बलक्षा: गावोयस्य स: । गोस्त्रियोरिति ह्रस्व: ॥

बलभी । स्त्री॰ गोपानस्याम् । कुड्यच्छादनार्थंदत्तवक्रकाष्ठे । वडभ्याम् ॥ पटलाधारवशपञ्जरे ॥ बलति । बल॰ । बाहुलकादभच् । गौरादि: ॥

बलय: । पुं॰ कण्ठरोगे ॥ वेलायाम् ॥ पुं॰ न॰ कङ्कणे । कटके । प्रकोष्ठाभरणे ॥ बल्यते । बल॰ । बलिमलितनिभ्य: कयन् ॥ अस्थिविशेषे ॥ यथा । पार्श्वो: पार्श्वयुगेपृष्ठे वक्षोजठरपायुषु । पादयोरपिचास्थीनिवलयानिबभाषिरे ॥ लघ्वादित्रिकले॰ । ऽऽ॰ ॥ गुर्वक्षरे पुं॰ ॥

बलयित । त्रि॰ वेष्टिते । नद्यादिनावृते ॥ बलय जातमस्य । तारकादित्वादितच् ॥ यद्वा । बलयवत्कृतम् । तत्करोतीतिणिच् ॥ क्त ॥

बला । स्त्री॰ बलायाम् । वाट्यालके ॥ विद्याविशेषे ॥

बलाक: । पुं॰ क्षुद्रबके । बलायाम् ॥

बलाहक : । पुं॰ बलाहके ॥

बलिकर : । त्रि॰ बलिकर्त्तरि ॥ बलिं करोति । डुकृञ्॰ । दिवाविभेतिट : ॥

बलित '। त्रि॰ वेष्टिते ॥

बलिर . । त्रि॰ केकरे । निम्नोन्नतात्त्विम् ॥ बलते । बल॰ । बाहुलकात्किरच् ॥

बलिशम् ।) न॰
बलिशि '।) स्त्री॰ बलिशे । वडिशे ॥
बलिशी ।)

बली । स्त्री॰ मध्यमरेखायाम् ॥ जर्म्याम् ॥ जीर्णत्वचि ॥ गृहदारुणि ॥

बल्क : । पुं॰ न॰ त्वचि । वल्कले ॥ शल्के । खण्डे । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥ बलते । बल॰ । शुल्कवल्कोल्काइतिकन् ॥ यद्वा । वल्कयति । वल्कपरिभाषणे । पचाद्यच् ॥

बल्कतरु : । पुं॰ पूगवृक्षे ॥

बल्कद्रुम '। पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

बल्कल . । पुं॰ न॰ द्रुमत्वचि । वल्के बक्कल॰ हु॰ भा॰ प्र॰ ॥ त्वचे । दालचीनीतिभा॰ प्र॰ ॥ बलति । बल॰ । बाहुलकात्कल : ॥ वल्कलातीतितुस्वामी ॥

बल्कला । स्त्री॰ शिलावल्कायाम् ॥

बल्कलोध्र : । पुं॰ पट्टिकालोध्रे ॥

बल्कवान् । पुं॰ मत्स्ये ॥ त्रि॰ वल्कयुक्ते ॥

बल्किल : । पुं॰ कण्टके ॥

बल्ग '। पुं॰ न॰ अभ्यवहारे । जेमने ॥ बल्गाभोजने । अच् ॥

बल्गन् । त्रि॰ धावति ॥

बल्गनम् । न॰ बहुभाषणे ॥ प्लुतगमने ॥

बल्गा । स्त्री॰ दन्तालिकायाम् । अवचेपण्याम् । अश्वमुखरज्जौ ॥ साचोत्क्षिप्तादिभेदेनचतुर्दशविधा हयलीलावल्गाम् । उत्क्षिप्ता शिथिलातथोत्तरवतीमन्दाचवैहायसीविक्षिप्तैककराद्वैकम्परसमोत्कीर्णाविभक्तातथा । अत्युत्क्षिप्तलोडितेखलुतथा व्यागूढगोकर्णिकेबाहानाङ्कथितास्तुदृशविधावल्गाप्रभेदाश्रमीति ॥ तल्लक्षणानितुतत्र वद्रष्टव्यानि ॥ अश्वप्रेरणविशेषे ॥

बल्गाविभागकुशल . । त्रि॰ बाहानां षड्विधप्रेरणाभिज्ञे ॥ यथाहभोज '। बाहनप्रतिबाहानांषड्विधंप्रेरणं विदु '। रागावल्गाकशापार्ष्णिप्रतोदरवभेदत '॥ बल्गायाविभागोविविच्यप्रयोग . तत्रकुशल : ॥

बल्गितम् । न॰ घोटकस्यविशेषगमने । वेगेनविक्षिप्तोपरिचरणे ॥ गमने ॥ बहुभाषणे ॥ बल्गनम् । बल्गुगतौ । भावेक्त '॥

बल्गु : । पुं॰ छागे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे । सुन्दरे ॥ यथाक्रमम् । छागमाच

मतिवल्गु जगदेलदलिफल्गु। घन
लीभमपल्लायनमपघ्ननयनाय॥ वलते
। वल ०। बलिगुर्वृचेल्यु ॥ वाचा
ले ॥

वल्गुकम्। न० चन्दने ॥ विपिने ॥
पणे ॥ चि० रुचिरे ॥

वल्गुपत्र.। पुं० वनमुद्गे ॥

वल्गुला। स्त्री० वाकुच्याम् ॥ पक्षि
विशेषे। बल्गुविहायाम्। वादुड०
इतिभाषा ॥

वल्गुलिका। स्त्री० तैलपायिकायाम॥

वल्गुली। स्त्री० खविहादेपक्षिविशे
षे ॥

वल्भनम्। न० भक्षणे ॥

वल्मीक०। पुं० न० वामलूरे। वल्मी
के ॥ तस्मृत्तिकयाशौचनिषेधोयथा
। वल्मीकमृत्तिकोत्खातामृदमन्त
र्जलांतथा। शौचावशिष्टांगेहाच्च
नाद्यात्लेपसम्भवाम्। अन्त:
प्राण्यवपन्नाश्च हलोत्खातानकर्द
माम्॥

वल्लरि:। स्त्री० मञ्जर्याम्॥ वल्लते।
वल्ल०। क्विप्। अच्छति। अटगतौ
अच्:। वल्लश्चासावरिश्च॥ मेथि
कायाम्॥ निकुञ्जे॥

वल्लव:। पुं० गोदोग्धरि। गोपे॥
भीमसेने॥ चि० सूपकारे॥ वल्ल
नम्। वल्लसंवरणसञ्चरणेच।
वल्लि: सौचौवाप्रीतौ। भावघञ्

। वल्लोस्यास्ति। अन्येभ्योपीतिव:
॥ वल्लवाति० वायतिवा। वागति
गन्धनयो: चौवैश्रीषणेवा। चा
तोनुपेतिक ॥

वल्लवी। स्त्री० आभीर्याम्। गोपिका
याम्। महाशूद्राम्॥

वल्लि०। स्त्री० वल्ल्याम्। लता
याम्॥ पृथिव्याम्॥ वल्लते।
वल्ल०। सर्वधातुभ्यइन्॥

वल्लिकण्टकारिका। स्त्री० अग्निद
मनीक्षुपे॥

वल्लिदूर्वा। स्त्री० मालादूर्वायाम्॥

वल्लिशाकटपोतिका। स्त्री० मूल
पोत्याम्॥

वल्लिशूरण:। पुं० अत्यम्लपर्ण्याम्॥

वल्ली। स्त्री० व्रतत्याम्। गुडूच्या
दिलतायाम्॥ याभूमेर्वसमारो
हन्तिलतावल्ल्य:॥ अजमोदायाम्
॥ कुसुमान्तरे। वेलाइ० भा० प्र०
॥ कृदिकारादितिङीष्॥

वल्लीगड.। पुं० मत्स्यविशेषे॥
भोला० बालिकडा० इ० च०
गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे॥

वल्लीजम्। न० मरिचे। वेल्लजे॥

वल्लीवदरी। स्त्री० भूवदर्याम्॥

वल्लीमुद्ग:। पुं० मकुष्ठके॥

वल्लीवृक्ष:। पुं० सालवृक्षे॥

वल्लुरम्। न० शाडले॥ क्षेत्रे॥
गहने॥ औषधे। कुञ्जे। मञ्ज

र्थाम् । औषधे । निर्जलस्थाने ॥ विश्वधर्मावशब्दरत्नावलिषु ॥ वक्षर-मितिपाठ . ॥

वक्षुरम् । त्रि० आतपादिनाशुष्कमांसे ॥ वनक्षेत्रे ॥ वाहने ॥ जलर-भूमौ ॥ शैलमांसे ॥ वक्षते॰वल्ल्य तेवा । वक्ष॰ । खर्जादित्वादूर. ॥

वल्ल्या । स्त्री॰ धात्रीवृक्षे ॥

वल्वजा . । पु॰ भूमि॰उलपे । वच-श्री॰इ॰प्र॰हत्त ॥ वलति । वल॰ । क्विप् । वलति । वलगतौ । च च् । वल्वासौवजश्च । एकोवल्वज इतिभाष्यादेकत्वेपि ॥ यद्वा । व-लतेभुवबेष्टयतिविशादित्वात्प्रत्य ये॰ वल्व . पर्वत तत्रजाता: वल्वजा । इत्यन्ये । स्वभावा इहुत्वेवल्वजा: ॥ अतएव॰सुमनोऽ-पसरोवल्वजादेर्वेतिपाणिनिकवचन्वाऽ र्थंकमहोश्वरसूत्रम् ॥

वल्वजा । स्त्री॰ तृणविशेषे । इढपल्याम् । तृणोधो । मौञ्जीपत्रायाम् । सा वैवागी॰इ॰भा॰ ॥

वश । पुं॰ एकादशवर्णान्तर्गतप्रथ मकारणे ॥ तत्रजातस्तफलयथा । वकाभिधानेजननंहियस्यशूरोतिधीरोमनुज क्रतीस्यात् । पश्चालया तन्निलयेनिवासकरोतिनित्यंसुवि चक्षण : स्यात् ॥

वशवद । त्रि॰ आयत्तकरवाक्यस्य कारि । दृष्टवादिनि ॥ वशवशकरम धुरवर्तति । प्रियवशेवद् खच । मुम् ॥

वश । पुं॰ कान्तौ । स्पृहायाम् । इ च्छायाम् ॥ वेश्यागृहे ॥ आयत्तता याम् ॥ योयस्यवशमापन्न सतस्य किङ्कर : किल ॥ प्रभुत्वे ॥ जन्म नि ॥ न॰ आयत्तत्वे ॥ इच्छाया-म् ॥ प्रभुत्वे ॥ त्रि॰आयत्ते ॥ व शनम । वशकान्तौ । वशिरण्योरुप सङ्ख्यानमित्यप् ॥वष्टि । अच्चा ॥

वशका । स्त्री॰ वश्यायांनार्याम् ॥

वशक्रिया । स्त्री॰ वशीकरणे । सवद् नै ॥ मणिमन्त्रौषधैरायतीकरणे ॥ वशस्यकरणम । कृञ शच ॥

वशग : । त्रि॰ वशीभूते ॥

वशा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥ सुताया-म । दुहितरि ॥ योषायाम । ना र्थाम् ॥ वन्ध्यगव्याम् ॥ करिण्या म् । हस्तिन्याम् ॥ वष्टि । वश॰ । पचाद्यच । उश्यतेवा । वशिरण्यो रुपसङ्ख्यानमित्यप् ॥

वशाव्यक । पुं॰ शिशुमारे ॥

वशापायी । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वशि । न॰ वशित्वे ॥

वशिक । त्रि॰ रिक्ते । शून्ये ॥ उश्य ते । वश॰ । सर्वधातुभ्यइन् । स्वार्थेकन् ॥

वशिका । स्त्री॰ अगुरौ ॥

वशिता । स्त्री० वशित्वे ॥ वशोऽस्यास्ति । इनि । वशिनोभाव । तल् ॥

वशित्वम् । न० शिवैश्वर्यविशेषे । अष्टभूतिष्वेकस्याम् ॥ येनभूतभौतिकस्थावश्यमेववशीभवति ॥

वशी । पु० जितेन्द्रिये ॥ अव्यसनिनि ॥ स्ववशीकृतकार्यकरणसङ्घाते ॥ स्वतन्त्रे । परमेश्वरे ॥ यतः सर्वस्यजगतोवशेवर्त्तते॰इतिवशी ॥

वशिनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ वन्दायाम् ॥

वशिर । पु० किणिस्याम् । अपामार्गे ॥ हस्तिपिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ वचायाम् ॥ न० अक्षीबे । सामुद्रलवणे ॥ वष्टि । वश० । बाहुलकात्किरच । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नसम्प्रसारणम ॥ यद्वा । वशनम् । वश० । क्त्न । वशिराति । रा० । आतोनुपेतिकः ॥

वशिष्ठ । पु० स्वनामप्रसिद्धेमुनौ । अथर्वनिधौ । अरुन्धतीपतौ ॥ त्रि० वशकर्त्तरि ॥ श्रेष्ठतमे ॥

वशीकरणम् । न० मणिमन्त्रौषधैराय त्तीकरणे । वशक्रियायाम् ॥

वशीकारसञ्ज्ञा । स्त्री० ज्ञानप्रसादरूपायाहृष्टाविरोधिन्याम् चित्तवृत्तौ । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवैराग्ये ॥ औत्सुक्यमात्रस्यापि निवृत्तिरुपस्थितेष्वपिदृष्टानुश्रविकविषयेषुयासञ्ज्ञाचयात्पराचीनासावशीकारसंज्ञावैराग्यम । उक्तञ्चपतञ्जलिना । दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्यवशीकारसंज्ञावैराग्यमिति ॥

वशीकृत । त्रि० जिते ॥

वशीभूत । त्रि० वश्यताम्प्राप्ते ॥ अवशोवशोभवति । च्वि० । अस्य च ॥

वशीर । पुं० गजपिप्पल्याम ॥

वश्यम् । न० लवङ्गे ॥ आयत्तीकरणे ॥ वश्य जनानांसर्वेषाविधेयत्वमुदाहृतम् ॥ त्रि० प्रणये । प्रवर्त्तयितुं निवर्त्तयितु वाशक्ये ॥ वशमधीनत्व गत । वश गतइतियत् ॥

वश्यका । स्त्री० वशगायाम ॥

वश्यकूट । पुं० वैवाहिकविचारविशेषे ॥ यथा । सिंहस्यसर्वेवशगाविनालिंविहायसिंहवशिनोनराणाम् । भक्ष्यास्तथैषाजलराशयस्तेवश्यास्तुलोकव्यवहारतोन्ये ॥ एववश्यसमायोगेदम्पत्योः प्रीतिरुत्तमा । वश्याभावपिदम्पत्योर्विवाहःकलहप्रद ॥

वश्या । स्त्री० वशगायाम् ॥ टाप् ॥

वश्यात्मा । पु० स्वाधीनान्तःकरणे ॥ वैराग्यपरिपाकेण० वासनाक्षयेसति०वश्य स्वाधीनोविषयपा

एतन्नाशशून्य आत्मावन्त कार
य यस्य स : ॥

वषट् । अ० देवहविर्द्दानमन्त्रे ॥
उह्यतेऽनेन । वह० बाहुलकात्०
डषट् ॥

वषट्कार । पु० देवयज्ञे । आहु
तौ । होमे ॥ वषट्क्रियाक्रिय
तेयस्मिन्नधिकरणे घञ् ॥ वि
ष्णौ ॥

वषट्कृतम् । त्रि० हुते । अग्नौप्र
क्षिप्ते ॥ अग्नौहुतन्तुयद्द्रव्य तत्
स्यात्त्रिषुवषट्कृतम् ॥ वषडि
तिमन्त्रोपलक्षणम् । वषट्मन्त्रे
णकृतम् ० अग्नौप्रक्षिप्तम् ॥

वष्कय । पुं० तरुणवत्से ॥ एकहा
यनेवत्से । वष्कते । वष्कगतौ ।
बाहुलकादयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
चिरप्रसूतायांगवि ॥ वष्कयस्त्वेक
हायनोवत्स इतिशाकटायन ।
तेननीयते । णीञ् ० । क्विप् ।
सर्वतोक्तिन्नर्थादितिङीष् । गौरा
दित्वाद्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० वष्कयण्याम् ॥
वष्कयस्तरुणोवत्स । सोस्यस्या ।
अतइनि । अट्कुप्वाङितिणत्व
म् ॥

वसति । स्त्री० वासे । अवस्थाने ॥
यामिन्याम् । निशायाम् ॥

निकेतने । सदने ॥ वसन्त्यस्याम्
० वसन वा । वसनिवासे । वहि
वस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यति ॥

वसती । स्त्री० वसतौ ॥ कृदिकारा
दितिङीष् ॥

वसनम् । न० छादने । वस्त्रे ॥ अ
स्यधारणेनक्षत्रादयोयथा । धाता
नुराधवसुपुष्यविशाखहस्ताश्विनोत्त
राश्विपवनादितिरेवतीषु । जन्म
र्क्षजीववुधशुक्रदिनोक्सवार्द्धोधार्य-
नववसनमीश्वरविप्रतुष्टाविति सम
यप्रदीप ॥ वस्यतेऽनेनवा । वस
आच्छादने ॥ ल्युट् ॥ निवासे ॥
स्त्रीकटीभूषणे ॥

वसना । स्त्री० स्त्रीकटीभूषणे । सा
रसने ॥

वसन्त । पुं० ऋतुराजे । पुष्पसमये
। कुसुमाकरे । सुरभौ । पिकान
न्दे । कामसखे । मधुमाधवयोः ।
चैत्रवैशाखयो. ॥ वसन्त्यत्रपठनोऽस्य
वा । वस० । तृभूवहिवसिभा
सीतिझच् । अतिसारे ॥ रागवि
शेषे ॥ तालविशेषे ॥ वसन्ततालो
कर्त्तव्योनगणोमगणस्तथा ॥ श्यो
नाकविशेषे ॥ ऋतुविशेषे ॥

वसन्तक । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ व
सन्ते ॥

वसन्तकुसुम । पुं० शेलुवृक्षे ॥

वसन्तकुसुमाकर । पुं० औषधवि

श्रेष ॥ यथा । प्रवालरसमौक्तिका स्वरमिदञ्चतुर्भागभाक्पृथक्पृथग् थसमृतैरजतहेमतीक्ष्णकैः । पयो भुजगरङ्गकञ्चिलवणाविमर्दाखिल- शुभेहनिविभावयेद्भिषगिदंधिया सप्तशः ॥ द्रवैर्वृषनिशेचजे . क मलमालतीपुष्पजे . पय ' कदलि कन्दजैर्मलयजैघनाभ्युद्भवे ' । व सन्तकुसुमाकरोरसपतिर्हिमस्त्राभि त समस्तगदहृद्भवेत्त्रिलनिजानु पानैरयमितिश्चयोःगतरङ्गिणी ॥

वसन्तजा । स्त्री॰ वासन्तीलतायाम् ॥

वसन्ततिलकम् । न॰ शक्वरीछन्दः १४ प्रभेदे । सिंहोन्नतावृत्ते ॥ यथा । उक्ता वसन्ततिलकातभजाजगौग : । यथा फुल्लवसन्ततिलकतिलकवना ल्यालीलापरपिककुलंकलमत्रवीति । वात्येषपुष्पसुरभिर्मलयाद्रिवातो- यातोहरि ' समधुरां विधिनाहता स्म . ॥ पुष्पविशेषे ॥ औषधविशे षे ॥ यथा । अधारलदहनसैन्धवनि स्त्रयक्षचूर्णं करञ्जसहितमथितेनपी तम । नैवप्ररोहतिपुनर्गुदज ' स्व ह्वैतोस्मैवसन्ततिलकैरपिकल्पक ल्पम् ॥

वसन्ततिलका । स्त्री॰ वसन्ततिलके ॥ यथा । उक्तावसन्ततिलकातभजा जगौग : ॥

वसन्तदूत ' । पुं॰ चैत्रे ॥ पिके पञ्च मरागे ॥ आम्रे ॥

वसन्तदूती । स्त्री॰ पाटलीवृक्षे ॥ अ तिमुक्ता । माधवीलतायाम् ॥ ग णिकायाम् । कोकिलायाम् । पिक्याम ॥

वसन्तद्रु : । वसन्तद्रुम । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

वसन्तमालिका । स्त्री॰ विषमवृत्तप्र भेदे ॥ यथा । विषमेससजागुरूस मेचेत्सभरायवसन्तमालिकासा ॥

वसन्तसख : । पुं॰ कामदेवे ॥

वसन्तोत्सव : । पुं॰ होलाकायाम् ॥

वसा । स्त्री॰ मांसप्रभवधातुविशेषे कायस्नेहे । मेदसि । वपायाम् ॥ वसति॰ वस्ते वा । वसनिवासे॰ वसआच्छादनेवा । पचाद्यच्॰ भि दाद्यङ् वा ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

वसाढ्य : । पुं॰ शिशुमारे ॥

वसादनी । स्त्री॰ शिशुमुख्याम् ॥ वा सके ॥

वसान ' । त्रि॰ आच्छादयति ॥ वस॰ । शानच् ॥

वसापायी । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वसि । ' पुं॰ वसने ॥ वस्ते ॰ वस्तेवा वसआच्छादने । खनिकष्यज्यसी त्यादिनाइ : ॥

वस्तिरम । न॰ पन्नोवे । सामुद्रलव णे । वशिरे वस्ते वस॰ । बा हुलकात्किरच् ॥ यद्वा । वसनम् ।

। वसुसक्तो । इन् । वसिंराति । राट्।नि । खातोनुपेतिक । कारि पिप्पल्याम् ॥
वसिष्ठः । पुं॰ वसिष्ठमुनौ । अरुन्धती जानौ । अरुन्धतीनाथे ॥
वसु । पुं॰ देवभेदे । गणदेवता विशेषे ॥ यथा । धरोध्रुवश्चसोमश्च विष्णुश्चैवानिलोऽनल । प्रत्यूष श्चप्रभासश्चवसवोष्टौक्रमात्स्मृताः ॥ धनाधिपे ॥ आयाम् । दीप्तौ ॥ अग्नौ ॥ ये.क्त्रे ॥ वकवृक्षे । शिवमल्ल्याम् । पाशुपते ॥ राजनि ॥ साधौ ॥ पीतमुद्गे ॥ शिवे ॥ सूर्ये ॥ अष्टसङ्ख्याम् ॥ धनिष्ठानक्षत्रे ॥ पुष्करिण्याम् ॥ क्लीबे ॥ वृद्ध्यौषधे ॥ अर्थे ॥ विष्णौ ॥ वसन्तिसर्वभूतान्यत्र॰तेष्वयमपिवसतीतिवावसु ॥ न॰रत्ने ॥धने । राधि॥ हाटके॥ जले ॥ स्त्री॰दीप्तौ । वृद्ध्यौषधे ॥ त्रि॰मधुरे ॥ शुष्के ॥ वसतिसर्व- च॰उष्यतेवागुणे सर्वोष्यतेऽने नवा॰वस्त॰वश्यतेवा । वसनिवासे॰वसआच्छादनेवा । शृस्तृस्निहि त्रप्यसिवसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्य श्चेत्यु ॥
वसुकः । पुं॰ शिववल्ल्याम् । वकपुष्पे । सुरेष्टे ॥ अर्कपर्णे । रक्तार्के । मन्दारे ॥ न॰रौमके । साम्भरिलवणे ॥ पांशवे ॥ वासूके ॥ खार्थेकन् ॥ वसुकायतिवा । कै॰ । खातोनुपेतिक । वस्तेव । यावादित्वात्कन्वा ॥ वसन्त्यस्मिन् । औणादिकःउक् । इसुस्क्तितिकोवा ॥
वसुकीट । पुं॰ याचके ॥
वसुचरणम् । न॰ भगणे॰ऽ ॥ ॰ ॥
वसुच्छिद्रा । स्त्री॰ महामेदावृक्षे ॥
वसुद । पुं॰ धनाधिपे । कुबेरे ॥ हरौ ॥ त्रि॰धनदातरि ॥ वसुदयते । देङ्पालने । वसुददातिवा । डुदाञ्॰ । खातङ्गतिक ॥
वसुदान । त्रि॰ सर्वफलदे ।
वसुदेव । पुं॰ श्रीकृष्णजनके । आनकदुन्दुभौ । शूरे ॥ वसुशुधनेषुदीव्यतिमोदते । दिवु॰ । पचाद्यच् ॥
वसुदेवता । स्त्री॰ धनिष्ठानक्षत्रे ॥
वसुदेवभू । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥
वसुधा । स्त्री॰ क्षितौ ॥ वसुदधाति । डुधाञ्॰ । खातङ्गतिक ॥
वसुधाखर्जूरिका । स्त्री॰ भूखर्जूरिकायाम् ॥
वसुधाधिप । पुं॰ भूपतौ ॥ जगणे॰ । ऽ । ॰ ॥
वसुधान । पुं॰ कोशे ॥ वसुधीयतेस्मिन ॥
वसुधारा । स्त्री॰ वृद्धिश्राद्धपूर्वकर्त्तव्ये दिराजवसूद्द श्यककुड्यलग्नघृत

धारायाम् ॥ यथा । कुड्यलग्नाव
सोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु । कार
येत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचो
च्छ्रिताम् ॥ आयुष्मानितिशान्त्य
र्थं जप्त्वा तत्र समाहितः । षड्भ्यः
पितृभ्यस्तदनु श्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥
इति कात्यायनः । अपि च । देह-
ल्यामाभिमाचार्यां प्रादेशपरिमाण-
तः । सप्त वा पञ्च वा बिन्दून् दद्यात्
सिन्दूरचन्दनैः । प्रत्येकं बिन्दुम-
तिमान् काममायारमां स्मरन् । घृ
तधारामविच्छिन्नां दद्यात् वसुयजी
तु ॥ कुवेरपुर्याम् ॥ धनसन्ततौ ॥
जिनशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ व
सोः वैदिराजस्य धारा ॥ भीमेतीर्थ-
विशेषे ॥

वसुनन्दकः । पुं० खेटके । धनवृद्धि
जीवके ॥

वसुन्धरा । स्त्री० गोचायाम् । उर्व्या
म् ॥ वसूनि धारयति । सञ्ज्ञायां भृ
तॄवृजिधारीतिखच् । खचि ह्रस्वः ।
अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वसुप्राणः । पुं० वह्नौ ॥

वसुमती । स्त्री० भुवि ॥ यथा सप्तद्वी-
पा वसुमतीति । वसु धनमस्त्यस्या
म् ॥ मतुप् । ङीप् ॥

वसुमनाः । पुं० विष्णौ ॥ वसुशब्दे
न प्राणस्य लक्ष्यते । वसुप्रशस्तं मनो
यस्य । रागद्वेषादिभिः क्लेशैः मं
दादिभिरुपक्लेशैश्च अयतो न कलुषि
त चित्त ततस्तन्मन प्रशस्तम् ॥

वसुरोचि । न० यज्ञे ॥ वसव
रोचन्ते अस्मिन् । रुचदीप्तौ । वसौ
रुचेः सञ्ज्ञायामिति इसिन् ॥

वसुलः । पुं० देवतायाम् ॥

वसुश्रेष्ठम् । न० रूप्ये ॥

वसुषेणः । पुं० कर्णे । अङ्गाधि
पे ॥

वसुस्थली । स्त्री० कुवेरपुर्याम् ॥

वसुहट्टः । पुं० वकद्रुमे ॥

वसूकः । पुं० वकवृक्षे ॥ न० साम्भ
रिलवणे ॥

वसूत्तमः । पुं० भीष्मपितामहे ॥

वस्कयः । पुं० वष्कये ॥

वस्कयणी ।) स्त्री० वष्कयिण्याम् ।
वस्कयिणी ।)

चिरप्रसूतायां धेनौ ॥ वस्कयिन्या
स्त्रिदोषघ्नतर्पणं बलकृत्पयः ॥

वस्कराटिका । स्त्री० वृश्चिकायाम् ।
कालिकापुपे ॥

वस्त । पुं० छागे ॥ वस्तयते । वस्त
अर्दने चुरादि । पचाद्यच् ॥

वस्तकम् । न० कृत्रिमलवणे ॥ वस्त
इव । अजगन्धित्वात् । इवेप्रति
कृतौ इति कन् ॥

वस्तकर्णः । पुं० शालवृक्षे ॥

वस्तगन्धा । स्त्री० अजगन्धायाम् ॥
वस्तस्य गन्ध इव गन्धोऽस्याः । वस्तशब्द

स्वगन्धेलाविषिक ॥

वस्तमोदा । स्त्री० अजमोदायाम् ॥ वस्त मोदयति । मुद० । अन्त: । कर्मण्यण् ॥

वस्ताम्त्री । स्त्री० छगलान्त्रीक्षुपे । वृषगन्धायाम् । मेषान्त्र्याम् ॥ वस्तस्येवान्त्रमस्या । गौरादि ॥

वस्ति । पुं० स्त्री० नाभेरधोभागे । नाभिलिंगयोरन्तरे ॥ मूत्राशयो धनुर्वक्रावस्तिरित्यभिधीयते ॥ नाभेरधस्ताद्गलाबूसदृशमधोनालमनेकच्छिद्र मूत्रभाजन वस्तिरुच्यते ॥ अस्यालक्षणं यथा । विस्तीर्णमांसलास्निग्धावस्ति : पुंसाप्रशस्यते । निर्मांसाकर्कशारूक्षाद्दु खदारिद्रदामृता ॥ गोनायुसदृशायस्यखरो द्रुमस्थिरस्तथा । सभवेद्दु : खितो नित्यं धनहीनश्चमानव: ॥ वसति मूत्रमत्र । यद्वा । वस्ते० वस्ते वा । वस० निवासे० आच्छादने वा । वस्यतिवा । वसुस्तम्भे । वसेस्ति : ॥ चिकित्साविशेषे ॥ यथा । वस्तिर्द्विधानुवासाख्योनिरूहस्तत: पर । य स्नेहैर्दीयतेस स्यादनुवासननामक ॥ कषायक्षीरतैलैर्योनिरूह . सनिगद्यते । वस्तिभिर्दीयतेयस्मात्तस्माद्वस्तिरितिस्मृत ॥ वस्तिभि मृगादीना मूत्राशयै : ॥ भूम्नि० वसथ :-- वस्त्रान्तावयवेषु ॥ दशासु ॥

वस्तिकर्माढ्य । पुं० अरिष्टवृक्षे । फेनिले ॥

वस्तिमलम् । न० मूत्रे ॥

वस्तु । न० द्रव्ये ॥ पदार्थे ॥ जगतिवस्तुद्वय भावोऽभावश्चेतिन्यायशास्त्रम् ॥ वस्तु० सच्चिदानन्दाद्वय ब्रह्मेतिवेदान्तशास्त्रम् ॥ वसति । वस० । वसेस्तुन् ॥ लक्षणप्रमाणाभ्यांहिवस्तुसिद्धिर्भवतीतिव्याख्यातार . ॥

वस्तुकम् । न० वास्तूके ॥

वस्तुकी । स्त्री० श्वतचिल्लीशाके ॥

वस्तुपरिच्छेद । पुं० सजातीयभेदो विजातीयभेद स्वगतभेदश्चेतित्रिविधभेदे ॥ जीवेश्वरभेद० जीवजगद्भेद० जीवपरस्परभेद० ईश्वरजगद्भेद० जगत्परस्परभेदइतिपञ्चविधभेदे ॥ वस्तुन . परिच्छेद : परिच्छिन्नत्वम् ॥

वस्तुविवेक . । पुं० अनित्यान्नित्यस्य पृथक्करणे ॥ नित्यमात्मस्वरूपं हिदृश्य तद्विपरीतगम् । एवंयोनिश्चय सम्यक्विवेकोवस्तुन : सवै ॥ वस्तुनोविवेक . ॥

वस्ता । पुं० वास्तव्ये ॥ वसति । वस० । तृच् ॥

वस्थम् । न० निशान्ते । गृहे ॥ वसनम् । वस० वसेस्ति . ॥ तवसा

धुरितिवत् ॥ यद्वा । अवस्याय ति । छ्यैस्य शब्दसङ्घातयोः । आतश्चोपसर्ग इतिकः । षष्ठीस्य लोपः ॥

वस्त्रम् । न० आच्छादने । वाससि । चेले । वसने । अंशुके । कपडा० इ० भा० प्र० ॥ वस्यतेऽनेन । व सआच्छादने । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वस्त्रकुट्टिमम् । न० वस्त्रआलये । त बूटी० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्यकु ट्टिममल्पगृहम् ॥ छत्रे ॥

वस्त्रगृहम् । न० पटवेश्मनि । प टवापे । पटमये । दूष्ये । स्थले । तम्बू० इ० भा० प्र० ॥ वस्त्रस्य गृहम् ॥

वस्त्रग्रन्थि । पुं० उत्त्रये । नीव्याम् । परिधान वस्त्रस्यग्रन्थने ॥

वस्त्रपञ्जल । पुं० कीलकन्दे ॥

वस्त्रपुत्रिका । स्त्री० वस्त्रनिर्मितपुत्त लिकायाम् । गुडिया० इ० भा० ॥

वस्त्रभूषण: । पुं० शाकशाखवृक्षे ॥

वस्त्रभूषणा । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

वस्त्रयोनि । पुं० स्त्री० वसनोत्पत्ति कारणे त्वगादौ । त्वक फलकृमिरो मम् ॥ वस्त्रस्ययोनि: कारणम् ॥

वस्त्ररञ्जकम् । न० कुसुम्भे । वह्निशि खे ॥ वस्त्राणांरञ्जकम् ॥ त्रि० व स्त्राणांकुसुम्भादिनारञ्जनकर्तरि ॥

वस्त्ररञ्जन: । पुं० कुसुम्भे ॥

वस्त्ररञ्जनी । स्त्री० मञ्जिष्ठा याम् ॥

वस्त्वाभास । पुं० मायामयेरज्जुस र्पादौ० कृष्णोगौरोदीर्घोह्रस्वइति व्यवहारे ॥ वस्तुधर्मिद्रव्यम्० त द्वदवभासते० इतितथा ॥

वस्न: । पुं० मूल्ये । अवक्रये ॥ न० वेतने ॥ वस्त्रे ॥ धने ॥ मू ल्ये ॥ सृतौ ॥ द्रव्ये ॥ त्वचि ॥ वसत्यनेना । वस० । धाप् वस्त्रस्य तिभ्योन: ॥

वस्नमम् । म० कटिभूषणे ॥

वस्नसा । स्त्री० वायुवाहिन्यांनाड्या म् । स्नायौ ॥ वस्तेशरीरम् । व सआच्छादने । धाप् वस्त्र्यतिभ्यो न । वस्नचर्म० स्यति । षोअन्तक र्मणि । आतोनुपसर्ग इतिक: । टाप् ॥

वस्निक । त्रि० वस्नजीवातौ ॥ व स्नेनमूल्येनजीवति । वस्नक्रय विक्रयाटठन् । यद्वा । वस्नंमू ल्य हरति० वहति० आवहतिवा । वस्नद्रव्याभ्यांठन्कनाविस्यार्हीय ठन् ॥

वस्त्रोकसारा । स्त्री० अलकायाम् । कुबेरपुर्याम् ॥ कुबेरनलिन्याम् । मानसोत्तरशिखरवर्तिन्यामिन्द्रस्य नगर्याम् । इन्द्रपुर्याम् ॥ इन्द्रन लिन्याम् ॥

वल्मीकसारिका । स्त्री॰ वल्मीकसारायाम् ॥

वहलिह् । पु॰ गवि ॥ वहं स्कन्धं लेढि । लिह॰ । वहाभ्रेलिहइति खश् । मुम् । खशोडित्त्वान्नगुण ॥

वह । पु॰ वृषभस्कन्धे ॥ वाहे । हये ॥ गन्धवहे । वायौ ॥ पथि ॥ नदे ॥ वहतियुगमनेन । वहप्रापणे । गोचरसञ्चरेतिसाधु : ॥

वहत । पुं॰ वृषे ॥ पान्थे ॥

वहति । पु॰ गवि ॥ सचिवे ॥ वायौ ॥ वहति । वह॰ । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यति ॥

वहतु । पु॰ पथिके ॥ वृषभे ॥ वहति । वह॰ । एधिवह्योश्चतु : ॥

वहनम् । न॰ प्रापणे ॥ होडे । तराम्यौ । हुडि॰डु॰गौ॰भा॰प्र॰नौका विशेषे ॥ वह॰ । ल्युट ॥

वहन्त । पुं॰ वायौ ॥ त्रि॰ बालके । वहति । वह॰ । तॄभूवहिवसीत्यादिनाझच्षित् ॥

वहलम् । न॰ वार्वटेपोते ॥ त्रि॰ बहुले ॥ दृढे ॥

वहलगन्धम् । न॰ शम्बरचन्दने ॥

वहलचक्षु : । पुं॰ मेषशृङ्गाम ॥

वहलत्वच: । पुं॰ श्वेतलोध्रे ॥

वहला । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥

वहा । स्त्री॰ नद्याम् ॥ वहति । वह॰ । अच् ॥

वहि कुटीचर । पुं॰ तिर्य्यग्याने । कुलीरे ॥

वहि प्रज्ञ । पु॰ विश्वस्मिन् । व्यष्ट्युपहितचैतन्य ॥ वहि स्वात्मव्यतिरिक्त विषयेप्रज्ञायस्यस : ॥

वहित । त्रि॰ अवहिते ॥ अवधीयतेस्म । डुधाञ् । क्त । दधातेर्हिः । भागुरिमतेऽल्लोप ॥

वहित्रम् । न॰ पोते । वार्वटे ॥ वहति । वह॰ । अशित्रादिभ्यइत्रो-त्रावितिइत्रप्रत्यय ॥

वहित्रकम् । न॰ जलयाने । यानपात्रे ॥

वहिर्द्वारम् । न॰ द्वारबाह्यभागे । तोरणे ॥ वहिर्द्वारात् । वहिश्चतद्द्वारञ्चेतिवा ॥

वहिर्द्वारप्रकोष्ठकम् । न॰ प्रघाणे ॥

वहिर्भूत : । त्रि॰ वहिर्गते ॥

वहिर्मुख । त्रि॰ विमुखे ॥ यथा । शैवोवावैष्णवोवापियोवास्यादन्यपूजक । सर्वपूजाफलहन्तिशिवरात्रिवहिर्मुख ॥

वहिश्चर : । पु॰ कर्कटे ॥

वहिष्ठ : । त्रि॰ वहिर्भवे । वहि : स्थिते ॥

वहिष्पवमान : । पुं॰ याज्ञिकस्तोत्रे । सामगानासूक्तत्रयगानसाध्ये

स्तोर्बे ॥

वहि । भ० याह्ये ॥ वहति । वह० । वूस् ॥

वहुल । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपर्चे ॥ न० आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहून् अर्थान् लाति । ला० । आतइति क ॥ वहति । वह० । बाहुलकात् उलच् ॥ वहुलायां जातौ ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनचत्रेभ्योऽण् । तस्य श्रविष्ठापाठे तिलुक् ॥

वहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि ॥ मानसाचलस्थदेवीविशेषे ॥

वहुलाः । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥

वहेडुकः । पुं० विभीतकवृक्षे । वहेडा० हि०भा०प्र० ॥

वह्नि । पुं० वैश्वानरे । चीतिहोत्रे । धनञ्जये । अग्नौ ॥ स्वाहादेवीवह्निपत्नी ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ भल्लातकी ॥ निम्बूके ॥ वहति हव्यम् देवेभ्यो वा प्रापयति वा । वहप्रापणे । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित्‌इति० नि ० ॥

वह्निकरी । स्त्री० धातपुष्प्याम् । धातक्याम् ॥

वह्निकाष्ठम् । न० दाहागुरुणि । दाहकाष्ठे ॥

वह्निगन्ध । पुं० यक्षधूपे ॥

वह्निगर्भः । पुं० वंशे ॥

वह्निगर्भा । स्त्री० शमीद्रुमे ॥

वह्निचक्रा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

वह्निज्वाला । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥ वह्नेरिवज्वालाऽस्या । वह्नेर्ज्वालेववा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

वह्निदमनी । स्त्री० अग्निदमनीक्षुप

वह्निदीपकः । पुं० कुसुम्भे ॥

वह्निदीपिका । स्त्री० यवानीदायाम् ।

वह्निनामा । पुं० चित्रके ॥ भल्लातकी ॥

वह्निनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

वह्निपुष्पी । स्त्री० धातक्यां ॥

वह्निभोग्यम् । न० घृते ॥

वह्निमन्थः । पुं० गणिकारिकावृक्षे ॥

वह्निमन्थकः । पुं० अग्निमन्थे ॥

वह्निमारकम् । न० जले ॥

वह्निमित्रः । पुं० वायौ ॥

वह्निरेताः । पुं० शिवे । कृशानुरेतसि ॥ वह्नौरेतोऽस्य ॥

वह्निलोहकम् । न० कांस्ये ॥

वह्निवक्त्रा । स्त्री० कलिहार्याम् । लाङ्गल्याम् ॥

वह्निवधूः । स्त्री० अग्नाय्याम् । स्वाहायाम् ॥

वह्निवर्णम् । न० रक्तोत्पले ॥

वह्निवल्लभः । पुं० सर्जरसे । धूनके ॥ धनिके ॥ वह्नेर्वल्लभः ॥

वह्निबीजम्। न० निम्बूके॥ स्व र्णे॥

वह्निशिखम्। न० कुसुम्भे॥ वह्नि वत्० शिखाऽस्य॥

वह्निशिखर:। पुं० लोचमस्तके॥

वह्निशिखा। स्त्री० अनन्तायाम्॥ फलिन्याम्॥ कलिकायाम्॥ धातक्याम्।

वह्निसञ्ज्ञ:।) वह्निसञ्ज्ञक:।) पुं० चित्रकाख्यौ षधौ॥ वह्नि सञ्ज्ञाऽस्यस:॥

वह्निसख:। पुं० वायौ॥ जीरके॥

वह्यम्। न० वाहने॥ शकटे॥ वहन्त्यनेन॥ वह०। वह्यकरण मितियत्॥

वह्या। स्त्री० मुनिपत्न्याम्॥

वह्लीक:। देशविशेषे॥ वह्लते। व ह्लप्राधान्ये। बाहुलकादीकन्॥

वा। विकल्पे॥ उपमायाम्। उप माने॥ वितर्के॥ पादपूरणे॥ समुच्चये॥ विस्मये॥ नानार्थे॥ अतीते॥ एवार्थे॥ अवधारणे वाति। वागतिगन्धनयो:। क्वि प्॥

वाश'। त्रि० वशसम्बन्धिनि॥

वांशिक:। पुं० वंशीवादके। वैण विके॥ वंशीवादनशिल्पमस्य। ठक्॥ भोरभूतान्वंशान्हरति॥ वहति॰ आवहतिवा। तद्वरति

वहतीत्यादिनाठञ्॥

वांशी। स्त्री० वंशरोचनायाम्॥

वा: किटि। पुं० शिशुमारे॥ कु भीरे॥ वारीजलस्थकिटि:शूकर:॥

वा'सदनम्। न० जलाधारे॥ ज लान्तस्थगृहे। जलमन्दिर० इ० भा० प्र०॥

वाक। पु० वाचि॥ उच्यतेऽनये ति। वचपरिभाषणे। करणेघञ्॥ न० वकसमूहे॥ वकानासमू ह, तस्यसमूहइत्यण्॥ त्रि० व कसम्बन्धिनि॥ वकस्यावयवोवि कारोवा। प्राणित्वादञ्॥

वाकी। त्रि० वाग्विशिष्टे॥ वागोवि द्यतेऽस्य। अतइनि॥

वाकुची। स्त्री० ओषधिविशेषे। सो मराज्याम्॥ सुप्रभायाम्। काम्बो ज्याम्। पूतिगन्धायाम्॥ वाकु चीमधुरातिक्ताकटुपाकारसायनी। विष्टम्भहृद्धिमारुच्यासरास्रं श्लेष्म पित्तनुत्॥ रूक्षाहृद्याश्वासकुष्ठमे हज्वरक्रमिप्रणुत्। तत्फल पित्त ल कुष्ठकफानिलहर कटु॥ केश्यं त्वच्य क्रमीश्वासकासशोथामपाण्डु हृत्॥ वातं सङ्कोचयति। कुचम ब्दतारे। मूलविभुजादित्वात्क पृषोदरादि:॥

वाकुलम्। न० वकुलफले॥ वाकु लंमधुरग्राहिदन्तस्थैर्यकरपरम्॥

वाकोवाक्यम् । न० तर्कशास्त्रे ॥ उक्तिप्रत्युक्तिरूपेवेदिकग्रन्थे ॥ यथा किंस्विदावपनमहत्० भूमिरावपनमहदिति ॥

वाक्कोर । पुं० श्यालकी ॥

वाक्छलम् । न० छलविशेषे । वाक्यव्याजे ॥ यथा । अविशेषाभिहिते र्थेवक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना-वाक्छलम ॥ यत्रशक्यार्थद्वयेसम्भवति० एकार्थनिर्णयेकविशेषाभावादनभिप्रेतशक्यार्थकल्पनेनदूषणाभिधानतद्वाक्छलम् । लक्षणन्तु० शक्यैकार्थशाब्दबोधतात्पर्यकशब्दस्यशक्यार्थान्तरतात्पर्यकत्वकल्पनयादूषणाभिधानम् । यथा । नेपालादागतोयननवकम्बलवत्त्वादित्युक्ते० कुतोस्यनवसङ्ख्याकाः कम्बलाइति । एवगौर्विषाणीत्युक्ते० कुतोगजस्यशृङ्गम श्वेतोधावतीतिश्वेतरूपवदभिप्रायेणोक्ते० श्वातोनधावतीत्यभिधानमित्यादिकमूह्यम् ॥

वाक्पतिः । पुं० बृहस्पती ॥ वाचापतिः ॥ त्रि० वागीशे । पटुवचने ॥

वाक्पारुष्यम् । न० अप्रियवाक्योच्चारणे । तत्तुसप्तधाव्यसनान्तर्गतव्यसनविशेषः । यथा । मृगयाद्यास्त्रियः पानंवाक्पारुष्यार्थदूषणे । दण्डपारुष्यमित्येतज्ज्ञेयंव्यसनसप्तकम् ॥ तल्लक्षणमाहनारदः । देशजातिकुलादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । यद्वचः प्रतिकूलार्थंवाक्पारुष्यंतदुच्यतइति ॥ देशादीनामाक्रोशन्यङ्गसंयुतम् । उच्चैर्भाषणमाक्रोश० न्यङ्गमवद्यम्० तदुभययुक्तं यत्प्रतिकूलार्थमुद्वेगजननार्थं वाक्यंतद्वाक्पारुष्यं कथ्यते ॥

वाक्यम् । न० परस्पराकाङ्क्षोपेतपदचये० तिङ्सुबन्तचये । तिङन्तानाञ्चयेयथा । पचतिपश्येत्यादिवाक्यम् । सुबन्तानाञ्चयेयथा । प्रकृतिसिद्धमिदंहिमहात्मनामित्यादि ॥ कारकान्वितक्रियायाम् ॥ धात्वर्थक्रिया० कारके कर्त्रादिभिरन्विताम्स्वकार्यकारकान्विता० अन्वितत्वञ्चक्रियाकारकाणामाकाङ्क्षायोग्यतासन्निधिवशाज्ज्ञेयम्०तिङ्सुबन्तचयात्मकेपिसम्बन्धार्थता बोध्या० असम्बद्धार्थस्याप्रयोगात्० अतएवपरस्पराभिसम्बन्धपदसमूहोवाक्यमितिवृद्धाः । कारकान्वितोक्रियायथा० घटमानयेत्यादि ॥ वाक्यस्वरूपमाह । वाक्यस्याद्योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः । वाक्योच्चयोमहावाक्यमित्थं वाक्यं द्विधामतम् ॥ उक्तञ्च । स्वार्थबोधसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया ।

वाक्यानामेकवाक्यत्वपुन : सम्भूय
जायतइति ॥ अवबाक्य यथा ।
शून्यवासगृहमित्यादि । महावा
क्ययथा । रामायणमहाभारतरघु
वंशादि । इति ॥ पुनश्चतद्द्वि
धम् । लौकिक वैदिकञ्चेति । वै
दिकमीश्वरोक्तत्वात्सर्वमेवप्रमाण-
म् लौकिकन्त्वाप्तोक्त प्रमाणम् ।
अन्यदप्रमाणम् ॥ समभिहारोवा
क्यम् । समभिहारश्चसाध्यत्वादि
वाचकद्वितीयाद्यभावेपिवस्तुत. शे
षशेषिवाचकपदयो : सहोच्चारण
म् । यथा । यस्यपर्णमयीजुहूर्भ
वतिनसपापश्लोकंशृणोतीत्यत्र॰प
र्णताजुह्वो . समभिहारादेवपर्ण
ताया .जुह्वङ्गत्वम् । नचानर्थक्य
जुह्वा : सिद्धत्वादितिवाच्यम् ।
जुहूशब्देनतत्साध्यापूर्वंलक्षणात्
तथाचवाक्यार्थ॰ पर्णतयाऽवद्यह-
विर्धारणद्वाराजुहूपूर्वंभावयेदिति ।
एवञ्चपर्णतयार्यदिजुहू . क्रियतेत
दैवतत्साध्यमपूर्वंभवतिनान्यथेतिग
म्यते॰इतिनपर्णतायावैयर्थ्यम् ।
अवद्यहविर्धारणद्वारेतिचावश्य वक्त
व्यम्॰अन्यथास्रुवादिष्वपिपर्णताप
त्ते : ।सेयपर्णता॰अनारभ्याधीता
पिसर्वप्रकृतिष्वेवान्वेतिनविकृतिषु
॰तत्रचोदकेनापितत्प्राप्तिसम्भवात्
पौनरुक्त्यापत्ते . । तदिदवाक्य प्र

करणादिभ्योबलवत् । अतएवैन्द्रा
ग्नीइदहविरित्यादेरेकवाक्यत्वादृ
र्शाङ्गत्वम् । नतुप्रकरणाद्दर्शपूर्ण
मासाङ्गत्वम् ॥ उच्यतेइतिवाक्यम्
। वचेर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ।
शब्दसञ्ज्ञात्वात्॰वचोऽशब्दसञ्ज्ञाया
मितिनिषेधेन ॥ शुभाशुभवाक्या
नितु । नैवराज्येनमहतानचैवार्थ
स्यराशिभि : । प्राप्यतेज्ञानकथन
परलोकसुभाषितम् ॥ स्वर्गापवर्ग
सिद्ध्यर्थंभाषितयत्सुशोभनम् । वा
क्यमुनिवरै शान्तैस्तद्विज्ञेयसुभा
षितम् ॥ रागद्वेषान्तक्रोधकामतृ
ष्णानुसारियत् ' वाक्यनिरयहेतुत्वा
त्तदभाषितमुच्यते ॥ सस्कृतेनापि
किन्तेनमृदुनाललितेनवा । अवि
द्यारागवाक्येनससारक्लेशहेतुना ॥
यच्छ्रुत्वाजायतेपुण्यंरागादीनाञ्चस
ङ्क्षय । विरूपमपितद्वाक्य विज्ञे
यमतिशोभनम् ॥ इतिवह्निपुराण
म् ॥

वाक्यलक्षणवित् । पुं॰ मीमासाशास्त्र
ज्ञे ॥

वाक्याध्याहार : । पुं॰ आकाङ्क्षिते
कदेशपूरणे ॥ वाक्यस्यअध्याहार: ॥

वाक्याभिधायी । त्रि॰ पृष्ठमासादे ॥
वाक्यभिधायीपुरुष पृष्ठमांसादउ
च्यतइतिचिकाण्डशेष : ॥

वागधिप : । पुं॰ बृहस्पतौ ॥ वाचा

भधिप: ॥

वागरः । पुं॰ गतातङ्के । परित्यक्तभये । मुमुक्षौ ॥ वातवेष्टके ॥ विशारदे । पण्डिते ॥ विषाणे ॥ निर्णये ॥ वारके ॥ शाणे ॥ वाडवे ॥ वृके ॥

वागाटः । त्रि॰ आशाश्वन्तरि ॥ यथा । आशांवलवतीदृत्त्वायोहन्तिपिशुनोजन . । सजीवासीपिवागाटद्रुवो॰दानुसुदातरि ॥ इतिशब्दमाला

वागाशनिः । पुं॰ बुद्धे ॥

वागाशीः । पुं॰ शुभवाचि ॥ वाचिआशीर्यस्य: ॥

वागीशः । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि॰ वाक्पतौ ॥

वागीशा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ वाचामीशा ॥

वागीश्वरः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ बृहस्पतौ ॥ स्वर्वेदादिरूपाणांवाचामीश्वरः । मञ्जुघोषे ॥ त्रि॰वाचामीश्वरे ॥

वागीश्वरी । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥

वागुजी । स्त्री॰ सोमराज्याम् ॥ वाचंगुञ्जति । गुजिअव्यक्तशब्दे । मूलविभुजादित्वात्क । पृषोदरादिः ॥

वागुणः । पुं॰ कर्मरङ्गे ॥

वागुरा । स्त्री॰ मृगबन्धनार्थंजाले । मृगबन्धन्याम् ॥ खावल॰खावली॰

इ॰जाल॰इ॰च॰भया ॥ अवागुरते । गुरीङ्गुद्यमे । इगुपधेतिकः । अष्टिभागुरीत्यवाकारलोपः ॥

वागुरिकः । पुं॰ व्याधविशेषे । जालिके ॥ वागुरयाचरति । चरतीतिठक् ॥

वाग्गुदः । पुं॰ पक्षिविशेषे । वागुड॰वाड॰इ॰भा॰प्र॰ ॥

वाग्गुलिः । पुं॰ ताम्बूलिनि । राज्ञाताम्बूलदातरि ॥ जातिविशेषे ॥

वाग्गुलिकः । पुं॰ ताम्बूलदे ॥

वाग्जालम् । न॰ शब्दमात्रे ॥ यथा । परिनिर्मथ्यवाग्जालंनिर्णीतमिदमेवहि । नोपकारात्परोधर्मोनापकारादघंपरम् ॥

वाग्दरिद्रः । त्रि॰ वाग्मि । मितभाषिणि ॥ वाचादरिद्रः ॥

वाग्दलम् । न॰ दन्तवाससि । ओष्ठाधरयोः ॥

वाग्दुष्टः । पुं॰ ब्रात्ये ॥ त्रि॰ वाचादूषिते । परुषभाषिणि ॥ वाचादुष्टः ॥

वाग्देवता । } स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥
वाग्देवी । }

वाग्बन्धः । पुं॰ मर्यां । समये ॥ ॥

वाग्मी । पुं॰ सुराचार्ये ॥ त्रि॰ पटौ ॥ वक्तरि । विविधशास्त्राभ्यासाधिवासितप्रशस्तवाग्युक्ते ॥ वाग्मीसन्ध

वैखरीरूपायांवाण्याम् । सरस्वत्याम ॥

वाङ्मात्रा । स्त्री० वाचोमात्रायाम् ॥ यथा । निमेषोऽर्द्धं च पुंसामङ्गुल्याश्छोटिकाथवा । गुर्वक्षरोच्चारणं वा वाङ्मात्रे यस्य तां बुधैः ॥

वाङ्मुखम् । न० वचनोपक्रमे । उपन्यासे ॥ वाचोमुखमिवमुखम् ० उपक्रम ॥

वाक् । स्त्री० वाण्याम् । भारत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलायाम् । सर्वस्यार्थस्य प्रकाशिकायां संस्कारवाण्याम् ॥ योऽस्यार्थं सम्यगवबुध्यते तेनैव सास्य श्रुता भवति । प्रत्युत यः शब्दस्वरूपमुपलभमानोऽपि अर्थापरिज्ञानान्न पश्यति न शृणोतीत्यनुभवात् ॥ शब्दसामान्ये ॥ वचने । वाक्ये ॥ तोक्त्वा नारुन्तुदाबुधि . कर्मशान्तप्रतापवत् । नोपतापिमन . सोष्मवागेका वाग्मिन सत ॥ कण्ठताल्वादिस्थाने ० इन्द्रिये ॥ जिह्वामूलादिष्वष्टसु स्थानेषु विषक्तो वायुर्येन वर्णानामभिव्यञ्जकीकरणं ॥ अकारादिवर्णेषु ॥ वर्णा स्वार्थसङ्केतपरिच्छिन्ना एतावन्त एवक्रमप्रयुक्ता इत्येवं तदभिव्यङ्ग्य शब्द . पदवागित्युच्यते ॥ इति भाष्यम् ॥ वक्तीति ० उच्यते ० ऽनयावा । वचपरिभाषणे । क्विब् वचीत्यादिना क्विप् ० दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ॥

वाग्भवतीतिनिश्चितोऽर्थः ॥ प्रशस्तावागस्य । वाचोग्मिनि ० । गकारोच्चारण प्रत्ययेभाषायामित्यनुनासिकाभावाय । उत्तरसूत्रस्यबहुभाषिणीत्यस्यापिसम्बन्धात् । सम्यग्बहुभाषिणि ० वाग्मीतिबोध्यम् ॥

वाग्य । त्रि० निर्वेदे ॥ काल्पे ॥ वाग्दरिद्रे ॥

वाग्यत । त्रि० यतवाचि । मौनिनि ॥ वाचियत . ॥

वाग्याम ० । त्रि० योऽश्मशत्यादिनावाचयच्छतितस्मिन ॥

वाग्वज्र . । पु० शापे ॥ वागेववज्रोहिंसकत्वात् ॥

वाग्वित् । त्रि० वैयाकरणे । वाक्यकोविदे ॥ वाच विन्दति ० वत्तु ० विवेकञ्चजानातिवा । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ॥

वाग्विसर्गः । पुं० वाचः प्रयोगे ॥

वाङ्क । पुं० कायङ्कले । समुद्रे ॥

वाङ्मती । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा । हिमाद्रेस्तुङ्गशिखरात्प्रोद्भूतावाङ्मतीनदी । भागीरथ्याः शतगुणपवित्रतज्जलस्मृतम् ॥

वाङ्मयः । त्रि० वाक्यात्मके ॥ यथा । व्यस्तजभूगैर्ग्नान्तरैभिर्दैशभिरत्त्वरैः । समस्तवाङ्मयव्यापं त्रैलोक्यमिवविष्णुना ॥

वाङ्मयी । स्त्री० परापश्यन्तीमध्यमा

वाच । पुं॰ मत्स्यविशेषे । वाचा॰ ज॰गौ॰दे॰भा॰ ॥

वाचयम । पुं॰ मुनौ । मौनव्रतिनि ॥ वाचयच्छति।यमउपरमे । वाचि यमोव्रतइतिखच् । वाचयमपुरन्दरौचेत्यमन्तत्वम् ॥

वाचक । पुं॰ शब्दे ॥ यथा । शास्त्रे शब्दस्तुवाचकः। शास्त्रेव्याकरणादौयोवाचक ' साधुशब्द ' सएवनिरूपपदेनशब्दशब्देनव्यवह्रियते ॥ वर्णव्यतिरिक्तस्यपदस्यवाक्यस्यवावाचकत्वमिच्छन्तिवैयाकरणाः । वर्णानांप्रत्येकवाचकत्वेद्वितीयादिवर्णोच्चारणानर्थक्यप्रसङ्गादितिकैयट ॥ कथके। पुराणादिपाठके॥ सचब्राह्मणएवभवति । यथा । ब्राह्मणंवाचकंविद्यान्नान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वान्यवर्णजाद्राजनवाचकान्नरकंव्रजेदिति ॥ त्रि॰वक्तरि ॥ वक्ति ॥

वाचक्नवी । स्त्री॰ वचक्नोर्दुहितरि । गार्ग्याम् ॥

वाचनम् । न॰ कथने ॥ पठने ॥ यथा । शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यप्रयत्नत.। नकार्यासक्तमनसाकार्यस्तोत्रस्यवाचनमितिवाराहीतन्त्रम् ॥

वाचनकम् । न॰ प्रहेलिकायाम् ॥ वायने ।व्रतोपायने । यूपविशेषे ॥

वाचनिकः। त्रि॰ वचनप्राप्ते ॥ वचनादागतः। ठक् ॥

वाचनीय । त्रि॰ वाचयितुमर्हे ॥

वाचस्पति । पुं॰ जीवे । बृहस्पतौ ॥ वाच , समस्तविद्यारूपस्यवचसःपति ' । षष्ठ्या. पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेष्वितिसत्वविधानात्.षष्ठ्याअलुक् ॥

वाचस्पतिवल्लभ ' । पुं॰ पुष्परागमणौ । पो॰खराज॰इतिभाषाप्र॰ ॥

वाचस्यत्यम् । न॰ वाग्मित्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

वाचा । स्त्री॰ वाचि । वाग्याम् ॥ क्विबन्ताद्वाचो॰भागुरिमतेटाप ॥

वाचाट । त्रि॰ जल्पाके । वाचाले । बहुगर्ह्यवाचि ॥ कुत्सितं बहुभाषते । आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सितइतिवक्तव्यमितिवाक्शब्दादाटच् ॥ सुबहुभाषिण्यपिजल्पाकवाचाटवाचालावर्त्तन्ते । वाचाटोवाचालोजल्पाक ' सुबहुभाषीस्यादितिशब्दार्णवपर्यायैवोपालित ' । नित्यप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सरस्वतीमितिमुरारिश्च ॥

वाचारम्भणम् । न॰ अनृतजडानात्मरूपे ॥ निरूप्यमाणेखलु सत्ताहीनमपियद्परोक्षव्यवहारगोचरतया गम्यतेतदित्यर्थ : ॥

वाचाल । त्रि॰ वाचाट ॥ कुत्सितं बहुभाषते । वाचोबह्वीयस्यसन्तिवा। आलजाटचौबहुभाषिणि । कुत्सित

दूतिवक्तव्य मितिवाचयालच् ॥
वाचिकम् । न॰ सन्देशवार्चि ॥
वाचोव्याहृतार्थाया मितिठक् ॥
वाचिकतस्त्ववेद्यचदूतत्वे नाभिष सन
मितिशब्दरत्नावली ॥ पुं॰ वाक्या
रम्भे ॥ यथा । आलापश्चविलापश्च
स लापश्चविलापक : । अनुलापो
पलापश्चसन्देशश्चातिदेशिक ' ॥
अपदेशोपदेशौचनिर्देशोव्यपदेशक
। कीर्त्तितावचनारम्भा द्वादशा
मीमनीषिभिरित्युज्ज्वलनीलमणि :
॥ त्रि॰वाचा॰वचसाकृते ॥ यथा ।
कायिकवाचिकवापिमानसवायथा
मति । आराधनेपरेशस्यभावशुद्धि
र्विधीयते ॥
वाचिकहारक । पुं॰ लेखे । वर्णदू
ते ॥
वाचोयुक्ति :। त्रि॰ वाग्मिनि ॥ वा
चोवचस युक्ति ' सयुक्तिकत्वम्
। वाक्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे
ष्वितिषष्ठ्याअलुक् ॥
वाचोयुक्तिपटु . । त्रि॰ सुवक्तरि । वा
ग्मिनि । वाचोयुक्तिषासौपटुश्च ॥
वाच्यम् । न॰ प्रतिपादने । दूषणे ॥
त्रि॰कुत्सिते । हीने ॥ वचनार्हे ॥
अभिधेये ॥ यद्यस्माच्छब्दान्नियमत
: प्रतीयते॰तत्तस्यवाच्यम् । यथा
। गामानयेत्यस्मिन्वाक्ये॰गाशब्द
स्यगोत्वम् ॥ उच्यते । वचपरिभाष
णे । ण्यत् । वचोऽशब्दसञ्ज्ञायामि
तिनकुत्वम् ॥ अर्थोवाच्यश्चलक्ष्यश्च
व्यङ्ग्यश्चेतित्रिधामत । वाच्योऽर्थो
भिधयाबोध्योलक्ष्योलक्षणयामत .
। व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिस्र
शब्दस्यशक्तय '॥
वाच्यमान . । त्रि॰ प्रस्तूयमाने ॥ व
चेस्त्रौरादिकात्कर्मणिलट .शान
च् ॥
वाज ' । पुं॰ निस्वने । शब्दे ॥ प
र्णे ॥ शरपर्णे ॥ वेगे ॥ मुनौ ॥
न॰ घृते । यज्ञे ॥ अन्ने ॥ वारि
णि ॥ वजत्यनेन । वजगतौ । हल
श्चेतिघञ् । निष्ठायांसेट्त्वान्नकु
त्वम् ॥ वाजयतिवा । ण्यन्त ।
पचाद्यच ॥
वाजपेय ' । पुं॰ न॰ अन्नसुराप्रधाने
यागविशेषे ॥ वाजपेयप्रतिपादके
ग्रन्थे ॥
वाजपेयिक . पुं॰ वाजपेययागविदि
तरि ॥ वाजपेयप्रतिपादकग्रन्था
ध्येतरि ॥ वाजपेयमधीते॰वेदवा
। क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥
वाजभोजी । पुं॰ वाजपेययज्ञे ॥
वाजश्रवा ' , पुं॰ अन्नदानादिनिमि
त्तयशोविशिष्टे ॥ वाजमन्नंतद्दा
नादिनिमित्तश्रवोयशोयस्यस . ॥
वाजश्रवस . । पुं॰ वाजश्रवसोपत्ये ॥
वाजसनेय : । पुं॰ जनमेजययज्ञतवद्दा

र्थग्रन्थे ॥ सतुर्वेशम्पायनशापाड्

च्छिन्न : ॥

वाजसनेयी । पुं० यजुर्वेदिनि ॥

वाजिगन्धा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वाजिता । स्त्री० अश्वत्वे ॥ पर्च ॥

वाजिदन्त । पुं० वासके ॥ वाजी

दन्तोऽस्य० वाजिदन्ताभकेशरत्वा

त् ॥

वाजिदन्तक : । पुं० वेदमातरि ।

अटरूषे ॥ स्वार्थेक ।

वाजी । पु० अश्वे ॥ पक्षिणि । खगे

॥ वाणे ॥ वाजा पक्षा सन्त्य

स्य । अतइनि : । पूर्वेह्यश्वा स

पक्षाआसन् । तथाचश्रालिहोत्र

म् । सपक्षावाजिन . पूर्वसञ्ज्ञा

तान्योमचारिण : गन्धर्वैश्चोयथा

कामगच्छन्तिचसमन्ततइति ॥

अवश्यंवजति । वजगतौ । आव

श्यकेतिणिनिर्वा ॥

वाजिनम् । न० आमिक्षाजले ॥ घ

नीभूत. पिण्डआमिक्षा० जलवा

जिनमितिव्यवहारात् ॥

वाजिनी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

अश्वायाम् । वडवायाम् ॥

वाजिपृष्ठ । पुं० अम्लानवृक्षे ॥

वाजिभक्ष ।) पुं० चणके ॥ वाजि
वाजिभक्ष्य ।)

नोभक्ष्य . ॥

वाजिभोजन । पुं० मुद्गे ॥

वाजिमान । पुं० पटोले ॥

वाजिवाहन । पु० गन्धर्वे ॥

वाजिशाला । स्त्री० मन्दुरायाम् । घ

ञशाल० सू० भा० ॥ वाजिना

शाला ॥

वाजीकर . । त्रि० वाजीकरणे ॥

वाजीकरणम् । न० वीर्यवर्धकद्र

व्ये ॥ येनस्त्रीषुविषयेवाजीवनर

सामर्थ्यंप्राप्नोति । अस्यलक्षणंतु ।

यद्द्रव्यंपुरुषकुर्यात्वाजिवत्सुरत

क्षमम् । तद्वाजीकरमाख्यातमुनि

भिर्भिषजांवरैरिति ॥ वाजीकरणत

न्त्रंनाम० अदुष्टविशुष्कक्षीणरेत

सामाप्यायनप्रसादोपचयजननिमि-

त्तंप्रहर्षजननार्थंचेतिसुश्रुतः ॥

विधिमाह । नरोवाजीकरान्यो

गान्सम्यक्शुद्धोनिरामय । स

प्तत्यन्तंप्रकुर्वीतवर्षादूर्ध्वंतुषोडशा

त् ॥ नचवैषोडशादर्वाक्सप्तत्या

परतोनच । आयुष्कामोनर : स्त्री

भि सयोगकर्तुमर्हति ॥

वाञ्छनम् । न० वाञ्छायाम् ॥

वाञ्छा । स्त्री० इच्छायाम् । काङ्

क्षायाम् । स्पृहायाम् । वाञ्छ

नम् । वाञ्छिइच्छायाम् । गुरोश्च

ल्य । टाप ॥ आत्मशक्तिगुणवि

शेषइतिनैयायिका । साद्विविधा

॥ यथा । उपायविषयिणी० फल

विषयिणीवा । फलंसुखंदु खा

भावश्च । तत्र० फलेच्छाप्रतिफल
स्यानकारणम् । उपायेच्छाप्रति०
इष्टसाधनताज्ञानकारणमितिसि-
द्धान्तमुक्तावली । ननाकपृष्ठमथ
सार्वभौमनपारमेष्ठ्य मरसाधिपत्य
म । नयोगसिद्धीरपुनर्भववा
ञ्छन्तितत्पादरज प्रपन्ना ॥

वाञ्छितम । त्रि० अभिलषिते ॥

वाञ्छिनी । स्त्री० वाञ्छनीयायाना
र्याम् । लज्जिकायाम् । कलतू
लिकायाम ॥

वाट । पुं० पथि । मार्गे ॥ वृत्ति
स्थाने । वृत्तौ । वाड० इ० भा०
॥ न० वरण्डे ॥ अङ्गे ॥ अन्नप्रभे
दे ॥ पुष्पादिवाटिकायाम् ॥

वाटधान । पुं० भूर्जकण्टकोऽस्य
स्त्रीपुंजातौ ॥

वाटरम् । न० मधुविशेषे ॥ वटरे .
कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरेत्यञ् ॥

वाटशृङ्खला । स्त्री० पथरोधकशृङ्ख
लायाम् लभायाम् ॥

वाटिका । स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कु
ट्याम् ॥ वास्तुनि ॥ वाट्यालके ॥
गृहोद्याने ॥ वट्यते । वटवेष्टने ।
सञ्ज्ञायामितिण्वुल् । टाप् । प्र
त्ययस्थादितीत्वम् ॥

वाटी । पुं० वाट्याले ॥ त्रि०वेष्टित-
स्थले ॥

वाटी । स्त्री० कुट्याम् ॥ वास्तौ ॥ गृ-
होद्याने । पूगपुष्पादिदलेपदृष्टे ॥
वाट्यालके ॥

वाटीदीर्घ । पुं० इत्कटवृक्षे ।

वाट्टकम् । न० भृष्टयवे ॥

वाट्यपुष्पी । स्त्री० वाट्यालके ॥

वाट्या । स्त्री० वलायाम् । वरिष्या-
रा०इ०भा० ॥

वाट्याल । पुं० वाट्यायाम् ॥

वाट्यालक । पुं० क्षुपविशेषे । वा
ट्यायाम् ॥ वाटीमलति । अलभू
षणादौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन्
। वल्लवा ॥ वाट्यावालकोवा ॥

वाट्याली । स्त्री० वाट्यालके ॥

वाड । पुं० वेष्टने ॥

वाडव । पुं० ब्राह्मणे ॥ वडवानले
॥ न० स्त्रीणांकरणे ॥ घोटकौघे
॥ पुं० न० पाताले ॥ वडवायां
भव । तत्रभवइत्यण् ॥ वडवा
यांजात । तत्रजातइत्यण्वा ॥
वडवानांसमूह । खण्डिकादि
भ्यश्चेत्यञ् ॥

वाडवाग्नि । पुं० वाडवाग्नौ ॥ वा
डवश्चासावग्निश्च ॥

वाडवाग्र्य । पुं० ब्राह्मणश्रेष्ठे ॥

वाडवेय । पुं० अश्विनीसुते ॥ वीजा
श्वे ॥ वडवायाअपत्यं । वडवा
याअपत्यं०इतिढक् ॥

वाडवेयौ । पुं० द्विवचनान्त : नासत्य
योः ॥

बाडव्यम् । न० विप्रवृन्दे ॥ बाडवा
नां समूहः । ब्राह्मणमाणवबाडवा
द्यन् ॥ बाडवतायाम् ॥ बाडवस्य क
र्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥
बाड्वलि । पु० बाग्वादस्यापत्ये ॥
अपत्ये० अतइञ् । बाचो वादे ड
स्य बलभावश्चोत्तरपदस्येञि ॥
बाढम् न० दृढे । भृशे । अतिशये
॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ त्रि० अतिशायि
नि ॥ आविष्टके ॥ बाहते । बाहृप्र
यत्ने० ओष्ठ्यादिः । गत्यर्थेतिक्त
प्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित
म् ॥ ऊह्यतेस्मवा । बहप्रापणे ।
क्त । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः ॥
बाढम् । अ० स्वीकारे । अङ्गी
कृतौ ॥
बाण । पु० काण्डे । शरे । पृषत्के
। विशिखे । अजिह्मगे । खगे । क
लम्बे । मार्गणे ॥ गोस्तने ॥ के
वले ॥ अग्नौ ॥ शरस्यावयवे ॥
वृक्षविशेषे ॥ भद्रमुञ्जे ॥ दैत्यवि
शेषे । बलेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥ कविवरे
॥ मुञ्जे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥
ध्वनौ । त्रि० ध्वनियुक्ते ॥ बाण
यति० रोषमुत्पादयतिशत्रूम् ।
बण शब्दे । स्वार्थे णयन्त । पचा
द्यच् ॥ बण्यते । कर्मणि घञ् वा ॥
बणनम् । भावे घञ् वा ॥ बाणः
शब्दोऽस्त्यस्य । अर्श आद्यच् वा ॥

बाणगङ्गा । स्त्री० रावणबाणनिर्भि
न्नसोमेश्वरगिरिप्रभवनदीविशेषे ॥
यथा । सोमेशाद्दक्षिणे भागे बाणे
नाद्रिं विभिद्य वै । रावणेन प्रकटि
ता जलधारातिपुण्यदा ॥ बाणगङ्गे
ति विख्याता या स्नानादघहारिणी ॥
स्नात्वा तु बाणगङ्गायां दृष्ट्वा बाणे-
श्वरं विभुम् । गङ्गास्नानफलं प्राप्य
मोदते देववद्दिवि ॥
बाणदण्ड । पु० वापदण्डे । वे
मनि ॥
बाणपुङ्खा । स्त्री० शरपुङ्खायाम् ॥
बाणपुरम् । न० देवीकोटे । शो
णितपुरे ॥ बाणस्यासुरविशेषस्य
पुरम् ॥
बाणभट्ट । पु० ग्रन्थकारविशेषे ॥
बाणयुद्धम् । न० बाणासुरेण सह श्री
कृष्णस्य युद्धे ॥ शरैर्युद्धे ॥
बाणलिङ्गम् । न० नर्मदानद्युद्भ
व शिवलिङ्गे ॥ यथा । नर्मदाजल
मध्यस्थं बाणलिङ्गमिति स्मृतम् । बा
णलिङ्गं स्वयंभूतं चन्द्रकान्ताद्यं स्थि
तम् ॥ चान्द्रायणशतकार्यं शङ्कोर्नै
वेद्यभक्षणात् । याम्यायाम्यविभा-
गीयबाणलिङ्गं न विद्यते ॥ तदर्पि
तजलं बाह्यं यच्च प्रासादसंज्ञया ।
शिवनाममयं लिङ्गं सदा पूज्यं मह-
र्षिभिः ॥ यतश्च सर्वलिङ्गेभ्यस्त-
दधिपूज्यतमं मतम् । चतुरङ्गुल

मुक्तायरस्य वेदिकयायुतम् ॥ उत्तम लिङ्गमाख्यातमङ्गुष्ठसुसाधितम् । तदर्धं मध्यमं प्रोक्तं तदर्धमवरम्स्मृतम् ॥ तस्मान्यूनपूजनीय मकदापिनतत्फलम् ॥ रुद्राच्च शिवलिङ्गस्य स्थूलस्थूल प्रशस्यते । शालग्रामनाम्नदस्य सूक्ष्मसूक्ष्मोविशिष्यते ॥

बाणवार । पु० भटादेर्दोलाकृतिसन्नाहे । वारबाणे । चोलके ॥

बाणवारक । पु० कञ्चुके । बाणस्य वारक ॥

बाणसुता । स्त्री० ऊषायाम् ॥ बाणस्यसुता ॥

बाणहा । पु० विष्णौ ॥

बाणा । स्त्री० बाणमूले । पु० स्त्री० नीलझिण्ट्याम् ॥ बण्यते । बणशब्दे । कर्मणिघञ् ॥

बाणाह्व । पुं० मुञ्जे ॥ बाणह्वया ह्वयास्य ॥

बाणाश्रय । पुं० धनुषि ॥

बाणासनम् । न० धनुषि ॥

बाणि । स्त्री० वस्त्रादेर्वयनक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वयने ॥ वायदण्डे अम्बुदे ॥ मूल्ये ॥ सरस्वत्याम् ॥ बाणनम् । बण० । चुरादि । अच्‌इ ॥

बाणिनी । स्त्री० मत्तस्त्रियाम् ॥ मत्तायांनार्याम् ॥ विदग्धवनितायाम् ॥

अवश्यवणति । बण० । आवश्यके णिनि ॥ अष्टिसञ्ज्ञकछन्दः १६ प्रभेदे ॥ नजभजरैर्यदाभवतिवाणिनीगयुक्तै ॥ यथा । स्फुरतुममानने ऽयमनुवाणिनी-तिरस्य तवचरणप्रसादपरिपाकतः कवित्वम् । भवजलराशिपारकारणममुकुन्दसततमस्तवैस्तवैस्तव भवेतस्तवानिनिश्चयम् ॥

बाणी । स्त्री० सरस्वत्याम् । भारत्याम् ॥ वायक्रियायाम् । व्यूतौ ॥ वचने ॥ बण्यते । बण० । सर्वधातुभ्यइन्निति० इन् । कृदिकारादक्तिनइतिङीष् ॥

बात । पुं० पवने । श्वसने । वायौ ॥ निमित्तभेदेनास्यगुणायथा । व्यजनस्यानिलस्त्वाश्लेदमूर्च्छाश्रमापह ॥ तालवृन्तभवोवातस्त्रिदोषशमनोमतः ॥ वंशव्यजनजःसोष्णोरक्तपित्तप्रकोपनः । चामरोत्थस्तसम्भूतोमायूरोवैत्रजस्तथा ॥ एतेदोषजितावाता स्निग्धोहृद्यास्तुपूजिता ॥ वाति । वागतिगन्धनयोः । हसिमृग्रिण्वाऽमिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥ स्वाति नक्षत्रे ॥ रोगविशेषे ॥ हेमन्तवर्षाशिशिरेषु वायोः प्रकोपोभवति । यत । मार्गपौषितथामाघेमाषाढेश्रावणेपिच । भाद्रेमासेविशे

स्याच्चैवीतिराजाप्रकीर्त्तितइति ॥
वातकः । पुं॰ शीतले । अपराजि
तायाम् । शणपर्ण्याम् ॥ वातक
रोति । डुकृञ्॰ । अन्येभ्योपी
तिड ॥
वातकर्म्म । न॰ मरुत्क्रियायाम ।
पर्द्दने ॥
वातकी । त्रि॰ वातरोगयुक्ते । वात
रोगिणि ॥ वातोऽतिशयितोऽस्य ।
वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनि ॥
वातकुम्भ । पुं॰ गजकुम्भाधोभागे ॥
वातकेतुः । पु॰ पांशौ । धूलौ ॥
वातकेलिः । पु॰ कलालापे । चर्च्चरी
के ॥ षिड्गदन्तक्षते ॥
वातखुडा । स्त्री॰ वात्यायाम् ॥ पि
च्छिलस्फोटे ॥ वामायाम् ॥ वात
शोणिते ॥
वातगुल्म । पुं॰ वातूले ववण्डर॰
वगूला॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥
वातघ्नम् । न॰ तैले ॥ त्रि॰ वातना
शकर्त्तरि ॥ वातहन्ति । हन॰ अ
मनुष्यकर्त्तृकेचेतिटक् ॥
वातघ्नी । स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ शा
लपर्ण्याम् ॥ शिम्बीक्षुपे ॥
वातचक्रम् । न॰ आषाढ्यावायुविचारे
॥ तच्चोक्तं वाराहाभट्टोत्पलेन । य
था । आषाढपौर्णमास्यान्तुयदाशा
नोऽनिलोभवेत् । अस्तं गच्छतितीक्ष्णां
शौसस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ पूर्वे

वातचक्रम्

पूर्वे समुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघू
र्णितश्चन्द्रार्क्कांशुसटाकलापकलि-
तोवायुर्यदाकाशगः । नैकान्तस्थि
तनीलमेघपटलाशारदसंवर्द्धितावा
सन्तोत्कटसस्यमण्डिततलासर्व्वा
महीशोभते ॥ यदाग्नेयोवायुर्वहतिग
गनेखण्डिततनुः प्रशस्यस्मिन्मृगेन्द्रे
भगवतिपतङ्गे प्रवसति । तदानि
त्योद्दीप्ताज्वलनशिखरालिङ्गिततला
ल्पगोचाष्मोच्छ्वासैर्वमतिवसुधाभस्म
निकरम् ॥ तालीपत्रलतावितान
तरुभि शाखामृगाणां स्थयत्योगेस्मि
न्प्रवतिध्वनिः सुपरुषोवायुर्यदाद
क्षिणः । तद्वद्योगसमुत्थितस्तुगज
वत्तालाङ्कुशैर्वर्ह्लिताः क्षोणाशा
ह्रस्वमन्दवारिकणिकामुञ्चन्तिमेघा
स्तदा ॥ सूक्ष्मैलालवलीलवङ्गनि
चयान्व्याघूर्णयन्सागरेभानोरस्त
मयेप्रवत्त्यविरतोवायुर्यदानैर्ऋतः
। क्षुत्तृट्क्षामृतमानुषास्थिशकल
प्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधूरिवा
शवपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥ (*)
यदावारुणः स्यात् प्रविचलसटाटोप
चपलः प्रवातः पश्चाच्चेद्दिनकर
करापातसमये । तदासक्तोपेताप्र
वरनिकरावद्धसमराक्षिति स्थान
स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥
आषाढीपर्व्वकालेयदिकिरणपतेर
स्तकालोपपन्नौ वायव्योवावेगः

पवनघनवपु . पन्नगार्धानुकारी । जानीयाद्वारिधाराप्रमुदितमुदितां मुक्तमण्डूककण्ठांसद्योल्लासैकचिह्नांमुखबहुलतया भाव्यसेनामिवोर्वीम् ॥ मेरुयस्तमरीचिमण्डलतलेग्रीष्मावसानेरवौ वात्यामोदिकदम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः । विद्युत्कान्तिसमस्तकान्तिकलनाम्नस्तास्तदातोयदाउन्मत्ताइवनष्टचन्द्रकिरणागांपूरयन्त्यम्बुभि ॥ इतिवातचक्रनामाध्याय । २७ ॥ इस्तायामाषाढ्याङ्गणाचतुर्थ्यामजैकपादर्क्षे । यदिवर्षतिपर्जन्य . प्राहट्शस्तानचेन्नतत ॥

वातचटक । पुं॰ वार्त्तिकखगे । बटेर॰ इ॰ भा॰ ॥

वाततूलम् । न॰ मरुद्भ्जे । इद्धसूत्रे । आकाशे॰ उड्डीयमानसूत्रे । ग्रीष्महासे ॥

वातधुडा । स्त्री॰ वातखुडार्थे ॥

वातध्वज .। पुं॰ मेघे ॥

वातपित्तजशूलम् । न॰ शूलरोगविशेषे ॥ तद्यौषध यथा । मातुलुङ्गस्यनिर्यास गुडाढ्येनसमन्वितम । वातपित्तजशूलानिहन्तिवैपानयोगत ॥

वातपुत्र : । पुं॰ महाधूर्त्ते ॥ भीमसेने ॥ हनूमति ॥

वातपोत ।)
वातपोतक . ।) पुं॰ पलाशे ॥

वातपोथ । पुं॰ पलाशे । किंशुके । पर्णे । वैसू॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥ वात पोथयति । पुथहिंसायाम् । कर्मण्यण् ॥

वातप्रमी । पु॰ स्त्री॰ वातमृगे । वाताटहरिणे । नि शृङ्गमृगाकृतौ ॥ वात प्रमिमीते॰ वाताभिमुखधावनात् । माङ्माने । वातप्रमीत्युणादिसूत्रेणमाङईप्रत्यय . कित् । स्त्रीत्वेकृदिकारादितिवाङीषित्येके । अन्येतुकारग्रहणस्यतपरार्थत्वाद्दीर्घान्तान्ङीषनेत्याहु नहिकारग्रहणे केवल ग्रहणमितिमुनित्रयेणपरिभाषितम् । अतएव॰ वातप्रमीश्रीलक्ष्मीतिपद्येभ्रान्ता · सुसाधवइतिरचित · ॥ अश्वे ॥ नकुले ॥

वातफुल्लान्त्रम् । न॰ पुप्फुसे

वातमज । पुं॰ वातप्रमी । वाताटहरिणे ॥ वातमजति । अजगतिक्षेपणयो । वातशुनीतिलक्ष्येध्वजधेटतुदजहातिभ्यउपसङ्ख्यानमितिखश् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

वातमजा । स्त्री॰ वातमृग्याम् ॥

वातमण्डली । स्त्री॰ वायुसहतौ । वात्यायाम् ॥

वातमृग । पुं॰ वातमजे । वातप्रमी ॥ वातद्रव॰ वातश्चवामृग ॥

वातरक्तम् । न॰ रोगविशेषे ॥

वातरक्तघ्न । पु॰ कुक्कुरे । ग्रन्थिपर्णे ॥

वातरक्तारि । पु॰ पित्तघ्नाम् । गुडूच्याम् ॥

वातरङ्ग । पु॰ अश्वत्थे ॥

वातरथ । पु॰ मेघे ॥ वातोरथोस्य ॥ गन्धे ॥

वातरशन । त्रि॰ दिग्वाससि । दिगम्बरे ॥

वातरायण : । पुं॰ उन्मत्ते ॥ निष्प्रयोजनपुरुषे ॥ काण्डे । सायके ॥ करपत्रे । क्रकचे ॥ कूटे ॥ शरसङ्क्रमे ॥ परसङ्क्रमे॰ इ॰ मेदिनी ॥ सरलद्रुमे ॥

वातरूष । पुं॰ वातूले ॥ शक्रका र्मुके ॥ उत्कटे । इ॰ मेदिनी ॥ उत्कोचे । इ॰ हेमचन्द्र ॥

वातरोग पुं॰ वायुव्याधौ । चलातङ्के । अनिलामये ॥

वातरोगी । त्रि॰ वातरोगयुक्ते । वातकिनि ॥ वातरोगोस्यास्ति । इत्यर्शोधतिभ्यो इनि ॥

वातर्षि । पुं॰ काष्ठलोहोभयनिर्मितपात्रे । काष्ठलोह्याम् ॥

वातल : । पुं॰ चणके ॥ त्रि॰ वायुकारके ॥ वातलाति । ला॰ । क ॥

वातलमण्डली । स्त्री॰ वात्यायाम् ॥

वातवैरी । पु॰ वातादे ॥ त्रि॰ वातघ्ने ॥ वातस्यवैरी ॥

वातव्याधि । पुं॰ वातरोगे । क्लैब्याम् लिखि । उद्धवे ॥

वातशीर्षम । न॰ वस्तौ ॥

वातशोणितम् । न॰ वातरक्तरोगे ॥

वातष्ठीला । स्त्री॰ वातव्याधिविशेषे ॥ यथा । नाभेरधस्तात्सञ्जातः सञ्चारीयदिवाचल । अष्ठीलावद्घनोग्रन्थिरूर्ध्वमायतमुन्नत । वातष्ठीलां विजानीयाद्बहिर्मार्गनिरोधिनीम् ॥

वातसह । त्रि॰ अत्यन्तवायुयुक्ते ॥ वातूले ॥

वातसारथि : । पु॰ अग्नौ ॥

वातस्कन्ध । पुं॰ आकाशस्यभागविशेषे ॥

वातहा । त्रि॰ वातघ्ने । वायुनाशकौषधौ ॥

वातहुडा । स्त्री॰ वातयुडायाम् ॥

वातह्न । पु॰ वायुप्रस्ताङ्गे ॥ वातह्न पारदारिक ॥

वाताट । पु॰ सूर्यघोटके । वातमृगे ॥

वाताण्ड । पु॰ मुष्करोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कुपितोदूषयेद्वायुर्मुष्कस्थावस्थं संवृतः । तस्माद् मुष्कस्थाल्पेकोरोगोवाताण्डसञ्ज्ञक ॥

वातात्मज । पु॰ हनुमति ॥

वाताद् । पुं० बदामपादपे । मेचो
पमफले ॥ वातादउष्णः सुस्निग्धो
वातघ्नः शुक्रकृत् गुरुः । वातादम
ज्जामधुरोवृष्यः पित्तानिलापहः ॥
स्निग्धोष्णः कफकृन्नेष्टो रक्तपित्त
विकारिणाम् ॥ वातमत्ति । अद० ।
कर्मण्यण् ॥

वाताध्वा । पुं० वातायने ॥

वातापिः । पुं० इल्वलभ्रातर्यसुरवि
शेषे ॥ वातमाप्नोति । आप्नु० । फ
णिपक्षिरात्मभरिरित्यादिना० ॥

वातापिद्विट् । }
वातापिसूदन । } पुं० अगस्त्यमु
वातापिहा । } नौ ॥

वाताम : पुं० वातादे ॥

वातायनः । पुं० एकशफे । अश्वे ।
हये ॥ न०गवाक्षे ॥ ईयतेऽनेन ।
इण्० । करणे ल्युट् वातस्याय
यनम् ॥ त्रि०शीघ्रगे ॥

वातायुः । पुं० मृगे । कुरङ्गे । हरि
णे ॥ वातमयते । अय० । बाहुल
कादुण् ॥

वातारिः । पुं० रक्तैरण्डे ॥ सयथा।
वातारिबीजं प्रस्थञ्च चतुष्पर्कं निस्तु
षीकृतम् । क्षीरद्रोणार्द्धसंयुक्तं
भिषक् मन्दाग्निनापचेत् ॥ घृत
प्रस्थार्द्धसंयुक्तं खण्डप्रस्थद्वयं क्षिपेत् ।
त्र्यूषणञ्च चतुर्जातग्रन्थिकवह्निचि
त्रकम् ॥ छवामिसीशटीबिल्वदी

प्यनीरौनिशायुगम् । अश्वगन्धा
बलपाठाहपुषावेरपौष्करम् ॥ श्व
दंष्ट्रारग्वधादारुवेल्लज बालकवरी ।
एतानिपिष्टमात्राणिचूर्णयित्वावि
नि. क्षिपेत् ॥ वातव्याधिसशूलञ्च
राजयक्ष्मातथोदरम् । आनाहव
र्ध्मगुल्मञ्चआमवातकटिग्रहम् ॥ ज
ङ्घाग्रहं तथाहिक्काश्वासकासहृदाम
यान् । अर्दितार्द्धपक्षिश्चाचोग्रप
सीमपतन्त्रकम् ॥ पक्षाघातपाण्डु
वातभङ्गं दण्डापतानकम् । मन्या
स्तम्भहनुस्तम्भं नाशयेदपिवेगतः
ति ॥ पुत्रदात्रीलतायाम् ॥ यवा
न्याम् ॥ शेफालिकायाम् ॥ सु
ह्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥ विडङ्गे ॥ शू
रणे ॥ भल्लातके ॥ जतुकायाम् ॥
शतमूल्याम् ॥

वाताली । स्त्री० वातसंहतौ । वा
त्यायाम ॥

वाताश्व । पुं० कुलीनाश्वे । हयोत्त
मे । जात्ये । आजानेये ॥

वातासह । त्रि० वातुले ॥

वातिः । पुं० अनिले । वायौ ॥ सू
र्ये ॥ सोमे ॥ वाति । वागतिगन्ध
नयोः । क्तिच् । वातेर्नित्त्
तिर्वा ॥

वातिकः । पुं० आयुजव्याधौ ॥ न०
वातस्यशमने ॥ वातस्यकोपने ॥
वातपित्तश्लेष्मणः शमनकोपनयोः

रूपसञ्ज्ञायामितिठञ् ॥

वातिग । पुं० भण्टाक्याम् ॥ त्रि० धातुवादिनि ॥

वातिगम । पुं० वार्त्ताकौ ॥

वातिङ्गण: । पुं० वार्त्ताकौ । भव्य० भटा० द्रू० च० प्र० फलशाके ॥

वातीयम् । न० काञ्जिके ॥

वातुल: । पुं० वात्यायाम् ॥ त्रि० वायुरोगिणि ॥ वातसुखसेवनयोर ट्लच् । बाहुलकादुलच् ॥ उन्मत्ते ॥

वातुलि: । स्त्री० तरुतूलिकायाम् । वादुड० द्रू० भा० ॥

वातूल । पुं० वात्यायाम् ॥ त्रि० वातासहे । मारुतासहे ॥ वातानांसमूह: । वातनसहतेवा । वातात् समूहेचेत्यूल: । वातूतदसहने ॥ यद्वा । वाता: सन्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् । वातदन्तबलल लाटानामूङ्चेत्यूङ् ॥ उन्मत्ते ॥

वाता । पुं० वाते । वाति । वागति गन्धनयो: ॥ तृच ॥

वातोना । स्त्री० गोजिह्वाक्षुपे ॥ त्रि० वायुहीने ॥

वातोर्म्मी । स्त्री० त्रिष्टुप्छन्द: ११ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणादियथा । वातोर्म्मीयंगदितास्भौतगौग: । यथा ॥ ध्यातामूर्त्ति: । क्षणमप्यच्युतस्यश्रे णीनाम्नागदिताङ्कलयापि । ससा

रेऽस्मिन्मुदुरितंहन्त्रिपुंसावातोर्म्मी पोतमिवाम्भोधिमध्ये ॥

वात्या । स्त्री० वातसमूहे । वाताल्याम् ॥ वातानांसमूह: । पाशादिभ्यो य: ॥

वात्सकम् । न० वत्सानांवृन्दे । वत्सा नांगणे ॥ वत्सानांसमूह: । गोत्रो क्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥

वात्सल्य: । पुं० रसविशेषे ॥ न० प्रेम्णि ॥ त्रि० तद्वति ॥

वात्सल्यता । स्त्री० कृपालुत्वे ॥

वात्सीपुत्र: । पुं० नापिते ॥

वात्स्य: । पुं० मुनिविशेषे ॥ वत्सस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् । ब हुत्वे० वत्सा: । यञञोश्चेतिलुक् ॥

वात्स्यायन । पुं० शब्दादयोविषया भूयोभूयोभुज्यमानास्तत्त्वमितिकल्प नापरेऋषिविशेषे । मन्दनागे । प क्षिले । स्वामिनि ॥

वाद । पुं० यथार्थबोधेच्छोर्वाक्ये ॥ अरिविदिषिोर्द्वयो: कथायाम् ॥ व्य क्तवाक्ये ॥ भगवद्विभूतिविशेषे ॥ यथोक्तं भगवद्गीतायांवाद: प्रवद तामहमिति । अस्यार्थ: । प्रवद तावादिनांसम्बन्धिनोवादजल्पवि तण्डाख्यास्तिस्र: कथा: प्रसिद्धा:० तासामध्येवादोऽहम । यत्र द्वाभ्यामपिप्रमाणतस्तर्कतश्चस्वपक्ष:

स्थाप्यते॰ परपक्षश्छलजातिनिग्रह
स्थानैर्दूष्यतेसजल्पोनाम। यत्रत्वे
क : स्वपक्षंस्थापयति॰ अन्यस्तु॰
छलजातिनिग्रहस्थानैस्तत्पक्षं दूष
यति॰ नतुस्वपक्षंस्थापयति॰ सा
वितण्डानामकथातत्रजल्पवितण्डे
विजिगीषमाणयोर्वादिनो . शक्ति
परीक्षामात्रफले॰ वादस्तुवीतराग
यो ' शिष्याचार्ययोरन्ययोर्वातत्त्व
निरूपणफल :। अतोऽसौश्रेष्ठत्वा
त्प्रादुभूतिरित्यर्थ . ॥ इतिश्रीध
रस्वामिन :॥ अस्यलक्षणं गौतमो
क्तं यथा। प्रमाणतर्कसाधनोपाल
म्भ : सिद्धान्ताविरुद्ध :॥ १।
४१॥ अत्रच॰ वादइतिलक्ष्यनि
र्देश॰ पक्षप्रतिपक्षौविप्रतिपत्ति
कोटी॰ तयो ' परिग्रहस्तत्साधनो
द्देश्यकोक्तिप्रत्युक्तिरूपवचनसन्दर्भ'
तावन्मात्रञ्चकथान्तरसाधारणम
तआह॰प्रमाणेत्यादि। प्रमाण
तर्काभ्यांतद्रूपेणज्ञाताभ्यांसाधनो
पालम्भौयत्रसतथा। उभयत्रापि
प्रमाणादिसद्भावकोटिद्वयस्यापिसि
द्धिः स्यादतस्तद्रूपेणज्ञाताभ्यामि
ति। ज्ञानमनाहार्यंविवक्षितम्॰
उपालम्भोदूषणम्॰ जल्पादौतुप्र
माणाभासच्छलादिनाज्ञाताभ्यामपि
साधनोपालम्भौभवतइतितद्वारणं
तथा॰ इतरथातुतद्वेतोरेवदुष्टत्व

म्॰ इत्यत्रचप्रमाणाभासत्वप्रका
रकज्ञानविषयकरणकसाधनोपाल
म्भयोग्यान्यत्वेसतीत्यर्थ :। तेन
तादृशजल्पविशेषेनातिव्याप्ति। तत्र
चनिग्रहस्थानविशेषनियमार्थसिद्धा
न्तेत्यादिविशेषणद्वयम्अन्येतुतदपि
लक्षणघटकमेव॰ तदर्थश्च॰ तावन्मा
त्रनिग्रहस्थानयोग्यत्वम्॰ तावद
तिरिक्तनिग्रहस्थानोपन्यासायोग्य
त्व वा॰ निग्रहस्थानप्रतिज्ञाहान्या
दीनामेकंधृत्वा॰ तदुपन्यासायोग्य
त्वमितिनिष्कर्ष :। तेनोक्तजल्प
विशेषवारणमित्याहु :। सिद्धा
न्ताविरुद्धइत्यन्येनापसिद्धान्तो
द्भावनम्॰ पञ्चावयवोपपन्नइत्य
नेनन्यूनाधिकोद्भावने। अवयवा॰
भासस्यदृष्टान्तासिद्ध्यादेश्चोद्भावनम्
॰प्रमाणेत्यनेनचप्रमाणाभासत्वेनहे
त्वाभासानांतर्काभासस्यचोपन्यासो
नियम्यतेतथाचात्रहेत्वाभासन्यूनाधि
कापसिद्धांतरूपनिग्रहस्थानचतुष्ट
योद्भावनमितिवदति। वस्तुतस्तुवाद
स्यवीतरागकथात्वेन॰तत्त्वनिर्णयस्यो
द्देश्यतयापुरुषदोषस्याविज्ञातार्थादे
रिवन्यूनाधिकयोरपिनोद्भावनमुचि
तम्। अतएवपञ्चावयवावश्यकत्व
मपिभाष्यकारोनानुमेने। हेत्वाभा
साद्युद्भावनेनापिचतदेवकथाविच्छे
दोयदिहेत्वन्तरेणापिसाधयितुं नश

भवति। इतरथातुतदृर्धे वीरेवदुष्टत्वम्। इत्यत्र चपत्रचावयवोपपन्नइतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणेतितत्त्वम्। वादाधिकारिणस्तुतत्त्वबुभुत्सवः। प्रकृतोक्तिका:। अविप्रलम्भका। यथाकालस्फूर्त्तिकाः। अनाक्षेपका: युक्तिसिद्धप्रत्येतार। अनुविधेयश्चेय' सभ्यपुरुषवतीजनतासभा अनुविधेयो राजादि' स्थेयान्मध्य' साचवादेनावश्यकोवीतरागकथात्वादिति ॥ १। ४१ ॥ अपिच। वादफलस्यतत्त्वनिर्णयस्यदुर्दुरूढवादिनिराकरणेन। संरक्षणार्थं विजगीषुकर्थे जल्पवितण्डे। जयपराजयमात्रपर्य्यन्ते। तदुक्तम्। तत्त्वाध्यवसायसंरक्षणार्थं जल्पवितण्डेवीजप्ररोहसंरक्षणार्थं कण्टकशाखाप्रावरणवदिति ॥ छलजातिनिग्रहस्थानैः परपक्षोदूष्यते। इतिजल्पे वितण्डा'याञ्चसमानम्। तत्रवितण्डायामेकेनस्वपक्षस्थाप्यतएव। अन्येनचसदूष्यतएव। जल्पे तु। उभाभ्यामपिस्वपक्ष स्थाप्यते। उभाभ्यामपिपरपक्षोदूष्यतइतिविशेषः। तदुक्तम्। यथोक्तोपपन्नच्छलजातिनिग्रह स्थानसाधनोपालम्भोजल्पः ॥ १। ४२ ॥ सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डेति। १ ॥ ४३।

अतोवितण्डादूष शरीरत्वाज्जल्पोनामनैकाकथा। किन्तुशक्त्यतिशयज्ञानार्थं समयबन्धमात्रेणप्रवर्त्ततइतिखण्डनकाराः॥ तत्त्वाध्यवसायपर्य्यवसायित्वेनतुवादस्यश्रेष्ठत्वमेव ॥ सङ्घातादिवादेषु ॥ तेचोक्ताराम गोतोत्सवेयथा। सङ्घातवादोलोकायतिकानांनास्तिकानाम्। अनादीचयिकेलोकेनेश्वरादिरपेच्यते। प्रत्यक्षसङ्घातभेदशक्तिभि: सर्वंसिद्धित: ॥ यथौषधानांसङ्घातेमादोरागोरसायनम्। तथैवभूतसङ्घाते चैतन्यकान्यजीवता ॥ १ ॥ यथाचारम्भवादस्तार्किकाणांमीमांसकानाञ्च। आत्माकाशाणुसुखत: कारणंपूर्वमिष्यते। कुलालादिवद्दण्डसूत्रघटवज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भोग्निवायूनाकर्मंसयोजिताणव'। द्वाणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइदमद्दत् ॥ २ ॥ यथाचपरिणामवाद' साङ्ख्यपातञ्जलपाशुपतानाम्। गुणसाम्यप्रधान स्याद्गुणा: सत्त्वरजस्तम.। सुखदु' खमोहरूप इष्यतेहिस्फुटजगत् ॥ प्रधानस्यान्महान्सोऽहङ्कारोऽसौषोडशात्मना। जायतेपञ्चतन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापिवत्। तन्मात्राणितुभूतानि जायन्ते तत्त्वसङ्ख्यया। चतुर्विंशति

वाद :

देतानितथात्मापञ्चविंशति : ॥ स
देवकार्यमुत्पत्ते : पूर्वं कारकरूप
कम् । आविर्भावतिरोभावौजन्म
नाशावुदीरितौ ॥ ३ ॥ यथाचजी
वोत्पत्तिवाद : पाञ्चरात्राणाम् ।
ब्रह्मणोवासुदेवाख्याज्जीव : सङ्कर्ष
णाभिध : । जायतेचमनस्तस्मात्प्र
द्युम्नाख्यततः पुनः ॥ अहङ्कारोऽ
निरुद्धाख्यस्तत्वारोविश्वरूपका ।
वासुदेवाराधनार्थं जायतेबन्धमोच
नम ॥ ४ ॥ यथाचक्षणिकविज्ञा
नातिरिक्तभावाभाववादोवौद्धाना
म् । विज्ञानबुद्धिरितिनार्थान्तर
म् । यदन्तर्ज्ञेयतत्त्व तद्बहिर्वद्व
भासते । स्वप्नवज्जागरेमुह्यावभाव.
स्फुटएवहि ॥ ५ ॥ यथाचबाह्या
स्तित्ववादोवौद्धैकदेशिनाम् । समु
दायोऽणुसम्भूतोवाह्योभूम्यापगादि
क . । आन्तर : स्कन्धजश्चित्त
स्यरूपस्ततोजगत् ॥ रूपम्बुद्धिवा
धूनांखरस्निग्धोष्णचञ्चला . । चतु
ष्टाणाम : पञ्चस्कन्धारूपादिभेद
त ' ॥ रूप : शब्दादयस्तेषांव्यक्ति
विंज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदु ' खे
त्त : संज्ञाडित्यादिनामयत् ॥ स
स्कारोवासनाचैवमुक्तसङ्घत्तया
त्मकम् । जगत्प्रत्यक्षत ' सिद्ध
किमन्यपरिकल्पनै : ॥ ६ ॥ यथा
चसत्तानद्वार्थं वादआर्हतानाम् । जी

वाद :

वाजीवात्मकंविश्वचेतन : स्वशरी
रवत् । परिणामावयववानऽजीव :
षड्विध : स्मृत : ॥ मल्लीधरादिरे
क : स्यात्पञ्चधाचास्रवादिक . ।
आस्रव : स बरोनिर्जरोबन्धोमोक्ष
एवच ॥ इन्द्रियाण्यविवेकादि : को
शोन्मुख्यादिभिस्तप : । जन्मान्यूर्ध्व
गतिस्चेतिपञ्चानामर्थउच्यते ॥ स्या
दस्तीत्यादिनासप्तभङ्गीन्यायेनवा
दिन : । सर्वं वस्तुमशेषापास्तमत
साधयेत्सुधी : ॥ सत्वासत्त्वोभयाऽ
वाच्यवादिन : सुचतुर्विधा : । द्वि
धाऽऽद्योशवाच्यतोक्तावादिन ' स
प्तकीर्तिता . ॥ ७ ॥ एतेषांवादा
नांप्रमाणानपेक्षत्वात्प्रमाणमूलत्वा
च्च्यमाणप्रमाणबाधितत्वाच्चनसाम
ञ्जस्यम् । तथाहि । तावत्सङ्घा
तवादोनयुक्तिसह : । घटोपलब्धि
वत्सङ्घोपलब्धिर्भवतेस्फुटम् ।
साजीवोममदेहोयमितिभेदानुभूति
त . ॥ योगिनश्चाप्यमूतादेर्देहान्तर
गति : स्फुटम् । आत्माभाविकृत
स्य सोक्षताकृताभ्यागमस्तथा ॥ क्षणि
कात्मेवार्थं जन्मसम्बन्धार्थं प्रतीक्षि
ता । सदकारिप्रतीक्षार्थांक्षणिक
त्वं पराहतम् ॥ ईश्वरानुभाजन्तुरप्य
ज्ञा . समर्थयामास । चत्वाणो
लोका : किमवयवशोधिजयताम
धिष्ठातारं किं मवधिर्घरनादस्त्वभ

वाद :

वति । धनीशो वाकुर्याद्वनजनमी
ष : परिकरीयवोमन्दास्तु प्रत्यमरव
रस शेरतद्रुमे ॥ इति । यतो वा इमा
निभूतानि जायन्ते येन जातानि जीव
न्तियत् प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्ब्रह्मे
त्यादिश्रुतयस्तु स्वतन्त्रमेव प्रमाणम्
॥ १ ॥ चारम्भवादोपि नयुक्तिस
ह : । यथा । अणुसंयोजकं कर्म
निर्निमित्तं यदा भवेत् प्रलयस्तर्हि
समवेत् सनिमित्तं कथं वद ॥ शरी
राभावतस्तत्र प्रयत्नादेरसम्भवात् ।
नित्यत्वादीशयत्नोपि कादाचित्को ऽ
हितोनहि ॥ जीवात्मसमवेतत्वाद
दृष्टं नाणुषु क्वचित् । एवमादिवि
चारेणदुष्टाणु परिकल्पना ॥ कुला
लवत्तटस्थस्त्वेदीश्वरस्तर्हिमत्सम :
। शरीरोपस्कराकाङ्क्षी विषमो नि
र्घृणस्तथा ॥ ईशेवेद : प्रमाणं स्यात्त्वा
क्यात् हितटस्थता ॥ यत : स्फुट निरा
बाधं मायित्वं तत्र वर्ण्यते ॥ अखण्डस
च्चिदानन्दो जगद्रूपेणभासते । मा
यायां दुर्घटं नास्ति किञ्चित्तद्रूप
णाहिसा ॥ परमाणवादिकल्पना
विरोधिन्य : श्रुतय : । एकोऽहं
बहु स्यां प्रजायेयेति । एतस्मादात्म
न आकाश : सम्भूत : आकाशाद्वा
युर्वायोरग्निरग्नेराप : अद्भ्य : पृ
थिवीति । मायान्तु प्रकृतिं विद्या
न्मायिनन्तु महेश्वरमिति । इन्द्रो

वाद .

मायाभि : पुरुरूप ईयते । इत्येव
मायावसङ्ख्याता एव । एवं स्मृ
तीतिहासवाक्यान्यपि । २ । परि
णामवादोपि नयुक्तिसह : । यथा ।
विचित्रजगतो हेतुर्न प्रधानमचेतन
म् । चेतनोपि हि निस्सङ्गो नसहाय
त्वमर्हति ॥ गुणकार्यं सुखादीना
मान्तरत्वस्य निश्चयात् । घटादावन्व
योनास्ति कथमव्यक्तकार्यता ॥ कि
ञ्चापरिणतेतस्मिन् कार्योत्पत्ति
र्नयुज्यते । परिणामे तन्नाश :
कार्यस्यापि निराश्रयात् ॥ नचप्र
धानकल्पनायाम् । अजामेकां लो
हितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुति प्र
माणम् । तस्या : यदग्ने रोहितं
रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां
यत्कृष्णं तदन्नस्येति छान्दोग्योक्तवे
जोबन्नात्मकप्रकृतिपरत्वेन मायापर
त्वेनापि सूरिभिर्व्याख्यातत्वात् । ए
वमन्यत्स्वयं समाधेयम् । ३ ॥ जीवो
त्पत्तिश्च नयुक्तिसहा । यथा । जीवोत्प
त्तिर्नयुक्तेति जीवस्यानादिताश्रुता ।
विनाशि कृतनाश : स्यादकृताभ्या
गमस्तथा ॥ ४ ॥ विज्ञानवादोपि
नयुक्तिसह : । यथा । जागरेबाध्य
ते स्वप्नो जागरो न बबाध्यते । तवत
द्बाधकाभावाद्बाह्यमस्त्युपलब्धित
॥ बहिर्वदिति तेप्युक्तिर्बाह्यमर्थं
प्रसाधयेत् । एवं नयुज्यते बुद्धे

वाद :

अंगदाकारतातव ॥ स्थिरचेतन
राशित्वात् स्वयञ् चक्षणिकस्तुत :
। स्मृत्यादिव्यवहारस्यलोपस्ततव
दारुण : ॥ ममतु • जागरादिसमा
धिष्ठानस्याखण्डबोधानन्दरूपस्यब्र
ह्मण साक्षात्कारोबाधकोस्ति ॥
५ ॥ बाह्यास्तित्ववादोऽपिनयुक्ति
सह, । यथा । स्थिरचेतनराशित्वा
त् स्वयञ् चाचेतनत्वत । नस्क
न्धानामणूनांवासमुदायोऽत्रयुज्य
ते । ६ ॥ सप्तपदार्थोवादस्तनयु
क्तिसह . । यथा । एकस्मिन् सदस
त्वादिविरुद्धप्रतिपादनात् ।
अपन्याय : सप्तभङ्गीनयजीवस्यसां
शता ॥ अस्यार्थ : । स्यादस्ति १
। स्यान्नास्ति २ । स्यादस्तिचनास्ति
च ३ । स्यादवक्तव्य : ४ । स्याद
स्तिचाऽवक्तव्य : ५ । स्यान्नास्तिचा
वक्तव्य ६ । स्यादस्तिचनास्तिचा
वक्तव्यश्चेति ७ । सप्तभङ्गीवाक्यानि
। वेष्ठुचस्याच्छब्द · ईषदर्थवाची
निपात : । वदर्थे चपूर्वपक्षस्योक्तो
क्तानांसद्भावासद्भाव्यमयवाचनिर्व
चनीयवाद्व्यसदनिर्वचनीयवादा
भयानिर्वचनीयवादिनांमतानि ।
क्रमेणाभिहितानि । तेचवादिन :
समागच्छाहन्त प्रतिज्ञिन् त्वन्मते
मोक्षोस्तीत्यादिस्वस्वमत क्रमेणपृ
च्छन्ति । तचाहन् तान् प्रतिप्रत्ये

वाद .

क क्रमेणतान्येववाक्यानीषत् तन्म
ताभ्युपगमनार्थं कानिपृथक् पृथगे
वोत्तरत्वेनब्रूते । तावतासर्वे
वादिनोनिर्विषण्णा · सन्तोत्तरो
त्तर प्रतिपद्यन्तेएवविधस्तेषांसप्त
भङ्गीरूपोय न्यायोऽपन्याय एव ।
अपकृष्टोन्यायोन्यायाभास एवे
त्यर्थ . । कुतइत्यतआह ।
एकस्मिन्निति । एकस्य जीवप
दार्थस्यसत्त्वादिनप्रतिसद्रूपत्वम् ।
असत्त्वादिन प्रत्यसद्रूपत्वञ्चेत्येवमा
दिविरुद्धधर्म्म प्रतिपादकत्वात् ।
नचजीवस्यसावयवत्त्व युज्यते । श
रीरादिवदनित्यत्वप्रसङ्गात् । तद
नित्यत्वे मोक्ष . कस्यपुरुषार्थं, स्या
त् । तस्मान्न्यायाभासेनसप्तभङ्ग्याख्ये
नजीवादिपदार्थानानसिद्धिरिति
॥ ततश्चपारिशेष्याज्जगतोमायाम
यत्वसिद्धि · । तदुक्तम् । ततोनि
रंशआनन्दे विवर्त्तोजगदिष्यताम् ।
अवस्थान्तरभानन्तुविवर्तोरज्जुसर्प
वत् ॥ मायाशक्ति . कल्पिकास्या
दिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्ति श
क्तात्पृथङ् नास्तितद्वद्दृष्टे नचाभि
दा ॥ प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वाच्छक्त्यभावे
तुकस्यस · । शक्ते कार्यानुमेयाया
अनिर्वाच्यत्वमिष्यताम् ॥ इति ॥
वदनम् । वदन्यक्तायामृषाचि ।
वञ् ॥

वादक. । त्रि० वाद्यकारे ॥ वक्तरि ॥
वादनम् । न० वाद्ये ॥ शिवागारेभ्रूलकसूर्यागारेवशङ्खकम् । दुर्गागारेवशिवाद्यमधुरीञ्चनवादयेत् ।
वादफलम् । न० तत्त्वनिर्णये ॥
वादरम् । न० कृष्णालाबीजे । कापिशत्वाबीजे ॥ दक्षिणावर्त्तशङ्खे ॥ वीरे ॥ कार्पासचित्रायाम् ॥ भारत्याम् ॥ कृमिजे ॥ जले ॥ कार्पासीफले ॥ बदरायाविकार : फलम् । अवयवेचेत्यण् । तत्फलेलुक् । बदरस्यविकार : । तस्य विकारइत्यण् ॥ त्रि० कार्पासीनिर्मितवस्त्रादौ ॥
वादरङ्ग . । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥
वादरा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥
वादरायण : । पुं० व्यासदेवे ॥
वादरायणि : । पुं० शुकदेवे । व्यासतनये । वादरायणस्यापत्यम् । अतइञ् ॥ व्यासदेवे ॥
वादलम् । न० मधुयष्टिकायाम् ॥
वादवादी । पुं० जिनभेदे । आर्हते ॥
वादवित् । त्रि० धातुवादीमन्त्रवादश्चैत्यादयोवादास्तत्रभूतासवस्तीति वादज्ञः ॥ कल्पनैवैषा० ताम्रादिमावेष्टितैनष्टेश्चकांचनकादित्वभावासम्भावात् । मन्त्रवादेपि० कालदष्टोनजीवति । अकालदष्ट : स्वयमेवोत्थास्यतीत्यभ्युपगमात्० व्या

ख्येष्ट्मामेवेत्यं ॥ वादज्ञे ॥
वादान्य । त्रि० बहुदातरि । बहुप्रदे ॥
वादाम । न० वादामे । वातादे ॥
वादाल : । पुं० मत्स्यप्रभेदे । सहस्रदंष्ट्रे । वोयालि० द्र० गौ० दे० भाषाप्रसिद्धे ॥
वादि : । त्रि० विदुषि ॥ वक्तरि ॥ वादयति । वद० । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् । सूत्रे वादीतिण्यन्तोनिर्दिष्ट : । बाहुलकादण्यन्तादपि । तथाचभूवादिसूत्रे० वदन्तीतिवादशीवाचकाइतिन्यासकारादय : ॥
वादित्रम् । न० वातोद्ये । वाद्ये ॥ वाद्यते० अन्यते । वदेर्ण्यन्तात् । भूवदिगृभ्योणित्रन्० इति० णित्रन् ॥
वादी । त्रि० वक्तरि । वदनशीले ॥ अर्थिनि । विवादकर्त्तरि । पुकार० भादू० द्र० मा० प्र० पूर्व्वपक्षवादिनि । वादी ऽस्यास्ति । इनि.॥
वादिरम् । न० वदरीसहयसूक्ष्मफलवृक्षे ॥
वादिराट् । पुं० पूर्वजिने । मञ्जुघोषे ॥
वादिराज . । त्रि० वादिश्रेष्ठे ॥ वादिनांराजा । टच् ॥ पुं० मञ्जुघोषे ॥

वादित्र : । त्रि॰ साधुवादिनि ॥
वाद्यम् । न॰ वादनीये । वादित्रे । वातोद्ये ॥ वाद्यते॰ध्वन्यते । वदेर्ण्यं न्तादृचीयत् ॥ तच्चतुर्विधं यथा । ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकम् । वंश्यादिकन्तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनम् ॥ अथवा ह्यानि । तालिनराजतेगीतं ताभ्यां वादित्रसम्भवः । गरीयस्तेनवादित्रं तच्चतुर्विधमुच्यते ॥ ततं सुषिरमानद्धं घनमित्य चतुर्विधम् । ततं तन्त्रीगतं वाद्यं वंशाद्यं सुषिरन्तथा । चर्मावनद्धमानद्धं घनं तालादिकं मतम् ॥ तत्र ततं यथा । अलावनीब्रह्मवीणाकिन्नरीलघुकिन्नरी । विपञ्चीवल्लकीज्येष्ठाचित्राघोषवतीजया ॥ हस्तिकाकुब्जिकाकूर्मीशारङ्गीपरिवादिनी । त्रिस्वरीशतचन्द्रीचनकुलौष्ठीचढक्कयो॥ औडम्बरीपिनाकीचनिबन्धः शुष्कलस्तथा । गदावारणहस्तश्च रुद्रोऽथ स्वरमण्डलः ॥ कपिलासीमधुस्यन्दी घोणा स्यादित्ततभवेत् ॥ अलावणी यथा । कनिष्ठिकापरिध्यत्रमध्यच्छिद्रेण संयुतः । हस्तयष्टिमितोदण्डः खादिरोवैणवोऽथवा ॥ अथ . करभवानूर्ध्वंकृयावक्त्राभिशोभितः । नवाङ्गुलादधश्छिद्रोपरिचन्द्रार्द्धसन्निभाम् ॥ निवेश्यतुम्बिकां भद्रालाबु

खण्ड निवेशयेत् । द्वादशाङ्गुलविस्तारदृढपक्व मनोहरम् ॥ तुम्बिका वेधमध्येन दण्डच्छिद्रे तु निर्मिताम् । अलाबुमध्यगां डोरीं कृत्वा सल्यान्तु काष्ठिकाम् ॥ तथा सवेष्ट्यतन्मध्ये काष्ठिकाभामयेत्तत । यथा स्याद्विषलालाबुर्वंशस्य ककुभोपरि ॥ पञ्चाङ्गुलिपुसन्ध्यायालाबुतल्पाम्बु बन्धयेत् । कौशान्तनिर्मितापट्टमयीसूत्रकृताथवा ॥ समासूक्ष्मादृढा तन्त्रवदेयाविचक्षणैः । एतल्लक्षणसंयोग्यान्यालावणीप्रकीर्त्तिता ॥ विन्दुनानसमुपेत तुम्बनिं चिप्य वक्षसि । मध्यमानामिकाभ्याञ्च वाद्यादक्षिणपाणिना ॥ तारेमन्द्रे ऽधोमिचविस्थानेबिन्दुरिष्यते । तुम्बीमूलं समुत्पन्नवामाङ्गुष्ठेन धारयेत् ॥ ततस्ताभिस्तुसर्वाभिः स्वरव्यक्तिर्विधीयते । त्रिस्वरोदृश्यिा ' पार्थिवांमस्तचतुः स्वरः ॥ अलावण्यांस्थितान्नेया ' समषड्जाद्य ' स्वराः । रागव्यक्तिर्यथारागेभवेत्पड्जादिभेदतः ॥ चंशन्यासविभेदाश्चतथापिविधीयते । इयमलावणीप्रोक्तामन ब्रवचरम्नी ॥ प्रत्यचामारदादेवीवीणारूपेषसस्थिता । इत्यलावणी ॥ अन्ये षालसवं विस्तरभयान्नोक्तम् ॥ सुषिरं यथा । वंशोऽथपारीमधु

वाद्यम्

रीतिस्तिरीशङ्खकाहला । तोडही
मुरलीबुक्का शृङ्गिका स्वरनाभयः ॥
शृङ्गं कापालिकं चर्मवंशस्तथा
परः । एते शुषिरभेदास्तु कथिताः
पूर्वसूरिभिः ॥ वर्तुलः सरलश्चै
कपर्वदोषविवर्जितः । वैणवः
खादिरो वापि रक्तचन्दनजोऽथवा ॥
श्रीखण्डजोऽथ सौवर्णो दन्तिदन्तमयो
ऽपि वा ॥ राजतस्ताम्रजो वापि लौह
जः स्फाटिकोऽथवा । कनिष्ठाङ्गुलि
तुल्येन गर्भरन्ध्रेण शोभितः । शि
ल्पविद्याप्रवीणेन वंशः कार्यो म
नोहरः ॥ वंशे निवसतो प्रीतिमतङ्ग
मुनिनोदितम् । ततोऽन्येऽपि तदा
काराः वंशा एव प्रकीर्तिताः ॥ तत्र
त्यक्त्वा शिरोदेशाद् द्व्यङ्गुलमितमङ्गु
लम् । फूत्काररन्ध्रं कुर्वीत मित
मङ्गुलिपर्वणा ॥ पश्चाङ्गुलानि सन्
त्यज्य तावद्रन्ध्राणि कारयेत् । कु
र्वीत तथान्यरन्ध्राणि सप्त सङ्ख्या
नि कौशलात् ॥ बदरीबीजतुल्यानि
सन्त्यज्यार्द्धार्द्धमङ्गुलम् । प्रा
न्तयोर्वंशमध्ये तु कार्यं स्वराद्यैर्नादहेतवे
॥ सिक्थकेन कलादेयानि सुस्वरता
भवेत् । पश्चाङ्गुलायं वंशः स्या
देकैकाङ्गुलिवर्धितः ॥ षडङ्गु
लानि नाम्ना स्यादावदष्टादशाङ्गु
लम् । फूत्कारताररन्ध्रस्य यावद
ङ्गुलिमन्तरम् ॥ तदेवनाम वंश

वाद्यम्

स्य वांशिकैः परिकीर्त्यते । एका
ङ्गुलो द्व्यङ्गुलस्त्र्यङ्गुलश्चतुर
ङ्गुलः ॥ अतितारतरत्वेन वांशि
कैः समुपेक्षितः । त्रयोदशाङ्गु
लो वीणापरः । निन्दितो वंशतत्त्व
ज्ञैस्तथा सप्तदशाङ्गुलः ॥ महान
न्दस्तथा नन्दो विजयोऽथ जयस्तथा ।
चत्वार उत्तमा वंशा मतङ्गमुनि
सम्मताः ॥ दशाङ्गुलो महानन्दो
नन्दएकादशाङ्गुलः । द्वादशा
ङ्गुलमानस्तु विजयः परिकीर्ति
तः ॥ चतुर्दशाङ्गुलमितो जयइ
त्यभिधीयते । ब्रह्मारुद्रो रविर्विष्णु
क्रमादत्र व्यवस्थिताः ॥ नैविडा
प्रौढता चापि सुस्वरत्वञ्च शीघ्रता
। माधुर्यमिति पञ्चामी फूत्कृतेषु
गुणाः स्मृताः ॥ शीत्कारबहुल
स्तब्धो विस्वरः स्फुटलो लघुः ।
अमधुरश्च विज्ञेयाः षड्दोषाः
फूत्कृतेः क्रमात् ॥ तथा प्रयोगबाहु
ल्यमल्पता गीतवादने । एभिर्दोषै
र्युतो तीव निन्दितो वांशिको मतः
॥ स्थानकादिलयाभिज्ञो गमकाढ्य
स्फुटाक्षरः । शीघ्रहस्तः कलाभि
ज्ञो वांशिकोऽरक्त उच्यते ॥ प्रमुक्ति
र्वंशमुक्तिश्च युक्तिश्चेत्यङ्गुलेर्गुणाः
। सुस्थानत्वं सुस्वरत्वमङ्गुलीसा
रणक्रिया ॥ समस्तगमकज्ञानं राग
रागाङ्गवेदिता । क्रियाभाषाविभा

ष। मृदङ्गतागीतवादने ॥ स्वस्थाने
चापि तु स्यान्निनादनिर्माणकौश
ल। गात्रे स्थानदाढर्त्यं तद्वा
द्याच्छादनं तथा ॥ वाम्यिकस्य गुणा
एते मया संक्षिप्य दर्शिता। इति
वंशः ॥ ॥ काहलाखीनिषङ्ग.
। तोण्डीमुरलीवुक्काद्यन्ये ऽपि च स्त्रि
यां समस्वराणां नामभिर्विस्तरेणाभि
द्धियां वर्त्तते। इतरेषां विस्तरभया
न्नोक्तम् ॥ ॥ आनद्धं यथा।
आनद्धे मर्दलः श्रेष्ठः पटहस्त्वक्का
भरतादिभिः। अपि च। मुरजपट
हढक्काविश्वकोटप्रवाद्यपणवघनस
ङ्कालावजाहविश्वल्यः। करटक
मठभेरीस्यात्कुडुक्काहुडुक्काझनस
मुरलीझल्लीढुक्कलीदौण्डिमानाः ॥
डमरुटमुकिमड्डुः कुण्डलीस्तुङ्ग
नामारणमभिघटवाद्यं दुन्दुभीचर
म्य। क्वचिदपि टुटुकीत्याहदुर्दरं
चाप्युपाङ्गप्रकटितमनवद्यं वाद्यमि
त्थं जगत्याम् ॥ त्रिपुरमथनकण्ठु
स्ताण्डवे तत्प्रयाणे ततसुखसुषिर
स्थानवमित्यघनश्च ॥ ॥ मर्दल
स्वादिरः श्रेष्ठो वीनः स्यादन्यदा
रुजः। रक्तचन्दनजो वाद्यो गभीर
ध्वनिरुच्यते ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणस्तु
दैर्घ्यमस्य विधीयते। त्रयोदशाङ्गु
लं वाममथवा द्वादशाङ्गुलम् ॥ द
क्षिणस्य भवेदर्धेनमेकेनार्धाङ्गुलेन

षा। करणानद्धवदनोमध्ये चैव पृ
थुर्भवेत् ॥ चर्म मासीयो भवेद्धस्त
स्तम्भं चरण मतम्। मृत्तिकानि
र्मितस्यैव मृदङ्ग परिकीर्त्तितः
॥ पातयेत्खरलिं वाद्यमादनार्थं
समर्दले। विभूतिर्गैरिकं भक्तं कीन्दु
कीनचसंयुतम्। यद्वा चिपीटक
देयं जीवनीसत्त्वमिश्रितम्। सर्व
मेकत्र पिष्टं तल्लेपः खरलिरुच्यते
॥ वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्या
त्तु दक्षिणे ॥ एवं मर्दलकः प्रोक्तः
सर्ववाद्योत्तमो मतः ॥ अस्य संयो
गमासाद्य सर्ववाद्यं प्रशोभते।
एतदङ्गैर्बीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गु
लं विदुः ॥ तधिधोंतेमितिज्ञेयाः
पाटवर्णाः मृदङ्गजाः। थोंद
ढेंधिक्कटतद्धीताकं द द थोग धि
धि ॥ खर्भंभिं न गटं दंथाकुटपा
टामताचमो। तथि थोंढें तक्कधोंदों
द द धिगणांततं तधि ॥ तक्कतध
धिदोंताधिपाटखण्डेऽत्र यं क्रम ॥
तथा च यतिमाने पाटखण्डः। द्रग
तथे जाद्रगतथे जांधोघोधिक्कताधि
काथोजांथोजातकततांधिकाथोता
द्रगतताधिधिधिधिक्कतताकडना
घेधिक्कथोजाघोताद्रगतताद्रतता
धि। इति यतिमाने पाटखण्डः ॥ ॥
यतिरोढाप्यवच्छेदो गजरो रूपकं
ध्रुवम्। गल्प सारिगीपीचनाद

स्वकथितं तथा ॥ प्रहरणं स्वन्दनस्य प्रवन्धाद्वाद्यसम्भूता : । यथा । दथातद्वत्य्कताल्यांयति : ॥ चोढवाद्यंयथा । दांतथोतधिकतधिकदं थादथाथोधिथोधितत्ततथविथविदिथ्यांदिथ्यांटटुनकिटटुनकितदटङ्गतटंदगथवटङ्गथवटङ्गतगिनगितगिनगिदांदांददंदौंदौंदतामथा । इत्योढवाद्यम् ॥ चक्रं दौवाद्यंयथा । दथात : दथात : धिक्षिधिक्षिदिगथं दथात : । इत्यवच्छेदवाद्यम् ॥ ॥ गजावाद्यंयथा । थोकटे अनेअठें डें गथोगथोङ्गटेक्कथोगतकिधिकटे क्कनधिधिकटतकथोकतधिकटतक्षकतथोगतद्धीम् । इत्ये कताल्यांगजर.॥ रूपकवाद्ययथा । तकधिक्तकधिक्षथवितकिथवितक्षिधिकदथात: । इतिरूपकवाद्यम् ॥ भुवकवाद्यंयथा । तक्षतक्षटधिक्षधिक्षट । इतिनिसारतालेभ्रुवक : ॥ ॥ गलपोयथा । तधिद्धिग्निकतकतधिगलग थोथादेंतथाढे नञ ॥ इत्ये कताल्यांगलप : ॥ ॥ सारिगीचीयथा । थोङ्गटे ञ्तक्कधिक्षतकधिक्तकथोदटङ्गनदटङ्गनथोगकथो । इतिप्रथमखण्ड : । ॥ टे अथो : धिथोव : टेअटे अदक्कतगदक्कधिक्कतदिदक्कदंगदं

गथोगथोक तकतक धिकत धिकत घोटे अघोटे अथटे गलखोगगलखो गखोदटगेंटगेंखोदटञ । इत्यस्छन्दनम् । इतिसारिगीचौ ॥ ॥ नादोयथा । दांकारचितयपूर्वं दां धिगिति ततस्त्रयम् । दांदांधिकथयथचइतिनाद : शचीप्रिय . ॥ इतिनाद ॥ ॥ द्रुत मानसमारब्ध शुद्ध कूटविनिर्मितम् । सप्तखण्डमयंवाद्यंकथितंतदिहोच्यते ॥ द्रुतमानस्त्वात्प्रतितालेयथा । तत्ततत्ततक्कितक्किदिदधिगनथोधिगनथोधिक्कधिक्धिक्कधिक्कधिक्नगिनगमिथोथोधिधिधि : दांदांधिक्कथोथोथोदथोवनञिथोनञिथोथोदथोवडें ढिडेंढिथोदथोदतटितटितटुकगींगींधगिधगितततधे ततधेततनगिङौ अङौथोगथोगथोंथोगगथोगथोतत्तता । इतिसप्तपदान्याहु . कथित वाद्यपण्डितै : । प्रतितालेमतालेन पादवर्णसमासत : ॥ गन्धर्वपतिनापूर्वं मूर्वं शीलास्यनर्त्तने । सुधमरिस्त्रमार्थंस्वकथित प्रकटीकृतम् ॥ ॥ प्रहरणं यथा । थोगक्कतदधिकाथागकटगगोंदथोगदिद्धिकधिक्कदिकटे ञ । इत्यें कताल्यांप्रहरणम् ॥ ॥ वाद्यंविमुच्यतेयेनछन्दस्तंतन्निगद्यते । यथा ।

वाद्यम्

तद्विशेषोदिन्डिमतन्नः। इति च्छन्दनम्॥ ॥ कलासीविकलास घटाकलीचार्द्धटाकली। जीला टाकलिकाचैव गोमुद्रीमुरजस्तथा ।। अलाबुजवाद्यन्तु च्छवाद्यम्। मर्दलस्ययोद्वयाङ्गुलवामसुखोद्वाद शाङ्गुलदक्षिणमुख.। मुरजस्त्वष्टा दशांगुलवामसुख, सप्तदशांगुलद क्षिणमुखः। मर्दलमुरजयोरयमे द॥ ॥ घनयथा। अनुरक्त विर क्तञ्चद्विविधघनवाद्यकम्। गीता नुगमनुरक्त विरक्ततालसश्रयम्॥ कर ताल, कांस्यवलीजयघण्टोयशुक्ति का। कण्ठिकापटवाद्यञ्च पट्टा तोघघर्घरम्॥ झञ्झातालञ्च मञ्जीरकर्त्तयुंकुरकाण्यपि। द्वादशै वैमुनीन्द्रैः कथितावनसञ्चकाः॥ ब्येयाङ्गुलव्यासोमुद्धयकांस्यवि निर्मितौ। मध्यसुखौसनाकारौत न्मध्ये रज्जुगुम्फितौ॥ पद्मिनीपत्र सदृशौकराभ्यारज्जुयन्त्रितौ। कर तालाबुभौवाद्यौपाटिभिर्नटवेरि ति॥ यद्वाचयोद्व्ययव्यासवक्रय वोन्मितम्।यवपञ्चकगम्भीरमध्ये चयवसप्तकम्॥ विस्तृतवर्त्तुलनि म्नं यवत्रयमितं ततः। पृष्ठतोमध्य देशेचशिवलिंगसमाकृतिम्॥ च च्छत्पे ष्टौनिर्दिष्टं शुद्धकांस्यवि निर्मितम्। सरन्ध्राङ्गुलिसुखि

वाद्यम्

गधसुदीर्घमधुरध्वनिम्॥ घनानि साविसरक्त दृढ गुम्फमनोहरम्। काश्मीरादिसमुद्भूत तालमाडुर्मनी षिणः॥ सुनादं दक्षिण तालं ततो हीनञ्च वामकम्। कुर्वीत तद्द्व यकार्यैं तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः॥ वा मस्य स्यतालस्य मध्यमसन्निनादि- तम्। तिर्यग्दक्षिणतालस्य परि व्यशेन तालयेत्॥ तालादौ वादये त्स्वंसम्यक्तद्दीर्घलघुद्रुते.। इतिक रतालविशेष। कर्त्तरीघनविशे ष.। डङ्कुरश्चघनविशेषोऽद्यन्तरेफा न्तपुंलिङ्ग अन्येषां लक्षणविस्तर भयान्नोक्तम्॥ ॥ रुक्मिण्याः स त्यभामायाः कालिन्दीमित्रविन्द योः। जाम्बवत्यानाग्निजित्याच लक्ष्मणाभद्रयोरपि॥ कृष्णस्याष्टमहि षीणापुरीद्वाष्टमहोत्सवे। ततंशुषिर मानद्धघनञ्चयुगपज्जनाः॥ चवा द्ययन्नसंख्यातमितिपौराणिकी- श्रुतिः। ततवाद्यन्तुदेवानांगन्ध र्वाणाञ्चशौषिरम्॥ आनद्धं राक्षसानान्तुकिन्नराणांघनंविदुः। निजावतारेगोविन्दः सर्वमेवानय त्क्षितौ॥ यावन्तिवाद्यभाण्डानि रामरावणयोर्युधि। तावन्त्येनाभ वन्सेनाःकुरुपाण्डवसङ्गरे॥ ॥ किञ्च। निलिम्पतल्पम्पनतोम रेश्वरंसुरारिमर्थनात्सुरेण। च

भूतततादृयैरपिसिंहनादैः साप्यजशब्दीतिकथादवाद'॥ युद्धे सैन्यानांयोऽहङ्काररवः ससिंहनाद। ततादृभिरेभिश्चतुर्भिर्वाद्यैर्यमूनांसिंहनादैश्चपञ्चशब्दीवाद्यमभूत्। सिंहनादेनसहवाद्यंपञ्चविधंभवतीत्यर्थः॥ इतिसङ्गीतदामोदरः॥ शिवागारेभञ्जकञ्चसूर्यागारेचशङ्खकम्। दुर्गागारेवंशीवाद्यंमाधुरीञ्चनवादयेत्॥ भञ्जकंकांस्यनिर्मितकरतालम्। इतियोगिनीतन्त्रम्॥ मत्स्यपुराणेपि। गीतवादित्रनिर्घोषंदेवस्याग्रेचकारयेत्। विरिञ्चे घण्टिढक्कांघण्टांतस्यैवस्त्रियजेत्॥ घण्टाभवेद्यतस्तस्मात्सर्ववाद्यमयीयतः॥

वाद्यभाण्डम्। न० वादनीयपात्रे॥

वाद्यकर'। त्रि० वादित्रकर्त्तरि। बजन्तीतिभाषाप्रसिद्धे॥

वाधनम्। न० वाधायाम्॥

वाधुक्यम्। न० विवाहे॥

वाधूः। पुं० वध्वर्थे॥

वाध्रीणसः। पुं० खड्गी। गण्डके॥ वार्ध्रीणसे॥ पक्षिविशेषे॥ यथा। रक्तग्रीवोरक्तशिराः श्वेतपक्षोविहङ्गमः। सवैवाध्रीणसः प्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः॥

वानम्। न० स्यूतिकर्मणि। सौवने॥ कटे॥ गतौ। गमने॥ जलस्यस्रुतवातीर्म्याम्॥ सुरङ्गायाम्॥ सौरभे॥ गोक्षीरजेतवक्षीरे॥ वाजिनागतौ॥ त्रि० शुष्कफले॥ शुष्के॥ वनजे॥ वनसम्बन्धिनि॥ वायतिस्म। पैञोवेशोषणे। गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः। ओदितश्चेतिनत्वम्॥ वन्यते। वनुयाचने। घञ् वा॥

वानप्रस्थः। पुं० मधूकवृक्षे। गुडपुष्पे॥ किंशुके। पलाशवृक्षे॥ तृतीयाश्रमे॥ सचवनौकोनाम्नैव॥ वनमिवप्रस्थोवनस्थवाप्रस्थः। प्रविश्यः। वनप्रस्थेवनैकदेशेभवः। तत्रभवः इत्यण्॥

वानरः। पुं० मर्कटे। कपौ। प्लवङ्गे। शाखामृगे। बन्दर० इ० भा०॥ वनेभवम्० फलादि० वानम्। अण्। वानंराति। रा०। आतोनुपसर्गेकः॥ यद्वा। वानम्। वा०। सम्पदादित्वात्क्विप्। वा० गमनेपि० नृणाति० वालकाम्। नृनये। पचाद्यच्॥

वानरप्रियः। पुं० क्षीरिवृक्षे॥

वानराक्षः। पुं० वनच्छागे॥

वानराघातः। पुं० लोध्रवृक्षे॥

वानरी। स्त्री० मर्कट्याम्। वांदरी० इ० भा०॥ वानरस्यस्त्री। ङीष्॥ शूकशिम्ब्याम्॥ वानरीइववर्त्ति

धचेष्टः।हेतुत्वात् ।

वानरेन्द्र । पुं॰ सुग्रीवे ॥ वानराणा मिन्द्र ॥

वानल । पुं॰ बायवे । कालीवायु इ॰इ॰ भा॰ ॥

वानस्पत्य : । पुं॰ पुष्पजातफलवृक्षे ॥ वानस्पत्यः फलैः पुष्पादित्य मरः ॥ वनस्पतिः । पारस्करा दित्वात्सुट् । वनस्पतौभव॰ । दित्यदित्या।दित्यपत्युत्तरपदाण्य' वनस्पतिसमूहे ॥ तस्यसमूह इत्यर्थे॰पूर्वेण॰ण्य॰ ॥

वाना । स्त्री॰ वर्त्तिकापक्षिणि ॥

वानायु : । पुं॰ हरिणे ॥ वनवनमु नमयति । अच्॰ । बाहुलकादुण् ॥ भारतवर्षस्योत्तरपश्चिमस्थेदेशविशे षे ॥ बहुवचनान्त : ॥

वानायुज' । पुं॰ हयविशेषे ॥ वनायु षुजात : । सप्तम्यांजनेर्ड : । सए व । प्रज्ञादाण् ॥

वानीर' । पुं॰ वेतसे । वञ्जुले ॥ वायति । प्रैशोषणे शोषणे । क्विप् वांशुष्कमासमन्तान्नीरमस्य ॥

वानीरक : । पुं॰ मुञ्जतृणे ॥

वानीरजम् । न॰ कुष्ठे । कूठइ॰ प्र॰ ओषधौ ॥

वानेयम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके । मो थाख्ये ॥ वनेपानीयेजायते । नद्या दिभ्योढक् ॥

वान्तम् । न॰ उद्गीर्णे ॥ त्रि॰ कृतव मने ॥

वान्ताद : । पुं॰ कुक्कुरे ॥ वान्तम त्ति । अण् ॥

वान्ताशी । त्रि॰ उद्गीर्णाशिनि ॥ पुं॰ शुनि ॥

वान्ति : । स्त्री॰ उल्लेखने । वमने ॥

वान्तिकृत् । पु॰ मदनद्रुमे । मयनफ ल॰इ॰भा॰प्र॰ ॥ वान्तिकरोति । डुकृञ्॰ । क्विप् । तुक् ॥

वान्तिदा । स्त्री॰ कटुक्याम् ॥

वान्या । स्त्री॰ वनसमूहे ॥

वाप । पुं॰ क्षेत्रे ॥ उप्यतेस्मिन् । डु वप् घञ् ॥ वपने ॥

वापक : । त्रि॰ वपनकारयितरि ॥

वापदण्डः । पु॰ तन्तुवायदण्डे । वेम नि ॥ वपनम् । डुवप्॰ । घञ् । वापस्यदण्ड . ॥

वापि . । स्त्री॰ वापिकायाम् ॥ उप्य तेपद्मादयोस्याम् । डुवप्बीजसन्ता ने । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिह निवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ भावे इञ्॰वपादिभ्यइतीञ्वा ॥

वापिका । स्त्री॰ वाप्याम् ॥

वापित : । त्रि॰ मुण्डिते ॥ बीजाकृ ते । उप्तकृष्टे ॥ न॰धान्यविशेषे । वीयाधान॰इ॰भा॰ ॥ वापितंयुक्त तद्धान्यविशिष्टंचेत्रमवापित ॥

वापी । स्त्री॰ दीर्घिकायाम् ॥ वद्धसी

पानकूपे ॥ पाषाणैरिष्टिकाभिर्वा बद्धकूपाबहुत्तरा । ससोपानाभवेद्वापीप्राहुः शास्त्रविशारदाः ॥ प परिमाणे नद्रोणादशगुणावापीति । यथा । नव्यवर्द्धमानधृतौवशिष्ठः । शतेनधनुर्भिः पुष्करिणी० त्रिभिः शतैर्दीर्घिका० चतुर्भिर्द्रोणः पञ्चभिस्तडागः द्रोणाद्दशगुणावावापी । तेनचतुर्दिक्षु पञ्चविंशद्धस्तान्यूनतायाद्वादशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नदीर्घिका ॥ चतुर्दिक्षुचत्वारिंशद्धस्तान्यूनतायाम्षोडशशतहस्तान्तरान्यूनत्वे नद्रोणः । चतुर्दिक्षु त्रिंशदधिकशतहस्तान्यूनतायाम्षोडशसहस्रहस्तान्तरान्यूनत्वेनवापीतिजलाशयोत्सर्गतत्त्वम् ॥ ये।वापीमथवाकूपंदेशेवारिविवर्जिते । खानयेत्सदिवंयातिविन्दौविन्दौशतंसमाः ॥ तज्जलगुणास्तु । वाप्यगुरुकटुक्षारंपित्तलकफवातजित्० इ० ॥ उप्यतेपद्मादिकमस्याम् । डुवप० । वसिवपीत्यादिना० इञ् । ततः कृदिकारादिपाक्षिकोङीष् ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । एकान्तरगतेजन्मा क्षुभेखेटेऽथवाऽशुभे । वापीयोगस्त्वरिव्रातितिमिरौघदिवाकरः ॥

वापीहः । पुं० चातकखगे ॥

वाप्यम् । न० कुष्ठौषधे । पारिभाव्ये ॥ वाप्यांभवम् । दिगादिभ्योयत् ॥ वापीजले ॥ वाप्यवारियदिक्षारपित्तकृत्कफवातहृत् । तदेवमिष्टं कफकृद्वातपित्तहरंभवेत् ॥ त्रि० वापीभवे ॥

वाभ्रवी । स्त्री० चण्डयाम् । दुर्गायाम् ॥ वभ्रोरपत्यंस्त्री । अण् । ङीप् ॥ वभ्रोर्विष्णोरियंवा ॥

वाम् । अ० युवामित्यर्थे ॥

वाम । पुं० उमानाथे । हरे ॥ कामदेवे । पयोधरे ॥ न० धने ॥ वास्तुके ॥ पुण्यकर्मफले ॥ त्रि० वल्गौ । चारौ । शोभने । पतिसुन्दरे ॥ प्रतीपे । प्रतिकूले ॥ सव्ये ॥ वमति० वम्यतेवा । टुवमउद्गिरणे । ज्वलितिकसन्तेभ्योणः भावेघञ्वा ॥ यद्वा । वाति । वागतिगन्धनयोः । अर्त्तिस्तुसितिमन् ॥

वामदृक् । स्त्री० वनितायाम् ॥ वामामनोहराद्दक्दृष्टिर्यस्याः सा ॥

वामदेव । पुं० शिवे ॥ वामयति० दुष्टानामर्दमितिवाम. । टुवम० । णिजन्तात्पचाद्यच् । वामश्चासौदेवश्च ॥ लोकविपरीतत्वात्० सुन्दरत्वाद्वावामः । सचासौदेवश्च ॥ ऋषिविशेषे ॥

वामदेव्यम् । न० सामविशेषे ॥ वामदेवेनदृष्टम् । वामदेवात्

ड्रातृड्गी ॥
वामन । पुं॰ अच्युते । हरौ ॥ मन्व
न्तरेप्यसम्प्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज ।
वामनः कश्यपाद्विष्णुरदित्यां स
म्बभूवहेतिविष्णुपुराणम् ॥ अङ्-
कोठवृक्षे । दक्षिणाशास्थदिग्गजे ॥
मुमुक्षुभिः सम्भजनीये ॥ त्रि॰ अ
तिखर्वे । ह्रस्वे । बौना॰ इ॰ भा
ष॰ ॥ खर्वत्वाद्वामन वामयति
त्याजयति मदम् । टुवम्॰ । नन्द्या
दित्वाल्ल्युः ॥ वामशब्दादस्त्यर्थे
पामादित्वान्नो वा ॥ न॰ अयुतवामना
ख्यचतुःसहस्राविशिष्टे महा-
पुराणविशेषे ॥
वामनतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥ त
त्र कौशिकी देवी तिष्ठति ॥
वामनीः । पु॰ चक्षुस्थे निरञ्जने पुरु
षे ॥ वामानि पुण्यकर्मफलानि॰ पु
ण्यानुरूपं प्राणिभ्यो नयति प्रापयती
ति तथा ॥
वामनी । स्त्री॰ खर्वायां गवि ॥ वमन
प्रदौषधिप्रभेदे ॥
वामनेत्रम् । न॰ सव्यचक्षुषि ॥ नेत्र
स्याध 'स्फुरणममलकान्तस्सङ्गरीभङ्गहेतु
र्नेत्रोपान्ते हरति नयनं नेत्रमूले च
मृत्युः । नेत्रस्योर्ध्वं हरति सकल
मानसं तु' स्वजात वामे चैव फलम
विकलं दक्षिणे वैपरीत्यम् ॥
वाममार्गः । पुं॰ पुनः पुनर्गम-

नागमनवर्ज्जिते विद्यावतां मार्गे ।
देवयानाख्येऽर्चिरादिमार्गे शुक्लक्
ष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्त्तते
पुनः ॥ दक्षिणादुत्तमं वाममित्यु
क्तन्त्वकुलार्णवे ॥ अग्ने नय सुपथेति
मन्त्रे॰ सुपथेति विशेषणं दक्षिणमा
र्गनिवृत्त्यर्थम्॰ निर्विण्णोऽहं दक्षि
णेन मार्गेण गतागतलक्षणेन॰ अतो
याचे त्वां पुनः पुनर्गमनागमनव
र्ज्जितेन शोभनेन पथा नयेत्याचार्य्य
भाष्यम् ॥
वामलूरः । पु॰ नाकौ । वल्मीके ।
बांबी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ वामैर्वा
मैर्वा॰ लूयते । लूञ् छेदने । बा
हुलकाद्रक् ॥
वामलोचना । स्त्री॰ उत्कृष्टस्त्रीविशे
षे ॥ वामः कामो लोचने यस्या लोच
ने॰ नेत्रे वा॰ यस्याः यद्वा । वा
मे सुन्दरे लोचने चक्षुषी यस्याः ॥
वामशीलः । त्रि॰ वक्रस्वभावे ॥ सु
न्दरस्वभावे ॥
वामा । स्त्री॰ नार्याम् । वनिताया
म् ॥ वमति छन्दम् । टुवम्॰ ज्व
लादित्वाण्णः ॥ यद्वा वामः का
मोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥
दुर्गायाम् ॥ वामं विरुद्धरूपन्तु विप
रीतन्तु गीयते । वामेन सुखदा देवी
वामा तेन मता बुधैः ॥ पक्षिविशेषे ॥

वामाक्षी । स्त्री॰ वामलोचनायाम् ॥ वामेमनोहरेअक्षिणीयस्याः । षच् । ङीष् ॥

वामाचार । पुं॰ देवयानमार्गसाधकेदक्षिणाचारादुत्तमेसदाशिवोक्ताचारविशेषे ॥ वामश्चासावाचारश्च॥

वामापीडन । पुं॰ पीलुवृक्षे ॥

वामिका । स्त्री॰ चण्डिकायाम् ॥

वामी । पुं॰ वामाचारयुक्ते ॥ वामस्य सुन्दरीवादक्षिणादुत्कृष्टत्वादाचार॰ सोऽस्यास्ति । अतइनि ठनावितीनि॰ । नतपदक्षिणाया न्तिनाविहासस्तपस्विन॰ । तत्रश्लोके ॥

वामिल । त्रि॰ दाम्भिके । वामे ॥

वामी । स्त्री॰ शृगाल्याम् ॥ वडवायाम् ॥ रासभ्याम् ॥ करभ्याम् वामयति । टुवम्॰स्वार्थेण्यन्त. । मिताऋस्वइत्यत्रवेत्यनुवर्त्तनं ह्रस्व ॥ यद्वा । वमत्युणममति । अमगत्यादौ । कर्म्मण्यण् । घञ्वा । गौरादि॰ ॥

वामोरू: । स्त्री॰ नारीविशेषे ॥ वामौसुन्दरौऊरूयस्याः॰ । संहितशफलक्षणवामादेश्च ऊङ् ॥

वायक । पुं॰ गणे । समूहे ॥ तन्तवायविशेषे ॥

वायदण्ड. । पुं॰ वेमनि । वापदण्डे ॥ वयनम् । वेञ् तन्तुसन्ताने । भावेघञ् । आतोयुक् । वायस्यदण्ड ॥

वायनम् । न॰ व्रतोपायने । प्रहेणके । वायना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पूपादिद्रव्ये ॥

वायवी । स्त्री॰ वायुकोणे ॥

वायव्यम् । न॰ वायुदेवताकहविषि ॥ वायुदेवताकेऽस्त्रविशेषे ॥ वायुर्देवताअस्य । वाय्वृतुपित्रुषसोयत् । गुणावादेशौ । त्रि॰ वायुसम्बन्धिदिगादौ ॥ न॰ षट्शतश्लोकाधिकचतुर्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ वायव्यषट्शतानिचचतुर्विंशतिसङ्ख्यातद्धृतिदेवीभागवतोक्तेः ॥

वायस । पुं॰ अगुरुवृक्षे ॥ श्रीवासे ॥ ध्वाङ्क्षे । काके ॥ वयते । वयगतौ । वयश्चेत्यसच् । णित् ॥ वायससमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यण् ॥

वायसविरुतम् । न॰ शकुनविशेषे ॥

वायसादनी । स्त्री॰ तेजोवत्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ काकतुण्ड्याम् ॥

वायसाराति: । पुं॰ पेचके ॥ वायसस्यकाकस्यआराति: ॥

वायसाह्वा । स्त्री॰ काकनासिनि ॥ काकमाच्या ॥

वायसी । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया

म् ॥ काकमाच्याम् । महाज्योति
ष्मत्याम् ॥ काकनामनि ॥ काकतु
ण्ड्याम् ॥ वायसानामियम् । त
स्येदमित्यण् । ङीप् ॥ काक्याम् ॥
वायसेक्षु । पुं० काशे । इक्षुगन्धा
याम् ॥
वायसोलिका । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वायसोली । स्त्री० काकोल्याम् ॥ वा
यसान् घोलयति । घोलखिवत्
च्चपि । अन्येष्वपीति ड । गौरा-
द्यादि' ॥
वायुः । पुं० श्वसने । स्पर्शने । मा
तरिश्वनि । शब्दतन्मात्रसहितात्
स्पर्शतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्पर्शगुणे
सर्वदाचलनस्वभावेरूपरहितस्पर्श
वतिमारुते । शरीरान्तर्वायुभेदेन
वायुर्दशविधोयथा । प्राण ॥ १ ॥
तस्यकर्म वहिर्गमनम् । अपानः
॥ २ ॥ तस्यकर्माधोगमनम् । व्या-
नः ॥ ३ ॥ तस्यकर्म कुञ्चनप्रसार
णादि । समानः ॥ ४ ॥ तस्यकर्मा
ऽशितपीतादीनांसमं नयनम् । उ
दानः ॥ ५ ॥ तस्यकर्म० ऊर्द्ध्वनय
नम् । उद्गारेनाग ॥ ६ ॥ आख्या
त' कूर्म ॥ ७ ॥ उन्मीलनेस्मृतः ।
कृकर ॥ ८ ॥ क्षुत्करोत्ये देव
दत्तो ॥ ९ ॥ विजृम्भणे ॥ नजहा
तिमृतस्यापि सर्वव्यापी धनञ्जयः
॥ १० ॥ अन्यदप्युक्तं यथा । द्वितीयं

मारुतोभूतं त्वगध्यात्मञ्च विश्रुता ।
स्पृष्टव्यमधिभूतञ्च विद्युत्तत्राधिदै
वतम् ॥ अस्यगुणायथा । स्पर्शस्त्व
गिन्द्रियञ्चापिलघुतास्पन्दनं तनौ ।
। चेष्टासर्वं शरीरस्य वायोरेतेगुणाम
ता ॥ अपिच । वायोरनियमस्स्प
र्शोवादस्थानं स्वतन्त्रता । बलं शै
घ्र्यञ्चमोक्षश्च कर्म चेष्टात्मताभव ॥
इ० म० भा० मोक्षधर्मे' । अस्या-
र्थ' । अनियमस्पर्श' अनुष्णाशी
तस्पर्शः ॥ १ ॥ वादस्थानम्० वा
गिन्द्रियगोलकानि ॥ २ ॥ स्वतन्त्र
ता० गमनादौ ॥ ३ ॥ बलम् ॥ ४ ॥
शैघ्र्यम् ॥ ५ ॥ मोक्षः सूत्रादेः
॥ ६ ॥ कर्म० उत्क्षेपणादि ॥ ७ ॥
चेष्टा० श्वासप्रश्वासादि ॥ ७ ॥ आ
त्मता० प्राणरूपेणेन्द्रियधिष्ठत्वम् ॥ ९
भव जन्ममरणे ॥ १० ॥ इतित
ट्टीका ॥ व्यायमतोऽस्यगुणादिर्य
था । अपाकजानुष्णाशीतस्पर्शस्तुप
वनोमतः । तिर्यग्गमनवानेषज्ञे
यः स्पर्शादिलिङ्गकः ॥ पूर्ववन्नि
त्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् ।
प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयो
मतः ॥ वायुंनिरूपयति० अपाकज
इति । अनुष्णाशीतस्पर्शस्य पृथि
व्यामपिसत्त्वात्० अपाकजइति ।
अपाकजस्पर्शस्य जलादावपिसत्त्वा
दुक्तम्० अनुष्णाशीतइति । एतेन

वायु .

वायोर्विजातीयस्पर्शोदर्शितः । त
ज्जनकतावच्छेदकं वायुत्वमितिभा
वः।एषवायु स्पर्शादिलिङ्गकः।वा
युर्हिस्पर्शशब्दधृतिकम्पैरनुमीयते।
विजातीयस्पर्शेन॰विलक्षणशब्देन
॰ तृणादीनांधृत्या॰शाखादीनांक
म्पनेनच॰वायोरनुमानात् । तथा
॰च वायुर्नप्रत्यक्षः । वायुर्नित्योऽ
नित्योवा॰परमाणुरूपोनित्यस्तद
न्योऽनित्यः समवेतश्च । सोऽपित्रि
विध शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ।
अत्रशरीरमयोनिज पिशाचादीना
म् । देहव्यापीति । शरीरव्यापकं
स्पर्शग्राहकमिन्द्रिय त्वक् । तच्च
वायवीयम्रूपादिषुमध्ये स्पर्शस्यैव
व्यञ्जकत्वात् । अङ्गस ङ्गिसलिल
शैत्यव्यञ्जकव्यजनवातवत् । विष
य दर्शयति॰प्राणादिरितियद्यप्येनि
त्योवायुश्चतुर्विध : तथ्यचातुर्वि
ध्यंप्राणादिना॰ कृत्युक्तमाकरे ।
तथापिसङ्क्षेपादत्रत्रैविध्यमुक्तम्
॰ प्राणस्त्वेकएवहृदादिनानास्था
नवशान्मुखनिर्गमादिनानाक्रिया
वशाच्च॰नानासंज्ञांलभतइत्यर्थः
॥ ॥ सप्तवायवोयथा । भूवायुराव
हइत्युप्रवहस्तदूर्द्ध्वःस्यादुद्वहस्तदनुसं
वहस्स्ततश्च । अन्यस्ततोपिसुवहः
परिपूर्वकोऽस्मादूबाह्यः परावह
इत्येपवनाः प्रदिष्टाइतिशिरोमणिः

वायुः

॥ प्रावाहोनिवहश्चैवउद्वहः संवह
स्तथा । विवहः प्रवहश्चैवपरिवह
स्तथैव च ॥ अन्तरीक्षेचवाह्यैतेपृथ
ङ्मार्गविचारिणः । महेन्द्रप्रवि
भक्ताङ्गामरुतः सप्तकीर्त्तिताः ॥
॥ वायोः सप्तस्कन्धायथा । वायु
स्कन्धाः सप्ततेषामेकैक सप्तसप्त
भिः । अमेयादेवावहादिरुपर्युप
रिसंस्थिताः ॥ आवहप्रवहानुवह
उद्वहइ॰पाठान्तरम् स वहविवह
परावहाश्चपरिवहेति पाठान्तरम्
वर्त्मैतिभेदात्सप्तवायो॰ स्कन्धाः
॥ तथाचपुराणम् । आवाह॰
प्रवहश्चैवतथाचैवोद्वहः परः ।
संवहोविवहश्चैवतदूर्द्ध्वंस्यात्परावहः
॥ तथापरिवहश्चोर्द्ध्वं वायोर्वैसप्तने
मयइति ॥ तेषांस्थानानियथा ।
मध्येभूमेघयोर्वायुरावहः प्रवहस्त
तः । मेघभास्करयोः सूर्यशशिनो
रुद्वहस्ततः ॥ चन्द्रनक्षत्रगणयोः
संवहोविवहस्ततः । नक्षत्रग्रहम
ध्यस्थोग्रहसप्तर्षिमध्यगः ॥ परा
वह॰ परिवहः सप्तर्षिध्रुवमध्यगः
॥ इत्थंवंवायवः सप्त वहन्तिभु
वनत्रयमिति ॥ वाति । वा॰ ।
कृवापाजीत्युण् । आतोयुगित्यु
क् ॥ वायुरायुर्बलं वायुर्वायुर्धाता
शरीरिणाम् । वायुर्विश्वमिदंसर्वं
प्रभुर्वायुः प्रकीर्त्तितः ॥ वाताम

खडलचक्रे षुयथाराजाप्रशस्यते ।
तथाशरीरमध्ये पिवायुरेक परोवि
भु ॥ वायो : पत्नीस्वस्तिदेवी ॥
वायुकेतु । पुं० चितिकणे । धूलौ॥
वायुगण्ड । पुं० अजीर्णे ॥
वायुगुल्म : ।) पुं० आवर्त्ते । अम्भसा
वायुगुल्मक)
भ्रमे ॥
वायुग्रस्त । त्रि० विक्षिप्तचित्ते ॥
वायुदारु । पुं० व्योमधूमे । मेघे ॥
वायुपुत्र । पुं० भीमसेने ॥ हनूमति ॥
वायुफलम् । न० शक्रकार्मुके ॥ जल
दोपले ॥
वायुभक्ष्य : पुं० सर्पे ॥ त्रि० वात
भक्षके ॥
वायुवर्त्म । न० ख । नभसि ॥ वायो
र्वर्त्म ॥
वायुवाह : । पुं० धूमे ॥
वायुवाहन । पुं० विष्णौ ॥ वहत:
सप्त० आवहादीन् वाहयतीतिव्यु
त्पत्तेरिन्दु : ॥
वायुवाहिनी । स्त्री० वायुसञ्चारिण्यां
शिरायाम् ॥
वायुष : । पुं० मत्स्यविशेषे । काल
वायुष्पोना० इ० गौ० दे० भा०
प्र० ॥ वायुषोह इत्योहष्योमधुरो
धातुवर्द्धन : ॥
वायुसख : । पुं० पावके । वह्नौ ॥
वायो : सखा । राजाह : सखिभ्य
श्च ॥
वायुसखा । पुं० अनले ॥ अग्नौ ॥
वायु सखास्येतितथा । टजभा
वादनडसाविश्यनङ् ॥
वाय्व स्पदम् । न० आकाशे ॥
वा : । न० जले ॥ वारयति । वृञो
ण्यन्तात्क्विप् ॥
वार । पुं० सूर्यादिवासरे ॥ यथा ।
रवि : सोमोमङ्गलश्चबुधोजीव सि
त : शनि । एतेषांनामतोवारावि
ख्याता : सर्वकर्मसु ॥ सितेन्दु
बुधजीवानांवारा : सर्वत्रशोभना :
भानुभूसुतमन्दानांशुभकर्मसुकेष्व
पि ॥ द्वारे ॥ हरे ॥ कुजवृक्षे ॥
निवहे । वृन्दे ॥ अवसरे ॥ क्षणे ॥
वारयति० त्रियतेवा । वृञ् । प
चाद्यच् । घञ् वा ॥ यद्वा । वार्यते०
आच्छाद्यतेऽनेन । वृञ्शुरादेः पुं०
सौतिघ : ॥ स्यन्दने ॥ न० मदि
रापात्रे ॥
वारक । पुं० अश्वगतौ ॥ अश्वविशे
षे ॥ न० कष्टस्थाने ॥ ह्रीवेरे ॥
त्रि० कार्य्यनिषेधके ॥ वारयति
वृञ् । ण्वुल् ॥
वारकी । पुं० शत्रौ ॥ निषेधके ॥
पर्णाशम् ॥ जीवे ॥ पर्णाजीविनि
पयोधौ ॥ इ० मेदिनिकर : ॥
वारकीर : । पुं० श्याले ॥ द्वारपाले

षि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेधिवेधिन्याम् ॥ जलौकायाम् ॥ नीराजितहये ॥

वारङ्कः । पुं॰ पक्षिणि ॥

वारङ्गः । पुं॰ खड्गादिमुष्टौ ॥ वार्य्यते॰ ध्रियते वा । हञ्॰ । वृञ औणादिकोऽङ्गच् ॥

वारटम् । न॰ क्षेत्रे ॥ क्षेत्रसमूहे ॥

वरटा । स्त्री॰ हंस्याम् ॥

वारणः । पुं॰ मतङ्गजे । गजे ॥ वाणवारे ॥ न॰ प्रतिषेधे । प्रवृत्तिविघाते ॥ नदेवगुरुविप्राणांदीयमानन्तु वारयेत् । नचात्मानं प्रशंसेद्वा परनिन्दाञ्च वर्ज्जयेत् ॥ वारयति शत्रुबलम् । वृञ् आवरणे । ल्युः ॥

वारणवल्लभा । स्त्री॰ कदल्याम् ॥

वारणबुसा । स्त्री॰ कदल्याम् । रम्भायाम् ॥ बुस्यते । बुस उत्सर्गे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । वारणानां बुसा ॥

वारणसी । स्त्री॰ वाराणस्याम् । काश्याम् ॥ वरश्चासावनस॰ वरानः श्रेष्ठोदकम् । तस्य अदूरे भवा । अदूरभवश्चेत्यण् । वृद्धिः । ङीप् । पृषोदरादिः ॥

वारप्रवृत्तिः । स्त्री॰ रेखादेशस्थलोकानां सूर्य्यविलोकनसमये ॥ रेखाभूमौ दिवाप्रवृत्तिर्भवति । रेखाभूमिस्थ॰ लङ्का सुमेरुपर्व्वतयोर्मध्यसूत्रगतो देशः । यथा । यल्लङ्कोज्जयिनीपुरोपरि कुरुक्षेत्रादिदेशान् स्पृशन् सूत्रं मेरुगतं बुधैर्निगदिता सा मध्यरेखा भुवः । आदौ प्रागुदयोऽपरत्र विषये पश्चाद्धि रेखोदयात् स्यात् तस्मात् क्रियते तदन्तरभुव खेटैर्ऋणं स्वं फलम् ॥ इति सिद्धान्तशिरोमणिः ॥ अपिच । रेखोक्ता सूर्य्यसिद्धान्ते यथा । रेखामधिकृत्य । राक्षसालयदेवौकःशैलयोर्मध्यसूत्रगाः । रोहितकमवन्ती च तथा सन्निहितं सरः ॥ अस्यार्थः । लङ्कासुमेरुपर्व्वतयोर्मध्यसूत्रगा देशा रेखासंस्थिताः । तान् देशानाह । रोहितकदेशोऽवन्तीदेशः सन्निहितसरः कुरुक्षेत्रमित्यर्थः । रेखायाः पूर्व्वदेशे॰ परदेशे च॰ यथासङ्ख्यं सूर्य्योदयकालात् परकालम्॰ पूर्व्वकालञ्च॰ वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । एतेन तदुक्तं भवति॰ रेखासंस्थदेशस्थलोका यदा सूर्य्यं पश्यन्ति॰ तदैव सर्व्वदेशे वारप्रवृत्तिरित्यर्थः । तत्र॰ रेखापूर्व्वस्थाः सन्निहितत्वादादौ सूर्य्यं पश्यन्ति॰ तदनन्तरं रेखास्थाः । अतो रेखापूर्व्वे॰ सूर्य्योदयात् परं वारः । तथा रेखास्थैः सूर्य्ये दृष्टे सति । पश्चात् रेखापरस्थाः पश्यन्ति अतो रेखापरदेशे सूर्य्योदयात् पूर्व्वं वार

कृत्यर्थः । तत्कालपरिमाणमा ह । रेखातोयावन्तिदेशान्तरयो अनानि॰ तत्परिमिताभिर्घटीभिः पलैः पादहीनाभिः चतुर्थभागहीनाभिर्वारप्रवृत्तिः स्यादित्यर्थः । देशान्तरसाधनप्रकारस्तु सूर्यसिद्धान्ते॰ उक्तः ॥ रामदैवज्ञोप्याह । पादोनरेखापरपूर्वयोजनैः पलैर्युतोनास्तिथयोदिनार्द्धतः । जनाधिकास्तद्विवरोद्भवैः पलैरूर्द्ध्वतथाधोदिनपप्रवेशनमिति ॥

वारमुख्या । स्त्री॰ जनैः सत्कृतायां वेश्यायाम् ॥ वारे॰ वेश्यावृन्दे मुख्या ॥

वारम्वारम् । अ॰ पौनःपुन्ये ॥

वारम्वारेण । अ॰ प्रश्वदर्थे ॥

वारयिता । पुं॰ भर्त्तरि ॥ त्रि॰ निषेधके ॥

वारवः । पुं॰ वरवर्णिनाकृतेयर्थे ॥ कृतेयत्यङ्गुत्यण् ॥

वारला । स्त्री॰ गन्धोल्याम् । वरटायाम् ॥ हंसकान्तायाम् ॥

वारलीकः । पुं॰ वल्वजायाम् । वात्रु॰ इ॰ आ॰ ॥

वारवधूः । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारस॰समूहस्यवधूः साधारणत्वात् ॥

वारवन्तीयम् । न॰ सामविशेषे ॥ वा रवन्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौच्छ सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

वारवाण । पु॰ न॰ लौहचर्मणि । कवचे । कञ्चुके । चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ वाणं वारयति॰ हणोतिवा । वृञ्॰ ण्यन्तोवा । कर्मण्यण् । राजदन्तादित्वात्परनिपात ॥ वारमाच्छादकं वानमस्यवा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

वारराशि । पु॰ वारीवाहने ॥ उत्तमगायत्री ॥ धर्मध्वजे ॥ स वत्सरे ॥

वारवाणि ।)
वारवाणी ।) स्त्री॰ वेश्यायाम् ।

शुक्लायाम् । भर्त्सरायाम् ॥

वारविलासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥ वारे॰ जनसमूहे॰ विलासिनी॰ विलसनशीला ॥

वारवेला । स्त्री॰ यामार्द्धविशेषे ॥ यथा । चतुः सप्तद्विपञ्चाष्टत्रिषट्सूर्यादिवारतः । यामार्द्धे वारवेलास्यान्नशुभाशुभकर्मसु ॥ अपिच । कृतम् नियमशरमङ्गलरामस्तुभास्करादियामार्द्धे । प्रभवतिहिवारवेलानशुभाशुभ कार्य करणाय ॥ इति ॥

वारसिद्धा । स्त्री॰ वासरविशेषेनन्दादितिथौ ॥ यथा । वारेनन्दापूर्वदेवाधिताङ्गभद्राबिधाऽऽरेजया॰ सौमिरिक्ता । पूर्णागीर्वाणशवन्द्या

ऽखिलेषु कर्म्मस्वे वन्दोषवच्चास्तिसि द्धा ॥ भौमादिवारेएताएवनेष्टा यथा। सर्वारम्भे भूमिदायादभान्वो नन्दा॰गुर्विन्दुद्दौघभद्राजयाद्दे । रिक्ताधिष्ण्ये॰ हेलिसूनौहिपूर्णा॰ द्दे यांयाम्यागारदा॰कालविद्धि. ॥

वारसुन्दरी । स्त्री॰ वेश्यायाम् । म ञ्जिकायाम् ॥ वारस्यजनतायाः सुन्दरी॰स्त्रीसामान्यत्वात् ॥

वारस्त्री । स्त्री॰ गणिकायाम् । वेश्या याम् ॥ वारस्यवृन्दस्यस्त्री । साधार णत्वात् ॥

वारानिधिः । पुं॰ अम्बुधौ । समु द्रे ॥

वाराणसी । स्त्री॰ विश्वनाथनगर्याम् । काश्याम् । तपस्यल्याम् । महा श्मसाने ॥ अविमुक्ते । आनन्दका नने ॥ मोक्षसुदुर्लभमत्वा॰स सारस्यातिभीषणम् । अश्मनाचर णौहत्वा वाराणस्यांवसेन्नरः ॥ वरणायास्तथाचास्याम्मध्येवाराणसी पुरी । वाराणस्यांमहादेवाज्ज्ञान लब्ध्वाविमुच्यते ॥ वरणासीचन द्यौद्वेपुण्येपापहरेउभे । तयोरन्त र्गतायातुसैषावाराणसीस्मृता ॥ विशेषोऽसिशब्देद्रष्टव्यः ॥ वरञ्च तत् अनञ्चवरानः श्रेष्ठोदकम् । तस्यअदूरेभवा । अदूरभवश्चेत्यण् । आदिवृद्धिः । ङीप् । पूर्वप दात्सञ्ज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

वाराणसीश्वरम् । न॰ सिद्धर्क्षविशे षे । काश्यां ॥

वाराणसेयः । त्रि॰ वाराणसीभवे ॥ वाराणस्यांजातादिः । नद्यादिभ्यो ढक् ॥

वारासनम् । न॰ जलालये । वाः स दने ॥

वाराहः । पुं॰ महापिण्डीतकवृक्षे ॥ वराहार्थे ॥ वराहएव । अण् ॥ त्रि॰ वराहसम्बन्धिनि ॥ न॰ चतु र्विंशतिसहस्रश्लोकात्मकेमहापुरा णविशेषे॥ चतुर्विंशतिसाहस्रवारा हं परमाद्भुतमितिभागवतोक्तेः ॥

वाराहकर्णी । } वाराहपत्री । } स्त्री॰ अश्वगन्धायाम्॥

वाराहाङ्गी । स्त्री॰ दन्तीवृक्षे ॥

वाराही । स्त्री॰ मातृप्रभेदे ॥ योगिनी विशेषे ॥ तीर्थविशेषेवराहदेवस्यशक्तौ श्यामापक्षिणि॥विष्वक्सेनप्रियायाम् । वृष्टिभेदकी । गेंठी॰ कू॰भा॰ ॥ अस्यागुणायथा। वाराहीपित्तला बल्याकट्वीतिक्तारसायनी । आयु. शुक्राग्निकृन्मेहकफकुष्ठानिलापहा ॥ वाराहीकन्दसंज्ञस्तुपश्चिमेगृष्टि सञ्ज्ञकः । वाराहीकन्दएवान्यैश्च र्म्मकारालुकोमतः ॥ अनूपेसम्भ वेद्देशेवाराहइवलोमवान् ॥ वराह स्येयम्॰प्रियत्वात् । तस्येदमित्यण्॥

वाराह्मा । स्त्री० शूकरयाम् ॥ वराह स्यापत्य स्त्री । अतइञ् । तस्य० यञिञोश्चनाघ यौगुरूपोत्तमयो: ष्यङ् गोत्रे० इतिष्यङादेश: ॥

वारि: । स्त्री० वाचि । सरस्वत्याम् । गजबन्धनभूमौ ॥ वन्ध्याम् । वारयति० वार्यते ऽनयावा । व सिवपिय जिराजीतीञ् ॥ न० वा रुके । ह्रीवेरे ॥ अम्बुनि । जले । नीरे ॥ रसोरसेन्द्रियग्राह्य को द्रव गुरुतातथा । सांसिद्धिक समूहग्रुण वारिग्रुणाश्मृता: ॥

वारिकण्टक: । पु० शृङ्गाटके ॥ सिघाड़ा० इ० भा० ॥

वारिकर्णिका । स्त्री० कुम्भिकाया म । खमूलिकायाम् ॥

वारिकर्पूर: । पु० इल्लिशमत्स्ये ॥

वारिकुब्ज: }
वारिकुब्जक: } पु० वारिकण्टके । शृङ्गाटके ॥

वारिक्रिमि: । पु० जलमक्षिकायाम॥

वारिचत्वर: पु० कुम्भिकायाम् ॥

वारिचर. । पु० मत्स्ये ॥ यादोमात्रे ॥

वारिचामरम । न० शैवले ॥

वारिज: । पु० शङ्खे ॥ शम्बूके ॥ न० पद्मे ॥ द्रोणीलवणे ॥ गौर सुवर्णे ॥ लवङ्गे ॥

वारितस्कर: । पु० सूर्ये ॥ मेघे ॥

वारिदा । स्त्री० अङ्गमकुट्याम । रा जमूके० वारिवस्तेमे० चलती तम्बू० इ० भा० यथा । जलजा अङ्गमकुटीकावारौम दुकम्पं रीति हारावली । इत्रे ॥

वारिद: । पु० जलदे । मेघे ॥ मुस्तके ॥ वारिददाति । ड़ुदाञ्० । आतोनुपसर्गेक: ॥ न० वाला याम् । ह्रीवेरे ॥

वारिधर: । पु० मेघे ॥

वारिधार. । पु० अद्रिविशेषे ॥

वारिधारा । स्त्री० जलधारायाम् ॥

वारिधि: । पु० समुद्रे । अकूपारे । अर्णवे ॥ वारीणिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणे चे ति० कि: ॥

वारिनिधि: । पु० वारिधौ ॥

वारिपथिक: । त्रि० जलपथेनागते ॥ जलपथगामिनि ॥ वारिपथेनाहृत म्० तेनगच्छतिवा० । ठक् ॥

वारिपर्णिका । स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥

वारिपर्णी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । खमूल्याम् । वारिपर्णीहिमातिक्ताल घ्वीस्वाद्वीसरापटु: । दोषत्र यक्षरीरूक्षाशोषितज्वरशोषकृत् ॥ वारिणिपर्णान्यस्या: ॥ पाककर्णे तिङीष । यद्वा वारिणिपर्णि । पृ० । धापृवस्यज्यतिभ्योन: । आदी दितिङीष् ॥

वारिपालिका । स्त्री० खमूल्याम् ॥

वारिप्रवाह : । पुं॰ निर्झरे । झरे । उत्साद्भिर्गतजलप्रवाहे । वारिणः प्रवाहः ॥

वारिप्रश्नी । स्त्री॰ कुम्भिकायाम् ॥

वारिबदरम् । न॰ प्राचीनामलके ॥

वारिभवम् । न॰ स्रोतोऽञ्जने ॥

वारिमसि : । स्त्री॰ पायोदे । मेघे ॥

वारिमुक् । पुं॰ खतमाले । मेघे ॥

वारिमूली । स्त्री॰ वारिपर्ण्याम् ॥ वारिणिमूलं यस्या : । पाककर्णेति ङीष् ॥

वारिरथ : पुं॰ नावि । तरिके ॥

वारिराशि : । पुं॰ समुद्रे ॥

वारिरुहम् । न॰ कमले । वारिणि रोहति । रुह॰ । इगुपधेति कः ॥

वारिलोमा । पुं॰ अप्पतौ । वरुणे ॥

वारिवल्लभा । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

वारिवास : । पु॰ सुराजीविनि । शौण्डिके ॥

वारिवाह : । पुं॰ जलदे । मेघे ॥ वारि वहति । वह॰ । कर्मण्यण् । सुस्तोयम् ॥

वारिवाहक : । पुं॰ बलाहके । मेघ ॥ वारिवाहक : ॥

वारिवाहन : । पुं॰ वारिदे ॥

वारिश : पुं॰ विष्णौ ॥

वारिशिरीषिका । स्त्री॰ शिरीषिकायाम् ॥

वारिसम्भव : । पुं॰ बाणनालवके ॥

न॰ उशीरे ॥ लवङ्गे ॥ सौवीराञ्जने ॥

वारी । स्त्री॰ गजबन्धन्याम् । हस्तिशालायाम् ॥ कलश्याम् ॥ वार्यतेऽनया । वृञ्॰ । घञन्त : । वसिवपियजिराजीतीञ् । बह्वादित्वान्ङीष्वा ॥

वारीट : । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥

वारीश : । पु॰ समुद्रे ॥

वारु : । पुं॰ विजयकुञ्जरे ॥

वारुठ : । पु॰ अन्तशय्यायाम् ॥

वारुणि : । पुं॰ वरुणापत्ये ॥ व्यासवरुणव्यादिभ्यश्च॰ अकङादेशश्च ॥

वारुण । पुं॰ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न॰ उपपुराणविशे ॥ शतभिषर्क्षे ॥ जले ॥ त्रि॰ वरुणसम्बन्धिनि ॥

वरुणकर्म । न॰ जलाशयखननादौ ॥

वारुणव्रतम् । न॰ नृपतेर्नियमविशेषे ॥ यथा । वरुणेनयथापाशैर्बद्धएवाभिदृश्यते । तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धिवारुणम ॥

वारुणि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ वसिष्ठे ॥

वारुणी । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥ पश्चिमायाम् । प्रतीच्यांदिशि ॥ इन्द्रवारुण्याम ॥ दूर्वायाम् । शतभिषानक्षत्रे ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा । [illegible]

थयोदशी । गङ्गायांयदिलभ्येतसू र्य्यग्रहशतैः समा ॥ वरुण॰शतभि षा ॥ इयमेवशनिवारयुक्ताचेन्महा वारुणीतिशुभयोगयुताचेन्महाम हावारुणीतिसंज्ञांलभते । यथा । शनिवारसमायुक्तासमहावारुणी- स्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसू र्य्यग्रहैः समा ॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौशतभिषायदि । महामहेति विख्याताभिःकोटिकुलमुद्धरेत् ॥ सुराधिदेवतायाम् । प्रथमाभिमा निन्यांमदन्यांदेवतायाम् ॥ यन्त्रे वारुणीतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ अन्नमय्यां सुरायाम । पैष्याम् ॥ पुनर्नवा- शालिपिष्टैर्विहितावारुणीस्मृता । सहिततेन्तालखर्जूररसैर्यासापिवारु णी ॥ सुरावद्वारुणीलब्ध्वोपीनसा घानघूर्णनुत् ॥ वरुणप्रेरितवृ न्दावनस्थकदम्बतरुकोटरनिःसृतायांबलदेवपीतवारुण्याम ॥ यथा । पराशरउवाच । वनेविचर तस्तस्यसहगोपैर्महात्मनः । मा नुषच्छद्मरूपस्यशेषस्यधरणीभृत निष्पादितोरुकार्य्यस्यकार्य्येणोर्वी- विचारिणः । उपभोगार्थमत्यर्थंव रुणः प्राहवारुणीम् ॥ अभीष्टा- सर्वदायस्यमदिरेत्वमहौजसः । य नन्तस्योपभोगायतस्यगच्छमुदेशुभे ॥ इत्युक्तावारुणीतेनसन्निधानमथाक रोत्वृन्दावनवनोत्पन्नकदम्बतरुको टरे ॥ विचरन्बलदेवोऽपिमदिराग न्धमुत्तमम् । आघ्रायमदिरातर्षम वापाथपुरातनम् ॥ ततःकदम्बात् सहसामद्यधारासलाङ्गली । पतन्ती वीक्ष्यमैत्रेयप्रययौपरमांमुदम् ॥ प पौचगोपगोपीभिःसमवेतोमुदा न्वितः । उपगीयमानोललितं गीतवाद्यविशारदैः ॥ इतिविष्णु पुराणेपञ्चमांशे २५ अध्याय ॥ अ न्याधिकारिणः प्रतिषेधस्तुशि वः । सम्यग्विधिविधानेनसुस माहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांम र्त्यामर्त्याएवतेक्षितौ ॥ इयन्तुद्रा रुणीदेवीनिपीताविधिवर्ज्जिता । नृ णांविनाशयेत्सर्वंबुद्धिमायुर्यशोध नमितिकुलार्णवसेतुः ॥ कुलार्ण वेपिनिसद्धोनिभयोशीरानिलज्जो निष्कुतूहलः । निर्णीतवेदशास्त्रा र्थोवरदावारुणीपिबेदिति ॥ वरुण स्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप ॥

वारुणीवल्लभः । पुं॰ वरुणे । वारु णीवल्लभायस्य सः ।

वारुण्ड । पुं॰ फणिनांराज्ञि । पुं॰ न॰ सेकपात्रे । नौस्थजलनिस्सा रणभाजने । नेत्रमले ॥ कर्णमले ॥

वारुण्डी । स्त्री॰ द्वारपिण्डाम् ॥

वारूढः । पुं॰ वस्त्रावृत्ते ॥ कपाटे ॥ वनैः ॥ पद्मरे ॥ शम्बले ॥

इतिमेदिनिकरः ॥

वारेन्द्रः । त्रि० वरेन्द्रीजाते । अण् ॥

वरेन्द्री । स्त्री० देशविशेषे । राजसाही० इतिगौडदेशभाषाप्रसिद्धे ॥

वार्क्षम् । न० वने ॥ वृक्षाणांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥ त्रि० वृक्षसम्बन्धिनि ॥

वार्क्ष्यदुर्गम् । न० वृक्षैः समन्ताद्वेष्टितेपुरेपुराद्बहिः सर्वतोयोजनमात्रं व्याप्यतिष्ठतिमहावृक्षकण्टकिगुल्मलताद्यावृतैराच्छादितोवासस्थाने ॥

वार्क्षी । स्त्री० स्त्रीविशेषे । इतिमहाभारतम् ॥

वार्ज्जम् । न० पद्मे ॥

वार्णवः । त्रि० वर्णुदेशजे । कच्छाद्यण् ॥

वार्णिकः । त्रि० लेखके ॥

वार्त्तम् । न० निःसारे ॥ आरोग्ये । पाटवे । स्वास्थ्ये ॥ त्रि० वृत्तिमति । वृत्तिशालिनि ॥ नीरोगे ॥ वृत्तिरस्त्यस्य । वृत्तेश्चेतिण् ॥

वार्त्तकः । पुं० पक्षिविशेषे । वटेर इ० भा० । वर्त्तके ॥ न० वर्त्तकानांगणे ॥ वर्त्तकानांसमूहः । तस्यसमूहइत्यण् ॥

वार्त्ता । स्त्री० वर्त्तने ॥ वार्त्तिकने ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ कृष्यादौवृत्तौ ॥ यथा । कृषिवाणिज्यातद्वृत्तौर्य पशुपालनम् । विद्यादेतामहाभागवार्त्तांवृत्तित्रयाश्रया ॥ चतुर्विधापिसाप्रोक्ताकृष्णेनपितरंप्रति । कृषिर्वाणिज्यागोरक्षाकुसीदन्तुर्यमुच्यते इति ॥ जनश्रुतौ ॥ उदन्ते ॥ वृत्तान्ते ॥ वृत्तिर्जीवनम् तम्० तदस्त्यस्याम् । वृत्तेश्चेतिवार्त्तिकेन० ण ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । पश्वादिपालनाद्वैश्यकृषिकर्मनिवारणात् । वर्त्तनाधारणाद्वापिवार्त्तासाएवगीयते ॥

वार्त्ताकः । पुं० वार्त्ताकौ ॥ वार्त्तिकुर्वे । वनभण्टा० इतिख्याते ॥ वार्त्तामारोग्यमाकयति । अककुटिलायाङ्कृतौ । अन्तःकर्मण्यण् ॥ वार्त्तफलाज्चकयत्का ॥ वार्त्तक पक्षिणि ॥

वार्त्ताकी । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् ॥ आदेरितिङीष् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्तिकुर्वे । वनभण्टा० इतिभा० ॥

वार्त्ताकुः । स्त्री० हिंगुल्याम् । भण्टाक्याम् । वृन्ताके । अस्यागुणा यथा । अग्निप्रदामारुतनाशिनीच शुक्रप्रदाशोणितवर्द्धिनीच । हृद्यासकासारुचिनाशिनीचवार्त्ताकुरेषागुणसंप्रयुक्ता ॥ साबाल्याकफवातघ्नीमेदासर्वापित्तला । सदाफलात्रिदोषघ्नीरक्तपित्तप्रसादनी ।

अङ्गारपक्वा वार्त्ताकु . किञ्चित्पित्त करी मता । कफमेदोऽनिलहरा सरा लघुतरा परा ॥ पुंल्लिङ्गोपीति चिन्ता ग्डशेष ' ॥ वर्त्तते । वृतु॰ । वृतेर्वृ द्धिश्चेति काकु ' ॥ बाहुलकादुका रस्यात्वे वार्त्ताकमपि ॥

वार्त्तायनः । पुं॰ हेरिके । गूढपुरुषे । प्रवृत्तिज्ञे । प्रणिधौ । चरे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वार्त्तावहः । पुं॰ कृषिवाणिज्यादि जीवे । वैवधिके ॥ वार्त्तायाव हः ॥

वार्त्ताहारी । पुं॰ चारे । यथाह्व यें ।

वार्त्तिकः । पुं॰ वर्त्तिके । बटेर॰ इ॰ भा॰ ॥ वार्त्तिकोमधुरोवृष्यः शीतश्च कफपित्तनुत् ॥ वार्त्ताके ॥ चरे । स्पशे ॥ वैश्ये ॥ न॰ उक्ताऽ नुक्तदुरुक्तार्थव्यञ्जकग्रन्थे ॥ उक्ता नुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारितुवार्त्तिक मितिहेमचन्द्र . ॥ वृत्तिमधीते॰ वेत्ता । उक्थादित्व ठक् ॥ वृ त्तौसाधुर्वा ' कथादिभ्यष्ठक् ॥

वार्त्तिका । स्त्री॰ वर्त्तिकायाम् । विषाणिकायाम् । बटेर॰ इ॰ भा॰ ॥ वर्त्तिकेतिशारावली ॥

वार्त्रघ्नः । पुं॰ पार्थे । अर्जुने ॥ वृ त्रघ्नोऽपत्यम् । अण् ॥ जयन्तवि॰ इत्यसम्बन्धिनि ॥

वार्द्दलम् । पु॰ मेलानन्दायाम् । न॰ दुर्द्दिने । बादला॰ इ॰ भा॰ ॥ मस्याम् ।

वार्द्धकम् । न॰ वृद्धसङ्घाते ॥ वृ द्धानासमूह । वृद्धाश्चेतिवक्त व्यमितिवुञ् ॥ वृद्धस्यभावकर्म णो ' । वृद्धत्वे । यौवनात्पराव स्थायाम् ॥ यथा । तिथिवर्षमत वाल्यं चिंशद्वर्षान्तु यौवनम् । मु ख्य गौण द्विधाभिन्नं वार्द्धकन्तुतत . परम् ॥ वृद्धस्यकर्म्मभावोवा । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् ॥ वार्द्धकेतप आतिष्ठेदितिशास्त्रोदित वच ' ॥

वार्द्धक्यम् । न॰ वृद्धत्वे । वार्द्धके ॥ वृद्धसङ्घाते ॥ वार्द्धकमेव । चतु र्वर्णादित्वात्॰ स्वार्थेष्यञ् ॥

वार्द्धिः । पु॰ समुद्रे ॥ वारीणिधीय न्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे चेतिधा ञः किः ॥

वार्द्धिभवम् । न॰ द्रोणीलवणे ॥ *

वार्द्धुषि । त्रि॰ वृद्ध्याजीवि ॥ वृद्ध्य र्थं द्रव्यं वृद्धि ' तत्प्रयच्छति । प्रयच्छतीतिगर्ह्यमितिठक् । वृ द्धेर्वृधुषिभाव : ॥ पृषोदरादि त्वात्कलोप ' ॥

वार्धुषिक । त्रि॰ कुसीदिके । वृद्ध्याजीवे । वार्द्धुषी । बहुरा॰ इ॰ भा॰ ॥ तल्लक्षणं यथा । समर्घं धा न्यमादायमहार्घं य : प्रयच्छति ।

सर्वे वार्द्धुषिकोनाम हव्यकव्यबहि
ष्कृतः ॥ तस्य वृद्धिग्रहणनियमो
यथा । अशीतिभागं गृह्णीयान्मा
साद्वार्द्धुषिकः शतात् । द्विकं शतं
वा गृह्णीयात्सतां धर्ममनुस्मरन् ॥
द्विकं शतन्तु गृह्णानो न भवत्यर्थकि
ल्विषीति । शतस्यार्षपणोऽशीति
भागं विंशतिपणाः । द्विकं पुराण
द्वयम् । एवं विधनियममतिक्रम्य
अनापदि स्वयमन्यद्वारा वा स्वाच्छ
न्द्येन यो व्यवहरति तस्यैव प्रायश्चित्त
म् । आपदि तु स्वयङ्करणे नियमा
तिक्रमेऽपि न दोषः । इति प्रायश्चित्त
विवेकः ॥ वृद्ध्यर्थं द्रव्यं वृद्धिः ।
तां प्रयच्छति । प्रयच्छति गर्ह्यमि
ति ठक् । वृद्धेर्वृधुषिभावो वक्त
व्यः ॥

वार्द्धुष्यम् । न० धान्यवर्द्धने ॥

वार्धेयम् । न० द्रोणीलवणे ॥

वार्ध्र । न० स्त्री० चर्म्मणि ॥ व-
ध्र्यैहृदम् । चर्मणोऽञ् । त्रि० वध्र
स्य विकारे । तस्य विकार इत्यण् ॥

वार्ध्री । स्त्री० चर्मरज्ज्वाम् । वद्धी० इ०
भा० । वार्ध्रान् ङीप् ॥

वार्ध्रीणसः । पुं० वार्ध्रीणसे । छाग
विशेषे ॥ यथा । त्रिपिबस्त्विन्द्रिय
क्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् । वा
र्ध्रीणसमिति प्राहुर्याज्ञिकाः पितृक
र्म्मणीति निगमे । एकचरे । गण्ड
के । गैंडा० इ० भा० ॥ पक्षिविशे
षे । यथा । नीलग्रीवो रक्तशीर्षः
कृष्णपादः सितच्छदः । वार्ध्रीण
सः स्यात् पक्षीशो मम विष्णोरतिप्रि
यः ॥ रोहितस्य तु मत्स्यस्य मांसैर्वा
र्ध्रीणसस्य च । षण्मासं प्रीतिवर्षाणां
शतानि च्छागमत्प्रिया ॥ महिषा
णां खड्गानां रुधिरैः शतवार्षि
कीम् । षण्मासप्रीतिपरमां शार्दूल
रुधिरैस्तथा ॥ इति कालिकापुरा
णे ६६ ऽध्यायः । वार्ध्रीव नासि
काऽस्य । अच् नासिकाया इत्यच्
नसादेशश्च । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

वार्भटः । पुं० नक्रे । कुम्भीरे । वा
रि जले भटः ॥

वार्म्मणम् । न० वर्मसमूहे ॥ वर्मणां
समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

वार्म्मिणम् । न० वर्मिणां समूहे ॥

वार्मुक् । पुं० अम्भोदे । मेघे ॥
वाः मुञ्चति । मुच्लृ० । क्विप् ॥

वार्य्यः । पुं० ऋत्विजि ॥ व्रियते ।
वृङ् सम्भक्तौ । ण्यत् । क्यप् तु० वृ
त्त एव । —*— ॥

वार्य्यः । त्रि० वरणीये ॥ वारिसम्ब
न्धिनि ॥

वार्य्युद्भवम् । न० पद्मे । त्रि० जलजे ।

वारीधिः । पुं० समुद्रे । इति पुरा
णम् ॥

वार्वटः । पुं० वहित्रे ॥

वार्ष्वणा । स्त्री॰ वर्वणायां ॥

वार्षकम् । न॰ सुश्रुतोक्तपृथिवीद्भागान्तर्गतभागविशेषे ॥

वार्षगण्य । पुं॰ पतञ्जलौ ॥ वृषगणस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥

वार्षभाणवी । स्त्री॰ वृषभानुकन्यायाम् । श्रीराधायाम् ॥ यथापरात्पर . कृष्णस्तथैव वार्षभाणवीति पद्मपुराणम् ॥

वार्षलम् । न॰ वृषलकर्मणि ॥ यथा । नकथञ्चनकुर्वीतब्राह्मणः कर्मवार्षलम् । वृषल . कर्मचत्रात्र पतनीयेहितेतयोः ॥

वार्षिकम् । न॰ त्रायमाणायाम् । वलभद्रिकायाम् ॥ वृष्टिजले ॥ यथा । वार्षिक तद्दृव्वृष्ट भूमिष्ठमहित जलम् । चिरावमुषित ततु प्रसन्नमल्पतोषमप ॥ त्रि॰वर्षाभवे ॥ वर्षासुभवम् । जातम्॰साधु वा । वर्षाभ्यष्ठक । ठञ्॰क ॥ वर्षभवे वात्सरिके । वर्षासम्बन्धिनि ॥ यथा । वार्षिकाश्चतुरोमासा दुर्गमाः पथिसर्वदा । तस्मादेकत्र विबुधैः स्थातव्यमितिनिश्चयः ॥ षष्टोमासांस्तुप्रवसेत्सदाकार्यवशा-द्विज . । वर्षाकालेमगन्तव्य प्रवासिसुखमिच्छता तिभागवते नारद . ॥

वार्षिकी । स्त्री॰ त्रायमाणायाद्मोषधौ ॥ वेलकू॰ प्र॰ पुष्पविशेषे ॥ यथा । श्रीपद्मोषट्पदानन्दावार्षिकीमञ्जुनमल्लिकेतिभावप्रकाश । वार्षिकीशीतलालघ्वीतिक्तादोषत्रयापहा । कर्णाक्षिमुखरोगघ्नी॰तत्तैलं तद्गुणस्मृतम् ॥ इतिच ॥ वर्षकर्तव्यपूजादौ ॥ वर्षासुभवा । ठक् । ङीप् । कालाट्ठञ्वा ॥

वार्षिला । स्त्री॰ करकायाम ॥

वार्ष्णेय । त्रि॰ वृष्णिवंशोद्भवे ॥

वार्हतम् । न॰ वृहतीफले ॥ वृहत्याफलम् । प्लक्षादिभ्योण् बिल्वादिभ्योऽण् इतिसा मध्यात्तस्यफलेनलुक् ॥

वार्हद्रथ । पुं॰ नृपे ॥ वृहद्रथस्यापत्यम् । अण् इञ्वा ॥
वार्हद्रथि ।

वार्हस्पत्य . । पुं॰ नास्तिके ॥ यथा । श्राद्धावाद्याहत स्या॰ शून्यवादीतुसौगत । नैयायिकस्त्वक्षपादो॰ योग साङ्ख्यस्तुकापिल वैशेषिक स्यादौलूक्यो॰ वार्हस्पत्यस्तुनास्तिक . । चार्वाकोलौकायतिकश्चैतेषडपितार्किका . ॥ मैत्रेये ॥ कस्याञ्चिद्दिद्यायामेव योवृहस्पते . शिष्य ॥ न॰ नीतिशास्त्रे ॥ वृहस्पतिदेवताके त्रि॰ वृहस्पतिसम्बन्धिनि ॥ वृहस्पतिर्देवताऽस्य॰ वृहस्पतेरिदंवा । दित्य

दिव्यादित्यपत्युत्तरपदात्ख्य ' ॥

वातक । पु॰ न॰ पारिहार्ये ॥ त्रि॰ अङ्गुरीयके ॥ वालकोऽस्त्रीपारिहार्ये॰ त्रिपुस्यादङ्गुरीयके । इ॰मेदिनि ' ॥ वालके ॥

वालव : । पु॰ द्वितीयकरणे । तत्र जातस्यफलयथा । कार्येष्वकर्तास्वजनस्यभर्तासिनाप्रणेताकुलशीलयुक्त ' । उदारबुद्धिर्बलवान्मनुष्य स्वेद्वालवाख्येजननस्थितस्य ॥

वाल्कल् । न॰ क्षौमादिवस्त्रे ॥ त्रि॰ वल्कभवे ॥ वल्कस्यवल्कलस्य॰ विकार : । तस्यविकारइत्यण् ॥

वाल्कलम् । त्रि॰ वल्कलनिर्मिते ॥ वल्कलस्येदम् । अण् ।

वाल्कली । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥

वाल्मिकि । वाल्मीकः । पु॰ वाल्मीकि । } कविश्रेष्ठे ॥

प्राचेतसेभृगुवशीयमुनिविशेषे ॥

वाव । अ॰ अवधारणार्थे ॥ प्रसिद्धौ ॥

वावदूक । त्रि॰ वाचोयुक्तिपटौ । वाग्मिनि । वक्तरि ॥ कुर्वादिषु वादूकशब्दपाठसामर्थ्यादिदेकत्व ॥ यद्वा पुन पुनरतिशयेनवावदति॰ इति॰ वदेर्यङन्तात्॰ उलूकादयश्चेत्यूक ' ॥

वावय : । पु॰ तुलसीविशेषे । वावुद्र॰ इ॰ भा॰ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

वावृत ' । त्रि॰ कृतवरणे । वृते । वृते । स्वयवरादिनास्वीकृतवरादौ ॥ वावृत्यतेस्म । वावृतुवर्तने । क्त ॥

वाशा । स्त्री॰ वासके ॥ वाश्यते । वाशृशब्दे । गुरोश्चेत्य' । टाप् ॥

वाशि । पुं॰ छेदनसाधने । कुठारप्रभेदे ॥ अग्नौ ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । वसिवपीत्यादिनाइञ् ॥

वाशिका । स्त्री॰ वासके ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । गुरोश्चहलइत्य : टाप् । क ' । यद्वा । उश्यते । वश्यकान्तौ । सञ्ज्ञायामित्यनेन॰ ण्वुल् ।

वाशितम् । न॰ पशुपक्ष्यादिशब्दे ॥ वाशनम । वाशृ॰ भावेक्त ॥

वाशिनायनि : । पुं॰ वाशिनोपत्ये ॥ उदीचांवृद्धादगोत्रादिति॰ फिञ् दाशिनायनेति॰ द्विशिष्याभाव ॥

वाशिष्ठ । त्रि॰ वशिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वाशिष्ठी । स्त्री॰ । गोमत्याख्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पर्वेवर्त्तकिकुल्यातीर्थम् ॥ वशिष्ठसम्बन्धिन्याम ॥

वाशुर : । पुं॰ गर्दभे ॥ वाश्यते । वाशृ॰ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥

वाशुरा । स्त्री॰ रात्रौ ॥ वाश्यतेऽस्याम् । वाशृ॰ । मन्दिवाशी॰

ष्युरच् । टाप् ॥

वास्र . । पु॰ दिवसे ॥ शकुनौ ॥ रासभे ॥ न॰ मन्दिरे । चतुष्पथे॥ वाश्यते । वाश्॰ । स्फायितञ्चिवञ्चीत्यादिना - रक् ।

वाष्पः । पु॰ न॰ नेत्रजले। भाफइ॰ भा॰ प्र॰ ॥ ऊष्मणि ॥ वायति । ओवैशोषणे॰ वातिवा । बागस्थाद्री । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा . इतिसाधु । बाधतेर्वेच मितिवा । बाधतेः षोनिपातनात् ॥ लौहे ॥ इतिमेदिनीकारः ॥

वाष्पक । पु॰ मारिषे । यथा । मारिषोवाष्पकोमार्षः स्वेतोरक्तश्चसस्मृत . ॥

वाष्पका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

वाष्पायमाण . । त्रि॰ वाष्पमुद्वमति ॥

वाष्पिका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् । कारव्याम् ॥ वाष्पमिव द्रवैप्रतिकृता विति कन् ॥

वाष्पी । स्त्री॰ वाष्पिकायाम् ॥

वाष्पीका । स्त्री॰ त्वक्पत्र्याम् । वाष्पिकायाम् । रांधुनी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ वाष्पमिव । कन् । टाप् । पृषोदरादि . ॥

वास : । पु॰ वेश्मनि ॥ अवस्थाने ॥ वासके ॥ वसस्थच । वसनिवासे । इवसंतिघञ् ॥ लघ्वादिविकसि॰ । ऽ॰ ॥

वासकोष . । पु॰ वस्त्रपेटके ॥

वासक । पु॰ वैद्यमातरि । वृषे । अटरूषे । सिंहास्ये । वासा॰ वासूटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ बूषे ॥ अस्य गुणायथा । वासकोवातकृत्स्वर्यः कफपित्तास्रनाशनः । तिक्तस्तुवरकोहृद्योलघु . शीतस्तृडर्त्तिहृत् ॥ श्वासकासज्वरच्छर्दिमेहकुष्ठक्षयापहः ॥ गानाङ्गविशेषे ॥ त्रि॰ गन्धकृति ॥ वासयति । ण्वुल् ॥ यद्वा । वस्त्र॰ आच्छादयति । वसआच्छादने । ण्वुल् ॥

वासकर्णी । स्त्री॰ यज्ञशालायाम् ॥

वासकसज्जा । स्त्री॰ स्त्रीयादिनायिका भेदे ॥ अद्यमेप्रियवासर . इत्य निश्चित्य॰या॰ सुरतसामग्रींसज्जीकरोतिसा॰ वासकसज्जा । वासकोवासरः ॥

वासका । स्त्री॰ वासकवृक्षे ॥

वासगृहम् । न॰ गर्भागारे । गृहमध्यभागे ॥ शयनगृहे ॥ स्थितिगेहे ॥ वासाय॰ वासस्य वागृहम् ॥

वासतेयी । स्त्री॰ रात्रौ ॥ वसनम्॰ वसति . वसतौसाधुः । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेढञ् ॥

वासनम् । न॰ धूपने ॥ वारिधान्याम् ॥ वस्त्रे ॥ निक्षेपाधारे ॥ वासे ॥ ज्ञाने ॥ त्रि॰ वसनेनक्रीते ॥

शतमानविंशतिकसहस्रवसनादयः ॥

वासना । स्त्री० प्रत्याशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ देहात्मबुद्धिजन्यमिथ्यासंस्कारे । दुर्गायाम् ॥ यथा । वसत्यहष्टा सर्वेषुभूतेष्वन्तर्हिंतायच । धातुर्वसनिवासितोवासनातेनसास्मृतेति ॥ स्मृतिहेतौ । संस्कारे । भावनायाम् ॥ धर्माधर्मरूपेजीवगतसंस्कारविशेषे ॥ वासनाद्विविधा । मलिना० शुद्धाच । शुद्धा० दैवीसम्पत्० शास्त्रसंस्कारप्राबल्यात्तत्त्वज्ञानसाधनत्वेनैकरूपैव । मलिनातु० त्रिविधा । लोकवासना० शास्त्रवासना० देहवासनाचेति । सर्वेजनायथा ननिन्दन्ति० तथैवाचरिष्यामीति०अशक्यार्थाभिनिवेशो लोकवासना । तस्याश्चलोकमाराधयितुम् समर्थ इतिन्यायेन०सम्पादयितुमशक्यत्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वाच्चमलिनत्वम् । शास्त्रवासनातु०त्रिविधा । पाठव्यसनम्० बहुशास्त्रव्यसनम्० अनुष्ठानव्यसनञ्चेति । क्रमेण० भरद्वाजस्य० दुर्वाससो० निदाघस्यचप्रसिद्धा । मलिनत्वञ्चास्या: क्लेशावहत्वात्०पुरुषार्थानुपयोगित्वात् ० दर्पहेतुत्वात् ० जन्महेतुत्वाच्च । देहवासनापित्रिविधा । आत्मत्वभ्रान्ति ० गुणाधानभ्रान्ति ० दोषापनयनभ्रान्तिश्चेति । तत्रात्मत्वभ्रान्तिर्विरोचनादिषुप्रसिद्धा० सावलौकिकी । गुणाधानं द्विविधम्० लौकिकं० शास्त्रीयञ्च । समीचीनशब्दादिविषयसम्पादनम् लौकिकम्० गङ्गास्नानशालग्रामतीर्थादिसम्पादनं शास्त्रीयम् । दोषापनयनमपिद्विविधम्० लौकिकं०शास्त्रीयञ्च । चिकित्सकोक्तैरौषधैर्व्याध्याद्यपनयनं लौकिकं० स्नानाचमनादिभिरशौचाद्यपनयनं वैदिकम् एतस्याश्चसर्वप्रकाराया मलिनत्वम्० अप्रामाणिकत्वात्०अशक्यत्वात्० पुरुषार्थानुपयोगित्वात्०पुनर्जन्महेतुत्वाच्चशास्त्रप्रसिद्धम् । तदेतल्लोकशास्त्रदेहवासनात्रयमविवेकिनामुपादेयत्वेनप्रतिभासमानमपि० विविदिषोर्वेदनोत्पत्तिविरोधित्वात्० विदुषोज्ञाननिष्ठाविरोधित्वाच्च०विवेकिभिर्हेयम् । तदेवं बाह्यविषयवासना० त्रिविधानिरूपिता । अभ्यन्तरवासनातु०कामक्रोधदम्भदर्पाद्यसुरसम्पद्रूपासर्वानर्थमूलमानसीवासनेत्युच्यते । तदेव बाह्याभ्यन्तर वासनाचतुष्टयस्य०शुद्धवासनयाक्षय: सम्पादनीयोविवेकिभि: ॥ अत्रवशिष्ठ

॥ शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती वासना सरित् । पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि ॥ अशुभेषु समाविष्टं शुभेष्वेवावतारयेत् । स्वमनः पुरुषार्थेन बलेन बलिनां वर ॥ अशुभाच्चालितं याति शुभं तस्मादपीतरत् । जन्तोश्चित्तं तु शिशुवत् तस्मात् तच्चालयेद्बलात् ॥ अपि च । वासनानां परित्यागे यदि यत्नं करोष्यलम् । तत् ते शिथिलतां यान्ति सर्वाधिव्याधयः क्षणात् ॥ पौरुषेण प्रयत्नेन बलात् संत्यज्य वासनाः । स्थितिं बध्नासि चेत् तर्हि पदमासादयस्यलम् इति ॥

वासनाक्षय · । पुं· वासनानाशे ॥ यथा । पूर्वापरपरामर्शमन्तरेण· सहसोत्पद्यमानस्य क्रोधादिवृत्तिविशेषस्य· हेतुश्चित्तगत · संस्कारविशेषो वासना । पूर्वपूर्वाभ्यासेन· चित्ते वास्यमानत्वात् । तस्याः क्षयो नाम· विवेकजन्यायां चित्तप्रशमवासनायां दृढायां सत्यपि बाह्ये निमित्ते क्रोधाद्यनुत्पत्तिः । तत्र· तत्त्वज्ञाने सति· मिथ्याभूते जगति · नरविषाणादाविव· धीवृत्त्यनुदयात् ·आत्मन एव द्रष्टृत्वेन· पुनर्दृश्यानुपयोगात् · निरिन्धनाग्निवत् मनो नश्यति· नष्टे च मनसि· संस्काराद्बोधकस्य बाह्यस्य निमित्तस्याऽप्रतिपत्तौ· वासना क्षीयते । एवं क्षीयमाणायां वासनायां· हेत्वभावेन क्रोधादिवृत्त्यनुदयात् मनो नश्यति· नष्टे च मनसि· शमदमादिसम्पत्त्या· तत्त्वज्ञानमुदेति· एवमुत्पन्ने तत्त्वज्ञाने ·रागद्वेषादिरूपा वासना क्षीयते· क्षीणायां च वासनायां प्रतिबन्धाभावात् तत्त्वज्ञानोदय इति परस्परत्वं दर्शनीयम् ॥ वासनायाः क्षय ॥

वासनाक्षयाभ्यास . । पुं· वासनाक्षयस्याभ्यासे ॥ यथा । दृश्यासम्भवबोधेन रागद्वेषादितानवे · । रतिर्घनोदिता यासौ ब्रह्माभ्यासः स उच्यते ॥

वासनात्याग : । पुं· पूर्वसंस्कारोपेक्षायाम् ॥ वासनायाः . त्यागः . ॥

वासनापरित्याग · । पुं· मनोनिग्रहोपायविशेषे ॥ यस्तु· विद्यामदादिदुर्वासनया पीड्यमानो न साधूननुवर्तितुमुत्सहते· तस्य विवेकेन वासनापरित्याग एवोपायः ॥ वासनायाः : परित्यागः . ॥

वासनिक . । पु· निवासे । मार्गनिवासे ॥

वासन्त . । पुं· परपुष्टे । कोकिले ॥ करभे । उष्ट्रे ॥ विटे ॥ मुद्गे ॥ कृष्णमुद्गे ॥ मदनवृक्षे ॥ त्रि· वस

न्हिते ॥ वसन्तोद्भवे ॥ वसन्ते भव सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥

वासन्तक । त्रि॰ वसन्तसम्बन्धिनि ॥

वासन्तिक । पु॰ विदूषके । केलिकिले । त्रि॰ वसन्तजोत्सवे ॥ वसन्तसहचरिताध्ययनवति ॥ वसन्तमधीते वेद वा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

वासन्ती । स्त्री॰ लताविशेषे । माधव्याम् ॥ यूथ्याम् ॥ पाटलायाम् ॥ स्मरोत्सवे । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे । गणिकायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । प्रहसन्त्याम् । वसन्तजायाम् । नवमल्लिकायाम् । बेशारा॰ निवारी॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षविशेषे ॥ यथा । नेपालीकथिता तज्ज्ञैः सप्तलानवमालिका । वासन्तीशीतलालघ्वीतिक्तादोषत्रयापहा । जित । वसन्ते पुष्प्यति । कालात् साधुपुष्प्यत् पच्यमानेष्विण् ॥ शक्वरीच्छन्द : १४ प्रभेदे ॥ तल्लक्षण यथा । मात्तोनोमोगौ यदिगदिताबासन्तीयम् । यथा । भ्राम्यद्भृङ्गीनिर्भरमधुरालापोद्गीते श्रीखण्डाद्रेरनुलपवने मन्दान्दोला । लीलालोलापल्लवविलसद्वल्लो वासैः कंसारातेर्नृत्यतिसहयो वासन्तीयम् ॥ वासन्तीदुर्गापूजा

प्रमाणं यथा । चैत्रे मासि सिते पक्षे सप्तम्यादिदिनत्रये । पूजयेद्विधिवद्दुर्गां दशम्याञ्च विसर्जयेत् ॥ अपिच । श्रीनारायण उवाच । पुरास्तुता सा गोलोके कृष्णेन परमात्मना । सम्पूज्य मधुमासे च प्रीतेन रासमण्डले ॥ मधुकैटभयोर्युद्धे द्वितीये विष्णुना पुरा । तत्रैव काले सा दुर्गा ब्रह्मणा प्राणसङ्कटे ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे ६२ अध्याय ॥

वासयोग । पुं॰ चूर्णायाम् । पाटवासादिशोदे । गन्धचूर्णे ॥ वासि सुगन्धीकरणे योगउपाय : ॥

वासर । पुं॰ न॰ अह्नि । दिने ॥ रागप्रभेदे ॥ वासयति वसतेर्ण्यन्तात् अर्तिकमिभ्रमीत्यादिनाऽर : ॥

वासरच्छवि : । स्त्री॰ प्रकाशे । आतपे ॥

वासव : । पुं॰ इन्द्रे । मरुत्वति । शचीशे । देवाधिपतौ । सत्वदेवा नामध्येभगवतो विभूति : ॥ वसवो देवा : वसुनिरत्नानिवा अस्य सन्ति । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥ वासो रपत्यं वा ॥ देव्यानांवासवाति । वाकिरिगन्धनयो : । आतोनुपसर्गे क : । त्रि॰ वसुदेवतांके । साऽस्य देवतेत्यण् ॥ वसुगन्धात् स्वार्थिक : प्रज्ञाद्यण् वा ॥

वासवदत्ता । स्त्री॰ गद्यरूपे॰ आख्यायिकाग्रन्थविशेषे ॥ वासवदत्तामधिकृत्यकृता॰ आख्यायिका । वृद्धाच्छ. । तस्यलुक् ॥

वासवानुज . । पुं॰ उपेन्द्रे ॥ वासवस्यानुज : ॥

वासवी । स्त्री॰ व्यासमातरि । सत्यवत्याम् । दासेय्याम् । उपरिचरवसोर्वीर्य्यजातायाम् ॥ वसोराज्ञोऽपत्यम् । अण् । ङीप् ॥ इन्द्राण्याम् ॥

वासवेय : । पुं॰ व्यासे । पाराशर्य्ये ॥ वासव्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

वास : । न॰ वस्त्रे ॥ वस्यतेऽनेनवा॰ वस्ते शरीरंवा । वसआच्छादने । वसेर्णिदित्यसुन् ॥

वाससज्जा । स्त्री॰ नायिकाप्रभेदे ॥

वासा । स्त्री॰ अटरूषे । वासके ॥ वासायांविद्यमानायामाशायांजीवितस्यच । रक्तपित्तक्षयीकासीकिमर्थमवसीदति ॥ वासयति । वस निवासे । णयन्त : । पचाद्यच् ॥

वासागारम् । न॰ भोगगृहे । कन्याटे ॥ वासस्यआगारम् ॥

वासि : । पुं॰ कुठारभेदे । छेदनसाधने । वसूला॰ इ॰ भा॰ ॥ वासशीनामिवकरणानांकर्द्यापायेत्व

नियमादितिवैशेषिका : ॥ वसति वस्तेवा । वसनिवासे॰ आच्छादनेवा । वसिवपियजीत्यादिना॰ इञ् ॥

वासिका । स्त्री॰ वासके । वासैव । स्वार्थेकन् । प्रत्ययस्थादितीत्वम ॥

वासितम् । न॰ रुते । खगाऽऽरावे ॥ ज्ञानमात्रे । त्रि॰ सुरभीकृते । धूपितव्यञ्जनादौ । भाविते ॥ वस्त्रच्छन्ने ॥ वासितेभ्य । वासस्नेहना दौ । चुरादि । क्त । वासउपसेवायामवा ॥ ख्याते ॥

वासिता । स्त्री॰ करिण्याम । नार्य्याम् ॥ वासयति । वसनिवासे॰ णयन्त : । वासुसेवायामवा । क्त : । टाप् ॥

वासिनी । स्त्री॰ सितभिण्ट्याम् ॥

वासिष्ठ : । पुं॰ वसिष्ठापत्ये ॥ अपत्यम् । बहुत्वे॰ वसिष्ठा : ॥ न॰ रुधिरे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ वसिष्ठकृतेयोगशास्त्रादौ ॥ त्रि॰ वसिष्ठसम्बन्धिनि ॥

वासी । स्त्री॰ तक्षण्याम् । वसूली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

वासु : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ॥ वसतिसर्वभूतेषु जीवरूपेणाऽन्तर्यामिरूपेणवा॰ वासयतिसर्वाणिभूतानिस्वात्मनिवा । वस॰ । बाहुलका

दुण् ॥ पुनर्वसौ ॥ विश्वरूपे ॥

वासुकि : । पुं॰ अहिराजे । सर्पराजे । सर्पजातिभेदानांमध्ये॰ भगवतोविभूतौ ॥ वसु रत्नकिमूर्द्धि यस्य । वसुकायतिवा । कै शब्दे । आतोनुपसर्गेकः । वसुकस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

वासुकेय : । पुं॰ अहिराजे ॥

वासुकेयस्वसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । मनसादेव्याम् ॥ आस्तीकस्यमुनेर्माताभगिनीवासुकेस्तथा । जरत्कारुमुने॰ पत्नी मनसादेविनमोस्तुते ॥

वासुदेव . । पुं॰ चित्ताधिष्ठातरि । विष्णौ । नारायणे । वृष्णीनांमध्ये॰ वसुदेवपुत्रत्वेनप्रसिद्धे॰ऽर्जुनोपदेष्टरिभगवद्विभूतौ ॥ तस्येश्वरस्यापिविभूत्यन्तः पाठस्तंनरूपेणचिन्तनार्थः । एवरामादावप्यवगन्तव्यम् ॥ वसुदेवस्यापत्यम् । ऋष्यन्धकेत्यण् ॥ यद्वा । वसतीति वासुः । वस॰ बाहुलकादुण् । वासुश्चासौदेवश्च ॥ विष्णुपुराणेनामव्युत्पत्तिर्यथा । सर्वत्रासौसमस्तञ्चवसत्यत्रेतिवैयतः । ततोसौवासुदेवेतिविद्वद्भिः परिगीयते ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ यद्वा । वस्ते आच्छादयति॰ स्वमायया आवृणोतिजगदितिवासुः । वसेरौणादिकउः । अन्येषामपिदृश्यतइतिवासुशब्दाकारस्यदीर्घः । बाहुलकादुण् प्रत्ययोवा । दीव्यतिप्रकाशतइति देवः वासुश्चासौदेवश्च ॥ छादयामिजगत्सर्वंभूत्वासूर्यइवांशुभिरितिमोक्षधर्मेभारतम् ॥ लक्षणंच यथा । दक्षिणेतुकरेचक्रंधस्तात्पद्ममेवच । वामेशङ्खगदाधस्ताद्वासुदेवस्यलक्षणमित्यग्निपुराणम् ॥

वासुदेवप्रियङ्करी । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ श्रीकृष्णप्रियकारिण्याम् ॥

वासुदेववरीयसी । स्त्री॰ शतावर्याम्

वासुपूज्य . । पुं॰ जिनविशेषे ॥

वासुभद्र : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

वासुरा । स्त्री॰ वासितायाम् ॥ रात्रौ ॥ भुवि । वासतेयभूमौ ॥

वासू : । स्त्री॰ नाट्योक्त्याबालायाम् ॥ वाशृते॰ खगटे । वसेर्वान्ताद्बाहुलकादूः ॥

वासौक : । न॰ शयनास्पदे । वासमन्दिरे ॥

वास्तवम् । न॰ परमार्थभूते । परमात्मनि ॥ वस्त्वेव । स्वार्थेऽण् ॥ जीवे ॥ वस्तुनोंशत्वात् ॥ मायायाम ॥ वस्तुनः शक्तित्वात् ॥ जगति वस्तुनः कार्यत्वात् ॥

वास्तविक : । त्रि॰ परमार्थभूतेवस्तुनि ॥

वास्तव्य : । त्रि॰ वस्तरि । वासकर्त

रि ॥ वसति । वस० । वसेस्तव्यत् कर्त्तरिणिच्चेतितव्यत् ॥ वासयोग्ये ॥ पु० वसती ॥

वास्तु । न० वास्तुकशाके । वास्तूके ॥ पुं० न० पुर्याम् ॥ सीम्नि ॥ सुरङ्गायाम ॥ गृहार्थभूमौ । वेश्मभूमौ ॥ वसन्त्यत्र । वसनिवासे । वसेस्तुन् । अगारेणिच्च ॥ पु० दैत्यविशेषे ॥ जलाशयगृहारामसेतुसङ्क्रमशालिनाम् । देवतानाप्रतिष्ठायावास्तुदैत्य प्रपूजयेत् ॥ अनर्चयित्वा योवास्तु कुर्यात्कर्माणिमानव । विघ्नं तस्यचरेद्वास्तु . परिवारगणैः सहेतिनिर्णयामृतम् ॥ अपिच । मारीभयेरोगभयेडाकिन्यादिभयेतथा । औत्पातिकेमहदोषेव्यालिरजाभये पिचेति ॥ ध्यात्वाचपूजयेद्वास्तु सर्वशान्तिस्ततो भवेदित्युक्तं ॥

वास्तुकम् । न० वास्तूकशाके । वथुवा० हू० भा० प्र० ॥ यथास्यगुणा । लघुदीर्घपत्रभेदाद्वास्तुकद्वितयंमतम् । वास्तुकद्वितयस्वादुक्षारंपाकेकटुदितम ॥ दीपनंपाचनंरुच्य लघुशुक्रबलप्रदम् । सरंप्लीहास्रपित्तार्श . कृमिदोषत्रयापहम ॥ वास्तोभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । इसुसुक्तान्तात्क ॥

वास्तुकी । स्त्री० चिल्लीशाके । क्षुद्र

वास्तुके ॥

वास्तुपुरुष । पुं० वास्तुरक्षसि ॥ पूर्वमासीन्महद्भूतसर्वभूतभयङ्करम् । तद्देवैर्निहतभूमौसवास्तुपुरुष स्मृत . ॥

वास्तुविद्या । स्त्री० वास्तुविधानशास्त्रे ॥ पद्मबरादीमन्यत्रच ॥

वास्तूकम् । न० वास्तुके । वथुवा० हू० प्र० शाके ॥ वसतिर्देहेचिरम् ० गुणावाऽस्मिन्वसन्ति । वस० । उलूकादयश्चेतिसाधु ॥

वास्तेयम् । त्रि० वस्तिसदृशे ॥ वस्तिरिव । वस्तेढञ् । ङीपि० वास्तेयी ॥

वास्तोष्पति: । पु० सुरपतौ । बलारातौ । इन्द्रे ॥ वास्तोर्गृहस्येवस्य० पतिरधिष्ठाता । वास्तोष्पतिगृहमेधाच्छचेतिनिपातनादलुक् ० षत्वं षष्ठ्यके । इणः परत्वात् ० कस्कादिषुचेतिषत्वम ॥ देवे ॥

वास्तोष्पतीयम् । न० वास्तोष्पतत्ये० हविषि ॥ वास्तोष्पतिर्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यादिनाछ . ॥

वास्तोष्पत्यम् । न० वास्तोष्पतीये । वास्तोष्पतिर्देवताऽस्य । द्यावापृथिवीत्यादिनायत् ॥

वास्त्र . । त्रि० वस्त्रावृतरथे ॥ वस्त्रेणपरिवृतोरथ परिवृतोरथइत्यण् ।

वास्य । त्रि० अलस्थे ॥

वाशः । त्रि० आच्छादयिता ॥ वसआच्छादने । कर्मणि ण्यत् ॥

वाहः । पुं० भुजे ॥ धान्यमानप्रभेदे ॥ यथाह । पलंप्रकुञ्चकामुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयम् । चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढकम् । अष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणः सूर्प उच्यते । सार्द्धसूर्पोभवेत्खारीद्विखार्य्योगोणउच्यते ॥ तामेवभारआनीयाद्वाहोभारचतुष्टयमिति ॥ अश्वे ॥ वृषे ॥ वायौ ॥ वहति वहप्रापणे । हलश्चेतिघञ् ॥ उञ्छादित्वेनवा । वहिः कर्मणि० करणेवा० घञ् वाह्यतेवा । रुयन्तः । अच् ॥ वाहतेवा । वाह्रप्रयत्ने । अच् ॥ रथादौ ॥ त्रि० वहनकर्त्तरि ॥

वाहकः । त्रि० वहनकर्त्तरि ॥ वहति । वह० ण्वुल् ॥

वाहद्विषत् । पुं० महिषे ॥ वाहानां द्विषन्० वाहेषुद्विषन्वा । सप्तमीतियोगविभागात्समासः ॥

वाहनम् । न० हस्त्यश्वरथादौ । यानेयुग्ये । पत्रे । धोरणेः देव्यावाहनानियथा । सिंहाब्रह्माणिवैदेवैष्णवेशावानाथा । सितप्रेतामहादेवीब्रह्माणीकथितपद्मजा ॥ इन्द्राणीवृत्तसुर्निर्ज्जयोमाहेशानिमहीजसः । स्वमूर्त्तिभाहकस्तुतेषांयस्मात्प्रयुज्यते ॥ तस्मान्मूर्त्यन्तरंकृत्वा वाहनत्वंगतास्त्रयः । यस्मिन्यस्मिन्महामायाप्रीणातिसततंशिवा ॥ तेनतेनैवरूपेणआसनान्यभवंस्त्रयः । इतिकालिकापुराणम् ॥ वहत्यनेन । वह० । करणेल्युट् । वाहनमाहितादितिनिपातनाद्दीर्घः ॥ यद्वा । वाहयति । वहेः स्वार्थण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् ॥ वाहाप्रेरणे ॥ यथा । वाहनप्रतिवाहानामश्विप्रेरणा तिदुः । रागाववलगाकशापाणिप्रतोदरवभेदत ॥ चतुर्थभवने ॥

वाहनश्रेष्ठ । पुं० अश्वे । हये ॥

वाहना । स्त्री० निर्वाहयितृत्वे ॥ ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

वाहवेग । पुं० पशुभेदे ॥

वाहा । पुं० अनडुहि ॥ वहति । वह० । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन्० णित् । ओणाद्युणान्तवाहसा ॥

वाहसः । पुं० अजगरे । सर्पे । शयालौ ॥ जलनिर्याणे ॥ सुनिषण्णके ॥ वहति । वह० । वहियुध्याणिदिभ्यसच् । णित्वाद्वृद्धिः ॥ वाहगतिश्वसीतिवा । पोन्तकर्मणि । आतोनुपसर्गेकः ॥

वाहा । स्त्री० बाहौ । भुजे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

वाहिकः । पुं॰ ढक्कायाम् ॥ गोवा हि । शकटादौ ॥

वाहितः । त्रि॰ लङ्घिते ॥

वाहित्थम् । न॰ हस्तिकुम्भाधोभागे ॥ कुम्भोऽधवातकुम्भः । वाहित्थं वा प्रकुम्भाधइतिभागुरिः । सवललाटाधोभागः । अवश्यवहति । वह॰ । आवश्यकेणिनिः । सतिष्ठत्यत्र । घञर्थे कः । पृषोदरादित्वात्स खतः ॥

वाहिनी । स्त्री॰ तरङ्गिण्याम् । शैवलिन्याम् ॥ सेनायाम् ॥ सेनाविशेषे । त्रिगुणपत्तिषु ॥ यथा । इभाः ८१ । रथाः ८१ । अश्वाः २४३ । पदातयः ४०५ । एतत्परिमाणपरिमितायाःसेनायाश्चेत्यर्थः । समस्तसङ्ख्या ८१० ॥ वहति । वह॰ । ग्रह्यादित्वाणिनिः ॥ वाहाःसन्त्यस्यांवा । इनिः ॥

वाहिनीपतिः । पुं॰ सेनापतौ । सेनान्याम् ॥ समुद्रे ॥ वाहिन्याः सेनायाः ० वाहिनीनांनदीनांवा पतिः ॥

वाहीकः । पुं॰ देशविशेषे ॥ जातिभ्रष्टजातौ जाट॰ जट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ जातौ ॥ यथोक्तंकर्णपर्वणि ३०॰ अध्याये । तत्रत्व पुरातनां कथां । कश्चिद् द्विजोत्तमः । वाहीकदेशंमद्रांश्चकुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ पञ्चानांसिन्धुषष्ठानामन्तरंयेसमाश्रिताः । तान्धर्मबाह्यानशुचीन्वाहीकान्परिवर्जयेत् ॥ शाकलंनामनगरमापगानामनिम्नगा । जर्तिकानामवाहीकास्तेषांवृत्तंसुनिन्दितमिति ॥ शतद्रुर्विपाशैरावतीवितस्ताचन्द्रभागेतिपञ्चनद्यः सिन्धुः षष्ठः तन्मध्यदेशोवाहीकइतिव्याख्यातारः ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ गवि ॥ वाहवी ॥ वहति । वह॰ । अलीकादित्वात्कीकन् ॰ वहतेर्वृद्धिश्च ॥ त्रि॰ वाह्ये ॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु॰ ईकक्चेतिवार्तिकेन॰ ईकक् ॰ बहिष्टिलोपश्च ॥ वाहीकाः पुं॰ भूम्नि॰ देशविशेषे । टक्कनामसु ॥ वाहीकाष्टक्कनामानोवाह्लीकावल्हिकाइत्यादुरितिहेमचन्द्रः ॥

वाहुवारः । पुं॰ श्लेष्मातके । वहुवारे ॥

वाह्यम् । न॰ याने । युग्ये । पत्रे । वाहने । वस्त्रे ॥ त्रि॰ वहनीये । बलीवर्दादौ ॥ बहिरर्थे ॥ वहिर्भवे ॥ वाहयितुंयोग्यः । वहेर्ण्यत् ॥ वहिर्भवोवा । वहिष्टिलोपोयञ्चेतियञ् ॥

वाह्यप्रपञ्चः । पुं॰ आन्तरप्रपञ्चातिरिक्ते ॥ सयथा । पृथिव्यादिपञ्चभूततज्जन्यब्रह्माण्ड तदन्तर्भूतोप

ध्वंपरिविद्यमानभूर्भुवः स्वर्महर्ज्जनस्तपः सत्यनामकाधोधोविद्यमानातलवितलसुतलतलातलमहातलरसातलपातालनामकचतुर्द्दशभुवनतन्निष्ठजरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जचतुर्विधभूतग्रामसमुदायोयथायोग्य विविधनाम रूपगुणधर्म्मशक्त्याश्रयो॰ बाह्यप्रपञ्च ॥ *

बाह्यमान : । त्रि॰ पृष्ठेनोह्यमाने ॥

बाह्यवृत्ति : । पुं॰ श्रोत्रवागादौ ॥

बाह्यास्तित्ववाद । पुं॰ बौद्धैकदेशिनांवादे ॥ सयथा । समुदायोऽणुसम्भूतोबाह्योभूम्यापगादिक । आन्तरः स्कन्धजश्चित्तचैत्यरूपश्चतौजगत् ॥ मृदम्बुवह्निवायूनां खरस्निग्धोष्णचञ्चला । चतुर्द्धाणव पञ्चस्कन्धारूपादिभेदत : ॥ रूपशब्दादयस्तेषाव्यक्तिर्विज्ञानमुच्यते । वेदनासुखदुःखेस्त संज्ञा डित्थादिनामयत् ॥ सस्कारोवासनाचैवमुक्तस्कन्धचतुष्टयात्मकम् । जगत्प्रत्यक्षत . सिद्धक्षिमन्यपरिकल्पनैरिति ॥ नाथवादोयुक्तिसहः । यत : । यथा । स्थिरचेतनराहित्यात्सपञ्चाचेतनत्वत : । नस्कन्धानामणूनाञ्चसमुदायोवयुज्यते ॥

बाह्येन्द्रियम् । न॰ श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणेषु ॥ वाक्पाणिपादपायूपस्थेषु ॥

बाह्येन्द्रियविषयम् । न॰ श्रोत्रादिविषयेषु ॥ यथाहु । बुद्धीन्द्रियाणितेषांपञ्चविशेषाविशेषविषयाणि । वाग्भवतिशब्दविषयाशेषाणितुपञ्चविषयाणि ॥ अस्यार्थ । तेषांदशानामिन्द्रियाणांमध्ये॰ पञ्च॰ विशेषाविशेषविषयाणि॰विशेषा ॰ स्थूला शब्दादय : शान्ताघोरामूढाः पृथिव्यादिरूपा • अविशेषा तन्मात्राणि॰ सूक्ष्मा : शब्दादय. । तन्मात्रग्रहणेन॰ स्थूलभूतभावमपाकरोति॰ विशेषाश्चअविशेषाश्चविशेषाविशेषा •तएवविषयाथेषाम्बुद्धीन्द्रियाणातानि॰ तथोक्तानि । तत्रोर्द्ध्वरेतसांयोगिनां चश्रोत्रम्॰ शब्दतन्मात्रविषयस्थूलशब्दविषयञ्च॰ अस्मदादीनान्तुस्थूलविषयमेव । एवंतेषान्त्वक्॰ स्थूलसूक्ष्मस्पर्शविषया॰ अस्मदादीनान्तुस्थूलस्पर्शविषयैव । एवंचक्षुरादयोपि॰ तेषामस्मदादीनाञ्चरूपादिषुस्थूलेषुद्रष्टव्या एवंकर्मेन्द्रियेषुमध्ये॰ वाग्भवतिशब्दविषया॰ स्थूलशब्दविषया॰ तद्धेतुत्वात्॰ नतुशब्दतन्मात्रस्यहेतु • तस्याहङ्कारकार्य्यत्वेन॰ वागिन्द्रियेणसहैककारणत्वात् । शेषाणितुचत्वारि॰ पाणिपादपायूपस्थानि॰ पञ्चविषयाणि॰। पायु

यादयोपटादीनापत्य शब्दा-
त्मकत्वात् ॥

बह्लिः । पुं॰ अश्वयोनौदेशविशेषे ॥

बाह्लिकः । पुं॰ बाह्लीकदेशे ॥ बा
ह्लीकदेशोत्पन्ने ऽश्वे ॥ न॰ धीरे ।
कुङ्कुमे ॥ हिङ्गुनि ॥ बह्लिकदेशे
भवः । कोपधादिण् ॥

बाह्लिजः । पुं॰ बाह्लिदेशोत्पन्नेतु
रगे ॥

बाह्लीकः । पुं॰ बलख॰ इ॰ भा॰
प्र॰ देशविशेषे ॥ यथोक्तं शक्तिस
ङ्गमे । काम्बोजदेशमारभ्य महा
म्लेच्छात्पूर्वके । बाह्लीकदेशोदे
वेशि अश्वोत्पत्तिपरायणः ॥ तद्दे
शोत्पन्नाश्वे ॥ न॰ हिङ्गुनि ॥ धी
रे । कुङ्कुमे ॥ उच्यते॰ वहतिवा ।
वहप्रापणे । अलीकादयश्चेतिसा
धुः ॥ यद्वा बह्लती । बह्लप्राधान्ये ।
बाहुलकादीकन् ॥ त्रि॰ बह्लीकदेशो
द्भवे ॥ बह्लीकदेशभवः कच्छादिभ्य
श्चेत्यण् ॥ पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥

वि । अ॰ निग्रहे ॥ नियोगे ॥ पदपूर
णे ॥ निश्चये ॥ सहने ॥ हेतौ ॥
अध्यासे ॥ विनियोगे ॥ ईषदर्थे ॥
परिभवे ॥ शुद्ध्यावलम्बने ॥ वि
यागे ॥ श्रेष्ठे ॥ अतीते ॥ विग
ते ॥ विशेषे ॥ गतौ ॥ आलम्बे ॥
पालने ॥ नानार्थे ॥ गते ॥ वि
रुद्धे ॥

वि । पुं॰ स्त्री॰ पक्षिणि । वानेति
गन्धनयोः । वातेर्डिच्चेतीण् ॥

विंश । त्रि॰ विंशते पूरणे विंश
तितमे ॥ तस्यपूरणे डट् ॥

विंशकः । त्रि॰ विंशती ॥ विंशत्या
क्रीते ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यांड्वुन्न
सञ्ज्ञायाम् । तिविंशतेर्डितीति-
लोप ॥

विंशति । स्त्री॰ सङ्ख्याविशेषे ।
एकाऽधिकोनविंशती ॥ सङ्ख्या
र्थे॰ एकद्विबहुवचनान्त । सङ्
ख्येये॰ एकवचनान्त । यथा । वि
शत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः स-
ङ्ख्येयसङ्ख्ययोः । सङ्ख्या
र्थेद्विबहुत्वेस्तासुचानवतेः स्त्रि
य ॥ द्वौदशतोपरिमाणमस्य ।
पङ्क्तिविंशतीतिनिपातनात् प्रकृ
तेर्विन्भावः शतिप्रत्ययश्च ॥

विंशतिकः । त्रि॰ विंशत्याक्रीतद्र
व्याद्यर्थे ॥ विंशतिविंशद्भ्यांड्वुन्नसं
ज्ञायामित्यत्रयोगविभागात्कन् ॥

विंशतितमः । त्रि॰ विंशे ॥ विंश
ते पूरणः ॥ तस्यपूरणे डट् ।
विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्॰
इतिडटस्तमडागमः ॥

विंशी । पुं॰ विंशती ॥

विकम् । न॰ सद्यःप्रसूतायाः गोः
क्षीरे ॥ यथा । क्षीरसद्यःप्रसूता
याः पेयूषःपालनविकमितिशब्द

चन्द्रिका ॥

विकङ्कट । पुं० गोक्षुरे ॥ इतिशब्दमाला ॥

विकङ्कत । पुं० स्वादुकण्टके । स्रुवावृक्षे । ग्रन्थिले । व्याघ्रपादि । कटुफले । वङ्गचि०च०गो०दे०भा०प्र० ॥ विकङ्कते । कङ्कगतौ । अतच् प्रत्ययः ॥ विकङ्कतफलंपक्वमधुरंसर्वदोषजित् ॥

विकङ्कता । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

विकच । पुं० क्षपणे । केतुग्रहे ॥ त्रि० प्रकीर्णे । केशशून्ये । विकसिते । स्फुटिते । कचति । कचबन्धने । पचाद्यच् ॥ विगतः कचोऽस्मात् ॥

विकचा । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥

विकच्छः । त्रि० कच्छरहिते । मुक्तकच्छे ॥

विकट । पुं० विस्फोटके । साकुरुण्डवृक्षे ॥ त्रि० उग्रे । विशाले । पृथुले । पृथौ । विकराले । रम्ये । सुन्दरे । दन्तुरे । कटाभावे । विकटति । कटवर्षावरणयोः । पचाद्यच ॥ यद्वा । सम्प्रोदश्चेतिचकाराद्विरपिकटच् ॥

विकटा । स्त्री० बौद्धदेव्यन्तरे । मायादेव्याम् । मारीच्याम् । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । वज्रवराह्याम् । गौर्याम् । पीवरयायाम् ॥

विकटानन । पुं० राक्षसान्तरे ॥ त्रि० भीषणास्ये ॥

विकण्टक । पुं० विकङ्कते ॥ दुरालभायाम् ॥ विगताः कण्टका यस्य ॥

विकत्थन । न० मिथ्याश्लाघायाम् ॥ यथा । श्लाघाप्रशंसार्थवादः सातुमिथ्याविकत्थनम् । इ० हेमचन्द्र ॥ विकत्थ्यते । कत्थ श्लाघायाम् । भावेल्युट् । त्रि० तच्छीले ॥ ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीत्यस्य प्रायिकत्वात् चौकणलसेतिचिनुण् विषये चलनशब्देतियुच् ॥ स्वगुणश्लाघनादौ ॥

विकत्थी । त्रि० विकत्थनशीले ॥ विकत्थते । तच्छील । कत्थ० । वौकणलसकत्थस्त्रम्भः । इतिचिनुण् ॥

विकथा । स्त्री० अध्ययनेऽनुपयुक्तायां कथायां ॥

विकनीनिक । त्रि० काणे ॥ विगताकनीनिकातारायस्मात् ॥

विकम्पित । त्रि० विशेषेणकम्पविशिष्टे ॥

विकर । पुं० रोगे । विकीर्यते । कृ० । ऋदोरप् । त्रि० करशून्ये ॥

विकराल । त्रि० भयानके ॥

विकर्णः । पुं० विदिशि । कोणे ।

द्वयोर्म्मध्ये ॥ यथा । शक्रादीनापु रेसि जनस्य शर्य्यपपुरञ्जयम् । विकर्णाद्दी० विकर्णस्तस्त्रीन् कौशान् ह्येपुरेतथेतिविष्णुपुराणम ॥ दुर्य्योधनानुजे ॥ चि० कर्णरहिते ॥

विकर्णिक । चि० कर्णिकारहिते ॥ पु० भूमि० सारस्वतदेशे ॥ यथा । काश्मीरस्तुमाधुमता सारस्वता विकर्णिका । इतिहेमचन्द्रः ॥

विकर्णी । स्त्री० अयाङ्कुशेश्वरे० उद्दारे ऽन्तर्हारिणि ॥

विकर्त्तन । पुं० अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्य्ये ॥ विकर्त्तयतिभक्तंरागात् । कृतीच्छेदने । णिजन्ताल्ल्युट् ॥ यद्वा । विशेषेणकर्त्तनं यस्य । विश्वकर्मणोयन्त्रोल्लीढत्वात् ॥ अर्कवृक्षे ॥

विकर्म्मकृत् । चि० निषिद्धकर्म्मकारिणि ॥

विकर्म्म । न० शास्त्रप्रतिषिद्धे० व्यापारे ॥

विकर्म्मस्थ । चि० निषिद्धकृति । चोद्दिष्टेष्विकस्वकर्म्मणोविरोधीनि यानिकर्माणि० अगस्त्यागमनादीनि तत्कारिणि ॥

विकर्ष । पु० । बाणे ॥ विकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥ बाणे ॥

विकर्षणम् । न० आकर्षणे ॥

विकच । चि० जमे ॥ विकले ॥ स्व भावहीने । ... कलायाम् ॥ निष्फले ॥

विकलपाणिक । पु० कुणौ । कुणके । विकृतकरे ॥ विकल पाणिर्यस्य ॥

विकला । स्त्री० ऋतुहीनायाम् ॥ राश्यादिकलायाः षष्टितमांशे ॥

विकलाङ्ग । चि० स्वभावतोन्यूनाधिकाङ्गे । पपीगण्डे ॥ विकलमङ्गमस्य ॥

विकली । स्त्री० ऋतुहीनायाम् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

विकल्प । पु० भ्रमे । भ्रान्तौ ॥ कल्पने ॥ सङ्कल्पविपर्य्यये ॥ वितर्के ॥ संशये ॥ तुल्यबलद्वयविरोधे विकल्पोभवति ॥ शब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्योविकल्पः ॥ विकल्पनम् । कृपूसामर्थ्ये । भावेघञ् ॥ विविधकल्पे ॥ विशिष्टकल्पे ॥

विकल्पक । चि० निर्मातरि ॥

विकल्पित । चि० विपरीतत्वेनकल्पिते ॥

विकषा । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकषति । कषहिंसायाम् । पचाद्यच् ॥

विकस । पु० सिम्भुनन्दने ॥ चन्द्रे ॥

विकसत् । चि० जृम्भमाणे ॥

विकसनम् । न॰ स्फुटने ॥

विकसा । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ विकसति । कसगतौ । अच् ॥

विकसितः । त्रि॰ उज्जृम्भिते । विनिद्रे । दलानामन्योन्यविश्लेषे । दलिते ॥ व्यकासीत् । कस॰ । गत्यर्थेति क्त ॥

विकस्वर । त्रि॰ विकसनशीले । विकाशिनि ॥ विकसति । कस॰ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

विकस्वरा । स्त्री॰ रक्तपुनर्नवायाम् ॥

विकार । पुं॰ प्रकृतेरन्यथाभावे । विकृतौ ॥ स्वरूपपरित्यागेनरूपान्तरापत्तौ । कार्ये ॥ पञ्चमहाभूतान्येकादशेन्द्रियाणीतिषोडशकेगणे॥ जन्मादिनाशान्ते परिणामे । सचयास्केनपठितोयथा। जायते॰ अस्ति॰ वर्द्धते॰ विपरिणमते॰ अपक्षीयते॰ विनश्यतीतिषट्भावविकारा.इति शान्तंज्योति कथमनुदितानस्तनिर्थ्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौव्रजतिविकृति निष्कलं निर्मलञ्च । शश्वन्नीलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलीनाप्रादुर्भावेभवतिनभस 'कीदृशोवाविकार ॥ विकरणम् । कृञ् ॰ । घञ् । रुजि । रोगे ॥

विकारहीन । त्रि॰ निर्विकारे । जायतेऽस्तीत्यादिषड्भावविकारशून्ये ॥

विकारावर्त्ति । न॰ निर्गुणे॰ भगवद्रूपे ॥ विकारेषुनवर्त्ततइतितथा ॥

विकारी । पुं॰ षष्टिवत्सरान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥ विषमस्थं जगत्सर्वं विरोधिभयसम्प्लवम् । विकारीसर्वतोऽपायोममवाक्यन्तुनान्यथा ॥ २२ । त्रि॰ उपचयादिमति । परिणामिनि ॥ विकारोऽस्यास्ति । इनिः ॥ षड्भावविकारयुक्ते देहवति ॥ तथाहि । ब्रह्मादितृणपर्य्यन्तादेहवन्तोविकारिणः । किंविष्णुः किंशिवोब्रह्मामघवाकिं बृहस्पतिः । देहवान्प्रभवत्येवविकारैः संयुतः सदेतिव्यासः ॥

विकार्य्यः । पुं॰ सोमादौ॰ कर्म्मभेदे ॥ विक्रियते । डुकृञ्॰ । विभाषाकृवृषोरितिक्यपभावे॰ ऋहलोर्ण्यत् । वृद्धिः ॥ अहङ्कारे ॥ विविधकार्य्यमस्य । सचत्रिविधः । तामसोराजससात्त्विकश्चेतिभेदात् । तत्रतामसाज्जडानिभूतसूक्ष्माणिजायन्ते॰ राजसाद्बहिर्मुखानिदशेन्द्रियाणि॰ सात्त्विकान्मनइन्द्रियदेवताश्चाहुः ॥

विकाल । पुं॰ दिनान्ते । सायाह्नि ॥ दैवपैत्रादिकर्म्मणि विरुद्धः कालः ॥

विकालकः । पुं॰ विकाले ॥

विकालिका । स्त्री॰ ताम्राम् । मा

नरनुप्रायाम् । तारी० द्व० गौ दे० भा० प्र० वाचं ॥

विकाश : । पुं० विजने । रहसि ॥ प्रकाशे । व्यक्ते ॥ विकाशनमस्मि न वा । काशृदीप्तौ । भावेऽकर्त्तरि चाधिकरणे चाघञ् ॥ यद्वा । विकाशनमथवा काशशब्दे । पूर्ववद्घञ् ॥ विजृम्भणे ॥

विकाशनम् । न० विकाशे ॥

विकाशी । चि० विकस्वरे । विकासशीले ॥ विकाशोऽस्यास्ति । अतइनि ॥

विकाशी । चि० विकाशिनि ॥ वौकशेतिचिनुण् ॥

विकास । पुं० विकस्वरे ॥

विकासी । चि० विकस्वरे । विकसति । कसगतौ ॥ वौकषेतिघिनुण् । पृषोदरादि ॥ विकासोऽस्यास्ति वा । अतइनि ॥

विकिर. पुं० खगे । पक्षिणि । विकिरति । कृविक्षेपे । इगुपधेति क ॥ कूपे ॥ पूजासमयेविघ्नोत्सारणार्थं क्षेपणीयलाजादौ । यथा । लाजाचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाकुशाक्षता : । विकिराइतिसन्दिष्टा : सर्वविघ्नौघनाशका ॥ चर्मदग्धादीनांपिण्डदाने ॥ न० जलविशेषे ॥ यथा । नद्यादिनिकटे भूमिर्यभवेद्वालुकामयी । उद्घृतस्ततोयत्तु तज्जल विकिर विदु ॥ विकिरंशीतल स्वच्छ निर्दोष लघु चस्मृतम् । तुवर स्वादु पित्तघ्न मनाक्कफकर स्मृतम् ॥

विकीरण : । पुं० रक्ताकवृक्षे ॥ विकिरति । कृविक्षेपे । कृदृभ्यइतिक्युन् । इत्वरपरत्वम् । बाहुलकाद्दीर्घ : ॥ विक्षेपणे । अर्करणा० द्व० भा० ॥ विहिसने । विज्ञाने ॥

विकीर्ण । चि० विस्तीर्णे । लुलिते कीर्णे । विच्छिन्ने । विखराइति ख्याते ॥ विललापविकीर्णमूर्द्धजेति० कुमारसम्भव० ॥ विकीर्यतेस्म । कृ० । क्त ॥

विकीर्णरोम । न० स्थौणेये । कुकुरौंधा० द्व० भा० प्र० ओषधौ ॥ विकीर्णानिरोमाण्यस्मिन् ॥

विकीर्णसञ्ज्ञम् । न० स्थौणेये ॥

विकुण्ठित । चि० कुण्ठीकृते ॥

विकुर्वाण । चि० हर्षमाणे । हृष्टचित्ते ॥ विकुरुते । करोतेश्चानश् । शानज्वा ॥ विक्रियमाणे ॥ विकृते ॥

विकुस्र । पुं० चन्द्रे ॥ विकसति । वौकसेरितिरक० उत्रोपधाया ॥

विकूणिका । स्त्री० नासिकायाम् ।

विकूननम् । न० आस्यगतविकारे । विरावना० कुटकठावना० कौलना० इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥

विकृतम् । न० विकारे । तल्लक्षणं यथा । क्रीडतेऽर्थादिभिर्यत्र नोच्यते स्वविवक्षितम् । व्यज्यते चेष्टयैवेद विकृतं तद्विदुर्बुधाः ॥ पु० वत्सर विशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वा प्रजा प्रपीड्यन्ते व्याधिभिः कष्टजायते । शिरोवक्षोऽक्षिरोगाश्च पापवृष्टिर्विकृतेजना ॥ २४ ॥ त्रि० बीभत्से ॥ रोगिते ॥ असंस्कृते ॥ बीभत्साद्भुतरसान्विते ॥ विकारणं विकृतम्० जुगुप्साप्रभवत्वात् ॥ विक्रियतेस्मवा । क्त ॥

विकृतिः । स्त्री० विकारे ॥ सांख्ये ॥ डिम्वे ॥ यत्रनसमग्राङ्गोपदेशः सा विकृतिरिति मीमांसकाः० यथा सौर्यादि । तत्रप्रकृतिवदङ्गानामतिदेशेनापिप्राप्तत्वात् ॥ मद्यादौ ॥ विकरणम् । कृञ : क्तिन् ॥

विकृष्टः । त्रि० दीर्घे ॥ आकृष्टे ॥ विकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ॥

विकेश । त्रि० केशरहिते ॥

विकेशी । स्त्री० केशशून्यायाम् ॥ पटवर्त्मि ॥

विकोक । पुं० वृकासुरपुत्रे ॥

विकोष । त्रि० कोषरहिते । निष्कोषे ॥

विक्क । पुं० करिशावके । कलभे ॥

विक्रमः । पुं० पादविन्यासे ॥ आक्रमे । क्रान्तिमात्रे ॥ शक्तिसम्पत्तौ । यथा । प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेनप्रहृतेषु च । विक्रमास्तत्रसिद्ध्यन्ति परीक्ष्यविधिनाकृताः ॥ इतियुद्धकाण्डे रावणं प्रति विभीषणवाक्यम् ॥ शौर्यातिशये ॥ चरणे ॥ शिलाशास्त्रप्रयोगकौशले ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ प्रभवादिषु चतुर्दशवर्षे ॥ यथा । जायन्ते सर्वशस्यानि मेदिनी निरुपद्रवा । सर्वं मधुगव्यसमहार्घ्यं विक्रमेप्रिये ॥ विक्रमादित्यभूपतौ ॥ विक्रमणम्० अनेनवा । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् ॥ त्रि० क्रमात् च्युते ॥

विक्रमादित्य । पुं० स्वनामख्यातप्रसिद्धनृपतिश्रेष्ठे । साहसाङ्के । शकारौ ॥ विक्रमेऽआदित्यइव ॥ अथविक्रमार्कवर्णनम् सन्दधाति- ज्योतिर्विदाभरणसमाप्तौ श्रीकालिदास. । वर्षे श्रुतिस्मृतिविचारविवेकरम्ये श्रीभारते खधृतिसम्मित १८० देशपीठे । मत्तोऽधुनाकृतिरियं सति मालवेन्द्रे श्रीविक्रमार्कनृपराजवरेसमासीत् ॥ प्रथमं नृपसभायां पण्डितवर्गं वर्णयति । शङ्कुःसुवाग्वररुचिर्मणिरंशुदत्तो जिष्णुस्त्रिलोचनहरो घटखर्पराख्यः । अन्येऽपि सन्ति कवयोऽमरसिंहपूर्वा यस्यैव विक्रमनृपस्य सभासदोऽमी ॥

सख्योवराहमिहिर श्रुतसेननामाश्री
बादरायणमणित्यकुमारसिंहा ।
। श्रीविक्रमार्कनृपस सदसिन्ति
चैतेश्रीकालतन्त्रकवयस्त्वपरे मद्रा-
द्या ॥ धन्वन्तरि क्षपणकोऽमर
सिं हशङ्कुवेतालभट्टघटखर्परकालि-
दासा । ख्यातोवराहमिहिरो
नृपते सभायारत्नानिवैवररुचिर्न
वविक्रमस्य । अथपरिजनान्वर्ण
यति । अष्टौयस्यशतानिमण्डलध
राधीशा . सभायामदस्यु सस
नृपरिणाह्कोटिसुभटा ' सतृपर्षिड
ता षोडश । दैवज्ञादशवर्णमि
ता॰अभिषजो॰भट्टा॰स्तथा॰ठक्कि
नो॰वैद्याश्चारसचन्द्रमा १६ विजयते
श्रीविक्रम ' सोधिभू ॥ अथास्य
सैन्यवर्णयति । यस्याष्टादशयोज
नानि कटके॰पादातिकोटित्रयम्
३००००००० वाहानामयुतायुतम्
१०००००००० च॰नवतेस्त्रिघ्ना । क्ष
ति २४३०० हस्तिनाम । नौकाल
क्षचतुष्टय • विजयिनोयस्यप्रयाणे
भवेत्॰सोय विक्रमभूपतिर्विजयते॰
नान्योधरित्रीतले । अथास्यशाकप्र
वृत्ति दर्शयति । येनास्मिन वसुधा
तलेधनगणान्सर्वोदिश . सङ्करेह
त्वापद्मनवप्रमान् ५५५५५५५५५५
कलियुगेशाकप्रवृत्ति कृता ।
श्रीमद्विक्रमभूभुजाप्रतिदिन मुक्ता
मणिस्वर्णगोमप्रोष्ट्रपवस्त्रैणैर्नवि
द्विनीश्वर्म सुवर्णानन ॥ अथा
स्यदिग्विजयमाह । उद्द मद्रविडद्रु
मैकपरशुलाटाटवीपावकोमल्लाद्गु
भुजङ्गराजगरुडोगौडाब्धिकुम्भोद्भव
। गर्वान्धकुर्जरराजसिंहसुरगिरिर्धारा
न्धकारार्यमाकाम्बोजाम्बुजचन्द्र
माविजयतेश्रीविक्रमार्कोनृप ' ॥
अथास्यप्रभुत्वादिगुणान्वर्णयति
। येनाप्युग्रमहोधरायविषयेदुर्गाणि
सद्यान्यत्तानीत्त्वायानिनतोत्क्षता
दधिपादत्तानितेषापुन । वृन्दा
ओध्यमरद्रुमस्मरसुरच्छाभद्रुणे ना
लस'श्रीमद्विक्रमभूभृताखलजनाश्रो
जेदुनामण्डले ॥ अस्यपुरींवर्णय
ति । यद्राजधान्युज्जयिनीमहापुरी
सदामहाकालमहेशयोगिनी । स
माश्रितप्राप्यपवर्गदायिनी श्रीवि
क्रमार्कोऽवनिमोजयत्यपि ॥ योरू
मदेशाधिपति शकेश्वर जित्वाग्रही
त्वोज्जयिनींमहाहवे । आनीयस
भ्राम्यसुमोचतन्तुहोश्रीविक्रमार्क :
समसह्यविक्रम ॥ तस्मिन्सदा
विक्रममेदिनीशेविराजमानेसमव
न्तिकायाम् । सर्वप्रजामण्डलसौ
ख्यसम्पदभूवसर्वत्रचवेदकर्म्म ॥ श
ङ्कादिपण्डितवरा कवयस्त्वने
केज्योतिर्विद : सममवश्चवराहपू-
र्वा. । श्रीविक्रमार्कनृपस सदिमा

श्चतुर्भिस्तैरप्यह न प्रसख्याकिलका लिदास ॥ इतिज्योतिर्विदाभरणम् ॥ पाकविशेषे ॥ यथा । घृतेगुडपल विंशत्पचेत्सम्यग्भिषग्वर । उत्तार्यं चचिपेदेषांखण्डश्चपलविंशति । तालमूलीतुरङ्गीचशुण्ठी चेतिपलार्द्धकम् । जातीफल चक्र कोल लवङ्गन्तिकार्षिकम् ॥ मालतीश्वकुलिञ्जश्चकयावकरभत्त्वचम् । एतेषांकोलमात्राश्चश्चायसस्य पलद्वयम् ॥ पलैक मोदक कृत्वाएकैक भक्षयेद्दिने । धातुक्षीणेग्निक्षीणश्चबलानलकर परम् ॥ नेत्ररोगेषुसर्वेषुकासश्वासेचकामले । प्रमेहान्विंशतिहन्याद्विक्रमादित्यमोदकइति ॥

विक्रमार्क । पुं॰ विक्रमादित्ये ॥

विक्रमी । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ शक्तिमति ॥ विक्रम . शौर्यम्. तद स्यास्मिन्वाचस्ति । अतइनिठना वितीनि ॥

विक्रय . । पुं॰ विक्रयणक्रियायाम् । विपणि । मूल्यग्रहणपूर्वकद्रव्यत्यागे । वैया॰ इ॰ भा॰ ॥ कन्याविक्रयेदोषो यथा । य . कन्यापालन कृत्वाकरोतिविक्रयं यदि । विपदाधनलोभेन कुम्भीपाकं सगच्छति । कन्यामूत्रपुरीषञ्चतत्रभक्षतिपातकी । कृमिभिर्दंशित . का कैर्यावदिन्द्राश्चतुर्दश । मृतस्तव्याधयोनौच सलभेज्जन्मनिश्चितम् । विक्रीणीतेमासभार वहत्येवदिवानिशमितिब्रह्मवैवर्त्तपुराणे ॥ विक्रयणम् । ङुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । एरच् ॥

विक्रयणम् । न॰ विक्रये ॥ यथा । यमाहिशक्रान्निहुताशपूर्वानिष्टा : क्रयेविक्रयणे प्रशस्ता . । पौष्णाश्विचित्राशतविन्दुवाता : क्रयेहिता विक्रयणे निषिद्धा . ॥

विक्रयिक । त्रि॰ विक्रेतरि ॥ विक्रयेणजीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहण सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥

विक्रयी । त्रि॰ विक्रयकर्त्तरि ॥

विक्रान्त : । पुं॰ शूरे ॥ विक्रान्तस्य लज्जाभूषणम् ॥ सिंहे ॥ न॰ वैक्रान्तमणौ ॥ नीचवज्रे । कुचज्रे ॥ विक्रामतिस्म । क्रमु॰ गत्यर्थे तित्त ॥

विक्रान्ति । स्त्री॰ अश्वगतौ । पुला यिते ॥ विक्रमे ॥

विक्रयिक । त्रि॰ विक्रेतरि ॥

विक्रिया । स्त्री॰ विकारे । विकृतौ ॥ विकरणम् । कृञ : शच ॥ विशिधस्तेनक्रियतेइतिवा ॥ विशेषाकारे ॥

विक्रीत . । त्रि॰ कृतविक्रये । वैच

दिया० भा० ॥ विक्रीतेवारिधिक्रि महश्रीविवाद : ॥
विक्रुष्ट : । त्रि० निष्ठुरे ॥
विक्रेता । त्रि० विक्रयकर्त्तरि ॥ वि क्रयिथि ॥ विक्रीणाति । डुक्रीञ् ०तृच् ॥
विक्रेय' । त्रि० विक्रयणीयद्रव्ये । पणितव्ये । विक्रयक्रियाकर्म्मणि ॥ विक्रीयते । डुक्रीञ्० । अचो यत् । गुण : ॥
विक्लव : । त्रि० विह्वले । भयादिना विभूते ॥ विक्लवते । क्लृङ् ॥ पचाद्यच् ॥
विक्लवता । स्त्री० भीरुतायाम् ॥ भवतिह्विक्लवतागुणोङ्गनानाम् ॥
विक्लित्ति : । स्त्री० विक्लेदने ॥ क्तिन् ॥
विक्लिधि: । पुं० विचर्चिकादियुक्तदेहे ॥
विक्लिन्न' । त्रि० अरसाजीर्णे ॥ शीर्णे ॥ आर्द्रे ॥ विक्लिद्यतिस्म । क्लिदू० । कर्त्तरिक्त : ॥
विक्षत : । पुं० विशेषेणक्षते ॥
विक्षर : । त्रि० अविनाशिनि ॥ विविगत : क्षरोविनाशोयस्य ॥
विक्षवणम् । न० विक्षावे । कासे ॥ टुक्षुशब्दे । ल्युट् ॥
विक्षार : । पुं० भोजनादौ ॥
विक्षालित । त्रि० धौते ॥

विक्षाव' । पुं० विक्षवणे ॥ शब्दे ॥ विक्षवणम् । टुक्षु० । वोत्क्षुश्रुव इतिघञ् ॥
विक्षिप्तम् न० चित्तस्यभूमिकाविशेषे ॥ यथा । सर्वदाविषयासक्तमपि०कदाचिद्ध्याननिष्ठ क्षिप्तादिशिष्टतया० चित्तम् ० चित्तस्यतृतीयाभूमि । तत्र० चित्तम् ढयो ' समाधिशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुचेतसि० कादाचित्क . समाधिविक्षेपप्राधान्याद्योगपक्षे नप्रवर्त्तते० किन्तु । तीव्रपवनविक्षिप्तप्रदीपवत् स्वयमेवनश्यति ॥ त्रि० विप्रस्ते ॥ विक्षेपयुक्ते ॥ विक्षिप्यतेस्म । क्षिपप्रेरणे । क्त ० त्वक्ते ॥
विक्षीर : । पुं० अर्कवृक्षे ॥
विक्षुब्ध । त्रि० क्षुब्धे । क्षुभसंचलने । क्त० भा० ॥
विक्षेप' । पुं० प्रेरणे । त्यागे । विक्षेपणे ॥ ताडने ॥ अक्षराडवक्षनवलक्ष्मनेन० चित्तहर्त्तव्यावलम्बने । विषयस्फुरणे ॥ ज्ञानेनावरणे नष्टे विक्षेपस्त्ववशिष्यते० कुलालादौ ' ॥ विक्षेपलक्षयति गोतम : कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छेदेविक्षेप ' । इति ॥ अस्यार्थ : । कार्यव्यासङ्गात्० कार्यव्यासङ्गमुद्भाव्येत्यर्थ ० ल्यब्लोपेपञ्चमी । कार्यव्यासङ्गव्यासङ्गात्कालान्त

रूपत्वेनारोपितः। तेनताद्दशकथा विक्षेपदोषेण। तेनराजपुरुषादिभिराकारणे गृहजनादिभिर्वा वस्त्रकार्यार्थमाकारणे स्वगृहदाहादिना पश्चरोगमनेवा। शिरोरोगादिनाप्रतिबन्धे वा। नविक्षेपः। ननुकार्यव्यासङ्गेनावन्कृत सभाक्षोभादिनाचेत् अननुभाषणमेव उत्तराप्रतिपत्त्याचेत् अप्रतिभैवेति चेन्न। उत्तरान्तराभावात्। वस्तुतस्तु तस्मिन् सत्यपि तद्दूषणसत्त्वात्कथाविक्षेपसम्भवात्। यथा क्षितिः सकर्तृका कार्यत्वादित्युक्ते अङ्कुरे व्यभिचारस्तावत्सम्भवोच्याः तत्र चेदयं पक्षसमत्वं ब्रूयात् तदाने कमुत्तरम् बीजाऽयमवार्यवलिखितमयाचरितम् किञ्चित्कार्यमस्याकंगृहे गत्वाहसिष्यते इत्थं वा विक्षेपसम्भवादिति॥ विक्षेपणम्। क्षिप। भावे। घञ्॥

विक्षेपशक्तिः। स्त्री। अज्ञानसामर्थ्यं। मायाशक्तिः॥ यथा रज्ज्वज्ञानं स्वाहतरज्जौ स्वशक्त्या सर्पादिकमुद्भावयति। एवम् अज्ञानमपि स्वाहतात्मनि तथा विक्षेपशक्त्या आकाशादिप्रपञ्चमुद्भावयतीत्याद्दशसामर्थ्यम्। विक्षेपशक्तिर्लिङ्गादिब्रह्माण्डान्तं जगत्सृजेदित्युक्ते। विविधस्वरूपेण भवनविक्षेपशक्तिः॥

विक्षेपसहभू। पुं। अन्तरायविशेषेषु॥ तच्चयोगसूत्रे यद्दर्शिताः। यथा। दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासा विक्षेपसहभुवः इति॥ अस्यार्थः। कुतश्चिन्निमित्तादुत्पन्नेषु विक्षेपेषु एते दुःखादयः प्रवर्तन्ते। तत्र दुःखं चित्तस्य राजसः परिणामो बाधनालक्षणः। यद्बाधात्प्राणिनस्तदुपघाताय प्रवर्तन्ते। दौर्मनस्यं बाह्याभ्यन्तरैः कारणैर्मनसो दौस्थ्यम्। अङ्गमेजयत्वं सर्वाङ्गीणो वेपथुः आसनमनस्थैर्यस्य बाधकः। प्राणो यद्बाह्यं वायुमाचामति स श्वासः। यत्कौष्ठ्यं वायुं निःश्वसिति स प्रश्वासः। त एते विक्षेपैः सह प्रवर्तमाना यथोदिताभ्यासवैराग्याभ्यां निरोद्धव्याः समाहितचित्तस्यैते न भवन्ति विक्षिप्तचित्तस्यैव भवन्तीति विक्षेपसहभुवोऽन्तराया एव। एते अभ्यासवैराग्याभ्यां निरोद्धव्याः ईश्वरप्रणिधानेन वा॥

विखः। त्रि। विगतनासिके॥

विखना। पुं। स्रष्टरि। ब्रह्मणि॥

विखुः। त्रि। गतनासिके॥ विगता नासिकाऽस्य। खुखौचवक्तव्यौ विगतनासिकायाः खुः॥

विखुर । पु० राक्षसे ॥ चौरे ॥
विखिद । त्रि० गतमोहे ॥ विगत' खेदोस्य ।.
विख्य '। त्रि० विख्री ॥ विगतानासिकास्य । ख्यश्रेतिनासिकाया ख्यादेशोऽच्प्रत्ययश्च ॥
विख्यात . त्रि० प्रसिद्धे । ख्याख्यापन्न ॥ विपूर्वात्ख्यातेः क्तः ॥
विख्याति । स्त्री० अतिप्रसिद्धौ ॥ विख्यानम् । ख्याप्रकथने । स्त्रियां क्तिन् ॥
विख्यापनम् । न० व्याख्याने ॥ प्रकाशने
विखु । त्रि० विख्य ॥ विगतानासिकास्य । खुखौचवक्तव्याविति नासिकायाः खु ॥
विगणनम् । न० ऋणमुक्तौ । ऋणादिनिर्यातने ॥
विगत .। त्रि० निष्प्रभे । अरोके । प्रभारहिते ॥ वीते । गते ॥ विगच्छतिस्म । गम्लृगतौ । गत्यर्थेति क्तः ॥ च्युते ॥
विगतकल्मष . । त्रि० निर्गतमले । निर्मले । स्वच्छे ॥ संसारहेतुधर्माधर्मरहिते ॥
विगतक्लम । त्रि० शरीरक्लमशरहिते ॥
विगतज्वर . त्रि० ऐहिकपारत्रिकदुर्शोनरकपातादिनिमित्तशोकरहिते ॥ ज्वरहीने ॥
विगतशोक । त्रि० नि : शोके । शोकरहिते ॥ विगताशोकोयस्य ॥
विगतस्पृह : । त्रि० देहजीवितभोगेष्वपिअहङ्काररहिते । सर्वद्वन्द्वेषुदोषदर्शनेन०नित्यबोधपरमानन्दरूपमोक्षगुणदर्शनेनच०सर्वतोविरक्ते ॥ स्पृहारहिते ॥ विगतास्पृहायस्य ॥
विगतार्त्तवा । स्त्री० निष्कलायाम् । पञ्चपञ्चाशदवदेभ्योनिवृत्तरजसिस्त्रियाम् ॥ विगत आर्त्तवरजोऽस्याः ॥
विगन्धक । पुं० इङ्गुद्याम् ॥
विगन्धिका । स्त्री० हवुषायाम् ॥
विगम : । पु० नाशे ॥ यथा । एकदलिङ्गनोवेदान्तिनस्तु०यदुपाध्यनवच्छिन्नस्यब्रह्मणोविशुद्धरूपता०तादृशोपाधिविगमएवकैवल्यम् । चिद्लिङ्गनस्तु०आनन्दमयपरमात्मनि०जीवात्मनोलयोमोक्ष : । जीवात्मपरमात्मनोरभेदेपि०उपाधिविशेषविशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतया०तस्यौपाधिक' परमात्मभेद । इतिभेदकोपाधिविगमएवजीवस्यपरमात्मनिलय .। यथाघटाकाशस्यघटविगमएवशुद्धआकाशेतस्यलय : । लिङ्गशरीरावच्छिन्नस्यैवात्मनोजीवभाव . इतिलिङ्गशरीरनाश

एवपथ्यं वसितीभोघ : । इतिमु

झिवाद . ॥

विगर्हणम् । न० विगर्हणायाम् ॥

विगर्हणा । स्त्री० निन्दने । भत्सना

याम्

विगर्हित: । त्रि० जुगुप्सिते । निन्दि

ते ॥ निषिद्धे ॥

विगलित । त्रि० सुखलिते ॥ यथा ।

विगलितवसन परिहृतवसन घटय

जघनमपिधानम् । किशलयशयने

पङ्कजनयनेनिधिमिवहर्षनिधान

म् ॥

विगाढ । त्रि० प्रविष्टे ॥ विगाहते

स्म । गाहूविलोडने । क्त : ॥ क

ठिने ॥ प्रवृद्धे ॥ स्नाते । अवगा

हिते ॥

विगाथा । स्त्री० मात्रावृत्तभेदे ॥ य

था । गाथाद्वितीयतुर्यौ पादौभव

तोयदाचविपरीतौ । सेयंभवतिवि

गाथा०फणिनायकपिङ्गलेनोक्ता ॥

यथा । वृन्दारण्यविहारी०वल्लवनारी

मनोहारी । गोपालोकरतालो०न

संनपालोपुनातुधनमाली ॥

विगानम् । न० निन्दायाम् ॥ परद्वे

षते ॥ विरुद्धगानम् ॥

विगाहनम् । न० स्नाने ॥

विगाह्यमान : । त्रि० प्रविश्यमाने ॥

विगाहते । गाहू० । शानच् ।

मुक् ॥

विगीत । त्रि० निन्दिते ॥

विगुण । त्रि० गुणवैपरीत्यविशि

ष्टे ॥ यथा । यथामनोमनावष्टने

य मातातथामम । विगुणेष्वपिपु

त्रेषुनमाताविगुणाभवेत् ॥ अ

ङ्गविकले ॥

विगूढ । त्रि० गर्हिते ॥ गुप्ते ॥

विगृह्यवाद । पुं० जयपराजयप्रधा

नेजल्पन्याये ॥

विग्न । त्रि० भीते ॥

विग्र । त्रि० गतनासिके ॥ विग

तानासिकाऽस्य । वेर्ग्रोवक्तव्य . ।

प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमास . ॥

विग्रह : । पुं० काये । शरीरे ॥ वि

भागे ॥ विस्तारे ॥ समासवाक्ये ।

विस्तरे । तदर्थबोधकेवाक्ये ॥ पुं०

न० राज्ञांगुणभेदे । वैरे । रणे ।

युद्धे । कलहे । सङ्ग्रामे ॥ सम

ज्यायोभ्यांसन्दधीत० हीनेनविग्र

हणीयात् । यथा । वातोवृद्धोदी

र्घरोगी तथाज्ञातिवहिष्कृत :

भीरुकोभीरुकजनोलुब्धोलुब्धजन

स्तथा ॥ विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वति

शक्तिमान् । अनेकचित्तमन्त्रश्चदेव

ब्राह्मणनिन्दक : ॥ दैवेनोपहतश्चैव

दैवचिन्तकएवच । दुर्भिक्षव्यसनो

पेतोबलव्यसनसयुत . ॥ अदेश

स्थोवहुरिपुर्युक्तकालविषयश्च : ।

सत्यधर्मव्यपेतश्चविंशति पुरुषा

भमा : ।। एतैः सन्धिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलम् कृतिकामन्दकीर्त्तिः ॥ विरुद्ध विविध वा० ग्रहणम् । ग्रह० । ग्रहणादित्यप् ।। विविधैर्व्याधिभिर्गृह्यतेवा । अप् ॥ विविध सुखदुःखादिगृह्णाति वा । अच् ॥ त्रि० ग्रहणे ॥

विग्रहावरम् । न० पृष्ठे ॥

विग्लापनम् । न० श्रमहेतौ ॥ विग्लापयति । ग्लै० । ल्युट् ॥

विघटनम् । न० विरुद्धनिर्माणे ॥

विघटिका । स्त्री० पले ॥

विघटितः । त्रि० नाशिते ॥

विघटी । स्त्री० पले ॥

विघट्टनम् । न० सङ्घर्षे ॥

विघट्टित । त्रि० अभिहते ॥ विशेषेणघाटितो ॥ विपूर्वात् ० घट्टतेः क्तः ।। क्त ॥

विघस । पु० भुक्तशेषे । अतिथिगुर्वादिभुक्तावशेषे ॥ विशिष्टै रद्यते । अद० उपसर्गेऽदत्त्यप् । घञपोर्घस्लादेश ॥ आधारे ॥ न० सिक्थके ॥

विघसाशी । त्रि० अतिथिगुर्वादिभुक्तशेषभुज ॥ विघसभुक्तशेषमश्नाति । अश० । णिनि ॥ विघसाशीभवेन्नित्य नित्यं चामृतभोजनः । विघसोभुक्तशेषन्तु यज्ञशेषं तथामृतम् ॥

विघातः । पुं० मारणे ॥ हनन घात । विशिष्टोघात ॥ व्याघाते । आघाते ॥

विघाती । त्रि० निवारके ॥ घातके ॥

विघूर्णम् । त्रि० भ्रमति ॥ घूर्णच् र्णभ्रमणे । अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तात्मनेपद० घिडोडित्वेनाविरुद्धत्व ज्ञापनात् ० परस्मैपदम् ॥

विघ्न । पु० अन्तराये । प्रत्यूहे । समाधिप्रतिबन्धकादुरिति ॥ विहननम्० विघ्नन्तिमनांस्यस्मिन्वा० विहन्यतेऽनेनवा । हन० । घञर्थेकः ॥

विघ्नकारी । त्रि० घोरदर्शने ॥ विघातिनि । विघातस्यकारके ॥

विघ्नचतुष्टयम् । न० लयविक्षेपकषायरसास्वादलक्षणेषु चतुर्षु ॥ निर्विकल्पसमाधौक्रियमाणेचैतेचत्वारोविघ्ना सम्भवन्ति ॥ विघ्नानाञ्चतुष्टयम् ॥

विघ्ननायक । पु० गणेशे । विघ्नानां नायक ॥

विघ्ननाशक । पुं० विनायके । गणेशे ॥ विघ्नानांनाशक ॥

विघ्ननाशन । पु० गणेशे ॥

विघ्नराजः । पुं० विनायके । गणाधिपे ॥ विघ्नानांराजा । राजाहस्सखिभ्यष्टच् ॥

विघ्नविनायकः । पुं० श्रीगणेशे ॥

विघ्नहारी । पु० गणाधिपे । लम्बोदरे ॥ अवश्यं हरति । हृञ० । णिनि । विघ्नस्यहारी ॥

विघ्नित । त्रि० सञ्जातविघ्ने ॥ भूतच् ॥

विघ्नेश । पु० हेरम्बे ॥ विघ्नानामीश ॥

विघ्नेशवाहन । पु० महामूषके ॥ विघ्नेशस्यवाहन ॥

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री० श्वेतदूर्वायाम् ॥

विङ्क । पु० अश्वखुरे । पुटे ॥

विङ्का । स्त्री० अश्वगतिप्रभेदे ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ नपुंसके । कु० भेदिनिकार ॥

विचकिल । पु० मल्लीप्रभेदे । त्रिपुटायाम् ॥ मदनवृक्षे ॥ कृतिभेदिनिकार ॥

विचक्षण । पु० पण्डिते ॥ विचष्टेचक्षिङ० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् । कर्त्तरिख्युङितिख्यासकार ॥ त्रि० विचारकुशले ॥ निपुणे । तत्तत्कालकर्त्तव्यतायांचतुरे ॥ निपुणतरवस्तुदर्शिनि ॥

विचक्षणा । स्त्री० नागदन्त्याम् ॥

विचक्षुः । त्रि० विमनसि ॥ चक्षुर्हीने ॥

विचयः । पु० अन्वेषणे ॥ विचीयते । विञ्चयने । कर्म्मण्येरच् ॥

विचयनम् । न० मार्गणे ॥ समीक्षणे ॥ विविधम् । चयनम् ॥ चिञ० । ल्युट ॥

विचर्च्चिका । स्त्री० रोगविशेषे । पामनि । पामायाम् ॥ दाल्यतेत्वक्खराकण्डूपाद्योर्य्याविचर्च्चिका । पादेविपादिकाज्ञेया स्थानभेदाद्विचर्च्चिका ॥ दाल्यते० ॥ विदार्यते ॥ विचर्च्यते । चर्च अध्ययने । रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । प्रत्ययोपसर्गाभ्यांरोगप्रतीतिः ॥

विचल । त्रि० अस्थिरे ॥

विचलनम् । न० विभ्रमे ॥

विचलित । त्रि० स्खलिते । पतिते ॥ स्थानान्तरप्राप्ते ॥

विचार । पुं० कार्य्याकार्य्यरूपेविमर्शे ॥ तत्त्वनिर्णये । सन्दिग्धेवस्तुनिप्रमाणेनतत्त्वपरीक्षायाम् । वितर्के । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षायाम् । चर्चायाम् । सङ्ख्यायाम् ॥ सन्दिग्धसप्रयोजनश्च० विचारमर्हति ॥ विवेकी ॥ कोहंकथमिदंजातं कोवैकर्त्तास्यविद्यते । उपादानं किमस्तीहविचारः सोयमीदृशः ॥

विचरणम् । न० विचरत्यनेनवा । चर० । वज ॥

विचारणा । स्त्री० विद्यायाम् ॥ यथा । परीक्षापरीक्षाचविद्याचविचारणा । तथापरीक्षविद्यायां

विचारोऽयं समाप्यते ॥ त्रि॰ वि चारोत्पन्न । विचाराज्जाते ॥ ज- मी॰ । ड ॥

विचारणम् । न॰ विचारे ॥ चरस ग शेषुरादि ' युच् ॥

विचारणा । स्त्री॰ विचारे । चर्चाया म् ॥ मीमांसाशास्त्रे ॥ चरस ग्रये॰ चरादि । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

विचारणीयम् । न॰ शास्त्रे ॥ त्रि॰ विचार्ये ॥

विचारित । त्रि॰ कृतविचारे । वि म्रे । विर्ण ॥ विचार्यतेस्म । चर गतौ॰ण्यन्त । क्त ॥ विचार ' सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादि तच् ॥

विचार्य्य : । त्रि॰ विचारयोग्ये । वि चारितव्ये । विचारणीये ॥

विचार्य्यमाण । त्रि॰ चिन्त्यमाने ॥ स्नान स्ये यतथाज्ञानाचितय भाति माययां । विचार्यमाणे चितयैवा त्मैवैकोऽवशिष्यतइतिश्रीमद्भागव तम् ॥

विचाल : । पुं॰ न॰ अन्तरे । अभ्यन्त रे । अन्तराले ॥ रूपान्तरापत्तौ ॥ यथापयसोदध्यादिरूपताविचाल ॥

विचि : । पुं॰ स्त्री॰ अल्पतरङ्गे ॥

विचिकित्सा । स्त्री॰ संशये । विरुद्धा नैककोट्यवगाहिज्ञाने ॥ विचिकि त्सनम् । कितसंशये । गुप तिज् किद्भ्य: सन् । तत ' अप्रत्ययो दित्वञ्चाप्रत्यय । टाप् ॥

विचिकित्सित : । त्रि॰ संशयिते । सन्दिग्धे ॥ विचिकित्सासञ्जाता स्य । तारकादित्वादितच् ॥

विचिकिल । पुं॰ द्विपुटायांमल्लिका याम् ॥ दमनके । ह॰ श्रै॰ चन्द्र॰ ॥

विचित ' । त्रि॰ अन्विष्टे ॥

विचित्त । त्रि॰ उन्मत्ते ॥

विचित्रम् । न॰ कर्बुरवर्णे ॥ पुं॰ म॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विचित्र स्ववि रुद्धफलसम्पत्त्यात्समुद्यमइतिल क्षणात् ॥ त्रि॰ विविधवर्णान्विते ॥ नानाविधे ॥

विचित्रक : । पुं॰ भूर्जद्रुमे ॥

विचित्रदेह ' । पुं॰ मेघे ॥ त्रि॰ आश्च र्यशरीरे ॥ नानावर्णदेहे ॥

विचित्रवीर्य्य ' । पुं॰ चन्द्रवंशीयनृ पतिविशेषे ॥

विचित्रवीर्य्यसू ' । स्त्री॰ सत्यवत्या म् ॥

विचित्रा । स्त्री॰ मृगेर्वारौ ॥ चित्रा ख्यनाड्याम् ॥

विचित्राङ्ग : । पुं॰ किकिनि । मयूरे । व्याघ्रे ॥ त्रि॰ आश्चर्यशरीरे ॥ वि चित्राणि॰अङ्गानियस्य ॥

विचिन्वन् । त्रि॰ मृगयमाणे । अ न्विष्यति ॥

विची । स्त्री० वीच्याम् । तरङ्गे ॥ स्तु० विस्रुपवीच ' ॥

विचेतन । त्रि० चेतारहिते ॥ विगतापेतनायस्यस . ॥ (०) ॥

विचेता । त्रि० दुर्मनसि । अन्तर्मनसि । विमनसि । विगतचित्ते ॥ अनवदक्षानजनितदुःखितप्रतिकूलमिवैकमिल्लाने । विक्लिन्नचित्ते ॥ उद्विग्नचित्ते ॥

विचेय: । त्रि० मृग्ये ॥

विचेष्टनम् । न० अङ्गपरिवर्त्तने ॥

विचेष्टितम् । न० विरुद्धाचरणे ॥ व्यापारे ॥

विच्छन्द: । पुं० विच्छन्दके ॥ विशिष्टश्छन्दोऽत्र ॥

विच्छन्दक । पु० हर्म्यसन्निवेशभेदे ॥ विशिष्टश्छन्दोऽभिप्रायोऽत्र ॥ यद्वा । विशिष्टान् छन्दयति० साभिलाषान् करोति । छदि० । खुल् . कुन् वा । उपर्युपरि येषाञ्च यद्विच्छन्दकस्स भक्तमिति भरत: ॥

विच्छर्दक: । पुं० विच्छन्दके । उच्छर्दिर् दीप्तौ ॥ खुल् ॥

विच्छाय: । पुं० मणौ । न० पक्षिणां छायायाम् ॥ त्रि० कान्तिहीने ॥ छाया रहिते ॥ विगताछायायस्य ॥

विच्छाया । स्त्री० पक्षिच्छायायाम् ॥ ओविर्नोचिता० छायावाहुल्यदृतिसमण्वात् ॥

विच्छित्ति । स्त्री० अङ्गहारे ॥ विच्छेदे ॥ हावभेदे ॥ यथा । मण्डनाना दरत्यासोविच्छित्तीरूपदर्पत: । आभरणविलेपनादीनां कुनश्चित् प्रियापराधादीर्ष्यायामादरेणानवक्षानां सखीनां प्रयत्नेनधारणं विच्छित्ति ' ॥ प्रियैवदत्तप्रीतिनिवन्धन स्वल्पमपि विभूषणं विच्छित्तिरित्यन्ये । आकल्पकल्पनाल्पापिविच्छित्ति: कान्तिपोषकृदित्युज्ज्वलनीलमणि: ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् द्वैधीकरणे । क्तिन् ॥ छेदे० विनाशे० विच्छित्ति रितिचिकाण्डशेष: ॥ शेषाबधौ ॥ कृतिरेमचन्द्र: ॥

विच्छिन्न: । त्रि० समालब्धे । कृते । शाटा० म० मा० ॥ विभक्ते ॥ कुटिले ॥ विशेषेणच्छिन्न ' ॥

विच्छिन्नावस्था । स्त्री० विच्छेदावस्थायाम् । अभिव्यक्तावस्थितमार्यमापि० कीर्तवित्तूक्ततामिमणे ॥

विच्छेद. । पुं० वियोगे । विरहे । कान्तायाः कान्तविच्छेदोऽमरणादतिरिच्यते ॥ विच्छेदनम् । छिदिर् । घञ् ॥

विच्छेदावस्था । स्त्री० विच्छिन्नावस्थायाम् ॥

विच्युत: । त्रि० विगलिते ॥ पतिते ॥

विच्युति: । स्त्री० वियोगे ॥

विज्ञन । त्रि० निर्जने । विविक्ते ।

नि । प्रलापी । रहसि ॥ यथा । आहारनिर्हारविहारयोगा सदैव सद्भिर्विजनेविधेया ॥ ग्रहराजा न्दे प्रलपिथे ॥ यादोवन्तेयमध्येयज नोयच्छिन्नविद्यते । शेभिर्दससतलव्या प्तसदेशोविजन स्मृत : ॥ विगतो जनोऽस्मात् ॥

विजननम् । न॰ प्रसवे ॥ पुं॰सूति मासे । विजायतेऽस्मिन् । अनी॰ । करणेतिल्युट् ॥

विजन्मा । पुं॰ मेघे । सुधन्वाचार्य्ये ॥

विजपिलम । न॰ पिच्छिले ॥

विजय । पुं॰ जये । शत्रुपराजयनि मित्तमुत्कर्षे ॥ पार्थे । अर्जुनपा ण्डवे ॥ विमाने । विष्णुनुचरविशे षे ॥ कलार्हतपितरि ॥ जिनबल देवे ॥ यमे ॥ कल्किपुत्रे । वत्स रविशेषे ॥ तत्फलयथा । भव्यतो यात्रयामेवावर्षन्त्विखण्डमण्डले । नश्यन्तिसर्वशस्यानिविजयेनायस शय । ॥ २७ ॥ याचायोगान्तरे ॥ यथा । दिग्गीशादिव्ययोचेत् स्याद्ग ब्वेयशसुहृदादि । विजयोनामयो गोय यातोराजाजयोभवेत् । सम स्याचायेयो ॥ गुरौवीर्येकेन्द्रयुतेबु धेवाभृगुनन्दने । विजयोनामयो गोययातुर्विजयद : सदा ॥ विजय नम् । जिजये । एरम् ॥ एकादशे मुहूर्त्ते ॥ चतुर्दिग्द्वारगृहे ॥ परमे श्वरे ॥ विजयशेषाम्बरेण्यैश्वर्या दिगुणैर्विभ्रम् । जिप्रूर्वात्त्वयते पचाद्यच् ॥

विजयक । पुं॰ विजयेकुशले ॥ आ कर्षादित्वात्कन् ॥

विजयकुञ्जर । पुं॰ राजवाह्ये मा तङ्गे ॥

विजयच्छन्द । पुं॰ पञ्चशतमौक्ति कहारे ॥

विजयनन्दन । पुं॰ इक्ष्वाकुवंशज राजविशेषे ॥ जये ॥ अभिमन्यौ ॥ विजयस्यनन्दन ॥

विजयमर्दल । पुं॰ ढक्कायाम् । जयढाका॰ इ॰ मा॰ ॥

विजयसख : । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ विज यस्यसखा । राजाह , सखिभ्य- ष्टच् ॥

विजया । स्त्री॰ उमायाम् । आख्या यन्याम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । जि जिष्णुपद्मनामानदैत्यराजमहावल म् । विजयातेनसादेवीलोकेषेवाप राजितेतिदेवीपुराणम् ॥ उमास ख्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ यथा । इषमासिसिताद्दशमीविजयाशुभ- कर्मसुसिद्धिकरीकथिता । श्रवणर्क्ष युतासुतरांशुभदानृपतेस्तुगमेजयस न्धिकरी ॥ अस्यानीलकण्ठदर्शन विधिर्यथा । हृत्यानीराजनराजा बलवृद्ध्येयथाबलम् । शोभनखञ्ज

मपश्येत् जलगोगोष्ठसन्निधौ ॥ द
र्शनानन्तरतन्नमस्कारमन्त्रोयम् ।
शीलयौवशुभयौवसर्वकामफलप्रद
। पृथिव्यामवतीर्णोसिखञ्जरीटन
मोस्तुते ॥ त्वयोगयुक्तोमुनिपुङ्गव
स्त्वमहश्यतामेषिशिखोद्गमेन । त्व
हश्यसेप्राट्षिनिर्गतायांत्वखञ्जना
थर्यमयोनमस्ते ॥ द्रव्यविशेषापरि
स्थितस्यतस्यदर्शनफलंयथा ॥ प
द्मेषुगोषु गजवाजिमहोरगेषु राज्य
प्रदः कुशलदः शुचिशाद्वलेषु ।
भस्मास्थिकेशनखलोमतुषेषु दृष्टो-
दुःखददातिबहुशः खलुखञ्ज
रीटः ॥ अशुभदर्शनेप्रायश्चित्तंय
था । अशुभखञ्जनदृष्टादेवब्राह्म
णपूजनम् । दानंकुर्वीतकुर्याच्चस्ना
नंसर्वौषधीजलैरिति ॥ मादकद्रव्य
विशेषे । भङ्गायाम् ॥ तस्यानाना
मानिगुणाश्चयथा । भङ्गागञ्जा
मातुलानीमादनीविजयाजया ।
भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाच
नीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोह
मदवाग्वह्निवर्द्धनी इतिभावप्र
काशः ॥ अपिच । मत्तायनतुती
क्ष्णोष्णमोहकृत्कुष्ठनाशनम् । बल
मेधाग्निकृच्च श्लेष्मदोषहारिरसाय
नम् ॥ जातामन्दरमन्थनाज्जलनि
धौपीयूषरूपापुरात्रैलोक्ये विजय-
प्रदेतिविजयाश्रीदेवराजप्रिया ॥ लो

कानाश्रितकाम्ययाश्रितितल्पप्राप्ता
नरैः कामदासर्वातङ्कविनाशहर्ष
जननीयैः सेवितासर्वदा ॥ इतिरा
जवल्लभः ॥ वचायाम् ॥ यमभार्या
याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ अलाबुप
त्राविजयैतिलक्षणम् ॥ जयन्त्या
म् ॥ शेफालिकायाम् ॥ मञ्जि
ष्ठायाम् ॥ शमीभेदे ॥ अग्निमन्थे
। गणिकार्याम् ॥ अष्टमप्रासाद
ध्यन्तर्गतप्रासादविशेषे ॥
विजयासप्तमी । स्त्री॰ सप्तमीतिथिप्र
भेदे ॥ सायथा । शुक्लपक्षस्यसप्तम्यां
सूर्यवारोयदाभवेत् । सप्तमीविज
यानामतत्रदत्तमहाफलम् ॥
विजयी । त्रि॰ विजयशीले । विशेष
जेतृशीलमस्य । जिदृक्षीत्यादि
ना॰ इनि ॥
विजर । पुं॰ वेदान्तवेद्यआत्मनि ।
त्रि॰ जरारहिते ॥ विगताजरा
यस्य ॥
विजलम् । न॰ विजिल । पिच्छिल
मितिहेमचन्द्रः ॥ त्रि॰ जलशून्ये ॥
विजल्प । पुं॰ वाक्यविशेषे ॥ यथा
। व्यङ्गयाक्षूयागूढमानमुद्रान्तरा
लया । अघद्विषिकटाक्षोक्तिर्विज
ल्पोविदुषांमतः ॥ इत्युज्ज्वल
नीलमणिः ॥
विजात । त्रि॰ विकृते ॥ जाते ॥
विजाता । स्त्री॰ जातापत्यायाम् ।

प्रजातायाम् ॥
विजातीय . । त्रि॰ विभिन्नधर्माक्रान्ते ॥ विलक्षणे । भिन्ने ॥ यथाह चाद्विजातीय : भिन्नादि ' ॥
विजिगीष ' । त्रि॰ जयेच्छौ ॥
विजिगीषा । स्त्री॰ विजयेच्छायाम् ॥ स्रोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागेच्छायाम् ॥
विजिगीषाविवर्ज्जित ' । त्रि॰ आयूमे । औदरिके ॥ स्रोदरपूरणासक्तिनिमित्तकनिन्दात्यागोविजिगीषा॰व्यवसाय : कश्चित्प्रकर्षोवा॰ आलस्यात्तेनविहीनोय : केवलमुदराधीनहृतिभाव : ॥
विजिगीषु : । त्रि॰ जयेच्छौ । जयेच्छाशीले । प्रतिवादिजयकामे ॥ यथा । जेतुमीषणशीलस्यविजिगीषुरितिस्मृत । इति ॥ यस्यास्ति विजिगीषो ' कार्यसाधनंप्रधानम्॰ अन्यत्समयरक्षाद्यप्रधानमेतिमीति : ॥ विजेतुमिच्छाधातो . कर्म यद्भूतिसन् । सनाश्च सभिक्षउ . ॥
विजिघत्स : । त्रि॰ विगताशनेच्छे ॥ विगताजिघत्साच् धायस्य ॥
विजिज्ञासितव्य ' । त्रि॰ स्वसंवेद्यतामापादयितव्ये॰निजात्मनि ॥ विशेषेणज्ञातुमेष्टव्य ' ॥
विजित . । त्रि॰ पराजिते ॥ विजीयतेस्म । जिअभिभवे । क्त ' ॥
विजितात्मा । त्रि॰ स्ववशीकृतदेहे ॥ वशीकृतान्तःकरणे ॥ विजित आत्मादेहो॰मनोवायेन ॥
विजिताश्व । पुं॰ पृथो : पुत्रे ॥ त्रि॰वशीकृततुरगे ॥
विजिति । स्त्री॰ विजये ॥ यथाह दण्डी । चितिविजितिस्थितिविहितिव्रतरतय : परगतय : । उरुरुरुधुगुरुदुधुवुधुमिकुरव . स्ममिकुलम् ॥ इति ॥
विजिलम् । त्रि॰ पिच्छिले । मलद्युक्तजलयुक्तव्यञ्जनयो . ॥ विजन विजि । ओविजीभयचलनयो : । इगुपधात्कित्दितीन् । विजिलाति । ला॰ । आतोनुपसर्गेक : ॥
विजिविल : । त्रि॰ विजिले ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥
विजिहीर्षा । स्त्री॰ विहर्त्तुमिच्छायाम् ॥
विजिह्म ' । त्रि॰ कुटिले । वक्रे ॥ विशेषेणजिह्म : ॥
विजुल ' । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥
विजृम्भणम् । न॰ विभ्रमे ॥ विकासे ॥ जृम्भणे ॥
विजृम्भितम् । न॰ चेष्टायाम् ॥ त्रि॰ विकसरे । विकासनशीले ॥ प्रस्फूर्ज्जिते ॥ उल्लसिते ॥ जृम्भायुक्ते ॥ विजृम्भासञ्जाताश्य । तारकादित्वादितच् ॥

विजोहा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । यत्र पञ्चिह्वयं दृश्यते सुन्दरम् । सर्पराजोदितासाविजोहामता ॥ यथा । आलिवर्गीघरे कामकेलीपरे । किमयासाधित मौनमारोपितम् ॥

विज्जलम् । न० तीरे । सायके ॥ त्रि० पिच्छिले ॥

विज्जिलम् । न० विजिले ॥

विज्जुलम् । न० गुडत्वचि । त्वचे ॥

विज्जुलिका । स्त्री० जतुकायाम् ॥

विज्ञः । त्रि० निपुणे । अभिज्ञे । शिक्षिते । प्रवीणे ॥ विजानाति । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्ग इतिकः ॥

विज्ञप्तिः । स्त्री० विज्ञापने ॥ विज्ञाने ॥

विज्ञबुद्धि । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ त्रि० सुशिक्षिते ॥

विज्ञात । त्रि० विश्रुते ॥ ख्याते ॥ निश्चिते ॥ अथ परिज्ञानात्सर्वं विज्ञातं भवति ॥ ज्ञाते । विशिष्य ज्ञातेर्थे ॥ व्यज्ञायि । ज्ञा० । क्त ॥ यद्वा । विजानाति । मतिबुद्धीति क्तः ॥

विज्ञाता । त्रि० अनुभवितरि ॥

विज्ञानम् । न० ज्ञाने । कर्मणि ॥ विज्ञानं ज्ञानकर्मणोरिति मेदिनी ॥ कार्मणं । विज्ञानं कार्मणे ज्ञाने इति हेमचन्द्र ॥ निश्चये । संशयविपर्ययरहितेज्ञाने ॥ विच्छत्तौ । विज्ञमिरूपे ब्रह्मणि ॥ अपरोक्षज्ञाने । ब्रह्मात्मैक्यानुभवे । विज्ञमौ ॥ यत्नादिकर्मकौशले ॥ विवेकबुद्धौ ॥ उपासने ॥ शास्त्रार्थविषयज्ञाने । शिल्पबुद्धौ । शिल्पकर्मणि ॥ विज्ञायतेऽनेन । ज्ञा० । करणे ल्युट् ॥ विवेकेन ज्ञानं वा ॥ मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोरित्यमरः । अस्यार्थः । विशेषसामान्येन च० अववोधो मोक्षमुक्तिः शिल्पं चित्रादि० शास्त्रं व्याकरणादि । मोक्षे० शिल्पे० शास्त्रे च याधीः सा० ज्ञानं० विज्ञानं चोच्यते० एषा विशेषप्रवृत्ति । अन्यत्र० घटपटादौ० याधीः सापि ज्ञानं विज्ञानञ्चोच्यते । एषा सामान्यप्रवृत्तिः । मोक्षे धीर्ज्ञानं० विज्ञानञ्च यथा । ज्ञानान्मुक्तिरिति० सायाश्चिताय विज्ञानतुष्टाय चिरं प्रयच्छतीति । अन्यत्र यथा । ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे० इति । घटस्य प्रकारकज्ञानमिति । येकेचित्प्राणिनो लोके सर्वे विज्ञानिनो मता इति । ब्रह्मणो नित्यविज्ञानानन्दरूपत्वात्० इति । एवं चित्रज्ञानं व्याकरणज्ञानं घटपटविज्ञानमित्यादिकंप्रयुज्य

तपश्चतद्विगमे । गगनमदादिशब्दवत् । गगनमश्चन्दोपिगगडे पश्चिमाचे वर्त्तते । मोक्षद्धतिनिमित्तसमो । मोक्षनिमित्तं शिल्पशास्त्रयोर्धीर्ज्ञानमुच्यते । तन्निमित्ततोऽन्यनिमित्तं यातयोर्धीं साविज्ञानमितिकेचित् । मोक्षविषयामोक्षफलाधीर्ज्ञानम् । अन्यधीर्विज्ञानम् । कान्यत्र्याहशिल्पशास्त्रयोरितिकेचित् । अवबोधद्वयव्याहत्य । मोक्षविषये अवबोधोधीर्ज्ञानम् । अन्यत्र घटपटादिविज्ञानं शिल्पशास्त्रविषये विज्ञानमितिकेचिदितिभरत ॥

विज्ञानतत्त्वम् । न० महत्तत्त्वे ॥

विज्ञानपादः । पु० वेदव्यासे ॥ इतिकेचित् ॥

विज्ञानमयः । पुं० पञ्चसुकोषेषु चतुर्थे । ज्ञानेन्द्रियैः सहितायां बुद्धौ । ज्ञानशक्तिमतिकार्त्तरूपे । बुद्धिमये । लीनः सुप्तौ । वपु र्धीधे । व्याप्नुवादानवायगाः । चिच्छायोपेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥

विज्ञानमातृकः । पुं० बुद्धे । सुगते ॥

विज्ञानवान् । त्रि० निपुणे । विवेकविशिष्टे ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

विज्ञानवादः । पुं० बौद्धानां क्षणिकविज्ञानातिरिक्तभावाभाववादे । विज्ञानम् । बुद्धिरितिनार्थान्तरम् । इदन्त्वं यत्तत्वतद्बहिर्वद्वभासते । स्वप्नवज्जागरेसुप्तावभास । स्फुटएवहि ॥ अयस्वप्नादेरनुशासह । तथाहि । जागरेबाध्यतेस्वप्नोजागरोनैवबाध्यते । तत्रतद्बाधकाभावाद्बाह्यमप्युपलभ्यते ॥ बहिर्बहिरितिप्युक्तिर्बाह्यमर्थं प्रसाधयेत् । एवंमयुच्यतेबुद्धेर्जगदाकारतातव । स्थिरचेतनराहित्यात्स्वयस्यक्षणिकत्वतः । स्मृत्यादिव्यवहारश्लोपस्ततवदारुणः ॥ ममतुजागरादिसमाधिष्ठानस्याऽखण्डबोधानन्दरूपस्यब्रह्मणः साक्षात्कारोबाधकोस्ति ॥

विज्ञानवादी । पु० बौद्धविशेषे । तेषांभ्रान्तिस्तु । एकैकावासनातश्चप्रतिक्षणविनाशिनीम् । आहुः क्षणिकमात्मानंबौद्धाविज्ञानवादिनः ॥ तासां बुद्धौ वासनातद्धेतुभूतावृत्तिमितियावत् ॥

विज्ञानस्कन्धः । पु० आलयविज्ञानसन्ताने । रूपस्याभिव्यक्तौ । अहमित्याकारोरूपादिविषयकइन्द्रियजन्योदण्डायमानोविज्ञानस्कन्धइतिवाचस्पतिमिश्रा । अहमित्याकारमालयविज्ञानमिन्द्रियादिजन्यं रूपादिविषयकज्ञानमेतद्वयं दण्डायमानं प्रवाहापन्नविज्ञानस्कन्धः

यथं दूतिकास्यतत् । अहमितिप्रश्न योविज्ञानस्कन्धस्तुल्यानन्दगिरि ॥
विज्ञानावसित । त्रि० विज्ञानेननि श्चिते ॥
विज्ञानिक । त्रि० वैज्ञानिके । प्रवी ण ॥ विज्ञानमस्त्यस्य । व्रीह्यादि त्वान्मत्वर्थीयठन् ॥
विज्ञापनम् न० बोधने । अमा०बना० बुभा०बना०स्व०भा०प्र० ॥ विपूर्वाज् ज्ञयन्तनाना तेर्ल्युट् ॥
विज्ञेयम् । न० परमात्मतत्त्वे ॥ त्रि० विज्ञातव्ये । इदमेवमितिविस्पष्ट ज्ञानार्हे ॥ विज्ञातुयोग्यः । ज्ञा० । यचीयत् । इत्यति ॥
विज्यम् । न० निर्गुणे धनुषि ॥ विग ताज्यायस्मिन्०दल्वाहा०तत् ॥
विज्वरः । त्रि० विगतज्वरे ॥ विगत मनस्तापे ॥ विगतोज्वरोयस्य ॥
विझर्झरः । त्रि० विषमे ॥
विझामरम् । न० चक्षुष शुक्लरोगे ॥ दूतिकश्चित् ॥
विझोली । स्त्री० वीथ्याम् । पङ्क्तौ ॥
विट । पुं० खड्गे ॥ लवणविशेषे ॥ षिङ्गे । खर्ये ॥ मूषिके ॥ खदि रे ॥ कामुकानुचरे ॥ धूर्ते ॥ काम तन्त्रकलाकोविदे ॥ नारङ्गवृक्षे ॥ वे टति । विटशब्दे । इगुपधलक्षण क : ॥
विटका । स्त्री० वीटिकायाम् ॥ दूति कश्चित् ॥
विटङ्कः । पुं० न०गृहप्रान्ते रचितप क्षिस्थाने । कपोतपालिकायाम् ॥ विशेषेणटङ्क्यन्तेऽत्र । टङ्कबन्धने । हलर्श्चेतिघञ् ॥ तोरणस्तम्भयोरुप रितर्यङ्निहितेदारुणि ॥ त्रि०सु न्दरे ॥ यथा । तस्मिन्ननीकमुनय पङ्क्तसम्भ्रमाना . कथा : समानम यसावयसप्रमीयाम् । देवावब्रवत गृहीतगदौपराङ्घ्रकेयूरकुण्डलकि रीटविटङ्कवेषौ ॥ इतिभा०८०स्क न्धे १५ अध्यायः ॥
विटङ्कितः । त्रि० अलङ्कृते ॥
विटपः । पुं० विटाधिपे । पारदारिकश्रे ष्ठे ॥ आदित्यपर्णे ॥ पुं०न०शाखा पल्लवसमुदाये । विस्तारे ॥ स्तम्बे । गुल्मे ॥ शाखायाम् ॥ पल्लवे ॥ मु ष्कवङ्क्षणयोरन्तरे । महावीर्ये ॥ विटान्पाति । पा० । आतोनुप सर्गे कः ॥ यद्वा । विटानांपानम् । पा० । घञर्थेकः ॥ वेटति०विस्त रेवा । विटधात्वोरि०शब्दे च । वि टपविष्टपविशिपोलपाः ०इ०सौ त्रः ॥
विटपी । पुं० पादपे । तरौ । वृक्षे ॥ वटे ॥ विटपः शाखाविस्तारोऽस्या स्ति । अतइनिः ॥
विटप्रियः । पुं० मुद्गरवृक्षे । मोगरा० इ० भा० प्र० ॥ विटानांप्रियः ॥

विटमाक्षिक । पु० धातुविशेषे । ताप्ये । नदीजे । कामारी ॥

विटि . । स्त्री० पीतचन्दने ॥

विट्कारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे । गोराख्याम् ॥

विट्खदिर . । पुं० दुर्गन्धिखदिरे । अरिमेदे ॥ विड्गन्धि खदिर ॥

विट्चर । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ विष विष्ठाचरति । चर० । पचाद्यच् । मूलविभुजादित्वात्कोवा ॥ विषचरोवा ॥

विट्ठल . । पुं० अज्ञानुग्राहकेदेवे ॥ यदाहुरर्वाचीनादाक्षिणात्या . । विदाज्ञानेनठान् शून्यान्० लाति यद्दत्तेआत्मीयतयारुहृणाति । ला० । आतोनुपसर्गइतिकः । विदाज्ञानेनठान्शून्यान्लातिगृह्णातिय . स्वयम् । अज्ञानुग्राहकोदेवोविट्ठल . कथ्यतेबुधैरिति प्रक्रियाप्रसाद : ॥

विट्पति : । पु० जामातरि ॥ यथा । मातामहमातुलस्वस्रीय श्वशुर गुरुम् । दौहित्रंविट्पतिंबन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् । एतान्मातामहादीन्०दशमुख्यपोष्याप्यासम्भवेभोजयेद् । गुरुर्विद्यागुरुराचार्यादि ' । विट्दुहितातस्या . पति : । इतिकुल्लूकभट्ट : ॥ भोजयेत्०श्राद्धे०इतिशेषोबोध्य : ॥ नृपतौ ॥ वैश्यवर्ये ॥

विट्सारिका । स्त्री० पक्षिविशेषे । कृष्णश्याम् । गुयासाल्क्०इ०गौ० दे०भा०प्रसिद्धे ॥

विठर । पुं० वाग्मिनि ॥

विडम् । न० कृत्रिमलवणे । पाक्ये । खारीलूण०इ०भा० ॥ अस्यगुणायथा । विड सक्षारमूर्द्धध:कफवातानुलोमनम् । अर्द्धकफमघोवात सञ्चारयेदित्थम्० . । दीपनंलघुतीक्ष्णोष्णं रूक्ष रुच्य व्यवायिच । विबन्धानाहविष्टम्भहृद्रुग्गौरवशूलनुत् ॥ विडति । विडभेदने ॥ इगुपधज्ञाप्रीकिर.क . ॥

विडङ्ग । पुं० न०वेल्ले । चित्रतण्डुलायाम् । कृमिघ्ने ॥ विडङ्गंकटु तीक्ष्णोष्णं रूक्षं वह्निकरं लघु । शूलाध्मानोदरश्लेष्मकृमिवातविबन्धनुत् ॥ त्रि०अभिज्ञे ॥ विडति ॥ विड० । विडभाक्रोशेवा । विडादिभ्य : कित्० ॥

विडम्बनम् । न० अनुक रणप्रतारणे ॥

विडम्बना । स्त्री० विडम्बने । अनुकृतौ ॥

विडम्बमान' । त्रि० अनुक्रियमाणे ॥

विडम्बित : । त्रि० अनुकृते ॥ व्यस्ते ॥ दुर्गते ॥ उपहसिते ॥

विडम्बा : । त्रि० उपहासास्पदे ॥

विडार : । पुं॰ विडाले ॥ रलयोर भेद ॥

विडारक । पुं॰ विडाले ॥

विडाल । पुं॰ खोतौ । मार्जारे । सुषद् शकौ ॥ नेत्रपिण्डे ॥ विडति॰ बिडातीवा । बिडआक्रोशे । तमि विशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य कालन् ॥ नेत्रौषधविशेषे ॥ रगणे॰ऽ । ऽ॰ ॥

विडालकम् । न॰ हरिताले ॥ पुं॰ नेत्ररोगौषधविशेषे ॥

विडालपद : । पुं॰ तोलकद्वयपरिमाणे ॥ न॰मार्जारचरणे ॥

विडालपदकम् । न॰ कर्षपरिमाणे ॥

विडाली । स्त्री॰ भूमिकूष्माण्डे । विदार्याम् । मार्ज्जार्याम् ॥

विडीनम् । न॰ खगानांगतिप्रभेदे ॥ विशिष्टंडयनम् । डीङ् विहायसा गतौ । स्वादि॰ । नपुंसकेभावेक्त : । स्वाद्यश्चोदितइत्यतिदेशात्श्वीदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ विडीनं विचित्र पक्षिण : पतनमितिमहाभारत ॥

विडुल । पुं॰ वेतसवृक्षे ॥

विडोजा : । पुं॰ इन्द्रे ॥ वेवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । क्विप् । विट् ॰व्यापकम् ॰ओजस्तेजोऽस्य ॥ विट् सुप्रजासु॰मनुष्येषुवा॰ओजोयस्येतिवा ॥

विडौजा : । पुं॰ पाकशासने । इन्द्रे ॥ विडति । शिडभेदने । इगुपधेतिक : । विडं भेदकमोजोऽस्य । सान्त : ॥

विड्गन्धम् । न॰ विड्लवणे ॥

विड्ज : । त्रि॰ विष्ठायाजाते ॥

विड्लवणम् । न॰ विडे ॥

विड्वराह : । पुं॰ विट्चरे ॥

वितस । पुं॰ वीतसे ॥

वितण्डा । स्त्री॰ कच्चीशाके ॥ शिलाह्वये ॥ करवीर्याम् ॥ दर्व्याम् ॥ वादप्रभेदे । परपक्षप्रतिवादे । स्वपक्षस्थापनहीनायाम्विजिगीषुकथायाम् ॥ तथाचन्यायसूत्रम् । सप्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा । यद्यपि तच्छब्देनजल्पोनपरामष्टुं शक्यते॰ जल्पस्यस्थापनाद्वयवत प्रतिपक्षस्थापनाहीनत्वस्यविरुद्धत्वात् । तथापिस्थापनाद्वयवत्त्वं विहाय॰जल्पैकदेश : परामृश्यते । प्रतिपक्षोद्वितीयपक्ष । तथाच॰प्रतिपक्षस्थापनाहीनाविजिगीषुकथा॰वितण्डेति । नचस्वस्यस्थापनीयाभावात्कथमियंकथाप्रवर्त्तामितिवाच्यम् । परपक्षखण्डनेनजयस्यैवोद्देश्यत्वात्। परेतु॰यत्परपक्षखण्डनेनैवस्वपक्षसिद्धेरर्थादेवसिद्धेतत्साधनाभावेपि नप्रवृत्त्यनुपपत्तिरितिवदन्ति ॥ १ । ४२ ॥ वितण्डातेपरस्योऽनया

। तद्भिन्नचादै । गुरोश्चेत्य : ॥

वितत :। त्रि॰ विस्तृते ॥ विशेषेणत त . ॥

विततिः । स्त्री॰ विस्तारे ॥

वितथम् । न॰ अनृतवचसि ॥ त्रि॰ तद्वति ॥ विगतंतथासत्यंयस्मात्॰ तत्॰वितथम् । अजितियोगविभागात्समासान्तोऽच् ॥

वितन्द्र :। त्रि॰ जागरूके ॥ तन्द्रारहिते ॥ विगतातन्द्रायस्यस ॰ ॥

वितन्यमान :। त्रि॰ वितायमाने ॥ तनोते : कर्मणिलट : शानजादेश . ॥

वितन्वन् । त्रि॰ विस्तारयति ॥

वितमा :। त्रि॰ तमोगुणरहिते ॥

वितरणम् । न॰ दाने ॥ तॄप्लवनतरणयो : विपूर्व . । भावेल्युट् ॥

वितर्क ॰। पुं॰ ऊहे ॥ संशये ॥ विपरीततर्के ॥ वितर्कणम् । तर्कभाषार्थश्चुरादौ । भावेघञ् ॥ ज्ञानसूचके ॥

वितर्कणम् । न॰ वितर्के ॥ तर्क॰ । ल्युट् ॥

वितर्द्दि :। स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ विगतातर्द्दिं हिंसाऽस्या. । तर्दहिंसायाम् । सर्वधातुभ्यइन्नितीन् ॥

वितर्द्दिका । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ स्वार्थेक ॰ ॥

वितर्द्दी । स्त्री॰ वेदिकायाम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

वितलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

वितस्ता । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ तीर्थविशेषे ॥ काश्मीरेवितस्ताख्यनागसदनमस्ति ॥

वितस्ति । पुं॰ स्त्री॰कनिष्ठयासहविततेङ्गुष्ठे । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ वितस्यति॰वितस्यतेवा । तसु उपक्षये । वीतसिरितिति : ॥

वितान :। पुं॰ न॰यज्ञे ॥ क्रतुकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारे ॥ काद्के । उल्लोचे चन्द्रातपे ॥ विस्तारे ॥ न॰वृत्तविशेषे । अवसरे ॥ त्रि॰मत्ते ॥ तुच्छे ॥ शून्ये ॥ मन्दे ॥ विततनम्॰वितन्यतेवा । तनुविस्तारे । घञ् ॥

वितानक :। पुं॰ माण्डच्चे ॥ पुं॰न॰ चन्द्रातपे ॥

वितानतनिका । स्त्री॰ पटमण्डपरज्जौ ॥

वितानमूलकम् । न॰ उशीरे ॥

वितायमान । त्रि॰ वितन्यमाने । विस्तीर्यमाणे ॥ वितनोते ॰ कर्मणिलट शानजादेश॰। तनोतेर्यकीति॰ वा॰ आकारादेश : ॥ विटङ्किते । अलङ्कृते ॥

वितिष्ठमान ॰। त्रि॰ अवतिष्ठमाने ॥ समवप्रविभ्यस्थइत्यात्मनेपदम् ॥

वितीर्ण । त्रि० दत्ते ॥ अवगाढे ॥

वितुन्नम् । न० सुनिषण्णे । शिषखप रिया० ह्र० भा० प्र० शाके ।। शे वाले ।। विगतस्तुन्न व्यथनमस्मात् ॥ त्रि० व्यथिते ॥

वितुन्नक । पु० न० धन्याके॥ भाटा मकौषधौ । तामलक्याम् । भू म्यामलक्याम् ॥ सुस्तायत्पिलवपु रगुकाभसाद्वितुन्नकाम् ॥ वितुन्न कश्चिमतिन्नं कषायकटुकान्तिदम॥ कफपित्ताखशासर्पं कुष्ठकाण्डुविषप्र णुत ॥ वितुद्यतेऽसा । तुद्व्यथने कर्मणि क्त । स्वार्थेकन् ॥ विगत स्तुन्नदु . खमस्मादा । कप् ॥

वितुन्ना ।) वितुन्निका ।) स्त्री० तामलक्याम् । भूम्यामलक्याम् ॥ वितुन्नके ।।

वितृप्त । त्रि० सन्तुष्टे ॥ विशेषेण तृप्त . ॥

वितृष्ण . । त्रि० निष्कामे ।

वित्तम् । न० धने ॥ न्यायार्जितधने ॥ धर्माययशसेऽर्थयकामायखज नायच । पञ्चधा विभजन्वित्तमि हामुत्रचमोदते । प्रभृतेहिरण्य रत्नादौ ।। ख्याते ।। तस्मादित्वतीय भवने । त्रि० ख्याते । विचारिते ॥ विचारिते ॥ विद्यतेऽसा विद्विचार णे । क्त ॥ नुदविदेतिपक्षेनत्वा भाव : ॥ यद्वा । अवेदि । विद्लृ

लाभे । क्त । वित्तोभोगप्रत्यय योरितसाधु । लब्धे ॥

वित्तद । पु० पूर्वदक्षिणोत्तरद्वारे गृहे ॥ त्रि० धनदातरि ॥ वित्तद दाति । डुदाञ्दाने । आतश्च तिक ।।

वित्तप : । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० धनर क्षके ॥ वित्तंपाति । पा० क : ॥

वित्तमय । त्रि० धनप्राये ॥

वित्ति । स्त्री० विचारे । लाभे ।। यथा । सत्यभावनविस्तिर्व्यपनुद तियत . कर्मनाप्योघटादिर्मिथ्या भूतपक्षमंचपयतिनतथाविस्तिचा स्य यतस्तत् । इत्य सिद्धं विभागेऽस्तु तिश्चिखरगिरांवित्तिघाञ्प्रतीतौ व स्त्रोमिथ्येतिसिद्धं नतदपथतयेक स्मात्समर्थम् ॥ इति ॥ लाभे ॥ सम्भवे ॥ विदेर्भावादौ स्त्रियांक्तिन् ॥

वित्तेश । पुं० धनपतौ कुबेरे ॥

वित्तैषणा । स्त्री० धनलाभेच्छायाम् ॥ कर्मणासाधनेवित्ते तृष्णावित्तैष णामता ।

वित्रस्त : । त्रि० त्रासयुक्ते ॥ विपूर्वात् त्रसे : क्त : ॥

वित्रास । पुं० भये । त्रसीउद्वे गे० विपूर्व . । घञ् ॥

विथुन : । पुं० वृषभे ॥

विथुर : । पुं० चौरे । राक्षसे ॥ व्य थते । व्यथभयचलनयो : । व्य थे :

सम्प्रसारणं कित्त्वेभ्यु रच् ॥

विथ्या । स्त्री॰ गोजिह्वायाम् ॥

वित्॰दृ । त्रि॰ विदुषि ॥ न॰ ज्ञा ने ॥ वेदनम् । विदज्ञाने । सम्प दादित्वात् भावेक्विप् ॥

विद । पुं॰ पण्डिते । वेत्ति । वि द॰ क : ॥

विदश : । पु॰ अवदंशे ॥ विदश्यते । दश॰ । कर्म णि॰ भावेवाघञ् ॥

विदग्ध । त्रि॰ चतुरे । दग्धे ॥ ना गरे ॥ पण्डिते ॥ अत्यन्तपक्वे ॥

विदग्धता । स्त्री॰ विदग्धत्वे ॥

विदग्धा । स्त्री॰ परकीयान्तर्गतनायि काप्रभेदे ॥

विदथ । पुं॰ योगिनि ॥ कृतिनि । प्राज्ञे ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । रुदिवि दिभ्यांङिदित्यथ : ॥ यज्ञे ॥ वेत्ति॰ अस्मिन्देवान् ॥

विदम् । त्रि॰ पण्डिते ॥

विदर्ङ्क्षु । त्रि॰ विदंष्टुमिच्छौ । उपदंशेच्छावति । दशे सन्नन्तादु प्रत्यय . ॥

विदन्ता । स्त्री॰ नातिदीर्घायावराटि कायाम् ॥

विदर : । पुं॰ स्फुटने । भिदायाम् । फटना॰हि॰भा॰ । विदरणम् । दृवि दारणे । ऋदोरप् ॥ न॰ विश्वसार के । नागफणीथूहर॰हि॰भा॰ ॥ त्रि॰ दरशून्ये । निर्भये ॥

विदरणम् । न॰ विदरे ॥ विदर्भे ॥

विदर्भ । पुं॰ कुण्डिनपुरे ॥ सतुवङ्ग देशस्यदक्षिणपश्चिमेवर्त्तते॰अधुना॰ श्रडानागपुर॰इतिख्यात । भद्रका लीमहापूर्वेरामदुर्गाच्चपश्चिमे । श्री विदर्भाभिधोदेशोवैदर्भीतत्रतिष्ठति ॥ त्रि॰ दर्भशून्ये ॥ कर्मठे ॥ वि शिष्टेनदर्भेणोपलक्षित ॥

विदर्भजा । स्त्री॰ अगस्त्यमुने पत्न्या म् । कौशीतक्याम् । लोपामुद्रायां म् ॥ दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥

विदर्भराज . । पुं॰ विदर्भदेशाधिपतौ । भीमाभिधे पुराणप्रसिद्धे राजनि । दमयन्तीजनके ॥

विदर्भसुभ्रू । स्त्री॰ दमयन्त्याम् ॥

विदर्भाधिपति : । पुं॰ कुण्डिनपतौ । भीष्मकाभिधे । रुक्मिणीजनके ॥

विदल . । पुं॰ रक्तकाञ्चने ॥ पिष्टके ॥ न॰वंशादिकृतपात्रविशेषे ॥ वेणु दले ॥ शिफाविदलरज्ज्वाद्यै र्विंदध्या न्नृपतिर्दमंमितिमनु : ॥ दाडिमव ल्कले ॥ द्विधाकृतकलायादौ । दा ल॰हि॰भा॰ ॥ स्वर्णादेरवयवे ॥

विदला । स्त्री॰ त्रिवृति ॥ पत्रशून्या याम् ॥

विदा । स्त्री॰ ज्ञाने ॥ मनीषायाम् ॥ भिदादित्वाद्विदेरङ् । टाप् ॥

विदाय : । पुं॰ गमनानुमतौ ॥ यथा । यथा वाचम्पकवनं गच्छवातिष्ठसु

न्दरि । स्वगतस्वस्वयाम्नामिविशिष्ट कार्यमस्तिमे । विदार्यदेहिसम्प्रीत्या स्वर्गमांप्राप्नवल्लभे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीराधाप्रतिश्रीकृष्णवाक्यम् ॥

विदार : । पुं॰ जलोच्छ्वासे । आजौ । युधि ॥ दारणे ॥ विदार्यते । दृ॰ । कर्म्मणिघञ् ॥

विदारक ' । पुं॰ शुष्कनद्यादौवार्य्यर्थंकृतगर्त्ते । कूपके ॥ नद्यादौस्रोतोरुद्धकारिणितरुशिलादौ । कूपके ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । मार्गेश : शनिसयुक्त : सप्तमे ऽस्तगतोयद : ॥ विदारकमिमं मन्ये प्राहु : पत्नीविनाशकम् ॥ पुनश्च । मार्गेशात्सप्तमेभानु : पञ्चमेकू रखेचर : । विदारकाख्यएवासौभार्य्यासरिवनाशयेत् ॥ न॰ब्रह्मचारि ॥ विदार्यते । दृ वि दारणे । णिच् । बाहुलकात्कर्म्मणिण्वुल् ॥ यद्वा । विदार्यते । कर्म्मणिघञ् ॥ कुत्सितोविदार : । कुत्सायांक : ॥ त्रि॰विदारणकर्त्तरि ॥ विदृणाति । दृ॰ । ण्वुल् ॥

विदारकसमाख्य : । पुं॰ यात्रायानिषिद्धयोगान्तरे ॥ यथा । भार्य्येशोव्ययगोनीचपुत्रस्थानेशनैश्चर ' । विदारकसमाख्योयंयातु : पत्नीं निहन्तिवै ॥ विदारकेणसमाख्यायस्य : ॥

विदारण : । पुं॰ कर्णिकारवृक्षे ॥ न॰ विडम्बे । विडम्बने ॥ भेदे ॥ भेदने ॥ पुं॰ स्त्री॰ रणे । सम्पराये । समीके ॥ विदार्यते ऽनेन दृ॰ । णिच् ' । ल्युट् ॥ विदारयतिवा ॥

विदारिका । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ विदार्य्यर्थे ॥ विदार्य्येव । स्वार्थेकः ॥

विदारिगन्धा । स्त्री॰ अंशुमत्याम् । शालपर्ण्याम् ॥ विदार्या' गन्ध विदारिगन्ध . । ङ्यापोरितिह्रस्व : । सोऽस्त्यस्या : ॥

विदारिणी । स्त्री॰ काश्मर्य्यां ॥

विदारित : । त्रि॰ भेदिते ॥ विदार्य्यतेस्म । दृ॰ । णिच् : । क्त : ॥

विदारी । त्रि॰ विदारणकर्त्तरि ॥ विपूर्व्वाद्दृणाते. कर्त्तरिणिनि : ॥

विदारी । स्त्री॰ शालपर्ण्याम् ॥ अष्टादशप्रकारकण्ठरोगान्तर्गतरोगविशेषे ॥ यथा । सदाहतोदश्वयथुंसुताम्रमन्तर्गलेपूतिविशीर्णमासम् । पित्तेनविद्यादवने विदारीं पार्श्वे विशेषात्सतुयेनशेते ॥ सपुरुषोयेनपार्श्वेन॰ विशेषाद्बाहुल्येनशेते॰ तस्मिन् पार्श्वेसाविदारीभवतीत्यर्थ : ॥ इक्षुगन्धायाम् । श्वेतभूकुष्माण्डे ॥ विदारीचीरशुक्लेक्षुगन्धाक्रोष्ट्रीचेत्यमर : । अस्या: गुणास्तु । विदारीमधुरास्निग्धाबृंहणीस्तन्यशुक्रदा । शीतास्वर्य्यामूत्रलाचजीवनीबलवर्णदा ॥ गुरु पित्तास्रपव

महार्हश्चन्तिरसायनीति ॥ विदारय ति । दूविदारणे० अन्त । । पचा द्यच् । गौरादि:॥ विदार्या. फलं मूलञ्च० विदारी । अनुदात्तादेश्च अञ् •पुष्पमूलेषुबहुलमिति०लु पि० युक्तवद्भाव : ॥

विदाहः । पुं• क्षतपादे । क्षता स्रासे ॥

विदाहि । न• परिणामेऽम्लपाकमु पयाते• दाहजनकद्रव्ये ॥ विदा हिद्रव्यमुद्गारमम्लं कुर्यात्तथातृषा म् । हृदिदाहञ्चजनयेत्पाकंगच्छ तितच्चिरात् ॥

विदिक्चक्र : । पुं• हरिद्राङ्गप क्षिणि

विदित : । पुं• कवौ । त्रि• बुधि ते । अवगते । ज्ञाते । विदिक्रिय यातिशयेनाप्ते । विदिक्रियाकर्म भूते । यथा । तस्मिन्ब्रह्मणिवि दितेविश्वमशेषंभवेदिदंविदितम् । कारणमृदिविदितायांघटकर्कराद्या- यथाऽवगम्यन्ते ॥ ७५ । श्रुते ॥ अर्थिते ॥ ज्ञानाज्ज्ञानवति ॥ अ भ्युपगते ॥ व्याकृते ॥विद्यतेस्म । विदज्ञाने । क्त : । यस्यविभाषेती ट् ॥ विदितवेदनमस्यास्तिवा । अ र्शआद्यच् ॥

विदिश् । स्त्री• अपदिशं । अपदिशि । दिशोर्मध्ये । अभिनिर्दिष्टतिथ्या शानकोणचतुष्टये ॥ दिग्भ्या विनिर्गता• प्रान्ताविदिक् ॥

विदिशा । स्त्री० नगरीविशेषे ॥

विदीर्ण । त्रि• कृतविदारणे । चीरा• फाडा इ० भा० ॥ दृ० । कर्मणिक्त: । ऋतइत्• रपर । रदाभ्यामितिनत्वम् । णत्वम् ॥

विदु. । पुं• हस्तिकुम्भयोर्मध्यभागे ॥ कुम्भौतुपिण्डौशिरसस्तयोर्मध्ये विदु : पुमान् ॥ वेत्तिसञ्ज्ञामथवा तेन । विद• । बाहुलकात्कु ॥

विदुर. । पुं० नागरे ॥ धीरे ॥ धृत राष्ट्रानुजे । कौरवाणामन्त्रिणि ॥ त्रि०ज्ञानशीले ॥ वेदनशील. । विदिभिदिच्छिदे : कुरच् ॥

विदुल. । पुं० अम्बुवेतसे ॥ वेतसे ॥ गन्धरसे । बोले ॥ वेत्तिविद्यतेवा । बाहुलकात्कुलच्•गुणाभावश्च ॥ न म्रवेतसे ॥

विदुषी । स्त्री• पण्डितायांनार्याम् ॥ वेत्ति । विदे : शतुर्वसु : । उगित श्चेतिङीप् ॥

विदुष्मती । स्त्री• पण्डितवत्यांपु- र्याम् ॥

विदून : । त्रि• परितप्ते ॥ विदूयतेस्म । टुदुउपतापे । क्त : । स्वादि भ्यइतिनिष्ठानत्वम् ॥ विशेषेणदूनोवा ॥

विदूरम् । न• देशविशेषे । वालवा

ये ॥ वालवायाद्रे समीपवर्त्तिनिनगरे ॥ त्रि० अतिदूरस्थदेशादौ । विप्रकृष्टे ॥

विदूरजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

विदूरथ । पु० राजविशेषे ॥

विदूरभूमि । स्त्री० विदूरदेशे ॥

विदूराद्रि । पुं० रोहणपर्वते ॥

विदूषक । पुं० क्रीडनीयेकपार्श्वे । षिङ्गे । विटे । व्यलीके । कामकेलौ । चाटुवटौ । वासन्तिके । वैहासिके । प्रहासिनि । परनिन्दाकरे । खले । अभीरौ । सूचके । कण्टके । परद्वेषिणि ॥ नायकविशेषे ॥

विदेश । पु० परदेशे । कोतिभारः समर्थानांकिदूरव्यवसायिनाम् । कोविदेश सविद्यानाकः पर प्रियवादिनाम् ॥

विदेह । पुं० जनकान्वयभूमिपे । मैथिले ॥ विदेहाः पु० भूम्नि । देशविशेषे । तीरभुक्तौ । तिरुहित० हु० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्यचम्पारण्यान्तकशिवे । विदेहभूः समाख्याताती रभुक्त्यभिधः सतु ॥ त्रि० कायशून्ये । निर्देहे ॥

विदेहमुक्तिः । स्त्री० मुक्तिविशेषे ॥ सायथा । तत्र कालवशादेवप्रारब्धे तुक्षयङ्गते । वैदेहीमामकोमुक्तियातिनास्त्यत्रसंशयइति ॥ ततोजीवन्मुक्त्यनन्तरम् ॥

विदेहा । स्त्री० मिथिलायाम् ॥

विद्ध । त्रि० वेधिते । कृतच्छिद्रे ॥ क्षिप्ते ॥ सदृशे ॥ बाधिते ॥ ताडिते ॥ विध्यतेस्म । व्यधताडने । क्तः । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विद्धकर्ण । पुं० विद्धकर्ण्याम् ॥ त्रि० कृतकर्णवेधे ॥ विद्धौकर्णौयस्य ॥

विद्धकर्णा ।) स्त्री० विद्धकर्ण्याम् ॥
विद्धकर्णिका ।)

विद्धकर्णी । स्त्री० पाठायाम् । अम्बष्ठायाम् ॥ विद्धौकर्णौयया० यस्या वा । पाककर्णेतिङीष् ॥

विध्यर्थ । पुं० विधिफले ॥ कृतिसाध्यत्वमर्थहेतुत्वमनर्थाहेतुत्वञ्चेतिताकिंकाणादर्शनम् ॥ भाट्टमते विद्ध्यर्थस्तु० श्येनफलस्याभिचारस्यानर्थहेतुत्वादधर्मत्वम् । श्येनस्य तुविहितस्यसमीहितसाधनस्यधर्मत्वमेव । अर्थपदव्यावर्त्यन्तु० कालञ्जभक्षणादेर्निषिद्धस्यैवेति । फलतोऽनर्थहेतुत्वेनतु० शिष्टानांश्येनानौनधर्मत्वेनव्यवहारः । तदुक्तम । फलतोपिचयत्कर्मनानर्थेनानुबध्यते । केवलप्रीतिहेतुत्वात् तद्धर्मइतिकथ्यते ॥

विध्वंस । पु० विनाशे ॥ विशि

ष्टोध्वंस . ॥

विद्यमान . । त्रि॰ वर्त्तमाने ॥

विद्या । स्त्री॰ उमायाम् । शिवायाम् । दुर्गायाम् ॥ मन्त्ररूपायाम् ॥ देवताज्ञाने । उपासनायाम् ॥ विज्ञाने ॥ श्रेयोविषयायाम् ब्रह्मविद्यायाम् ॥ अनावृतसवित्ताद्रात्म्यापन्नार्थब्रह्माकारान्त . करणवृत्तौ ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ वेदार्थपरिज्ञाने ॥ ग्रास्ते ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्तादण्डाख्यासु चतसृषु ॥ यथा । आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्तादण्डनीतिश्च पार्थिव: । तद्विधैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वित . ॥ आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानं॰ धर्माधर्मौ त्रयीस्थितौ । अर्थानर्थौ तु वार्त्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥ विद्याश्चतस्र एवैता योगक्षेमाय देहिनाम् । विद्याविनीतो नृपतिर्न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ इति ॥ पुराणादिचतुर्दशसु ॥ यथा । पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिता . । वेदा : स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥ इति ॥ अष्टादशविद्यासु ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे । अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविस्तर : । धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याश्चैताश्चतुर्दश । आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रय : । अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्या ह्यष्टादशैव ता : ॥ इति ॥ तत्राङ्गानि षट् ॰ यथा । शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति । ऋग्यजु ' सामाथर्वाख्या . वेदाश्चत्वार इरिता ॰ । विचारो वेदवाक्यानां मीमांसा प्रोच्यते बुधै ॥ सा च पूर्वोत्तरभेदाद् द्विधा । तथाहि । कर्मप्रतिपादनपरा जैमिनिप्रणीता द्वादशाध्यायी॰ पूर्वमीमांसा । ब्रह्मप्रतिपादनपरा व्यासप्रणीता चतुरध्यायी॰ उत्तरमीमांसेति । पदार्थनिर्णयपरं तर्कशास्त्रं न्याय: ॰ अस्य वैशेषिकनयस्यान्तर्भाव : । मन्वत्रिविष्णुहारीतादिप्रणीतधर्मशास्त्रम् । कापिलपातञ्जलपाशुपतपाञ्चरात्रादीनामागमानामपि धर्मशास्त्र एवान्तर्भाव : । सर्गादिपञ्चलक्षणलक्षितम् ॰ मत्स्यमार्कण्डेयभविष्यभागवतब्रह्मब्रह्माण्डब्रह्मवैवर्त्तवायुवामनविष्णुवराहाग्निनारदीयपद्मलिङ्गगरुडकूर्मस्कन्दभेदादष्टादशविधं पुराणम् । तदुक्तम् । मद्वयं भद्वयञ्चैव॰ ब्रत्रयं वचतुष्टयम् । अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानि विदुर्बुधा . ॥ उपपुराणानामप्यत्रैवान्तर्भाव : । रोगोपशमपूर्वकानन्दफलको ऽष्टस्थानसंयुत आयुर्वेद : । शस्त्रास्त्रप्रयोगोपसंहारप्रतिपादकमन्त्रसहित : पादचतुष्टयात्मको धनुर्वेद' । षड्जादिस्वरतानपरिकर्षादिप्रयुक्ताववधानपृथक्खण्डजादि

स्वरसमुदायोगान्धर्ववेद: । चतु:
षष्टिकलासङ्ग्राहकमौशनसादिशा
स्त्रमर्थशास्त्रमिति ॥ सर्वद्रव्येषु वि
द्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् । अहार्य्यं
त्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति
पात्रताम् । पात्रत्वाद्धनमाप्नोति
धनाद्धर्मं तत: सुखम् इति विष्णु
शर्म्मा ॥ दानेन तपसा यज्ञैरुपवास
व्रतैस्तथा । न तां गतिमवाप्नोति वि
द्यया यामवाप्नुयादिति यम: ॥ वि
दन्त्यनया० अस्यामिति वा । विद-
ज्ञाने । संज्ञायां समजनिषदनिपत
मनविदषुञ्शीङ्भृञिण इति क्य
प् ॥ ब्रह्मविद्या हि० दृश्यमिथ्यात्वं
दृग्वस्तुन स्वप्रकाशत्वं बोधयति ॥ प
रापरविभेदेन विद्या द्वैविध्यमीरित
म् । ऋग्वेदाद्याऽपरा विद्या परा त्व
क्षरतत्परा ॥ व्यवहारस्य दशेयं वि
द्याविद्येति भेदपरिभाषा । नास्त्ये
व तत्त्वदृष्ट्या तत्त्वं ब्रह्मैव नान्यदस्य
स्मात् ॥ तत्त्वदृष्ट्या० ब्रह्मात्मैक
त्वसिद्धान्तदृष्ट्या । तत्त्वम्० यथार्थ
स्वरूपम् ॥ गणिकार्यामोषधौ ॥
विद्यागुरु: । पुं० आचार्यातिरिक्तउ
पाध्यायादौ ॥
विद्यातीर्थम् । न० सन्ध्यातीर्थे ॥
विद्यादानपात्रे ॥
विद्यादत्त: । पुं० भूर्जवृक्षे ॥

विद्यादाता । त्रि० विद्यादानकर्त्त
रि ॥ यथा । अन्नदाता भयत्राता प
त्नीतातस्तथैव च । विद्यादाता ज
न्मदाता पञ्चैते पितरो नृणाम् ॥
विद्यादानम् । न० अध्यापने ॥ पुस्त
कदाने ॥ अन्नदानं महादानं वि-
द्यादानं ततोऽधिकम् । अन्नेन क्ष-
णिका तृप्तिर्यावज्जीवन्तु विद्यया ॥
अपिच । वाजपेयसहस्रस्य सम्यगि
ष्टस्य यत्फलम् । तत्फलं समवा
प्नोति विद्यादानान्न संशय: ॥ त
स्माद्दे बालयेन्नित्यं धर्मशास्त्रस्य वा
श्रुते । पठनं कारयेद्राजन् यदीच्छेद्ध
र्ममात्मन: ॥ गोभूहिरण्यवासा
सि शयनान्यासनानि च । प्रत्यहं दी
नदत्तानि भवन्ति नृपसत्तम ॥ ध
र्माधर्म्मं न जानाति लोकोऽयं विद्यया
विना । तस्मात्सदैव धर्मात्मन् वि
द्यादानरतो भव ॥ इति वह्निपुराणे
विद्यादाननामाध्याय: ॥ अपिच
गारुडे ५१ अध्याये । विद्यां दत्त्वा ब्रा
ह्मणाय ब्रह्मलोके महीयते । दद्याद्
हरहस्तान्तु श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ॥ स
र्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मस्थानमवाप्नुया
त् इति ॥ यस्तु देव्या गृहे नित्यं विद्या
दानं प्रवर्त्तयेत् । स भवेत् सर्वलोका
नां पूज्य: पूजापदं व्रजेत् ॥ धर्मा
र्थी च जनस्तां शुश्रूषावा पितद्विधा
। तत्र विद्यादानं सम्यक् शुभं वीजमिवो

षरे ॥ विद्ययैवसमंकाममर्त्तव्यंब्र
ह्मवादिना । आपद्यपिहिघोरायां
मत्वेनामिरिणेवपेत् ॥ विद्याब्रा
ह्मणमेत्याहशेवधिस्तेऽस्मिरक्षमाम्
। असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्य
वत्तमा ॥ यमेवतुशुचिंविद्यान्निय
तब्रह्मचारिणम् । तस्मैमांब्रूहिवि
प्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥ इति
मनुः ॥

विद्यादेवी । स्त्री० विद्याधिष्ठात्र्या
म । सरस्वत्याम् ॥ जिनषोडश
देवीषु ॥ यथा । विद्यादेव्यस्तुषोड
श ॥ १५२ ॥ रोहिणीप्रज्ञप्तीवज्रशृ
ङ्खलाकुलिशाङ्कुशा । चक्रेश्व
रीनरदत्ताकाल्यथोऽसौमहापरा ॥
गौरीगान्धारीसर्वास्त्रमहाज्वालाच
मानवी । वैरोट्याच्छुप्तमानसीमहा
मानसिकेतिताः ॥ १५४ ॥ हे०
च० ॥

विद्याधनम् । न० विद्ययोपार्ज्जिते
वित्ते ॥ यथाहकात्यायनः । उप
न्यस्तेतुयल्लब्धंविद्ययापणपूर्वक
म् । विद्याधनन्तुतद्विद्याद्विभा
गेननियोजयेत् ॥ शिष्यादार्त्त्विज्य
तः प्रश्नात्सन्दिग्धप्रश्ननिर्णयात्
। स्वज्ञानशंसनाद्वादाल्लब्धंप्राध्यय
नाच्चयत् । विद्याधनन्तुतत्प्राहु
र्विभागेनप्रयोजयेत् । शिल्पेष्वपि
हिधर्मीय० मूल्यादृद्यच्चाधिकंभवेत्

साधारणस्वर्णादिकमादाय० कुण्ड
लादिकंनिर्माय० स्वर्णादिमूल्यात्०
शिल्पगुणेनयद्धिकमूल्यंस्यात्त
दित्यर्थः ॥ परनिरस्यलब्धंविद्य
याद्यूतपूर्वकम् । विद्यातिशयने
पुण्येन० द्यूतपूर्वकंयल्लब्धमित्यर्थं
॥ विद्याधनन्तुतद्विद्यान्नविभाज्यं
बृहस्पतिः ॥ अस्यार्थंवचनार्थानु
क्रमेणाह । यदीति । यदिभवान्भ
द्रमुपन्यस्यति० तदाभवते० एतम
येतद्देयमितिपणितयश्चोपन्यासनि
स्तीर्णंलभतेतन्नविभाज्यम् ॥ शिष्या
दध्यापितात्० आर्त्त्विज्यतः ऋ
यजमानाद्दक्षिणयालब्धधनम्० द
क्षिणाचनप्रतिग्रहोवेतनरूपत्वात्त
स्या ' तथायत्किञ्चिद्विद्ययाप्रश्न
निस्तीर्णे० अपणितमेवयदिकश्चि
त्परितोषाद्ददाति० प्रश्नेनिस्तीर्णे०
प्रश्नस्यसम्यगुत्तरेदत्तइत्यर्थः सन्दि
ग्धप्रश्ननिर्णयादितिव्याचष्टे । तथे
ति० तथायोऽस्मिन्शास्त्रार्थेमम सं
शयमपनयति० तस्मैसुवर्णमिदद
दानीत्युपस्थितस्यसंशयमपनीययल्ल
ब्धम् । तच्चैवविकल्पेनव्याख्यान्तर-
माहयद्वेति । यद्वा० वादिनोर्वा
दसन्देहे० न्यायकरणार्थमागतयोः
सम्यङ्निरूपणेनयल्लब्धंषष्ठांशादि
कम् । स्वज्ञानशंसनादितिव्याच
ष्टे० तथेति० तथाशास्त्रादिषुप्रक

ष्टज्ञानविभाज्ययत्प्रतिग्रहादिनाल
ब्धम् । योद्धादित्यस्यार्थमाह॰ तथे
ति । तथाद्वयोः शास्त्रज्ञानविवादे॰
अन्यत्रापियत्रकुत्रचिदन्योन्यज्ञान-
विवादे॰ निर्जित्ययल्लब्धम्॰ नि
र्जित्य॰ एककोटिव्यवस्थापनेनवि
वादमपनीय॰ लब्धम्॰ वादिप्रति
तराज्ञावाप्रसाददत्तमित्यर्थः. प्रा
ध्ययनादितिव्याचष्टे॰ तथेति॰ त
थैकस्मिन्देयेवहूनामुपप्लवे॰ येन
प्रकृष्टमधीत्य॰ यल्लब्धम् । शिल्पे
ष्वपीत्यस्यार्थमाह॰ तथेति॰ तथा
शिल्पादिविद्यया॰ चित्रकारसुवर्ण
कारादिभिर्यल्लब्धम्॰ शिल्पगुणेन
यदधिकंलब्धम् । तथाद्यूतेनापि
परंनिर्जित्ययल्लब्धं॰ तत्सर्वंविद्या
धनमविभाज्यमितरैरित्यर्थः । त
स्माद्यथाकथाचविद्ययालब्धमर्ज-
कस्यैवतन्नेतरेषामिति॰ प्रदर्शना
र्थन्तुकात्यायनेनविस्तारितमितिदा-
यभागः ॥ अथनारदः । कुटुम्बं
बिभृयाद्भ्रातुर्योविद्यामधिगच्छतः
। भागविद्याधनात्तस्मात्सलभे
ताश्रुतोपिसन्निति ॥ विभृयादित्य
कवचननिर्देशान्नवहव । यदिवि
द्यामभ्यस्यतोभ्रातुः कुटुम्बमपरो
भ्राताखधनव्ययशरीरायासाभ्यांसं-
वर्धयति॰ तदातद्विद्यार्जितधने
तस्याधिकारः॰ अश्रुतोमूर्खः ।

विद्याधर । पुं॰ देवयोनिविशेषे ।
जीमूतवाहनपुष्पदन्तादौ॰ कामरू
पिणि॰ खेचरे ॥ विद्यायागुटिका
ञ्जनादिविषयिण्याः॰ धरोधारका
॥ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नार्यास्त्व
रुयुगंधृत्वाकराभ्यांताडयेत्पुनः ।
कामयेन्निर्भयंकामीबन्धोविद्याधरो
मतः ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा ॥
विद्याधरयन्त्रम् । न॰ डमरुयन्त्रे ॥
विद्याधारः । पुं॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥
यथा । नागाधीशैर्नोक्तं वृत्तं विद्या
धारम्॰ चक्रैः कर्णैः शेषैः पूर्णंभू
मीसारम् । स्यादस्मिन्विश्रामोवेदै
र्वेदैर्वेदैः॰ कृत्वायस्यात्पूर्णंधीरः की
र्त्यायुक्तः ॥ यथा । वन्देपादाम्भो
जन्नित्यं सीताभर्तुः कृत्वासिन्धो
सेतुरक्षोनाथंहन्तुः । पित्राज्ञा
ज्ञात्वाप्राप्तंराज्यंहातुः सौधैः स
र्वैर्लोकैः सार्द्धंनार्कंयातुः ॥ वि
द्यां धरति । धृञ्॰ । कर्म
ण्यण् ॥
विद्याधिकारी । त्रि॰ उपनिषन्निवन्ध
नेनोक्ते ॥ विद्यायाः ब्रह्मविद्या
याः अधिकारी ॥ सद्विविधः॰
कृतोपास्तिरकृतोपास्तिश्च । तत्रो
पास्तिमासाक्षात्कारपर्यन्तामुपासना
कृत्वायोज्ञानेप्रवर्त्ततेसमुख्योविद्या
धिकारी । इदानीन्तनप्रायेणा
कृतोपासनएवोत्सूक्यमात्रात्सहसा

विद्यायाप्रवर्त्ततेसतुणोयोधिकारी॰ तस्यज्ञानस्यसवातप्रदेशप्रदीपवत्स द्यसानिवर्त्तनात् । ननु सर्वेषाम पिविदुषामात्मनोनित्यप्राप्तिरूपो मुख्याधिकारः किन्नस्यादविशेषा दविद्यानिवर्त्तिरितिचेत्॰शृणु॰य स्यायम्भावः । यस्तूपास्यदेवतासा साक्षात्कारपर्य्यन्त सगुणोपासन वि धायविद्यायांप्रवृत्तस्तस्यविचारेयज्ञा नोत्पत्तौविघ्नं पाभावात्॰आत्मधी र्निश्यप्राप्तैव । य' पुनरुपासनमकृ त्वाश्रवणाद्यनुष्ठायतस्य निश्चिनोति तस्यचित्तवशीकरणाभावेविघ्नं पस म्भवात्तत्प्रतिनियमविधि. । नच तत्त्वज्ञानेमाज्ञानस्यनष्टत्वाद्विधिवै यर्थ्यमितिशङ्क्यम्॰वशीकरणा भावे॰शास्त्रेणनश्चेत्परमार्थबुद्धिरि त्यज्ञानेपरमार्थत्वांशनाशेपि॰जन्म हेत्वज्ञाननाशायोगात् । अन्यथा वेदान्तेषूपास्तिविधीनामेकाग्रत्वद्वा राऽद्वितीयब्रह्मपरत्वं नस्यात् । अ तस्तेषांश्रुतिप्रसिद्धप्रणवोच्चारणपूर्व कमप्रतिबद्धसाक्षात्कारायनिरन्तर निर्गुणब्रह्मभावनाकार्या । अतएव प्राहुः॰विदुषोविधिर्नास्तीत्युक्ता॰ पुनर्विद्वानब्रवद्विधिमर्हतीतिब्रह्म निष्ठाविधीयते॰इत्याद्युक्तिर्नविरु ध्यते । अधिकारिभेदेनव्यवस्थास म्भवात् ॥

विद्यानिधि । पुं॰ विद्यासम्प्रदाय प्रवर्त्तके ॥

विद्यानैपुण्यकाम' । त्रि॰ विद्याति शयमाचार्थिनि ॥

विद्याप्रयोजनम् । न॰ आत्यन्तिकसंस सारनिवृत्तौब्रह्मप्राप्तिलक्षणायाम् ॥ विद्यायाः प्रयोजनम् ॥

विद्याभीप्सी । त्रि॰ विद्यार्थिनि ॥

विद्यारम्भः । पुं॰ प्राप्तेतुपञ्चमेवर्षे विद्यारम्भञ्चकारयेदितिवचनबोधि तेविद्यायाः प्रारम्भे ॥

विद्यार्थी । त्रि॰ विद्याभीप्सिनि ॥ विद्यैवार्थः । सोऽस्यास्तीति॰इ- नि: ॥

विद्यावान् । त्रि॰ विद्याविशिष्टे ॥ पण्डिते ॥ विद्यास्त्यस्य । म- तुप् ॥

विद्याविषय: । पुं॰ परब्रह्मणि॰प्र त्यगात्मभूते ॥ विद्यायाः विष यः ॥

विद्युज्जिह्वः । पुं॰ राक्षसविशेषे ॥ त्रि॰तडिदाभजिह्वे ॥

विद्युज्ज्वाला । स्त्री॰ कलिकारीवृ- क्षे ॥ तडित्प्रभायाम् ॥

विद्युत् । स्त्री॰ मेघेसुहृद्ये॰दीर्घाका रे॰ज्योतिषि । तडिति । सौदा मिन्याम । चञ्चलायाम् ॥ साचतु र्विधायथा । वातायकपिलाविद्युदा तपायलोहिता । पीतावर्षायवि

स्त्रियाद्दुर्भिर्वायासिताभवेत् ॥ स
म्यायाम् ॥ विशेषेणद्योतते । द्यु
तदीप्तौ । भाजभासीतिक्विप् ॥
चि० निष्प्रभे ॥

विद्युत्केश : । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्युत्प्रियम् । न० कांस्ये ॥

विद्युत्वान् । पुं० मेघे ॥ विद्युत :
सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

विद्युन्माला । स्त्री० अनुष्टुप्छन्दोभे
दे ॥ यथा । मोमोगोगोविद्युन्मा
ला । वासोवल्लीविद्युन्मालावर्हश्रे
णीशाक्रश्चाप : । यस्मिन्नास्तातापो
च्छित्त्यैगोमध्यस्थ : कृष्णाम्भोद : ॥
अपिच । उक्तायस्यामष्टौवर्णा : पा
देपादेसर्वेदीर्घा' । विश्राम : स्याद्वे
दैर्वेदै : साविद्युन्मालानिर्दिष्टा
॥ यथा । आगामिन्योगोयामिन्यो
यायायाताभूयोभूय : । अभ्रच्छाया
बन्तारुण्यमानेनानेनस्यात्किम्मे ॥

विद्युन्माली । पुं० राक्षसविशेषे ॥

विद्योपयोग : । पुं० विद्यायेष्टसिद्धौ ॥
चतुर्भिस्प्रकारैर्विद्योपयुक्ताभवति
। आगमकालेन० आगमकालस्थवि
द्याग्रहणकाल : । १ । स्वाध्यायका
लेन० स्वाध्यायकालस्थोभ्यासकाल :
। २ । प्रवचनकालेन० प्रवचनकालोऽ
ध्यापनकाल : । ३ । व्यवहारकालेन०
व्यवहारीयस्यानुष्ठानकर्मणि । ४ ।
तत्राद्ययोर्विद्याध्ययनबुद्धिमानित्याद

रपूर्वकमन्नवस्त्रादिलाभरूपोपयोग
। तृतीयेप्रतिष्ठा० सच्छिष्यलाभद्वा
रार्थप्राप्ति सत्कारविशेषश्च । चतु
र्थे० यज्ञादानुष्ठानकालेऽपभ्रंशप्रयो
गप्रयुक्तप्रायश्चित्ताभाव . ० कर्मसा
द्गुणता० दक्षिणालाभ . प्रतिष्ठाचेत्युप
योग' ० तादृशश्चोपयोग : सर्वाध्य
यनएवेतिमहाभाष्यकाराद्य : ॥

विद्रम् । न० छिद्रे ॥

विद्रधि . । पुं० रोगविशेषे । स्त्रह्न्यौ
। स्तद्रत्रवे ॥ अस्यसम्प्राप्तिपूर्व्वकसा
मान्य'लक्षणंयथा । त्वचक्तमासमेदां
सिप्रदुष्यास्थिसमाश्रिता ' । दोषा :
शोथंशनैर्घोरंजनयन्त्यायताभृशम् ॥
महामूलरुजावन्त'वृत्त व्याप्यथवाय
तम् । सविद्रधिरितिख्यातोविज्ञे
य : षड्विधस्तु स : ॥ पृथग्दोषै : स
मस्तैश्चक्षतेनाप्यसृजातथा । विद्रधि
: षड्विध:प्रोक्तोविशेषोभावसङ्कटे ॥
अलोकापातनंशस्तसर्वस्मिन्नपिविद्र
धौ । स्तुर्विरेकोलघ्वन्न स्वेद:पित्तो
त्तरविना ॥ वेदनम् । विदेर्बहुल
मन्यत्रापिसञ्ज्ञाछन्दसोरितिबाहुल
। यद्वा । विद्रास्वप्ने पलायने । आ
तश्चोपसर्गइतिक: । विद्रधीयतेऽ
त्राम् । डुधाञ् । कर्मण्यधिक
रणेचेतिकि : ॥ यद्वा । विद्रस्याधा
नम् । कृतज्ञप्यादिभ्य : ॥

विद्रधिनाशन : । पुं० शोभाञ्जनवृक्षे ॥

विद्रव:। पुं॰ विद्रुतौ । पलायने॥ धियि । बुद्धौ ॥ विद्रवणम् । द्रुगतौ । च्ह्दोरप् ॥ निन्दायाम् ॥ चरणे ॥

विद्रावित : । त्रि॰ पलायिते ॥

विद्रुत : । त्रि॰ पलायिते ॥ प्रचलिते ॥ द्रवीभूतेसत ' प्रासद्रवीभावे । विलीने । द्रुते ॥ विद्रवतिस्म । द्रु गतौ । गत्यर्थेतिक्त ॥

विद्रुति ' । स्त्री॰ पलायने । प्रद्रावे ॥

विद्रुम : । पुं॰ रत्नभेदे ॥ प्रवाले ॥ किसलये ॥ विशिष्टोद्रुम ॥ यद्वा । विशिष्टेद्रौभवे भव . । विशिष्टोद्रुमोऽस्यस्यवा । बहुव्रीहौ ॥ त्रि॰विगतद्रुमेभूमिपर्वतादौ ॥

विद्रुमलता । स्त्री॰ नलीनामौषधौ ॥ शुषिराविद्रुमलताकपोताङ्घ्रिर्नटी नली ॥ विद्रुमस्येवलता ॥

विद्रुमलतिका । स्त्री॰ विद्रुमलतायाम् ॥

विद्वत्कल्प : । त्रि॰ ईषदूने विदुषि । विद्वद्देशीये ॥

विद्वत्संन्यास । पुं॰ सम्यगनुष्ठिते : श्रवणमनननिदिध्यासनै: परन्तत्त्वं विदितवद्भि ' सम्पाद्यमाने॰ ज्ञानफलभूतेचतुर्थाश्रमे ॥ तत्त्रयाज्ञवल्क्यादय : सम्पादयामासु : ॥

विद्वान् । त्रि॰ प्राज्ञे । दक्षे ॥पण्डिते ॥ वेदविदि ॥ विदितसकलवेद्ये । आत्मविदि ॥ व्युत्पन्नमपरिपक्वमितिद्व्यविविदिषुवाक्याध-नत्वेनोक्तम्॰ तत्॰ विदुषात्व त : सिद्धमित्याह । लोकवयार्थप्र याभ्योव्युत्थानज्ञापरिग्रह । द्वय वेदमध्येऽवविदुषानतुयत्नत ' ॥ आनन्देकस्वभावस्यमात्मानपश्य त . कुल ' । काम परिग्रहोवा स्याद्येषामहृतिचश्रुतै ॥ वेत्ति । विदज्ञाने । विदे शतुर्वसुरिति पा निकौवसुरादेश ॥ नशिल्यादि ज्ञानयुक्तेविद्वच्छब्द . प्रयुज्यते ॥ विद्वत्त्वञ्चनृपत्वञ्चनैवतुल्य कदाच नास्वदेशेपूज्यतेराजाविद्वान्सर्वत्रपूज्यते ॥

विद्विट् । त्रि॰ शत्रौ ॥

विद्विष । पुं॰ विद्वेषणे । द्विषिपश्च प्रीतौ । घञ् ॥

विद्वेषक : । त्रि॰ विद्वेष्टरि । द्वेषकर्त्तरि ॥ विद्वेष्टि। द्विष॰ण्वुल् ।

विद्वेषणम् । न॰ विद्वेषे । वैरे ॥ अभिचारकर्मविशेषे ॥ स्निग्धाना द्वेषजननमिथोविद्वेषणमतम्॥

विद्वेषणी । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे ॥

विद्वेषी । त्रि॰ शत्रौ । वैरिणि ॥ विद्वेषोऽस्यस्यास्मिन्वा । इनि : ॥

विधनम् । त्रि॰ विनाशयति ॥

विधवनम् । न॰ कम्पने ॥

विधरण : । त्रि॰ विधारयितरि ॥

विधवा । स्त्री॰ रण्डायाम् । मृतभर्तृकायाम् । विश्वस्तायाम् । पतिहीनाचयानारीकामंभवतुपुत्रिणी । धनधान्यसमृद्धापिविधवेत्युच्यतेबुधैः । विगतोधवोभर्त्तायस्याः ॥

विधा । स्त्री॰ गजाशने । हस्त्यन्ने ॥ ऋद्धौ ॥ विधौ ॥ विधानम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः ॥ आतङ्कितक ॥ वेतने ॥ कर्म्मणिविधीयन्तेऽनया ॥ प्रकारे ॥ वेधने ॥

विधाता । पुं॰ वेधसि । द्रुहिणे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ दिशिपिण्डपालि । डुधाञ्॰ । तृच् । विरन्यापसर्गनिवृत्त्यर्थः ॥ मदिरायामितिराजनिर्घण्टः ॥ भृगुमुने पुत्रे ॥ विष्णौ कर्म्मणिदर्शपूर्णमासादीनि॰ तत्फलानिस्वर्गादीनिचविदधातिसृजति । पूर्व्ववत्तृच् ॥

विधात्रभू । पुं॰ नारदमुनौ ॥

विधात्रायुः । पुं॰ सूर्य्यभिन्नायाम् ॥ ब्रह्मणोवयसि ॥

विधात्री । स्त्री॰ पिप्पल्याम् ॥ मद्ये ॥ विधानकर्त्र्याम् ॥

विधानम् । न॰ हस्तिकवले ॥ विधौ ॥ करणे ॥ अप्रवृत्तप्रवर्त्तने ॥ वेदे ॥ विधीयन्तेऽनेनकर्म्माण्यग्निहोत्रादीनि । डुधाञ्॰ । ल्युट् ॥

विधानगः । पुं॰ पण्डिते ॥ विधानंगायति । गैशब्दे । गापोष्टक् ॥

विधानोक्त । त्रि॰ विधिशास्त्रबोधिते ॥ विधानेनउक्तः ॥

विधाय । अ॰ कृत्वेत्यर्थे ॥

विधायक . । त्रि॰ विधेर्ज्ञापके । विधानस्यकर्त्तरि ॥ विपूर्व्वोधाञो ण्वुल् ॥

विधायी । त्रि॰ विधानकर्त्तरि ॥

विधारक॰ । पुं॰ विधरणे ॥

विधि . । पुं॰ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि । काले ॥ दैवे । नियतौ ॥ विधाने ॥ विधिवाक्ये ॥ प्रकारे ॥ कार्य्ये ॥ क्रमे ॥ नियोगे ॥ विष्णौ ॥ वैद्ये ॥ यागोपदेशग्रन्थे ॥ कर्म्मणि ॥ लिङाद्यर्थे ॥ वेदे ॥ कुर्यात्क्रियेतकर्त्तव्य भवेत्स्यादितिपञ्चमम् । एतत्स्यात सर्व्ववेदेषुनियतविधिलक्षणमितिन्यायविदास्मरणम् ॥ तथाच॰पुरुषार्थमुद्दिश्य॰कर्म्मोपासनाज्ञानात्मककाण्डत्रयविधायको वेदो॰विधिरितिफलितोर्थः ॥ अज्ञातज्ञापकोवेदभागो॰विधिरितिमीमांसकाः । सचताद्दशप्रयोजनवदर्थविधानेनार्थवान्॰ याद्दश चार्थं प्रमाणान्तरेणाप्राप्त विधत्ते । यथा॰ अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइतिविधिर्मानान्तरेणाप्राप्त स्वर्गप्रयोजनवद्धोम विधत्ते॰ अग्निहोत्रहोमेनस्वर्गंभावयेदितिवाक्यार्थबोध. । यत्रकर्म्ममानान्तरेणाप्राप्त॰

तत्र तदुद्देशेन गुणमात्रं विधत्ते । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र होमस्याग्निहोत्रं जुहुयादित्यनेन प्राप्तत्वात् होमोद्देशेन दधिमात्रविधानं दध्ना होमं भावयेदिति । यत्र तूभयमप्राप्तं तत्र विशिष्टं विधत्ते । यथा सोमेन यजेतेत्यत्र सोमयागयोरप्राप्तत्वात् सोमविशिष्टयागविधानम् । सोमपदे मत्वर्थलक्षणया सोमवता यागेनेष्टं भावयेदिति वाक्यार्थबोधः । न चोभयविधाने वाक्यभेदः प्रत्येकमुभयस्याविधानात् किन्तु विशिष्टस्यैकस्य विधानात् ॥ विधिस्तु त्रिविधः नियमविधिरधिकारविधिः प्रयोगविधिश्चेति ॥ विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति । तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसङ्ख्या विधीयते ॥ अप्राप्तप्रापको विधिरिति वैयाकरणाः ॥ न्यायमते विधिर्यथा । प्रवृत्तिः कृतिरेवात्र सा चेच्छातो यतश्च सा । तज्ज्ञानं विषयस्तस्य विधिस्तज्ज्ञापकोऽथवा ॥ विधिजन्यज्ञानात् प्रवृत्तिर्हि जायते सा इच्छातः चिकीर्षातः चिकीर्षा च कृतिसाध्यत्वेष्टसाधनत्वज्ञानात् तज्ज्ञानस्य विषयः कार्यत्वमिष्टसाधनत्वञ्च विधिरिति प्राचीनमतम् । स्वमतमाह तज्ज्ञापकोऽथवेति । इष्टसाधनत्वानुमापकाप्ताभिप्रायो विधिप्रत्ययार्थः । इति हरिदासीयकुसुमाञ्जलिः ॥ विधिर्विधायक इति न्यायसूत्रम् । इष्टसाधनताबोधकप्रत्ययसमभिव्याहृतवाक्यं विधिः अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि ॥ विधीयते इति अनेन सुखदुःखे । डुधाञ् उपसर्गे घोः किः ॥ विधत्त इति विधिर्वा । बाहुलकात् कर्त्तरि किः ॥ यद्वा । विध विधाने । इन् । इगुपधात् किदिति कित्त्वान्न गुणः ॥ विधानमनेन वा । पूर्ववत् किः ॥

विधिगोचरः । त्रि० विधिविङ्करे ॥

विधिज्ञः । त्रि० शास्त्रज्ञे ॥

विधित्समानः । त्रि० विधातुमिच्छति ॥

विधित्सा । स्त्री० विधातुमिच्छायाम् ॥ विपूर्वाद्दधातेः सनि मीमेत्यादिना इत्वादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ततः स्त्रियामित्यनुवृत्तौ अप्रत्ययादिति अप्रत्यये टाप् ।

विधित्सितः । त्रि० विधातुमीप्सिते । कर्त्तुमिष्टे ॥

विधित्सुः । त्रि० विधातुमिच्छौ ॥ विपूर्वाद्दधातेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

विधिदर्शी । पुं० सदस्ये । न्यूनाधिकविचारकेऽध्वरविशेषे ॥ विधिद्रष्टुशीलमस्य । णिनिः ॥

विधिदृष्टः । त्रि० यथाशास्त्रनिश्चिते ॥ विधिनादृष्टः ॥

विधिदेशक : । पुं॰ सदस्ये । विधिदर्शिनि ॥

विधियज्ञ : । पुं॰ विधिनोनुष्ठीयमानैवाग्न्यज्ञे । दर्शपौर्णमासादौ ॥ विधिविषयीयज्ञ : ॥

विधिवत् । अ॰ यथाविधि , विध्यनुसारेण स्वर्थे ॥

विधिविषय : । त्रि॰ विधिजन्यप्रयत्नभाव्ये ॥ विधेर्विषय : ॥

विधिहीन . । त्रि॰ यथाशास्त्रबोधित विपरीते ॥ विधिनाहीन : ॥

विधु : । पुं॰ सुधांशौ । सोमे । चन्द्रे ॥ कर्पूरे । अच्युते । हरौ । ब्रह्मणि ॥ राक्षसे ॥ विध्यतिविरहिणाम् ॰विध्यत्यसुरान्वा । व्यधताडने । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य : कु : । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

विधुक्षय : । पुं॰ अमावास्यायाम् ॥

विधुत : । त्रि॰ त्यक्ते ॥ निरस्ते ॥ कम्पिते ॥ विशेषेणधुत : ॥

विधुति : । स्त्री॰ कम्पने ॥

विधुन्तुद : । पुं॰ राहौ । सैंहिकेये । विधुंतुदति । तुद॰ । विध्वरुषोस्तुदइतिखश् । मुम् ॥

विधुपञ्जर : । पुं॰ खड्गे ॥

विधुप्रिया । स्त्री॰ चन्द्रपत्न्याम् ॥ दाक्षायिण्योविधुप्रिया : ॰इतिकोषान्तरम् ॥

विधुरम् । न॰ प्रविश्लेषे ॥ वैकल्ये त्रि॰विकले ॥ विगताधू : कार्यभार : । ऋक्पूरित्यप् । धुरोविगतइतिप्रादिसमासोवा ॥ न॰प्रत्यवाये ॥ कष्टे ॥

विधुरा । स्त्री॰ रसालायाम् ॥ कृ॰मे॰ ॥

विधुरित । त्रि॰ विश्लेषिते ॥

विधुवनम् । न॰ विधूनने । कम्पने ॥ धूविधूनने । ल्युट् । गाङ्कुटादिभ्यइतिङित्त्वाद्गुणाभाव . ॥

विधूत ॰ । त्रि॰ कम्पिते ॥ त्यक्ते ॥ विधूयतेस्म । धूञ्कम्पने । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥

विधूननम् । न॰ कम्पने । विधुवने । धूञ्कम्पनेचुरादि ॰ । ल्युट् । धूञ्प्रियोर्नुग्वक्तव्य : ॥ अश्वादीनामृगाणकम्पने ॥

विधूनित : । त्रि॰ व्याहते ॥ कम्पिते ॥ धूञोण्यन्तात्कर्मणि॰क्त : ।धूञ्प्रीञोरितिनुगागम : ॥

विधूम्र : । पुं॰ धूसरे ।कृष्णरक्तमिश्रितवर्णे ॥ त्रि॰तद्वति ॥

विधृत : । त्रि॰ विधारिते ॥ विशेषेणधृते ॥ विष्टब्धे ॥

विधृति . । स्त्री॰ विधरणे ॥

विधेय : । पुं॰ मन्त्रे ॥ विधीयतेविनियुज्यतेऽत्राज्ञापनवाक्येनकर्माङ्गत्वेनेतिहरिहरभाष्यम् ॥ त्रि॰विनयग्राहिणि । वचनेस्थिते ॥ विधिवत्प्रबोधविषये ॥ यथा । अनुवादम

मुक्तातुनविधेयमुदीरयेत् । नह्यल व्यास्यदकिञ्चित्कुत्रचित्प्रतितिष्ठति ॥ विधातुशक्य । अचीयत् । ईर्ष्यति । । गुण : ॥ विधिगम्ये । अनुष्ठेये । कर्त्तव्ये ॥ वश्ये ॥

विधेयता । स्त्री॰ विधेयत्वे । विधिजन्यबोधविषयत्वे ॥ यथा ॥ यथाब्रह्मवधादिषुपापस्यनिषिद्धतयोपयुक्तब्राह्मणादिस्वानिर्देशुभ्य॰तथागङ्गास्नानादिषुपुण्यस्यविधेयतावच्छेदकगङ्गादिस्नानिर्देशुण्यमितिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

विधेयवर्त्ती । चि॰ वशवर्त्तिनि ॥ विधेयवर्त्तते॰विधेयवर्त्तयतिवा । णिनि ॥

विधेयात्मा । पुं॰ वशीकृतात्मा : कर्ष ॥ विधेयआत्माऽस्य ॥

विनत : । चि॰ प्रणते ॥ भुग्ने ॥ शिक्षिते ॥ विनमतिस्म । णम॰ । क्त : ॥ विशेषेणनतोवा ॥

विनता । स्त्री॰ तार्क्ष्यजनन्याम् । सुपर्णायाम् ॥ पिटकाभेदे ॥

विनतासूनु : । पुं॰ अरुणे । सूर्यसारथौ ॥ गरुडे । खगेश्वरे ॥ विनताया : सूनु : ॥

विनति : । स्त्री॰ विनये ॥ विशिष्टानति ॥

विनद : । पुं॰ छ्वायाम् । शिलीन्ध्रे ॥

विनम्र : । चि॰ विनयिनि ॥ विशेषेणनम्र : ॥

विनम्रकम् । न॰ तगरपुष्पे ॥

विनय । पुं॰ शिक्षायाम् ॥ प्रणतौ । विनीतत्वे । निरहङ्कारे । सौशील्ये । अनौद्धत्ये । अवनतौ ॥ विनयप्रशंसायथा । विनयोपसंहृतान्भृत्यैकुर्वीतन्नृपति : सुतान् । अविनीतकुमारंहिकुलमाशुविशीर्यति । विनीतमौरसपुत्र यौवराज्येऽभिषेचयेत् ॥ अपिच । वृद्धांश्चनित्यंसेवेत विप्रान्वेदविद : शुचिन् । वृद्धसेवीहिसततं रक्षोभिरपिपूज्यते ॥ तेभ्योधिगच्छेद्विनयविनीतात्मापिनित्यश : ॥ विनीतात्माहिन्नृपतिर्नविनश्यतिकर्हिचित् ॥ बहवोऽविनयान्नष्टाराजान : सपरिच्छदा : । वनस्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदिरे ॥ वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिव : । सुदा:शैयवनश्चैवसुमुखोनिमिरेवच ॥ पृथुस्तुविनयाद्राज्यंप्राप्तवान्मनुरेवच । कुबेरश्चधनैश्वर्यंब्राह्मण्यञ्चैवगाधिज : ॥ इतिमनु : ॥ द्विविधोविनय स्वाभाविक. कृत्रिमश्चेतिकौटिल्य । विशिष्टोनय : ॥ दण्डे ॥ चि॰ क्षिप्ति ॥ क्षिप्ते ॥ निभृते ॥ विजितेन्द्रिये ॥

विनयग्राही । चि॰ विधेये । वचनेस्थिते । आश्रवे ॥ विनयंग्रहीतुंशीलमस्य । सुपोतिणिनि : ॥

विनयस्थ ' । त्रि० विधेये । आश्रवे । वचनेस्थिते । आज्ञाकारिणि ॥ विनयेतिष्ठति । स्था० । क : ॥

विनया । स्त्री० बलौषधौ । बाट्यालके ॥

विनयी । त्रि० विनयान्विते ॥ विनयोऽस्यास्ति । इनि : ॥

विनर्द्द । पुं० वृषभकूजितसमेस्वरविशेषे ॥ विशिष्टोनर्द्द : ॥

विनशनम् । न० तीर्थविशेषे । कुरुक्षेत्रे । सरस्वत्या प्रथमादर्शनस्थले ॥ विनाशे ॥

विनष्ट । त्रि० अन्तर्हिते ॥ विनश्यति स्म । णश अदर्शने । गत्यर्थेतिक्त ॥ छिन्ने । भिन्ने ॥ नाशाश्रये । ध्वस विशिष्टे ॥ पतिते ॥

विनष्टि ' । स्त्री० विनाशे ॥ णशिर्भावेक्तिन् ॥

विनस : । त्रि० विगते । गतनासिके ॥

विना । अ० वर्जने । पृथक् । अन्तरेण । ऋते । हिरुक् । विनञ्भ्यानानाञौनसहेति०निषेधार्थादिशब्दान्ना ॥

विनाकृत ' । त्रि० विरहिते । भिन्ने ॥ द्व०त्रि० ॥

विनाम ' । पुं० शरीरस्य नम्रतायाम् । व्यथयावपुषोनमने ॥ विनमनम् । णम । घञ् ।

विनामक : । पुं० अधिमासे ॥

विनायक ' । पुं० विघ्नराजे । गजानने । हेरम्बे ॥ तार्क्ष्ये ॥ विघ्ने ॥ जिने ॥ गुरौ ॥ विनयतिस्थितमनुशास्ति । णीञ्० । ण्वुल् ॥ विशिष्टोनायकइतिवा ॥ विगतोनायकोनियन्ताऽस्येतिवा ॥ त्रि० नायकवर्जिते ॥

विनायिका । स्त्री० तार्क्ष्यपत्न्याम् ॥

विनारुहा । स्त्री० विपर्णिकायाम् ॥

विनाश : । पुं० अदर्शने । विनष्टे ॥ ध्वंसे ॥ विनशनम् । णश अदर्शने । । घञ् ॥

विनाशक : । त्रि० विनाशकर्त्तरि ॥ विनाशयति तत्कीलादि । णश० । विपूर्वोहेतुमण्ण्यन्त. । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपेत्यादिना वुञ् ॥

विनाशी । त्रि० अनित्ये । देशकालवस्त्वात्मकत्रिविधपरिच्छेदवति ॥ विनष्टुंशीलमस्य । णिनि ॥ विनाशकारणशीले ॥

विनाशोन्मुख । त्रि० पक्वे ॥ नाशोद्यते ॥ विनशनविनाश : । भावेघञ् । उद्गतंमुखमारम्भोऽस्य । विनाशेउन्मुख : ॥

विनासक । त्रि० अनासिके । गतनासिके ॥ विगतानासायस्य स : ॥

विनाह । पुं० कूपाननपिधानके ॥ आच्छन्नमने । नह्यतेतिघञ् ॥

विनिगमकः । त्रि॰ विशेषेणनितराबोधके । ज्ञापके ॥

विनिगमना । स्त्री॰ एकतरपक्षपातिन्यायुक्तौ । वैकल्पिकेषस्त्वन्येकस्मिन्नवधारणायुक्तौ ॥

विनिद्र । त्रि॰ उन्मीलिते । विकसिते । स्फुटिते । निद्रारहिते ॥ विगतानिद्राऽस्य ॥

विनिद्रत्वम् । न॰ निद्रारहितत्वे ॥ प्रबोधे ॥

विनिनीषु । त्रि॰ विनेतुमिच्छौ ॥

विनिपातः । पुं॰ निपाते । अपपाते ॥ दैवादिव्यसने । दैविकानर्थे ॥ विशिष्टोनिपातः ॥ अपमाने ॥

विनिमय । पुं॰ परिदाने । प्रतिदाने ॥ व्यतिहारे ॥ व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्याभासे ॥ बन्धके ॥ यथा । विक्रयैर्गोविनिमयैर्दृष्ट्वागोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्विधेः साक्षाद्धधीभवेत् ॥ इति गोभिलवचनम् ॥ विशेषेणनिमीयते । मी अ हिंसायाम् । एरच् ॥

विनियोगः । पुं॰ विनियोजने ॥ अनेनेदन्तु कर्त्तव्यं विनियोगः प्रकीर्त्तित ॥ विशिष्टोनियोगः ॥ विभजने । विनियोगोऽर्पणं फले॰ इ॰ हेमचन्द्र ॥

विनियोगविधिः । पुं॰ अङ्गप्रधानसम्बन्धबोधकविधौ ॥ यथा । दध्नाजुहोतीति । सप्तमीतृतीयाप्रतिपन्नाङ्गभावस्यदध्नोहोमसम्बन्धंविधत्ते॰ दध्नाहोमं भावयेदिति । गुणविधौच धात्वर्थस्यसाध्यत्वे नैवान्वय । कारकत्वेनापि । यथादध्नेन्द्रियकामस्यजुहुयादित्यत्र॰ दधिकरणकेनेन्द्रियं भावयेत् । तत्र किमिति त्याकाङ्क्षायां॰ सन्निधिप्राप्तहोममाश्रयत्वेनान्वेति । एतस्य विधेः सहकारिभूतानि॰ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यारूपाणि षट् प्रमाणानि । एतत्सहकृतेनानेनविधिनाङ्गत्वं परोद्देशप्रवृत्तकृतिसाध्यत्वरूपं पारार्थ्यापरपर्यायं ज्ञाप्यते ॥

विनियोजितः । त्रि॰ प्रवर्त्तिते । विनियुक्ते ॥

विनिर्णीतः । त्रि॰ विचार्यस्थापिते ॥ विशेषेणनिर्णीतः ॥

विनिर्देश्यः । त्रि॰ वक्तव्ये ॥

विनिर्धूतः । त्रि॰ दूरस्थयाचलिते ॥ विशेषेणनितराकम्पिते ॥ समुन्मूलिते ॥ परित्यक्ते ॥

विनिर्भयः । पुं॰ साध्यगणविशेषे । त्रि॰ भयरहिते ॥

विनिर्मुक्तः । त्रि॰ वियुक्ते ॥

विनिर्मोकः । पुं॰ विनिर्मुक्तौ ॥

विनिर्वृत्तः । त्रि॰ निष्पन्ने । समाप्ते ।

विनिवृत्त । निवृत्तविशिष्टे । निरस्ते । शान्ते ॥

विनिवृत्तकाम '। त्रि॰ विवेकवैराग्यद्वाराव्यक्तसर्वकामे'षि ॥ विशेषेणनिवृत्त ' कामोऽस्य ॥

विनिवेशित : । त्रि॰ प्रतिष्ठापिते । स्थापिते ॥

विनिश्चित । त्रि॰ प्रमाणतोनिर्णीते ॥

विनिष्कल : । त्रि॰ निरवयवे ॥ विशेषणनिर्गता कला यस्मात् ॥

विनिहत : । त्रि॰ विनष्टे ॥

विनीत '। पु॰ सुवहाश्वे । साधुवाहिनि ॥ वणिजि ॥ दमनकवृक्षे शिक्षितवृषभादौ ॥ त्रि॰ जितेन्द्रिये । अपनीते । हृते । निभृते ॥ विनयान्विते । अनुद्धते । नम्रे ॥ शिक्षिते ॥ क्षिप्ते ॥ कृतदण्डे ॥ व्यनायि॰ विनीयतेस्मवा । णीञ् प्रापणे । क्त '॥

विनीतक । पुं॰ दमनकवृक्षे ॥ पुं॰ न॰ वैनीतके । परम्परावाहने ॥

विनीय : । पु॰ पिष्टमोक्षार्थअग्रेथ । कल्के ॥ कपट ॥ 'वनीयतेसिद्धि' प्राप्यते ॥ णीञ् । विपूर्वादनीयेतिक्यप् ॥ पापे ॥

विनीयमान : । त्रि॰ शिक्ष्यमाणे ॥

विनेता । पुं॰ देशके । नियामके ॥ राजनि ॥ ङ॰ मे॰ ॥ विशिष्टोनेता ॥ देशिके ॥ ङ॰ हे॰ चन्द्र. ॥

विनेय : । त्रि॰ नेतव्ये ॥ विनेतु'योग्य' । णीञ्॰ । अचोयत् ॥ दण्डे ॥

विनेयक : । पु॰ आदेशके ॥ राज्ञि ॥

विनोक्ति '। स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । विनोक्तिश्चेद्विनाकिञ्चित् प्रस्तुतहीनमुच्यते । विद्याहृद्यापि सावद्याविनाविनयसम्पदम् ॥ किञ्चित्॰विनाप्रस्तुतस्य'हीनत्वसुच्यतेचेत्तदाविनोक्तिर्नामालङ्कार इत्यर्थ' . ॥ प्रकारान्तरमपि । तत्र किञ्चिद्विनारम्यविनोक्ति सापि कथ्यते । विनाखलैर्विभात्येषाराजेन्द्रभवत : सभा ॥ तत्प्रस्तुत'किञ्चिद्विनारम्यञ्चेत्सापिविनोक्तिर्नामालङ्कार . कथ्यते ॥

विनोद । पुं॰ क्रीडायाम् ॥ यथा । विनोदायचैतन्यमेकविभज्यद्विधादेधि॰जीवस्वरूपेतिनाम्ना । शिवस्थाजीवत्त्वमापादयन्तीपुनर्जीवमेनशिवत्वाकरोषीति ॥ कुतूहले ॥ चमत्कारविशेषे ॥ अपनोदे ॥ राजगृहविशेषे ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तत्र लक्षणयथा । नायकोनायिकायादक्षिणपादंवामपादंवास्वमध्यदेशे॰स्वदक्षिणपादंवामपादंवा॰नायिकामध्यदेशेनिधाय॰वक्षसिवक्ष . ॰श्रोष्ठेचोष्ठ दत्त्वायदाश्लिष्यतितदितिकामशास्त्रम् ॥

विनोदित : । त्रि॰ अपनीते ॥ सन्ना

तविमोदे ॥ तारकादित्वादितच् ॥

विन्दः । पुं॰ विजयाख्ये मुहूर्त्ते ॥ विन्दति । विद्लृ लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारीत्यादिना शः । शेमुचादीनामिति नुम् ॥

विन्दुः । पुं॰ जलकणायाम । विप्रुषि । पृषते ॥ दन्तक्षतान्तरे ॥ भ्रुवोर्मध्ये ॥ रूपकार्य्यप्रकृतौ ॥ लवे ॥ अनुस्वारे ॥ नादोद्भवे ॥ त्रि॰ वेदितरि । ज्ञातरि । विज्ञानशीले ॥ विन्दति॰ विदि अवयवे । बाहुलकात् उः । पवर्गीयादिः ॥ यथा । वेत्तितच्छील । विन्दुरिच्छुरितिसाधुः ॥ दातरि ॥ वेदितरि ॥

विन्दुचित्रकः । पुं॰ मृगविशेषे ॥ विन्दुभिश्चित्र ॰सएवकः ॥

विन्दुजालम् । न॰ विन्दुजालके ॥

विन्दुजालकम् । न॰ तारुण्याज्जायमानेगजमुखादिस्थविन्दुसमूहे । पद्मके ॥ विन्दूनांजालकमिव ॥

विन्दुतन्त्रः । पुं॰ शारिफलके ॥ तुरङ्गे ॥

विन्दुपत्रः । पुं॰ भूर्जवृक्षे ॥

विन्दुरेखकः । पुं॰ पक्षिविशेषे ॥

विन्दुसरः । न॰ हैमवते॰सरोविशेषे ॥ यथा । अभ्युत्तरेणकैलासंशिवंसर्वौषधिगिरिम् । गौरन्तुपर्वतश्रेष्ठं हरितालमयंप्रति ॥ हिरण्यशृङ्गः ॰सुमहान्दिव्यौषधमयोगिरिः । तस्यपादेमहद्दिव्यंसरः काञ्चनसन्निभम् ॥ रम्यंविन्दुसरोनामयत्रराजाभगीरथः । गङ्गार्थेसतुराजर्षिरुवासबहुलाः समाः ॥ दिवंयास्यन्तिमेपूर्व्वेगङ्गातोयपरिप्लुताः । तत्रत्रिपथगादेवीप्रथमन्तुप्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात्प्रसूतासासप्तधाप्रतिभिद्यते । यूपामणिमयास्तत्रचित्यश्च हिरण्मयाः ॥ तत्रेष्ट्वाक्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह । दिव्यच्छायापथस्तत्रनक्षत्राणान्तुमण्डलम् ॥ दृश्यतेभास्वरारात्रौदेवीत्रिपथगातुसा । अन्तरीक्षंदिवंचैवभावयित्वाभुवंगता । भवस्योत्तमाङ्गेपतितासंरुद्धायोगमायया । तस्याये विन्दवः केचित्क्रुद्धायाः पतिताभुवि ॥ कृतस्तुतैर्विन्दुसरस्ततो विन्दुसरः स्मृतम् ॥ इतिमात्स्ये १०१ अध्यायः ॥

विन्ध्यः । पुं॰ जलवालके । विन्ध्याचले ॥ व्याधे ॥ विरुद्धं ध्यायति । ध्यै चिन्तायाम् । आतश्चोपसर्गेइतिकः । पृषोदरादिः ॥ यथा । विद्धन्ध्यते । विद्धःसौदीप्तोबलात् । अन्तर्भावितण्यर्थः । शकन्ध्वादिः । अथन्यादिर्वा ॥ नर्मदासुरसाद्याश्चनद्योविन्ध्यविनिर्गताः ॥

विन्ध्यकूटः । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ विन्ध्याद्रिशृङ्गे ॥

विन्ध्यवासिदेशः । पुं॰ विन्ध्यस्थदेशेषु ॥ यथा । मालवाश्च करूषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह । उत्तमार्णा दशार्णाश्च भोजाः किष्किन्धकैः सह ॥ तोषला कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिकास्तथा । तुमुरास्तुम्बुराश्चैव पटवो नैषधैः सह ॥ अनूपास्तुण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा ह्यवन्तयः । एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥

विन्ध्यवासी पुं॰ व्याडिमुनौ ॥

विन्ध्यवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्याचलनिवासिन्यां दुर्गायाम् ॥ विन्ध्ये च तीर्थे देवार्थं हतौ चोरौ महाभटौ । यदा पितृवनसावासा तेन सा विन्ध्यवासिनी ॥ इति देवीपुराणम् ॥

विन्ध्यस्थः । पुं॰ व्याडिमुनौ ॥ त्रि॰ विन्ध्याचलस्थिते ॥ विन्ध्ये तिष्ठति स्था॰ । कः ॥

विन्ध्या । स्त्री॰ लवलीवृक्षे ॥ त्रुटौ । सूक्ष्मैलायां ॥

विन्ध्याचलनिवासिनी । स्त्री॰ विन्ध्यवासिन्याम् ॥ नन्दगोपगृहे जाता यशोदागर्भसम्भवा । ततस्तौ नाशयिष्यामि विन्ध्याचलनिवासिनी ॥ विन्ध्याचले तथापि गङ्गातीरे निवासिनीति बोध्यम् । अयमवतारो भगवत्या जातपर्वेति पुराणप्रसिद्धम् ॥

विन्ध्यावली । स्त्री॰ बलिपत्न्याम् । बाणराजमातरि ॥

विन्ध्यावलीपुत्र । पुं॰ बाणासुरे ॥

विन्ध्यावलीसुतः । पुं॰ बाणराजे ॥

विन्नः । त्रि॰ विचारिते । लब्धे ॥ स्थिते ॥ जाते । विद्यते स्म । विद विचारणे । क्त । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

विन्यस्तः । त्रि॰ समर्पिते । रचिते ॥ न्यस्तविन्यासे ॥ विशेषेण न्यस्ते ॥ विन्यस्यते स्म । अस॰ । क्तः ॥

विन्याक । पुं॰ छत्राके ॥

विन्यास । पुं॰ विभज्यस्थापने ॥ यथा । गुणेन मणिविन्यासो विष्णये नभस्तडवत् । विमुखस्तोरवान्यासो विधेयः सद्मोपरि ॥ तेन सर्वाधिनस्तिष्ठरिष्टोनिमस्तोभुवामिति युक्तिकल्पतरुः ॥ विन्यसनम् । असु क्षेपणे । विनिपूर्वं । ततो घञ् ॥ सन्निवेशे ॥ विशिष्टो न्यासः ॥ रचने ॥

विपक्षः । पुं॰ रिपौ । द्विषि । चरिते । शत्रौ ॥ स्वाभाववति । निश्चितसाध्याभाववति ॥ यथा॰ धूमवत्त्वहेतौ ह्रदः ॥ विरुद्धः पक्षोऽस्य । विविधः पक्षोऽस्य वा ॥

विपञ्चिका । स्त्री॰ विपञ्च्याम् ॥

विपञ्ची । स्त्री॰ वीणायाम् । वल्लक्या

म् ॥ विपञ्चीषु सप्तस्वरान् वा दयन्त्यस्तवद्वारि गायन्ति गन्धर्वक-न्याः । अथ सावधानेन चित्तेन समास समाकर्ण्य श्लत्वं मयाप्रार्थितासि विप अपतिविस्तारयतिशब्दं । पचि विस्तारे । अण्वन्तादच् । गौरादि । ॥ केलौ । लीलायाम् ॥

विपण : । पुं॰ विक्रये । विक्रयक्रियायाम् ॥ विपणनम् । पणव्यवहारे । घञ् । स चापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ खनोघचेतिघोवा ॥

विपणि : । पुं॰ स्त्री॰ विक्रयार्थप्रसारितनानाद्रव्यायांवणिग्वीथ्याम् । पण्यवीथिकायाम् । वणिज् व्यवहार॰बजार॰बाणिआवीथी॰इतिच भाषाप्रसिद्धायाम् । पण्यवीथ्याम् । वणिजांविक्रयस्थाने ॥ विपण्यते॰ अस्यांवा । पण॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥ विपणन्त्यत्रवा । इक्कृष्यादिभ्यः ॥

विपणी । पुं॰ वणिजि ॥ विपणोव्यवहार. सोस्यास्ति । इनि : ॥ बुध भेदे ॥

विपणी । स्त्री॰ पण्यवीथ्याम् ॥ कृदिकारादिक्तिनीष् ॥

विपण्यु : । त्रि॰ विगतव्यवहारे ॥

विपति : । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ॥

विपत्ति : । स्त्री॰ यातनायाम् ॥ आपदि । विपदि ॥ मरणे । विनाशे ॥ यथा । यस्मिन्राज्ञिगतेभानौविपत्तिं यान्तिमानवाः । तेषातच्चैवकर्म व्यापि गड्डानोदकक्रिया ॥ विपदनमनयावा ॥ पदगतौ । स्त्रियांक्तिन् ॥ पु॰ विशिष्टपदातौ ॥

विपथ : । पुं॰ निन्दितपथे । व्यध्वे । दुरध्वे । कदध्वनि । कापथे ॥ विरुद्ध : पन्था : । प्रादयोगताद्यर्थइतिसमास . । ऋक्पूरित्य : ॥

विपत्॰द् । स्त्री॰ विपत्तौ ॥ विपदनमनयावा । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ तृतीयतारायाम् ॥

विपदम् । न॰ नभसि ॥ वीनांवयसां पदविहारस्थानम् ॥ त्रि॰विगतप्रतिष्ठे ॥

विपदा । स्त्री॰ विपदि ॥

विपन्न : । पुं॰ भुजङ्गमे ॥ त्रि॰विपदाक्रान्ते ॥ नष्टे ॥ विपद्यतेस्म । पद॰ । क्त : । नत्वम् ॥

विपरिणाम : । पुं॰ विशिष्ट : परिणामे ॥

विपरिश्रम : । पुं॰ आयासैरस्पृष्टिश्रमरहिते ॥

विपरीत : । त्रि॰ तम : प्रकाशावि वान्योन्याक्रमे । प्रतिकूले । उलटा॰इ॰भा॰ ॥ यथा॰धर्मविपरीतोऽधर्म : ॥ पुं॰रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । यादमेकमुद्धत्वाहितौ यकटिसंस्थितम् । नारीपुरमते कामीविपरीतस्तुबन्धक : ॥ अपिच

। पादमेकमुरौकृत्वा द्वितीयस्कन्धसं स्थितम । कामिन्या : कामयेत्का मौमन्थ • स्याद्विपरीतक ॥
विपरीतभावना । स्त्री॰ अतस्मिंस्तद्बु द्वौ ॥ यद्यथावस्तु तैतस्यतत्त्व हित्वा ऽन्यथात्वधी : । विपरीताभावना स्यात्पित्रादावरिधीर्यथा ॥
विपरीता । स्त्री॰ कामुकाम् ॥
विपर्ण : । त्रि॰ पर्णरहिते ॥
विपर्णक : । पुं॰ पलाशवृक्षे ॥ त्रि॰ पत्ररहिते ॥
विपर्य्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्या से । विपर्यासे । व्यत्यये ॥ मिथ्या ज्ञाने । यथाशुक्तं विन्दु रजतमिति ॥ अन्यथाभावे । देहादिष्वात्माभि मानलक्षणे । यथार्थानिश्चये । अ तत्त्वज्ञाने ॥ विपर्ययादिष्यतेबन्ध । अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवे शा : यथासङ्ख्यतमोमोहमहामो हतामिस्राऽन्धतामिस्रसञ्ज्ञा ' पञ्च विपर्ययभेदाभवन्ति ॥ लक्षणञ्चयथा । किञ्चित्साभान्यतोऽन्यत्रमतिरन्या विपर्ययः । किञ्चित्साधारण्यादन्य स्मिन्नन्याद्दशोबुद्धिर्विपर्यय ' । मरु मरीचिकास्विवजलावगति ' । अ पिच । विपर्ययस्तमोथोनिर्मिथ्या रूपश्रयासच । सामान्यमात्रकाभा सात्सत्त्वात्मेतिविनिश्चितः ॥ वि पर्ययस्यमिथ्यारूपत्वात्तम प्रभ वत्वम् । सचविपर्यय ' साधारण्य मात्रप्रथनात्प्रकाशरूप ' सत्त्वात्म कोपिनिश्चित : ॥ विपर्ययणम् । इ णगतौ । एरच ॥
विपर्य्यस्त । त्रि॰ मिथ्याज्ञानविशि ष्टे ॥ विपरीते ॥
विपर्य्याय । पुं॰ विपरीतगमने । अन्यस्यान्यरूपग्रहणे ॥
विपर्य्यास । पुं॰ विपर्यये । व्यत्य ये । व्यतिक्रमे । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । अविवेके ॥ विपर्य्यसनम् । अ सु॰ । घञ् ॥
विपव्य : । त्रि॰ शोधनीये ॥
विपश्चित् । त्रि॰ विदुषि । दोषज्ञे । पण्डिते । अत्यन्तविवेकिनि । मे धाविनि ॥ सर्वज्ञे॰ निरस्तभेदे॰ अ विपरिलुप्तचैतन्यस्वभावे ॥ परमात्म नि ॥ विप्रकृष्ट निश्चिनोति॰ चेतति॰ चिन्तयतिवा । पृषोदरादि : ॥
विपाक : । पुं॰ पचने ॥ स्वादे ॥ कर्मणोविसदृशफले ॥ कर्मणा : परिणामे । दुर्गतौ ॥ जात्यायु र्भोगात्मकेकर्मफले ॥ पचनंपा क : विशिष्टपाक : विरुद्ध : पो कोऽस्यवा ॥ विपच्यतेवा । घ ञ ॥ विपाककटुयत्कर्म तत्स्यु सन्निपण्डिता : ॥ जाठरेणा ग्निनायोगात्यदुदेतिरसान्तरम् । रसानांपरिणामान्तेसविपाकइति

स्मृतद्भुतिसुश्रुत ' ॥ अपिच । मि
ष्ट ' कटुश्चमधुरमम्लोऽम्ल पच्य
ते रस ' । कटुतिक्तकषायाणांपा
क स्यात्प्रायश . कटु ' ॥ तथा
चवाग्भट : । त्रिधारसानांपाक
स्यात्स्वाद्वम्लकटुकात्मक ' । प्रा
य . पदेन० व्रीहि : स्वादुरम्लविपा
क ' शिवाकषायामधुपाका । शु
ण्ठीकटुकमधुरपाकीत्यादि ' ॥
विपाकानांगुणायथा । श्लेष्मकृन्म
धुर ' पाकोवातपित्तहरोमत . ।
अम्लस्तुकुरुतेपित्तंवातघ्नश्चागदा-
पह : ॥ कटु : करोतिपवनंकफं
पित्तञ्चनाशयेत् । विशेषएषरसतो
विपाकानांनिदर्शित : ॥

विपाचनम् । न० नरके ॥

विपाट : । पुं० बाणे अस्त्रकाटके
। शरे ॥ विपाटयति । पचाद्यच् ॥

विपाण्डु : । पुं० शुभ्रे ॥ अति
शुभ्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

विपादिका । स्त्री० । पादस्फोटे । वि
वाइ० इ० भा० ॥ प्रहेलिकायाम्॥
वैपादिकपाणिपादेस्फुटनंतीव्रवेद
नम् । कण्डुमद्भि . सरागैश्चग
ण्डैरलसकंचितम् ॥ विपादिका
वातश्लेष्मोद्भवेतिमाधव : । अयंकु
ष्ठरोग : ॥

विपाट् । स्त्री० विपाशायाम् ॥ पा
शं विमोचयति । सम्पदादित्वा
दिना० पाशान्मोचनइतिणिच् ।
क्विप्चेतिक्विप् ॥

विपाश ' । त्रि० पाशरहिते ॥

विपाशा । स्त्री० नदीविशेषे । विपा
शि ॥ पाशंविमोचयति । सम्पदा
पपाशिच्छादिना० पाशान्मोचनइति
णिच् । तत : पचाद्यच् । पुत्र
शोकाद्वसिष्ठपाश बद्ध्वाप्रविष्टंवसिष्ठ
पाशच्छेदात्विपाशितवतीविमुक्त
पाशंकृतवतीतिविपाशा । अस्या
जलस्यगुणायथा । शतद्रोर्विपा
शायुज ' सिन्धुनद्या ' सुशीत ल
घुस्वादुसर्वामयघ्नम् । जलनिर्मलं
दीपन पाचनञ्चप्रदत्ते बल बुद्धिमेधा
युषश्चेतिराजनिर्घण्ट : ॥

विपिनम् । न० अरण्ये । गहने ।
वने ॥ वेपन्तेऽत्र । टुवेपृकम्पने ।
वेपितुह्रोर्ह्रस्वश्चेतीनन् ॥ विशेषे
णपिपत्त्यत्रवा । पिगतौ । बाहुल
कान्नक् ॥

विपिनतिलकम् । न० अतिशक्वरी
छन्द ' प्रभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा ।
विपिनतिलक नसनरेफयुग्मैर्भवे
त् । यथा । विपिनतिलक विकसि
तंसित्तागमेमधुकृतमर्दैर्मधुकरै '
क्वणद्भिर्वृतम् । मलयमरुतारञ्चित
लास्यमालोकयन्व्रजयुवतिभिर्विह
रतिस्मसुग्धोहरि : ॥

विपीड : । त्रि० निर्बाधे ॥

विपुल । पुं॰ मेरुपश्चिमभूधरे । मेरोः स्थैर्याय वेधसा दृष्टेषु चतुर्षु विष्कम्भशैलेषु । प्रतीच्यां विपुलो नाम विष्कम्भशैलो नीलवर्णः पञ्चाशत्सहस्रयोजनोच्छ्रायोऽस्ति । यश्च योजनसहस्रोन्नतिमानश्वत्थपादपोऽस्ति ॥ सुमेरौ ॥ हिमाचले ॥ त्रि॰ पृथुले । विशाले ॥ अगाधे । दक्षिणपश्चिमोत्तरश्रोणिरुहे ॥ विपोलति । पुलमहत्त्वे । इगुपधेति कः ॥ विशिष्टपुलके ॥

विपुलपुलिना । स्त्री॰ नद्याम् ॥

विपुलरसः । पुं॰ इक्षौ ॥

विपुला । स्त्री॰ पृथ्व्याम् । क्षितौ ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । पथ्या विपुला चपला मुखचपला जघनचपला च । गीत्युपगीत्युद्गीतय आर्यागीतिश्च नवधार्या ॥ संलङ्घ्य गणत्रयमादिमं शकलयोर्द्वयोर्भवति पादः । यस्यास्तां पिङ्गलनागो विपुलामिति समाख्याति ॥ पुंसांकलिकालव्यालव्रातानानास्त्यपहृतिरत्यापि । वीर्यं विपुलामुखे चेत्स्यादृगोविन्दाख्यमन्त्रोऽस्ति ॥

विपुलांसः । त्रि॰ मांसलोन्नतभुजशिरस्के ॥

विपुलाश्रवा । स्त्री॰ घृतकुमार्याम् ॥

विपूय । पुं॰ रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्ये मुञ्जे ॥ विपूयते । पूञ्पवने । विपूयविनीयेति क्यप् । मुञ्जे ॥ यथा । वसाना वल्कलेष्वृद्धे विपूयैः कृतमेखलाम् । श्यामामञ्जनपिण्डाभां दंष्ट्रिणीमजिनाम्बरामिति भट्टिः ॥

विपोथितः । त्रि॰ आघातेनाधःपातिते ॥ आमर्दिते ॥

विप्र । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ तल्लक्षणं यथा । जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते । विद्यया याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रियलक्षणमिति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ विशेषेण प्राति पूरयति षट्कर्माणि । प्रा पूर्तौ । आतश्चोपसर्गे इति कः ॥ उप्यते धर्मबीजमत्र वा । डुवप् । ऋज्रेन्द्रेति साधु ॥ विपाति वा । विपति वा । विपर्चे पे ॥ अश्वत्थे ॥

विप्रकर्ष । पुं॰ विशेषे ॥ विशिष्टः प्रकर्षः ॥

विप्रकार । पुं॰ अपकारे । निकारे ॥ विप्रकरणम् । कृञो भावे घञ् ॥ तिरस्कारे ॥

विप्रकाष्ठम् । न॰ तूलवृक्षे ॥

विप्रकृत । त्रि॰ तिरस्कृते । निकृते । यस्यापकारः कृतस्तस्मिन् ॥ विप्राकारि । क्त ॥ विप्रेण कृते ॥

विप्रकृतिः । स्त्री॰ विप्रकारे ।

विप्रक्षत्रम् । न॰ ब्राह्मणस्य कर्त्तव्ये ॥

यथा । अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा । दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ अध्यापनं याजनं प्रतिग्रह इति त्रयं ब्राह्मणस्यैव ॥ वैश्य. सदा प्रापणीयानि द्विजन्मभिः । क्षत्रियविट्शूद्राणाम् । अध्यापनं याजनं प्रतिग्रहश्च ब्राह्मणानाम् ॥ अथ विप्रादीनां स्वभावकर्माण्याह । शमो दमः तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् । परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ इति कालिदास. ॥

विप्रकृष्टः । विप्रकृष्टकः । वि॰ दूरे ॥ विप्रकृष्य तेस्म । कृषि : क्त. । स्वार्थे कनि विप्रकृष्टकोऽपि ॥

विप्रचित्तिः । पुं॰ दनोगर्भेकश्यपा ज्जातोऽसुरविशेषे ॥

विप्रतिपत्तिः स्त्री॰ विरुद्धकोटिद्वयोप स्थापकेशब्दे ॥ विरुद्धाप्रतिपत्तिः ॥ विरोधे ॥ विकृतौ ॥

विप्रतिपन्नः । वि॰ विरुद्धतयावगते ॥

विप्रतिषिद्ध । वि॰ निषिद्धे ॥

विप्रतिषेधः । पुं॰ तुल्यबलविरोधे ॥ परस्परविरोधे ॥ विप्रतिपूर्वात् कर्मव्यतिहारे वर्तमानात् सेधतेर्घञ् ॥

विप्रतिसारः । पुं॰ पश्चात्तापे ॥ विप्रतिसरणम् । सृगतौ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति पाक्षिको दीर्घाभावः ॥

विप्रतीसारः । पुं॰ पश्चात्तापे । अनुतापे । कौकृत्ये ॥ अनुशये ॥ कपि । रोषे ॥ विप्रतिसरणम् । सृ॰ । घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

विप्रदेशः । पुं॰ फलमूलादिशुष्कद्रव्ये ॥ ब्राह्मणतनौ ॥ विगतः प्रदेशः । विशेषेण प्रकृष्टोवा देशोऽस्य । विप्रस्यवादेशः ॥

विप्रप्रियः । पुं॰ पलाशे ॥ विप्राणां प्रियः ॥ विष्णौ । श्रीरामचन्द्रे ॥ वि॰ ब्राह्मणवल्लभे ॥ विप्राः प्रियायस्य ॥

विप्रदासः । पुं॰ कायस्थे । मसीपे ॥

विप्रयाणम् । न॰ पलायने ॥

विप्रयुक्त । वि॰ विभिन्ने । विश्लिष्टे ॥

विप्रयोगः । पुं॰ विरहे ॥ ब्राह्मणे : सहसङ्गमे ॥ विप्रयोजनम् । युजिर् योगे । घञ् ॥ विरुद्धः प्रयोगोवा ॥ विशेषेण प्रकृष्टोवायोगः ॥ विप्राणांवायोगः ॥ विप्रलम्भे ॥

विरहोविसम्वादोवेतिस्वामी ॥ रागिणोर्विच्छेदे ॥ इतिसुभूतिः ॥

विप्रलब्धः । त्रि॰ वञ्चिते ॥ विप्रलभ्यतेस्म । डुलभष्प्राप्तौ । क्तः ॥

विप्रलब्धा । स्त्री॰ स्वीयादिनायिकाभेदे ॥ सङ्केतनिकेतनेप्रियमनवलोक्य समाकुलहृदयाविप्रलब्धेतिलक्षणम् ॥

विप्रलब्धा । त्रि॰ प्रतारके ॥

विप्रलम्भः । पुं॰ विसम्वादे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ वञ्चने ॥ वियोगे । विरहे । रागिणोर्वियोजने ॥ विशेषेणप्रलम्भनम् । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गादितिनुम् ॥ विप्रलब्धिः । लभेर्घञ्वा ॥

विप्रलम्भकः । पुं॰ मिथ्यावचनैः परप्रवञ्चके । ठग१इ॰भा॰प्र॰ ॥

विप्रलापः । पुं॰ विरोधोक्तौ । अन्योन्यविरुद्धवचने ॥ यथा॰एकोब्रूते॰ आगताकल्याणीति॰अन्योब्रूतेनेति । तथाभ्युदाहारसर्वानन्दः । एकःस्वपन्मधुसरोजमवैतिवक्त्रमन्यः सुधाकिरणबिम्बमदोमृगाक्ष्याः । यूनोर्मुहुर्विवदतोर्वदनेवभूवुः सिद्धान्तवन्मधुपराविगतागतानीति ॥ विरुद्धः प्रलापः ॥ अनर्थकवाक्ये । अपार्थवचने ॥

विप्रलिप्सा । स्त्री॰ वञ्चनेच्छायाम् ॥

विप्रलिप्सुः । त्रि॰ वञ्चके ॥

विप्रलुम्पकः । त्रि॰ अन्यायेनधनग्राहिणि ॥

विप्रलोभी । पुं॰ अशोकपादपे । किङ्किराते ॥

विप्रवसितः । त्रि॰ कृतदूरदेशगमने ॥

विप्रश्निका । स्त्री॰ जनानांलक्षणादिनाशुभाशुभनिरूपिण्याम् । ईक्षणिकायाम् । दैवज्ञायाम् ॥ विविधः प्रश्नोस्त्यस्याः । ठन् ॥

विप्रसृतः । त्रि॰ विक्षिप्ते ॥ विप्रसरतिस्म । सृगतौ । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विप्रियः । पुं॰ अपराधे । आगसि ॥ त्रि॰ अप्रिये ॥

विप्रियकृत् । त्रि॰ शठे ॥

विप्रुट् । स्त्री॰ बिन्दौ । जलकणे ॥ प्रुषुदाहे । सम्पदादित्वात्भावेक्विप् । विगताप्रुड्दाहोऽस्मात् ॥

विप्लवः । पुं॰ डिम्बे । धाकडलुटनादौ ॥ अश्वकालहे ॥ विप्लवनम् । प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् ॥ परचक्रादिभये ॥ राष्ट्राद्युपद्रवे ॥ नाशे ॥ मतिसम्मोहे ॥

विप्लावः । पुं॰ अश्वस्यप्लुतगतौ ॥

विप्लुतः । त्रि॰ व्यसनार्त्ते । विप्लवे ॥ खण्डिते ॥ विप्लवनम् । प्लुङ् । क्तः ॥

विप्लुताक्षः । त्रि॰ अश्रुपूर्णनयने ॥

विस्रुति . । स्त्री॰ स्रभावच्युतौ ॥

विस्रुष्ट ' । त्रि॰ निर्दग्धे ॥ विशेषि ताम्रुष्ट ॥

विफल । त्रि॰ निरर्थके । मोघे ॥ विगतं फलं यस्य ॥

विफला । स्त्री॰ कौतक्याम ॥ फलहीनायाम् ॥

विवध . । पु॰ पर्याहारे । उभयतोबद्धशिक्येस्कन्धवाह्यकाष्ठे ॥ अध्वनि ॥ भारे ॥ विगतोवधोऽस्मात् ॥

विवधिक : । त्रि॰ वैवधिके ॥ विवधेनहरति । विभाषाविवधादिति ष्ठन् । ङीषि॰विवधकी ॥

विवस्य : । पुं॰ आनाहे । आध्माने । मूत्रादिरोधे ॥ यथास्यचिकित्सा । तुल्यकारणकार्यत्वादुदावर्त्तहरीक्रियाम । आनाहेपिचकुर्वीतविशेषश्चाभिधीयते ॥ त्रिवृत्कृष्णाहरीतक्योद्दिचतुष्पञ्चभागिका : । गुडेनतस्यावटिकाहरत्यानाहमुल्वणम् ॥ वर्त्तिःक्रिमाटक सैन्धवसर्षपगृहधूमकुष्ठमदनफलैः । मधुनिगुडेवापक्वैर्निर्ह्नितास्याङ्गुष्ठपरिमाणा ॥ वर्त्तिरियदृष्टफलाशनै : प्रणिहितागुदेघृताभ्यक्ते । आनाहोदावर्तौशमयतिजठरंतथा गुल्मम् ॥ त्रिवाट्काद्यावर्त्तिर्भावप्रकाशे ॥ विवस्यनम् । वस्यवन्धने

। घञ् ॥ कारणेवाघञ ॥

विवाधा । स्त्री॰ विहिंठने ॥

विविध । त्रि॰ नानाप्रकारे ॥

विवुद्ध । त्रि॰ तत्त्वसाक्षात्कारवति ॥

विवुध । पु॰ स्त्रे । पण्डिते ॥ सुरे । देवे ॥ चन्द्रे ॥ विशिष्टोबोधोयस्य । विशेषणवुध्यतेनस्वपितीति वा । वुधअवगमने । इगुपधेतिक ॥

विवुधान : । पु॰ आचार्य्ये ॥ पण्डिते ॥ देवे ॥

विवुधानुग : । पुं॰ किन्नरादिषु ॥

विवुभूषु । त्रि॰ विविधभवितुमिच्छौ ॥

विवोध : । पुं॰ प्रबोधे ॥

विवोधनम् । न॰ प्रबोधने । जागरणा॰ द्र॰ भा॰ ॥

विभक्त . । त्रि॰ विभज्यस्थापिते । कृतविभागे ॥ विभिन्ने । परस्परव्यावृत्ते ॥ प्राप्तविभागे ॥ विभज्यतेस्म । भज॰ । कर्मणिक्तः ॥ विभक्ताभ्रातरःपुत्रश्चतु॰ विभक्तमेषामस्तीतिमत्वर्थीयोऽर्शआद्यजिष्यच् । नतुकर्त्तरिक्त । सकर्म्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ अथवोत्तरपदलोपोद्रष्टव्य : । विभक्ताधनाविभक्ता . । गम्यार्थस्याप्रयोगएवलोपोभिमत . । तेनविभक्ताभ्रा

तदद्रव्यंधनस्यदभिक्तःस्वंतत्० आदष्वारोप्यते ॥ विभक्तं पिथने यस्तुस्त्रीयाश्रप्रतिपादयेत् । पुनर्विभज्यतद्द्रव्यमप्राप्तंशापयदापयेत् ॥

विभक्तज. । पुं० विभागानन्तरजाता पत्ये ॥ पुत्रे : सहविभक्तनपि पायत्स्वयमर्जितम् । विभक्तजस्यतत् सर्वमनीशा . पूर्वजा. स्मृता . ॥

विभक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ सुप्तिङो ॥ यथा । सङ्ख्यास्त्वव्याप्य सामान्ये शक्तिमान्प्रत्ययस्तु य. । साविभक्तिर्द्विधाप्रोक्ता सुप्तिङ्चेति प्रभेदत : ॥ सङ्ख्यात्वावान्तरजात्यवच्छिन्नशक्तिमान्य प्रत्यय . साविभक्ति । सुप्तिङिति भेदात्साद्विधेतिशब्दशक्तिप्रकाशिका ॥ कात्यायनः ॥ विभज्यतेप्रातिपदिकार्थोऽनया । स्त्रियांक्तिन् ॥

विभजनीय । त्रि० विभाज्ये । विभागयोग्ये ॥ भजनार्हे ॥

विभज्य : । त्रि० विभक्तव्ये ॥ ऋहवोर्ण्यतिप्राप्ते • द्विवजनविभज्योपपदे• इतितद्पवादोयन्निपात्यते । तेनविभाग्यमितिनभवति ॥

विभव : । पुं० रायि । धने ऐश्वर्ये ॥ विभवति । भू० । पचाद्यच् ॥ भिक्षाप्राबश्वरणार्थंकन्याशीतनिवारणे । अचलाकीश्वविभक्तिर्विभवे : किंप्रयोजनमितिसन्यासिधर्म्म : ॥ निवृत्तौ ॥ मोक्षे ॥ विगत : भवीयस्मिन् ॥ षष्टिवत्सरान्तर्गतद्वितीयवत्सरे । यथामविष्ये भैरवउवाच । सुभिक्षं क्षेमभारोग्य सर्वव्याधिविवर्जिता: । प्रजास्तामानवास्तत्रबहुशस्याबसुन्धरा । हृष्टास्तुष्टाजना: सर्वेविभवेचवरानने ॥ २ ॥

विभवी । त्रि० ऐश्वर्यवति ॥ विभवोस्यास्ति ॥ इनि : ॥

विभा । स्त्री० शोभायाम् ॥ प्रकाशे ॥ किरणे ॥ उदीच्यासीमस्पुर्याम ॥

विभाकर : । पुं० अग्नौ । वह्नौ ॥ सूर्ये । विभांकरोति । दिवाविभानिशेतिट : ॥ अर्कवृक्षे । चित्रकवृक्षे ॥

विभाग : । पुं० अंशे । भागे ॥ विवेके । विविच्यप्रयोगे । सयोगनाशकेनवद्द्रव्यवृत्तिगुणे ॥ सत्वनिर्णयानुकूलव्यापारे ॥ विभज्यते• विभजनंवा । भज० । भावेघञ् ॥

विभागी । त्रि० अंशिनि ॥ विभागोऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

विभाजित : । त्रि० विभागेनस्थापिते ॥

विभाज्य । त्रि॰ विभजनीये । विभागयोग्ये ॥ विपूर्व्वाद्भजेर्ण्यत् ॥
विभाण्डक । पुं॰ ऋष्यशृङ्गपितरि॰ मुनिविशेषे ॥
विभाण्डी । स्त्री॰ आवर्त्तकीलतायाम् ॥
विभान् । त्रि॰ भासमाने ॥ शचन्त् ॥
विभातम् । न॰ प्रभाते । प्रत्यूषे ॥ विभातु प्रवृत्तम् । भा॰ । आदिकर्म्मणि क्तः ॥
विभातकम् । न॰ प्रत्यूषे ॥
विभाव: । पुं॰ परिचये ॥ रसस्योद्दीपनादौ ॥ रत्यादीनां कारणेषु । ललनोद्यानादिष्वालम्बनोद्दीपनकारणेषु ॥
विभावनम् । न॰ विभावनायाम् ॥
विभावना । स्त्री॰ अलङ्कारविशेषे ॥ विभावनाविनापि स्यात्कारणं कार्यजन्मचेत् । अप्यलाक्षारसासिक्तं रक्ततच्चरणद्वयम् ॥ अत्रलाक्षारसासेककारणाभावेपिरक्तिमा कथित: स्वाभाविकत्वेनविरोधपरिहार: ॥
विभावरी । स्त्री॰ तमस्विन्याम् । रजन्याम् । यामिन्याम् ॥ निशायाम् । हरिद्रायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ वक्रयोषिति ॥ विवादवत्स्त्रयाम् ॥ विभातिनक्षत्रादिभि: । क्वनिप् । वनोरचेतिङीब्रौ ॥ मौखर्यैनिरतस्त्रियाम् ॥ मेदाहवे ॥
विभावसु: । पुं॰ ग्रहपतौ । सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ पावके ॥ हारभेदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ चन्द्रे ॥ विभाप्रभावसुधनयस्य । असुरविशेषे ॥ मणौ ॥
विभावित । त्रि॰ अभ्यूहिते । ज्ञाते ॥ विचिन्तिते ॥ विशेषेणोत्पादिते ॥ विशेषेणप्रापिते ॥ विमिश्रयिते ॥ विशेषेणभावित ॥
विभावि । त्रि॰ प्रभावसम्पन्ने ॥ विभावोस्यास्ति । इनि: ॥
विभाव्य: । त्रि॰ सलक्ष्ये ॥
विभाषा । स्त्री॰ विकल्पे ॥ विभाष्यते विकल्प्यते । भावव्युत्पत्तौ वाचि । गुरोश्च हलइत्यकार: । ततष्टाप् ॥
विभिन्न: । त्रि॰ मिश्रिते ॥ विदारिते ॥ विदीर्णे ॥ विभक्ते ॥ समालब्धे ॥ पत्तिभिन्ने ॥ विकसिते ॥
विभीत: । त्रि॰ विभीतके ॥ विगतं भीतं रोगभयमस्मात् ॥ त्रि॰ निर्भये ॥
विभीतक । त्रि॰ कर्षफले । भूतवासे । कलिद्रुमे बहेडुके । बहेडा॰ इतिख्याते ॥ विभीतकस्वादुपाकस्तु कषायकफपित्तनुत् । उष्णवीर्यंहिमस्पर्शभेदनकासनाशनम् ॥ रूक्षनेत्रहितंकेश्यकृमिवैस्वर्य्यनाशनम् । विभीतमज्जातृट्छर्दिकफवातहरो

लघु. ॥ अपायीमदहल्लाथधाहम स्यापितद्रुया ॥ विगतभीतरोगभ यमस्मात् ॥ स्वार्थेक स्त्रियां०जा तेरितिङीप् ॥

विभीषणः । पु० रावणानुजे । नल हर्ये ॥ त्रि०भयानके ॥ विशेषेणभी षयते । त्रिभीभये । नन्द्यादित्वा ल्यु '। भियोहेतुभयेषुक् ॥ निर स्ताविधे ॥ विगतभीषणं भयङ्करम स्मानयस्यसः ॥

विभीषिका । स्त्री० भयप्रदर्शने । य था । कृत्वाशस्त्रविभीषिकाकलिप ययामिषुद्दीनाः प्रजा ०मयून्तो विटजल्पितैरुपहता 'श्चोणीभुजस्ते किल । विश्वासोपिवयपरत्रिजगतां सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्य याभगणितोयैरेषनारायणः ॥ इति शिल्हणमिश्र .॥

विभुः । पुं० शङ्करे । सदाशिवे ॥ प रमेश्वरे ॥ सर्वमूर्त्तसंयोगिनि । प रममहत्त्ववति ॥ सतु०आत्मादिर्य था । आत्मेन्द्रियाद्यधिष्ठाताकरणं हिसकर्तृकम् । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवा न्बुद्धिस्तुविविधामतेतिभाषापरिच्छे द । विभुरिति०विभुत्वंपरममह त्वमितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ काल खात्मदिशांसर्वगतत्वंपरमंमहदिति भाषापरिच्छेदः ॥अर्हति॥ नित्ये ॥ भृत्ये ॥ विष्णौ ॥ त्रि०व्यापके ॥ प्रभौ ॥ सर्वगते । दृढे ब्रह्मणि ॥ य था । नित्ये . सर्वदु' खानामीशा न प्रभुरव्यय । अद्वैत सर्वभा वानादेवस्तुयोविभु स्मृतस्त्वागम ॥ विविधभवतिप्रभ्रात् । भू० । वि प्रसभ्याद्रुतिडु ' ॥

विभुता । स्त्री० सामर्थ्ये ॥ भावेतल् ॥

विभूतिः । स्त्री० भूतौ । ऐश्वर्ये । अ णिमादिषु ॥ यथा । अणिमालघि माप्राप्ति ' प्राकाम्यंमहिमातथा । ई शितावशिताचैवतथाकामावशायि तेति ॥ भस्मनि ॥ शिवधृतभस्मनि ॥ श्रियि ॥ विविधभावे । विशेषेणभ वनम् । स्त्रियांक्तिन् ॥विभूतिरिति कथनमन्यप्रादिनिवृत्त्यर्थम् ॥

विभूतिद्वादशी । स्त्री० विष्णोर्व्रतविशे षे ॥

विभूतिमत् । त्रि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥ विभू तिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

विभूमा । त्रि० परिपूर्णे ॥ विगतोभू मायस्मात् । यमपेक्ष्यान्यत्रमहत्त्व नास्तीति ॥'

विभूषणम् । न० अलङ्कारे । आभर णे ॥ विशिष्टं भूषणम् । विभूष्यते ऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ पुं०मञ्जुघोषे ॥

विभूषा । स्त्री० शोभायाम् ॥ आभर णे ॥

विभूषितः । त्रि० अलङ्कृते ॥

विभृत । वि० धृते ॥ पुष्टे ॥

विभ्यत् । वि० भयकुर्वति ॥

विभेद । पुं० विशेषे ॥

विभ्रंश: । पुं० नाशे ॥

विभ्रत् । वि० धारणकर्त्तरि ॥ पोषणकर्त्तरि ॥

विभ्रम । पुं० भ्रान्तौ ॥ संशये ॥ शोभायाम् ॥ भ्रमणे ॥ हावप्रभेदे । स्त्रीणांशृङ्गारभावजातक्रियाविशेषे ॥ तथाहि । मदरागहर्षजनितविपर्यासोविभ्रम: । यथा । अन्यनिमित्तमानसादुत्थायाभ्यन्तरमन० प्रियारब्धकथामाक्षिप्यसख्यासहालपनं० मुखेहसितक्रोधौ० पुष्प० दौनायाज्ञा० सहसैवतत्परित्याग: । वस्त्राभरणमाल्यानामकारणत: खण्डनमाननस्य । यदुक्तम् । क्रोधस्मितकुसुमाभरणादियोज्ञातदर्शनसहसैवविमण्डनस्य । आक्षिप्यकान्तवचनलपनंसखीभिर्निष्कारणोत्थितगतंवदविभ्रमतत् ॥ इति ॥ चित्तवृत्त्यनवस्थानंशृङ्गाराद्विभ्रमोमत । इत्यन्यच ॥ अपिच । विभ्रमस्त्वरयाकालेभूषास्थानविपर्यय । यथा । श्रुत्वायान्तंबहि कान्तमसमापितभूषया । भालेऽञ्जनंदृशोर्लाक्षाकपोलेतिलककृत । इति ॥ योषितांयौवनजोविकारोविभ्रमइत्युच्यते ॥ अपिच । वल्लभप्राप्तिवेलायांमदनावेशसम्भ्रमात् । विभ्रमोहारमाल्यादिभूषास्थानविपर्यय ॥ विविधभ्रमणम् । अनुचनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि: ॥

विभ्रमा । स्त्री० विस्रसायाम् । जरायाम् । वार्द्धक्ये ॥

विभ्राट् । ० ड । वि० भ्राजिष्णौ । रोचिष्णौ । अलङ्कारादिनाशोभमाने ॥ विशेषेणभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ भ्राजभासेतिक्विप् ॥

विभ्रान्त । वि० विभ्रमयुक्ते । यथा । विभ्रान्तबुद्धेर्मनुजात्कार्याकार्यमजानत । तानिष्टमपरानिष्टजायतेऽस्मात्पदेपदे ॥ इतिमहानिशीथतन्त्रम् ॥

विभ्रान्ति । स्त्री० विभ्रमे ॥

विमत । वि० विरुद्धमतिविशिष्टे ॥

विमति । स्त्री० नानामतौ ॥ विरुद्धमतौ ॥

विमत्सर । वि० मात्सर्यरहिते ॥ अहितेष्वपिदर्शनेननिर्वैरबुद्धौ । विगतोमत्सरोयस्मात् ॥

विमना । वि० दुर्मनसि । अन्यमनसि । चिन्तादिनाव्याकुलचित्ते ॥

विमनस्क । वि० विमनसि ॥

विमनीकृत । वि० वैमनस्यंप्रापिते ॥ अविमना, विमना सम्पद्यमानं कृत । अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसांलोपश्चेतिच्विप्रत्ययसलोपौ ।

अस्यच्चाविति्वार . ॥
विमय । पु० परिवर्तने । विनिम ये ॥ विमीयते । मीञ्० । एरच् ॥
विमर्द . । पु० कालङ्कतत्वचे । चक्र मर्द्दे ॥ युद्धे ॥ व्यालोडने ॥ सङ् घर्षे ॥
विमर्द्दक । पु० चक्रमर्द्दे । वासौ०द्री तिप्रसिद्धभ्रुष्टे ॥
विमर्द्दनम् । न० कुङ्कुमादिनामर्द्दने । परिमले । सट्चोदे । ल्युट् ॥
विमर्द्दना । स्त्री० कुङ्कुमादिमर्द्दे ॥
विमर्द्दोत्थ . । पुं० परिमले । मर्द्दना ज्जातेसुगन्धादौ ॥ यथा । अथगन्धे परिमलोविमर्द्दोत्थे मनोहरे ।दूरगा मीमनोहारोगन्धआमोदईरितइति शब्दरत्नावली ॥
विमर्श : । पुं० विचारे ॥ न्यायमार्गा नुविचारे॥ सशयात्मिकायावत्तौ ॥
विमर्शनम् । न० परामर्शे । वितर्के ॥
विमर्शित : । त्रि० विचारिते ॥ विम र्श . सञ्जातोस्य ।तारकादित्वादि तच् ॥
विमर्ष. । पु० विचारणायाम् ॥ इति जटाधर ॥ विशिष्टार्थात्तमायाम् ॥
विमर्षणम् । न० ज्ञाने ॥ कर्माकर्म निर्द्धारोनज्ञात्वष्मिकइष्यते । अवि दद्भिकारित्वात् प्रायश्चित्तं विमर्ष णम् ॥ इतिभागवतेषष्ठस्कन्धः ॥
विमल : । पुं० सूर्यपरिवारे ॥ अर्हति । जिने ॥ न०तारद्दैमर्द्दिधाक्रते०उप रसविशेषे । निर्मले । स्वच्छधातुके ॥ त्रि०निर्मले । वीध्रे ॥ विगतम लंयस्मात् ॥ चारौ ॥ रागादिशून्ये ॥
विमलतीर्थम । न० तीर्थविशेषे ॥ यथा यापिमीवर्षराजतमत्स्यादृश्यन्ते ॥
विमलदानम् । न० नित्यनैमित्तिक काम्यदाने ॥ यथोक्तंगरुडपुराणे । नित्यनैमित्तिककाम्यविमलदानमी रितम् । चेतनासत्त्वयुक्तेनदानंत द्विमलस्मृतमितिग०पु० ॥ ईश्वरप्री णनार्थदाने ॥
विमलमणि . । पुं० स्फटिके ॥
विमला । स्त्री० शीतलायाम् । सप्तला याम् । सौदुग्धप्रभेदे ॥ भुव प्रभे दे ॥ देवीप्रभेदे ॥ यथा । उत्कले नाभिदेशस्तुविरजोच्चमुच्यते । वि मलानमहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव ॥
विमलात्मक । त्रि० वीध्रे । निर्मले । स्वभावनिर्मले ॥ विमलआत्मास्व भावोस्य ॥
विमलाद्रि । पुं० शत्रुञ्जयपर्वते ॥
विमलेश्वर । पुं० शिवे ॥ विश्वेशा देव्यधिष्ठितेपुण्यस्थाने ॥
विमाता । त्रि० गणयितरि ॥
विमाता । स्त्री० मातु : सपत्न्याम् ॥ विरुद्धामाता । प्रादयोगतेतिसमा स : ॥
विमाहज । पुं० सापत्नभ्रातरि ।

वैमात्रेये ॥ विमातुर्जात । पक्ष्व स्यामजाताविति ड : ॥

विमान । पु॰ न॰ देवतायाने । व्योमयाने ॥ सार्वभौमगृहे ॥ घोटके ॥ यानपात्रे ॥ विशिष्टं मानयन्त्यनेन । पुंसिसंज्ञायामितिकरणे घ. ॥ विशेषेणमान्त्यस्मिन्निति वा । अधिकरणे ल्युट् ॥ विगतमानमुपमाऽस्येति वा ॥ त्रि॰ मानहीने ॥

विमानक । पु॰ विमाने ॥

विमानता । स्त्री॰ तिरस्कारे ॥

विमानित : । त्रि॰ अनादृते ॥

विमार्ग । पुं॰ कुपथे ॥

विमिश्र : । त्रि॰ विभिन्ने ॥

विमुक्त । त्रि॰ विरचिते ॥ पृथग्भूते ॥ सर्वेषणाविनिर्मुक्ते ॥ नित्यमुक्ते चिदानन्दरसआत्मनि ॥ विशेषेण॰ अविद्याकामक्रोधादिभिर्मुक्त. परित्यक्त . ॥ क्तिः ॥ जीवन्मुक्ते ॥ जीवन्नेवदृष्टबन्धात्कामादेर्विशेषेणमुक्त : सन् देहपातेभाविबन्धाद्विशेषेणमुच्यते । विमुक्तश्चविमुच्यतइतिश्रुते . ॥

विमुक्ति : । स्त्री॰ मोक्षे ॥ विमोचने । अनुध्यानरूपेऽनुग्रहे ॥

विमुख । त्रि॰ पराङ्मुखे ॥ विगतं मुखं यस्य ॥

विमुद्र । त्रि॰ प्रस्फुटे । प्रफुल्ले ॥ मुद्रारहिते ॥

विमूढ । त्रि॰ विचित्ते ॥ अनुत्पन्नब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । दृष्टादृष्टविषयभोगवासनाकृष्टचेतस्तयाऽऽत्मानात्मविवेकायोग्ये । अदूरदर्शिनि ॥ विगतमूढभावेऽतिचतुरे॰ सूक्ष्मार्थविवेचनकुशले ॥

विमूढभाव । पुं॰ व्याकुलचित्तत्वे ॥

विमूढात्मा । त्रि॰ रागद्वेषादिदूषितान्तःकरणे ॥ विमूढआत्मायस्य ॥

विमूढेन । त्रि॰ मूर्खशिरोमणौ । देहात्मवादिनि । सुखनादरकारिणि ॥ विमूढानामिन ॥

विमूल्य । त्रि॰ अमोलविमोलइतिभाषाख्याते । महार्घे ॥

विमृत्यु । पुं॰ विगतकामाविद्ये । वेदान्तवेद्यआत्मनि ॥

विमृश । पुं॰ विमर्शे ॥

विमृष्ट । त्रि॰ विभाविते ॥

विमृष्य । त्रि॰ विचार्ये ॥ विमृषेऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥

विमृष्यकारी । त्रि॰ विवेकिनि ॥ विमृष्यकरोति । णिनि ॥

विमोक्ष । पु॰ विमोचने ॥

विमोक्ष । पुं॰ मुक्तौ ॥

विमोक्षण । न॰ विमोचने । परित्यजने ॥

विमोचनम् । न॰ दूरीकरणे । विमुक्तौ । विपूर्वान्मुचेर्ल्युट् ॥ तीर्थविशेषे ॥

विमोह । पुं॰ भ्रमपरम्परायाम् ।
विशिष्टोमोहः ॥

विमोहनम् । न॰ आकुलीकरणे । वै
चित्तीकरणे ॥

विमोहित । त्रि॰ विविध मोह भ्रम
परम्पराप्रापिते । मोहयुक्ते ।

विम्ब । पुं॰ कृकलासे ॥ न॰प्रति
विम्बे ॥ विम्बीफले ॥ वर्णवृत्तान्त
रे ॥ नगणकरगणकर्णभवतितद्वव
र्णपूर्णम् । फणिपतिनभणितं यदुत
द्दितिकिलविम्बमेतत् ॥ यथा ।
कपटकृतगोपवेशः शयनवरभूत
शेष । जयतिकृतनन्दहर्षो गिरि
विधृतवातवर्षः ॥ पुं॰ न॰सूर्य
चन्द्रमण्डले ॥ वेतिशोभते । वीग
त्यादिषु । उल्वादयश्चेति॰वन्न
मोगमश्च ल्वानि ॥ विम्बोष्ठइ
त्यत्र॥ओष्ठयन्तरे ॥

विम्बकम् । न॰ मण्डले ॥ विम्बी
फले ॥

विम्बजा । स्त्री॰ विम्बिकायाम् ॥

विम्बट । पुं॰ सर्षपे ॥

विम्बभूत । त्रि॰ कारणभूते ॥

विम्बा । स्त्री॰ विम्बिकायाम् ॥

विम्बिका । स्त्री॰ तुण्डिकेर्याम् ।
रक्तफलायाम् । पीलपर्ण्याम् ।
कंदूरी॰कुंदुरुइतिभाषा ॥ विम्बीं
कायति ॥ कैशब्दे । आतोनुप
सर्गेकः । ष्टापीरितिह्रस्वः ॥

विम्बी । स्त्री॰ विम्बिकायाम् ॥ गौ
रादित्वान्ङीष् ॥

विम्बीफलम् । न॰ विम्बिकायाम् । क
दूरी॰हू॰प्र॰फले । विम्बीफलस्वा
दुशीतगुरुपित्तास्रवातजित् । स्तम्भ
न लेखन रुच्य विबन्धाध्मानकारक
म् ॥

विम्बुः । पुं॰ गुवाके ॥

वियच्चारी । पुं॰ चिल्लखगे ॥ त्रि॰आ
काशगामिनि ॥

वियत् । न॰ विष्णुपदे । गगने । आ
काशे ॥ विविश्वतएतिव्याप्नोति ।
इण गतौ ॥ यद्वा । वियच्छति॰
नविरमति । विपूर्वाद्यमेरन्येभ्यो
पीतिक्विप् । क्वौयगमादीनामिति
मलोपितुक् ॥

वियद्गङ्गा । स्त्री॰ मन्दाकिन्याम् । स्व
र्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥
वियति॰वियतोवागङ्गा ॥

वियद्भूतिः । स्त्री॰ तमसि । अन्धका
रे ॥

वियन्मणि । पुं॰ सूर्ये । सहस्रांशौ ॥
वियतोमणिरिव ॥

वियम । पुं॰ संयमे ॥ विविधयमने
॥ वियमनम् । यम . समुपनिवि
षुचेतिपक्षे॰अप् ॥

वियात । पुं॰ धृष्टे । निर्लज्जे ॥ वि
रुद्धंयातचेष्टितंयस्य ॥ विरुद्धमया
सीद्वा । गत्यर्थेतिक्तः ॥

वियाम : । पुं॰ संयमे । विविधयमने ॥ वियमनम् । यम ' समुपनिविषु चेति॰ अबभावेघञ् ॥

वियुक्त । त्रि॰ वियोगविशिष्टे ॥

वियोग । पु॰ विच्छेदे । विप्रलम्भे । रागिणोर्वियोजने । विरहे ॥ स्मृत्वावियोगजदुःखमजस्रेष्टप्रिये जने । अतिस्नेहपरिष्वङ्गाद्वर्तिरार्द्रापिदह्यते ॥ वियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् । वियुज्यतेऽनेनवा ॥

वियोगभाक् । त्रि॰ विच्छेदयुक्ते ।

वियोगी । पुं॰ चक्रवाके । कोके ॥ त्रि॰विरहिणि । वियोगयुक्ते ॥ वियोगोऽस्यास्ति । इनि ॥

वियोगिनी । स्त्री॰ विरहिण्याम् ॥

वियोजित । त्रि॰ पृथक्कृते । वियोग प्रापिते

विरक्त : । त्रि॰ विरागवति ॥ सच॰ कुटीचकबहूदकहंसपरमहंसभेदाच्चतुर्विध ॥ विपूर्वाद्रञ्जे ' क्त ॥ अतिरक्तवर्णे ॥

विरक्ता । स्त्री॰ सांसारिकविषयेषुविरागविशिष्टायाम् ॥ दुर्भगायाम ॥ अननुकूलायाम् ॥ यांचिन्तयामिसततं मतिसाविरक्ता ॥

विरक्ति ' । स्त्री॰ वैतृष्ण्ये ॥ तीव्रातीव्रतराचेतिविरक्तिर्द्विविधामता । तत्रसत्यान्तुतीव्रायांन्यसेद्योगीकुटीचके । शक्तोबहूदकेतीव्रतरायांहंसस्थिते । मुमुक्षुः परमेहंसेसाक्षाद्विज्ञानसाधने ॥ रञ्जे क्तिन् ॥

विरङ्गम् । न॰ काङ्कुष्ठे ॥

विरचनम् । न॰ निर्माणे ॥ विशेषेणरचनम् ॥

विरचित . । त्रि॰ निर्मिते ॥ विशेषेणरचित ॥

विरजम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विरजा : । त्रि॰ विगतधर्माधर्मे ॥ रजोगुणरहिते ॥ विगत रजोयस्य स ॥

विरजा ' । स्त्री॰ विगतार्त्तवायाम् ॥

विरजस्तमा । पु॰ दृयातिमे । निवृत्तरजस्तमोगुणे ॥ रजस्तमोभ्याविगत । निरादयइतिसमास ॥ विगतेरजस्तमसीयस्मादितिवा ॥

विरजा । स्त्री॰ कपित्थपर्ण्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ ययातिमातरि ॥ गोलोकेश्रीकृष्णसखीविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ देवयानपथवर्त्तिन्यां नद्याम् ॥ जगन्नाथक्षेत्रे ॥ यथा । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि . । वर्जयित्वागयागङ्गाविशालाविरजांतथा ॥

विरजाक्षेत्रम् । न॰ पुरुषोत्तमतीर्थे ॥ यथा । उत्कलेनाभिदेशन्तुविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तुभैरव इति तन्त्रचूडामणीपीठनिर्णय . ।

शिरजाहोम । पुं॰ अवधूतस्वस्य मन्त्रादृकि॰ आगमप्रोक्तकर्मविशेषे॥

विरञ्च । पु॰ द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रचप्रतियत्ने । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वान्नुमागम ॥

विरञ्चि । पुं॰ स्रष्टरि । ब्रह्मणि ॥ विरचयति । रच॰ । स्वार्थण्यन्तादृचङ् । पृषोदरादित्वान्नुम् ॥

विरणम् । न॰ वीरणतृणे ॥

विरत । त्रि॰ निवृत्ते । विरक्ते ॥

विरतिः । स्त्री॰ आरतौ । उपरामे । निवृत्तौ ॥ विरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

विरथः । त्रि॰ भग्नरथे ॥

विरमणम् । न॰ विरतौ ॥ विपूर्वाद्रमेर्ल्युट् ॥

विरंमित । त्रि॰ निरस्ते ॥

विरलम् । न॰ दधिनि ॥ त्रि॰ अवकाशे । पेलवे । तनौ । सान्तरे ॥ विराति । राद्दाने । बाहुलकात्कलन् ॥ पुं॰ निर्जने ॥

विरलजानुकः । त्रि॰ वक्रजानुविशिष्टे । प्रज्ञौ । प्रज्ञे ॥ डु॰ हे॰ चन्द्रः ॥

विरलद्रवा । स्त्री॰ सुश्रुतयवागूयाम् ॥ यथा । यवागुरुक्थिकाश्राणा सैवलुद्रुतसिक्थिका । विलेपीस रलाचस्मात्सास्म्रच्याविरलद्रवा ॥

विरस । त्रि॰ रसहीने ॥ विगतोरसोयस्मात् ॥

विरह । पुं॰ विप्रलम्भे । वियोगे । विच्छेदे ॥

विरहिणी । स्त्री॰ वियोगिन्याम् ॥ विच्छेदविशिष्टायाम् ॥ नार्याम्भृतौ ॥ ङीप् ॥

विरहित । त्रि॰ त्यक्ते । विहीने विशेषेणरहितः ॥

विरही । पु॰ वियोगिनि । विरहविशिष्टे ॥ विरहोस्यास्ति । अतइनि ॥रसवतीरामीक्षायेर्येणिनिर्वा॥

विरहोत्कण्ठिता । स्त्री॰ नायिकाविशेषे ॥ चिरमप्यरत्नाविकी विरहोत्कण्ठितोक्तेतिलक्षणात् ॥

विराग । पु॰ वैराग्ये । रागप्रतिबन्धिनि ॥ त्रि॰ गताभिलाषे ॥ विगत रागोस्य ॥

विरागार्ह । त्रि॰ विरागयोग्ये । वैरक्तिके ॥ अर्हति । अर्ह॰ । पचाद्यच् । विशिष्टोराग विरागः । विरागस्यअर्हः । भवति ॥

विरागी । त्रि॰ विरक्तिमति ॥

विराट् । पुं॰ विविधराजमानत्वात्स्थूलसमष्ट्युपहितचैतन्येभगवत. स्थूलरूपे ॥ यथा तत्कार्यस्यविराड्देहः स्थूलदेहोयमात्मनइति । पञ्चीकृतभूतानांयत्कार्यंततत्का-

थैं विराट्देहे।भवतिसचदेहः परमेश्वरस्यस्थूलदेहः ॥आत्मनोममभगवस्याद्द०टे०भो०॥ विराडात्मानाम०स्थूलप्रपञ्चाभिमानीसूर्यमण्डलात्मक समष्टिदेहवज्ञ्गौलबाहयानुयाइकोहिरण्यगर्भ. चचचाख्यामथोन्तरमितिव्याख्यातारः.॥ विशेषेणराजते।राज् दीप्तौ। विविधराजतेवा। सत्सूद्विषेतिक्किप्॥ चविंशे॥स्त्री०टप्चाचरायामष्टौ॥

विराज । पुं० विराजि ॥

विराजमानः। चि० दीप्तिविशिष्टे । शोभमाने ॥

विराजित । चि० शोभिते। दीप्ते ॥

विराट । पुं० मत्स्यदेशे ॥ वैदर्भदेशादूर्ध्वञ्चइन्द्रप्रस्थाचदक्षिणे । मरुदेशात्पूर्व्वभागेविराटः परिकीर्त्तितः ॥ मत्स्यदेशाधिपे ॥ नगरविशेषे ॥

विराटक । पुं० राजपट्टे ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

विराटजः। पुं० विराटदेशोयहीरके । राजपट्टे। राजावर्त्ते ॥ चि० विराटराजजाते ॥

विरावी । पुं० हस्तिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

विराद्धः। चि० विप्रकृते ॥ रातेरनिट्कर्मणिक्तः ॥

विराधः। पुं० रामायणप्रसिद्धराक्षसविशेषे ॥

विराधनम्। न० पीडायां ॥

विराध्यन्। चि० अपकुर्वाणे ॥

विरामः। पुं० अवसाने ॥ वितर्कविचारानन्दास्मितादिरूपचिन्ताख्यागे। इत्युपरमे ॥ विपूर्वाद्रमेर्भावेघञ् ॥ विरमन्तेनिवर्त्तन्तेऽस्मिन्नितिवा ॥

विरावः। पुं० शब्दे । स्वाने । आरावे ॥ विरवणम्। रु०उपसर्गेरुवइतिभावेघञ् ॥

विरिक्तः। चि० सञ्जातविरेके ॥

विरिञ्चः। पुं० वैकुण्ठे । विष्णौ ॥ परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ इ०श०रत्नावली ॥

विरिञ्चनः। पुं० विरञ्चने । द्रुहिणे ॥ इ०हे०चन्द्रः ॥

विरिञ्चिः। पुं० शिवे । विष्णौ ॥ विधातरि । परमेष्ठिनि । सुरज्येष्ठे ॥ भूतानिविरचयति । रचप्रतियत्ने । स्वार्थण्यन्तादिचइः । पृषोदरादित्वादकारस्येत्त्वंनुमागमश्च ॥

विरिब्धः। पु० स्वरे ॥ रेभृशब्दे सौचः। क्तः। वुब्धस्वान्तध्वान्तेत्यादिनानिपातितः ॥

विरिष्टः। चि० विच्छिन्ने ॥

विरुद्धः। पुं० हेत्वाभासान्तरे । साध्याभावव्याप्तहेतौ ॥ यथाशब्दोनि

स्य ' कृतकत्वादिति । कृतकत्वं हि नित्यत्वाभावेनानित्यत्वेन व्याप्तम् ॥ न्यायसूत्रञ्च ' सिद्धान्तमभ्युपेत्य तद्विरोधी विरुद्धः । अत्र च सिद्धान्तं साध्यम् । प्रतिज्ञार्थैकदेशसिद्धत्वान्तं साध्यमभिधीयते । तथा च साध्यमभ्युपेत्य तद्विरोधी प्रयुक्तस्तद्विरोधी साध्याभावव्याप्त इति फलितार्थं । यथा वह्निमान् ह्रदत्वादिति । एतस्य साध्याभावानुमितिसामग्रीत्वेन साध्यानुमितिप्रतिबन्धो दूषकताबीजम् । न च सत्प्रतिपक्षाविशेष । तत्र हेत्वन्तरं साध्याऽभावसाधकम् । इह तु स साध्याभावसाधक । साध्यसाधकत्वेन त्वयोपन्यस्तत्वस्य शक्तिविशेषज्ञापकत्त्वेन विशेषात् ॥ १ । ४६ २० ॥ विपरीतधर्माक्रान्ते ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरूढः । त्रि० अङ्कुरिते । विरूढा० इति ख्याते ॥ विपूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थे तिक्त । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरोहणविशिष्टे ॥

विरूपम् । न० पिप्पलीमूले ॥ त्रि० कुरूपे ॥ विरुद्धरूपयस्य सः ॥

विरूपा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ कुरूपायाम् ॥

विरूपाक्षः । पुं० त्रिलोचने । शम्भौ । ईशे । शिवे ॥ रुद्रविशेषे ॥ विविधानि रविचन्द्राग्निरूपाण्यक्षीणि यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच् ॥ विरूपेष्वपि० अचिन्त्यरूपाद्दृष्टिर्यस्येति वा ॥ विविधरूपाणि० विविधरूपेषु० अक्षाणीन्द्रियाण्यस्येति वा ॥ असुरविशेषे ॥

विरूपिका । स्त्री० कुरूपायाम् ॥

विरूपी । पुं० जाहके ॥ त्रि० कुरूपविशिष्टे ॥

विरेक. । पुं० मलभेदे । रेचने । रेके । रेचनायाम् । विरेचने । पृथक्त्वे ॥ यथा । यत्र यद्ध्यासस्तद्विवेकाग्रहणनिबन्धनो भ्रम इति भाष्यम् ॥

विरेचकः । त्रि० विरेककारके ॥ यथा । चूर्णमध्ये त्रिवृच्चूर्णं स्वरसे कारवेल्लकम् । स्नेहेष्वेरण्डजं तैलं फलेष्वेव हरीतकीति वाग्भटः ॥

विरेचनम् । न० विरेके । तत्कारकौषधयथा । हरीतकीसमगुडामधुनासहपेषिता । विरेचनकरी रुद्र भवतीति न संशयः ॥ त्रिफला चित्रकं चिच तथा कटुकरोहिणी । जलस्तम्भहरोऽद्य षडेतमन्तु विरेचनम् ॥ अपि च । त्रिफला मदरद्रावा पिप्पली च विरेचकृत् । हरीतकी सोष्णनीराख्यवत्सविरेचकृत् । इति गरुडपुराणे ११ प० पीठलक्षणे ॥

विरेफ : । पुं॰ नदमात्रे ॥ त्रि॰ रेफशून्ये ॥

विरेभित ' । त्रि॰ शब्दिते ॥

विरोक : । पुं॰ सूर्यकिरणे ॥ न॰ छिद्रे रन्ध्रे ॥ विरोचतेऽनेन । रुच॰ । घञ् । चजोः कुघिण्ण्यतोरिति कुत्वम् । लिङ्गमशिष्य लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येतिनपुंसकत्वा- विरोध : ॥

विरोचनम् । न॰ स्फुरणे ॥

विरोचन । पुं॰ प्रह्लादतनये ॥ अर्के । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ चन्द्रे ॥ अर्कवृक्षे ॥ रोहितकवृक्षे ॥ श्योनाकप्रभेदे । पूतिकरञ्जे ॥ विशेषेण रोचते । रुचदीप्तौ ॥ अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ त्रि॰ रोचके ।

विरोचनसुत : । पुं॰ बलिराजाख्यदैत्ये ॥ विरोचनस्यसुत : ॥

विरोध । पुं॰ वैरे । विद्वेषे ॥ यथा । प्रधानस्याप्रधानेनसहविरोधेनतुदुर्बलेनेति ॥ विरोधकरणे दोषोयथा । अथपुनरेवाकासाक्षात्वाकेन्द्र।तृत्स्वथयसि। उभावकिञ्चिद्वचनपरिणामसुखावहम् ॥ अविरोधोभवाब्धौत्सर्वमङ्गलमङ्गलम् । विरोधोनामबीजस्सर्वोपद्रवकारणम् ॥ अकस्माद्योविरोधस्तदाकर्णे. स्वतिये : सह । प्रतिज्ञाचैवाकर्त्तव्या मदीयवचनंशृणु ॥ इति ॥ अपि च । नकुर्याद्गुरुभि . सार्द्धं विरोधंबन्धुभिस्तथा । आत्मन . प्रतिकूलानिपरेषानसमाचरेदिति ।' विरोधनोऽधर्मेणर्क्ष न्नाधर्मे स्वसदाबुधइतिच ॥ विरोधनम् । रुधिरआवरणे । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । विरोध : सोऽविरोधेपिविरुद्धत्वेनयद्वच । वस्तुनस्तेरविरुद्धेपिविरुद्धयोरिवयद्भिधानंसविरोध : । जातिश्चतुर्भिर्जात्याद्यैर्विरुद्धास्याद्गुणस्त्रिभि : । क्रियाद्वाभ्यामपिद्रव्यद्रव्येणैवेति तेद्दश ॥ अभिनवनलिनीकिसलयमृणालवलयादिदवदहनराशि . । सुभगकुरङ्गदृशोस्याविधिवशतस्त्वद्वियोगपविपाते ॥ गिरयोप्यनुन्नतियुजोमरुदप्यचलोऽब्धयोऽप्यगभीरा । विश्वम्भराप्यतिलघुर्नरनाथतवान्तिकेतिनियतम् ॥ (*) येषांकण्ठपरिग्रहप्रणयितांसम्प्राप्यधाराधरस्तोक्ष्ण सोप्यनुरज्यतेचकमपिकण्ठपराप्नोतिच । तेषासङ्गरसङ्गसक्तमनसाराज्ञांत्वयाभूपतेपांशूनापटले . प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यतेकौतुकम् ॥ सृजतिचजगदिदमवतिचसंहरतिचहेलयैवयोनियतम् । अवसरवशत शफरोजनार्दन सोपिचित्रमिदम् ॥ सततमुसलासक्ता ब

हुतरगृहकर्मघटनयान्नृपते । हिज पत्नीनाकठिना. सलिभवतिकरा सरोजकुसुमारा ॥ पेशलमपिखलवचन दहतितरांमानससुतत्त्वविदाम् । परुषमपिसुजनवाक्यमलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ क्रौञ्चाद्रिरुद्दामहषद्दृढोययस्मार्गणानर्गलशातपाते । अभून्नवाम्भोजदलाभिजात स भार्गव सत्यमपूर्वसर्ग । ॥ परिच्छेदातीत सकलवचनानामविषयः पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथ योनगत वान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनोविकारः कोप्यन्तर्जडयतिचतापञ्चकुरुते । अयवारामेकोनिलयइतिरत्नाकरइतिश्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोनिर्जलनिधि । कएवंजानीतेनिजकरपुटीकोटरगतक्षणादेनंताम्यत्तिमिमकरमापास्यतिमुनि.॥ समदमतङ्गजमदजलनिस्यन्दतरङ्गिणीपरिष्वङ्गात् । क्षितितिलकत्वयितटजुषिशङ्करचूडापगापिकालिन्दी ॥ इति ॥ अनर्थे । विपरीतार्थे ॥ यथा । श्रुतिस्मृतिविरोधेतुश्रुतिरेवगरीयसी । अविरोधेसदाकार्यंस्मार्त्तंवैदिकवत्सता ॥ असामानाधिकरण्ये ॥ न्यायमते ॰साध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्त्वमितिचिन्तामणिः । साध्यासमानाधिकरण्यमितिदीधितिः ॥ अहिनकुलादेरन्यतरेणापरस्यारणे ॥ विरोधनाशवस्तुनि ॥

विरोधकृत् । पु॰ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलयथा । वासवोवर्षतेदेवि देशेषा खण्डमण्डले । अग्निकोपोन्यकुर्वे विरोधीक्षपिनाशकृत् ॥ ४५ ॥ त्रि॰ विरोधकर्त्तरि ॥

विरोधनः । पु॰ विविधि ॥ न॰ पर्यवस्यायाम् । विरोधे ॥ रुधिर॰ । ल्युट् ल्युङ् वा ॥

विरोधी । पुं॰ शत्रौ ॥ विरोधोस्यास्यस्मिन्वा । इनिः ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । अनग्निप्रबलोलोकाधान्यौषधिप्रपीडनम् । जायतेमानुषेकष्टं विरोधिनिनसंशय ॥ त्रि॰ विवादिनि ॥ विरोधविशिष्टे ॥

विरोधिनी । स्त्री॰ विरोधकारिकायाम् ॥ विरोधविशिष्टायाम् ॥

विरोधोक्ति । स्त्री॰ विप्रलापे । परवचनविरोधिवचने ॥ विरोधस्यउक्ति ॥

विल । पुं॰ उच्चैःश्रवसि । इन्द्रस्य हये ॥ वेतसे ॥ न॰ छिद्रे । रन्ध्रे ॥ गुहायाम् ॥ विलतिभिनत्ति । विलभेदने॰ घोर्थादि ः । इगुपधेतिक. ॥ विल्यतेवा । कृत्यल्युटोबहुलमिति॰ इगुपधेतिकः । घञर्थेकोवा । खनेघचेतिघे॰ सम्प्राप्तं कत्वाद्गुणाभावोवा ॥

विलकारक । पुं॰ मूषके ॥

विलकारी । पु॰ मूषिके ॥ गर्त्तकारके ॥

विलक्ष । त्रि॰ विस्मयान्विते । परकीयधर्म्मशीलादौप्राप्तास्वर्य्ये ॥ विशेषेणलक्षयति । लक्षआलोचने । पचाद्यच् ॥ लक्षाद्भ्रष्टे ॥ लज्जिते ॥ विलक्षणे ॥

विलक्षणम् । न॰ हेतुशून्यायांस्थितौ । निष्प्रयोजनस्थितौ ॥ यथा । विलक्षणा मत स्थान यत्रवेन्निष्प्रयोजनमितिभागुरि. ॥ त्रि॰भिन्ने । अन्यलक्षणे ॥ विशेषलक्षणयुक्ते ॥ विगत लक्षणमालोचनं यत्र ॥

विलक्षणा । स्त्री॰ शय्याविशेषे ॥

विलक्षित । त्रि॰ चिह्निते ॥ विशेषेणलक्षितः ॥

विलग्न । पुं॰ न॰ मध्ये ॥ न॰ जन्मलग्ने ॥ मेषादिलग्नमात्रे ॥ त्रि॰ लग्ने । ससक्ते ॥ विशेषेणलग्न ॥ वियुक्ते ॥

विलङ्घनम् । न॰ अतिक्रमणे ॥

विलङ्घित । त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥

विलङ्घ्य । त्रि॰ अतिक्रमणीये ॥

विलज्ज । त्रि॰ लज्जयाहीने ॥ विगतालज्जायस्यस ॥

विलपनम् । न॰ विलापे ॥ भाषणे ॥

विलम्ब । पुं॰ उचितकालाधिककाले ॥ लम्बने ॥ गौणे ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलयथा । तस्करैः पार्थिवैश्चसभिभूतमिदंजगत् । अर्घैर्भवतिसामान्योविलम्बेतुभयमहत् ॥ ३२ ॥

विलम्बनम् । न॰ अशीघ्रे ॥

विलम्बितम् । न॰ तत्त्वाख्यनृत्यादौ ॥ विशेषेणलम्बन्तेकारयत्याद्य. प्रर्थक्रमतिविशेषप्रदर्शनायात्र । लविभ्रवसंसने॰ श्रोष्टोपध ' क्तोधिकरणेचेतिक्त ' ॥ त्रि॰ आश्रिते । विलम्बमाने ॥

विलम्बी । त्रि॰ लम्बमाने ॥ विशेषेणलम्बमाने ॥

विलम्भ । पुं॰ अतिसर्ज्जने । दाने ॥ विलम्भिः । डुलभष्प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात्खलघञोरितिनुम् ॥

विलय । पु॰ प्रलये ॥ विशेषेणलीयन्तेपदार्थाअस्मिन् । लीङ्श्लेषणे । एरच् ॥ यथालयस्तृतीये ॥

विलवा । स्त्री॰ श्वेतवलायाम् ॥ इ॰राजनि॰ ॥

विलवास । पुं॰ आखुकजन्तौ ॥

विलवासी । पु॰ सर्पे ॥ विलेवसति । णिनि. ॥

विलशय । पु॰ विलेशये ॥

विलसन् । त्रि॰ विलासयुक्ते ॥

विलसितम् । न॰ चेष्टिते ॥ भावे क्त ॥ स्फूर्ते ॥

विलाप । पुं॰ परिदेवने । अनुशोचने । शोकोक्तौ ॥ विलपनम् । लपेर्भावे घञ् ॥ दु . खजे वचसि ॥

विलापित : । त्रि॰ घृतवद्द्रवीकृते । विलीनतां प्रापिते ॥

विलाल । पुं॰ यन्त्रे ॥

विलास । पुं॰ लीलायाम् । हावभेदे । स यथा । प्रियसमीपगमने यः स्थानासनगमनविलोकनेषु विकारोऽकस्माच्च क्रोधस्मितचमत्कारमुखविधूननं स विलासः । तथाहि । यो वल्लभावानुगतो विकारो गत्यासनस्थानविलोकनेषु । तथा स्मितक्रोधचमत्कृतीर्वा विधूननस्यागत विलास . ॥ अपि च । विलासो हि विशेषोयः प्रियाप्तावासनादिषु । इति । विलसनम् । लसश्लेषणे । घञ् । प्रकाशे ॥ शारीरिकसुखानुभवे ॥

विलासकाननम् । न॰ क्रीडावने ॥

विलासायुध । पुं॰ कामदेवे ॥

विलासी । पुं॰ भोगिनि ॥ व्याले सर्पे । विष्वक्सेने । हरौ । अग्नौ ॥ चन्द्र विलसनशील । विपूर्वाल्लसेर्वौ कषलसेति घिनुण् ॥

विलासिनी । स्त्री॰ नार्याम् । वेश्यायाम् ॥

विलिप्त । त्रि॰ श्लिष्टे ॥ विशेषेण लिप्त ॥

विलिम्पन् । त्रि॰ उपदिहाने ॥ विलिम्पति । लिप॰ । शतृ ॥

विलीन : । त्रि॰ स्वत प्राप्तद्रवीभावे घृतादौ । विद्रुते । द्रुते । श्लिष्टे । संसक्ते ॥ विलीयते स्म । लीङ् श्लेषणे । गत्यर्थेति क्त : । स्वादय ओदित इति निष्ठानत्वम् ॥ विशेषेण लीनो वा ॥ विशेषेण लयं गते ॥ यथा । विलीनो वैवस्वतनगरकोलाहलभरो गतादूरादूरं क्वचिदपि परेतान्मृगयितुम् । विमानानां व्राती विदलयति वीथीर्दिविषदां कथा ते कल्याणी यदवधि महीमण्डलमगात् ॥ विश्लिष्टे ॥

विलुप्त . । त्रि॰ संहृते ॥ चोरिते ॥

विलुप्तसंवत्सर : । पुं॰ लुप्तसंवत्सरे ॥ यथा । गौणान्यकर्मान्तरमेऽतिचारी गौणेऽपूर्वेस्मिन्नुदितेऽतिवक्रित तदा विलुप्ताब्द इतीति निन्दित : शुभेषु देवासुरनिन्दितान्तरे ॥

विलुम्पक . । त्रि॰ अपहर्तरि ॥

विलुलित : । त्रि॰ आकुलिते । आकम्पमाकुलिते ॥ विधुते ॥

विलेखनम् । न॰ छेदने ॥ आकर्षे ॥ लेखने ॥

विलिप । पुं॰ लेपे ॥ लिपेर्भावेघञ् ॥

विलेपनम् । न॰ कुङ्कुमाद्यनुलेपने । समालम्भे ॥ गात्रानुलेपनयो ग्ये पिष्टे घृष्टे वासुगन्धिद्रव्ये । गात्रानुलेपन्याम ॥ घृष्टचन्दनादिवि पर्यायः । विलिप्यतेऽनेन । लिपउपदेहे । ल्युट् ॥

विलेपनी । स्त्री॰ यवाग्वाम् ॥ सुवेशस्त्रियाम् ॥

विलेपी । त्रि॰ विलेपनकर्त्तरि ॥

विलेपी । स्त्री॰ यवाग्वाम् । उष्णि कायाम् ॥ अस्याविधिर्गुणाश्च । चतुर्गुणाम्बुसंसिद्धाविलेपीघन सिक्थिका । पृथगद्रवैरावृता ख्याताशिथिलभक्तिका ॥ स सि-द्धा॰ स्तोकसिद्धा । विलेपीगिल घयो॰ कृतिलोके । विलेपीदीपनी बल्याहृद्यासङ्ग्राहिणीलघु । व्रणाक्षिरोगिणांपथ्यातर्पणीज्वर-ज्वरापहा ॥ विलिम्पति । लि प॰ । पचाद्यच् । गौरादि ॥

विलेवासी । पुं॰ सर्पे ॥

विलेशय । पुं॰ सर्पे ॥ मूषिके ॥ गोधादिषु ॥ यथा । गोधाशशभुजङ्गाखुशल्लक्याद्याविलेश याः । विलेशयावातहरामधुरा रसपाकयोः । वृष्याबलविण्मूत्राश्चोष्णावीर्येऽपिकीर्तिता ॥ वि लेशेते । अधिकरणेशीङ॰ कृत्यच्

। अथवासेल्लुक् ॥

विलोकनम् । न॰ दर्शने ॥ लोकृ दर्शने । ल्युट् ॥

विलोकित । त्रि॰ दृष्टे । लोकृ॰ । क्तः ॥

विलोचनम् । न॰ चक्षुषि । विलोच्यतेऽनेन । लोचृ॰ । ल्युट् ॥ दर्शने ॥

विलोटक । पुं॰ नलमीने । वालियामाच॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

विलोडनम् । न॰ मथने ॥ आलोडने । विलोवना॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥

विलोडित । त्रि॰ आलोडिते । मथिते । विलोया॰ इ॰ भा॰ न॰ तक्रे ॥

विलोप । पुं॰ विशिष्टलोपे ॥

विलोभ । पुं॰ विलोभने ॥ विलुभेर्घञ् ॥

विलोम । पुं॰ सर्पे ॥ वरुणे ॥ शुनि ॥ न॰ अरघट्टके ॥ प्रतिपद्यन्ते । त्रि॰ प्रतीपे । विपरीते ॥

विलोमक । पुं॰ प्रतिकूले । विपरीते ॥

विलोमजिह्व : । पुं॰ अन्य खेदे । महामृगे । हस्तिनि विलोमा जिह्वायस्य ॥

विलोमजिह्वक । पुं॰ पीलौ । सि

[illegible] । [illegible] । बिलोमाजिह्वा [illegible] । [illegible] ॥

बिलेशयः । पुं॰ [illegible] ॥

बिलौको । स्त्री॰ [illegible] ॥

बिलेश [illegible] । वि॰ [illegible] ॥ यथा । [illegible] ॥

बिलोतिल ः । वि॰ [illegible] ॥

बिल्वम् । क्लो॰ [illegible] ॥

बिल्वः । पुं॰ श्रीफलवृक्षः । शाण्डिल्यः । शैलूषः । मालूरः । श्रीफलः ॥ अस्य फलगुणाः । श्रीफलस्य [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] बिल्वपेशिका । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] ।

[illegible] । पक्व गुरु वि[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । बिल्वादन्यच्च [illegible] ॥ [illegible] बिल्वशि[illegible] फलशुष्कं गुणाधिकमिति च ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । इति ॥ [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ः । क्लो॰ बिल्वफलस्य [illegible] ॥ [illegible] ॥

बिल्वकर्कटी । स्त्री॰ बालबिल्वफली । बिल्वपेशिकायाम् ॥

बिल्वजम् । क्लो॰ बिल्वशलाटु ॥ यथा । [illegible] ॥ बिल्वं [illegible] । [illegible] ॥

बिल्वपत्री । स्त्री॰ बिल्वपत्राम् । [illegible] ॥

बिल्वपेशिका । स्त्री॰ बिल्वफलशुष्कमज्जा । [illegible] ॥ [illegible] बिल्वपेशिका

विल्वमूला । स्त्री॰ वाराहीकन्दे ॥

विल्वशुण्ठी । स्त्री॰ विल्वपत्र्याम् । वेलसूंठा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥

विल्वसू । स्त्री॰ दृगपुत्रायाम् ॥

विल्वा । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

विव । त्रि॰ पक्षिवाहने ॥ विनापक्षिणावातिगच्छति । वा॰ । भातङ्गति क ॥

विवक्षा । स्त्री॰ कथनेच्छायाम् ॥ अ स्त्री ॥

विवक्षित । त्रि॰ कथनेच्छाविषये । वक्तुमिष्टे ॥ अभ्यार्थे ॥

विवक्षु । त्रि॰ वक्तुमिच्छौ ॥

विवत्सा । स्त्री॰ नष्टापत्यायाम् ॥

विवदमान । त्रि॰ विवादकर्त्तरि ॥

विवध । पु॰ पर्याहारे । वीवधे । पथि । भारे ॥ विविधोवधोहननगमनंवाचानेनवा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासोऽत्तरपदलोपो ॥

विवन्ध । पु॰ मलावरुद्धतौ ॥

विवरम् । न॰ दूषणे । गर्त्ते । छिद्रे ॥ अवकाशस्थाने ॥ विवृणोति । वृञ्वरणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विव्रियते । ऋदोरप् ॥ निम्नगमर्थ्यत्वप् ॥ विगतोवरोऽस्मात् ॥ भौमाविवराण्यंवा ॥ पुं॰ अतलादिबिलेषु । यथा । अतल प्रथमप्रोक्तं द्वितीयवितलंतथा । तृतीयंसुतलंप्रोक्तं चतुर्थं वैतलातलम् । महातलंपञ्चमंपष्ठप्रोक्तंरसातलम् । सप्तमंचप्रपातालंसप्तैतेविवरा स्मृताः । एतेषुबिलस्वर्गेषुदिवोऽप्यधिकमेवच । कामभोगैश्वर्यसुखसम्भवभवनेषुचेतिदेवीभागवतम् ॥

विवरणम् । न॰ व्याख्यायाम् । अर्थस्फुटीकरणे ॥ कथने ॥

विवरनालिका । स्त्री॰ वश्याम् । वेणौ ।

विवरेसद् । त्रि॰ मध्यवर्त्तिनि ॥ विवरेसीदति । षद्लृ॰ । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् । सत्पुरुषेकृतोऽत्वादिनाऽलुक् ॥

विवर्ण । त्रि॰ पामरे । नीचे । खरे ॥ विगतोवर्णोयस्य ॥ बहुव्रीहि ॥ मलिने ॥

विवर्णवासा । त्रि॰ काषायवाससि ॥

विवर्त्त । पु॰ समुदाये । सङ्घे ॥ अपावृत्तौ । अपवर्त्तने ॥ नर्त्तने । नृत्ये ॥ स्वरूपानुपमर्दनकार्यान्तरापत्तौ । अप्रच्युतपूर्वस्वरूपस्य असत्यनानाकारावभासे ॥ यथा । सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथाविकारइत्युदीरितः । अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विवर्त्तइत्युदाहृतइति ॥ विवर्त्तनम् । वृतु॰ । घञ् ॥

विवर्त्तनम् । न॰ परिभ्रमणे ॥ प्रत्यावृत्तौ ॥ पराङ्मुखविलुण्ठने ॥

विवर्त्तवाद । पु॰ वादविशेषे । ब्रह्मैकात्मवादिनां मिथ्याभूतज्ञानावृताभ्रान्ति

मेघविमलते ॰ सुखमिवतमसज्ञाया सम्बनभेदादित्यंवनिर्धारिते ॥ त थाच । ततोनिरंशघ्नानन्देविवर्त्तो जगदिष्यताम् । अवस्थान्तरभानन्तु विवर्त्तोरज्जुसर्पवत् ॥ मायाशक्ति कल्पिकास्यादिन्द्रजालिकशक्तिवत् । शक्ति . शक्तात्पृथङ्नास्तितद्वद् ष्टे नचाभिदा ॥ प्रतिबन्धस्यदृष्टत्वा च्छक्त्यभावेतुकस्यस . । शक्तेः कार्यानुमेयायाश्चनिर्वाच्यत्वसिध्य ति ॥

विवर्त्तितः । त्रि॰ परिसण्डलिते ॥

विवर्द्धन । पुं॰ विप्रेषिवृद्धिहेतौ ॥

विवश ' । त्रि॰ अस्ततन्त्रे । अवश्यात्म नि ॥ अरिष्टदुष्टधियि । आसन्नमर णसूचकलक्षणेनदुष्टमतौ ॥ विरुद्धं वष्टि॰कामयते । वश॰ । अच् ॥ कातरे ॥

विवसनः । पुं॰ अर्हति । जिने ॥ बौ द्धे ॥ त्रि॰दिगम्बरे ॥ विगतवसन मस्यस ॥

विवस्त्र । त्रि॰ नग्ने ॥

विवस्वान् । पुं॰ सर्वचयिमंशबीजभू ते॰आदित्ये । सूर्ये ॥ विविधवर्त्त ॰आच्छादयति । वस॰ । क्विप् । विवोरश्मिरस्यास्ति । मतुप् । तसौ मत्वर्थेइतिभत्वाद्रुत्वाभाव ' ॥ वि वस्तोभ्रास्तीतिश ॥ अर्कवृक्षे ॥ विबुधे । सुरे ॥ अरुणे ॥ वैवस्वत मनौ ॥

विवस्वती । स्त्री॰ सूर्यनगर्याम् ॥

विवह । पु॰ दारपरिग्रहे । वायोः पञ्चमेस्कन्धे । सयथा । स्वस्तु गीदृगन्धासुदृकप्रतिच्छिन्नसम्मतौ सम्भवस्येत्याशयेभ्य पञ्चमोविवहो मगा . । ५ ॥

विवाक । त्रि॰ विवेचनकर्त्तरि ॥ य था । अर्थप्रत्यर्थिनोर्वचनविरुद्धावि रुद्धमध्ये सदविविनक्तिविवेचयति वा॰विवाकइतिमिताक्षरा ॥

विवाद ' । पु॰ व्यवहारे । ऋणादि न्याये । सधनविभागादिविषय न्यायादि ' ॥ यथा । ऋणादिदाय कलहैद्वयोर्बहुतरस्यवा । विवादोव्य वहारश्चयमेतन्निगद्यते ॥ अष्टादश विवादस्थानानियथा । तेषामाद्य मृणादानन्नि क्षेपोऽस्वामिविक्र य : । सम्भूयचसमुत्थानदत्तस्यान पकर्म्मच ॥ वेतनस्यैवचादानसंविद व्यतिक्रम ' । क्रयविक्रयानुशयो विवाद स्वामिपालयो ॥ सीमा विवादधर्मश्चपारुष्येदण्डवाचिके । स्तेयञ्चसाहसञ्चैवस्त्रीसङ्ग्रहणमेवच ॥ स्त्रीपुन्धर्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयमे वच । पदान्यष्टादशैतानिव्यवहार स्थिताविहेतिमनु : ॥ मिथोविरुद्ध वादे । पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेणविरुद्ध वदने ॥ विरुद्धोवादोविवादः ॥

विवादानुगत ' । त्रि॰ विवादकर्त्तरि

विवादी त्रि॰ विवादयति । मत्त्वर्थी यद्वा णिनि ' । विवादकर्त्तरि ॥

विबाधनम् । न॰ शाठ्ये । पीडायाम् ॥

विबाधा । स्त्री॰ पीडायाम् ॥

विवार । पु॰ वर्णोच्चारणप्रयत्नविशेषे ॥ विवारयति विकाशयत्यास्यमितिविवार इति कैयट ॥

विवास । पुं॰ समाप्तौ ॥

विवाह । पु॰ भार्याप्राप्तिहेतौ । दारपरिग्रहे । उपयमे । परिणये । उद्वाहे । उपयामे । पाणिपीडने ॥ धर्मप्रजार्त्यर्थोहिविवाह ॥ विवाहोऽष्टविध प्रोक्त स्मृतिशास्त्रेषु सूरिभि । ब्राह्मश्चैवविभेदेनकलौ सद्विविधोमत । परिणीतास्तुया नार्योब्रह्मैवार्षेश्चैवकर्मभि : । ता एवदाराविज्ञेयाअन्या सर्वा परस्त्रिय॰इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ विवाहानन्तरकन्यायाभर्तृगृहगमनकालेपित्रादीनारोदनपुराणसिद्धम् । यथा दुर्वाससासहचोर्वंकन्याया कन्दल्याविवाहे । कन्यासमर्पणकृत्वा मोहादुच्चैररोदच । मूर्च्छामवापस मुनि ' स्वकन्याविरहातुर ' । च पत्न्यमेदर्शीकौच स्नेहाराममनमुत्तुति । क्षणेनचेतनांप्राप्यबोधया मासकन्यकाम् ॥ मूर्च्छितातात विच्छेदाद्रुदन्तींशोकसयुताम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ विशिष्ट' वहनम् । वहप्रापणे । घञ् ॥

विवाहक । पुं॰ विवाहे । स्वार्थेक ॥

विवाहित ' । पु॰ स्त्री॰कृतविवाहे ॥

विवाह्य : । त्रि॰ विवाहयोग्ये ॥

विविक्त । पुं॰ वसुनन्दने ॥ त्रि॰ असम्पृक्ते ॥ एकान्ते । रहसि ॥ जनसम्मर्दराहतदेशे ॥ पूते ॥ विवेकिनि ॥ विविक्तजनाश्च । विचिर॰ । पौव्यार्थत्वाद्र्त्यर्थत्वाद्वा ॰क्तोधिकरणे चेति क्त ॥ विविच्यते॰विविच्यतेऽस्मा । विजिर्पृथगभावे॰विचिर्विरेचनेवा । क्त ॥ एकाये ॥

विविक्तदेश: । पुं॰ जनसम्बन्धविवर्जितदेशे । स्वभावत : संस्कारतोवा ॰शुद्धे॰ऽशुचिभि सर्पव्याघ्रादिभिवरहिते॰सुरधुनिपुलिनादौ॰चित्तप्रसादकरेदेशे ॥ विविक्तश्चासौदेशश्च ॥

विविक्तसेवी । त्रि॰ एकान्तवासस्वभावे विवेकिनि ॥ विविक्त जनसम्मर्दरहित॰प्रतस्थ॰यदरण्यगिरिगुहादि॰तत्सेवितु शीलयस्य ॥

विविक्ता । स्त्री॰ दुर्भगायाम् ॥

विविग्न ' । त्रि॰ भीते ॥

विवित्सा । स्त्री॰ वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविक्षित ' । त्रि॰ ज्ञातुमिष्टे । च

अनुशिष्टे ॥

विविदिषा । स्त्री० वेदितुमिच्छायाम् ॥

विविदिषासन्न्यास । पु० बहुजन्म जन्मान्तरेषु सम्यगनुष्ठितैर्वेदानुवचनादिभिरुत्पन्नया विविदिषया सम्पादितो ज्ञानसाधनभूतस्त्यागः ॥ अयञ्च द्विविधः । जन्मापादककर्मादित्यागमात्रात्मकः प्रैषोच्चारणपूर्वकदण्डधारणाद्याश्रमरूपश्चेति । तत्राद्ये स्त्रियोऽप्यधिक्रियन्ते । अत एव वेदे येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्यामित्यादि मैत्रेयीवाक्यम् श्रूयते । ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थानां केनचिन्निमित्तेन सन्न्यासाश्रमस्वीकारे प्रतिबन्धे स्वाश्रमधर्मेष्वनुष्ठीयमानेष्वपि वेदनार्थमितरसकलकर्मादित्यागो न विरुध्यते श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणेषु लोके च तादृशानां बहूनामुपलम्भात् । यस्तु दण्डधारणादिरूपो वेदनहेतुः परमहंसाश्रमः स पूर्वाचार्यैर्बहुधा प्रपञ्चितस्तत्तद्ग्रन्थेष्ववधेयः ॥

विविदिषु । त्रि० विविदिषासन्न्यासवति ॥ यथा । स तु विविदिषुः पुत्रवित्तलोकैषणास्त्यक्त्वा । अनुतिष्ठति विद्यार्थं श्रवणादीन्यहर्निशम् ॥

विविधः । त्रि० बहुविधे । नानाप्रकारे । विविधा विधा यस्य सः ॥

विविधप्रहरणनामा । पु० पञ्च-

कलि० ॥ १० ॥

विवीत । पु० भूमिविशेषे । यथा । सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् ॥ विवीतः प्रचुरतृणकाष्ठो रक्ष्यमाणः परिगृहीतो भूप्रदेशस्तदुपघाते पीतरक्ष्ये च समदण्डमेषां महिष्यादीनां विद्यात् । इति स्वामिपालविवादे मिताक्षरा ॥

विवीतभर्त्ता । पु० विवीतभूस्वामिनि ॥

विवृक्णः । त्रि० छिन्ने ॥

विवृत । त्रि० विस्तृते ॥ उद्घाटिते । व्याप्ते । बा०बो०दू०भा० ॥ प्रकाशीकृते ॥

विवृता । स्त्री० क्षुद्ररोगभेदे ॥

विवृताक्ष । पुं० ताम्रचूडे ॥ त्रि० व्यादिताक्षे ॥

विवृति । स्त्री० व्याख्यायाम् । विवरणम् । वृञ् । स्त्रियां क्तिन् ॥

विवृत्त । त्रि० लुठिते ॥ तिर्यक्क्षिप्ते । परावृत्ते ॥

विवृत्ता । स्त्री० क्षुद्ररोगभेदे ।

विवृत्ति । स्त्री० स्फुरिते ॥ घूर्णने । चक्रवद्भ्रमणे । विवर्त्तनम् । वृतु० । क्तिन् ॥

विवेक । पुं० विचारे । मिथ्यासत्यवस्तुस्वरूपनिश्चये । इदं हेयमिदमुपादेयमिति विवेचनायाम् ॥ यथा । नित्यानित्यवस्तुनोः ॥ तत्त्वज्ञानस्य श्रवणादिकं साधनम् । समीना

अध्ययोग.। वासनत्वयत्वप्रतिकूलत्वा । समोल्ला्दन मन्येववविच्य निश्च ये ॥ पृथगात्मतायाम् । पृथग्भा वे । प्रकृतिपुरुषादिभेदज्ञाने । व्य क्ताव्यक्तज्ञविज्ञानेविवेचनम् । वि विर्पृथगभावे । घञ् ॥ तत्त्वाव धारणे । विद्यामदधनमदकुलाचार मदादिमदानाविरोधिनि ॥ सच दृश्यतेजनकेन । चक्षयेमहतांमू- र्ध्निदिनेनिपतन्त्यध । इत्यचि त्तमहत्ताया ऋषाविशस्ततात ॥ अधनानिमहीपालाबाह्मणा जग न्निवा । प्राकृतानप्रयाता निकीय विश्वस्ततातत ॥ कीटयोन्नमणांया तागतासर्गपरम्परा : । प्रयातांर्था ग्रुवङ्गूपा · काधृतभमजीविती ॥ येषानिमेषयोन्मेषोजगत : प्रल योदयो तादृशा : पुरुषायातामा इत्यागमनेवका ॥ इति ॥ जलद्रो ण्याम् ॥ पृथग्भावविचारे ॥ वि भागे ॥ एकान्ते ॥

विवेकिता । स्त्री० विवेकित्वे । का- र्याकार्यविचारतायाम् ॥ मदमूढबु द्धिषुविवेकिताकुत : ॥

विवेकी । त्रि० मनीषिणि । गुरुशा स्त्राद्युपदेशयुक्ते ॥ विवेकोस्त्यास्ति । अतइनि : ॥ शाखदृष्टिर्विवेकि- नाम् ॥ विचारकर्त्तरि ॥ पुं० देव सेनराजपुत्रे ॥

विवेचक · । पुं० विवेचनकर्त्तरि ॥ विवेचयति । विचिर्० । ण्वुल् ॥

विवेचनम् । न० विवेके ॥

विवेचनीय · । त्रि० विवेच्ये । विवे चितव्ये ॥

विवोढा । पुं० परिणेतरि । वरे । पत्यौ ॥

विव्रुवन् । त्रि० विरुद्धवक्तरि ॥

विव्वोक । पुं० हावविभेदे । स्त्रीणां शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ य थाक्रम् । विव्वोकोऽभिमतप्राप्ताव पिगर्वादनादरकृति ॥ बिब्बानम् वागतो । विकुर्गतिविशेष : । न्यु गत्वादित्वात्कुप्रत्यय. । उच्यतेसम वेत्यच । उपसमवाये । इत्यर्थिति घञ् । घञर्थेकोवा । ओकउच : के०इतिनिपातित. । विवोरोकः स्थानम् ॥

विट । पुं० मनुजे ॥ वैश्ये ॥ प्रवेशे ॥ विशन्ति । विशप्रवेशने । क्विप् । व्रश्चेतिषत्वम् । जश्त्वचर्त्त्वे ॥

विशम् । न० बिसे । मृणाले ॥

विशकण्ठी । स्त्री० बलाकायाम् ॥

विशङ्क : । त्रि० निश्शङ्के । अशङ्क- रिते ॥

विशङ्कट । त्रि० पृथौ । विशाले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेविंशब्दात्०वे : शा लच्कङ्कटचौ ॥ स्त्री०विशङ्कटी । बह्वादिभ्यश्चेतिङीष् ॥

विशदः। पुं० शुक्ले। शुभ्रे। श्वेते। पाण्डरे। धवले॥ त्रि०धवलवर्णयुक्ते॥ प्रसन्ने॥ विमले। व्यक्ते॥ विविक्तावयवे। यथा०खरविशदमभ्यवहार्यंमभ्यमिति॥ विशीयते०शद्ऌशातने। अच्॥

विशदप्रभ. । त्रि० निर्म्मलकान्तौ॥

विशब्दनम्। न० प्रतिज्ञाने॥ शब्देनप्रकटीकृताभिप्राये॥

विशम्वरा। स्त्री० पक्षराम्॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

विशयः पुं० संशयेऽन्यायमर्यौनवेतिसन्देहे॥ विशिष्टंशयनम्। शीङ्‌स्वप्ने। एरच्॥

विशयी। त्रि० संशयिनि॥

विशरः। पुं० वधे। मारणे॥ विशरणम्। शॄहिंसायाम्। ऋदोरप्॥

विशरणम्। न० अवयवानांविश्लेषे॥ मारणे॥ भेदने॥

विशल्यः। त्रि० शल्यरहिते॥

विशल्यकरणी। स्त्री० ओषधिविशेषे॥

विशल्यकृत्। पुं० अक्षोटके। भूपलाशे। हापरमालोति०गौ०दे०भा०प्र०वृक्षे॥ त्रि०विशल्यकारिणि॥ विशल्यंकरोति। डुकृञ्०। क्विप्॥

विशल्या। स्त्री० अग्निशिखायाम्। लाङ्गलिक्याम्॥ लघुदन्त्याम्॥ गुडूच्याम्॥ त्रिपुटायाम्। शल्यनरहितायाम्। लक्ष्मणाख्यौषधौ॥ अजमोदायाम्॥ कलिकायाम्॥ विगतांशल्यात्। विगतशल्यमनया०यस्याःवा। तीर्थविशेषे॥

विशल्यानदी। स्त्री० तीर्थविशेषे॥

विशसन. । पुं० तरवारी॥ खड्गे। नरकान्तरे॥ न०मारणे॥ शसुहिंसायाम्। ल्युट्॥

विशसित. । त्रि० मारिते॥ विपूर्वाच्छसेःक्तः॥

विशसिता। त्रि० पशोरङ्गानांकर्त्त्यादिनापृथक्पृथक्कारके॥

विशस्तः। त्रि० अविनीते॥ शसु०। क्तः। धृषिशसीवैयात्ये। एतौनिष्ठायामविनयएवानिटौस्तः॥

विशस्ता। पुं० चाण्डाले॥

विशाकरः। पुं० भद्रचूडे॥

विशाख. । पुं० शिखिवाहने। कार्त्तिकेये। षडानने॥ विशाखाति। शाखृ।ख़ृव्याप्तौ। पचाद्यच्॥ विशाखायांजातइतिवा। सन्धिवेलादीत्यण्। श्रविष्ठाफल्गुनीत्यादिनातस्यलुक्। लुक्तद्धितलुकि॥ धन्विनासमरकाले०वितस्त्यन्तरेणस्थितेपादद्वयेसतिविशाखाख्यस्थानभवति०तस्मिन्। याचके। तर्कौ॥ पुनर्नवायाम्॥

विशाखलम्। न० योधानांपादविन्यासभेदे॥

विशाखा । स्त्री० षोडशनक्षत्रे । राधायाम् ॥ यस्यांजातस्यफलयथा । सदानुरक्तोविविधक्रियायांसुवर्णकारैरपिसख्यमेति । यस्यप्रसूतयौभवेद्विशाखासखानकस्यापिभयेत्प्रसूत ॥ पाक्षिकमेकवचनम ॥ अजन्ताट्टाप् ॥ कठिल्लके ॥

विशाय: । पुं० उपशाये । यामिकानांक्रमाच्छयने ॥ यथा । उपशायोविशायश्चपर्यायशयनार्थको ॥ विशयनम् । शीङ्स्वप्ने । व्युपयो: शेते: पर्यायइतिघञ् ॥

विशारणम् । न० मारणे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

विशारद । पुं० सर्वज्ञे । ईश्वरे ॥ वकुले ॥ मद्यगन्धे ॥ त्रि० पण्डिते ॥ धृष्टे ॥ प्रगल्भे ॥ प्रसिद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ विशिष्टोविपरीतोवाशारद: । प्रादयोगतेतिसमास: ॥ श्रेष्ठे ॥

विशारदा । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

विशाल । पुं० मृगप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ नृपान्तरे ॥ वृक्षविशेषे ॥ त्रि० पृथुले ॥ विस्तृतार्थवृत्तेर्विशब्दात् । वे: शालच्छङ्कटचाविति शालच् ॥ यद्वा । विशति । विशप्रवेशने । तमिविशिविडीत्यादिनाकालन् ॥ विस्तीर्णे ॥

विशालता । स्त्री० पार्श्वविस्तारे । परिणाहे । पनहा० इ० भा० ॥

विशालत्वभाव । तस्यभावस्त्वतलावितितल् ॥

विशालतैलगर्भ । पुं० अङ्कोठवृक्षे ॥

विशालत्वम् । न० विशालतायाम ॥

विशालत्वक् । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥ विशालात्वगस्य । बृहत्त्वचि ॥

विशालपत्र पुं० कासाली । कोकणदेशप्रसिद्धोयम् । कृदुताले । श्रीताले विशालानिपत्राण्यस्य ॥

विशालफलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

विशाला । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ अन्येन्द्रवारुणीप्रोक्ताविशालातुमहाफला । विशालाकफवातघ्नीमेहकृच्छ्रहरासरा । उज्जयिन्याम ॥ विशलति । शलचलने । ज्वलितीतिण ॥ यद्वा । विशति । विश० । तमिविशिविडीतिकालन् । विशालशब्दात्स्त्रियामजाद्यतष्टाबिति टाप् ॥ उपोदक्याम् ॥ बदरिकाश्रमे ॥

विशालाक्ष: । पुं० हरे । महेश्वरे ॥ तार्क्ष्ये । गरुडे ॥ त्रि० विशालनयने । सुनेत्रे ॥ विशालेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो स्वाङ्गात्षच् ॥

विशालाक्षी । स्त्री० वरस्त्रियाम् ॥ नागदन्त्याम् ॥ देवताविशेषे ॥ वाराणस्याम् विशालाक्षीविशाला-

यामपिस्थिता ॥ योगिनीविशेषे ॥ षित्वान्ङीष् ॥

विशालाख्या । स्त्री॰ पाटलायाम् ॥

विशाली । स्त्री॰ अजमोदायाम् । वनयवान्याम् । वस्तगन्धायाम् ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

विशिख॰ । पु॰ शरे । बाणे ॥ तोमरे ॥ शरवणे ॥ विशिष्टा शिखा अग्रमस्य ॥ त्रि॰ शिखारहिते । यथा । विशिखोऽप्युपवीती च यत्करोति न तत्कृतमिति स्मृति ॥

विशिखा । स्त्री॰ खनित्याम् ॥ रथ्यायाम् ॥ नालिकायाम् ॥ विशेते ॥ शीङ्॰ । शीङः किद्ध्रस्वश्चेति ख॰ । टाप् ॥

विशिपम् । न॰ गृहे । मन्दिरे । विशन्त्यत्र । विश॰ विटपविष्टपविशिपोलपा इति॰ विशेः कपन्॰ प्रत्ययो देरित्वञ्च ॥

विशिष्ट । पु॰ विष्णौ ॥ त्रि॰ प्रकृष्टज्ञानवति ॥ अधिके ॥ युक्ते ॥ विशेषेणाश्लिष्ट॰ ॥ यद्वा । विशिष्यते सर्वज्ञत्वादिभि॰ सर्वेभ्योऽतिरिच्यते । विपूर्वात्॰ शिष्लृ विशेषणे इत्यतः कर्मणि क्त॰ ॥

विशिष्टाद्वैतवादी । त्रि॰ प्रकृतिपुरुषयोर्भिन्नत्वेऽपि मितयोस्तयोर्ब्रह्मत्ववादिनि ॥ तस्य मतं यथा । पुरुषस्तदतिरिक्ता प्रकृति॰ किन्तु भ-

यमितब्रह्म । यथा कर्हिचिल्लवत् । इत्थं ब्रह्मण एकत्वं व्यवस्थितम् । चित्परमाणुस्वरूपो जीव॰ समस्तविश्वं ब्रह्मांश॰ । इति माधवभाष्यादि ॥

विशीर्ण । त्रि॰ विध्वस्ते ॥ गलिते ॥ विशीर्यते स्म । शृ हिंसायाम् । क्त ऋतइद्धातोः । रदाभ्यामिति न॰ । णत्वम् ॥ विशीर्ण॰ प्रारब्धो वपुरपि जराव्याधिविधुरगतदूरे विप्रस्वजनभरणावाञ्छितमपि । इदानीं व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विधेयं यत्तत्त्वस्फुरति मम नाद्यापि हृदये । इति शिल्हणमिश्र ॥

विशीर्णपर्ण॰ । पु॰ निम्बवृक्षे ॥

विशीर्णवाक् । त्रि॰ स्खलितवचने ॥

विशुद्धम् न॰ । अज्ञानतत्कार्यमलरहितत्वान्निष्प्रपञ्चं वेदान्तप्रसिद्धं ब्रह्म षट्चक्रान्तर्गतपञ्चमचक्रे कण्ठस्थे । विशुद्धिं तनुते यस्मात् जीवस्य हंसलोकनात् । विशुद्धपद्ममाख्यातमाकाशाख्यं महाद्भुतम् ॥ जीवस्य हंसस्य परमात्मनोऽवलोकनात् जीवस्य विशुद्धं तनुते॰ ततो विशुद्धमित्यन्वय ॥ त्रि॰ उज्ज्वले । विमले । शुद्धे ॥ केवले ॥ निभृते ॥ सत्ये ॥

विशिषेणाशुद्धे ॥ विषयोपराग शून्ये ॥

विशुद्धविज्ञानम् । न० कार्य्यकारणो पाधिविनिर्मुक्तब्रह्मणि ॥

विशुद्धात्मा । त्रि० निर्मलान्तःकरणे ॥ विशुद्धोरजस्तमोभ्यामकलुषित आत्मान्तःकरणरूपसत्त्व यस्य सः ॥

विशुद्धिः । स्त्री० समे ॥ शोधने ॥ सर्वकर्मक्षयादेयाविशुद्धिश्चन्द्रतारयोः ॥

विशृङ्खलः । त्रि० शृङ्खलारहिते । अबद्धे ॥ अप्रतिहते ॥ विगताशृङ्खलायस्य ॥

विशेषः । पु० तिलके ॥ प्रभेदे ॥ अतिशये ॥ प्रकर्षे । इतरव्यावर्त्तके असाधारणधर्मे ॥ सप्तपदार्थान्तर्गतपदार्थभेदे ॥ विशेषं निरूपयति । अन्त्योनित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेषः परिकीर्त्तितइति । अन्तेअवसानेवर्त्तते०इत्यन्त्यः । यदपेक्षयाविशेषोनास्तीत्यर्थः । घटपटादीनांद्व्यणुकपर्यन्तानांतत्तदवयवभेदात्परस्परभेदः । परमाणूनांभेदको विशेषएव० सतुस्वतएवव्यावृत्तः तेनतत्रविशेषान्तरापेक्षानास्तीत्यर्थः ॥ इतिमुक्तावली ॥ पञ्चतन्मात्रेभ्योयथासङ्ख्यमाकाशादीनि यानिपञ्चभूतानि । एतेभूताविशेषाः कुतः शान्ताघोराश्चमूढाश्चेतिसाङ्ख्याः ॥ अलङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । विशेषः ख्यातमाधारं विनाप्याधेयवर्णनम् । गतेऽपिसूर्य्येदीपस्थास्तमश्छिन्दन्तितत्कराः ॥ १ ॥ विशेषः सोऽपियद्येकं वस्त्वनेकत्रवर्ण्यते । अन्तर्बहिः पुरः पश्चात् सर्वदिक्ष्वपिसैवमे ॥ २ ॥ किञ्चिदारम्भतोऽशक्यवस्त्वन्तरकृतिश्चसः । त्वांपश्यतामयालब्धं कल्पवृक्षनिरीक्षणम् ॥ ३ ॥ विशिष्यते । वि- शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥ त्रि० शेषशून्ये ॥

विशेषकम् । न० तमालपत्रे । ललाटकृततिलके । अयायांशीकानामन्वये ॥ पुं० तिलकवृक्षे ॥ पुं० न० तिलकविशेषे ॥ त्रि० विशेषयितरि । विशेषाधायके० प्रभेदे ॥ विशिनष्टि । शिष्लृ० । ण्वुल् ॥

विशेषच्छेद्यम् । न० चतुःषष्टिकलान्तर्गतषष्ठकलायाम् ॥ सातु तिलकेषुनानाविच्छेदरचनेतिशैवतन्त्रम् ॥

विशेषगुणः । पुं० बुद्ध्यादिषट्के । रूपादिचतुष्टये ॥ स्नेहे ॥ स्वाभाविकद्रवत्वे ॥ अदृष्टे ॥ भावनायाम् ॥ शब्दे ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

विशेषज्ञः । त्रि० सारविदि ॥

विशेषणम्। न॰ विशेष्यधर्मे ॥ स तु गुणादिर्यथा। नीलोत्पलमित्यादि। व्यवच्छेदके ॥ तदभावापीच्छायां विशेषणाकृत्यम्। विशिष्यते येनेतद्विशेषणम्। कर्त्तरि करणे त्वविवक्षायां ल्युट ॥ सुवर्णप्रिय थानीकसुवर्णस्य विशेषणम्। तथा तिङन्तमप्यतिङन्तस्य विशेषणम् ॥ पश्य मृगो धावतीत्यादौ मृगकर्त्तृकगमनक्रियायां कर्म॰प्रधानत्वात् दृशिक्रियैव ॥

विशेषणविशेष्यभाव। पुं॰ पदार्थयोः सम्बन्धविशेषे ॥ द्वयोर्हि प्रतीतपदार्थकयोर्लौकिकविशेषणविशेष्यभावो भवतीति भाष्यम् ॥ सम्बन्धस्तु भावनिरूपणीयत्वात्। यथा सोऽयं देवदत्त इत्यत्र तच्छब्दार्थतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य॰ अयंशब्दार्थतत्कालविशिष्टदेवदत्तस्य चान्योन्याभेदस्य अर्थंकतया विशेषणविशेष्यभाव इन्द्रियार्थसन्निकर्षे अभावप्रत्यक्षे॰ विशेषणविशेष्यभाव सन्निकर्षं। घटाभाववद्भूतलमित्यत्र॰ चक्षुःसंयुक्तभूतले घटाभावस्य विशेषणत्वात् ॥

विशेषत। अ॰ विशेषादित्यर्थे ॥

विशेषप्रतिपत्तिः। स्त्री॰ उत्कृष्टसम्भावनायाम् ॥

विशेषविधिः। पुं॰ अल्पविषयकविधौ ॥ यथा। तथा सामान्यकार्येभ्यो विशेषकविधिर्बली। यद्वा विषयो यस्य स सामान्यो विधिर्भवेत् ॥ अल्पः स्याद्विषयो यस्य स विशेषविधिर्मतः ॥ सामान्यविशेषयोर्मध्ये विशेषविधिर्बलवान् ॥

विशेषव्याप्तिः। स्त्री॰ व्याप्तिभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा। प्रतियोगिव्यधिकरणस्वसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वमिति चिन्तामणिः ॥

विशेषित। त्रि॰ व्यवच्छिन्ने ॥

विशेषोक्तिः। स्त्री॰ अलङ्कारभेदे। तल्लक्षणोदाहरणे यथा। कार्याजनिर्विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे। हृदि स्नेहक्षये न भूत् स्मरदीपस्य ज्वलत्यपि तिचन्द्रालोके ॥

विशेष्य। पुं॰ व्यवच्छेद्ये। भेद्ये ॥

विशोक। पुं॰ वेदान्तवेद्यात्मनि ॥ विगतः शोकदुःखादिर्वियोगनिमित्तो मनसः सन्तापो यस्य ॥ अशोकवृक्षे। त्रि॰ शोकरहिते

विशोधनम्। न॰ विशुद्धसाधने ॥

विशोधनी। स्त्री॰ दन्तीवृक्षे। शोधन्याम्।

विशोधनीबीजम्। न॰ दन्तीबीजे। जयपाले ॥

विशोधिनी। स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

विश्वः। पुं॰ देवभेदे ॥ गणाम् ॥ विश्वदेवा॰ गणोऽथ। यज्ञायतनविश्वप्रस्करेनङ्। विश्व प्रगुण ॥

विश्रवनम् । न० विश्रावणे । चु०प०
द०

विश्रब्ध । त्रि० अनुद्धटे शान्ते ।
विश्वस्ते ॥ अत्यर्थं । गढे ॥

विश्रब्धनवोढा । स्त्री० मुग्धानवोढा
भेदे ॥

विश्रम । पु० विरतौ ॥ अश्रान्तौ ॥
विश्रम्यतेऽस्मिन् तत्यक्यार्विश्रम
आधारे श्रमापनोदे । श्राम्यतेः
घञ । नोदात्तापदेशस्यमान्तस्य
माचमेरितिवृद्ध्यभाव ॥

विश्रमणम् । न० विश्रामे ॥

विश्रम्भ । पु० विश्वासे ॥ विश्रम्भण
म् । श्रम्भविश्वासे । घञ् ॥ केलि
कलहे ॥ प्रणये

विश्रावणम् । न० विश्रापिते । दाने
सम्प्रेषणे । परित्यागे ॥ श्रपदाने
। चुरादि । प्रायेणविपूर्व । भावे
ल्युट ॥

विश्रावित । त्रि० दत्ते ॥

विश्रान्त । त्रि० विगतश्रमे ॥ विगत
खिन्नादखेदे ॥ श्रमे क्तः । अनु
नासिकस्य तिदीर्घ ॥ श्रान्तियु
क्ते

विश्रान्ति । स्त्री० विश्रामेतीर्थविश
ष ॥ विश्रमे क्तिन् ॥

विश्राम । पु० विरतौ । विरमे
अत्रागुणात्तु । विश्रामोवक्तव्यस्ते
दश्रम अनुनासिकस्य अम । ह

ति ॥ शयनगृहे ॥ परमात्मनि ॥
संसारसागरेजन्तूनां संसाराटव्य-
मि भ्रमतांहित० ष बद्धाद्यो ऽपिश्रा
क्लान्तिमन्दाद्भक्तमयुक्तोऽस्य० बधा
क्लान्तानांविश्रान्तिक ह्न्यमाना ना
विश्राममोक्ष करोतीतिविश्राम प
रमात्मा ॥ विश्रमणम् । भावेघ
ञ ॥ विश्राममुद्दिनीय विनोय
म । नोदात्तापदेशस्येतिवृद्ध्यभा
वात्श्रमे गुणाद्वृध अवृष्ट दुर्लभ
त्वादितिभाव । यादृशुन्न्यान्
विश्रमयेत्यादिशिष्ट० शिष्टप्र
माश्रित्यविजान्तादेरच्क्रियतेऽत-
द्रात्वर्पसिद्ध्यर्थेव । अर्थस्तुभिन्न
तद्वृत्तिभाव । निरूढप्रमाणादृष्टान्ता
प्राकृतार्थेविजितिविवक्षायान्तु०
नहेवृत्त्यवयेश्रम ॥

विश्रामगृहम् । न० पान्थानां प
थि० निवासोचितगेहे यथा ।
जलाशयावुद्यानेविश्रामगृहमध्व
नि । सेतु प्रतिष्ठितोयेनतेनलो
कत्रयान्तसमितमक्षोनिर्वाणत्व-
म ॥

विश्रामस्थानम् । न० पान्थानां
पथि नवासायस्थानविशेषे ॥

विश्राव । पु० प्रख्यातौ । अति
प्र स्रुतौ ॥ विश्रवणम् । स्रुश्रव
णे । विश्रुवस्तिवञ् ॥

विश्रि । पु० मृत्यौ ॥

विश्रुत. । त्रि० ख्याते । प्रसिद्धे ॥ व्यश्रावि । श्रु० । क्त ॥ ज्ञाते ॥ हृष्टे ॥ विशेषेणश्रुत ॥

विश्रुतात्मा । पु० विष्णौ ॥ अनाद्यविद्यावशात्मनुष्योऽहंब्रह्मणोऽहंकर्त्ताऽहंभोक्ताऽहमित्यन्तताद्यात्मनाप्रतीयमानोऽप्यन्तर्गतजडदुःखात्मकेभ्योदेहादिभ्यो।विशेषवैलक्षण्येनवेदान्तवाक्यैः सत्यज्ञानादिलक्षण सन् श्रुत श्रवणादिनाऽवगतआत्माऽतो विशेषेणश्रुतत्वाद्विश्रुतात्मा। सर्वेषु च त्रम. । क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात् ॥ ब्रह्मविद्भिः।विशेषेणश्रुतआत्मायेन । ज्ञानीत्वात्मैव मेमतमितिभगवद्वचनादस्यविष्णु-रूपत्व सुप्रसिद्धमेव ॥

विश्रुति । स्त्री० कीर्त्तौ ॥ विख्यातौ ॥

विश्लथः । त्रि० शिथिले ॥

विश्लिष्टः। त्रि० शिथिले ॥

विश्लेष । पुं० विधुरे ॥ वियोगे विभागे ॥

विश्व । पुं० विश्वरूपभगवति ॥ व्यष्ट्युपहितचैतन्ये व्यष्टिस्थूलशरीरोपहितस्य० विश्वशब्दवाच्यत्वेहेतु. सूक्ष्मशरीरमपरित्यज्यस्थूलशरीरादिप्रविष्टत्वादिति । सूक्ष्मशरीरंकारणशरीरम्० तदपरित्यज्य० स्थूलशरीरादौ० तदपेक्षयास्थूलशरीरलिङ्गशरीरतद्वादिर्यस्यपरमस्थूलशरीरस्येतितद्गुणसंविज्ञानोबहुव्रीहि । तस्मिन्प्रविष्टत्वात् । तथाहि । जीवस्यत्रयउपाधय सुषुप्त्यादौबुद्ध्यादिसंस्कारोपरक्षितमज्ञानमात्रमुपाधि । स्वप्ने जाग्रद्वासनामयलिङ्गशरीरमुपाधि । जाग्रदवस्थायान्तुसूक्ष्मशरीरसंसृष्टस्थूलशरीरमुपाधि । तथाचपूर्वंपूर्वोपाधिविशिष्टस्यैवोत्तरोपाधिप्रवेशात्सर्वशरीरप्रविष्टत्वेनैवस्थूलभोगायतनाभिमानिनोविश्वइतिसंज्ञा ॥ यद्वा । सूक्ष्मशरीरलिङ्गशरीरतदपरित्यज्य० स्थूलशरीरंविराट व्यष्टितदादियोसांचच्छुरादिइन्द्रियाणि० तत्तद्विषयाकाराणाच्छ तत् प्रविष्टत्वादितिहेतुयोजना विश्वशरीरवर्त्तित्वाद्विश्व. ॥ गणदेवताविशेषु ॥ तेयथा ॥ क्रतुर्दक्षोवसुसत्यः काल कामोधृति कुरुः । पुरूरवामाद्रवाश्चविश्वेदेवादशस्मृताः ॥ इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः ससंयोनान्दीमुखेवसुः । नैमित्तिकेकालकामौकाम्येचधुरिलोचनौ ॥ पुरूरवामाद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ तेतु० धर्माद्दक्षकन्यायांविश्वायांजाता ॥ विशति० कर्म्मक्षितिविश्व. । विशप्रवेशने । अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः :

क्षितिकन् ॥ ब्रह्मणि ॥ विशन्ति
सर्वाणिभूतान्यस्मिन् ॰ तत् । अनुप्र
वेशश्रुत्या ॰ विशतिसर्वमितिवा ॥
पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्म
केवैराजशरीरे ॥ भुवने । जगति ।
सर्वस्मिन्प्रपञ्चजाले ॥ विशतिस्वका
रणमितिनिरुक्तेः । अस्यकारणस्व
रूपादिविषयेतर्कजालनकर्त्तव्यमा
यामयत्वादित्याहकिमिदंकिमस्यरू
पंकथमिदमभूदमुष्यकोहेतु । इति
नकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यं मायेतिधी
मताविश्वम् ॥ दन्तिनिदारुविकारे
दारुतिरोभवतिसोपितत्रैव । जग
तितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजग
त्तिरोधत्ते ॥ ९४ ॥ इति । अपि
च । मूलोच्छेदंविनाकाश्चित्प्ररोह
न्तिपुनः पुनः । यथालतास्तथावि
श्वमज्ञानप्रशमंविना । अपिचाहुः
। विश्वंदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यं
निजान्तर्गतंपश्यन्नात्मनिमाययाबहि
रिवोद्भूतंयथानिद्रया । यः साक्षा
त्कुरुतेप्रबोधसमयेस्वात्मानमेवाद्व
यंतस्मैश्रीगुरुमूर्त्तयेनमइदंश्रीदक्षि
णामूर्त्तये ॥ इति ॥ अपिचाहुर्गौड
पादाचार्याः । स्वप्नमायेयथादृष्टेग
न्धर्वनगरंयथा । तथाविश्वमिदंदृष्टं
वेदान्तेषुविचक्षणैरिति ॥ नागरे ।
शुण्ठ्याम् । बोले ॥ त्रयोदशार्के ॥
त्रि॰ अखिले । कृत्स्ने ॥ विशतिस्व
कारणम् ॥ विश॰ । बात्तरिक्वन् ।
अनन्ते ॥ विश्वशत सहस्रस्वसर्वमस्य
वाचकमितिभारतम् ॥ सर्वनाम
सञ्ज्ञोयम् ॥ आधुनिकसञ्ज्ञात्वेनसर्व
नामत्वपर्युदासात् ॥

विश्वकद्रुः । पुं॰ आखेटशुनि । मृगा
याकुशलकुक्कुरे ॥ ध्वनौ । ध्वाने ॥
त्रि॰ खले । पिशुने ॥ विश्वकसर्वंद्र
वति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वात्
डुः ॥ यद्वा । विश्वं कन्दते । कदि
आह्वानादौ । अच्वादि ॥

विश्वकर्मजा । स्त्री॰ विश्वकर्मसुतायाम् ॥

विश्वकर्मा । पुं॰ सहस्रांशौ । सूर्ये ॥
मुनिविशेषे ॥ देवशिल्पिनि । त्वष्ट
रि । देववर्द्धकौ ॥ तौप्रोक्तौविश्वक
र्माणौमयस्त्वष्टाचयोगवित् ॥ विश्व
कर्माऽस्मात्कृवेति ॥

विश्वकर्मसुता । स्त्री॰ सूर्यभार्य्याया-
म् । सञ्ज्ञायाम् ॥

विश्वका । स्त्री॰ गङ्गाचिल्लाम् ॥

विश्वकृत् । पुं॰ देवशिल्पिनि । विश्व
कर्मणि ॥ ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि ॥
विश्वंकरोति । डुकृञ्॰ । क्विप्
। तुक् ॥

विश्वकेतुः । पुं॰ कामे । मदने ॥ वि
श्वस्मिन् ॰ विश्वव्यापीवाकेतुर्यस्येति
रथ ॥ अनिरुद्धे ॥

विश्वगः । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

विश्वगन्धः । पुं॰ पलाण्डौ ॥ न॰ बो

ले ॥

विश्वगन्धा । स्त्री० भूमौ ॥ क्षितौ ॥ विश्वस्मिन्गन्धोऽस्याः ॥

विश्वग्रन्थिः । स्त्री० हंसपद्याम् ।

विश्वचक्रम् । न० महादानविशेषे ॥

विश्वचक्रात्मा । पुं० विष्णौ ॥

विश्वजन । पुं० सर्वसाधारणेवेश्यादौ । रामजनी० इ० भा० प्र० ॥

विश्वजनीन । त्रि० सर्वजनहिते ॥ विश्वस्मैजनाय० तस्मैहितम् । आत्मविश्वजनभोगोत्तरपदात्ख ॥

विश्वजनीय । त्रि० विश्वजनहिते ॥ विश्वश्चजनः सर्वसाधारणोवेश्यादि । विश्वोजनोऽस्येतिविग्रहेपि० सएवा थपदार्थः । तस्मैहितम् । कर्मधारयादेवेष्यतइतीष्टेरथनख: किन्तु छएव ॥ विश्वोजनायहितोवा ॥

विश्वजित् । पुं० सर्वस्वदक्षिणेयज्ञविशेषे । सर्वमेधे ॥ त्रि० सर्वजेतरि ॥ विश्वंजयति । जि० क्विप् ॥ चेतिक्विप् । तुक् ॥

विश्वत । अ० सर्वतइत्यर्थे ॥ विश्वस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् ॥

विश्वतोमुख: । त्रि० सर्वतोमुखे ॥ विश्वतोमुखान्यस्य ॥

विश्वदेव: । पुं० गणदेवताविशेषे ॥ यथा । विश्वेदेवौक्रतुदक्षौसर्वास्विष्टिषुविस्मृतौ । नित्यनान्दीमुखश्राद्धेवसुसत्यौचपैतृके ॥ नवान्नालम्भेदेवौकामकालौसदैवहि । अपिकन्यागतेसूर्येश्राद्धेचध्वनिरोचकौ ॥ पुरूरवामाद्रवाश्वविश्वेदेवौचपर्वणि ॥ इ० वह्निपु० ॥ चक्षुरादिषुप्राणेषु ॥ देवसध्रये ॥ हस्तगवेधुकायाम ॥

विश्वदेवा । स्त्री० हस्तगवेधुकायाम् ॥ गोरक्षचाकुलिया० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ नागवलायाम् ॥ चकचपुष्पदण्डोत्पले ॥

विश्वधायो: । त्रि० विश्वस्यधारके ॥ विश्वदधाति । डुधाञ् । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् णित् । आतोयुक् ॥ वैदिकोयम् ॥

विश्वधृक् । पुं० श्रीपतौ ॥ विश्वधृष्णोतिज्ञानैश्वर्यादिभिर्ब्रह्मादीन्वाऽभिभवति । ञिधृषा० । क्विप् । कुत्वात्पूर्वंजश्त्वेनडः । गः । कः ॥

विश्वनाथ: । पुं० विश्वेश्वरे । शिवे ॥ विश्वेषांनाथः ॥

विश्वनाथनगरी । स्त्री० काश्याम् ॥ यत्रदेहपतनेनदेहिनांमुक्तिरेवभवतीतिनिश्चितम् । पूर्वपुण्यनिचयेनलभ्यतेविश्वनाथनगरीगरीयसी ॥

विश्वप । पुं० अग्नौ ॥ विश्वपाति । पा० । आतोनुपसर्गेकः ॥

विश्वपाः । पुं० अग्नौ ॥ विधौ ॥ रवौ ॥ प्रजापतौ ॥ विश्वंपा-

ति । पा० । आतोनुपसर्गेकृतिके प्राप्ते०वासरूपन्यायेन०आतोमनि न्क्वनिप्वनिपश्चेतिवनिप् ॥ देवे ॥

विश्वप्सा । पुं० वह्नौ ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ समीरणे ॥ कृतान्ते ॥ विश्वंप्साति । प्साभक्षणे । सु-मुचन्निति साधुः ॥

विश्वबोधः । पुं० धर्मकाये । बुद्धे ॥

विश्वभुक् । पुं० विष्णौ ॥ विश्वं कृत्स्नं जगद्भुङ्क्ते स हरतिप्रलयका लेइति०भुनक्तिपालयतिस्थितिका लेइतिवाभुजो परिपालनाभ्यवहा रयोः क्विप् ॥

विश्वभू । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥

विश्वभेषजम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विश्वस्यदोषस्यभेषजम् ॥

विश्वभोजाः । पुं० इन्द्रे ॥ विश्वं भुङ्क्ते भुनक्तिवा । भुज० । वि दिभुजिभ्यांविश्वे०इत्यसिप्रत्ययः ॥

विश्वमदा । स्त्री० अग्नेर्जिह्वाविशे-षे ॥

विश्वम्भरः । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ विश्वौजसि । शक्रे ॥ विश्वंबिभर्त्ति । डुभृञ्० । सं ज्ञायाम्भृतृवृजिधारिसहितपिदमइ तिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥ अग्नौ ॥ विश्वस्यभरणाद्विश्वम्भरो ऽग्निरितिभाष्यकाराः ॥ विश्वम्भ रा०इ०भा०प्राणिविशेषे ॥

विश्वम्भरा । स्त्री० धरायाम् । स्थि रायाम् । पृथिव्याम् ॥ विश्वम्भ रातद्धरणाच्चानन्तानन्तरूपतः । इतिपुराणम् ॥ विश्वंबिभर्त्ति० डुभृञ्धारणपोषणयोः । सञ्ज्ञाया मित्यादिनाखच् । मुम् । टाप् ।

विश्वयोनिः । पुं० भगवति ॥ वि श्वस्ययोनिः कारणम्०निमित्तो पादानात्मकम् ॥

विश्वरूपः । पुं० विराजि । विष्णौ ॥ आदित्ये । सूर्ये ॥ विश्वानि बहूनिरूपाण्यस्य ॥ विश्वानिनाना-विधानि० रूपाणिश्वेतपीतादिगु णात्मकानियस्य ॥ मणिविशेषे ॥ सवनानारूपोऽवभासते० उपा धिसन्निधानात्०नस्वतोनेकरूपः ॥ न० अगुरुणि ॥

विश्वरूपकम् । न० अगुरुणि ॥

विश्वरेताः । पुं० ब्रह्मणिविधात रि ॥ विश्वस्यरेतः कारणम् ॥ विश्वं सर्वंकार्यंत्वेनाभिमतरेतः का र्यंयस्यसविश्वरेताः परमेश्वरः ॥

विश्वरोचनः । पुं० नाडीचञ्चौ ॥

विश्ववेदाः । पुं० अग्नौ ॥ सर्वज्ञे ॥ विश्ववेत्ति० विदन्तिवा । वि द० । विदिभुजिभ्यांविश्वेइति० असिप्रत्ययः ॥

विश्वसनम् । न॰ मुनिविश्रामदेशे ॥ मुनिविश्रामदेशीयस्तत्तु विश्वसनस्मृतमितिवचनात् ।

विश्वसहा । स्त्री॰ वह्निजिह्वाविशेषे ।

विश्वसारम् । न॰ तन्त्रविशेषे ॥

विश्वसारकम् । न॰ विट्खदिरे । फणिमनसा॰ द्रू॰ गौ॰ भा॰ । नागयूहर॰ द्रू॰ भा॰ प्र॰ ॥

विश्वसितः । त्रि॰ विश्वस्ते । कृतविश्वासे ॥

विश्वसृट्॰ड् । पुं॰ विधौ । ब्रह्मणि ॥ विश्वं सृजति । सृज॰ । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वं न॰ रज्जुसृड्भ्यामितिभाष्यप्रयोगात् । यद्वा सृजियज्योः पदान्ते षत्वविधेः कुत्वापवादत्वात् ॥

विश्वस्त । त्रि॰ जातविश्वासे । अशङ्किते ॥

विश्वस्ता । स्त्री॰ विधवायाम् ॥ विफलश्वसिति । श्वसप्राणने । गत्यर्थे तिक्त । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विश्वस्या । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥

विश्वा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ शुण्ठ्याम् । शतावर्याम् ॥ विशति । विश॰ । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ पिप्पल्याम् ॥

विश्वाकषायः । पु॰ शुण्ठीक्वाथे ॥

विश्वाची । स्त्री॰ अप्सरोविशेषे ॥

विश्वात्मा । पुं॰ परमेश्वरे । विश्वमात्मनियस्य ॥ प्रतीचि ॥ विश्वस्मिन्पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मकेस्थूलेजगतिवैराजशरीरे॰ जागरितेच॰ आत्माअहंममेत्यभिमानोऽस्य । विश्वस्यस्थावरजङ्गमात्मकस्यप्राणिजातस्यात्मापरमात्मावा ॥

विश्वामित्र । पुं॰ ब्रह्मर्षिविशेषे । गाधिजे । त्रिशङ्कुयाजिनि । कौशिके ॥ विश्वेषामित्रः । विश्वत्रयेणयोमैत्रीकर्त्तुमिच्छतिधर्मतः । विश्वामित्रः सइतिभागवतेऽर्थः ॥ आत्मनि ॥ विश्वस्यमित्रं निरुपाधिप्रेमगोचरतयाप्रेयान् । आत्मानमेवप्रियमुपासीतेतिश्रुतेः ॥ मित्रेचर्षाविति विश्वशब्दस्यदीर्घः ॥ त्रि॰ सकलशात्रवे ॥ विश्वेषाममित्रः ॥

विश्वामित्रतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ।

विश्वामित्रप्रियः । पुं॰ नारिकेले ॥

विश्वाराट् । पु॰ विश्वस्मिन्राजमाने ॥

विश्वावसुः । पुं॰ गन्धर्वविशेषे ॥ विश्ववसुयस्य । विश्वस्य वसुराटोरितिपूर्वपदान्तस्यदीर्घः ॥ वत्सरविशेषे ॥ तत्फलं यथा । सर्वत्रजायतेचात्रसस्यसम्पद्घ्नता । विश्वावसौवरारोहेकार्पासस्य महार्घता ॥ स्त्री॰ रात्रौ ॥

विश्वास । पुं॰ विश्रम्भे । दृढमित्थमेवनान्यथेतिनिश्चये ॥ विश्वसनम् । श्वस॰ । घञ् ॥ लोभप्रमादविश्वासैः पुरुषोनश्यतित्रिभिः । तस्माल्लोभोनकर्त्तव्यः प्रमादोनविश्वसेत् ॥ साध्वीयानमदकुर्यात्सखुखोद्दृष्यायोञ्जित । तन्मित्रं यस्य विश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियः ॥ अपिच । सौहार्द्दं व्यवहारांश्चप्रवृत्तिंप्रकृतिन्तथा म् । सहवासेनतर्कैश्च विदित्वाविश्वसेत्ततः ॥

विश्वास्य । त्रि॰ श्रद्धेयवचने ॥

विश्वदेवाः । पुं॰ अग्नौ ॥ श्राद्धदेवे ॥ क्रतुर्दक्षोवसुः सत्यः कामः कालस्तथाध्वनिः । रोचकश्चाद्रवाश्चैव तथाचान्यः पुरूरवाः ॥ विश्वेदेवाभवन्त्येतेदशसर्वेप्रपूजिताः ॥

विश्वेश । पुं॰ परमेश्वरे ॥ विश्वेषां सर्वेषामीशोनियन्ता ॥

विश्वेशा । स्त्री॰ विमलेश्वरेवस्माभायादेव्याम् ॥

विश्वेश्वर । पुं॰ काशिस्थेशिवे । काशीनाथेलिङ्गविशेषे ॥ विश्वेषामीश्वरः ॥ इष्टोविश्वेश्वरोदेवोलातव्यामणिकर्णिका ॥

विश्वौषधम् । न॰ शुण्ठ्याम् ॥ विश्वेषामौषधम् । विश्वस्यतदौषधञ्चेति वा ॥

विट् । स्त्री॰ विष्ठायाम् ॥ वैश्ये । विषस्तुव्याप्तौ । क्विप् । जश्त्वचर्त्त्वे ॥ दुष्कृतरि ॥ विट्पतिशब्दनिर्देशात् ॥ व्यापने ॥

विषम् । न॰ जले । तोये ॥ वत्सनाभाभिधे ॥ बोले ॥ सामान्यविषे ॥ पुं॰ न॰ क्ष्वेडे । गरले ॥ तद्भेदायथा । पुंसिक्लीबेचकाकोलकालकूटहलाहलाः । सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयोब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदोवत्सनाभश्चविषभेदाअमीनव ॥ अपिच । विषतुगरलक्ष्वेडस्तस्यभेदानुदाहरेत् । वत्सनाभः सहारिद्रः सक्तुकश्चप्रदीपनः ॥ सौराष्ट्रिकः शृङ्गकश्चकालकूटस्तथैवच । हालाहलोब्रह्मपुत्रोविषभेदाअमीनव ॥ ब्राह्मणः पाण्डरस्तेषुक्षत्रियोलोहितप्रभः । वैश्यः पीतोऽसितः शूद्रोविषउक्तश्चतुर्विधः ॥ रसायनेविषंविप्रं क्षत्रियंदेहपुष्टये । वैश्यंकुष्ठविनाशाय शूद्रंदद्याद्वधायहि ॥ अथास्यगुणाः । विषंप्राणहरंप्रोक्तं व्यवायिचविकासिच । आग्नेयंवातकफहृद्योगवाहिमदावहम् ॥ व्यवायि॰ सकलकायगुणव्यापनपूर्वकपाकागमनशीलम् । विकासि॰ ओजः शोषणपूर्वकसन्धिबन्धशिथिलीकरणशीलम् । आग्नेयम्॰ अधिकाग्न्यम् । योगवाहि॰ संसर्गगुणग्राहकम् । मदावहम्॰ तमोगुणाधिक्येनबुद्धिविध्वंसकम् ॥

तदेवयुक्तियुक्तन्तुप्राणदायिरसाय
नम् । योगवाहिपरवातश्लेष्मजित्
सन्निपातहृत् ॥ योगवाहित्रिदोषघ्न
बृंहण वीर्यवर्द्धनम् । येदुर्गुणाविषे
ऽशुद्धे तेस्युर्हीनाविशोधनात् । तस्मा
द्विषप्रयोगेषुशोधयित्वाप्रयोजयेत् ।
अथशोधनविधि । गोमूत्रेत्रिदि
नस्थाप्यविषतेनविशुद्ध्यति । रक्तस
र्षपतैलाक्तंतथाधार्यंत्रवासरे ॥
येगुणागरलेप्रोक्तास्तेस्युर्हीनाविशोध
नात । तस्माद्विषप्रयोगेषुशोधयि
त्वाप्रयोजयेत् ॥ स्थावरजङ्गमञ्चैव
द्विविधं विषमुच्यते । दशाधिष्ठान
माद्यन्तु० द्वितीयषोडशाश्रयम् ॥
विशेषोभावप्रकाशेद्रष्टव्य ॥ वैवेष्टि
कायम् । त्रिष्टु० विषविप्रयोगेश
। स्त्रुगुपधेतिक. ॥ हालाहलोनैव
विषं विषं रमापरजनाव्यग्रयनेमम
न्वते । योगेनजागर्त्तिपिपीथतशि
व · स्मरन्रमांमुह्यतिनिद्रयाह
रि. ॥

विषकण्टकिनी । स्त्री० वन्ध्याकर्कोट
क्याम् ॥

विषकन्द : । पु० नीलकन्दे ॥

विषक्त. । त्रि० अतिश्लिष्टे । लग्ने ॥
आश्रिते ॥

विषघा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

विषघाती । पु० शिरीषवृक्षे ॥ विष
नाशके ॥ त्रि० ॥

विषघ्न · । पुं० शिरीषद्रुमे ॥ यवासे
॥ विभीतके ॥ चम्पकवृक्षे ॥ त्रि०
विषनाशके ॥ विषंहन्ति । हन० ।
हन्तेरमनुष्यकर्तृकेपुचेतिठक् ॥ वि
षघ्नौषधानिमात्स्ये १८२ ऽध्यायेद्र
ष्टव्यानि ॥

विषघ्नधूप · । पुं० धूपविशेषे ॥ तथा
। सक्तु सर्जरसोपेत · सर्षपा
एलवालुकै । सुवर्णास्फारतरो :
कुसुमैरर्जुनस्यतु ॥ धूपोवासगृहेह
न्तिविषस्थावरजङ्गमम् । नतत्रकी
टा : सविषानदर्दुरसरीसृपा : । न
कृत्याकर्मणस्तत्रधूपोयत्रप्रदह्यते ॥

विषघ्ना । स्त्री० चित्रतायाम् ॥ गुड
च्याम् ॥

विषघ्नी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥
इन्द्रवारुण्याम् ॥ वनवर्वरिकाया
म् ॥ स्वल्पफलायाम् ॥ भूम्याम
ल्याम् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ हरि
द्रायाम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ महा
वारुण्याम् ॥ हवुषायाम् ॥

विषक्ती । त्रि० मिथ श्लिष्टे ॥

विषजिह्व. । पुं० देवताडवृक्षे ॥

विषज्वर : । पु० महिषे ॥ विषजज्व
रे ॥

विषगुडम । न० मृणाले ॥

विषण्ण : । त्रि० विषादप्राप्ते ॥ भग्नो
त्साहे ॥ दु : खिते ॥ विषीदतिस्म
। षद्लृ० । गत्यर्थेतिक्त : । रदा

ष्यामितिनत्वम् ॥
विषलता । स्त्री॰ जडतायाम् ॥
विषतिन्दुः । पुं॰ कुपीलौ ॥ कारस्करवृक्षे ॥
विषदम् । न॰ पुष्पकासीसे ॥ त्रि॰ विषदातरि ॥ यथा । विषद . स्यात शुष्कास्त्रोविलचोवीक्ष्यतेदृश । स्वेदवेपथुमांसक्षोभीत स्खलति जृम्भते ॥ विषदद्दाति । कुदाज॰। आतश्वेतिक ॥
विषदंष्ट्रा । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् ॥
विषदन्तक । पुं॰ सर्पे ॥
विषदर्शनमृत्युक । पुं॰ चकोरपक्षिणि ॥ जीवञ्जीवस्तुगुन्द्रालो विषदर्शनमृत्युकइतिहेमचन्द्रः ॥
विषद्रुमः । पुं॰ कारस्करवृक्षे ॥
विषधरः । पुं॰ आशीविषि । सर्पे ॥ विषस्यधरः ॥
विषधर्मा । पुं॰ कुलत्थयायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥
विषधाची । स्त्री॰ विषघ्न्याम् ॥
विषनाशन . । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ त्रि॰ विषनाशके ॥
विषनाशिनी । स्त्री॰ सर्पकङ्काल्याम् ॥ नाकुल्याम् ॥
विषनुत् । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥
विषपुष्पः । पु॰ मदनद्रुमे । मयनफलवृ॰ प्र॰ ॥ न॰ नीलपद्मे विषयुक्तपुष्पे ॥
विषपुष्पक . । पुं॰ मदनवृक्षे ॥ ज्वरे ॥ विषपुष्पभक्षणजन्यरोगे ॥ विषपुष्पैर्जनितः । कालप्रयोजनाद्रोगइतिकन् ॥
विषभक्षणम् । न॰ विषखादने ॥ यथा मुहूर्त्तमाह । चराचरेन्द्रद्वुलबुद्धुचित्राविषःमनिभानुकवीन्दुभौमान् । यद्भृतेऽनेकविधानितावत्सवालकूटानिसदेतिवेत्ता ॥
विषभिषक् । पुं॰ विषवैद्ये ॥
विषम . । पुं॰ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्वचिद्यदतिवैधर्म्यान्नश्लेषोघटनामियात् । कर्त्तुः क्रियाफलावाप्तिर्नैवानर्थश्चयद्भवेत् ॥ गुणक्रियाभ्यां कार्यस्यकारणस्यगुणक्रिये । क्रमेणचविरुद्धेयत्सएवविषमोमत ॥ द्वयोरत्यन्तविलक्षणतया॰ यदनुपपद्यमानतयैवयोगः प्रतीयते॰ यश्चकिञ्चिदारभमाणः कर्त्ता॰ क्रियाया प्रणाशान्नकेवलमभीष्ट तफलनलभेत॰ यावदप्रार्थितमप्यनर्थं विषयमासादयेत्॰ तथासत्यपिकार्यस्यकारणरूपाऽनुकारेयत्तयोर्गुणौक्रियेचपरस्परविरुद्धतांव्रजतः॰ ससमविषयेयात्मा॰ चतूरूपोविषमः । क्रमेणोदाहरणम् । शिरीषादपिमृद्वङ्गीकेयमायतलोचना । अयक्वचकुकूलाग्निकर्कशोमदनानलः ॥ सिंहिकासुतसन्त्रस्त शशः शीतांशुमाश्रितः । जग्रसेसाश्रयतत्रतमन्य . सि

ष्टिकासुतः ॥ सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्रं रणे रणे यस्य कृपाणलेखा । तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्याभरणं प्रसूते ॥ आनन्दममन्दमिमं कुवलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयति तरां शरीरं मे ॥ अत्रानन्ददानशरीरतापिनविरुद्धाविति । एवम् । विपुलेन सागरशयस्य कुक्षिणा । भुवनानि यस्य पपिरे युगक्षये । मदविभ्रमासकलया पपे पुनः स पुरस्त्रियैकतमयैकया दृशा ॥ द्वयोर्द्वयोरपि विषमत्वं सन्ध्यायोगमवगन्तव्यम् ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्विधः परिच्छेदस्तालः कङ्कणनामकः । पूर्णं खण्डं समश्चैव विषमश्चैव कथ्यते ॥ सचतुष्कगणौ पूर्णे खण्डे बिन्दुद्वयं गुरुः । यगणस्तु समे ज्ञेयस्तगणो विषमे भवेदिति ॥ अयुग्मराशौ ॥ न० विषमाशने ॥ बहुस्तोकमकाले च भुक्तं यद्विषमं हि तत् ॥ पद्यस्य त्रिविधवृत्तान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत् ॥ सममर्द्धसमं वृत्तं विषमञ्चेति तत् त्रिधा । समं समचतुष्पादं भवत्यर्द्धसमं पुनः ॥ आदिस्तृतीयवद्यस्य पादस्तुर्यो द्वितीयवत् । भिन्नचिह्नचतुष्पादं विषमं परिकीर्त्तितम् ॥ स्थपुटे ।

उन्नतानते । उच्चनीचस्थाने ॥ त्रि० असमाने ॥ कोपने ॥ अयुग्मे ॥ विगतः समः सदृशोऽस्य । सुविनिर्द्दिश्य सुपिसूतिसमाकृतिषमस्त्वम् ॥

विषमच्छदः । पु० सप्तपर्णः । छतविनीतिप्रसिद्धे ॥ विषमाश्छदा यस्य सः ॥

विषमज्वरः । पुं० चतुर्थकादिज्वरविशेषे ॥ तस्य निदानाद्याह । दोषोऽल्पोऽहितसम्भूतो ज्वरोत्सृष्टस्य वा पुनः । धातुमन्यतमं प्राप्य करोति विषमज्वरम् ॥ सन्ततं रससंस्थस्य सततं रक्तधातुगः । दोषः क्रुद्धो ज्वरं पुंसां सोऽन्येद्युः पिशिताश्रितः ॥ मेदोगतस्तृतीयेऽह्नि अस्थिमज्जगतः पुनः । कुर्याच्चतुर्थकं घोरमन्तकं रोगसङ्करम् ॥ यः स्यादनियतात्कालाच्छीतोष्णाभ्यां तथैव च । वेगतश्चापि विषमो ज्वरः स विषमः स्मृतः ॥ अस्य भेदा यथा । सन्ततः सततोऽन्येद्युस्तृतीयकश्चतुर्थकश्चेति ॥

विषमनयनः । पु० शिवे ॥ विषमाणि नयनानि यस्य ॥

विषमन्त्रः । पुं० जाङ्गुल्याम् । विषविद्यायाम् ॥

विषमर्द्दनिका । विषमर्द्दनी । } स्त्री० गन्धनाकुल्याम् ॥

विषय . | विषय .

विषमस्थः । त्रि॰ दरिद्रे ॥ विषमेतिष्ठति । छो॰ । सुपिस्थइतिकः ॥ उपप्लवदेशस्थे ॥
विषमाक्षः । पुं॰ शिवे ॥ विषमाण्यक्षीणियस्यस . ॥
विषमायुध . । पुं॰ कामे । पञ्चशरे ॥ विषमाण्यायुधानियस्य ॥
विषमाशनम् । न॰ अकालेबहुवाल्पंवाभुक्त्वातुविषमाशनमितिलक्षिते ॥ बहुस्तोकमकालेवाभुक्तं तद्विषमाशनम् ॥
विषमित । त्रि॰ विषमीकृते
विषमीयम् । त्रि॰ विषमदेशभवे ॥ गहादिभ्यश्छेतिछ ॥
विषमुष्टि ' । पुं॰ महानिम्बे ॥ मुषविशेषि । सुमुष्णाम् । बधमुष्टिके ॥ विषमुष्णाति । मुष॰ । क्तिच् ॥
विषमृत्यु ' । पुं॰ चकोरे ॥
विषमेषु । कामे ॥ विषमाइषवोयस्यस ' ॥
विषमोन्नत । त्रि॰ स्फुटे ॥
विषय: । पुं॰ चक्षुरादिग्राह्ये रूपादौन्द्रियार्थे । गोचरे ॥ न्यायमतेक्षित्यप्तेजोवायूनांविषया यथा । तत्रक्षितिर्गन्धहेतुर्नानारूपवतीमता । षड्विधस्तुरसस्तत्रगन्धोपिद्विविधोमत ' ॥ स्पर्शस्तस्यास्तुविज्ञेयोह्यनुष्णाशीतपाकजः। नित्यानित्याचसा द्विधानित्यास्यादणुलक्षणा ॥ अनित्यातुतदन्यास्यात्सैवावयवयोगिनी साचत्रिधाभवेद्देहइन्द्रियविषयस्तथा ॥ योनिजादिर्भवेद्देहइन्द्रियघ्राणलक्षणम् । विषयोद्व्यणुकादिश्चब्रह्माण्डान्तउदाहृत : ॥ वर्णः शुक्लोरसस्पर्शौजलेमधुरशीतलौ । स्नेहस्तत्रद्रवत्वन्तुसांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ नित्यतादिप्रथमवत्किन्तुदेहमयोनिजम् । इन्द्रियरसनंसिन्धुर्हिमादिर्विषयोमत ' ॥ स्पर्शउष्णस्तेजसस्तुस्याद्रूपंशुक्लभास्वरम् । नैमित्तिकद्रवत्वन्तुनित्यतादिचपूर्ववत् ॥ इन्द्रियंनयनंवह्निस्वर्णादिर्विषयोमत ' ॥ अपाकजोऽनुष्णाशीत . स्पर्शस्तुपवनेमत ' । तिर्यग्गमनवानेषज्ञेय : स्पर्शादिलिङ्गक . ॥ पूर्ववन्नित्यताद्युक्तं देहव्यापित्वगिन्द्रियम् । प्राणादिस्तुमहावायुपर्यन्तोविषयोमत :॥ विषिण्वन्तिविषयिणमवबध्नन्ति स्वेनरूपेणनिरूपणीयंकुर्वन्ति॰ इतिविषया: । षिञ् बन्धने । पचाद्यच् । परिनिवीतिषत्वम् । विषयणमनया॰ विषिणोतिवा । षिञ्एरच्॰ पुंसीतिघोवा॰ पचाद्यज्वा ॥ विषस्यविषयाणाञ्च दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपभुक्तंविषंहन्तिविषया ' स्मरणादपीतिविषयानुसन्धानस्यनिन्दितत्वादिन्द्रियार्थेषु

दूराद्धि । विषयेति सतां मतम् ॥ यथोक्तम् । दोषेणतीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि । विषं निहन्ति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम् ॥ अपिच । विषयविषधराणां दोषदंष्ट्रोत्कटानां विषाविषमविसर्पव्यक्तदुश्चेष्टितानाम् । विरम विरम चेतः सन्निधानादमीषाम् सुखकाममिच्छेतोः साहसमास्मकार्षीः ॥ इति ॥ नियामके यथा । विशब्दो हि विशेषार्थः सिनोतेर्बन्ध उच्यते । विशेषेण सिनोतीति विषयोऽतो नियामकः ॥ इति ॥ प्रबन्धाद्यश्चयोज्ञातत्वे ॥ यथा जीवब्रह्मैक्यशुद्धचैतन्यं प्रमेयवेदान्तानां विषयः ॥ कुरुपञ्चालादिदेशे ॥ जनपदे ॥ अन्यत्रे ॥ शुक्रे ॥ आश्रये । आश्रये ॥ भोगसाधने । सर्वमेव हि कार्यमदृष्टाधीनम् यच्च कार्यं यददृष्टाधीनं तत्तदुपभोगसाक्षात्परम्परया जनयत्येव । नहि बीजं योजनाभ्याविना कस्यचिदुत्पत्तिरस्ति । तेन परमाण्वादि ब्रह्माण्डान्तं सर्वमेव विषयो भवतीत्यर्थः ॥ इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

विषयवित् । पुं॰ वात्स्यायनादिमुनिषु । ते चैत्यं कल्पयन्ति । शब्दादयो विषया भूयो भूयो भुज्यमानास्तत्त्वमिति तदेतत्कल्पनमेषां विभ्रममात्रम् । विषमविषयाणामित्तिविषयानुसन्धानस्य निन्दितत्त्वात् ॥

विषयाज्ञानम् । न॰ तन्द्रायाम् ॥

विषयायी । पुं॰ राज्ञि ॥ वैषयिकजने ॥ इन्द्रिये ॥ कामदेवे ॥ विषयासक्तपुरुषे ॥

विषयी । पुं॰ नृपतौ ॥ कामदेवे ॥ वैषयिके ॥ ध्वनौ विषयोऽस्यास्ति । अतइनि ॥ देशे ॥ यज्ञादित्वात् निर्वृद्ध्यभाव । षत्वञ्चनिपात्यते ॥ न॰ इन्द्रिये ॥ त्रि॰ विषयासक्ते ॥ आरोप्यमाणे ॥

विषयोग । पुं॰ तिथिवारयोर्योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठी शशाङ्के नवमी च शुक्रे बुधे द्वितीया तपने चतुर्थी । जीवेऽष्टमी॰ सौरिकुजे च सप्तमी योगा विषाख्या॰ कुलनाशका स्युः ॥ बुधवारे भद्रारूपेण सिद्धियोगस्तु सप्तमीवादश्योश्चरितार्थो॰ नतु द्वितीयायामिति । अन्यथा बहुधस्यादिवाक्यविरोधः स्यादिति ॥

विषरूपा । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥

विषलम् । न॰ विषे ॥

विषलता । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

विषविद्या । स्त्री॰ विषघ्नमन्त्रे ॥

विषवैद्यः । पुं॰ कथाप्रसङ्गे । गारुडिके । जाङ्गुलिके ॥ विद्यामधीते॰ वेत्तिवा । तदधीते तद्वेदेत्यण् । विषस्य वैद्यः ॥

विषवैरिणी । स्त्री॰ निर्विषायाम् ॥

विषशालूक । पुं० पद्मकन्दे ॥

विषशूक ।) पुं० भृङ्गरोले ॥
विषशृङ्गी ।)

विषसूचक : । पुं० चकोरे ॥

विषस्वता । स्त्री० भृङ्गरोले ।

विषहन्त्री । स्त्री० अपराजितायाम् ॥ निर्विषायाम् ।

विषहर । पुं० गरलनाशकौषधादौ ।

विषहरा ।) स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
विषहरी)

विषहा । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

विषा । अ० बुद्धौ ॥ विपूर्वात् स्यतेर्विषा विहित्याप्रत्यय . ॥

विषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ विषा सोष्णाकटुस्तिक्तापाचनीदीपनीहरेत् । कफपित्तातिसारामविषकासवमिकृमीन् ॥ बुद्धौ ॥ वेवेष्टि। वि ष ल० । विषप्रयोगेवा । इगुपधेति क . ॥

विषाङ्कुर । पुं० शल्यास्त्रे ॥

विषाण । न० पशुशृङ्गे ॥ इभदन्ते ॥ कुष्ठनामौषधे ॥ क्रोले ॥ वस्ति । असभुवि । चानश् असीश्लोप .। उपसर्गप्रादुर्भ्यामितिषत्वम् ॥

विषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥ सातलायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् । आवर्त्तक्याम् ॥

विषाणी । पुं० हस्तिनि ॥ शृङ्गिणि । ऋषभनामौषधे ॥ शृङ्गाटके ॥

विषाणी । स्त्री० क्षीरकाकोल्याम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ फलस्याजशृङ्गसदृशत्वात् । विषाणमस्त्यस्या । अर्शआद्यच् । गौरादि ॥ तिन्तिड्याम् ॥ ऋषभौषधे ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

विषाद । पुं० अवसादे । उपतापे । कोऽहविषयोभूतस्तजनविच्छेदाशङ्कानिमित्त शोकापरपर्यायेचित्तव्याकुलीभावे ॥ इष्टनाशकृतेमनोभङ्गे ॥ तदुक्तम् । विषादश्चेतसोभङ्गउपायाभावनाशयोरिति विषदनम् । षद्ल० । घञ् । मोहे ॥ विषादात्मकस्तमोगुण ॥

विषादनी । स्त्री० पलाशीलतायाम् ।

विषादी । त्रि० सततमसन्तुष्टस्वभावश्चलेनोनुशोचनशीले ॥

विषानन । पुं० सर्पे ॥

विषान्तक । पुं० शिवे ॥ त्रि० विषनाशके ।

विषापह । पुं० पाटलौ । मुष्कके ॥

विषापहा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ निर्विषायाम् ॥ नागदमन्याम् ॥ अर्कमूलायाम् ॥ सर्पकङ्कालिकायाम् ॥

विषाभावा । स्त्री० निर्विषायाम् ॥

विषायुध । पुं० सर्पे । न० विषयुक्तास्त्रे ॥

विषार : । पुं॰ सर्पे ॥

विषाराति । पुं॰ कृष्णधत्तूरके ॥

विषारि । पुं॰ घृतकरञ्जे ॥ महाचञ्चुशाके ॥

विषास्य । पुं॰ अहौ ॥ त्रि॰ विषयुक्तमुखे ॥

विषास्या । स्त्री॰ भल्लातकी ॥

विषीदत् । त्रि॰ विषादं कुर्वति । अतिदुःखिते ॥

विषु । अ॰ नानार्थे ॥ साम्ये ॥ सर्वतोर्थे ॥

विषुण । पुं॰ विषुवदाख्ये काले । विषुवे ॥ विषुनाना अस्मिन्निति विष्वञ्चि । तान्यस्य सन्ति पामादिषु॰ विष्वगित्युत्तरलोपश्चाकृतसन्धि रितिगणसूत्रान्नप्रत्ययउत्तरपदलोपश्च । विषुवदाख्यकालस्यस्मिन्नागतानि दिनानि सन्ति॰ दिनान्तराणां न्यूनाधिकभावस्य तन्मूलकत्वात् ॥

विषुवम् । न॰ समरात्रिन्दिवे काले । तुलामेषयोरर्कसङ्क्रमे ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेषस्त्ववेत्यर्थे॰ वप्रकरणे अन्येभ्योपीत्युक्तेवः ॥

विषुवत् । न॰ विषुवे ॥ प्रथमे कृत्तिकाभागे यदा भास्वांस्तदा शशी । विशाखानां चतुर्थेंशे मुनेस्तिष्ठत्यसंशयम् ॥ विशाखायां यदा सूर्यश्चरत्यंशं तृतीयकम् । तदा चन्द्रं विजानीयात्कृत्तिकाशिरसि स्थितम् ॥ तदैव विषुवाख्योयं कालः पुण्योभिधीयते । तदा दानानि देयानि देवेभ्यः प्रयतात्मभिः ॥ इति विष्णुपुराणम् ॥ विषुसाम्यमस्यास्ति॰ तुलयामेषेषस्त्ववेत्यर्थे मतुप्प्रत्ययः ॥

विषूचि । स्त्री॰ नानागतौ ॥ पृथक्फले ॥

विषूचिका । स्त्री॰ प्रवाहिकायाम् ॥

विषूचीन । त्रि॰ सर्वतः प्रसृते ॥

विषौषधी । स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

विष्क । पुं॰ विंशतिवर्षीयगजे ॥

विष्कम्भ : । पुं॰ योगविशेषे ॥ तत्रोत्पन्नस्य फलं यथा । विष्कम्भयोगे यदि जन्मकाले कार्ये स्वतन्त्रो मनुजस्तदानीम् । सुहृत्कलत्रात्मजसौख्ययुक्तः स्वस्य निर्माणविधौ समर्थः ॥ विस्तारे ॥ प्रतिबन्धे । अर्गलायाम् । आगल॰ इतिभाषा ॥ योगिनां बन्धभेदे ॥ विष्कभ्नाति । स्कम्भुः सौत्रो रोधनार्थः । कर्मण्यण् । वेः स्कभ्नातेरिति षत्वम् ॥ वृक्षे ॥

विष्कम्भक । पुं॰ पूर्वं नटसङ्क्षेप पूर्वकतत्प्रतिपक्षोक्त्या नटप्रवेशे ॥ यथा । वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां सूचकः । विष्कम्भक इति ख्यातो हीनपात्रप्रयोजक इति ॥

विष्कम्भशैल : । पुं० मेरोश्चतुर्दिक्स्थि-
तेषु चतुर्षु पर्व्वतविशेषेषु ॥ यथा ।
विष्कम्भशैलाश्चत्वारो मेरोः स्थैर्य्या-
य वेधसा । चत्वारोऽन्ततय . क्रमा
त्तेषां पूर्व्वे च मन्दरः ॥ ततोऽपरे
चूर्णभोयास्ततो गन्धमादनः । प्रती
च्यां विपुलो नाम सुपार्श्वः . सौम्य
तोऽरुणः ॥ सहस्रयोजनोच्छ्राया
स्तेषु कल्पद्रुमा स्थिताः । कदम्बज
म्ब्वश्वत्थन्यग्रोधा यथोत्तरान्तिका ॥

विष्कम्भि । न० अर्गलायाम् ॥ वि
ष्कभ्नाति० क्षयादि । स्कम्भु० । था
वध्यकेणिनि ॥

विष्कल । पुं० ग्राम्यशूकरे ॥ इ०
रा० नि० ॥

विष्किर । पुं० खगे । पक्षिणि ॥
पक्षिविशेषाणां गणे ॥ यथा । वर्त-
कालावविष्किरकपिञ्जलकतित्तिरा'
। कुलिङ्गकुक्कुटाद्याश्च विष्किरा स
मुदाहृताः ॥ विकीर्य्य भक्षयन्त्येते
यस्मात्तस्माद्धि विष्किरा ' ॥ विष्कि
रा मधुरा ' शीता ' कषाया ' कटु
पाकिनः । बल्या वृष्यास्त्रिदोषघ्ना'
पथ्यास्ते लघव ' स्मृता ' ॥ विकि-
रति । क्त० । कृगुपधेतिकः ' । वि-
ष्किर . शकुनिर्विकिरो वेति पक्षे सु
ट् । परिनिविभ्य इति षत्वम् ॥

विष्टः । त्रि० प्रविष्टे ॥ सवडे ॥ विश
ति । विश० । क्त ' ॥

विष्टपम् । न० पुं० विष्टपे । भुवने ॥
विशन्त्यस्मिन् सुकृतिनः । विशप्रवे
शने । विटपविष्टपविशिपोलपा
इतिविशेरौणादिकः . कपन्प्रत्यय
। प्रत्ययस्यतुट् । अस्येति षत्वम् ।
सूत्रे विष्टपस्थाने पिष्टप इति पकारादि
पाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्त इति बोध्य
म् । नायुक्तः. यच्च न धुक्ष्य विष्टपमि
त्यादौ० दन्त्योष्ठ्यादिपाठस्य दर्शनात् ॥

विष्टब्धः । त्रि० विधृते ॥

विष्टम्भ . । पुं० प्रतिबन्धे ॥ आमयस्य
प्रभेदे । आनाहरोगे ॥ तल्लक्षणन्तु ।
आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विब
द्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथा
स्वमेनं विकारमानाहमुदाहरन्ति ॥
आममपक्वमाहाररसम्० शकृत्पु
रीषं वाक्रमेण निचितं सञ्चितम्० भू
यो विगुणानिलेन दुष्टवायुना विबद्धं
व्याप्तं वेष्टितम् वा यथा स्वपूर्व्ववत् न प्र
वर्तमानम्० एनं विकारमानाहमा-
हुः ॥ उत्तरदेशगतिप्रतिबन्धे ॥
आक्रमे ॥

विष्टम्भी । त्रि० विष्टम्भरोगजनके ॥
विष्टम्भरोगवति ॥

विष्टर । पुं० विटपिनि । महीरुहे ॥
दर्भमुष्टौ ॥ पीठाद्यासने ॥ आदि
नाकुशासनादिग्रहः . ॥ समभ्यर्च्य न्य
दर्भासने ॥ विष्टरलक्षणम् यथा ।
विष्टरस्तु० सार्द्धद्वितयवामावर्त्तवलि

ताधोमुखाग्राश्च सङ्ख्यातदर्भाः ।
तथा च गृह्यसङ्ग्रहे । ऊर्द्ध्वकेशो भवेद्
ब्रह्मा लम्बकेशस्तु विष्टर । दक्षिणा
वर्त्तको ब्रह्मा वामावर्त्तस्तु विष्टरः ॥
इति ॥ दर्भसङ्ख्यानविहिताविष्टरास्तरणेष्वपीति च ॥ विस्तीर्य्यते । स्तृञ् आच्छादने । वृक्षासनयो
र्विष्टर इति साधु । विपूर्व्वात् स्तृञ्
इत्येतस्मात् । ऋदोरप् । इत्यपि ।
षत्वं निपातनादित्यर्थः ॥

विष्टरश्रवाः । पुं० विष्णौ ॥ विष्टरेषु
वेदेषु श्रूयते । असुन् । वृक्षाश्वत्थो
ऽभिमतः । अश्वत्थः सर्व्ववृक्षाणा
मित्युक्तेः ॥ विष्टरो दर्भमुष्टिर्विश्व
वसौ कर्णावस्येति वा ॥

विष्टरा । स्त्री० गुण्डासिन्याम् ॥

विष्टकृता । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥

विष्टिः । स्त्री० वेतनविना हठात्कारी
इत्यनादिकर्म्मणि । आज्ञाम् । वेठी ।
वेठ् । वेगारी । इति भाषा ॥ ह
ठाद्भृतिका कर्म्मविष्टिगाज्ञुक्ती
ष्यते ॥ वेतने ॥ कर्म्मणि ॥ प्रे
षणे ॥ करणान्तरे । भद्रायाम्
॥ अस्या उत्पत्तिमाह । भद्रापुरा
सुरगणेश्च विपक्षोद्भूतवामीवदना-
मरासुरे । लाङ्गुलिनी सप्तभया त्रि-
पदती वराटकाद्दृग् वनघोरवक्त्रमना
॥ वामीरासभी तद्वदनमुखयस्याः ।
पीनो निविष्टः । कुत्सितो घोषो घोष

स्या । कुत्सितकांस्यं तद्वत् स्वनः श
ब्दो यस्याः ॥ ज्वालिप्रविष्टाकुणपां
शुकाम्बराऽमरद्विषाम् अग्रजकाननेन
द्रा । परेतगा धूम्रनिभा बलोद्धतो
वाग्वर्णसाभूदतिदीर्घविग्रहा ॥ ज्वा
लिसमूहे । अग्रजकानने । पितृव
ने । परेतगा । प्रवाहना ॥ त
स्यास्तदा चानशिरेऽमरारयः कलि
न्दजासोदरधामपद्धतिम् । अवाप
सा कार्य्यपदं कपर्द्दिनो वज्रायुधान
न्दवतीमरुद्द्रथा ॥ आनशिरे । ज
ग्मुः । वज्रायुधा । अभिमत
स्ता । आनन्दवती । परमसुखयुक्त
स्य ॥ विधेयमेवाऽग्निशिखायता
लुका । फालनसाग्नितवराऽस्तिमङ्गल
म् । नरेरता स्वात्महितोपलब्धि
भिस्तदाश्रितस्वाश्रितकर्म्मसिद्धिजम्
श्रितवरा । शाट्यात् इतः प्राप्तो
वरो यया । अग्निशिखायताः लुका ।
वह्निज्वालायतताल्वग्रस्याः ।
स्वाश्रितकर्म्मसिद्धिजम् । स्वयावि
ष्ट्याश्रितविहितकर्म्मतस्य सिद्धि-
स्तज्जातम् । भद्रायाकृतकार्य्य-
निष्पत्तिजातम् । तदाश्रितम् ।
विष्टिवेलाप्राप्तम् । मङ्गलसुखाद्दा
दिकनविधेयम् । स्वात्महितोप
लब्धिभिः स्वात्मनेनिजजीवाय
हिता । हितकारिणी । उपलब्धि
र्बुद्धिः प्राप्तिर्ज्ञानं वा येषां तैः ।

विष्टियोग्यकालमाह । शुक्ले ऽष्टमी
पौर्णमास्योः पूर्वार्द्धे विष्टिसम्भवः
। एकादशीचतुर्थ्योश्च परार्द्धे विष्टिरी
रिता ॥ दशम्याश्च तृतीयाया प
रार्द्धे कृष्णपक्षके । चतुर्दश्याश्च सप्त
म्या 'पूर्वार्द्धे विष्टिरेव हि ॥ वि
ष्टिस्तु सर्पाकृतिरेव । आननेपञ्च द
ण्डाः स्युर्वंच स्थाने चतुर्दश । म
ध्ये चाष्टौ विजानीयाद्विष्टिपुच्छे चय
स्मृताः ॥ फलन्तु । आनने देह
नाश 'स्याद्च' स्थाने मद्भ्रयम् ।
मध्ये चमध्यम विद्याद्विष्टिपुच्छे ध्रुवं
जयः ॥ प्रकारान्तरञ्चापि । मुखे
पञ्चगले त्वेकावक्ष्येकादश स्मृता
। नाभौ चतस्र षट कच्यां तिस्र
पुच्छे तु नाडिका ॥ फलन्तु । मु
खे कार्य्यध्वस्तिर्भवति० मरणञ्चा
थ गलके० धनध्वानिर्वक्षस्यथ कटित
टेवुद्धिविलय । कालिनाडीदेशे
विजयमथ पुच्छे चजगदु ' शरीरभ
द्राया पृथगितिफलपूर्वमुनय ॥
मनुवसुमुनितिथियुगदशशिवगुण-
सङ्ख्यासु तिथिषु पूर्वान्ये : १४
। ८ । ७ । १५ । ४ । १० । ११ ।
० ३ । यायाति विष्टिरेषा पृष्ठे शुभ
दा पुरस्त्वशुभदा ॥ पूर्वान्ये ० पू
र्वाभ्यादिदिङ्मुखी भवतीत्यर्थः ॥
द्विशार्यविपरीद्राणि विष्टि सर्वं चव-
र्जयेत् । विष्टिपुच्छे विदग्डे ऽपि

शेषकार्ये शुभावहम् ॥ त्रि० कर्मकरे ॥
विशति क्लेशम् । विश० क्तिच ॥ यद्वा
। विष्णाति । विषविप्रयोगे । क्तिच्
॥ यद्वा । विष्यते कर्म्मणि । क्तिन् ॥
विष्टुति । स्त्री० सामगानां स्तुतिप्र
कारविशेषे ॥ तस्या विष्टुतेरुद्यती
तिनाम । एवं परिवर्त्तिनी कुलायि
नीति द्वे विष्टुती ॥
विष्ठा । स्त्री० उच्चारे । शमले गूथे । विषि
पुरीषे ॥ विविधप्रकारेण तिष्ठति उद
रे० चनयावा० पुरुष । ष्ठा० । आ
तश्चेतिक । उपसर्गादितिष ॥
विष्ठारुहा । स्त्री० स्वर्णकेतक्याम् ॥
विष्णु । पु० नारायणे । देशकालव
स्तुपरिच्छेदशून्ये व्यापनशीले परमा
त्मनि वासुदेवे ॥ यथा विष्णुपुराणे
। ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्व
नानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च नद्य स
मुद्राश्च स एव सर्वं यदस्ति यन्नास्ति च वि
प्रवर्येति ॥ यथा वा तत्रादिनीचै
मुक्ता नसत्त्वान् पाषाणस्तद्दारुमया
दिदेवान् । भजन्ति ये माधवनिन्दका
स्ते पूर्णः सदानन्दमयो हि विष्णु
रिति ॥ अपि च । वेदे रामायणे चैव
पुराणे भारते तथा । आदावन्ते च म
ध्ये च विष्णुः सर्वत्र गीयते इति । अ
वजातावेकवचनं बोध्यम् ॥ द्वादशा
दित्यानां मध्ये भगवतो वासुदेवस्य वि
भूतौ । आदित्यानामहं विष्णुरित्यु

न्ते ॥ वेवेष्टिव्याप्नोतिविश्वम् ।
विष्लृव्याप्तौ । विषि किच्चेति॰नुः
। रथाभ्यामितिथक्त्वम् ॥ वेषति॰
सिञ्चति॰आप्यायतेविश्वम्॰इति
वा । विष्णाति॰वियुङ्क्तेभक्तान्॰
मायापसारणेनसंसारादितिवा ।
पूर्वंवत्तु ॥ विशति॰भूतेन्द्रियम
नोजीवभावेनसर्वप्राणिन ॰विश
न्तिसर्वभूतान्यत्रेतिवा । यस्माद्वि
ष्टमिदंसर्वंतस्यशक्त्यामहात्मनः ।
तस्मादेवोच्यतेविष्णुर्विशधातोःप्र
वेशनात् ॥ यद्वा।रोदसीव्याप्यका
न्तिरभ्यधिकास्थितास्येतितथा। व्या
प्य मेरोदसीपार्थकान्तिरभ्यधिकास्थि
ता । विशिष्यक्रामति । क्रमु॰वि
पूर्वं । अस्मात्णुप्रत्ययेधातुलो
पश्पृषोदरादित्वात क्रमणाद्वाप्यह
पार्थविष्णुरित्यभिधीयते ।। यच्च
वामने ॥ वेवेष्टिचभिर्विक्रमैरेवलो
कत्रयमितितथा ॥ शुषं ॥ वसुदेव
तायाम् ॥ वह्नौ ॥ धर्मशास्त्रकर्तृमु
निविशेषे ॥

विष्णुकञ्चम् । न॰ अश्वपर्णे ॥

विष्णुकन्द । पु॰ मूलविशेषे ॥ वि
ष्णुगुप्ते । जलवासे । बृहत्कन्दे ।
दीर्घपर्णे ॥

विष्णुक्रान्ता । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥ अपराजितायाअन्याञ्चपञ्चा
तिरपिविष्णुक्रान्ता । तत्पर्याया'

। हरिक्रान्ता॰नीलपुष्पा॰अपराजि
ता॰नीलक्रान्ता॰सुनीला॰विक्रान्ता
॰इतिराजनिर्घण्टः ॥

विष्णुगुप्त । पुं॰ कौण्डिन्यमुनौ ॥

विष्णुगुप्तकम् । न॰ चाणक्यमूलके ॥

विष्णुगृहम् । न॰ विष्णुमन्दिरे । ता
म्रपुरे ॥

विष्णुचक्रम् । न॰ सुदर्शनचक्रे ॥ क
रस्थरेखामयचक्रे ॥ विष्णुचक्रं करे
चिह्नं सर्वेषाञ्चक्रवर्त्तिनाम् । भव
त्यस्याइतीयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि ॥

विष्णुतैलम् । न॰ भैषज्यरत्नावल्या
द्युक्तेलघुवृहद्भिन्नेतैलविशेषे ॥

विष्णुदत्त । पुं॰ परिक्षित्पतौ ॥

विष्णुदैवतम् ।)
विष्णुदैवत्यम् ।) त्रि॰ विष्णुधिष्ठातृ
देवताके ॥ श्रवणे ॥

विष्णुदैवत्या । स्त्री॰ एकादश्याम् ॥
द्वादश्याम् ॥ एकादशीद्वादशीचप्रो
क्ताश्रीचक्रपाणिनः ॥

विष्णुधर्मः । पु॰ शास्त्रविशेषे ॥ वि
द्याविशेषे ॥

विष्णुधर्मोत्तरम् । न॰ संहिताविशे
षे ॥ तत्रप्रश्नकर्त्ताजनमेजयसुतः
॰वक्तार' शौनकादयः ॥

विष्णुपञ्जरम् । न॰ विष्णुकवचविशे
षे ॥

विष्णुपदम् । न॰ वियति। आकाशे॥
विष्णोः पदम्॰आस्पदस्थानम्॥

च्छे । विष्णो . स्थाने ॥ यथा ।
अपुण्यपुण्ये।परमेष्ठीषाश्रिषार्तिहि
तव : । यच्चगत्वानशोचन्तितद्वि
ष्णो परमंपदम् ॥ पुं० चौरादे ॥
विष्णुपदी । स्त्री० गङ्गायाम ॥ विष्णु
पदस्थानंयस्या . सा । गौरादित्वा
न्ङीष ॥ द्वारिकायाम् ॥ रवे : स
ङ्क्रान्तिविशेषे। वृषालिघटसिंहेषु
विष्णुपद्यर्कसङ्क्रमे ॥
विष्णुपुरम् । न० वैकुंठे ॥ विष्णो :
पू ' । ऋक्पूरित्यप्रत्यय . ॥
विष्णुभक्त : । त्रि० वैष्णवे । विष्णु
भक्तिविशिष्टे ॥ तल्लक्षण यथा । म
त्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्त . सङ्गव-
र्जित । निर्वैर ' सर्वभूतेषु य ' स
मामेतिपाण्डव ॥ नचलतिनिजवर्ण
धर्मतोय सममतिरात्मसुहृद्विपक्ष
पक्षे नहरतिनहन्तिकिञ्चिदुच्चै
सितमनसतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥
विमलमतिरमत्सर प्रशान्त शुचि
चरितोऽखिलसत्त्वमित्रभूत . । प्रिय
हितवचनोऽस्तमानमायोवसतिसदा
हृदितस्यवासुदेव ॥ सकलमिदमह
ञ्चवासुदेव परमपुमान्परमेश्वर :
सएक : । इतिमतिरचलाभवत्यन
न्तेहृदयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥
यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदि
नमच्युतसक्तमानसानाम् । अपगत
मदमानमत्सराणांव्रजभटदूरतरेण

मानवानामिति ॥
विष्णुभक्ति : । स्त्री० भगवत्सेवाया
म् ॥
विष्णुमाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ चि
च्छक्तौ ॥ अव्यक्तंव्यक्तरूपेणरज स
त्त्वतमोगुणै : । विभज्ययार्थं कुरुते
विष्णुमायेतिसोच्यते ॥ विष्णोरेव
माया । एकैवशक्ति परमेश्वरस्य
भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभ
वानीपुरुषेषुविष्णु ' कोपेषुकाली
समरेषुदुर्गा ॥ इत्यनेनविष्णुकालि
कयोरेकमूर्तित्वप्रतिपादनात् ॥
विष्णुयशा । पुं० ब्रह्मयश . पुत्रे ।
कल्किपितरि ।
विष्णुरथ . । पुं० नागान्तके । गरुडे
॥ विष्णोरथइव ॥ यद्वा । रथ :
पौरुषदेहयोरितिचिकाण्डशेष : ।
विष्णोरथ पौरुषदेहोवा ॥ विष्
णो स्पन्दने ॥
विष्णुरात . । पुं० अभिमन्युसुते ।
परीक्षिन्नृपतौ ॥ विष्णुनारात : ॥
विष्णुलिङ्गी । स्त्री० वर्तिकापक्षिणि ॥
विष्णुवल्लभा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ लक्ष
म्याम् ॥ अग्निशिखायाम् ॥
विष्णुवाहनम् । न० अरुणावरजे ।
गरुडे ॥ विष्णोर्वाहनम् ॥ गरुड .
शालमल्यरुणावरजोविष्णुवाहन
इतिहेमचन्द्र ' ॥
विष्णुवाह्न . । पु० गरुडे

विष्णुस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

विष्यन्दन । पुं॰ रोचकमस्त्वन्तरे । विष्यदे ॥ यथोक्त सूदशास्त्रे । दधिक्षीरे समे कृत्वा त्वर्द्धभागावशेषिते । अष्टमांशक्षिपेत्तत्र तण्डुलान्निस्तुषक्षिलान् ॥ प्रियालपनसाम्राणाम् आमाम्र समक्षिपेत् । क्षीरादर्द्धं च तत्र वै शर्करां च तथान्यसेत् ॥ सिद्धक्षिकटुकेनापि तं कर्पूरेणाधिवासितम् । एष विष्यन्दनो नामदेवनोऽपि दुर्लभः ॥ यस्मिन्पक्वे हि तत्र स्यन्दते सर्वतोमुखम् । तस्मात् सूपविधानज्ञैर्विष्यन्दन इति स्मृत ॥ विष्यन्दो वृंहणो हृद्यः पित्तानिलहरो गुरुः । कफो बहुतरं स्यादुर्बलग्रुश्रकारोहितः ॥ इति ॥

विष्य । त्रि॰ विषवधेऽर्चिते ॥ विषेण वध्यः । नौवयोधर्मविषेत्यादिना यत ॥ विषायचितो वा । उगवादिभ्यो यत् ॥

विष्व । त्रि॰ हिंस्ने ॥

विष्वक्पर्णी । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ विष्वक्षिपर्णान्यस्य ॥

विष्वक्सेन । पुं॰ जनार्द्दने । विष्णौ ॥ विषुनानाञ्चतिगच्छतीति । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप् । विष्वचीसेनायस्य । गव्हारपरत्वादितिसत्वाभावः गादित्वात् स्वम् ॥ विष्वगञ्चतिपलायन्ते दैत्यसेनायद्दर्शनयोगमात्रेणेति वा ॥ विष्णोर्निर्माल्यधारिणि ॥ चतुर्द्दशमनौ ॥

विष्वक्सेनप्रिया । स्त्री॰ वाराह्यामोषधौ । चामारआलू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । लक्ष्म्याम् ॥ विष्वक्सेनस्य प्रिया ॥

विष्वक्सेना । स्त्री॰ प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ विष्वक्सेनेति । शिञ् वन्धने । ऋत्विगादिनाम : ॥

विष्वक् । अ॰ परित: । समन्तादर्थे ॥ नानाविधगतौ ॥ तुल्याशेराञ्चातौ ॥ विषुमञ्चति । अञ्चु॰ । क्विन् ॥

विष्वङ् । पुं॰ पुरुषे । आत्मनि । सर्वज्ञे ॥ विविधंसृष्ट्वञ्चति । अञ्चु॰ । क्विन् ॥

विष्वाणनम् । न॰ भोजने ॥ शब्दकरणे ॥

विष्वद्र्यङ् । त्रि॰ सर्वतोगच्छति । विष्वगतिके ॥ विष्वगञ्चति । ऋत्विगादिना क्विन् । विष्वग्देवयोरित्यदत्रादेश । स्त्रियांविष्वद्रीची ॥

विष्वाण । पुं॰ भक्षणे ॥

विसंवाद : । पुं॰ विप्रलम्भे । अङ्गीकृतासम्पादने ॥ विरुद्ध सम्यग् वदनम् । वदेर्भावेघञ् ॥

विसंवादि । त्रि॰ विलक्षणे ॥

विसम् । न॰ मृणाले । अब्जादीनां मूले ॥ विसति । विसप्रेरणे । इगु

पर्येतिकः ॥
विसकण्ठिका । स्त्री॰ बलाकायाम् ॥
विसकुसुमम् । न॰ कमले ॥
विसकूट: । पु॰ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ कृङ्कुदीवर्चे ॥
बिसतन्तु । पु॰ मृणालसूत्रे
विसनाभि: । पुं॰ पद्मिन्याम् ॥
विसपुष्पम् । न॰ नलिने ॥ विसप्रपुष्पम ॥
विसप्रसूनम । न॰ अम्भोरुहे । नलिने । पद्मे ॥ विसप्रसूनम् ॥
विसम्वाद: । पुं॰ विप्रलम्भे । मिथ्याख्यानेनवञ्चने । अङ्गीकृतासम्प दने ॥
विसर: । पुं॰ सन्दोहे । व्रजे । समूहे । विसरति । सृगतौ । पचाद्यच् । प्रसरे ॥
विसर्ग: । पु॰ दाने ॥ त्यागे ॥ मलनिर्गमे । पायूपस्थयोर्व्यापारे ॥ विभासोरयनभेदे ॥ विसर्जनीये ॥ यथा । शृङ्गवद्वालवत्सस्यबालिकाकुचयुग्मवत् । नेत्रवत्कृष्णसर्पस्यसविसर्गइतिस्मृत: ॥ विशेषसृष्टौ ॥ यथा । पुरुषानुगृहीतानामेतेषांवासनामय: । विसर्गोऽयंसमाहारोवीजाद्बीजचराचरम् ॥ विसर्जनम् । सृज॰ । घञ् ॥ विविधसृज्यतेत्यज्यतेवा॰घञ् ।
विसर्जनम् । न॰ दाने ॥ परित्यागे ॥ सम्प्रेषणे ॥ सृजोर्विपूर्वाद्भावे ल्युट ॥
विसर्जनीय: । पुं॰ विसर्गे । द्विविन्दुके ॥
विसर्प: । पुं॰ रोगविशेषे । सर्वितामये ॥ अस्यविप्रकृष्टनिदानंसद्यस्यानिदानिष्वास्ति । लवणाम्लकटूष्णादिसेवनाद्दोषकोपत: । विसर्पं सप्तधाज्ञेय सर्वत परिसर्पणात् ॥ आदिशब्दाच्चरकोक्तदुरितशाकशिण्डाकीप्रभृतीनाग्रहणम् । सप्तधात्व विवृणोति । पृथक्त्रयस्त्रिभिश्चैको विसर्पोद्वन्द्वजास्त्रय । वातिक पैत्तिकश्चैवकफज सान्निपातिक । चत्वारएतेऽसीसर्पाविख्यन्तेद्वन्द्वजास्त्रय ॥ आग्नेयोवातपित्ताभ्याग्रन्थ्याख्य कफवातज । यस्तुकर्दमकोघोर: सपित्तकफसम्भव. ॥ एषांलक्षणादिकग्रन्थान्तराद्बधेयम् ॥
विसर्पणम् । न॰ प्रसरे । तन्तुप्रभादेर्विसर्पणे ॥ सृप्लृगतौ । ल्युट् ॥
विसर्पि । पु॰ विसर्पे ॥
विसलम् । न॰ किसलये । पल्लवे ॥
विसार: । पुं॰ मत्स्ये ॥ विशेषेणसरति । सृगतौ । व्याधिमत्स्यबलेषुचेतिवाच्यमितिघञ् ॥

विसारिणी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

विसारित । त्रि० प्रसारिते ॥ विपूर्वात्सर्त्तेः क्तः ॥

विसारी । त्रि० प्रसरणशीले । प्रसारिणि ॥ विसरणम् । सृ० । घञ् विसारोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥ अभीक्ष्णं विसरतिवा । बहुलमाभीक्ष्ण्ये० इतिणिनिः ॥

विसिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणाले ॥ विसमस्त्यस्याः । पुष्करादिभ्यइतीनिः ॥

विसूचिका । स्त्री० अजीर्णहेतुकेरोगविशेषे । विसूच्याम् ॥

विसूची । स्त्री० विसूचिकायाम् ॥ अस्यालक्षणन्तु । मूर्च्छातिसारोवमथुः पिपासाशूलभ्रमोद्वेष्टनजृम्भदाहाः वैवर्ण्यकम्पौहृदयेरुजश्चभवन्तितस्यांशिरसश्चभेदः ॥ अस्याउपद्रवायथा । निद्रानाशोऽरतिःकम्पोमूत्राघातोविसंज्ञता । अमीउपद्रवाघोरा विसूच्याः पञ्चदारुणाइति ॥ निरुक्तिर्यथाहु । सूचीभिरिवगात्राणितुदन्सन्तिष्ठतेऽनिलः । यत्राजीर्णेनसावैद्यैर्विसूचीतिनिगद्यते ॥ नतांपरिमिताहाराल्लभन्ते विदितागमाः । मूढास्तामजितात्मानोलभन्तेऽशनलोलुपाः ॥ अस्याश्चिकित्सायथा । लशुनजीरकसैन्धवगन्धकत्रिकटुरामठचूर्णमिदंसमम् । सपदिनिम्बुरसेनविसूचिकाहरतिभोरतिभोगविचक्षणेइतिलोलिम्बराजः ॥

विसूरितम् । न० अनुतापे ॥ सू० ज० ध० ॥

विसृत । त्रि० विस्तृते ॥ विसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

विसृत्वरः । त्रि० विस्तृते ॥

विसृत्वरः । त्रि० प्रसारिणि प्रसरणशीले ॥ विसरतितच्छीलः । सृ० । इण्नशजिसर्त्तिभ्यःक्वरप् । ह्रस्वस्येतितुक् ॥

विसृमरत्वम् । न० विस्तृते ॥

विसृमरः । त्रि० विसृत्वरे ॥ विसरतितच्छीलः । सृ० । सृघस्यदः क्मरच् ॥

विसृष्ट । त्रि० निक्षिप्ते । उत्पादिते ॥ विपूर्वात्सृजेः क्तः ॥ मुक्ते ॥ दत्ते ॥ विशेषेणसृष्टः ॥

विस्त । पुं० हेम्नोऽर्धे । सुवर्णे । हेम्नः षोडशसुमासेषु । अशीतिरक्तिकापरिमिते । स्वर्णे ॥ विस्यते । विसउत्सर्गे । क्तः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

विस्तर । पुं० शब्दस्यविस्तारे । वाक्प्रपञ्चे ॥ विस्तारे ॥ प्रणये ॥ विस्तरणम् । स्तृञ्आच्छादने । ऋदोरप् ॥ पीठे ॥ समूहे ॥

विस्तारः । पुं० तिर्यगायती ।

विस्तृतौ । प्रसृतावयवेसमूहे ॥ विटपे ॥ शाखापल्लवादिसमुच्चये ॥ स्तम्बे ॥ विस्तीर्णतायाम् । विग्रहे । व्याप्ति ॥ विस्तरणम् । स्तृञ् ० । प्रथनेवावशब्दइतिघञ् ॥ विभूतौ ॥ यथा । विस्तार : सर्वभूतस्य विष्णो : सर्वमिदंजगत् । द्रष्टव्यमात्मवत्तस्मादभेदेनविचक्षणै रिति । सर्वभूतस्यसर्वात्मकस्य ॥

विस्तारित . । त्रि० विस्तृते ॥ प्राप्तविस्तारे ॥

विस्तीर्ण : । त्रि० विपुले । विशाले ॥ विस्तीर्यतेस्म । स्तृञ् ० । क्त : । रदाभ्यामितिन : ॥

विस्तीर्णपर्ण : । पुं० न०मानकद्रुमे । महापर्णे ॥

विस्तृत । त्रि० विस्तृते । तते । विस्तारिते । लब्धविस्तारे ॥ विस्तर्यतेस्म । स्तृञ् ० । गत्यर्थेतिक्त ॥

विस्तृति : । स्त्री० विस्तारे । विस्तरणम् । क्तिन् ॥

विस्पष्ट . । त्रि० सुव्यक्ते । सुस्पष्टे ॥ न०प्रकटोदिते । प्रकटोक्ते ॥

विस्फार . । पुं० धनुष : स्वाने । येनाधनुर्गुणशब्दे ॥ विस्फुरणम् । स्फुरस्फुरणे । घञ् । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञीत्यात्वम् ॥ स्फरस्फुरणेवा ॥

विस्फारित : । त्रि० निर्घोषिते ॥ विघर्षिते ॥ प्रकाशिते ॥ विपूर्वात्व्यन्तस्फुरते : क्त : ॥

विस्फुरणम् । न० सर्वत्रप्रसरणे ॥

विस्फुरित : । त्रि० स्फूर्तिविशिष्टे ॥

विस्फुलिङ्ग : । पुं० विषप्रभेदे ॥ अग्निकणे ॥

विस्फूर्ज्थु । पुं० उद्रेके ॥ ट्वितोथुच् ॥

विस्फूर्जित . । त्रि० सञ्जृम्भिते ॥

विस्फोट . । पुं० विरुद्धस्फोटके । पिटके । पिटकायाम् । पिड़िया०फोड़ा०इ०भा० ॥ विस्फोटति । स्फुटिर्विशरणे । अच् ॥ करणेघञ्वा ॥

विस्फोटक . । पुं० व्रणविशेषे । विस्फोटे ॥ विस्फोटति । स्फुटिर् ० । ण्वुल् ॥

विस्मय : । पुं० अद्भुते । आश्चर्ये । अलौकिकचमत्कारविशेषे ॥ यथा । विविधेषुपदार्थेषुलोकसीमातिवर्त्तिषु । विस्फारश्चेतसोयस्तुसविस्मयउदाहृत ॥ गर्वे । दर्पे ॥ विस्मयनम् । ष्मिङ्ईषद्धसने । एरच् ॥ सन्देहे ॥

विस्मयान्वित । त्रि० विलक्षे ॥ विस्मयेनआश्चर्येणान्वित : ॥

विस्मयाविष्ट । त्रि० अद्भुतदर्शनजन्याश्चर्येणव्याप्ते ॥ विस्मयेनआश्चर्यंबुद्ध्याआविष्टोव्याप्त ॥

विस्मरणम् । न० विस्मृतौ ॥ स्मृ आध्याने । ल्युट् ॥

विस्मापन . पुं० कुहके । इन्द्रजाले ॥ गन्धर्व्वनगरे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥

विस्मित । त्रि० विस्मयमाश्चर्य्यङ्गते । विस्मयान्विते ॥ ष्मिङ् • । कर्त्तरि क्त . ॥

विस्मृत । त्रि० अप्रगते । स्मरणाविषये ॥ विस्मर्य्यतेस्म । स्मृ० । क्त : ॥

विस्मृति । स्त्री० विस्मरणे ॥ विस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥

विस्मेर । त्रि० विस्मयशीले ॥ विस्मयतेतच्छील : । नमिकम्पीत्यादिना र . ॥

विस्रम् । न० आमगन्धिनि ॥

विस्रंसनम् । न० अवस्रंसने । अध : पतने ॥

विसमान : । त्रि० ध्वंसमाने ॥

विस्रगन्ध । पुं० हरिताले ॥ त्रि० दुर्गन्धिनि ॥ विस्रगन्धोस्य ॥

विस्रगन्धा । स्त्री० हबुषायाम् ॥

विस्रगन्धि : । पुं० हरिताले ॥

विस्रब्ध : । त्रि० अनुद्धटे ॥ गाढे ॥ विश्वस्ते ॥

विस्रम्भ : । पुं० केलिकलहे ॥ विश्वासे ॥ प्रणये ॥ प्रणय : परिचय : शृङ्गारप्रायं नावेत्यमरमाला । क्रीडापारतन्त्र्यमितिकश्चित् ॥ वधे ॥ परिचये ॥ विप्रलब्धे ॥ विस्रम्भणम् । विस्रम्भ्यतेऽनेनवा । स्रम्भु विश्वासे । घञ् ॥

विस्रम्भित : । त्रि० विश्वासप्रापिते ॥

विस्रम्भी । त्रि० प्रणयिनि ॥ विश्वासिनि ॥ अस्त्यर्थे इनि ॥

विस्रसा । स्त्री० जरायाम् । विस्रस्यतेऽनया । स्रंसु अध. पतने । भिदाद्यङ् ॥

विस्रस्त । त्रि० विच्युते ॥

विस्रा । स्त्री० हबुषायाम् ॥

विहग । त्रि० पक्षिणि ॥ आशुगे बाणे ॥ ग्रहे ॥ विहायसा॰विहायसिवा गच्छति । गम्लृ० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिड . । इ चविहायसोविहादेशो वक्तव्य : ॥

विहङ्ग । त्रि० पक्षिणि ॥ आशुगे । बाणे ॥ पु० चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ मेघे ॥ विहायसा॰विहायसिवागच्छति । विहायसोविहइत्यगमे . सुपीतिखच् । खच्चडिद्वा ॥

विहङ्गम : । पुं० विहङ्गे । खगे ॥ विहायसागच्छति । गम्लृ० । विहायसोविहच॰गमे सुपीतिखच् ॥

विहङ्गमा । स्त्री० भारयष्ट्याम् ॥

विहङ्गराज . । पुं० गरुडे ॥ विहङ्गानांराजा । टच् ॥

विहङ्गिका । स्त्री० भारयष्ट्याम् । बहङ्गी॰कृ॰भा॰ ॥ विहङ्गप्रतिकृति :

। हुवेप्रतिकृताविति कन् ॥ विहा यसागच्छतिवा । गमश्चे तिखच् । विहायसोविहच । खचवाडिदाच्च । यावादिस्वात् कन् । टाप् ॥

विहत । त्रि॰ विनष्टे । विशेषेणाहत ॥

विहननम् । न॰ विघ्ने ॥ हिंसायाम् ॥ तूलपिञ्जले । तूलधनुषि ॥

विहर : । पुं॰ वियोगे ॥

विहरणम् । न॰ विहारे ॥ विपूर्वाद्धृ ञो ल्युट् ॥

विहरन् । त्रि॰ क्रीडति ॥

विहर्तुम् । अ॰ क्रीडितुमित्यर्थे ॥

विहसितम् । न॰ महत्त्वाल्पत्त्वहीने॰ मध्यहास्ये । यथाहु : । आकुञ्चित कपोलाद्य सस्वन निस्वनतथा । प्र स्तावोत्थसानुरागमाहुर्विहसितंबु धा : ॥ हसिहसने । भावेक्त : ॥

विहस्त : । त्रि॰ पण्डिते ॥ विह्वले । व्याकुले ॥ करशून्ये ॥ विगतोवि च्छिन्नोवाहस्तोस्य ॥

विहा । अ॰ स्वर्गे ॥ विशेषेणजहाति । ओहाक्त्यागे । विपाकिवित्याप्रत्य य ॥ न्यायेनोपार्जितस्यधनादे : सत्पात्रे विनियोगे ॥

विहापितम् । न॰ दाने ॥ विहापन म् । ओहाक॰ । ण्यन्तात् क्त : ॥

विहाया : । पुं॰ खगे । शकुने ॥ पुं॰ न॰गगने । आकाशे ॥ विशेषेणहा ययति॰गमयति॰विमानादीन् ।

इयगतौ । ण्यन्तादसुन् ॥ विजहा तिभुववा । ओहाक् ॰ । वहिहाधा ञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यस्या नुवर्त्तेर्युक् । क्वचिच्छान्दसाचपि भाषायामप्रयुज्यन्ते तेनसोकेपि ॥

विहायसम् । न॰ व्योम्नि ॥

विहायसा । अ॰ नभसि ॥

विहार : । पु॰ क्रीडार्थं पद्भ्यांसञ्चरणे । परिक्रमे । भ्रमणे ॥ स्कन्धे । ली लायाम् ॥ सुगतालये ॥ विहरण म् । हृञ् ॰ । घञ् ॥ यानादौ ॥ विहरन्त्यनेन । करणे घञ् । क्रीडा स्थाने ॥ विहरन्त्यत्र । अधिकरणे घञ् ॥ बिन्दुरेखगे ॥ त्रि॰हार वर्जिते । विगतोहारोस्य ॥

विहारगृहम् । क्रीडागारे ॥

विहारवित् । पुं॰ श्रीकृष्णे । त्रि॰वि हारज्ञे ॥

विहारवेदिका । स्त्री॰ वितर्दिम् ॥

विहारस्थानम् । न॰ क्रीडाप्रदेशे ॥

विहारी । त्रि॰ परिक्रमिणि । विहार कर्त्तरि ॥ मत्वर्थीयइनि ॥

विहित । त्रि॰ सृष्टे । निर्मिते ॥ वि धेये । विध्यागतोचितकृत्ये ॥ वि धीयतेस्म । डुधाञ् ॰ । क्त । द धातेर्हि : ॥ अभिहिते । विपूर्वस्य दधाते 'क्रियासामान्यवाचित्वात्

विहिति । स्त्री॰ विधाने ॥

विहीन । त्रि॰ विगते । विशेषेणहो

मे । त्यक्ते । वर्ज्जिते । वेधविहीने श्रोतरि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्त्तुरिलावण्यमिव खञ्जनाक्षीणाम् ॥

विहृतम् । न॰ स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ यथा । लीला विलासो विच्छित्तिर्विव्वोकः किलकिञ्चितम् । मोट्टायितकुट्टमित ललित विहृतं तथा ॥ विभ्रमश्चेत्यलङ्कारा', स्त्रीणां स्वाभाविकादशेति हेमचन्द्रः ॥ तल्लक्षणं यथा । वक्तव्याभाषणव्याजाद्विहृतदर्शितेङ्गितम् ॥ विहरणम् । हृञ्॰ । भावे क्त ॥

विहृतिः । स्त्री॰ सञ्चारे ॥ विहरणम् । हृञ्॰ । क्तिन् ॥ विशेषेणाहरणे ॥

विहेठ. । पुं॰ विहेठने ॥

विहेठनम् । न॰ हिंसायाम् ॥ मर्द्दने ॥ विडम्बने ॥ हेठविबाधायाम् । ल्युट् ॥ दुःखे ॥

विहेडनम् । न॰ विहेठनार्थे ॥ हेड़॰ । ल्युट् ॥

विह्वलः । त्रि॰ भीत्याद्यभिभूते । स्वाङ्गान्यवधारयितुमशक्ते । विक्लवे ॥ विह्वलति । ह्वल चलने । अच् ॥ मूर्च्छिते ॥ विलीने ॥ विवशे ॥

वीः । पु॰ गमने । वेति । वी गत्यादौ । क्विप् ॥

वीकः । पुं॰ वायौ । वाते ॥ पक्षिणि । खगे ॥ अजति । अज॰ । अजिपुधूनीभ्योदीर्घश्चेतिकन् ॥ मनसि ॥

वीकाशः । पुं॰ रहसि । विजने ॥ विकाशे । प्रकाशे ॥ विकाशनम्॰ अस्मिन्वा । काशृदीप्तौ । भावे॰ हलश्चेत्यधिकरणे वा घञ् । इकः काशइतिदीर्घः ॥ यद्वा । विकाशनमत्रवा । काशशब्दे । पूर्ववत्॰ घञ् दीर्घौ ॥

वीक्षणम् । न॰ विलोकने ॥ विशिष्टमीक्षणम् ॥

वीक्षणीयः । त्रि॰ गुरुमुखादवगत्य विचारणीये ॥ वीक्षितुं योग्ये ॥ ईक्ष॰ । अनीयर् ॥

वीक्षापन्नः । त्रि॰ विस्मयान्विते ॥ वीक्षणम्॰ वीक्षातामापन्नः ॥

वीक्षित. । त्रि॰ अवलोकिते । दृष्टे ॥ विशेषेणेक्षितः ॥

वीक्ष्यः । पुं॰ लासके ॥ वाजिनि । घोटके ॥ न॰ विस्मये ॥ दृश्ये ॥ त्रि॰ दर्शनीये ॥ *

वीङ्खा । स्त्री॰ शूकशिम्बाम् ॥ गतिभेदे ॥ नर्त्तने ॥ अश्वगतिभेदे ॥ सन्धौ ॥

वीचिः । पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पतरङ्गे । जन्योम् ॥ अवकाशे । वीच॰ इ॰ मा॰ ॥ सुखे ॥ वयति॰ जयवेवा ॥ वेञ् तन्तुसन्ताने । वेञोडिच्चेति॰ इचि. ॥ अल्पे ॥ आल्याम् ॥

वीचिमाली । पुं॰ समुद्रे ॥ वीचीनां

माला॰सायन्तिपश्च। ग्रीष्मादिस्वा दिनि ॥

बीची। स्त्री॰ वीचिशब्दार्थे॥

बीचीतरङ्गः। पुं॰ न्यायविशेषे॥ स तुशब्देशब्दस्योत्पत्तिप्रकारः। यथा। बीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्ति स्तुकोर्त्तिता। कदम्बगोलकन्याया दुत्पत्तिः कस्यचिन्मते॥ इ॰भा॰ प॰। ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे॰श्रोत्रेकथमुत्पत्तिरित्यतआह। बीचीति। आद्यशब्दस्य॰बहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्यःशब्दस्तेनैवशब्दे नजन्यते॰तेनचापरस्तद्व्यापकएवंक्र मेणश्रोत्रोत्पन्नोगृह्यतइति। कदम्ब इति। आद्यशब्दाद्दशदिक्षुदशश ब्दाउत्पद्यन्ते॰तैश्चान्येदशशब्दाउत्प द्यन्तइतिभावः। अस्मिन्कल्पेगौ रवादुक्तं कस्यचिन्मतइति॥

बीजम्। न॰ अङ्कुरकारणे॥ हेतौ। तत्त्वे॥ आधाने॥ शुक्रे। रेतसि। सर्वभूतानाप्ररोहकारणंबीज त न्मायोपाधिकचैतन्यभगवद्विभूतिः॥ विशेषेणजायतेऽनेन। उपसर्ग चसञ्ज्ञायामितिडः। अन्येषामपी तिदीर्घः॥ यद्वा। विशेषेण॰ईजते। ईजगतिकुत्सनयोः। अच्। बीज्य तेवा। घञ्। कुत्वन्तुनभवति॰च जोरित्यत्रनिष्ठायामनिटइतिकर्त्त व्यतायाप्रतिपादितत्वात्। अस्यचानिष्ठा यामसेट्त्वात्॥ यद्वा। बीजयति॰ बीज्यतेऽनेनवा। बीजव्यजने। अच्॰घञ्वा॥ मज्जनि॥ गणित विशेषे॰अव्यक्तगणिते॥ मन्त्रे॥

बीजकः। पुं॰ मातुलुङ्गे॥ असनवृ क्षे। पीतसारके। विजयसार॰इ॰ भा॰॥ बीजकः कुष्ठवीसर्पश्वित्र मेहगुदक्रमीन्। हन्तिश्लेष्मास्रपि त्तञ्चत्वच्यःकेश्योरसायनः॥

बीजकृत्। न॰ वाजीकरणे॥

बीजकोशः। पुं॰ बीजकोषे॥

बीजकोशी। स्त्री॰ शिम्बायाम्॥

बीजकोषः। पुं॰ वराटके। कर्णिका याम्॥ बीजस्यकोषःपात्रमाधार इतियावत्॥ बीजाभिधाने॥

बीजगर्भः। पुं॰ पटोले॥

बीजगुप्तिः। स्त्री॰ शिम्ब्याम्॥

बीजधर्म्मिणी। स्त्री॰ सर्वेषांमहदादी नांविकाराणांबीजत्वेनावस्थितायां॰ प्रकृतौ॥

बीजधान्यम्। न॰ धान्याके॥

बीजनम्। व्यजने॥ वीके। चक्रवा के। चकोरे। वस्तुनि॥ विधूनने॥ बीजव्यजने। चुरादि॰ ल्युट्॥

बीजपादपः। पुं॰ भल्लातके॥

बीजपुष्पम्। न॰ मरुवके॥ मदनद्रौ॥

बीजपूरः। पुं॰ फलपूरे। मातुलु ङ्गे। टावालेबू॰इ॰वगौ॰दे॰भा॰बङ्ग भाषाच॥ गुणास्तु। बीजपूरफलं

स्वादुरसेऽम्लं दीपनंलघु । रक्तपित्तघ्न रकण्ठजिह्वाहृदयशोधनम् ॥ श्वासकासारुचिहरंहृद्यंतृष्णाहरंस्मृतम् ॥ सैन्धवार्द्रकसंयुक्तं बीजपूरकमत्तिय । आकिमीभिरिवाक्रष्ट विशल्युद्रमोदनम् ॥ केशरमातुलुङ्गस्यलघुस्नेष्मानिलापहम् । रोचनंदीपनंहृद्यं गुल्मशूलार्शसांजयेत्तद्रूति ॥ क्वाथिस्यमूलग्राह्यमित्याहुः ॥ बीजैनपूर्यते । पूरी आप्याय ने । इगुपधेतिक' । कर्मणिघञ्. बा ॥ देशभाषयाबिजोरा० इतिप्रसिद्धेयम् ॥

बीजपूर्ण. । पु० बीजपूरे ॥ कोलके ॥

बीजपेशिका । स्त्री० अण्डकोषे ॥

बीजप्रद । पुं० पितरि । गर्भाधानस्यकर्त्तरि ॥

बीजफलक : । पुं० बीजपूरे ॥

बीजसू' । स्त्री० क्षितौ ।

बीजमातृका । स्त्री० पद्मबीजे । पद्माचे ॥

बीजरत्न : । पुं० माषकलाये ॥

बीजरुह : । पुं० शाल्यादौ ॥ यथा । कुरण्टाद्याश्चबीजामूलजास्तूत्पलादय' । पर्वयोनयइक्ष्वाद्याः स्कन्धजा : ॥ शल्लकीमुखा : ॥ शाल्यादयोबीजरुहा : सम्मूर्च्छजास्तृणादय । स्युर्वनस्पतिकायस्यषड्भेदामूलजातयः० है

मचन्द्र' ॥

बीजरेचनम् । न० जयपाले ॥

बीजवपनम् । न० क्षेत्रेबीजक्षेपणे ॥

बीजवृक्ष . । पुं० असनवृक्षे ॥

बीजसञ्चय : । पुं० बीजसङ्ग्रहे ॥

बीजसन्तान : । पुं० वपने । क्षेत्रे बीजानांविकिरणे । गर्भाधाने ॥

बीजसू । स्त्री० भूमौ । पृथ्व्याम् ॥

बीजाकृतम् । न० उप्तकृष्टे । सबीजकृष्टक्षेत्रे ॥ बीजेनसहकृतंकृष्टम् । कृञोद्वितीयेतिडाच् ॥

बीजाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ।

बीजी । पु० पितरि ॥ त्रि० बीजविशिष्टे ॥

बीजोदकम् । न० करकायाम् ॥ बीजाकृत्युदकम् । शाकपार्थिवादि ॥

बीजोप्तिचक्रम् । न० बीजवपनजन्यशुभाशुभज्ञानार्थंसर्पाकारचक्रे ॥

बीज्य : । त्रि० कुलसम्भवे ॥ बीज्यते । बीजव्यजनेऽदन्त' । अचोयत् ॥ यद्वा । बीजमस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतियप् । बीजेभव : साधुर्वा ॥

बीटिका । स्त्री० सुसज्जीकृतताम्बूले ॥ इतिकेचित् ॥

बीणा । स्त्री० तडिति । विद्युति । बल्लक्याम् । विपञ्च्याम ॥ वेतिगायतेस्वरोस्याम । बीगत्यादिषु । रास्नासास्नास्थूणाबीणाइति

नञ्प्रत्ययेणत्वं गुणाभावश्च निपातित ॥ अस्या : प्रभेदा यथा । विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती। महती नारदस्य स्यात् सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥ अपि च । शिवस्य वीणा नालम्बी सरस्वत्यास्तु कच्छपी । महती नारदस्य स्यात् गणानाञ्च प्रभावती ॥ विश्वावसोस्तु बृहती तुम्बुरोस्तु कलावती । चण्डालानाञ्च कण्डोलवीणा चाण्डालिका पि च ॥ तस्या अङ्गानां नामानि यथा । कायः कोलम्बकस्तस्या उपनाहो निबन्धनम् । दण्डः पुनः प्रवालः स्यात् ककुभस्तु प्रसेवकः ॥ मूले वंशशलाका स्यात् कलिका कुणिकापि चेति ॥ रत्ना० ८ । ८० ॥

वीणादण्ड । पुं० वीणास्थिताला बूपरिकाष्ठे । प्रवाले ॥ वीणाया दण्ड : ॥

वीणानुबन्ध । पुं० उपनाहे ॥

वीणाल । त्रि० वीणावति ॥ पुं० नारदे ॥ वीणा अस्ति अस्य । सिध्मादित्वाल्लच ॥

वीणावाद : । त्रि० वैणिके ॥ वीणा वादयति । वदेर्ण्यन्तात् कर्मण्यण् ॥

वीणावादक । पुं० वैणिके ।

वीणास्य । पुं० नारदे ॥ वीणा आस्यमिव प्रधानं यस्य ॥

वीतम् । न० असारगजे । युद्धाक्षमे हस्तिनि ॥ असारतुरगे । युद्धाक्षमे घोटके ॥ अङ्कुशकर्म्मणि । करिण. पादाघातनं अङ्कुशवारके ॥ पादकर्म यत्प्रोक्तं यातमङ्कुशवारणम् । उभयं वीतमाख्यातमिति हलायुध ॥ त्रि० अजनिस्मृता० युद्धादिकर्म्मण वीगच्छाद्रौ० अजगतौ वा । गत्यर्थे क्तः ॥ अनुमानप्रभेदे । अन्वयमुखेन प्रवर्त्तमाने विधायकेऽनुमानविशेषे ॥ वीतानुमानञ्च द्वेधा । पूर्ववत् सामान्यतोदृष्टञ्च । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयं यत्तत् पूर्ववत् । पूर्वं प्रसिद्धम्० दृष्टस्वलक्षणसामान्यमिति यावत् । तदस्य विषयत्वेनास्त्यनुमानज्ञानस्येति पूर्ववत् । यथा धूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेष पर्वतेऽनुमीयते । तस्य वह्नित्वसामान्यस्य स्वलक्षणं वह्निविशेषो दृष्टो रसवत्याम् । अपरञ्च वीतं सामान्यतोदृष्टम्० अदृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयम् । यथेन्द्रियविषयमनुमानम्० अत्र हि रूपादिज्ञानानां क्रियात्वेन करणवत्त्वमनुमीयते यद्यपि करणत्वसामान्यस्य च्छिदादौ वास्यादि स्वलक्षणमुपलब्धम्० तथापि यज्जातीयं रूपादिविज्ञाने करणमनुमीयते तज्जातीयस्य करणस्य न दृष्टं स्वलक्षणं प्रत्यक्षेण

इन्द्रियजातीयं हितत्करणम् । नचेन्द्रियत्वस्यसामान्यस्यलक्षणमिन्द्रियविशेष । प्रत्यक्षगोचरोवाग्निश्चाम् । यथा वह्नित्वस्यसामान्यस्य लक्षणं वह्निः तेयपूर्ववत् । सामान्यतोदृष्टस्यानपिवीतत्वे नतुव्यत्वे विशेष । अत्रचदृष्ट दर्शनम् । सामान्यस्य सार्वविभक्तिकस्तसिल् । अदृष्टलक्षणसामान्यस्य । दर्शनमनुमानमित्यर्थः ॥ त्रि॰ शान्ते ॥ निवृत्ते ॥ आच्छादिते ॥ विरहिते ॥ विशेषणकृत ॥

वीतंस । पुं॰ मृगाणांपक्षिणामपि बन्धनोपाये ॥ मृगाणांपक्षिणाञ्चवि श्वासद्वितोः प्रावरणे ॥ वितन्वते । तसिप्यलङ्कारे । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

वीतदम्भ । त्रि॰ त्यक्तदम्भे ॥

वीतन । पुं॰ कण्ठपार्श्वद्वये ॥ यथा । कण्ठस्तुकन्धरामध्यं कण्ठपार्श्वौतु वीतनौ । इतिहेमचन्द्रः ॥

वीतभय । त्रि॰ निर्भये ॥ वीतं विगतभयंयस्य ॥

वीतमन्यु । त्रि॰ विगतरोषे ॥

वीतराग । पुं॰ बुद्धे । त्रि॰ निस्पृहे । रागशून्ये । विशेषकृत । गतः । रागः प्रीतिर्मात्सर्यंवा । यस्य । यस्मात्वा ॥

वीतरागभयक्रोध । त्रि॰ मुक्तसङ्गे ॥

रागभयक्रोधाः । वीताः विवेकेन विगतायस्मात् ॥

वीतरागी । त्रि॰ इच्छानुवार्थंकामभोगरहिते ॥

वीतशोक । पुं॰ अशोकद्रुमे ॥ त्रि॰ आत्मज्ञे ॥ आत्मज्ञएववीतशोको भवतिनानात्मज्ञः ॥ शोकहीने ॥ वीतः विशेषेणगतः शोकोयस्मात् यस्माद्वा ॥

वीतस्पृह । विरक्ते ॥

वीति । पुं॰ अश्वे ॥ स्त्री॰ गतौ दीप्तौ ॥ प्रजने ॥ असने ॥ खादने ॥ वेति । वीगत्यादौ । क्तिच् । भावेस्त्रियांक्तिनवा ॥ निवृत्तौ ॥

वीतिहोत्र । पुं॰ धनञ्जये । अग्नौ ॥ वीयते । वीगतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । कर्मणिक्तिन् । वीति र्भक्ष्यं पुरोडाशादि । हूयतेऽस्मिन् । हुदानादनयोः । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । हुतिचन् । वीतिरश्वो होत्रंवहनमस्येतिवा ॥ अर्के । सूर्ये ॥

वीत्त । त्रि॰ विशेषेणदत्ते ॥ विदीयतेस्म । डुदाञ् । क्तः । अच उपसर्गात्तइतितादेशः दस्तीति दीर्घः ॥

वीथि । स्त्री॰ वीथ्याम् । अश्वस्था रस्थाने ॥ ताण्डव । यथा । सि

च म, खेनवसुवीथिषु कश्चिदश्वक्का विभागकृ, श्लेगमयाम्बभूवेतिमाघ व्याख्यानावसरेमल्लिनाथ : । नव सुवीथिषुसञ्चारस्थानेषु,गमयाम्बभू व० वीथयोनवाश्वानांसर्वेषधारादृ्र्यार्था . परिमिता : प्रचारदेशा : । तास्वतिसद्वृत्ये वी० नवेत्यन्ये० तत्रोत्तरपक्षमाश्रित्योक्तं कविनान वस्थिति । यथाहभोज । वीथ्य स्तिस्रो ऽश्वधाराणांसव्यौमध्योत्तमा' क्रमात् । तासांस्त्रावत्तुर्यामानम गीतिर्नवति ' शतम् ॥ श्रेष्ठमध्यो त्तमानात्तुवाजिनांवीथिका ' स्मृ ता । नवानांकथितावीथ्योदुष्टा नाक्रमयक्रमे ॥ अन्येषामपिसर्वेष गतिद्व्यार्थं भीरिता ' ॥ समोन्नतासा विषमास्वुक्षीथाशुहानतायाहरावी० हृद्राख्या । स्त्रावुप्रकीर्णापितसंप्रकी र्णापाश्चोन्नताख्यानश्वेतिवीथ्य ॥ सर्ववीथिषु,येयाजीढ्ढश्चिचासम- न्वित : । तेनराजारथे नित्यं मृग यायां,दयजेदिति ॥ अन्ये तु० उरसाख्यादयो।गतिविशेषावीथयश्च त्याहु ' । उरसालीधरश्चालीपृथु लोमध्यनामक : । आलोढ भोम नेरश्वे ' प्रत्यालीढस्तथापर . ॥ उ पवेनवकृतश्चपादश्चालोचसर्वेग ' । निर्दिष्टावीथयस्त्वे तादृति ॥ विध्य तेनया । विथृयाचने । दुगुपधा

त्वित्किदितीन् । बाहुलकाद्दीर्घ ' ॥

वीथिका । स्त्री० वीथ्याम् ॥

वीथी । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ गृहाङ्गे । गृहपिण्डिकायाम् ॥ नाट्यरूपके- । वर्त्मनि ॥ विध्यतेऽनया । वि धृ० । घञ् । पृषोदरादि ' । गौ रादि : ॥ यद्वा । विध्यते । दुगु पधात्विकिदितीन् । बाहुलकाद्दी- र्घ : । कृदिकारादितिपाक्षिको ङीष् ।

वीथ्यङ्ग . । त्रि० नाटकभेदे ॥

वीध्र : । पुं० अग्नौ ॥ वायौ ॥ न० नभसि ॥ त्रि० विमले ॥ वीध्रे । त्रिष्वीदीप्तौ ॥ वाविन्धेरिति० क्रन् ॥

वीनाह . । पुं० इष्टकादिभिर्बद्धकू- पस्य मुखे ॥ विनह्यतेऽनेन०कूप मुखम् । णहबन्धने । हलश्चेति घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

वीपा । स्त्री० विद्युति ॥

वीप्सा । स्त्री० व्याप्तुमिच्छायाम् ॥ नानार्थकानद्धाधिकरणानांक्रिया गुणाभ्यांप्रयोक्तुर्युगपद्व्याप्तुमिच्छा वीप्सा ॥ ग्रेहेग्रेहेतिनमाणिक्य मौ- क्तिकनगाजेगजे । देशेदेशेनविद्वांस स्चंदननवनेवने ॥

वीवध . । पुं० पर्याहारे । उभय तोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठे । विहङ्गिकायाम ॥ अध्वनि ।' भा

रे ॥ मार्गे ॥ धान्यादिप्राप्तौ ॥ वि विधेःवधोहननगमनवाऽत्रानेनवा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसमासोत्त रपदलोपौ चान्येषामपीतिदीर्घं ॥

वीवधिकः । त्रि० वार्त्तावहे ॥ वीव धेनहरति । एकदेशविकृतस्यान न्यत्वात्॰ विभाषाविवधादितिष्ठ न् । षोडोषधः ॥

वीर । पुं० शूरे । विक्रान्ते ॥ वि ष्णौ ॥ जिने ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसा न्तर्गतरसविशेषे । उत्साहवर्द्धने ॥ उत्तमप्रकृतिर्वीरउत्साहस्थायि भावकः । महेन्द्रदैवतोहेमवर्णो ऽयंसमुदाहृतः ॥ ककुभद्रुमे ॥ ब्राह्मणे ॥ भावविशेषे ॥ न० अग्नौ ॥ तण्डुलीये ॥ वराहकन्दे ॥ लताकरञ्जे ॥ करवीरे ॥ शृङ्गाम ॥ नले ॥ मरिचे ॥ पुष्करमूले ॥ काञ्जिके ॥ उशीरे ॥ आरुके ॥ त्रि० उत्तमे । श्रेष्ठे ॥ वीराचारविशिष्टेयथा । कुलाचाररतोवीरः कुलसङ्गीसदा भवेत् । सविद्यासेवनकुर्यात्सोमपा नमहेश्वरि ॥ सर्वदाकुरुतेदेविवीर श्चोत्तममानसः ॥ पुं० वीरयति । शूर वीरविक्रान्तौचुरादिः । पचाद्यच् ॥ यद्वा । विशिषि० ईर्ते० ईरयतिवा । ईरगतौ । कोऽज्वा ॥ यद्वा । अज ति । अजगतिक्षेपणयोः । स्फायि तञ्चीतिरक् । अजेर्वी ॥ विविधानां अपत्यानीरयितावा ॥ यद्वा । ईरण म् । ईरगतौकम्पनेच । भावेघञ् । ईरः पलायनकम्पनञ्च० तद्भये परवीरप्रयुक्तं विगतमस्येतिवीरः ॥

वीरक । पुं० करवीरे ॥

वीरकुलम् । न० ब्राह्मणानागणे ॥

वीरगतिः । पुं० स्वर्गे ॥

वीरजयन्तिका । स्त्री० रणेवीराणां नृत्ये ॥

वीरणम् । न० उशीरस्थतृणे । वीरत रे । बहुमूलके । गाँडरइतिख्याते तृणे ॥ वीरणपाचनशीतस्तम्भनलघु तिक्तकम् । मधुरज्वरनुद्वान्तिम दजित्कफपित्तहृत् ॥ तृष्णास्रविष वीसर्पकृच्छ्रदाहव्रणापहम् ॥ कुशा दीनांगणे ॥ यथा । कुश काशश्च दर्भश्चकाशतृणभूतृणं तथा । श्वेतदू र्वानीलदूर्वागण्डदूर्वेतिवीरणम् ॥ विपक्षिणमीरयति । ईरगतौकम्प नेच । ल्युट्ज्वा ॥

वीरतर । पुं० वीरश्रेष्ठे ॥ शरे ॥ न० वीरणे ॥ अतिशयितोवीरः । द्विवचनविभज्येतितरप् ॥

वीरतरु । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥ वीरस्था सैतरुश्च ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥ वि ल्वान्तरवृक्षे ॥ भल्लातके ॥

वीरपर्णम् । न० सुरपर्णे ॥

वीरपत्नी । स्त्री० वीरभार्यायाम् ॥ वी रः पतिर्यस्याइतिविग्रहे॰ नित्य स

प्रश्नादिष्विति॰पतिशब्दस्यनकारा
न्तादेशे॰स्त्रत्वं भ्रस्वृतिङीप् ॥ नहि
वीरपत्नीनामलभ्यनामकिञ्चिदस्ति ॥
वीरपत्रा । स्त्री॰ विजयायाम् ॥
वीरपाणम् । न॰ वीराणांसमयविशेषे
क्रियमाणेमद्यपाने ॥ यथा। वीरपा
नन्तुयत्पानंवृत्तेभाविनिवारणे ॥
वीराणांपानम् । आभावकरणयो
रितिणत्वम् ॥
वीरपुरुष । पुं॰ परैरपराजिते ॥
वीरपुष्पी । स्त्री॰ सिन्दूरपुष्प्याम् ॥
वीरप्रमोक्ष : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
वीरभद्र । पुं॰ अश्वमेधाश्वे ॥ वीर
श्रेष्ठे ॥ वीरणे ॥ दक्षाध्वरध्वंसि
निशिवगणविशेषे ॥
वीरभद्रकम् । न॰ वीरणे ॥
वीरभार्य्या । स्त्री॰ वीरपत्न्याम् ॥
वीरस्यभार्य्या ॥
वीरमाता । स्त्री॰ वीरस्वाम्॥ वीरस्य
माता ॥
वीररज : । न॰ सिन्दूरे ॥
वीररात्रि । स्त्री॰ निशाविशेषे ॥ यथा
। दीपावल्याममायांचशृणुयदि
लक्षवे । वीररात्रिमहेशानीख्याग
म ॥
वीररेणु : । पुं॰ भीमसेने।नागवले ।
वीरवती । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥
वीरजनन्याम् ॥
वीरवत्सला । स्त्री॰ अश्वघ्नाम् ॥
वीरवत्सा । स्त्री॰ वीरजनन्याम् ॥
वीरविप्रावक : । पु॰ शूद्रद्रव्येणहोम
कर्त्तरि ॥ यथा । वीरविप्रावकोजु
हुयात् : शूद्रसमर्पितैरितिहेमच
न्द्र ॥
वीरवृक्ष । पुं॰ भल्लातके ॥ ककुभद्रु
मे ॥ विल्वान्तरे ॥ देवधान्ये । अश्म
रीहरे ॥ वीरद्रुवद्वृक्ष ॰दुस्पर्शत्वा
त् ॥
वीरव्रत : । पुं॰ दृढव्रते ॥ नैष्ठिके ॥
वीरसू । स्त्री॰ वीरमातरि ॥ वीरंसू
ते । सूङ्प्राणिगर्भविमोचने । स
त्सूद्विषेतिक्विप् ॥
वीरसेन । पुं॰ नलाभिधभूपपित
रि ॥ न॰आरुकतरौ ॥ आलुके ॥
वीरसेनज : । पुं॰ नलाभिधनृपे ॥
वीरहा । पुं॰ त्यक्तयज्ञाग्नौ । नष्टा
ग्नौ । प्रमादादिनायस्याग्निर्नष्टोवि
प्रोऽग्निनष्टोनिर्वाण :शान्तस्तस्मि
न् ॥ वीरोऽग्निस्तंहन्ति । हन॰ ।
क्विप् ॥ हरौ ॥ वीरान्असुरभटा
न्॰हिरण्यकशिपुप्रभृतीन्वाहन्ती
तितथा ॥
वीरा । स्त्री॰ सुरायाम् । मदिराया
म् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ तामल
क्याम् ॥ एलवालुके ॥ पतिपुत्रव
त्याम् । पत्यासुतेनचयुक्तायाम् ॥
रम्भायाम् ॥ विदार्याम् ॥ विदा
रीस्थानेगम्भारीतिपाठान्तरम् ॥

काकोल्याम् ॥ महाशतावर्य्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥

वीराध्वा । पुं॰ शूराणां वर्त्मनि ॥ वीराणां सङ्ग्रामे ध्वनिवर्त्मना॰गौब्राह्मणबालस्त्र्याद्यर्थं॰ कण्टकवृश्चिकसर्पसिंहव्याघ्राद्यभीतानामध्वा ॥

वीरारुकम् । न॰ आरुके ॥

वीराशंसनम् । न॰ अतिभयप्रदायां युद्धभूमौ ॥ सा वीराशंसनं युद्धभूमिर्या तभयप्रदा ॥ वीरा 'शंस्यन्तेऽत्र । आङ्. शसि इच्छायाम् । ल्युट् ॥

वीराश्रमः । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्र कार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

वीरासनम् । न॰ रात्रौ खड्गहस्तस्य तिष्ठतो जागरणे ॥ ऊर्द्ध्वस्थाने ॥ वीराणामासनम् । योगिनामासनविशेषे ॥ तदुक्तं योगशास्त्रे वसिष्ठेन । एकं पादमथैकस्मिन् विन्यसेदूरुसंस्थितम् । इतरस्मिंस्तथा बाहुं वीरासनमिदं स्मृतम् । इति ॥ अपिच । एकं पादमधः कृत्वा विन्यस्योरौ तथेतरम् । ऋजुकायो विशेन्मन्त्री वीरासनमितीरितमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥ श्रीभागवतेऽपि । कृत्वोरौ दक्षिणे सव्यं पादपद्मञ्च जानुनि । बाहुं प्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रयेति ॥

वीरिणी । स्त्री॰ दक्षप्रजापतेः पत्न्याम् ॥

वीरुत् । स्त्री॰ शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । गुल्मिन्याम् । उद्गते विटपे ॥ विरुणद्धि । रुधिर्॰ । क्विप् । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

वीरुधा । स्त्री॰ वीरुधि ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

वीरेशः । पुं॰ शिवे ॥

वीरेश्वरः । पुं॰ सदाशिवे ॥ वीराणामीश्वर॰ ॥

वीरोज्झः । पुं॰ होमाकर्त्तरि ॥ यथा । अभ्युदिताभिनिर्मुक्तौ वीरोज्झोऽनजुहोति यः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

वीरोपजीविकः । पुं॰ जीविकार्थमग्निहोत्रिणि ॥ यथा । अग्निहोत्रच्छलाद्याजापरो वीरोपजीविक इति हेमचन्द्रः ॥

वीर्य्यम् । न॰ शुक्रे । रेतसि । यथा । हरितालं हरेर्वीर्य्यं लक्ष्मीवीर्य्यं मनःशिला । पारदं शिववीर्य्यं स्यात् गन्धकं पार्वतीरजः ॥ इति ॥ प्रभावे ॥ तेजसि ॥ इन्द्रियसामर्थ्ये ॥ अतिशयशक्तिभाज्युत्साहे ॥ शक्तौ ॥ सा च पिप्पल्यादीनां यः सारभागस्तदतिशयरूपा । सा द्विविधा अचिन्त्याचिन्त्यक्रियाहेतुत्वेन । तत्र चिन्त्यक्रियाहेतुर्यद्द्रव्यरसादीनां

स्वस्वकर्म्मणि स्वभावसिद्धा शक्तिः । अचिन्त्यक्रियाहेतुस्तत्प्रभावापरपर्य्याय द्रव्याणां रसाद्यनुरूपकार्य्यकारणशक्तिः । उक्तञ्च । भूतप्रभावातिशयो द्रव्ये पाकैरसैः स्थितः । चिन्त्योऽचिन्त्यक्रियाहेतुर्वीर्य्यं धन्वन्तरेर्मतमिति ॥ अस्यावधिमाह । यामकल्ककषायवीर्य्यमखिलं चूर्णं स्वपञ्चषण्मासान् घृतमोदकौ स्मृतौ मासत्रयं गुग्गुलौ । सिद्धानां रसभस्मनां सुविपुलं वीर्य्यं स्ववर्षत्रयम् किञ्चिद्गन्धविवर्जितं गुणपरं तैलं पुराणं महदिति नारायणदासकृतपरिभाषा ॥ वीरे॰ अक्लीवे साधु । तत्र साधुरिति यत् ॥ यद्वा । वीर्य्यतेऽनेन । वीर विक्रान्तौ । अचो यत् । अघ्न्यादिर्वा ॥ अस्ति ॥

वीर्य्यवान् । त्रि॰ मांसले ॥ वीर्य्यमस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

वीर्य्यवृद्धिकरम् । न॰ ऋष्ये । वाजीकरणे । शुक्रवृद्धिकारकौषधादौ ॥

वीर्य्या । स्त्री॰ अतिशयशक्तौ ॥

वीसर्प्प । पुं॰ विसर्पे ॥

वीहारः । पुं॰ बुद्धमन्दिरे । मठालये ॥

वुक्क । पुं॰ वक्षोदेशे । शिवमल्ल्याम् ॥ वाति । वा॰ बाहुलकात् कुक् । कुणोकारस्यौत्त्वं वा ॥

वृंहणः । पुं॰ यावकाख्ये॰ खाद्य भेदे ॥ सयावोवृंहणोगुरु ॥ त्रि॰ पुष्टिकारके ॥

वृंहितम् । न॰ करिगर्ज्जिते ॥ वृंहणम् । वृंहिध्वनौ । नपुंसके क्तः ॥

वृकः । कोके ॥ ईहामृगे । हुंडार॰ इ॰ भेडिया॰ इ॰ चभाषा॰ प्र॰ ॥ वर्कते । वृक आदाने । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । वृणोति । वृञ्॰ सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ॥ शृगाले ॥ कृत्रिमधूपे ॥

वृकदंशः । पुं॰ कुक्कुरे ॥ वृकान् दंशयति । दश॰ । कर्म्मण्यण् ॥

वृकधूपः । पुं॰ नानासुगन्धिद्रव्यकृतधूपविशेषे । कृत्रिमधूपे ॥ सरलद्रवे । वृकधूपे । श्रीवेष्टे ॥ वृकश्चासौ धूपः ॥ धूप्यतेऽनेन । धूप सन्तापे । घञ् । वृकनामा धूपः शाकपार्थिवादिर्वा ॥

वृकधूर्त्तः । पुं॰ शृगाले ॥

वृका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥

वृकाणी । स्त्री॰ चिर्बिटि ॥

वृकारातिः । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वृकारिः । पुं॰ कुक्कुरे ॥

वृकी । स्त्री॰ पाठायाम् ॥

वृकोदरः । पुं॰ भीमाख्यपाण्डवे । भीमसेने ॥ यस्मात्तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः । मयादत्तः स

धर्मात्मातेनचासौवृकोदरः ॥ द्व० मल्लपु० ॥ वृकवदुदरयस्य ॥
वृक्णः । त्रि० छिन्ने ॥ वृश्च्यते स्म । ओव्रश्चूछेदने । क्तः ॥
वृक्षः । पुं० महीरुहि । शाखिनि । विटपिनि । पादपे ॥ पुष्पिणः फलिनश्चैववृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥ वृक्षतिवृक्षवरणे । पचाद्यच् । यद्वा । वृश्चयु च्यते० वृश्चतीश । ओव्रश्चू० । स्नुवृश्चिकृत्यृषिभ्यः । किदितिसः ।
वृक्षकः । पुं० कुटजवृक्षे ॥ ह्रस्वो वृक्षः । ह्रस्वइतिकः ॥
वृक्षखण्डः । पुं० वृक्षाणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्यः खण्डः ॥
वृक्षचरः । पुं० वानरे ॥
वृक्षधूपः । पुं० श्रीवासे । सरलद्रवे ॥
वृक्षनाथः । पुं० वटवृक्षे ॥
वृक्षपञ्चकम् । न० क्षीरिवृक्षपञ्चके ॥
वृक्षनाकः । पुं० वटद्रुमे ॥
वृक्षभक्षा । स्त्री० वन्दायाम् ॥
वृक्षभवनम् । न० वृक्षकोटरे ॥
वृक्षभित्० द् । स्त्री० वृक्षभेदिनि । वास्याम् ॥ वृक्षं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥
वृक्षभेदी । पुं० कुठारविशेषे । वृक्षादने ॥ वृक्षं भेत्तुंशीलमस्य । भिदिर् विदारणे । सुप्यजातौणिनि ॥
वृक्षमर्कटिका । स्त्री० इतिख्यातिप्रसिद्धे पशुमृगजातौ ॥
वृक्षमार्जारः । पुं० वृक्षबिडाले । गिलहरी० टिखरी० इ० भा० ॥
वृक्षरुहः । पुं० अम्लवेतसे ॥
वृक्षराजः । पुं० अम्लवेतसे ॥
वृक्षरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥ वृक्षं रोहतिरुहेर्मूलविभुजादित्वात्कः ॥ अमृतस्रवायाम् ॥
वृक्षवाटिका । स्त्री० अमात्यादिगणिकायाश्च० गेहस्योपवने ॥ वट्यते । वटवेष्टने । संज्ञायामितिण्वुल् । टाप् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् । वृक्षाणांवाटिका ॥
वृक्षादनः । पुं० वृक्षभेदिनि० कुठारविशेषे ॥ वृक्षमत्ति । अद० । कृत्यलुटइतिल्युट् ॥ अलदृशि ॥ मधुच्छदे ॥ पियाले ॥
वृक्षादनी । स्त्री० वन्दायाम् ॥ विदारीकन्दे ॥ विदारीगन्धिकौषधौ ॥ टित्वान्ङीप् ॥
वृक्षादिरुहकम् ।) न० आलिङ्गने ॥
वृक्षादिरूढकम् ।)
वृक्षामयः । पुं० लाक्षायाम् ॥
वृक्षाम्लः । पुं० आम्रातके ॥ न० आम्रे । तिन्तिडीके । चुक्रे ॥ अस्यगुणाः । वृक्षाम्लमाममम्लोष्णंवातघ्नंकफपित्तलम् । पक्वंतुगुरुसङ्ग्राहिकटुकतुवरंलघु । अम्लोष्ण

रोचनकृद्दीपनकफशान्तकृत् । व
चाम्ग्रीयचव्योगुल्मशूलहृद्रोगजन्तुजि
त् ॥ वृक्षशाऽस्त्रम ॥ वृक्षच्छलो
वा ॥

वृक्षायुर्वेदः । पुं० महीरुहाणाञ्चिकि
त्सायाम् ॥ स च ब्रह्माचाराह्याम् ५३
अध्याये । यथा । तत्रादौ प्रयोजनप्र
दर्शनार्थमाह । प्रान्तच्छायाविनि
र्मुक्ता न मनोज्ञा जलाशयाः । तस्मा
द्रोधजलप्रान्ते ह्यारामान्विनिवेशये
त् ॥ १ ॥ तत्रभूलक्षणम् । मृ
द्वीभूः सर्ववृक्षाणां हिता तस्यां ति
लान्वपेत् । पुष्पितांस्तांश्च मृद्नी
यात्कर्म्मैतत् प्रथमं भुवः ॥ प्रथम
रोप्यवृक्षाः । अरिष्टाशोकपुन्नाग
शिरीषाः सप्रियङ्गवः । मङ्गल्याः
पूर्वमारामे रोपणीया गृहेषु वा ॥ २ ॥
काण्डरोप्याणां विधानमाह । पन
साशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः ।
द्राक्षापालीवताश्च बीजपूरातिमु
क्तकाः ॥ एते द्रुमाः काण्डरोप्या
गोमयेन प्रलेपिताः । मूलोच्छेदेऽथ
वा स्कन्धे रोपणीयास्तत परम् ॥ ५ ॥
कालनियमार्थमाह । अजातशा
खान् शिशिरे जातशाखान् हिमागमे
। वर्षागमे च सुस्कन्धान् यथादिक्
स्थान्प्ररोपयेत् ॥ घृतोशीरतिल
क्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः । आमूल
स्कन्धलिप्तानां सङ्क्रामणविरोपण

म् ॥ ७ ॥ रोपणविधानम् । शुचि
र्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुले
पनैः । रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तै
रेव जायते ॥ ८ ॥ रोपितानां सेक
विधानम् । सायं प्रातश्च घर्म्मर्त्तौ शी
तकाले दिनान्तरे । वर्षासु च भुवः
शोषे सेक्तव्या रोपितद्रुमाः ॥ ९ ॥
अनूपजानाह । जम्बूवेतसवानीरक
दम्बोदुम्बरार्ज्जुनाः । बीजपूर
कमृद्वीकालकुचाश्च सदाडिमाः ।
वञ्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनस
स्तथा । तिमिराम्रातकौ चेति षोड
शानूपजाः स्मृताः ॥ ११ ॥ रोपि
तानां वृक्षाणां किमान्तरमन्तरका
र्य्यमित्याह । उत्तमं विंशतिर्हस्ता
मध्यमं षोडशान्तरम् । स्थानात्
स्थानान्तरं कार्य्यं वृक्षाणां द्वादशावर
म् ॥ १२ ॥ किमर्थमन्तरं कार्य्यं त
दाह । अभ्यासजातास्तरवः स
स्पृशन्तः परस्परम् । मिश्रैर्मूलैश्च
न फलं सम्यग् यच्छन्ति पीडिताः
॥ १३ ॥ तेषां रोगज्ञानमाह । शी
तवातातपै रोगो जायते पाण्डुपत्र
ता । अवृद्धिश्च प्रवालानां शाखाशो
षो रसस्रुतिः ॥ १४ ॥ एतेषाञ्चि
कित्सामाह । चिकित्सितमथैतेषां
शस्त्रेणादौ विशोधनम् । विडङ्गघृ
तपङ्काक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा ॥
फलनाशे चिकित्सितमाह ॥ फल

नाग्निकुलत्थैश्च माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः । शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पसमृद्धये ॥ १६ ॥ वृद्ध्यर्थं प्रयोग । आविकाजशकृच्चूर्णस्याढकं तिलाढकम् । सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुलया सह ॥ सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः । वल्लीगुल्मलतानाञ्च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥ अथ बीजानामावापनविधानम् । वासराणि दश दुग्धभावितं बीजमाज्ययुतहस्तयोजितम् । गोमयेन बहुशो विरूक्षितं क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ मांससूकरवसासमन्वितं रोपितञ्च परिकर्म्मितावनौ । क्षीरसंयुतजलावसेचितं जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥ अथ तिन्तिडीविधानम् । तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लरीं व्रीहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्च सेचिता धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥ अथ कपित्थबीजरोपणम् । कपित्थवल्लीकरणाय मूलान्यास्फोतधात्रीधववासिकानाम् । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीश्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ क्षीरे शृते चाप्यनया सुशीते तालशतं स्थाप्य कपित्थबीजम् । दिने दिने शोषितमर्कपादैर्मासं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ हस्तायतं तद्द्विगुणं गभीरं खात्वावटं प्रोक्तजलावपूर्णम् । शुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तं प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः । मत्स्यामिषाम्भःसहितञ्च हन्याद्यावद्घनत्वं समुपागतं तत् ॥ उप्तञ्च बीजं चतुरङ्गुलाधो मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् । वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाला विस्मापनी मण्डपमावृणोति ॥ २६ ॥ अथान्येषां रोपणम् । शतशोऽङ्कोठसम्भूतफलकल्केन भावितम् । एतत्तैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ वापितं करकाम्भोमृदितं तत्क्षणाज्जन्मकम् । फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥ श्लेष्मातकरोपणम् । श्लेष्मातकस्य बीजानि निष्फलीकृत्य भावयेत् प्राज्ञः । अङ्कोलविज्जलाद्भिश्छायायां सप्तकृत्वैवम् ॥ माहिषगोमयपिष्टान्यस्य करीषे च तानि निक्षिप्य । करकाजलमृद्योगे न्युप्तान्यह्ना फलकराणि ॥ वृक्षाणां रोपणनक्षत्राणि । ध्रुवमृदुमूलविशाखागुरुभश्रवणास्तथाश्विनीहस्तम् । उक्तानि दिव्यदृग्भिः पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥ इति ॥

वृक्षारुहा । स्त्री० वृक्षरुहायाम् । वृक्षमारोहतीति तथा ॥

वृक्षारोपकः । त्रि० वृक्षाणामारोप

थितरि ॥
वृक्षार्हा । स्त्री० महामेदायाम् ॥
वृक्षालय । पुं० खगे । पक्षिणि ॥
वृक्षाश्रयी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥
वृक्षेशय । पुं० विहगे ॥ वृक्षे शेते । शीङ० । अधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासवासिष्वकालादित्यलुक् ॥
वृक्षोत्पल । पुं० कर्णिकारे ॥
वृजन । पुं० केशे ॥ न० पापे ॥ आकाशे ॥ वृणक्ति० वृज्यतेवा । वृजीवर्जने । कृपृवृजीत्यादिनाक्यु ॥
वृजिन । पुं० केशे ॥ न० कल्मषे । अघे ॥ रक्तचर्मणि ॥ कर्मफले । धर्माधर्मरूपेसंसारफलेकर्मणि ॥ पापवत्पुण्यस्याप्यनिष्टफलत्वात् ॥ त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ वृज्यते । वृजी० । वृजेः किच्चेति० इनच् ॥
वृजिनध्वत्०ट् । त्रि० दुःखहन्तरि ॥
वृत । त्रि० वृत्ते । व्यावृत्ते । कृतवरणे ॥ स्ययवरादौस्वीकृतवरादौ ॥ श्रियतेस्म । वृञ् वरणे । क्तः ॥ आवृते ॥
वृतकोशा । स्त्री० देवदाल्याम् ॥
वृतपत्रा । स्त्री० पुत्रदाल्यामोषध्याम् ॥
वृतपुत्रा । स्त्री० वृतपत्रायाम् ॥
वृतिः । स्त्री० वरणे । वेष्टने । वाटे । आवृत्तिर्यामीणप्रसिद्धविषयेकण्टकशाखावरणे ॥ वरणम् । वृञ् । क्तिन् ॥ गोपने ॥
वृतिङ्कर । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥ त्रि० वृतिकारके ॥
वृतिस्थ । पुं० सरटे ॥ त्रि० वृतौतिष्ठति ॥
वृत्त । पुं० कूर्मे पुं०न० पद्ये ॥ यथा । पद्यं चतुष्पदीतच्चवृत्तंजातिरितिद्विधा । वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृताभवेत् ॥ वृत्तौ ॥ चारित्रे ॥ वेदबोधिताचारस्यपरिपालने ॥ छन्दसि ॥ कृतिच्छन्दोभेदे ॥ यथा । वृत्तमीदृगनुनामतौरजौरजौरजौगुरुर्लघुश्च । यथा । चित्तवृत्तवृत्तौलयामिसर्गरम्यदेहकपत्तिभङ्गमेघराजमानसद्वयैर्विलाससम्पदाकलाकुतूहलेन । य सम्प्र आङ्गनाजनै सुराङ्गनाभिभैः लुब्धमेत्यविश्वकुञ्जनाशमित्रपद्मकोषषट्पदः सनेसदास्तु ॥ त्रि० अधीते ॥ यदध्ययनेवृत्तमितिनिपातितः । वृत्तव्याकरणम्०अधीतमित्यर्थः ॥ अतीते ॥ अतिवर्तुले ॥ वृते ॥ मृते ॥ दृढे ॥ वर्ततेस्म० वृत्यतेस्मवा । वृतुवर्णे । गत्यर्थेतिक्तः ॥ वर्त्तनम् । वृतुवर्त्तनेवरणेवा । भावेक्तोवा ॥
वृत्तकम् । न० गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । अकठोराऽक्षरंस्वल्पसमासंवृत्तकंमतम् ॥ यथा । सखिमथायामिवजगताङ्गतिः परमपुरुषः पुरुषोत्तमोदृप्तदानवभरेणभङ्गु

राङ्गीमवनिमवलोक्यकरुणार्द्रं हृद यस्तस्याभारमवतारयितुं रामकृष्ण स्वरूपिणाशतोयदुवंशेऽवततारयस्तुप्र सङ्गेनापिस्मृतोवागृहीतनामापुंसा संसारपारमवलोकयति ॥

वृत्तकर्कटिका । स्त्री॰ वृत्तकर्कव्याम् ॥

वृत्तकर्कटी । स्त्री॰ वृत्तोर्वारौ । षड्भु जायाम् ॥

वृत्तगन्धि । न॰ गद्यप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायंसमासा ढ्य दृढाक्षरम् । वृत्तैकदेशसम्बन्धा द्वृत्तगन्धिपुन : स्मृतम् । तदुदा हरणं यथा । जयजयजयजनार्दनसु कृतिमनस्तडागविकस्वरचरणपद्मप द्मपत्रनयनपद्मापद्मिनीविनोदराज हंसाभभास्वरयश : पटलपरिपूरि तभुवनकुहर । हरकमलासनादिवृ न्दारकवृन्दवन्दनीयपादारविन्दद्वन्द्व द्वन्द्वनिर्मुक्तयोगीन्द्रहृदयमन्दिराधि ष्ठितनिरञ्जनज्योति : स्वरूपनीर दरूपविरूपकनाथनाथजगन्नाथमा मनवधिभवदु : खव्याकुलरक्षरक्ष रक्ष ॥

वृत्तगुण्ड : । पुं॰ तृणविशेषे । दीर्घ नाले । जलाश्रये ॥ अयद्विधा । ल घुस्थूलभेदात् । तत्रस्थूलोऽधिकगु ण : ॥

वृत्ततण्डुल : । पुं॰ यावनाले ॥

वृत्तत : । अ॰ वृत्तेनेत्यर्थे ॥

वृत्तनिष्पावी । स्त्री॰ वृत्तनिष्पाविकाया म् । नखनिष्पावे ॥

वृत्तपर्णी । स्त्री॰ महाश्रणपुष्पिकाया म् ॥ पाठायाम् ॥

वृत्तपुष्प : । पुं॰ कदम्बे ॥ शिरीषे ॥ वानीरे ॥ कुब्जके ॥ मुद्गरे ॥

वृत्तफल : । पुं॰ दाडिमे ॥ बदरे ॥ न॰ मरिचे ॥

वृत्तफला । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ वा र्त्ताक्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

वृत्तमल्लिका । स्त्री॰ श्वेतार्के ॥ मोदि न्याम् ॥

वृत्तबीज : । पुं॰ भिण्डायाम् ॥

वृत्तबीजका । स्त्री॰ पाण्डुरफल्याम् ॥

वृत्तबीजा । स्त्री॰ आढक्याम् ॥

वृत्तसम्पन्न : । त्रि॰ सदाचारवति ॥

वृत्ता । स्त्री॰ झिञ्झिरिष्टायाम् ॥ प्रि यङ्गौ । रेणुकायाम् ॥ मांसरोहि ण्याम् ॥

वृत्ताध्ययनर्द्धि : । स्त्री॰ ब्रह्मवर्चसे ॥ वृत्तञ्चाचार : ॰अध्ययनञ्चगुरुमुखा द्वेदाक्षरग्रहणम्॰तयोर्ऋद्धि : ॥

वृत्तानन्दम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तल्लक्षणोदाहरणं यथा । एकादश विश्रामि॰सप्तविरामि॰यदिवृत्तान्त संभवति । छन्दोवृत्तानन्दमिहफणा नन्दकारिफणीन्द्रपतिरितिवदति ॥ यथा । मधुरस्मितनवशालियदिव नमालिवदनकमलमवलोकये । अ

धरसुधारसधामपरमभिरामसवलम्बे जीवितमये ॥

वृत्तान्तः । पुं॰ वार्त्तायाम् । प्रवृत्तौ । उदन्ते । समाचारे ॥ यथा । अतीतजन्मवृत्तान्तं बाल्ये प्रायेण पश्यति । ऐहिकं यौवनेऽन्ते तु तपस्वीभावि वीक्ष्यते ॥ वार्त्ताजनश्रुतिराख्यायिका चेति स्वामी ॥ प्रभेदे । विशेषे ॥ प्रक्रियायाम् ॥ कार्त्स्न्ये । प्रस्तावे । अवसरे ॥ वृत्तोऽनुवर्त्तनीयो गवेषणीयोऽन्तः समाप्तिर्यस्य । वृत्तोऽन्तोऽस्य वृत्तस्यान्त इति वा ॥ भावे ॥

वृत्तावृत्तम् । न॰ मात्रावृत्तान्तरे ॥ तस्य लक्षणोदाहरणं यथा । इह सप्तचतुष्कलगणनिर्मितपदं चलघुविरामं भवति यदि । नागाधिपपिङ्गलभणितसुमङ्गलवृत्तावृत्तमिदमिह पदि ॥ यथा । हृदि तावदनेकः स्फुरति विवेकस्तपसि मनो नियतं भवति । यावन्न वधूरिह पीनघनातनुकणोस्मितसुभगं न विलोकयति ॥

वृत्तिः । स्त्री॰ व्याख्यानग्रन्थविशेषे । विवरणे ॥ आजीवे । वर्त्तने । कृष्यादिजीवने । अनुष्ठेयायां जीविकायाम् ॥ कैशिक्यादौ ॥ यथा । भारती सात्त्वती चैव कैशिक्यारभटी तथा । चतस्रो वृत्तयश्चैताः यासु नाट्यं प्रतिष्ठितमिति भरतः । शृङ्गारे कैशिकी वीरे सात्त्वत्यारभटी पुनः । रसे रौद्रे च बीभत्से वृत्तिः सर्वत्र भारती । चतस्रो वृत्तयो ह्येताः सर्वनाट्यस्य मातृकाः ॥ प्रवर्त्तने ॥ विवृतौ ॥ व्यवहारे ॥ वर्त्ततेऽनया । वृतु वर्त्तने । स्त्रियां क्तिन् ॥ प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिषु पञ्चविधासु ॥ लज्जादिवृत्तीनामपि पञ्चस्वेवान्तर्भावः ॥ अथ सन्निकृष्टेन्द्रिये ॥ इन्द्रियाणां व्यापारे । विषयाकारवृत्तिपरिणामे ॥ वृत्तीनामानन्त्यादेव यत्तां सूचयति पतञ्जलिः । वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टा अक्लिष्टा इति । वृत्तयश्चित्तस्य परिणामविशेषाः । रागद्वेषादिक्लेशरूपा आसुरवृत्तयः क्लिष्टाः । रागादिरहिता दैववृत्तयोऽक्लिष्टाः । यद्यपि पञ्चस्वेवाक्लिष्टानां क्लिष्टानामन्तर्भावः तथापि क्लिष्टा एव निरोद्धव्या इति मन्दबुद्धिं वारयितुं ताभिः सहाक्लिष्टा उदाहृताः । नामधेयलक्षणाभ्यां वृत्तीर्निर्दिशति सूत्रषट्कमाह । प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः । प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि । विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् । अतद्रूपप्रतिष्ठम् तस्यार्थस्य यद्रूपं न तस्मिन् रूपे प्रतिष्ठति तस्यार्थस्य यत् पारमार्थिकरूपं न तत् प्रतिभा-

सयतीति यावत् । स चार्थोऽप्यतद्रूपप्रतिष्ठत्वान्मिथ्याज्ञानम् । यथाऽश्वावोपुरुषोवेति । शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्पः । अभावप्रत्ययालम्बना वृत्तिर्निद्रा । अनुभूतविषयाऽसम्प्रमोषः स्मृतिः ॥ तत्र प्रमाणविपर्ययविकल्पा जाग्रदवस्था । त एव यदानुभवबलात् प्रत्यक्षायमाणाः सा स्वप्नः । निद्रा त्वसंवेद्यमानविषया । स्मृतिश्च प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रानिमित्तेति व्याख्याता वृत्तयः ॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपासु पञ्चसु ॥ विच्छिन्नस्य प्रतिविधाने ॥ अप्रतिबन्धे ॥

वृत्तिग्लानः । त्रि॰ वृत्तिक्षीणे ॥

वृत्तिज्ञानम् । न॰ घटाकारज्ञाने ॥ यद्यपि वृत्तिज्ञानमपि स्वरूपज्ञानमेव तथापि अन्तःकरणदोषैस्तत्तथा तथा भातीति ततो भेदः ॥

वृत्तिनिरोधः । पुं॰ वृत्तीनां प्रतिहनने ॥ तत्साधनं सूचयति भगवान् पतञ्जलिः । अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः इति । प्रकाशप्रवृत्तिनियमरूपाणां चित्तवृत्तीनामभ्यासवैराग्याभ्यां प्रतिहननं स निरोधः यथा तीव्रवेगेऽपि नदीप्रवाहे सेतुबन्धेन निवार्य कुल्याप्रणयनेन चाभिमुखं स्थिर्यं प्रवाहान्तरमुत्पाद्यते । तथा वैराग्येण चित्तनद्या विषयप्रवाहं निवार्य समाध्यभ्यासेन प्रशान्तप्रवाहः सम्पाद्यते । एतदुक्तं भवति । तासां विनिवृत्तबाह्याभिनिवेशानामन्तर्मुखतया स्वकारण एव चित्ते शक्तिरूपतयावस्थानम् । तत्र विषयदोषदर्शनजेन वैराग्येण तद्वैमुख्यमुत्पाद्यते अभ्यासेन च सुखजनकशान्तप्रत्ययप्रवाहप्रदर्शनद्वारेण दृढस्थैर्यमुत्पाद्यत इत्याभ्यां भवति चित्तवृत्तिनिरोधः ॥

वृत्तिभेदः । पुं॰ प्रवृत्तिनिमित्तभेदे ॥

वृत्तिमान् । त्रि॰ वार्त्ते ॥ वृत्तिरस्यास्मिन् वास्ति । मतुप् ॥

वृत्तिविषयः । पुं॰ वृत्तिव्याप्ये ॥ आत्मनि ॥

वृत्तिविस्मरणम् । न॰ ध्यातृध्येयाकारवृत्तिशून्ये । द्वैतानुसन्धाने ॥

वृत्तिव्याप्यत्वम् । न॰ विशिष्टशब्दादिप्रमाणबलात् तत्तद्विषयाकाराधीसमुन्मेषाभिव्यक्तत्वे ॥ ब्रह्माज्ञाननाशाय वृत्तिव्याप्तिरपेक्षिता ॥

वृत्त्यः । त्रि॰ वरणीये ॥ वरणं क्रियते । वृञ् वरणे । एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ॥

वृत्त्यनुप्रासः । पुं॰ शब्दालङ्कारान्तरे । यथा । एकस्याप्यसकृत्परः । ए

कस्य॰ अपिशब्दादनेकव्यञ्जनस्य॰ द्वि वं हुक्तत्त्वोवासोहस्य वृत्त्यनुप्रास : । यथा । युधिष्ठिरदैतवनेवनेचरद्ध स्य च॰ द्वयो : स्वरव्यञ्जनसमुदाययो रेकदैवावृत्ति : ॥

वृत्र . । पु॰ ध्वान्ते । अन्धकारे ॥ अ रौ । शत्रौ ॥ त्वष्टु पुत्रे दानवविशेषे ॥ वृजिनात् त्रातुमधुनायस्मा त्क्षतोसिपुत्रक । तस्माद्वृत्र इति ख्याततवनामभविष्यति ॥ घने ॥ शैलविशेषे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ वृणोति । वृञ्॰ । बाहुलकात् त्र ॥ वर्त्तते । वृतुवर्त्तने । स्फायित श्वीत्यादिनारक्‌वा ॥

वृत्रद्विट् । पुं॰ इन्द्रे ॥ वृत्रं द्वेष्टि । द्विषअप्रीतौ । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् ॥

वृत्रभोजन : । पुं॰ गण्डीरे । समष्ठिलायाम् । समठ॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

वृत्रहा । पुं॰ इन्द्रे ॥ वृत्रं हतवान् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥

वृत्रारि : । पु॰ शक्र । इन्द्रे ॥

वृथा । अ॰ वन्ध्ये । मुधा । अविधौ । निरर्थके ॥ यथा । वृथावृष्टि समुद्रस्यवृथातृप्तस्यभोजनवृथा । वृथादानसमृद्धस्यनीचस्यसुकृतंवृथा ॥ निष्कारणे ॥

वृथाजन्म । न॰ निरर्थकेजनने ॥ *

वृथादानम् । न॰ परिहासनिमित्त पण्डादिभ्योदेये ॥ धूर्त्ते बन्दिनिमल्ले चकुवैद्ये कितवेशठे । चाटचारणचौरेषुदत्तं भवतिनिष्फलम् ॥

वृथामांसम् । न॰ देवतादिकमनुद्दिश्यकृतेमांसे । तद्भक्षणे प्रत्यवायो भवतीत्युक्तं वह्निपुराणे । यथा । वृथारेतावृथामांसोवृथावादीवृथामति । निन्दकोद्विजदेवानाम्प्रेतोजायतेनरइति ॥

वृद्ध । पुं॰ वृद्धदारके ॥ न॰ गन्धद्रव्यविशेषे । शैलजे । शैलेये । अश्मपुष्पे । रन्दूच॰ छरीला॰ इत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥ रूढे ॥ त्रि॰ जीर्णे । प्रवयसि । स्थविरे । जीने । गतयौवने । सप्ततिवर्षानन्तरवृद्धउच्यते । यथा । वृद्धोजनोदु खशतानिभुङ्क्ते । इ॰ ॥ नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितशिर । योवैयुवाप्यधीयानस्तं देवा . स्थविरं विदुरितिमनु : । वृद्धस्यप्रत्युत्थायाभिवादनं कार्य्यम् ॥ ज्ञे । पण्डिते ॥ वर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्त . । यस्यविभाषेतिनेट् ॥

वृद्धकाक : । पुं॰ काकोले । द्रोणकाके ॥

वृद्धगङ्गा । स्त्री॰ कामरूपपीठस्थनदीविशेषे ॥

वृद्धत्वम् । न॰ स्थाविरे । वार्द्धक्ये ॥ वृद्धस्यभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

वृद्धदारक:। पुं० छगलान्त्राम्। विधारा० इ० भा॥ वृद्धोदारकोऽस्मात्॥ वृद्धस्य दारयतिवा। ण्वुल्॥

वृद्धदारु। न० वृद्धदारके। विधारा० इ० भा० प्रसिद्धे॥ यथा। वृद्धदारुद्वयगोल्य पिच्छिलकफवातनुत्। वल्यंकासामदोषघ्न द्वितीयस्त्वपशीयंदम्॥

वृद्धनाभि:। त्रि० उन्नतनाभौ। तुण्डिले॥ वृद्धाउन्नतानाभिरस्य॥

वृद्धप्रपितामह:। पु० प्रपितामहस्य जनके॥

वृद्धप्रपितामही। स्त्री० प्रपितामहस्य जनन्याम्॥

वृद्धबला। स्त्री० महासमङ्गायाम्॥

वृद्धवाहन। पुं० आम्रवृक्षे॥ सुपक्वोवृद्धवाहनइतिकोपित्॥

वृद्धविभीतक:। पुं० आम्रातके॥

वृद्धश्रवा:। पुं० सुनासीरे। इन्द्रे॥ वृद्धेभ्य: शृणोति। श्रुश्रवणे। असुन्॥ वृद्धेश्रवसोयस्येति-वा। वृद्धेषुपण्डितेषुश्रवोयशोयस्येतिवा।। वृद्धात्वृहस्पतेशृणोतिवा॥

वृद्धश्रावक:। पुं० कापालिनि॥

वृद्धसङ्घ:। पु० वार्द्धके॥ वृद्धानां सङ्घ:॥

वृद्धसूत्रकम्। न० इन्द्रतूले। योषाहासे। मरुद्ध्वजे। बुढियाकासूत० इ० भा०॥

वृद्धा। स्त्री० गतयौवनायाम्। पलिक्न्याम्। जरत्याम्॥ तदवस्थाकालोयथा। आषोडशाद्भवेद्बाला-तरुणीत्रिंशतामता। पञ्चपञ्चाश-त: प्रौढावृद्धाभवतितत्परम्॥ महाश्रावणिकायाम्॥ अङ्गुष्ठे॥

वृद्धाङ्गुलि। स्त्री० अङ्गुष्ठे॥

वृद्धि स्त्री० वर्द्धने। स्फात्याम्॥ विष्कम्भादिष्वेकादशयोगे॥ तत्रजातस्यफलंयथा। प्रसूतिकालेयदिवृद्धियोगोनर: सुभोगीविनयान्वितश्च। धनप्रयोगग्रहणेसुदक्षोविचक्षण स्यात्क्रयविक्रयाभ्यामिति॥ अष्टवर्गौषधान्तरे। योग्यायाम्। ऋद्धौ। सिद्धौ। लक्ष्म्याम्॥ अस्यागुणायथा। ऋद्धिर्वृद्धिश्चमधुरासुस्निग्धातिशीतला। कफमेधाकरीश्लेष्मकृच्छ्रिमिहरापरा॥ प्रयोगेष्वनयोरेकंयथालाभंप्रयोजयेत्। यत्रयद्दातुमिष्ट: स्याद्द्वयमप्यत्रयोजयेदितिराजनिर्घण्ट.॥ ऋद्धिवृद्ध्योरुत्पत्तिलक्षणानामगुणायथा। ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौभवत: कोषयामले। श्वेतलोमान्वित: कन्दोलताजात. सरन्ध्रक.॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभे

द्रमध्ये तयोर्भुवे । तुल्यग्रन्थिसमोत्त्व द्धिर्वामावर्तफलाचसा ॥ वृद्धि स्तुदक्षिणावर्तफलाप्रोक्तामहर्षि- भिः । ऋद्धिर्योग्य सिद्धिलक्ष्म्यौ वृद्धेरप्याह्वयाद्वमे ॥ ऋद्धिर्वल्या विदोषघ्नी शुक्रला मधुरा गुरुः । प्रा णैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशि नी॥ वृद्धिर्गर्भप्रदाशीताबृंहणीमधु रास्मृता । वृष्यापित्तास्रशमनी- क्षतकासक्षयापहा ॥ राज्ञामप्यष्ट वर्गस्तु यतोयमतिदुर्लभः । तस्मा द्स्य प्रतिनिधिग्रहणीयात्तद्गुणभि षक् ॥ मुखग्रहश्च . प्रतिनिधि ॥ प्रतिनिधिमाह । मेदाजीवककाको लीऋद्धिद्वन्द्वे पिचासति । व रीविदार्यश्वगन्धावाराहीश्चक्रमात्- क्षिपेत् ॥ मेदामहामेदास्थानेशता वरीमूलम्० जीवकर्षभकस्थाने विदारीमूलम्० काकोलीक्षीरका कोलीस्थानेऽश्वगन्धामूलम्० ऋ- द्धिवृद्धिस्थानेवाराहीकन्दगुणै- स्तुल्यक्षिपेत ॥ कलान्तरे । वृद्धौ । लाभे । सूद्० व्याज० इ० भा० ॥ अभ्युदये ॥ समृद्धौ ॥ हर्षे ॥ मुष्कवृद्धौ । कुरण्डरोगे । शे षे ॥ धने ॥ समूहे ॥ नीतिवेदि नांचयादिविवर्गान्तर्गतवर्गविशेषे ॥ क्षयाभावे ॥ वर्द्धनम् । वधुवृ द्धौत्तिन् । वर्द्धतेऽनयावा ॥ उक्त

मर्थेनमूलधनातिरिक्तेग्राह्यधने ॥

वृद्धिका । स्त्री० ऋद्धिनामौषधौ ॥

वृद्धिजीविका । स्त्री० अर्थप्रयोगे । कुसीदे । ऋणदानजीविकायाम् ॥ वृद्ध्याजीविका ॥

वृद्धिजीवी । त्रि० कुसीदिके ॥ वृ द्ध्यर्थं द्रव्यवृद्धि । तयाजीवितु शीलमस्य । णिनि ॥

वृद्धिद । पुं० जीवके ॥ शूकरक- न्दे । त्रि०वृद्धिदायिनि ॥

वृद्धिश्राद्धम । न० आभ्युदयिकश्रा द्धे ॥ नान्दीमुखश्राद्धे ॥

वृद्धोक्ष । पुं० जरद्गवे । वृद्धश्च वृ षः । वृद्धक्षाम.वृक्षाव । अचतुरे तिसाधु ॥

वृद्ध्याजीव । त्रि० वृद्धिजीविनि । कुसीदिके ॥ वृद्धिराजीवोजीवि काऽस्य ॥

वृधसान । पुं० मनुष्ये ॥ वर्द्धते । वृधु० । ऋञ्जिवृधमन्दिसहिभ्यः किदित्यसानच् ॥

वृन्तम् । न० फलपत्रादिर्येनधार्यते तत्र । प्रसवबन्धने । बेंटा० घोंटा० इ०भा० ॥ वृणोति । वृञ् । वा हुलकाद्श्चिवृणीतिक्तोनुम्च ॥ घ टीधारायाम् ॥ कुचाग्रे । स्तन मुखे ॥

वृन्ताकम् । न० वार्ताकौ । अस्यगु णायथा। वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ च

पित्त । वृन्ताकस्वादुतीक्ष्णोष्णंकटु, पाकमपित्तलम् । ज्वरवातबला सघ्न दीपन शुक्रलघु ॥ तद्बलक फपित्तघ्न वृद्धपित्तकरगुरु ॥ वृन्ताकंपित्तलकिञ्चिदङ्गारपरिपाचितम् । कफमेदोनिलामघ्नमत्यर्थं लघुदीपनम । तदेवहिगुरुस्निग्ध सतैललवणान्वितम् ॥ अपरश्वेतवृन्ताककुक्कुटाण्डसम भवेत् । तदर्शस्सुविशेषणहितहीनस्यपूर्वत ॥ पूर्वत . कृष्णात् ॥ भोजनधिगवृन्ताकवृन्ताकधिगवृन्तकम् । सवृन्तधिगतैलाढ्य सतैलधिगरामठम् ॥ सर्वासांशाकजातीनांवृन्ताकंशाकनायकम् ॥

वृन्ताकी । स्त्री० वार्ताक्यां ॥

वृन्तिका । स्त्री० वृन्तितायाम । कटुक्याम् ॥

वृन्द: । पु० दशार्बुदे । शतकोटौ । महार्बुदे । अलो ॥ न० समूहे ॥ वृणुते वृणभक्ते । वृन्दादयश्चेतिसाधु: ॥

वृन्दा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ जलन्धरस्य पत्न्याम् ॥ केदारराजकन्यायाम- ॥ राधाषोडशनामान्तर्गतनामवि शेषे ॥

वृन्दार: । त्रि० मनोज्ञे ॥

वृन्दारक: । पुं० अमरे । देवतायाम् । सुरे । प्रशस्तंवृन्दंयस्यस: । शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् । स्त्रियांसूत कापुत्रिकावृन्दारकाणावेतिवक्तव्यमिति० वृन्दारका० वृन्दारिकेत्युभयम् ॥ यूथपतौ ॥ यथा । वृन्दारक ' सुरश्रेष्ठे मनोज्ञे यूथपातरीतिव्याडि: ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ श्रेष्ठे ॥

वृन्दावनम् । न० स्वनामप्रसिद्धे तीर्थविशेषे ॥ वृन्दावनेकेशजालसुमानासीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक ॥ ब्रह्मागम: ॥ वृन्दायत्रतपस्तेपेतत्तु, वृन्दावन स्मृतम् । वृन्दयाचकृता क्रीडातेनवासुनिसत्तम ॥ इतिपुराणम् ॥ वृन्दायावनम् ॥

वृन्दावनेश्वरक: । पु० श्रीकृष्णे ॥

वृन्दावनेश्वरी । स्त्री० राधायाम् ॥

वृन्दिष्ठ ' । त्रि० अतिवृन्दारके ॥ अयमेषामतिशयेनवृन्दारक: । इष्ठन् । प्रियस्थिरेतिसाधु: ।

वृन्दीयान् । त्रि० वृन्दारकतरे ॥ अयमनयोरतिशयेनवृन्दारक ' । ईयसुनि० प्रियस्थिरेतिवृन्दारकस्यवृन्दादेश ' ॥

वृष . । पु० आर्द्रके ॥ मूले ॥ वृणोति ॥ वृञ० । जनिदेत्यादिनाशक् ॥ उन्दुरौ ॥

वृशा । स्त्री० औषधीविशेषे ॥

वृश्चिक: । पुं० अलौ । द्रुघणे । विच्छू० हि० भा० प्र० ॥ वृश्चिकविषस्यलक्षण

यथा । दृष्ट्वाग्निरिवाद्दीचभिन-
तो॰वेोऽर्द्दमाशुच । वृश्चिकस्यविषं
यातिपश्चाद्ध्वोऽवतिष्ठते ॥ औषध
न्तु । जीरकस्यकृत : कल्कोघृतसै
न्धवसंयुत. । सुखोष्णोमधुनालेपा
द्वृश्चिकस्यविषं हरेत् ॥ गन्धमाघ्राय
मृदितस्यार्यावर्त्तदलस्यतु । वृश्चिकी
ननरोविदष्ट चणाद्भवतिनिर्विष
॥ अष्टमराशौ ॥ तत्रजातस्यफ
ल यथा । वृश्चिकोदयसञ्जात शौ
र्य्यवानतिदुष्टधीः । भवेद्विद्वानस
म्पन्नोविप्रद्वेषीसुभगः सुधी. ॥ शू
ककीटे । शुयपोका॰ इ॰भा॰प्र॰
॥ ओषधीविशेषे ॥ वृश्चति । छेत्ति
मूर्च्छेद्दने । व्रश्चिकृषो : किकन् ।
ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

वृश्चिकप्रिया । स्त्री॰ पूतिकायाम् ॥

वृश्चिकर्णी । स्त्री॰ आखुकर्ण्याम् ॥

वृश्चिका । स्त्री॰ चुद्रचुपविशेषे ।
नखपर्ण्याम् । पिच्छिलायाम् । अ
लिप्रियायाम् ॥

वृश्चिकाधिप. । पुं॰ मङ्गले ॥

वृश्चिकाली । स्त्री॰ चुपविशेषे ।
वृश्चिपत्र्याम् । विषघ्न्याम् ।
सर्पदंष्ट्रायाम् । भूरिदुग्धायाम् ।
भासुरपुष्पायाम । विछाटी॰इ॰
गौ॰भा॰ ॥ वृश्चिकालीविषघ्नी
तुत्रासमाकृतनाशिनी ॥

वृश्चिपत्री । स्त्री॰ वृश्चिकाल्याम् ॥

वृषचीर । पुं॰ श्वेतमूलपुनर्नवा-
याम ॥

वृष । पुं॰ धर्मे ॥ वर्षतिफलम् । वृ
षुसेचने । इगुपधेतिकः . ॥
वर्षयात्सर्वकामानाधर्मोवृष .
इतिशङ्कराभाष्यम् ॥ बलीवर्द्दे ।
उक्षणि । भद्रे । ऋषभे । वृषभे ।
अनडुहि । सौरभेये । गवि ॥ शि
ववाहनवृषस्यस्वरूप यथा । शृङ्गायु
ध . शुक्लकायश्चतुष्पाद्दसितच्चुर
। वृहत्ककुत्कृष्णपुच्छ श्यामस्क
न्धोवृष ' स्मृतइति ॥ वृषोत्सर्ग
वृषे ॥ तल्लक्षण यथा । चरणानिमु
ख पुच्छ यस्यश्वेतानिगोपते . ।
लाक्षारससवर्णश्चतं नीलमितिनि
र्द्दिशेत् ॥ एव विधवृषोभावेऽन्यो
वृषभोयोयशोपादेय सोप्युक्त. ।
वर्णतस्त्राम्रकपिलोब्राह्मणस्यप्रशस्य
ते । तथा । श्वेतोदर ' कृष्णपृष्ठो
ब्राह्मणस्यप्रशस्यते ॥ स्निग्धरक्तेनव
र्णेनचत्रियस्यप्रशस्यते ॥ काञ्चना
भेनवैश्यस्यकृष्णेनाप्यन्त्यजन्मन . ॥
इति । वृषोत्सर्गकालस्तुअशौचान्त
द्वितीयदिनम् । कार्त्तिकीचैत्रीरे
वतीयुताश्विनपूर्णिमाचेति ॥ स्मृ
त्याम् ॥ चतुर्विधपुरुषमध्येपुरु
षविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । बहुगुण
बहुवश : शीघ्रकामोनताङ्ग . सक
लरुचिरदेह : सत्यवादीवृषोयमि

ति । तावृ रिसत्त्वे द्वितीयराशौ एतद्राशिजातफलं यथा । स्थिरम तिसुमतिकमनीयतावृ शलताद्धि-त्वामुपभोगताम् । वृषगतोहिम गुर्भवमाद्दिशेत्सुकृतिन . कृति-नयसुखान्यपि ॥ तत्तस्नजातस्यफ लन्तु । वृषलग्ने भवेज्जातो गुरुभक्त . प्रियवद् । सुखीकृतीधनीलुब्धःशू र . सर्वजनप्रियइति ॥ उत्तरपद स्थः श्रेष्ठे ॥ बासे । वासके । चटकूषे ॥ मूषिके ॥ शुक्रो । वास्तुस्थानभेदे ॥ रिपौ ॥ कामे ॥ बलवति ॥ ऋषभनामौषधे ॥ व र्षतिफलमधुकामादीन् । वृषु० । इगुपधेतिक : ॥ वृष्यप्रयोगे ॥ स्त्री कृष्णे ॥ पुष्पे ॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा । कोद्रवाः शालिमुद्गाश्च सक्तुमाषास्तथैवच । मत्रार्धैजाव तेसर्वेवृषेचसुरवन्दिते ॥ १५ ॥ न० जले ॥ पिच्छे ॥ वेतसे ॥ त्रि० पु ष्यवति ॥

वृषकर्णी । स्त्री० सुदर्शनायाम् । सु दर्शनशब्दसु० शू० गौ० भा० ॥

वृषकर्मा । पु० भगवति ॥ वृषोध र्मस्तद्धर्मकर्मास्य ॥

वृषकेतु . । पु० कर्णसुपुत्रे ॥

वृषगन्धा । स्त्री० अजान्त्र्याम् ॥

वृषक्रम् । न० कृषिकर्मोक्तवृषाचा रचर्क्रे ॥

वृषण ' । पु० मुष्के । अण्डकोषे । वृषणीभवत सारीकफाण्डमास-मेदसाम् । वीर्यवाहिशिराधारौत्र पणौपृ रुषावहौ ॥ स्थूलिङ्गोद्दरि द्र ' स्याद्दु स्थेकवृषणोभवेत् विषमेवृषणेसुलोलनृप ' स्याद्वृष णेसमे ॥ प्रलम्बवृषणोल्पायुर्निर्द्रव्यो मणिभिर्भवेत् ॥ वर्षति । वृषु से चने । बाहुलकात्स्यु ' । बहुल मन्यत्रेतियुक्त्वा । सम्प्रापूर्वकत्वा द्युणाभाव ॥

वृषणश्व ' । पु० इन्द्रस्याश्वे । उच्चै . श्रवसि । श्वेतहये ॥

वृषणवसु । न० इन्द्रस्वने । नन्दने । नन्दसारे ॥

वृषदंशक : । पु० आखुभुजि । बि डाले । वृषान्मूषिकान्दशति । दश० । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् ॥

वृषध्वज : । पु० वृषाङ्के । शिवे ॥ व षोध्वजश्चिह्नमस्य ॥ ईरम्बे ॥ पुण्य कर्मणि ॥

वृषा । पु० कर्णे ॥ महेन्द्रे ॥ वृषभे ॥ तुरगे ॥ वर्षति । वृषु० । कनिन् युवृषितक्षिराजौत्यादिना० कनिन्०

वृषनाशन : । पु० विडङ्गे ॥

वृषपति : । पु० शिवे ॥ षण्डे ॥

वृषपत्रिका । स्त्री० वस्तान्त्र्याम् । च आन्त्र्याम् ॥

वृषपर्वा । स्त्री० वृषविशेषे । दृष्ट्वा

स्याम् । चक्राङ्ग्याम् । सुदर्शना याम् । पुरातो॰हृ॰गो॰भा॰ ॥ चा खुपर्ण्याम् ॥

वृषपर्व्वा । पुं॰ अस्वकसूदने । शम्भौ । ईश्वे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ शृङ्गारिणि ॥ कशेरौ ॥ वृषरूपाणिपर्वाण्यस्य ॥

वृषभ । पुं॰ श्रेष्ठे ॥ गवि । वृषे ॥ ओषधीभेदे । शृङ्ग्याम् ॥ वर्षति सूत्रेणभूमिसिञ्चति । वृषु॰ । ऋ षिवृषिभ्यांकिदित्यभच् ॥ आदिजि ने ॥ कर्णरन्ध्रे ॥

वृषभगति । पुं॰ रैरिहार्थे । शम्भौ । वृषभेणगतिर्यस्य ॥

वृषभध्वज । पुं॰ महेश्वरे । शिवे ॥ वृषभोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

वृषभाक्ष । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ सर्वका माभिवर्षकैश्चक्षिणीयस्य । बहु व्रीहावितिषच् ॥ वृषभोधर्म्मोहष्टि रस्य वा ॥

वृषभाक्षी । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥

वृषभानु । पुं॰ सुरभानुपुर्ये । राधि कापितरि ॥

वृषभासा । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

वृषय । पुं॰ आश्रये ॥ वृषोति । वृ ञ्वरणे । वृषो वृषकुकौचेतिक यन्॰धातो : षुगागमश्च ॥

वृषल । पुं॰ राजभे ॥ शूद्रे । चन्द्र गुप्तनृपे ॥ वाजिनि । तुरगे ॥ चधा र्म्मिकै ॥ वृष्यति॰वर्षतिवा । वृषु॰ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल । वृष धर्म्मलुनातिवा । लूञ्॰ । अन्ये ष्वपीतिड ॥ वृषलातिवा । ला॰ । क ॥ वृषोहिभगवान्धर्मस्तस्य य कुरुतेह्यलम् । वृषलतविदुर्देवा स्तस्माद्धर्मनलोपयेत् ॥

वृषलपति । पुं॰ शूद्रे॰चौराणारा ज्ञि ॥

वृषलवृत्ति । पुं॰ शूद्रोपकप्रवृत्तौ ॥

वृषली । स्त्री॰ शूद्रायाम् ॥ जातित्वा न्ङीष् ॥ चौमार्थे ॥ निरुक्तसकु र्वन्ति । वृषस्यन्तीचपलयतिभर्त्ता रमिति॰वृषली॰ब्राह्मणस्यपरिणी ताब्राह्मण्यपिवृषलीति॰श्राद्धभुग् वृषलीतल्पमित्यचकुल्लुकभट्ट . ॥ वन्ध्यातुवृषलीज्ञेया॰वृषलीतुमृत प्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारी- याररजस्वला ॥ पितृगृहेऽपविवाहि तायांरजस्वलायांकन्यायां ॥ यथाऽ त्रिकाश्यपौ । पितुर्गेहेचयाकन्या रजःपश्यत्यसस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः साकन्यावृषलीस्मृता ॥ यस्तुतांवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञा नदुर्बल : । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेय तंविद्याद्वृषलीपतिमिति ॥ स्वपति परित्यज्यपरपतिगामिन्याम् । य था । स्वपतियापरित्यज्यपरंवृषे॰वृ षायते । वृषलीसाहिविज्ञेयानशू द्रीवृषलीभवेदिति ॥

वृषलीपति : । पुं॰ सवर्णामपरिणीय कृतशूद्राविवाहे ॥ वृषल्या पति ॥ यस्तामवरयेत्कन्यांब्राह्मणोज्ञानदुर्बल : । अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयंतंवि द्याद्वृषलीपतिम् ॥ यद्दिशूद्रांव्रजेद्वि प्रोवृषलीपतिरेवस । तापितुर्गर्हितस्त्रातरजस्काम् ॥

वृषलीफेन . । पुं॰ शूद्राया अधररसे ॥

वृषलोचन । पुं॰ मूषिके ॥ त्रि॰ वृषनयने ॥

वृषवाहन : । पुं॰ शिवे ॥

वृषशत्रु : । पुं॰ विष्णौ ॥ स्त्री॰ त्रि॰ ष: ॥ विडाले ॥

वृषस्कन्धौ । पुं॰ भृङ्गरोले ॥

वृषस्यन्ती । स्त्री॰ कामुक्याम् । मैथुनेच्छावत्याम् ॥ वृषनर॰ शुक्रलता॰ वृच्छत्यात्मन : । सुपआत्मन : क्यच् । अश्ववृषयोरवृषलवणानामात्मप्रीतोक्यचौतिसुक् । लट . शतृ । उगितश्चेतिङीप् ॥

वृषा । स्त्री॰ मूषिकपर्ण्याम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ वर्षति । वृषिरिगुपधेति क : । टाप् ॥

वृषाकपायी । स्त्री॰ श्रियाम् ॥ गौर्य्याम् ॥ वृषाकपि स्त्रीतिपुंयोगार्थे॰ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तइत्यैकारादेशोङीप्च ॥ वर्याम् । शतावर्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ शच्याम् ॥ स्वाहायाम ।

वृषाकपि : । पुं॰ हरे । स्मरहरे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ वर्षणात्सर्वकामानांधर्मोवृष । कात्तोयात्भूमिमपादितिकपिर्वराह . । वृषत्वात्कपिरूपत्वाच्चवृषाकपि : । कपिर्वराहश्श्रेष्ठश्चधर्मश्चवृषउच्यते । तस्माद्वृषाकपिंप्राहकश्यपोमांप्रजापतिरितिमहाभारतम् ॥ आतवे दसि । अग्नौ । वृषधर्मंनकम्पयति । कांपाकम्पिचलने । कुत्सितकम्प्यानलोपश्चेति॰ इ : । वृषात्धर्मात्कम्पयतिदुष्टानितिवा ॥ यद्वा । वर्षतिकामान् । वृषु॰ । इगुपधेतिक । आकम्पयतिपापानि । पूर्ववद्दि । वृषश्चासावाकपिश्च ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रोन कम्पते॰ आकम्पतेवाऽस्मात् ॥ यद्वा । वृषोधर्मो॰ वृषाइन्द्रोवा॰ कपिर्विवश्रेयस्य ॥ यद्वा । वृषश्चक : कपिर्वराह . । श्नाकपार्थिवादि : । अन्येषामपीतिदीर्घ . ॥ यद्वा । वृषाइन्द्रस्य॰ अक्रम्वृषाकम्पिय- ति॰ पिबतो । अन्तर्भावितण्यर्थो- वा । इन्द्रदु . ख प्राप्नोति॰ प्रापयतिवा:दैत्यान्॰ रक्षकत्वात् । विचिसत्त्वापूर्वकत्वान्नगुण : । क्विपितुआगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नतुक् ॥

वृषाकर . । पुं॰ माषे ॥

वृषाकृति : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे ।

धर्मार्थिनाकृतिरस्य ॥ वृषशब्दस्यार्थे॰ आकृतिराकारः शरीरम् । वृषार्थिधर्मार्थिनाकृतिः शरीरं यस्येति ॥

वृषाङ्कः । पुं॰ शङ्करे ॥ साधौ ॥ वृषः अङ्कश्चिह्नमस्य ॥ भल्लातकी ॥ मधुकी ॥

वृषाङ्कजः । पुं॰ डमरुवाद्ये ॥ शू॰ श॰ र॰ लौ ॥

वृषाश्वः । पुं॰ शिवे ॥ शू॰ चि॰ मः ॥

वृषाणकः । पुं॰ महाकाले ॥ शू॰ चि॰ म ॥

वृषाधिपः । पुं॰ शुक्रग्रहे ॥ वृषस्य राशिविशेषस्याधिपः ॥

वृषान्तकः । पुं॰ जनार्दने ॥ विष्णौ ॥

वृषायणः । पुं॰ चटके ॥ शू॰ हा॰ ली॰ ॥

वृषासनः । पुं॰ शिवे ॥ वृषो बलीवर्द आसनमस्य ॥ वृषरूपासने ॥

वृषाहारः । पुं॰ विडाले ॥ वृषाम् विकमाहारोऽस्य ॥ शू॰ हा॰ ली॰ ॥

वृषी । पुं॰ मयूरे ॥ शू॰ श॰ मा॰ ॥

वृषी । स्त्री॰ व्रतीनामासने ॥ व्रतिपिष्टरे । वर्षतिसुखम् । वृषु॰ । इगुपधेतिकः । गौरादिः ॥

वृषोत्सर्गः । पुं॰ श्राद्धादौवत्सतरीचतुष्टयसहितत्रिशूलचक्राङ्कितवृषस्यागे ॥

वृष्टः । त्रि॰ सिक्ते ॥ वृष॰ क्तः ॥

वृष्टिः । स्त्री॰ वर्षे । मेघाज्जलपतने । वर्षणे । वर्षणम् । वृषु॰ । स्त्रियां क्तिन् ॥ भाषायाम् वृष्टी ॥

वृष्टिनी । स्त्री॰ श्लक्ष्णपर्णिकायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ शि॰ वृष्टिना॰ शकौ ॥

वृष्टिजीवनः । पुं॰ देवमातृकदेशे । वृष्टिर्जीवनं यस्य ॥ वृष्ट्याजीवनं यस्य वा ॥

वृष्टिप्रमाणम् । न॰ मेघाज्जलपतनेयत्तायाम् ॥ यथा । द्रोणोपलक्षितनिमित्तेन । श्रीत्र्याढकानिपतनेन । पश्चिमस्तामवाप्ते । स्वनितनवाभ्युमसमः ॥ इतिवराहसंहितोक्तैः राढकद्रोणप्रमाणपरिज्ञानपराशरशोक्त । आढकाच्चतुरोद्रोणमपाविद्यात्प्रमाणतः । चतुः प्रमाणमित्यन्ये विषाङ्गुलाभिवर्णनम् ॥ समैर्विंशाङ्गुलानाहैर्विचतुष्णाङ्गुलोच्छ्रितौ । भाण्डे वर्षतिसम्पूर्णे यमाढकमर्थम् ॥ तथाचार्य्याः । हस्तविशालं कुण्डमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः । पञ्चाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलपतितमिति ॥

वृष्टिभूः । पुं॰ भेके ॥ वृष्टौभवति ।

भू० । भुव : सत्तान्तरयोरिति-
क्विप् ॥

वृष्णि: । पुं० यादवे ॥ मेषे ॥ श्रीकृ
ष्णे ॥ वर्षति । वृषु० । सृवृषि
भ्यांकिदितिनि ॥ त्रि० पाषण्डे ॥
चण्डे ॥

वृष्णिगर्भः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ वृष्ण
योगर्भे यस्य स : ॥

वृष्य : । पुं० माषे ॥ न० वाजीकर
णे ॥ त्रि० शुक्रवृद्धिकारकौषधा
दौ ॥ वृष्यते । वृषु० । विभाषाकृ
वृषोरितिक्यप् । पक्षे वृष्तितु० व
र्ष्यम् ॥ वृषायहितं ॥ वृषायका
मुकाय हितम् । खलयवमाषेति-
यत् ॥

वृष्यकन्दा । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्यगन्धा । स्त्री० वृद्धदारके ॥

वृष्यगन्धिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥

वृष्यवल्लिका । स्त्री० विदार्याम् ॥

वृष्या । स्त्री० ऋद्धिनामौषधे ॥ शता
वर्याम् ॥ आमलक्याम् ॥

वृसी । स्त्री० व्रतिनामासने ॥ ब्रह्म
चार्याद्यासने ॥ बृञ्चन्त : सीदन्त्य
स्याम् ॥ पृषोदरादित्वाद्बृञ्चच्छ
ब्दस्य० वृ० आदेश : । अन्येत्वपीत्य
धिकरणे ङ : ॥

वृहच्चक्षु : । पुं० महाचक्षुश्शाकेपक्षि
विशेषे । दीर्घपादे । कुलङ्ग० —
भा० ॥

वृहच्चित्त : । पुं० बीजपूरे ॥

वृहच्छल्क । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

वृहच्छृङ्का । पुं० दार्वाघाटे । काठ
कोरवा० इतिख्यातेखगे ॥

वैकट । पुं० वैकटिके । मणिकारे ।
मणिआरा० इ० भा० प्र० भेकटी० इ०
गौ० देशभाषाप्रसिद्धेमत्स्ये ॥ यू
नि । जाततारुण्ये ॥ विदूषके ॥

वेग : । पुं० जवे । रंहसि । रये ।
स्यदे ॥ प्रवाहे । ओघे । धारायो
म् ॥ किम्पाके । महाकालफले ॥
रेतसि ॥ मूत्रादिप्रवृत्तौ ॥ यथा ।
वेगान्नधारयेज्जातुर्विण्मूत्रपवनट्
क्षुधाम् ॥ अपिच । वेगरोधेनक
र्त्तव्योह्यन्यत्रक्रोधवेगत : ॥ पुन
श्च । स्वभावत : प्रवृत्तानांमलादी
नांजितोविधु : । नवेगान्धारयेद्वी
र कामादीनान्नधारयेदिति ।
पृथिव्यादिचतुष्टयमनोवृत्तौसंस्का
रे । वेजनम् । ओविजोभयचलन
यो : । घञ् ॥

वेगनाशन : । पुं० श्लेष्मणि ॥

वेगवान् । पुं० ईश्वरे ॥ त्रि० वेगि
नि ॥ वेगोजवोस्यास्ति । मतुप ॥

वेगवती । स्त्री० अर्द्धसमवृत्तभेदे ॥
यथा । विषमेप्रथमाक्षरहीनदोध
कमेवहिवेगवतीस्यात् ॥ यथा ।
स्मरवेगवतीव्रजरामाकेशववंशरवै
रतिमुग्धा । रभसाद्गुरुनृगणाव

त्तीकेलिनिकुञ्जरक्षायजगाम ॥
वेगसर । पु० वेगिहये ॥
वेगित । त्रि० सञ्जातवेगे । वेगविशिष्टे ॥ वेग: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
वेगी । पुं० श्येनपक्षिणि ॥ त्रि०वेगवति । तरङ्गिणि । जाङ्गिके ॥ अतिशयितोवेगोऽस्य । अतइनि ॥
वेगिहरिण । पुं० श्रीकारीमृगे ॥
वेङ्कट । पुं० द्रविडदेशस्थेऽचलविशेषे ॥
वेचा । स्त्री० मूल्ये ॥ विचिर्० । अच् । टाप् ॥ वेचामूल्यञ्चवेतनमितिहलायुध . ॥
वेजानी । स्त्री० सोमराज्याम् ॥
वेजित : त्रि० भीते ॥
वेडम् । न० सान्द्रविच्छिन्नचन्दने ॥
वेडा ।) स्त्री० नौकायाम् ॥
वेडी ।)
वेण । पुं० अङ्गात्सुनीथायामुत्पन्ने पृथो पितरि . ॥ सतुपूर्वेवातु जातेनवेणोपिविदिशं ययौ । पुन्नाम्नोनरकात्त्रात . सतेनसुमहात्मनेतिविष्णुपुराणम् ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वैदेहकेन त्वम्बष्ठामुत्पन्नेवेणउच्यतइतिमनु : ॥
वेणा । स्त्री० भारतवर्षस्थनदीविशेषे ॥
वेणि । स्त्री० वेण्याम ॥ वेति० वीयतेवा । वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वीज्याज्वरिभ्योनि । बाहुलकात्सुत्वम् ॥ यद्वा । वेणति । वेणृ० । इन् ॥
वेणिवेधिनी । स्त्री० जलौकायाम् ॥
वेणी । स्त्री० केशबन्धे । प्रवेण्याम् । प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ यथा । जटानेयवेणीकृतकचकलापोनगरलगलेकस्तूरीयंशिरसिशशिरेखानतिलकम् । इयभूतिर्नाङ्गेप्रियविरहजन्माधवलिमापुराराते र्भ्रान्त्याकुसुमशरकिमाव्यथयसि ॥ देवताडे ॥ नद्यादेरन्तरे ॥ सेतौ ॥ प्रवाहे ॥ मेष्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु ॥ इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥
वेणीर . । पुं० अरिष्टवृक्षे ॥
वेणु : । पुं० नृपविशेषे । त्वक्सारे । वंशे ॥ वंशवाद्ये ॥ यथा । महानन्दस्तथानन्दोविजयोथजयस्तथा । चत्वारउत्तमावंशामतङ्गमुनिसम्मता ॥ दशाङ्गुलोमहानन्दोनन्दएकादशाङ्गुल । द्वादशाङ्गुलमानस्तुविजय परिकीर्त्तित । चतुर्दशाङ्गुलिमितोजयइत्यभिधीयते ॥ वेणति । वेणृगत्यादौ । बाहुलकादु ॥ यद्वा । अ

अलि । अजिवृ रीभ्यो निश्चि तिगुः । अजीवी ॥

वेणुकम् । न० तोत्रे । गजस्य तोदनद ण्डे । वेणुना निर्वृत्तम् । निर्वृत्ते ऽक्षद्यूतादिभ्यश्चेति ठक् । इसुसुक्ता न्तात्क । सञ्ज्ञापूर्वकत्वान्नवृ द्धि . ॥

वेणुकर्करः । पुं० करीरवृक्षे ॥

वेणुज . । पुं० वेणुयवे ॥

वेणुदारी । पुं० नरकासुरे । वाणा सुरासुरे ॥

वेणुध्म । पुं० वंशध्मे । वंशीवाद के ॥ वेणुं धमति । ध्मा० । आतोनु पसर्गे क . ॥

वेणुपत्री । स्त्री० वंशपत्रीतृणे ॥

वेणुयव । पुं० वंशतण्डुले । वंशयवे ॥

वेणुवाद्य । पुं० वेणुके ॥

वेणुबीजम् । न० वंशयवे ॥

वेण्वा । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेण्वासङ्गम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

वेत । पुं० वेत्रे ॥ श०रा०नि० ॥

वेतनम् । न० कर्मकरस्य भृतौ । कर्म ण्यायाम् । विधायाम् । भृत्यायाम् । निर्वेशे । कामकराक्षे० इ०भा० ॥ जीवनोपाये । आजीवे ॥ कृत्ये ॥ वीयतेऽनेन । वीगत्यादौ । वीपति भ्यां तनन् ॥

वेतस : । पुं० लताविशेषे । रथे । अ म्बुपुष्पे । विदुले । शीते । वानीरे । वञ्जुले । वेत०श०भा० ॥ अत्रभावप्र काश । वेतसो विदुलो नम्रो वञ्जु लो दीर्घपत्रक । कलिन्दोऽगन्धपत्र श्च जलजो न्यक्षजस्तथा ॥ नदीकूल प्रियस्त्वन्य सुशीतो घनपुष्पक : । जलजातस्तोयकामो विदुलो जलवे तस : ॥ वेतस : शीतलो दाहशो थार्शोयोनिरुग्व्रणान् । हन्ति वीस र्पकृच्छ्रास्रपित्ताश्मरिकफानिलान् ॥ अयनम् । कृत् । नपुंसककृति ः । वाकिकस्य वृत्त्यार्थम् अ ति । वीचन्तकर्मणि । आतोनुपेति कः ॥ यद्वा । अजति । वेञ् । वेञ स्तुट्चेत्यसच् । वाहुलकात्तत्वम् ॥

वेतसाम्ल . । पुं० अम्लवेतसे ॥

वेतसी । स्त्री० वेतसे ॥

वेतसीका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

वेतस्वान् । त्रि० बहुवेतसदेशे ॥ वेत सा . सन्त्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् । मादुपधायाश्चेति व : ।

वेताल : । पुं० द्वारपाले ॥ भू ताधिष्ठितशवे ॥ अकस्मात्तमभा भासमानभूतविशेषे ॥ शिवगणाधि पविशेषे ॥

वेत्ता । त्रि० वेदितरि । ज्ञातरि ॥ वेत्ति । विद० । तृच् ॥

वेत्र : । पुं० वेते । योगिदण्डे । सु दण्डे । वीयते । वीगत्यादिषु । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्र : ॥ वं

शे ॥ फलिन्याम् ॥ पुं॰ असुरविशे
षे ॥

वेत्रधर . । पुं॰ द्वारपाले ॥

वेत्रधारक : । पुं॰ द्वा स्थिते ॥

वेत्रवान् । त्रि॰ वेत्रधारके ॥

वेत्रवती । स्त्री॰ नदीविशेषे ॥ सातुमा
लवदेशात्॰कालपीसमीपेयमुनायां
मिलिता ॥ वेत्रासुरमालरि ॥ वेत्रा
णिसन्त्यस्याम् । मतुप् । ङीप् ॥

वेत्रावती । स्त्री॰ वेत्रवत्यानद्याम् ॥

वेत्रासनम् । न॰ वेत्रनिर्मितासने ।
आसन्द्याम् ॥ स्याद्वेत्रासनमासन्दी
ति॰हेमचन्द्र . ॥

वेत्रासुर । पुं॰ असुरविशेषे ॥

वेत्री । पुं॰ द्वारपाले ॥ त्रि॰वेत्रयुक्ते ॥

वेद । पुं॰ आम्नाये । श्रुतौ । अने
पगृहीतवर्णात्मन्यपौरुषेयवाक्ये ॥
वेदयतिबोधयतिआत्मानम् । विद
ज्ञाने । हृस्यतोऽस्मात्पचाद्यच्
॥ नार्थबुद्धावेदवृष्टि . कालिदासा
दिवाक्यवत् । किन्तुश्वासवद्वायत्ना
त्स्यादतोऽपौरुषेयता ॥ यथाहुरा
र्यायामाचार्या : । वेदोऽनादितया
वायद्वापरमेश्वरप्रणीततया । भवति
परमप्रमाण बोधोनास्तिस्वतस्तपरतो
वा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्यदपेक्षन्तेऽ
खिलानिमानानि । वाक्यतल्लिंग
मानांमानवत्स्यादतीन्द्रियावगतौ ॥
मानंप्रबोधयन्तं बोधमानेनयेबुभुत्स

न्ते । एधोभिरेवदहनदग्धुंवाञ्छन्ति
तेमहात्मान · ॥ ४६ ॥ वेदोनादिर
मुष्यव्यञ्जकईश : स्वयप्रकाशात्मा ।
तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तोसौसूरि
भि · प्रमाणमिति ॥ रूपाणामव
लोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणदृष्टम् । त
द्वददृष्टावगतौवेदवदन्योनवेदकोहे
तु : ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतत्त्वं का
श्चिदादिप्रकाशयति । तदिदमनुवा
दमाचप्रामाण्य तस्यसिद्धतिनकि
श्चित् ॥ अथद्वयवतिनिगमेसाधयति
द्वैतमेवएकोंश । अद्वैतमेववस्तुप्र
तिपादयतिप्रसिद्धमपरोंश ॥ ५० ॥
सचवेदामन्त्रब्राह्मणभेदाद्विविध ॰
विधिमन्त्रनामधेयनिषेधार्थवादभेदा
त्पञ्चविधश्चभवति ॥ अज्ञातज्ञा
पकोवेदइतिप्रमाणविद · ॥ अ
तोवेदार्थज्ञानप्रशंसामाहकूर्मपुराण
म् । नवेदपाठमात्रेणसन्तोषका
रयेद्बुध . । पाठमात्रावसानस्तुपङ्के
गौरिवसीदति ॥ योऽधीत्यविधिव
द्विप्र . वेदार्थंनविचारयेत् । ससान्व
य शूद्रसम · पात्रतांनप्रपद्यते ॥
व्यासश्च । वेदस्याध्ययनसर्वंधर्मशा
स्त्रस्यवापियत् । अजानतार्थंतत्स
र्वंतुषाणांकण्डनयथा ॥ यथापशुर्भा
रवाहीनतस्यभजतेफलम् । द्विजस्त
थार्थानभिज्ञोनवेदफलमश्नुते ॥ पा
ठमात्रवतोनित्य द्विजातीन्नार्थवर्जिं

तान् । पशूनिवचतान्प्राज्ञोवाङ्-
माचैणापिनार्चयेत् ॥ श्रुतहीनम
धीतयज्ञेहनःसुचतज्ञवेत् । श्रुतन्तु
केवलमपिसमुद्धारायकल्पते । यो
धीतेनार्थंतत्त्वज्ञस्तस्यतद्वारणाद्वथा
। भारवाहीसभृतश्च केवलंश्रमभा
गभवेत् ॥ तस्मादर्थंपरिज्ञानेयत्न.
कार्योद्विजानता । ज्ञानकर्मचसंयु
क्तयुक्तार्थंकथितमया ॥ अधीतश्रुत
संयुक्तं तथाश्रेष्ठंनकेवलम् । अधीत्य
यत्किञ्चिदपितदर्थमवबुध्यच । स्व
र्गलोकमवाप्नोतिधर्मानुष्ठानविद्द्वि
ज : इति । अपिच । वेदार्थज्ञोज
पजप्त्वातथैवाध्ययनंद्विज । कुर्व
न्स्वर्गमवाप्नोतिनरकान्तुविपर्यये॰इ
तिचव्यास ॥ मनु : । वेदशास्त्रा
र्थतत्त्वज्ञोयचतत्राश्रमेवसेत् । इहै
वलोकेतिष्ठन्सब्रह्मलोकायकल्पते
इति । व्यास । समुच्चितलोक
मपिश्रुताधीतविशिष्यते । चतुर्णा
मपिवेदानांकेवलाध्ययनाद्द्विजा ॥
अज्ञेभ्योग्रन्थिन : श्रेष्ठाग्रन्थिभ्योधा
रिणोवरा । धारिभ्यश्चार्थतत्त्वज्ञा
स्तेभ्योप्यध्यात्मचिन्तका : ॥ पुस्त
केवेदलिखननिषेध । पाद्मोत्तरख
ण्डे ११० ऽध्यायेयथा । वेदस्यलिख
नंकृत्वाय : पठेद्ब्रह्महाभवेत् । पुस्त
कवाप्यवेदंश्चाप्यवज्रपातोभवेद्ध्रुवमि
ति ॥ विदन्त्यनेनधर्मम् । विदन्त्य

ने । हलश्चेतिघञ् ॥ वेदार्थवेदन
हेतुत्वाद्व्याकरणे ॥ व्याकरणेनहि
पदादिविभागशऋग्वेदादयोज्ञाय
न्ते ॥ अनुभवे । भावेघञ् ॥ हरौ
॥ केशवे ॥ इन्द्रियादिदेवताप्रकाश
के ॥ मीनशरीरावच्छेदेनभगवदा
क्यमितिन्यायशास्त्रम् ॥

वेदगर्भ । पु॰ अजयोनौ । ब्रह्मणि
॥ ब्राह्मणे ॥ वेदोगर्भेयस्यस ॥

वेदगर्भा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । वेदजन
यित्र्याम् ॥ अस्यमहतोभूतस्यनिश्व
सितमेतदृग्वेदइत्यादिश्रुते । म
मैवाद्यापराशक्तिर्वेदसंज्ञापुरातनी
। ऋग्यजु : सामरूपेणसर्गादौसप्रव
र्त्ततइतिकूर्मपुराणेद्वादशाध्यायेश्री
भगवद्वाक्यम् तथाचचत्वारोवेदा
साङ्गा : सरहस्याबहुधाभिन्ना : । ए
कशतमध्वर्युशाखा । सहस्रवर्त्मा
सामवेद : । एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म् । नवधाथर्वणोवेदइतिमहाभाष्य
म् ॥

वेदज्ञ । त्रि॰ वेदपारगे । वेदंजानाति
। ज्ञा॰ । आतोनुपसर्गेइतिक ॥

वेदनम् । न॰ अनुभूतौ । संवेदने ।
विदज्ञाने । ल्युट्चेति॰ल्युट्क्लीब
त्वम् ॥ विवाहे ॥

वेदना । स्त्री॰ ज्ञाने । दु : खे । पी
डायाम् । विदवेदनाख्याननिवा
सेषुचुरादि : । ण्यासेतियुच् । व

दृ। विदज्ञाने। यच्छन्दिविदिभ्य र्श्च तिवाच्यमितियुच्॥

वेदनास्कन्ध। प॰ विषयज्ञानप्रपञ्चे। विज्ञानस्कन्धजन्ययो सुखदु:खयो याप्रियाप्रियानुभवविषयस्पर्शेसुख दु: खतद्रहितविशेषावस्थाचित्तस्य जायते॰ सवेदनास्कन्धइतिवाचस्प ति:। सुखादिप्रत्ययोवेदनास्कन्ध इत्यानन्दगिरि॥

वेदनिन्दक:। पु॰ नास्तिके। वेदनि न्दाकरे॥ वेदनिन्दति। णिदिकुत्सा याम्। खुल्॥

वेदपारग। पु॰ मन्त्रब्राह्मणात्मकशा खाध्यायिनि॥ त्रि॰ अवगतवेदार्थ तत्त्वे॰ ज्ञानिनि॰ सन्यासिनि॥ वेदस्यपारगच्छति। गम्ऌ॰। अ न्तात्यन्तेतिगमेर्ड॥

वेदभाग। पुं॰ मन्त्रब्राह्मणयो॥ पूर्वैरुदाहृतेषुहेत्वादिषु। तैयथा। हेतुनिर्वचननिन्दाप्रशंसासंशयोवि धि। परकृति: पुराकल्पोवधारण कल्पनेतिहेत्वाद्य॥

वेदमाता। स्त्री॰ गायत्र्याम्॥ सर्वेषा मादिजा: प्रोत्सायनमेवानवेष्य वा। उपासतेद्यादिदेवींगायत्रींवे दमातरम्॥ अपिच। योधीतेऽहन्य हन्येतांसावित्रींवेदमातरम्। वि ज्ञायार्थंब्रह्मचारीसयातिपरमांगति मिति॥ दुर्गायाम्॥

वेदमार्ग। पुं॰ वेदबोधितेपथि॥ य था। कलौवैनिरभिद्यन्तसेतवोवर्ण तोश्वरे। पाखण्डिनामसद्वादैर्वेद मार्गा कलौयथेतिश्री॰। अपिच। एतस्माद्वेदमार्गाद्विपदन्यदिहजाय ते। तत्पुद्रकर्मविच्छेयरोद्रमौष विवर्जितमितिव॰पु॰॥

वेदवती। स्त्री॰ कुशध्वजराजकन्याया म्॥ विवेकख्यप्रतीहार्याम्। वेद विद्याभिमानिन्यांदेवतायाम्॥

वेदवदनम्। न॰ व्याकरणे॥ यथा। योवेदवेदवदनसदन हिसम्यग्ब्रा ह्म्या सवेदमपिवेदकिमन्यशास्त्र म्। यस्मादत: प्रथममेतदधीत्य धीमान्शास्त्रान्तरस्यभवतिश्रवणा धिकारीतिसिद्धान्तशिरोमणि:॥ योगिनोतन्त्रेप्ययमेवपाठ॥

वेदवादरत। त्रि॰ वेदेयेसन्तिवादा: अर्थवादा॰ अक्षय्यहवैचातुर्मा स्ययाजिन सुकृतभवतीत्येवमाद यस्तेष्वेवरते। वेदार्थसत्यत्वंनैव मेवेतद्रितिमिथ्याविश्वासेनसन्तुष्टे॥

वेदवास। पुं॰ ब्राह्मणे। वेदस्यावा सोयस्मिन्॥

वेदवित्। पुं॰ कर्मब्रह्माख्यवेदार्थवि दि। कर्मकाण्डोपासनाकाण्डज्ञा नकाण्डात्मकसर्ववेदार्थविदि॥ वेदज्ञे॥ कर्म्मेदादयोवेदाश्चत्वारस्त त्त्वानीतिवेदविदद्रति॥ वेदवेदार्थ

ख्यवेत्ति॰विद्यते॰विन्दते वा। विद ज्ञाने॰विद्सत्तायाम्॰विद्विचार णे वा। सत्स्विति॰क्विप्॥

वेदव्यास'। पु॰ शुकदेवस्यपितरि। माठरे। द्वैपायने। पाराशर्य्ये। बादरायणे॥ वेद व्यस्यति। असु॰। अण्॥ यथा। वेदमेकञ्चतुर्भेदकृ त्वाशाखाशतैर्विभुः। करोतिबहु लभूयोवेदव्यासस्वरूपधृक्। द्वापरे तुयुगेविष्णुर्व्यासरूपीमहामुने। वे दमेकंसबहुधाकुरुतेजगतोहित॥ यथासकुरुतेतन्वावेदमेकंपृथक्प्रभु। वेदव्यासाभिधानातुमासामूर्त्ति र्मधुद्विषइतिविष्णुपुराणम्॥

वेदः। न॰ धने॥ विद्यते॰लभ्यते। विद्लृलाभे। असुन्॥

वेदसार'। पुं॰ श्रीदेवीभागवते॥

वेदसन्न्यासी। पुं॰ वेदविहिताग्निहो त्रादिकर्मत्यागिनि॥

वेदस्वामी। पुं॰ आगमपे। आगमा धिपतौ॥ यथाह्यकालिदास'। सु दर्शनोह्यारकराजपुत्रोयः' क्रमे णागमपा' प्रवीणः'। निजागमे शास्त्रनिमेखलायाम्भ्यस्तदाचारकरो निरुक्तः॥ इति॥ सदाचारकरः ॰तेषांविप्रादीनामाचारकृत्॰उक्त म्॥

वेदायणी। स्त्री॰ सरस्वत्याम्॥

वेदाङ्गम्। न॰ शिक्षाकल्पोव्याकरणं निरुक्तंछन्दोज्योतिषमितिस्मृतिषो धितेषुषट्सु॥ तत्राकारादिवर्णा नामुच्चारणप्रयत्नबोधिकाचकुहवि सर्जनीयानाकण्ठइत्यादिकाशिक्षा। यागक्रियाणामुपदेशः कल्पः। साधुशब्दान्वाख्यानव्याकरणम्। वर्णागमोवर्णविपर्ययश्चेत्यादिनानि रुयेनोक्तं निरुक्तम्। श्रुतिच्छन्दसा प्रत्ययकच्छन्दः'। यज्ञादिगणन शास्त्रं ज्योतिषमितिसङ्क्षेपः॥

वेदाक्षरम्। पुं॰ परमेश्वरे॥ वेदाः अक्षराणि यस्य॥

वेदादिः। न॰ प्रणवे॥

वेदानुवचनम्। न॰ नित्यस्वाध्यायल क्षणे मन्त्रब्राह्मणाध्ययने॥ वेदस्यअ नुवचनम्॥ वेदोऽनूच्यतेगुरूच्चार णानन्तरपठ्यतेइति॥ अथवा। वे दस्यअनुपश्चात्गुरूपासनाऽनन्तरम् वचनम्॰पठनम्॥

वेदान्त'। पुं॰ उपनिषदि॥ तदुपका रिशारीरकसूत्रादौ॥ तथाचवेदाना मन्तोऽवसानभागोवेदान्तइतिव्युत्प त्तियोगान्मुख्योवेदान्तशब्दोवेदशि भागेषूत्तरभेदेषूपनिषत्सु॰शारीरका दौतूपचरितइति॥ वेदानामन्ते निर्णये। प्रस्थानत्रयात्मकेमार्गे॥ आसुप्तेरामृते'कालंनयेद्वेदान्त चिन्तयेतिसत्यासिनोयावज्जीवाग्नि होत्रप्रयोगवद्नित्यत्वं भविष्यतिंश्रवणा

दि । यद्रथ्यादीनान्तुश्रवणादिका भ्यम् । तदुक्तम् । दिनेदिनेतुवेदान्तश्रवणाद्भक्तिसंयुतात् । गुरुशुश्रूषयालब्धात्कृच्छ्राऽशीतिफललभेदिति ॥ वेदेषुनिविपुतैलवदन्तोऽवस्थितीय . । तैलवद्दुदेवेदान्त उ प्रतिष्ठितत्वदितिश्रवणात् ॥

वेदान्तकृत् । पुं॰ वेदान्तार्थसम्प्रदायप्रवर्त्तके वेदव्यासादौ ॥

वेदान्तग । त्रि॰ ब्रह्मज्ञे ॥ वेदान्तानामुपनिषदामर्थंब्रह्मगच्छति । गम्लृ॰ । डप्रत्यय ॥

वेदान्तसार । पु॰ वेदान्तस्यमथितार्थ । वेदान्तस्यसार . ॥

वेदान्ती । पु॰ ब्रह्मतत्त्वज्ञे ॥ येत्वेतावेद्यात्मिकाचितोवृत्तिमुपेक्ष्यकेवलतदनुकूलयुक्तयनुसन्धानकौशलेनैवतुष्यन्ति॰तेतुनैयायिकादिसदृशानिन्दिताएव । तदुक्तम् । वेदान्तावहुतर्ककर्कशमतिग्रस्ता परमायया॰ भाट्टा . कर्मजलाकुलाहतधियोद्वैतिनैशेषिका । अन्येभेदरताविवादकलहासैतत्त्वतोवश्चितास्तस्मात्सिवमतस्वभावस्वयधीर . परसम्श्रयेत् ॥ इति ॥ वेदान्ताउपनिषद : प्रमाणमस्यास्ति इनि . ॥

वेदाभ्यास . । पुं॰ वेदानुशीलने ॥ स पञ्चविधोयथाहदक्ष । द्वितीयेच तथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते । वेदाभ्यासोहिविप्राणापरमंतपउच्यते ॥ ब्रह्मयज्ञ परश्चैय षड्ङ्गसहितस्थच . । वेदस्वीकरणम्पूर्वंविचारो ऽभ्यसनजप : ॥ तद्दानञ्चैवशिष्येभ्योवेदाभ्यासोहिपञ्चधा ॥ ब्रह्मलिखितो नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधोयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य ॥

वेदार । पु॰ कृकलासे ॥ हु॰ त्रि॰ प . ।

वेदारण्यम् । न॰ सुन्दयादेश्वरसमधिष्ठितेपुण्यस्थाने ॥

वेदि . । पु॰ पण्डिते । बुधे । वेत्ति । विद॰ । सर्वधातुभ्यइनिति विदीतिङ्गन् । न॰ अङ्कयाम् ॥ स्त्री॰ परिष्कृतायाभूमौ ॥ परिष्कृतो॰ यज्ञार्थं॰ पशुबन्धनाय॰ यज्ञपात्रासादनायचाश्रितसस्कारायाभूमिर्वेदिरुच्यते ॥ विद्यते॰ विद्यमेनज्ञायते॰ विचार्यते॰ प्राप्यतेवा । पूर्ववद्देरिन् ॥ यद्वा । वेदयति॰ विद्वेदना । विदनिवासादौ॰ चुरादि . । अचइ . ॥ अ ङ्गुलिमुद्रायाम् ।

वेदिका । स्त्री॰ चतुरस्रायाकर्मार्थवियाम् ॥ वितर्दीम् । प्राङ्गणादिषुकृते॰ उपवेशनस्थाने । स्वार्थेक ॥

वेदिका । स्त्री॰ द्वीपयाम् । इतिहे

मचन्द्र ॥
वेदित । त्रि० ज्ञापिते ।
वेदितव्य । त्रि० विदुरे । ज्ञातरि ॥ ह० इ० चन्द्र ॥
वेदी । पु० पण्डिते ॥
वेदी । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ वेदिश ब्दार्थे ॥
वेदीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
वेदीश । पु० द्रुहिणे । विधौ । ब्रह्मणि ॥
वेदोदय । पु० रवौ । सूर्ये ॥
वेदोदित । त्रि० वेदोक्ते ॥
वेदोपकरणम् । न० शिक्षादिवेदाङ्गे ॥ वेदस्योपकरणम् ॥
वेद्धव्य । त्रि० ताडयितव्ये ॥
वेद्य । त्रि० वेदितव्यवस्तुनि । ज्ञेये । सविद्विषयभूते ॥ वेदितु योग्य: । विदेर्ज्ञानार्थात्कर्मणिण्यत् । सचार्हकृत्यतृचश्चेत्यर्हार्थे । इत्याहभगवान शङ्कराभाष्ये । नि:श्रेयसार्थिभिर्वेदनार्हत्वाद्वेद्यइति ।
वेध: । पु० व्यधे । वेधने ॥ वेधनम् । विधविधाने । घञ् ॥ खेपणे ॥ गभीरतायाम् । गहरा० इति भाषाप्र० ॥
वेधक । पु० अम्लवेतसे ॥ कर्पूरे । न० धान्याके ॥ त्रि० वेधकर्त्तरि ॥
वेधनम् । न० वेधे । बींधना० इ०-भा० ॥ विध० ल्युट् ॥ वेधसाधने ॥ विध्यतेऽनेन । करणेति ल्युट् ।
वेधनिका । स्त्री० मणिशङ्खादिवेधनोपकरणे । आस्फोटन्याम् । भौरी० बर्मी० इ० भा० ॥ विध्यतेऽनया । विधविधाने । ल्युट् । स्वार्थेक ॥
वेधमुख्य । पु० कर्चूरे । वेधमुख्य ॥
वेधमुख्यक । पु० कर्चूरके ॥ द्राविडके । काल्यके॥ स्वार्थेकन् ॥
वेधमुख्या । स्त्री० कस्तूर्याम् वेधमुख्या॥
वेधा । पु० परमेष्ठिनि । धातरि॥ बुधे ॥ विष्णौ । हृषीकेशे ॥ रवौ ॥ श्वेतार्के ॥ विदधाति । डुधाञ् । विधाञोवेधचेतिविधादेशोऽसिप्रत्ययस्य ॥ विधति । विध विधाने । असुन्वा ॥
वेधसम् । न० ब्रह्मतीर्थे । अङ्गुष्ठमूले । इ० श० च० का० ॥
वेधित: । छिद्रिते । विद्धे । विंधा० बींधा० इ० भा० ॥ वेध्यतेस्म । विध० व्यधोऽमेकार्थ । क्त: ॥
वेधी । पु० अम्लवेतसे ॥ त्रि० वेधकर्त्तरि ॥ वेधविशिष्टे ॥
वेधिनी । स्त्री० रक्तपायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥
वेध्यम् । न० लक्ष्ये ॥ त्रि० वेधनीये ॥
वेन । पु० प्रजापतौ ॥ वजति ।

अज० । धाप्र्वस्त्रप्रत्यतिप्योम । अजीर्णौ ॥

वेन्ना । स्त्री० नद्याम् ॥ वनति । वन शब्दे सम्भक्तौवा । वनेरिच्चोपधाया ञूति० न । लघूपधगुण ॥

वेपथु । पुं० कम्पे ॥ वेपनम् । टुवेपृकम्पने । ट्वितोऽथुच् ।

वेपनम् । न० कम्पने ॥ टुवेपृ० । ल्युट् ॥

वेप । न० अनवद्ये ॥

वेपमान । त्रि० भयेनकम्पमाने ॥

वेम । पुं० वायदण्डे ॥ यथा । वायदण्ड पुंसिवेमावेमौनाविमनट्टयोरितिश०र०अ०सौ० ॥

वेमा । पु० न०वायदण्डे । तन्तुवायदण्डोवेयु०ङू०गौ०भा ॥ वयति० अनेन । वेञ० । वेञ सर्वेभ्य ति०डूमनिच् । अर्द्धर्चादि । सामनी०वेमनी०इतिशब्दप्रयोगात् ॥

वेमन । त्रि० वेमवति ॥ वेमाऽस्यास्ति । पामादित्वात्०न : ॥

वेरम् । न० कलेवरे । शरीरे ॥ वार्त्ताकौ । वृन्ताके ॥ कुङ्कुमे । घुसृणे ॥

वेरकम् । न० कर्पूरे ॥

वेरट । पु० नीचे ॥ न०बदरीफले ॥ त्रि०मिश्रीकृते ॥

वेलम् । न० आरामे । उपवने । कृत्रिमवने ॥

वेला । स्त्री० काले समये ॥ मर्यादायाम् । सीमायाम ॥ तीरायाम् ॥ यथा । चतुर्विंशतिवेलाभिस्तीराच प्रचचते । पश्चिमात्तटैराश्चास्तितीरा वाचिद्यतिक्रमङ्ग० बह्विपुराणम च र्व्वे । कूले ॥ अब्धेर्विकारे । अब्धाम्बुविकृतौ ॥ अक्लिष्टमरणे ॥ रागे ॥ ईश्वरस्यभोजने ॥ बुधस्यभार्यायाम् ॥ वाचि ॥ वेलति । वेलृगतौ । पचाद्यच् ॥ वेल्यते०अनया वा । वेलकालोपदेशे । गुरोश्चहल इत्य । टाप् ॥

वेलाकूलम् । न० ताम्रलिप्तदेशे ॥

वेलायाम् । अ० कालपरिमाणे ॥

वेल्लम् । न० पुं०विडङ्गे ॥ वेल्लति । वेल्लचलने । पचाद्यच् ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥

वेल्लजम । न० मरिचे ॥ वेलनम् । वेल्ल० । घञ् ॥ वेल्ल जायते । जनौ० । अन्तर्भावितण्यर्थ । अन्येष्वपीतिड ॥

वेल्लनम् । न० भूमौवस्त्रस्यलुठने । लुठने । अङ्गपरिवर्त्तने ॥ वलनङ्ग० प्र०रोटिकानिर्माणार्थकाष्ठे ॥

वेल्लनी । स्त्री० माल्लादूर्वायाम् ॥

वेल्लन्तर । पुं० सजलदेशप्रसिद्धवृक्षविशेषे । वीरतरौ । तथा । वेल्लन्तरोऽजगतिवीरतरु । प्रसिद्ध श्वेता सिताकणविलोहितनीलपुष्प : ।

भाज्जातितुल्यकुसुम भसिसूक्ष्म पत्र स्रोत्कण्टकोपजलदेशजएष वृक्ष. ॥ वेल्लन्तरोरसिपाकेतिज्ञाप्य, व्यापापह । मूत्राघातास्मजि दृग्घ्नीयोनिमूत्रानिलार्त्तिजित् ॥

वेल्लहल. । पुं॰ कैलिनागरे ॥

वेल्लि । स्त्री॰ लतायाम् ॥

वेल्लिकाख्या । स्त्री॰ वृक्षविशेषे । मरु न्मालायाम । विल्वपत्र्याम् ॥

वेल्लितम् । न॰ चेष्टिते ॥ गमने ॥ त्रि॰कुटिले ॥ विधुते । कम्पिते ॥ वेल्लतिस्म । वेल्ल॰ । गत्यर्थेतिक्त ॥

वेश । पु॰ वेश्यागृहे ॥ गृहमात्रे ॥ नेपथ्ये । अलङ्कारादिकृतशोभायाम् ॥ विशन्त्यत्र । विशप्रवेशने । ह लश्चेतिघञ् ॥ विशति॰वेशनम्॰ विश्यतेवा । विश॰ । पदरुजविश स्पृशोघञ् ॰अज्वा ॥ पचाद्यच्वा. भृतौ ॥ प्रवेशे ॥

वेशकः । पुं॰ गृहे ॥ वेशएव । स्वा र्थेकः ॥

वेशजीवी । त्रि॰ वेशवति ॥

वेशदान । पु॰ सूर्य्यशोभायाम् ॥

वेशधारी । पुं॰ कललपक्षिनि ॥ त्रि॰ वेशधारके ॥

वेशनम् । न॰ चणकचूर्णे । वेसण॰ ह॰भा॰प्र॰ ॥ यथा । दोलयश्चणका नान्तुनिस्तुषायन्त्रपेषिता । तच्चू र्णंवेशनप्रोक्तंपाकशास्त्रविशारदैः ॥

वेशनमोदक । पु॰ बुंदियाकालाड॰ड॰तिख्यातेखाद्यप्रभेदे ॥ यथा मुक्तामोदकवत्कार्योवेशनस्यचमोदका,। वेशनस्यच:शीतो: किञ्चिद्गुरुकरास्तथा । विष्टम्भिनो ज्वरघ्नाश्चपित्तरक्तकफापहाः ॥ ॥

वेशनषटिका । स्त्री॰ पकौरो॰ह॰प्र॰ खाद्यद्रव्ये वटिकावेशनस्यापिकृ ससाचार्निमज्जिता । रुच्याविष्टम्भ जननीबल्यापुष्टिकरीस्मृता ॥

वेशन्त । पु॰ पल्वले । अल्पसरसि ॥ विशन्त्यत्रभेकादय । विश॰ । जृविशिभ्याभाच् ॥ वन्नौ ॥

वेशरः । पुं॰ अश्वतरे ॥

वेशवार । पुं॰ वेगर॰ह॰भा॰प्र॰मांसादिसाधकद्रव्य ॥ यथा । द्रव्याणि शिववारस्थनागलोदलानिहि । तद्गुणाश्चसम्जानिमरिचानिसमासत. ॥

वेशि । पुं॰ जन्मकालेसूर्याक्रान्तराशिद्वितीयेराशौ ॥ यथा । सूर्याद्वितीयमृक्षंवेशिस्थानप्रकीर्त्तितंयवनैरा ति ॥

वेशोभाता । स्त्री॰ पुष्पदाचीलता- याम् ॥

वेश्मकलिङ्ग । पुं॰ चटके ॥

वेश्मकूल : । पु॰ चचेण्डायाम् ॥

वेश्म । न॰ गृहे । सद्मनि ॥ विशन्त्य त्र । विश॰ । मनिन् ॥

वेश्मनकुल । पुं॰ गन्धमूषिके ॥
वेश्मभू । स्त्री॰ गृहरचनावच्छिन्नभूमौ । वास्तुनि ॥ वेश्मनोभूः ॥
वेश्यम् । न॰ वेश्यालये ॥ वेशेभव । दिगादित्वाद्यत् ॥
वेश्या । स्त्री॰ वारस्त्रियाम् । गणिकायाम् । रूपाजीवायाम् ॥ वेशेनपण्येनसम्पद्यते । कर्मवेशाद्यत् ॥ वेशेवेश्यागृहेभवावा । दिगादित्वाद्यत् ॥ वेश प्रवेशेऽस्त्यस्यवा । अन्येभ्योपीतियत् ॥ पाठायाम् ॥
वेश्यागण : । पुं॰ वेश्यावारे । वेश्यासमूहे ॥
वेश्याचार्य्य । पुं॰ पीठमर्द्दे ॥
वेश्याजनसमाश्रय । पुं॰ । गणिकागृहे । वेशे ॥ वेश्याजनस्यसमाश्रयोवासस्थानम् ॥
वेश्यालय : । पुं॰ वेशे ॥
वेष । पुं॰ वेशे । प्रसाधने । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ विवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अच् ।
वेषण । पुं॰ कासमर्द्दे । पचोपस्करे ।
वेषणा । स्त्री॰ वितुन्नके । धन्याके ॥
वेष्ट : । पुं॰ वेष्टने ॥ निर्यासे ॥ श्रीवेष्टे । सरलरसे । वेष्टते । वेष्टवेष्टने । अच् ॥
वेष्टक . । पुं॰ कुष्माण्डे । पुष्पफले ॥ प्राचीरे । वृतौ ॥ न॰ उष्णीषे ॥ निर्यासे ॥ श्रीवेष्टे ॥ त्रि॰ वेष्टनकारके संवेष्टके ॥
वेष्टनम् । न॰ कर्णशष्कुल्याम् ॥ उष्णीषे ॥ मुकुटे ॥ वृतौ । गुग्गुलौ ॥ व्यावर्त्तने । वेठन॰ लपेटन॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥
वेष्टनक ' । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । ऊर्द्ध्वगपादमेकस्यभुजान्तरैर्वेष्टयेद्यदि । कामुकस्याश्रितानारीव स्त्रीवेष्टनकस्मृत ॥
वेष्टनवेष्टक ' । पुं॰ रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । ऊरुपादद्वयनारीभुजाभ्यां वेष्टयेद्यदि । कराभ्यांकण्ठमालिङ्ग्यबन्धोवेष्टनवेष्टक ॥
वेष्टनिका । स्त्री॰ वेढमिकायाम् ॥
वेष्टवंश । पुं॰ कण्टकिवे ॥
वेष्टसार । पुं॰ श्रीवेष्टे ॥
वेष्टित . । त्रि॰ वलयिते । रुद्धे । रुद्धे । आवृते ॥ न॰ लासके ॥ स्त्रीणांकरणान्तरे ॥ वेष्ट्यतेस्म । वेष्टवेष्टने । क्त ॥
वेष्प । पुं॰ जले । नीरे । पानीये ॥ विवेष्टि । विष्लृ॰ । पानीविषिभ्य. प । कृत्पि ॥
वेष्य ' । पुं॰ नडे । विषिणाकर्मणाकारेणसम्पद्यते ॥
वेष्यो । स्त्री॰ गणिकायाम् ॥ वेवेष्टि । विष्लृव्याप्तौ । अघ्न्यादित्वाद्यत्
वेसनम् । न॰ चणकदालिचूर्णे । वेशने ॥
वेसर ' । पुं॰ सङ्कराश्वे । अश्वतरे ॥

वेसवार । पुं॰ व्यञ्जनादौसंस्कारार्थं दीयमानेहिङ्ग्वादौ । उपस्करे ॥ द्रव्याणिवेसवारस्यनागवल्लीदलानि हि । तण्डुलाश्चलवङ्गानिमरिचानि समासतः ॥ सर्वव्यञ्जनपरिभाषायां तु । हिङ्ग्वार्द्रमरिचजीरहरिद्राधान्यकतथा । क्रमेणद्विगुणंसर्ववेसवारमिमंजगुः । स्तोकेनवारिणासर्वंहृतवस्त्रगालितम् । मात्रयाव्यञ्जनेदेयकासमर्द्दचतत्स्मृतम् ॥ वेसनम् । विसर्पेणे । घञ् । वेसर्पेण वारयति॰ वृणोतिवा । वृञ्॰ । कर्मण्यण् ॥

वेहत् । स्त्री॰ गर्भोपघातिन्यांगवि ॥ विहन्तिगर्भम् । सम्बत्तृपक्षेहृदित्यतिप्रत्ययेनसाधुः ॥

वेहार । पुं॰ स्वनामख्यातेदेशविशेषे ॥ यथा । वेहारेचैवश्रीहट्टेकोशलेशवकर्णके । अष्टादशभुजाकार्या माहेन्द्रेचहिमालये॰ इतिमत्स्यसूक्ते ५॰ पटल ॥ माहिषासुरमर्द्दिनीविशेषः ॥

वै । अ॰ हेतौ ॥ पादपूरणे ॥ सम्बोधने ॥ विशेषे ॥ स्मरणार्थे ॥ अनुनये ॥ प्रसिद्धौ ॥ निश्चये ॥ वाति । वागतिगन्धनयोः । ॰बौगव्यादौवा । डे ॥

वैंशतिक । त्रि॰ विंशत्याक्रीते ॥

वैकक्षम् । न॰ तिर्य्यग्वक्षोलम्बिमाल्ये ॥

वैकक्षकम् । न॰ उरस्युपवीतवत्तिर्यक्क्षिप्तमाल्ये ॥ विशिष्ट कक्षो स्मात्॰ विकक्षमुरस्तत्रभवम् । तत्र भवइत्यण् । स्वार्थे कन् ॥

वैकङ्कत । पुं॰ विकङ्कते ॥ विकङ्कतस्यावयवोविकारोवा । पलाशादित्वादञ् ॥

वैकटिक । पुं॰ मणिकारे ॥

वैकर्ण । पुं॰ वात्स्ये ॥ विकर्णस्यापत्यम् । विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिष्विति अण् ॥

वैकर्णेय । पुं॰ काश्यपे ॥ विकर्णस्यापत्यम् । विकर्णकुषीतकात्काश्यपइतिढक् ॥

वैकल्पिक । त्रि॰ विकल्पेनभवे ॥

वैकल्यम् । न॰ विकलतायाम् ॥ अविवेके ॥ विकलस्यभाव । ष्यञ् ॥

वैकारिक । पुं॰ देवःमाहङ्कारणे सात्त्विकाहङ्कारे ॥ देवतावर्गे ॥ मन्वविशेषे ॥ सप्तवन्वस्तेषा॰ येविकारानेवभूतेन्द्रियाहङ्कारबुद्धिरूपान्॰ पुरुषबुद्ध्यापासते । तान्प्रतीदमुच्यते॰ दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्तीन्द्रियचिन्तकाः । भौतिकास्तुशतंपूर्णं सहस्रन्त्वाभिमानिकाः ॥ बौद्धादशसहस्राणितिष्ठन्तिविगतज्वराः । पुरुषंनिर्गुणंप्राप्यकालसङ्ख्यानिवर्त्तते ॥ तेखल्वमीविदेहायेषांवैकृति

कोश्च ॥

वैकुण्ठ । पुं॰ विष्णौ । कृष्णे । वि
ष्टरश्रवसि ॥ विकुण्ठाया अपत्यम् ।
शिवाद्यण् । यथोक्तं विष्णुपुराणे ।
चाक्षुषस्यान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषो
त्तमः । विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकु
ण्ठैर्दैवतैः सहेति ॥ अपिच । कु
ण्ठजडत्वं विष्णौव विशिष्टं करोति
या । विकुण्ठाप्रकृतिर्वेदास्तत्यारस्य
वदन्ति ताम् ॥ गुणाश्रयेण भगवान्
तस्या जातः स्वरूपये । परिपूर्णत
मतेनवैकुण्ठत्वं विदुर्बुधाः ॥ विग
ता कुण्ठा नाशो यस्य स विकुण्ठः । वि
कुण्ठस्यान्नज्ञानशक्तिस्वरूपत्वेन
चाप्रयत्वेन वाऽस्य । ज्योत्स्नादि
त्वादण् ॥ यद्वा । विविधा कुण्ठा
माया विद्यतेऽस्य ॥ अण् ॥ यद्वा ।
विकुण्ठानां जीवानामयं नियन्ता॰
त्राता वा । तस्येदमिति॰ शिवादित्वा
॰अण् ॥ विगता कुण्ठाऽस्मात् प्रज्ञा
द्यण् ॥ क्लीं तद्रूपाभिधे विष्णोर्धाम
विशेषे । तद्यथा । उपरिष्टा
त्सृष्टिरष्टौ कोटयः सत्यमीरितम्
। सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमा
णतः ॥ भूलोकात्परिसङ्ख्यात
कोटिरष्टादशप्रभो । यत्रास्ते श्रीप
तिः साक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥
वैकुण्ठादुत्तरे ब्रह्मलोकः षोडश
कोटयः । तिर्यगेव महाराजकेला

सास्यस्तु पर्वतः ॥ पार्वत्या सहित
शम्भुर्यत्रास्ते सगणैर्हरः । इति
पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः ॥
अपिच । अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं
परमं पदम् । हिरण्मयमोक्षप्रदं ब्र
ह्मानन्दसुखाह्वयम् ॥ एवमादिगु
णोपेतं तद्विष्णोः परमं पदम् । यज्ञ
त्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतै
रपि । अपि दृष्टं मशक्यं तन्नब्रह्मरुद्रा
दिदैवतैः ॥ ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण
द्रक्ष्यते योगिपुङ्गवैः । ततस्थानमनु
पमं नित्यमव्यक्तं ब्रह्मसेविनाम् ॥
श्रीमाण्डिभक्तिसेवैकरसाभोगविव
र्जिता । महात्मानो महाभागा भ
गवत्पदसेवका ॥ तद्विष्णोः प
रमं धाम यान्ति ब्रह्मसुखप्रदम् । ना
नाजनपदाकीर्णे वैकुण्ठे तद्धरेः प
दम् ॥ प्राकारैश्च विमानैश्च सौधैर
लङ्कृतम् । तन्मध्ये नगरी दिव्या
सायोध्येति प्रकीर्त्तिता ॥ चतुर्द्वार
समायुक्ता हेमगोपुरसंयुता । च
ण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदाद्यैः सु
रक्षिता ॥ चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे
याम्ये भद्रसुभद्रकौ । वारुण्यां जय
विजयौ सौम्ये धातृविधातरौ । कु
मुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽथ वाम
नः । शङ्कुकर्णः सर्वनिद्रः सुमु
खः सुप्रतिष्ठितः । तस्मिन्नयस्य वि

निर्मुक्ताः प्राप्नुवन्ति सुसुखं परम्। यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाहृतः॥ मोक्षं परं पदं लिङ्गममृतं विष्णुमन्दिरम्। अक्षरं परमं धाम वैकुण्ठं शाश्वतं परम्॥ नित्यञ्च परमं व्योम सर्वोत्कृष्टं सनातनम्। पर्यायवाचकान्यस्य परं धाम्नोऽच्युतस्य हि॥ इति पाद्मे उत्तरखण्डे २८ अध्यायः॥ विकुण्ठस्य तन्नामकस्य इमे भाष्यकारैः विविधा कुण्ठा गतेः प्रतिहतिर्विकुण्ठा तस्याः विकुण्ठायाः कर्त्ता वैकुण्ठः। तस्येदं मित्यण्। जगदारम्भे विश्लिष्टानि भूतानि परस्परं संश्लेषयन्‌ तेषां गतिप्रतिबध्नाति। यथा संश्लेषिता भूमिरद्भिर्न च वायुना। वायुश्च तेजसा सार्द्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम इति शान्तिपर्वणीति॥ भूमिरद्भिः सार्द्धम् आसंश्लेषिता परस्पराधारेणस्थापिता पृथिव्यादीनि भूतानि उत्तरैः संश्लेषितुं विकुण्ठयामीति विकुण्ठः विकुण्ठ एव वैकुण्ठः इति विकुण्ठाया कर्त्तेति वेति शिष्टोक्तार्थः॥ शक्रे। वासवे। सिताजंके॥

वैकृतः। त्रि॰ सात्त्विके। न॰ वैकृत्ये। बीभत्सरसे॥ विकृतमेव। प्रज्ञादाण्॥ त्रि॰ बीभत्सरसाश्रये मांसशोणितादौ। दुर्निमित्ते॥

वैकृताद्धारः। पुं॰ सात्त्विकाभिमानि॥

वैकृत्यम्। न॰ बीभत्सरसे॥ त्रि॰ तद्वाचकमने

वैक्रान्तम्। न॰ मणिविशेषे। तत्पर्यायगुणौ यथा। वैक्रान्तं च विक्रान्तं नीचवज्रं कुवज्रकम्। गोनासः क्षुद्रकुलिशं चौर्यवज्रं गोनसः॥ वज्राभावे च वैक्रान्तरसवीर्यादिकं समम्। क्षयकुष्ठविषघ्नं पुष्टिदं सुरसायनम्॥ वैक्रान्तं वज्रसादृश्यं वज्रद्रसवीर्यकम्। अथाष्टभावेव वज्रयोग्यं वैक्रान्तमुत्तमम्॥ वैक्रान्तं वैप्रसङ्गहरणाय सर्वरोगाणाम्। तद्विक्रान्तिधर्त्त तद्वैक्रान्तं बुधैरिदं कथितम्॥

वैक्लव्यम्। न॰ वैवश्ये॥ व्याकुलतायाम्॥

वैखरी। स्त्री॰ वुद्ध्युत्थितकण्ठगतनादरूपवर्णे॥ यथा। मूलाधारात्प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः पश्चात्पश्यन्त्यथ हृदयगो बुद्धियुङ्मध्यमाख्यः। वक्त्रे वैखर्यथ रुरुदिषोरस्य जन्तोः सुषुम्णा बद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसङ्घः॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे प्रथमकिरणः। अस्यार्थः। अस्य तारोनादो वर्णरूप स नाभिरूप मूलाधारात्प्रथममुदयप्राप्त एव तु परमाख्या संज्ञा यस्य तथाभूतो भवति। अथानन्तरं स

वक्तृहृदयस्थित गतश्चैतन्योदनसमये-
नासिकाद्वारायथाकथञ्चज्ञायते ।
कर्णदृष्टिलभ्योनासामध्यस्थितसुषु
म्नानाड्याश्च । तथोदनासाद्वारै
वयथाकथञ्चिन्नादस्वरूप प्रत्यक्षो
भवतीत्यर्थः । तस्माद्वैखरीदशा
पन्नान्नादात्प्रयत्नप्रेरितोवर्णसमू
होवक्ति सर्वेषांप्रत्यक्षविषयोभव
तीत्यर्थः । परापश्यन्तीदशापन्न
स्तुयोगिनामेवप्रत्यक्षोनतुसर्वेषामि
त्यपिबोध्यमितितट्टीका ॥ हरिर
प्याह । वैखर्यामध्यमायाश्चपश्य
न्त्याश्चैतदद्भुतम् । अनेकतीर्थभे
दायास्त्रय्यावाच . परंपदमिति ।
तत्रश्रोत्रविषयावैखरीमध्यामाहृद
यदेशस्थापदप्रत्यक्षानुपपत्त्याव्यव-
हारकारणम् । पश्यन्तीतुसीकव्य
वहारातीतायोगिनान्तुतत्रापिप्रकृ
तिप्रत्ययविभागावगतिरस्ति । प
रायान्तुनेतिश्व्याख्यातम् । स्वरू
ज्योतिरेवान्त . परावागनपायि
नी । तस्यांदृष्टस्वरूपायामधिका
रोनिवर्त्ततइत्युक्तं । अनेकती
र्थभेदाया नामाख्यातादिरीत्या-
वेद्युक्तशब्दादिरूपानेकभेदाया .
। त्रय्यस्त्वपिचत्वारिवाक्परिमि
तानीतिऋक्मन्त्रइतितद्व्याख्या
तार : ॥

वैखानस . । पु० तपोविशेषाश्रमस्थे तापसविशेषे । वानप्रस्थे ॥ ब्र
ह्मणोनखाज्जात . । येनखास्तेवै
खानसाइतिश्रुते । यद्वा । विख
नसमुनिप्रोक्त सूत्रमधिकृत्यतन्मा
र्गानुसारीवैखानस . ॥

वैगुण्यम् । न० विगुणत्वे ॥

वैचक्षण्यम् । न० विचक्षणत्वे ॥

वैचित्त्यम् । न० अविवेके ॥

वैचित्र्यम् । न० विचित्रतायाम् ॥ *

वैजनन . । पु० सूतिमासि ॥ विजा
यतेऽस्मिन् । जनी० करणेतिल्यु
ट् । विजननमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥
यद्वा । विजननस्यगर्भमोचनस्या
यम् । तस्येदमित्यण् ॥ नवमेदश
मेवापिप्रबलैः सूतिमारुतैः ।
निस्सार्यतेबाणइवजन्तुश्छिद्रेणस-
त्वर . ॥

वैजपायन . । पु० ऋष्यन्तरे ॥

वैजयन्त . । पु० गृहे । शक्रध्वजे ॥
शक्रप्रासादे ॥ वैजयन्त्य पताका .
सन्त्यस्य अर्शआद्यच् ॥

वैजयन्तिक . । पु० धृतपताके । पता
किनि । वैजयन्त्यस्यास्ति । व्रीह्या
दिभ्यश्चेतिठन् ॥ यद्वा । वैजयन्त्या
पताकयाचरति । चरतीतिठक् ॥

वैजयन्तिका । स्त्री० पताकायाम् ॥
जयन्तीवृक्षे । जाहीतिप्रसिद्धे ॥ अ
ग्निमन्थे ॥ विजयन्तएवायम् । तस्ये
दमित्यण् । स्वार्थेकन् ॥ यद्वा ।

वैजयन्तीशब्दात् द्वैप्रतिकृतादिति कन् ॥

वैजयन्ती । स्त्री॰ पताकायाम् ॥ जयन्तीपादपे ॥ अग्निमन्थे ॥ विजयते । विजयाभिभवे । तृभूवहीति झच् । विजयन्तस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ पञ्चवर्णमय्यामाजानुपर्यन्तलम्बितायां मालायाम् ॥ सा चोक्ता विष्णुपुराणे । पञ्चरूपा च या माला वैजयन्ती गदाभृतः । सा भूतहेतुसङ्घातभूतमाला च वै द्विजेति । पञ्चरूपा मुक्तामाणिक्यमरकतेन्द्रनीलवज्रसमानवर्णा हरेर्या वैजयन्त्याख्या माला सा भूतहेतुना पञ्चतन्मात्राणां सङ्घात पञ्च क्षिति भूत मालाश्च महाभूतपङ्क्तिश्चेति सूक्ष्मस्थूलभूतमयीत्यर्थः ॥

वैजयि । पुं॰ अर्जुनात्मजे ॥ विजयस्यापत्यम् । इञ् ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे । मघवति ॥

वैजयिक । त्रि॰ विजयस्य निमित्ते । विजयस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा । तस्य निमित्तमिति ठञ् ॥

वैजवाप । पुं॰ गृह्यभेदे ॥

वैजिकः । पुं॰ सद्योऽङ्कुरे ॥ न॰ शिग्रुतैले ॥ हेतौ । कारणे ॥ त्रि॰ बीजसम्बन्धे ॥ प्रतिषिद्धमैथुनसङ्कल्पादिना अपेक्षकरेतोदोषजे पापे ॥

वैज्ञानिकः । त्रि॰ प्रवीणे । निपुणे । शिल्पिनि । ज्ञातसुखे । कुशले ॥ विज्ञानजनिते ॥ विज्ञानयुक्ते । विज्ञानेन युक्तः । तत्र नियुक्तादिति ठक् ॥ यद्वा । विज्ञानेन जयति । तेन दीव्यति खनति जयति जितमिति ठक् ॥

वैडाल । त्रि॰ विडालसम्बन्धिनि ॥

वैडालव्रतम् । न॰ दुष्टाचारविशेषे ॥ यथा । यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुरध्वज इवोच्छ्रितः । प्रच्छन्नानि च पापानि वैडालं नाम तद्व्रतम् ॥

वैडालव्रतिक । पुं॰ छद्मतापसे । सर्वाभिसन्धिनि ॥ यथाह मनुः । धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः । वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धकः ॥ इति ॥ विडालव्रतेन चरतीति वैडालव्रतिकः । बिडालो हि प्रायेण मूषिकादिहिंसाकृत ध्याननिष्ठ इव विनीतः सन्नवतिष्ठते तद्वदुपचरितोऽयम् ॥

वैडालव्रती । पुं॰ भण्डतापसे ॥ वैडालव्रतिनः पापाः सर्वधर्मविनाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेषु मंधास्तस्य तत्फलम् ॥

वैणवम् । न॰ वेणुफले ॥ वेणोः फलम् । बिल्वादिभ्यो वा विधिर्णो लुक् । त्रि॰ वेणोर्विकारे दण्डादौ ॥ वेणोर्विकारः । पूर्ववदण् ॥ पुं॰ राज्ञि । उपनयनवैणवदण्डे ॥

वैणविक । त्रि० वेणुवादे । वेणुर्वा ॥ वेणोर्विकार । वेणोरञ् । वैणव शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

वैणवी । स्त्री० यष्ट्यादौ । वंशरोचनायाम् । वेणोर्विकारा । बिल्वादण् । ङीप् ॥

वैणिक । त्रि० वीणावादे वीणा० तत्त्वयया तद्वादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

वैणुक । पु० वेणुवादिनि ॥ न० तोत्रे । गजप्रतोदनदण्डे । हस्तिचालनार्थे तीक्ष्णमुखवंशदण्डे ॥ वेणुनानिर्वृत्तम् । निर्वृत्ते अक्षद्यूतादिभ्यष्ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥ स्वार्थे० गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

वैण्य । पु० पृथुनामधराधीशे ॥ यथा । वेणस्य मथिते पाणौ सम्बभूव महामुने । वैण्यो नाम महीपालो यः पृथुः परिकीर्त्तितः ॥

वैतसिक । त्रि० कौटिके । मांसिके । मांसविक्रेतरि ॥ वीतसेन मृगपक्ष्यादिवधोपायेन चरति । चरतीतिठक् ॥

वैतण्डिक : । त्रि० वितण्डावादिनि ॥

वैतत्यम् । न० महत्त्वे ॥ विततस्य भावः । ष्यञ् ॥

वैतथ्यम् । न० वितथस्य भावे । असत्यत्वे ॥ वैतथ्यं सर्वभावानां स्वप्न आहुर्मनीषिणः । भावे ष्यञ् ॥

वैतनिक । त्रि० भृतके । भृतिभुजि । वेतनेन कर्मकृति ॥ वेतनेन जीवति । वेतनादिभ्यो जीवतीतिठक् ॥

वैतरणि । स्त्री० वैतरण्याम् । इति रुद्र

वैतरणी । स्त्री० यातुमातरि । राक्षसानां जनन्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ नरकनद्याम् । विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसादिव्याप्तितनद्याम् ॥ यथा । नदी वैतरणी नाम दुर्गन्धा रुधिरावहा । उष्णतोया महावेगा अस्थिकेशतरङ्गिणीति यमद्वारे ॥ विगतस्तरणिर्यत्र० तत्प्रभवा । तत्प्रभवद्दृष्ट्या ॥ विगता तरणिर्नौर्यत्र वा । प्रज्ञाद्यण् ॥ वितरणेन दानेन लङ्घ्यते० इति वा । शेषद्दृष्ट्या । ङीप् ॥ यमद्वारे महाघोरे तप्ता वैतरणी नदी । तांस्तर्त्तुं ददाम्येनां कृष्णां वैतरणीं गामिति वैतरणीगोदानान्तरप्रार्थनामन्त्रः ॥

वैतस । पु० अम्लवेतसे ॥

वैतानम् । न० श्रौतकर्मणि । गार्हपत्यकुण्डस्थानग्नीन् आहवनीयादिकुण्डेषु वितत्य क्रियत इति ।

वैतानिक । पुं० श्रौतहोमे । अग्निहोत्रे । गार्हपत्यकुण्डस्थानामग्नीनामाहवनीयदक्षिणाग्निकुण्डयोर्विहारो वितानम्० तत्र भव । ठञ् कर्मयोगिनि ॥

वैतालिक । पुं० स्तुतिपाठे ॥

त्रि० बोधकरे । मङ्गलपाठके । स्तुत्यादिना प्रातर्जागरणकारिणि ॥ विविधेन तालेन० शब्देन चरति । चरतीति ठक् ॥ वैतालिकास्तु कविभिः कथ्यन्ते सौख्यशायिका० बूत्यन्यच ॥

वैतालीयम् । न० छन्दोभेदे ॥ षड्विषमे ऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरन्तरा । न समात्र पराश्रिता कला-वैतालीयेन्ते रलौ गुरुः ॥ यथा । कुसुमं नमदेन चर्चितं तनयन्निन्दति राधिके कुचम् । मुदमातनुते ऽथ पच्चिम तद्वैतालीयफलं हरे । ॥

वैदग्धी । स्त्री० भङ्ग्याम । शुभनिमौलिकायाम ॥ वैदग्ध्ये ॥ शोभायाम ॥ विदग्धस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । स्त्रीत्वात् ङीष । यलोपः । ॥ भर्त्तानि प्रवसितेप्यसूयति० मनोभिज्ञ । सपत्नीगण० प्रणयरञ्जितदेवत० नयनयोरीह्या लिङ्गियात रं । तद्दूरादयमञ्जलि० किमनुना दग्भङ्गि-भागीन तीव्रेदग्धी मधुरप्रबन्धरसिक-व्यर्थो यमत्र श्रम ॥

वैदग्ध्यम् न० विदग्धभावकर्म्मणो । चातुर्य्ये । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

वैदर्भ । पु० विदर्भदेशाधिपतौ ॥ स तु दमयन्त्याः पिता भीमसेन० रुक्मिणी जनको० भीष्मकश्च ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । घृष्टेषु दन्तमांसेषु संरम्भो जायते महान् । भवन्ति दन्ताश्चपला स वैदर्भोऽभिघातजः ॥ ८ न० वाक्यवक्रत्वे ।, त्रि० विदर्भसम्बन्धिनि ॥

वैदर्भी । स्त्री० काव्यरीतिभेदे ॥ यथा माधुर्य्यव्यञ्जकैर्वर्णै रचना ललितात्मिका । अवृत्तिरल्पवृत्तिर्वा वैदर्भी रीतिरिष्यते ॥ उपनागरिकावृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ लोपामुद्रायाम् । दमयन्त्याम् । रुक्मिण्याम् ॥

वैदल । पु० पिष्टके । सूपे ॥ शमीधान्ये ॥ तद्गुणा यथा । वैदला मधुरा रूक्षा कषाया कटुपाकिन । वातला कफपित्तघ्ना बद्धमूत्रमलाश्च ते ॥ कौमद्गमसूराभ्यामन्ये त्वाध्मानकारकाः । मुद्गमसूरयोरनाध्मानकारित्वमन्यभेदलापेक्षया० न च सर्वथा० एतयोरपि किञ्चिदाध्मानकारित्वदर्शनात् ॥ न० भिक्षुपात्रविशेषे ॥ यथा । अलाबुदारुपात्रञ्च मृण्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥

वैदिक । पु० वेदज्ञब्राह्मणे ॥ त्रि० श्रुत्युपनिबद्धे धर्मादौ । वेदोक्ते ॥ यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । यथा ।

शुक उवाच । सन्देहो वर्त्तते चित्ते
न हि गच्छति मे क्वचित् । भवता कथि
तं यत्तच्छृणु वै तेमि नराधिप ॥ वेदधर्मे
षु हिंसा स्यादधर्मं बहुला हिंसा । क
थं मुक्तिप्रदो धर्मो वेदोक्तो वद भूपते ॥
प्रत्यक्षेण त्वनाचार . सोमपाने नरा
धिप । पशूनां हिंसनं तद्वत् भक्षणं चा
मिषस्य तु ॥ सौत्रामण्यां तथा प्रोक्तं ·
प्रत्यक्षेणा सुराग्रह · । द्यूतक्रीडा त
था प्रोक्ता व्रतानि विविधानि च ॥ -
व्रतानि • ब्रह्मचारिपुंसयोर्मैथुनादीनि - ॥ श्रूयते हि पुरा ह्यासीत् शशबिन्दुर्नृपोत्तम । यज्वा धर्मपरो नि
त्यं वदान्य सत्यसागर । गोप्ता
च धर्मसेतूनां शास्ता चोत्पथगामिना
म् । यज्ञाश्च विहितास्तेन बहवो भू
रिदक्षिणा · ॥ चर्मणां पर्वतो जातो
विन्ध्याचलसम · पुन · । मेघाम्बुप्ला
वनाज्जाता नदी चर्मण्वती शुभा ॥
सोऽपि राजा दिवं यात : कीर्त्तिरस्या
चला भुवि । एवं धर्मेषु वेदेषु न मे बु
द्धि · प्रवर्त्तते ॥ - स्वर्गीयानित्यफ
लकत्वादिदोषग्रस्तकर्मणि - ॥ स्त्री
सङ्गेन सदा भोगे सुखं प्राप्नोति मानव
। अलाभे दुःखमत्यन्तं जीवन्मुक्त ·
कथं भवेत् ॥ जनक उवाच । हिंसा
यज्ञेषु प्रत्यक्षा साऽहिंसा परिकीर्त्ति
ता । उपाधियोगतो हिंसा नान्यथेति
विनिर्णय . ॥ - अहिंसेति शेष : ॥

अहिंसनं सर्वभूतानामन्यत्तीर्थेभ्य उच्यते । उपाधियोगत इति ।
रागरूपोपाधिना कृता तु हिंसैव भव
ति - ॥ यथा चेन्धनसंयोगादग्नौ धू
म · प्रवर्त्तते । तद्वियोगे तथा तस्मि
न् निर्धूमत्वं विभाति वै ॥ अहिंसा
च तथा विद्धि वेदोक्ता मुनिसत्तम । रा
गिणां सापि हिंसैव निस्पृहाणां न सा म
ता ॥ आर्द्रेन्धनोपाधिना वह्ने . स
धूमत्वमन्यथा निर्धूमत्वम् । तथा
रागाद्युपाधिना पश्वालम्भस्य हिंसा
त्वमन्यथाऽहिंसात्वाभाव इति - ॥
अरागेण च यत् कर्म तथाहङ्कारवर्जि
तम् । अकृतं वेदविद्वांस प्रवदन्ति
मनीषिण ॥ गृहस्थानां तु हिंसैव
या यज्ञे द्विजसत्तम । - गृहस्थानां रा
गिणामित्यर्थ · । - । अरागेण च य
त् कर्म तथाहङ्कारवर्जितम् ॥ साऽहि
सैवमहाभाग मुमुक्षूणां जितात्मना
मित्यष्टादशोऽध्याय . प्रथमस्कन्धे ॥
देवीभाग । अध्यात्मादिरत्नाकर् ॥
न । वेदार्थज्ञाने ॥

वैदिकदर्शनम् । न० वैदिकानां सिद्धा
न्ते । यथा । अन्यो विज्ञानमयस्तथा
नन्दमयश्चान्तर · । अस्तीत्येवोपल
ब्धव्य इति वैदिकदर्शनमिति ॥

वैदुष्यम् । न० विद्वत्तायाम् ॥ यथा ।
वाग्वैखरी शब्दझरी शास्त्रव्याख्या
नकौशलम् । वैदुष्यं विदुषां तद्वद्भु

कथैमचमुसार्येद्वति ॥ विदुर कर्म भावेवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ।

वैदूर्य्यम् । न० लसुनिया० इतिख्याते कृष्णपीतवर्णमणौ । बालवायजे । बालसूर्ये । केतुरत्ने ॥ तच्छायालक्षणयथा । एकवेणुपलाशकोमलरुचामायूरकण्ठत्विषामार्जारेक्षणपिङ्गलच्छविजुषाज्ञेयत्रिधाछायया । यद्गात्रगुरुतांदधातिनितरांस्निग्धन्तुदोषोज्झितवैदूर्यंविशदवदन्तिसुधियस्वच्छन्तच्छोभनम् ॥ तस्य कुलक्षण यथा । विच्छायम्च्छिलागर्भंलघुरूक्षसक्षतम् । सत्रासपरुषंकृष्णं वैदूर्यंदूरतांनयेत् ॥ तत्परीक्षायथा । घृष्ट यदात्मनास्वच्छंस्वच्छायांनिकषाश्मनि । स्फुटप्रदर्शयेदेतद्वैदूर्य्यंजात्यमुच्यते ॥ विशेषोगारुडे० युक्तिकल्पतरौचद्रष्टव्य : ॥ विदूरात्प्रभवति । विदूराञ्ञ्य । नन्वर्थासङ्गति : ० बालवायाद्यसौ प्रभवतिविदूरेतुसंस्क्रियते । सत्यम् । बालवायस्यापिविदूरमितिसंज्ञा । अथवा । बालवायस्य० विदूरत्वादेश. । अतएवभाष्ये० बालवायोविदूरञ्च प्रकृत्यन्तरमेववेतिसमाहितम् ॥

वैदूर्य्यभूमि । स्त्री० बालवायप्रभवस्थाने ॥ उरगेन्द्रमूर्द्धन्ययत्नाङ्कुरै : सद्योदितमेघध्वनेर्विदूरभूमिकलिङ्गाङ्कुराभवतीतिप्रसिद्धि : । उरगमूर्द्धन्यरत्नसन्निधानात्कालेपिमेघागर्जनीतिवार्त्ता । केचित्तुयत्रैवोरगरत्न० मेघरसितञ्च० तत्रैववैदूर्यभूमिरित्याहु : ॥

वैदेह । पु० वणिजि ॥ निमिराजपुत्रे । जनके ॥ वैश्याद्ब्राह्मण्यामुत्पन्नेसङ्करजात्यन्तरे ॥ त्रि० विदेहदेशजाते ॥

वैदेहक । पु० वाणिजके ॥ शूद्राद्वैश्यासुते ॥ विदेहेषुभव : । धूमादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥ विदेगिधवा । त्रि० । वुञ् । प्रज्ञाद्यण् ॥ वैनिश्चित देहउपचयोयस्यतिवा । विदेहेषुभव : । तत्रभवइत्यण् विदेहस्यापत्यंवा । जनपदेत्यञ् । कस्वार्थे ॥

वैदेही । स्त्री० रोचनायाम् ॥ सीतायाम् । जानक्याम् ॥ वणिक्स्त्रियाम् । वैदेहनार्याम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ विदेहेषुभवा । अण् । ङीप् ।

वैद्य : । पुं० भिषजि । रोगहारिणि । अगदङ्कारे । चिकित्सके ॥ सचतुर्विध : । रोगहर : १ । विषहर : २ । शल्यहर : ३ । कृत्याहर ४ । इतिभेदात् ॥ सत्त्वयस्तुप्रकोपस्तुप्रसरस्थानमेवच । दोषाणाञ्चेवयोवेदसभवेद्भिषगुत्तम : ॥ व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानवेदनायाश्चनिग्रह : । एतद्वैद्यस्यवैद्यत्वंनवैद्य : प्रभुरायुष : ॥

कुचेलः कर्कशोदीनः कृपणोमौख्य
समागतः। पञ्च वैद्यानपूज्यन्ते धन्व
न्तरिसमाअपि ॥ सुश्रुतस्तु सुश्रुतयेन
हारीतयेनहारितम्। नालीक्षिचर
कयेन स वैद्यो वैद्यनिन्दितः॥ इ
तोलिङ्गं प्रथमंरोगाणामपुनर्भवे
। ज्ञानंचतुर्विधयस्य सराजार्होभिष
क्तमः ॥ अपिच। एकशास्त्रमधी
यानोनविद्याच्छास्त्रनिश्चयम्। त
स्माद्बहुश्रुतः शास्त्रंविजानीयाच्चि
कित्सकः॥ शास्त्रं गुरुमुखोद्गीर्ण
मादायोपास्यचासकृत् यः कर्म
कुरुतेवैद्यः सवैद्योऽन्येतुतस्कराः।
॥ इतिसुश्रुतः विद्यामधीते।
तदधीतेतद्वेदवा॥ वासकश्च
॥ पण्डिते ॥

वैद्यकम्। न॰ आयुर्वेदे। चिकित्सा
शास्त्रे ॥

वैद्यनाथः। पुं॰ देशविशेषे॥ शिवे
। महालिङ्गविशेषे ॥ यथा। झारख
ण्डे वैद्यनाथोवक्रेश्वरस्तथैवच। वी
रभूमौसिद्धिनाथोराढेचतारकेश्वरः
। भैरवविशेषे ॥ यथा। हार्दपीठ
वैद्यनाथोवैद्यनाथस्तुभैरवः। देव
ताजयदुर्गाख्यानेपालेजानुनीमम
॥ इति ॥

वैद्यबन्धुः। पुं॰ आरग्वधवृक्षे ॥ *

वैद्यमाता। स्त्री॰ अटरूषे। वासके॥
वैद्यस्यमातेव ॥

वैद्यसिंही। स्त्री॰ वासकवृक्षे ॥

वैद्या। स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

वैद्यी। स्त्री॰ वैद्यपत्न्याम् ॥

वैधः। त्रि॰ विधिबोधिते।

वैधहिंसा। स्त्री॰ वेदबोधितप्राणिवधे
॥ साचाहिंसैव। यथाहमनुः। या
वेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराच
रे। अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मो
हिनिर्बभाविति ॥

वैधात्रः। पुं॰ सनत्कुमारे॥ विधा
तुरपत्यम्। अण्॥ त्रि॰विधातृस
म्बन्धिनि॥ यथाह। कस्त्वं वैधा
त्र कतिकतिभवान्तेनकायं मि
योदेव्याः कोवानभवतिपतिः के
रपिधने। महादेव इत्वातवस
तिसतीनामचरमेकुचाभ्यामासङ्ग
कुरवकतरोरप्यसुलभइति ॥

वैधात्री। स्त्री॰ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

वैधृतिः। पुं॰ विष्कम्भादिषुयोगेषुयो
गे। तत्रजातस्यफलंयथा। मैत्री
विहीनः कुटिलः खलश्चमूर्खोद
रिद्रः परवञ्चकश्च। कुकर्मकर्त्ता
परदाररत्ताभवेन्नरोवैधृतिलब्धज
न्मा ॥

वैधेयः। त्रि॰ मूर्खे ॥ विधेयः विधा
नम्। तत्रायमधिकारी॰ अविद्या
वद्विषयत्वाच्छास्त्राणाम्। तस्येद
मित्यण्। स्त्रियां॰ वैधेयी।

वैध्यतः। पुं॰ यमप्रतीहारे ॥

वैनतेयः । पुं॰ खगेश्वरे । गरुडे ॥ पक्षिणामध्यं गरुडो भगवद्विभूतिः । वैनतेयश्च पक्षिणामित्युक्तेः । विनतायाअपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ अरुणे । सूरसूते ॥

वैनयिकः । पुं॰ शस्त्राभ्यासरथे । योग्यरथे ॥ गुणविशेषे ॥ यथा । लोकधीगुरुशास्त्रेभ्योभातिवैनयिको गुण. । यस्तु सद्ययावस्थितलोकबुद्धिगुरुकृत शास्त्राद्वा॰समर्जित सवैनयिको भाति । समर्जितो वैनयिकोमनो वाक्तनुचेष्टया । योमनोवाक्तनुचेष्टयाशुद्धव्यापारैर्यार्जित सवैनयिकोबोद्धव्य ॥ त्रि॰ विनयान्विते ॥ विनयादिभ्यष्ठगिति स्वार्थेठक् ॥

वैनायिक । पुं॰ बौद्धे ॥ सर्वक्षणिकत्ववादिनिपुणवैनाशिके ॥

वैनाशिक. । त्रि॰ क्षणिके । परतन्त्रे । परायत्ते ॥ बौद्धे । अमद्वादिनि ॥ पुं॰ जर्णनाभे ॥ न॰ नाडीनक्षत्रविशेषे ॥ निधनतारायाम् ॥

वैनीतक । पुं॰ न॰ परम्परावाहने ॥ बोढृपरम्परया॰ यद्वाह्य॰ वक्तवोढ्रधानरा वहन्ति॰ शकटशिविकादि यथा॰ तद्वैनीतकम् । विनीतकानामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । विनीयतेऽस्मिन् क । सज्ञायांकन् ॥

वैपरीत्यम् । न॰ व्यत्यासे । विपर्यासे । विपर्यये । व्यत्यये ॥ हृ॰ के॰ न्द्र ॥ विपरीतस्य । भाव. । ष्यञ् ॥

वैपरीत्यलज्जालु । पुं॰ स्त्री॰ स्वल्पक्षुपश्वेतफलालाललज्जालौ ॥ यथा । लज्जालुर्वैपरीत्योन्या स्वल्पक्षुपश्वेतफला । वैपरीत्याचलज्जालुस्त्रीभिधानैप्रयोजयेत् ॥ लज्जालुर्वैपरीत्याख्या 'कटुरुष्णा कफापनुत । रसेनियामकश्चैवमानोविज्ञानकारक '॥ हृ॰रा॰नि॰ग्ट ॥

वैवधिक । त्रि॰ वार्त्तावहे । कावटिया॰ इ॰भा॰प्र॰ ॥ विवधेन॰ वीवधेनवा॰ हरति । विभाषाविवधादिति पक्षेठक । एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वात्॰वीवधादपिठक् ॥

वैबोधिक । पुं॰ वैतालिके । विबोधः शीलमस्य । शीलमितिठक् ॥

वैभव । पुं॰ विभवस्वरूपे ॥ न॰ ऐश्वर्ये ॥

वैभाजित्रम् । न॰ विभाजयितुर्धर्म्ये ॥ तस्यधर्म्यमित्यधिकारे विभाजयितुर्णिलोपश्चाअ वक्तव्य इत्यञ् णिलोपश्च ॥

वैभ्राजम् । न॰ सुराणामुद्यानविशेषे ॥ विपुलाख्यस्याद्रेर्मूले॰ वैभ्राजाख्यंनामवनमस्ति । यथा । वैभ्राजवैपुलेमूलेसितोदस्यकदोत्तम । देवैर्निषेव्यतेऽत्यन्न . कामधैरप्सुमतप्रभैः ॥

वैमात्र : । पुं॰ विमातृजे ॥ विमातु रपत्यम् । अण् ॥

वैमात्री । स्त्री॰ विमातु : कन्यायाम् ॥

वैमात्रेय । पुं॰ वैमात्रे ॥ विमातु रपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्चे तिढक् स्त्रीभ्योढगित्यत्र॰स्त्रीप्रत्ययान्तस्यग्रहणात् ॥

वैमात्रेयी । स्त्री॰ विमातु कन्यायाम् ॥

वैमानिक । त्रि॰ विमानयायिनिदेवादौ ॥ विमानेनचरतीत्यर्थे ठक् ॥

वैमेय । पुं॰ विनिमये ॥

वैम्बकि : । पुं॰ विम्बात्मजे । विम्बस्याजात्यन्तरस्यापत्यम । व्यासवरुडेत्यादिनेञ्॰प्रकृतेरकङादेश

वैयाकरण । त्रि॰ व्याकरणशास्त्राभिज्ञे ॥ व्याकरणमधीते॰वेदवा॰तदधीतेतद्वेदेत्यण् । ऐजागम ॥ व्याकरणस्यव्याख्यान व्याकरणेभवोवावैयाकरण । अण् ऋगयनादिभ्यश्चेत्यण् ॥ स्त्री वैयाकरणी ॥

वैयाघ्र । त्रि॰ व्याघ्रचर्मावृतस्यन्दने । द्वैपे ॥ व्याघ्रस्यविकार : । प्राण्यरजतादिभ्योऽञ् । वैयाघ्रेणचर्मणापरिवृतोरथ । द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥

वैयाघ्रपद्य । पुं॰ गोत्रर्षौ॰मुनिविशेषे ॥ व्याघ्रपदोऽपत्यम । आङ् । इन्द्रद्युम्नसुनौ ॥ व्याघ्रपदो गोत्रापत्यत्वात् ॥ यद्वा । व्याघ्रस्येवपादावस्येतिबहुव्रीहौ पादस्यलोपहस्त्यादिभ्य इतिलोपे गर्गादित्वात्यञ्पाद . पदितिपद्भावेनव्याघ्यापित्येवम् ।

वैयात्यम् । न॰ अविनीततायाम् ॥ विरूपयातंगमनम्॰चेष्टनंयस्य । वियातस्यभाव : । दृढादित्वात्ष्यञ् ॥

वैयासम् । न॰ व्यासोपन्यस्तवचसि ॥ शेषइत्यण् ॥

वैयासकि । पु॰ शुकदेवे ॥ व्यासस्यापत्यम् । व्यासवरुडनिषादचण्डालविम्बानाञ्चेतिवक्तव्यमितिवार्त्तिकादिञ्॰अकङादेशस्च । नव्याभ्यामित्यैजागम ॥

वैरम् । न॰ विरोधे ॥ तस्यसमुत्थानपञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथाकृष्णशिशुपालयो । वास्तुजम २ यथाकौरवपाण्डवानाम् । वाग्जम् ३ यथाद्रोणद्रुपदयो । सापत्नम् ४ यथामूषिकमार्जारयो । अपराधजम् ५ यथापूजनीब्रह्मदत्तयो . ॥ वीरस्यकर्म । वैरमैथुनिकयोरितिनिर्द्देशात्॰युवादित्वादण् ॥ अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकञ्चन । नचेमंदेहमाश्रित्यवैर कुर्वीतकेनचित् ॥

वैरङ्गिक । त्रि॰ विरागयोग्ये ॥ विरागं नित्यमर्हति । छेदादिभ्य॰वि

रागविरक्तस्य तिपाठाद्दञ् । विरक्ता देशस्य ॥

वैरज्य पुं॰ सनकादिषु ॥

वैरदेहा । स्त्री॰ देव्यमगे ।

वैरनिर्यातनम् । न॰ वैरशुद्धौ । प्रती कारे । कृतापकारस्य प्रत्यपकारे । वैरस्य निर्यातनम् । यतनिकारा दौचुरादि । । ल्युट् ॥

वैरप्रातक्रिया । स्त्री॰ वैरनियातने ॥

वैरशुद्धिः । स्त्री॰ वैरनिर्यातने । वैरस्य शुद्धिः ॥

वैरस्यम् । न॰ विरसत्वे ॥

वैरागी । त्रि॰ विषयेच्छारहिते । वैराग्ययुक्ते ॥ यथा । सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । सनत्कुमारो वैरागी चतुर्थः पुत्र एव च ॥

वैराग्यम् । न॰ विषयेषु तृष्णातृष्णा रागाभावे ॥ तस्य च॰ यतमानसञ्ज्ञा॰ व्यतिरेकसञ्ज्ञा॰ एकेन्द्रियसञ्ज्ञा॰ वशीकारसञ्ज्ञेति चतस्रः सञ्ज्ञा भवन्ति । तत्रैव द्रष्टव्यम्॰ विषयास्वयत्नमप्रवृत्तो पि सम्यगेच्छाया गमाद्य वैराग्यम् । ततो विषयाणां मध्ये लवणादिव्यतिरेकेणापि प्रवृत्तिर्द्वितीयम् । तथा प्रवृत्तावपि मनसि रागशैथिल्येन॰ बाह्येन्द्रियैरेव विषयसेवनं तृतीयम् । तथाप्यौदासीन्यं चतुर्थम् । यथाहुः । वैराग्यमाद्यं यतमानसञ्ज्ञकं चिद्विरागो व्यतिरेकसञ्ज्ञम् । एकेन्द्रियाख्यं हृदि रागमोक्षस्तस्याप्यभावस्तु वशीकृताख्यमिति ॥ विषयेषु चयित्वादिदोषदर्शनेन॰ वैतृष्ण्ये । तद्वैराग्यं गुरूपसनाद्दर्शनश्रवणादिभिः ॥ देहादिब्रह्मपर्यन्तेष्वनित्ये भोग्यवस्तुनि ॥ विषयेष्वौदासीन्यभावे ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यविषयेष्वनु । यथैव काकविष्ठायां वैराग्यं तद्धि निर्मलम् ॥ त्यागेच्छायाम् ॥ दोषदृष्टिर्जिहासा च पुनर्भोगेष्वदीनता । हेतुस्वरूपकार्याणि वैराग्यस्य विदुः क्रमात् ॥ परमपरञ्चेति द्विविधं वैराग्यम् ॥ दृष्टेष्वानुश्रविकेषु वा॰ भोगेषु॰ रागविरोधिन्यामस्पृहात्मिकायाम् चित्तवृत्तौ दृष्टादृष्टविषयेषु॰ स्पृहाविरोधिचित्तपरिणामे ॥ वैराग्यात् प्रकृतिलय. ॥ यथाच॰ नवनीलनीरजदलोपमातिमृदूतनुं त्वङ्मात्रान्तरिता-मिषादिपुनर्नवप्रजानांपति . . प्रत्ययचरदस्तमिन्नपि भिलयासयह रभ्रतोयप्रध्वान्तस्त्वकांस्तनी निपतत को वा कथवारयेत् ॥ अपिच । स्त्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्तविरसाः विपद्गृहदेहमहदपि धनभूरि निधनम् । बहुच्छोकोलोका. सततमवलाऽनर्थं कुलातथाप्यस्मिन् घोरेपथि

वसरतानात्मनिरता ' ॥ विराग एव। स्वार्थेष्यञ् ॥

वैराजम् । न० सामविशेषे ॥ पुं० ब्रह्माण्डरूपिविराजोदेहे ॥

वैराज्यम् । न० अणिमादिसिद्धिविभागे ॥ विराजोभाव . । ष्यञ् ॥

वैराट : । पुं० विराटतनये ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

वैराटी । स्त्री० उत्तरायाम् । अभिमन्युपत्न्याम् ॥ विराटस्यापत्यं स्त्री । अण् । ङीप् ॥

वैरातङ्क । पुं० अर्जुनवृक्षे ॥

वैरिञ्च : । पुं० सनकादिषु ॥ त्रि० विरिञ्चसम्बन्धिनि ॥

वैरी । पुं० रिपौ । अस्य वैरमस्यास्ति । इनि ॥ षष्ठभवने ॥

वैरूपम् । न० सामविशेषे ॥

वैरूप्यम् । न० विरूपतायाम् ॥

वैरोचन . । पुं० रवेस्तनये ॥ विष्णुपुत्रे ॥ बलिदानवे ॥ सिद्धगणे बुद्धे ॥ अग्निपुत्रे ॥ त्रि० रवि तु . सम्बन्धिनि ॥ विरोचनस्यायम् । अण् ॥

वैरोचननिकेतनम् । न० पाताले ॥

वैरोचनि । पु० अर्कपुत्रे ॥ बलिदैत्ये ॥ सुगते ॥ विरोचनस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

वैरोचि : । पु० बाणासुरे ॥

वैरोद्धार ' । पु० कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । प्रतीकारे । वैरनिर्यातने ॥

वैलक्षण्यम् । न० विलक्षणत्वे ॥

वैलक्ष्यम् । न० व्यलीके ॥ विलक्षणस्य विस्मयव्यस्यभाव । ष्यञ् ॥

वैल्व : । पुं० विल्वस्य काण्डे । विल्वविकारे ॥ विल्वस्यावयवोविकारोवा । विल्वादिभ्योण् । वैल्व : स्यादिरिवायूप स्यात् ॥ न० विल्वशाके । विल्वफले ॥ त्रि० विल्वसम्बन्धिनि ॥

वैवधिक . । पु० वार्त्तावहे ॥ पसरो । ० कू० भा० प्र० विवधेनधान्यतण्डुलादिनाव्यवहरति । ठक् ॥ कृषिवृद्ध्यादिजीवे ॥

वैवर्ण्यम् । न० विवर्णतायाम् ॥

वैवस्वत : । पु० श्राद्धदेवे । अग्नौ । यमे ॥ सप्तमेमनौ ॥ विवस्वतोऽपत्यम् । अण् ॥ रुद्रविशेषे ॥ शनैश्चरे ।

वैवस्वती । स्त्री० दक्षिणस्यादिशि ।

वैवाहिकम् । न० धनविशेषे ॥ यथा । वैवाहिकन्तुतद्दिद्द्याद्भार्यायायत् समागतम् । भार्याप्राप्तिकालेलब्धमित्यर्थ ॥ त्रि० विवाहसम्बन्धिम्यन्यादौ विवाहेभव । अध्यात्मादेठञ् इष्यते ॥

वैवाह्य . । त्रि० सम्बन्धिनि ॥

वैशम्पायन । पुं० यजुर्वेदधरे० व्यासशिष्येमुनौ । विशम्पकस्गोत्राप

थम्। मन्वादिभ्यः फञ्॥

वैशसम्। न॰ हिंसायाम्॥ यथा। वरं हुतवहज्वालापुञ्जस्यान्तर्व्यवस्थितिः। नशौरिचिन्ताविमुखजनसंवासवैशसमिति कात्यायन.॥ शौरिचिन्ताविमुखैरुतज्ञिन्दापरैर्जनैः सह वास स एव वैशसं हिंसातस्ततरमित्यर्थः॥ नरकविशेषे॥

वैशस्त्रम्। न॰ विशसितुर्धर्म्ये॥ विशसितुरिदं शौ॰ पण्याञ् वक्तव्य.॥

वैशाख.। पुं॰ मासविशेषे। माधवे। राधे॥ वैशाखी पौर्णमास्यस्मिन् सास्मिन् पौर्णमासीत्यण्॥ खजके। मन्थानदण्डे। रत्न॰ कू॰ भा॰ प्र॰॥ विशाखा प्रयोजनमस्य। विशाखाषाढादित्यण्॥ न॰ धन्विनां संस्थानभेदे। वितस्त्यन्तरे यस्मिन् पादद्वये विशाखास्यस्थानं भवति। विशाख एव। स्वार्थेऽण्॥

वैशाखी। स्त्री॰ वैशाखपूर्णिमायाम्॥ विशाखया युक्ता पौर्णमासी। नक्षत्रयुक्तः काल इत्यण्। ततो ङीप्॥ रक्तपुनर्नवायाम्॥

वैशारदी। स्त्री॰ मायायाम्॥ विशारद ईश्वरः। तस्येयम्। अण् ङीप्॥

वैशारद्यम्। न॰ विशुद्धौ॥ विशारदस्य भावः। दृढादिभ्य॰ विशेषेण शाम्यति मनः शारदानामिति ष्यञ्॥

वैशिकः। पुं॰ त्रिविधनायकान्तर्गतनायकविशेषे॥ बहुवेश्याभोगी रसिको वैशिक इति तल्लक्षणम्॥

वैशिष्ट्यम्। न॰ विशिष्टत्वे। सम्बन्धपदार्थे। विशिष्टधीनियामके॥

वैशेषिक। पु॰ कणादमुनिकृतदर्शनविशेषे। परमार्थतो द्रव्यादिसमवायान्तषट्पदार्थवादिनि। यथात्मनो द्रव्यं तस्य गुणा बुद्ध्यादयो नव। वासनात्वं नवेदोक्तारुति वैशेषिकाद्य बुद्ध्यादिधर्मिणामन्तः। करणमेवात्मेति भ्रमितव्यं आत्मगुणा एव वासनात्वेन॰ यथा। महारजनमित्यादिश्रुत्योच्यत इति वदन्तः काण्डादाः कथं:॥ अथ वैशेषिकग्रन्थविवरणम्। स तु विशेषपदार्थनिरूपकग्रन्थः। अस्य मतं न्यायदर्शनमततुल्यम्। अस्य जगतः कारणं परमाणुपर्यन्तं निरूपितम्॥ दुःखतुलानाखिलप्राणवर्गसर्गप्रतिकूलवेदनीयतया निखिलात्मवेदनीयं दुःखं जिहासतस्तस्य हानोपायजिज्ञासुः परमेश्वरसाक्षात्कारमुपायमाकलयति। यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः। तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यतीत्यादिवचननिचयप्रामाण्यात्। परमेश्वरस्य साक्षात्कारश्च श्रवणमननभावनाभिर्भा

वनीयः। यदाह। आगमेनानुमानेनध्यानाभ्यासरसेनच। त्रिधा प्रकल्पयन्प्रज्ञांलभतेयोगमुत्तममिति। तच्चमननमनुमानाधीनम्। अनुमानञ्चव्याप्तिज्ञानाधीनम्। व्याप्तिज्ञानञ्चपदार्थविवेकसापेक्षम्। अतः पदार्थषट्कम्। अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः। इत्यादिका याद्दशलक्षणाकेनभगवता- व्यवस्थापि। तत्राह्निकद्वयात्मके प्रथमेऽध्याये समवेताशेषपदार्थकथनमकारि। तत्रापिप्रथमाह्निके जातिमन्निरूपणम्द्वितीयाह्निके जातिविशेषयोर्निरूपणम्। आह्निकद्वयात्मके द्वितीये भूतविशेषलक्षणम्। तत्रापिप्रथमाह्निके भूतविशेषलक्षणम्। द्वितीये दिक्कालप्रतिपादनम्। आह्निकद्वयात्मके तृतीये आत्मान्तःकरणलक्षणम्। तत्रा प्यात्मलक्षणंप्रथमे। द्वितीयेऽन्तःकरणलक्षणम। आह्निकद्वययुक्ते चतुर्थे शरीरतदुपयोगिविवेचनम। तत्रापिप्रथमेतदुपयोगिविवेचनम्। द्वितीये शरीरविवेचनम्। आह्निकद्वयवतिपञ्चमे कर्मप्रतिपादनम्। तत्रापिप्रथमेशरीरसम्बन्धिकर्मचिन्तनम्। आह्निकद्वयशालिनिषष्ठे श्रौतधर्मनिरूपणम्। तत्रापिप्रथमेदानपरिग्रहधर्म

विवेकः। द्वितीयेचातुराश्रम्योचितधर्मनिरूपणम्। तथाह्निकसप्तमे गुणसमवायप्रतिपादनम्। तत्रापिप्रथमेबुद्धिनिरपेक्षगुणप्रतिपादनम्। द्वितीयेतत्सापेक्षगुणप्रतिपादनम् समवायप्रतिपादनञ्च। अष्टमेनिर्विकल्पकसविकल्पकप्रत्यक्षप्रमाणचिन्तनम्। नवमेबुद्धिविशेषप्रतिपादनम्। दशमेअनुमानप्रतिपादनम्। तत्रोद्देशोलक्षणपरीक्षाचेतित्रिविधास्यशास्त्रस्य प्रवृत्तिरितिवैशेषिकग्रन्थविवरणम्॥ कणादमुनिकृतदर्शनशास्त्रवेत्तरि। औलूक्ये॥ विनयादित्वात्स्वार्थे ठक्॥ त्रि॰ विशेषविदि॥

वैशेष्यम्, न॰ भागाधिक्ये॥ भावे ष्यञ्॥

वैश्यः, पु॰ ऊरव्ये। ऊरुजे। भूस्पृशि। तत्पर्य्यायः। ऊरव्यः २ ऊरुजः ३ अर्य्यः ४ वैश्यः ५ भूमिस्पृक् ६ विट् ७ इत्यमरः। ... तमउपसर्जनरज प्रधानेतृतीयवर्णे। तस्य चक्रष्यादीनतादृशानिकर्माणिभवन्ति। तानि चवर्णाश्रमशब्दे द्रष्टव्यानि। निषिद्धानिवथा। वैश्यानांधनलोभेनमिथ्यामूल्यप्रकाशनम्। अपालनपशूनाञ्चवाणिज्याविभवेसतीतिपाद्मे स्वर्गखण्डे २७ अध्याय॥ तस्य याज्ञ। विशस्याशुपशुभ्यश्चकृष्यादानरुचि शुचिः। वेदाध्ययनसम्पन्नः सवैश्यइतिसञ्ज्ञित॥ विशति।

विश० ञ्चिप्। स्वार्थे० ष्यञ्॥

वैश्यकर्म। न० कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यादौ॥

वैश्या। स्त्री० वर्णाख्याम्। आर्यायाम्। बुधग्रह्स्यान्तरे॥ तारायाम्॥

वैश्रवण। पु० कुवेरे॥ विश्रवसोऽपत्यम्। शिवादिषु विश्रवसो विश्रवणरवणावा देशौ निपातितौ० अण्च॥

वैश्रवणालय। पु० वैश्रवणावासे॥ वटवृक्षे॥

वैश्रवणावासः। पु० वटद्रुमे॥ कुवेरपुर्यांम॥

वैश्रवणोदय। पु० वटवृक्षे॥

वैश्व। पु० उत्तराषाढनक्षत्रे॥

वैश्वदेव। पु० अन्नसाध्ये होमवलिदानातिथिभोजनात्मकेसायम्प्रातः गृहस्थप्रतिविहितेकर्मविशेषे॥ विश्वेदेवादेवतास्य। साऽस्यदेवतेत्यण्॥ न० उत्तराषाढाभ०॥

वैश्वदेवी। स्त्री० आमिक्षायाम्॥ जगतीछन्दः प्रभेदे॥ तल्लक्षणादि यथा। वाणाश्वेश्छिन्नावैश्वदेवीममौयौ। यथा। अर्चामन्ये कांक्षविहायामराणामद्वैतेनैकाविष्णुमभ्यर्च्यभक्त्या। तत्राभिज्ञास्तस्य चिंतिभाविमौ शम्भात सम्पन्नाराधनावैश्वदेवी॥

वैश्वदेव्यम्। न० सामविशेषे॥

वैश्वानर। पु० अग्नौ। वह्नौ॥ च त्वभिमानिन्यांदेवतायाम्॥ जाठराग्नौ॥ चित्रकवृक्षे। विश्वेनरा अस्य। नरेसंज्ञायामितिविश्वशब्दस्य दीर्घ॥ विश्वानरस्यापत्यम। ऋष्यण्। गोत्रापत्ये० विदादित्वादञ् वा॥ विश्वेषानरा यावत्स्वरि॥ ब्रह्मणि। जीवे॥ विश्वनराभिमानित्वात्०स्य०ष्यसमष्टिपक्षिसेचतन्ये॥ विश्वेषवतेनरास्य० विश्वानराः। पूर्वपदस्य दीर्घः। विश्वानराम्भोक्तृत्वेभव्यवस्थिता नृप्रति०धनेका धर्माधर्मकर्मानुसारेण० सुखदुःखादिप्रापणात्० अथ परमात्मा कर्मणांफलदाता० वैश्वानरशब्दितो भवति॥ अथवा। विश्वश्चासौनरश्च० विश्वानरः। नरेसंज्ञायाम्। विश्वानरएव। वैश्वानरः। स्वार्थेऽण्॥

वैश्वानरमार्गः। पु० दक्षनवीथ्याम्। पूर्वोत्तराषाढयोः समीपे॥

वैश्वानरीवीथी। स्त्री० दक्षिणमार्गनक्षत्रविशेषाणासंज्ञाविशेषे॥ यथा। शतभिषक्तथा। वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीचैवकीर्त्तिता। एतास्तुवीथयस्तस्सोदक्षिणोमार्गउच्यतइति॥

वैश्वी। स्त्री० उत्तराषाढानक्षत्रे॥

वैषम्यम्। न० विषमत्वे॥ भावे०ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्॥

वैषयम्। न० विषयाणांसमूहे भि

ख्यायण ॥

वैषयिक । त्रि॰ विषयसम्बन्धिनि ॥

वैष्टुतम् । न॰ हुतभस्मनि ॥

वैष्टम् । न॰ विष्णौ ॥ विष्टपे ॥ वेवेष्टि । विश॰ अस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्चेति ष्ट्रन ॥ दिवि ॥ वायौ ॥

वैष्णव । त्रि॰ विष्णूपासके । विष्णुमन्त्रदीक्षिते । काष्णें । हारे ॥ तल्लक्षणमाहात्म्यादि यथा । फलसम्बन्धरहिता विष्णुभक्ताश्च वैष्णवाः । मत्प्रीतिभक्तिकामास्ते सर्वदा सर्वकर्मसु ॥ गुरुवक्त्राद्विष्णुमन्त्रो यस्य कर्णे प्रविश्यते । जीवन्मुक्त वैष्णवं तं वेदाः सर्वे वदन्ति च ॥ पुरुषाणां शतं पूर्वं पैतृकञ्च शतं परम । मातामहञ्च च शतं मातरं मातृमातरम् भगिनीं भ्रातरञ्चैव भागिनेयञ्च मातुलम् । श्वश्रूं श्वशुरञ्चैव गुरुपत्नीं गुरोः सुतम् ॥ गुरुञ्च ज्ञानदातारं मित्रञ्च सहचारिणम् । भृत्यं शिष्यं तथा चेटीं प्रजाः स्वाश्रमसन्निधौ ॥ उद्धरेदात्मना सार्द्धं मन्त्रग्रहणमात्रतः । मन्त्रग्रहणमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः । तत्स्पर्शमात्रेण पूतं तीर्थञ्च भारतम् । तस्यैव पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ॥ पादोदकं तत्स्थानं तीर्थमेव भवेद्ध्रुवम् । इति ब्र॰ वै॰ व॰ पुराणम् ॥ ये कण्ठलग्नतुलसीभवकाष्ठमाला ये द्वादशाङ्गहरिनामकृतोर्ध्वपुण्ड्राः । ये कृष्णभक्तिसुदृढा धृतशङ्खचक्रास्ते वैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयन्ति ॥ अपि च । पशुमनुष्यपक्षिवा ये च वैष्णवसंश्रयाः । तेनैव ते प्रयास्यन्ति तद्विष्णोः परमं पदमिति ॥ अस्याचारश्च । सर्वान् कामान् परित्यज्य दृष्टभक्तिञ्च साधयेत् । स एव वैष्णवाचारः कामसङ्कल्पवर्ज्जित ॥ विष्णोरयम् । अण् ॥ न॰ विष्णुपुराणे ॥ यथा । अयोविंशतिसाहस्रं वैष्णवं परमाद्भुतमिति ॥

वैष्णवी । स्त्री॰ विष्णोः शक्तौ ॥ यथा । एषा चिच्छक्तिरुद्दिष्टा नर्य्यसिद्धान्तगामिनी । एषा श्वेता परा सृष्टिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थिता ॥ एषैव रक्तरजसि वैष्णवी परिकीर्त्तिता । एषैव कृष्णा तमसि रौद्री देवी प्रकीर्त्तिता । अष्टादशतया केचिद्वैष्णव्या भेद उच्यते । या विष्णो राजसी शक्तिः पालनी चैव वैष्णवी ॥ इति वाराहपुराणम् ॥ दुर्गायाम ॥ यथा । शङ्खचक्रगदाधारि विष्णुमाता तथारिहा । विष्णुरूपा यथा देवी वैष्णवीति नगीयते ॥ इति देवीपुराणम् ॥ गङ्गायाम ॥ तुलस्याम् ॥ अपराजितायाम ॥ शतावर्याम ॥

वैसादृश्यम । न॰ विसदृशत्वे ॥

वेसारिण । पु॰ मत्स्ये ॥ विविषसर ति । स॰ । यद्वादित्वाणिनि । ततोविसारिणोमत्स्यद्धति स्वार्थेऽण ॥ सिबे ॥

वैहायस । पु॰ खेचरे ॥

वैहायसी । स्त्री॰ भारतवर्षस्थनद्यन्तरे ॥

वैहर्थ्य । त्रि॰ परिहासेनलाखनी येग्याखसवध्यादौ ॥

वैहासिक । पु॰ वासन्तिके । कौलिकले । विदूषके । प्रहासिनि ॥

वोटा । स्त्री॰ चेव्याम् । दास्याम् ॥ श॰ह॰न्द्र॰ ॥

वोडु । पु॰ गोनसाहौ ॥ भाषान्तरे ॥

वोड्री । स्त्री॰ पणचतुर्थांशे । बुडि॰ श॰गो॰दे॰भा॰प्र॰ ॥

वोढव्य । त्रि॰ वहनीये ॥

वोढु । पु॰ मुनिविशेषे ॥

वोढा । पु॰ भारिके ॥ सूते । वोढु भर्तृ । वह॰ । अर्हेस्तृच्यहृटचशेतिटच् । ढस्वधस्वष्टुत्वढलोपा । सहिवहोरोदवर्णस्येत्योकार ॥ धनञ्जहि ॥ऋषभे । परिणेतरि ॥ मूढे ॥

वोद्र । त्रि॰ चार्द्रे ॥

वोदाल । पु॰ पाठीनमत्स्ये ॥

वोद्र । पु॰ गोनसाहौ ॥ भाषा न्तरे ॥

वोद्री । स्त्री॰ पणपादे । काकिन्याम् ॥

वोरक । पु॰ लेखके ॥ श॰चि॰ शेष ॥

वोरट । पु॰ कुन्दपुष्पे ॥ श॰चि॰ शेष ॥

वोरपट्टी । स्त्री॰ मन्द्रायाम् । मादरी॰काट॰चटाइ॰श॰भा॰प्र॰ ॥

वोरव । पु॰ वोरो॰श॰गो॰भा॰प्र॰ धान्यविशेषे ॥ यथास्यगुणा । वोरवस्तुवुधै । प्रोक्तश्चिदोषघ्नप्रकोपणः । मधुरश्चाम्लपाकश्चग्राही । पित्तकरोगुरु ॥

वोरुखान पु॰ पाटलवर्णाश्वे ॥ श॰ह॰न्द्र॰ ॥

वोलम् । न॰ गन्धरसे । अस्यगुणा । वोलरक्तहरशीतमेध्यदीपनपाचनम् । मधुरकटुतिक्तञ्चयस्वेदन्वि दोषजित् ॥ ज्वरापस्मारकुष्ठघ्न गर्भाशयविशुद्धिकृत् ॥ अपिच । वोलस्तुकटुतिक्तोष्णकषायरक्तदोषनुत् । कफपित्तामयान्हन्ति प्रदरादिरुजापहम । पु॰रसगर्भे ॥ वोलयति । वुलमज्जने । अच् ॥ वातिवा । वा॰ । पिञ्छादित्वादूलच् ॥

वोलक । पु॰ लेखके ॥

वोला । स्त्री॰ रोमावर्त्ते ॥ यथा । हिमुषितरविमितकलितकलाभिर्लुलितनिवहा॰ मङ्गलमिहलभषितगणितकलयाकिलनवहा । एकादशकलविरतिविदितमदुगतिरिह-

वेला॰ यशसापूरितभुवनभुवनर
सनासनवेला ॥

वौषाड । पुं॰ अष्टवसुविशेषे । यथा
वौषाडस्त्वथमेश्च स्यात्पाण्डुवौषर-
वालधि ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥

वौष्ट्रम् । न॰ यानपात्रे । पोते ।
जहाज॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । इ॰ हे॰
चन्द्रः ॥

वौषट् । अ॰ देवहविर्दानमन्त्रे ॥ स्वा
हादेवहविर्दानेश्रौषट्वौषटवषट्स्व
धेत्यमर ॥ उच्यतेऽनेन । वह॰ ।
बाहुलकात्॰ डौषट् ॥

व्यंशक । पुं॰ पर्वते ॥ इ॰ मुद्राङ्कि
तश्च चन्द्र ॥

व्यंसक । पुं॰ धूर्ते ॥

व्यसित । त्रि॰ वञ्चिते ॥

व्यक्त । त्रि॰ स्फुटे ॥ मनीषिणि ॥
प्रत्यक्षे । हेतुमदनित्यमव्यापिस
क्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावय
वपरतन्त्रं व्यक्तम् । इतिलक्षिते
॥ स्थूले ॥ यथा । अव्यक्तोव्यक्तका
रणमिति ॥ व्यज्यतेस्म । अञ्जूव्य
क्त्यादौ । क्तः । विपूर्वादस्मा
क्तेतु॰ अस्तेर्नत्वेव्यक्तप्रतिषेधइति
निष्ठातस्य अस्तेनपादानइतिमन-
त्वम् ॥

व्यक्तकाल । पुं॰ स्थितिकाले ॥

व्यक्तदृष्टार्थः । पुं॰ प्रत्यक्षिणि ॥
साक्षिणि । इ॰ त्रि॰ शेष ॥

व्यक्तविशेष । पुं॰ बुद्धे ॥

व्यक्ति । स्त्री॰ पृथगात्मताम् । प्र
त्यक्षे । स्पष्टतायाम् । शरीरवि
षयादिरूपायांभोगभूमौ ॥ प्रभा
वे ॥ व्यक्तिलक्षणमाहगौतम ।
यथा । व्यक्तिगुणविशेषाश्रयोमूर्त्ति
रिति । अस्यार्थः । यद्यपिजात्या
देरपिव्यक्तित्वात्प्रमेयत्वमेवव्यक्ति
त्वम्॰ तथापिजात्याकृतिशक्तिवि
षयव्यक्तेरिदलक्षणम् । तथाच॰
गुणविशेषोजात्याकृतिसमानाधि-
करणोगुण॰ सङ्ख्यादिभिन्नस्तदा
श्रय॰ मूर्त्तिव्यक्तिरितिसमाना
र्थकमित्यर्थः । परेतु॰ गुणारूपा
दय॰ विशेषाविशेषका॰ उत्क्षे
पणादयस्तेषामाश्रयोद्रव्यम्॰ तेन
जात्याश्रयोव्यक्तिरित्याशय । वि
शेषलक्षणमाहमूर्त्तिरिति । मूर्त्तिः
संस्थानविशेषस्तद्वानित्याहु । अ
वचमध्यमपदलोपीसमासइत्याशय
। अन्येतु॰ व्यक्तेर्लक्षणमूर्त्तिरि
ति॰ सैवकेत्याह । गुणविशेषाश्रय
इति । गुणविशेषस्य॰ अवच्छिन्नप
रिमाणस्याश्रयइत्यर्थइत्याहुः ॥
१३२ ॥ व्यज्यतेऽनया । अञ्ज॰ ।
क्तिन्यांक्तिन् ॥ जनै ॥ इ॰ हे॰
चन्द्रः ॥

व्यय । त्रि॰ व्याहते । व्याकुले ॥ अप
वर्जिते ॥ सोद्यमे । व्यासक्ते ॥

विविध० विविधैर्व्ययमत्र्ययद्वा। विरुद्धमगतिर्वा अग० इत्यमेन्द्रे तिसाधु ॥

व्यङ्कट । पुं० अद्रिप्रभेदे ॥

व्यङ्ग । पुं० भेके ॥ मुखरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । क्रोधायासप्रकुपितोवायुः पित्तेनसंयुतः । मुखमागम्यसहसामण्डलंविसृजत्यतः ॥ नीरुजंतनुकंश्यावंमुखेव्यङ्गं तमादिशेत् ॥ त्रि० हीनाङ्गे० छिन्ननासिकादौ ॥ विगतानि०विगतानि वाअङ्गान्यस्य ॥ विकले॰ विगतमङ्गमस्य ॥

व्यङ्गा । पुं०भेके । पर्वते इ० त्रि० शेषः ॥

व्यङ्गाङ्गः । त्रि० विकलाङ्गे । व्यङ्गमङ्गयस्य ॥

व्यङ्ग्यः । त्रि० व्यञ्जनयाबोध्येऽर्थे ॥ यथा । वाच्योऽर्थोऽभिधयाबोध्यो० लक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाताः स्युस्तिस्रः शब्दस्यशक्तयः ॥ प्रकाश्ये । आन्तरेशब्दे ॥

व्यजः । पुं० तालवृन्ते । व्यजन्त्यनेन । अज०गोचरसञ्चरेतिघप्रत्ययान्तोनिपातितः ॥

व्यजनम् । न० वाजी । तालवृन्ते ॥ चामरे ॥ व्यजन्त्यनेन । अज० । करणेल्युट् । वायाविति पर्युदासेन वीन ॥

व्यञ्जक । पुं० अभिनये ॥ त्रि०व्यक्तिकारके । प्रकाशके ॥ वैखरीरूपेशब्दे ॥ घटप्रत्यक्षसमयेआलोको व्यञ्जकोयथा । व्यञ्जनयाप्रतिपादके ॥ इ०सा०द०प० ॥ व्यनक्ति । अञ्जू० । ण्वुल् ॥

व्यञ्जनम् । न० चिह्ने । तेमने । दधिघृतादौ । सूपशाकादौ । तीवण इ०भा०प्र० ॥ चिह्ने ॥ श्मश्रुणि ॥ अवयवे । स्त्रीपुंसयोः गुह्यदेशे । सूत्र्यादिचिह्ने ॥ अह्नि । दिने ॥ व्यज्यतेऽनेनवाल्युट् ॥ स्वरहीनवर्णे ॥ अस्वरितस्यास्योच्चारणं न भवति । नपुनरन्तरेणाच व्यञ्जनस्योच्चारणमपिभवतीतिभाष्योक्तेः ॥

व्यञ्जना । स्त्री० शब्दस्यवृत्तिविशेषे ॥ तस्यालक्षणं यथा । विरतास्वभिधाद्यासुययार्थोबोध्यतेपरः । सावृत्तिर्व्यञ्जनानामशब्दस्यार्थादिकस्यच ॥ शब्दबुद्धिकर्मणांविरम्यव्यापाराभावइतिनयेनाभिधालक्षणातात्पर्याख्यासुतिसृषुवृत्तिषुस्वस्वमर्थंबोधयित्वोपक्षीणासु०ययान्योऽर्थोबोध्यते०साशब्दस्यार्थस्यप्रकृतिप्रत्ययादेश्चवृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमनप्रत्यायनादिव्यपदेशविषयाव्यञ्जनानाम ॥ विशेषः साहित्यदर्पणादौद्रष्टव्यः ॥

व्यञ्जित । त्रि० प्रकटीकृते ॥

व्यड्म्बक । पुं॰ एरण्डे ॥ व्यडमलमम्बयति । अविस्रसने । णिच् । ण्वुल् ॥

व्यड्म्बनम् । न॰ एरण्डे ॥ व्यडमलमम्बयति । अवि॰ । ल्युट्॰ युज्वा ॥ शुक्लैरण्डे ॥

व्यतिकर । पुं॰ व्यसने ॥ व्यतिषङ्गे॰ ॥ मिश्रणे ॥ क्षोभे ॥ सम्बन्धे ॥

व्यतिकीर्ण॰ । त्रि॰ सङ्कीर्णे ॥

व्यतिक्रम । पुं॰ व्यत्यये । अन्यथात्वे । क्रमविपर्यये । यथा । सर्वमप्राङ्मुखोदातायदीताचउदङ्मुखः । एषएवविधिर्दानेविवाहेतु व्यतिक्रम ॥ व्यतिक्रमणम् । क्रमु॰ । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धि॰ ॥ अन्याये ॥

व्यतिभेद । पुं॰ समावेशे ॥

व्यतिरिक्त । त्रि॰ व्यतिरेकविशिष्टे । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ व्यतिरिच्यतेस्म । रिचिर्विरेचने । क्त ॥

व्यतिरेक: । पुं॰ अभावे । विरहे । कारणकार्याद्व्यावृत्तौ । कार्यव्यतिरेकप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगित्वे ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । व्यतिरेकोविशेषश्चेदुपमानोपमेययो: शैलाइवोन्नता: सन्त: किन्तुप्रकृतिकोमला ॥ अथमुपमेयाधिक्यपर्यवसायीव्यतिरेक ॥ यथावा । पल्लवत कल्पतरोरेषविशेष करस्यतेवीर । भूषयतिकर्णमेक परस्तुकर्णतरस्कुरुते । तन्न्यूनत्वपर्यवसायी । यथा । रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपिश्लाघ्यै॰ प्रियायागुणैस्त्वामायान्तिशिलीमुखा स्मरधनुर्मुक्ता॰ सखेमामपि । कान्तापादतलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममाप्यावयो: सर्वंतुल्यमशोककेवलमहधात्रासशोक कृत ॥ अनुभयपर्यवसायीयथा । दृढतरनिबद्धमुष्टे कोषनिषण्णस्य सहजमलिनस्य । कृपणस्यकृपाणस्यकेवलमाकारतोभेद । विशिष्ट॰ अतिरेक॰ पृथग्भाव ॥ विपर्यये ॥

व्यतिरेकव्याप्ति । स्त्री॰ साध्यनिषेधेसाधननिषेधरूपेण॰ प्रवृत्तायाव्याप्तौ । यथा । यत्रवह्निर्नास्ति॰ तत्र धूमोनास्तीति॰ यथाह्रदे ।

व्यतिरेकसञ्ज्ञा । स्त्री॰ वैराग्यविशेषे । परिपाचनेचानुष्ठीयमानेकेचित्कषाया॰ पक्वा॰ पच्यन्तेकेचित् तत्रैवपूर्वापरीभावेसतिपच्यमानेभ्य कषायेभ्य पक्वानांव्यतिरेकेणावधारणे । स्वचित्ते पूर्वविद्यमानदोषाणांमध्येऽभ्यस्यमानविवेकेनैतेपक्वा॰ एतेऽवशिष्टाइतिचिकित्सकवद्विवेचनस्वरूपे ॥

व्यतिरेक्युदाहरणम् । न॰ उदाहरण

विशेषे अचगीतम । तद्विपर्ययाद्वा।विपरीतव्यतिरेक्युदाहरणमिति अस्यार्थ. । तद्विपर्ययात्.साध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्तिप्रदर्शनात् । तथाचसाध्यसाधनव्यतिरेकव्याप्त्युपदर्शको।दाहरणं.व्यतिरेक्युदाहरणम् । यथाजीवच्छरीर.सात्मकम्प्राणादिमत्त्वात्.यन्नैवम्.तन्नैवम्.यथाघटइति । वाकार: प्रयोगमपेच्य.तथाचान्वय्युदाहरणं व्यतिरेक्युदाहरणं वाप्रयोक्तव्यमित्यर्थ: ॥ ३६ ॥

व्यतिषक्त । त्रि॰ सम्बन्धाख्याते । सम्बद्धे । व्यतिषज्यतेस्म । षञ्जसङ्गे । क्त । उपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वम् ॥

व्यतिषङ्ग । पुं॰ विनिमये ॥ सङ्गे। परस्परमेलने ॥व्यतिषञ्जनम् । षञ्ज॰ । घञ् ॥

व्यतिहार । पुं॰ विनिमये । परस्परकरणे ॥ यथा॰त्वमहमस्मि॰अहन्त्वमसीतिव्यतिहार । सचैक्यतात्पर्यावगमाद्भवतीति ॥ व्यत्यये । अन्यस्मिन्नन्यावभासे॥व्यतिहरणम् । हृञ्॰ । घञ् । व्यतिह्रियतेऽनेनावस्था । घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभाव. ॥

व्यतीत । त्रि॰ विगते ॥ विशेषेण॰अतीत ॥

व्यतीपात । पुं॰ महोत्पाते । उपद्रवे ॥ अपयाने । पलायने । योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । कठोरशाक्य । पिशुनस्वभावोगदातुरोमाद्विंषोमनुष्य । परस्वकार्येकृतपचपातोयस्यप्रसूतौव्यतिपातयोग । व्यतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ ॥ अन्ययोगे ॥

व्यतीहार । पुं॰ परीवर्त्ते । व्यतिहरणम्.व्यतिह्रियतेवा । हृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घ. ॥ परस्परमेकजातीयक्रियाकरणे ॥

व्यत्यय:। पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यासे । विपर्यासे । विपर्यये ॥ व्यत्ययनम् इण्॰ । एरच् ॥

व्यत्यस्त: । त्रि॰ व्यतिक्रमसहिते ॥ यथा । व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणगुरो । सव्येनसव्य स्प्रष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणइतिमनु: ॥ उत्तानाभ्यांहस्ताभ्यांदक्षिणोपरिभावेनव्यत्यास शिष्टसमाचारात् बोध्य ॥

व्यत्यास । पुं॰ व्यतिक्रमे । व्यत्यये ॥ व्यत्यसनम् । असुक्षेपणे । घञ् ॥

व्यत्यासित । त्रि॰ वैसादृश्यप्रापिते ॥ तारकादित्वादितच् ॥

व्यथक: । त्रि॰ व्यथाकारिणि । दुःख
जनके ॥ भयङ्करे । व्यथयतिव्य
थभयचलनयो: । बहुल मन्यत्रापी
ति कुन् ॥
व्यथा । स्त्री॰ पीडायाम् । दुःखे ॥
व्यथ॰ । घटादय षितइतिषित्वा
दङ् । टाप् ॥
व्यथित । त्रि॰ दुःखिते । पीडिते ॥
व्यथासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादि
तच् ॥
व्यध. । पुं॰ वेधे ॥ व्यधनम् । व्यधता
डने । व्यधजपोरित्यप् ॥ ताडने ॥
व्यधनम् । न॰ वेधने ॥
व्यध्य । पु॰ प्रतिकार्ये । धनुर्गुणे ॥
व्यध्व । पु॰ दुरध्वे । विपथे । निन्दि
तेवर्त्मनि ॥ विरुद्धोऽध्वा । प्राद्यो
गताद्यर्थ इतिसमास: । उपसर्गाद
ध्वन इत्यच् ॥
व्यपगत: । त्रि॰ निरस्ते ॥
व्यपदेश: । पु॰ शब्दे । नामनि ॥ क
पटे ॥ विशिष्टोऽपदेश: । वाक्यविशे
षे यथा । व्याजेनात्माभिलाषि
णि व्यपदेशइतीर्यतइत्युज्ज्वलनी
लमणि: ॥
व्यपवर्ग: । पुं॰ । व्यपवृक्तिभेदे ॥
व्यपाकृति । स्त्री॰ अपकृवे । अ-
लीकारे ॥
व्यपाश्रय: । पुं॰ मरणे ॥
व्यपेत: । त्रि॰ अपगते ॥

व्यपोढ: । त्रि॰ विपरीते ॥
व्यपोह: । पुं॰ व्यपोहने ॥
व्यपोहनम् । न॰ अपाकरणे ॥
व्यभिचार: । पु॰ कदाचारे । भ्रष्टा
चारे ॥ परिलिपि । सङ्कीर्णे ॥
दोषविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सा
ध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता
काभाववृत्तित्वंहिव्यभिचारइतिव्य
धिकरणधर्मावच्छिन्नाभावचिन्ताम
णि: ॥ सचत्रिविध । साधारणासा
धारणा नुपसंहारिभेदात् । तत्रवि
पक्षवृत्तित्वं साधारणत्वम् । सर्व
सपक्षव्यावृत्तत्वमसाधारणत्वम् ।
व्याप्तिग्रहानुकूलैकधर्म्युपसंहारा
भावोयत्रसत्वभिमतोऽनुपसंहारी
। इतिसव्यभिचारचिन्तामणि ॥
विशिष्टोऽभिचार: ॥ व्यभिचरणं वा
। चर॰ । घञ् ॥
व्यभिचारिणी । स्त्री॰ परपुरुषगामि
न्याम् । कुलटायाम् । यथा । इ
ताधिकारांमलिनांपिण्डमात्रोपजीव
नीम् । परिभूतामध:शय्यावासये
द्व्यभिचारिणीम् ॥ व्यभिचारोव्य
तिक्रमोऽस्त्यस्या: । इनि: । ङीप् ॥
व्यभिचारी । पुं॰ चतुस्त्रिंशत्प्रकार
शृङ्गारभावविशेषे ॥ तेयथा । निर्वे
दग्लानिशङ्काख्यास्तथासूयामदश्र
मा: । आलस्यञ्चैवदैन्यञ्चचिन्तामो
ह: स्मृतिर्धृति: ॥ व्रीडाचपलता

हर्षश्चावेगोजडतातथा गर्वोविषाद
औत्सुक्यनिद्रापस्मारएवच ॥ सुप्तो
विबोधोऽमर्षश्चावहित्थमथोग्रतामति
। उपलम्भश्चव्याधिश्चउन्मादोमरणं त
था ॥ त्रासश्चैववितर्कश्चविज्ञेयाव्य
भिचारिण इति हेमचन्द्रः ॥ साहित्यद
र्पणे त्वियस्त्रिंशदुक्ताः । यथा । वि
शेषादाभिमुख्येनचरन्तोव्यभिचारिणः
। स्थायिन्युन्मग्ननिर्मग्नास्त्रयस्त्रिंशच्च
तद्भिदाः ॥ स्थिरतयावर्त्तमानेहि
रत्यादौनिर्वेदादय प्रादुर्भावतिरो
भावाभ्यामाभिमुख्येनचरणाद्व्यभि
चारिणः कथ्यन्ते । केते । इत्या
ह । निर्वेदावेगदैन्यश्रममदजडता
औग्र्यमोहौविबोधः स्वप्नापस्मारग
र्वामरणमलसतामर्षनिद्रावहित्था-
। औत्सुक्योन्मादशङ्काः स्मृतिम
तिसहिताव्याधिसन्त्रासलज्जाहर्षासू
याविषादाः सधृतिचपलताग्ला
निचिन्तावितर्का इति ॥ त्रि॰व्य
भिचारविशिष्टे ॥

व्यय । पुं॰ अर्थापचये । वित्तस्या
पगमे । उठाव॰ खरच॰ इ॰ भा॰ ॥
पूर्वगृहीतदेहेन्द्रियादिवियोगे ॥ ध
र्मादिषुविनियोगे ॥ नये ॥ व
त्सरविशेषे ॥ तत्फलंयथा । दुर्भि
क्षं जायतेघोरंसर्वोपद्रवसंयुतम् ।
अनावृष्टिः समाख्याताव्ययेसंवत्स
रेप्रिये ॥ २॰ ॥ न॰ लग्नाद्द्वादशभव
ने व्ययनम् । व्ययवित्तसमुत्सर्गे
ऽदन्त । घञ्॰ अच्वा ॥ विपूर्वा
दिणएरच्वा ॥

व्ययित । त्रि॰ कृतव्यये ॥

व्ययी । त्रि॰ व्ययुक्ते ॥ यथा। द्रविणं
परिमितमधिकव्ययिनंजनमाकुली
कुरुते । क्षौमांशुकमिवपीनस्तनज
घनाया कुलीनायाः ॥

व्यर्थ । त्रि॰ निरर्थके । मोघे । वि
फले ॥ यथा । भर्त्तानिश्वसितेऽप्य
सूयतिमनोजिघ्रः सपत्नीजनः श्व
श्रूरिङ्गितदैवतनयनयोरीहालिहो
यातरः । तद्दूरादयमञ्जलिः कि
मधुनादृग्भङ्गिभागेनतेवैदग्धीमधु
रप्रबन्धरसिकव्यर्थोऽयमत्रश्रमइति
॥ विशेषिणगत । अर्थोयस्मात् ॥

व्यर्थभाषणम् । न॰ निरर्थकवाक्या
पारे ॥ यथा। देशराष्ट्रप्रसङ्गाच्चपरा
र्थपरिकल्पनात् । नर्महासप्रसङ्गा
च्चभाषणंव्यर्थभाषणमितिदेवल. ॥

व्यलीक । पुं॰ नागरे । षिङ्गे ॥
न॰ अप्रिये ॥ अकार्ये ॥ वैलक्ष्ये ॥
पीडने ॥ व्यङ्गे । विशेषेणअलति ।
अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति
साधु ॥ विगतान्तिके । विगतम
लीकम् ॥ विपर्ययेपीतिस्वामी ॥

व्यवकलनम् । न॰ वियोगे । हीने ॥
अङ्कशान्तरकरणे । बाकिकाटा॰
इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

व्यवकलित : त्रि० कृतव्यवकलने । वियोजिते । न० व्यवकलने ॥

व्यवच्छिन्न : । त्रि० भिन्ने ॥ विशेषिते ॥

व्यवच्छेद : । पुं० पृथक्त्वे । बाणमुक्तौ ॥

व्यवच्छेदकम् । न० विशेषणे ॥

व्यवच्छेद्यम । त्रि० विशेष्ये ॥

व्यवधा । स्त्री० अन्तर्धायाम् । तिरोधाने । व्यवधानम् । डुधाञ् । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

व्यवधानम् । न० अन्तर्धौ । तिरोधाने । वस्त्वन्तरकृतेऽवच्छेदे । खड्गादि कोषादिवदावरणे ॥ व्यवपूर्वाद्धाञोल्युट् ।

व्यवधायक । त्रि० व्यवधानकर्त्तरि ॥

व्यवधि । पुं० विधाने । व्यवधाने ॥ व्यवधानम् । डुधाञ् । उपसर्गे घोः किः ॥

व्यवसर्ग : । पुं० दाने ॥ व्यवसर्जन सृज० । घञ् ॥

व्यवसाय : । पुं० उपजीविकायाम् ॥ उद्यमे । फलाव्यभिचार्युद्यमे ॥ यथा । व्यवसायिनाव्यवसाय फलाव्यभिचार्युद्यमोभगवद्विभूतिरिति । निश्चये ॥

व्यवसायात्मिका । स्त्री० निश्चयात्मिकायांबुद्धौ ॥ व्यवसायोनिश्चयः आत्मस्वरूपं यस्या : ।

व्यवसायी । त्रि० कृतनिश्चये ॥ सोद्यमे ॥ व्यवसायविशिष्टे ॥ वाणिज्यकारके ॥ अनुष्ठातरि ॥

व्यवसित । त्रि० निश्चये ॥ प्रतारिते ॥ अनुष्ठिते ॥ विशिष्टमवस्यतिस्म० अवसीयतेस्मवा । षोऽन्तकर्मणि । क्त । द्यतिस्यतीतीत्त्वम ॥

व्यवस्था । स्त्री० संस्थायाम् । सविषयकत्वनिर्धारणे ॥ विशिष्टावस्था ॥ शास्त्रनिरूपितविधौ । रचनानियमे ॥ व्यवतिष्ठतेऽनया । ष्ठा । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥ व्यवस्थानवा ॥

व्यवस्थान । पुं० श्रीहरौ । यस्मिन् व्यवस्थिति सर्वस्यस । जातिवर्णाश्रमतद्धर्मादिकान्विभज्यकरोतिवा । कृत्यल्युटोबहुलमिति० बहुलग्रहणात्कर्त्तरिल्युट् । व्यवतिष्ठतेसर्वंजगदस्याङ्गेयेषाञ्च । अधिकरणेल्युटवा । न० व्यवस्थितौ ।

व्यवस्थापक । पुं० व्यवस्थादातरि ॥

व्यवस्थापित । त्रि० निश्चिते ॥

व्यवस्थित : । त्रि० अप्रचलिते । ततद्युगेनावस्थिते । प्रतिष्ठिते ॥ विशेषेणावस्थित : ॥ व्यवस्थांप्राप्ते ॥ इतच् ॥

व्यवस्थिति : । स्त्री० अवस्थाने । व्यवस्थाने ॥

व्यवसा । स्त्री॰ निश्चितार्थे ॥

व्यवहरणम् । न॰ व्यवहारे ॥

व्यवहर्त्ता । पुं॰ व्यवहारकर्त्तरि ॥ प्राड्विवाके ॥

व्यवहार: । पुं॰ शास्त्रीयलौकिकादिव्यवहरणे । व्यौहार॰ इ॰ भा॰॥ यथाहु: । अहमिदमिति चमति र्यासततव्यवहरति सर्वलोकोऽपि । प्रथमाप्रतीचिपरमात्मनि वसतिवपु-रिन्द्रियादिवाह्यार्थे ॥ इति ॥ द्रुमप्रभेदे ॥ न्यासे ॥ पणे ॥ स्थितौ ॥ व्युत्पत्तौ ॥ विवादे । ऋणादानादिविषयचतुष्पाद्ये ॥ ऋणादानाद्यष्टादशविषयो॰ विरुद्धार्थिप्रत्यर्थिवाक्यजनितसन्देहहारी विचार एव व्यवहार: । यथाहकात्यायन । विनानार्थेऽवसन्देहहरणाद्धारउच्यते । नानासन्देहहरणाद्व्यवहारइतिस्मृत इति ॥

व्यवहारज्ञ: । पुं॰ प्राप्तव्यवहारे ॥ सतुषोडशवर्षानन्तरंभवति । यथा । बालआषोडशाद्वर्षात्पौगण्डोऽपि निगद्यते । परतोव्यवहारज्ञ स्वतन्त्र: पितरावृते इति ॥ त्रि॰ व्यवहारज्ञातरि ॥

व्यवहारदर्शनम् । न॰ न्यायदर्शने । विचारकरणे ॥

व्यवहारपदम् । न॰ वादिनाराज्ञि निवेदने ॥ यथाहयाज्ञवल्क्य । स्मृ॰ त्याचारव्यपेतेन॰ मार्गेणाधर्षित॰ परे: । आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदंहितदिति ॥

व्यवहारपाद: । पुं॰ व्यवहारांशे ॥ यथा । पूर्वपक्ष: स्मृत: पादो द्विपादश्चोत्तर: स्मृत: । क्रियापादस्तथाचान्यश्चतुर्थोनिर्णय: स्मृत इति ॥

व्यवहारमातृका । स्त्री॰ व्यवहारोपयोगिक्रियायाम् । सापञ्चमिताऽष्टरातोनुसन्धेया ॥

व्यवहारमार्ग: । पुं॰ व्यवहारविषये । व्यवहारपदे ॥

व्यवहारविधि: । पुं॰ धर्मशास्त्रे । व्यवहारविधाने ॥

व्यवहारविषय: । पुं॰ व्यवहारपदे ॥

व्यवहारिका स्त्री॰ लोकयात्रायाम् ॥ बर्हन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥ इङ्गुदे ॥

व्यवहारी । त्रि॰ व्यवहारविशिष्टे ॥

व्यवहार्य्य: । त्रि॰ व्यवहरणीये । व्यवहर्त्तव्ये । व्यवहारयोग्ये ॥

व्यवहित: । त्रि॰ दूरस्थिते ॥ व्यवधानविशिष्टे । सान्तरे । भित्त्याद्यन्तरिते ॥ तिरोहिते ॥

व्यवहृत: । त्रि॰ कृतव्यवहारे ॥

व्यवहृति: । स्त्री॰ व्यवहारे ॥

व्यवाय: । पुं॰ सुरते । ग्राम्यधर्मे ।

मैथुने ॥ अमरः । व यवधाने ॥ शुद्धधाविति धरणिः ॥ न० ते असि ॥ व्यवायनम् । कुष्णगतौ० अयगतौवा । एरच् ० घञ्वा ॥

व्यवायी । पु० स्त्री० कामुके ॥ त्रि० द्रव्यविशेषे ॥ व्यवायोऽस्मिन्नस्ति । इनिः ॥

व्यश्नुवानः । त्रि० व्याप्नुवति ॥ अश्नोतेर्लट् । शानजादेश ॥

व्यष्टि । स्त्री० व्यस्तव्यापिनि ॥ विशेषे ॥ अध्यात्मादिविभागेनव्याप्तिर्व्यष्टिरितीरिता ॥

व्यसनम् । न० अशुभे ॥ सक्तौ ॥ दैवानिष्टफले । भसे ॥ पापे ॥ विपत्तौ । निष्फलोद्यमे ॥ स्त्रीपानमृगयादिष्वष्टादशविधेषु ॥ यथाऽऽह मनुना । मृगयाक्षोदिवास्वप्न० परिवादः स्त्रियोमदः । तौर्य्यत्रिकं वृथाट्याचकामजोदशकोगणः ॥ पैशुन्यंसाहसद्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्चपारुष्यं क्रोधजोऽपिगणोऽष्टकः ॥ कामजेषुप्रसक्तोहिव्यसनेषुमहीपतिः । वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यांक्रोधजेष्वात्मनैवतु ॥ द्वयोरप्येतयोर्मूलयसर्वेकवयोविदुः । तयत्नेनजयेल्लोभंतज्जावेतावुभौगणौ ॥ पानमक्षाः स्त्रियश्चैवमृगयाचयथाक्रमम् । एतत्कष्टतमंविद्याच्चतुष्कंकामजेगणे ॥ दण्डस्यपातनञ्चैववाक्पारुष्यार्थदूषणे । क्रोधजेपिगणेविद्यात्कष्टमेतत्त्रिकंसदा ॥ सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वत्रैवानुषङ्गिणः । पूर्वंपूर्वंगुरुतरंविद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ तथाहि द्यूतात्पानकष्टतरम् ० मद्यपानेनमत्तस्यसञ्ज्ञाप्रणाशात् ० यथेष्टचेष्टयादेहधनादिविरोधदुःखादयोदोषाः ० द्यूतेतुपाशिकौधनाधमिश्यति । स्त्रीव्यसनात् ० द्यूतकष्टम् ० द्यूतेहिवैराग्यादयोनोतिशयाः स्त्रीणांदोषाः ० मूत्रपुरीषवेगधारणाद्व्याध्युत्पत्ति ० स्त्रीव्यसनेपुनरपत्योत्पत्त्यादिगुणयोगोऽप्यस्ति । मृगयास्त्रीव्यसनयोः स्त्रीव्यसनदुष्टम् ० तत्रादर्शनकार्यायांकालातिपातेनधर्मलोपादयोदोषाः ० मृगयायातुव्यायामेनारोग्यादिगुणयोगोऽप्यस्तीत्येवकामजचतुष्कस्यपूर्वंपूर्वंगुरुदोषम् ॥ क्रोधजेष्वपित्रिषु ० वाक्पारुष्यात् ० दण्डपारुष्यदुष्टम् ० अङ्गच्छेदादेरशक्यसमाधानत्वात् ० वाक्पारुष्येतु ० कोपाग्निर्दानमानपानीयसेकैः शक्य शमयितुम् । अर्थदूषणात् ० वाक्पारुष्यदोषवन्ममर्मपीडाकरम् ० वाक्पारुष्यस्यदुश्चिकित्स्यत्वात् । एवंपूर्वंपूर्वंदुष्टतरत्वञ्चैर्दिश्यर्थः । यतोव्यसनासक्तिरनर्थावहा । व्यसनस्यचमृत्योश्चव्यसनंकष्टमुच्यते । व्यसन्येघोघो

व्रजति स्वर्गाद्व्यसनी मृत ' ॥ इति ॥ अन्यच्चापि । एकैकव्यसना सक्ता सर्वे मृत्युवशगता ' । य ' पुन सहतान् सेवेद्विषयान् विषयी नर . । स पतेन्महदैश्वर्याच्छिन्नमूल द्रुवद्द्रुमवद्भूति ॥ चौर्य्ये वव्यसनान्यद्य कामजानि भवन्त्युत । मिथ्यावाक्य परमकृतस्माद्द्रुततरावुभौ ॥ परदाराभिगमनं त्रिनार्वे रश्च रौद्रतेति रामायणम् ॥ व्यस्यति । असुर्क्षेपणे । भावकर्मकारणादौ ल्युट् ॥ सर्वथैतत् सम्पादयिष्यामीत्यायहो व्यसनम् ॥

व्यसनवारक । पु० राजर्षिविशेषे

व्यसनार्त्त . । त्रि० उपरक्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ व्यस्यति श्रेयोमार्गात्० व्यसनम्० तेनार्त्त ॥

व्यसनी । त्रि० व्यसनयुक्ते । पश्चभद्रे ॥ वयसनमस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनि ॥

व्यस्त : । त्रि० व्याकुले । व्याप्ते ॥ प्रत्येकम् । पृथक् पृथगर्थे ॥ विपरीते ॥ व्यस्यतेस्म । असुर्क्षेपणे । क्त . ॥ विभक्ते ॥ विक्षिप्ते ॥ *

व्यस्तपदम् । न० ऋणादोनाभियोगेपदान्तरेणोत्तरे ॥ यथा ॥ सुवर्णशताभियोगे० अनेनाहताडितद्वृति ॥

व्यस्तारम् । न० हस्तिनोमदप्रयोगे ॥

व्याकरणम् । न० वेदस्यानषेमव्दशास्त्रे ॥ विशिष्यव्याक्रियन्तेव्युत्पाद्यन्ते शब्दा अनेन । डुकृञ्० ल्युट् । प्रादिसमास ॥ अथाऽरभ्रेयुर्दयथा । नयेच्छब्दशास्त्रागमारम्भकालज्ञतोशिमुपीशिक्षनाविद्विष्णेषु । चलच्चिप्रमेखोडुशे बाश्रिते षुच्चतोधर्मशास्त्रादिकारभ्भिकालमिति ॥ अतोत्तमहाभाष्ये । पुराकल्पएतदासीत् । संस्कारकालोत्तरकालत्याव्याकरणमाधीयते० तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानिञ्चेभ्योवैदिका शब्दाउपदिश्यन्ते० तदद्यत्वे नतथा० वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीति । त्वरितानिवी ढाद्भिरितिकैयट . । संस्कारउपनयनम् । करणमाभ्यन्तरप्रयत्न । अनुप्रदाननादादिर्बाह्य ' प्रयत्न . । तेन अधीतव्याकरणशिष्टेभ्यद्रत्यर्थ इतिविवरणम् ॥

व्याकार । पु० व्याकरणे ॥ कृञो घञ् ॥

व्याकीर्ण . । त्रि० विकीर्णे । विक्षिप्ते ॥ *

व्याकुल : । त्रि० शोकादिभिरितिकर्त्तव्यतापरिज्ञानशून्ये ॥ विह्वले ॥ व्याकोलति । कुलस स्त्याने बन्धुषु च । इगुपधेतिक ' ॥ उपद्रुते ॥ सम्भ्रान्ते ॥

व्याकुलात्मा । त्रि० शोकाभिभूतचित्ते

व्याकृत । पु॰ कार्यब्रह्मणि । स भूतौ । हिरण्यगर्भे ॥

व्याकृति । स्त्री॰ भङ्ग्या ॥ व्युत्पत्तौ ॥ व्याकरणम् । कृञ्॰ । क्तिन् ॥ विशिष्टाकृतिर्वा ॥ व्यक्ते ॥

व्याकोश । त्रि॰ व्याकोषि । विकसिते ॥ व्यावृत्त कोश सङ्कोचोऽस्मात् । प्रादिसमास ॥

व्याकोष । पु॰ प्रफुल्ले । उत्फुल्ले । विकसिते ॥ व्यावृत्त कोष सङ्कोचोऽस्मात् । प्रादिभ्यो धातुजस्येतिसमास ॥

व्याक्षेप । पु॰ अन्तराये ॥ व्याक्षेपोभविष्यन्त्या कार्यसिद्धेर्विलक्षणम् ॥

व्याख्या । स्त्री॰ विवरणे ॥ व्याख्यानम् । ख्या॰ । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

व्याख्यागम्यम् । न॰ उत्तराभासभेदे ॥ यथा अस्तव्यस्तपदव्यापिनिगूढार्थं तथाकुलम् । व्याख्यागम्यमसारञ्चमोत्तरमद्दतेबुधैः । ॥ व्याख्ययागम्यमेज्ञायतेयत गमऌ॰ । पोरदुपधादितियत् ॥ *

व्याख्यात । त्रि॰ विवृते । कथिते । विस्पष्टमाख्याते ॥

व्याख्याता । त्रि॰ विवरणकर्तरि ॥

व्याख्यानम् । न॰ व्याख्यायाम् ॥ यथाखलक्षणम् । पदच्छेदः पदार्थोक्तिर्विग्रहोवाक्ययोजना । आक्षेपश्चसमाधानव्याख्यानं पञ्चलक्षणम् ॥ व्याख्यानसाधने ॥ व्याख्यायतेऽनेन । ख्या॰ । करणेल्युट् ॥

व्याघात । पु॰ विष्कम्भादियोगान्तर्गतयोगभेदे ॥ अत्रजातस्य फलं यथा । व्याघातजातोचरतोनितान्तव्याघातजन्मामनुजः कठोरः । असत्यभाषीकृपयाविहीनोमन्दश्चशोदीर्घतनुः कृशाङ्गः ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ घाते । प्रहारे ॥ विशिष्टआघात ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । तद्यत्साधितं केनाप्यपरेणतदन्यथा । तथैवयद्विधीयेतसव्याघातइतिस्मृतः ॥ येनोपायेनयदेकेनोपकल्पितं तस्यान्येनजिगीषुतयातदुपायकर्मैवयदन्यथाकरणं स्वसाधितवस्तुव्याहतिहेतुत्वात् व्याघातः ॥ उदाहरणम् । दृशादग्धमनसिजंजीवयन्तिदृशैवया । विरूपाक्षस्यजयिनीस्ताः स्तुवेवामलोचनाः ॥

व्याघ्र । पु॰ शार्दूले । द्वीपिनि । रक्तैरण्डे ॥ करञ्जे ॥ नराद्युत्तरस्थ श्रेष्ठे ॥ यथानरव्याघ्र ।

व्याजिघ्रति । घ्रा॰ । ययाजिघ्रति अजातविति । यद्वाआतश्चोपसर्गइतिक । पाघ्राध्मापेटदृशः ।

शङ्कितेशान । श्र . सञ्ज्ञायामितिनि षेधात् ॥

व्याघ्रदल । पुं० एरण्डे ॥

व्याघ्रनख । पुं० स्नुहीवृक्षे ॥ व्या लनखे । व्याघ्रफले ॥ व्याघ्रस्यनखे ॥ न० नखीनामनिगन्धद्रव्ये । व्याडायुधे । कन्दे । चक्रकारकी कन्दविशेषे ॥ नखक्षतविशेषे ॥ व्याघ्रस्यनखमिव ॥

व्याघ्रनखकम् । न० नखव्रणे ॥

व्याघ्रनायक : । पुं० शृगाले । इ० रा० स्ट ॥

व्याघ्रपात् । पुं० विकङ्कते । ग्रन्थि ले ॥ व्याघ्रस्यपादाइवपादमूला- न्यस्य ॥ मुनिविशेषे ॥ त्रि० व्याघ्रतुल्यचरणे ॥

व्याघ्रपाद : । पुं० विकङ्कतवृक्षे ॥ विकण्टकवृक्षे ॥ मुनिविशेषे ॥ रक्तैरण्डे ॥

व्याघ्रपुच्छ । पुं० एरण्डमात्रे । व्या घ्रपुच्छमिवपुच्छमस्य ॥

व्याघ्राट । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥ व्याघ्रमटति । अट० । कर्मण्यण् । व्याघ्रइवअटतिवा । अच् ॥

व्याघ्रादनी । स्त्री० चिञ्चतायाम् ॥

व्याघ्रायुधम् । न० नखाख्यगन्धद्र व्ये ॥

व्याघ्रास्य : । पुं० विडाले ॥ न० व्याघ्रमुखे ॥

व्याघ्री । स्त्री० निदिग्धिकायाम् । कण्टकार्याम् ॥ व्याजिघ्रति । घ्रा० । व्याघ्रादिभिरितिलिङ्गादा तश्चोपसर्गइतिक० न तुश० । गौ रादि ॥ धूम्रवर्णायाम् वराटिका याम् ॥ व्याघ्रस्त्रियाम् ॥ यथा । व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभि न्नघटाम्बुवत् । निघ्नन्तिरिपुवद्रो गास्तस्माच्छ्रेय समाचरेत् ॥ इ० कुलार्णव : ॥

व्याङ्घ्रि । पुं० व्यङ्गसुते ॥ अपत्ये इञ् । स्वागतादीनाञ्चेतिऐच्निषे धऐजागमश्चन ॥

व्याचिख्यासित । त्रि० व्याख्यातु मिष्टे ॥

व्याचिख्यासु : । त्रि० व्याख्यातु मिच्छौ ॥

व्याज । पुं० शाठ्ये । कृत्ती ॥ स्वरूपाच्छादने । अपदेशे । मिषे ॥ व्यजन्ति० त्रिपन्त्यनेन । अज० । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायासेट् स्वाद्भकुत्वम् ॥

व्याजनिन्दा । स्त्री० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दायानिन्दयाव्यक्ति र्व्याजनिन्देतिगीयते । विधेस निन्द्योयस्तेप्रागेकमेवाहरच्छिर : ॥ अत्रहरनिन्दया० विषमविपाकं सं सारं प्रवर्त्तयतोविधेर्निन्दाव्यज् यते० व्याजनिन्दा ॥ यथावा । वि

धिरेव विशेषणं यथा कारटस्वं रटकस्तवापराधः । सहकारतरौ चकार योऽसौ सहवाससरवेन कोकिलेन ॥ अन्यस्तुत्या । अन्यस्तुत्यभिव्यक्तिरिति पञ्चमप्रकारव्याजस्तुतिप्रतवन्दः ॥

व्याजनिन्दा ॥ कपटकुत्सायाम् ॥

व्याजस्तुतिः । स्त्री० अलङ्कारविशेषः ॥ यथा । उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निन्दा स्तुतिभ्यां स्तुतिनिन्दयोः । क । सधुनिविवेकस्ते पापिनो नयसे दिवम् ॥ साधुदूतिपुनः साधु कर्त्तव्यं किमतः परम् । यन्मदर्थे विलूनासि दन्तैरपि नखैरपि ॥ निन्दया स्तुतेः । स्तुत्या निन्दाया वा । अवगमनं व्याजस्तुतिः । क । स्वधुन्युदाहरणे । विवेको नास्तीति निन्दाव्याजेन । गङ्गामुक्तिप्रदेव । महापातकिनोऽपि । स्वर्गं नयतीति व्याजरूपया निन्दया तत्प्रभावातिशयस्तुतिः । साधुदूत्युदाहरणे । मदर्थमियन्तं क्लेशमनुभूतवत्यसीति व्याजरूपया स्तुत्या । मदर्थं न गतासि । किन्तु रन्तुमेव गतासि । धिक् त्वां दूतिकाधमं विश्वासघातिनीमिति निन्दावगम्यते ॥ कपटप्रशंसायाम् ॥

व्याजोक्तिः । स्त्री० छलवाक्ये ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा ॥ व्याजोक्तिरन्यहेतूक्त्या यदाकारस्य गोपनम् । सखि पश्य गृहारामपरागैरस्मि धूसरा ॥ अत्र चौर्यरतगुप्तसङ्केतभूपृष्ठलुण्ठनसम्भूतधूलिजालस्य गोपनम् ॥ कश्चिदनभविद्दोष प्रियाया । स व्रणं धरे । सभृङ्गपद्ममाघ्रासीर्वारितापि मयाधुना ॥ उपपतिना खण्डिताधराया नायिकायाः सकाशम् आगच्छन्तं प्रियमपश्यन्त्ये वसख्या नायिकाप्रतिहितोपदेशवयाऽजीनतम्प्रति । नायिकापराधगोपनम् एकोक्ता पङ्कुतेरस्याश्वायं विशेषः । यत्तस्यां वचनस्यान्यथानयनेनापह्नवः । अस्यामाकारस्य हेत्वन्तरवर्णनेन गोपनमिति । लक्षणा । लक्ष्यनाम्नि चोक्तिय हेमाकारगोपनार्थं हेत्वन्तरप्रत्यायकव्यापारमात्रेण लक्षणम् ॥

व्याड । पु० हिंस्रपशौ ॥ मांसादिपशौ ॥ सर्पे ॥ व्याडति । अङ्ग उद्यमे । व्याडपूर्वः । पचाद्यच् ॥ खले । वञ्चके ॥ इन्द्रे ।

व्याडायुधम् । न० व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्याडस्य व्याघ्रस्यायुधमिव ॥

व्याडिः । पुं० मुनिभेदे । विन्ध्यस्थे नन्दिनीसुते । मेधाविनि । व्यडस्यापत्यम् । इञ् । स्वागतादित्वात् वृद्धिनिषेधऐजागमश्च ॥

व्यात्तः । त्रि० विवृते । वाया० इत० भा०प्र० । यथा व्यात्ताननः ॥

व्यात्युक्षी । स्त्री० रसिकजनानामन्योन्यजलक्रीडने । करपाणि । क

सक्रीडायाम् । करपत्रिकायाम् । छींटाखेलना॰ इ॰ छींटाछींटीसेखेल ना॰ इ॰ ब॰ भा॰ ॥ व्यतिहारेणउ क्षणम्॰ परस्पराभ्युक्षणम् । उक्षसेच ने । कर्मव्यतिहारेणच्स्त्रियामि तिणच्प्रत्ययः । णच्‌स्त्रियामञ् । टिड्ढाणञित्यादिनाङीप् ॥

व्यादित : । त्रि॰ प्रसारिते ॥

व्यादिष्ट : । त्रि॰ सन्दर्शिते ॥ व्या ङ्पूर्वाद्दिशे : क्त ॥

व्याध : । पुं॰ मृगवधाजीवे । मृ गयौ । लुब्धके ॥ अयसर्वेरविभा यांविधियोव्याधः । यथोक्तंब्रह्म वैवर्त्ते । मापितादृगोपकन्यायास र्वस्त्री॰ तत्रयोषिति । क्षत्राद्भू वव्याधश्चबलवान्मृगहिंसकइति ॥ दुष्टे ॥ ताराभयेचि ॥ मेदिनी ॥ विध्यति । व्यधताडने । श्याद्व्य धेतिण ॥

व्याधभीत : । पुं॰ मृगे ॥

व्याधाम : । पुं॰ वज्रे ॥ इ॰ हे॰ न्द्र : ॥

व्याधि : । स्त्री॰ कुष्ठौषधौ ॥ रोगे । धातुवैषम्यनिमित्ते॰ ज्वराती- साराद्दिरूपेविकारे ॥ चिकित्सा शास्त्रे॰ प्रशमशाभूतशरीरिसमवा य: पुरुषइत्युच्यते । तस्मिन्क्रियासो ऽधिष्ठानम॰ कस्मात्लोकस्यद्वैविध्या त्‌ । सोमोग्निविध · च्चाग्नेय

सौम्यञ्च॰ तद्भूयस्त्वात् । पञ्चा त्मकोवा । तत्रचतुर्विधोभूतग्रा म । स्वेदजाण्डजोद्भिज्जजरा युजसंज्ञ : । तत्रपुरुषप्रधानम् । तस्योपकरणमन्यत् । तस्मात्पुरु षोधिष्ठानम् । तद्दु : खसंयोगा व्याधयइत्युच्यन्ते । तेचतुर्विधा॰ आगन्तव॰ शारीरा॰ मानसा॰ स्वाभाविकाश्चेति । तेषामागन्त वोभिघातनिमित्ता । शारीरास्त्व न्नपानमूलावातपित्तकफशोणित सन्निपातवैषम्यनिमित्ता । मान सास्तु॰ क्रोधशोकभयहर्षविषादे र्ष्याभ्यसूयादैन्यमात्सर्यकामलोभप्र भृतयइच्छाद्वेषभेदैर्भवन्ति । स्वा भाविका . क्षुत्पिपासाजरामृत्यु- निद्राप्रभृतय · तएतेमन. शरीरा धिष्ठाना : ॥ तेषांसंशोधनसंशम नाहाराचारा . सम्यक्प्रयुक्तानिग्र हहेतव . इत्यादिसुश्रुतेप्रथमाध्या- य · । विगतव्याधिरनेन ॥ विवि धाव्याधयोस्माद्वा । व्याधानवा । उपसर्गेघो · कि : ॥

व्याधिघात : । पुं॰ आरग्वधे ॥ व्या धीन्हन्ति । हन॰ कर्मण्यण् । हनस्तोचिण्णलो : ५

व्याधित . । त्रि॰ व्याधियुक्ते । आम याविनि । आतुरे ॥ व्याधि: सञ्जा

तीत्य । तदस्यसञ्जाततारकादिभ्य इतच् ॥

व्याधिहन्ता । पुं॰ वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ व्याधिघातके ॥

व्याधूतः । त्रि॰ कम्पिते ॥ विशेषेण आसमन्ताद्धूत ॥

व्यान । पुं॰ शिष्यागमनवत्वखिल शरीरवर्त्ति निर्देशस्थपञ्चवायव्यन्तर्गतानिलविशेषे ॥ प्राणापानयोर्निर्गमनकर्मान्तरस्थामव्युत्पादनादिवीर्यवत्कर्महेतुत्वादखिलशरीरवर्त्ती व्यानवायुर्थः ॥ व्यानोविनामयत्यङ्गव्याने व्याधिप्रकोपणः । प्रतिदानतथाकण्ठाद्व्यापनाद्व्यानउच्यते ॥ व्याप्त्यानिलमेनइलस्तिघञ् ॥

व्यानतम् । न॰ रतिबन्धान्तरे ॥ यथा । स्वेच्छयाभ्रमतिगजमेपियायोषिदाचरतिवत्सभावितम् । व्यानतरतमिदम्नृप्रियाश्चादधोमुखचतुष्पदाकृति ॥

व्यानद्ध । त्रि॰ विशेषेणबद्धे ॥

व्यापक । त्रि॰ अपरच्छिन्ने । अन्यूनदेशकालवृत्तौ ॥ विष्णौ ॥ स्वसत्ताप्रकाशाभ्यांनामरूपेऽव्याप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । खुल्तृचाविति ण्वुल् ॥ तद्विन्नष्ठात्यन्ताभावाऽप्रतियोगिनि । यथा । साध्यव्यापकोयस्तुहेतोरव्यापकस्तथा सउपाधिभवेत्तस्य निष्कर्षोयंप्रदश्यते ॥ भू॰भा॰प॰ ॥ आच्छादके ॥ यथा । पचस्यव्यापकसारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याप्यागम्यमिश्लेषमुत्तरतद्विदोविदुः ॥ पचस्य॰ भाषार्थस्य॰ व्यापकमाच्छादकम्॰ अभियोगाप्रतिकूलमितियावत् । इतिव्यवहारतत्त्वम् ॥ लिङ्गिनि ॥ येनचप्रतिबद्ध तद्व्यापकम ॥ सौच्छे ॥

व्यापकता । स्त्री॰ व्यापकत्वे ॥

व्यापत्ति । स्त्री॰ व्यापौ । मरणे ॥

व्यापद् । स्त्री॰ आपदि ॥ मृत्यौ ॥ व्याङ्पूर्वात्पदे क्विप् ॥ विशिष्टाआपद ॥

व्यापनम् । न॰ आच्छादने ॥ व्याप्तौ ॥

व्यापन्न । त्रि॰ मृते ॥

व्यापाद । पुं॰ द्रोहचिन्तने ॥ व्यापादनम । व्याङ पूर्वकपदधातोर्ण्यन्तात्भावेघञ् ॥

व्यापादनम । न॰ मारणे ॥ व्याङ्पूर्वात्पदधातोर्ण्यन्तात्ल्युट् ॥

व्यापादित । त्रि॰ मारिते ।

व्यापार । पु॰ कर्मणि । क्रियायाम् ॥ दृष्यमभवनौ ॥

व्यापारित । त्रि॰ नियुक्ते ॥

व्यापारी । त्रि॰ व्यापारविशिष्टे व्यवसायिनि ॥

व्यापिका । स्त्री॰ व्यापिन्याम् ॥ व्या

प्नोति । आप्लृ॰ ण्वुल् । टाप् ।
इत्त्वम् ॥
व्यापी । त्रि॰ विभौ । व्यापके । आत्मनि । पुं॰ ॥ सकलव
स्तुव्यापनशीले ॥ व्याप्तुशीलमस्य आप्लृ॰ । सुप्यजातावितिणिनि ॥
व्यापिनी स्त्री॰ व्यापिकायाम् ॥
व्यापृण्वान । त्रि॰ व्याप्रियमाणे ॥
व्यापृत : । पुं॰ कर्मसचिवे । आयुक्ते ॥ त्रि॰ व्यापारयुक्ते ॥
व्यापृति : । स्त्री॰ व्यापारे ॥
व्याप्त : । त्रि॰ ख्याते ॥ समाक्रान्ते ॥ यथा । यद्यत्कार्यंकारणेनव्याप्त मन्तर्बहिश्चेति । कारणत्वेनसर्व कार्याणाव्यापनाद्व्याप्त . परमात्मा । पुं॰ ॥ व्याप्यतेस्म ॥ आप्लृ॰ । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त ॥ कात्स्न्येनस र्वव्याप्ते त्रि॰ ॥ सर्वकार्यमुपादान त्वेनव्याप्नोति । विपूर्वादाप्नोते . पूर्वेणकर्त्तरिक्त ॥
व्याप्ति . । स्त्री॰ व्यापने ॥ रभे । इतिमेदिनी ॥ लम्भने । इतिहेम चन्द्र ॥ यत्रधूमस्तत्राग्निरितिसा हचर्य्यनियमे ॥ व्यापनम् । आप्लृ॰ । स्त्रियांक्तिन् ॥ आप्तौ ॥
व्याप्यम् । न॰ लिङ्गे । साधने ॥ अधिकदेशकालनियमव्याप्यम् ॥ व्याप्यत्वाभावेव्याप्याभावेनव्याप्य :

व्याप्यते , आप्लृ॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥
कुष्ठौषधौ । पालके । व्याधौ । उत्पले ॥ त्रि॰ व्याप्तिविशिष्टे । व्याप्तिकर्मणि ॥ आकारे ॥ शक्तित समारोपितोपाधिनिराकरणेन चलभावप्रतिबद्ध व्याप्यमितिसाङ्ख्या ॥ अस्यार्थ । सङ्गययुक्त : शक्तित •विषयं यद्युक्त स मारोपित : •उपाधिर्विशेषणम् स्वभावेति । भाव : सत्ता •तयाप्र तिबद्धमित्यर्थ . । प्र न कृष्टोत म्•तेनलिङ्गसत्ताभाविनाऽनुमानं सिद्ध्यतिभाव ॥
व्याप्यत्वासिद्ध: । पुं॰ सोपाधिके ॥ साध्यव्यापकत्वसतिसाधनाव्याप कत्वमुपाधि : । साध्यसमानाधि करणा त्यन्ताभावाप्रतियोगित्व सा ध्यव्यापकत्वम् । साधनवन्निष्ठा त्यन्ताभावप्रातियोगित्वं साधनाव्याप कत्वम् । पर्वतोधूमवान्वह्नि मत्वादित्यत्रार्द्रेन्धनसंयोगउपाधि: । यत्रधूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोगइति साध्यव्यापकता । यत्रवह्निस्तत्रार्द्रे न्धनसंयोगोनास्ति•अयोगोलके• आर्द्रेन्धनाभावादितिसाधनाव्याप कत्वम् । एवंसाध्यव्यापकत्वेस तिसाधनाव्यापकत्वादार्द्रेन्धनसंयो गउपाधि • । सोपाधिकत्वाद्वह्नि मत्वंव्याप्यत्वासिद्धहेत्वाभास : ॥

अव्यभिचारितसामानाधिकरण्यस्याभावे ॥

व्याम. । पुं॰ वाह्वी सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरे । स्वस्वपार्श्वप्रसारितयोर्बाह्वोर्मध्ये । व्यायामे । न्यग्रोधे ॥ विशेषेणाम्यतेऽनेन । अमगतौ । हलश्चेतिघञ् ॥

व्यामनम् । न॰ व्यामे ॥

व्यामिश्र । त्रि॰ सङ्कीर्णे ॥

व्यामृष्ट । त्रि॰प्रमृष्टे ॥

व्यामोह . । पुं॰ मोहे । विपरीतज्ञाने ॥

व्यायच्छमान । त्रि॰ व्यायामङ्कुर्वति ॥

व्यायत । त्रि॰ व्यापृते ॥ दीर्घे ॥ दृढे ॥ अतिशये ॥ विशेषेणायत ॥

व्यायाम । पुं॰ नियामे ॥ दुर्गसञ्चरे ॥ शरीरायासजनकेपौरुषेश्रमे । मल्लक्रीडायाम् ॥ अस्यगुणायथा । व्यायामोहिसदापथ्योवलिनांस्निग्धभोजिनाम् । सचशीतेवसन्तेचतेषांपथ्यतमस्मृत । सर्वेष्वृतुषुसर्वैर्हितैरात्महितार्थिभि । शक्त्यर्द्धेनतुकर्त्तव्योव्यायामोहन्त्यतोऽन्यथा ॥ कुक्षौललाटेग्रीवायांयदाघर्म प्रवर्त्तते । शक्त्यर्द्धंतविजानीयाद्‌दायतोच्छ्वासमेवच ॥ लाघवङ्कर्मसामर्थ्यंस्थैर्यङ्क्लेशसहिष्णुता । दोषक्षयोग्निवृद्धिश्चव्यायामादुपजायते ॥ व्यायामकुर्वतोनित्यंविरुद्धमपिभोजनम् । विदग्धमविदग्धंवानिर्दोषंपरिपच्यते ॥ नचव्यायामसदृशमन्यत्स्थौल्यापकर्षणम् । नचव्यायामिनंमर्त्यंमर्दयन्त्यरयोबलात् ॥ नचैनंसहसाक्रम्यजरासमधिगच्छति । व्यायामक्षुण्णगात्रस्यपद्भ्यामुद्वर्त्तितस्यच ॥ व्याधयोनोपसर्पन्तिसिंहंक्षुद्रमृगाइव ॥ रक्तपित्तीकृशःशोषीश्वासीकासीक्षतातुरः । भुक्तवान्स्त्रीषुचक्षीणोव्यायामंपरिवर्ज्जयेत् ॥ वातपित्तामयीबालोवृद्धोजीर्णीचसन्त्यजेत् ॥ अतिव्यायामतः कासोरक्तपित्तप्रजायते । श्रमः क्लमः क्षयस्तृष्णाज्वरश्छर्दिश्चजायते ॥ इतिराजवल्लभ ॥ व्यामे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

व्यायामवान् । त्रि॰व्यायामनि व्यायामोऽस्त्यस्य बलादित्वात्पक्षेमतुप् तदभावे॰इनि ॥व्यायामी॥

व्यायास । पुं॰ परिश्रमे ॥ विशिष्टआयासः ॥

व्यायोग । पुं॰ दशविधरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥ यथा । नाटकप्रकरणभाणप्रहसनडिम । व्यायोगसमवाकारवीथ्यङ्केहामृगा इति । अभिनेयप्रकाराः. सुभाषो. षट्सप्तातिका ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

व्याल । पुं॰ दुष्टगजे ॥ सर्पे ॥ श्वापदे ॥ सिंहे ॥ त्रि॰ खले ॥ शठे ॥ व्याडति । अडउद्यमे व्याङ्पूर्वं । पचाद्यच् । डलयोरैक्यस्मरणाद्व्यालः यद्वा । विरुद्धमाससमन्तादलति॰ अडतिवाचल॰ अड॰ । डलयोरैक्यत्वम् । पचाद्यच् ॥

व्योलक । पुं॰ दुष्टगजे । गम्भीरवेदिनि ॥ इ॰ त्रि॰ शेष ॥

व्यालखड्ग : । पु॰ व्यालनखे ॥

व्यालगन्धा । स्त्री॰ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥

व्यालग्रह । पुं॰ व्यालग्राहिणि ॥

व्यालग्राही । पु॰ आहितुण्डिके ॥ व्यालंगृह्णाति । नन्द्यादीति-णिनिः ॥

व्यालजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥

व्यालदंष्ट्र : । पुं॰ गोक्षुरे ॥

व्यालनख । पुं॰ गन्धद्रव्यविशेषे । व्याघ्रनखे ॥

व्यालपत्रा । स्त्री॰ एर्वारौ ॥

व्यालबल । पुं॰ व्यालनखे ॥

व्यालमाल । पु॰ शिवे ॥ व्यालाः सर्पाएवमालायस्य ॥

व्यालमृग । पुं॰ चित्रव्याघ्रे ॥

व्यालम्ब : । पु॰ रक्तैरण्डे ॥

व्यालायुधम् । न॰ व्याघ्रायुधे ॥ व्यालस्यहिंस्रस्यायुधमिव ॥

व्याली । त्रि॰ व्यालवति ॥

व्याली । स्त्री॰ दुष्टायाम् ॥

व्यालोडनम् । न॰ विमर्दने ॥

व्यालोलित । त्रि॰ विलुलिते ॥

व्यावक्रोशी । पुं॰ परस्पराक्रोशने

व्यावर्त : । पुं॰ रोगभेदे ॥ विशिष्टआवर्त्त ॥

व्यावर्त्तक : । त्रि॰ भेदके ॥

व्यावर्त्तनम् । न॰ इतरेतरवियोगस्थाने ॥ वेष्टने । वेठन॰ इ॰ भा॰

व्यावर्त्तयितुम् । अ॰ बाधितुमित्यर्थे

व्यावर्त्तिका । स्त्री॰ बाधिकायाम् प्रतिबन्धिकायाम् ॥ यथा । मोक्षप्रतिभान्तिक्लिन्नविजया किन्तुस्पृहायुमती॰ देहस्यापचयोमतोनिविशतेगाढोत्कण्ठप्रहः । प्रस्रोपाश्रमितिस्फुरत्यपिहृदिव्यावर्त्तिकावासना॰ कानामेयमतर्क्यमोहगहनाद्बीसतांयातना ॥

व्यावर्त्तित । त्रि॰ बाधिते । पराङ्मुखीकृते ॥

व्यावहारिक । त्रि॰ व्यवहारसिद्धे ॥ व्यवहारेणचरति । चरतीतिठक् । स्वागतादिः ॥ विनयादित्वात्स्वार्थेवाठक् ॥

व्यावृत्तः। त्रि॰ निवृत्ते ॥ वृते ॥
व्यावृत्ति.। स्त्री॰ व्यतिरेके । निरसने ॥ खण्डने ॥ आवृत्तौ ॥ यथा सर्वसपक्षव्यावृत्तिरेवदोषो॰ नविपक्षव्यावृत्तिरपितस्याननुगुणत्वात् ॥
व्याश्रय.। त्रि॰ विभिन्नाश्रये । नानापक्षसमाश्रये ॥ विभिन्नआश्रय.॥
व्यास॰। पुं॰ मुनिविशेषे। बादरायणे । पाराशर्य्ये । भगवति॰ कृष्णद्वैपायने । मुनीनामप्यहंव्यासइतिगीतोक्तेः मुनीनामध्येभगवतोविभूतौ ॥ येन॰ ऋगवेदादिविभागेन॰ चतुर्धावेदाव्यस्ता॰। तत्रऋग्वेदएकविंशतिधाकृत यजुर्वेदःएकशतधाकृत । सामवेद सहस्रधाकृत अथर्वण पञ्चाशच्छाखाभेदेनकृत॰। एवंविभागेनचतुर्धावेदाव्यस्ताः। अन्यानिचपुराणानि॰ व्यस्तान्यनेनेतिव्यास ॥ तवेदव्यासपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धि-चर्माम्बरसुरमुनीन्द्रनुतकवीन्द्रम्-। कृष्णत्विषकनकपिङ्गजटाकलापव्यासनमामिशिरसातिलकमुनीनाम् ॥ व्यस्यतिविभजतिविस्तारयतिवापूर्वोदस्यतेर्बाहुलकात्कर्त्तरिघञ । वेदविस्तारकरणाद्व्यासनामाभवन्मुनिरितिभागवतम् ॥पाठकब्राह्मणे ॥ यथा । विस्पष्टमद्रुतमान्त स्पष्टाक्षरपदंन्तथा । कलस्वरसमायुक्तंरसभावसमन्वितम् ॥ बुद्ध्यमान॰ सदर्थंग्रन्थार्थंकृत्स्नशोनृप। ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रन्थार्थंचार्पयेन्नृप । यएवंवाचयेद्ब्रह्मन्सविप्रोव्यासउच्यते ॥ विस्तृतौ । प्रपञ्चे । विस्तारे ॥ मानभेदे ॥ गोलस्यमध्यरेखायाम ॥ व्यसनम् । असुचेपणे । घञ ॥
व्यासक्त॰। त्रि॰ व्यापृते । विशेषेणासक्ते । संलग्ने ॥ व्यासक्तकार्यान्तरविस्मरतोइत्यसावधानोक्ति ॥
व्यासङ्ग.। पुं॰ विच्छेपे ॥ विशिष्टासङ्गे ॥ विशेषेणआसङ्ग.॥ व्यासि ॥
व्यासमाता। स्त्री॰ सत्यवत्याम् । वासव्याम्॥
व्यासिद्ध.। त्रि॰ निषिद्धे ॥
व्यासेध.। पुं॰ प्रतिषेधे । व्यासेधम् । व्याङ्पूर्वात्सिधतेर्घञ् ॥
व्याहत.। त्रि॰ बाधिते ॥ विधूनिते ॥ चयनीते ॥ विशेषेणआहत.॥ व्यर्थे ॥
व्याहति:। स्त्री॰ व्याघाते ॥
व्याहन्यमान। त्रि॰ प्रतिषिद्ध्यमाने ॥
व्याहरणम्। न॰ व्याहारे । यथा । स्नातुस्तुवरुणस्तेजोजुह्वतोऽग्निश्रियहरेत् । भुञ्जानस्यमस्त्वायुस्त

स्मान्नव्याहरेत्क्षिप्तिभविष्योत्तरपुराणम् ॥

व्याहरत् । त्रि० शब्दयति ॥

व्योहार । पुं० उक्तौ । लपिते । वचसि ॥ व्यवहरणम् । व्याङ्पूर्वात् हञोभावेघञ् ॥

व्याहृतम । त्रि० उक्ते ॥ सन्दिष्टे ।

व्याहृति । स्त्री० भूरादिषु ॥ व्याहरतिभूरादिसप्तलोकान् । हञ्० । व्याङ्पूर्वस्तत० क्तिन् । व्याहारे ॥

व्युच्छिन्न । त्रि० विमुक्ते ॥ विशेषेणोच्छन्ने ॥

व्युत । त्रि० स्यूते ॥ हू०हि०को० ष ॥

व्युति : । स्त्री० व्यूतौ हू०हि०को० ष ॥

व्युत्क्रम । पुं० क्रमविपर्यये । व्यतिक्रमे । उत्क्रमे । अक्रमे । विभिन्नउत्क्रम ॥

व्युत्क्रमणम् । न० पृथगवस्थाने ॥ धातुपूर्वात्क्रमेर्ल्युट ॥

व्युत्थानम् । न० स्वातन्त्र्यकरणे ॥ क्षिप्तमूढविक्षिप्ताख्यभूमित्रये । समाधिपारणे ॥ विरुद्धमुत्थानम् । प्रादयोगतेतिसमास . ॥ वैपरीत्येनोत्थानवा ॥ विरोधाचरणे । न्याय्यांवृत्तिं समुल्लङ्घ्यतद्विरुद्धतयास्थिति . । व्युत्थानमुदितराज्ञ . सामन्तोव्युत्थितोयथा ॥ एषणानुगुणातयास्थितिमतिक्रम्यतत्प्रतिकूलत्वेन ०यास्थिति सा० व्युत्थानमित्युदितमहर्षिरितिशेष । तत्प्रसिद्धिप्रमाणयति । राजदूत ॥ प्रतिरोधने । नृत्यभेदे ॥ विशेषेणोत्थाने ॥

व्युत्थापनम् । न० बाधने ॥

व्युत्पत्ति । स्त्री० सम्यग्ज्ञाने ॥ संस्कारे ॥ विशेषेणोत्पत्ति ॥ विविधोत्पत्ति ॥ शक्तिज्ञाने ॥

व्युत्पन्न । त्रि० व्युत्पत्तियुक्ते ॥ सम्यग्ज्ञानवति ॥ संस्कृते ॥ विशेषेणात्यन्तम् उत्पन्न परिचित ॥

व्युत्पादक . । पुं० व्युत्पत्तिजनके ॥

व्युदसनम् । न० निरसने ॥

व्युदस्त . । त्रि० प्रतिषिद्धे ॥

व्युदास . । पुं० प्रतिषेधे ॥

व्युषित . । त्रि० पर्युषिते । वुसा० हूतिभाषाप्रसिद्धे ॥ व्युष्यतेस्म । उष० । क्त ॥ देशान्तरङ्गते ॥

व्युष्टम् । न० कल्पे । प्रभाते । काल० हू०भा० ॥ फले ॥ दिने ॥ त्रि० उषिते । पर्युषिते ॥

व्युष्टि : । स्त्री० फले ॥ समृद्धौ ॥ स्तुतौ ॥ व्युच्छनम् व्युच्छातेवा । उच्छीविवासे ॥ स्त्रियांक्तिन् ॥ स्वकरणसवेद्यविस्मृतत्त्वे । अपरोक्षव्याप्तौ ॥

व्यूढ । त्रि॰ विन्यस्ते । व्यूहरचनया स्थिते ॥ संहते ॥ पृथुले ॥ विशेषेणोढ्नतेस्मि । बहुप्रापणे । क्तः ॥

व्यूढकङ्कट त्रि॰ सन्नद्धे । वर्मिते । सज्जे . दंशिते । धृतसन्नाहे ॥ गूढोधृत • कङ्कट सन्नाहोयेन ॥

व्यूढि । स्त्री॰ व्यूहे ॥ विन्यासे ॥ संहतौ ॥ पृथुलतायाम् ॥

व्यूत । त्रि॰ ऊते । तन्तुसन्तते ॥

व्यूति । स्त्री॰ वस्त्रादिवानेवायो ॥ विशिष्टोऽति : । वेञ • क्तिप् तौघ्यादिनाक्तिनिपातित ॥

व्यूह । पुं॰ निर्माणे ॥ वृन्दे । समूहे । विभागे ॥ तर्के ॥ देहे ॥ विस्तारे ॥ बलविन्यासे । युद्धार्थसेनारचनायाम् । युद्धार्थे सैन्यस्य देशविशेषे विभज्य दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तस्थापने । व्यूहते । ऊह॰ तर्के । इगुपधेति क : ॥ व्यूह्यतेवा । घञ् ॥ विशिष्ट ऊहोवा ॥

व्यूहनम् । न॰ सैन्यस्थापने ॥

व्यूहपार्ष्णि : । पुं॰ व्यूहपृष्ठे । प्रत्यासारे । सैन्यपृष्ठे धनु . शतद्वयान्तरेस्थितसैन्ये ॥ व्यूहस्य पार्ष्णि : पृष्ठभाग ॥

व्यूहभेद : । पुं॰ बलविन्यासस्य प्रभेदे । व्यूहस्यभेदोविशेष : । यथाहु । समग्रस्तु सैन्यस्यविन्यास स्थानभेदत : । सव्य इहूतिविख्या

तोयुद्धेषु पृथिवीभुजाम् ॥ व्यूहभेदास्तुचत्वारोदण्डोभोगोऽसमण्डलम् । असहतश्चनिर्णीतानीतिसारादिसम्मता . ॥ अन्येपिप्रकृतिव्यूहा . क्रौञ्चचक्रादय . क्वचित् । तच । तिर्यग्वृत्तिस्तुदण्ड स्याद्भोगोऽन्वावृत्तिरेवच । मण्डल सर्वतोवृत्ति : पृथग्वृत्तिरसंहत ॥ इति ॥ दण्डवदवस्थान दण्ड । अन्योन्यानुगतावृत्तिर्भोग । सर्पशरीरवदवस्थान मण्डलम् । गजादीनाविजातीयैरमिश्रितानांस्थानमसंहत । शकटमकरपताकासर्वतोभद्रदुर्जयादयोऽन्येपिव्यूहास न्तितेषामत्रभारतादिषुद्रष्टव्यम् ॥

व्यो । त्रि॰ लोहे ॥

व्योकार । पुं॰ लोहकारके ॥ व्योइत्यव्ययलोहवाचीतिश्रीभोज : । व्योकरोति । डुकृञ् • । कर्मण्यण् ॥

व्योम : । पु • मध्यमु पुर्के ॥

व्योमकेश . । पुं॰ शिवे ॥ वयोन्निवेशायघ गङ्गाधारणायव्योमव्यापिन केशायस्येतिवा ॥

व्योमचारी । पु॰ देवतायाम् ॥ विहङ्गमे । ग्रहे ॥ चिरजीविनि ॰ त्रि॰ व्योमचरे ॥

व्योमचारिपुरम । न॰ देवानापुरे ॥ व्योमचारिणापुरम् । शोभे ॥

व्योमधूम । पु॰ मेघे ॥

व्योम । न० शरीरे ॥ आकाशे ॥ भास्करस्य देवालये ॥ व्ययति । व्येञ् संवरणे । नामन्सीमन्व्योमन्निति साधुः ॥ यद्वा । व्ययति विवृणोति सर्वमिति । व्यञ् । सर्वधातुभ्यो मनिन् । स्वरुह्दिर्गुणः । अप्यके ॥ जलगृहशमभवने ॥

व्योमनासिका । स्त्री० पक्षिविशेषे । भारद्वाज्याम् । गरुड्यामिति ॥

व्योममञ्जरम् । न० पताकायाम् ।

व्योममण्डलम् । न० आकाशे ॥

व्योमसुन्दर । पु० निर्घाते ॥

व्योमयानम् । न० विमाने ॥ व्योम्नि यात्यनेन । करणे ल्युट् । व्योम याति कृत्यल्युटो बहुलमिति कर्त्तरि ल्युड्वा ॥

व्योमसद् । पु० गन्धर्वे ॥

व्योमस्थली । स्त्री० भूमौ ॥

व्योमाभः । पु० बुद्धे ॥

व्योमोदकम् । न० दिव्योदके ॥

व्योष । पु० वारिविशेषे ॥ न० त्रिकटुद्रव्ये ॥ विशेषेणोषति । उष दाहे । पचाद्यच् ॥

व्रज । पु० गोष्ठे । गोकुले । गवां स्थाने ॥ अध्वनि । अयने ॥ वृन्दे । सङ्घे ॥ व्रजति । व्रज गतौ पचाद्यच् । व्रजन्त्यनेन । गोचरसञ्चरवहव्रजेत्यादिना घः । साधुः ॥

व्रजक । पुं० तपस्विनि ॥

व्रजकिशोर । पु० ललितायामाधिवनाधिपे श्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजनाथ । पु० श्रीकृष्णे ॥

व्रजभू । पु० सत्यादम्बे ॥ स्त्री० व्रजभूमौ ॥

व्रजमण्डलम् । न० व्रजभूमौ ॥

व्रजमोहन । पु० श्रीकृष्णे ॥

व्रजवर । पु० लाभवटाधिवनाधिपे श्रीकृष्णदेवे ॥

व्रजवल्लभ । पु० श्रीकृष्णे

व्रजाङ्गना । स्त्री० गोप्याम् ॥

व्रजेश्वरी । स्त्री० व्रजाधिष्ठातृदेव्याम् ॥ यशोदायाम् ॥ *

व्रज्या । स्त्री० अटाट्यायाम् । पर्यटने ॥ प्रस्थाने । जिगीषोः प्रयाणे ॥ गमने ॥ वर्गे ॥ व्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावे क्यप् ॥

व्रण । पु० न० क्षते । ईर्मे । अरुषि ॥ व्रणो द्विधा परिज्ञेयो दोषजागन्तुभेदतः । दोषजो दुष्टदोषैः स्यादन्यः शस्त्रादिसम्भवः ॥ कर्मयोग्यस्तु । आयतश्चतुरश्रश्च सुविभक्तो निराश्रयः । प्राप्तकालकृतश्चापि व्रणः कर्मणि शस्यते ॥ व्रणति । व्रण शब्दे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । व्रणयति । व्रण गात्रविचूर्णने । अच् ॥ *

व्रणकृत् । पुं० भल्लातके ॥ व्रणकारी

ति । व्रज् । क्विप् । तुक् ॥

त्रि० व्रतकारके ॥

व्रतकौतुकी । स्त्री० दुग्धफेन्याम् । गोआपद्याम् ॥

व्रतघट् । पुं० व्रतस्थयष्टिकायाम् ॥ त्रि० व्रतघटषकी ॥

व्रतग्रीधनम् । न० व्रतपरिष्कारार्थे यथा । व्रतग्रस्तविशुद्धस्वव्रताय शुचिकार पर । पटोलनिम्बयवस्य सर्वं चैव प्रयुज्यते । वातिकेदृप्रमूलानांचीरशापे रितिकेव्रते । भार व्यथादे काफजेकषाय ग्रीधनप्रि तम ॥

व्रतह । पुं० एरण्डवृक्षे ॥ त्रि० व्रत घातके ॥

व्रतदा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

व्रतद्रुत् । पुं० कालकारीहक्षे ॥

व्रतारि । पुं० वीति ॥ घगस्त्यवृक्षे ॥

व्रतम् । न० पुं० व्रतने । भक्ष्यं ॥ वृत्यु्यादिकोष. ॥ पुण्यजनको पवासादौ । नियमे । शास्त्रविहिते नियमानुष्ठाने । मधुमांसवर्जनादि नियमे ॥ तथाचवेदे० पयोव्रतोब्राह्मणोयवागूव्रतोराजन्य' आमिक्षाव्रतो वैश्यइत्युच्यते । व्रतस्वनामच व्यवहारार्थमुपादीयते । भक्षसूत्रानेनशालिमांसादीन्यपिव्रतयितुम् । तत्रनियम. क्रियते० द्वतिभाष्यम् । सत्यामयि तायांपयपवव्रतय तीति नयमे यतनुश्चिपिद्विरितिकैयट ॥ उपनयने ॥ ब्रियते । व्रज् ० हडवा । पृषिरञ्जिभ्याकिदिन्यतच् । बाहुलकाद्व्रापि । क्षिस्वाद्गुरा ॥ यथा । व्रतस्थेनस्वर्गम् । गीथ रसछेरेतिव । पृषोदरादि । व्र न्यासङ्ग व्यादौ स्त्रीयांव्रतनिषेध य तकालिद्. सीयथा । वर्षिनोनां व्रतोपासननाक्षितकुम्भतोर्थोदयेव र्षिनीस्त्रे हरौ । देवतासुप्तकालेऽथ मासेपिश्वेप्र देवेश्यदेवेश्ययोरस्तके ॥ कुम्भतोर्थोदये० कुम्भे घटे ० तीर्थयो निरुत्पत्तिर्यस्य ० कुम्भतीर्थ ० अगस्ति तस्योदये ॥ रुयेदकर्त्तव्य मिदन्नकर्त्तव्यमित्येवविधेसङ्कल्पविशेषे ॥

व्रतति । स्त्री० विस्तारे ॥ वल्ल्याम् ॥ व्रजन्तोततिर्विस्तृतिरस्या । पृषादरादि ॥ यहा । प्रतनोति । तनु विस्तारे । क्तिच्क्तौच्संज्ञायाम् । पृषोदरादित्वात्पृथक्- ब: ॥ व्रतमिनकरोति । व्रतशब्दात् ० तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकाडतिर्वा ॥

व्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् ॥ विस्तारे । कृ० विकल्पकोष. ॥

व्रतबन्ध । पुं० उपनयने ॥ व्रतानाम्राम्नीयानानियमानावन्धोवन्धन- यस्मिन्स ॥

व्रतयज्ञः । पुं० संश्रितव्रते ॥

व्रतसङ्ग्रहः । पुं० दीक्षायाम् ॥

व्रतस्थः । पुं० ब्रह्मचारिणि ॥

व्रतादेशः । पुं० उपनयने ॥

व्रती । पुं० यजमाने ॥ साधके ॥ ब्रह्मचारिणि ॥ चान्द्रायणादिव्रतचारिणि ॥ व्रतमेषाजिनादिधारणंभोजनादिनियमो वास्यास्ति । व्रतिनि । यद्वा । व्रतयति । व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योरिति णिच् । व्रतेस्ततिणिनि ॥

व्रतोपनयनम् । न० व्रतस्योद्यापने ॥

व्रतोपायनम् । न० वायने ॥

व्रश्चनः । पुं० स्वर्णादिच्छेदनद्रव्ये । पत्रपरशौ । छेनी० इ० भा० । व्रश्च्यतेऽनेन । ओव्रश्च्० । करणे ल्युट् ॥ न० छेदने ॥

व्राजिः । स्त्री० वात्यायाम् ॥ वाताल्यां ॥ व्रजति । व्रज गतौ । वसिवपीयज्यादिना० इञ् ॥

व्रातः । पुं० सङ्घे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीनामुत्सेधजीविनां सङ्घे ॥ न० तेषां कर्मणि ॥ व्रश्च्यते० नियम्यते० मुण्डमिश्रेति ण्यन्तात् व्रतशब्दात्० घञ् । व्रातच्फञोरस्त्रियामिति लिङ्गाद्वृद्धिः ॥ पुं० समूहमात्रे ॥ व्याधादौ ॥

व्रातीनः । त्रि० सङ्घजीविनि ॥ शरीरायासजीविनि ॥ व्रातेन शरीरायासेन जीवति० न तु बुद्धिवैभवेन । व्रातेन जीवतीति खञ् ॥

व्रात्यः । पुं० षोडशादिवर्षपर्यन्तमप्यसंस्कृते भ्रष्टगायत्रीके विप्रादौ । संस्कारहीने ॥ यथाह मनुः । आ षोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते । आ द्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः । अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः । सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥ नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् । ब्राह्मान्यौनांश्च सम्बन्धा-नाचरेद्ब्राह्मणः सहेति ॥ शरीरायासजीवीव व्याधादिः व्रातः० सङ्घः । शाखादिभ्यो य ॥ यद्वा । व्रातमर्हति । दण्डादिभ्यश्चेति यत् ॥ उपनयनादिसंस्कारहीने ॥

व्रात्यस्तोमः । पुं० यज्ञविशेषे ॥

व्रीडः । पुं० लज्जायाम ॥ भावे घञ् ॥

व्रीडनम् । न० लज्जायाम् ॥

व्रीडा । स्त्री० लज्जायाम् । त्रपायाम् ॥ गुरोश्चेत्य । टाप् ॥

व्रीडाकरवातः । पुं० गुदरवे । पर्द्दे ॥

व्रीडितः । त्रि० लज्जिते ॥ भावे क्त ॥

व्रीहिः । पुं० धान्यमात्रे ॥ आशुधान्ये ॥ व्रीहति० उपचयं गच्छति । व्रीह वृद्धौ । इगुपधात् कि

व्रीहिमय:

द्वितीय्। पृषोदरादि ॥ व्रीयति।
व्रीड् गत्याम्। बाहुलकादिक्वा॥
व्रीहि फलवा॰व्रीहि। विल्वादि
भ्योऽण्। फलपाकशुषामिति॰लु
पि॰युक्तवद्भाव:॥
व्रीहिक। पुं॰ धान्यविशिष्टे॥
ठन्॥
व्रीहिकाञ्चन:। पु॰ मसूरे
व्रीही। स्त्रि॰ व्रीहियुक्तचेत्रादौ॥
व्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनि।
व्रीहिपर्णी। स्त्री॰ शालपर्ण्याम्॥
व्रीहिमय। पुं॰ पुरोडाशे, व्रीहेवि
कृत्यादि गौडकुलोत्पन्ना डोचवाल

व्रैहेयम्

कार: पुरोडाश.। व्रीहे: पुरोडा
शङ्गतिमयट्॥
व्रीहिराजक.। पुं॰ कामलिकाया
म्। कङ्गुधान्ये॥ चीनकधान्ये॥
व्रीहिश्रेष्ठ। पु॰ शालिधान्ये॥
व्रीह्यागारम्। न॰ कुसूले। धान्य
गृहे॥
व्रैह। त्रि॰ व्रीहिनिर्मिते॥
व्रैहेयम्। न॰ व्रीहिभूस्थले। धान्यसा
मान्यश्चकलमादेशोत्पत्तियोग्ये चे
त्रे॥ व्रीहीणाभवनक्षेत्रम्। व्री
हिशाल्योर्ढक्
प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज

श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज

काचार्य श्री सर्वहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्रह्मावधूत श्री

सुखानन्दनाथ परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ वकार.

समाप्तिङ्गत

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्रह्मावधूत

श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामे., श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव

तंस महोमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरे मेदपाटदेशाधीशे. चाखल

भूपाल मौलिमणिभि श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै: सस्थापिते

उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास

प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण पण्डितनाजितदेव शर्मणाचशोधित:

दैडजीवनराम शम्भूनाथ गुलाबराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंह

प्रभृतिभिर्हिजैः वर्षक्रमेणद्भिरत सर्दारवेग यवनेन गौरीशङ्करेण च

मार्गशीर्षशुक्ला चतुर्दश्या सोमवासरे शब्दार्थ-

चिन्तामणेरीदृश्य वकारोमुद्रित

एकोनविंशत्येकाधिकचत्वारिंशत्तमे १९४१ वैक्रमाब्दे राजधा

न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर

कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य

प्रबन्धतोमुद्रित .

शवर्गप्रारम्भः

शं । पुं॰ शिवे ॥ शस्त्रे ॥ शकारे ॥
शंयु । त्रि॰ शुभान्विते ॥ शमस्त्यस्य । कं शंभ्यां बभयुस्तितुतयसः इति युस् । सकारः पदत्वार्थः ॥ पदेऽनुस्वारस्यपरसवर्णोऽनुनासिकोय, शय्युँ ॥
शंव । पुं॰ मुषलाग्रस्थलौहमण्डलके ॥ वज्रे ॥ त्रि॰ शुभान्विते । शास्यत्वरीन् । अन्तर्भावितण्यर्थाच्छमेर्वन् ॥ अशुभमस्यास्यशमेर्वा स्यादितिवा । कंशंभ्यामितिव । पदत्वेऽपिदन्त्योष्ठ्य । अनुस्वारस्य वैकल्पिकीपरसवर्णोऽनुनासिकोव । शव्वँ ॥
शवट्॰ अन्त करणे ॥ आभिमुख्ये ॥
शसन् । त्रि॰ कथयति ॥
शसनम् । न॰ शसायाम् ॥ सूचने ॥ कथने ॥ शसुस्तुतौ । ल्युट् ॥
शसा । स्त्री॰ वचसि । वचने ॥ वाञ्छायाम् ॥ प्रशसायाम् ॥
शसित । त्रि॰ निश्चिते ॥ हिंसिते ॥ स्तुते ॥ अनुष्ठिते । शंसि क्त ॥
शसितव्रत । त्रि॰ अनुष्ठितव्रते ॥
शस्ता । पुं॰ स्तोतरि ॥ होतरि ॥ शसति । शंसु॰ । तृन्तृचौ शसिक्षदादिभ्य संज्ञायाञ्चानिटाविति तृन् । नप्त्रादिग्रहणस्यनियमार्थत्वान्नदीर्घः । शस्तारौ॰शंस्तर

इत्यादि ॥
शंस्य । त्रि॰ स्तुत्ये ॥
शक । पुं॰ म्लेच्छजातिप्रभेदे । शकदेशीयवैपुरस्तात्क्षत्रिये॰पश्चाद्विलक्रियालोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने ॥ यथाहमनु । शनकैस्तुक्रियालोपादिमा क्षत्रियजातय । वृषलत्व गतालोकेब्राह्मणादर्शनेनच ॥ पौण्ड्रकाश्चौड्रद्रविडा काम्बोजा यवना, शका । पारदा पह्लवाश्चीना, किराता दरदा खशा । इति ॥ अस्यसत्ययुगेसगरेणमस्तकार्धमुण्डयित्वावेशान्यत्व वेदबाह्यत्वञ्चाऽकारि । अर्धंशिर शकानान्तुमुण्डयामासभूपतिरितिपाद्मेस्वर्गखण्डे निरूपितम् ॥ रूमइतिप्रसिद्धेदेशे । तत्रत्या, सर्वे शकपदवाच्या ॥ शालिवाहननाम्ना प्रसिद्धनृपतिलके ॥ तस्यमरणदिनावधिवत्सरगणनाङ्के शकाब्द॰इति प्रसिद्धयातिथिपत्रेव्यवह्रियते ॥
शककारक । पुं॰ शकप्रवृत्तिकर्त्तरिनृपतिवरे ॥ यथाहकालिदास । निहन्तियोभूतलमण्डलेशकान्सपञ्चकोट्यब्जदलप्रमान् ५५००००००० कलौ । सराजपुत्र : शककारकोभवेत्प्राधिराजोद्युतमाकवार्हहा । अत्र शतकोटिस

शाकेपञ्चात्कोटि ॥ कलौषट्शककारकानाह । युधिष्ठिरोविक्रमशालिवाहनौनराधिनाथोविजयाभिनन्दन । ततस्तुनागार्जुनमेदिनीविभुर्बलि क्रमात्षट्शककारका कलौ ॥ एषामन्तरालवर्षाण्याह । युधिष्ठिराद्दयुगाब्धरामय ३०४४ ॥ बालब्धरविभ्रवे १३५ ऽभ्रखखाष्टभूमय १८००० ततायुत १०००० लक्षचतुष्टय ४००००० क्रमात्मता इनागा ८२१ इति शाकवत्सरा ॥ एषाजन्मभूमिमाह ॥ युधिष्ठिरोभूद्धिहस्तिनापुरे० तथोज्जयिन्यापरोविक्रमाह्वय । शालेयधाराभृतिशालिवाहन सुचित्रकूटेविजयाभिनन्दन ॥ नागार्जुनोरोहितकेक्षितीवलिर्भविष्यतीन्द्रोभृगुकच्छपत्तने । कृतप्रशस्तिकादनन्तरभवेत्तदाभविष्यन्त्यवनीभृतोऽर्कत ॥

शकट । पुं० न० अनसि । छकडा० इ० भा० ॥ गन्त्र्याम् । गाडी० इ० भा० । शक्नोतिभार-वोढुं गन्तुंवा । शक्लृशक्तौ । शकादिभ्योऽटन् ॥ तिनिशवृक्षे ॥

शकटव्यूह : । पुं० शकटाकारेवलविन्यासे । सूच्याकाराग्र पश्चात्पृथुल : शकटव्यूहोभवति । तेन पृष्ठतोभयेसतियातव्यं मार्गं गच्छेत् ॥

शकटहा । पु० श्रीकृष्णे ॥ वि० शकटनाशके ॥

शकटाह्वा । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रे ॥

शकटिका । स्त्री० गन्त्र्याम ॥

शकटी । स्त्री० मुनीनावाहनविशेषे ॥ गौरादित्वान् ङीष् ॥

शकट्या । स्त्री० शकटसङ्घे ॥ शकटानांसमूह । पाशादिभ्याय : ॥

शकल । पु० न० खण्डे एकदेशे ॥ न० रोहितादिमत्स्यानांत्वचि ॥ रागवस्तुनि ॥ वल्कले ॥ पुं० कट्यन्तरे । शक्यते० शक्नोतिवा । शक्लृशक्तौ । शकिशम्योर्नित्कल ॥

शकली । पु० मत्स्ये ॥ शकल० शल्कमस्यास्ति । अतइनि ॥

शकलीकृत । त्रि० खण्डीकृते ॥

शका । स्त्री० भाषान्तरे ॥ शक्नोतीत्यर्थेपचाद्यच्

शकान्तक । पु० विक्रमादित्ये ॥

शकार । पुं० राज्ञोऽनूढाया स्त्रियाभ्रातरि ॥ यथा । मदमूर्खताभिमानोदुष्कुलतैश्वर्यसंयुक्त । सोयमनूढाभ्राताराज्ञः स्यालः शकार इत्युक्त ।

शकारि । पु० विक्रमादित्ये । माहसाङ्के ॥

शकुनः । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥ पक्षिविशेषे । गृध्रे ॥ विप्रभेदे ॥ उत्सवादिषु मङ्गलार्थं गेयगीतविशेषे ॥ न॰ शुभाशुभशंसिनिमित्ते । शुभाशुभज्ञाननिर्णयहेतौ ॥ यथा । शकुनं कथ्यते तत्तु यच्छुभाशुभसूचकम् । तथाहि । विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरवेश्यावाद्यमयूरचाषनकुला बद्धैकपश्वामिषम् । सद्वाक्यकुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यकारत्नोष्णीषसितोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥ आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजकामीनाज्यसिंहासनशावरोदनवर्जितध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् । भारद्वाजनृयानवेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा दृष्टाः सत्फलदाः प्रयाणसमये रिक्तो घटः स्वानुगः ॥ नरो निरूपः सितवाससा स्त्री वा च प्रशस्तां मधुरां च जल्पन् । एवंविधा योषिदपि प्रयाणे प्रवेशकाले कुरुतेऽर्थसिद्धिम् ॥ पृथ्वीपतिर्ब्राह्मणहर्षयुक्तो वेश्या कुमारी सुहृदः सुवेशाः । नार्यो नराः श्वेतवृषाधिरूढाः शुभाय दृष्टाः सकलोद्यमेषु । श्वेताम्बरा श्वेतविलेपनाढ्या श्वेतास्रजं मूर्द्ध्नि निधारयन्ती । हृष्टा प्रहृष्टा यदि गौरवर्णा नारी नरैः स्यात्तदभीष्टसिद्ध्यै ॥ धृतातपत्रः शुचिशुक्लवासाः पुष्पार्चितचन्दनचर्च्चिताङ्गः । निःश्वासयुक्तः कृतभोजनो वा विप्रः पठन् यच्छति सर्वसिद्धिम् अभ्युपगच्छति यस्य यियासोस्तो पुरुषोऽप्यथवा फलहस्तः । सर्वं समीहितसिद्धिरवश्यं तस्य नरस्य भवत्यचिरेण ॥ आदाय रिक्तकलशं जलार्थी यदि व्रजेत् कोऽपि सहाध्वगेन । पूर्णं समादाय निवर्त्तते सौ यथा कृतार्थः पथिकस्तथैव ॥ गोधाजाहकसूकराहिशशकानां कीर्त्तनं शोभनं नो शब्दो न विलोकनं च कपिऋक्षाणां शुभो व्यत्ययः । नद्युत्तारभयप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे व्यत्यस्ताः शकुनाः नृपेक्षणविधौ यात्रोदिताः शोभनाः ॥ वामाङ्गे कोकिला पल्ली पोतकी शूकरी रला । पिङ्गला छुच्छुका श्रेष्ठा शिवा पुरुषसंज्ञिता छिक्करः पिप्पको भासः श्रीकण्ठो वानरो रुरुः । स्त्रीसंज्ञका काकऋक्षश्वानः स्युर्दक्षिणे शुभाः ॥ प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां मृगपक्षिणः । ओजा मृगा व्रजन्तोऽतिधन्या वामे खरस्वनः ॥ श्यामा शिवा पिङ्गलिकान्यपुष्टा पल्ली कला शूकरिका तथैव । छुच्छुन्दरी चापि शुभाय वामे पुन्नामधेयाः शकुनाश्च सर्वे ॥ श्रीकण्ठछिक्काररुरुप्लवङ्गाः श्रीकण्ठभासौ भषको मयूरः । श्ये

न सम : पिष्टकयाप्रशस्ता : श्री
नामधेयाश्वपितृभिर्येन ॥ दुष्टेश
कुनेजातेयत्कर्त्तव्यं तदाह । प्रा
णायामांस्तपश्चरन्गायत्र्यादग्नि
शाकुनेवैविरुद्धे । तिग्मानूक्तवे
वह्नितीयेद्वितीयेचसप्तमस्थाने चतुर्थे-
गम . स्यात् ॥ चन्द्रमस्थानद्विस
तुल्यानिगमान्तीच्चान्प्राप्येत्य
र्थं · शक्नोति । शक . शकेरुनीन्तो
न्यु नयक्तुत्युनप्रत्यय ' ॥

शकुनज्ञ : । वि॰ शकुनज्ञातरि ॥

शकुनज्ञा । स्त्री॰ ज्येष्ठ्याम् । प
ल्ल्याम् ॥

शकुनाहृत : । पुं॰ शालिविशेषे ॥

शकुनि : । पुं॰ विहगे । पक्षिणि ॥ सौबले । दुर्योधनस्यमातुले ॥ क रणान्तरे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । परजनधनदारान्वेषक : क्रूरचेष्ट : करधृतकरवालीव्याहत : स्वामिप क्ष . । अतिशयपरदारासक्तचित्त सरोषोभवतिशकुनिजन्मामानव · शौर्यकर्मा । शक्नोतीत्यर्थे । शकेरु नीन्तोन्युनयक्तुत्युनि ' ॥

शकुनिक : । वि॰ शकुनीकुशले ॥ आकर्षादित्वात्कन् ॥

शकुनिप्रपा । स्त्री॰ पक्षिपानीय शालायाम् । शीपके ॥

शकुनी । स्त्री॰ श्यामाख्यविहगी ॥

शकुनीश्वर ' । पुं॰ गरुडे ॥

शकुन्त : । पुं॰ कीटविशेषे । भा सपक्षिणि ॥ विहङ्गमात्रे ॥ श क्नोति । शकेरुनोन्तोन्युनयद्गति॰ उन्त ॥

शकुन्तला । स्त्री॰ दुष्यन्तपत्न्याम् भरतमातरि ॥ निर्जनेतुवनेयस्मा त्॰ शकुन्तै : परिरक्षिता । शकु न्तलेतिनामाऽस्या' कृतञ्चापिततो मया ॥ कालिदासविरचितेना- टके ॥

शकुन्तलात्मज ' । पुं॰ भरते ॥ य न्नाम्नाभारतोवर्ष. सुप्रसिद्धोधरा तले ॥

शकुन्ति ' । पुं॰ पक्षिमात्रे ॥ शक्नो ति । शकेरुनोन्तोन्युनयद्गतिशके रुन्ति . ॥

शकुन्द ' । पुं॰ करवीरे ॥

शकुल : । पुं॰ मत्स्यविशेषे । काल के । शउल्॰ दू॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ शक्नोतिगन्तुवेगेन । बाहु लकादुकेरुलच् ॥

शकुलगण्ड : । पुं॰ शालमत्स्ये ॥

शकुलादन : । पुं॰ श्वेतदूर्वायाम् । गोलोम्याम् ॥ शकुलस्यमत्स्यस्येवा स्वियस्या . । पश्चाऽदर्शनादिल्वच् । स्वार्थेकन् ॥

शकुलाक्षी । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

शकुलादनी । स्त्री॰ कृष्णमेद्याम् । क टुक्याम् ॥ कटम्भरायाम् । जलपिप्प

श्याम् । काचडाट्टाम० इति गौ० भा०प्र० ॥ मात्स्याम् ॥ किष्कु लिकायाम् ॥ शकुलैरदति । अद ०। कर्मणि ल्युट् ॥ ङीप् ॥ गन्धपत्राख्याम् ॥ कट्फले ॥

शकुलार्भक । पु० गडकमत्स्ये ॥ शकुलस्य मत्स्यविशेषस्य अर्भक ॥

शकुली । स्त्री० मत्स्यविशेषे । सौरी० इ०दे०भा०प्र० । मृगाल् इ० गौड०दे०भा० ॥ शकुलीग्राहिणी स्वादुमधुरा तुवरा स्मृतेति भावप्रकाश : ॥ शकुलीरोहिताकाराभूमौ प्रायश्चरसौ ॥ गुर्वीपाकेचमधुराभेदिकादे षकोपवर्तिराजवल्लभ ॥

शकृत् । न० विष्ठायाम ॥ शक्नोति० शक्यते वा निस्सर्तुं वा निस्सारयितुं वा । शकेर्ऋतिन् ॥

शकृत्करि । पु० वत्से ॥ शकृत्करोति । स्तम्बशकृतोरिन् ॥

शकृद्द्वारम् । न० गुदे । पायौ ॥ शकृतोद्वारम् ॥

शक्कर । पु० वृषे ॥ इ०दे०चन्द्र ॥

शक्करि । पुं० इ०वि०शेष ॥

शक्करी । स्त्री० चतुर्दशाक्षरायांवृत्तौ । शर्क्कर्याम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ मेखलायाम् ॥

शक्त । त्रि० शक्तिविशिष्टे । समर्थे ॥ शक् ० । कर्मणि क्त ॥ शक्तानां

भूषणं क्षमा ॥

शक्ति । स्त्री० अस्त्रविशेषे । सेल इ० भा०प्र० ॥ गौर्य्याम् । दुर्गायाम् ॥ या देवी सर्वभूतेषु शक्तिरूपेण संस्थिता ॥ चैतन्यरूपायाम् । स्वेच्छायाम् । निर्विषयकसंविदि ॥ सा चसर्वैकरूपा ॥ यथा । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धा व्यवहारकाले । भोगेभवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गा ॥ अपिच । एकमूर्त्तिरपि भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालनक्षये । काच्युतेश्वरतया विवर्त्ततेब्रह्मशक्तिमहमानतोस्मितामिति ॥ तथाहि देवीभागवते । निर्गुणा या सदा नित्या व्यापिकाऽविकृता शिवा । योगगम्याखिलाधारा तुरीया या च संस्थिता ॥ तस्यास्तु सात्त्विकी शक्ती राजसी तामसी तथा । महालक्ष्मी सरस्वती महाकालीति ताः स्त्रियः ॥ तासां तिसृणां शक्तीनां देहाङ्गीकारलक्षण । सृष्ट्यर्थं च समाख्यातः सर्गः शास्त्रविशारदैरिति ॥ सा च सच्चिदानन्दब्रह्मरूपिणी । तस्याः सात्त्विकी शक्तिस्तथा राजसी तथा तामसी च या शक्तिः तत्तच्छक्तिविशिष्टं यत्परम्ब्रह्मेत्यर्थः । तन्महालक्ष्म्यादयो याः प्रसिद्धाः स्त्रियस्ताः स्त्रियो भवन्ति । साम्यावस्था

अकब्रह्मरूपिणीमूलदेवता तद्वदे
कैकगुणविशिष्टब्रह्मरूपिण्योमहाल
क्ष्म्यादयोदेवताद्भुतिभाव अतए
व श्रुत्यागमपुराणादिष्वासामचिदा
नन्दरूपत्वमुक्तं नतुकेवलजडशक्ति-
रूपत्वं सृष्ट्यर्थंजगत्सर्जनाययस्या-
साविश्चणाशक्तीनांदेशाभीकारोदे
हधारणातस्यचणोय , सर्गं सोऽ
ष्यशास्त्रविशारदैः परिपठ्यते सर्गं
शब्देनसमाख्यातद्भूत्यर्थं . ॥ अपि
च । चौरायं वह्निप्रमाणानिपठितानि
निसुपरिगठते । प्रत्यक्षाद्यनुमा
नशब्दाश्चैवतृतीयकम् । चत्वा
र्यैवेतरेप्राहुरूपमानयुतानिच ॥ द्वि
तरेनैयायिकैकदेशिन. । अर्थाप-
त्तियुतान्यन्येपञ्चप्राहुर्मनीषिणः
॥ सप्रपौराणिकाश्चैवप्रवदन्तिमनी
षिण । पूर्वोक्तानिपञ्चसाच्चिरूप
षष्ठम्, ऐतिह्यसप्तममितिसप्तप्रमा
णानि. । एतैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेयय
द्ब्रह्मपरमच्युतत् . एतैरनेकधा
भेदभिन्नैः प्रमाणैर्दुर्ज्ञेययत्परब्रह्म
तदेवपरममुख्यं जगत्कारणमस्ती-
तिवेदान्ताःआहुरितिशेष । एव
मेतानिसर्वमतानिवेदे. एवसन्ति ।
तत्रकिमतमुख्यमितिविमर्शोदुर्घट
एव । तथापियच्छ्रुतिवाक्यानापर
स्परविरोधस्तत्रोपक्रमोपसंहारादि
लिङ्गैस्तु तत्तात्पर्यनिर्णीततात्पर्यं

वतोश्रुति प्रवृत्तेतिसिद्धान्तउत्तर
मीमांसायामुक्तः । ननुतेनसिद्धा
न्तेनब्रह्मैवजगत्कारणमितिसिद्धान्ती
तिचेत्तत्रानुमानेनागमेनश्रुतिवा
क्येनच, यद्ब्रह्मकिं सशक्तिक जगत्का
रणमुतशक्तिरहितमितिविचार .
कार्यं व्यवहृत्याहवितर्कश्रुति । वित
र्कस्यावकार्यं व्यासेबुद्धाचैवागमेनच ।
निश्चयात्मिकयायुक्त्याविचार्यैवपु
न पुन ॥ वितर्कोऽनुमानमित्य
र्थः । बुद्ध्येत्यस्यार्थोनिश्चयात्मि
कयायुक्त्येति । प्रत्यक्षतस्तुविज्ञान
चिन्त्य मतिमतासदा । दृष्टान्तेना
पिसततं शिष्टमार्गानुसारिणा ॥
किञ्चमतिमताप्रत्यक्षतोयद्विज्ञानं,
तदपिचिन्त्य धारणम् .प्रमाणत्वेने
त्यर्थः . । शिष्टमर्गः , शिष्टाचारस्त
दनुसारिणादृष्टान्तेन, व्याप्तिग्राहके
णापिसततमनुमेयमितिशेष ॥ तमे
वदृष्टान्तमाह । विद्यासीपीति । वि
द्यासोपिवदन्त्येव पुराणे परिगीयते ।
दुर्हेर्या हि शक्तिश्चरीपालनशक्ति
ता ॥ हरेसंहारशक्तिश्चसूर्ये शक्ति
प्रकाशिका । धराधरणशक्तिश्चशेषे
कूर्मे तथैवच । साद्याशक्तिः परि
णतासर्वस्मिन्याप्रतिष्ठिता । दाह
शक्तिस्तथावह्नौसमीरेप्रेरणात्मिका ॥
साद्येति । यासर्वस्मिन्, आद्याश
क्तिरस्तिसाशक्तिः परिणता, तत्र

क्तिरूपेण संस्थितः ॥ शिवोऽपि शवतां याति कुण्डलिन्या विवर्जितः । शक्तिहीनस्तु यः कश्चिदसमर्थः स्मृतो बुधैः ॥ एवं सर्वप्रभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त ब्रह्माण्डेऽस्मिन् महातपाः ॥ शक्तिहीनन्तु निन्द्यं स्याद्वस्तुमात्रं चराचरम् । अशक्तः शत्रुविजये गमने भोजने तथा ॥ तथा विश्वासी भक्तौ त्वन्वयः ॥ एवं सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । सोपास्या विबुधैः सम्यक् विचार्य सुधिया सदा ॥ एवमिति । यथा सर्वपदार्थस्यावच्छेदेन शक्तिमत्त्वव्याप्तिर्गृहीता । तथा ब्रह्मणोऽपि पदार्थत्वावच्छिन्नत्वेन शक्तिरस्ति । सा च शक्तिः सामर्थ्यरूपा । न स्वाश्रयाद्भिन्नत्वेन भासते । अग्निशक्त्या दाहकत्वात् । । किन्त्वभिन्नैव । तदेव दर्शयितुमेव सर्वगता शक्तिः सा ब्रह्मेति विविच्यते । इत्यनेन स्वाश्रयाद्भेद एवोक्तः तथा च श्रुतिप्रतिपाद्यं ब्रह्म । मायाप्रधानास्ति हीतिनतस्य कार्यकरणञ्च विद्यते । परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते । इत्यादिश्रुतिभिरनुमानादिभिश्च सशक्तिकमेव जगत्कारणमिति तदेवोपास्यमिति भावः । एतेन का शक्तिरित्यस्योत्तरं ब्रह्मसामर्थ्यरूपा शक्तिरस्तीति बोधितम् । सोपास्ये

ति । यतो ब्रह्मभिन्ना न शक्तिस्ततस्तस्याः कर्म । अग्निशक्त्या होमोऽग्नौ हि । मन्त्रार्थसिद्धत्ववद् ब्रह्मण उपासनं जातमेवेति सर्वकारणभूतासैव शक्तिः स स्याद् यथा तत्कोपास्येत्यर्थः । विष्णौ च सात्त्विकी शक्तिस्तया होमाप्यकर्म कृत् । द्रुहिणे राजसी शक्तिर्यया होमोऽप्यसृष्टकृत । शिवे च तामसी शक्तिस्तया संहारकारक । इत्यूह्य मनसा सर्वं विचार्य च पुनः पुनः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रादिषु प्रसिद्धेष्वन्वयव्यतिरेकदर्शयस्तेषामेकैका गुणवत्त्वयाऽभ्युपगतं न । नोपासा इत्थं श्रीभगवद्रूपेणयेतिदर्शयति विष्णाविति ॥ शक्त्या करोति ब्रह्मा सृष्टं सा च पालयतेऽखिलम् । इच्छया संहरत्येष जगदेतच्चराचरम् ॥ न विष्णुर्न हरः शक्तो न ब्रह्मा न च पावकः । न सूर्यो वरुणः शक्तः स्वे स्वे कार्ये कथञ्चन ॥ तया युक्ता हि कुर्वन्ति स्वानि कार्याणि ते सुराः । सैव कारणकार्येषु प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ सगुणा निर्गुणा सा तु द्विधा प्रोक्ता मनीषिभिः । सगुणा रागिभिः सेव्या निर्गुणा तु विरागिभिः ॥ सगुणा एकैकगुणविशिष्टा । निर्गुणा साम्यावस्थोपाधिकब्रह्मरूपेत्यर्थः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्वामिनी सा निराकुला । ददाति वाञ्छितान् कामान् पूजिता विध

पूर्वकम् । अजानन्तिजना मूढास्तां सदा मायया वृताः । जानन्तोपि नराः केचिन्मोहयन्ति परानपि ॥ पण्डिताः स्वोदरार्थं वै पापाखण्डानि पृथक् पृथक् । प्रवर्तयन्ति कलिना प्रेरिता मन्दचेतसः ॥ कलावस्मिन् महाभागा नानाभेदसमुत्थिताः । नान्ये युगे तथा धर्मा दृश्यन्ते वादकल्पनाः ॥ विष्णुः सरत्यसौ युत तपो वर्षाण्यनेकशः । ब्रह्मा हरश्चैव देवा ध्यायन्तः कमपि प्रभुम् ॥ कामयाना सदा कामं ते वै यः सर्वदैव हि । यजन्ति यज्ञान् विविधान् ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ यदि ब्रह्मादयो मुख्यास्तर्हि ते ऽन्यं किमिति भजेयुः । भजन्ति च । तस्मान्न ते मुख्याः । किन्तु पराशक्तिरेवेति भावः । तैवे शक्तिं परां देवीं ब्रह्माख्यां परमात्मिकाम् । ध्यायन्ति मनसा नित्यं नित्यां मत्वा सनातनीम् ॥ परब्रह्मैव तस्या रूपं नान्यमस्तीत्यभिप्रायेण । ब्रह्मात्मिकामित्युक्तम् । स्पष्टीकृतञ्चैतदस्माभिः पीठवार्ते ॥ तस्माच्छक्तिः सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः । निश्चयः सर्वशास्त्राणां ज्ञातव्यो मुनिसत्तमाः । कृष्णाच्छ्रुतमया चैतत्तेन ज्ञातन्तु नारदात् । पितुः सकाशात्तेनापि ब्रह्मणा विष्णुवाक्यतः ॥ नश्रोतव्यं नमन्तव्यं अन्येषाम् वचन-

ये । शक्तिरेव सदा सेव्या विद्वद्भिः कृतनिश्चयैः ॥ यथा गजशरीरप्रविष्टस्य चैतन्यस्य गजत्वव्यवहारः । तथा प्रथमं मायाशरीरप्रविष्टस्य चैतन्यस्य मायाशक्तिरिति व्यवहारः । तदनन्तरं गुणोत्पादादिकं गुणविशिष्टमायावच्छिन्नस्य ब्रह्माविष्णुरुद्र इत्यादिव्यवहारः । तथा च सर्वकारणं ब्रह्म मायाशक्तिसंहितमेव भवतीति मायाशक्तिर्देवीभगवत्यादिमुख्यशब्दैरेवोपास्यत्वाच्च । शक्तिरेवेति । प्रत्यक्षमपि दृष्टं मया तावद्विवेचितम् । अतः सर्वेषु भूतेषु ज्ञातव्या शक्तिरेव हि ॥ इति श्रीदेवीभागवते प्रथमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ आद्याशक्तिः परमात्मा सौ यो सौ परमात्मता । अन्तर्नैतया कोपि सूक्ष्म वेदचनारदेति तृतीयस्कन्धे ७ऽध्यायः ॥ इति ॥ उत्साहादौ । नीतिवेदिना प्रभावोत्साहमन्त्रजास्तिस्रः ॥ तत्र प्रभुत्वे साधकत्वात् कोशदण्डौ प्रभुशक्तिः । विक्रमे बलशक्तिः । विस्फुरणमुत्साहशक्तिः । सन्ध्यादीनां सामादीनाञ्च यथावस्थानं मन्त्रशक्तिः ॥ बले । सहसि । शौर्ये । पराक्रमे ॥ कृत्यसामर्थ्ये ॥ स्त्रियाम् । योषिति । नार्याम् ॥ प्रकृतौ ॥ लक्ष्म्याम् ॥ लक्ष्मीपदी

यमर्थोबोद्धव्यइतीश्वरसङ्केते ॥
शक्यतेजेतुमनयाया । शक् यक्ती
। स्त्रियांक्तिन् । कासारम् । अर्थ
लाङ्गे ॥ पु० वशिष्ठमुनेर्ज्येष्ठपुत्रे ॥

शक्तिग्रह । पुं० शिवे । कार्त्तिके
ये ॥ शब्दशक्तिज्ञाने ॥ अस्मात्प
दादयमर्थोबोद्धव्यइतीश्वरेच्छाशक्
तिरितितार्किकाः । तज्ज्ञानन्तु
व्याकरणादिभ्यः । अतएव । शक्ति
ग्रहं व्याकरणोपमानकोषाप्तवाक्या
द्व्यवहारतश्च । वाक्यस्यशेषाद्विवृते
र्वदन्तिसान्निध्यतः सिद्धपदस्यवृद्धाः
॥ इतिप्राञ्चः ॥

शक्तिग्राहक । पुं० व्याकरणोपमा
नादौ ॥ त्रि० शक्तिग्रहीतरि ॥

शक्तित्रयम् । न० ज्ञानेच्छाक्रियाख्य
शक्तित्रये ॥ यथा । इच्छाक्रियात
थाज्ञानंगौरीब्राह्मीतुवैष्णवी । त्रि
धाशक्तिः स्थितायत्रतत्परंज्यो
तिरोमिति ॥ राज्ञःप्रभुमन्त्रोत्साहा
ख्यासु ॥ अत्र विजयार्थं राज्ञःशक्ति
त्रयसादरमादरणीयनतुहापनीयम्
॥ त्रिशक्तयोयथा । एषात्रिशक्ति
रुद्दिष्टानयसिद्धान्तगामिति । एषा
श्वेतापराशक्ति · सात्त्विकीब्रह्मस
स्थिता ॥ एषैवरक्तारजसिवैष्णवी
परिकीर्त्तिता । एषैवकृष्णातमसि
रौद्रीदेवीतुकीर्त्तिता ॥ परमात्माय
थादेवएकएवत्रिधास्थितः । प्रयोज
नवशात्छक्तिरेकैवत्रिविधाभवेदि
तिवाराहपुराणम् ॥ शक्तीनांत्रय
म् ॥

शक्तिधरः । पुं० कार्त्तिकेये । स्क
न्दे । त्रि० शक्तिभृति । शक्तेर्ध
रे ॥

शक्तिपर्णः । पुं० सप्तपर्णवृक्षे ॥

शक्तिपाणि । पु० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारिणि । शक्तिः पाणौयस्य
सः ॥

शक्तिबन्धनम् । न० प्रजननसामर्थ्ये ॥
शक्तिसम्बन्धे ॥

शक्तिभृत् । पु० कार्त्तिकेये ॥ त्रि०
शक्तिधारके ॥

शक्तिमान् । त्रि० शक्ते ॥

शक्तिहेति । त्रि० शक्तिधरे ॥

शक्तिहेतिक । त्रि० शक्त्यस्त्रधारिणि
। प्रासीके ॥

शक्ती । स्त्री० शस्त्रान्तरे । शक्तौ ॥ ब
ह्वादिषुशक्ति शब्दइतिपाठात्प
क्षेङीष् ॥

शक्त्यर्द्ध । पुं० अमहाराजुष्णिजलाट
ग्रीवासूत्पन्नवर्म॰दीर्घनिश्वासे
च ॥ यथा । कुर्वीत लाटग्रीवायाय
द्वाचर्म प्रवर्त्तते । शक्त्यर्द्धंतंवि
जानीयाद्दीर्घोच्छ्वासमेवच ॥

शक्य । त्रि० शक्तिविषये । शक् या
श्ये । वाच्ये ॥ यथा । शक्योऽर्थोऽ
भिधयाज्ञेय लक्ष्योलक्षणयामतः

। व्यङ्गोऽस्त्रनयाभ्यर्थयितव्य भव्दश्चत्र चायद्भुति ॥ ईश्वरसङ्केत . शक्तिस्तयाऽर्थबोधकपदत्वाच्छक्यम् । यथागौः स्वादिरिशिष्टबोधकगवादिपदम् तद्बोध्यो गोगवादिर्वाच्य सएवमुख्यार्थश्चोच्यते । समर्थे ॥ शक् ० । शक्तिसिद्धिमि तियत् स्वाध्ये । शक्यार्थे ॥

शक्यतावच्छेदकम् । न० शक्याभिधासमानार्थे ॥

शक्र । पु ० इन्द्रे । देवराजे ॥ कुटजवृक्षे ॥ अर्जुनपादपे ॥ शक्नोतिदैत्यान् नाशितुम् । शक् ० । स्फायितश्चितिरक् ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥

शक्रक्रीडाचल । पु ० सुमेरुपर्वते ॥

शक्रगोप . । पु ० इन्द्रगोपकीटे ॥

शक्रज । पु ० काके । अर्जुने । गूढमैथुने ॥ इन्द्रपुत्रे ॥ शक्राज्जात । जनी ० । ड . ॥

शक्रजित् । पु ० इन्द्रजिति । रावणपुत्रे । शक्रमजैषीत् । जि ० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ॥

शक्रधनु । न० शक्रायुधे शक्रस्यधनु ॥

शक्रध्वज । पु ० इन्द्रध्वजे । उत्सवविशेषे ॥ चतुरस्रध्वजाकारराजद्वारेप्रतिष्ठितम् । आहु. शक्रध्वजनाम पौरलोकसुखावहम् ॥ विशेषोदेवीपुराणे वाराहीसंहितादिषुद्रष्टव्य . ॥ शक्रस्यध्वजइव ॥

शक्रनन्दन : । पु ० जयन्ते । अर्जुने वालिनि ॥ काके ॥ शक्रस्यनन्दन

शक्रपर्याय । पु ० कुटजवृक्षे ॥ शक्र. पर्यायोस्य

शक्रपादप । पु ० देवदारुवृक्षे शक्रस्यपादप ॥ कुटजे ॥

शक्रपुष्पिका । स्त्री ० शक्रपुष्प्याम ॥

शक्रपुष्पी । स्त्री ० अग्निशिखावृक्षे ॥ शक्रोऽर्जुनतरु पुष्पमस्या । शक्रशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : । पाककर्णेतिङीष् ॥

शक्रभवनम् । न० स्वर्गे ॥

शक्रभित ० द् । पु ० इन्द्रजिति । रावणौ ॥ शक्रमभैत्सीत् । भिदिर ० । क्विप् ॥

शक्रभुवनम । न० नाके । सुरलोके ॥ शक्रस्यभुवनम् ॥

शक्रभूभवा । स्त्री ० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रमाता । स्त्री ० भार्ग्याम ॥ इन्द्रजनन्याम ॥

शक्रमातृका । स्त्री ० इन्द्रध्वजाङ्गयष्टिविशेषे ॥

शक्रमूर्द्धा । पु ० वल्मीके ॥ इ ० चि ० शेष ॥

शक्रवल्ली । स्त्री ० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवारुणी । स्त्री ० इन्द्रवारुण्याम् ॥

शक्रवाहन . । पु ० मेघे ॥

शक्रबीजम् । न० इन्द्रयवे ॥ शक्रसञ्ज्ञकबीजम् ॥

शक्रशरासनम् । न० इन्द्रधनुषि ॥

शक्रशाखी । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ शक्रस्य शाखी ॥

शक्रशाला ।) स्त्री॰ प्रतिश्रये । स
शक्रशालिका ।) भायाम् ॥

शक्रशिर । न॰ बम्बीके ॥ इन्द्रमस्तके ॥

शक्रसारथिः । पुं॰ मातलौ ॥

शक्रसुत । पुं॰ जयन्ते ॥ बालिवानरे ॥ अर्जुने ॥ काके ॥ शक्रस्य सुत ॥

शक्रसुधा । स्त्री॰ कुन्दुरौ ॥

शक्रसृष्टा । स्त्री॰ हरीतक्याम् ॥

शक्राख्य । पुं॰ पेचके ॥ त्रि॰ इन्द्रनामके ॥

शक्राणी । स्त्री॰ इन्द्राण्याम् ॥ शक्रमपातिकौशंयति । पचाद्यच् । कर्मण्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

शक्रायुधम् । न॰ इन्द्रायुधे ॥ यथासख्यंवादिक्रययावाराष्ट्राम् । सूर्यस्य विविधवर्णाः । पवनेनविघट्टिताकराः साभ्रे । वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यन्तेतदिन्द्रधनुः ॥ केचिदनन्तकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः । तद्यायिनान्नृपाणामभिमुखमजयावहंभवति ॥ अच्छिन्नमवनिगाढद्युतिमत्स्निग्धघननानाविधवर्णम् । द्विरुदितमनुलोमञ्चप्रशस्तमम्भः प्रयच्छतिच ॥ विदिग्भूतदिक्पतिनाशचव्यभ्रजमरकक्षादि । पाटलपीतकनीलैः शस्त्राग्निचुरक्षतादोषाः ॥ जलमध्येऽनावृष्टिर्भुवि सस्यवधस्तरौस्थितेव्याधिः । वल्मीकेशस्त्रभयनिशिसचिववधायधनुरैन्द्रम् ॥ वृष्टिं करोत्यवृष्ट्यावृष्ट्यावृष्टिं निवारयत्यैन्द्राम् । पश्चात्सदैववृष्टिं कुलिशभृतश्चापमाचष्टे ॥ चापमथौन्द्रं कुरुतेनिशायामाखण्डलायादिशि भूपपीडाम् । याम्यापरोदक्प्रभवन्निहन्यात्सेनापतिनायकमन्त्रिणौच ॥ निशिसुरचापसितवर्णाद्य जनयतिपीडाद्विजपूर्विकाम् । भवतिचयस्यादिशितद्देश्यनरपतिमुख्यं नचिराद्धन्यात् ॥ इति ॥

शक्राशन । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ न॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् । संविदि ॥ अस्यगुणायथा । शक्राशनस्तुतीक्ष्णोष्णामोहकृत्कुष्ठनाशनम् । बलमेधाग्निकृत्श्लेष्मदोषहारिरसायनम् ॥

शक्राह्वः । पुं॰ इन्द्रयवे ॥

शक्रोत्थानम् । न॰ शक्रध्वजोत्सवे ॥

शक्रोत्सव । पुं॰ ध्वजोत्थाने । इन्द्रस्योत्सवे ॥

शक्लः । त्रि॰ प्रियवदे ॥ शक्नोति । शक्लृ॰ । मूशक्यम्बिभ्यः क्ल ॥

शक्वा । पुं॰ हस्तिनि ॥ शक्तौ ॥ शक्नोति । शक्लृ॰ । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥

शक्करः । पुं॰ वृषे ।

शक्करी । स्त्री॰ चतुर्द्दशाक्षरायाश्छन्दोजातौ ॥ नदीविशेषे ॥ मेखलायाम् ॥ सामविशेषे॰ नित्यं बहुवचनान्तोयम्॰ शक्वर्य इति॰ महानाम्नीषु ऋक्षु शक्वर्यो गीयन्ते ॥ शक्वरी॰ अङ्गुलिरिति मन्त्रव्याख्यानम् ॥ वनीर चेतिकौशी ॥

शङ्क । पुं॰ शकटवाहकवृषे । स्कन्धवाहे । अवधूर्त्तौ ॥ इ॰ हा॰ वौ ॥

शङ्कनक । पुं॰ क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्कते । शक्तिशङ्कायाम् । कर्त्तरि॰ अनुदात्तेतश्च हलादेरिति युच् । संज्ञायां कन् ॥

शङ्कर । पुं॰ सदाशिवे ॥ एकादशरुद्राणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ शम् कल्याणं करोति । अभिधाने । संज्ञायामिति॰ अच् ॥ यथा । शङ्करोऽभिसदाध्यानात् परमश्चिरामवम् । भूतानामसकृद्यस्मात् तेनायं शङ्करः स्मृतः ॥ इति स्कान्दे ॥ त्रि॰ कल्याणकरे ॥

शङ्कराचार्य्य । पुं॰ स्वनामप्रसिद्धे॰ अद्वैतवादिनि॰ वेदान्तभाष्यकर्त्तरि॰ नरावतारे विश्वेश्वरे ॥ यथाहुः । सत्सम्प्रदायप्रथनाय शिष्यैः शिष्यैश्चतुर्भिः सहयोऽवतीर्णः । उक्तोऽद्वत् सन्मतकन्दराग्रे श्रीशङ्कराचार्य्यगुरुर्नमोऽस्तु ॥

शङ्करावास । पुं॰ कर्पूरप्रभेदे ॥ कैलाशे ॥

शङ्करावाससत्त्वः । पुं॰ कर्पूरे ॥

शङ्करी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ पार्व्वत्याम् ॥ श्रीगिरौ शङ्करीस्मृतेति देवीगीता ॥ जप्येश्वराधिवासिन्याम्बायाम् ॥ शम्याम् ॥

शङ्कव्यम् । न॰ शङ्कुपयोगिदारुणि ॥ शङ्कवे हितम् । उगवादिभ्योयत् ॥

शङ्का । स्त्री॰ त्रासे ॥ वितर्के ॥ इति शब्दार्णवः ॥

शङ्कित । त्रि॰ भीते ॥ वितर्किते । संशययुक्ते ॥ अविश्वस्ते ॥ शङ्कासञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ पुं॰ चोरकनामगन्धद्रव्ये । दुष्टचे ॥

शङ्कितवर्णः ।) पुं॰ चौरे ॥
शङ्कितवर्णकः ।)

शङ्कु । पुं॰ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा । १०००००००००००००० ॥ अस्त्रप्रभेदे । दीर्घायुधे । कुन्ते । शल्ये ॥ यादोभेदे । शङ्कोचमत्स्ये ॥ कीले ॥ दीपसूर्य्ययोश्छायापरिमाणार्थं काष्ठादिनिर्म्मितेक्रमेणसूक्ष्माग्रे द्वादशाङ्गुलपरिमितेकीलके । ईशे । शम्भौ ॥ मेढ्रे ॥ कलुषे ॥ राक्षसे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ स्थाणौ । शा

खापचङ्करिततरौ ॥ पर्णनाले ॥ पचशिरानाले ॥ शङ्कतेऽस्मात् । शकि० । खरुशङ्कुपीयुनिलङ्गुलि ल्वितिकुप्रत्ययान्त साधु ॥

शङ्कुकर्ण । पुं० गर्दभे ॥ सिद्धस्थानविशेषे ॥ शङ्कुकर्णध्वनिः प्रोक्त इति देवीगीता ॥

शङ्कुकर्णी । स्त्री० ओषधिप्रभेदे । पाककर्णीत्यादिबाङ्गीष ॥

शङ्कुचिः पुं० शङ्कुमत्स्ये ॥

शङ्कुतरु । पुं० शालवृक्षे ॥

शङ्कुरः त्रि० भयदे ॥ चासदायिनि ।

शङ्कुला । स्त्री० उत्पलपत्रिकायाम् । पूगकर्त्तन्याम् । सरोता० इ० भा० प्र० ॥ शङ्कतेऽस्याः । शकि० । बाहुलकादुलच् । टाप् ॥

शङ्कुवृक्ष । पुं० शालवृक्षे ॥

शङ्कुशिरा । पुं० दानवविशेषे ।

शङ्कुश्रुति । पुं० पातालाधिपतिदैत्यविशेषे ॥

शङ्कोच । पुं० शङ्कुमत्स्ये । शांकोच० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

शङ्कोचि । पुं० शङ्कोचमत्स्ये ॥

शङ्ख । पुं० ललाटास्थि । भालास्थनि ॥ कुबेरस्य निधिप्रभेदे ॥ नखीनामगन्धद्रव्ये । शुक्तौ । कोलदले ॥ कर्णसमीपास्थनि ॥ अष्टनागनायकान्तर्गतनागविशेषे ॥

हस्तिदन्तमध्ये ॥ दशनिखर्वसङ्ख्यायाम् । लक्षकोटौ ॥ धर्मशास्त्रप्रयोजकमुनिविशेषे ॥ रणवाद्यविशेषे । शाखाभावे० । ० ॥ पुं० न० कम्बौ ॥ अर्णोभवे । पावनध्वनौ । अन्तकुटिले । महानादे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकथा श्रीदेवीभागवते ब्रह्मवैवर्त्ते च यथा । अस्थिभिः शङ्खचूडस्य शङ्खजातिर्बभूव ह । नानाप्रकाररूपेण शश्वत्पूता सुरार्चने ॥ प्रशस्तशङ्खतोयञ्च देवानाम्प्रीतिदम्परम् । तीर्थतोयस्वरूपञ्च पवित्रं शम्भुना विना ॥ शङ्खशब्दो भवेद्यत्र तत्र लक्ष्मीः सुसुस्थिरा । स स्नातः सर्वतीर्थेषु यः स्नातः शङ्खवारिणा ॥ शङ्खो हरेरधिष्ठानं यत्र शङ्खस्ततो हरिः । तत्रैव वसते लक्ष्मीर्दूरीभूतममङ्गलम् ॥ स्त्रीणाञ्च शङ्खध्वनिभिः शूद्राणाञ्च विशेषतः । भीता रुष्टा याति लक्ष्मीः स्थलमन्यत्स्थलान्तरं इति ॥ मूलाद्यङ्कारात्मके पाञ्चजन्ये । यथा ॥ भूतादिमिन्द्रियादिञ्च द्विधाहङ्कारमीश्वरः । बिभर्त्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्गरूपेण च स्थितमिति विष्णुपुराणम् ॥ शङ्खति० जनयति । खनुभवदारणे । अन्येभ्योपीति डः ॥ शङ्ख शब्दे इति वा ॥ शाम्यति अलक्ष्मीर्यः । शमु० । अन्तर्भावितण्यर्थः । शमेः खः ॥

शास्यत्यनेनवा ॥ असुरविशेषे ॥

शङ्खकः । पुं० शिरोरोगविशेषे । तल्लक्षणादिर्यथा । पित्तरक्तानिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः । तीव्ररुग्दाहरागंहि शोथं कुर्वन्ति दारुणम् ॥ सशिरो विषवद्वेगान्निरुध्याशु गलंतथा । त्रिरात्राज्जीवितंहन्ति शङ्खकोनामनामतः ॥ त्र्यहाज्जीवतिभैषज्यं प्रत्याख्येयस्य कारयेत् । पित्तरक्तानिला० अत्र कफोपि द्रष्टव्यः । कृतानुतापः कफपित्तरक्तैरिति सुश्रुतवचनात् । विमूर्च्छिताः प्रवृद्धाः । त्रिरात्रात् त्रिरात्रमध्ये मारयति । अस्यचिकित्सा शिरोरोगे भावप्रकाशे द्रष्टव्या । न० वलये ॥ पुं० न० वाल्वौ ॥

शङ्खकारः । पुं० शूद्रागर्भे विश्वकर्मौरसजाते० वर्णसङ्करजातौ । शाङ्खिके । शांखारी० इतिभा० । शङ्खंकरोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ।

शङ्खचरी । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥ शङ्खंचरति । चर० । पचादौ चरडित्युक्तेर्ङीप् ॥

शङ्खचर्ची । स्त्री० ललाटिकायाम् ॥

शङ्खचिल्लः । पुं० कम्बुतायिनि ॥

शङ्खचूडः । पुं० दैत्यविशेषे ॥

शङ्खचूर्णम् । न० शङ्खजातचूर्णे ॥ शङ्खचूर्णंकटुक्षारमुष्णं कृमिहरं परम् ॥

शङ्खजः । पुं० कपोतडिम्बवद्वृत्तमुक्तायाम ॥ त्रि० शङ्खजातवस्तुनि ॥

शङ्खद्रावी । पुं० अम्लवेतसे ॥

शङ्खधरा । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥

शङ्खधारी । पुं० छन्दोविशेषे ॥ अजानन्दकर्णौ यदैवावर्णाः । बुधानन्दकारी भवेच्छङ्खधारी ॥ यथा । स्फुरद्गोपनारीपरीरम्भकारी । हरिः पातु वृन्दावनाभ्यर्णचारी ॥

शङ्खध्मः । पुं० शङ्खवादके । शाङ्खिके ॥

शङ्खध्मा । पुं० शाङ्खिके ॥

शङ्खनखः । पुं० क्षुद्रशङ्खे ॥ शङ्खस्यनखइव । शङ्खनखिका । अङ्कुशमन्यत्रापीतियुचल्युड्वा । स्वार्थेक । पृषोदरादि । नखीनामगन्धद्रव्ये । हृन्नख्याम् ॥

शङ्खनखा । स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हिधाशङ्खनखाख्याऽन्या शुक्त्याख्यावदरीदलः ॥ इतिरत्नमाला ॥

शङ्खपुष्पी । स्त्री० मङ्गल्यकुसुमायाम् ॥ शङ्खपुष्पीतुशङ्खाह्वामङ्गल्यकुसुमापिच । शङ्खपुष्पीसरामेध्यावृष्या मानसरोगहृत् । रसायनीकषायोष्णा स्मृतिकान्तिबलाग्निदा ॥ दोषापस्मारभूतालक्ष्मीकुष्ठकृमिविषप्रणुत् । इतिभावप्रकाशः ॥ पाककर्णेतिङीप् ॥

शङ्खप्रस्थ : । पुं॰ चन्द्रस्यचिह्ने ॥
शङ्खभृत् । पुं॰ विष्णौ ॥ भूताहङ्कारात्मकं पाञ्चजन्याख्यं शङ्खं बिभर्त्ति । डुभृञ्॰ ॥ क्विप् । तुक् ।
शङ्खमुख : । पुं॰ कुम्भीरे ॥
शङ्खमूलम् । न॰ मूलके ॥
शङ्खसञ्ज्ञा । स्त्री॰ यात्रायोगान्तरे । यथा । लग्नस्थे बुधेलग्ने शुक्रे वा देवपूजिते । शङ्खसञ्ज्ञायोगोयातु : कीर्त्तिप्रद : सदा ॥
शङ्खसेन : । पुं॰ चित्रगुप्तात्मजोकायस्थविशेषे ॥
शङ्खाख्य : । पुं॰ शङ्खनख्याम् ॥
शङ्खालुकम् । न॰ श्वेततायुक्तकन्दविशेषे
शङ्खाह्वा । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥
शङ्खिका । स्त्री॰ तृणविशेषे । चोरायाम् । चोरकपुष्पी॰ इ॰गौ॰ भा॰ ॥
शङ्खी । पुं॰ हरौ ॥ समुद्रे ॥ त्रि॰ शङ्खवति ॥
शङ्खिनी । स्त्री॰ चोरपुष्प्याम् । केशिन्याम् । शाखाडुली॰ इ॰ भाषा ॥ श्वेतबुह्मायाम् । वधूभेदे । अबलाप्रभेदे ॥ तीर्थविशेषे ॥ बुद्धशक्तिविशेषे ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ यवतिक्तायाम् ॥ श्वेतचन्दायाम् ॥ शङ्खवल्याम् ॥ चतुर्विधस्त्रीमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । दीर्घासुदीर्घनयनावरसुन्दरीयाकामोपभोगरसिकागुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेणचविभूषितकण्ठदेशासम्भोगकेलिरसिकाकिलशङ्खिनीसा ॥ शशकंपद्मिनीतुष्टाचित्रिणीरमतेमृगम् । वृषभंशङ्खिनीतुष्टाहस्तिनीरमतेहयम् ॥ पद्मिनीपद्मगन्धाचमीनगन्धाचचित्रिणी । शङ्खिनीक्षारगन्धास्यान्मदगन्धाचहस्तिनी ॥ नाडीविशेषे ॥ गान्धार्याश्चसरस्वत्या : स्थितामध्येचशङ्खिनी ॥ शङ्खा : सन्त्यस्या शङ्खाकारपुष्पत्वात् । अतइनि : ॥
शङ्खिनीफल । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥
शङ्खिनीवास : । पुं॰ शाखोट-वृक्षे ॥
शचि । स्त्री॰ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शचति । शचव्यक्तायांवाचि । सर्वधातुभ्यइन् ॥ स्त्रीकारणाकरे ॥
शची । स्त्री॰ पुलोमजायाम् । पौलोम्याम् । इन्द्राण्याम् । शचति॰ व्यक्तं वदति । शच॰ । इन्नन्तात्॰ कृदिकारादक्तिन : इति ङीष् ॥ शतावर्याम् ॥
शचीपति : । पुं॰ इन्द्रे ॥ शच्या : पति : ॥
शचीश : । पुं॰ इन्द्रे ॥

शट पुं॰ देशान्तरे ॥ शटेरच् । अ॰ अम्ले ॥

शटा । स्त्री॰ जटायाम् ॥ शटति । श टरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । अच् । टाप ॥

शटि . । पुं॰ शट्याम् । गन्धपला श्याम् । शट॰ । इन् ॥

शटिका । स्त्री॰ शटीप्रभेदे । गन्ध पलाशायाम् ॥

शटी । स्त्री॰ गन्धशट्याम् । गन्धमूल्याम् । षड्ग्रन्थिकायाम् । कर्चूरे । पलाशी । गन्धपलाश्याम् । कचूर॰ ङ्॰ दे॰ भा॰ । वनआदा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ गन्धपलाशीसुगन्ध द्रव्य काश्मीरप्रसिद्धम् । शटति । शट॰ । अच् । गौरादि . ॥

शट्ट । पुं॰ शट्टके ॥

शट्टकम् । न॰ शट्टे । साटा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ शालिचूर्णघृततोयमिश्रित शट्टकवदेत् ॥

शठ । पुं॰ मध्यस्थपुरुषे ॥ धूस्तूरे ॥ धूर्ते । परवञ्चनार्थं ॰ मन्यथाजा नन्नप्यन्यथावादिनि । गूढविप्रियकृति ॥ यथोक्तं विश्वप्रकाशे । प्रियवक्तिपुरोऽन्यत्र विप्रियंकुरुतेभृशम् । युक्तापराधचेष्टश्च शठोऽयकथितोबुधैरिति ॥ अपिच । परकार्यविमुखे । यथा ॥ मनसावचसायश्चदृश्यते कार्यतत्पर . । कर्मणाविपरीतश्च शशठ ' सन्निरुच्यते ॥ चतुर्विधप त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कामिनीविषयकपटपटुरिति ॥ शठति॰ वञ्चयति । शठकैतवे । पचाद्यच् ॥ न॰ तगरे । कुङ्कुमे ॥ तीक्ष्णायसि ।

शठता । स्त्री॰ कुसृतौ । निकृतौ । मायायाम् । शाठ्य ॥ भावकर्मणोस्तल् ॥

शठाम्बा । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् । छिन्नपत्र्याम् ॥

शण । पु॰ स्वनामप्रसिद्धेक्षुपे । माल्यपुष्पे । कटुतिक्तके । त्वक्सारे । दीर्घपल्लवे ॥ न॰ भङ्गायाम् । मातुलान्याम् ॥

शणघण्टिका । स्त्री॰ शणपुष्प्याम् ॥

शणपत्रम् । न॰ शणवल्कलनिर्मितेपत्रे । कागद॰ इ॰ प्र॰ ॥

शणपर्णी स्त्री॰ अशनपर्ण्याम ॥ शणस्य पर्णमस्याः । शणशब्द शणपर्णसदृशोलाक्षणिक । पाककर्णादिङीष् ॥

शणपुष्पम् । न॰ शणके ॥

शणपुष्पिका । स्त्री॰ घण्टारवायामौषधौ ॥ शणाः पुष्पं यस्याः । स्वार्थेकन ॥

शणपुष्पी । स्त्री॰ घण्टारवायाम् । घण्टेतिख्यातौषधौ ॥ शणा : पुष्पं यस्याः । शणशब्दस्तत्पुष्पसदृशेलाक्षणिकः

वर्णिका । पाककार्य्येतिदोष ॥

शणगुणी । शणपुष्पीकटुस्तिक्ता वामिनीकफपित्तजित् ॥ आढक्याम् ।

शणसूत्रम् । न० शणकृमांशुसूत्रे । पवित्रके ॥ शणोति । शणगतौ । पचाद्यच् । शणस्यसूत्रम् ।

शणालु । शणालुक: । पु० आरेवते । आरग्वधे ॥ इ०श०र०लौ० ॥

शणिका । स्त्री० शणपुष्प्याम ॥

शणीरम । न० शोणमध्यस्थपुलिने ॥ तट्रीतटे ॥ इ०मेदिनिकार ।

शण्डम् । न० षण्डे । पद्मादिसमूहे ॥ पु० असुरपुरोहिते ॥ शण्डते । शडिरुजायांसङ्घातेच । अस्मात् पचाद्यच् ॥

शण्डिक । पुं० देशविशेषे ॥

शण्डिल । पु० मुनिविशेषे ॥ शण्डते । शडि० । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

शण्ढ । पुं० गोपतौ । सां०इ०भा० ॥ चाक्षुष्टाखे ॥ वर्षवरे । अन्तःपुरपालके । अध्यन्तरस्त्रीरक्षके ॥ तृतीयप्रकृतौ । क्लीवे ॥ आम्यतिशिष्याभावात् । शमउपशमे । शमेढ: ॥ वन्ध्यापुरुषे । उन्मत्ते

शतम । न० दशगुणितदशसङ्ख्यायाम् । दशतौ । १०० दशदशतपरिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतीतिनिपातनात् । प्रकृतेशभाव । तप्रत्यय: । सङ्ख्येये ॥

शतक । त्रि० शतसङ्ख्याविशिष्टे सङ्घे ॥ शतपरिमाणमस्य । सङ्ख्याया अतिशदन्ताया: कन् ॥ शतेनक्रीतोवा ॥

शतकीर्त्ति । पु० भाव्यर्हद्विशेषे ॥

शतकुन्द । पु० कारवीरे ॥

शतकुम्भ । पु० पर्वतविशेषे । श्वेतकारवीरे ॥

शतकोटि । पुं० वज्रे ॥ शतकोटयोधारा । कोणलक्षणा यस्य स ॥ दशार्बुदे । वज्रे । पद्म ॥

शतक्रतु । पुं० इन्द्रे ॥ शतक्रतवोयस्य स: ॥

शतखण्डम् । न० सुवर्णे ॥ त्रि० शतभागे ॥

शतग्रन्थि । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

शतघ्नी । स्त्री० शिल्पविद्याप्रसिद्धशस्त्रविशेषे ॥ प्राकाररक्षार्थंनिर्मितेयन्त्रविशेषे ॥ शतहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥ ङीप् ॥ लोहकण्टकसञ्छन्नाशतघ्नीमहतीशिलेति० विजयरक्षित ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ करञ्जके ॥ गल रोगविशेषे ॥

शतच्छन्दः । पुं॰ काष्ठकुट्टखगे । दार्व्वाघाटे ॥ शतच्छदाख्य ॥

शततम । त्रि॰ शतस्यपूरणे । नित्यंशतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्चे तिडट्तमडागम . ॥

शततारा । स्त्री॰ शतभिषायाम् ॥

शतदन्तिका स्त्री॰ नागदन्त्याम् ॥

शतद्रु . । स्त्री॰ सरिद्विशेषे । शतुद्री ॥ अस्याजलगुणायथा । शतद्रोर्विपाशायुत: सिन्धुनद्या: सुशीतलघुस्वादुसर्व्वामयघ्नम । अलं निर्मलंदीपनपाचनञ्चप्रदत्तेबलबुद्धिमेधायुषञ्च । शतधाद्रवति । द्रुगतौ । हरिमितयोर्द्रुव इति चेतिकु । मितद्र्वादित्वाड्‌वा ॥

शतधा ।)
शतधा ।) स्त्री॰ शतप्रकारे ॥ दूर्व्वायाम् ॥

शतधामा । पुं॰ विष्णौ । शतमनन्तानिधामान्यस्य ॥

शतधारम् । न॰ पवौ । वज्रे ॥ शतधारा कोषाखयायस्य त्रि॰ शतधाराविशिष्टे ॥

शतधृति. । पुं॰ इन्द्रे । ब्रह्मणि ॥ परमेष्ठिनि । स्रष्टरि ॥ दिवि । स्वर्गे ॥

शतपत्र . । पुं॰ मयूरे ॥ दार्व्वाघाटे ॥ सारसे ॥ राजकीरे ॥ नूरीतोता॰ इ॰ भा॰ न॰ कमले शतपत्राख्य ॥

शतपत्रक । पु॰ दार्व्वाघाटे । काष्ठकुट्टखगे ॥ शतपत्राख्यस्य ॥

शतपत्रनिवास । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ त्रि॰ पद्मस्थे ॥

शतपत्रिका । स्त्री॰ शतपत्र्याम् । सेवन्त्याम् ॥

शतपत्री । स्त्री॰ सेवन्त्याम् । सेवती॰ इ॰भा॰ ॥ पाटलवर्णासे॰ गुलाब इ॰ प्रसिद्धास्ते॰ उभयो पर्य्यायाव था । शतपत्रीतरुण्युक्ताकर्णिका चारुकेशरा । महाकुमारीगन्धाढ्या लाक्षापुष्पातिमञ्जुला ॥ शतपत्री हिमाहृद्याग्राहिणीशुक्रलालघु: दोषत्रयास्रजिद्वर्ण्यातिक्ताकट्वीचपाचनी ॥

शतपथ . । पु वेदैकदेशे ।

शतपथिक . । त्रि॰ शतपथाध्येतरि ॥ शतपथमधीतेवेदवा । क्रुकम् पदोत्तरपदात्॰ शतषष्टे . षिकन् पथ इतिषिकन् ॥ षित्वात्॰ स्त्री॰ शतपथिकी ॥

शतपदचक्रम । न॰ नामानक्षत्रज्ञानार्थंचक्रं ॥ तद्यथा । चक्रंशतपदक्ष्ये॰ वक्ष्यामास्वरसम्भवम् । नामादिवर्णतोज्ञेयाक्षराण्यंशकास्तथा ॥ तिर्य्यगूर्द्ध्वगतारेखा रुद्रसङ्ख्यालिखेद्बुधः ॥ आयते कोष्ठकानाञ्चशतैकमोषसम्भव . ॥ अ॰ व॰ क॰ ह॰ डोऽऽयेशाख्या॰

शतपदचक्रम्

म० ट० प० र० ता० इरिति०
चाग्नेय्याम् । न० य० भ० ज०
खा० नैऋत्या० ग० स० द० च०
ला० वायव्याम् ॥ पञ्चपञ्चक्रमेणैवंवि
भवर्णान्प्रयोजयेत् । पञ्चस्वरसमा-
योगेएकैकपञ्चधाकुरु ॥ अवर्णाद्या
स्त्रयोऽन्त्या वा . सम्यक्स्वरयुतास्तथा ।
सजातीयैक्यमास्थायपञ्चस्वरविमिश्रं
च ॥ श्रदृश्यतोऽरप्यकारेच० ग्रेम
सखपरिग्रह । कृशान्कुपु० भु०
दु० श्चागेमोथिनोद्यस्वराश्रिच ॥
कु० घ० ङ० छा० भवेत्सक्षरो
द्रेखोग्रामगोचरे । पु० ष० ण०
ठा० भवेत्सक्षं हस्तं चाग्नेयसञ्ज्ञ-
के ॥ भु० ध० फ० ढाभवेत्सक्षं पू
र्वाषाढे चनैऋते । दु० थ० झ०
ञ० भवेत्समेवायव्ये भाद्रउत्तरे
एवसक्षचतुष्कञ्चज्ञातव्यं स्वरवेदि
भिः । धिष्ण्योनिक्षप्तककादीनिप्रक्ले
कचतुरस्वरे । सोऽभिजिच्छ्रवणा
स्तत्रगतैकंवाद्याधिकम् । यद्वर्णा
अकोष्ठस्थ क्रूर सौम्योऽपिवा
यत् । तत्तस्तोवेधयेत्सम्यक् पुं
सोनामादिमाक्षरम् । सौम्यैर्विद्ध
शुभर्क्षं यमशुभपापखेचरे । ॥ मि
श्रैर्मिश्रफलतत्र निर्वेधेनशुभाशुभम
। अष्टाच्य सर्वतोभद्रे यत्रोपग्रहमेद
त : । शुभाशुभफलसर्वंतद्दिशापि
विचिन्तयेत् ॥ पञ्चस्वरा० अ०

शतपदचक्रम्

कू० उ० ए० ओकारास्तेष्वेतेषुधि-
ष्ण्यानिनवचाथि । अवचतुर्भि-
र्वर्णैरेकनक्षत्र यथा । च० चू० चे०
ल० कृत्तिका । ओ० व० वि०
वु० रोहिणी । वे० वो० का०
कि० मृगशिर । कु० घ० ङ०
छ० आर्द्रा । के० को० ह० हि०
पुनर्वसू । हु० हे० हो० ड० पु
ष्य । डि० डु० डे० डो० अश्लेषा
। म० मि० मु० मे० मघा । मो०
टा० टि० टु० पूर्वाफाल्गुनी ।
टे० टो० प० पि० उत्तराफाल्गु
नी । पु० ष० ण० ठ० हस्त । पे०
पो० र० रि० चित्रा । रु० रे०
रो० त० स्वाति । ति० तु० ते०
तो० विशाखा । न० नि० नु० ने०
अनुराधा । नो० य० यि० यु० ज्ये
ष्ठा । ये० यो० भ० भि० मूलम ।
भु० ध० फ० ढ० पूर्वाषाढा । भे०
भो० ज० जि० उत्तराषाढा । जु०
जे० जो० ख अभिजित् । खि०
खू० खे० खो० श्रवण । ग० गि०
गु० गे० धनिष्ठा । गो० स० सि०
सु० शतभिषा । से० सो० द० दि०
पूर्वभाद्रपदा । दु० थ० झ० ञ०
उत्तरभाद्रपदा । दे० दो० च०
चि० रेवती । चु० चे० चो० ल०
अश्विनी । लि० लु० ले० लो० भर
णी । कू ह्युक्त अकारयुक्तं नक्ष

य'। इत्यनेनदीर्घोन्त्येय'। तत्र ऽ अकारेयदन्त्यसकारोन्त्येय ॥ इतिशतपदचक्रम् ॥

शतपदी। स्त्री॰ कर्णजलौकायाम् ॥ शतपादायस्याः। कुम्भपद्यादिषुचेतिसाधु ॥ शतावर्याम् ॥

शतपत्रम्। न॰ श्वेतकमले। पुण्डरीके ॥

शतपर्वा। पुं॰ वंशे। त्वक्सारे। शतपर्वाख्यस्य ॥ इक्षुविशेषे। शतपोरके ॥ यथा। शतपर्वाभवेत्किञ्चित्कोषकारगुणान्वित। विशेषात्किञ्चिदुष्णश्चसक्षारः पवनापहः ॥

शतपर्व्वी। स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ भार्गवभार्यायाम् ॥ कोजागरपूर्णिमायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ शतपर्वाण्यस्याः। पाक्षिक॰ ङीब भावः ॥

शतपर्विका। स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचायाम् ॥ शतपर्वाण्यस्याः। शेषादितिकप् ॥ यद्वा। शतपर्वति। पर्वपूरणे। ण्वुल्। यवे ॥

शतपर्वेश'। पुं॰ शुक्रग्रहे ॥ शतपर्वायाईशः ॥

शतपात्॰द्। स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ शतपादाअस्याः' ॥ सङ्ख्यासुपूर्वस्येतिसाधुः ॥

शतपादिका। स्त्री॰ शतपद्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

शतपादी। स्त्री॰ शतपादिकायाम् ॥

शतपुष्पा। स्त्री॰ सितच्छत्रायाम्। अतिच्छत्रायाम्। मधुरायाम्। सौंफ। धानसोया॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ अस्यागुणायथा। शतपुष्पालघुस्तीक्ष्णापित्तकृद्दीपनीकटुः। उष्णाज्वरानिलश्लेष्मव्रणशूलाक्षिरोगहृत् ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रोक्ताविशेषाद्योनिशूलनुत्। अग्निमान्द्यहरीहृद्याबद्धविट्क्रिमिशुक्रहृत् ॥ रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानिलान्हरेत् ॥ अपि च। एकैवाह्वहुरसाऽखवासिनैव वासिताशतपुष्पावद्व्येव छत्र दृष्ट्वा जिगीषया ॥ शतपुष्पाण्यस्याः'। सद्गुच्छकाण्डेतिटाप् ॥

शतपुष्पिका। स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतपोरक'। पुं॰ शतपर्वाख्येक्षुविशेषे ॥

शतप्रसूना। स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ॥

शतप्रास'। पुं॰ करवीरवृक्षे ॥ शतंप्रासइवपत्राण्यस्य ॥ शतपुष्पपिप्राशितिवा। अमुच्चेपष्ठे। कर्म्मण्यण् ॥

शतबलि'। पुं॰ कपोनायूपतेविंशेषे ॥

शतभिषक्। स्त्री॰ शतभिषानक्षत्रे ॥ वि॰ शतभिषजिजाते। वत्सशालेतिजातार्थेऽलुक्। पञ्चेश

तभिषज : । शतभिषेपि ॥

शतभिषा । स्त्री॰ अश्विन्यादिषुचतु
र्विंशे ॥ तत्रजातफलम यथा ।
शीतभीरुरतिसाहसीसदानिष्ठुरो
ऽपिचतुरोनरोभवेत् । वैरिणामति
शयोद्दिदारणोवाक्पटुर्यदिषस
भवे ॥

शतभीरु । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ।
बेला॰बेली॰रायबेल॰ इ॰ च॰ भा॰
प्र॰ पुष्पे ॥ शत बहवोवियोगिनो
भीरवोऽस्या ।

शतमख । पुं॰ इन्द्रे । शचीपतौ ॥
शत मखाश्चस्य ॥

शतमन्यु । पु दिवस्पतौ ॥ इन्द्रे ॥
शत मन्यवोयागाअस्य । शतेषुदै
त्येषुमन्यु क्रोधोऽस्येतिवा । शत
मन्यवोदैत्यान्यस्यवा । दैत्यैः प
राजितत्वात् ॥

शतमान पु॰ दशकृष्णलपरिमाणेषु । वि
शत्यधिकरक्तिकाशतत्रयपरिमाणे
रूप्यर्थे ॥ धरणानिदशज्ञेय श
तमानस्तुराजतइतिमनु ॥

शतमार्ज्ज । पु॰ असिधावके ॥ इ॰
कसिगर् ।

शतमूला । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥ वचा
याम् ॥

शतमूलिका स्त्री॰ द्रवन्त्याम् । मूषि
कपर्ण्याम् ॥

शतमूली । स्त्री॰ बहुसुतायाम् ।
शतावर्याम् ॥ शत मूलान्यस्या
। पाककर्णोतिङीष् ॥

शतयष्टिक । पु॰ शतलतिकाहारे ।
देवच्छन्दे ॥

शतरुद्रियम् । न॰ हविरादौ ॥ श
त रुद्रादेवताअस्य । शतरुद्राद्घ
श्चेतिघ ॥

शतरुद्रीयम् । न॰ शतरुद्रिये ॥ श
तरुद्राद्घश्चेतिचकाराच्छः शत
शब्दोऽनन्तवचन ॥

शतरूपा । स्त्री॰ स्वायम्भुवमनो
पत्न्याम् ॥ ब्रह्मण कन्यायाम्॰
पत्न्याश्चेतिमात्स्ये तृतीयोध्याय ॥

शतलुम्प ।)
शतलुम्पक ।) पु॰ किरातार्जुनीय
काव्यकर्त्तरिभारविकवौ ॥

शतवीर्या । स्त्री॰ श्वेतदूर्वायाम् ॥
शत वीर्याण्यस्या ॥ कपिलद्राक्षा
याम् ॥ शतावर्याम् ॥

शतवेधी । पु॰ अम्लवेतसे ॥ शत
वेधितु शीलमस्य । विधविधाने ।
सुप्यजातौणिनि ॥

शतवेधिनी । स्त्री॰ चुक्रिकायाम् ।
चूकाख्यशाके ॥

शतव्रज । पुं॰ अनन्तगतौ । अप
रिमितगतौ ॥

शतसहस्रम् । न॰ शतगुणितसहस्रे
। लक्षे ॥

शतसहस्रकम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

शतह्रदा । स्त्री॰ वज्रे ॥ विद्युति । सौदामिन्याम् ॥ शतं ह्रदा॰ ऽच र्घी षि॰ अगाधजलाशया यस्याः । अच् ॥ शतं ह्रादाय स्या इति वा । पृषोदरादित्वात् सः ॥

शताग्र । त्रि॰ शततमे भागे ॥ स हस्रांशः शतेऽस्मिन्निति विषये पूरणार्थत्वम् । यथा । तस्य त्रिषोडशांशेन यागा सुरपूजिता । शतांशेन वसुलसौतेनविष्णोः प्रियास देति मन्त्रमुक्तम् । तस्याः सुरायाः संस्थस्य ॥

शताक्षी स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ शत पुष्पायाम् ॥ रात्र्याम् ॥ शतम क्षीण्यस्याः । बहुव्रीहौ॰ अच् । ङीष् ॥

शताङ्ग : । पुं॰ युद्धार्थरथे । स्यन्दने ॥ शतमङ्गान्यवयवा यस्य. । तिनिशद्रुमे ॥

शतानक्म् । न॰ रुद्राक्रीडे । श्मशाने ॥

शतानन्द । पुं॰ मुनिविशेषे । गौतमस्य सुतेदेवकीनन्दने ॥ गौतमसुनौ ॥ जनकपुरोहिते ॥ ब्रह्मणि ॥ विष्णुरथे । शतमानन्दा यस्य एकएवपरानन्दउपाधिभेदा च्छतधाभिद्यते ॥ शतमनेके॰ अन्तःकरणवृत्तिविशेषोपाधिव्यभिव्यज्य मानाः आनन्दा यस्य परमानन्दसिन्धोः शं अस्य इति वा ॥

शतानीक । पुं॰ व्यासशिष्ये॰ मुनिविशेषे ॥ वृद्धे ॥ नृपविशेषे । जनमेजयपुत्रे ॥

शतायु । त्रि॰ शतवर्षवयसि ॥ शतवर्षाणामायुर्यस्य ॥

शतारम् । न॰ वज्रे ॥

शतारुषी । स्त्री॰ }
शतारु । न॰ } कुष्ठभेदे ॥ रक्तंश्यामं सदाहार्ति शतारु स्याद्बहुव्रणम् ॥

शतावरी । स्त्री॰ शतमूल्याम् । इन्दीवर्याम् ॥ अस्या गुणाः । शतावरी गुरु. शीतातिक्ता स्वाद्वी रसायनी । मेधाग्निपुष्टिदा स्निग्धा नेत्र्या गुल्मातिसारजित् । शुक्रस्तन्यकरी बल्या वातपित्तास्रशोथजिदिति ॥ अस्या घातो यथा । शतावरीमूलकल्कं कल्कात् चतुर्गुणम् । क्षीरतुर्यं घृतगव्यं सितयाकल्कतुल्यया ॥ घृतशेषं पचेत्तत्तु पलार्द्धं लेहयेत्सदा । रक्तपित्तक्षतक्षीणपित्तक्षयश्वासघ्नामये तु तृद्वितशचशतावरीपाके ॥ शच्याम् । इन्द्राण्याम् ॥ शतेनावृणोति । वृञ्॰ । पचाद्यच् । गौरादिः ॥

शतावर्त्त । पुं॰ विष्णौ ॥ शतमावर्त्ताः प्रादुर्भावा यस्य ॥

शतावर्त्ती । पुं॰ विष्णौ ॥

शताश्रि । पुं॰ शतकोटौ ॥ वज्रे ॥

शताह्वा । स्त्री॰ शतपुष्पायाम् ।

शल्फा॰ दू॰ गौ॰ भा॰ ॥ मधु
रिकायाम् । अतिच्छत्रायाम ॥
शतिक । त्रि॰ शत्ये ॥ शतेनक्री
तः । शतस्य विकारोऽवयवो वा ।
शतस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा-
॥ क्रीतवत् परिमाणादित्यतिदेशा
त् ॰ शतान्च ठन्यतावशतइतिठन् ॥
शतेर । पु॰ शत्रौ ॥ हिंसायाम् ॥
शीयते । शद्ऌ शातने । शदेरेच
त्येरन् ॥
शत्य । त्रि॰ शतिके ॥ शतिकव
दतिदेशाद्यत् ॥
शत्रि । पु॰ कुञ्जरे । हस्तिनि ॥ शीय
ते । शद्ऌ । राशदिभ्यांत्रिप् ॥
शत्रु । पु॰ । स्वविषयान्तरावनिपे
॥ विषयानन्तरो राजा शत्रुः ॥ नि
पातकारिणि । रिपौ । वैरिणि ।
सपत्ने । अरौ । अभिघातिनि ॥
शत्रुर्द्विधा । आभ्यन्तरो बाह्यश्च ।
आभ्यन्तरः कामक्रोधादिरूपः ।
बाह्यः इष्टविघातादिकर्त्ता । यथा
हु । । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति
शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् ।
येनावृतः कुरुते कार्यमेव घोराणि
कर्माणि सुदारुणानीति ॥ लग्नात्
षष्ठस्थाने ॥ शातयति । शद्ऌ॰
। शत्रु । रुशातिभ्यांक्रुन् । ब
हुलमन्यत्रापीतिचिलुक् । प्रमा
दिपाठाद्भ्रस्व ॥ शातयितरि ।
हन्तरि ॥ यथा । इन्द्रशत्रु ।
इन्द्रस्य शत्रुः हन्ता । इन्द्र॰ शत्रु
हन्तायस्येतिबहुव्रीहिर्वा ॥
शत्रुघ्न । पु॰ सुमित्रातनये । श
त्रुमर्दने । श्रीरामभ्रातरि ॥ श
त्रून् हतवान् । हन॰ । मूलवि
भुजादित्वात्क ॥ यद्वा । शत्रून्
हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेपिचेत्यपि
शब्दात् ॰ ज्ञातशत्रुघ्नादय सिद्धा
इतिदुर्गसिंहः । पाणिनीयेपि॰
बहुलग्रहणाद्यथेष्टसिद्धिः । कृत्य
ल्युटोबहुलम् ॥ त्रि॰ अरिघ्ने ॥
शत्रुघ्नजननी । स्त्री॰ सुमित्रायाम ॥
शत्रुजित । पु॰ भूपविशेषे । कुव
लयाश्वपितरि ॥ त्रि॰ वैरिजय
कारिणि ॥ शत्रून् जयति अभिभव
ति । जि॰ । क्विप् ॰ तुक् ।
शत्रुञ्जय : । पु॰ विमलाद्रौ ॥ हस्ति
नि । शत्रुञ्जयति जि॰ । संज्ञाया
भृतृवृजीतिखच् ॥ शत्रुजेतरि ॥
शत्रुता । स्त्री॰ शत्रुत्वे । वैरिभावे
। तल् ॥
शत्रुतप । त्रि॰ वैरितापकृति ॥
शत्रुमर्दन । पु॰ शत्रुघ्ने ॥ त्रि॰ वैरि
घ्ने ॥
शत्रुवश । त्रि॰ शत्रुर्मात । शत्रु
रस्यवश । अन्येभ्योपिदृश्यतइति
वलच् । असंज्ञात्वादहइतिनदीर्घ
शत्रुहा । पु॰ क्रूरकर्मशिवकी ॥

शत्वरी । स्त्री॰ निशायाम् ॥

शद । पु॰ फलमूलादौ ॥ शदेरच् ॥

शद्रि । पु॰ अम्भोधरे । मेघे ॥ जिष्णौ ॥ हस्तिनि ॥ खण्डे ॥ स्त्री॰ तडिति ॥ शीयतेऽस्यादेवा। शद्लृ॰ । अदिशदीतिक्रिन् ॥

शनक्कायवि । स्त्री॰ शकपिप्पल्याम् ॥

शनकै । अ॰ अत्वरायाम् ॥ शनैरेव । अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेरित्यकच् ॥ सम्भमेवेत्यर्थे ॥

शनपर्णी । स्त्री॰ असनपर्ण्याम् ॥ कटुक्याम् ॥

शनि । पुं॰ सप्तमग्रहे । सौरौ । शनैश्चरे । नीलवाससि । मन्दे । छायात्मजे ॥ कुक्कुरे ॥

शनिगृहम् । न॰ मकरराशौ ॥ कुम्भराशौ ॥ शनेर्गृहम् ॥

शनिप्रसू । स्त्री॰ छायायाम् । सूर्यपत्न्याम् ॥

शनिप्रियम् । न॰ नीलमणौ ॥

शनिवार । पु॰ शनिभोग्यसावनदिने ॥ तत्पु॰ उदयकालादोदयकालः ॥

शनैश्चर । पुं॰ शनिग्रहे ॥ शनैश्चरति॰ मन्दत्वात् । चर॰ । अच् ॥ त्रि॰ मन्दगामिनि ॥

शनैः । अ॰ क्रियामान्द्ये । क्रूरे ॥ अत्वरायाम् । बहुले । शनैश्चरे । शयति॰ । शानयति वा । शब्द नि॰ शानतेजनेवा। ऐसुप्रत्यय । पृषोदरादित्वात्॰ षस्यन ह्रस्वोवा

शन्तनुः । पु॰ प्रतीपभूपतनये । महाभिषि ॥

शप । पुं॰ शपथे । निर्भर्त्सने ॥

शपथ । पुं॰ कारे ॥ आक्रोशे ॥ दिव्ये । समये । सुतादिभिः शपने ॥ शपन्ति शपत्याक्रोशे । शीङ्शपिरुगमीत्यादिनाऽथप्रत्ययः ॥

शपनम । न॰ शपथे ॥ शप॰ । ल्युट् ॥

शपमान । त्रि॰ क्रोशति ॥ स्वरितेत्वादात्मनेपदम् ॥

शप्त । त्रि॰ शापयुक्ते ॥ शप्यतेस्म । शप॰ । क्तः । पुं॰ उल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ तृणविशेषे ॥

शफ । पुं॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । नखे । क्लीबत्वेऽपि ॥ न॰ तरूणां मूले ॥ गवादीनांखुरे ॥ शफति । फणगतौ । अन्येभ्योऽपीति डः । पृषोदरादिः ॥

शफर । पुं॰ मत्स्यविशेषे । प्रोष्ठ्याम् । पूंठी॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ शफरति । रा॰ । आतोऽनुपेतिकः ॥

शफराधिप । पुं॰ इल्लिशे॰ मत्स्ये । वादिकापूरे ॥ शफराणामधिपः ॥

शफरी स्त्री॰ शफरे । प्रोष्ठ्याम ॥ जातेरितिङीष् ॥

शबल । पु॰ एते । कर्वुरे । चित्रे । किर्मीरे । अपति॰ चक्रोऽशतिवर्णान् । अप॰ अपिवर्सेतिकलप्रत्ययोवत्वञ्च । भोष्ठ्यमध्य । त्रि॰ तद्वति ।

शब्द । पु॰ अक्षरे । यशसि । गीतौ । वाक्ये । खे । श्रवणे । ध्वनौ । इतिहेमचन्द्रः । श्रोत्रग्राह्यगुणपदार्थविशेषे । अस्य पर्यायाः । शब्द॰ निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः । स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वानस्वनाः । आरवारावसंरावविरावाः । इत्यमरः ॥ प्रयोगेणाभिज्वलितयाकाशदेशः शब्दः । स द्विविधः ध्वन्यात्मको वर्णात्मकश्चेतिभेदात् । तथाहि । शब्दोध्वनिश्चवर्णश्चमृदङ्गादिभवोध्वनिः । कण्ठसंयोगादिजन्यावर्णास्तेकादयोमताः ॥ सर्वः शब्दोनभोवृत्तिः श्रोत्रोत्पन्नस्तुगृह्यते । वीचीतरङ्गन्यायेनतदुत्पत्तिस्तुकीर्त्तिता । कदम्बगोलकन्यायादुत्पत्तिः कस्यचिन्मते । उत्पन्नः कोविनष्टः कइतिबुद्धेरनित्यता ॥ सोऽयंकइतिबुद्धिस्तुसाजात्यमवलम्बते । तदेवौषधमित्यादौसजातीयेऽपिदर्शनात् । इ॰ भा॰ प॰ शब्दनिरूपणे । शब्दइति । नभोवृत्तिरा-

काशसमवेतः । दूरस्थशब्दस्याग्रहणादाह । श्रोत्रोत्पन्नइति । ननुमृदङ्गाद्यवच्छेदेनोत्पन्ने शब्दे श्रोत्रे कथमुत्पत्तिरतआह । वीचीतरङ्गन्यायेनेति । आद्यशब्दस्यबहिर्दशदिगवच्छिन्नोऽन्यशब्दस्तेनैव शब्देनजन्यते तेनचापरस्तद्व्यापक एवं क्रमेणश्रोत्रोत्पन्नोगृह्यतइति कदम्बगोलकन्यायादिति । आद्यशब्दाद्दशदिक्षु दशशब्दाउत्पद्यन्ते । ततश्चान्येदशशब्दाउत्पद्यन्ते इतिभावः । अस्मिन्कल्पे गौरवादुक्तं कस्यचिन्मतइति । ननु शब्दस्यनित्यत्वादुत्पत्तिः कथमतआह । उत्पन्नः कइति । शब्दानामुत्पादविनाशप्रत्ययशालित्वादनित्यत्वमित्यर्थः । ननुसएवायं ककारइत्यादिप्रत्यभिज्ञानाच्छब्दानामनित्यत्वम् । इत्थंचोत्पादविनाशबुद्धिश्चसरूपाचेत्यतआह । सोऽयं कइतिबुद्धिस्तुसाजात्यमवलम्बतेइत्यादि । तत्रप्रत्यभिज्ञानं तत्सजातीयत्वविषयः । ननुतद्व्यक्त्यभेदोविषयः उक्तप्रतीतिविरोधात् । इत्थञ्चद्वयोरपिबुद्ध्योर्नभ्रमत्वमिति । ननुसजातीयत्वंसोऽयमितिप्रत्यभिज्ञायांभासते इतिकुत्रदृष्टमित्यतआह । तदेवेति । यदौषधमयाकृतं तदेवान्येनापिकृतमित्या

दिदर्शनादितिभाव इतिमुक्तावली ॥ अथ शब्दखण्डं । आप्तश्रुतिस्तु प्रवक्तास्त्विति साङ्ख्याः । अथाप्तवचनमिति लक्ष्यनिर्देश । शेषलक्षणम् । आप्ताप्राप्तायुक्तेतियावत् । आप्ताचासौ श्रुतिश्च आप्तश्रुति । श्रुतिः वाक्यजनितं वाक्यार्थविज्ञानम् । तच्च स्वत प्रमाणम् । अपौरुषेयवेदजनितत्वेन च सकलदोषाशङ्काविनिर्मुक्तं युक्तं भवति एवं वेदमूलस्मृतीतिहासपुराणवाक्यजनितमपि ज्ञानं युक्तम् । आदिविदुषश्च कपिलस्य कल्पादौ कल्पान्तराधीतश्रुतिस्मरणसम्भव । सुप्तप्रतिबुद्धस्येव पूर्वेद्युरवगतानामर्थानामपरेद्यु । तथाचावट्यजैगीषव्ययो संवादे भगवान् जैगीषव्यो दशमहाकल्पवर्त्तिजन्मस्मरणमात्मन ऊचे च । दश सु महाकल्पेषु परिवर्त्तमानेन मयेत्यादिना ग्रन्थसन्दर्भेण । आप्तग्रहणेन च अयुक्ता शाक्यभिक्षुकनिर्ग्रन्थकसंसारमोचकादीनामागमाभासा परास्ता भवन्ति । अयुक्तत्वञ्चैतेषां विगानाद्विच्छिन्नमूलत्वात् प्रमाणविरुद्धार्थाभिधानात् कैश्चिदेव म्लेच्छादिभि पुरुषापसदै पशुप्रायै परिग्रहाद्बोद्धव्यम् । तु शब्देनानुमानाद्व्यवच्छिनत्ति । वाक्यार्थो हि प्रमेय न तद्धर्मो वा-

क्यं येन तल्लिङ्गं भवेत् । न च वाक्यं वाक्यार्थं बोधयत् सम्बन्धग्रहणमपेक्षते । अभिनवकविरचितस्य वाक्यस्यादृष्टपूर्वस्याननुभूतचरवाक्यार्थबोधकत्वादिति । अध्ययनकार्यं शब्द । शब्द इति शब्दजनितमर्थस्वरूपज्ञानमुपलक्षयति कार्यकारणोपचारात् । सा द्वितीया सिद्धि सुतारमुच्यते । तदिदं द्विधा श्रवणम् । अन्येनाचष्टे । यत्साङ्ख्यशास्त्रपाठमन्यदीयमाकर्ण्य तत्त्वज्ञानमुत्पद्यते सा सिद्धि शब्द । शब्दपाठानन्तरभावात् । इति साङ्ख्याः ॥ आप्तोपदेश शब्द इति गौतमसूत्रम् । अस्यार्थ । शब्द इति लक्ष्यकथनं तदर्थ । प्रमाणशब्द इति । आप्तोपदेश इति लक्षणम् । आप्त प्रकृतवाक्यार्थयथार्थज्ञानवान् । तस्योपदेश इत्यर्थ । प्रकृतवाक्यार्थे यथार्थज्ञानप्रयुक्त शब्द इति फलितार्थ । अथवा । आप्तो यथार्थ उपदेश शब्दबोधो यस्मात् तत् । शाब्दत्वञ्च जातिविशेष । तथाच । यथार्थशाब्दज्ञानकरणत्वमर्थ । अत्र च विशेष्यावच्छिन्नप्रकारकत्वमिति तत्प्रकारकत्वादिप्रमालक्षणानामेकम् । लक्षणे परस्य लक्ष्यतावच्छेदकानिवेशनीयमतो नाभेद ॥ ७ ॥ विभजते । स द्विविधो दृष्टा

दृष्टार्थत्वात्। स प्रमाणशब्द श
ब्दतदुपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमाण
गम्यार्थकोदृष्टार्थक। शब्दतदुपजी
विप्रमाणमात्रगम्यार्थकोऽदृष्टार्थक
• तथाचदृष्टार्थकत्वादृष्टार्थकत्व
भेदात् प्रमाणशब्दस्यद्वैविध्यमित्य
र्थ'॥ ८ ॥ शप्यते। शपथाक्रोशौ
। आशपिभ्यादद्दनादितिदन ॥ शा
स्त्रेशब्दस्तुवाचकइति । शास्त्रे•
व्याकरणादिशास्त्रे• वाचक'
साधुशब्द• सएवनिरूपपदेनशब्दश
ब्देनव्यवह्रियतेनध्वनिर्नचापभ्रंश'
। सहि द्विविधोलौकिकवैदिकभेदात्
। तत्रगौरश्वः पुरुषोहस्तीशकुनि
मृगोब्राह्मणइतिलौकिका'। शन्नो
देवीरभीष्टये• इषेत्वोर्जेत्वा। अग्नि
मीळेपुरोहितम्• अग्नआयाहिवीत
यइतिवैदिकइत्यर्थ'॥ वाक्यसन्द
र्भे॥ अस्यप्रयोगविषयोयथा। म
हान्हिशब्दस्यप्रयोगविषय । सप्त
द्वीपावसुमतीत्रयोलोकाश्चत्वारोवे
दाःसाङ्गाःसरहस्याबहुधाभिन्ना ।
एकशतमध्वर्युशाखा । सहस्रवर्त्मा
सामवेदः। एकविंशतिधाबाह्वृच्य
म्। नवधाथर्वणोवेद। वाकोवा
क्यम्। इतिहास । पुराणम्। वै
द्यकमित्येतावाञ्छब्दस्यप्रयोगविषयः
। एतावन्तंशब्दस्यप्रयोगविषयमन
नुनिशम्यसन्त्यप्रयुक्ताइतिवचनकेव
लंसाहसमेव। एतस्मिन्नतिमहति
शब्दस्यप्रयोगविषयेतेतेशब्दास्तत्रत
त्रनियतविषयादृश्यन्ते। तद्यथा।
शवतिर्गतिकर्माकम्बोजेष्वेवभाषि
तोभवति। विकारएवैनमार्याभाष
न्ते शवइति। हम्मति• सुराष्ट्रेषु
रंहति । प्राच्यमध्येषु । गमिमेव
त्वार्याः प्रयुञ्जते। दातिर्लवनार्थे
प्राच्येषु•दात्रमुदीच्येषु। इतिमहा
भाष्यम्। जीवतीमृतावस्थाविका
रत्वमर्थ. ॥ इतिकोषट ॥ श
ब्दश्चतुर्विधः। जातिगुणक्रियायदृ
च्छाशब्दभेदात्। तत्रजातिशब्दोय
थागौरश्वःपुरुषोहस्तीशकुनिर्ब्राह्म
णइत्यादि । गुणशब्दोनीलोहरित
इत्यादि । क्रियाशब्द' पचतिप
ठतिगच्छतीत्यादि । यदृच्छाशब्दो
डित्थोडवित्थश्चाख्यत्थोपालम्बश्च
इत्यादिः॥

शब्दकोष: । पुं० शब्दसमूह ॥ शब्दा
नांकोषोऽर्थसमूह शब्दकोष ॥

शब्दग्रह । पुं० कर्णः॥ शब्दोगृह्यते
ऽनेन। ग्रहवृहनिश्चिगमश्चेत्यप्॥

शब्दन'। त्रि० शब्दकारकौ। रवण॥
शब्दयतितच्छील । शब्दशब्दक्रि
यायाम्। चलनशब्दार्थादितियुच्॥

शब्दब्रह्म। न० वेद॥

शब्दभावना। स्त्री० शाब्दीभावनाया
म्॥ शब्दस्यभावना॥ प्रेरणाधर्मक

शशब्दव्यापार' स्वज्ञानकरणक' स्तुत्यादिज्ञानेतिकर्तव्यताक . परत्वप्रयत्नभाव्यमिष्ट शब्दभावनोच्यते ॥

शब्दभेदी । पु० अर्जुने । तृतीयेपाण्डवे ॥भेदनभेद । सोऽस्याऽस्त० भेदी । शब्दस्य भेदी ॥ बाणविशेषे । इ० रामायणम् ॥

शब्दयन् । त्रि० व्याहरति ॥ शब्दशब्दोत्० तत्करोतीतिण्यन्ताच्छट शतृ प्रत्यय । स्त्री० ङीप् ।

शब्दयोनि । पु० भूवैधस्पर्शादिधातुषु ॥ शब्दस्यनाम्नोयोनि ॥

शब्दवृत्ति । स्त्री० शब्दप्रवृत्तौ ॥ सा चचतुर्विधा यथा । तत्स्वरतमंता भ्यःसुतत्समीपतयापिच । तस्माच्च पर्याच्छब्दानांवृत्तिरुक्ताचतुर्विधा ॥ साच० मुख्यलक्षणागुणभेदेन० त्रिधा । मुख्यापिरूढियोगभेदन्द्विधा रूढिस्वस्वरूपेणजात्यागुणेनवा-निर्दिशंहिंवस्तुनि० सज्ञासंज्ञिसङ्केतेन० प्रवर्तते । यथा० डित्थ डवित्थ ' ० गौ शुक्लइति । लक्षणाच तेनेवसङ्केतेनाभिहितार्थसम्बन्धिनि । यथागङ्गायांघोषइति । गौणीच० अभिहितार्थलक्षितगुणयुक्त तत्सदृशे । यथा० सिंहोदेवदत्तइति । योगवृत्तिस्तु० एतत्त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयो प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्योगेन । यथा० पङ्कजम्० औपगव : ० पाचकइत्यादि ० ॥

शब्दवेधी । पुं० अर्जुने ॥ दशरथे ॥

शब्दस्मृति ' । स्त्री० व्याकरणे ॥

शब्दहेतु ' । पु० शष्ठ्यादिषु । यथा । षष्टोगुणक्रियाजातिरूढय शब्दहेतव । गोमान्नीलोत्पलस्थेषपाचकोघटएवच ॥ आकाशकृतिशब्दाना तत्तदर्थप्रवर्तका ' ॥

शब्दाधिष्ठानम् । न० कर्णे ॥

शब्दानुशासनम् । न० प्रकृत्यादिविभागेनशब्दव्युत्पादने ॥ उक्तञ्च यथा । विविक्ता ' साधव ' शब्दा : प्रकृत्यादिविभागत । ज्ञाप्यन्तेयेनतच्छास्त्रमत्रशब्दानुशासनमिति ॥ व्याकरणस्येदमन्वर्थनामशब्दानुशासनमिति ॥

शब्दार्थ । पु० शब्दजन्यज्ञानविषये । वस्त्वाकृतौ ॥ शब्दस्यअर्थ ॥ यत् पर . शब्द सशब्दार्थ इतिमीमांसका ॥ संयोगोविप्रयोगश्चसाहचर्यंविरोधिता । अर्थ प्रकरणलिङ्गं शब्दस्यान्यस्यसन्निधि : । सामर्थ्यमौचितीदेश : कालोव्यक्ति ' स्वरादय : । शब्दार्थस्यानवच्छेदेविशेषस्मृतिहेतव ॥

शब्दितम् । त्रि० भाषिते ॥ गीते ॥ प्रतिपादिते ॥ शब्दसशब्दनेष्वौरादिक । कर्मणिक्त ॥

शम् । अ० कल्याणे ॥ सुखे ॥ शास्त्रे

शम' । पुं० शान्तौ । विषयेभ्यइन्द्रियोपरतौ ॥ मोक्षे ॥ अन्तरिन्द्रियनिग्र

द्वे । अन्तःकरणोपरमे ॥ मनोनैश्चल्ये ॥ मनःप्रसादे । अन्तःकरणस्य विषयेभ्यो निवृत्तौ ॥ श्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निवर्तने ॥ उपशान्तौ ॥ सर्वकर्मसन्न्यासे ॥ सदैववासनात्याग शमोयमिति शब्दित ॥ शमनम् । शम उपशमे । भावेघञ् ॥ नोदात्तोपदेशेतिवृद्ध्यभाव ॥ शान्तिरसे ॥ शाम्यतेऽनेनेतिव्याख्यानात् ॥ पाणौ । शये । हस्ते ॥ शाम्यतिकण्डूः संलोपनेन । हलश्चेतिघञ् ॥ उपचारे । चिकित्सायाम् ॥

शमक । त्रि॰ शान्तिकारके ॥

शमथ । त्रि॰ शान्तौ । मन्त्रिणि ॥ शमनम् । शम॰ । शमादिभ्योऽथच् ॥ शाम्यतिवा । बाहुलकादथप्रत्ययः ॥

शमन । पु॰ यमराजे । यमे । श्राद्धदेवे । अन्तके । पितृपतौ । मृगविशेषे ॥ कलापे ॥ न॰ शान्तौ ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ परम्पराके । प्रोक्षणे । यज्ञार्थपशुहनने ॥ चर्वणे ॥ शमयति । शम॰ । णिजन्तात् ल्युः । भावेल्युट् वा ॥

शमनस्वसा । स्त्री॰ कालिन्द्याम् । यमुनायाम् ॥ शमनस्य स्वसा ॥

शमनी । स्त्री॰ उन्मूलिन्याम् ॥

शमनीषद् । पु॰ निशाचरे । राक्षसे ॥

शमपरा । स्त्री॰ तीर्थप्रभेदे ॥

शमयिता । त्रि॰ विनाशके ॥

शमल । पु॰ अपराधे ॥ न॰ विष्ठायाम् ॥ शम्यते । शाम्यतिवा । शम॰ । शकिशम्योर्नित्इतिकलः ॥

शमसुखम् । न॰ शान्त्यानन्दे ॥

शमादिषट्कम् । न॰ शमदमोपरतितितिक्षासमाधानश्रद्धासु ॥ शमादीनांषट्कम् ॥

शमान्तक । पु॰ कामदेवे ॥ द्व॰ त्रि॰ शेषः ॥

शमि । स्त्री॰ शिम्बायाम् ॥ शाम्यति । शम॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

शमित । त्रि॰ शान्ते । शीतोष्णसहने ॥ शम्यतेस्म । शम॰ । क्त । वादान्तशान्तेत्यत्र साधुः ॥ विनाशिते ॥ निर्वापिते ॥

शमी । त्रि॰ शान्ते ॥

शमिर । पु॰ शमीवृक्षे ॥

शमी । स्त्री॰ सक्तुफलायाम् । शिंशपायाम् । छोंकरा॰ जाटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ वृक्षे ॥ अस्या गुणायथा । शमी तिक्ता कटुः शीताकषाया रेचनी लघुः । कम्पकासज्वरश्वासकुष्ठार्शः क्रिमिजित् स्मृता ॥ शिम्बिकायाम् ॥ वल्गुल्याम् ॥ शाम्यति । शम॰ । अच् । गौरादिः ॥ यद्वा । शमयतिरोगान् । शमेरन्तान्ङी

ष् ॥

शमीकः । पुं० मुनिविशेषे ॥ शाम्यति । शम० । अलीकादित्वादीकन् ॥

शमीगर्भः । पुं० ब्राह्मणे ॥ अग्नौ ॥

शमीजः । पुं० शमीधान्ये ॥

शमीधान्यम् । न० वैदले । माषादौ । यथा । मुद्गामाषाराजमाष . कुलत्थ श्चणकास्तिलाः । काकाण्डाचीवरद्रु तिशमीधान्यगणः . स्मृतः . ॥ शम्याधान्यम् ॥

शमीपत्रा । स्त्री० खदिरिकायाम् । लज्जालौ । शमीपत्रसदृशानिपत्राण्यस्याः सा ॥

शमीफलम् । न० शम्याः फले । सांगर० सैगर० इ० भा० प्र० । यथा । शमीफलकोमलबीजसन्निततमोद्वेलेदितमिवकेवलम् । प्रलेहयोगेविधिनाविपाचितसराजिकवाद्विसेन्धवान्वितम् ॥ शमीफललघुस्वादु कुष्ठार्शः कफहृत्सरम् । मूरुच्यभिन्नलरूक्षमेध्यपापविनाशनम् ॥

शमीरः । पुं० अल्पार्थायांशम्याम् । ह्रस्वाशमीत्यर्थे० कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ॥

शम्या । स्त्री० शतद्रुमायाम् । विद्युति ॥ भयङ्करत्वात् शसुखमिवति । पा० । आतोनुपेतिकः । टाप् ॥

शम्याकः । पु० आरग्वधे । चतुरङ्गुले ॥ शङ्क्याणपाकोऽस्य ॥ विपाके ॥ पावके ॥

शम्यातः । पुं० आरग्वधे ॥

शम्ब । पु० शवे । मुसलाग्रस्थलौह मण्डलके । लोहकाञ्च्याम् । पवौ ॥ शम्बसम्बन्धे० चुरादि । शम्बयतिसम्बयतिशच न वृतिवयः पवर्गतृतीय । अच् ॥ प्रतिलोमे । द्वितीयकर्षणे । यथा । शम्बाकरोति० अनुलोमंकृष्टंच प्रतिलोमं कर्षतीत्यर्थः । कृञोद्वितीयेतिडाच् ॥ त्रि० शुभान्विते ॥ शमस्यास्ति । कंशंभ्यामितिबः ॥ यद्वा । शाम्यति । शम० । शमेर्वन् ॥ दन्त्योष्ठ्य ओष्ठ्यवानपि ॥

शम्बरः । पुं० गवयाकृतिमृगविशेषे । सावर० इ० भा० प्र० ॥ अस्मात् सगुणा । शम्बरस्यपलंस्निग्धशीतलगुरुवृष्यमृतम् । रसेपाकेचमधुरकफदंरक्तपित्तहृत् दैत्यविशेषे ॥ मत्स्यप्रभेदे ॥ गिरिविशेषे ॥ शवयोति । तुच० । पचाद्यच् ॥ शवस वरणारातिवा । कः ॥ शवयति । बाहुलकादरन्नितिवा । शमिधातोः सञ्ज्ञायामित्युञ्चा ॥ न० सलिले । जले ॥ चित्रे । बौद्धव्रतविशेषे ॥

शम्बरकन्दः । पुं० वाराहीकन्दे ॥

शम्बरचन्दनम् । न० चन्दनविशेषे । कैरातेबहुलगन्धे ॥

शम्बरविद्या । स्त्री० मायायाम् । श

म्बरस्यदैत्यविशेषस्यविद्या ॥

शम्बरसूदन । पुं० मदने । कामदेवे ॥ शम्बरदैत्यविशेष०सूदितवान्० सूदयतिवा । सूद० । नन्द्यादित्वात्न्युः ॥

शम्बरारि । पुं० मनसिजे । कामे ॥ शम्बरस्यदैत्यविशेषस्य०अतविशेषस्यवा०अरि । अच् ॥

शम्बरी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥ मायायाम् ॥ शम्बयोति । ब्ल्ङ० । शमिधातोरिलच् । गौरादि ।

शम्बल । पुं० न० कूले । तटे ॥ पाथेये ॥ मत्सरे ॥ शम्बयति । शम्ब० । बाहुलकातकल ॥

शम्बली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शसुखं० बलते० वर्त्तितवा । बलसवरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच् । गौरादि ।

शम्बाकृतम् । त्रि० द्विवारकृष्टक्षेत्रे । द्वितीयाकृते ॥ शमस्यास्ति । बा शम्बा।मितिच । शम्बाब्दोद्वितीयकर्षणेवर्त्तते । शङ्बकृतम । कृञोद्वितीयतृतीयशम्बबीजात कृषाविति डाच् ॥ यद्वा । शंच शम्बं प्रतिलोमे । अनुलोमेनकृष्टंचपुनःप्रतिलोमेनकृष्टमित्यर्थ ॥

शम्बु पु० शम्बूके ॥ यथा । शम्बूकः शम्बुकोऽप्ययं पूर्वकामस्तुसर्वदा । ककारेणविनाशेषो दृश्यतेग्रन्थविस्तरे ॥ इतिहट्टचन्द्रः ।

शम्बुक । पु० शम्बूके ॥ शमेर्बाहुलकादुकप्रत्ययेबुगागमश्च ॥ शम्बूकमपिशम्बुकमितिद्विरूपकोश ॥

शम्बुक पु० जलशुक्तौ ॥

शम्बूक । पुं० गजकुम्भान्ते । जलशुक्तिकायाम् ॥ शूद्रतापसे ॥ जलजन्तुविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ शङ्खे ॥ शाम्यति । शम० । उलूकादयश्चेत्यूकोवुकाच ॥ क्षुद्रशङ्खे ॥

शम्बूकपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

शम्बूका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

शम्भल । पुं० ग्रामविशेषे ॥ तत्रपण्डितोर्थानिसन्ति०कल्कीचाविर्भूयसहस्रसमाः स्थास्यति ।

शम्भली । स्त्री० कुट्टन्याम् ॥ शसुखंभलते । भलपरिभाषणे । पचाद्यच् । गौरादि ॥

शम्भु । पुं० महादेवे । ईशे । शिवे ॥ परमेष्ठिनि । ब्रह्मणि ॥ विष्णौ ॥ सिद्धे ॥ अर्हति ॥ श्वेतार्कपादपे ॥ शंसुखंभवति० भावयति भू० । मितद्र्वादित्वाड्डु ॥ यद्वा । शंभवत्यस्मात् । भूसत्तायाम् । भूप्राप्तौवा । बाहुलकादपादानेपि० मितद्र्वादि ।

त्वाङ्ग ।। वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । कुरुपाणिकङ्कणयुग्मालङ्कृतमयेरव शारत्वम्० चरण सन्नूपुरस युक्तकुङ्कमं राजन्तलाटङ्कम् । रसनामासीशयमस्त्रीरदृश्यमेव शमुसदृत्तम् ०भुविकान्त गौरिचिर संभाव्यतन्नागाधीशेनोक्तम् ॥ यथा । जयमायामानवमूर्त्तिदानवव ध्वस सव्यापारी० बलमायोद्दामवाहृत्याकारबलङ्कालक्ष्मीसंहारी । कृतवस्व सनधमोश सनगोगोपीगोपानन्दी०वलिलक्ष्मीशासनलोलावामनदेत्यश्रेणीनिष्कन्दी ।।

शम्भुतनय : । पुं० कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

शम्भुतिथि : । स्त्री० चतुर्दश्याम् ॥

शम्भुनन्दन : । पुं० कार्त्तिकेये ।। गणेशे ॥ शंभोर्नन्दन . ।।

शम्भुप्रिया । स्त्री० गौर्याम् ॥ आमलक्याम् । शम्भो प्रिया ॥

शम्भुवल्लभम् । न० श्वेतकमले ॥ त्रि० शिवप्रिये ॥

शम्या । स्त्री० युगकीलके ।। शम्यतेऽनया । शम० । अघ्न्यादि ॥ यज्ञाङ्गभृतेगूलाकारेकाष्ठविशेषे ॥ दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषे ॥ वच्याम् ॥ यथा । धनु: शतपरीहारोयामसख्यात्समन्तत : । शम्यापाताखयोवापि० त्रिगुणोनग

रस्यतु ॥ अथशम्यायष्टिरितिकल्पद्रुमभट्ट : ॥

शम्याक्षेप : । पुं० भमितक्षिप्तयष्टिप्रापयावत्भूप्रदेशे । शम्यापाते ॥

शम्यापात . । पु० शम्याक्षेपे ॥ यथा । भ्रामयित्वाबहुगुणयष्टिं क्षिप्तासमाप्नुयात् । भूप्रदेशयावन्तशम्यापात : सउच्यते ॥

शम्याप्राश . । पु० व्यासाश्रमे ॥ यथा । ब्रह्मनद्यांसरस्वत्यामाश्रम : पश्चिमेतटे । शम्याप्राशइतिप्रोक्त ऋषीणांसत्रवर्द्धनइति ।।

शय । पुं० शय्यायाम् ॥ पन्नगे । पाणौ । शेतेऽस्मिन्सर्वम् । शीङ्स्वप्ने । पुंसोतिघ . ।। अच्‌ ।। निद्रायाम् ॥ पणे ॥

शयण्ड: । पुं० निद्रालौ । शयालौ ॥

शयथ । पुं० अजगरे ॥ निद्रालौ ॥ मरणे ॥ शेते । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथ : । मत्स्ये ॥ वराहे ॥

शयनम् । न० शय्यायाम् ।। निद्रायाम् । करणानाम्पञ्चमे ॥ सुरते । मैथुने ।। शीङोभावेल्युट् ॥ शय्यतेऽत्र । अधिकरणेल्युट् ॥ शयनेविशेषोयथा । प्रासाज्ञौसम्पानस्तानृद्वि १६ पार्श्वे चदक्षिणे । ततस्तुद्विगुणान् ३२ वामे०पश्चात्सप्यादाथासुखम्वो ॥

मद्दिशायामनलोनाभेरूर्द्ध्वास्तिजन्तूनाम् । तस्मात्तु वामपार्श्वे शयीत भुक्तप्रपाकार्थम् ॥

शयनासनम् । न० शयनगृहे । आस्यतेऽस्मिन् । आस० । करणाधिकरणयोरिति ल्युट् । शयनस्य आसनम् ॥

शयनीयम् । न० शय्यायाम् ॥ शेते० शय्यतेऽनया । कृत्यल्युटद्यधिकरणे शीङोऽनीयर् ॥ त्रि० शयनयोग्ये ॥

शयनीयकम् । न० शय्यायाम् ॥

शयान । त्रि० शय्यानिहिताङ्गे । शय्यायांसुप्ते । शयाना भुञ्जते यवनाः । भुजिक्रियाया शयनलक्षणम् । लक्षणहेत्वोः क्रियाया इति लटः शानच् ॥ निद्राकृते ॥ शयानं न प्रबोधयेत् ॥ विश्रान्ते ॥

शयानक । पुं० अजगरे ॥ कृकलासे ॥ शेते । आनक् । शीङ्भिय ॥

शयालु । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ कुक्कुरे । शुनि ॥ मृतकान्तके । सृगाले । सियाल० सयाल० हु० भा० प्र० त्रि० निद्रालौ । स्वप्नजि । निद्रालु० हु० भा० प्र० । शयनशील । शीङो वाच्य बहुल्यालुच् ॥

शयित : । पुं० शेलौ । श्लेष्मान्तके । वसन्तकुसुमे । त्रि० निद्रिते । निद्राणे । शेतेस्म । शीङ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त । निष्ठाशीङि सिनकित्त्वम् । स्थिते ॥

शयितवान । त्रि० निद्रिते ॥ शेतेस्म । शीङोऽकर्मकर्त्तरिक्तवतु । निष्ठा शीङ स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषश्चेति न कित्त्वम् ॥

शयिता । त्रि० शयनकर्त्तरि ॥

शयु । पुं० वाहसे । अजगरे ॥ शेते । भृ० मृ० शी० तॄ० चरि० तनि० धनि० मि० मस्जिभ्य उः ॥

शयुन । पुं० अजगरे ॥ शेतेऽत्यर्थम् । अजि० यमि० शीङ्भ्यश्चेति शीङ उनम् ॥

शय्या । स्त्री० शयनीये । तूलिकाद्यास्तरणविशेषे ॥ शय्यतेऽत्र० शेतेऽस्यां वा । सञ्ज्ञायांसमजेतिशीङः क्यप् । अयङ्यिक्ङितीति शीङोऽयङादेशः । खट्वादौ । गुम्फने । शब्दगुम्फे ।

शय्याजन्तु । पुं० मत्कुणे ॥

शर । पुं० तेजनके । गुन्द्रे ॥ बाणे । काण्डे ॥ दध्यग्रे । दधिसारे ॥ न० सलिले । नीरे । जले ॥ शृणाति० अनेन वा । शॄहिंसायाम् । अच्० ऋदोरप् वा ॥

शरजम् । न० हैयङ्गवीने ॥

शरजन्मा । पु० षडानने । स्कन्दे ॥ शरेषु जन्मास्य ॥

शरट : । पुं० सरटे ॥ शृणाति । शकादिभ्योऽटन् ॥ कुसुम्भशाके ॥

शरणम् । न० गृहे । रक्षितरि । ब धे ॥ रक्षणे ॥ शौर्यन्तेतु खम स्मिन्निति व्युत्पत्त्या प्रपन्नानामार्त्ति हृति । यथा । शरणं हि ममजन नीन पिता न सुतो न सोदरो नान्ये । परमशरणमिदमेव चरणममम मूर्द्धं देशिकन्यस्तमिति ॥ आश्रये ॥ घातके ॥ शृणाति । शॄ हिंसायाम् । ल्युट् । भावे वा ॥

शरणद । पुं० त्राणदातरि० ईश्वरे ॥ त्रि० शरणदातरि ॥

शरणा । स्त्री० प्रसारण्याम् ॥

शरणागत । त्रि० आश्रिते ॥ शरणापन्ने । शरणार्थिनि ॥ शरणे आगतः ॥ शास्त्रेषु निष्कृतिर्दृष्टा महापातकिनामपि । शरणागत हातुस्तु न दृष्टा निष्कृतिः क्वचित् ॥ शरणागतमार्त्तञ्च यो जहाति नराधम । स एव नरकं याति यावदाहूतसम्प्लवम् ॥

शरणागति । स्त्री० शरणागमने ॥ सा षड्विधा यथा । आनुकूल्यस्य सङ्कल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्ज्जनम् । रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा ॥ आत्मनिक्षेपकार्पण्ये षड्विधा शरणागतिः ॥

शरणार्थी । त्रि० शरणागते । अनुगते ॥

शरणार्पक । पुं० शरणापन्ने । सखीजीविनि ॥

शरणि । स्त्री० पथि ॥ शॄ० । बाहुलकादनि ॥ आवली ॥ शरणिं हिंसामिति वेदभाष्यम् ॥ पृथिव्याम् ॥

शरणी । स्त्री० पथि ॥ प्रसारण्याम् ॥ जयन्त्याम् । जयावृक्षे ॥

शरण्ड । पुं० धूर्त्ते ॥ शरटे ॥ भूषणान्तरे ॥ पक्षिणि ॥ कामुके ॥ चतुष्पदे ॥

शरण्य । त्रि० आर्त्तस्य रक्षितरि । त्रातरि ॥ शरणे रक्षणे माधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥ शृणाति भयं वा । शॄ० । शॄरम्यो श्चेत्यन्य ॥ शरणमिव वा । शाखादिभ्यो य ॥

शरण्या । स्त्री० शरणार्हायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । विषाग्निभयघोरेषु शरण्या स्मरणाद्यतः । शरण्या तेन सा देवी मुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥

शरण्यु । पुं० वारिदे ॥ वाते ॥

शरत्कथम् । न० वृक्षप्रभेदे ॥

शरत्कामी । पुं० कुक्कुरे ॥

शरत्पद्मम् । न० सिताम्बुजे ॥

शरत्पर्व्व । न० दुर्गोत्सवे । कोजागरे ॥

शरत्पुष्पम् । न० बाहुल्यं० क्षुपे । हलराख्ये । तगरे । शम्बीफले । सुपुष्पे । पीतपुष्पे । काश्मीरे तत्र वटनाम्ना प्रसिद्धे ॥ शारदपुष्पमात्रे ॥

शरत्०द् स्त्री० हायने । संवत्सरे । वर्षे ॥ शृणाति भावान् । शॄ हिंसायाम् । शॄदृभसोऽदिः ॥ ऋतुविशेषे । आश्विनकार्त्तिकयोः । वर्षावसाने ॥ शीर्यन्तेऽस्यां पाकेनौषधयः । पूर्ववदद्रिः ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । नरः शरत्सम्भवकालजन्मा भवेत्सुकर्मा मनुजस्तरस्वी । शुचिः सुशीलो गुणवान् सुमानी धनान्वितो राजकुलप्रपन्नः ॥

शरद . । त्रि० शरवर्षिणि ॥ शरं ददाति । डुदाञ् ० । आतङ्कतिक ॥

शरदन्त । पुं० हेमन्ते ॥ शरदोऽन्तोऽस्मिन् ॥

शरदा । स्त्री० संवत्सरे ॥ शरदृतौ ॥ शरदो भागुरिमते टाप् ॥

शरदिज . । त्रि० शरत्कालजाते ॥

शरदुदाशयम् । न० शरत्कालिके सरोवरे ॥

शरधि । पुं० तूणे । तूणीरे ॥ शरा धीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्० । उपसर्गे घोः किः । किल्वादाकारलोपः ॥

शरपर्णी । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥

शरपुङ्ख । पुं० शोहशवी । सरफोका० इ० भा० प्र० ओषधौ । अस्य गुणा यथा । शरपुङ्खो यकृत्प्लीहगुल्मव्रणविषापहः । तिक्तः कषायः कासास्रज्वरश्वासहरो लघुः ॥

शरभ । पुं० मृगेन्द्रविशेषे । महामृगे । अष्टापदे । महासिंहे । पर्वताश्रये ॥ अस्य लक्षणं यथा महाभारते । अष्टपादूर्द्ध्वनयन ऊर्द्ध्वपादचतुष्टयः । सिंहहन्ता समायाति शरभो वनगोचर इति ॥ शृणाति । शॄ० । कॄशॄशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करभे । उष्ट्रे । वानरविशेषे ॥ हरौ । विष्णौ ॥ शीर्यन्त इति । शरा शरीराणि० शीर्यमाणत्वात् तेषु प्रत्यगात्मतया भाति । भा दीप्तौ । आतङ्कतिक . ॥ पतङ्गे ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ यथा । द्विजवरतिलककलितमिह सगणकलयशरभमिदमतिसुखकरणम् । कविवरसकलहृदयकृतहरणं फणिवरनरपतिवदनविहरणम् ॥ अपि च । अवरशब्दस्तु फलगणपञ्चमरूपका चक्रस्तद्रूपमुच्चतुर्लघुतेषा तच्चकेन चितयेन कलित द्वादशलघुभिरिति यावत् ॥ यथा । सकलकमलदलरुचिधरनयन अखिलजलनिधिफणिपतिफणशयन । दनुजविजयसुरपतिनतिमुदितो हरिरपहर तु दुरिततति मुदित ॥

शरभङ्ग । पुं० गोतमवंशजे । रामायणप्रसिद्धे । मुनिविशेषे ॥

शरभङ्गाश्रम । पुं० तीर्थविशेषे ॥

शरभू । पुं० पार्वतीनन्दने । स्कन्दे ॥

शरभूमिज । पुं० गन्धके ॥

शरमय । त्रि॰ शरनिर्म्मिते ॥

शरमल्ल । पु॰ खगविशेषे । गृध्रलक्षे ॥

शरलकम् । न॰ जले ॥

शरवर्णाह्व . । पुं॰ स्कन्दे ॥

शरवाणि । पु॰ शरमुखे । शरजीविनि ॥ पदाती ॥

शरवीजम् । न॰ धातुके । कौतुकार्थे ॥

शरव्यम् । न॰ लक्ष्ये । शरविक्षिप्तार्थहतम् । उगवादिभ्योयत् ॥ यद्वा । शरान्व्ययति । व्येञ सवरणे । क्षमसारिणिभ्योड ॥

शराघात । पुं॰ प्रचलाके । वाणाघाते ॥

शराटि ।) स्त्री॰ शरारिविहगे ॥
शराडि . ।)

शराति : । स्त्री॰ शरारी । आडिविहगे ॥ शरमीरमतीति । अत॰ अण्यतिभ्याङ्गोतीण् ॥

शराभ्यास । पुं॰ उपासने । शरक्षिपायाम् ॥ शरस्यशरमोक्षस्य अभ्यास : ॥

शरारि । स्त्री॰ सुरगाई॰ डु॰ भा॰ प्र॰ ॥ पक्षिविशेषे । आटी ॥ शरमीरमृच्छति । ऋगतीअचकू . ॥

शरारु : । त्रि॰ हिंस्रे ॥ शृणाति । शृ॰ । शृवन्द्योरारु : ॥

शरालि : । स्त्री॰ शरारिपक्षिणि ॥

शरमीरमृच्छति । ऋ॰ । अचकू । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

शरालिका ।) स्त्री॰ शरालिविहगे ॥
शराली)

शराव । पुं॰ कुडवद्वयपरिमाणे चतु षष्टितोलके । सेर॰ डु॰ भा॰ प्र॰ । माणिकायाम् ॥ मृत्पात्रविशेषे । वर्द्धमानके । सरावा॰ डु॰ भा॰ प्र॰ शरणम् । शृ॰ । ऋदोरप् ॥ शृणातिवा । अच् ॥ शरशरादृवा॰ अवति । अवरक्षणादौ । अण॰ अञ्जा ॥

शरावती । स्त्री॰ रामात्मजलवस्य राजधान्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ इयञ्चोत्तरपूर्वाभिमुखी॰ अस्यादक्षिणपूर्वंशांव्यवस्थितोदेश . प्राग्देश उत्तरापरस्यांव्यवस्थितउदग्देश । तथाचोक्तम् । प्रागुदञ्चौ विभजतेहस . क्षीरोदकयथा । विदुषांशब्दसिद्ध्यर्थंसान · पातुशरावतीति ॥ शरा · सन्त्यस्याम् । मतुप् । शरादीनाञ्चेतिदीर्घ · ॥

शरावर । पुं॰ कवचे ॥ तूणीरे ॥ यथा । शरावरौशरै · पूर्णौ विभ्रतीपद्मलक्ष्मणेतिरामायणम् ।

शरावाप . । पु॰ धनुषि ॥

शरावार्द्धम् । न॰ कुडवपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । आधसेरडु॰ भा॰ प्र॰ परिमाणे ॥

शराश्रय । पुं॰ तूणे ॥

शरासनम् । न॰ कोदण्डे । चापे धनुषि ॥ शरा अस्यन्तेऽनेन । अ सु क्षेपणे । करणे ल्युट् ॥

शरास्त्रम् । न॰ धनुषि ॥

शरि । पु॰ हिंस्रे ॥ शूले ॥ शृणाति । शॄ॰ । इन् ॥

शरिमा । पु॰ प्रसवे ॥ शृणाति शीर्यते वा । शॄ॰ । इमनिच् ॥

शरी । स्त्री॰ शुन्द्रायाम् । एरका तृणे । गौरादित्वान्ङीष् ॥

शरीरम् । न॰ कलेवरे । गात्रे । वपुषि । संहनने । वर्ष्मणि । विग्रहे । समग्रेन्द्रियकलापे॰ देवपितृमनुष्यादीनांदेहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जाख्यभेदभिन्ने॰ पादादिभिरंशैः शीर्यते॰ तत्तत्कालादिनश्यतीतिशरीरम् ॥ शरीरलक्षणंयथा । चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरमितिगौतम ॥ अत्रचेष्टादिमिलिताश्रयत्वनलक्षणम्॰ वैयर्थ्यात् । अपितु॰ आश्रयपदस्यप्रत्येकमन्वयश्चेष्टाश्रयत्वादिलक्षणत्रयेतात्पर्यम् । चेष्टात्वञ्च॰ प्रयत्नजन्यतावच्छेदकोजातिविशेषः । नचशरीरावयवेऽतिव्याप्तिः अन्त्यावयवित्वेनविशेषणात् । नचनिष्क्रियशरीरेऽव्याप्तिः॰ तादृशेमानाभावात् । अतएवाह॰ इन्द्रियाश्रयइति । इन्द्रियाश्रयत्वञ्च॰ अवच्छेदकताख्यस्वरूपसम्बन्धविशेषेण॰ चक्षुरादेर्वदर्शयमित्यादिप्रतीतेः । अर्थाश्रयत्वमित्यत्रार्थशब्दोनरूपादिपरः । तदाश्रयत्वस्यघटादावतिव्याप्तेः । किन्तुसुखदुःखान्यतरपरः । अतएवभाष्यं॰ यस्मिन्नायतनेसुखदुःखयोः प्रतिसंवेदनं प्रवर्त्तते॰ सएषामाश्रयस्तच्छरीरमिति । वस्तुतस्त्वन्यतराश्रयत्वमपितल्लक्षणम् । किन्तु॰ सुखाश्रयत्वदुःखाश्रयत्वचेति लक्षणद्वयेतात्पर्य्यम् । शरीरस्यतदाश्रयत्वमवच्छेदकतासम्बन्धेनहस्तादेरलक्ष्यत्वेत्वन्त्यावयवित्वेनविशेषणीयम्॰ स्वर्गिशरीरेनारकिशरीरेचयथादौसुखदुःखयोःकारणाव्याप्तिः । नचतच्छून्यखण्डशरीरेऽव्याप्तिः॰ सुखाद्याश्रयवृत्तिद्रव्यत्वव्याप्यजातिमत्त्वस्यविवक्षितत्वात्॰ तादृशजातिश्चमनुष्यत्वचैत्रत्वादि॰ कल्पभेदेननरसिंहशरीरादौभेदान्नरसिंहत्वजातिमादायनरसिंहशरीरेलक्षणसमन्वयइति ॥ १ ॥ शृणाति॰ शीर्यतेरोमादिनावा । शॄ॰ । कॄशॄपॄकटीतीरन् ॥ चर्म्मादि ॥

शरीरज । पुं॰ रोगे ॥ कामे ॥ पुत्रे ॥ त्रि॰ देहजाते ॥ शरीरा

ध्यारी । जनी० । पञ्चम्यामिति
ड ॥

शरीरभाक् । त्रि० देहभाजि । भवी
षिव ।

शरीरभृत् पुं० प्राणिनि ॥ शरीर
बिभर्त्ति । भृञ् क्विप् ॥ वि
ष्णौ । ईश्वरे ॥ शरीरिणांश
रीराणिअन्नरूपेणपोषयन् । प्राण
रूपेणधारयन् शरीरभृत् । स्व
मायया शरीराणिबिभर्त्तिवा । डु
भृञ् । क्विपचेतिक्विपतुक् ॥

शरीरयात्रा । स्त्री० वपुषःस्थितौ ॥

शरीरावरणम् । न० त्वचि । चर्म्म
णि ॥ कायवेष्टने ॥

शरीरी । पु० जीवे । प्राणिनि ॥
शरीरमस्यास्ति । अतइनिठनावि-
तीनिः । चेचर्ने ।

शरु । पु० कोपे । क्रोधे ॥ वज्रे
॥ शरे । बाणे ॥ आयुधे ॥
शृणाति । शॄ० । शॄस्वृस्निही
त्यु ॥

शरेष्ट । पु० आम्रे ॥

शर्करक । पु० मधुजम्बीरे ॥

शर्करजा । स्त्री० सितारूण्डे ॥

शर्करा । स्त्री० खण्डविकृतौ । सि
तायाम् । गुडायाम् । वृ०
द्र० भा० प्र० ॥ मीनाण्डाम् ।
सितोपलायाम् । चीनी० इ०
भा० प्र० ॥ उपलायाम् । अश्मक
पाषाणादि ॥ मृत्तिकामिश्रक्षुद्र
पाषाणेषु ॥ कर्पराशि ॥ मृत्क
पालखण्डे ॥ शर्करान्वितदेशे ।
अश्मरी ॥ रोगप्रभेदे ॥ यथा । प
च्यमानाश्मरीपित्तात्शोष्यमाणाच
वायुना । विमुक्तकफसन्धानाक्षरन्ती
शर्करामता ॥ शृणाति० शीर्यतेवा
शृ० । अ । करन् । शर्करास्त्य
त्र । देशेलुबिलचौचेतिमत्वर्थीय
स्याणोलुप ॥

शर्कराचल । पु० दानार्थकल्पिते
शर्करामयेगिरिविशेषे ॥

शर्कराधेनु । स्त्री० दानार्थशर्करा-
निर्मितायांधेनौ ॥

शर्करापुष्प । पु० धर्म्मद्रुमे ॥

शर्कराप्रभा । स्त्री० जिनाभिमतनरक
विशेषे ॥ यथा । रत्नशर्करावालु
कापङ्कधूमतमप्रभा । महातमप्र
भाविल्यधोधोनरकभूमयः सूत्रहेम० ॥

शर्करावान् । त्रि० सशर्करेदेशे ॥ श
र्करायाम् । शर्करिले । शार्करे
शर्करास्त्यत्र । देशेलुबिलचौचे
तिषाण्मतुप ॥

शर्करावती । स्त्री० नदीविशेषे ॥

शर्करासप्तमी । स्त्री० वैशाखशुक्लस
प्तम्याम् ॥

शर्करासव । पु० शर्करयाकृतेआ
सवविशेषे ॥

शर्करिल । त्रि० शर्करावतिदेशे ॥

शर्करायाम् । शाकरे । शर्करास्त्व
च । देशेलुविलचौचेतीलच् ॥

शर्करी । स्त्री॰ मक्षयाम् ॥

शर्करोदकम् । न॰ शर्करान्वितपानी
ये । रस॰ रसयत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । यथा
। जलेनशीतलेनैवघोलिताशुभ्रशर्क
रा । एलालवङ्गकर्पूरमरिचैश्चसमन्वि
ता ॥ शर्करोदकनाम्नातत्प्रसिद्धं वि
दुषांमुखे । शर्करोदकमाख्यातशुक्र
लंशिशिरंसरम् ॥ बल्यंरुच्यंलघुस्वा
दुवातपित्तनाशनम् । मूर्च्छाच्छर्दि
तृषादाहज्वरशान्तिकरंपरम् ॥

शर्द्ध । पुं॰ अपानशब्दे ॥ शर्द्धनम्
। गृधुशब्दकुत्सायाम् । घञ् ॥

शर्द्धञ्जह । पुं॰ माषे ॥ शर्द्धमपान
शब्दंजहाति । खोहाक्॰ । वात
गुणोतिशर्द्धच्छतिखश् । अह
र्निशर्द्दतिमुम् । जहातिरन्त्य
भावितव्यर्थ ।

शर्द्धनम् । न॰ गुदशब्दे । पर्द्दे ॥

शर्म्म । पुं॰ ब्राह्मणस्योपपदे ॥ न॰
सुखे । त्रि॰ तद्वति । शृणात्यशुभ
म् । शृ॰ । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥

शर्म्मरः । पुं॰ वस्त्रविशेषे ॥

शर्म्मरा । स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥

शर्मिष्ठा । स्त्री॰ दानवेन्द्रवृषपर्व
णोदुहितरि ॥

शर्य्या । स्त्री॰ रात्रौ ॥ इ॰ वाचस्पति
कोष॰ ॥

शर्य्याति । पुं॰ वैवस्वतमनोः पुत्रे ॥

शर्व्व । पुं॰ ईश्वरे । ईशाने । शि
वे ॥ शृणाति॰ सर्वाः प्रजाः संह
रतिप्रलयेसंहारयतिवा । शृणात्य
सुरान्॰ भक्तानांपापंवा । शृ॰ ।
कॄगॄशॄदृभ्योवः ॥

शर्व्वरी । स्त्री॰ निशायाम् । यामि
न्याम् ॥ स्त्रियाम् ॥ शृणातिचेष्टा
। शृ॰ । कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्व
रच् । षित्वान्ङीष् । वनिपितु
॰ वनोरचेतिङीपौ ॥ हरिद्रायाम्
॥ वत्सरविशेषे । तत्फलंयथा । क्व
चिद्वर्षतिपर्ज्जन्योदेशेसंछिन्नमण्ड
ल । दुर्भिक्षंशर्व्वरीवर्षेव्यवहारो
विपर्य्यय ॥ ३४ ॥

शर्व्वरीश । पु॰ निशापतौ । चन्द्रे ॥

शर्व्वला । स्त्री॰ तोमराख्ये । गँडासा
॰ सवली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ हस्तक्षेप्ये
सशस्त्रदण्डे । रायबांस॰ इ॰ गौ॰
भा॰ ॥

शर्व्वाणी । स्त्री॰ उमायाम् । कात्याय
न्याम् । गौर्य्याम् ॥ शर्व्वस्यस्त्री ।
इन्द्रवरुणभवशर्व्वेत्यादिना॰ ङीषा
नुकौ । शर्व्वाणीमध्यमाभिधे । म
ध्यमेश्वरस्थानइत्यर्थः ॥

शर्शीक । पुं॰ हिंस्रे ॥ खले । शृ
णाति । शृ॰ । शॄपॄदॄजोर्द्वकन् । चा
भ्यासस्येति॰ ईकन्॰ ह्रस्वमभ्यास
स्यचकन् ॥

शल पुं॰ भृङ्गिणि॥ वंशप्रभेदे॥ विधौ। ब्रह्मणि॥ दीर्घायुषि। कुन्ते। विषाङ्कुरे॥ उष्ट्रे॥ शल्यो ष्ट्रूपे॥ न॰ श्वाविल्लोम्नि। शल स्याम्। शलति॥ शलति। शल चलने। पचाद्यच्॥

शलक। पुं॰ मर्कटे लूतायाम्। मकडी॰मकडा॰इ॰भा॰प्र॰॥

शलङ्कः। पुं॰ लोकपाले॥ लवणविशेषे॥

शलभः। पुं॰ कीटविशेषे॥ पतङ्गे। कृमिविशेषे। टिड्डी॰ टीडी॰ इ॰ दे॰ भा॰॥ शलति। शल॰। कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्॥

शललम्। न॰ शले। श्वाविल्लोम्नि॥ शलति। शलचलनसंवरणयोः॥ वृषादित्वात्कलच्॥

शलली। पु॰ श्वाविधि॥ शललमस्यास्ति। इनि.॥

शलली। स्त्री॰ शलले॥ गौरादित्वाज्जातित्वाद्वा ङीष्॥

शलाका। स्त्री॰ शल्ये॥ मदनद्रुमे॥ शारिकायाम्॥शलाक्याम्। छत्रपञ्जरादिकाष्ठयाम्॥ तिलि इ॰ भाषा॰ शरे॥ चालीसकूर्चिकायाम्॥ शलति। शल॰। बलाकादयश्चेतिसाधु.॥ धातुमय्यामञ्जनशलिकायाम्। सला इ॰ भा॰॥

शलाकापुरुष। पुं॰ तीर्थंकरादिषु पुरुषेषु॥ तेषत्रिषष्टिसङ्ख्यापरिमिता॥ तत्रद्वादशचक्रवर्त्तिनः। चतुर्विंशतिर्जिनाः। नववासुदेवाः। नवबलदेवाः। नवप्रतिवासुदेवाः। इति॥

शलाटः। पुं॰ शकटपरिमाणे॥

शलाटुः। पु॰ बिल्वे॥ मूलविशेषे॥ त्रि॰ आमफले॥ शलति। शलचलनसंवरणयोः। पचाद्यच्। अटति। अटगतौ। मृगय्वादित्वात्कु। शलश्चासावटुश्च॥

शलाभोलि। पु॰उष्ट्रे॥ इ॰ हे॰ च॰॥

शलालु। न॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे॥

शली। स्त्री॰ श्वाविधि॥

शल्कम्। न॰ त्वचि। वल्कले॥ शकले। खण्डे॥ मत्स्यत्वचि॥ शलति। शलचलने। शुच्यभीकेति कन्॥ शल्कः काष्ठखण्डे इति वेदभाष्यम्॥

शल्काली। पु॰ मत्स्ये। मीने॥

शल्की। पुं॰ मीने॥

शल्मलि.। स्त्री॰ शाल्मलितरौ॥ शलति। शल॰। क्विप्। मलति। मलधारणे। सर्वधातुभ्यइन्। शल्चासौमलिश्च॥ इ॰ हि॰ च॥

शल्मली। स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे॥

शल्य । पुं॰ मदनद्रुमे ॥ श्वाविधि ॥ नृपविशेषे । युधिष्ठिरमातुले ॥ सीम्नि ॥ शलाकायाम् ॥ बिल्ववृक्षे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ न॰ चूडे ॥ कूपे । शरे । तोमरे । कुन्ते ॥ वयकम्बिकायाम् ॥ पापे ॥ दु' सहे ॥ दुर्वाक्ये ॥ अस्थ्नि ॥ आयुर्वेदस्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । तत्र शल्य नाम विविधतृणकाष्ठपाषाणपांशुलोहलोष्टास्थिबालनखपूयास्रावान्तर्गर्भशल्योद्धरणार्थं यन्त्रशस्त्रक्षाराग्निप्रणिधानव्रणविनिश्चयार्थं चेति ॥ पुं॰न॰ शल्की । तोमरे । सेन इ॰ भा॰ ॥ शलति । चलगतौ । अघ्न्यादित्वाद्यत् ॥ यद्वा । सानासिवर्त्तीयादिना शलेर्यः ॥

शल्यक । पुं॰ मदनद्रुमे । राढे ॥ श्वाविच्छल्येऽस्थूललोमवतिप्राणिविशेषे ॥ तन्मांसगुणास्तु । शल्यकः श्वासकासास्रशोषदोषत्रयापहः । इति ॥

शल्यकण्टक । पुं॰ शल्यके ॥

शल्यलोम । न॰ शलल्याम् ॥

शल्यहृत् । त्रि॰ व्रणचिकित्सके । शल्यहर्त्तरि ॥

शल्यारि । पुं॰ धर्मपुत्रे । युधिष्ठिरे ॥

शल्क: । पुं॰ भेके ॥ न॰ त्वचि ॥

शल्क । पुं॰ शकले ॥ न॰ त्वचि ॥

शल्की । स्त्री॰ श्वाविधि । शल्यमृगे । अस्या मांसगुणा यथा । शल्यमांसं गुरुस्निग्धशीतलं कफपित्तजिदिति ॥ द्रुमविशेषे । गजभक्ष्यायाम् । सुवहायाम् अस्या गुणास्तु । शल्लकी तुवरा शीता पित्तश्लेष्मातिसारजित् । रक्तपित्तव्रणहरी पुष्टिकृत्समुदीरितेति ॥ सलति । चलगतौ । क्रन् । कृतेरादि । गौरादि ॥ शल्कं ल्यल्यते । शल्क आस्वादने । क्वुन् ।

शल्लकीद्रव । पुं॰ सिह्लके ॥

शल्व । पुं॰ साल्वदेशे ॥

शव । पुं॰ कुणपे । मृतशरीरे ॥ न॰ तोये जले ॥ शवगतौ । पचाद्यच् ॥

शवकाम्य । पुं॰ कुक्कुरे ॥

शवयानम् । न॰ काष्ठमञ्चे । शववहनार्थखट्वायाम् ॥

शवर । पुं॰ अरण्यचरम्लेच्छविशेषे ॥ अप्सु । पानीये ॥ शङ्करे ॥ शास्त्रविशेषे ॥ हस्ते ॥ न॰ जले ॥ चिन्हे ॥ बौद्धानां व्रतविशेषे ॥ शवति । शव॰ बाहुलकादरः ॥ शवरातिवा रा॰ । क ॥

शवरथ । पुं॰ शवयाने । अरथी॰ इ॰ भा॰ ॥

शवपादप: । पुं॰ लोध्रे ॥

शबरलोध्र । पुं॰ श्वेतलोध्रे ॥

शबरालय । पुं॰ पक्कणे । भिल्लग्रामे ॥ शबरगृहे । शबराणां निम्नवर्गा । तेषामालय ॥

शबरावास । पुं॰ शबरालये ॥ शबराणामावास ॥

शबरी । स्त्री॰ शबरभार्यायाम् ॥

शबल । पुं॰ शबले चित्रे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि॰ तद्वर्णयुक्ते ॥ पश्योहासमध्यम ॥

शबलिमा । पुं॰ विचित्रतायाम् ॥ शबलस्य भाव । पृथ्वादिभ्य इमनिच् ॥ वर्णवाचकत्वात्॰ वर्ण दृढादिभ्यष्यञ्च॰ इमनिच् ॥

शबली । स्त्री॰ शबलवर्णायां गवि ॥ शबलयोगादन्यतो ङीष्

शव । न॰ जले ॥ शवयति । टु ओश्वि॰ । श्वेः संप्रसारणञ्चेत्यमुन् । शवसी॰ शवांसि॰ इत्यादि बोध्यम् ॥

शवसान । पुं॰ पथि ॥ शवति॰ शुयतेवा । शुगतौ । कन्दस्यसान च शुन स्याम् ॥

शव्यम् । न॰ शवकर्मणि ॥

शश । पुं॰ बोले ॥ लोध्रे ॥ पशुविशेषे । शशकः । लोमकर्णे । वनाखौ । सस्था॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्य मांसगुणा यथा । शशः शीतो लघुर्ग्राही च स्वादुः सदाहित । वह्निकृत्कफपित्तघ्नो वातसाधारणश्च स्मृतः ॥ ज्वरातीसारशोषास्र श्वासामयहरश्शशः । अपिच । निरस्थिकृतपललैश्शशास्त्रशलिकृता अनेककृतसुदाकम् । सर्वं त्वक धूलन दग्धवाल कीर्तितोहास्निमनिप्र माश ॥ शशादिमासानिविष्टावेप्र दियानोल्याश्च । मार्गमास तथा च्छागंशशसमन्युच्यते । एतानि छिद्रियाणिखु प्रशोष्यानिवसुम्ब रे । दुल्यकाश्शोतस्त्वम् ॥ चतुर्विधपुरुषान्तर्गतपुरुषविशेषे । तल्लक्षणं यथा । मृदुवचनसुशील कोमलाङ्ग । सुकेश । सकलगुणनिधान सत्यवादीशशोयमिति । चन्द्रचिन्हे ॥ शशति । शशप्लुतगतौ । अच

शशक । पुं॰ वनाखौ । शशे ॥

शशघातक । पुं॰ श्येने । वाजइ॰ भा॰ प्र॰ ॥

शशघ्नी । स्त्री॰ शकुन्त्याम् । शशं हन्ति । अमनुष्यकर्तृके च इति टक् । ङीप् ॥

शशधर । पुं॰ विधौ । चन्द्रे ॥ यथा । विलोकयन्ननिव शशधरो क्रियापाण्डुरः कुचौकमलकोरकः स्फुटति वक्षसा साम्प्रतम् । तदन्ति तुहिनच्छलान्मदनानिदन्तच्छद प्रियेकयसायतांसपदितन्वि मुञ्च

पिचः ॥ शशक्षधरोधारकः क पूरे ॥
शशपानतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥
शशप्लुतकम् । न॰ स्तनादिस्थनखाघाते ॥
शशभृत् । पुं॰ विधौ । चन्द्रे ॥ शशं बिभर्त्ति, डुभृञ॰ । क्विप् ॥
शशलोम । न॰ शशलोम्नि ॥ शशस्य लोम ॥
शशबिन्दु । पुं॰ वासुदेवे ॥ राजान्तरे । चित्ररथपुत्रे ॥ चन्द्रे ॥ शशः शबिन्दुस्त्वस्यचयमस्य ॥
शशशिम्बिका । स्त्री॰ जीवन्त्याम् ॥
शशस्थली । स्त्री॰ गङ्गायमुनयोर्मध्यदेशे । अन्तर्वेद्याम् ॥ ष्ठ॰ मुद्रित चि॰ शेष ॥
शशाङ्क । पुं॰ चन्द्रमसि । कर्पूरे ॥
शशाङ्कमूर्त्ति । पुं॰ चन्द्रे ॥ शशाङ्कामूर्त्तिर्यस्य ॥
शशाण्डुली । स्त्री॰ कर्कटीप्रभेदे । बहुफलायाम् । तण्डुल्याम् । अस्याः पर्य्यायाः यथा । शशाण्डुलीबहुफलातण्डुलीचचसम्भवा । क्षुद्राण्डालीमत्स्यफलाधूम्राण्डफलातथा ॥ अस्याः गुणाः । शशाण्डुली तिक्तकटुः शीतलाकण्डूयुतामधुराकफापहा । पाकेतुसाम्लामधुराविदाहरक्तत्कफत्तुगुल्मारुचिकृद्वह्निदीपनी ॥

शशादः । पुं॰ विकुक्षिसंज्ञके॰ राजर्षिविशेषे ॥ श्येने ॥
शशादन । पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥ शशमत्ति । अद॰ ॥ ल्यु॰ । ल्युट्॰ युञ्चा ॥
शशिकला । स्त्री॰ अतिशक्करी १५ छन्दोविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु गुरुनिधनमलघुरिहशशिकला । यथा । मलयजतिलकसमुदितशशिकला॰ व्रजयुवतिलसदलिकगगनगता सरसिजनयनहृदयसलिलनिधिं व्यतनुतविततरभसपरिततरलम् ॥ शशिन षोडशांशे ॥
शशिकान्त । पुं॰ चन्द्रकान्तमणौ ॥ न॰ कुमुदे । कह्लारे । कैरवे ॥ त्रि॰ चन्द्रसमे ॥
शशिदेव । पुं॰ रन्तिदेवे ॥
शशिध्वज । पुं॰ भल्लाटपुरनृपे ॥ कल्किपुराणस्य २५ ऽध्यायप्रसिद्धे ॥
शशी । पुं॰ हिमांशौ । चन्द्रे । नक्षत्रेशे ॥ नक्षत्राणामध्येशशीविष्णोर्विभूतिः ॥ सचजलमयः । यथा । सलिलमयेशशिनिरवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमोनेशम् । क्षपयन्तिदर्पणोदरनिहिताइवमन्दिरस्यान्तः ॥ वर्णवृत्तप्रभेदे । यरेन्द्रोयदिस्यात् । शशीकथ्यतेतत् ॥ यथा । जनानन्दकन्द प्रियस्तान्मुकुन्द । ॥ यदुमाक्षस्य द्वितीयप्रभेदे ॥ ऽऽ

॥ अर्हद्गुणविशेषे ॥

शशिप्रभम् । न० मुक्तायाम् ॥ कुमुदे ॥ त्रि० चन्द्रसमदीप्तियुक्ते ॥

शशिप्रभा । स्त्री० ज्योत्स्नायाम् ॥

शशिभूषण ।पु० चन्द्रशेखरे।शिवे॥

शशिलेखा । स्त्री० चन्द्रमस कलायाम् । इन्दुलेखायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ बाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥ चन्द्रलेखाभिधेवृत्ते ॥ रसालाया प्रभेदे ॥ यथा । शर्करायुक्तेन घृतदुग्धयुक्तेनच पटपूताशिखरिणी शशिलेखेतिकीर्त्तिता ॥ शशिलेखाहिमाबल्याकृच्यापुष्टिप्रदालघु । वातपित्तहराश्रेष्ठमहादाघविनाशिनी ॥

शशिलेखिका । स्त्री० शशिलेखायाम् ॥

शशिवदना । स्त्री० गायत्रीछन्द ई प्रभदे ॥ शशिवदनान्यौ ॥ यथा । शशिवदनानांव्रजतरुणीनाम् । अधरमुधोर्मिमधुरिपुरैच्छत् ॥ चन्द्रसममुखायांशेषिति ॥

शशिवाटिका । स्त्री० पुनर्नवायाम् ॥

शशिशेखरः । पुं० ईश्वरे । चन्द्रमौलौसदाशिवे ॥ बुद्धभेदे । चक्रसंवरे । वज्रकपालिनि । वज्रटीके ॥

शशोर्णम् । न० शशलोमनि ॥ शशस्यऊर्णा•शशोर्णम् । शशोर्णंकारसंवर्णमितिचन्द्रगोमिलिङ्गानुशासनात्•क्लीबत्वम् ॥

शश्वत् । अ० आत्मप्रश्ने ॥ मङ्गले ॥ पुराकल्पे ॥ सदार्थे । नित्ये । निरन्तरे ॥ आभीक्ष्ण्ये ॥ पुनरर्थे॥ शशतिगमनवा । शश० । बाहुलकात्•वत् ॥ सहार्थे ॥

शष्कुल । पुं० छित्री । करञ्जे ॥

शष्कुली । स्त्री० पिष्टविशेषे । सोहालीतिख्याते ॥ यथा । समिताया घृताक्तायालोपष्वींकृत्वाचवेलयेत् । आज्यताभर्जयेत्सद्धाशष्कुलीफेणिकागुणा ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ यथाकर्णशष्कुल्यवच्छिन्ननभएवश्रोत्रमिति ॥ सौरी•दू•भा•प्र•मत्स्ये ॥ तद्गुणायथा । शष्कुलीयाहिणीहृद्यामधुरातुवरामृता ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

शष्पम् । न० नवीनतृणे । बालतृणे ॥ पु० प्रतिभाहानौ ॥ शष्वते•शुष्यतिवा । शसुहिंसायाम्•शुषशोषणेवा । खष्पशिल्पशष्पेतिपोनिपातनात्•पत्वञ्च ॥

शसनम् । न० परम्परायाम् । यज्ञार्थपशुहनने ॥ शसु० । भावेल्युट् ॥

शस्तम् । न० शुभः श्रेयसी । शिवे । क्षेमे ॥ त्रि० कल्याणयुक्ते ॥ स्तुते ॥ प्रशस्ते ॥ शस्यतेस्म । शंसुस्तुतौ । कर्मणिक्तः ॥

शस्तकम् । न० अङ्गुलित्राणे ॥

शस्तकेशकः । त्रि० प्रशस्तकेशवात

शस्ताङ्ग. । त्रि० रम्भतनौ ॥ शस्तान्यङ्गान्यस्य ॥ पुं० अतीतकल्पीयेन्द्रभेदे ॥

शस्त्रम् । न० लौहे ॥ तीक्ष्णायसे । अस्त्रे । आयुधे ॥ शस्त्रास्त्र वर्हुधानुष्कैरित्यादौ शस्त्रास्त्रयोर्भेदउक्त । तथाहि । येनकरधृतेनहन्यतेतच्छस्त्रं असादि । येनप्रक्षिप्तेनहन्यते तदस्त्रं काण्डादिकन्त्वनयोर्भेदः । अपिच । अस्त्रं मन्त्राभिमन्त्रितम्० शस्त्रं तद्दितरदिति ॥ शस्यतेऽनेन । शसुहिंसायाम् । दाम्नीतिष्ट्रन् । सर्वधातुभ्यष्ट्रनित्यनेन । अभिचिभिद्रिशसिभ्य । क्त्रो वा ॥ अप्रगीतस्तुत्यां ॥ शिक्षादिनाशस्त्रमानवत्यर्थं ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यायांस्तुतौ ॥ अप्रगीतमन्त्रसाध्यगुणनिष्ठगुणाभिधान शस्त्रमितियाज्ञिकाः । व्यवहारः ॥ पुं० खड्गे । तरवारौ ।

शस्त्रकम् । न० अयसि । लौहे ॥ शस्यतेऽनेन । शसि . ष्ट्रन् । स्वार्थे क . ॥

शस्त्रकर्म । न० वैद्यानांप्रधानेकर्मविशेषे । तदष्टविधभवति । यथा । छेद्य०भेद्य०लेख्य०वेध्य०मेष्यमाहार्यं० विस्राव्यं० सीव्यमितिभेदात् ॥

शस्त्रकोशतरुः । पुं० महापिण्डीतरौ ॥

शस्त्रजीवी । पुं० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रधारणजीवक । पु० शस्त्राजीवे ॥

शस्त्रपाणि । पु० असादिशस्त्रहस्ते ॥ आततायिविशेषे ॥

शस्त्रभृत् । पु० शस्त्रधारिणि ॥

शस्त्रमार्ज्ज : । पुं० असिधावके । शाणाजीवे ॥ शस्त्रमार्ष्टि । मृज शुद्धौ । कर्मण्यण् ॥

शस्त्रशास्त्रम् । न० अथर्ववेदस्योपवेदे ॥

शस्त्रहत . । त्रि० शस्त्राघातेनमृते ॥

शस्त्रहस्त . । त्रि० शस्त्रपाणौ ॥

शस्त्राजीव । त्रि० काण्डपृष्ठे । आयुधीये । ० आयुधिके ॥ शस्त्रमाजीवति०उपजीवति । जीव० । कर्मण्यण् ॥

शस्त्राभ्यास : । पुं० शस्त्रशिक्षायाम् ॥

शस्त्रायसम् । न० पिण्डायसे । इत्यपात् हृ०भा० ॥

शस्त्री । त्रि० शस्त्रविशिष्टे ॥

शस्त्री । स्त्री० छुरिकायाम् ॥ ष्ट्रन . षित्वान्ङीष् ॥

शस्यम् । न० वृक्षादिफले ॥ शस्यते । शसु० । तक्षिशसिचतीत्ययत् ॥ तालव्यापिदन्त्यास्यशब्दशूकरपांश्व : ॥ क्षेत्रधान्ये ॥ यथा । शस्यं क्षेत्रगत प्राहु । सतुषधान्यमुच्यते । आमवितुषमित्युक्त खिन्नमन्नमुदाहृतमितिस्मृति : ॥

शस्यध्वंसी । पुं॰ तुन्नवृक्षे । नन्दीद्रुमे ॥ त्रि॰ शस्यनाशके ॥

शस्यमञ्जरी । स्त्री॰ कणिशे । अभिनवनिर्गतधान्यादिशीर्षके ॥ शस्यस्य मञ्जरी ॥

शस्यशूकम् । न॰ यवाद्यग्रे । किंशारौ । शस्यस्य शूकम् ॥

शस्यसंवर । पुं॰ अश्वकर्णे । सालवृक्षे ॥ शस्यं संव्रियते । वृञ् । अप् ॥

शस्यसंवरण । पुं॰ दीर्घपर्णे । अश्वकर्णे । जरघाद्रुमे ॥

शस्याद । त्रि॰ शस्यभक्षके ॥

शस्यारु । पुं॰ शमीरे । अल्पशमीवृक्षे ॥

शांशप । पुं॰ चमसे । शिंशपाया विकारः । अञ् । देविकाशिंशपेत्यात्वम् ॥

शांशपायनः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

शाक । पुं॰ द्वीपविशेषे । शाके शाकद्रुमस्तुङ्गः शाकसंज्ञानिबन्धनहेतुकः ॥ कर्कशपत्रे महातिद्रुमे । क्रकचपत्रे । खरपत्रे । श्रेष्ठकाष्ठे । स्थिरसारे ॥ शकौ ॥ नृपविशेषे ॥ युधिष्ठिरविक्रमादित्यशालिवाहनादिशकनरपतीनामतीताब्दे ॥ वर्षे । गीयाभाष्ये ॥ पुं॰ न॰ हरितके । शाकभाजे ॥ मण्डूकपर्णीपालङ्क्याश्चिल्लिकाचाप्युपोदिका । चाङ्गेरीहिलमोचाचकालश्वीशाकजा तय । वास्तूके । पत्रपुष्पादिषु ॥ तत्र पत्रं निम्बादेः पुष्पं कोविदारादेः आदिपदात् फलं वार्त्ताकादेः मूलं मूलकादेः कन्दः शूरणादेः अङ्कुरो वंशादेः । आह च । मूलपत्रकरीराग्रफलकन्दाधिरूढकम् । त्वक्पुष्पकवकं चैव शाकं दशविधं स्मृतम् । अधिरूढकं तालबीजाङ्कुरास्थिमज्जादीति गौडाः । अन्ये तु जीवन्तस्य फलमूलादेः खेदात् नवोद्भिन्नाङ्कुरा मन्यन्ते ॥ शक्यते॰ शक्नोत्यनेन वा भोक्तुम् । शक॰ । घञ् ॥ यद्वा । श्यति । शीतलं करोति । बाहुलकात् कन् ॥ भावप्रकाशे तु॰ षड्विधशाकमुक्तम् । यथा । पत्रं पुष्पं फलं नालं कन्दः संस्वेदजं तथा । शाकं षड्विधमुद्दिष्टं गुरु विद्याद्यथोत्तरम् ॥ अथ तेषां गुणाः । प्रायः शाकानि सर्वाणि विष्टम्भीनि गुरूणि च । रूक्षाणि बहुवर्चांसि सृष्टविण्मारुतानि च ॥ शाकं भिनत्ति वपुरस्थि निहन्ति नेत्रं वर्णं विनाशयति रक्तमथापि शुक्रम् । प्रज्ञाक्षयं प्रकुरुते पलितं च नूनं हन्ति स्मृतिं गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ शाकेषु सर्वेषु वसन्ति रोगास्ते हेतवो देहविनाशनाय । तस्माद् बुधः शाकविवर्जनं तु कुर्यात् तथाम्लेषु स एव दोषः ॥ अपि च । सामा

न्यान्येववोध्यानिशाकानिन्द्रावर्षा सिद्ध । विशेषस्तत्रतेषान्तुतत्रतत्र निरूपित . ॥ शाकपाकविधिर्यथा । हिङ्गुजीरयुतेतैलेक्षिपेच्छाकं सुखण्डितम् । लवणञ्चार्द्रचूर्णादिसिद्धे हिङ्गुदकंक्षिपेत् ॥ तुल्येन सर्वशाकानांसाधनेभिद्दितोविधि ॥ वास्तूकाकाकमाचीश्चतण्डुलीय पुनर्नवा । केचुकनालिकापाठालज्यश्चेऽन्नेनतद्वृधे . ८ का समर्दोथमेथोचपुन्नाटचणकोङ्गवम् । रसाद्रेत्वक्करहित पक्व सम्यक्विचक्षणः । एवंवार्ताककूष्माण्डपटोलादिफलेष्वपि । तत्रनेविधिरुहिष्टोविशेषाय . सकथ्यते ॥ तप्ते तैलेक्षिपेच्छाकं वास्तूकादिसुखण्डितम् । लवणं तोयमल्पञ्चक्षिप्तसिद्धेऽर्द्धमाषकम् ॥ सधान्यवेशनेतक्रेगालित क्वथितं क्षिपेत् ॥ ततः शुण्ठीजीरकञ्चक्षिपेद्धिङ्गुदकं क्षिपेत् ॥ तुल्यमेवापरस्यापिचूर्णस्यकार्यं यदि । तत्सर्वं लेख्यादेश वर्णक्रतप्रथमस्मृतम् ॥ एवं यत्कथित शाकं कषाय कटुतिक्तकम् । तद्दुर्णनाम्बुनापूर्वतक्रेपातदन्तरम् । तप्ततैलेविनिक्षिप्य रम्धयेच्चयथेच्छया ॥ वर्णस्करकार्यादेयं कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् । ताम्बूलं यथयुक्तं तत्रतत्प्रयोजयेत् ॥

शाकचुञ्चिका । स्त्री॰ चिञ्चायाम् ।

शाकट । पुं॰ शकटवोढरि ॥ क्ली॰ शाकतक्षे । बहुवारके ॥ त्रि॰ शकटस्येदमित्यर्थे । शकटोपकरणे ॥ शकटं वहति । शकटादण् ॥ शकटवाह्यभारे ॥ शकटेनवह्यते । शेषञ्चलण् ॥

शाकटाख्यः । पुं॰ धवद्रुमे ॥

शाकटायन . । पुं॰ मुनिविशेषे ॥

शाकटिक । त्रि॰ शकटेनगमनकर्त्तरि ॥ शकटेनचरति॰ गच्छति । चरतीति ठक्

शाकटीन . । पुं॰ विंशतितुलापरिमाणे । भारे । आचिते । शलाटे ॥

शाकतरु . । पुं॰ शाकवृक्षे । सागौन॰ ख्या॰ भा॰ ॥ शाकाख्यतरुः ॥

शाकपवक . । पुं॰ शिग्रौ ॥

शाकम्भरी । स्त्री॰ । चण्डाम् । दुर्गायाम् ॥ शाकैर्भरणात्पोषणात् । तथा स्थानंहिमाद्रेः प्रत्यन्तपर्वतेप्रसिद्धम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

शाकम्भरीयम् । न॰ सांभर॰ ख्या॰ भा॰ प्र॰ लवणविशेषे ॥ अस्यगुणायथा । शाकम्भरीयकथितगडाख्यरोमकतथा । गडाख्यलघुवातघ्नमत्युष्णभेदिपित्तलम् ।

तीक्ष्णा व्यवायिसूक्ष्मस्राभिष्यन्दिक
टुपाकि च ॥
शाकयोग्यम् । न० धान्याके ॥
शाकराट् । पुं० वास्तूके ॥
शाकराज । पुं० वास्तूके
शाकरुण्ड । पुं० ग्रन्थिफले ॥
शाकल । पुं० उदीच्यग्रामे ॥ वा
हीकग्रामे ॥
शाकल्य । पुं० ऋषिविशेषे ॥ श
कलस्यर्षेरपत्यम् । गर्गादित्वा
द्यञ ॥
शाकशालेय । पुं० ब्रह्मयष्ट्याम् ॥
शाकबिल्व ।) पुं० वार्त्ताकौ ।
शाकबिल्वक ।)
शाकवीर । पुं० जीवशाके ॥ पुन
र्नवायां ॥
शाकवृक्षः । पुं० शाके । खरप
त्रे । अर्ज्जकोपमे । क्रकचपत्रे ॥
शाकशाकटम् । न० शाकक्षेत्रे ॥
शाकानाभवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाक-
ट ॥
शाकशाकिनम् । न० शाकशाकटे ॥
शाकानाम्भवनङ्क्षेत्रम् । भवने
क्षेत्रे शाकटशाकिनाविति शाकि
नः ॥
शाकश्रेष्ठ । पुं० न० वास्तूकशाके ॥
शाकश्रेष्ठा । स्त्री० जीवन्त्याम् । वा
र्त्ताकौ ॥ डोडीक्षुपे ॥

शाकाख्यम् । न० पत्रपुष्पादौ । य
था मूलपत्रकरीराग्रफलकान्दा
धिरूढकम । त्वक्पुष्पकवकश्चे
तिशाकन्दशविधस्मृतम् ॥ पुं०
शाकवृक्षे । अतिपत्रे । श्रेष्ठका
ष्ठे । स्थिरसारे । गृहद्रुमे । सा
गीनक्ष० गौ० भा० ।
शाकाङ्गम् । न० मरिचे ॥
शाकाम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥
शाकाम्लभेदनम् । न० चुक्रे । का
ञ्जिकप्रभेदे ॥
शाकालाबू । स्त्री० राजतुम्ब्याम् ॥
शाकिनम् । न० महच्छाकवति ।
महच्छाकशाकी० तद्वति ॥ मत्व
र्थेपामादित्वान्नः । शाकोपलालो
दद्रूणांक्षत्वत्वश्च ॥
शाकिनी । स्त्री० दुर्गायाअनुचरीवि
शेषे ॥ शाकयुक्तायाभूमौ ॥ यथा
। मकट शाकिनीगावोआलमस्य
न्दनश्नम् । अनूपपर्वतोराजादु
र्भिक्षेनश्यत ॥ मकटोधान्या
दिश्हनद्वारेणोपजीव्य । पत्रपुष्प
फलादिषड्विधशाकयोगात् शा-
किनी० गृहवाटिका० शाकाद्या
हरणेन । गावो । दुग्धादिना ।
आलं । मत्स्याद्याहरणेनअस्यन्द
नस्वस्थानाऽत्याग • रथादित्याभेन •
व्ययाधिक्यनिवृत्त्याच । वनफलपु
ष्पाद्याहरणेन । अनूपंबहूदकदे

श • सम्पगाल शाल्काद्याहरणे न । पर्वतोगैरिकम्हटाद्याहरणेन । राजाभिचारादिमित्यर्थ ॥

शाको । पु० मङ्कणके

शाकुन . । पुं• न• पक्षप्च्यादिरूप शकुनद्वारामनुष्यशुभाशुभनिश्चाय कग्रन्थे । वसन्तराजादौ ॥

शाकुनि । त्रि• पक्षिजीविनि ॥

शाकुनिक । पुं• जीवान्तके । पक्षि हन्तरि ॥ शकुनान् हन्ति । पक्षिम त्स्ये । त्यचपर्यायश्चापिप्रइगाइक ॥

शाकुनेय : । पु० इणुरुल्लि । पिङ्गलि । क्षुद्रपेचके ॥ शकुनेरपत्यम् । शुभा दित्वाड्ढक् ॥

शाकुन्तलेय । पु० भरते । शकुन्तला या अपत्यम् । स्त्रीभ्य ढक ॥

शाकुलिक . । पुं• मात्स्यिकविशेषे शकुलान्हन्ति । पक्षिमत्स्ये ति ठक् ॥

शाक्कर । पुं• अनडुहि ॥

शाक्त : । त्रि• सर्वदेवमय्या शक्तेरु पासके ॥ शक्तिर्देवताख्य । सास्यदे वतेत्यण् ॥ यथा । शाक्ता एव द्विजा सर्वेनशैवानचवैष्णवा : । उपासते यतोदेवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥ श क्त्युपासनानन्तर मन्योपासननिषि धोयथा । चशक्त्याराधनकृत्वानान्य स्याराधनंचरेत् । अन्यस्याराधना द्विवियोगिनीशापमाप्नुयादिति दिलिग
वं स्यतन्त्रम् ॥ देवीभक्तापराधस्तु दु ख दानृत्वमुक्त मुण्डमालातन्त्रे । शाक्तान्द्दि सन्तिगजेन्निनिन्दन्ति वहुअल्पका । छिनत्तितेषांदेवि शीभिरासिहरवक्षमिति ॥ गजे- न्ति• कुप्यन्तियुध्यन्तीत्यर्थ ॥

शाक्तिक । त्रि• शक्त्युपजीविनि ॥ शक्त्याजीवति । वेतनादित्वाटठ ञ ॥

शाक्तीक . । त्रि• शक्तिहेतिके । श क्तियोधिनि ॥ शक्ति प्रहरणम स्य । शक्तियष्टयोरीकक् ॥

शाक्य . । पु० बुद्धे ॥ शकोऽभिजन मोस्य । शण्डिकादिभ्योञ्य ॥ शाक्यमुनौ । भीमवत् ॥

शाक्यमुनि । पु० शौद्धोदनौ । मायादेवीसुते ॥ शकोऽभिजनो ऽस्य । शण्डिकाभ्योञ्य ॥ य द्वा । शाकवृक्षप्रतिच्छन्नंवासयस्मा च्चक्रिरे । तस्मादिक्ष्वाकुवंशास्ते शाक्याइतिभुविस्मृता इतिसुन्द रानन्दचरितागमे ॥ अयमर्थ . । केचनेक्ष्वाकुवंश्याराजपुत्रा . पि त्राऽनवासायदत्ताज्ञा . गौतमवंश स्यकपिलस्याश्रमे• शाकच्छन्नेवस तिकृतवन्तइतितेशाक्या । शाकेभवा : । दिगादित्वाद्यत् । त ह शाक्यवंशीयमुनि । शाक्यस्या सौमुनिश्चेति• शाक्यमुनि . ॥

शाक्यसिंह । पुं॰ सर्वार्थसिद्धे ।
शाक्यमुनौ ॥ शाक्य सिंह इव ।
उपमितव्याघ्रेतिसमासः ॥
शाक्री । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
शाख । पुं॰ छित्तौ । कार्त्ते ॥
शाखा । स्त्री॰ पक्षान्तरे ॥ बाहौ ॥
ग्रन्थभेदे ॥ अन्तिके ॥ द्रुमाङ्गे ।
लतायाम् ॥ वेदभागे । ऋग्वेदादिशा
खेषु वेदाश्चत्वारः । तत्र ऋचि शति
शाखाश्च । नवाधिकशतशाखा
यजुषः । सहस्रशाखाः साम्नः ।
पञ्चाशच्छाखा अथर्वाणः । अतोक्तं
छन्दोगपरिशिष्टे । स्वशाखाश्रय
मुत्सृज्य परशाखाश्रयस्तु यः । कर्त्तु
मिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य यत्कृत
म् ॥ यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारक्य
मविरोधि यत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेय
मग्निहोत्रादिकर्मवदिति ॥ बहु
ल्पं वा स्वगृह्योक्तं यस्य यत्कर्मकीर्त्ति
तम् । तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते स
र्वं कृतं भवेदिति तत्वापि विशेषः ॥
शाखति । शाखृ व्याप्तौ । पचाद्य
च् । टाप् । यद्वा । शेतेऽस्यां प
क्षी । शीङो ख स्वश्चान्तः ह्रस्वावयव
श्चेति दशपाद्यनुसारिणा ॥
शाखाकण्ट । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥
शाखानगरम् । न॰ यन्मूलनगरादन्य
त्पुरं तस्मिन् । मुख्यपुरान्यपु
रे । अभिष्यन्दिरमथ ॥ यथा ।
आरभ्य मूलनगरात् परनगरस्थितम् ।
तदभिष्यन्दिरमथ शाखानगरमित्य
पीति शब्दरत्नावली ॥ तत्स्थानी
यत्र मूलनगरस्य शाखिनगरम् ॥
शखापित्तम् । न॰ पाणिपादासमूल
दाहे ॥
शाखापुरम् । न॰ शाखानगरे ॥ शा
खिपुर ॥
शाखामृग । पुं॰ कपौ । बलीमुखे
। वानरे ॥ शाखाचरो मृगः पशु
। शाकपार्थिवादिः ॥
शाखामृगाधिप । पुं॰ सुग्रीवे । शा
खामृगाणामधिपः ।
शाखाम्ला । स्त्री॰ वृक्षाम्लायाम् ॥
शाखारण्ड । पुं॰ स्वशाखां परित्य
ज्य शाखान्तराध्ययनकर्त्तरि । अ-
न्यशाखके । स्ववेदशाखामुत्सृज्य
परशाखाश्रयकर्मकारिणि ॥
शाखारथ्या । स्त्री॰ पीडमहत्प्रस्थे
पथि । यथा । धनुर्विंशश्चत्वा
रि शाखारथ्यास्तु निर्मिता । शि
वाराश्चोपरथ्यास्तु द्विकराप्युपरथ्य
का ॥ इति देवीपुराणम् ॥
शाखाल । पुं॰ वानीरवृक्षे ॥
शाखाशिखा । स्त्री॰ मूलादारभ्या
ग्र यावद्गतायां लतायाम् । प
टरोहे ॥
शाखि । पुं॰ तुरुष्के । तुरकस्था
न॰ कु॰ भा॰ प्र॰ देशे ॥ शा

खृ० । डून् ॥

शाखी । पु० पादपे ॥ वेदे ॥ तुरु
ष्काख्यजने ॥ राजभेदे ॥ शाखा
ऽस्यास्ति । ब्रीह्यादित्वादिनि ॥
यद्वा । अवश्य शाखति । शाखृ०
। आवश्यकेतिणिनि . ॥

शाखोट । पुं० सहोड । इ० भा०
प्र० वर्ग । पीतफले ॥ यथास्यपर्या
यगुणा । शाखोट पीतफलको
भूतावास खरच्छद । शाखो
टोरक्तपित्ताशीवातश्लेष्मातिसारजि
दिति ॥

शाखोटक । पुं० शाखोटे ॥

शाङ्कर । पु० बलीवर्दे ॥ न० छन्दो
भेदे ॥ त्रि० शङ्करसम्बन्धिनि । मा
हेश्वरे ॥ शङ्करप्रोक्ते ॥ यथा । आ
गमोक्तविधिंहित्वाय शाङ्क कुरुते
नर. । आचतद्विफलसोपिपिटभि
र्नरकव्रजेत् ॥ तत्तोयशोणितसम
पिण्डोमलमयोभवेत् । तस्मान्मर्त्यं
प्रयत्नेनशाङ्करमतमाश्रयेत् ॥ शङ्क
रस्यायम्० शङ्करेणप्रोक्तं वा । अ
ण् ॥

शाङ्करि । पु० स्कन्दे ॥ गणेशे ॥

शाङ्करी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ श्रीगि
रीशाङ्करीस्मृतेतिदेवीशाङ्करीतुम
ङ्गाकाले० इतिचदेवीगीता । अत्र
शङ्करीशाङ्करीत्यन्ययेनपाठेगीता
यांबोध्य : ॥

शाङ्कुची । स्त्री० शङ्कुयादसि ॥

शाङ्खिक । पु० काम्बविके । शङ्ख
लयादिकर्त्तरिजातविशेषे ॥ शङ्ख
शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक ॥

शाणुष्ठा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इ०र०
माला ॥

शाट । पुं० वस्त्रविशेषे । शाटके ॥
शटेकर्म्मणिघञ् ॥

शाटक । पुं० न० पटप्रभेदे ॥ यथा
आजानुलम्बितमलीमसशाटकानां
भिक्षार्थिप्रथमयाचितभाटकाना
म् । पुत्रार्थिप्रियतमैकवराटकाना
ञ्च दिव पततुमूर्द्धिकराटकाना
म् ॥ स्वार्थेक : ॥

शाटिका । स्त्री० शाट्याम् ॥

शाटी । स्त्री० शाटके । स्त्रीपरिधेयव
स्त्रे । साडी० इ०भा०प्र० ॥ शाय्य
ते । शटश्लाघायाचुरादि । सर्व
धातुभ्यइन् । कृदिकारादितिङी
ष् ॥

शाट्यायन । पुं० मुनिविशेषे । न०
प्रकृतकर्मवैगुण्यप्रशमनार्थेहोमे ॥
नायहोम : सर्वसम्मत : निर्मूल
त्वात् । समूलत्वेशाखान्तरीयत्व
मितिगौडा . ॥

शाठ्यम् । न० कुहनौ । कपटे । व्या
जे । निकृतौ । शठतायाम् ॥ शठ
ति । शठकैतवे । पचाद्यच् । शठ
स्यकर्म । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

यद्वा । शाठनम् । ऋहलोर्ण्यत् ॥
शाण । पु॰ माषचतुष्टये । निष्के । टङ्के ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे निकषे । कषे । कसौटी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ पाषाणे ॥ शणयति । शणु दाने । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ श्यतिवा । शीतनूकरणे । बाहुलकात्स ॥ न॰ शणनिर्मितवस्त्रे ॥
शाणकम् । न॰ शणपुष्पे ॥ तच्छाकप्रकारोयथा । सुस्विन्न शाणकपुष्पं तक्रे तैलेविपाचितम् । हिङ्गुनावासितवक्षणचूर्णेनावचूर्णितम् । शणपुष्पं सरं वल्ल्यमस्रकप्रदरनाशनम् । मधुरंरुचिरंपाकेकिञ्चिद्विष्टम्भकारकम् ॥
शाणाजीव । पु॰ असिधावके । शस्त्रमार्जे ॥
शाणिः । पुं॰ पट्टवस्त्रे ॥
शाणित । त्रि॰ तेजिते । निशिते ॥
शाणी । स्त्री॰ प्रावरणान्तरे ॥ शणसूत्रमय्यांपट्टिकायाम् ॥ यथा । शाणीप्रायाधिवस्त्राधिशमीप्रायामहीरुहा । शूद्रप्रायास्तथावर्णाभविष्यन्तिकलौयुगे ॥ इ॰ वि॰ पु॰ शाणी॰ शणसूत्रमयीपट्टिका॰ तत्तुल्यानिवस्त्राणीतितट्टीका ॥ छिद्रवस्त्रे ॥ हस्तकटाक्षादिसूचनायाम् । सैन॰ इ॰ भा॰ ॥ शणस्य विकारः । तस्यविकारइत्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥
शाण्डकी । स्त्री॰ मण्डलेशस्थानस्थायादेवतायाम् ॥
शाण्डिल्य । पु॰ गोत्रभक्तिसूत्रयोकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ शाण्डिल्योमुनिरन्ये तुमान्योऽतीवप्रकीर्त्तित ॥ पावकविशेषे ॥ मालूरे । बिल्ववृक्षे ॥ शण्डते । शडिरुजायासङ्घातेच । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् । शण्डिलस्यमुनेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ शाण्डिल्यद्रुमवान्यस्त्वात् ॥
शाण्डिल्यविद्या । स्त्री॰ मनोमयात्मउपासनायाम् ॥ शाण्डिल्येनमुनिनादृष्टाविद्या ॥
शात । न॰ सुखे ॥ त्रि॰ दुर्बले ॥ निशिते ॥ सुखान्विते ॥ शायतेस्म । शो॰ । क्तः । शाच्छोरन्यतरस्यामितिपक्षेइत्वाभावः ॥ श्यतिदुःखवा । शावतिवा । बहुलकात्तन् ॥
शातकर्णिः । पुं॰ मुनिविशेषे ॥
शातकुम्भ । पुं॰ अश्वमारके । करवीरे ॥ न॰ काञ्चने ॥ शतकुम्भे पर्वतेभवम् । अण् ॥
शातकौम्भम् । न॰ काञ्चने । स्वर्णे । शतकुम्भेपर्वतेभवम् । तत्रभवइत्यण् । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभय

पद्मविरितिस्वामी ॥

शातकौम्भाम्बरम् । न० सुवर्णरसाक्त वस्त्रे ॥

शातनम् । न० काश्र्ये ॥ विशीर्णे ॥ यथा । वसन्ते सर्वसस्यानां जायते पत्रशातनम् । मोहमानास्तिष्ठन्ति यथा । कश्चिद्दशालिन ॥ शद्लृशातने । णिच् । शदेरगतावितितत्वे ल्युट् ॥

शातपत्र । पु० शातपत्रके ॥ शतपत्रमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

शातपत्रकः । पु० चन्द्रिकायाम् । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशे ॥ स्वार्थे सञ्ज्ञायां वा० कन् ॥ इ० श० च० का ॥

शातभीरु । पुं० मल्लिकाप्रभेदे ॥

शातामनम् । त्रि० शतमानेनक्रीते ॥

शातयिता । त्रि० हन्तरि ॥

शातला । स्त्री० चर्मकषायाम् । सेहुण्डप्रभेदे ॥ शातसुखलाति । ला० । क ॥ शातला कटुका पाके वातला शीतला लघुः । तिक्ता शोथकफानाहपित्तोदावर्त्तरक्तजित् ॥

शातह्रदम् । न० विद्युत्सम्बन्धिनि ज्योतिषि ॥

शातित । त्रि० छिन्ने ॥

शात्रवः । पुं० रिपौ । शत्रौ । स्वार्थेऽण् ॥ न० शत्रुसंहतौ ॥ शत्रुत्वे ॥ अण् ॥

शाद । पु० कर्दमे । जम्बाले ॥ शस्ये ॥ शीयन्तेऽस्मिन्ननेन वा । शद्लृ० । घञ् ॥ यद्वा । शीयते० न श्यति । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः ॥ यद्वा । श्यति । शो० । शाशपिभ्यां ददनाविति दः ॥ शद्यतेऽनेन वा । शदृ० । हलश्चेति भावे घञ् ॥

शादहरित । त्रि० नवतृणप्रायदेशे । शाद्वले । शादैर्वलितत्वाद्धरित ॥

शाद्वर । त्रि० शाद्वले ॥ रलयोरभेदः ॥

शाद्वलः । त्रि० शादहरिते ॥ शादो बालतृणमस्मिन् । नडशादाड्ड्वलच् । शष्पवाचिनः शशादाड्ड्वलच् । न तु पङ्कवाचिनोऽनभिधानात् ।

शानपाद । पुं० पारियात्रशैले ॥ चन्दनघर्षणपाषाणे ॥

शान्त । पु० अभियुक्ते । स्वामिनि ॥ रसविशेषे ॥ यथाहुः । स्वनसुखमचिन्तानद्वेषरागौ न चास्ति काचिदिच्छा । रसः स शान्तः कथितो मुनीन्द्रैः सर्वेषु भावेषु समप्रमाणः ॥ त्रि० शमान्विते । शमिते । संयतान्तःकरणे । अन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्तरि । प्रशान्तचित्ते । दान्ते । उपद्रवरहिते । सर्वानर्थोपशमरूपे । जात्यादिरहिते । अविकृते । निरस्त

समस्तोपाधित्वाद्विक्षेपादिविकार शून्ये । आत्मनि ॥ रागादिदोषरहिते । निवृत्तिकतया निरुद्धेन्द्रियव्यापारे । संस्कारमात्रशेषे । चित्तविक्षेपरहिते यतौ च तृष्णारहिते ॥ सर्वविशेषप्रत्यस्तमितरूपे । अविक्रिये । सर्वान्तरे । सर्वबुद्धिप्रत्ययसाक्षिणि । मुख्यात्मनि ॥ आकाशादिषु शुद्धसत्त्वप्रधानतया । केचिद्वृत्तयः शान्ता । सुखा । प्रकाशका । लघवश्च शान्ता उच्यन्ते ॥ शाम्यति स्म । शम । क्त । त । वादान्तशान्तेतिसाधु ॥ निवृत्ते ॥ यथा । शान्तो रोगः ॥

शान्तनव । पु । भीष्मे ॥ शन्तनोरपत्यम् । अण् ॥

शान्तनु । पु । कुरुवंशजनृपविशेषे । प्रातीपे । प्रतीपभूपतनये ॥ यो यं गङ्गायां भीष्मं जनयामास ॥ यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति । शान्तिमाप्नोति च येनास्य कर्मणा तेन शान्तनु ॥ ललितका तीर्थे ॥

शान्तम् । अ । वारणे ॥

शान्तमानाः । त्रि । नियतचित्ते । वशीकृतमनसि ॥

शान्ता । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ सात्त्विक्यां मनसो वृत्तौ । आमलक्याम् ॥ शमीप्रभेदे । शुभायाम् । भद्रायाम् । अपराजितायाम् ॥ अशीवदस्याशुभा ॥

शान्तारुद्र : पु । अयायाम् ॥

शान्ति । पु । वृत्तार्हद्विशेषे ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥ दशमम न्वन्तरीयेन्द्रे ॥

शान्ति । स्त्री । मङ्गले । भद्रे ॥ सम्पूजकानां कुलपालकानां यतीन्द्राणां योगीन्द्रतपोधनानाम् । देशस्य राष्ट्रस्य कुलस्य राज्ञः करोतु शान्तिं भगवान् कुलेश ॥ विषयेभ्य इन्द्रियोपरतौ । शमथे । शमे । तृष्णाक्षये ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्किञ्चिद्वस्तु सम्प्राप्य स्वल्पं वा यदि वा बहु । या तुष्टिर्जायते चित्ते शान्तिः सा गद्यते बुधैरिति ॥ सुशीलस्य भार्यायाम् । यथा । शान्तिलक्ष्मीश्च भार्ये द्वे सुशीलस्य च पूजिते । याभ्यां विना जगत्सर्वमुन्मत्तमिव नारदेति ॥ कामक्रोधाद्यभावे ॥ सर्वसंसारोपरतौ । मुक्तौ । सहेतुकस्य संसारस्योपशमे । सर्वद्वन्द्वोपरतौ ॥ विषयभोगस्पृहानिवृत्तौ । अन्तःकरणस्योपशमे ॥ सकार्याविद्यानिवृत्तिरूपायां वेदान्तवाक्यजन्याया । ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कृतौ ॥ सर्वलौकिकालौकिककर्मविक्षेपनिवृत्तौ ॥ बाधितानुवृत्त्याऽविद्याकार्यनिवृत्तौ । अविद्यातत्कार्ययोर्निवृत्तिरूपायां मुक्तौ ॥

दुर्गायाम् ॥ यथा । उत्पत्तिस्थिति नाशेषुरजआदिगुणामता । सर्वज्ञा सर्वेदत्वाच्छान्तित्वाच्छान्तिरुच्य ते । गौर्योविशेषे ॥ अनर्थनिवृत्तौ ॥ धर्मशास्त्रेयद्दोषादुःखप्रादि सूचितैश्छिन्नानिष्टहेतुदुरितनिवृत्ती ॥ यथाग्रहप्रहाराणांकवचंविनि वारकम् । तथाद्दैवोपघातानांशा न्तिर्भवतिवारणम् ॥ अपिच । रो गक्षयाग्न्यादीनांनिरासः शान्ति रीरितेति ॥ शमनम् । शम० । क्तिन् । अनुनासिकेतिदीर्घः ॥

शान्तिकामः । त्रि० शान्त्यभिलाषि णि ॥ श्रीकाम. शान्तिकामोवाय व्यवच्च समाचरेत् । ब्रह्मायुः पुष्टि कामोवातथैवाभिचरन्नपि ॥

शान्तिगृहम् । न० यत्रान्तेशान्त्या लये । शान्तिकुम्भजलैनस्नानगृहे ॥ आथर्वणे । हृ० हे० मृद्र० ः ॥

शान्तिमार्गः । पुं० दुष्कर्मादिरहिते वर्त्मनि ॥

शापः । पुं० आक्रोशे । कृदमनिष्टमे वामस्त्वितिरूपे० अभिशापे ॥ शा पदानात्तपः क्षयः ॥ दिव्ये । श पथे ॥ शपनम् । शप० । घञ् ॥ निन्दायाम् ॥ मिथ्याभिशंसने ॥ अनिष्टाचरणे ॥

शापाक्षः । पुं० मुनौ ॥

शापरिकः । त्रि० मात्त्विकविशेषे ॥

शब्दरान्हन्ति । पश्चिमलये तिठक ॥

शाब्दः । त्रि० शब्दजन्ये ॥ शब्दसम्ब न्धिनि ॥ शब्दे जातः ० शब्देभवः ० शब्दस्यायथा । अण् ॥

शाब्दबोधः । पुं० शब्दार्थज्ञाने ॥ न्यायमते० पदार्थज्ञानजन्यज्ञाने ॥ तत्रकारणं पदज्ञान । तत्रकारणं पदशक्तिज्ञानम् । कदाचिल्लक्षणा ज्ञानम् । एवमाकाङ्क्षायोग्यता सत्तितात्पर्यज्ञानञ्च ॥ यथा । पद ज्ञानन्तुकरणंद्वारंतत्रपदार्थधीः । शाब्दबोधः फलंतत्रशक्तिः धीः सहकारिणीति० भा० प० ॥ सं सारमोहनाशायशाब्दबोधोनहिक्ष म । ननिवर्त्ततेतिमिरंकदाचिद्दी पवार्त्तयेतिकुलार्णवे १ उल्लासः ॥

शाब्दिकः । पुं० वैयाकरणे ॥ शब्द करोति० प्रकृतिप्रत्ययविभागेनोत्पा दयति० सर्वेवार्थे० शब्ददुरकरो तीतिठक्० अभिधानस्वाभाव्यात् । तेनेह न । शब्दंकरोतिवर्वरः ॥ आदिशाब्दिकायथाकविकल्पद्रुमे । इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिश लीशाकटायनः । पाणिन्यमरजैने न्द्राजयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ इ ति ॥

शाब्दीभावना । स्त्री० पुरुषप्रवृत्त्यनुकू लव्यापारविशेषे ॥ यथा । यजेत० इत्यत्राख्यातांशयम्० यजिधातु प्र

त्ययश्च । तत्प्रत्ययेप्यस्त्यंशद्वयम्, आख्यातत्वं लिङ्त्वञ्च । तत्राख्यातत्वं दशलकारेषु विद्यते, लिङ्त्वन्तु केवले लिङ्येव । तत्राख्यातत्वलिङ्त्वाभ्यां भावनैवोच्यते । सा हि द्विधा, शाब्दीभावना, आर्थीभावना चेति । तत्र शाब्दीभावना लिङ्त्वांशेनोच्यते, लिङ्श्रवणे, अयं मां प्रवर्त्तयति, मत्प्रवृत्त्यनुकूलव्यापारवानयमिति नियमेन प्रतीयमानत्वात् । यच्च यस्मात् प्रतीयते, तत् तस्य वाच्यम् । यथा गोत्वम् । स च प्रवृत्त्यनुकूलो व्यापारविशेषो लौकिके पुरुषनिष्ठोऽभिप्रायविशेषः । वेदे तु पुरुषाभावाल्लिङादिशब्दनिष्ठ एव शाब्दीभावनेत्युपदिश्यते । सा च शाब्दीभावना, अंशत्रयमपेक्षते, साध्यं, साधनम्, इतिकर्त्तव्यताञ्च । साध्यं स्वर्गादि, साधनं लिङादिज्ञानं करणत्वेनान्वयत्वम्, इतिकर्त्तव्यता प्राशस्त्यज्ञानमितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वीयते । यथोवर्मवा एतत्, यत्र क्रियते यत प्रयाजानुयाजादिप्रयाजादिस्तुतिज्ञानम् । तथा हि, भाव्याकाङ्क्षायां, किं भावयेत्, स्वर्गं भावयेत् । करणाकाङ्क्षायां केन भावयेत्, यागेन भावयेत् । कथम्भावाकाङ्क्षायां यत् सन्निधौ पठितमंशत्रयमाणफलश्रुतियाजातं तदेवोपकार्याकाङ्क्षामामितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वयमनुभवितुं योग्यम् । तथा च, प्रयाजानुयाजसहकृतेन दर्शपौर्णमासेन स्वर्गो भाव्यः, इति ॥

शामनी । स्त्री, अवाच्यां दिशि ॥

शामिता । त्रि, वधकर्त्तरि ॥

शामित्रम् । न, वधरूपे शमितुः कर्म्मणि ॥

शामित्रकर्म । न, पशुहिंसने । शमितुरिदं शामित्रम्, तच्च तत्कर्म चेति ॥

शामीलम् । न, भस्मनि । शमीभस्मनि । शम्या विकारः । शम्याः ष्लञ् । षित्वान् ङीष् । शामीली स्रुक् ॥

शाम्बरी । स्त्री, मायायाम् । इन्द्रजाले ॥ शम्बरस्य दैत्यविशेषस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

शाम्भवः । पुं, गुग्गुलौ ॥ कर्पूरे ॥ शिवसख्याम् । विषप्रभेदे ॥ शम्भुपुत्रे ॥ न, देवदारुणि ॥ त्रि, शम्भुसम्बन्धिनि ॥ कौलिके । माहेश्वरे ॥ पु, शम्भुप्रोक्ताचारे । कुलाचारे ॥ यथा । शाम्भवेन मार्गेण देवतास्थापनं चरेत् । न सान्निध्यं भवेत् तद्देवतायाः कथञ्चन ॥ इहामुत्रफलं नास्ति कायक्लेशो धनक्षयः ॥ आगमोक्तविधिं हित्वा यः श्राद्धं कुरुते नरः । श्राद्धं तद्विफलं

सोऽपि चिह्नभिर्नरकं व्रजेत् ॥ तत्तो यशोगिततसकपिण्डो मलमयो भवेत् । तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन शाङ्करमत माश्रयेत् ॥ बहुनात्र किमुक्तेन सत्य सत्यं मयोच्यते । अशाम्भवकृतकर्म सर्वं देवि निरर्थकम् ॥ अस्तुतान्त्परोधर्म्मं . पूर्वधर्म्मोपिनश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ शम्भोरयम् . शम्भो रागत ' शम्भुनाप्रोक्तत्वा ॥ अण् ॥

शाम्भवी । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ कुली मायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥

शायिका । स्त्री॰ शयने ॥ शीङोधा त्वर्थं निर्द्देशेण्वुल् । इत्वम् ॥

शार ' । पुं॰ समीरणे । वाते ॥ अ क्षोपकरणे ॥ त्रि॰ शबले । कर्बुरे ॥ पीते ॥ शीर्य्यतेऽनेनशृणातिवा । शृहिंसायाम् । शृवायुवर्णनिवृ तेष्विति घञ् ॥ शृशन्त्यनेनद्यूत कारा : परस्परम् । बाहुलकाद्घञ् ॥ शारीवर्णे । चित्रीकरणमिह धात्वर्थ : ॥

शारङ्ग . । पुं॰ सारङ्गविहगे ॥ शारय ति॰ शीयंतेवातपादिना । शृ॰ । तरत्यादिभ्यश्छ्यङ्गच् ॥ शबले ॥ हरिणे ॥

शारङ्गी । स्त्री॰ वाद्ययन्त्रविशेषे ॥

शारद : । पुं॰ अब्दे । वत्सरे ॥ का शे ॥ बकुले ॥ पीतमुद्गे ॥ हरिन्मु द्गे ॥ रोगे ॥ न॰ सस्ये ॥ श्वेतप द्मजे ॥ त्रि॰ शरज्जाते ॥ नवे । नू तने ॥ अप्रतिभे ॥ शालीने ॥ शृणा ति । शृ॰ । शृदृभसोऽदिरिति॰ अ दि ' । प्रज्ञाद्यण् ॥ शरदिभव : । सन्धिवेलादीत्यण् ॥ शरदिपुष्प्यति कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विन्य ण् ॥ शरदिपच्यन्ते शारदा : शाल य . ॥

शारदका : । पुं॰ भू॰ दर्भविशेषे ॥ मुद्गविशेषे । शरदिजाता : । संज्ञा यांशरदोवुञ् ॥

शारदा । स्त्री॰ सरस्वत्याम् ॥ दुर्गाया म् ॥ शरत्कालेपुरायस्मान्नवम्यांबो धितासुरै ' । शारदासासमाख्याता पीठेलोकेचनामत: ॥ ब्राह्म्याम् ॥ शारिकायाम् ॥ शृणातिजाड्यम् । शृ॰ अदि । अण् । टाप् ॥

शारदिक : । पुं॰ रोगे । शारदे ॥ वि भाषारोगातपयोरितिठञ् ' पक्षे ॰ शारदोरोगआतपोवा ॥ न॰ श रदिभवे॰ श्राद्धे ॥ श्राद्धे शरदइति ठञ् ॥

शारदी । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् ॥ कौ जागरपूर्णिमायाम् ॥ शरदिभवा । सन्धिवेलेत्यण् ' ङीप् ॥ सप्तप र्णे ॥ शरदिपुष्प्यति । कालात्सा धुपुष्प्यदित्यण् । ङीप् ॥

शारदीय : । पुं॰ दुर्गोत्सवे ॥ यथा ।

अदूरेजगदम्बायाः शारदीयमहोत्सव ॥

शारदीयमहापूजा । स्त्री॰ शरत्कालिकदुर्गामहापूजायाम् ॥

शारद्वतः । पुं॰ कृपे ॥

शारि । पु॰ अक्षोपकरणे । द्यूतसाधने । खेलन्याम् । शारे । गुटिका॰ गोट॰ सारि॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ स्त्री॰ शकुनिकाप्रभेदे ॥ युद्धार्थगजपर्याणे ॥ व्यवहारान्तरे ॥ शृणाति । शॄ॰ । श्र. शकुनाविति ॰इञ् ॥ कपटे ॥ बह्वादित्वात्पक्षे ङीषि॰ शारी ॥

शारिका । स्त्री॰ खगान्तरे । पीतपादायाम् । गोराटयाम् । मैना॰इ॰ भा॰ ॥ शृणातिदुःखमिरङ्गिणीनाम् । शॄ॰ । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ वीणावादनदण्डे ॥ इ॰ हे॰न्द्रः ॥

शारीफलम् । न॰ अष्टापदे । शारिखेलनाधारे । शारीणांखेलनाधारपट्टे । चौपड॰ इ॰ भा॰ शारीणांफलम्॰ षष्ठ: ॥

शारिफलक । पुं॰ न॰शारिफले । अक्षपीठिकायाम् ॥

शारिवा । स्त्री॰ गोप्याम् । श्यामायाम् । अनन्तायाम् । उत्पलशारिवायाम् ॥ अस्यागुणाः । श्वेतकृष्णप्रभेदेनशारिवाद्विविधास्मृता ॥ शारिवायुगलस्वादुस्निग्धशुक्रकरंगुरु । अग्निमान्द्यारुचिश्वासकासामविषनाशनम् ॥ दोषत्रयास्रप्रदरज्वरातीसारनाशनम् ॥ अपिच । एकंवाशारिवामूलंसर्वज्वरविशोधनमिति ॥ शरणम् । शॄ॰ । कृशृस्तॄत्यादिना॰ इण् । शारिरस्त्यस्या, । अर्शआद्योपीतिवः ॥

शारिशृङ्खला । स्त्री॰ पाशकविशेषे । पञ्चम्याम् ॥ यथा । चुस्त्रीति॰ लिङ्गोद्भूत॰ पञ्चमीशारिशृङ्खला । नयपीठीचाष्टकाङ्को॰नवः स्याज्जयपुत्रकः ॥ एतेपाशकभेदाः, स्यु॰ जयश्रीलाक्षतीपिच । इति शब्दरत्नावली ॥

शारी । स्त्री॰ शारिपदार्थे ॥ कुशायाम् ॥

शारीर । पुं॰ जीवे ॥ न॰वृषे ॥ त्रि॰ देहजे ॥ शरीरेभवः शरीरेजातो वा । अण् ॥ कर्मविशेषे । शरीरस्थितिमात्रप्रयोजने॰ कौपीनाच्छादनादियाचनभिक्षाटनादिरूपेयतिप्रतिशास्त्राभ्यनुज्ञाते ॥ शारीरंकेवलंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषमिति भगवदुक्ते ॥ शरीरप्रधाने: कर्मादिभि: साध्येचकर्मणिलतुकेवलेनशरीरेण॰ पञ्चैतेतस्यहेतवइत्युक्ते: ॥ शरीरमात्रसाध्येचकर्मणि ॥ तथाविशेषे ॥ यथा । देवद्विजगु

अप्राप्तप्रजनं शौचमार्जवम्। ब्रह्म
चर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥
शारीरकः। पुं॰ जीवे ॥ शरीरमेव
शरीरकम्। तत्र भवः। अण्
॥ शारीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचा
रात् ॥
शारीरकसूत्रम्। न॰ उत्तरमीमांसा
याम्। अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्या
दिव्यासप्रणीतेषु॰ जीवयाथात्म्य
वादिषु वेदान्तार्थसङ्ग्रहवाक्येषु ॥
शारीरको जीवः तस्य सूत्र्यते याथातथ्य
मनिरूप्यते यत्र तानीति व्याख्यानात् ॥
शारीरकीयः। पुं॰ ग्रन्थविशेषे ॥
शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः। अ
धिकृत्य कृते ग्रन्थ इत्यर्थे॰ वृद्धाच्छः ॥
शारुकः। त्रि॰ हिंस्रे ॥
शार्कः। पुं॰ शर्कराणाम् ॥
शार्ककः। पुं॰ दुग्धफेने। शर्क
रापिण्डे ॥
शार्करः। पुं॰ दुग्धफेने। शर्करेव
। शर्करादिभ्योऽण्। शर्करान्वित
देशे। शर्कराणाम्। शर्करिले ॥
शर्करास्यन। देशे लुबिलचाविति
चादण्। त्रि॰ शर्करासम्बन्धि
नि ॥
शार्कराक्षः। पुं॰ जनाख्यर्षौ ॥
शर्कराक्षस्यापत्यम्। गोत्रापत्ये॰
गर्गादिभ्यो यञ् ॥
शार्ङ्गः। पुं॰ न॰ विष्णोर्धनुषि ॥
कार्मुकमात्रे ॥ शृङ्गस्य विकारः।
अनुदात्तादेश्चाञ् ॥ पुं॰ पक्षि
णि ॥ शृणाति। शॄ॰। गण्डश
कुमारिति गण॰ तस्य नुट्। पक्षी
ण्विती ति शातीऽर्ष॰ । त्रि॰
शृङ्गसम्बन्धिनि ॥ न॰ आर्द्रके ॥
शार्ङ्गधन्वा। पुं॰ विष्णौ ॥ इन्द्रि
याद्यहङ्कारात्मकं॰ शार्ङ्गनामधनु
र्यस्य। धनुषश्च त्यनञ् ॥ यथा
। भूतादिमिन्द्रियादिं च द्विधाहङ्कार
मीश्वरः। बिभर्त्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्ग
रूपेण च स्थितमिति वि॰ पु॰ ॥
शार्ङ्गपाणिः। पु॰ विष्णौ ॥ शा
र्ङ्गं पाणौ यस्य सः। प्रहरणार्थेभ्यः
परे निष्ठासप्तम्याविति पाणेः परनि
पातः ॥
शार्ङ्गी। पुं॰ विष्णौ ॥ शार्ङ्गमस्या
स्ति। अतइनिठनाविति॰ इनिः
। धन्विमात्रे ॥
शार्दूलः। पुं॰ व्याघ्रे ॥ पशुविशे
षे। राक्षसे। उत्तरस्थितः स
त्तमे ॥ यथा॰ राजशार्दूलः ॥
अग्नौ। चित्रकी ॥ शारयति। शॄ॰
स्वार्थे णिच् क्विप्। दूयते। दूङ्
परितापे। कर्मभावितव्यार्थः।
बाहुलकात् क्। शार्श्चासौ दूलश्च।
यद्वा। शृणाति। पिञ्जादित्वादूल
च्। बाहुलकाद्दुक्। इति ॥
शार्दूललसितम्। न॰ धृति १८

छन्दःप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा।
म ' सौज . मतसाद्दिनैश्चस्तुभि'
शार्दूलललितम।यथा। कृत्वाकस
मृगैपराक्रमविधि'शार्दूलललितयश्च
क्ते क्षितिभारकारिसुरारातिष्वति
दरम । सन्तोषपरमन्तुदेवनिवहै
नैलोक्यशरणं श्रेयोन सततीत्वपा
रमहिमालक्ष्मीप्रियतम ' ॥
शार्दूलवाहन . । पुं० पञ्चविंशति
पूर्वजिनान्तर्गतजिने ॥
शार्दूलविक्रीडितम् । न० अतिधृति
१९ वृत्तप्रभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा।
सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शा
शार्दूलविक्रीडितम् ॥ यथा। गो
विन्द प्रणमोत्तमाङ्गरसनैस्त्वं चोषया
हर्निशम् पाणीपूजयतमनः स्मर
पदेतस्यालयगच्छतम् । एवं चे
त्कुरुताखिलममङ्गितशौर्षाद्द्यस्तद्
भुवमन्नपि्रेच्छ भवताक्लैभवमहाशा
र्दूलविक्रीडितम् ॥
शार्व्वरम् । न० अन्धतमसि । ध्वा
न्ते ॥ त्रि० घातुकौ॥शर्वर्याभवम्।
तत्रभवइत्यण् । काचाटठञ्‌खि
त ' ॥ शर्वरीसम्बन्धिनि ॥
शार्व्वरी । स्त्री० शर्वर्याम् । रा
त्रौ ॥
शार्वी । स्त्री० ऐशान्यांदिशि ॥
शाल । पुं० मत्स्यविशेषे । गज्ज
के । गजाड० द्रु० प्र० ॥ शालि

वाहननृपे ॥ नद्दविशेषे ॥ साल
वृक्षे ॥ शाडति । शाड्श्लाघाया
म् । कर्मणि० घञ् । डलयो
रैक्यम् ॥ श्वलि । शीतनूकर
णे । बाहुलकात्कालन्वा ॥
शालग्रामः । पुं० हरिक्षेत्रे । ग
ण्डकीशिलायाम । विष्णवादि
देवानांप्रतिबिम्बरूपेपाषाणविशेषे॥
गण्डक्याश्चैकदेशेचशालग्रामस्थलं
स्मृतम् । पाषाणंतद्भवयत्तत्पुष्ठा
लग्राममितिस्मृतम् ॥ शालवृक्षो
पलक्षितोग्राम. शालग्राम ' शाल
ग्रामेभवः । अण् ॥ अपिपापसमा
चारोब्रह्महत्यायुतोपिवा । शाल
ग्रामशिलातोयपीत्वायोतिपरांग-
तिम् ॥ तुलसीचन्दनचक्रशङ्खौ
घण्टाचचक्रकम् । शिलाताम्रस्य
पात्रन्तुविष्णोर्नामपदाक्रतम् ॥ प
दान्द्रन्तुनवभि : पापराशिप्रदाहक
म् । वदन्निमुनय: शान्ता ' स
सर्वशास्त्रार्थकोविदा ' ॥ सर्वती
र्थपरिस्नानात्सर्वक्रतुसमर्पणात्
पुण्यभवतियद्राजन्बिन्दौबिन्दौतद्
भूतम् ॥ शालग्रामशिलायचपू
ज्यतेपुरुषोत्तमे ' । तत्रयोजनमा
त्रन्तुतीर्थकोटिसमन्वितम् ॥ शा
लग्रामा ' समा: पूज्या . समेषु
द्वितयन्नहि । विषमाएवपूज्यावै
विषमेषुत्रयंनहि ॥ द्वारावतीभ

व चक्रतथाचगरुडश्चीभवम । शुभ
दैः सल्लमीयचतचगङ्गासमुद्रगा ॥
शालग्रामेश्वरैर्मूर्त्ति र्जगन्नाथसभा
रतम् । कलिंदशक्खान्त ययुश्च
क्रास्हरेः पदम् ॥ विप्रर्षयिच
श्रानांशालग्राम शिलाचमे च
धिकारीनशूद्राणांहरेरचीयमेत
था ॥
शालग्रामगिरि । पुं० शालग्रामोत्
पादकपर्वते ॥
शालङ्कटङ्कट । पुं० मुनिभिन्निराख
से ॥
शालङ्कायन: । पुं० मुनिविशेषे ॥ न
न्दिनि । शिवद्वारपाले ॥
शालङ्कायनक । पुं० शालङ्कायनान
विषयेदेशे ॥ राजन्यादिभ्योवुञ् ॥
शालङ्कायनजीवसू । स्त्री० व्यासमा
तरि ॥
शालङ्कि: । पुं० मुनिविशेषे । पाणि
नौ ॥
शालज: । पुं० गजकर्णे । शालौ ॥
शालनिर्यास: । पुं० धूनके । सर्ज्ज र
से ॥
शालपर्णिका । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥
शालपर्णी । स्त्री० ओषधिविशेषे । वि
दारिगन्धायाम् । अंशुमत्याम् ।
स्थिरायाम् । शालपर्णी० इ० गौ०
भा० ॥ अस्या गुणा यथा । शालपर्णी
गरच्छर्दिज्वरश्वासातिसारजित् ।
शोषदोषत्रयहरोबृंहण्युक्तारसायनी
॥ तिक्ताविषहरीस्वादु: क्षतकास
कृमिप्रणुत् ॥ पाककर्म्मतिकीष् ॥
शालभञ्जिका । स्त्री० शालभञ्ज्या
म् ॥
शालभञ्जी । स्त्री० पञ्चालिकायाम ।
दन्तकाष्ठादिनिर्मितपुत्रिकायाम् ॥
वेश्यायां ॥
शालव । पुं० लोध्रे ॥
शालवेष्ट । पुं० धूनके ॥ शालस्यवे
ष्टोनिर्यास: ॥
शालसार । पुं० तरौ । द्रुमे ॥ हिङ्गु
नि ॥
शाला । स्त्री० गृहे ॥ गेहैकदेशे ।
द्रुमस्कन्धशाखायाम् । स्कन्धात्प्र
थमोत्पन्नप्रधानशाखायाम् ॥ शल
श्वव । शलगतौ । हलश्चेति० घ
ञ् ॥ यद्वा । शलति । शलचलने
। ज्वलितीतिण ॥ श्यति । शो०
। बाहुलकात्० कालन्वा ॥
शालाकटङ्कम् । न० चाणक्यमूलके ॥
शालाकी । पुं० शस्त्रवैद्ये ॥ नापिते
॥ शिलधारिणि ॥ वृत्तिकथित् ॥
शालाक्यम । न० आयुर्वेदस्याङ्गविशे
षे ॥ यथाहसुश्रुत: । तत्र० शाला
क्यंनाम० ऊर्द्ध्वजत्रुगतानांरोगा
णां० श्रवणनयनवदनघ्राणादिसं
श्रितानांव्याधीनामुपशमनार्थमि
ति ॥

शालाग्नि:। पुं॰ आवसथ्याग्नौ॥

शालाङ्की। स्त्री॰ पुत्तलिकायाम्। पञ्चालिकायाम्॥ इ॰ श॰ र॰ लौ॥

शालाजिर:। पुं॰ न॰ शरावे॥

शालाञ्जि:। स्त्री॰ शाकविशेषे। शालिञ्चे॥

शालातुरीय:। पुं॰ पाणिनीयमुनौ॥ शलातुरोऽभिजनोऽस्य। तूदीशलातुरेति छण्॥

शालानी। विदार्याम्॥

शालामृग:। शृगाले॥

शालारम्। न॰ हस्तिनखे। गृहद्वारस्तम्भचये॥ सोपाने॥ पक्षिपञ्जरे॥

शालावृक:। पुं॰ शृगाले॥ सारमेये॥ वलीमुखे। मर्कटे। वानरे॥ शालां वृणोति। वृञ्॰। सृवृभूशुषिभ्य: कक्॥ बिडाले॥

शालि:। पुं॰ गन्धोतौ। गन्धमार्जारे॥ कलमादिधान्ये॥ आदिशब्दात् राजशाल्याद्यावोद्धव्या:। तेयथा। राजान्नशिरिकसितेतररक्तमुण्डशूलागुगन्धतिथ्यादिकशालिसञ्ज्ञा:। व्रीहिस्तथेतिदश्याभुविशालयश्च सर्वाश्रमेषागुणानामगं तं ब्रवीमि॥ इतिराजनिर्घण्ट:॥ शाड्यते। शाड्श्लाघ्ये। इलयोरैक्यम्॥ इन्॥ शाल्यतेवा। शल चलने। शल्यते। अचइ:॥ यद्वा। शृणाति। शृ॰। शाकुलकादिश्शालि:। कपिलकादित्वा ल्लत्वम्॥ शालयोद्विविधा: प्रोक्ता जलजा: स्थलजास्तथा। तत्र। कण्डनेनविनाशुक्ला हैमना शालय: स्मृता:॥ शालीनान्नामान्याह। रक्तशालि: सकलम: पाण्डुक: शकुनाहृत:। सुगन्धक: कर्दमको महाशालिश्च दूषक:॥ पुष्पाण्डक: पुण्डरीकस्तथा महिषमस्तक:। दीर्घशूक: काञ्चनको हायनो लोध्रपुष्पक:॥ इत्याद्या: शालय: सन्ति बहवो बहुदेशजा:। ग्रन्थविस्तरभीतेस्ते समस्ता नात्र भाषिता:॥ अथ गुणा:। शालयो मधुरा: स्निग्धा बल्या बद्धाल्पवर्चस:। कषाया लघवो रुच्या: स्वर्या वृष्या बृंहणा:॥ अल्पानिलकफा: शीता: पित्तघ्ना मूत्रलास्तथा। शालयो दग्धमृज्जाता: कषाया लघुपाकिन:॥ सृष्टमूत्रपुरीषा रूक्षा: श्लेष्मापकर्षणा:॥ कैदारा वातपित्तघ्ना गुरव: कफशुक्रला:। कषाया अल्पवर्चस्का मधुरा बलावहा:॥ कैदारा: कृष्णवर्णाभा:॥ स्थलजा: स्वादव: पित्तकफघ्ना वातवह्निदा:। किञ्चित्तिक्ता: कषाया विपाके कटुकाश्चापि॥ स्थलजा:

अकृष्टभूमिजाः शस्यजाताः ॥ वा
पितामधुरावृष्याबल्या पित्तप्र
णाशनाः । श्लेष्मलाश्चाल्पवर्चस्काः
कषायागुरवोहिमाः ॥ वापिताः
कृष्टदग्धे अकृष्टदग्धे वा ॥ वा
पितेभ्योगुणैः किञ्चिद्धीनाः प्रो
क्ताश्चवापिताः । कृष्टदग्धे अकृ
ष्टदग्धे वा । रोपितास्तुनवावृष्याः
पुराणालघवःस्मृताः ॥ रोपिताः
रोपिताभूय शीघ्रपाकगुणाधि
काः ॥ छिन्नरूढाहिमारूक्षाबल्याः
पित्तकफापहाः ॥ बद्धविट्काः
कषायाश्चलघवश्चाल्पतिक्तकाः ॥
रक्तशालिर्वरस्तेषुबल्योवर्ण्यस्त्रिदो
षजित् । चक्षुष्योमूत्रलःस्वर्यः
शुक्रलस्तृड्ज्वरापहः ॥ विषव्रण
श्वासकासदाहनुद्वह्निपुष्टिदः ।
तस्मादल्पान्तरगुणाः शालयोमह
दादयः । रक्तशालि दाउदखानी॰
इतिमगधदेशीयप्रसिद्धिः ॥ इ
तिभावप्रकाशः ॥

शालिकरः । पुं॰ षण्मासक्षयो
दर्शप्रभेदे ॥

शालिका । स्त्री॰ विदार्याम् ॥

शालिञ्च । पु॰ शाकविशेषे । दोपले ॥

शाली । त्रि॰ शोभायमाने ॥ शाल
ते । श्लाघ्यत्वे । तच्छील ।
णिनि । पदान्तेयुक्तवाचकोय
था । स्मितशाली ॥

शालिनी । स्त्री॰ त्रिष्टुप् ११ छन्दो
भेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । मात्तौगौ
चेच्छालिनीवेदलोकैः ॥ यथा ।
अहिच्छिन्नानहिविधत्तेवसंधत्ते
कामंमर्त्त्यंसूते । मुक्तिदत्तेसर्वं
दोषाच्छमानापुंसांश्रद्धाशालिनीवि
ष्णुभक्तिः । शाखायाम् ॥

शालीकरणम् । न॰ न्यग्भावने ।
तिरस्कारे ॥ तथामत् । इ॰ चि॰ शेषः ॥

शालिपर्णी । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

शालिपिष्टम् । न॰ स्फटिकोपले ।
धौतशिले ॥

शालिवाहनः । पु॰ वर्त्तमानशक
कर्त्तरि नृपविशेषे

शालिहोत्रः । पु॰ अश्वे । मुनिभु
जि । घोटके ॥ मुनिविशेषे ॥

शाली । स्त्री॰ कृष्णजीरके ॥

शालीनः । त्रि॰ अधृष्टे । सलज्जे ।
शालाप्रवेशमर्हति ॥ शालीनकौ
पीनेऽधृष्टाकार्ययोरितिसाधुः ॥
शोभमाने ॥ यथा । वनहरिण
शालीनयनाकृत्याचार्या ॥

शालिना । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

शालीय । त्रि॰ शालाशाभवे ॥

शालु । पु॰ कषायद्रव्ये ॥ चौर
काख्यौषधौ ॥ मण्डूके । भेके ॥
न॰ शालूके ॥

शालुकम् । न॰ पद्मशूरणे । शालूके ॥

शालूकम् । न॰ सौगन्धिकादीनां

कन्दे । पद्मशूरणे ॥ शालूकंशी तलंरुच्यपित्तदाहासनुद्गुरु । दुर्जरखादुपाकश्चस्तन्यानिलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरत्न्नभिन्नाण्डम- पितद्गुणम् ॥ जातीफले ॥ शल्य ते॰ शलतिवा । शलचलनसंव रणयो । शलिमण्डिभ्यामूकण्॰ दृद्धिश्च ॥

शालूकिनी । स्त्री॰ ग्रामविशेषे ॥ शालूकानिसन्त्यस्या देशे । पुष्क रादिभ्योदेशइ'ति॰ इनि ॥ तीर्थविशेषे ॥

शालूर । पु॰ शुबे । दर्दुरे ॥ शा लते । शाडगतौ । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविल्वूर' । डलयोरैक्य म् ॥ शालतेवा । शालश्लाघने ॥ पूर्ववट्टूर ॥

शालेय । पु॰ मिसौ । मधुरायाम् ॥ त्रि॰ शाल्युद्भवेचे'त्रे । धान्यसामान्यस्वकालमादेशोत्पत्तियोग्येचेत्रे ॥ शालीनांभवनक्षेत्रम् । ब्रीहिशाल्योर्ढक् । तदस्यास्ति । य थोदाच ॥

शालेयधाराभृत् । पुं॰ गिरिविशेषे । शालिर्मी॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । शालि वाहनजन्मस्थाने ॥

शालेया । स्त्री॰ मिश्रेयायाम् ॥

शाल्मल : । पुं॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ शा ल्मलिद्वीपे ॥

शाल्मलि । पुं॰ स्त्री॰ पिच्छिलाया म् । पूरण्याम् । मोचायाम् । स्थि रायुषि । सेमल॰ सेंमर॰ इ॰ भा॰ । षष्टिवर्षसहस्राणिवनेतिष्ठतिशा ल्मलि ॥ अस्यागुणायथा । शाल्म लि . शीतलाखादीरसेपाकेरसाय नी । श्लेष्मलास्निग्धशीजावहह्णी रक्तपित्तजित् ॥ इति ॥ शालयति । शलचलनेणिजन्त । क्लिप् । श लते । मलधारणे । सर्वधातुभ्यइ न् । शाल्चासौमलिश्च ॥ द्वीपविशे षे ॥ सहस्रयोजनोन्नत सूर्यद्युति शाल्मलिवृक्ष . शाल्मलिद्वीपेस्ति । यथा । शाल्मलिशाल्मलीवृक्षौहैम : साहस्रिकोकंभा : । प्रियोमरार्णां तल्कं तु' सततद्यानिवक्ष्यनइति ॥

शाल्मलिक . । पुं॰ रोहितकवृक्षे । कूटशाल्मली ॥

शाल्मली । पुं॰ गरुडे ॥ इ॰ श॰ली ॥

शाल्मलिनिर्यास ' । पुं॰ मोचरसे ॥

शाल्मलिनी । स्त्री॰ शाल्मलीवृक्षे ॥

शाल्मलिपत्रक । पु॰ सप्तच्छदवृक्षे ॥

शाल्मलिस्थ । पु॰ गरुडे । शाल्म लिद्वीपस्थशाल्मलिवृक्षे तिष्ठति । ष्ठा॰ । क ' ॥

शाल्मली । स्त्री॰ शाल्मलिवृक्षे ॥ क्ष दिकारादितिङीष् ॥

शाल्मलीकन्द : । पुं॰ शाल्मलिवृक्ष मूले । विमुले । मसर्ख्ये ॥

शाल्मलीपुष्पम् । न॰ पिच्छिलाकुसुमे ॥ तस्यागुणा । शाल्मलीपुष्पशाकन्तुघृतसैन्धवसाधितम् । प्रदरनाशयत्येव दुःसाध्यञ्च न संशयः ॥ रसेपाकेचमधुरकषायशीतलगुरु । कफपित्तास्रजिद्ग्राहिशाल्मल्याःप्रकीर्त्तितम् ॥

शाल्मलीफल । पु॰ तेजःफलवृक्षे ।

शाल्मलीवेष्ट । पु॰ पिच्छायाम् । मोचरसे । मोचस्रावे संमरगोंद इतिख्याते ॥ शाल्मल्यावेष्टः ॥

शाव । पु॰ अर्भके । शिशौ । त्रि॰ शवसम्बन्धिनि । शव्यते । शवगतौ । घञ् । शवस्यायम् । अण् ॥

शावक । पु॰ शिशौ । बाले । शव्यते । शव॰ । घञ् । स्वार्थेकन् ॥

शावर । पु॰ पापे ॥ अपराधे ॥ श्वेतलोध्रे । गालवे ॥ शवराणामयम् । तस्येदमित्यण् ॥ शवरस्वामिकृतभाष्ये ॥ न॰ तन्त्रविशेषे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ त्रि॰ शवरसम्बन्धिनि ॥

शावरभेदाख्यम् । न॰ ताम्रे ॥

शावरी । स्त्री॰ शूकरशिम्ब्याम् ॥ ङीप् ॥

शावरोत्सव । पुं॰ म्लेच्छकृतोत्सवे ॥ यथा । पूजयित्वामहाष्टम्यां नवम्यांवलिभिस्तथा । विसर्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे शावरोत्सवे रित्यादिकालिकापुराणम् ॥

शाश्वत : । पु॰ वेदव्यासे । त्रि॰ नित्ये॰ अनाद्यनन्ते॰ सदैकरूपे॰ परमात्मनि ॥ शश्वत् सर्वदाभवति॰ नापक्षीयतेनापचीयतेचयोऽसौ शाश्वतः सोऽपक्षीयतेऽपचीयतेच॰ अयन्तुनतथा ॥ सतते । अनारते । सापेक्षनित्ये ॥ शश्वद्भवः । तत्रभवइत्यण् । अनित्योऽव्ययानांटिलोपोवक्तव्य इति लोपः । येषाञ्चापकात् ॥ पारिभाषिकशाश्वत यथागारुडे । शाश्वतदेवपूजादि॰ विप्रदानञ्चशाश्वतम् । शाश्वतीसद्गुणाविद्या॰ सुहृन्मित्रञ्चशाश्वतमिति ॥

शाश्वतिक : । त्रि॰ नित्ये ॥ शश्वद्भवः । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । शाश्वतिकइतिनिर्द्देशान्नकादेशः ॥

शाष्कल : । त्रि॰ आमिषाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् । तामत्ति । शिषइत्यण् । पृषोदरादि ॥

शाष्कुलि । त्रि॰ मांसाशिनि ॥ शष्कुलीमांसोपलक्षणम् तामत्ति । शिषइत्यण् ॥

शाष्कुलिकम् । न॰ शष्कुलीवृन्दे । शष्कुलीनांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक॥ त्रि॰ शष्कुलिप्रिये ॥ शष्कुल्योभक्षिरस्य अचित्ताद्देशका

लाट्वत् ॥ शष्कुलीसदृशे ॥ श
ष्कुलीव । चङ्कुल्यादिभ्यष्ठक ।
शासक । त्रि० शासनकर्त्तरि । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ शास्ति ।
शासु० ण्वुल् ॥
शासनम् । न० राजदत्तोर्व्याम् ॥
लेखे । लिपौ । लिखायाम् ॥
आज्ञायाम् । प्रवर्त्तनायाम् ॥
शास्त्रे ॥ शास्तौ ॥ पत्रे ॥ श्रुति
रूपिणवराज्ञावले ॥ शासुअनुशिष्टौ
। ल्युट् ॥ ॥ त्रि० । शासयि
तरि ॥ णिजन्ताच्छासनं न्यादि
त्वात् ॥
शासनहर । पुं० राजदूते ॥ आज्ञा
वाहके ॥
शासित । त्रि० कृतशासने ॥
शासिता । त्रि० शासनकृति । उ
पदेष्टरि । शास्तरि ॥ ब्रह्मादिस्त
म्बपर्य्यन्तस्य० चेतनाचेतनस्य० ज
गतो नियन्तर्य्यन्तर्यामिणि परमात्मनि
॥ सोयमन्यादीनामीशादिनिय
मोयम्यादित्यादीनां भ्रमणादिनिय
मो यच्च कर्मणां फलं प्रतिनियतमेतत्
सर्वं परमात्माधीनमस्ति ।
शास्ति । स्त्री० आज्ञायाम् ॥ रा
जदण्डे । शासु० । बाहुलकात्
क्तिप्रत्ययः इत्वाभावश्च ।
शास्ता । पुं० उपाध्याये ॥ पितरि ॥
राजनि ॥ बुद्धे ॥ समन्तभद्रे ।
जिने ॥ त्रि० शासके । देशके ।
शासितरि ॥ शास्ति शिष्यान्०
इति० शासु० । तृन्तृचौ शंसिक्ष
दादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटाविति
तृन्० तृचा । नप्त्रादिग्रहणव्यु
त्पत्तिपक्षे नियमार्थत्वान्नदीर्घः ।
पितृवत्० शास्तृशब्द० ॥ सोधाता
चाथधाता च पौराणौ जगत० पतौ
धौ गास्तारौ त्रिलोकेस्मिन् धर्माधर्मौ
प्रकीर्त्तिता विति ब्रह्मपुराणे तु यव्
स्तृचाविति त्वोध्य ॥ प्रशासि
तरि । ईश्वरे ॥ सर्वेषां वर्णाश्रमा
णां तत्तत्कर्मस्वधिकृतानां श्रुति
स्मृत्यादिभिरनुशिष्टिं करोतीति तथा
। शासियंश्चपिसिटकस्तथापिश्रुत
रप्रयोगानुरोधादनित्यमागमशासन
मितिन्यायात्० शसितस्कभितेत्या
दिश्छन्दसि निपातनादिड्भाव ॥
शास्त्रम् । न० । आज्ञायाम् । नि
देशे । आगमे । वेदे । शिष्यते०
अनुशिष्यतेऽपूर्वोर्थो बोध्यतेऽनेनेति
शास्त्रं वेदपर ॥ वेदोपजीविषु० स्मृ
तिपुराणागमादिषु ॥ एकप्रयोज
नोपनिबद्धेऽशेषार्थप्रतिपादके ॥
छन्दोव्याकरणाभिधानकोषकाव्य
तुरंगगजतुरगखड्गादिलक्षणग्रन्था
शास्त्राण्यभवन्ति ॥ प्रवृत्तिर्वा निवृ
त्तिर्वा नित्येन कृतकेन वा । पुंसाये
नोपदिश्येत तच्छास्त्रमभिधीयते ॥

शास्त्रम्

तच्छास्त्रं त्रिविधं प्रोक्तं सात्त्विकादिविभेदतः । यथोक्तं देवीभागवते । सात्त्विकं तत्र वेदान्तमीमांसाद्यं समं मतम् । तामसं न्यायशास्त्रं च हेतुवादाभियन्त्रितमिति ॥ तत्राध्यात्मशास्त्रातिरिक्तशास्त्रनिन्दा यथा कुलार्णवे । षड्दर्शनमहाकूपे पतिताः पशवः प्रिये । परमार्थं न जानन्ति पशुपाशनियन्त्रिताः ॥ वेदशास्त्रार्णवे घोरे उह्यमाना इतस्ततः । षडूर्मिनिग्रहग्रस्तास्तिष्ठन्ति हि कुतार्किकाः ॥ वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः । विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वं काकभाषितम् ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिन्तासमाकुलाः । पठन्त्यहर्निशं देवि परतत्त्वपराङ्मुखाः ॥ वाक्यच्छन्दोनिबन्धेन काव्यालङ्कारशोभिताः । चिन्तया दुःखिता मूढास्तिष्ठन्ति व्याकुलेन्द्रियाः ॥ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा । अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्वन्ति चान्यथा ॥ कथयन्त्युन्मनीभावं स्वयं नानुभवन्ति च । अहङ्कारहताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः ॥ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधयन्ति परस्परम् । न जानन्ति परं तत्त्वं दर्वी पाकरसं यथा ॥ शिरो वहति पुष्पाणि गन्धं जानाति नासिका ।

शास्त्रम्

पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो भावबोधकः ॥ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु मुह्यति । गोपः कक्षगते छागे कूपे पश्यति दुर्मतिः ॥ संसारमोहनाशाय शाब्दबोधो न हि क्षमः । न निवर्तते तिमिरं कदाचिद्दीपवार्त्तया ॥ प्रज्ञाहीनस्य पठनमन्धस्य दर्पणं यथा । देवीप्रश्नोत्तरे. शास्त्रतत्त्वज्ञानस्य साधनम् । श्रयत पृच्छत केऽपि तत्पार्श्वयोरिति केचन । तत्त्वमीदृक् तादृगिति विवदन्ति परस्परम् ॥ सद्विद्यादानशौर्यादिगुणैर्विख्यातमानवः । ईदृशस्तादृशश्चेति दूरस्थः कथ्यते जनैः ॥ प्रत्यक्षग्रहणं नास्ति वार्त्तया ग्रहणं प्रिये । एवं ये शास्त्रसम्मूढास्ते दूरस्था न संशयः ॥ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयं सर्वं तच्छ्रोतुमिच्छति । दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नैव गच्छति ॥ वेदाद्यनेकशास्त्राणि चाल्पायुर्विघ्नकोटयः । तस्मात् सारं विजानीयात् क्षीरं हंस इवाम्भसः ॥ अभ्यस्य सर्वशास्त्राणि तत्त्वं ज्ञात्वा तु बुद्धिमान् । पलालमिव धान्यार्थी सर्वशास्त्राणि संत्यजेत् ॥ यथाऽमृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम् । तत्त्वज्ञस्य तथा देवि न शास्त्रेण प्रयोजनम् । न वेदाध्ययनान्मुक्तिर्न शास्त्रपठनादपि । ज्ञानादेव

Accession No. 32[illegible]
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Sarnath

हि मुक्तिः स्यान्नान्यथा वीरवन्दिते ॥ आगमा कारणं मुक्तेर्दर्शनानि न कारणम् । तथैव सर्व्वकर्म्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ॥ मुक्तिदा गुरुवागेका विद्याः सर्व्वा विडम्बनाः । काष्ठभारसहस्रेषु एकं सञ्जीवनं परम् ॥ अद्वैतं हि शिवप्रोक्तं क्रियायासविवर्ज्जितम् । गुरुवक्त्राल्लभ्यते तन्नाधीतागमकोटिभिः ॥ आगमोत्थं विवेकोत्थं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते । शब्दब्रह्मागममयं परब्रह्म विवेकजम् ॥ अद्वैतं केचिदिच्छन्ति द्वैतमिच्छन्ति चापरे । मम तत्त्वं न जानन्ति द्वैताद्वैतविवर्ज्जितम् ॥ द्वे पदे बन्धमोक्षाय निर्म्ममेति ममेति च । ममेति बध्यते जन्तुर्निर्म्ममेति विमुच्यते ॥ तत् कर्म्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तिदा । आयासायापरं कर्म्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ॥ यावत् कर्म्माणि दीप्यन्ते यावत् संसारवासना । यावदिन्द्रियचापल्यं तावत्तत्त्वकथा कुतः ॥ यावत् प्रयत्नवेगोऽस्ति यावत्-सङ्कल्पकल्पना । यावन्न मनसः स्थैर्य्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ यावद्देहाभिमानश्च ममता यावदेव हि । यावन्न गुरुकारुण्यं तावत् तत्त्वकथा कुतः ॥ तावत् तपो व्रतं तीर्थं जपहोमार्च्चनादिकम् । वेदशास्त्रागमकथा यावत् तत्त्वं न विन्दति ॥ तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन सर्व्वावस्थासु सर्व्वदा । तत्त्वनिष्ठो भवेद्देवि यदीच्छेन्मोक्षमात्मनः ॥ धर्म्मज्ञानसुपुष्पस्य स्वर्गभोगफलस्य च । तापत्रयार्त्तिसन्तप्तश्छायां मोक्षतरोः श्रयेत् ॥ इति ॥ वह्निपुराणेऽपि । पुराणं भारतं वेदा धर्म्मशास्त्राणि यानि च । आयुषः क्षपणायैव धर्म्मं तच्चैव नाचरेत् ॥ पुत्त्रदारादिसंसारः पुंसां सम्मूढचेतसाम् । विदुषां शास्त्रसंसारः सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयं यः सर्व्वं ज्ञातुमिच्छति । अपि वर्षसहस्रेण शास्त्रान्तं नाधिगच्छति ॥ विज्ञायाक्षरतन्मात्रं जीवितञ्चापि चञ्चलम् । विहाय शास्त्रजालानि पारलौकिकमाचरेत् । पण्डितोऽपि हि मूर्खोऽसौ शक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः । यः संसारान्न चात्मानं समुत्तारयितुं क्षमः ॥ इति ॥ शैवपाशुपतादिशास्त्रोत्पत्तिर्यथा गान्धर्व्वतन्त्रे ॥ प्रथमं हि मया प्रोक्तं शैवं पाशुपतादिकम् । मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रोक्तानि ततः परम् ॥ कणादेन च सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् । गौतमेन तथा न्यायं साङ्ख्यन्तु कपिलेन हि ॥ धिषणेन तथा प्रोक्तं चार्व्वाकमतिगर्हितम् । दैत्यानां नाशनार्थाय विष्णु